Pezenhoffer Antal

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME

XII. kötet

Volt tanítványaimnak a Vas utcában nagy szeretettel ajánlom

PEZENHOFFER ANTAL

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME

A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe

TÖRTÉNELMI APOLOGETIKA

XII. kötet

2006

Szabó Dénes beleznai plébános kezdeményezése alapján
A kéziratok másolását és megóvását döntő részben Takács I. Vilmos végezte

A kötet Köröndi József anyagi támogatásával jelent meg.

ISBN 963 8283 00 9 Ö
ISBN 963 8283 15 7

Lektorálta: Flandera Mihály

Kiadja: „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell" Alapítvány
Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek
2521 Csolnok, Templom tér 3.
Tel./fax: 33/478-373
e-mail: szeifert@printer-net.hu
Felelős kiadó: dr. Szeifert Ferenc,
az Alapítvány kuratóriumának elnöke

Szedés, tördelés: Palásthy Bt., Balatonfűzfő • www.palasthybt.hu
Nyomás: OOK-Press Nyomda,Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

A szabadságharc utáni elnyomás, a kiegyezés és az utána következő liberális kor

A Bach-kor

A Bach-kort, mely közvetlenül Világos után következett, rémségesen rémesnek festi a „hazafias" magyar történeti hírverés és persze iszonyúan szidja érte az osztrákot. Ma már, száz év távlatából, egészen kétségtelen ugyan, hogy még Ausztria és a Habsburg-ház szempontjából is sokkal jobb lett volna, ha a Bach-kor magyar alkotmányellenessége elmaradt volna s 48 után rögtön a feledés és megértés politikája következett volna épp úgy, mint a szintén leveréssel végződött kuruc felkelés után történt, de az is tagadhatatlan, hogy a dolgok természetes rendje szerint fegyveres felkelés és a felkelés fegyveres leverése után fegyveres elnyomás következik. Aki győz és felülkerekedik, az élvezi helyzete előnyeit és megtorol. Vajon mi nem így tettünk volna?

Hiszen 48-ban először mi is csak alkotmányos és független magyar Habsburg-királyságot követeltünk és 48 első felében még Kossuth is lojalitástól csöpögő beszédeket tartott a Habsburg-ház felé, de már 49-ben a tavaszi hadjárat elég sovány kis sikerei után is úgy elbizakodtunk, hogy mindjárt detronizálni kezdtünk, sőt még nyíltan is mindjárt köztársasággá lettünk volna – hiszen még a mérsékelt ellenzék lapja, az Esti Hírek is köztársasági húrokat pengetett –, ha Kossuth és neje titkon nem áhítozik a koronára s így a maga merész reményei érdekében jobbnak nem látja nyíltan egyelőre még nem szakítani a királysággal.

Ha 48 győz, annak bizonyára Magyarország függetlensége lett volna az eredménye. Mivel azonban leverték, nem éppen ilyen természetes-e, hogy az ellenkező lett az eredmény? Vajon ki volt jobban oka ennek? Azok az osztrákok-e, akik győzelmükből levonták a mindenki előtt logikus és természetesen következtetést, vagy pedig azok, akik 48-ban fegyvert fogtak s aztán ezt a fegyvert feltétel nélkül letették? Mi 48-at nem világnézeti, hanem tisztán magyar függetlenségi szempontból néztük (a világnézet hitközönyösségünk miatt mellékes volt nekünk) s ezért a nemzet úgyszólván teljes egészében a fegyveres harc híve volt. Emiatt a mozgalmat nem (mint kellett volna) vallásos és konzervatív magyarok, hanem az osztrákok verték le. Ezért lett aztán a közvetlen eredmény osztrák elnyomás és Magyarország függetlenségének ideiglenes megszűnése.

Nagyon jól mondja az a Jókai, aki március 15-ének egyik fő tényezője volt: „Az volt a magyar baja, hogy túlságosan bő volt a konyhája (mi mást jelent ez, mint hogy az osztrák alatt túlságosan is jó dolga volt?)..., és minden bűnéért, hibájáért, mulasztásáért idegeneket tett felelőssé."

Jó dolga volt a magyarnak 48 előtt, sőt éppen az a baj, hogy túlságosan is jó dolga volt. Az ember azonban a jómódban elbizakodottá válik és elégedetlenkedik, mert még jobb módot akar. Mikor aztán éppen emiatt rosszabb sorsba kerül, akkor veszi csak észre, milyen jó volt azelőtt. Ilyenkor aztán dühében nem magát szidja, nem önkritikát gyakorol, hanem ellenfelét gyalázza.

De viszont ez is csak azt bizonyítja, hogy még mindig jó dolga van, még mindig nem tört meg, hogy aránylag még mindig úr, szabad és független. Bezzeg nem így volt a bolsevizmus alatt. Akkor aki pórul járt, akit kiszerkesztettek, aki a vádlottak padjára került, az nem a rendszert, nem a kommunistákat szidta, hanem önkritikát gyakorolt. Az magában kereste a hibát s eszébe se jutott, vagy – mert ez bizonyára mégis megtörtént – a szájára már nem merte venni – annál kevésbé a tollára –, hogy a rendszerben is lehet hiba.

Hogy mi azokat, akik 48-at csinálták, kétségbeejtő kudarcuk után és ellenére is félisteneknek tartottuk, sőt valójában csak ekkor kezdtük őket igazán azoknak tartani, s a dicstelen kudarcba fulladt 48 miatt nem azokat szidtuk, akik kirobbantották s aztán oly kétségbeejtően elpuskázták, hanem az osztrákot, ez mutatja legjobban, hogy mi aránylag még a Bach-korszakban is mennyire szabadok voltunk. Nemzeti önérzetünk, sőt gőgünk egy cseppet se csök-

kent. Ellenben úri gőgünk hogy megtört a kommunizmus alatt, sőt hogy kigyógyultunk nyilas antiszemitizmusunkból, s még Horthy iránti, annyira őszintének látszó tiszteletünkből is.

Észre is vette a Bach-korszak elnyomásának mérsékeltségét még Németh László is, mégpedig már akkor is, mikor még az igazi elnyomás, a sztálini, az önkritika kora, még ismeretlen volt előttünk. Már a Horthy-korban így írt: „Bachék elnyomása mily tündéri elnyomás a ma láthatókhoz!" (Németh László: Szekfű, 53. o.) De ha ennyire tündéri volt, mi szükség volt akkor arra a hallatlanul gyűlöletes propagandára ellene?

Éppen azért volt szükség rá. Ha ugyanis az a Bach-féle elnyomás valóban olyan rémes lett volna, akkor propaganda nélkül is mindenki tudatában lett volna, érezte és utálta volna. De – úgy látszik – a valóságban alig érezte valaki. Azért volt rá szükség, hogy borzalmas, illetve felháborító voltát állandóan hangoztassuk s a közvéleménybe beleszuggeráljuk.

Akik azonban nem olvasták a „hazafias" irodalmat, azok bizony nem érezték Bach elnyomását és mit se tudtak róla. Láttuk már, hogy az egyébként egyházellenes Illyés Gyula azt írja, hogy abban a boldog korban, melyet „nagyapó" s a többi öreg uradalmi cseléd mint a régi boldog világot emlegetett előtte, megrendülve ismert rá a Bach-korra, arra az időre, mikor a magyar népből az idegen osztrák állítólag vért sajtolt.

Az én édesanyám is úgy jellemezte gyermekkorát, mely szintén az „elnyomás" idejére esett, hogy akkor mindenki mulatott, sose ért véget a sok hejehuja, mulatság, zajos szüretek.

Kassai Vidor, a színész, aki az 1860. évet Egerben töltötte, szintén így vázolja az akkori időket Emlékezéseiben (88. o.): „Pirosború Eger igen víg város volt mindig, de különösen ebben az időben (Vajon mi lehet az oka, hogy „különösen ebben az időben"? Talán csak nem az elnyomásnak örült ott mindenki annyira?), éppenséggel pöngött a sarkantyú mindenfelé; szónokoltak, büntettek (bizonyára azt akarta írni, hogy „tüntettek"). Nagyon dalos város volt."

Pápay István udvari tanácsos volt és titkár Ferenc József kabinetirodájában, annak ellenére, hogy Petrőcz György, 48-as vértanú, közeli rokona volt. De már hasonnevű nagybátyja is Ferenc József kabinetirodájában szolgált, mégpedig ő volt ott a magyar ügyek vezetője. Láthatjuk tehát, hogy Ferenc József igen hamar megbocsátott. Hogy érdemes volt-e, az már más kérdés.

Az ifjabb Pápay István „Megemlékezések" címen 1928-ban, tehát már jóval a Habsburgok bukása után könyvet adott ki Ferenc Józseffel és IV. Károllyal kapcsolatos élményeiről. Világos, hogy jót ír mindkettőről, hiszen ismerte őket s így csak jót írhat róluk. De annak ellenére, hogy nemcsak katolikus volt, hanem kalocsai jezsuita diák is, tekintettel arra, hogy mikor írt, akkor már Habsburgok nem voltak, népszerűséget pedig „hazafisággal" lehet szerezni, ilyen „emléket" ír a Bach-korról:

A budai helytartóság alelnöke, báró Augusz Antal volt, aki fiatalabb korában Ürményi József alatt szolgált Tolna megyében. Mikor Ürményinek szemére hányták, hogy tudott ilyen embert nevelni, állítólag ezt válaszolta: „Én komornyiknak neveltem. Nem tehetek róla, hogy most megtették a helytartóság fejének." Furcsa egy „rémuralom" lehetett, mely alatt még hivatalos emberek is így mertek a hatalom legfőbb képviselőiről beszélni.

A rendőrfőnök Prottmann von Ostenegg volt. Ferenc József magyarországi látogatásakor báró Augusz megkérte báró Eötvös Józsefet, mondjon neki valami jó eszmét őfelsége fogadtatásakor, ami „ne kerüljön valami sokba, de a felséget lepje meg s a népnek is örömet szerezzen".

Eötvös ezt válaszolta: „A Lánchíd fején levő két oszlop egyikére akasztasd fel Prottmannt, a másikra magadat. Nem is kerül valami sokba, őfelségét meg fogja lepni, s a népnek is örömet szerez."

„Megtörtént-e ez a beszélgetés vagy sem, azt nem tudhatom, de hogy közbeszéd tárgya volt, s minden magyar ember örömmel hallotta, az már szent igaz" – jegyzi meg Pápay.

Hogy furcsa egy „rémuralom" lehetett ugyanakkor, az is szent igaz, jegyezzük meg viszont mi.

A debreceni parádés kocsis, aki Ferenc Józsefet a város fogatán vitte, a királyt kísérő uraknak azt mondta, hogy vitt ő már Ferenc Józsefnél nagyobb urat is. Ferenc József kíváncsi volt s megkérdezte, ki volt az. „Kallós Pista tisztelettel emelte meg árvalányhaj bokrétás süvegét és megilletődött hangon válaszolta: hát Kossuth Lajos őfelsége."

S Pápay István, Ferenc József kabinetirodájának volt titkára itt még csak azt se teszi hozzá: Megtörtént-e vagy sem, azt nem tudhatom.

Egy alföldi városban pedig feltűnt Ferenc Józsefnek, hogy oly kevés zsandár látható. Megkérdezte hát a bírót: Csak ennyi a csendőrség a városban?

„Volt itt több is, felséges uram, de a többit agyonvertük."

Ferenc József „hazafias" titkára itt se mondja ugyan, hogy nem bizonyos, hogy igaz is volt ez a beszélgetés. Úgy látszik tehát, hogy ő ezt is elhiszi. Mi azonban megjegyezzük, hogy „az már szent igaz", hogy nagyon furcsa, sőt egyenesen édes elnyomás lehetett az, melyről még ha nem is volt igaz, nálunk az emberek mégis elhitték, hogy ilyen volt. Örvendetes egy elnyomás, melynek „rémuralmán" az egész elnyomott ország kacag, vezetőitől pedig nem félnek, hanem lenézik és lekicsinylik őket s ezt szemükbe is mondják és mondhatják minden baj nélkül.

Igaz, hogy az elnyomás korában országgyűlés nem volt. De hát Nagy Lajos alatt se volt. Emiatt tehát még igen jól és magyarosan lehetett volna minden. Lényegében véve még Mátyás király alatt se volt, mert szemfényvesztés az olyan országgyűlés, melyet tehernek tekintenek azok, akik tagjai, s azért könyörögnek, hogy ne tartsanak már belőle olyan sokat. Mátyás alatt pedig így volt. Hitler és Mussolini országgyűlései még inkább szemfényvesztések voltak, mégis milyen sokan voltak, akiknek tetszett ez a rendszer. Tehát csak az országgyűlések hiánya miatt még a Bach-kor se lehetett annyira borzalmas.

Igaz, hogy elszakították tőlünk Erdélyt is és Horvátországot is, ámde mikor ugyanezt az Erdélyt Bocskai szakította el tőlünk, akkor Habsburg teljesítménynek tekintettük s függetlenségünk vívmányának tartottuk. Abba pedig, hogy Horvátország elszakadjon tőlünk, láttuk, hogy 48-ban még Kossuth és „hazafias" társai is beleegyeztek már, sőt látni fogjuk, hogy ha az emigrációban élő Kossuth győzött volna és hazajöhetett volna, ő már egyenesen konföderatív Magyarországot csinált volna, azaz hazánk oláhok lakta részeit a szomszédos Románia, Horvátországot pedig egy délszláv állam rendelkezése alá adta volna, mert az emigrációban az vált meggyőződésévé, hogy effajta engedmények nélkül Magyarország ma már tovább nem maradhat fenn. Miért volt tehát olyan nagy bűne Bachnak, hogy Erdélyt és Horvátországot külön kezelte?

Igaz, hogy a Bach-kor sok új adót is behozott, ámde ezek nem az elnyomással, hanem a modern kor követelményeivel jártak együtt s a mai magyar polgár a bőréből ugrana ki örömében, ha neki is csak annyi adója lenne s vagyonának s évi jövedelmének csak annyi százalékát kellene adóban az állampénztárba befizetnie, mint a Bach-kor magyar polgárának kellett, és ha az adóellenőrzés és adóbehajtás ma is csak annyira lenne szigorú, mint a Bach-korszakban volt. Kell-e ezen állításunk igazolására meggyőzőbb érv, mint az, hogy a Bach-kor elkeseredett magyarját semmi sem sújtotta olyan érzékenyen, mint a dohánymonopólium behozása, melyet pedig megtartott a maga sorsát már önállóan intéző magyar állam 67 után is, meg Károlyi Mihály köztársasága is, meg a kommunista tanácsköztársaság is, meg a Vörös Hadseregnek köszönt „felszabadulásunk" is, sőt ez a legutóbbi már egyenesen mindent állami monopóliummá tett. De boldog és de szabad lehetett az a Bach-kori magyar, aki a legnagyobb zsarnokságnak azt tartotta, hogy a pipájában nem szívhatott olyan dohányt, amilyent akart!

Az se igaz, hogy a Bach-korszakban németesítettek, s különösen nem igaz az, hogy olyan felháborítóan németesítettek. Mindössze annyi történt, hogy a kormány az alantasabb hatóságokkal való érintkezésben az egész birodalomban, tehát nálunk is, a német nyelvet használta. Ez sértő a magyar önérzetre, de nem németesítés. Inkább csak centralizálás.

De nem németesítés az se, hogy a középiskolák felső osztályaiban egyes tantárgyakat németül tanítottak azért, hogy a magyar értelmiségnek is módja legyen a német nyelv elsajátítására. Ámde se a magyar hazafiságnak, se a magyar önérzetnek nem követelménye az, hogy a magyar ne tudjon németül, még a műveltebb magyar se (pedig az egyszerű magyart a Bach-korban se akarta senki németül tanítani). Ha a magyar értelmiséget a Bach-kornak sikerült volna németül beszélni megtanítania, abból csak a magyar értelmiségnek lett volna haszna, mert német tudása mellett is jó, sőt akár soviniszta magyar is maradhatott volna, mert az egyik éppen nem teszi lehetetlenné a másikat.

A szabadságukat védő és ki is harcoló írek is megtanultak angolul, sőt írül beszélni már régen el is felejtettek, de csak annál makacsabb írek lettek. Mi azonban a Bach-korszakban se tanultunk meg németül. A Bach-korszakban ezt – legalábbis az érettségizett embereket illetően – a kormány szerette volna, azonban arra, hogy a magyarok elfelejtsék anyanyelvüket, nem is törekedett. Hiszen az is a Bach-korban történt, hogy Ferenc József még a német kőszegiek nála járó küldöttségének német üdvözlésére is magyarul válaszolt.

Vas, Moson és Sopron megyében, a nyugati határszélen, közvetlenül az osztrák-német nyelvterülethez csatlakozóan, az úgynevezett Burgenlandban, egy tömegben negyedmillió német él. 1918-ban, rögtön a Habsburgok bukása után, a szociáldemokrata, tehát nem is nemzeti alapon álló Új-Ausztriának első dolga volt, hogy e területnek Ausztriához való csatolását kérje, arra hivatkozva, hogy így kívánja ezt a nemzeti állam eszméje és az igazság. A győztes antant hatalmak – annak ellenére, hogy büntetni akarták a német imperializmust – annyira igazságosnak tartották a kérelmet, hogy ezt a Burgenlandot, azon a címen, hogy német, azonnal Ausztriához is csatolták. Máig is oda tartozik.

Rendkívül érdekes, hogy a „magyarelnyomó", „magyargyűlölő", „németesítő" Bach-kormánynak, mely pedig a lázadó magyarok ellen bosszút lihegett s egyébként is akkor azt csinálhatott velünk, amit akart, mert hiszen a hatalom a kezében volt, ugyanez még csak eszébe se jutott. Még Bach se lihegett tehát ellenünk annyira bosszút, mint a nemzetközi, tehát nem német alapon álló, Habsburg-gyűlölő szociáldemokrata osztrák munkásság, noha mi az első világháborúban nem ellenük harcoltunk, mint 48-ban Ferenc József ellen, hanem oldalukon s velük egy célért.

Bach nem tartotta a nemzetiségi elvet és a maga fajtája pártolását fontosabbnak Magyarország területi épségénél, pedig Ferenc József akkor még nem tett koronázó esküt, tehát nem kötelezte még magát Magyarország területi épségének tiszteletben tartására. Minket állítólag oly rémesen elnyomó minisztere még csak kísérletet se tett Burgenlandnak Ausztriához való csatolására. Pedig hát hogyan hagyhat magyar uralom és magyar közigazgatás alatt németeket az, aki még a magyarokat is erőszakosan németesíti? Burgenland esete azt bizonyítja, hogy Bach még a németeknek a magyaroktól való elnyomását se akadályozta, még azt is tűrte, hogy ezek majd esetleg a magyarságba beolvadjanak, nemhogy a magyarságot akarta volna a németségbe beolvasztani.

Mint nagy sérelmünket emlegetjük, hogy a Bach-korban a gimnáziumok felső osztályaiban egyes tárgyakat németül tanítottak. Mi ezt már németesítésnek tartjuk. Azt azonban ugyanakkor nem vesszük észre, hogy noha Magyarországon olyan sok volt a német anyanyelvű lakos, hogy a románságot nem számítva a német volt a legnagyobb nemzetiségünk, a „németesítő" Bach-korszak egyetlenegy német tanítási nyelvű gimnáziumot nem állított fel. 1854-ben például 24 magyar tanítási nyelvű gimnázium mellett 3 tót, egy magyar-tót, 6 szerb-horvát és 1 román gimnáziumnak adott a kormány nyilvánossági jogot, és ezeken kívül még 45 magyar, 2 román és 1 szerb-horvát gimnáziumot hagyott működni nyilvánossági jog nélkül.

Nem kellett volna hozzá magyarellenesség, csak igazságosság és egyforma mértékkel való mérés és akkor a 24 nyilvánossági joggal felruházott magyar gimnázium mellett vagy 27-28 nem magyar gimnáziumot kellett volna felállítani az akkori nemzetiségi aránynak megfelelően, köztük legalább 5 németet. Ezek bizonyára alkalmasabbak lettek volna német

érzelmű magyarországi értelmiség nevelésére, mint az, hogy a felsőbb osztályokban néhány tárgyat németül tanítottak minden gimnáziumban, ha ugyan a gyakorlatban végre tudták hajtani ezt a rendeletet. Hiszen németül kellően tudó tanárokkal se rendelkeztek, de ha megfelelő tanár lett is volna, magyar vidékeken az is hiába próbált volna németül tanítani, mert a levegőbe beszélt volna.

De láttuk, hogy nemcsak német gimnáziumok fel nem állításával cáfolta meg állítólagos németesítési törekvéseit a Bach-kormány, hanem megcáfolta azzal is, hogy több magyar gimnáziumot engedélyezett, mint a nemzetiségi arányszám szerint járt volna. Ha ugyanis 24 magyar gimnázium volt, akkor nem 1 románnak kellett volna lennie, hanem legalább nyolcnak, s nem 3 tótnak, hanem ötnek.

Furcsán köszönte meg tehát a Bach-kor nemzetiségeinknek azt, hogy 48-ban állítólag osztrák bujtogatásra kötélnek álltak és fegyvert fogtak ellenünk.

Ez is bizonyítja, amit adatokkal már bebizonyítottunk, hogy ez a bujtogatás csak rágalom lehet. Bujtogatni csak ígéretekkel lehet, az ígéretek beváltásáról pedig – láthatjuk – szó sincs, mert hiszen a Bach-kor is a nemzetiségeket nyomta el, nem pedig a magyarságot, sőt egyenesen pártolta és a nemzetiségek rovására előnyben részesítette azt a magyarságot, melyet állítólag elnyomni, kiirtani akart.

Amiatt is nagy panasz van, hogy idehozták a nyakunkra azt a sok cseh és osztrák „ingyenélő" hivatalnokot. De azt már elfelejtjük, hogy nem hozták volna őket ide, ha a magyar nemesség nem dacoskodott volna, illetve a közvélemény nem terrorizálta (nem hazaárulózta) volna azokat, kik hivatalt vállaltak.

Azt is elfelejtjük, hogy ez a „magyargyűlölő" rendszer ugyanezeket a cseh és osztrák hivatalnokokat magyar ruhában járatta, hogy ne legyen kihívó jellege a dolognak. Egyenesen hízelgett tehát a dacoskodó magyaroknak. Mint láthatjuk, szinte bocsánatot kért érte, hogy ezeket az idegeneket kénytelen volt idehozni. Vajon így szoktak-e eljárni a zsarnokok vagy magyargyűlölők?

De az is köztudomású, hogy ezek a cseh és osztrák hivatalnokok nemcsak feletteseik előírására, azaz hivatalosan voltak viselkedésükben ennyire jóindulatúak, hanem egyénileg is annyira nem voltak magyarellenesek, hogy tekintélyes részük örökre itt maradt nálunk s utódaik nemcsak németül már nem is tudó magyarok, hanem sokszor a legnagyobb soviniszták, negyvennyolcas pártiak lettek. Azt is elismerik róluk még ellenségeik is, hogy többnyire rendkívül becsületes, szorgalmas, megbízható, sőt mintahivatalnokok voltak, azaz a gyűlölet mindennek több joggal nevezhette volna őket, csak „ingyenélőknek" nem.

A Szilágyi-történelem e részének írója, Beksics Gusztáv, ugyancsak „hazafias" szellemben igyekszik megoldani feladatát s ugyancsak háborog az elnyomás, a németesítés és a magyargyűlölet „őrültsége" ellen. De hogy a kötelezőnek tartott „hazafias" propagandával szemben a valóság mennyire más és az elnyomás igazából mennyire tűrhető volt, azt még az ő kijelentéseiből is meg lehet állapítani. Ő se tudja ugyanis megállni, hogy azért dicséreteket is ne hangoztasson azon rendszer iránt, melyet annyira szid és oly engesztelhetetlenül gyűlöl.

Még ő is szükségesnek tartja megjegyezni, hogy „a bécsi reakció nem gyűlölte a magyart, mint nemzetet". (X., 404. o.) „A magyar alkotmány – írja – nem azért koboztatott el, mintha Bach gyűlölte volna az alkotmányosságot, hisz ő is küzdött a nép jogaiért." (X., 405. o.)

Bachról is elismeri, hogy jellemének „vannak egészen tiszteletreméltó vonásai is". „Önzéstelen volt az anyagi javak tekintetében, mint csak igen kevesen még az alkotmányos miniszterek közt is. Ellenfelei, akik különösen a magyar konzervatívok lettek, megkísérlették az anyagi érdekek által előkészíteni bukását. Nem értek célt." (X., 508. o.)

Láthatjuk tehát, hogy éppen nem volt „gazember" az, aki minket 48 után „elnyomott", hanem meggyőződéses ember s olyan jellem, amilyent a 48-asok között ugyancsak keveset találunk. S ezt olyan mű is kénytelen róla megállapítani, mely az ellene való gyűlölet szítását „hazafias" kötelességének tekinti. Azt is elismeri a Szilágyi-történelem (X., 417. o.), hogy a

Bach-rendszerben „volt igen értékes és a nagy tömegek megnyerésére számított demokratikus vonás” és hogy a rendszer ezen demokratikus vonása „elsősorban Bachtól származik”.

„A felvilágosodott és demokratikus abszolutizmus tehetséges emberének” is nevezi Bachot, „akit jellemgyöngesége és hatalmi vágya a József-féle iránytól eltántorított a klerikális irány felé”.

A legutóbbi megjegyzésből láthatjuk, mennyire nem pártatlan vagy nem tárgyilagos történetírás az, amit itt millenáris történelmünkben találhatunk. Való, hogy Bach fiatal korában forradalmár volt, tehát egyházellenes is és így pályája kezdetén egészen más eszmékért küzdött és lelkesedett, mint miniszter korában. Azonban valaki nemcsak azért változtathatja meg felfogását, mert lekenyerezték (hiszen maga Szilágyi írja, hogy ez nem sikerült), vagy mert csak így tudott hatalomra jutni, hanem azért is, mert időközben meggyőződött róla, hogy tévedett. Hol van az megírva, hogy valakinek feltétlenül egész életén át azon az úton kell haladnia, melyen legelőször elindult, s ha ez nem így történik, akkor ezt mással, mint nemtelen okokkal nem is lehet magyarázni?

A mi Bocskai Istvánunk százszor feltűnőbben és hirtelenebbül változtatott irányt, mint Bach Sándor. Hiszen Báthory Zsigmond alatt még a törökellenes irány fő képviselője volt Erdélyben, s állítólag olyan erős volt a meggyőződése elvei helyességében, hogy Erdély színejavát irtotta ki miatta és seregestül küldte a vérpadra, mint gyűlölt hazaárulókat, a vele ellenkező véleményen levőket. Mikor aztán a császári kegy elfordult tőle, egyszerre ő lett a török legodaadóbb szövetségese, királya ellen meg egyenesen fegyvert ragadott. És e hallatlan pálfordulás láttára a magyar történetírásnak még csak eszébe se jutott, hogy ez talán esetleg érdekből is történhetett.

Nem. Az nálunk dogma, hogy ennek oka csak a legőszintébb hazafiság lehetett. Rákóczi Ferenc is milyen aulikus volt eleinte s mégis ki vádolta jellemtelenséggel azért, mert hamarosan oly nagyon megváltozott? Ugyanennek a történetírásnak akkor, mikor azt látja, hogy a forradalmár Bachból „klerikális” Bach és a császárság fő védője lesz, eszébe se jut, hogy ez talán azért történt, mert Bach most már okosabb lett, mint fiatal korában volt, vagy mert egyházellenes bűnösből megtért, jobb lett. Nem. Szerinte Bachot „jellemgyöngesége és hatalmi vágya” tette „klerikálissá”.

Ma már mindenki tudja, hogy „klerikális” semmi más, mint katolikus. Hiszen a bolsevizmus alatt a gyermeket hitoktatásban részesíttetni és a halottat pappal eltemettetni is „klerikális reakció” volt már. Elámulva kell tehát látnunk, hogy a magyar nemzet millenáris történelme is e tekintetben milyen feltűnően bolsevista, mennyire nyíltan rossznak bélyegzi meg a klerikálisságot, s milyen rosszindulatú gyűlölettel kezeli azokat, akik „felvilágosultból” „klerikálissá” lettek. Szerinte ezt csak „jellemgyöngeség” okozhatta.

Bocskai maga mondja, hogy őt őfelsége egyenesen ágyúival űzte el hűségéről, pedig ez magyarul azt jelenti, hogy őt csak az önvédelem, tehát az érdek, az önzés, a saját magáról való gondoskodás, a jellemtelenség kényszerítette rá elvei megváltoztatására. Hogy nála ez mennyire nem szívből történt, mutatja az is, hogy győzelme után is első dolga volt, hogy egy főhercegnő kezét megkérje s így őfelsége, a magyar nemzet állítólagos ellensége, családjába beházasodhasson. De azért Bocskai mégis honszerelemből változtatta meg régi elveit.

Bachnál éppen ellenkező az eset. Róla a Szilágyi-történelem is kénytelen megállapítani, hogy „Rückblick” című művében, melyben „elnyomó” rendszerének helyességét bizonyítja, az olvasónak észre kell vennie a meggyőződés hevét (X., 508. o.), vagyis kétségtelen, hogy Bach hitt annak helyességében és igazában, amit mint „klerikális” képviselt. Miért írja hát róla akkor Beksics mégis, hogy csak jellemgyöngeségből és hatalmi vágyból lett forradalmárból királyvédővé és klerikálissá? Olyan nagy gonoszság az a klerikálisság és forradalomellenesség, hogy valaki csak jellemgyöngeségből és hatalmi vágyból lehet azzá?

Mikor Bach, mint miniszter, megbukott, utána már csak a vatikáni nagykövetségnek régi hatalmi állásához képest ugyancsak szerény méltóságával kellett megelégednie. Tudjuk,

hogy Haynau hogyan dühöngött, mikor felmentették a főparancsnokság alól. Ez bizonyítja, hogy benne csakugyan nagy volt a hatalmi vágy. Ha Bachban is éppen ilyen nagy lett volna s csakugyan csak azért hagyta volna el régi forradalmi szellemét és hitközönyösségét, hogy hatalomhoz juthasson, most, mikor kitették ebből a hatalomból, neki is dühöngenie kellett volna, mint Haynaunak s bosszúból újra káromkodnia és istentelenkednie.

Azonban ugyancsak a Szilágyiból tudjuk meg, hogy Bach éppen az ellenkezőt csinálta, bukása után még klerikálisabb lett, mint volt. Megbotránkozva közli ugyanis ez a „klerikalizmust" annyira megvető magyar történelem, hogy mint Ausztria vatikáni követe, „mezítláb és föveg nélkül vett részt a processziókban [körmenetekben] a vallási túlbuzgóság és szent őrület (szegény – nem Bach, hanem a Szilágyi-történelem!) vett rajta erőt".

A magyar történetíró tehát Bach vallási buzgóságát nem tudja mással magyarázni, mint a vallási őrülete, s rémületében észre sem veszi, hogy ha igaz is lenne, ez a „vallási őrület" Bach túl nagy vallási meggyőződésének következménye s feltétlenül bizonyítja, hogy Bach mennyire nem „jellemgyengeségből" vagy „hatalmi vágyból", hanem egyedül meggyőződésből hagyta el vallástalanságát s vele forradalmi elveit és lett „klerikálissá". Bach elvváltoztatását feltétlenül meggyőződésből, tehát tiszteletreméltó indítóokból kell eredeztetni.

Jól láthatjuk tehát, hogy a magyar „hazafiakat" nemcsak a magyar haza és az alkotmányosság szeretete vezeti Bach iránti féktelen gyűlöletükben, hanem az egyházellenesség is és talán elsősorban éppen ez. Minket pedig, mikor Bachhal kapcsolatban az érem másik oldalára is rámutatunk, nemcsak a tárgyilagosság és a történeti igazság vezet, hanem az elvrokonság is. Bach magyarországi kormánya alatt ugyanis olyan elveket és erkölcsi értékeket védett, ha nem is magyar hazafiságból, hanem általános keresztény meggyőződésből, melyek erősítésével többet használt a magyar nép életerejének, mint 48 minden állítólagos demokráciája és kortes-hazafisága. Ez utóbbi, mint kimutattuk már, éppen ellenkezőleg, a magyarság hitét és népünk életerejét gyengítette.

Legtekintélyesebb történelmi művünk ma már együgyűségszámba menő egyházellenessége az 1855-ben Bachtól kötött konkordátum ügyében elfoglalt álláspontjából is ellenszenvesen kiütközik. Éppen úgy érvel és éppen olyan hangot használ, mikor ezt a kérdést tárgyalja, mint a bolsevikok Vatikán-ellenes rádiópropagandája.

Ez a Bach-korszakbeli konkordátum egy cseppet sem volt más, mint akármely más jelenlegi konkordátum. Hiszen még a Hitlerrel kötött sem volt sokkal hátrányosabb az Egyházra (csak Hitler egy szavát sem tartotta meg). Bach konkordátuma biztosította az Egyház szabadságát s ma már ezt majdnem minden állam biztosítja. Egyházi szempontból legfőbb vívmány volt, hogy a király és az állam lemondott benne a jus placetiről [jóváhagyási jogról]. Ez Zsigmond óta kezdett divatba jönni, mikor már a reneszánsz kor közeledtével csökkenni kezdett az Egyház tekintélye s az állam mind erőszakosabban kezdett fellépni vele szemben.

Ez abban állt, hogy a pápai bullákat, intézkedéseket és rendeleteket a király, illetve az állam külön engedélye nélkül nem volt szabad kihirdetni. Világos, hogy ez a leghatározottabban ellenkezik a vallásszabadsággal s tűrhetetlenül sértő az Egyházra. Hiszen az állam gyámsága alá helyezi s végeredményben az állam dönti el még vallási tekintetben is, hogy mi helyes és mi jó. Krisztus parancsát az apostolokhoz: „Hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!" (Mk 16,15) és „Elmenvén az egész világra tanítsatok minden nemzeteket" (Mt 28,19) az állam engedélyétől teszi függővé s azzal bíráltatja felül, mi jó benne s mi nem. „Placet" annyit tesz, mint tetszik, s csak ha az uralkodó ezt ráírta a pápai rendeletekre, akkor léphettek életbe. Az Egyházból való kizárás büntetésével járt mindig a jus placeti gyakorlása, mert hiszen az Egyház legelemibb jogaiba és szabadságába való durva beavatkozás volt. Nincs is ma már egy kultúrállamban sem érvényben. S lám Bachnak a mi „hazafias" történetírásunk szerint egyik legnagyobb bűne, hogy ezt a jus placetumot eltörölte s az Egyház szabadságát, mely az Árpádok alatt még megvolt, újra visszaadta.

A Szilágyi-történelem ezt a konkordátumot így harangozza be (I., 520. o.): „A vallási Románák a konkordátum által érvényesíteni kellett egyházi hatalmát a reakció és az abszolutizmus megerősítésére."

Az abszolutizmusnak – feleljük – semmi köze sem volt az Egyház támogatásához. Ami pedig a „reakciót" illeti, mivel, mint jól láthatjuk, „hazafias" történetírásunk az Egyház szabadságának biztosítását és munkájának az állam részéről való támogatását érti rajta, ez talán nem is volt olyan nagy rossz, hanem egyszerűen azonos volt azzal a *reakcióval*, melyet a *bolsevizmus* festett állandóan ördögként a falra, amely után azonban itt akkor még minden tisztességes ember szívből áhítozott. Hogy a Bach-korban a magyarok előtt mégis ellenszenves volt ez a „reakció", annak az volt az oka, hogy akkor még a mi hazafiaságunknak határozottan egyházellenes színezete volt, továbbá, mert éppen akkor véletlenül és ideiglenesen – de egyedül a 48-asok hibájából – kapcsolatos volt a nemzeti tragédiával is.

„Miután az imént még fegyvert fogható kezek bilincsbe kerültek, a szellemi bilincsnek béklyóba kellett verni a lelkeket (!)"

Beksics eme kijelentése nem magyar történetírás, hanem az ostoba egyházellenes gyűlölet ma már nevetségesen ható kijelentése, mely bizonyítja milyen ádáz ellensége volt az Egyháznak az, aki ezt leírta.

„E konkordátum értelmében az állam minden fegyverét lerakta az Egyházzal szemben." Hát olyan nagy baj, ha a fegyveres, az anyagi hatalom tiszteletet mutat a lelki hatalom iránt és lerakja fegyverét vele szemben? Hát lehet az Egyházat az állam ellenségeként felfogni, amely ellen fegyvert kell készen tartani?

De ha csakugyan így lenne, az állam akkor is egész nyugodtan leteheti azt a fegyvert, hiszen úgyis akkor veheti fel újra, mikor akarja, akkor szegheti meg azt is, amit az Egyház javára aláírt, mikor akarja. Az Egyház, melynek nincs fegyvere, nem védekezhet ellene.

Furcsa, hogy valakinek mégis az fáj, ha a fegyver – ami ugyancsak ritkán tapasztalható – most az egyszer nem erőszakoskodik, hanem helyes önmérséklést gyakorol s elismeri, hogy ha számára a gyakorlatban nem is, de legalább elméletben van erkölcsi világ is, sőt ez nála magasabb rendű s végeredményben a fegyver hatalmának is alapja.

„A placetumjogot Ausztria már régen feladta (aki nem adja fel, nem is katolikus), most pedig e tényt szerződésileg biztosította. A konkordátum alapján a római Szentszék szabadon közlekedhetett a monarchia papságával. (Milyen felháborító!) Természetesen megszűnt, bár jogilag nem, a magyar király patronátusi joga is." (Dehogy szűnt meg! De a „Magyar nemzet történetének" még az is fáj, hogy valami beleszólást azért a pápa is kapott abba, hogy melyik papból lehessen püspök.)

Még azon is megbotránkozik ez a magyar történelem, hogy a konkordátum szerint a püspökök csak akkor tartoznak engedelmességgel a királynak és az államnak, ha ez nem ellenkezik az Egyház törvényeivel. Mintha ez nem volna egészen magától értetődő.

„Lehetetlenné lett – írja – az állam ellen küzdő papság féken tartása." (X., 522. o.) Tehát – felháborító módon! – e legnagyobb történelmi művünk úgy ír, mintha a papságnak természetes foglalkozása lenne az állam elleni küzdelem, az államnak pedig természetes kötelessége e papság „féken tartása". A pápaság a felforgatás, a tekintélyrombolás, az izgatás, a vallástalanság, erkölcstelenség, lelkiismeretlenség és gátlástalanság ellen küzd, tehát éppen az állam fennmaradásáért, s e küzdelmében az államnak nem „féken tartania", hanem szívvel-lélekkel támogatnia illene. Láthatjuk ebből is, mennyire egyet jelentett a 48-ért lelkesülő hazafiaskodás az egyházellenességgel.

„A 9. cikk pláne elmegy egész addig – esik kétségbe a Szilágyi –, hogy a cenzúrát az Egyházra bízza s a kormányt kötelezi, hogy minden célravezető eszköz segítségével meggátolja az erkölcsrontó könyvek terjesztését." (Hallatlan csapás a magyar népre és államra!)

„A 18. cikk a püspökök tetszésére bízta mindennemű és minden fajta szerzetesrend behozatalát s ekképp nem jogilag, hanem gyakorlatilag hatálytalanná lettek a magyar közjog

ide vonatkozó intézkedései. Így a jezsuiták is szabadon bejöhettek Magyarországra. A kormány igyekezett is, hogy bejöjjenek."

Mi úgy tudjuk, hogy a magyar közjog egyik fő intézkedése a vallásszabadság, ebből pedig világosan következik, hogy senki sem szólhat bele abba, hogy milyen szerzetesrendeket honosít meg itt az Egyház s milyeneket nem. Vagy talán a vallásszabadság csak a XVI. század óta ide bejött idegen felekezeteket illeti meg, Magyarország ezeréves vallását azonban nem? Ez csak akkor kezdhet el elevenebb életet, ha a magyar állam, tehát a protestánsok is előbb engedélyt adnak rá?

Látjuk, hogy a Szilágyi csakugyan meg is botránkozik rajta, hogy az eltörölt, de újra visszaállított jezsuiták nálunk is újra megkezdték működésüket.

Úgy látszik, hogy a jezsuiták működése ellenkezett a magyar (!) alkotmánnyal, s ha 48 után nem lett volna itt „elnyomás", el is lett volna zárva előlük Magyarország ajtaja. S a magyar katolikusoktól meg azt követelik a „hazafiak", hogy ezt az „elnyomást" épp úgy gyűlöljék, 48-nak a katolicizmus számára elnyomást jelentő „szabadságáért" pedig épp úgy lelkesedjenek, mint ők!

„Bach és szövetséges társai – olvassuk tovább – egyszerre kettős célt igyekeztek elérni: pótolni a katolikus klérus tartózkodását és hidegségét a jezsuiták túlbuzgósága által, másrészt pedig megtörni a protestantizmust, mely nyíltabban és határozottabban lépett fel a reakció ellen." (Tehát ha itt buzgó katolikus papok lesznek, akkor meg van törve a protestantizmus?)

„Azon katolikus püspököket tehát, akik a jezsuitákat nem akarták befogadni egyházmegyéikbe, a kormány üldözte, sőt a purifikáció [tisztogatás] idején kolostorokba záratta." (Ez aztán már egészen érthetetlen, mert az ilyen püspököt, ha lett volna, nem kolostorba, hanem elmegyógyintézetbe kellett volna zárni. A jezsuiták ellen legfeljebb olyan püspökök lehettek, mint Horváth Mihály vagy Mednyánszky Cézár. Ezek valóban rászorultak volna, hogy a kolostorokban egy kis erkölcsöt és egyháziasságot tanuljanak.)

„Mindezekből látható – fejezi be elmélkedését Szilágyi, illetve az ő szerkesztése alatt Beksics Gusztáv –, hogy a konkordátum az állami hatalmat az egyháznak rendelte alá, s így bizony nem volt érdemes Ferdinánd Miksa főherceget felséges testvérének megbízásával Rómába küldeni, hogy köszönetet szavazzon a pápának."

Ilyen szellem volt akkor „hazafias" körökben a nemzet ősi vallásával szemben! Így nem csoda, hogy az udvar vallási szempontból is kötelezőnek tartotta magára nézve az akkor magyar „hazafiság" elleni küzdelmet. Nem hazafiság volt az ugyanis, hanem a legnyíltabb egyházellenesség, melytől a magyar népet megszabadítani elsőrangú kötelessége volt minden becsületes és vallási műveltséggel bíró uralkodónak.

Emlékszünk, hogy Ferenc József mennyire örült és főként mennyire meglepődött, mikor Deák halálakor megtudta, hogy meggyónt. Pedig Deák még a legszolidabbak közé tartozott a magyar hazafiak között s nem is volt 48-as, csak fiatal korában. Ferenc József nagy öröme azon, hogy Deák mint az Egyház hű fia halt meg, mutatja, hogy Bécsben mennyire vallástalannak és egyházellenesnek tartották ezeket a magyar hazafiakat s mint ilyenek, nem pedig mint magyarok ellen küzdöttek ellenük. De látjuk, hogy sajnos olyanok is voltak, mint amilyeneknek Bécsben tartották őket. Hisz láttuk, hogy a reverzálisok tekintetében eleinte még Széchenyi is az Egyház ellen volt (de az Egyház mellett még később sem volt).

„A nemzet jogaiba ütköző (!) konkordátumot – jelenti ki Szilágyi – mindenki visszautasította és a papságnál is legfeljebb csak kényszerű engedelmességet lehetett várni és találni."

Tehát minden „hazafi" ellene volt az Egyház szabadságának, egyik sem akart itt jezsuitát, senki sem akarta, hogy az Egyház feje nevezze ki a püspököket (tehát hogy a Horváth Mihály és Mednyánszky Cézár-féle papokból ne lehessenek püspökök), hogy erkölcstelen könyveket ne hozhassanak be az országba és hogy a papságnak ne kelljen engedelmeskednie az államnak akkor is, ha vallásellenest parancsol neki. Így azonban – sajnos – a vallásilag művelt és öntudatosabb katolikusok éppen hazaszeretetük miatt rá voltak kényszerítve arra,

hogy azokkal tartsanak, akik egyelőre nem tartották tiszteletben a magyar alkotmányt, mert azt kellett látniuk, hogy ez is sokkal kevesebbet árt hazájuknak és népüknek, mint ha sorsa intézése a „lángoló hazafiak" kezébe került volna (akik egyébként – mint 48-as szereplésük bizonyítja – szintén nem tartották tiszteletben az alkotmányt).

Ami pedig azt a hallatlan állítást illeti, hogy még a papság is ellene volt a konkordátumnak, az természetesen képtelenség még akkor is, ha tekintetbe vesszük a kor egyházellenességét s azt, hogy többé-kevésbé a papság is meg volt mételyezve e korszellemtől, s mivel kinevezésük nem az Egyháztól függött, elsősorban éppen azokat emelték ki vezető állásba, akik meg voltak mételyezve e szellemtől.

Az igazság az, hogy mivel 49-es összeomlásunk után a konkordátumot a Magyarország különállását tekintetbe nem vevő, központosításra törekvő állam kötötte az Egyházzal, ezt a közjogi helyzetet a konkordátumban is kifejezésre akarták juttatni többek közt például azzal, hogy a bécsi érseket akarták elsőségre emelni valamennyi, tehát a magyar püspökök és az esztergomi érsek felett is. Ez egyházi szempontból jelentéktelen kérdés, de nem az magyar szempontból és az esztergomi érsek szempontjából. Csak ezért és csak ennyiben volt ellene a konkordátum eredeti tervezetének a magyar papság. Törekvése sikerrel is járt, mert a konkordátumból kimaradt a bécsi érsek primátussága az egész birodalom püspökei fölött.

A Bach-korszaknak az Egyházzal kötött konkordátuma előnyös volt az Egyházra és a magyar függetlenségre nem tartalmazott semmi sérelmes dolgot, az ellene részünkről megnyilvánult ellenszenv tehát tisztán egyházellenes forrásból fakadt. Nem összbirodalmat hozott létre egyházi szempontból sem, hanem csak az Egyházat tette szabaddá és eredményes működéséhez biztosította a feltételeket. Az ellene irányuló rosszakarat tehát csak azt mutatja, mennyire lényeges tulajdonsága volt az akkori magyar hazafiságnak az egyházellenesség. Ez ahelyett, hogy örült volna annak, hogy a konkordátum tekintetében győzött a magyar álláspont és kimaradt belőle minden, ami Magyarország függetlensége elhomályosítására lett volna alkalmas, csapásnak tekintette azt, ami legalább annyit használt a magyarságnak, mint az Egyháznak, de senkinek sem ártott, legfeljebb az állam önkényuralmát szüntette meg egyházi téren.

Igazán tiszteletére válik Ferenc Józsefnek, hogy ő maga erről le tudott mondani, mert a maga érdekét alárendelte alattvalói és a közjó érdekének. Egyenesen visszataszító azonban, hogy ha továbbra is uralkodni akart volna az Egyházon, e törekvésében készséges támogatókra talált volna az őt annyira gyűlölő 48-asokban és nagy magyar hazafiakban. Ha ugyanis valaki nem rajtuk, hanem az Egyházon és a Krisztus evangéliumán akar uralkodni, akkor ők mindjárt barátai a zsarnokságnak. Lám, most is milyen krokodilkönnyeket hullattak azért, mert az Egyházzal szemben végre megszűnt az az önkényuralom, melyet a kor istentelenségének hatására II. József vezetett be!

De épp ily tanulságosak az „elnyomás korának" eseményei protestáns viszonylatban is. Rájuk vonatkozóan – jellemző! – csak 1859. szeptember elején – tehát tízéves késéssel – jelent meg az a császári rendelet, mely addig élvezett tökéletes önkormányzatukat megnyirbálni akarta. A rajtuk való felügyeleti jogot a kultuszminisztériumnak egy külön e célra felállítandó osztálya gyakorolta volna. Láthatjuk tehát, hogy a protestánsok önkormányzati joga az egész Bach-korban is teljes érvényben volt, pedig állítólag mindig ők voltak a magyar szabadság tartóoszlopai. Amennyiben ezen a „magyar szabadságon" a Habsburgoktól védett Egyház elleni állandó lázadást egészen a törökkel való cimborálásig értjük, ez igaz is.

Vagy azt kell mondanunk tehát, hogy a Bach-kor a magyar szabadság tekintetében nem tartotta valami nagy tényezőnek a protestantizmust s ezért hagyta érintetlenül minden kiváltságát, vagy pedig azt kell megállapítanunk, hogy a Bach-korabeli elnyomás éppen nem volt valami gyökeres. Szilágyi külön kiemeli (I., 427. o.), hogy Haynau „nem vett részt a lelkiismereti szabadság üldözésében". (Hát ki vett akkor ebben részt?!) De láttuk egyébként, hogy ő maga is protestáns volt s mint a protestánsok általában, ő is öntudatos protestáns volt.

Egyébként ez a protestánsok önkormányzata elleni 1859-es pátens [rendelet] sem volt a protestánsokra sértő, sem veszedelmes. Vallásszabadságuk korlátozásáról szó sem volt benne, sőt jogaikat és önérzetüket annyira tiszteletben tartotta, hogy még az a kultuszminisztériumi ügyosztály is, mely a felügyeletet gyakorolta volna felettük, *tisztán* protestánsokból állt volna.

Még a Szilágyi-történelem (I., 526. o.) is kénytelen elismerni, hogy „Thun híres pátense tulajdonképpen nem is volt abszolút rossz vagy feltétlenül illiberális [kicsinyes]. Ha a németországi protestánsok ugyanazon időben hasonló organizálást [rendezést] kapnak, bizonyára csak örültek és diadalmaskodtak volna. Egészen kétségtelen, hogy a német sajtó nem a bécsi sajtóirodában kapta utasításait, midőn magasztalta Thun pátensét, és egészen őszinte volt az „Ostdeutsche Pest" 1859. szeptember 14-i magasztalása, mely szerint a protestáns egyházak sehol nem részesülnek akkora szabadságban, mint a Thun-féle pátens szerint Magyarországon, még magában a protestáns Németországban sem".

„Teljesen igaz", teszi hozzá a mi Szilágyink is és ha még ő is ezt mondja, akkor már csakugyan úgy kell lennie. De noha az 526. oldalon maga is ezt írja, mégis úgy látszik, úgy megszokta már, hogy a magyar „hazafias" vagy – ami egyre megy – protestáns propaganda akkor is űzendő, ha az igazsággal és a saját meggyőződésükkel is ellentétben van, hogy az 528. oldalon már arról beszél, „mi módon lehetne a külföldi protestáns államok érdeklődését a magyar protestánsokat elnyomással fenyegető (!) Thun-féle pátens életbeléptetése ellen felkölteni". Néhány sorral alább ugyanitt megint „az elnyomott magyar protestantizmus" ügyéről beszél. A 427. oldalon (tehát előbb) pedig példátlan lelkiismeretlenséggel ezzel a Thun-féle pátenssel kapcsolatban egyenesen azt írja, hogy „támadásban részesült még a lelkiismeret is".

Megindult tehát a nagy propaganda-hadjárat a magyar protestantizmus – mely tudvalevőleg tulajdonképpen mindig a *magyar* szabadságot jelentette – megmentésére itthon is, külföldön is. Itthon minden protestáns egyszerre „hőssé" vált. Balogh Péter például a tiszántúli református egyházkerület debreceni gyűlésén, mikor – mert engedély nélkül hívták össze – a rendőrség képviselője kijelentette, hogy „őfelsége, a császár nevében" a gyűlést feloszlatja, büszkén kijelentette, hogy ő pedig a gyűlést a Mindenható Isten nevében mégis megtartja.

Bezzeg nem voltak ilyen bátrak kálvinistáink például a bolsevizmus alatt! Vajon miért? Azért, mert a bolsevizmus csakugyan zsarnok volt és azzal nem lehetett tréfálni. Akkor a Balogh-féle hősködéseknek keserves következményei lettek volna. Oda tehát igazi hősök kellettek volna, azok pedig nem teremnek minden kálvinista bokorban. Akkor azonban, a rémes Habsburg-elnyomás alatt, az történt, hogy Balogh Péter gőgös kijelentésére a rendőrtiszt eltávozott, a törvénytelen, de a „Mindenható Isten nevében" oly hősiesen mégis megtartott gyűlés pedig folyt tovább és minden baj nélkül befejeződött.

A rendőrség nem csinált semmit sem, s ezzel mintegy elismerte, hogy a „Mindenható Isten" akarata csakugyan más, mint őfelsége a császáré és Balogh Péternek sem történt utána semmi baja. A dicsőségből azonban, amit akkor szerzett, még ma is él. De ha lezártak volna is elvétve valakit ilyesmi miatt, az is csak hetekig tartott volna, s olyan dolga lett volna a börtönben, mint Jókainak (ő is ekkortájt volt „börtönben"). Ennyit pedig igazán érdemes kockáztatni, mikor az ember „hősiességével" országos, sőt európai hírre kaphat miatta, sőt bátorságáért még ma is magasztalják történelmünk évkönyvei.

És a külföld protestáns államait ekkor is telekürtölték a magyar protestánsok üldözésével és elnyomásával, mint annak idején a hazaáruló és kereszténységáruló, törökkel cimboráló állítólagos „gályarabok" idejében. Noha láttuk, hogy Németországban, ahol *uralkodott* a protestantizmus és többnyire protestánsok voltak a fejedelmek is, igen boldogok lettek volna a protestánsok, ha hittestvér uralkodóiktól akkora jogokat és szabadságokat és önkormányzatot élvezhettek volna, mint amekkorákat a reakciós, állítólag mindig protestánsüldöző Habsburgok a Thun-féle pátensben a magyar protestánsoknak adtak. Angol és porosz hittestvéreik annyira komolyan vették a mű-propagandát, magyar hittestvéreik „vészkiáltását" és „szenve-

déseit", hogy követeik a bécsi udvarban komolyan felléptek érdekükben s az eredmény a protestáns pátens visszavonása lett.

Szilágyi azt mondja, hogy protestánsainkat hősi küzdelmükben még a magyar katolikusok, sőt a papság is támogatta. Gróf Károlyi György például pesti palotájában estélyt adott az egyik, ez ügyben itt járó protestáns ügynök tiszteletére. Akkor ugyanis még csak ilyen katolikusok voltak Magyarországon. Nem is csoda, hiszen e nemes gesztus miatt Károlyi György is, mint a felvilágosultság, a nemzeti egység s így hazaszeretet hőse és az átkos vallási gyűlölség fennkölt legyőzője egész Európában ünnepelt lett. Ki tudna ekkora dicsőségről lemondani, kivált mikor ilyen olcsón meg lehet szerezni?

De térjünk vissza az alkotmányosságra. Hogy e tekintetben se lehetett olyan nagy baj, legalábbis akkora nem, mint a mi „nemzeti" propagandánk jajveszékeli, láthatjuk Szilágyi azon megjegyzéséből, hogy „Magyarország még egy felvilágosodott, humánus és demokratikus abszolutizmust sem fogadhatott el". (X., 418. o.) Szilágyi elismeri, hogy a Baché ilyen volt, vagy legalábbis volt benne sok ilyen vonás is. Az ország új közigazgatási beosztásáról – melyet Bach hozott be – is azt írja, hogy „kétségkívül el kell ismerni, hogy e beosztás legalább papíron elég jó formát mutatott". (X., 428. o.)

„Minden szolgálati állomásnál... az egyes járásokban szokásos nyelvek ismeretének kimutatása kívántatott." (X., 429. o.) Ez azt bizonyítja, hogy magyar vidékeken nem alkalmaztak olyan tisztviselőket, akik magyarul nem tudtak, sőt még olyan vidékeken se, melyek csak részben voltak magyarok. Furcsa németesítés, az bizonyos!

Hogy a hatalom sem lehetett valami minket gyűlölő és rosszakaratú emberek kezében, mutatja, hogy a Világos után kinevezett három császári főbiztos között az egyik az a gróf Atems volt, akiről – láttuk – még az erdélyi unitárius Pálffy is dicsérően nyilatkozik.

Machioról pedig, aki közvetlenül Világos után volt budapesti térparancsnok, még Szilágyi is (X., 491. o.) kiemeli, hogy „emberséges, művelt katona" volt, „aki szíve mélyén részvétet érzett Magyarország iránt".

Ugyancsak Szilágyi mondja ugyanitt, hogy eleinte cenzúra csak annyiban volt, hogy „a nyomtatványt be kellett mutatni a katonai parancsnokság főrendőri osztályánál. Ha kisebb nyomtatványról volt szó, a bemutatás napjától három, nagyobb nyomtatványnál nyolc nap alatt a szétküldés megtörténhetett, feltéve, hogy lefoglalási rendelet időközben nem érkezett".

Tehát cenzúra nem is volt, hanem a szó szoros értelmében szabad volt a magyar sajtó.

„Valóban meglepő – folytatja Szilágyi –, hogy kezdetben mily merész hangú iratok hagyhatták el a sajtót minden megtorlás nélkül." (X., 491. o.) Ugyanezt hangsúlyozza Rakodczay „Egressy Gábor és kora" is. (II., 461. o.)

Ha aztán később nem volt már a sajtó terén ilyen nagy szabadság, nyilvánvaló, hogy azért nem volt, mert visszaéltünk vele. Becsületére válik azonban az osztráknak, hogy először még Világos utáni „elbizakodottságában" is próbált sajtószabadságot adni.

De hogy valami vészes később se lehetett a dolog, mutatja, hogy Vörösmartyt, Bajzát s még 200-at még csak ki sem hallgattak, meg sem idéztek. Garaynak, Tóth Kálmánnak, Jókainak, Tompának sem lett semmi baja. Garayt maga Resota János, a már Petőfi életével kapcsolatban is megdicsért papi cenzor fogta pártul. Tompa mellett semmi enyhítő körülményt se lehetett felhozni, mert az „elnyomás" alatt írt verseiért mint visszaeső bűnös került a haditörvényszék elé. Ekkor azonban Albrecht, az annyira magyarellenesnek kikiáltott főherceg, magánkegyelmet adott neki, s ismeretes, hogy a hadbíró így adta tudtára az ellene folyó eljárás megszüntetését: „Most frei [szabad], hanem több gólya nem csinálni!" (A gólyához című költeményére célozva.) Csak törte tehát a magyar nyelvet, mégis magyarul beszélt. Pedig hát Tompa, a híres író, bizonyára németül is megértette volna. Láthatjuk belőle, milyen „vérszopók" és milyen „ádáz" magyargyűlölők voltak azok a Bach-kori hadbírók!

Nagy érvként szokták felhozni, hogy az önkényuralom még a Tudományos Akadémia működését is megbénította. Felszólította ugyanis, hogy változtassa meg alapszabályait, kérje

ezek jóváhagyását, s mikor ez megtörtént, törölték belőle azt a pontot, hogy az Akadémia *magyar* nyelven művelje a tudományokat. Ha azonban a dolgot nem propagandára használjuk fel, hanem tárgyilagosan ítéljük meg, s az előzményeket is tekintetbe vesszük, akkor egész más lesz a véleményünk.

A magyar társadalom ugyanis olyan dacosan viselkedett akkor a hatóságokkal szemben, hogy minél többet eltűrtek tőle, annál kihívóbb lett. Rendelet volt például, hogy minden egyesületnek be kell küldenie alapszabályait és jóváhagyásukat kell kérni (most is kell). Míg ezt meg nem kapták, nem működhettek. A Tudományos Akadémia nem vette tudomásul a rendeletet s engedélyezett alapszabályok nélkül is működött. Mégsem feloszlatással feleltek, mint más hatóságok ilyenkor tettek volna, akkor is, ha nincs „rémuralom", hanem csak a rendelet teljesítésére való felszólítással s ez sem történt hamarabb, mint csak 1853 októberében.

Az is világos, hogy az alapszabályokból a tudományok *magyar* nyelven való művelése előírásának törlése nem azt jelenti, ahogyan minden naiv hazafi gondolja, hogy ti. azért nem akarták megengedni a tudományok magyar nyelven való művelését, mert azt akarták, hogy a Magyar Tudományos Akadémia is *németül* művelje a tudományokat, hanem csak azt, hogy ne legyen nyíltan kimondva, hogy *csak* magyar nyelven szabad ott a tudományokat művelni. Még ezt is csak arra gondolva tették, hogy az országnak több mint fele nem magyar anyanyelvű, s hogy a Tudományos Akadémiából emiatt ne legyenek kizárva az ország több mint felét tevő nemzetiségek se.

Ismerjük el, hogy ha nem dacoskodtunk volna és nemzetiségeinknek anyanyelvükhöz ragaszkodó tudósait nem zártuk volna ki Akadémiánkból, hanem odaédesgettük volna őket azzal, hogy engedtünk volna ott oláh, tót, horvát stb. előadásokat is tartani és ilyen nyelven írt munkákat kiadásra beadni, sokkal többet használtunk volna vele a magyarságnak, mint azzal, hogy románjainknak csak Bukarestben, tótjainknak csak Prágában, szerbjeinknek csak Belgrádban tettük lehetővé a tudományos érvényesülést és nemzeti nyelvük művelését.

A nemzetiségeink iránti megértés fényűzését annál inkább megengedhettük volna magunknak, mert attól igazán nem kellett volna félnünk, hogy ezáltal Akadémiánk elveszti magyar jellegét. Hol van, s különösen hol volt akkor még nemzetiségeink tudományos munkássága és színvonala a mienkétől?! Ostoba sovinizmus volt ez tehát, nem pedig hazafiság.

De – sajnos – akadémikusaink akkor csak úgy lehettek népszerűek, ha e soviniszta szellemben járnak el. Makacsul szembeszálltak tehát a „magyarirtó" elnyomással s „az Akadémia a rá gyakorolt kényszer dacára sem tért le az alapítói által kijelölt ösvényről".

Ebből aztán megtudhatjuk azt is, hogy itt is csak olyan „kényszer" volt, mint a Habsburgok alatt mindig. Csak próbálkozott a kormány, de akaratának éppúgy nem szerzett is se érvényt, mint más tekintetben sem. A végeredmény tehát itt is az volt, mint a Habsburgok minden „elnyomásában", hogy csak bátortalan kísérlet volt az egész, melyhez az „elnyomók" csak elméletben ragaszkodtak, ebben is csak azért, hogy tekintélyüket legalább látszólag megőrizzék s ne úgy lássák, mintha nem ők kormányoznának, hanem alattvalóik kormányoznák őket.

A valóságban azonban mégiscsak tűrték, hogy úgy történjen minden, mint ellenszegülő alattvalóik akarják. Pedig láttuk, hogy maga az is, amit mi „elnyomásnak" nevezünk, szintén egyenesen javunkat célozta s nagyobb hasznunk lett volna az engedelmességből, mint a „hősies" ellenállásból.

Úgy el voltunk mi még a Bach-korban is kényeztetve, hogy még azt is tűrhetetlen elnyomásnak tekintettük, hogy az uralkodó neve napján a színházi előadást a „Gott erhalte"-val kellett megkezdeni. Pedig a „Gott erhalte" tulajdonképpen királyhimnusz és semmi más, nem is kellene németül hívnunk, ha mi készakarva így nem akartuk volna. Magyarellenességet csak az talál benne, aki erőszakkal ráfogja.

A Bach-korban azonban a közönség nagyon vigyázott arra, hogy csak e „hazafiatlan" himnusz elhangzása után jelenjen meg s foglalja el a helyét. Abban a „rémuralomban" még

ez is lehetséges volt. Azt hiszem, mindenki egyetért velem, hogy „népi demokráciánkban" Rákosi Mátyás kissé általánosabb és nagyobb gyűlöletnek örvendett, mint a Bach-korban Ferenc József (noha az erős „hazafias" propaganda hatása alatt akkor még őt is éppen eléggé gyűlölték) s a „Rákosi elvtársat" dicsőítő különféle himnuszokat és a Sztálin-féléket nemcsak az illetők neve napján – tehát egy évben egyszer – kellett hallaniuk. Mégis ki mert akkor arra gondolni, hogy testületileg és tüntetőleg ki merje fejezni, hogy neki az ilyen himnuszok hallgatása nincs ínyére? Pedig Sztálint és Rákosit hamarosan még a bolsevik propaganda is megtagadta.

A mi történetírásunk hazafias buzgalmában arról a mérhetetlen korrupcióról is szinte rémeket mesél, mely a Bach-korszakban uralkodott. De azért ő se tudja megállni – annyira igaz –, hogy néha-néha meg ne dicsérje a Bach-hivatalnokok becsületességét, szorgalmát és lelkiismeretességét. Nem is lehetett olyan nagy korrupció abban a rendszerben, melynek még legnagyobb panamája leleplezésekor is úgyszólván minden vádlottat ártatlannak talált a bíróság, s azt az egyet is, akit bűnösnek találtak, csak néhány heti fogágra ítélték. (Szilágyi, X., 533. o.)

Szilágyi e korban a legrosszabbnak a pénzügyi vezetést tartja, de azért ő is kénytelen elismerni, hogy 1856-os 500 millió forintos belső kölcsöne teljes sikerrel járt, mert 507 milliót jegyeztek. Világos, hogy volt egy kis nyomás is, de kétségtelen, hogy semmiképpen sem akkora, mint mikor 48-ban Kossuth gyűjtötte „a hazának" a nemesfémet a Bach állam kölcsönénél sokkalta kisebb eredménnyel.

Jellemző gazdasági gyengeségünkre, hogy ebből az 507 milliós összegből most is csak 123 és fél milliót adott Magyarország. Így aztán érthető, ha nem egykönnyen akarták ott a Lajtán túl elismerni, hogy mi ugyanannyit számítunk s éppoly jogú ország vagyunk, mint ők. Pedig ebbe az összegbe Erdély, sőt Horvátország hozzájárulása is bele van számítva, melyek akkor nem is tartoztak hozzánk.

A Bach-korszak – adja a dicséretet még Szilágyi is (X., 445. o.) – „jogrendet hozott be, a telekkönyvi intézmény által (melyet ő honosított meg Magyarországon) teljesen biztossá tette az egyéni tulajdont s ekképp megállítva egyszersmind a hitelt, lehetségessé vált a földbirtok és a földbirtokos osztály felvirágzása minden osztálykülönbség nélkül. Valóban a földbirtokra vonatkozó pátensek, rendeletek és a telekkönyvre vonatkozó intézkedések fordulópontot képeznek Magyarország társadalmi és gazdasági életében".

A Bach-kor tehát fordulópontot képez Magyarország életében, s látjuk, hogy nem gyászos, hanem *örvendetes* fordulópontot.

„Nem ide tartozik a bírálat – olvashatjuk szintén Szilágyiban (X., 434. o.) –, vajon a legújabb alkotmányos kormányzat legújabb kataszterszervezete oly ideális magaslaton van-e, melyről megvetően lehet lenézni a Bach-korszakét (a kérdés úgy van megszerkesztve, hogy a válasz csak az lehet: nem). De egészen bizonyos, hogy a Bach-korszak katasztere akkor sem lehetett volna jóvá, ha a legjobb akarat igyekszik megvalósítani." (A mondat eredetiben is ilyen értelmetlen. Bizonyára „jobbá"-t akar mondani.)

Magyarország közbiztonsági szolgálatát 48 előtt a pandúrok látták el. A Bach-kor a pandúrok helyett behozta a zsandárok intézményét. Mikor 67-ben a magyar állam újra a maga ura lett, szintén a zsandárság mellett döntött s ez „egyik legszerencsésebb ténye volt". (Szilágyi, X., 437. o.) „Politikai szerepe nélkül a Bach-korszakbeli zsandárság is bevált s bizonyára azon intézmények közé tartozhatott volna, amelyeket a nemzeti önérzetnek részben túlzó fellépése fenntartott volna az alkotmányos korszakban is."

Tehát a Bach-korszakban a rendőrség is bevált és utánzandó volt. Rosszak voltak a közbiztonsági viszonyok, betyárvilág volt a Bach-korban, de csak azért, mert a magyar nép volt az idegen rendőrséggel szemben a betyárok mellett. „De azért mégis el kell ismerni, hogy habár a Bach-korszak zsandárságának idejében a közbiztonsági állapotok szomorúak voltak, a csendőrségnek még az akkori szervezete is jobb volt a régi pandúrgazdálkodásnál. A csendőr lehet, hogy nem fogta el a zsiványt, de nem volt orgazdája... Gyakran előfordultak esetek, hogy a pandúr megegyezett a zsivánnyal a társadalom rovására." (Szilágyi, X., 439. o.)

De még sok más tekintetben is kénytelen elismerni a Bach-rendszer igen sok jó oldalát még az ellenség is.

„A közbiztonsági, mezőrendőrségi, tűzőrségi és egyéb rendeletek... végtelen kötetekre terjedtek, de e részben igen jó indulatú rendeletek közül (a magyar közönség nyakassága miatt) alig néhány valósult meg a gyakorlatban. Kétségtelen, hogy a Bach-rendszer igazgatási formái sokkal tökéletesebbek és magasabbak voltak a régi magyar izgatási formáknál. Az is kétségtelen, hogy a Bach-rendszer közigazgatása igazságosabb és tárgyilagosabb volt s a rendszer alatt nemcsak az úr, hanem a paraszt is kereshette és megtalálhatta igazságát, holott a régi közigazgatás idejében a szegény népnek ritkán volt igaza. Megyei közigazgatásunk kevéssé válogatós ellenségei szeretik a Bach-rendszer közigazgatási formáit is utánzandó példák gyanánt feltüntetni a jelenre nézve." (Szilágyi, X., 431. o.) Látjuk tehát, hogy a törvény előtti egyenlőséget is a Bach-korszak tette nálunk élő valósággá.

Aztán: „De mégis el kell ismerni, hogy a Bach-korszaknak volt valami nagy és maradandó érdeme, és ez az igazságügy rendezésében állott. (Tehát megint egy újabb nagy érdem s ez még az előbb említetteknél is nagyobb.) Nemcsak súlyos politikai bűn, hanem egyszersmind nagy vétek volt nemzeti szempontból is a magyar hétszemélyes táblának Bécsbe történt centralizációja és az ottani legfőbb ítélőszékbe való beosztása. Midőn azonban az élet és a gyakorlat megjavította a hibákat, az igazságügyi szervezet bevált s a bár idegen származású, idegen nyelvű, idegen törvények szerint ítélő bíróság akkora jogbiztosságot hozott létre legalább a magánjog terén (ebbe a politikai reakció nemigen avatkozott), amit Magyarország eddig nem élvezett."

„A bécsi legfőbb ítélőszék, különösen mint a judikatúra [törvényhozás] őre, európai szellemű és nagy látókörű intézkedést adott az országnak, amelynek színvonalát szinte csak a legújabb időben értük el... Hogy a birtokviszonyok legombolyítása, ez az óriási munka aránylag nagyobb társadalmi zavarok, igazságtalanságok és jogsértések nélkül történt meg, ez elsősorban azon bíróságnak köszönhető, mely Schmerling igazságügy-minisztersége alatt indult fejlődésnek. A későbbi provizórium e rossz vezérpolitikusa, mint igazságügy-miniszter, nemcsak a legképzettebbek, hanem a legjobb akaratúak közé tartozott. A jobbágysági terhek s az új birtokviszonyok rendezése körül e bíróságnak még azon érdeme is megvolt, hogy lehetőleg paralizálta [gyengítette] a bécsi kormány azon törekvését, miképp a szabadságharcban leginkább kompromittált dzsentri szenvedjen rövidséget."

Hogy Bécs rajta volt, hogy ne előnyökhöz jussanak azok, akik fő ellenségei voltak, hanem lehetőleg bűnhődjenek, az természetes, mert a politikában nincs és nem is lehet ellenségszeretet (gyakorlatban, sajnos, még a magánéletben sincs), sőt ha egy politikai rendszer nem az ellenségei *ellen* dolgozik, az egyenesen Lipótmezőt jelent. Hogy aztán ezt a magától értetődő politikai büntetést a bécsi igazságszolgáltatás, melynek viszont kötelessége tárgyilagosnak lenni, tökéletesen megakadályozta, bizonyítja, mennyire kultúrállamot képviselt nálunk ez a Bécs, mennyire igazi keresztény szellemű volt s különösen hogy mennyire meentes volt attól a magyargyűlölettől, mellyel mi rágalmazzuk.

„Alig van valami a Bach-korszak összes intézményei között, amiről joggal el lehetne mondani, hogy működése szinte nem hasznos volt. Idegen létére, de jogi műveltséggel felfegyverkezve tárgyilagos lehetett társadalmi osztályaink küzdelmében s így parasztságunk szerencsével és igazsággal került ki a birtokrendezés nagy vagyoni és társadalmi revolúciójából." (Szilágyi, X., 432. o.)

De újra dicséretet kap a közigazgatási is: „Voltak kiváló megyefőnökök és főispánok, akik, midőn az önkényuralom rendszere elbukott, a közönség nagy sajnálkozására távoztak helyükről... Utólagosan azt lehet mondani, szinte szerencse, hogy az elnyomatás bürokráciája nagy átlagban rosszul bánt a nemzettel, különben attól lehetett volna tartani, hogy a nép megkedveli azt a kormányrendszert, amely bár a szabadságot eltiporta, de jobb igazgatást létesített, mint volt a hagyományos nemzeti adminisztráció." (Szilágyi, X., 433. o.)

A vak is látja itt az ellentmondást a Szilágyi-történelem fogalmazásában. Ha a Bach-kor közigazgatási emberei „nagy átlagban" „rosszul bántak" volna a nemzettel (mint Szilágyi állítja), akkor nem lehetett volna attól tartani, hogy a nép megkedveli ezt a kormányrendszert. És ha mégis kellett tőle tartani – pedig látjuk, hogy kellett –, akkor ez világos bizonyítéka annak, hogy „nagy átlagban" jól bántak vele.

Annyira így van ez, hogy Szilágyi (X., 623-624 o.) külön hangsúlyozza, hogy a magyar társadalom 67 felé már annyira „kifáradt" az ellenállásban, sőt „bomladozott" nemzeti érzületében, hogy Eötvös azt írja: „Akárhány embert tudok, ki csak alkalomra vár, hogy odaszegődjék, hol hivatalokat osztogatnak, s ha a közvélemény nem tartja vissza, oly áttéréseket fogsz hallani, melyeken elbámulsz."

De viszont éppen most láttuk, hogy már maga a közvélemény is bomladozott, tehát már az se tarthatta vissza a behódolni akarókat. Láttuk, hogy mindezt Szilágyi is azzal magyarázza, hogy az elnyomás nem volt elég rossz, igen sok rokonszenves és megnyerő vonás volt benne s igen sok tekintetben volt jobb, mint a régi magyar állapot, mert akik intézték, műveltebbek, jobblelkűek, demokratábbak és igazságosabbak voltak, mint az ügyek addigi magyar intézői.

„Utólagos megdöbbenés lephet meg – írja Szilágyi (X., 471. o.) – bennünket amiatt, hogy már 1856-ban mily tömegesen talált készséges szolgákat az abszolutizmus a magyar fajban, sőt a nemességben is. Az idegen jövevények soraiban is akadtak, akik tisztaságot, tárgyilagosságot és részvétet hoztak magukkal a magyar provinciába. Nem egy családot alapítottak, mely egészen magyarrá és nemzetivé lett."

Majd újra: „Megdöbbentő, de tagadhatatlan az a tény, hogy nem századok, hanem ezrek álltak a magyar fajból a tényleges hatalom rendelkezésére... Az új gazda berendezkedésénél tevékeny részt vettek sokan még a legjobb magyar családok közül is... Különösen a fogalmazói szak tele volt a jobb családok hivatalt kereső fiaival." (473. o.)

„Közigazgatás – állapítja meg újra Szilágyi (X., 509. o.) – bizonyára jobb volt a régi magyarnál, az igazságszolgáltatás pedig, mint nagyon elismerő nyilatkozatokkal volt már fejtegetve, hasonlíthatatlanul magasabb színvonalon állott, mint a táblabírák korszakában."

„A legnemzetibb elemet, a középnemességet Bach szívesen megnyerte volna, csakhogy ennek legnagyobb része nem volt megnyerhető, így a közigazgatás jórészt idegen jövevényekből alakult meg. Ezek, néhány kivétellel, gyűlöletesek voltak akkor is, habár jól adminisztráltak, s valóban el kell ismerni, hogy az ország több részében is jól működött a demokratikus-bürokratikus apparátus... Szerencse, hogy a Bach-korszaknak nem sikerült nemzeti alapon szerveznie a demokratikus közigazgatást. Ez az ország szerencséje, mert különben a Bach-korszak tán meg sem szűnt volna soha, legfeljebb más nevet vett volna fel." (Szilágyi, X., 510. o.)

Lehet-e még csak elképzelni is nagyobb dicséretet egy olyan műben, melynek fő célja ugyanezen a Bach-korszak befeketítése és meggyűlöltetése, s mely a jót is csak úgy meri róla megemlíteni, hogy ezt a „bűnét" rögtön utána kellő gyalázásokkal jóvá tegye?

„A régi magyar közigazgatás – olvashatjuk újra (Szilágyi, X., 511. o.) a Bach-korszak egyébként sok gyalázása között – rendetlen, szabálytalan, s bizonyára gyakran részrehajló volt. Bach közigazgatása sem volt ugyan mentes a részrehajlástól, e tekintetben azonban mégis nagy fölényt mutatott."

Ki nem látja itt is, hogy a szerző másképpen kénytelen írni, mint ahogyan gondolkodik? Mint kétségtelen igazságot állapítja meg, hogy a Bach-kor közigazgatása sokkal igazságosabb volt, mint a régi magyar világé. Mégis, míg a régi magyarról csak azt írja, hogy „bizonyára" gyakran részrehajló volt, tehát határozottan nem is meri ezt állítani, a Bach-koréról mégis határozottan állítja, hogy nem volt mentes a részrehajlástól. De hát ha ez a részrehajlás a Bach-korban bizonyos, a régi magyar korban meg csak feltehető, mi az oka, hogy mégis a Bach-kor mutat „nagy fölényt"?

A jobbágyság felszabadítása

A Bach-kor legnagyobb érdeme és teljesítménye a jobbágyság felszabadítása és vele kapcsolatban a földteher-mentesítés elvégzése, melyhez a telekkönyvezés s a tagosítás is csatlakozott. Az azonban, amit ezzel kapcsolatban a magyar történetírás és a vele kapcsolatos „hazafias" propaganda csinált és csinál, az az elfogultságnak, az igazságtalanságnak és a gyűlöletnek olyan foka, mely még a Lipótmezőn is sok lenne. Először is a jobbágyság felszabadításáért azt a Kossuthot és azt a 48-at magasztalja égig, amelynek ebben semmi érdeme nincs, azt a Bach-kort pedig, mely a dolgot valójában megcsinálta, mégpedig olyan becsületesen és a magyarság iránt, akár a parasztságot nézzük, akár a földbirtokosokat, olyan jóakaratúan csinálta meg, hogy valóban bámulatot kelt, úgy tünteti fel, mintha féktelen magyargyűlöletében igyekezett volna lerontani és tönkretenni mindent, amit a nagy Kossuth alkotott.

Említettük, hogy Kossuth a magyar parasztságot nem szabadította fel. Lehetetlenség is volt felszabadítania, hiszen egész uralma és rendszere csak egy évig tartott, aztán csúfos bukásban végződött, mely után éppen azok korlátlan uralma következett és így a magyar jobbágyság sorsa is tisztán azoktól függött, akik ellen Kossuth küzdött. Kossuth által tehát legfeljebb a jobbágyság egy évig tartó felszabadítása következhetett volna be. Ez azonban a magyar jobbágyságnak csak árthatott volna, mert hiszen a hatalom már egy év múlva Kossuth ellenségei kezébe került s a hatalom új urai már csak azért is visszacsinálták volna a dolgot, mert a tőlük átkosnak tartott Kossuthtól származott. Akik 48-ban Kossuth kedvencei voltak, 49-ben csak pórul járhattak. Kossuth a jobbágyságot csak akkor szabadította volna fel, ha okosabban csinált volna mindent, tehát ha győzött volna s így rendszerét legalább néhány évtizeden át fenn tudta volna tartani.

De hogy a magyar jobbágyok mégsem jártak pórul, mikor Kossuth oly csúfosan megbukott, hanem a Kossuth után következő állítólagos reakció is felszabadítva hagyta, sőt tulajdonképpen ez a „reakció" szabadította fel őket, mert hiszen Kossuthnak élethalálharca miatt földbirtok-politikai kérdések megoldására nem is volt ideje, ez azt bizonyítja, hogy az állítólagos reakció is annyira akarta a jobbágyfelszabadítást, hogy még a Kossuth iránti ellenszenv se akadályozta meg abban, hogy azt, amit Kossuth eddig csak az ígérgetések demagógiájában hozott létre, a valóságban is végrehajtsa.

Világos az, hogy a magyar jobbágyság felszabadult, hogy földesura iránti kötelességei megszűntek, hogy a törvény előtt urával egyenlővé lett, az nem Kossuth, hanem a Bach-korszak érdeme. Ha csak Kossuth lett volna jobbágyfelszabadító, Ferenc József és Bach nem, akkor a magyar jobbágy csak egy évre szabadult volna fel, csak ennyi ideig maradt volna szabad. De mivel Kossuth, Ferenc József és Bach egyformán jobbágyfelszabadító volt, azért szabadult fel a magyar jobbágy 1848-ban végleg és egyszer s mindenkorra. Viszont ha csak a Bach-kor lett volna jobbágyfelszabadító, Kossuth azonban nem, akkor a magyar jobbágy 1848 helyett „csak" 1849-ben szabadult volna fel. Vajon számít-e valamit ez az egy év? De viszont ért volna-e valamit, ha csak egy évig lett volna szabad a jobbágy?

Hogy Bach nem Kossuthtól tanulta a jobbágyfelszabadítást s így nélküle is megcsinálta volna, az kétségtelen. Hiszen ugyanezt Ausztriában is megcsinálták, mégpedig előbb mint nálunk, pedig ott nem volt Kossuth, s ideiglenesen sem győzött a forradalom. De megcsinálták Európa minden országában s már a hatvanas évek elején még a sötét Oroszországban is. (De jellemző, hogy a művelt svédek annyira nem siettek vele, hogy csak 65-ben csinálták meg. Mégis a világ gazdaságilag első országa lettek.)

Nagyarányú szociális reformokat, például jobbágyfelszabadítást vagy földosztást, kétféle módon lehet megcsinálni: Vagy úgy, hogy szabadjára hagyom a tömegszenvedélyt, sőt népszerűségi és hatalomvágyból egyenesen magam szítom fel s így a földbirtokos osztályt vagy bármely más társadalmi osztályt, mely magasabban áll a többinél s így van mit tőle irigyelni,

van mit tőle elvenni, egyszerűen kiraboltatom a tömegekkel (bolsevizmus), vagy pedig a nincstelen társadalmi osztályok iránti szeretetemben törvényesen juttatom a földet vagy más gazdasági javakat a kezükre s emelem őket magasabb életszínvonalra azáltal, hogy államilag gondoskodom az illető javak megváltásáról és a megváltást szenvedők kártalanításáról.

Az első mód, a forradalomszítás és a szabad rablás engedélyezése vagy egyenesen állami végrehajtása bizonyára nem érdem. Hisz rabolni vagy másnak a rablást megengedni, kivált nem is önzetlenül, hanem azért, mert azok a mások a tömegeket képviselik, tehát végeredményben a hatalmat s e révén én hatalomhoz jutok, s még népszerűséghez és dicsőséghez is, nem hőstett, hanem közönséges bűntény. Ugyanolyan, mintha árvíz esetén valaki tétlenül nézi a gátak pusztulását, sőt még segít is rombolni azokat. Lehet, hogy ez is tetszik a buta tömegnek, mert kellemesebb, mint éjjel-nappal a gátakon dolgozni esőben, hidegben, de ez még nem jelenti azt, hogy helyes is.

A magántulajdon, a tízparancs törvényeinek fenntartása, a birtokosok jogainak védelme olyan, mint a lezúduló vizek fenntartására és rombolásuk megakadályozására épített gát és annak állandó karbantartása, erősítése. Világos, hogy ez pozitívum, jó, érdem, mert költségbe, áldozatba, munkába kerül, energia kifejtését kívánja. A robot eltörlése, a nagybirtokosok földjeinek a nincstelenek közti kártérítés nélküli felosztása ellenben negatívum, destrukció, lecsúszás, rombolás, mert hiszen nem áldozatot kíván, hanem csak az eddigi áldozatok és energiakifejtés abbahagyását: az eddig is nehezen féken tartott, felgyülemlett árnak szabad folyást engedek vele.

Értéket, anyagi javakat csak munkával lehet és szabad szerezni. Ha a tömegeket hozzászoktatjuk a fáradság és munka nélküli előnyökhöz, nem tudjuk őket többet a régimódi, keserves kenyérkeresethez visszaszoktatni, ez pedig végeredményként a társadalom teljes lezüllésével és az életszínvonal általános leszállásával jár. Világos ugyanis, hogy telhetetlen vágyát újra meg újra nem tudjuk kielégíteni, hiszen most is csak azért sikerült, mert azt az értéket pazaroltuk el, amit más, önmegtagadó társadalmak évszázadok munkájával halmoztak fel, s olyan gátakat hagytunk elsöpörni, melyeket mások energiája létesített. Csak abból tudunk mulatni, farsangolni, amit mások gyűjtöttek, de világos, hogy ez elfogy a forradalmakban, mikor semmi gát sincs, sőt dicsőség és érdem a rombolás, nagyon is hamar fogy el minden.

Tehát még ha e forradalmi munkának valóban maradandó haszna lenne is, mert nincstelen százezrekből hosszú évszázadokra földhöz kötött kisbirtokos osztályt csinál, még akkor se helyeselhetjük, mert a cél nem szentesíti az eszközt. Rablással, törvénytelen úton szerzett jót erkölcsi alapon álló ember még akkor sem helyeselhet, ha valóban jó az, amit eredményez. De ez a jó egyébként is csak elméletben van meg, mert említettem, hogy az az erkölcsi kár, amit ez a munka nélkül szerzett érték a tömegekben okoz, mindig nagyobb hátránnyal jár, mint amennyi előnyt hoz. Ezért látjuk, hogy a bolsevizmus forradalmi farsangja után a legnagyobb munkáselnyomás, szabadságelvonás és kiuzsorázás következik, mert másképp a körülhízelgett, elkényeztetett tömegeket nem lehet munkára szorítani.

Kossuth és társai 48-ban úgy hajtották végre a jobbágyfelszabadítást, mint a bolsevizmus szokta: a gát elszakításával, rablással, ellenszolgáltatás, kártérítés nélkül. Láthatjuk, mennyire rokon a bolsevizmussal a mi 48-as lelkivilágunk. Hiszen ezt ő is nagy hőstettnek tartja és ünnepli.

Igaz, hogy *elméletben* nem így volt, mert a 48-as országgyűlés megfelelő *kártérítés* ellenében törölte el a robotot és szabadította fel a magyar jobbágyokat, sőt egyenesen becsületszavát adta, hogy a földesurak kártalanítása meg fog történni (a nyílt bolsevizmus ugyanis akkor még idő előtti s így lehetetlen volt), de *tagadhatatlan, hogy ez a kártalanítás 48 részéről csak szóban történt meg, valóságban nem*. Pedig bizonyára nem a szó számít, még az ígéret se, hanem a tett.

Becsületszavát egyébként is csak akkor adhatta volna a 48-as kormány, ha tudta volna, hogy nem bukik meg. De hát megbukott, s így a becsületszavát is megszegte. Hogy mennyit

adhatunk Kossuthék kártérítést ígérő becsületszavára, láthatjuk abból, hogy még a mi bolsevik kormányunk is kártérítést ígért a földbirtokosoknak. A kártérítés még az ő „törvényükben" is benne vagyon. Igazán édeskevés érdem tehát, hogy a 48-as törvényben is benne volt.

Hogy az olyan kártalanítás, melyben a kártalanító tettek helyett becsületszavát adja, hogy majd kártalanítani fog, mennyit ér, megítélhetjük abból, hogy az ilyen forradalmi kormányok szabály szerint csak hetekig, legfeljebb hónapokig tartanak, tehát a szavukat, még ha akarnák, se tudnák megtartani. Ha pedig nem buknak meg, akkor is csak annyit ér a szavuk, mutatják például a magyar „népi demokrácia" „törvényei". Ez – de egyedül csak az orosz fegyverek jóvoltából – nem bukott meg hamar, s itt is alaptörvény volt, hogy minden hatalom a népé, a legfőbb érték az ember, alaptörvény volt a sajtószabadság, vallásszabadság stb., s az elmélettel szemben mi volt a valóság? Nekik lett volna idejük a „törvényben" ígért kártérítést meg is fizetni, de eszük ágában sem volt soha.

1848-ban még nem érkezett el a bolsevizmus ideje, magát az akkori forradalmat is nem a munkások vagy parasztok, hanem az értelmiség, tehát a nemesek, a földbirtokosok ivadékai csinálták. Olyan 48-as kormány tehát, mely a földbirtokosok kirablását tette volna programjává, egyenesen lehetetlen lett volna. Ezért kellett ünnepélyes formában, szinte önmagára szórt átkok kíséretében ígérnie a kormánynak, hogy *lesz* kártalanítás.

Igen nagy kérdés azonban, hogy lett volna-e akár még akkor is, ha évtizedeken át Kossuth és politikai utódai lettek volna uralmon. Ezzel nem azt akarom mondani, mintha Kossuthék rosszhiszeműen adták volna becsületszavukat s ez semmi más nem lett volna, mint a földbirtokosok félrevezetése és becsapása. Aki erre gondolna, igazságtalanságot követne el 48 ellen, s egyébként is nagy tudatlanságot árulna el Kossuthék lelkivilágát illetően.

48 sokkal naivabb és gyerekesebb volt, semhogy ily megcsontosodott gonoszság lakozhatott volna benne. A földbirtokosoknak azonban gyakorlatilag mindegy, hogy akár előre megfontolt gonoszsággal csapják be őket, akár azért járnak pórul, mert örök gyerekek, azaz olyan emberek szavában hittek, akik csak lelkesíteni és lelkesedni tudtak, de okosan politizálni, előrelátni, a lehetőségeket megfontolni s így szavukat beváltani nem.

Nagyon valószínű, hogy a magyar földbirtokos osztály Kossuthéktól kárpótlást akkor se kapott volna, ha uralmuk hosszabb ideig tartott volna, vagy ha igen, nevetségesen keveset, mert a kártalanítást legfeljebb csak elkezdték volna, de folytatni már nem tudták volna, annál kevésbé befejezni. A jobbágyság eltörlése ugyanis két egymással egészen ellentétes elemből áll: Az egyik az izgatás, a jobbágyság fellovalása, hogy ne tűrje tovább a megalázó szolgaságot, ne robotoljon. Ez a kormány részére a lehető legkényelmesebb dolog, áldozattal nem jár (hisz áldozathozatalra a földbirtokosokat kényszeríti rá), csak előnnyel: a népszerűséggel. Hiszen itt a kormány ad, mégpedig jogokat és anyagi előnyöket is, *de a máséból*. Ezt, de csak ezt hajtotta végre Kossuth és 48, s csodálatos, hogy még most is jár neki érte tőlünk a pálma és a magasztalás ezért az évszázadokra kiható nagy hőstettért.

A dolog másik, nehezebb része lett volna annak a mérhetetlen összegnek az állam részéről való keserves előteremtése és kifizetése, mely a földbirtokosok kártalanításához szükséges és melynek elvégzését Kossuthék rábízták a „magyargyűlölő" Bach-kormányra. Világos, hogy ez magyarul azt jelenti, hogy 48 a magyar földbirtokos osztályt – hálából, hogy eszméinek oly lelkes híve volt – csak kifosztotta és becsapta. Igen, becsapta, mert komolyan még gondolni sem lehetett arra, hogy olyan farsang után, melynek minden örömét, hejehujáját és dicsőségét 48 aratta le, a böjtöt, a csak keserves lemondások és áldozatok árán előteremthető ellenszolgáltatást, a kártérítést majd egy másik kormány végzi el és éppen az a kormány, melynek 48 halálos ellensége volt, amely ellen tehát éppen ezek a kártalanítandó földbirtokosok vétkeztek legtöbbet.

Nem magától értetődő lett volna-e, ha Bach a kártérítés ügyében hozzá forduló magyar földbirtokosoknak azt felelte volna: Menjetek Kossuthoz! Kossuth szabadította fel a jobbágyaitokat, nem én. A dicsőséget is ő tette érte zsebre. Azt is ő ígérte nektek, sőt adta a nemzet

becsületszavát, hogy kártalanítani fog benneteket, nem én. Én – tudvalevőleg – egyébként is „magyargyűlölő" vagyok.

A Szilágyi-történelem is hangsúlyozza, s éppen a 49 után következő „elnyomással" kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a „gazdasági tönk mindig egyértelmű szokott lenni a politikai és társadalmi tönkkel. Aki szegénységbe dönt egy nemzetet, politikailag szolgaságba löki". (X., 633. o.)

Akkor még sokkal inkább, mint ma, a földbirtokos osztály, azaz a volt nemesség tette a nemzetet, mint az öntudatra még nem ébredt jobbágyság. Bachtól tehát egyenesen politikai őrültség lett volna, hogy éppen ő mentse meg az általa állítólag oly ádázul gyűlölt „Kossuth-kutyákat" attól a gazdasági tönktől, mely egyúttal az annyira gyűlölt Magyarország politikai tönkremenését is jelentette volna, amely gazdasági tönkbe ráadásul még nem is ő, hanem éppen Kossuth taszította őket. Józan ésszel tehát még gondolni sem lehetett arra, hogy a magyar földbirtokosoknak azt a gazdasági kártalanítását, melyet bukása miatt Kossuth nem tudott végrehajtani, majd Bach hajtja helyette végre.

De – mint mondtam – minden valószínűséggel mondhatjuk, hogy Kossuth sem hajtotta volna végre. Biztosra vehetjük ugyan, hogy szándékában volt, de hasonló esetekben hol van a szándék a megvalósítástól?!

És Bach és a Habsburgok megtették ezt a politikai őrültséget, megvalósították ezt a nemes bosszút. Látni fogjuk, hogy a magyar földbirtokosok 310 millió akkori forintot kaptak összesen kézhez az őket állítólag annyira gyűlölő és elnyomó Bach-kormánytól az őket *Kossuth* jobbágyfelszabadítása miatt ért kár térítéseképpen. Ez mai forintban *legalább 40 milliárdnak* felel meg.

A kérdést ismerők tudják, s mi is nem egy adatot hoztunk már fel rá (például, hogy a hétéves háború költségeinek Mária Terézia alatt csak 2%-át viseltük, hogy aránylag milyen kis arányban járultunk mindig hozzá a birodalom költségeihez, hogy a Bach-korszak alatti állami kölcsönből is aránylag milyen kis rész esett Magyarországra minden erőltetés mellett is stb.), hogy Magyarország akkor még gazdaságilag rendkívül gyenge s nagyobb pénzügyi műveletek végrehajtására akkor még képtelen volt. Ha meggondoljuk, hogy a 48-as szabadságharc bukását is elsősorban pénzügyi és gazdasági tényezők okozták, hogy tehát ha Kossuth hatalmon marad s Világos nem következik be, a további hosszú harcok folyamán az ország még jobban tönkrement volna pénzügyileg, akkor könnyen megértjük, hogy becsületszava beváltása szinte lehetetlen lett volna Kossuth részére. Számítsuk hozzá azt az általános emberi gyarlóságot is, hogy a terhes, a lehetetlennek látszó feladatok megoldásától mindenki húzódozik s igyekszik minél későbbre kitolni. Az ilyen kitolás tehát gyakorlatilag többnyire a végleges elmulasztást jelenti.

Példát is találunk rá a magyar történelemben éppen egy másik szabadságharcunk, a Bethlen-félével kapcsolatban. A békeszerződésben akkor is kimondták, hogy azokat az egyházi javakat, melyeket Bethlen lefoglalt s hadiszállítások és kölcsönök fejében már híveinek adományozott, vissza kell adni, de az illetőket kártalanítani kell. Ez utóbbiról azonban nem gondoskodtak rögtön, hanem az ügy elintézését a következő országgyűlésre bízták. Az országgyűlés aztán kimondta, hogy *nem* kártalanítja őket.

Érthető. Maga Bethlen már megkapta a magáét. Ő azt, ami neki járt – sokkal okosabb volt ennél –, nem bízta a következő országgyűlésre. A király is elérte már a célját, mert Bethlen leszerelt, tehát egyelőre már nem volt veszélyes. Neki sem állt tehát érdekében, hogy éppen ő szorgalmazza Bethlen embereinek kártalanítását. Bethlennek ez érdekében állt, hiszen hívei voltak a kártalanítandók, szorgalmazta is a dolgot, de seregeit akkor már hazavitte Erdélybe s így egyelőre nem volt veszélyes, mert tudták, hogy csak ezért nem állítja őket újra fegyverbe. A magyar országgyűlés tehát, noha nagy részben Bethlen volt híveiből állt, nem volt hajlandó olyan megterhelést venni magára, mely alól módjában volt kibújni s mely végeredményben nem az ő, hanem Bethlen érdekeit szolgálta. (A nádor, Thurzó Szaniszló, az-

előtt Bethlen híve volt. Neki is járt kártalanítás, de neki ezt Pázmány – hogy csöndben legyen – magánúton már megfizette. Így aztán ő maga nem lévőn már érdekelve, a többiek kára miatt már nem fájt a feje.)

Hogy Kossuthék is csak így lettek volna a földbirtokosok megígért kártalanításával, nem sok fantázia kell hozzá, hogy elhihessük. Hát még ha azt is hozzávesszük – amit pedig Bethlen koráról még nem mondhatunk –, hogy Kossuth egy forradalmi ország feje volt, ahol tulajdonképpen nem a törvény, hanem a fellovalt tömegek akarata döntött és ahol a Madarászok és társaik – akiknek feladata az utca mozgósítása volt – mindig gondoskodtak arról, hogy ez a forradalmi szellem el ne aludjon, hanem mindig radikálisabb legyen, s akiknek hatalma a forradalom sikereivel mindig arányosan nőtt.

Ilyen forradalmi közszellemben a földbirtokosok jogai és igényei az idő múltával mindig kevesebbet számítottak volna, sőt hamarosan oda jutott volna a helyzet, hogy a kártalanításukhoz való ragaszkodás egyenesen hazaárulásszámba ment volna. Csak egy jelszót kellett volna bedobni a közéletbe és el lett volna intézve a dolog.

Igaz, hogy a kártérítésre becsületszavát adta a nemzet, de ezen is igen könnyen lehetett volna segíteni. Ahogyan például a papság „önként" lemondott a tizedről, tehát e jogát kártalanítás nélkül ajánlotta fel „a nemzet oltárára", ugyancsak könnyű elképzelni, hogy a jobbágyság felszabadításában a második forradalmi lépés az lett volna, hogy a földbirtokosok is követték volna a papságnak már 48-ban megtörtént „nagylelkű" példaadását és ők is ünnepélyesen felajánlották volna a haza oltárára azt az összeget, ami nekik jobbágyaik felszabadítása és a robot elengedése címén járna, sőt ha kell, kijelentették volna még azt is, hogy egyenesen megalázónak tartanák magukra, hogy a kártérítést még csak el is fogadják.

Nem kellett volna ehhez más, mint előtte megfelelő propaganda, aztán az országgyűlésen egy ilyen irányú indítvány beadása, s noha természetesen egy földbirtokos se helyeselte volna (hiszen majdnem minden képviselő nemes és így földbirtokos volt), mégis mérget vehetünk rá, hogy a ház határozata egyenesen egyhangú lett volna. Hiszen a trónfosztásnak is ellene volt Debrecenben majdnem mindenki, de azért mégis (vagy éppen ezért) egyhangúan fogadták el. Ellene szavazni ugyanis a mesterségesen teremtett közhangulat miatt egyenesen lehetetlen volt.

Hát talán a papság 48-ban önként mondott-e le a tizedről? S ha nem mondott volna le róla „önként", akkor kapott volna-e érte kárpótlást? Jellemző, hogy akkor is megígérte az országgyűlés, hogy a szegényebb alsópapságot kártalanítja majd érte, azonban sohasem kártalanította s ez a szegényebb alsópapság meg nem tartott ígéretére nem is merte soha figyelmeztetni a magyar országgyűlést.

De ha a papság önként mondott volna le a tizedről kártérítés nélkül, akkor sem lett volna joga a lemondáshoz, mert hiszen a tized nem az övé volt, hanem az Egyházé, a máséról pedig senki sem mondhat le, legfeljebb a magáéról. A tizedből ugyanis csak az volt azoké a papoké, akik „nagylelkűen" lemondtak róla, ami akkor volt esedékes, míg ők éltek, illetve míg javadalmukat el nem vesztették, ők tehát csak erről mondhattak volna le, nem egyszer s mindenkorra minden tizedről.

De teljesen egyházellenes is volt ez a „nagylelkűség", mert ha a papságnak nem volt szüksége a tizedből származó jövedelemre, vagy nagylelkűen lemondott róla, ugyancsak szüksége volt rá az Egyháznak. Hisz míg falun a kálvinistáknak már ott is van lelkészségük, ahol 150-300-an vannak, addig a katolikus falvak ezrei vannak (s voltak különösen akkor még) templom nélkül és sokszor csak minden tizedikben volt (sőt van többnyire még ma is) egy-egy plébános. Azt a „fölösleges" tizedet tehát, melyről nagylelkűen le lehetett mondani, elsősorban az Egyház effajta hiányai pótlására kellett volna fordítani és falusi templomokat kellett volna rajta építeni, plébániákat alapítani, ha az a kor és a kor annyira „hazafias" papsága nemcsak a jobbágyok hasára, hanem a lelkére is nézett volna s ha nemcsak arra lett volna gondja, hogy többet ne robotoljanak, hanem arra is, hogy ne káromkodjanak, hogy művelőd-

jenek és lelkileg nemesüljenek. De ki törődött akkor ezzel? Ha gondoltak is akkor kultúrára és lelki nemesülésre, legfeljebb a vallástalan irányú műveltséget és a papság hatása alól való kivonást értették rajta, szakasztottan úgy, mint Rákosi Mátyás Magyarországa.

Látjuk tehát, hogy nem valószínű, hogy egy Kossuth uralma alatt maradt Magyarországon az elveszett robotért kaptak volna kártérítést a magyar földbirtokosok. De ez a „volna" egyébként nem is fontos. A lényeg az (az pedig tagadhatatlan), hogy a valóságban a magyar földbirtokosok Kossuthtól nem kaptak semmit, mert a Kossuth Magyarországa ugyancsak hamar eltűnt. Kossuth a jobbágyok felszabadításának csak a könnyebbik, a demagóg részét hajtotta végre. Abból a munkából és állami erőfeszítésből azonban, amivel ennek a felszabadításnak együtt kellett volna járnia, semmit sem végzett el, hanem megelégedett azzal, amihez a forradalmak és demagógok olyan jól értenek, az ígéretekkel, sőt a pátosszal és becsületszóval körülvett ígérettel, melyet annál könnyebben tehetett, mert úgyis gondolhatta, hol lesz ő már arra, mire ezt be is kell váltani.

Bámulnunk kell azonban Bachot, aki a dolognak ezt a terhes részét is elvégezte, sőt akire már csak ennek a terhes résznek elvégzése maradt. Elvégezte annak ellenére, hogy nem ő, hanem ellenfele ígérte meg. Elvégezte, noha neki természetszerűleg nem az volt a célja, hogy ellenfele ígérete megvalósuljon, hanem az, hogy meghiúsuljon. Elvégezte, noha a dicsőséget Kossuth aratta le, s az igazság azt kívánta volna, hogy aki a babért learatta, az viselje a babérral járó terhet is.

Kossuth nem tudta kárpótolni azt a magyar nemességet, mely vér volt az ő véréből, hús az ő húsából: Bach tudta és akarta is kárpótolni azt a nemességet, melynek anyagi tönkretétele lett volna érdeke, ha csakugyan magyargyűlölő lett volna, célja pedig a magyarság anyagi tönkretétele, leigázása, sőt a földről való kiirtása.

Ilyen nagylelkűségre, sőt politikailag nézve a dolgot: őrültségre valóban csak Habsburg-kormány volt képes, melyről mindig oly kedvteléssel szokta megállapítani a mi történetírásunk, még Szekfű is, hogy mindig mennyire buta, tehetségtelen emberekből állt. Hát el kell ismernünk, hogy ehhez csakugyan nagy butaság kellett, de nagy kereszténység, igazságosság, ellenségszeretet is és a nagy butaság mellett a Habsburgokban ez is megvolt.

Ma már a modern államvezetés elkereszténytelenedésével ilyesmi nem is volna lehetséges. Ilyet csak olyan miniszterek tesznek meg, akik mezítláb vesznek részt a római körmeneteken. Nem hiába, hogy ezt Bachhal kapcsolatban Szilágyi is vallási *őrültségnek* nevezte, mint láttuk. Igen, őrültség volt, de nem a mezítlábas körmenet, hanem a magyar földbirtokosok kártalanítása volt őrültség attól a Bachtól, akinek azok a magyar földbirtokosok, akiket kártalanított, ádáz ellenségei voltak és maradtak, s akik még ma is Kossuthért rajonganak s a magyar jobbágyság felszabadítását neki tulajdonítják.

Ma már az ilyen szociális reformokban, földosztásokban és gyárüzemek „szocializálásában" a kártalanítás inkább csak tessék-lássék dolog. Ha kártalanítanak is, az elvett értékeknek csak egy kis töredékét téríti meg az állam. Teljes kártalanításról még álmodni sem lehet. Bach esetében azonban az állam és a kormány még *teljes* kártérítést adott és egy idegen állam és így idegen kormány adta a teljes kártérítést egy olyan állam nemességének, mely 400 éven át mást sem tett, mint ellene szervezett lázadásokat (ha a dinasztia bajban volt, akkor mindig egész bizonyosan), a legutolsóban, a legveszélyesebben pedig éppen csak az imént vett részt és a bécsi kormány nagylelkűen éppen akkor adta neki ezt a teljes kárpótlást, mikor Magyarország úgy ki volt szolgáltatva kénye-kedvének, mint még soha.

Annyira önzetlenül, annyira ingyen tette ezt Bach és rendszere, hogy még jó szót, még köszönetet sem kapott érte sem akkor, sem azóta. Nálunk mindenki Kossuthnak tulajdonítja ma is a jobbágyság felszabadítását, a Bach fizette kárpótlásról pedig azt írják a magyar történelmek s ezért ma is így él a csökönyös, durcás és mesterséges propagandával félrevezetett, elámított, gyűlöletben nevelt magyarság tudatában, hogy az nem őrült nagylelkűség, hanem

egyszerűen kutya kötelesség volt Bachtól, melyet azonban ő – mint mindent – rosszul és a magyarság ellen feltűnő rosszakarattal teljesített.

Pedig Bach olyan hatalmas úrbéri kárpótlást fizetett halálos ellenségének, a magyar nemességnek, hogy még e nemesség várakozását is felülmúlta. 48-ban ugyanis a Magyar Gazdasági Egyesület, tehát a földbirtokosok érdekképviselete, úgy gondolta, hogy jobbágytelkenként a birtok minőségét tekintetbe véve, körülbelül 200-900 forint lesz a kárpótlás, a Bach-kormány pedig 300-700 forintot fizetett, s mikor a nemesek 48-ban összesen csak 100-120 millióra számítottak, a Bach-kormánytól összesen 310 milliót kaptak kézhez. Bach-kormánya a jobbágytelkeken kívül még minden felszabadított zsellér után is fizetett 50 forintot a földbirtokosoknak.

Bach kormánya annyira jóakaratú és nagylelkű volt, hogy a Szilágyi-történelem (X., 444. o.) egyenesen azt kénytelen megállapítani, hogy „egészen kétségtelen, hogy törekvésében részrehajlást mutatott a parasztság rovására és a nagybirtok javára". De hogy e megállapításból csak a második rész, a földbirtokosok javára szóló az igaz, de nem a jobbágyok kárát megállapító, mutatja, hogy ugyane történelem már egy lappal később (445. o.) a parasztságot illetően is így ír: „Vajon ha a 48-as törvényeket a magyar nemzeti kormányzat hajtja végre, a végrehajtásban nem történt volna-e több és nagyobb igazságtalanság, ezt a kérdést utólag nem lehet eldönteni. (De bizonyára nem ok nélkül veti fel még ez a „magyar nemzeti kormányzat" javára annyira elfogult mű is ezt a lehetőséget.) Nem lehetetlen – állapítja meg mégis –, hogy ez esetben a volt jobbágyság helyzete kedvezőtlenebb leendett."

Az igazság tehát az, hogy a Bach-kor az iránta ellenséges magyar nemesség iránt még jobbindulatú volt, mint a jobbágyság iránt, de a jobbágyság is, melynek állítólag nem kedvezett, jobban járt alatta, mint ahogyan valószínűleg Kossuth alatt járt volna – még a Szilágyi-történelem szerint is.

A Bach-kor annyira ment a politikai őrültséget jelentő ellenségszeretetben – igaz, hogy nemcsak tettei mutatják, hanem ő maga se mondta egy szóval se soha, hogy minket ellenségeinek tekintett, csak mi fogtuk rá, s mi – ezt meg kell hagyni – ugyancsak ellenségünknek tekintettük és tekintjük –, hogy kárpótlásképpen többet adott a magyar nemességnek, mint amennyiről az valaha álmodott. Nemcsak „az ország egyes vidékein igen magasra szabták a jobbágytelkek váltását", hanem „előzékenységükben elmentek a július 7-i két pátens kibocsátásáig, mely szerint a földesurak földtehermentesítési igényeikre előleget kérhettek". (Szilágyi, X., 444. o.)

Már 1850 és 1851-ben hárommilliót fizettek ki ilyen előlegképpen s ami egyenesen hihetetlen, ezeket az előlegeket nem is a fizetendő kártérítési összegek, hanem csak azok késedelmi *kamata fejében adták*, tehát addig, míg az összeget ki nem fizették, még 5%-os kamatot is (!) fizettek utána ennek a rebellis magyar nemességnek és ezt a kamatot fizették már 1848 májusáig visszamenőleg, vagyis arról az időről is, mikor még Kossuth volt az úr, ő rendelkezett az állami jövedelmekkel s ő költötte is el őket, mégpedig a magyar nemesség kártalanítása helyett a Habsburgok ellen! Nem az ellenségszeretetnek, nem a „ha megdobnak kővel, dobd vissza kenyérrel" elvnek egész az őrültségig menő megvalósítása-e ez?

Láttuk, hogy Szilágyi azt az igazságot, hogy a magyar nemességhez olyan nagylelkűek voltak, kajánul úgy fejezi ki, hogy ez „a parasztság rovására" történt, de hogy ezt mennyire csak kajánságból mondja, maga is elárulja azzal, hogy „nem lehetetlen" szerinte se, hogy ha Kossuth csinálta volna meg a dolgot, „a jobbágyság helyzete kedvezőtlenebb leendett".

Csak nem azt akarja ezzel mondani, hogy Kossuth még jobban a parasztság hátrányára csinálta volna a dolgot? Bach tehát a földbirtokosokhoz még Szilágyi szerint is nagyon jó volt. Azonban épp oly, sőt még több joggal mondhatta volna azt is, hogy a parasztokhoz volt jobb. *Velük is sokkal jobban bántak ugyanis, mint Kossuth vagy mint ugyanők az osztrák parasztokkal,* akiket már a magyarok előtt szabadítottak fel. Bizonyára nem azért, mert a magyar parasztokat jobban szerették, mint a maguk parasztságát, mert ez már nemcsak politikai,

hanem *valóságos* őrültség lett volna, hanem mert mire hazánkra került a sor, arra már birtokában voltak az osztrák rendezés tanulságainak s a magyarországi ügyek elintézésében már ezt a tapasztalatukat is felhasználták. Azt azonban eljárásuk feltétlenül bizonyítja, hogy gyűlölet, vagy akárcsak a legkisebb ellenszenv egyáltalán nem volt bennük ellenünk, mert akkor már csak ez is megakadályozta volna őket abban, hogy a magyar jobbágysággal még jobban bánjanak, mint az osztrákkal.

Ausztriában a jobbágytelkek megváltásáért járó összeg egyharmadát a jobbágyokkal fizettették meg. Egy másik harmadát nem fizették ki a földesuraknak, hanem adófizetés beszámítása fejében adták a földbirtokosoknak. Ellenben nálunk mindent készpénzzel fizetett ki az állam s egy fillért sem hárított belőle a jobbágyok vállára. Ezenkívül az allodiális földeken (ezek olyan földek voltak, melyekhez semmi joga sem volt a jobbágynak, hanem teljesen a földesurak rendelkezése alatt álltak) élő parasztoknak, ha földet kaptak, azt Ausztriában teljesen a sajátjukból kellett megfizetniük, míg Magyarországon ezek árát is tisztán az állam fizette a parasztság helyett.

Látjuk tehát, hogy az a gonosz osztrák, s éppen akkor, mikor állítólag legjobban „elnyomott" bennünket, akár a magyar földesurat, akár a magyar jobbágyot nézzük, a szó szoros értelmében egyikhez jobb volt, mint a másikhoz, de ha mégis volt különbség a kettő között, akkor a jobbágyhoz mégis jobb volt mint a földesúrhoz, de az állítólagos gyűlölt „Kossuth-kutyákhoz" mindenképpen jobb volt, mint osztrák alattvalóihoz, pedig állítólag 400 éven át mást se tett, mint gyűlölt és kizsákmányolt bennünket, sőt hóhérunk volt.

Említettem, hogy amit mindezért viszonzásul a magyar történelem és a magyar hazafias nevelés az osztráknak adott és még ma is ad, az az elfogultság és gyűlölet paroxizmusa [rohama, heve] annyira, hogy visszataszítóbb jelenség el se képzelhető. Először is amit Kossuth nem adott (a kártérítést) és amit viszont Bach megadott, azt elhallgatja ez a történetírás, vagy ha megemlíti, úgy teszi, hogy az olvasók 99%-a, különösen a tapasztalatlan fiatalság egyáltalán észre se veszi, s így nem is vehet róla tudomást.

Másodszor amit Kossuth adott – pedig láttuk, hogy mást nem adott, mint demagógiát s ennek következtében a nemesség részére anyagi kifosztást –, azt az égig magasztalja s vele kapcsolatban Kossuthot, mint a magyar nép ezer év óta legnagyobb jótevőjét dicsőíti. Mert hiszen Szent István csak hitet, csak kereszténységet adott a magyar népnek, melyből megélni nem lehet, sőt ezer évre a papok rabszolgáivá tette tizeddel, s kilenceddel a földesurak számára megterhelve (de ez utóbbit már nem Szent István csinálta), ellenben Kossuth kenyeret, földet, jólétet és emberi méltóságot adott neki s a tizedet is eltörölte.

Az igazság az, hogy a feudális korban a tized és a kilenced fejében a jobbágytelket is kapta a jobbágy, tehát olyan kedvező körülmények között földbérletet, amilyent ma még elképzelni sem tudunk, mert ma felében szokták kiadni a földeket, a tized és kilenced pedig együtt is csak a termény alig egyötödének felel meg, s emellett a kilenced és a tized fejében még erdőt és állatainak legelőt is kapott a jobbágy. Az adója talán egy tizedrésze sem volt a mostaninak. Katonának nem minden fiának kellett elmennie, hanem csak annak, akit katonafogáskor véletlenül elfogtak, tehát vagy minden tizediknek (a középkorban pedig még egyáltalán nem volt kényszer-katonáskodás). Emellett akkor még Festetichnek a szobájába jártak a jobbágyai, olyan kis különbség volt rangban vagy emberi méltóságban közöttük, addig most nem a szobájába, hanem még a 200 holdas parkja kapuján sem léphet be senki emberfia.

A robot sem lehetett olyan terhes, hiszen az év 365 napja közül akkor még 100-120 nap volt az ünnep, s azon a 200 napon is, melyen dolgoztak, annyira nem erőltették meg magukat, hogy utóduknak, Illyés Gyulának még ma is kín nézni azt a lassú tempót, mellyel – évszázados megszokás folytán – az uradalmak munkásai a munkájukat végzik. S mégis volt elegendő ennivalójuk, hiszen izmosak, erősek, egészségesek voltak.

Volt olyan szép, drága, virágos subájuk, hogy ma kommunista-forintban még tízezerből sem kerülne ki egy, a vászonnal meg annyira nem kellett takarékoskodniuk, hogy a gatyájuk

is hétrét volt, azaz olyan bő, hogy mai méretekben hat is könnyen kikerülhetett volna belőle. Vajon ilyen népviselet az ínség jele? S vajon ez a gatya nem a „felszabadulás", tehát Kossuth áldásos működése után szűkült meg annyira? Tehát ez a „felszabadulás" is nem szakasztott olyan volt, mint amilyenben a dicsőséges Vörös Hadsereg részesített bennünket, azaz olyan, mely csak a propagandában létezik, de a valóságban mindenki nevet rajta?

Nem volt tehát a jobbágyfelszabadítás annyira fenékig tejföl, mint a naivak gondolják. De egyébként is Bach csinálta, nem Kossuth. Kossuth csak a magyar nemességet fosztotta ki földje és jövedelme egy részéből, s a jobbágyság e „felszabadítása" címén tönkre is tette volna, ha Bach, a gonosz elnyomó, nem segít rajta. De a jobbágyság is már egy év múlva elvesztette volna a nemesség kirablásával szerzett szabadságát, ha a Habsburg, az új úr ebben is bosszút akart volna állni 48-on.

Az a mód pedig, ahogyan Bach effajta érdemeit a magyar történetírás és „hazafias" nevelés nemcsak elkenni, hanem egyenesen bűnné változtatni igyekszik, egyenesen párját ritkítja a hamis érvelések és az igazság elkendőzésére irányuló törekvések világában.

„Nem feltevésekről, hanem tényezőkről van szó – olvassuk –, és a tények azt bizonyítják, hogy a 48-as törvényhozás teljesen nagylelkű volt" (igen, a máséból, így pedig igazán nem nehéz nagylelkűnek lenni; a bolsevizmus is és minden politikai kalandor így nagylelkű) „minden irányban" (no, nem egészen, mert hogy a földbirtokosokhoz is nagylelkű lett volna, azt igazán nem mondhatjuk) „és a jogegyenlőség alapján állott". (Talán jogegyenlőség az egyiknek ingyen adni, a másiktól ellenszolgáltatás nélkül elvenni? 48 ugyanis ezt csinálta. Hogy aztán a végeredményben mégsem ez történt, mert 48 már 49-ben megbukott, az igazán nem 48 érdeme.)

„Ami hiba a végrehajtásban történt, az az abszolút uralmat terheli." (A 48-at nem terhelheti, ha egyszer az e tekintetben nem is próbált valamit csinálni.) „Pórnépünk tehát teljes hálával a magyar nemzeti törvényhozásnak és földesurainak tartozott, nem pedig az idegen uralomnak." (Szilágyi, I., 445. o.)

Ennél hazugabb, együgyűbb és képmutatóbb érvelést még elképzelni sem lehet. Ami tehát igazságtalanul vagy helytelenül történt a jobbágyság felszabadításában, az mind Bach lelkét terheli, mert hiszen mindent ő csinált, Kossuth csak az elvet mondta ki. Mivel pedig maga az elv szent, hibátlan és dicső, Kossuth is az marad mindörökké. De Kossuthon kívül a magyar földbirtokosoknak is van egy nagy érdemük, az, hogy nem mertek ellenszegülni Kossuth forradalmi terrorjának, s így szó nélkül tűrték (mert kénytelenek voltak tűrni) egyelőre kártérítés nélküli kifosztásukat. Tehát a magyar földbirtokosok is dicsők maradnak...

Aki aztán fölmérette a földeket, telekkönyvet csinált, 300 keserves akkori milliót forintban a sajátjából nagylelkűen kifizetett a vele ellenséges magyar földbirtokosoknak, annak érdeme nincs, nem is lehet, csak bűne, mert hiszen világos, hogy nem mindenhol mérték fel jól a földet, nem mindig a legjobb legelőt hasították ki a parasztok részére, nem mindig igazságosan állapították meg, melyik föld milyen minőségű és így melyikért mennyi kártérítés jár igazságosan. Ez a sok hiba és bűn mind Bachot és vele az idegen elnyomást terheli, hiszen mindent ő csinált. Így aztán nyer vele Kossuth, mert a felszabadítást ő csinálta, nyernek vele a magyar nemesek, mert ők szavazták meg Kossuthnak ezt a felszabadítást, s gyűlölt marad Bach, mert hiszen felmérést, kártalanítást, mindent ő csinált rosszul. Végül nyer vele e nemzet is, mert paraszt és földesúr egyaránt izzó gyűlölettel viselkedik az ellenség iránt. Ez a Bach-kor „hazafias" bölcselete.

Nehogy Bach javára még érdemeket is el kelljen ismerni s ezáltal az ifjú nemzedékben ez az annyira szükséges hazafias gyűlölet megcsökkenjen, a magyar történetírás és ifjúsági nevelés a legcélravezetőbb eszközt használja e tekintetben: a védekezés helyett *támadásba* megy át.

Szinte rémmeséket mond el, milyen igazságtalan és a magyar nemességre végzetes hatású volt ez a Bach-féle kártalanítás. Nem arra mutat rá, hogy ez a kártalanítás, melyet Kossuth

nem végzett el, az „elnyomás" alatt megtörtént és Bach jóvoltából történt meg, és hogy mennyi jóakarattal, bőkezűséggel történt jobbágyra és földesúrra egyaránt (még bővebb nagylelkűséggel, mint Ausztriában), hanem úgy viselkednek, mintha Bécs részéről a kártérítés olyan magától értetődő és természetes kötelesség lett volna, hogy megtörténtéről még beszélni sem érdemes.

Nem is beszélnek tehát róla, de annál többet és annál felháborodottabb hangon arról, hogy milyen rosszakarattal történt minden. Mivel azonban ezt sem lehet mondani, mert minden a képzelhető legnagyobb jóakarattal történt (de ha valóban rosszakarattal történt volna, az is csak Kossuth és 48 természetes következménye lett volna, tehát ezért is egyedül csak 48-at okolhatnánk), hát azt színezik ki, milyen nagy igazságtalanságok történtek éppen az óriási latifundiumok mindig aulikus gazdái javára, „akik közül többet a földtehermentesítés valóban meggazdagított" (Szilágyi, X., 444. o.), mert az ő földjeiket akkor is az elsőrangú, s így legnagyobb kártérítéssel járó osztályba sorolták, ha silányabb minőségűek voltak.

Erre *először* azt feleljük, hogy hallgatott volna a középnemesség és a kálvinistaság is a főpapság szavára, lettek volna ők is aulikusok s akkor majd ők is ilyen jól jártak volna! Lám, a főpapság és a magyar nemesség rá hallgató része már előre tudta, hogy a jobbágyságot ugyan Kossuth fogja felszabadítani, de a földesurak a kártérítést már a Habsburg kormánytól fogják kapni. Ezek a főurak tehát okosak voltak s ezért jártak jól. Azon azonban nem lehet, de nem is kell segíteni, hogy ne az okosak, ne a jól számítók járjanak jól, mert a történelemben ez már csak mindig így szokott lenni. És ki tiltotta meg a kisebb nemességnek, hogy ő is okos legyen, kivált mikor ott volt a főpapság és megmondta, melyik az okos út, hogyan lehet a kártalanításból valósággal meggazdagodni. Csak hallgatni kellett volna tehát rá.

Másodszor: Azért, mert ezek az aulikus főurak többet kaptak, mint járt volna nekik, nem rövidültek meg a nem aulikusok se, mert még a propaganda sem mondja, hogy ezek emiatt kevesebbet kaptak volna. Hogy tehát nekik rosszul esett az, hogy az „aulikusok" közül „többen" meggazdagodtak, ez részükről csak irigység. Egyébként nyilvánvaló, hogy – mint ez az irigység eseteiben szokás – az egész kérdés csak fel van fújva.

Bizonyára lehettek effajta visszaélések is, mert hiszen visszaélés nélkül emberi munka el sem képzelhető, de ez nagy arányú már csak azért sem lehetett, mert hiszen éppen hazafias propagandánk hangsúlyozza, hogy milyen kétségbeejtően rosszak voltak a Bach-kormány pénzügyei. Nem valószínű tehát, sőt egyenesen lehetetlen, hogy feleslegesen milliókat dobtak volna ki. Ha pedig a maguk embereit jutalmazták, az csak szép volt tőlük, kivált mikor nem mások megkárosításával történt.

Ki látott már olyan politikát, melyből nem azoknak van hasznuk, akik szolgálják? Ez csak azt mutatja, hogy a Bach-korszak embereiben egy újabb igen szép emberi tulajdonság, a hála is megvolt. Nem úgy, mint ebben a hazafias magyar társadalomban, mely ilyen gyűlölettel köszöni meg a Bachtól kapott (és Kossuthtól nem kapott) 310 milliót, mert nagyon tévesen azt hiszi, hogy ha „a haza" érdekében történik, akkor még a hálátlanság is erény, sőt kötelesség. Pedig hol van az ő viselkedésük és forradalmi politikájuk a haza érdekeitől!

Iskolai történetkönyveink, még azok is, melyeket közvetlenül a kommunizmus előtt adtak ki (hát még a kommunizmus alattiak!) mind úgy szidják a Bach-kormányt és az elnyomó osztrákot és éppen a földbirtokosok kártalanítása miatt, mintha az lenne a Bach-korszak legnagyobb érdeme helyett a legnagyobb bűne. Érdekes, hogy mivel másba nem lehet, azokba az előlegekbe kötnek bele, melyeket a bécsi kormány folyósított s melyeket pedig egy józanabb pillanatában Szilágyi is, mint láttuk, „előzékenységnek" nevez.

Szinte szitkozódnak, hogy ezek folyósítását későn kezdték meg, s akkor se elegendő mértékben, s különösen, hogy miért nem kaptak belőle azok is, akik 48-ban „előkelő szerepet vittek" (Szilágyi, X., 446. o.), azaz azok is, akiket csak az imént ítéltek hűtlenségért halálra, de az osztrák jóságból nemsokára nemcsak életüket, hanem vagyonukat is visszakapták.

Persze a szegény olvasó, hát még a szegény, hiszékeny diák, nem is sejti, hogy maga Kossuth, aki pedig nem volt ellenség, nemcsak előleget, hanem még kártérítést sem adott még a 48-ban „előkelő szerepet vitt" földbirtokosoknak se és hogy egyenesen őrültség azt kívánni, hogy viszont a Bach-kormány, az állítólagos ellenség, még azoknak is adjon ne csak kártérítést (mert azt adott), hanem még előleget is, akik még birtokukat is csak kegyelemből kapták vissza. Legalább ennyi büntetéssel csak kötelesek voltak sújtani a csak minap elkövetett hűtlenséget! S hogy még ezzel is csak a legnagyobb bűnösöket sújtották, nem pedig minden 48-ast, láthatjuk abból, hogy még Szilágyi szerint is csak azok nem kaptak előleget, akik *„előkelő"* szerepet játszottak 48-ban. Tehát a kisebb bűnös 48-asok még előleget is épp úgy kaptak, mint az aulikusok.

„A magyar pórnép – írja a naivság utolérhetetlen bájával Szilágyi (X., 444. o.) – teljesen *önkéntes* és *magasztos* módon kapta felszabadítását. Az abszolutizmus nem tett egyebet, mint csak végrehajtotta a nemzeti törvényhozás intézkedéseit."

Kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy 48 „magasztos" felszabadítása abban állt, hogy demagógok fellovalták a népet, lázas forradalmi hangulatot teremtettek, melynek terrorjában aztán szellemi és erkölcsi revolverekkel kezükben feltették a kérdést a papságnak és a nemességnek: akartok-e jogaitokról lemondani, vagy nem. Ha akartok, „leborulok nagyságtok előtt" s kijelentem, hogy magasztosak vagytok, ha nem, jaj nektek, aljas, Bécsbe sandító nép és hazaárulók. Világos, hogy ezek után egyhangúlag akartak lemondani mindnyájan. A papság ijedtében mindjárt kártérítés nélkül, a nemesség Kossuth kártérítési ígérete fejében, noha nagyon jól tudta róla, mennyit ér ígérete. Hiszen még ha becsületességében bízott is volna, hogy bízhatott volna hatalma állandóságában?

Ezt kell tehát érteni az „önkéntesen" és a „magasztoson". Nem kell hozzá nagy életbölcsesség, csak egy szemernyi emberismeret, hogy valaki tudhassa, hogy akkora önteltségre és lelki nagyságra, hogy jogokról és anyagi előnyökről önként lemondjon, legfeljebb egyének képesek, de azok is csak kivételesen, de egy egész testület, tehát az egész papság, még inkább az egész nemesség soha, s ha mégis megtörténik, az okot nem a nemeslelkűségben kell keresnünk, hanem a terrorban s a belőle folyó ijedtségben.

A Szilágyi-történet megható meséje tehát a magyar nemesség és papság magasztosságáról és önkéntességéről közönséges hazugság. Olyan, mint az üzemek és falvak dolgozóinak „elsodró lelkesedésű" terve és békekölcsön-jegyzései Rákosi Mátyás Magyarországában. Nincs tehát semmi új a nap alatt, hanem csak egy újabb vonással bizonyíthatjuk a két rendszer: 48 és a bolsevik forradalom közös forrását.

De Szilágyi-történelmünk ezzel még nem fejezte be csókolni való naivságát. Nemcsak Kossuthot és a 48-as nemzet magasztosságát és szemkápráztató erényeit állapítja és örökíti meg, hanem rögtön utána Bach és a Habsburgok érdemtelenségét és kisvonalúságát is. Ők ugyanis semmi mást a világon nem csináltak, mint hogy „végrehajtották" azt, amit Kossuth lángelméje és a magyar nemesség „magasztossága" létrehozott.

Az semmi, hogy mivel a Kossuth-rendszer, alig hogy magasztos cselekedetét megcsinálta, mindjárt meg is bukott, s ha megbukott, természetesen vele kellett volna buknia most ismertetett magasztos teljesítményének is. Az is semmi, hogy noha a bukott rendszerek iránti gyűlöletből a hatalom új birtokosai rendszerint még azt is el szokták vetni, ami bennük kivételesen jó volt, a 48 után jövő gonosz, elnyomó, nemzetietlen, reakciós és hihetetlenül ostoba rendszer azonban mégsem így tett, hanem „csak" végrehajtotta amit a megbukott magasztos nemzeti kormány már úgyis megcsinált. Az is semmi, hogy amit a mi dicső nemzeti kormányunk egyelőre csak rablás formájában hajtott végre (á la bolsevizmus), azt Ferenc József és Bach törvényesítette, mert a fizetni nem tudó jobbágyok helyett maga fizette meg azt, amit a jobbágyoknak adott, azaz – urambocsá! – nem ő, hanem a magasztos nemzeti kormány adott, mert hiszen mindent az adott, az elnyomó kormány „csak" végrehajtotta azt, amit Kossuth adott.

De vajon mi lett volna a magyar jobbágyokból, ha ezt Ferenc József és Bach nem hajtotta volna végre? És mi lett volna a magyar nemességből, ha kártérítési igényükre azt mondta volna: Kérjétek Kossuthtól, hiszen ő ígérte becsületszavára, nem én. A nemzeti kormány csak lelkesedett (ezért oly magasztos), az elnyomó pedig csak fizetett s szerepe ezért olyan prózai.

A mi magasztos 48-as kormányunk, noha a saját fajtáráról volt szó, csak kirabolta a nemzet egyik rétegét, hogy a másiknak adhasson (igaz, hogy ügyesen – de annál gonoszabbul – csinálta, mert gondoskodott róla, hogy a megrabolt önként ürítse ki zsebeit s maga kínálja fel a tőle irigyelt jogokat és javakat), az elnyomó kormány pedig meghagyta a gyöngébb kezében a forradalmi erőszakkal megszerzett javakat s hogy ezt törvényesen tehesse, helyette maga fizette ki azokat, akiket az imént kiraboltak.

Ismerjük el, ez valóban magasztos dolog volt. Annál magasztosabb, mert a magyar nemesek, akkor is, mikor kifizették őket, szinte tüntettek vele, hogy ők most is Kossuth-pártiak, sőt Ferenc Józsefet és Bachot, a fizetőket ma is „elnyomójuknak" neveztetik még azok utódaitól is, akiket kifizetett és azokétól is, akiknek odaajándékozta azt, aminek az árát helyettük kifizette.

Szóval minden érdem egyedül 48-é, mert hiszen a hitvány és elnyomó osztrák semmit se csinált, csak végrehajtotta azt, amit 48 már dicsőn megcselekedett, azaz, csak kifizette azt a számlát, melyet a gavallér 48 mások rovására csinált a kocsmába csődített proletárok etetésitatásával, de mire fizetésre került volna a sor, meglógott vagy elvitték a detektívek (bizonyára hamiskártyázásért).

Sebaj, hisz jóltartott proletárjai annyira ostobák, hogy még késő utódaik is azt hiszik, hogy a lakomát tőle kapták, nem pedig attól a diszkrét, csendes úrtól, aki utána érkezett s minden nyegleség és kérkedés mellőzésével helyette csöndben mindent kifizetett. A tömeg ugyanis csak akkor látja, hogy kitől kapott valamit, ha az ajándékozó dicsekszik vele előtte. Ilyenkor legtöbbször még akkor is elhiszi, ha semmit se kapott.

De hát még ez sem elég, mert az előkelő idegen nemcsak elismerést és köszönetet nem kap, hanem egyenesen ócsárlást.

„A gazdasági politika – mondja Szilágyi (X., 444. o.) – nemcsak kiegészíti az általános politikai irányt, hanem gyakran döntő faktort képez. Gazdasági politikával fel lehet emelni és el lehet tiporni népeket. Régibb és újabb példák kétségtelenné teszik ezt. Poroszország napjainkban igyekszik kisajátítani Posenban a lengyel elemet. Az elnyomó bécsi kormányoknak szintén volt sejtelmük (milyen fölényes hang!) a gazdasági politika hatásáról, épp azért igyekeztek tönkretenni a nemzetfenntartó középosztályt. E célt szolgálta az adózási rendszer, a kataszter és bizonyos tekintetben maga a földtehermentesítés."

Szóval a poroszok Posenban kiforgatták az őslakos lengyeleket a földjeikből, hogy a tartományt németté tegyék. Az osztrákok nem csináltak nálunk is egészen így, de csak azért, mert ők természetesen nincsenek olyan okosak, mint a poroszok. Nekik ugyanis erről csak „sejtelmük" volt. Ezért hát ők nem sajátították ki a magyar földbirtokosok földjeit. Ők csak úgy tették tönkre a magyar földbirtokosokat, hogy behozták a telekkönyvet és megkezdték a tagosítást. (Ha ugyanezt a „nemzeti" kormány csinálta volna, kulturális érdemei az egeket verdesnék miatta s elhomályosították volna vele a legműveltebb nyugatot is. Mivel azonban nálunk ezt is csak a Bach-kormány csinálta meg, világos, hogy részéről ez is csak a magyar földbirtokosok tönkretételének egyik gonosz eszköze volt. Nem egészen olyan gonosz ugyan, mint az az eszköz, mellyel a poroszok tették tönkre a lengyel földbirtokosokat, de hát az osztráktól, akinek csak húsz éves korában nő be – tudvalevőleg – a feje lágya, ezt nem is kívánhatjuk. Az osztráknak csak „sejtelme" volt arról, amit a porosz tudott. Ha elég esze lett volna hozzá, ő is megcsinálta volna.)

Aztán tönkretették a magyart az adórendszerükkel (különösen pedig azzal, hogy nem engedték szabadon pipálni, mert tudvalevő, hogy magyarjainkat – de jó dolguk lehetett! – a dohány-monopólium sújtotta a legjobban a Bach-korban).

Mellesleg aztán maga Szilágyi is nyíltan elismeri, hogy nem maga a sok adó tette tönkre a nemességet, hanem az, hogy dacoskodott s hazafias kötelességének tartotta, hogy az elnyomó, törvénytelen uralomnak adót önként ne fizessen, hanem csak az erőszaknak engedjen. Így azonban a végrehajtási és perköltségekkel együtt mindig kétszer annyi volt az adója, mint amennyit akkor kellett volna fizetnie, ha önként fizetett volna. Tetézte aztán anyagi tönkremenését az, hogy mivel hivatalt vállalni is hazaárulásszámba ment, ezt se vállalt s így fizetése se volt. De azért tönkremenésének természetesen nem maga, hanem az átkozott, a magyarság tökéletes anyagi tönkretételére pályázó osztrák volt az oka.

A legérdekesebb azonban – de itt már csakugyan a Lipótmező felé közeledünk – az, hogy az az átkozott osztrák még azzal is segítette a magyar földbirtokosok tönkremenését, hogy kifizette nekik azt a 310 millió aranyforintnyi csekély kis kárpótlást, amit Kossuth nem fizetett ki nekik. Ő ugyanis csak oly magasztos dolgokkal szeretett foglalkozni, mint mikor például az egész nemesi testület önként lemond jogairól, nem pedig ilyen prózaiakkal.

Igazán szép, hogy a magyar középosztálynak ennél a Bach-kormány okozta harmadik fajta gonosz tönkretevésénél Szilágyi mégis alkalmazza azt a megszorítást, hogy „bizonyos tekintetben" tette csak tönkre Bach még ezzel a 310 millióval is a magyar földbirtokosokat. Ez a „bizonyos tekintet" pedig abban állt, hogy „ezen segélynek értékét sokban alászállította azon körülmény, hogy kárpótlásaikat nem azonnal, a veszteség bekövetkezte után, hanem hosszas idő múlva s akkor is részletekben kapták meg". (Szilágyi, X., 451. o.)

No ez aztán igazán érdekes. A Bach-kormány 310 millió aranyforintja tehát úgy járult hozzá a magyar földbirtokos osztály anyagi tönkretevéséhez, mert nem „azonnal a veszteség bekövetkezte", tehát a jobbágyok felszabadítása után utalta ki. De hiszen a jobbágyok felszabadításakor, sőt utána még egy évig Kossuth Lajos uralkodott, tehát a kárpótlást akkor még az „elnyomó" Bach-kormány a legjobb akarattal se fizethette ki. S lám még ebben is nem Kossuth Lajos, hanem a Bach-kormány a bűnös. Viszont láttuk, hogy előlegképpen már 1850 és 61 között is 3 millió forintot fizetett ki Bach a magyar földbirtokosoknak, tehát ugyancsak sietett kártalanításukkal, sőt láttuk, hogy még a késésért is kárpótolta őket, mert minden évről 5%-os késedelmi kamatot kapott mindenki. Még arról az időről is, mikor még Kossuth uralkodott, tehát a késésért csakis ő lehetett a bűnös.

Aztán hogy lehet józan ésszel azt kívánni, sőt arra még csak gondolni is, hogy mind a 310 milliót, tehát mai pénzben vagy 20 milliárdot a kormány egyszerre fizessen ki? Hiszen ez még gondolatnak is őrültség! Ekkora összeget, ilyen anyagi megterhelést még a gazdaságilag legerősebb ország is csak évtizedekre elosztva bír el, s ezért nem is volt és nem is lesz soha olyan földbirtokreform, se olyan gyár-szocializálás, melyért a kártalanítást az állam ne évtizedeken át törlesztve, hanem egyszerre és készpénzben fizetné, ha ugyan egyáltalán fizet valamit. (Kamatot a késedelemért egész bizonyosan nem fizet.)

A Bach-kornak tehát nem érdeme az, hogy egyáltalán fizetett, s ráadásul ilyen hatalmas és senkitől se várt nagyságú összeget fizetett, s nem is olyan értékek után fizetett, amelyeket ő vett el, hanem amelyeket Kossuth, az ő ellensége, s nem is azokon a volt jobbágyokon hajtotta be, akik ezeket az értékeket megkapták, hanem helyettük maga fizette ki. Nem, ez neki bűne, sőt egyenesen ő tette tönkre a magyar birtokos osztályt, mégpedig azzal, hogy csak 1850-ben kezdett fizetni, nem pedig már 48-ban, tehát még Kossuth uralma alatt, továbbá hogy részletekben törlesztett, nem pedig egyszerre vágta ki azt a rongyos mai 20 milliárdot.

Egy cseppet se volt tehát túlzás, mikor ezzel az eljárással kapcsolatban Lipótmezőt emlegettem s azt mondtam, hogy a magyar történetírásnak, „hazafias" nevelésnek, irodalomnak és propagandának egyik legvisszataszítóbb és legszégyenletesebb oldala ez a „hazafias" beállítás. Szomorúan mutatja, mire képes a ferdítés, az elfogultság, az egyoldalúság s a gyűlölet.

Még Szilágy is (X., 451. o.), pedig ő nem Gelsei Bíró Zoltán, se Baráthosi Balogh Benedek s nem is Tolnai Világtörténelme, egész komolyan azt panaszolja, hogy „különösen Erdélyben a segélyre szorult magyar birtokos osztály nem győzvén kárpótlási várandóságának

kiadására várni" (különös, hogy Kossuth alatt győzött rá várni. S mi lett volna, ha – mint Kossuth alatt – most se kapott volna semmi kárpótlást, tehát ha egyáltalán nem is kellett volna semmire várnia?), „lelketlen üzérek zsákmányává lett (tehát egyedül az volt a baj, hogy tudta, hogy kártérítést fog kapni s ezért már előre elköltötte a még fel sem vett kártérítést, kölcsönt véve fel rá), s mert ezek a felgyűlt kamatok miatt a megkapott kárpótlásból nem találtak kielégítést, a birtokok kerültek kótyavetyére s nem egy azelőtt vagyonos, előkelő család ment emiatt tönkre".

„Így (tehát a Bach-kor lelketlensége miatt) jutott tönkre – állapítja meg Szilágyi végérvényesen – a dzsentri és különösen az erdélyi dzsentri nagy része."

Tehát a mi hazafias történetírásunk szerint ez is ugyanolyan lelketlen tönkretevése volt a magyar földbirtokos családoknak, mint Posenban a lengyel földbirtokosoké a parasztok által.

Mert hát az osztráknak is „volt sejtelme" arról, hogyan lehet és kell tönkretenni előbb gazdaságilag s aztán politikailag egy nemzetet. Közben egy lelkes magyarnak se jut eszébe, hogy e tönkremenésében talán néminemű része az erdélyi dzsentrinek is volt s hogy talán valami különbség mégiscsak van aközött a poseni lengyel földbirtokos között, akit a porosz kiforgatott a földbirtokából, s ezért ment tönkre, és aközött a magyar dzsentri között, akit elnyomója 310 millió forinttal tömött, ha késett vele, még kamatot is fizetett neki és mégis tönkrement. Nem! A „hazafias" magyar szidja „elnyomóját" azért, mert miközben 5%-os kamat ellenében várt a kártérítésre, ő 5%-nál sokkal nagyobb kamatot fizetett a Mózsinak, s így a kártérítést már akkor rég elköltötte, mikor még meg sem kapta.

Hogy az olvasó még jobban lássa az őrültséget s még jobban érezze az ettől a „hazafias" propagandától kiváltott erkölcsi undort, megemlítjük még azt is, hogy ez, a magyar földbirtokosokat készakarva tönkretevő Bach-kormány (melynek – mint látjuk – a magyar történetírás előtt annyira ellenszenves a katolikus „vakbuzgósága" s az, hogy állítólag teljesen a papság befolyása alatt állt) olyan nagy jóindulatot mutatott e tőle állítólag mesterségesen tönkretett s iránta valóban ádáz gyűlölettel viselkedő magyar földbirtokos osztály iránt, hogy – csakhogy ne kelljen olyan soká várnia a pazarló életmódja miatt neki annyira szükséges kártérítési összegre – ennek kifizetését *nem a vele tartó Egyházzal, hanem a vele ellenséges világi, sőt Erdélyben többnyire kálvinista földbirtokosokkal kezdte,* sőt addig egy fillért se fizetett ki az Egyháznak és a főpapságnak, míg az összes világi magyar földbirtokost ki nem elégítette. Csodálattal kérdezzük tehát: Hol van itt a pappártiság és hol van a magyarellenesség s a földbirtokosok tönkretevésére való törekvés?

De azt is kérdeznünk kell: Miért állítják azt, hogy Bach abszolutizmusa a papság érdekeit szolgálta s túlságosan klerikális volt? Azért, mert akkor, mikor fizetett, az Egyház és a papság volt az utolsó? Pedig hát ezt a kormányt akkor se lehetne klerikalizmussal vádolni, ha a papságnak is épp oly hamar fizetett volna, mint azoknak a földbirtokosoknak, akiket „tönkretett". Sőt még az is csak természetes lett volna, ha éppen a papsággal kezdte volna a fizetést, mert hiszen a papság nem volt „Kossuth-kutya" annyira, mint a földbirtokosok és az egyszeregyből következik, hogy egy politikai irányzat elsősorban azokat támogatja, akik őt is támogatják, nem pedig a halálos ellenségeit. Látjuk, hogy a Bach-korszak éppen ellenkezőleg tett, mégis azt kifogásolják benne, hogy a papok szekerét tolta, a földbirtokosokat pedig egyenesen tönkretette.

Még érthetetlenebb azonban, hogy azok az átkozott papok, akik legkésőbb kapták meg a kártérítésüket, mégse mentek tönkre, a földbirtokosok pedig, akik náluk hamarabb kapták meg, mégis tönkrementek. Hogy lehet, hogy a főpapok gyors kártérítés nélkül is tudtak egzisztálni, a földbirtokosok pedig még gyors kártérítéssel sem?

Megértheti mindenki belőle, hogy azok az említett erdélyi földbirtokosok bizonyára nem azért mentek tönkre, mert a kártérítést csak részletekben és későn kapták, hanem a pazarlásuk miatt s mert tovább nyújtóztak, mint ameddig a takarójuk ért, viszont azok a nagybirtokosok, akik ugyanebből a kártérítésből, szintén Szilágyi megállapítása szerint, egyenesen meggazda-

godtak, nem azért jártak ilyen jól, mert aulikusok voltak, s csak úgy ontotta a kormány a pénzt a zsebükbe (mert még senki se látott olyan kormányt, mely ontja a pénzt, a Bach-kormányról pedig maga Szilágyi hangsúlyozza, hogy mennyire nem volt pénze), hanem azért, mert takarékosak voltak és szerényen éltek s nem költötték el előre még azt a pénzt is, amit majd csak ezután kapnak.

De még egy további érdeme is van a magyarság gazdasági életében a Bach-kormánynak. Az, hogy ő törölte el azt a Magyarország és Ausztria között felállított vámsorompót (rögtön az elején, még 1850-ben eltörölte), mely Magyarországot állítólag Ausztria gyarmatává tette s mely miatt oly éles a panasz minden magyar történelemkönyvben.

Ha igaz az a panasz, hogy ez a vámsorompó Magyarország gyarmati sorba való süllyesztését jelentette, akkor igaz az is, hogy ezt a gyarmati kizsákmányolásunkat ez az elnyomó kor szüntette meg. Ki tud azonban itt eligazodni, mikor azt kell látnia, hogy az is igaz, hogy Magyarországot ezzel a felállított vámsorompóval gyalázatosan kizsákmányolták s az is épp oly igaz, hogy aki ezt a vámsorompót eltávolította, mégis Magyarország legesküdtebb ellensége és gazdasági tönkretevője volt?

De az se semmi, hogy a Bach-kormány 1853 októberében (Szilágyi, X., 444. o.) újra megfosztotta a birtokszerzés jogától azokat a magyarországi zsidókat, akinek a Kossuth-kormány ezt a jogot megadta. Bizonyára ezt se azért tette, hogy a magyar földbirtokos osztály minél jobban, minél hamarabb és minél könnyebben tönkremenjen s birtokait minél könnyebben elveszthesse.

Meg kell hagynunk, hogy példátlanul ostoba volt ez a Bach-kormány, ha ennyire akadályozta azt, hogy a magyar nemesség tönkremenjen, noha minden vágya az volt. Vagy talán csak az ellenségei, a 48-as magyar „hazafiak" olyan ostobák, hogy ezt a gyűlöletet mégis elhiszik róla? Vagy nem az észtehetségben van a baj, hanem csak gyűlölni, rágalmazni, ferdíteni tudnak annyira elsőrangúan a 48-as „hazafiak"?

De a sok érvelés után lássunk valamit a gyakorlatból, a való életből is. Lássuk, milyen világ volt Magyarországon Bach alatt. Azt már láttuk, hogy e korban a földi javak milyen özönével árasztották el a debreceniek a josephstadti várban „sínylődő" magyar foglyokat, mikor felkerekedtek, hogy ott „senyvedő" lelkészüket meglátogassák. Azt is láttuk, hogy már e debreceniek megjelenése előtt és nélkül is a sonkák, oldalasok, kolbászok, szalonnák és zsírosbödönök olyan tömkelege lógott ugyanezen szegény rabok „börtöne" ablakában, hogy aki meglátta, a nyála folyt utána. (Pedig a rabok mindegyikének akkor még a vagyona is el volt kobozva.) Azt is láttuk, milyen bőségben éltek e korban a Habsburg- és mágnásgyűlölő Illyés Gyula uradalmi cseléd ősei és más „dolgozó parasztok". Láttuk, milyen jólétet és víg életet talált Kassai Vidor 1860-ban Egerben, az én édesanyám pedig Zala megyében. Azt meg viszont csak most említem meg, hogy ugyanez a Kassai (Emlékezéseim, 167. o.), aki 1864-ben Szabadkán működött, e városról is ezt írja: „Szabadka nagyon mulatós város hírében áll még ma is, akkor még inkább az volt. Csak nagy fortéllyal tudtam kikerülni a dínomdánomokat."

Most még csak két levelet idézek, melyet Dancs Lajos honvédőrnagy kapott az emigrációban hazulról olyan volt bajtársaitól, akik már az emigrációból hazatértek. A leveleket tehát nem „svarcgelb" aulikusok, hanem a hazából azelőtt kimenekülni kényszerült 48-asok írták hasonló érzelmű társuknak s bizalmas magánlevélben, ahol nem hazafias szólamokat pufogtatni és hazafias propagandát űzni szokott az ember, hanem megmondani az igazat.

Az igazság az elnyomást, magyargyűlöletet, németesítést és kizsákmányolást illetően a Bach korban ez volt:

„Sátoraljaújhely, 1853. május 19.

Kedves Pajtásom, Lajos!

Én a bizonytalanságban élést nemigen kedveltem soha. Azért tervezgettem magamban a magyarországi beszökés felől és megérvén bennem a terv, azt egy pár nap alatt exekutéroztam is [végre is hajtottam], következőleg: A határon útlevél nélkül senki sem mehetvén be,

én, aki utolsó vasúti állomáson kiléptem Saxóniából s a faluból, fogadott alkalmatosságon, éjjel egy mellékúton bementem Babadenbachba, megkerülvén a falut olyformán, hogy ha útlevélért tudakozódtak volna, azt feleltem volna, hogy Magyarországból jövök, mert akkor, mint útlevél nélküli egyént visszaküldöttek volna születési helyemre és én ezáltal célt értem volna. De nem szólítván meg senki, én ismét felültem a vasútra és Bécsbe mentem, hol Kompen gendarmeris [zsandár] főparancsnoknál azonnal jelentkeztem, elmondván neki a módot is, mely szerint a határon átjöttem. Ő mosolygó arccal (!) hallgatta az egész históriámat és a rögtöni bejelentkezésemet lojális tettnek nevezte."

„Aztán két protokollt vettek fel, egyet, melyben számot adtam 48 ótai minden tettemről a jelen pillanatig, egy másikat pedig arról, hogy mint jöttem át a határon. Míg ezen külön két protokoll megíratott, hogy kéz alatt legyek, az „egyes"-be kvártélyoztattam, hol 4 órát töltve egy komisszárius [rendőrbiztos] kíséretében Pestre szállíttattam vasúton. Ügyem a főherceg elibe kerülvén fél óra alatt (!) el lőn döntve és én egy négy napra szóló útlevél mellett Újhelybe küldettem, hol internéroztattam, vagyis mint itt mondják, konfiníroztattam. Ezen helyzetem csak öt hétig tartott, mert egy dekrétum érkezett számomra, melyben a főherceg közbenjárására őfelsége megamnesztérozott és minden konfinirozás és strikt policiális [szigorú rendőri] felügyelet alól felmentett."

„Az itteni életmódról is akarnék valamit írni. De elégedj meg azzal, hogy az egészet együttvéve, igen különbözik a régitől, de külön véve, úgy amint elkülönözötten áll a natíve (a bennszülött) a tisztviselőktől, úgy minden a régi jó, megvan a barátság, társaságok, vendégség, cigány, bor stb. A natívek közt egy van, mi igen visszásan tűnik elő, az, hogy a forradalom rövid egyenlősége és a mostani adózás és törvény előtti egyenlőség nem hogy összébb húzta volna az elkülönözött kasztokat, de annál inkább széttávolította és multiplikálta." (Tehát ami rossz van, azt se az „elnyomók", hanem a „nativok", azaz a magyarok csinálják. Egyébként ez is újabb bizonyíték arra, amit már bebizonyítottunk, hogy nem a törvény előtti egyenlőség *elmélete* teszi egyenlővé az embereket, hanem az emberek közt uralkodó szellem és hogy a keresztény múlt minden nemesi kiváltsága, robotja ellenére mégis demokratikusabb volt, mint a kereszténytelen, de „a törvényben" (de csak ott) az egyenlőségről szép szólamokat pufogtató jelen és jövő.)

„A magyarosodás, ha nem nagyobb, de minden esetre áll a régiben. (A mi „hazafias" propagandánk pedig *németesítés* miatt kesereg, sőt dühöng.) A fiatalság semmit sem ér és még mindig mi vagyunk a fiatalok, mit abból is láthatsz, hogy egy utolsó farsangi bálban egy kolonban 16 volt honvédkapitány, 2 őrnagy és 1 alezredes táncolt." (Mi a propaganda után indulva azt hittük, hogy erdők vadonjában bujdostak s – szegényekben – meg-megfagyott a vér, ha zörrent a szél a haraszton. A levél ugyanis 1853-ban, tehát a Bach-kor elején kelt.)

„Ebből még azt láthatod, hogy már itthon vagyunk csaknem mindnyájan" (s ráadásul táncolva). „Én azt mondhatom neked tiszta lelkiismeretem szerint, hogy igen fogsz örülni, ha hazajössz és bánni fogod az elvesztegetett pillanatokat."

„Oly kimondhatatlan szárazság van-e nálatok is, mint itt? (A Bach-korszakban Magyarországot igen sok rendkívüli természeti csapás sújtotta. Annál feltűnőbb mégis a nagy jólét.) Tavaly ősztől nem volt eső, télen is igen kevés hó. Minden tavak kiszáradtak, kutak, folyók stb. Az élet (a gabona) mind kalászban, pedig nem magasabb szára öt hüvelyknél, a kalász pedig fél hüvelyk. Drágaság azért nincs, mert tavalyról mind megvan az élet. Szőlőtermés a Hegyalján annyi mutatkozik, mennyi még sohasem. Mulatságaink egyike a vadászat, mert engedelem mellett négy dupla puskát is szabad egy embernek tartani." (S mint látható, még volt honvédtiszteknek is. Meg kell hagyni: keserves egy elnyomás lehetett!)

„Utazhatunk útlevél nélkül (pedig a propaganda szerint „egy börtön" volt akkor az egész Magyarország) s a tisztviselőkkel semmi kellemetlenségünk nincs, mert sohasem jövünk velük érintkezésbe. A parasztok legnagyobb része gazdagodik. A perlekedés sokkal gyorsabb, mint azelőtt... Pénz igen kevés van, de annál több ennivaló van... Leveledet nevemre címezd

Sátoraljaújhelybe. Biztosan eljön, nem sokat figyelnek itt már az emberre s tetteire, úgy látszik. Csókol szerető barátod

Imre (Nagy Imre)”

A második levelet Kosztolányi Gusztáv írta Pest, 1857. november 9-i kelettel:

„Ha emlékezetem nem csal, Hamburgból írt soraimból megtudhatád a napot is, melyben Pestre érkezém, hová csakugyan szerencsésen, minden, de hogy kifejezésemnek félremagyarázhatatlan értelmet adhassak, ismétlem, hogy legkisebb baj, akadály vagy nehézség vagy kellemetlenség nélkül a fővárosban úgy, mint később szülötte földemre, onnan az ország több megyéiben keresztül-kasul utaztam, tetszésem szerint napokig, némely helyeken hetekig is tartózkodtam anélkül, hogy valakinek eszébe jutott volna parányiságommal bíbelődni. Jelenleg éppúgy nem bajlódnak az effélékkel, mint hajdan, a mi időnkben nem bíbelődtünk azzal.” (Látjuk tehát, hogy a hazajövő emigráns nem az elnyomáson vagy a „hazafiak” üldözésén háborodik, mint a propaganda, hanem velünk együtt azon csodálkozik, hogy mennyire nincs elnyomás, vagy ha van, mennyivel kisebb, mint gondolta, vagyis mint a józan ész alapján elvárná az ember.)

„Ezen hiteles adatomból meg vagyok győződve, azon tanúságot fogjátok magatoknak levonni, miszerint az ördög mégsem olyan fekete, mint amennyire ezt sokan festeni szeretik. (Vajon miért? Bizonyára, mert kortescéljaik vannak!) Édes Lajosom! Mi, kik a világ nagyvárosait majd mind bebarangoltuk s azon felül mint praktikus egyének, mint ítészek, bátran kiállhatunk a síkra, ennél fogva én véleményemet határozottan kimondom, hogy Pestnek (a Bach-korszak alatti Pestnek!) nincsen párja a föld hátán. Amit csak az ember egy városban kereshet, azt itt feltalálja, azzal a különbséggel, hogy az élvezet legalább egyharmadával jobb és olcsóbb, mint a világ bármely városában, de élvezhetik is benne az emberek.”

„Itt, úgy látszik, az emberek mindenből élvet akarnak kipréselni, míg ellenben nálatok a hideg, számító yankeek [jenkik] mindenből csak hasznot. Olcsóságról szóltam. Nem lesz érdektelen, ha a mostani élelmi árakkal bővebben megismertetlek, azért ide írom egy rendes étlap árjegyzetét, mely következő: egy leves két krajcár, marhahús nyolc krajcár, főzelék hét krajcár, tésztás étel nyolc krajcár, sültek tíz-tizenkét krajcár, egy halbseitl két krajcár. A patikárius vagy Sárközi bandája konfekt [finomság, csemege] helyett megteszi a magáét stb. Ezek után édes-kedves baráti, minden testi és lelki jókat kívánok nektek mindnyájatoknak, kívánom, hogy oly megelégedettek és lelkinyugodtak legyetek, mint én vagyok, mióta imádott hazám földjén vagyok, s addig is, míg viszont találkoznánk, képzeletben ölel téged őszinte barátod:

Guszti”

Ilyen levelekből lehet a Bach-kor „elnyomását” megismerni, nem hazafias szónoklatokból és hasonlóan „hazafias” szellemben írt történetkönyvekből. A két levél Dancs Lajos honvédőrnagy „Töredékek tízéves emigrációnális élményeimből” c. műve 75-78. oldaláról való.

Külpolitika és háborúk az önkényuralom alatt

Történetkönyveink és így közvéleményünk is a hálátlanságnak az egész világtörténelemben található egyik legvisszataszítóbb eseteként könyveli el, hogy Ausztria azt az Oroszországot, mely őt 49-ben a bajból oly önzetlenül kisegítette, sőt egyenesen a megsemmisüléstől mentette meg, alig pár év múlva kitört krími háborújában oly rideg önzéssel cserbenhagyta. Különösen az őrült Széchenyi bélyegzi meg ezért Ausztriát – mint már szó volt róla – a gúny és megvetés legmeggyalázóbb kifejezéseivel a Bach „Rückblick"-jére írt „Blick"-jében. De míg Széchenyinek legalább mentsége, hogy mindezt az őrültek házában írta, tehát nem beszámítható állapotban, történelmi irodalmunk javára már nem hozhatunk fel ilyen mentséget. Mert hát természetesen ez a nagy műfelháborodás is egyedül csak a gyűlöleten, a példátlan elfogultságon és egyoldalúságon alapul, nem pedig a történelmi igazságon. Sőt az érvelés olyan rosszakaratú, hogy egyenesen a szovjet hírverés jut eszünkbe vele kapcsolatban.

Hogy Miklós cár Ferenc Józsefet 49-ben nem a tönktől mentette meg, sőt segítségével gyakorlatilag – a lélektani hatáson kívül – alig vette hasznát, mert a szabadságharcot a saját seregei verték le az oroszok minden említhetőbb segítsége nélkül, azt már tudjuk. Maga Miklós cár se volt olyan önzetlen, mint az avatatlan gondolná, mert elsősorban a maga érdekében jött: fontos volt neki, hogy Ausztria Poroszországgal szemben, mely akkor neki fő ellensége volt, meg ne gyengüljön. Főképp pedig a lengyelektől félt, hiszen nálunk harcoltak az ő fellázadt lengyel alattvalói és a magyar lázadás sikere esetén a mozgalom szükségképpen átterjedt volna a szomszédos területekre is, hol a lengyelek szabadságharcát nemrég verte le a cár.

49 tavaszán mindenki azt hitte, hogy a magyar forradalom sikerét Ausztria nem tudja már feltartóztatni egymaga. Mint szövetséges, uralkodótársa belső forradalom miatt ingadozó trónja megmentésére jött, arra gondolva, hogy ma neked, holnap nekem, tehát végeredményben itt is a maga érdekében járt el.

Hogy mennyire önző jellegű volt ez a 49-es orosz segítség, az orosz vezér és a sereg is ugyancsak kimutatta viselkedésével. Paskievics végtelen gőgjében azt gondolta, hogy az osztrák már itt nem is számít. Csak arra törekedett, hogy a forradalmat ő verje le, de nem arra, hogy Ausztriát és Ferenc Józsefet a megalázástól megkímélje. Sőt éppen minél nagyobb megalázására törekedett. Ma már nyilvánvaló, hogy az orosz vezéreknek az volt a céljuk, hogy először engedik a honvédektől tönkretenni Ferenc József csapatait, s mikor azok már el vannak intézve, ők csak akkor avatkoznak bele majd a dologba diadalmasan, s adják vissza majd már porban heverő szövetségesüknek újra az életet úgy, hogy mindenki láthassa, hogy ezt egyedül csak nekik köszönhetik. E viselkedésükkel tették aztán lehetővé, hogy Haynau egyedül verje le a honvédeket, mert hiszen ha nem hagyták volna teljesen magára, akkor csak közös győzelem lett volna lehetséges. Az orosz „önzetlenség" tehát közel se volt olyan ragyogó, mint a mesterséges hírverés nálunk köztudomásúvá tette.

Steier „Haynau és Paskievics" c. művében közli Haynaunak Radeczkyhez, Schőnhalshoz stb. írt bizalmas leveleit. Ezekből láthatjuk, hogy Haynaut annyira felbőszítette az oroszok részint önző és rosszakaratú viselkedése, részint tehetetlensége, hogy majdnem úgy gyűlölte őket, mint a honvédeket. Valósággal elkeseredve panaszkodik rájuk.

A végén már oda jutottak, hogy ha az okos Schlick ki nem játssza Haynau parancsát, a két szövetséges sereg egymásnak ment volna. Ez persze a két sereg vezetői számára lehetetlen lett volna, mert hiszen maga a két sereg ura, a két császár, igen jó viszonyban volt egymással, de ha megtörténhetett volna, Haynau bizonyára az oroszokat is le tudta volna verni. Hiszen ekkor már a honvédeket leverte, Görgey is letette már a fegyvert, Haynau serege – láttuk – körülbelül egyenlő számú volt az orosszal, sőt ágyúja sokkal több volt, viszont az is egész bizonyos, hogy Haynau sokkal különb vezér volt, mint Paskievics.

Az oroszok tehát végeredményben legfeljebb lélektanilag használtak Ausztriának, ti. hogy jövetelükkel megrémítették a honvédeket. Azonban annak a jóakaratnak a hatását, hogy egyáltalán segítségül jöttek, lerontották azzal a viselkedésükkel, amit itt tanúsítottak: eleinte lenézték és megvetették szövetségesüket, később pedig mikor látták, hogy különb mint ők, irigykedtek rá, bosszút lihegtek ellene s Haynauék bosszantására tüntetően barátkoztak azokkal a lázadókkal, akiknek leverésére uruk ide küldötte őket. A valóságban tehát így fest az a mérhetetlen hála, mellyel Ausztria Oroszországnak tartozott 49-ért. Megjegyezzük még azt is, hogy az orosz sereg élelmezéséről is Ausztria tartozott gondoskodni a maga költségén és e címen ki is fizetett neki milliókat.

De ha Oroszország valóban önzetlenül viselkedett volna 49-ben és ráadásul csakugyan ő verte volna le a honvédeket, vagy legalábbis ez a leverés közös erővel történt volna, akkor se lett volna oly rút hálátlanság Ausztriának a krími háborúban való semleges viselkedése, mint nálunk hiszik. A krími háború támadó háború volt az oroszok részéről. Rablóhadjárat. Itt nem a minden uralkodóra egyaránt veszélyes forradalmi szellem fenyegette megdőléssel a cár trónját, hanem – igen jól menvén egyébként a dolga – a cár kapott étvágyat egy kis terjeszkedésre, sőt Törökország felszámolására s vele az egész Balkán megszerzésére.

Hol van az megírva, hogy Ferenc Józsefnek hálából, mert nemrég, akkor, mikor ő nem hódítani akart, hanem csak meglevő birtokállományát megtartani és a veszedelmes forradalmi szellemet megfékezni, segítséget kapott, most neki rablóhadjáratában kell segítenie szövetségesét, s ráadásul olyan rablóhadjáratban, mely neki nemcsak érdekében nem volt, hanem érdekeit a legnagyobb fokban sértette?

Ausztria közelebb volt a Balkánhoz, mint Oroszország. Tehát nemcsak nem segíthetett a Balkánnak egy idegen hatalomtól való meghódításában, hanem egyenesen érdekében volt, hogy ezt megakadályozza. Most a „hálával" tehát saját maga alatt vágta volna a fát és saját alattvalói és vezéreszméje, a katolicizmus ellen is vétkezett volna. Vajon jött volna-e a cár 49-ben Ausztria segítségére, ha Ausztria Magyarországon való győzelme rá is épp oly hátrányos lett volna, mint a krími háborúban Oroszország győzelme a Habsburgokra?

Ferenc József birodalmában, mind Magyarországon, mind Ausztriában, milliószámra éltek szlávok és görögkeletiek, akik már régóta a cárban látták pártfogójukat és hozzá is húztak. Ekkor már régen itt működtek köztük a cár ügynökei s már a vak is látta, hogy a végső cél – ami azóta be is következett – a Habsburgoknak nemcsak a Balkánról való kiszorítása, hanem az osztrák vagy magyar felségjog alá tartozó szláv, illetve görögkeleti lakosságú területeknek is orosz uralom alá hajtása.

Oroszországnak a krími háborúval tervezett céljai tehát épp annyira irányultak Ausztriára, mint Törökország ellen, s Ferenc Józsefnek e háborúban a valóságban nem semlegesnek kellett volna lennie, hanem Oroszország ellenfelei mellé kellett volna állnia, hacsak el nem árulja a maga érdekeit. Ezt Ferenc József az oroszok iránti hálából és mert a köztük levő szerződéssel is ellenkezett, nem tette, hanem semleges maradt egy olyan háborúban, melyben – ha csak a maga érdekeit nézi – Oroszország *ellen* kellett volna fordulnia. Ez is hála volt, mégpedig éppen elég hála.

Ausztria tehát a krími háborúval kapcsolatban nemcsak rút hálátlanságot nem mutatott Oroszország iránt, hanem egyenesen szép tanúságot tett önzetlenségéről és hálájáról. Becsületes volt még érdekei kárára is, amit államok és birodalmak csak akkor szoktak tenni, mikor még igazán keresztények voltak, de azóta soha.

Hálátlan volt Mátyás király (az „igazságos") aki Szilágyi Mihálynak és Vitéz Jánosnak köszönte koronáját s „hálából" mindkettőt börtönbe vetette, hálátlan volt Gara nádor iránt, akinek, hogy megválasztása ügyének megnyerjék, anyja és nagybátyja (Szilágyi Erzsébet és Mihály) még meg is esküdtek, hogy Mátyás megválasztása esetén az ő leányát fogja elvenni (jó is lett volna, mert így valószínűleg keletkezett volna új magyar uralkodóház, sőt még egy kis magyar vér is jutott volna a Hunyadiak idegen vérébe). A vége az lett, hogy Mátyás ki-

rály – miután Gara nádor segítségével király lett – a lányát mégse vette el, szegény Garával pedig később ugyancsak elbánt.

Igaz, hogy az esküszegés Podjebrád kedvéért történt, akinek Mátyás szintén megígérte (neki ő maga tette az ígéretet, nem az anyja), hogy az ő lányát veszi el, de hát Mátyás később Podjebráddal is véres harcokat vívott s el csak azért nem bánt vele, mert nem tudott. Hol van mindettől a krími háborúban semlegesnek maradt Ferenc József hálátlansága? S ki nézte le vagy ítélte el ezért nálunk Mátyás királyt?

Hálátlan volt Nagy Frigyes, akinek életét, mikor apja dühében ki akarta végeztetni, VI. Károly Habsburg-császár (a mi III. Károlyunk) közbenjárása mentette meg, amit ő azzal hálát meg, hogy mihelyt jótevője lehunyta a szemét, azonnal nekitámadt védtelen lányának s elrabolta tőle Sziléziát, noha apjának előtte ünnepélyes szerződésekben ígérte meg, hogy örökségét, jogait tiszteletben fogja tartani. Hol van ettől Ferenc József hálátlansága? S lám, Nagy Frigyes mégis nagyságáról híres, nem hálátlanságáról!

Becstelen – s ha tetszik, hálátlan is – volt Hitler, kinek mihelyt Franciaországot legyőzte, első dolga volt, hogy seregét az ellen a szovjet ellen fordítsa, mely – noha halálos ellenségek voltak – mégis inkább melléje állt, mint ellenségeihez, s mellyel olyan meg nem támadási szerződése volt, melyen még meg sem száradt a tinta. Hol van ettől Ferenc József hálátlansága?

Becstelenséget követtünk el mi is, mikor a második világháború alatt, mikor Hitler Jugoszlávia ellen hozta seregeit, vele mentünk Jugoszlávia ellen, hogy Bácskánkat, Bánságunkat visszaszerezzük, amihez teljes jogunk is lett volna, *ha az nem lett volna a baj, hogy ugyanezen Jugoszláviával csak előtte kevéssel kötöttünk meg nem támadási szerződést, tehát becsületben köteleztük magunkat az ellenkezőre.* Ha azonban a Horthy-kormány ezt nem tette volna, s elszalasztotta volna a talán többet soha vissza nem jövő jó alkalmat a Bácska és Bánság visszaszerzésére, a nemzeti közvélemény ezt a nekünk oly hátrányos becsületességet soha meg nem bocsátotta volna neki.

Ma már ugyanis olyan világ van, hogy a nemzetek életében nincs becsület, csak érdek, s az az államférfi, aki ezt az érdeket a becsület kedvéért elhanyagolja, olyan „bűnt" követ el, melyet nem bocsátanak meg neki azok, akik rábízták érdekeik megvédését. (Pedig most, mikor már az akkor még jövő részünkre múlttá vált, látjuk már, mennyire hasznos is lett volna ránk, ha akkor becsületesek lettünk volna látszólag érdekeink kárára is, és hogy milyen nagy kárunk lett belőle, hogy akkor nem voltunk becsületesek. Hamarosan ugyanis se Bácskánk, Bánságunk nem lett, se becsületünk.)

Hát még micsoda becstelenséget követett el Olaszország az első világháború folyamán, mikor tagja lévén a hármas szövetségnek, nemcsak nem segített bennünket, hanem egyenesen ellenünk jött, hogy Triesztet és a Trentinót megszerezze.

Mondjuk, rendben van, mert ez valóban Olaszország érdeke volt, de miért kötött éppen Ausztriával szövetséget s élvezte e szövetség minden előnyét, ha érdekei azt kívánták, hogy Ausztria ellen legyen? Erre nem tud senki emberfia megfelelni s így a becstelenség mindenképpen csak becstelenség marad. Pedig nyilvánvaló, hogy Ausztria-Magyarország nem azért indította meg az első világháborút, hogy országokat hódítson (mint Oroszország a krími háborút), hanem csak azért, mert az oroszoktól támogatott szerb irredentista a területi épségét fenyegette, tehát akkor is csak védekezett.

Akik azt hiszik, hogy a krími háborúban a Habsburgok játszották a galád, a cár pedig a pórul járt ártatlan szerepét, azok részére idézzük Szemere Bertalannak (aki bizonyára nem volt a Habsburgok barátja, hiszen még Kossuthnál is túlzóbb forradalmi irányt képviselt) naplójából 1854. februárról a következő bejegyzést:

„Úgy látszik, a háború elkerülhetetlen. Mint 1840-ben, a keleti kérdésben, Franciaország izolálva állt, úgy fog most Oroszország izolálva maradni. Az angol miniszterek szokatlanul nyers, megbélyegző és becstelenítő kifejezésekkel szólnak Oroszország ellen, ez csak háborúban végződhet. De ami az egész ügyben legérdekesebb, azon titkos levelezés közlése, mely

az angol minisztérium és Miklós cár közt folyt, melyben Miklós ajánlja Törökországot felosztani a többi hatalmak mellőzésével. Franciaországot nem is említi, sem Poroszországot. Ausztriáról azt mondja: amit ő akar, azt Ausztria is akarja."

„Leírhatatlan, e felfedezés mi hatást csinált Európában! Először most már tagadhatatlan, hogy Miklós Törökországra vágy, ámbár még ez évben is tagadta publice [nyíltan] azt Európa előtt. Soha arc így nem piríttatott meg. Másodszor kétszínűsége a többi udvarok előtt kimutattatott, megcsalta valamennyi fejedelmi szövetségeseit, végzett Poroszországgal és Ausztriával anélkül, hogy velük a dolgot tudatta volna. Soha diplomácia diplomácia által ily gyalázatosan el nem árultatott. Soha egy fejedelemre a kétszínűség és hazugság ily hevenyében rá nem süttetett. Még echója hallatszott egyik hazugságának, már a cáfolat közöltetett rá."

„Az angol kabinet jól tudta, hogy Miklós csalni akarta a többi kabineteket, ezért közölte ama titkos levelezéseket. Ha valami, ez képes Poroszországot és Ausztriát a nyugati szövetségbe léptetni. A politikai literatúrára is nagy nyereség. Szükségtelen vitatkozni Russia törekvéseiről, maga bevallotta azokat. Mint tény áll előttünk. A háború kikerülhetetlen. Oroszország nem engedhet véres harc nélkül."

Látjuk tehát, hogy valóságosan nevetséges egyoldalúság a krími háborúval kapcsolatban Ferenc József hálátlanságáról és becstelenségéről beszélni. Sokkal több joggal lehetne e jelzőkkel éppen Oroszországot illetni. Nem a Habsburgok azok, akik érdekért a becsületüket szokták áldozatul hozni, vagy akik hálátlanságba szoktak miatta esni, hanem történetük, éppen ellenkezőleg, azt bizonyítja, hogy náluk – másokkal feltűnő ellentétképpen – még a nyilvánvaló politikai érdeknél is előbbre való szokott lenni a hála és a becsület. Ezért van aztán, hogy ha történetükben mégis adódnak helyzetek, mikor a látszat azt mutatja, mintha azért ők se vetnék meg teljesen birodalmuk érdekét, mint például Lengyelország felosztásakor és a krími háború esetében, akkor oly nagy diadallal mutat rá mindenki, de természetesen az ellenség elsősorban: Lám, azért a Habsburgok se olyan feddhetetlenek, mint az ember gondolná. Az illetők azonban ilyenkor csak saját, százszorta nagyobb bűneiket akarják vele feledtetni.

Látjuk, hogy Ferenc József még a krími háború esetében is még mindig sokkal hálásabb és becsületesebb volt, mint amennyire a politika és birodalma érdekei megengedték volna. Most láttuk, hogy Szemere – a tőlünk oly becsületesnek tartott 48-nak lovagja – Oroszország viselkedése után nemcsak azt tartotta volna magától értetődőnek, hogy Ausztria nem támogatja az oroszokat krími vállalkozásukban, hanem azt tartotta természetesnek, hogy egyenesen ellenük avatkozik bele ebbe a háborúba.

Érdeke és a politikai okosság valóban ezt követelte volna, hiszen végeredményben görögkeleti alattvalóival való cimboraságai miatt birodalmának természetszerű és fő ellensége az orosz volt. Most igen jó alkalom lett volna rá nézve, hogy a nyugati hatalmakkal szövetkezve, akik szövetségét akkor igen szívesen fogadták volna, Oroszországot tönkretegye s egyszer s mindenkorra, vagy legalább száz évre megszabaduljon számára annyira veszedelmes „szövetségesétől". Mivel azonban mégiscsak szövetségese volt, sőt őt nemrégen meg is segítette, Ferenc Józsefet erre nem tudta rávinni a lélek, sőt ő maga úri jellemével és keresztény becsületességével egyenesen afelé hajlott, hogy saját érdekei ellenére még tettlegesen is segíti háborújában a cárt.

„A császár az oroszhoz hajlik, de nem a minisztérium – írja Szemere (Naplóm, I., 325. o.) – és e két ellenkező akarat egymást paralizálván [megbénítván, gyengítvén], következése azon kétes politika, melynek szemlélői vagyunk. Az arisztokrácia (tehát a 48-ellenes, vallásosabb elem) is inkább az oroszokkal tart Ausztriában."

„Ausztria – írja Szilágyi (X., 538. o.) – ki akart szabadulni Oroszország elnyomó fölénye alól" (tehát teljesen tudatában volt annak, hogy érdekei azt követelik, hogy Oroszország ellen legyen) „s 1854 márciusában megkezdte Galíciában, Erdélyben és Bukovinában csapatainak felállítását, sőt augusztusban a portával kötött szerződés következtében megszállta a dunai fe-

jedelemségeket, melyeket most Oroszország kénytelen volt kiüríteni. Ausztriának ezen immorális, de bátor kezdeményezése nagy tekintélyt adott neki itthon és a külföldön."

Igen, „immorális" volt ez az eljárás, mert hiszen a Habsburg-birodalom betű szerint Oroszország szövetségese volt, s így Ausztria megszegte a szerződést. Ámde Oroszország – felháborító galádsággal – még előbb megszegte ugyanezt a szerződést, mikor Törökország felosztására vonatkozó terveit Ausztriával, a szövetségesével nem közölte, de Angliával, az ellenséggel igen, mert azt Ausztriánál erősebbnek tartotta és így akarta magának lekenyerezni.

Mivel Anglia az ezt bizonyító okmányokat már ekkor nyilvánosságra hozta, nem becsület, hanem egyenesen őrültség lett volna Ferenc Józseftől, ha – mint a fejét a homokba dugó strucc – még ezek után is úgy tett volna, mintha semmit se tudna s buta együgyűség lett volna tőle, ha részéről továbbra is megtartotta volna Oroszországgal való szerződését. Egyoldalúság, rosszakarat, sőt képmutatás tehát, mikor itt a Szilágyi-történelem a Habsburgok eljárásmódját bélyegzi meg „immorálisnak".

Azonban „Ausztria a félrendszabálynál maradt, vagyis a legrosszabb politikát követte. Nem szövetkezett a nyugati hatalmakkal, melyek sorába ellenben Piemont (Ausztria ellensége) nagy erkölcsi fölénnyel felvetette magát, de semleges maradt. Oroszország megérezte akkor Galícia és Erdély katonai fontosságát. Amint az első osztrák szurony megvillant az erdélyi szorosokban, az orosz sereg kénytelen volt menekülni a dunai fejedelemségekből Krím felé, mert féltenie kellett hadműködési vonalát (arra kellett ugyanis számítania, hogy Ausztria megtámadja). A dunai fejedelemségeknek Ausztria által történt megszállása több kárt okozott Oroszországnak egy vesztett csatánál. Csak nagyon természetes tehát, hogy Ausztria eljátszotta Oroszország rokonszenvét, sőt nagy hálátlansága talán egyik oka volt a gőgös autokrata, Miklós cár halálának".

De viszont Ferenc József mozgósítása azért maradt csak félrendszabály, mert csak mozgósított, de a háborúba Oroszország ellen mégse avatkozott bele. Csak megmutatta a hatalmát őt negligált [semmibe vevő] és lenéző szövetségesének, csak tudtára adta, ki ő, s mennyire tőle függ Oroszország sorsa, s bár a vele való szövetséget Oroszország már megszegte s így a becsület alig kötötte, hálából, mert ez a szövetséges nemrég még jót tett vele, megmaradt e félrendszabálynál s arra már nem vitte rá a lelkiismeret, hogy szövetségese ellenségei mellé is álljon, azaz felsorakoztatott s már készen álló seregével Oroszországot meg is támadja.

Ennél ostobábban aztán nem is csinálhatott volna. Szövetségesét, Oroszországot, ugyanis magára haragította, felőle tehát jót többet már nem várhatott, „a nyugati hatalmak ellenben bosszúságot éreztek Ausztria iránt, amiért ez nem csatlakozott hozzájuk (noha számítottak rá, s mint láttuk, Szemere is egész biztosra vette ezt) s a párizsi kongresszuson éreznie kellett e bosszúság hatását. Erre következett aztán Ausztria elszigetelése az európai koncertben".

Ezért érte aztán utána egyik kudarc a másik után Olaszországban is és a franciák és a poroszok részéről is, mert mindenki ellene volt. A Habsburgok itt tehát becsületességük áldozatai voltak, s emellett még ellenségeik azzal rágalmazzák őket, hogy a világtörténelem egyik legnagyobb hálátlanságát követték el.

A politika, tehát az erkölcsi gátlásoktól, szövetségi hűségtől, hálától nem befolyásolt állami érdek azt követelte volna, hogy ha már Oroszországnak semlegességével többet ártott, mintha nagy nyílt csatában verte volna meg s így ezt a hűtlen szövetségesét úgyis eltaszítja magától, akkor legalább csatlakozzék Oroszország elleneihez. Ha pedig ezt semmi okból nem akarta tenni, akkor legalább vágjon jó képet Oroszország sértő és a szövetségesi hűséggel ellenkező eljárásához, tegyen úgy, mintha nem tudna róla s így legalább Oroszország további jóindulatát tartsa meg magának, sőt ezzel fűzze magához jobban, mint eddig.

Ferenc József azonban – éppen ellenkezőleg, mint ráfogják – a politikai érdekeket teljesen mellőzve, sőt teljesen megvetve, tisztán csak a becsülettől vezettette magát. Seregét mozgósította, tehát olyan költséget csinált magának, mintha tényleg háborút viselt volna, hogy megmutassa Oroszországnak, mennyire megveti jellemtelen eljárását és mennyire tisztán tőle

függ a sorsa s mennyire elbánhatna vele, *ha akarna.* De hogy megmutassa neki azt is, hogy ő ennek ellenére se felejtette még el 1849-es szolgálatát, az úri becsület büszkeségével visszautasította azokat az előnyöket, melyeket Oroszország megtámadásával szerezhetett volna magának, s melyért csak a kezét kellett volna kinyújtania.

Ostoba és szerencsétlen politika volt ez, de ezt Ferenc József is nagyon jól tudta, de jellemes és becsületes politikus volt, pedig talán ez is csak ér valamit a történelemben, kivált mikor annyira kiment már a divatból.

A vak is láthatja, hogy Ferenc József nem azért csinált így, mert ostoba volt, nem azért tett így, mert nem volt tisztában tette következményeivel, hanem azért, mert becsületes és önérzetes volt. Az ő szemében az önérzet többet számított, mint a haszon, és a becsületességet többre becsülte, mint az okosságot.

Igaz, hogy vétkezett népei érdekei ellen vele, de ne feledjük, hogy ugyanakkor példát is adott a jellemből és becsületből népeinek és az egész világtörténelemnek, *s ez is haszon.* Hogy aztán a két haszon közül melyik a nagyobb, ez attól függ, hogy ki mennyire becsüli a hasznot és mennyire a becsületet és erkölcsöt. Az pedig, hogy se alattvalói, se a világtörténelem semmit se tanult az adott példából, mert hogy ne kelljen magát az erény előtt szégyellenie, elferdítette és elrágalmazta a dolgot, nem Ferenc József bűne.

Maga Ferenc József, mint láttuk, még ennél is becsületesebb akart lenni, mert ő és vele birodalma katolikus arisztokráciája hálából és szövetségi hűségből még a történtek után is egyenesen harcolni akart Oroszország *mellett*. Miniszterei azonban inkább az államérdek mellett voltak s a két ellentétes álláspont kiegyenlítéséből keletkezett ez a gyakorlatilag szerencsétlen félrendszabály, mely Oroszországot megbüntette ugyan, s megtanította rá, hogy azért mégsem olyan senki az a tőle annyira lenézett Ausztria, azonban Ausztria ezt tüntetően önzetlenül tette, érdek nélkül, s szövetségesből ellenféllé mégsem lett, noha igen nagy haszna lett volna belőle, sőt egyenesen a jövőjét játszotta el vele.

A mi 48-as irodalmunk és az egész világ antiklerikalizmusa pedig azt csinálta propagandájában a dologból, mintha itt a világ egyik legnagyobb becstelensége és hálátlansága történt volna, s kárörvendően mutatott rá s mutat rá még ma is, hogy íme, azok a gőgös, olyan nagy katolikus és becsületességükre olyan büszke Habsburgok se különbek a Deákné vásznánál, s hogy nemcsak ellenségeik szegnek meg szerződéseket és szövetségi hűséget, hanem ők is, nemcsak ellenségeik tesznek mindent érdekből, hanem ők is. Közben észre se veszik, hogy talán még sohase viselkedett még Ausztria se annyira érdek nélkül s még sohase kockáztatott annyit tisztán a becsület kedvéért, mint éppen a krími háborúban.

Nagyjából ugyanezt mondhatjuk Ferenc József egyéb diplomáciai és háborús kudarcaira is, mert érte kudarc éppen elegendő. Hiszen ő volt az, aki családja részére végleg elvesztette egész Itáliát és a német birodalomra való befolyást is. Itt is kijátszották a poroszok is, Napóleon is (természetesen a harmadik) és Piemont is. A szerencse is ellene volt, hiszen még abból sem volt semmi haszna, mikor – kivételesen – győzött Custozzánál, ahol Albrecht főherceg igazán fényes hadi dicsőséggel az ő seregénél kétszerte nagyobb olasz sereget vert meg. Majdnem minden háborújában és diplomáciai akciójában az volt az eredmény, ami a képzelhető legrosszabb volt mindazok között, amire csak gondolni lehetett.

Ezekben is többnyire az ellenfél lelkiismeretlen körmönfontsága, Ausztria részéről pedig az ellenfél becsületességében való hit volt a fő oka a kudarcoknak, no meg Ferenc József szerencsétlen vezérei: Gyulai és Benedek, mindkettő magyar, sőt mindkettő kálvinista. Ellenben, mint láttuk, mikor főherceg volt a vezér, az fényes diadalt aratott, igaz, hogy annak a másik főhercegnek volt a fia, aki még Napóleont (persze most már nem a harmadikat, hanem az igazit, az elsőt) is megverte, s ráadásul éppen a legklerikálisabb főherceg.

Különösen felháborító volt Benedek tehetetlensége a poroszokkal szemben Königgrätznél, hol a világ egyik legcsúfosabb csatavesztése történt.

Mindig amiatt panaszkodtunk, hogy a magyart, akármilyen tehetséges volt, nem engedték érvényesülni a Habsburgok hadseregében, mert az idegen, bármilyen tehetségtelen volt, mindig előbbre való volt mint a magyar.

Sajátságos, hogy Königgrätznél aztán, hol magyar, sőt kálvinista magyar volt a fővezér, ugyancsak megmutatta a magyar „tehetség", mit nem tud. (De 48-ban is alig láttunk nagy magyar hadi tehetséget, nem is szólva a második világháborúról. Persze nem azt mondom, hogy a magyar szükségképpen tehetségtelen, még azt se, hogy tehetségtelenebb, mint a cseh vagy az osztrák, csak azt, hogy minek annyira hetvenkedni s mindenkit, aki idegen, leszólni? „Aki magát felmagasztalja, megaláztatik." – Mt 23,12)

Rendkívül tanulságos ennek a Benedeknek az esete. A világnak talán legcsúfosabb katonai vereségét szenvedte s utána még neki állt feljebb. S ha talán ez még érthető volna is, mert hiszen a maga hibáját nemigen szokta elismerni az ember, Ferenc Józseffel szemben még a történelem is neki ad igazat, már ti. a Habsburg-ellenes történelem, mely – sajnos – nemcsak itthon található, hanem világjelenség.

Ahogyan ugyanis Krisztus keresztjének az a sorsa, hogy mindig és mindenütt ellentmondjanak neki, ez a sorsa azoknak is, akik a pártján vannak.

Ha az az általánosan elfogadott nézet, hogy a poroszhoz képest az osztrák sereg felszerelése annyira kezdetleges és elavult volt, hogy ilyen sereggel képtelenség volt győzelmet aratni. Én is elhittem ezt s azért a legnagyobb csodálkozással olvasom Szilágyiban (X., 645. o.), hogy „egyenlő számarány mellett az osztrák sereg felszerelés tekintetében hasonlíthatatlanul (!) jobb volt, kitűnően begyakorolt tüzérsége kitűnő (vontcsövű) ágyukkal ellátva".

Az angol Francis Gribble, aki – nem ugyan a tudományos világ számára, hanem tömegterjesztésre szánt s természetesen németre is lefordított művében (Ferenc József a címe) – a leghatározottabban elítéli, nem Benedeket, hanem Ferenc Józsefet, szintén egy szóval sem említi, hogy Ferenc József seregének vereségét a rossz felszerelés okozta volna. Pedig még ha így lett volna, akkor se lehetne mentesíteni Benedeket a felelősség alól. Hiszen mint évtizedek óta a Habsburg-birodalom katonai vezető emberének, az ő kötelessége lett volna gondoskodni arról, hogy a hadsereg ne legyen elavult felszerelésű, s ha már a hadsereg jó felszerelésében a kezdeményező nem volt is ő – pedig ez is lehetett volna – legalább arról tudnia kellett volna, hogy az ellenfél hadseregében milyen új fegyvereket vezettek be, s neki legalább idejében utánoznia kellett volna ezt az okos ellenfelet.

De – mondom – Gribble se tud idejétmúlt felszerelésről, csak azt mondja, hogy Benedek képességei hiányára, öregségére és arra hivatkozva, hogy a hadszínteret nem ismeri, szabadkozott a fővezérség ellen, de császári ura egyenesen rákényszerítette a vezérséget.

De mentség-e az, ha egy táborszernagy még késő öregségében se tudta megismerni saját országának a terepét, mikor Napóleon még Olaszországét, sőt Oroszországét is ismerte? Mentség-e a tehetségtelenség, mikor ugyanő elfogadta a legmagasabb katonai kinevezéseket és a velük járó nagy fizetést s akkor nem jutott eszébe, hogy nincs hozzájuk tehetsége s így nem érzi magát alkalmasnak a velük járó felelősséges szerepkör betöltésére?

És ha öreg volt már, miért nem ment nyugdíjba? Hogy nem ment, éppen azt bizonyítja, hogy nem érezte még magát öregnek.

Igaz, hogy azt is mondhatná valaki, hogy miért nem küldte Ferenc József nyugdíjba, ha magától nem ment? Ne feledjük azonban, hogy nem Ferenc József hozta fel vádul ellene, hogy miért öreg, hanem ő szabadkozott e címen a fővezérség ellen.

De egyébként is, ha Ferenc József maga nem küldte elaggott tábornokait erőszakkal nyugdíjba, az részéről hiba ugyan, de rokonszenves, nemes hiba, melynek oka a jósága és emberei megbecsülése még az ügy hátrányára is.

Maguk az illető tábornokok részéről azonban ez az önként nyugdíjba nem menés – kivált mikor, ha tenni kell, maguk is arra hivatkoznak, hogy már öregek és a rangjukkal járó állás betöltésére képtelenek – már egyáltalán nem nemes forrásokból származó hiba, hanem kö-

zönséges önzés, mely akkor is élvezni akarja az állásával járó nagy fizetést, megbecsülést, hatalmat és befolyást, mikor már ezek ellenértékéül semmit se tud adni uralkodójának és hazájának.

Mi is magától értetődőnek tartjuk, hogy a tökkelütöttséget, ha már meg kell állapítanunk, inkább a főherceg-tábornokokban kell keresnünk, nem pedig az egyszerű származásúakban, kivált ha ők ráadásul még magyarok, sőt kálvinisták is. A valóságban – legalább most – mégis éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk. Most – mivel egyszerre kellett megmérkőzni a poroszokkal is, meg az olaszokkal is – Albrecht főherceg került az utóbbiak s Benedek az előbbiek ellen küldött sereg élére.

Albrechtnek csak 82.000 embere volt, míg Lamormorának, az olasz fővezérnek, akinek seregében Viktor Emánuel király és Umberto trónörökös is jelen volt (s bátrabban viselkedett mindkettő, mint Lamormora), 140.000, Albrecht mégis tönkreverte az olaszokat Custozzánál 1866. június 24-én, s így ugyancsak alapos a remény, hogy Sadovánál (Königgrätznél) is győztek volna, ha ott is a főherceg, nem pedig a kálvinista magyar lett volna a vezér, hisz ott a poroszok 250.000 emberével szemben Benedeknek 247.000 embere és 500 ágyúja volt, legénységben tehát egyenlő, tüzérségben pedig, s kivált a tüzérség minőségében, sokkal nagyobb volt az ereje.

Albrecht főherceg felényi erejével is mert támadni, mert az ütközetet nem az olaszok kezdeményezték, hanem ő erőszakolta ki, Benedek pedig Königgrätz tájékán, Csehországban az ellenséggel egyenlő erejével is védekező állást foglalt el. Mivel tábora a védekezésre igen alkalmas volt és jól meg is erősítette, ki nem mozdult onnan, hanem ölbe tett kezekkel nézte, mint veri le a porosz császára összes német szövetségeseit: Szászországot, Hessent, Hannovert.

Benedeket már csak azért is haditörvényszék elé lehetett volna állítani, mert ez a passzív viselkedés talán megbocsátható olyan ellenféllel szemben, mely többszörös túlerőben van – de tehetséges hadvezér még így is mer kezdeményezően fellépni (például Albrecht főherceg az olaszokkal szemben most így is mert) –, de nem egy olyan sereg vezére részéről, mely az ellenségével egyenlő erejű, sőt a szászok, hesseniek, hannoveriek csatlakozásával egyenesen túlerőben van.

De a jó Benedek amellett, hogy még gondolni sem mert arra, hogy a háborúban támadni is lehet, még arról is megfeledkezett, hogy a védekezésre választott s erre rendkívül alkalmas terep, mivel hátában volt az Elba, esetleges visszavonulást egyenesen lehetetlenné tesz.

Várt tehát a „jó" helyen s mikor végül a poroszok itt is felkeresték, akkor végül mégis megemberelte magát s ő támadott jó előre még akkor, mikor az egész porosz sereg még nem érkezett meg. Így aztán majdnem győzött is, de közben az elkésett porosz seregtestek is megérkeztek s Benedek a nagyszerű terepen akkor még védekezni se tudott, bár nagyszerű tüzérsége végig kiválóan működött.

Borzasztó kárt okozott császárának és birodalmának, mert *miatta Ferenc Józsefnek még Olaszországban is olyan békét kellett kötni, mintha Albrecht főherceg a custozzai ütközetet ott is nem megnyerte, hanem elvesztette volna.*

Benedek igazán meg lehetett volna elégedve Ferenc József büntetésével, mely mindössze csak abban állt, hogy a Wiener Zeitungban a következő félhivatalos közlemény jelent meg annak megállapítása után, hogy Ausztriában a tehetségtelenséget büntető törvény nincsen: „Császári ura bizodalmának elvesztése, katonai hírnevének megsemmisülése a világ előtt mind a jelenben, mind az utókor számára, annak a mérhetetlen szerencsétlenségnek tudata, melyet vezetése alatt a hadsereg és veresége miatt az egész birodalom szenvedett, úgyis súlyosabb büntetés kell legyen egy olyan elbizakodott ember részére, mint amilyen Benedek mindig volt, mint bármely más büntetés, melyet az ellene indítandó eljárás lefolytatásával érhetné."

Gondoljunk most csak arra, hogyan bánt az önző és kíméletlen Nagy Frigyes a tábornokaival! Hogy rettegtek azok tőle s milyen kíméletlen volt hozzájuk, ha csak a legkisebb hibát is elkövették, sőt még akkor is, ha ők nem követtek el hibát, csak nem tudták azt az ered-

ményt felmutatni, amit uruk elvárt tőlük! Hiszen nagyrészt éppen e rettegés volt az oka sikereiknek is, mert a király haragjára gondolva inkább a halált választották, mint hogy kudarcot vallva kerüljenek szeme elé. Aztán gondoljuk meg, hogy bánt tábornokaival Hitler vagy Mussolini és akkor méltányolni tudjuk Ferenc József jóságát.

Ámde az ember olyan, mint a gyerek, minden attól függ, hogyan szoktatják. Minél többet megengednek neki, annál követelőbb lesz, s minél jobban elkényeztetik, annál jobban nőnek bánásmód tekintetében az igényei.

Ezért most is még Benedek volt megsértve s végrendeletében azt írja, hogy ahogyan vele bántak, az felülmúl minden képzeletet, amit eddig bírt a jogról, illemről vagy méltányosságról. Tehát szerinte vele jogtalanul, illetlenül és méltánytalanul bántak el. Felesége pedig férje halálakor kijelentette, hogy a császár és Albrecht főherceg részvéttávirata hidegen hagyta. Csak Bismarckénak (az ellenségének) örült (!).

Még feltűnőbb azonban, hogy Gribble és természetesen a magyar „hazafias" irodalom is szintén Benedek pártján van. Gribble – bár Ferenc Józsefet mint embert, mint jellemet s mint uralkodót kiemeli és dicséri – azt írja, hogy Benedek személyében olyan embert sújtott, aki már úgyis a földön feküdt (hisz éppen azért nem is sújtotta), s az, hogy nem hivatalosan, hanem félhivatalosan, nem direkt, hanem indirekt büntette meg, az nem valami előnyös fényt vet Ferenc József jellemére.

Tehát itt is ugyanaz a talán öntudatlanul is rosszakaratú gyűlölet, mint a krími háború esetében! Nem azt látják, hogy Ferenc József Benedeknek annyira jó ura volt – kivált a Nagy Frigyesekhez és Napóleonokhoz képest –, hogy még felelősségre se vonta tettéért, mellyel pedig többet ártott neki, mint Nagy Frigyes és Napóleon minden tábornokában minden baklövése együttvéve, hanem csak azt, hogy mégis megszégyenítette s ez az öreg Benedeknek természetesen rosszul esett.

Pedig hát még ez a megszégyenítés se bizonyítja Ferenc József „chagrin"-jét [mérgét], hanem oka lehetett egyszerűen csak az is, mert a közvélemény elvárta a haditörvényszék elé állítását, s így meg kellett okolni, miért maradt ez mégis el. Az a sereg ugyanis, melyet Benedek tönkretett, nemcsak a császáré volt, hanem alattvalóié is, és azok a mélyreható, végzetes következmények, melyek vereségéből következtek, nemcsak a császárt sújtották, hanem birodalmát is. A közvéleménynek is volt tehát néminemű köze a dologhoz, s így előtte is meg kellett okolni, miért nem kapott a bűnös semmi büntetést.

A provizórium

Tudvalevő, hogy az önkényuralomnak nem Königgrätz vetett véget. Az már a kiegyezést hozta meg, a dualizmust, Magyarországnak Ausztriával egyenrangúvá válását. Maga az önkényuralom már 1860-ra megszűnt s azt az utána következő 7 évet, amíg a 67-es kiegyezésre kellett a nemzetnek várnia, nevezzük provizóriumnak, az önkényuralom és a teljes függetlenség visszanyerése közötti ideiglenes állapotnak.

E kornak Schmerling a legjellegzetesebb embere. Róla még jobban elismeri az egyéni kiválóságot még a mi „hazafias" történetírásunk is, mint Bachról. „Mint organizátor és hivatalnok, Schmerling egyike volt a legkiválóbbaknak – írja róla a Szilágyi-történelem (X., 572. o.). – A Bach-korszakban mintaszerű igazságügy-miniszter volt s bukása után fényes dísze azon elnöki széknek, melyre uralkodójának bizalma helyezte."

Azt pedig már régebben láttuk, hogy Károlyi Árpád milyen hódoló tisztelettel nyilatkozik róla. Ezzel aztán már bizonyítva is van, hogy a provizórium kora se lehetett se gonoszul, se ostobán vezetett kor. A büntetésül elkobzott nemzeti szabadságok egy részét ekkor már visszaadták. De éppen ezáltal tűnt ki, mennyire szükség volt arra a szigorúságra, melyet a Bach-korban kifejtettek, illetve, hogy annál mennyivel nagyobb szigorúságra lett volna szükség. A rebellis szellemet ugyanis nemcsak ki nem irtotta, hanem egyenesen tenyésztette a provizórium kora.

A magyar közvélemény egyáltalán nem volt hajlandó elfogadni azt az igazságot, hogy a nemzet 48-ban rosszat tett, vétkezett s ezt jóvá kellene tennie, hanem úgy fogta fel a dolgot, hogy azok vétkeztek, akik őt ezért büntették s így azoktól követelt vezeklést. Arról se akart tudni, hogy a büntetés 48-ért rendkívül enyhe volt, mert a „hazafias" propaganda gondoskodott róla, hogy mindenki arról tudjon, hogy egyenesen vadállatiasan s őrülten szigorú volt, akik tehát részesek voltak benne, azoknak ezért a nemzet részéről külön büntetés jár. Általában a nemzet többsége úgy viselkedett, mintha a kiegyezést nem óhajtaná, hanem mindenáron megakadályozni akarná.

Erre nem magyarázat az, hogy a nemzet nem elégedhetett meg félfüggetlenséggel és látszólagos alkotmánnyal, hanem ragaszkodnia kellett a teljes függetlenséghez. A teljes függetlenséget ugyanis nemcsak egyszerre átmenet nélkül, ugrásszerűen, hanem fokozatosan is vissza lehet szerezni, sőt a dolgok rendje nem is az, hogy teljes elnyomás után rögtön következzék a teljes függetlenség (kivált fegyver segítsége nélkül, pedig arra gondolni se lehetett). Ezzel a dacoskodással és fenegyerekeskedéssel tehát ezt csakis akadályozni vagy teljesen eljátszani lehetett volna, ha az ellenfél nem lett volna olyan jóakaratú és nobilis [nagylelkű] és ha – szerencsénkre – ugyanakkor nem érték volna olyan sorozatos csapások.

Maga Szilágyi elismeri, hogy ha az ellenfél csak egy kissé ravaszabb és engesztelhetetlenebb lett volna, még így is könnyen fölibénk kerekedhetett volna és meg tudta volna akadályozni teljes függetlenségünk kiharcolását.

„A küzdelemben kifáradt társadalom nagy része – írja (X., 624. o.) – hajlandó volt esetleg Majláth politikáját elfogadni" Deáké helyett, és kiemeli (X., 628. o.), hogy „társadalom a középosztálynak súlyos gazdasági bajai miatt sürgetően követelni látszott a kiegyezést, még ha ez hátrányosabb volna is az országra nézve. Ez a követelés benne volt a közszellemben, irodalomban és a közélet minden megnyilatkozásában. Maga a porosz háború nem volt képes többé forradalmi propagandát létrehozni."

Pedig ha az udvarban nem volt elég gyűlölet irántunk s elég rosszakarat benne arra, hogy lehetőleg kijátsszon bennünket, legalább azoknak az éretlen kihívásoknak ki kellett volna váltania ezt, amelyekkel lépten-nyomon tudtára adták, hogy a magyar nemzetben nem hű alattvalókat bír, hanem olyan bosszút lihegő utcagyerekeket, akik várva várják, mikor döfhetik a kegyelemdöfést testébe, de addig is, míg ez bekövetkezik, mindent elkövetnek bosszan-

tására. Aki nem így gondolkodott és viselkedett, nem is vállalkozhatott közszereplésre, hiszen még Deák is, pedig ő se engedett egy tapodtat se, még ma is úgy szerepel a mi közvéleményünk előtt, mint ellenszenves megalkuvó.

Olyan szellem volt itt, hogy miatta – láttuk – még Teleki Lászlónak is, aki már észre tért, meg kellett szegnie a királynak adott becsületszavát, hisz másképp nyílt hazaárulónak tartották volna s így élőhalottá lett volna az ünnepelt hősből. Ilyen sors vállalása pedig meghaladja egy divatos hazafi teljesítőképességét a becsület terén. Amikor emiatt a halálba menekült, mindenki szentül meg volt róla győződve, hogy Bécs gyilkoltatta meg s így nem szegény bűnös, még csak nem is adott szavának tragikus hőse, hanem a nemzet sátáni ellenségének, az udvarnak vértanú-áldozata volt.

Mikor a király oly hosszú önkényuralom után végre újra összehívta az országgyűlést, ahelyett, hogy itthon örültek volna neki s megragadták volna a kibékülésre nyújtott kezet, elkezdtek szőrszálat hasogatni és abba kapaszkodtak bele, hogy „a császár" *Budára* hívta össze az országgyűlést, mikor a 48-as törvények *Pestet* jelölték meg az országgyűlés helyszínéül, s aztán kijelentve, hogy ők 48-ból egy betűt se engednek (még ilyen jelentőség nélküli formaságban se s ebben legkevésbé), követelték, hogy az országgyűlés ne Budán, hanem Pesten legyen, mert ők Budára nem mennek el. Szép kis jóakarat!

Így nem eltiport, tízéves elnyomással tönkretett nemzet szokott viselkedni.

Ha másból nem, már csak ebből az egészen csekélynek látszó esetből is láthatja minden elfogulatlan ember, hogy az a borzalmas 49 utáni elnyomás éppen nem lehetett olyan borzalmas. Ha az lett volna, a sok verés, börtön, bitó, elnyomás, kifosztás és a gazdasági tönkretevés tizenegy éve után eszméletre tért nemzetnek aligha lett volna kedve szőrszálakat hasogatni s kihívóan kijelenteni, hogy ő csak Pesten hajlandó a bitóról leszállni vagy börtönéből kijönni vagy állítólagos gazdasági tönkretevése megszüntetésébe belenyugodni, de Budán már semmiképpen sem. Akinek az évtizedes „rémuralom" után még ilyen mókákhoz is még mindig kedve volt és bírta kedvvel is, szusszal is ezt a béka-egér harcot, annak az elnyomás alatt is igen jó dolga lehetett. Az tulajdonképpen akkor is primadonna volt, a hatalmon levők dédelgetettje s ennek tudatában is volt.

A király természetesen nem azért döntött Buda mellett, hogy a 48-asokat bosszantsa, hanem mert nem is gondolt arra, hogy még ebből is „nemzeti" sérelem lehet. Azonban nem engedhetett, ha már egyszer az országgyűlést Budára írta ki, nem Pestre. Hisz utóvégre is a tekintélyről, minden állami rend alapjáról volt szó. Tökéletesen lejáratta volna magát, ha még ilyen rosszindulatú megalázásokat is eltűrt volna, s ha már most, mikor a seb még úgy sajgott, már ilyen nagy tiszteletet mutatott volna minden jelentéktelen betűje iránt annak a 48-nak, mely őt a trónjától merészelte megfosztani. (Igaz, nem 48, hanem 49 fosztotta meg tőle, de 48-ban csírájában meg volt már 49 is, a kettő tehát azonos.)

Végül aztán úgy egyeztek meg, hogy mindketten engedtek: a megnyitó gyűlés legyen Budán s utána rögtön átteszik az országgyűlést Pestre. Tehát a király a valóságban engedett, a „hazafiak" csak egy jelentéktelen formában. Azonban, illetve éppen azért, mert látták, hogy nyeregben vannak, azaz ők az urak, no meg mert népszerűséget és hazafiúi hírnevet csak meg nem alkuvással, csak minél nagyobb „bátorsággal" lehetett szerezni (s ki ne akart volna szerezni?), egymásra licitáltak a meg nem alkuvásban és a többség még így is kijelentette, hogy ő még a megnyitó ülésre se megy el Budára. Köztük volt az a Teleki László is, aki nemrég adta becsületszavát a királynak, hogy nem politizál s különösen, hogy ellene nem politizál és ennek fejében kapta meg tőle már törvényesen kimondott halálbüntetésének elengedését, sőt teljes szabadságát vagyonával együtt. Így kellett azonban csinálnia, ha népszerűségét nem akarta egy csapásra tönkretenni. A józan Deák azonban kijelentette, hogy ő akkor is felmegy Budára, ha csak egymaga lesz és senki se követi. El is ment s követte még vagy 80 képviselő, tehát még így is ugyancsak kevés. De Deák el is vesztette miatta a népszerűségét örökre, hiába hívták „a haza bölcsének".

Mivel ugyanekkor a vármegyék önkormányzatát is visszaállították, azok is siettek bebizonyítani, mennyire kár volt ezt megtenni, mert teljesen éretlenek rá. Nem arra használták ugyanis fel a szabadságot, hogy okosan éljenek vele, hanem hogy „borsot törjenek a hatalom orra alá" (Szilágyi, X., 592. o.), s bebizonyítsák, hogy ők fenegyerekek, akik senkitől se félnek s a szabadság jobban árt nekik, mint az önkényuralom, mert csak elbizakodottá és féktelenné teszi őket.

Mondhatunk-e mást, mint ezt, mikor azt látjuk, hogy azzal kezdték a szabadságot, hogy kötekedésből-e vagy hogy gúnyt űzzenek a királyi hatalomból, vagy akasztófahumorból, cinizmusból vagy annak bizonyítására, hogy tárgyalni s így megegyezni nem is akarnak, a szabaddá lett megyék első dolga volt, hogy bizottsági tagjaikká az itthon felségsértésért halálra ítélt, de külföldön biztonságban élő és királyuk ellen izgató emigránsokat, sőt magát Kossuthot, sőt még III. Napóleont (!) is megválasztották! (Ez a megtiszteltetés a Habsburg-ellenes III. Napóleonnak szólt.)

Nem csoda, hogy még a Habsburg-gyűlöletben ugyancsak derekas teljesítményeket végzett, sőt nyíltan köztársaságpárti Szemere is elképedt ezen az őrült viselkedésen.

„Amint a lapokból látom – írja Naplójában 1860 novemberében (II., 257. o.) –, otthon a legnagyobb zavar van, az 1848-ashoz nem is hasonlítható. Az akkor az öröm, kibékülés zajos ünnepe volt, ez most a bosszú, düh kitörése. Nem a szabadságnak örülnek, hanem a közelgő harcnak, mely alkalmat ad szenvedéseikért bosszút állni. Nemcsak szabad a szó, a sajtó, de vakmerő, fenyegető, meggondolatlan, a régi hivatalnokokat üldözik, a sasokat (természetesen a kétfejűeket érti) lerombolják, forradalmi híreket terjesztenek, mikről mi itt semmit nem tudunk. A tavaszi harcot Francia- és Olaszország részéről bizonyosnak hiszik, ez teszi őket túl vakmerőkké, a jelent feledik a bizonytalan jövőért. Úgy látszik, sikerült hihetetlen dolgokat s reményeket elterjeszteni a nép és ifjúság között."

„Látom a tömeg rohanó menetét, kik az utolsó két évben vezérekül tűntek fel, Deák, Eötvös stb. elhallgattak, éppen mint 1848-ban, mások túlzásokba mennek, vérmes reményeket táplálnak a la Kossuth. Nyáry is fellépett, de melyik? Az 1848-as túlzó, vagy az 1849-es moderátor? Még nem tudom. (Az 1848-as túlzó lépett fel benne újra.) Szomorúan látom, hogy a tömeg vakon megy. Vukovics szintén aggódik."

1861. február

„Otthon a mozgás, fellángolása az elméknek és a szenvedélyeknek tetőpontját érte... Ki volt honvéd? Ez nagy érdem – ha futott is hajdan. (Lám, még Szemere is hogyan lenézi a 48-as honvédeket!) Ki szolgált Bach alatt? Ez halálos ítélet – ha állásában számosakat mentett is meg az akkori zsarnokság karjaitól."

„Mindeme szenvedélyteljes túlzásnak alapja azon hamis feltétel, hogy Napóleon és Viktor Emánuel bizonyosan segedelmükre jövend. Nem a veszedelemben bátrak ők, ezzé a külsegedelem reménye teszi. Nem a hazaszeretet bennük a fő indok, hanem az ellenség gyűlölete s a bosszúvágy. Pedig csak emez a biztos tanácsadó, ez megvakít s tévútra csap." (II., 279. o.) A kálvinista, sőt republikánus Szemere tehát úgy ír naplójában, mintha nem ő, hanem mi írnánk.

1861. május

„1848-49-ben csak egy Kossuth volt Magyarországon, íme, most sok van. Széchenyinek emléket emelnek, de rajta Kossuthnak áldoznak. Szegény, szegény haza s még szerencsétlenebb magyar nép!" (II., 332. o.)

1861. október

„Otthon a politika mindenben uralkodik. Még a londoni expozíción se akarnak megjelenni, ha Ausztriától különválva nem állhatnak ki. Ezt pedig lehetetlen, mivel Anglia csak

Ausztriát ismeri, ezt hívta meg, s Magyarország, mint abban foglalt, jelenhet csak meg." (II., 357. o.)

Pedig Bécs igazán egyenesen és becsületesen cselekedett, mert egyszerre igazi, tökéletes szabadságot adott. Lehet, hogy nem okosan tette, de kétségtelenül becsületesen. Nem úgy, mint ilyenkor a hatalmasok szoktak: csak szóval, de nem a valóságban. Itt minden valóság volt, azért lehetett vele annyira visszaélni. Szemere is láthatóan csodálkozik a Habsburgoknak ezen a túlságos és a politikában annyira szokatlan becsületességén.

„Ahelyett – írja (II., 273. o.) – hogy országgyűlést hívtak volna össze, melyet vezérelni lehet, a megyéket hívták össze, melyekből Aeolus szelei száz csőn rohannak kifelé. A főispánok megtagadták a kormányt, mely kinevezte s akkor ki legyen a moderátor?"

Látjuk, hogy országgyűlést is hívtak össze, nemcsak megyegyűléseket, de ez utóbbiakat egyelőre még nem kellett volna, hiszen ezáltal akkora lett a szabadság, hogy még a kormánytól kinevezett főispánok is fenegyerekeskedni kezdtek, mert látták, hogy lehet, s hazafiúi nevet és népszerűséget csak így lehet szerezni. Sőt másképpen a magyar közéletben még egyáltalán létezni sem lehet. Aki nem így tett, egyszerűen Bécs bérencének számított. Szemerét például, mert más véleményen volt, maró gúnnyal elnevezték „császári királyi emigránsnak".

Azon is csodálkozik Szemere, hogy „a lapok a legveszedelmesebb híreket nagyítva adják s a kormány mindezt engedi". (II., 274. o.) Tehát még a sajtószabadság is annyira valódi volt, hogy szokott kinövéseit is azonnal szabadon magára vehette, sőt a közvélemény terrorja miatt másképp nem is lehetett írni, mint csak izgatóan, féktelenül és szélsőségesen.

„Ha a bécsi kormány nem követ el hibát hibára, a forradalmi szellem egészen elalszik vala még a kiegyezés előtt. De még közvetlenül az októberi diploma kibocsátása előtt is a túlzó szigor és a gyávaság váltották fel egymást" – írja még a Szilágyi történelem is (X., 606. o.). Túlzó szigoron azt érti, hogy Bécs megrémülve a magyar viselkedéstől és a tűrhetetlen hangtól, időnként úgy látta, hogy valamit mégiscsak kell tennie s ilyenkor egy-egy hétre lefogott valakit, gyávaságon pedig, hogy olyan nagy szabadságot adott, mely ezt a hangot és viselkedést lehetővé tette és hogy lényegében mégiscsak eltűrte a kihívásokat és fenegyerekeskedéseket is.

De milyen elfogultság és milyen rosszakarat vezetheti ezt a Szilágyit is, mikor a Jókaiféle mókás fogságokat saját bútorzattal és kanapéval (hogy ebéd után ott is kényelmesen szundíthasson), hazulról való luculluszi ellátással és melléje még – a fogházőr társaságában – kocsmai sörözésekkel és színházba járással „túlzó szigornak" nevezi!

Pedig hogy Szilágyi a „túlzó szigoron" akkurátusan ezt érti, azt láthatjuk abból, hogy pár lappal utána (X., 631. o.) ezt írja: „A szivarozás közben való kapacitálást felváltotta a szigorú audiencium [kihallgatás], sőt a börtön. Gróf Zichy Nándort és Jókait a „Hon" c. lapban írt cikkek miatt egy évi súlyos börtönre és nemességük elvesztésére ítélték. Ez már nem volt tréfa."

És Szilágyi egy szóval se említi s nem is céloz rá, hogy csak milyen rettenetesen „súlyos" volt ez a börtön, hogy az „egy év" csak hetekig tartott és hogy Zichy és Jókai nemessége is mennyire nem veszett el. Sőt, mivel külön hangsúlyozza, hogy „ez már nem volt tréfa" (pedig Jókai börtöne mennyire az volt!), az ember azt gondolná, hogy legalábbis kenyéren és vízen tartották őket ott egy teljes éven át és bilincset csörgettek tagjaikon.

Ez lett volna Bécs „túlzó szigora". A „gyávaságán" meg azt érti Szilágyi, hogy becsületességében csakugyan adta is azt a teljes szólás- és sajtószabadságot, amit ígért. Láttuk, hogy a Bach-kor se németesített, de arra Szilágyi még ráfogta e bűnt, de most már ő is elismeri, hogy a provizórium kormánya „célzatosan nem germanizált". (X., 596. o.)

Egyébként is gondolhatnánk, de a volt 48-as honvédtiszt leveléből is láttuk, hogy a valóságban egyenesen *magyarosítás* folyt *már a Bach-korban is*, mert a levél akkor íródott. Nem csodálkozunk, hogy Szilágyi ezt Bécs részéről nem jóakaratnak, hanem „gyávaságnak" neve-

zi, mert sem alatta, sem a 48-asok alatt, sem semmiféle más magyar kormány alatt németesítés bizony nem lett volna lehetséges.

De hát ez mégse gyávaság volt, hanem a szokásos Habsburg-jóság, azaz úgy, hogy nagy hírverést csapnak azzal, amit adnak, a valóságban ne legyen szabadság s például az az országgyűlés, melyet összehívnak, azt határozza majd, amit ők akarnak. A Habsburgok nem ilyen szabadságot adtak és nem ilyen országgyűlést hívtak össze 1860-ban se. Ezért Szilágyi és társai, akik el se tudják képzelni, hogy igazi kereszténység is lehessen, nem tudják mással magyarázni, mint csak együgyűséggel vagy gyávasággal.

Nem azt akarom mondani, hogy a Habsburgok és minisztereik se szerették volna irányítani a nálunk mindig annyira rebellis és szabadszájú országgyűléseket és a megyei életet, és mintha a valóságban is nem követtek volna el apró ravaszkodásokat ezek féken tartására, sőt irányítására.

Ennek elmulasztása tényleg együgyűség lett volna tőlük, s ennyire tehetetlenek azért ők se voltak. Annyira meg volt bennük is az erre való törekvés, hogy a napot tagadnánk le az égről, ha ezt kétségbe vonni akarnánk.

Az effajta törekvések sikerének azonban két titka van: annak az államhatalomnak, mely ilyen eszközökkel sikert akar elérni, abszolút gátlástalannak és lelkiismeretlennek kell lennie. Először propagandájának hazug rosszhiszeműségében, megbízott vagy megvesztegetett emberei ügyes elhelyezésében (ezáltal éri el, hogy a közvélemény szentül meg van győződve egyrészt, hogy a hatalom szándékai a legjobbak, másrészt, hogy a tervezett dolgot tulajdonképpen ő akarja, nem pedig a hatalom kényszeríti rá), másodszor terrorkeltéssel, hogy a nyílt ellenzéket lehetetlenné tegye.

A színlelés és ügyesség terror nélkül semmit se ér. Egy igazi keresztény, tehát egy Habsburg részéről azonban egyik se lehetséges. Derék ember ennyire színlelni nem tud és nem is akar, másrészt a szükséges terrort se tudja soha kifejteni. Ehhez ugyanis az szükséges, hogy kíméletlen, ha kell igazságtalan is tudjon lenni. Ne csak akkor büntessen, ha a büntetés igazságos, hanem akkor is, ha igazságtalan ugyan, de célja elérésére, a közvélemény megfélemlítésére így szükséges. Keresztény alapon álló ember részére ez se lehetséges. E két eszközzel (a színlelés és a kíméletlen lesújtás) érte el Mátyás király is, Bocskai is, Bethlen Gábor is, I. Rákóczi György is, Nagy Frigyes is, Napóleon is, Hitler is, Mussolini is és Sztálin és általában a bolsevizmus is, hogy *sohasem volt ellenzéke* s ez az oka annak is, hogy a két vallástalan s így gátlástalan Habsburgnak, II. Józsefnek és II. Lipótnak is alig. II. József hallatlan alkotmánysértései ellen például nemcsak rebellió nem volt, hanem még komoly ellenzék se. Pedig ő sem volt kegyetlen, csak kíméletlen. Benne nem volt meg a szokott Habsburg-alázatosság, ő nem tűrt ellentmondást. Ellenben a többiek mindig akartak is büntetni, nem is, mindig csak félrendszabályokat tettek s azt érték el vele, hogy még a törvénytelenséget is éppen róluk állapították meg, nem a gátlástalanokról.

Azt is gyávaságnak nevezi Szilágyi, hogy Bécs a megyék megszégyenítő kihívásait és fenegyerekeskedéseit is eltűrte. Arra azonban már nem gondol, hogy milyen zajt csapna, milyen „túlzó szigort", önkényt és elnyomást emlegetne éppen ő, ha a megyék hangoskodói is „egyévi súlyos börtönt" kaptak volna. Hiszen akkor úgyszólván egész Magyarország szerepet játszó emberei kerültek volna a börtönbe, tehát csakugyan valóságos „rémuralom" lett volna.

Mindennek tehát csak úgy lehetett volna elejét venni, ha a megyék szabadságát és önkormányzatát nem adták volna vissza, vagy pedig ha ez csak papíron lett volna meg, mint a hitleristák és a bolsevisták szabadsága és szavazati joga és ha a Bach-korszakban (tehát a provizórium előtt) viszont igazi terror és elnyomás lett volna, olyan gátlástalan és kíméletlen, mint Hitleré vagy Sztáliné, s ez természetesen még a provizórium alatt is éreztette volna a hatását. Ez esetben – biztosítjuk róla Szilágyit – nem lett volna fenegyerekeskedés, hanem a megadott félalkotmányért épp úgy áldották volna a bécsi kormányt még a hajdan legnagyobb 48-asok is (sőt éppen azok legjobban) mint a népi demokrácia felszabadított polgárai népünk

szeretett vezérét, a drága Rákosi elvtársat, a nagy Sztálint (ki „alkotásaival mindenütt jelen van"), és a minket felszabadító dicsőséges szovjet hadsereget. Akkor a mi hazafiaink is épp úgy áldották volna sorsukat, hogy egy időben élhetnek a földön a dicső Ferenc Józseffel, mint mi áldottuk sorsunkat, hogy együtt élhetünk a földön a nagy Sztálinnal.

Érdemes azonban megjegyeznünk, hogy még Szilágyi is nem *jónak*, hanem *gyávának* nevezi Bécset azért, mert ő mindezt nem „merte" megcsinálni.

Arra ugyanis a mai emberek nem gondolnak (annyira elfelejtették már), hogy valamikor voltak a hatalomnak olyan birtokosai is, akik nem azért nem voltak kegyetlenek, mert nem mertek azok lenni, azaz mert gyávák voltak, hanem azért, mert nem akartak, azaz mert keresztények voltak.

Hogy az adott szabadság mennyire őszintén adott és valóságos volt, mutatja, hogy Erdély magyar vidékei mind olyan képviselőt választottak, akik nem voltak hajlandók a Reichstagba bemenni. (Érdekes, hogy egyetlen kivétel éppen Gábor Imre, a 48-as hős, Gábor Áron testvére volt.)

Diadallal állapítja meg erre a Szilágyi-történelem, hogy „midőn a magyar faj felülről semmi támogatásban nem részesült, de igenis bírta a jogegyenlőség garanciáját, még Erdélyben is mindig győzni tudott, pedig számbelileg kisebbséget képezett". (Szilágyi, X., 598. o.)

Tehát ez a Habsburg-ellenes szerző állapítja meg, hogy még akkor is, mikor állítólag még elnyomás volt, Bécs nem támogatta ugyan a magyarságot, de nem is nyomta el, hanem „a jogegyenlőség garanciáját" biztosította részére. Tessék mutatni a világtörténelemből – a jelenről nem is szólva – még egy olyan ellenséget és bosszúálló elnyomót, akiről ezt el lehet mondani! Miért hívjuk hát mi a 48 utáni Habsburgokat mégis bosszúállóknak és elnyomóknak?

Nem azt mondom, hogy Ferenc József önként és szívesen adta meg azt a függetlenséget, melyet a 67-es kiegyezésben sikerült megszereznünk, hiszen kétségtelen bizonyítékok vannak az ellenkezőre s természetes is, hogy egy uralkodó se szívesen ossza meg hatalmát másokkal, kivált ha azok olyan éretleneknek látszanak a hatalomra, mint amilyennek a hatvanas években a magyarság többsége mutatkozott. Az is világos, hogy kényszerítő okok nélkül senki sem teszi egységes birodalmát kettőssé.

Csak azt dicsérem az akkori Ferenc Józsefben – de ez kétségtelen –, hogy mikor engedményt adott, azt őszintén, álnokság nélkül, nem pedig csak reklámnak, szemfényvesztésül, gyakorlatilag mindjárt az egész dolgot lehetetlenné is téve adta, mint a hatalom más birtokosai mindig tették, ma pedig különösen teszik. Lekenyerezéssel, kellő nyomással, a választások erkölcstelen befolyásolásával és meghamisításával, azaz a színlelésnek a kíméletlenséggel való elegyítésével – mint ilyenkor szokás – könnyen megakadályozhatta volna a kiegyezést, illetve egy rá nézve sokkal előnyösebbet érhetett volna el. Ilyen eszközöket azonban Ferenc József nemcsak fel nem használt, hanem az udvar embere, Majláth, egyenesen a Deák-pártot támogatta az 1865-ös választáson, mikor a király – gyalázatosan engedelmeskedve a 48-as fenegyerekeknek – már maga is nem Budára, hanem Pestre hívta össze az országgyűlést.

Itthon azonban továbbra is annyira elbizakodott, kihívó, demagóg és mindent csak népszerűségi okokból megítélő volt a politikai szellem, hogy mikor 1866-ban az egész termést úgy tönkretette a fagy, mint talán még sohasem addig, sem azóta (1863-ban pedig olyan aszály volt, mint talán soha), Tisza Kálmán, ki ekkor még a hazafiúságot képviselte, az országos nyomort is politikailag akarta kiaknázni, s nem hangja tompítására, hanem még élesebbé tételére használta fel, amiben persze Madarász még ráduplázott. Nem csoda, hogy erre még Deák is „összevonta nagy szemöldökeit és homlokán sötét vihar gyülekezett" (Szilágyi, X., 641. o.) és úgy kioktatta a lelkiismeretlen demagógokat, hogy elnémultak tőle. Pedig ez náluk igen nagy szó.

Érdekes és jellemző a tőlünk annyira szidott és olyan gonosznak kikiáltott osztrákokra, hogy ahogyan 48-ban éppen a német volt az irántunk legbarátságosabban viselkedő nemzeti-

ségünk, úgy a provizórium korában is egész Ausztriában a németek voltak azok, akik méltányolták a magyarság függetlenségi igényeit s törekvéseiben most *már egyenesen támogatták.*

„Az osztrák németeknek – írja Szilágyi (X., 602. o.) – kénytelen kiszolgáltatni, de egyszersmind bizonyára szívesen kiszolgáltatja a magyar történetírás azon elismerést, hogy az abszolutizmus bukása után mindinkább a dualisztikus szerkezet és a magyar állam restitúciója [korábbi jogainak visszadása] mellett foglaltak állást. Minél inkább elérkezett a kiegyezés ideje, annál nagyobb közeledés volt az osztrák-németek és a magyarok között, s e közeledést többé Belcredi sem állíthatta meg. Az osztrák-szláv föderalizmus első képviselője a birodalmi hatalom szférájában, Belcredi tapasztalta, hogy az osztrák-németség Magyarországhoz szít, épp azért mindent elkövetett szláv többség teremtésére, hogy a dualizmus, mely már kikerülhetetlennek látszott, a szlávok igényeihez alakuljon meg... A választási előkészületek és küzdelmek azonban megmutatták, hogy lehetetlenségre vállalkozott. A németek... a leghatározottabb rokonszenvet árulták el Magyarország iránt."

Meg kell itt tárgyalnunk azt az ellenvetést is, hogy a magyar főpapság, tehát a magyar Egyház – épp úgy, mint a többnyire hívő és vallásilag műveltebb konzervatív mágnás világ – az önkényuralom és a provizórium alatt egyáltalán nem volt Deák táborában, tehát nem ragaszkodott az ország teljes függetlenségéhez, hanem kapható lett volna félmegoldásokra és elvfeladásokra. Nem bizonyult tehát meg nem alkuvó, az ország függetlenségéből egy tapodtat sem engedő magyarnak.

E megállapításra válaszul mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy a főpapság, sőt akármelyik igazán hívő és vallásilag művelt katolikus előtt a haza nem lehet istenség, bálvány, melynek érdekei előtt pusztulnia kell mindennek, még az Egyháznak, tehát Istennek is. Mert ilyen értelemben hazafi csak vallástalan s a másvilágban komolyan nem hívő ember lehet. Aki a másik életben is hisz, annak első és tetteiben fő irányítója csak a másik élet, tehát a hit lehet. A haza földi dolog, e múlandó élethez tartozik s vele meg is szűnik, legalábbis megszűnik a mi vele való kapcsolatunk. De mivel a teremtett világ maga is múlandó, végeredményben a haza is szükségképpen az.

De a 48-as hazafiak, sőt a 67-esek is, az ország függetlenségét akkor összekötötték a 48-as törvényekhez való merev ragaszkodással, s megalkuvásnak azt nevezték, ha valaki e 48-as törvényekből engedett, tehát az ország függetlenségét nem kötötte össze az ezekhez való merev ragaszkodással. Hisz láttuk, hogy úgy ragaszkodtak 48 betűjéhez, hogy Pest helyett még Budán sem tűrték meg az országgyűlést. Világos, hogy az Egyház képviselői, a főpapság, ezt nem tehette, nemcsak azért, mert ez a *48-as szellem erősen egyházellenes* volt és „vívmányai" közt is volt több egyházellenes és csak azért nem volt még sokkal több, mert egyelőre még nem akarták a fegyveres harcban álló országot eszmeileg is még jobban megbontani. De nem ragaszkodhatott 48-hoz azért se, mert 48 nem állt törvényes alapon, amit elért, azt nem alkotmányosan, hanem forradalmi úton, erőszakosan érte el. Forradalmi, törvénytelen eszközöket pedig az Egyház sohasem támogat.

Nem lelkesedhetett volna az Egyház a 48-as törvényekért még akkor se, ha neki is előbbre való lett volna a földi haza, mint az örökkévaló. Az a 48 ugyanis, mely függetlenséget adott a nemzetnek, ugyanakkor meglazította alatta a Szent István adta katolikus alapokat, mely az Egyház szerint „minden ország támasza, talpköve" s ezzel – legalábbis a meggyőződéses katolikus ember szerint – végeredményben a nemzetnek is többet ártott, mint amennyit függetlensége visszaszerzésével használt. Deák ragaszkodott 48-hoz, mert kivált akkor még nem volt igazi hívő katolikus és nem látott veszélyt a nemzetre az Egyházzal való szembehelyezkedésben. Nem ragaszkodhatott azonban hozzá a főpapság, sőt a vallásilag művelt katolikus se.

De láttuk, hogy 48 még az ország függetlenségének visszaszerzésére sem volt alkalmas, sőt ezt tönkretenni is csak azért nem tudta, mert nem győzött. Ha győz, csak az lett volna az eredmény, hogy Trianon, azaz az ország területének nemzetiségek szerinti felbomlása sokkal hamarabb következett volna be. Ezt a nemzetiségekkel kapcsolatos fejtegetéseinkkel azonnal

bizonyítani fogjuk. Láttuk azonban, hogy a bomlási folyamat már 48-ban megkezdődött, mert Kossuth akkor már beleegyezett Horvátország teljes elszakadásába.

De egyébként is ha valaki nem egyszerre, nem kihívóan és fenegyerekeskedve akarja visszaszerezni hazája függetlenségét, az még nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem is akarja, sőt még azt se jelenti, hogy nem akarja még jobban, mint a nagyszájúak és hirtelenkedők. Ha valaki egyelőre okosságból enged, az nem jelenti, hogy az elvet is feladta s az elért féleredménnyel *végleg* megelégszik. Ha tehát a főpapság vagy a konzervatív katolikus főurak egyelőre a kevesebbet, a félfüggetlenséget is hajlandók lettek volna elfogadni, ez nem jelenti azt, hogy ezt végleges megoldásnak szánták, azaz hogy nem voltak jó magyarok és hogy ők nem is akartak teljes függetlenséget. Így kell ennek lennie, mert hiszen másképp nem dicsérhetné Károlyi Árpád ugyanezeknek a megalkuvó, konzervatív főuraknak jó magyarságát, jellemességét és tiszteletreméltóságát. Pedig nemcsak Károlyi Árpád beszél így, hanem Szilágyi is, aki pedig – mint láttuk – egyébként ugyancsak szidja az elnyomást és a „reakciót", de még a „klerikalizmust" is.

„Lehetetlen – írja (X., 461. o.) –a legnagyobb rokonszenvvel meg nem emlékeznie még egy késő kor történetírójának is azon szép és nemes, de végeredményben célt tévesztett szerepről, melyet gróf Dessewffy Emil vitt az abszolutizmus alatt egészen az októberi diplomáig."

Pedig hát Dessewffy Emil konzervatív volt és éppen ellenkező utat járt, mint a 48-asok vagy Deák. Széchenyi se állt 48-as alapon élete végén se. Ő is a megalkuvás híve volt. Sőt Szemere is – pedig akkor emigráns volt – még népszerűsége elvesztése árán is a legélesebben elutasította a merev ellenállás politikáját. Ő is azt tartotta, hogy egyelőre a szükségesnél kisebb engedményt is örömmel el kell fogadni.

Szilágyi (X., 562. o.) a konzervatívok olyan „csoportjáról" is beszél, mely „nem alázta le magát az önkényuralom eszközévé, s a provizórium alatt is igyekezett megtartani hazafiságát. A másik csoport a provizórium idején az újra fellépő önkényuralom (lásd Jókai „borzalmas" börtönét) eszközévé lett. Szerencsére azonban kevesen tartoztak e csoportba, csak a Pálffy Móricok, Forgách Antalok és Zichy Hermannok (aki nemzeti ellenséget lát e „Hermann" névben, azt figyelmeztetjük, hogy Görgey testvére is Hermann volt). Sőt még a történetírás nyugodt vizsgálata előtt ezek sem mindnyájan tűntek fel oly emberi szörny alakjában, minőt a jogos hazafiúi harag alkotott felőlük a hatvanas években".

Csak azt szeretném tudni, miért mondja ezt a hazafiúi „haragot" „jogosnak" a Szilágyi, mikor éppen ő és éppen most állapítja meg, hogy *nem* volt jogos? Bizonyára, mert attól félt, hogy másként őt éri ez a „jogos" hazafiúi harag. Éretlen forradalmi szellem volt „ez a jogos hazafiúi harag", semmi más, mely túlzott propagandájával és erőszakos fellépésével „emberi szörnyeket" csinált azokból, akik másképpen merték szolgálni a hazát, mint ő. Meg kell állapítanunk, hogy tiszteletreméltó bátorság kellett ahhoz, hogy valaki még az „emberi szörnnyé" levést is vállalja meggyőződéséért.

Még a szerény és jámbor Arany is úgy meg hagyta magát félemlíteni ez éretlen „hazafias" terrortól, hogy mikor a kiegyezés után mint a legnagyobb élő magyar költő, ő is kitüntetést kapott a királytól, már a hírére levelet írt Eötvös Józsefnek, a kultuszminiszternek, hogy „ha még lehetséges, múljék el tőlem e pohár" és „e szándék vonassék vissza". Mikor aztán „kénytelen volt engedni", kikötötte, hogy „sem hálálkodó audienciára [fogadásra, kihallgatásra] nem megy, sem a keresztet soha fel nem teszi".

Hogy kézzel-lábbal való tiltakozásának mi volt az igazi oka, maga elárulja. „Hanem azért én nem tudom, micsoda lekenyerezett, fizetett hazaáruló lettem" – írja, de zárójelben mindjárt az is hozzáteszi, hogy „mint annyi más becsületes ember és jó hazafi, magát Deák Ferencet sem véve ki". Ezzel aztán világosan meg is mondja, hogy egyáltalán nem elvbarátja azoknak a nagyszájú hazafiaknak, akiktől annyira fél.

De hát maga Deák Ferenc is félt tőlük, mert ő se fogadott el semmi kitüntetést a kiegyezéskor, de őt – Arannyal ellentétben – nem is lehetett erre semmiképpen se rávenni. Egyéb-

ként Arany is Deák példája miatt ijedt meg annyira, hogy mi lesz akkor s milyen gúnyözönnek lesz majd kitéve, ha kitüntetése nyilvánosságra jut. Félt, hogy mindenki bizonyosra veszi majd, hogy ő maga kérte a kitüntetést. „Nem adják azt, aki nem kéri, nem csúsz-mász utána" – írja. (Vojnovich Géza: Arany János életrajza, III. kötet, 194-196. o.)

Pedig hogy Arany mennyire nem tartozott ezek közé a nagyszájú, tüntető, soha meg nem alkuvó „hazafiak" közé, arra vonatkozólag már hoztam fel másutt bizonyítékokat. Itt csak azt teszem még hozzá, hogy mikor a provizórium elején az egész országban zajos tüntetések folytak a meg nem alkuvás érdekében, 1860. december 5-i levelében ezt írja Nagykőrösön tartózkodó fiának: „Megvárom okosságodtól, hogy semmi ilyesmibe nem elegyedel, még ha a többi tanuló elég híg velejű volna is ebben hazafias dolgot látni. Mindenki Pesten, Deák stb. meg vannak győződve, hogy ez éretlenségek nagyon veszélyeztethetik a haza ügyét. Édes fiam, légy ildomos..." (Vojnovich, III., 9. o.)

A kiegyezés 1867-ben
Az Osztrák-Magyar Monarchia létrejötte

A 67-es kiegyezés közvéleményünk előtt sohasem volt rokonszenves. A többség, mégpedig a nagyon népszerű többség mindig szégyent, a nemzet jogai és függetlensége feladását látta benne. Nálunk nem tartották függetlennek azt a Magyarországot, mely az Osztrák-Magyar Monarchiát alkotó két országnak volt egyike, s bármilyen komikus, de úgy van, hogy mikor 1918-ban a mai kis trianoni országcsonk létrejött, melynek ráadásul idegen hatalmak még azt is megszabták, hogy kit szabad, illetve kit nem szabad (Habsburgot például nem szabad) királyául választania, itt mindenki úgy beszélt és úgy írt, mintha Magyarország csak akkor lett volna igazán független és tényleg a maga ura s magyarságunk 1918-ban valóban még örült is ennek a végül megszerzett függetlenségnek.

A 48-ért rajongó magyarok a Habsburgok alatt azért nem tartották nemzetüket függetlennek, mert szerintük idegen érdekekért, az összbirodalomért kellett háborúkat viselniük és vérüket ontaniuk. Pedig hát Magyarország, a Kárpátoktól az Adriáig terjedő 325.000 négyzetkilométernyi területű és 21 millió lakosú Magyarország, a Habsburgok alatt sokkal inkább független és a maga ura volt, legalábbis 1867 óta, mint Horthy Magyarországa még akkor is, ha csak azt a kis csonkot értjük rajta, mely megmaradt Magyarországnak, s elszakított részei nekünk többé már nem fájnak. Mesebeszéd, illetve mesterséges és a valósággal ellenkező propaganda az, hogy minket, mint a Habsburg-birodalom részét megkérdezésünk, akaratunk s érdekeink ellenére vittek bele minket egyáltalán nem érdeklő háborúkba.

Mert *először* is a Habsburgok háborúiba régen mi olyan kevés embert és olyan hihetetlenül kevés pénzt adtunk bele, hogy el se hinné a be nem avatott és az állandó izgatásoktól félrevezetett magyar.

Másodszor, mert a Habsburgok ránk nézve még legérdektelenebb háborúi is (például az olaszországiak vagy a Belgium miattiak) mindig a mi érdekeink miatt is folytak. Hiszen mivel a Habsburg-világhatalom szerezte vissza országunkat a töröktől s az tartotta meg eredeti határainkat a Kárpátoktól az Adriáig egész 1918-ig és e nagyhatalom bukásával egy időben omlottak össze a mi határaink is és velük az ezeréves Magyarország, *nekünk* volt haszon és a *mi* érdekünk volt, hogy ez a hatalom erősödjék vagy legalább régi erejét megtartsa és a mi kárunkra ment s mi ittuk meg a levét, ha gyöngül, mert a Habsburgok hatalmának gyöngülésével a mi integritásunk, birtokállományunk további megőrzésére való remény is gyöngült. Hiszen itt voltak határainkon a keletkezőben levő nemzetiségi államok és hatalmas pártfogójuk, Oroszország.

Harmadszor nemcsak mi, hanem még a leghatalmasabb országok is gyengéknek tartják magukat önmagukban s ezért szövetkeznek más államokkal. De aki más államokkal szövetkezik, annak még olyan háborúkban is részt kell vennie, melyek csak a szövetségesét érdeklik, számára tehát közvetlenül idegen célt jelentenek. De ezekben az államokban ilyenkor mégse lázít senki, hogy ne harcoljanak idegen érdekekért, hanem – mivel józan esze majdnem mindenkinek van – mindenki tudja, hogy tulajdonképpen – közvetve és végeredményben – ez is a maga ügyéért való harcolást jelenti a nemzet számára. Melyik józan eszű székelynek jutott például valaha eszébe, mikor kalákában másnak dolgozott, hogy ő idegen érdekekért pazarolja erejét?

Végül rá kell mutatnunk negyedszer arra is, hogy ezekbe az „idegen" háborúkba is volt nekünk mindig beleszólásunk, mégpedig kissé nagyobb, mint Hitler vagy Sztálin népének Hitler vagy Sztálin háborújába. Náluk ugyanis az országgyűlés és a népszavazás (s annak 99%-os többsége) csak a világnak szóló szemfényvesztés volt, de hogy a magyar országgyűlések mennyire szabadok voltak s mennyire féltek tőlük Bécsben még olyan körökben is, me-

lyekben legkevésbé tartottuk magunkat önrendelkezőknek, erről eddigi adataink alapján éppen eléggé meggyőződhettünk.

Ezekben a látszólag tisztán csak a dinasztia érdekeit szolgáló háborúkban egész 1800-ig hivatalosan soha nem is vett részt Magyarország, hozzájárulását nem is kérték, hanem csak mint zsoldosok, magánkezdeményezésre önként vettek részt benne egyes e célra toborzott ezredek, mégpedig feltűnően kis számban (például a harmincéves háború nyugati harcaiban a franciák, svédek ellen).

1800-tól kezdve, de már a Mária Terézia atyai örökségéért folyó háborúban is (később a Napóleon elleni háborúkban) már az országgyűlésektől is kértek királyaink katonát s pénzt, de viszont az országgyűlésektől elérni mindig olyan keveset tudtak, hogy a közös teher alól való magunk-kivonása a legnagyobb igazságtalanság volt a Habsburgok többi országa terhére.

Mikor ugyanis háborúk alatt időnként még országgyűlés nélkül is vitték a katonát, ez se azért történt, mert negligáltak és elnyomtak bennünket, hanem éppen ellenkezőleg, azért, mert túlságosan is függetlenek voltunk és emiatt féltek tőlünk. Olyan urak voltunk ugyanis és olyan tényleges politikai és szólásszabadság volt nálunk, hogy az országgyűlést azért nem merték összehívni, mert tudták, hogy a király kérését megtagadta volna.

Hát talán a független nemzeti államok népe és országgyűlései szívesen és jószántukból szavazták meg uralkodójuk háborúira, például Nagy Frigyeséire a mérhetetlen pénzt és katonát? Világos, hogy a nép itt is mindent kénytelenségből adott. Azért szavazta meg, amit kértek tőle (ha ugyan kérték tőle), mert nem mert, mert nem volt módjában nemet mondani. Mi ugyanakkor mertünk és nekünk módunkban volt.

De ilyenkor, mikor országgyűlés nélkül vitték a katonát és hajtották be az adót, mindig csak azt a katonamennyiséget vitték, s csak azt az adót hajtották be, amennyit az előző országgyűlés megszavazott. Nem úgy volt tehát – mint a dühös propaganda alapján mindenki gondolná –, hogy országgyűlés nélkül tetszés szerinti mennyiségben szipolyozták ki az országból a sok katonát és pénzt.

A „törvénytelenség" tehát csupán abban állt, hogy ezt a pénz- és katonamennyiséget minden évben vagy minden három évben újra kellett volna az országgyűléstől kérni és vele megszavaztatni. Ez legtöbbször meg is történt a Habsburg-uralom folyamán. Csak egyes rövidebb időszakok voltak kivételképpen, mikor országgyűlések nélkül is még éveken át behajtották azt a katonát és pénzt, melyet az előző országgyűlés megszavazott. Ilyenkor azonban nemcsak a nemzet jogai sérelmére történt mindez, hanem az uralkodóéra is, mert sokkal kevesebb volt a kivitt pénz és katona, mint uralkodónk egyéb országaiból.

Olyankor volt ez, mikor a király egyéb országai az előbbi magyar országgyűléstől megszavazott katona- és pénzmennyiségnek már régen a háromszorosát is fizették és nálunk is – ha az országgyűlést összehívják – legalább az eddigi kétszeresét kellett volna már megajánlani. De mivel az udvar az előzetes puhatolózásokból meggyőződött, hogy az országgyűlést a felemelt mennyiség megszavazására nem lehet rábírni, azt pedig – egyéb alattvalói igazságérzetének felháborítása nélkül – nem tehette, hogy itt még mindig csak a régi áldozatot kérje, ezért s csak ezért történt, hogy csöndben, észrevétlenül, tehát újabb országgyűlés zaja nélkül nyugodtak bele az örökös tartományok népeire oly sértő és igazságtalan, már régebben megszavazott csekély magyar hozzájárulásba.

Mivel azonban az okos ember olyankor, mikor veszély fenyegeti, a baj megelőzésére inkább maga támad, hogy ezzel előre kivédje az ellenfél előre látható támadását, így tett ilyenkor a mi hazafias propagandánk is. Ezeréves alkotmányunk megszegése és a „törvénytelen" katonafogdosás és adóbehajtások miatt végeláthatatlan sirámokat, sőt itthon izgatást kezdett, hogy az ellenfél, a bécsi udvar védekezésre szoruljon, „törvénytelenségét" kénytelen legyen mentegetni s így még eszébe se juthasson, hogy Magyarországtól is többet kérjen. Hogy is kérhetne többet, hiszen amit kap, az is törvénytelen (mert csak egy vagy három évre volt megszavazva s ez az idő már régen lejárt).

Így az az ellenvetés se helytálló, hogy mi független ország voltunk, nem pedig a Habsburg-birodalom egy része, mert független államnak is megvan a kötelessége a másik iránt, ha egyszer szövetségben vannak egymással és akkor is igazságtalanság és törvénytelenség, ha e szövetség előnyeit élvezi (mi élveztük, hiszen ennek köszönhettük a török világ után területi integritásunk visszaszerzését és azt, hogy területi integritásunk sértetlenül maradt mindaddig, míg ezzel az Ausztriával szövetségben, közösségben voltunk), viszont a terhei alól kibújik s társára hárítja. Lényegében véve tehát sokkal nagyobb volt az a törvénytelenség, melyet mi követtünk el a Habsburgok és egyéb alattvalóik kárára, mint amit ők követtek el alkotmányunk időnkénti formai megszegése által.

Közel se rendelkeztek tehát mivelünk a Habsburgok alatt idegen hatalmak oly igazságtalanul, mint hazafias propagandánk állítja, nem szipolyoztak bennünket s nem vitték fiainkat idegen érdekekért harcba, de igenis, rendelkeztek velünk, szipolyoztak bennünket s kényszerítettek idegen érdekekért harcolni mások (például Horthy alatt) akkor, mikor már „függetlenek" és „önrendelkezők" lettünk s a Habsburgok helyett mások lettek, de most már igazán *törvénytelen* uraink.

Nem beszélek népi demokráciánkról, mikor a szó szoros értelmében s még a legjelentéktelenebb dolgokban is Moszkvából kormányoztak bennünket, noha – ezt igazán nem tagadhatjuk – Bécsben legalább csakugyan a mi királyunk lakott, de Moszkvában csak „a Szovjetunió nagy vezére". Ha pedig csak a németeknél maradunk, elég Hitlerre hivatkoznom. Az is parancsolt nekünk, jobban és kíméletlenebbül, mint a Habsburgok, pedig nem volt a királyunk, mint a Habsburgok.

1918-ban állítólag függetlenek lettünk Bécstől s másfél évtized múlva már oda jutottunk, hogy nem Bécsből, hanem Berlinből kaptuk a parancsokat. Bécsben a királyunk lakott s alattvalói, a magyar főurak mégis megtagadták – mégpedig minden következmény nélkül tagadhatták meg –, hogy hozzá tanácskozni Bécsbe menjenek, mikor hívta őket (I. Lipót). Ellenben Hitlerhez, a német nép vezéréhez jog és törvény szerint semmi közünk sem volt, s ha még az egyszerű magyar földművesnek se volt hozzá semmi köze, mert nem volt alattvalója, akkor a magyar nemzet szuverén kormányzójának bizonyára még kevésbé, hiszen a nemzetközi jog értelmében egyenrangú társa volt. Horthynak mégis akkor és annyiszor kellett kiutaznia az országból és Hitler főhadiszállásán megjelennie, valahányszor a német nép vezére szükségesnek tartotta, hogy összeszidja.

Hitler és Horthy alatt még az is előfordult, hogy mikor az állítólag függetlenné és önrendelkezővé vált magyar állam hadügyminisztere Hitler parancsára megjelent a német főhadiszálláson és ellenkezni próbált a magyar csapatoknak az orosz hómezőkre való kirendelése ellen, mivel az illető hadügyminiszter véletlenül német nevű volt (Rőder Vilmos) ellenkezését Hitler azzal intézte el: Hát akkor, mint a német nép vezére parancsolom Önnek, a németnek, hogy engedelmeskedjék!

A mi hazafias hírverésünk is mindig „a német"-nek hívta a Habsburg királyt. De előfordult-e valaha 400 éves Habsburg történelmünkben, hogy királyunk is, mint német akart volna parancsolni egy magyar állampolgárnak? Milyen méltatlankodás tört volna ki itt akkor, milyen hazafias szenvedélyek lángoltak volna fel, ha mégis megtörtént volna?!

Rőder Vilmos esetéről és a magyar függetlenség e hallatlan megalázásáról pedig nem is tudott senki, mert egy lap se merte közölni s egy képviselő se merte a házban szóvá tenni. Hol volt ugyanis függetlenségben a „felszabadult" Magyarország képviselőháza a Habsburgoktól „elnyomott" Magyarország országgyűléseitől?!

A legjellemzőbb azonban, hogy ez a réginél sokkal nagyobb elnyomás és szolgaság alig fájt itt valakinek. Nem is érezték, mert észre se vették. Többnyire erősen „hazafias", sőt a Habsburg-gyűlöletben a kommunistákkal vetekedő katonatiszti karunk (lásd például a levente-vezérkönyveket) legnagyobb részben fanatikus híve volt Hitlernek s így őt éppen nem kényszerből, hanem *lelkes meggyőződésből* szolgálta.

Vajon ezeréves történelmünk, vagy 400 éves Habsburg-történelmünk folyamán előfordult-e, hogy valamely magyar nádornak agyon kellett magát lőnie azért, mert Béccsel szemben másképp nem tudta megvédeni nemzete önrendelkezését és alkotmányát, de viszont ezt magának Bécsnek nem merte megmondani, hanem helyette így akarta a való helyzetet a világ tudomására hozni, a zsarnokot pedig mérsékletre bírni? Teleki Pálnak, a magyar miniszterelnöknek ezt kellett tennie, mert már 20 évvel az „osztrák iga" lerázása és „függetlenségünk" és „önrendelkezésünk" (nem nevettek?!) visszaszerzése után már ide jutottunk. De hogy lehet, hogy ez akkor alig fájt valakinek s a magyar közvélemény egyáltalán nem volt tudatában annak, hogy itt baj van és hogy sérelem történt?

Azért, mert nem volt hazafias (most nem kell idézőjelbe tenni!) propaganda. S vajon miért nem volt? Mert a nemzetnek most *igazi* zsarnokkal és *igazi* elnyomóval volt dolga, aki a szót is beléje fojtotta és gondoskodott arról is, hogy az izgatás lehetetlen legyen.

S vajon miért nem gondoskodott róla a bécsi zsarnok is, illetve miért nem volt ilyen okos és miért nem gondoskodott ő is erről is? Mert Hitler vallástalan zsarnok volt, a bécsi „elnyomónk" pedig csak a papokra hallgató „zsarnok" volt.

Ezért lett aztán a végeredmény, mely érvényben van még ma, századok múlva is, az, hogy a vallásos zsarnokot, tehát azt, aki nem volt zsarnok, még ma is alattvalói átka kíséri, mert mindenki azt tudja róla, hogy zsarnok volt (mert merték róla ezt mondani), míg az igazi zsarnokot még áldják és szeretik is, vagy ha ezt nem is, de igazán gyűlölni nem tudják, mert ellenfelei nem lévén a gyűlölet fiai, mint ő, nem tudták ellene felébreszteni az igazi gyűlölet lángját, meg mert ilyesmit egy igazi zsarnokról nem is lehet mondani.

Nálunk, mikor még állítólag nem voltunk függetlenek, nem fordult soha elő, hogy a bécsi rendőrség adott volna utasításokat a pestinek vagy a pozsonyinak. De Hitler adott, mikor már „függetlenek" voltunk, ezt már állandóan megtette velünk a német rendőrség (például, hogy ezt meg azt az egyént le kell fogni), s történt ez már akkor is, mikor még Hitler csapatai nem szállták meg az országot. De ez alig fájt valakinek, hiszen alig is tudott róla valaki, mert ugyanaz az idegen hatalom ugyanakkor a szólás- és sajtószabadságot is el tudta itt fojtani.

Emlékszem egyik – velem egyébként teljesen egy véleményen levő – volt tanítványom milyen rémült arccal figyelmeztetett, hogy vigyázzak, ne beszéljek olyan hangosan, mikor Pesten az utcán találkozva vele, ezeket az állapotokat magamból kikelve, szóvá tettem előtte. Ellenben láttuk, hogy a magyar országgyűléseken milyen nyíltan szokták szidni Bécset, sőt magát a császárt is, Lipót „rémuralma" alatt milyen hangon tárgyalgattak zuggyűléseiken a felvidéki protestáns köznemesek s hogy akarták „kiherélni" királyuk jezsuitáit. Viszont azt is csak az imént láttuk, mégpedig 48-as honvédtiszti levélből, hogy aránylag még a Bach-korszakban is milyen nagy egyéni szabadság volt hazánkban.

De ha még 48 előtt is függetlenebbek voltunk a Habsburgok alatt, mint ma, mikor már „felszabadultunk" (48 is szakasztottan olyan reklámos „felszabadulás" volt, mint az 1945-ös), mit mondjuk akkor az 1867 utáni állapotokra, mikor már igazán önrendelkező és Ausztriával teljesen egyenrangú ország lettünk? A 67-es kiegyezés szerint egészen már csak a külügyünk volt Ausztriával közös. A hadsereg már csak nagyobb részben (mert a közös hadseregen kívül volt külön honvédségünk is), viszont a pénzügyünk csak annyiban, amennyiben a közös külügy és a közös hadsereg költségeiről volt szó, meg hogy közös pénzünk és bankunk volt, de ezt a közösséget is jogunk volt megváltoztatni, hiszen mint önrendelkezők vállaltuk magunkra. Magyarország közigazgatásába vagy közoktatásába épp úgy nem volt beleszólása Ausztriának, mint például Franciaországéba, de viszont abba, ami a kettőnk között közös volt, nekünk *ugyanannyi* és *ugyanolyan* beleszólásunk volt, mint Ausztriának, csak azzal a különbséggel, hogy neki kétszer akkora fizetéssel kellett megvásárolnia ugyanazt a beleszólást, mint amit mi fele annyi fizetés ellenében kaptunk.

A közös ügyek intézésére volt közös külügy-, közös hadügy- és közös pénzügyminiszter, aki az ún. delegációknak, azaz a magyar és az osztrák országgyűléstől külön e célra választott

és kiküldött képviselőknek volt felelős. A magyar országgyűlés ugyanannyi tagot küldött a delegációkba, mint az osztrák, ezek egyik évben Bécsben, a másikban Budapesten üléseztek, a magyarok tanácskozási nyelve a magyar, az osztrákoké a német volt, s a jegyzőkönyveket magyarul és németül vezették, tehát az egyenlőség szigorúan megvolt minden irányban.

Igaz, hogy a közös osztrák-magyar bank Bécsben székelt, a külföldi követségek is mind ott székeltek, ámde ezek nem is székelhettek egyszerre két helyen, de felváltva se, s így érthető, hogy ha már másképp nem lehetett, akkor ez a székhely a sok évszázados szokásjog alapján Bécs maradt, nem pedig Budapest lett, hiszen Bécs – kivált akkor még – sokkal nagyobb város volt s egyébként is akkor már „beatus possidens" [boldog birtokos] volt. Nem új jogot szerzett vele, hanem csak azt tartotta meg, ami már úgyis az övé volt. Az is igaz, hogy a közös hadsereg nyelve is német volt, de hát egyszerre két nyelve nem lehetett, vagy ha igen, ez kétségtelenül hátrányos lett volna a hadseregre.

Amiben tehát nem volt meg az egyenlőség, az mind a dolgok természetéből folyt, nem volt tehát megalázó reánk nézve, sem Magyarország függetlenségével, sem Ausztriával való egyenrangúságával nem volt ellenkező, hiszen csak azért volt így, mert másképpen alig is lehetett volna.

Ausztria ezen előnyeivel szemben azonban volt nekünk is egy előnyünk az ő rovására, de erre az előnyre aztán már nem mondhatja senki, hogy csak azért volt meg, mert másképp nem is lehetett volna, sem azt, hogy nem volt lényeges dolog, s ez az volt, hogy mi annak ellenére, hogy vele egyforma mértékben, egyforma körülmények között és feltételek mellett szólhattunk bele a közös ügyek intézésébe, a közös költségekhez mégiscsak felével járultunk hozzá annak, amivel Ausztria.

Ki meri mondani, hogy ez is mellékes dolog? Hiszen Ausztriában „Geld regiert die Welt" [pénz a lelke mindennek], nálunk pedig „pénz beszél, kutya ugat". Kétségtelen tehát, hogy a fizetés és hogy mennyi legyen ez a fizetés, a leglényegesebb minden között, tulajdonképpen ezen fordul meg minden. Hogy milyen arányban járuljon hozzá a közös költségekhez az egyik ország és a másik, azt hívtuk a magyar politikai életben „kvótának" s ez a kvóta Ausztriára majdnem kétszer annyi hozzájárulást rótt ki, mint Magyarországra. A józan észből és az egyszeregyből az következik, hogy aki kétszer annyit fizet, tehát gazdaságilag kétszer olyan erős, annak kétszer akkora szava is van, s hogy mindenki annyi előnyt élvez és annyi joggal bír, amennyi áldozatot vállal és visel.

Mi a birodalom, nevezetesen a közös diplomácia és a kettőnk érdekeit egyaránt védő közös hadsereg fenntartásához csak fele annyival járultunk hozzá, mint Ausztria, viszont vezetésébe ugyanakkora beleszólásunk volt, mint neki. Világos, hogy ez igazságtalanság volt, s így 67 óta már sokkal inkább arról volt szó, hogy mi nyomtuk el és mi szipolyoztuk ki Ausztriát, nem pedig megfordítva. (De láttuk, hogy tulajdonképpen már az „elnyomás" alatt is így volt, mert akkor még sokkal kevesebbel járultunk hozzá a közös költségekhez – pedig előnyeit akkor is élveztük –, ha akkor még nem is voltunk Ausztriával egyenlő fél s a Habsburgok birodalma ügyeinek vezetésébe még kevés beleszólásunk is volt.)

A mi hazafiainknak azonban ennek észrevevésére nem volt érzékük. Ők csak azt látták, hogy magyar nemzeti bank nincs, csak osztrák-magyar bank van s ez Bécsben székel. (Ott székelt, mert egyszerre két helyen nem lehetett a központja, de viszont nem osztrák, hanem osztrák-magyar bank volt a neve és ilyen volt a valóságban is.)

Ők csak azt látták, hogy ez sértő a magyar önérzetre, de azt semmibe se vették – pedig mennyivel fontosabb –, hogy így mennyivel szilárdabb a magyar valuta, hogy a korona árfolyama évtizedeken át szinte egy fillérrel sem változott, a bankó ugyanannyit ért, mint az arany, s pénzünkkel külföldön és külföldi árukat épp úgy tudtunk vásárolni és épp oly tetszés szerinti mennyiségben, mint itthon.

És azokon az osztrák-magyar bankjegyeken is ugyancsak megvolt az egyenlőség, nem volt több a német betű, mint a magyar, az épp úgy forgalomban levő aranyakon pedig egyenesen csak a „K.B." (Körmöcbánya) jelzés volt látható, még az osztrákok részére is.

A mi egyoldalú „hazafiaink” fel sem vették azt se, hogy a „császári és királyi” sereg milyen becsülettel és milyen jól megvédte egész a Habsburgok uralkodásának utolsó napjáig a mi ezeréves határainkat s milyen szerény csöndben tartotta a határainkon túl élő cseheket, szerbeket, románokat egyaránt még annak ellenére is, hogy az akkor is már ugyancsak hatalmas moszkvai „atyuska” volt a pártfogójuk.

A mi, a németen kívül más ellenséget nem ismerő „hazafiaink” ennek nem örültek, ezt nem méltányolták, ők csak a „halt, wer da?” [állj, ki vagy?], a fekete-sárga zsinór és a „Gott, erhalte” miatt bosszankodtak, sőt utálkoztak, mert az évszázados propaganda csak ez ellen sűrítette fel bennük az ellenszenvet. Büntetésül aztán – s ráadásul akkor, mikor már „önrendelkezők” lettünk – kaptak aztán ide igazi arrogáns, porosz-német hadsereget, s kellett menniük harcolni igazán idegen érdekekért (mert hiszen minden józan eszű ember tudta, hogy Németországnak a világháborúban el kell buknia, s ránk nézve nagyon káros ingerelni azt az ellenséget (oroszt, angolt), melytől előbb-utóbb a mi sorsunk is függ majd) és ezért az idegen hatalomért el kellett mennünk harcolni hazánk határaitól még ezer kilométerekre is. Mikor pedig már ide vonultak vissza a németek, fel kellett értük áldoznunk még fővárosunkat is, mert nem mi döntöttük el, hogy érdemes-e vagy nem, s a németeknek érdemes volt Budapestet feláldozni akkor is, ha csak hat heti időt nyernek is vele. Emiatt az ő fejük nem fájt.

Ezt a Habsburg-gyűlölő hazafiságot még az is bántotta, hogy Ausztriával közös a vámterületünk, mert ez azt a látszatot keltette, mintha Magyarország nem is lenne külön ország, hanem csak a Habsburg-birodalom egy része. De arra nem gondolt, hogy ennek milyen gazdasági előnyei vannak, hogy hamarosan eljön az idő, mikor egymástól egészen idegen államok is vámközösségre lépnek egymással, csak hogy előnyeit élvezhessék, sőt még közös hadsereget is tartanak (Atlanti egyezmény, Európa-hadsereg stb.), szintén a nagy előnyei miatt.

Nem számított előtte, hogy ez az Osztrák-Magyar Monarchia milyen nagyszerű gazdasági egység volt, hogy előnyeit mi is mennyire élveztük, hogy ezáltal biztos piaca volt mindig a magyar búzának, szarvasmarhának, bornak, s mihelyt megszűnt, hogy megérezte a magyar föld népe, hiszen bora éveken át a nyakán maradt, gyümölcse a fán rohadt el. 50 pengő volt egy tehén ára és a búza árát még úgy se tudták felemelni 15 pengőre, hogy a felét „boletta” [ártámogatásként gabonajegy] alakjában a magyar állam fizette, természetesen az alattvalók adójából. Igaz, hogy ugyanezen közös vámterület miatt a magyar ipar így nem tudott úgy fejlődni, mint egyébként fejlődhetett volna, de viszont másrészről a haszna nemcsak az volt, hogy a magyar mezőgazdasági termények értékesítése mindig jó áron volt lehetséges, hanem az is, hogy az iparcikkekhez is olcsóbban tudtunk hozzájutni, mint azóta, hogy külön vámterületünk van. Tehát életszínvonalunkat e réven is emelte és az életet könnyebbé és jobbá tette.

Látjuk tehát, hogy nem megalázó szolgaság, hanem valóságos Eldorádó volt részünkre a hajdani Osztrák-Magyar Monarchia; nem Magyarország önállóságának és önrendelkezési jogának megcsonkítása volt, hanem egy új, Európában most kezdődő kor szerencsés megelőzése. A mi részünkre még azzal a különleges előnnyel is járt, hogy fele áron élvezhettük a nagyhatalmi állást és minden előnyét, mint amennyi tehervállalásba annak nekünk igazság szerint kerülnie kellett volna. Pedig mindez csak kezdete volt egy ránk nézve mindig örvendetesebb állapotnak, mert hiszen Ausztria nálunk szaporátlanabb és elvénhedtebb lévén, népességében nem növekedett olyan arányban, mint mi, gazdaságilag se fejlődött olyan rohamosan, mint mi s így számbeli és gazdasági fölénye évről évre csökkent, ami a mi közös kiadásainkhoz járuló kvótánk lassú, de állandó emelésével is járt ugyan, de magával hozta a mi súlyunk állandó növekedését is a Habsburgok birodalmában.

Már a Monarchia fennállásának utolsó éveiben – mely az első világháború idejére esik – érezhető volt Magyarország Ausztria feletti túlsúlya. Nemcsak azért, mert az élelmiszert mi adtuk s ez a háború alatt mindennél fontosabb volt, hanem mert egységesebbek is voltunk s a mi országunkban jobban úr volt a magyarság, mint náluk a németség, végül kifelé, a nagyvilág előtt is azért, mert Ausztriában a nemzetiségi ellentétek miatt az országgyűlést nem lehe-

tett, illetve nem merték összehívni s így az egész Monarchia nevében csak a budapesti országgyűlés tudott megnyilatkozni. A mi Tisza Istvánunk szájából, a mi országgyűlésünkön hallotta meg a világ, amit a Monarchia részéről hallhatott.

A végén Károly király még azt is megígérte, hogy mihelyt a háborút befejezzük, a hadsereg közös német vezényleti nyelvét is megszünteti s így a Magyarországtól kiállított ezredek vezényleti nyelve a magyar lesz. Egyúttal arra is kötelezte magát, hogy ugyanekkortól kezdve az udvar is az év felét Budapesten, illetve Magyarország területén tölti. E legutóbbi ugyan már előbb is megtörténhetett volna, de az a „hazafias" propaganda, mely abban, hogy Habsburgjaink többnyire Ausztriában laktak, nem tudott mást látni, mint csak hidegséget, szeretetlenséget, sőt ellenszenvet irántunk, azért mégis sokkal jobban csak a gyűlöletből, mint a tárgyilagos igazságból táplálkozott.

Láttuk, hogy I. Ferdinándot a Zápolyától behívott török űzte el Budáról, ahol annál szívesebben tartózkodhatott volna állandóan, mert hiszen Bécset, Prágát akkor még meg se szokhatta, a Burg pedig akkor még meg se volt, viszont Mátyás király tündérpalotái megvoltak, s Ferdinánd felesége, akit pedig nagyon szeretett, Budán született, s gyerekkori emlékei is ide kötötték. Később évszázadokon át a török miatt volt lehetetlen itt székelni s ezt a jelentéktelen szerep is lehetetlenné tette, melyet az akkori vérző, csonka és erőtlen Magyarország, melytől Bocskai még Erdélyt és részeit is elszakította, a Habsburgok birodalmában játszott.

A török kiűzése után hazánk annyira elpusztult, kultúrában annyira elmaradt s annyira városok nélküli ország volt, hogy az akkori Budán a világ egyik leghatalmasabb urának székelni szinte lehetetlen volt. Pozsony is túl kicsiny város volt akkor. Túl nagy építkezések lettek volna szükségesek, melyet akkor az elvérzett ország nem bírt volna el.

Hogy később se nagyon siettek ide királyaink, annak a Habsburgok konzervativizmusa, a régihez, a megszokotthoz való ragaszkodása volt a fő oka. Már évszázados hagyományok kötötték őket régi megszokott palotáikhoz, parkjaikhoz, bútoraikhoz, vadászterületeikhez. De a bécsi központi hatóságok és az ott székelő diplomáciai testület miatt se tartózkodhattak volna hosszabb időn át hazánkban. Ennek csak akkor jöhetett el az ideje, de ekkor már el is kellett volna jönnie, mikor már Magyarország gazdasági ereje és politikai befolyása is éreztette a maga befolyását s mikor már azok a bécsi minisztériumok se voltak már többé „központiak", hanem csak ausztriaiak, s a Pesten székelő magyar minisztériumok hatalma és befolyása is kezdett már velük egyenrangú lenni.

A király itt- vagy ottlakását végeredményben nem a király jó- vagy rosszakarata, kényelme vagy rokonszenve döntötte el, hanem két rivális országának politikai, gazdasági ereje és kulturális fejlettsége. Amint a különbség a kettő között mind jelentéktelenebbé lett, a Magyarországon való székelés is lehetővé vált. De viszont láttuk, mennyire pórul járt 48-ban az akkor hozzánk jönni készülő V. Ferdinánd!

De a 67-es kiegyezés nagy előnyei és vele a Habsburg nagyhatalomnak nekünk tett szolgálatai közül ki kell emelnünk még egy nagyon jelentőset, de eddig egyáltalán nem méltányoltat, azt, hogy a már akkor is rendkívül időszerű és már igen veszedelmes nemzetiségi kérdést ránk nézve a legelőnyösebben megoldotta. Azt mondják, hogy 48-ban a dinasztia fellázította ellenünk a nemzetiségeket. Láttuk, mennyire nem volt ez igaz és hogy a nemzetiségeket mennyire nem kellett volna lázítani. Mindössze annyi történt, hogy akkor, mikor már Bécsben látták, hogy Kossuthék letértek a törvényes álláspontról s tőlük megegyezést már nem lehet várni, mert minél többet kapnak, annál többet követelnek, mert egyszerűen a közhangulat és a népszerűség rabszolgái, és mikor már látták, hogy már fegyverre került a dolog, akkor elfogadták az ellenünk fellázadt (nem pedig tőlük fellázított) nemzetiségek felkínálkozását.

Ez, hogy ezt elfogadták, az annyira természetes dolog, hogy hasonló helyzetben száz kormány közül száz járt volna el ugyanígy. Hiszen bajban, háborúban mindenki szövetségek után néz, az pedig, hogy valaki ilyenkor a már készen levőt és önmagát kínáló szövetségest is elutasítsa, egyenesen képtelenség.

67-ben hasonló volt a helyzet, csak azzal a különbséggel, hogy most nem forradalmi eszközökkel, nem vad lázítással (vagy mondjuk inkább így: nem olyan vad lázítással, nem annyira forradalmi eszközökkel, mert hiszen felségsértésért halálra ítélt embereket választani meg, vagy tüntetni ki díszpolgársággal éppen eléggé féktelen és forradalmi eszköz), legfőképp pedig nem fegyveres eszközökkel akarta a nemzet kivívni végleges önrendelkezését. Most tehát az udvar se szövetkezett ellenünk a nemzetiségekkel. Pedig talán lett volna némi joga hozzá most is.

A politikában egyedüli irányadó az önérdek. Még machiavellistaságra se lett volna szükség hozzá, mert hiszen az udvarnak a tótok, a szerbek, az oláhok is épp úgy alattvalói voltak, mint a magyarok, azok érdekeit felkarolni is joga volt, sőt talán még kötelessége is. Mai felfogás szerint minden nemzetiségnek joga van faji különállása fenntartásához, nyelve műveléséhez, sőt ha nagyobb számú, még önkormányzathoz is. Ilyen jogaik pedig nálunk a nemzetiségeknek akkor még – a horvátokat kivéve – nem voltak.

48-ban a magyarság forradalmi útra lépésével, nyílt fellázadásával s azzal, hogy 48-as tekintélymegvető, forradalmi szelleméhez még a 60-as években is tüntetően, sőt kihívóan ragaszkodott, az udvart is feljogosította arra, hogy ő se tartsa tiszteletben egy olyan nemzet jogait, mely az ő felségjogait oly tüntetőleg megveti. Hogy ugyanezek a nemzetiségek 48-ban a trón mellé álltak és szövetségesei voltak a forradalmi útra lépett magyarok elleni, győzelemmel végződött küzdelmében, ezért – ha nem is ígértek nekik semmit – a nemzetiségeknek mégis jutalom vagy hála járt volna.

67-ben tehát velük szövetkezni, őket a magyarsággal szemben jogokhoz juttatni igyekezni, csak a legtermészetesebb lett volna az udvar részéről. Nem kellett volna tehát hozzá semmi különleges gyűlölet a magyarok ellen, csak egy kis józan politika. Ha a 67-et megelőző időkben Bécs jogokat ígért volna nemzetiségeinknek s utána propagandát csinált volna köztük a magyar uralom ellen, hatálytalanná tudta volna tenni a magyar függetlenségi törekvéseket.

S lám, erre az udvar 67-ben még csak kísérletet se tett, sőt láttuk, hogy hozzá legközelebb álló alattvalói, az osztrák németség, egyenesen mellettünk állt nemzetiségeinkkel szemben. Az udvar 67-es viselkedése is bizonyítja, mennyire rágalom az, hogy ő lázította fel ellenünk 48-ban a nemzetiségeket. Nem lázította őket, hanem a már fellázadt magyarok elleni védekezésül csak elfogadta, tudomásul vette a már fellázadt nemzetiségek segítségét, de ezt is csak 48-ban, mikor bajban volt, s csak addig, míg bajban volt. 67-ben már nem.

67-ben se nagyon kellett volna lázítani a nemzetiségeket, mert hiszen akkor már rég öntudatra ébredtek s a faji öntudat már rég lobogott bennük. S lám mégse próbálták őket a magyarokkal szemben kijátszani. Még csak arra se biztatták őket, hogy több jogot követeljenek, sőt effajta követeléseikkel egyenesen elutasították őket. Aki egy cseppet ismeri a politikát, jól tudja, milyen könnyű lett volna számukra a nemzetiségekbe egy kis bátorságot önteni.

Abban a helyzetben a Habsburgokat kivéve minden más hatalom ezt meg is tette volna. Felbátorította volna a tótokat, oláhokat, szerbeket, hogy követeljenek önkormányzatot, nemzeti nyelvű közigazgatást, középiskolákat, egyetemet, külön igazságszolgáltatást, saját fajtájukhoz tartozó kormányzót vagy helytartót stb. Azt is jól tudja ugyan mindenki, hogy ez után már magától jött volna a további lépés – még csak külön izgatásra se lett volna szükség –, az a követelés, hogy a szomszédos morva és cseh, illetve bosnyák és szerb, havasalföldi és moldvai fajtestvéreikkel egyesülhessenek és maguk fölé nem magyar, hanem császári fennhatóságot kapjanak, vagy pedig egyenesen teljes függetlenséget. E legutóbbi természetesen már a Habsburgok részére se lett volna kívánatos. Ámde ez már a távoli jövő zenéje volt, s mivel a magyar követelések miatt már akkor fenyegette veszély a Habsburgok birodalmát, világos, hogy ebből a helyzetből egy, csak a távoli jövőben esetleg fenyegető veszély felidézésével is érdemes lett volna részükről szabadulni.

Hogy a nemzetiségi kérdés mennyire érett volt erre a megoldásra már akkor is, arra már hoztunk fel bizonyítékokat. Szemere naplója szerint (II., 175. o.) 48-ban „a szerbek felkelését

azon 30.000 külföldi szerb idézte elő leginkább, kiket Sándor szerb fejedelem küldött be Magyarországba". Kell-e ennél világosabb bizonyíték arra, hogy nem Bécs lovalta fel őket? Talán a szerb Sándor Bécs kedvéért küldte ide 30.000 emberét?! „Az erdélyi oláhokat pedig – folytatja Szemere – Duna-fejedelemségbeli fajrokonaik izgatták a lázadásra." (Eszerint tehát maguk a 48-asok is elismerik, hogy egyszerű rágalom volt részükről, mikor mindezzel *az udvart* vádolták.)

Ha minderre valaki azt mondaná, hogy nem a mi szép szemeink kedvéért, hanem éppen azért nem izgatták Bécsből a nemzetiségeket, mert tudták, hogy ez végeredményben nekik is káros és tulajdonképpen a cár malmára hajtják vele a vizet, azt feleljük, hogy ebben is van sok igazság, de viszont ez is csak azt mutatja, hogy a józan politika elveivel mennyire ellenkezett a mi fenegyerekeskedésünk, nemzeti érdekeink mennyire azonosak voltak a dinasztia érdekeivel, s ami nekünk káros volt, mennyire káros volt neki is.

„Mi apró szomszédainkat illeti – írja Szemere (Naplóm, II., 284-285. o.) –, a belgrádi és bukaresti kabinetecskék félhivatalos közlönyei itt a külföldön leplezetlenül hirdetik, hogy ők Ausztria romlását óhajtják s a magyar nemzettel készek alkudni, de csak ha ez lemondva históriai jogáról, a velük rokon népektől lakott részeit az országnak átengedi. (Lásd Siécle, 1860. november 20.) Hanem, gondolom ez áron Ausztriával is igen szívesen egyezkednek."

„Gondolkodtak-e – kérdi Szemere – e kérdésről hazámfiai? Megfontolták-e, hogy most mindenütt a nemzetiségi elv az uralkodó? Megfontolták-e, hogy a legnagyobb politikai tapintattal, körültekintéssel s egyszersmind a többi nemzetiségek igényeinek legnagyobb méltánylásával kell komplikált helyzetünket új státuséletre rendezni? Megfontolták-e, hogy e szempont, ránk nézve a legnehezebb s legkényesebb, nem tanácsolja-e, ha lehet, a dinasztiával, mint a német elem képviselőjével, kezet fogva haladni? Gondolják Önök, hogy mi, ellentétben mind a német, mind a szláv, mind a román fajjal, fenntarthatjuk magunkat?"

Tehát éppen azért kívánta azt a magyar nemzeti életösztön, hogy a dinasztiával tartsunk, mert a nemzetiségek tekintetében vele közösek voltak az érdekeink: az ő követeléseik az uralkodóház számára épp oly károsak voltak, mint számunkra.

Azonban ezzel mégsem lehet elintézni azt, hogy a dinasztia 67-ben egyáltalán nem keresett a maga számára szövetségeseket ellenünk nemzetiségeinkben és egyáltalán nem lázította őket, hogy nekünk bajokat okozzon, ezáltal túltengő önérzetünket kissé megcsökkentse s megmutassa, hogy más ellenségeink is vannak nekünk, nemcsak ő. Kétségtelen ugyanis, hogy ez elsősorban nem önérdekből, hanem becsületből és irántunk való jóakaratból nem történt meg. Rájuk nézve ugyanis akkor még semmiképpen se lehetett veszélyes a dolog. Hiszen nemzetiségeinknek akkor még úgyszólván semmi joguk se volt, s mivel a történelemben nincs ugrás, s mivel azok a nemzetiségek – kivált akkor még! – a műveltségnek s a vele járó öntudatnak ugyancsak alacsony fokán álltak, nem kellett egyelőre még attól félni, hogy még a dinasztiától is rögtön elszakadni akarnak, mikor egyelőre még az önkormányzat is elérhetetlen kívánság volt részükre.

A politikai sakkhúzásokat a politikusok sohasem arra gondolva teszik, aminek majd 100 év múlva érkezik el az ideje, hanem mindig a jelent és a legközelebbi jövőt tartják szemük előtt. A jelen pedig, sőt még a közeljövő is a dinasztiára ugyancsak nem volt akkor még veszélyes, hiszen a cár eleinte királyunknak szövetségese és barátja volt, utána pedig, mikor a nagy barátság megszűnt, ugyancsak letörték a szarvát a krími háborúban. De most már látjuk is, hogy egész a világháború kitöréséig, tehát egy teljes fél évszázadig semmi nagyobb baj nem volt a mi nemzetiségeinkkel s a Habsburg-nagyhatalom éppen elég erőt jelentett féken tartásukra, annyira, hogy még csak önkormányzatot se mertek tőlünk követelni. Napnál világosabb tehát, hogy az, hogy a kiegyezéskor a dinasztia a legkisebb kísérletet se tette arra, hogy a nemzetiségekkel szövetkezzék ellenünk, nem önérdekből, hanem becsületből történt, sőt pozitív jóakaratból, mert hiszen akkor még Ferenc József nem tett esküt se alkotmányunkra, se területi épségünkre.

Minden szabadságharcunk tárgyalásakor rámutattam arra, hogy csak az lett volna ránk igazán végzetes, hogy ha eredménnyel jártak volna. Így volt ez Bocskai, így Bethlen, így Rákóczi György és Thököly mozgalmával, mert török alattvalóvá tett volna bennünket, ez pedig olyan sorsot jelentett volna részünkre is, mint amilyen a Balkán-népeké lett s melyből ízelítőt láttunk Egressy Gábor naplójából.

Ez a szomorú sors ugyancsak biztosnak mondható, mert józan ésszel nem számíthattunk arra, hogy minden erdélyi fejedelem olyan diplomáciai tehetséggel rendelkezik, mint Fráter György vagy Bethlen Gábor. Pedig világos, hogy örökké ők se tudták volna lóvá tenni és orránál fogva vezetni a törököt. Hisz a végén már maga Fráter György és Bethlen Gábor idegei se bírták már a törökkel való barátságot, pedig nekik e tekintetben ugyancsak mindent megemésztő gyomruk volt.

Aztán még az ő lángelméjük számára is csak az tette tűrhetővé a török alatti életet, hogy a török mellett ott volt a vetélytárs, a Habsburg-birodalom is és azzal tudták sakkban tartani török uraikat, hogy megvolt számukra a lehetőség, hogy egyik helyett a másikhoz álljanak. A magyar szabadságharcok győzelme esetén, azaz a Habsburgok bukásával azonban ez az ellensúly már nem létezett volna, tehát épp úgy a török kényére-kedvére lettünk volna hagyva, mint a Balkán népei.

Őket az, hogy megszokták a szolgai szerepet, életben tartotta ugyan, de a magyar, az ő úri, parancsoló természetével örökké lázadt s ezért pusztult volna a török uralom alatt is. Az eredmény aztán az lett volna, hogy számaránya még sokkal jobban megcsökkent volna, mint ez a valóságban történt, s mire a török birodalom elvénhedésével a balkáni népekkel együtt, vagy náluk alig valamivel előbb, mi is felszabadultunk volna, a történelmi Magyarország területén más, mint északi és délszláv és román nem is igen lett volna, vagy ha igen, még a trianoni országnál is kisebb területen.

Ugyanez történt volna tehát, ami Trianonban, az első világháború után, csak sokkal régebben és ránk nézve még sokkal előnytelenebbül. Arról, hogy a török védelem alá helyezett kis elszegényedett és elvérzett Csonka-Magyarország függetlenségét és önállóságát a törökkel szemben is meg tudta volna védeni, még gondolni se lehet. A török az iszlám elvei szerint kereszténységben szövetségest sohasem láthatott, csakis rabszolgát, legyőzni pedig a török világbirodalmat még a Habsburg ház is csak hosszú évtizedek után és csak azzal a különleges szerencsével tudta, hogy lángelméjű hadvezérei voltak. Hogy tudta volna hát ezt megtenni a függetlenségét a Habsburgoktól visszaszerzett kis Magyarország?

De ugyanilyen sors ért volna bennünket Rákóczi Ferenccel és Kossuth Lajossal, tehát azon szabadságharcaink győzelmével is, melyeket a török világhatalom bukása után, tehát már nem az ő védelme alatt indítottunk. Láttuk, hogy Rákóczi Ferenc mennyire nem egyenrangú szövetségese volt se Franciaországnak, se Oroszországnak, se Poroszországnak, s milyen megaláztatásoknak volt kitéve a velük való viszonylatban.

Csak ha Magyarország a valóságosnál nagyobb, ha szövetségeseivel vetekedő katonai és gazdasági erőt jelentett volna, akkor nem következett volna ez be. Hiszen a politikában mindent az erő dönt el. Világos tehát, hogy Rákóczi Magyarországával győzelem esetén nem egyenrangú félként bántak volna szövetségesei, s vagy az osztráknál sokkal kíméletlenebb és öntudatosabban elnyomó porosz-német vagy – ami valószínűbb – orosz fennhatóság alá vagy érdekterületbe kerültünk volna, azaz nemzetiségeink uralma alá. Hiszen a németet kivéve mindegyik nemzetiségünk vagy szláv, vagy görögkeleti. Tehát megint csak 200 évvel előbb jött volna Trianon.

Nem a nemzet érdeke kívánta tehát az úgynevezett szabadságharcokat, hanem egyéni érdek és ambíció, no meg a féktelenség, a szabadosság, a nemzeti büszkeség és túlságos önérzet szelleme, melyet ahelyett, hogy saját érdekünkben fékeztünk volna, inkább még mesterségesen élesztettünk. Mindig a szabadság szellemét emlegettük, mindig a függetlenség, a bátorság, a nemzeti büszkeség ápolását állítottuk a nemzet elé, mint a boldogulása és

dicsősége zálogát s alázatosságról, önmérséklésről, rendről, engedelmességről, a felsőbbség tiszteletéről s ez erények végtelen fontosságáról egy nemzet életében sohasem beszéltünk neki.

Önérzet is kell és szabadság is kell, de kell engedelmesség és tekintélytisztelet is. Hangsúlyozni és hirdetni azonban ez utóbbiakat sokkal inkább kell, mint az előbbieket, mert hiszen azok vonzóbbak és imponálóbbak, mint ez utóbbiak. De különösen nem szabadságszeretetet és függetlenséget kell hirdetni olyan nép fiainak, mint a magyar, mely gazdag, vastagnyakú, büszke, már természeténél fogva, mely mindig úri nép volt s mindig másoknak parancsolt. Önérzetet, szabadságszeretetet az elesetteknek, a szolganépeknek kell prédikálni, nem a magyarnak.

A magyarnak sohasem az volt a baja, hogy mukkanni se mert s mindig szótlanul tűrte a jármot, hanem az, hogy mindig annyi felé ment, ahány személyből állt. Hiszen falvaiban is minden ház másfelé néz, mert építtetője sohasem alkalmazkodott máshoz. A magyart szabadságra csak hamis próféciái buzdíthatják, azok, akik hízelegnek neki, nem pedig javát akarják. Ezer szerencsénk, hogy egyik szabadságharcunk se járt sikerrel, mert ha győztünk volna, mindig nagyobb szolgaságba kerültünk volna, mint amilyenből szabadulni akartunk.

48 is nagy veszélyeket rejtett magában számunkra. „Az idő folytában – írja Szemere (Naplóm, I., 290-291. o.) – félig titokban, félig nyíltan megszületett, fejlődött és felnőtt az új eszme, a nemzetiségé, s roppant hatalmát, *más fajoknál*, mi nem ismervén kellőleg (naivul azt hittük, hogy csak nekünk hasznos a nemzeti eszme, hogy csak mi „imádjuk" a nemzeti nyelvünket és a szabadságot), nem vevők azt illő számításba." „Hajdan békében élénk – folytatja –, de mint gyermekek, mivel a nemzeti öntudat egyik fajnál sem vala kifejlődve. Midőn ez bekövetkezett, meghasonlánk."

Ekkor már hogy nemzetiségeink végzetesekké válhassanak nemzeti létünkre, vagy legalább az ezeréves ország integritására, nem volt szükség arra, hogy egy szláv nagyhatalom uralma alá vagy érdekkörébe kerüljünk. Ekkor már ez a veszély anélkül is megvolt, itt bent, nemzetiségeinknek a közszellemtől és a divatos jelszavaktól felkeltett öntudatában, nagyravágyásában és ebből folyó faji gyűlöletében.

Így történt aztán, hogy az, ami a Habsburgok alatt még gondolatban se merült fel soha, egyszerre parancsoló valósággá lett, s mint rámutattunk, Kossuthék már 48-ban kénytelenek voltak belenyugodni abba, hogy Horvátország már esetleg ne tartozzék bele a függetlenné váló Magyarországba. A Habsburgoktól való elválásunknak tehát ez lett volna az ára, sajnos, igen nagy ára. (Tehát – mert ez vele egyértelmű – a független Magyarországnak tengere se legyen.) Pedig ez csak az első lépés volt. S milyen biztosítékaink voltak arra, hogy további lépések már nem következnek?

Milyen biztosítékok? Hiszen egyenesen mi voltunk, akik ezeket a következő lépéseket megtettük! Maga Kossuth és kormánya ajánlotta fel Világos előtt a magyar koronát a Romanovoknak, tehát a cárnak, ez pedig éppen az ellenkezőre volt biztosíték. Mit várhattunk mi, fele részben szláv vagy görögkeleti lakosságunkkal (mely ráadásul éppen fel is volt „paprikázva") s ugyanakkor állítólagos perszonálunióban Oroszországgal és trónunkon egy olyan cárral vagy cári rokonnal, aki úgy került erre a trónra, hogy serege előtt feltétel nélkül letettük a fegyvert? Ki meri józan ésszel mondani, hogy utána is lett volna olyan dolgunk s maradtunk volna annyira függetlenek, mint amilyenek azelőtt, a Habsburgok alatt voltunk?

Nem éppen olyan ízléstelen reklám lett volna-e akkor Kossuthéktól azt hangoztatni, hogy végül felszabadultunk, mint Rákosi Mátyás sajtójának és rádiójának azt emlegetni, hogy a Vörös Hadsereg hogyan „felszabadított" bennünket? Látjuk tehát, hogy Világos talán nem is annyira a halált, mint inkább az életet jelentette részünkre, de csak azért, mert hiába tettük le a fegyvert az orosz előtt, valójában a Habsburg előtt tettük le.

Szerencsénk, hogy nemcsak Paskievics volt az ellenfél, hanem Haynau is. De ha Bécs nem hívta volna ide segítségül az oroszokat Kossuth orosz beavatkozás híján valóban legyőzte volna Bécset s akár köztársaság, akár nemzeti királyság lettünk volna, akár Kossuthtal a

trónon, akár mással, akkor se lettünk volna önállóbbak, függetlenebbek és önrendelkezők. Sejthetjük ezt abból a megalázó bánásmódból, mellyel Kossuth követeit Párizsban is, Londonban is fogadták. Hisz nemcsak mint követeknek, hanem még mint magánembereknek is csak titkon adtak kihallgatást (s ráadásul olyan udvarokban, melyek Bécsnek nem is voltak szövetségesei, sőt Ausztriát – mint Palmerson, az angol külügyminiszter – titkon úgy szidták mint a bokrot). Hiszen még több, mint 20 évvel utána, 67 után is, pedig addigra mégiscsak sokat erősödtünk és gyarapodtunk már, az önállóvá lett magyar állam is csak hosszas eredménytelen kilincselések után s akkor is csak a legmegalázóbb feltételekkel tudott szerezni külföldi kölcsönt.

Világos, hogy ha 49-ben nem is járt volna nálunk Oroszország, a szlávok és görögkeletiek született védője, a szabadságharc eredményeként függetlenné vált, de még gyönge és gyámoltalan Magyarországgal szemben akkor is ugyancsak hamar kimutatta volna „barátságos" érdeklődését a mi szláv, illetve görögkeleti nemzetiségeink iránt. De hogyan és meddig tudtunk volna itt ellenállni ennek az érdeklődésnek, mely nagyon is hamar alakult volna át nyomássá, majd kancsukává [korbáccsá]? Vajon melyik esetben lettünk volna szabadabbak és függetlenebbek: az 1867 utáni kettős Monarchiában-e vagy abban az önálló, 48 győzelme folytán keletkezett gyenge Magyarországban, melynek fele úgy gyűlölt volna bennünket, ahogyan rácaink és oláhjaink 48-ban megmutatták s mely Moszkvában talált volna olyan védőt, akit most már csak ennek a kis újdonsült „független" magyar államnak kellett volna sakkban tartania?

Hogy mindez mennyire nem rémlátás, mutatja nemcsak Szemere idézett kérdése: „Gondolják Önök, hogy mi, ellentétben mind a német, mind a szláv, mint a román fajjal, fenntarthatjuk magunkat?", de még nála is jobban Kossuth, aki a végén szintén már annyira tisztában volt a helyzettel s annyira látta, hogy az Ausztria elleni féktelen gyűlölet felszításával és a dinasztiához fűződő kapocs végleges elvágásával mennyire törököt fogott, hogy már ő se tudta elképzelni, hogy a „függetlenné" vált országot másképpen is életben lehessen tartani, mint „a dunai konföderáció épp oly képtelen, mint kalandos tervével". (Szilágyi, X., 611. o.)

Azt írja Szilágyi, hogy „régebben az Ausztriától elszakadt Magyarország mellé nem képzelt szükségképp a nemzeti ábrándozás új támaszt".

(Tehát igazi gyerek volt minden „nemzeti" mozgalmunk, a Bocskai-, Bethlen-, Rákóczi-, Kossuth-féle egyaránt. Csak annyit tudott és jelentett ki, hogy Bécs pedig nem kell, de hogy utána hogy lesz, azzal már egyik se törődött. Nem az ész vezette ugyanis egyiket se, hanem az érzelem, s nem is a szeretet a haza iránt, hanem a gyűlölet a dinasztia iránt. Vezetőik pedig csak érvényesülni akartak (mint Kossuth), vagy (ha már érvényesültek) még jobban érvényesülni, mint Bethlen és Rákóczi György vagy Wesselényi és társai, vagy pedig csak azért keltek fel, mert kénytelenek voltak felkelni, hisz csak a fegyverfogás, a börtön, a halál vagy a hontalanság között választhattak, mint Bocskai, Thököly, Rákóczi Ferenc, Bercsényi.) „*A tapasztalat azonban megmutatta és azt Kossuth is belátta a francia-osztrák-olasz háború után, hogy Magyarország egymagában nem állhat fenn.*"

De ha így állt a dolog, akkor mi szükség volt fészkelődni, Magyarországot mindenáron „egymagában állóvá" tenni? Aki egy nemzet vezetésére vállalkozik s kivált aki élethalálharcba viszi bele, annak ezt mind előre kellett volna már tudnia. Nem hiába mondja az ősi közmondás: Quid-quid agas, prudenter agas et respice finem: *Bármit teszel, okosan tedd, s mindig a végét nézd a dolognak.* A mi szabadsághőseink mindig csak az elejét nézték.

Így aztán az a dunai konföderáció, melyet Kossuth a megbuktatandó monarchia helyébe akart tenni, ránk sokkal kedvezőtlenebb, megalázóbb, önállóságunkat és függetlenségünket sokkal bántóbb, tehát lenyelésre még egy 48-as gyomornak is sokkal undokabb béka volt, mint a Bécsből kormányzott monarchia akár a leglelittyentebb ajkú Habsburggal élén.

Kossuth belátva, hogy Magyarország egymagában még jó ideig nem tudja érdekeit és szabadságát megvédeni, Ausztria helyett a szomszédos keleti és déli nemzetiségi államokkal akart közösségbe lépni s ezt nevezte dunai konföderációnak. E tervet, melyről már javában

tárgyalt is Cusa román fejedelem megbízottjával, Caninnal, s már alá is írt vele egy tervezetet, még Szilágyi is *„szerencsétlennek”* (X., 610. o.) mondja, de azt is megállapítja róla, hogy *„épp oly képtelen, mint kalandos terv*, mely a legnagyobb ellenszenvet éppen a magyar közvéleményben keltette”.

„Kossuth nem választotta azon legegyszerűbb módot saját igazolására – folytatja Szilágyi (X., 612. o.) –, hogy bevallotta volna mindjárt kezdetben, hogy az általa aláírt tervet elejti, hibásnak tartja s az semmi más, mint egy politikai ábrándozó és egy deprimált lelkületű politikus beszélgetésének feljegyzése. Kossuth ellenkezőleg komolyan vette a tervet s igyekezett azt megvédelmezni.”

„Ezt a tervet védelmezni egyáltalán nem lehetett, bár régebben is messze ment a román emigrációval való alkudozásában. A turini memorandum is nagy engedményeket képviselt a nemzetiségek javára és a magyar nemzeti érdekek rovására, a dunai konföderáció terve pedig valóságos lemondás és kétségbeesés eredménye. Mi ahhoz képest a dualizmus, amit Kossuth *a dunai konföderáció címén elfogadott nemzetének hátrányára!* Közös ügy leendett nemcsak a hadügy és a külügy, hanem a vám- és kereskedelemügy is, a törvényhozással együtt. Külképviseletet Magyarország nem kapott volna, hanem csakis a föderáció. Az egyes államok népességük aránya szerint választották volna a képviselőket a közös parlamentbe és a végrehajtó hatalmat nem magyar nemzeti kormány, hanem a szövetségi tanács gyakorolja vala. Hát a magyar nyelv milyen sorsban részesült volna Kossuth ábrándjai szerint? A szövetség hivatalos nyelve felett a későbbi törvényhozás döntött volna (Kossuth később ilyenül a francia nyelvet emlegette), s mind a közös parlamentben, mind a szenátusban mindenki saját anyanyelvét használhatta volna. Sőt a külön magyar nemzeti képviseletben is minden nemzetiségi képviselő saját anyanyelvén beszélhet vala s a községek és megyék maguk határozták volna el, mi legyen a közigazgatás nyelve.”

„Valóban csak a beszámíthatatlanságig fokozódott kedélyállapot és szintén a beszámíthatatlanságig jutott politikai gyűlölet Ausztria ellen (s mindezt nem én mondom, hanem Szilágyi) kínálhatta meg Magyarországot az osztrák szövetség helyett a dunai népek szövetségével és pedig oly alakban, hogy még Szerbia és Horvátország is egyenlő rangú lett volna Magyarországgal. A tervezet széttépte Magyarország és Erdély egyesülési aktáját (pedig a hazafias propaganda az udvar micsoda megbocsáthatatlan bűnének híresztelte el s a magyargyűlölet milyen kiáltó bizonyítékául tüntette fel, mikor a töröktől visszafoglalt Erdélyt nem csatolta azonnal vissza az anyaországhoz, s mert az egyesülést 48-ban ellenezte; s lám, most Kossuth Lajos részéről kell látnunk ugyanezt a „magyargyűlöletet”) s az önálló és független magyar királyság helyére a királyság három darabját tette (ezt meg éppen a Bach-korszak legnagyobb bűnének tartjuk) s így olvasztotta be azt a dunai államok szövetségébe.”

Kossuth tehát azt a sorsot szánta a magyar államnak, a magyar népnek és a magyar függetlenségnek, amit a Habsburgoktól csak ideiglenesen és megtorlásul s akkor is csak a Bach-kor sötétségében kapott a nemzet büntetésül, s ráadásul nem is a nálunk mégiscsak műveltebb és a kultúrában előrehaladtabb németség, hanem elmaradott Balkán-népek részéről. Őrültségnek látszik ez részéről, pedig nem volt az.

Elhihetjük, hogy ilyen tervezet aláírására Kossuth már csak hiúságból és népszerűsége féltése miatt se lett volna kapható, ha elkerülésére lett volna más lehetőség. E szükségszerűség felismerése nem volt más részéről, mint a kérlelhetetlen valósággal való számolás, amely alól az, aki politikát csinál, semmiképpen se bújhat ki.

Nem más, mint Kossuth Lajos bizonyította be tehát, mennyire igaz az az állításunk, hogy csak az lett volna részünkre az igazi baj, ha szabadságharcaink teljes sikerrel, azaz a Habsburgok magyarországi uralmának megdöntésével jártak volna.

Akkor még a legnagyobb nemzeti felháborodás követte Kossuthnak ezt a dunai konföderációs tervét, mert akkor még urak voltunk, s igen nagy volt bennünk a nemzeti önérzet. Ma már, Trianon után, szerényebbek vagyunk és azóta sokan megállapították már, hogy éppen e

tervben nyilvánult meg legjobban Kossuth lángelméje, hiszen valósággal a jövőbe látott és próféta lett: megjövendölte a jövőt. Csak afelett siklanak el, hogy milyen jövőt jövendölt meg, melyik jövőnek volt ihletett prófétája? A trianoninak.

Azon is átsiklanak, hogy ezt a szomorú magyar jövőt Kossuth nemcsak megjövendölte, hanem elődeivel: a Bocskaiakkal, Bethlenekkel, Rákócziakkal és Thökölyekkel egyetemben *elő is készítette*. Hogy nem lett valósággá már előbb, nem az ő érdemük, hanem azoké, akik leverték őket, vagy legalábbis teljes győzelmüket megakadályozták. Ha győznek, Trianon évszázadokkal való megelőzése és Magyarország részeire való bomlása lett volna az idétlen eredmény.

Szabadságharcaink tehát nem voltak mások, mint éretlen gyerekek játékai, akik részint éretlenségből, részint kíváncsiságból, részint rosszaságból kieresztették az okos papától skatulyába gondosan bezárt romboló szellemeket s tették mindezt részint azért, mert nem ízlett nekik az engedelmesség, részint mert virtuskodni akartak vele társaik előtt, részint mert unták magukat s tevékenységet kerestek nyugtalan szellemük részére, részint mert vásottak voltak, részint mert gyerekek, tapasztalatlanok és kíváncsiak voltak.

Ezer szerencséje a hazának, hogy a jó papa (akit azonban nálunk oly gonosznak híreszteltek el) még idejében közbelépett és sikerült neki néhány száz évre újra a skatulyába zárni ezeket az ezeréves Magyarország szétrombolására alkalmas szellemeket. Csak most, mikor mégis végleg kiszabadultak (mert a jó papa már nincs), látjuk, milyen veszély fenyegetett bennünket már évszázadokkal ezelőtt s mennyire romlásunkra lett volna az, amiben éretlenségünkben szabadságunkat kerestük.

Trianon fúriái nemzetiségeink és a határainkat övező hasonló nemzetiségekből álló államok képében már a törökvilág óta itt kísértettek közöttünk s a magára hagyott és a törökvilágban még külön is legyengült és elvérzett Magyarország egymagában gyenge volt megfékezésükre. Hisz azt kell látnunk, hogy még az első világháború alatti, már eléggé felvirágzott, megerősödött, 21 milliós Magyarország is gyenge volt még hozzá. Ezt a szerepet csak a Habsburg-nagyhatalom tudta elvégezni s el is végezte sikerrel, míg csak 1918-ban – annyi megelőző sikertelen kísérlet után – ledöntenünk nem sikerült.

A nemzet hamis vezetői és megtévesztő, igazi bolsevista ízű propagandájuk elhitették a néppel, hogy boldogsága egyedül e nagyhatalom gyűlöletes gyámkodásának megszüntetésétől függ. Ezért nemhogy örült volna régebbi, effajta kísérletei sikertelenségének, hanem valóságos nemzeti gyásznak tartotta e sikertelenségeket, s várva várta a pillanatot, mikor végre egy sikeres függetlenségi harcot vívhat. 1918-ban aztán elérte célját. Megdőlt végre a gyűlölt hatalom – nem kellett már hozzá nagy erőkifejtés, magától hullott az ölébe, de viszont ha nagyon akarta volna, meg is akadályozhatta volna összeomlását – s megkapta vele együtt nem hőn óhajtott szabadságát, hanem romlását, mert saját maga is vele együtt omlott össze.

Kossuth annyiban okos volt, hogy ezzel a sorssal már 48-ban is megbarátkozott. Csak az volt a bűne, hogy nemcsak tisztában volt ezzel már akkor, hanem el is fogadta, tudomásul is vette már akkor, vagyis inkább lemondott a függetlenségről és beleegyezett Magyarország darabokra bomlásába és ügyeibe való idegen befolyások megengedésébe, mintsem Bécs iránti gyűlöletéről lemondott volna. Sokkal jobban gyűlölt (Bécset, Habsburgot, Egyházat) mint szeretett (hazát).

Igaz, hogy haza ő már többet nem jöhetett volna akkor se, ha belátta volna tévedését és bűnbánatot tartott volna mindazért, amit nemzete és hazája ellen vétkezett. Mert ha királya meg is bocsátott volna neki (az megbocsátott volna, sőt örült volna, ha Kossuth elfogadja ezt a bocsánatot, olyan nagy urak voltunk mi akkor még!), nem jöhetett volna haza meggondolatlan színészies kijelentése miatt, hogy őt rákényszeríthetik arra, kiigya a börtönpoharat, de arra nem, hogy még egyszer Habsburg-alattvaló legyen. Oly sok nagyhangú kijelentésének megszegése után (például, hogy Budapestről a kormány többet nem költözik ki – s még abban a hónapban kiköltözött, mégpedig *végleg* –, meg hogy ha a temesvári csata elveszik,

agyonlövi magát stb.) legalább ezt az egyet már mégiscsak meg kellett tartania, ha nem akarta, hogy köznevetség tárgya legyen.

Ámde nem a maga személyét kellett volna néznie – melyről egyébként is oly sokszor hangsúlyozta, hogy az nem számít –, hanem a hazát. Önkritikát kellett volna gyakorolnia, el kellett volna ismernie nagy tévedését és bűnét s nemzetét a maga keserves tanulsága után a királya iránti hűségre és a lázadó szellem hazafiatlanságára figyelmeztetnie. Mert hiszen ha elismerjük, hogy a Habsburgokat csak a Kossuth képzelte és aláírta dunai konföderációval lehet pótolni, akkor azt ismerjük el, hogy számunkra pótolhatatlanok. Kossuth azonban – csakhogy ezt és vele az ő (és minden szabadsághősünk) politikájának csődjét és a nemzetre káros voltát el ne kelljen ismernie – inkább lemondott Magyarország függetlenségéről és integritásáról s előre elfogadta, sőt üdvösnek hirdette Trianont.

De Kossuth esete a 60-as években nemcsak azt bizonyítja, hogy szabadságharcosaink – ha győzelmesek lettek volna – mennyire tönkretettek volna bennünket, hanem ugyanezek a 60-as évek azt is bizonyítják, hogy viszont a Habsburg-nagyhatalom mennyire hihetetlenül nagy fokban alkalmas volt arra, hogy azt a Magyarországot fenyegető nemzetiségi veszélyt, mely alól Kossuth csak a szégyenletes dunai konföderációval tudott volna szabadulni, kivédje. A 67-es kiegyezés ugyanis teljesen elintézte, illetve több mint félszáz évig – tovább csak azért nem, mert akkor már nem volt meg ez a Habsburg-dinasztia – kitolta a magyar nemzetiségi veszélyt s minden méregfogát kiszedte. Hiszen még egész 1918-ig úgyszólván semmi joga sem volt nálunk a nemzetiségeknek s ők ezt minden nagyobb baj nélkül tűrték. *Még nemzetiségi képviselő is alig volt néhány a magyar országházban addig, míg Habsburgok voltak az uraink.*

Ennek alapján minden túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy ha a Habsburgok még néhány száz évig ülnek Szent István trónján, szinte önmagától megoldódott volna a nemzetiségi kérdés. A beolvadás ugyanis állandóan folyt, kivált az értelmiség körében, s hogy ez is mennyire összefüggött a Habsburgok képviselte katolicizmussal, mutatja, hogy legjobb akaratú volt irántunk és legkönnyebben beolvadt a német (de csak a katolikus német), aztán a katolikus tót és rutén (ez utóbbiak éppen a Habsburgok tették katolikussá is), legkevésbé a protestáns tót és német (erdélyi szász) és a görögkeleti, tehát a katolicizmus iránt szintén ellenséges oláh és rác.

Annál feltűnőbb ez a jelenség, mert hiszen a német volt legműveltebb nemzetiségünk s az öntudatosság együtt jár a kultúrával. Ha az a katolikus, másvilágra néző szellem is megmaradt volna, amit a Habsburgok annyira védtek, és amely a nemzetiségi kérdést a vallási eszmékkel szemben háttérbe szorította, hazánkban századok múlva már csak néhány százalékot tett volna egy-egy nemzetiség, de ezek se lettek volna rosszakaratúak. Ezt annál inkább lehetett volna remélni, mert a legújabb kor szellemének megfelelően úgyis kaptak volna bizonyos jogokat, viszont a Habsburgoktól támogatott katolikus szellemnek megfelelően magyar részről nem lett volna sovinizmus, azaz a magyarság szupremáciája [fennhatósága] nem nyilvánult volna dölyfösen vagy bántóan, a nemzetiségek dacát felkeltően.

Nagy felületesség lenne azonban azt gondolni, hogy csak olyan magától értetődő dolog volt, hogy 67 után nemzetiségi szempontból ugyanazok az állapotok folytatódtak Magyarországon, melyek 48 előtt uralkodtak, vagyis hogy az országnak még felét sem tevő magyar elem és annak nyelve továbbra is uralkodott az egész országban anélkül, hogy jogaiból csak valamit is juttatott volna nemzetiségeinek.

Hogy lett volna ez magától értetődő azok után, amik itt 48-ban történtek? Hisz láttuk, mily nagy gyűlölet lángolt itt fel 48-ban nemzetiségeink részéről irántunk és ennek hatására Kossuth már abba is beleegyezett, hogy Horvátország esetleg teljesen el is szakadjon tőlünk, sőt Kossuth országgyűlése Szegeden már olyan jogokat adott a nemzetiségeknek, melyekkel itt soha még (67 után se) bírtak.

A 48-as kormány tehát elismerte, hogy ő a magyarság oly tökéletes uralmát nem tudja biztosítani az egész ország fölött, mint amilyent a Habsburgok „elnyomása” biztosított itt

ugyanezen magyarságnak. S lám, az utána következő újabb Habsburg-uralom ugyanezt még a 48-ban történtek után is biztosítani tudta nekünk.

Pedig ugyanekkor Szemere is állandóan azt hangsúlyozza naplójában külföldön, ahol európai színvonalon láthatta a helyzetet, hogy a régi világ elmúlt s ma már a nemzetiségeknek adandó széles jogok nélkül Magyarország fennmaradása el se képzelhető (a Habsburgok ezt nem csak elképzelni, hanem megvalósítani is tudták), Kossuth pedig ugyanakkor csak az egyenesen szégyenletes dunai konföderáció s a vele járó hihetetlen mérvű magyar jogfeladások árán tudta elképzelni Magyarország fennmaradását. A Habsburgok meg tudták csinálni a dolgot még 67-ben is a nemzetiségeknek a magyarság rovására adott legkisebb kedvezmény nélkül.

De hogy az a nemzetiségi probléma, melyet a 67-es kiegyezés, illetve a Habsburg-nagyhatalom oly könnyedén megoldott, akkor mennyire megoldhatatlannak látszott, azt láthatjuk onnan, hogy „maga Deák a sógorához írt levelében (Pesten, 1861. január 9-én) szinte a búskomorság hangján szól a nehézségekről". (Szilágyi, X., 570. o.)

„Meggyőződésem – írja –, hogy Magyarország kétesebb helyzetben még nem volt, mint jelenleg. Még akkor is, ha minden oldalról legjobb szándékot teszünk fel, ha sem ott fent abszolutisztikus célok, sem itt alant forradalmi túlfeszített remények nem léteznének is. Négy fontos kérdésnek célszerű megoldását majdnem a lehetetlenséggel határosnak tartom. Egyik s tán legnehezebb a pénzügy. Az óriási terheket, akár együtt kezeljük azokat, akár megosztjuk, nem leszünk képesek elbírni. Ha ma felosztanák az államadósságot, reánk aránylag a kedvezőbb esetben is olyan osztalék jutna, melynek kamatjai, a hadsereg arányos részének ellátása, a közigazgatás költségei: a jelenleg fennálló felette terhes direkt és indirekt adók összegéből ki nem kerülne, hanem azok tetemes emelését igényelné, amit senki se akarhat."

(Látjuk tehát, hogy a 48 utáni „elnyomás" korában, melynek állítólag lelketlenül nagy adóiról rémeket mesél a magyar hazafias legenda, kevesebb „direkt és indirekt" adót hajtottak be rajtunk még annál is, amennyi az ország fenntartására és az államadósság ránk eső részének kamataira kellett. Úgy „nyomtak el" tehát bennünket azok a lelketlen osztrákok, hogy még helyettünk is ők fizettek még akkor is.)

„Az adósságokból pedig ki nem fogunk bújhatni még akkor sem, ha a birodalomtól elszakadnánk, mert azok legnagyobb része, talán másfél milliárd, külföldön van, a külhatalmasságok pedig el nem néznék, hogy az ő alattvalóik másfél milliárdot veszítsenek el, mint el nem nézték akkor, mikor Belgium Hollandiától elszakadt, hanem az adósságokból nagy részt Belgiumra rótták, mely azt ma is fizeti."

Második kérdés volt a hadügy.

„Harmadik nehéz kérdés a nem magyar nemzetiségek, melyek teljesíthetetlen követelésekkel lépnek fel, horvát, rác, oláh mindenik különálló politikai nemzetnek akar tekintetni s oly igényekkel áll elő, miknek teljesítése az országot feldarabolná, Magyarországot megszüntetné s legfeljebb egy új szövetségi államot hozna létre, melyben a magyar az ország közepén, természetes, védhető határok nélkül (tehát szakasztottan, mint Trianonban létrejött) csak töredéket képezne."

„A negyedik nehézség Deák szerint a közös külügy."

Láttuk, hogy a hadügyben és a külügyben engednünk is kellett, de viszont e két engedmény fejében, hol szintén gondoskodás történt függetlenségünk s Ausztriával való egyenrangúságunk biztosításáról, a másik két nehézséget: a pénzügyit és a nemzetiségi kérdést a dinasztia teljesen a javunkra intézte el. Az elsőt úgy, hogy a fizetésből kétannyit vállalt, mint mi, az egyébként egyenrangú fél. A nemzetiségi kérdést pedig minden nehézség nélkül intézte el annyira a mi javunkra, hogy Deák, sőt Szemere és Kossuth még csak álmodni se mertek volna arról, hogy még ez is lehetséges, de egyetlenegy 48-as politikus se.

Tekintélyével és hatalmával uralkodóházunk egyszerűen lehetővé tette, hogy átugorjuk 48-at, mintha nem is lett volna akkor nemzetiségi követelés és véres magyargyűlölet és lázadás,

sem hogy azóta is eltelt már még két évtized, melyben szintén haladt a világ, s visszaállította a régi, teljes magyar szupremáciát úgy, hogy Apponyi Albertnek, mint kultuszminiszternek, elbizakodottan bár és ostobán, még az is módjában állt, hogy utána még félszáz év múlva is (de természetesen még mindig a Habsburg-nagyhatalom oltalma alatt) minden állami iskolában (elemi iskolákban!) elrendelje *a magyar tanítási nyelvet*. Tehát még Árva, Zólyom, Trencsén, Liptó, Túróc, Sáros, Szepes megyében is, *ahol nincs egyetlenegy magyar falu.*

S a nemzetiségek mukkanni se mertek e már igazán túl erős kihívás ellen, részint mert évszázadokon át katolikus, nem pedig soviniszta szellemben nevelték őket, részint mert protektoraik, a szerb és oláh fejedelmek a Habsburg-nagyhatalommal szemben semmit se tehettek. De még a moszkvai atyuska is csak titkon, a föld alatt működött. Igaz, hogy így a rác és az oláh is működött, de mindez nem sokat számított, mert hiszen a magunk portáján mi voltunk az urak és persze a mi portánk volt nemcsak az Alföld és a Dunántúl, hanem Árva megye, Fogaras megye, Újvidék és Fiume is.

A 67 utáni Magyarország mutatja, milyen biztonságban, sőt úri fölényben élhetett a magyarság a Habsburg „elnyomás" oltalma alatt. A trianoni Magyarország épp így mutatja viszont azt, hova jutottunk Habsburgok nélkül „függetlenségünk" visszaszerzése után. Kossuth „képtelen", „kétségbeesett", „ellenszenves" (mindegyik szó a „hazafias" történetírás kifejezése) dunai konföderációja pedig azt bizonyítja, hogy hova jutottunk volna már sokkal régebben is, ha sokkal előbb sikerül „felszabadulnunk" a Habsburg „iga" alól.

Sajnos, hogy a magyar közönség ezt még most se vette észre. Ezért vagyunk aztán ott, ahol vagyunk. De az se véletlen, hanem csak stílszerű s mutatja, hogy ellenségeink már régen tudják azt, amit mi még most se tudunk, hogy a kisantant, azaz a mi „utódállamaink" azt az egyet szigorúan kikötötték, hogy az új („független") Magyarország Habsburgot többé nem választhat királyává.

De bizonyára az se véletlen, hogy legnagyobb szégyenünk és elesettségünk éveiben éppen a Kossuth és a Petőfi nevét viselte az a két „magyar" rádióállomás, mely elnyomóink nevében állandóan harsogta fülünkbe, hogy szégyenünk nem szégyen, hanem dicsőség, s hogy nem szolgák vagyunk, hanem csak most lettünk igazán és örökre szabadok. Kossuth és Petőfi volt ugyanis a két fő ellensége a magyarországi Habsburg-uralomnak.

A szabadelvűség (liberalizmus) kora

„Utazás a Balaton körül”

Az 1867-től 1900-ig terjedő kort nevezhetjük a szabadelvűség (liberalizmus) korának. A francia forradalom után, a XIX. század első felében, a nemzeti forradalmak, illetve szabadságharcok következtek, a XIX. század második fele pedig az a kor volt, melyben az emberek „élvezték” a francia forradalom hozta vívmányokat, elsősorban a szabadságot. Teljes szabadság volt ekkor gazdaságilag és teljes szabadság volt vallásilag, de mind a kétféle szabadságnak inkább a hátrányai tűntek ki. Mintha csak azt akarta volna ez a kor bebizonyítani, hogy a forradalmak jelszavai mennyire hamisak és álnokok voltak és a nagy szabadság mennyire nem volt kívánatos.

A gazdasági szabadság például azt jelentette, hogy szabad volt a tőke és szabadon zsákmányolta ki a munkást. Alig voltak akkor még munkásvédő törvények, melyek a teljes szabadság elé gátat emeltek volna. Eleinte nem is volt még miatta nagyobb baj, mert a példátlanul nagy gazdasági virágzás még így is tűrhető jólétet biztosított a munkásnak, mert nagy lévén a kereslet munkásokra , nem a munkaadók, hanem ők voltak azok, akik fölényben voltak. Azonban a mind nagyobb technikai fejlődés és a munka ésszerűsítése (racionalizálása) előbb-utóbb szükségképpen magával hozta a munkanélküliséget, mert hiszen mindig könnyebben és mindig kevesebb munkaerővel tudták gyártani az iparcikkek tömegét, melyekből viszont annál kevesebb talált vevőre, minél több lett a munkanélküli.

Így lettek aztán a század végére mind sűrűbbek a munkásmozgalmak, a sztrájkok és lett mindig nagyobb hatalommá a marxizmus előbb szociáldemokrácia, később kommunizmus néven. De ezek a mozgalmak akkor is megjelentek és hatalommá lettek volna a közéletben, ha a tőke nem zsákmányolta volna ki a munkásokat. Hiszen a forradalmi mozgalmak szabadság követelésére szoktatták a tömegeket, a szabadságból pedig sohasem lehet elég, mert evés közben szokott megjönni az étvágy.

Ha a munkásnak nem kell küzdenie a kizsákmányolás ellen, akkor küzd az urakkal, a munkaadókkal való egyenjogúságért. Vagyis a volt urak kizsákmányolásáért. Az emberi természet ugyanis már csak ilyen, s természetesen nemcsak a tőkések, hanem a munkások természete is ilyen. Az a munkás, akit hitétől megfosztottak, kinek szemében a tiszteletet, alázatosságot és engedelmességet szégyellnivaló együgyűségnek tüntették fel, másképpen nem is tehet. Ahogyan folyt tehát a forradalmakból a szabadelvűség, úgy folyt a szabadelvűségből az osztályharc és a kommunizmus.

A vallási szabadságnak is csak a rossz oldala valósult meg a liberalizmusban. Szabad volt benne felekezet nélkülinek lenni és szektához tartozni, de nem volt szabad meggyőződéses katolikusnak lenni. Hivatalosan katolikusnak lenni is szabad volt, de viszont az igazi katolicizmusnak nem katolicizmus, hanem klerikalizmus, ultramontanizmus, vakbuzgóság és bigottság lett a neve, ebben részesnek lenni pedig megvetettebb volt, mint sikkasztónak vagy szélhámosnak lenni. Szinte képtelenné tett a közéletben szerep viselésére. A haladás, a kultúra, sőt a társadalom ellenségét azonosították vele s a hozzáfűződő gúny és lekicsinylés minden érvényesülni akaró embert elriasztott tőle.

Ez a kor megértéssel nézte még a nazarénusok fanatizmusát is és a kultúra elengedhetetlen feltételének tekintette, hogy zsidó viccet ne merjen valaki mondani, sőt izraelitának mondja a zsidót és „felekezetnek”, semmiképpen se fajnak az izraelitaságot. De azt például semmiképpen meg nem engedte, hogy az állami iskolában akár a tanító, akár a gyerek imádság előtt vagy után keresztet is vessen vagy úgy köszönjön, hogy „Dicsértessék a Jézus Krisztus”. Az én egyik zsidó vallású elemi iskolai tanítóm a tiszta katolikus Zalában harmadik elemiben az egész osztály előtt szégyenített meg miatta egy kis „tudatlan” falusi gyereket, mikor „Dicsértessék”-kel lépett be az osztályba s egész addig újra meg újra kiküldte, míg csak szegény gyerek ki nem találta, mit vétkezett s végül helyette azt nem mondta: Jó napot!

Annak szemléltető bemutatására, hogy vallási szempontból milyen volt a mi közszellemünk, milyen az irodalmunk a liberalizmus korában, hogyan bántak az Egyházzal és hogyan bánhattak vele minden legkisebb büntetés vagy ellenhatás nélkül, közlök egy részt Eötvös Károlynak, az „Utazás a Balaton körül" c. művéből, melyben a szerző a sümegi püspöki palotában való időzésével kapcsolatosan szellemeskedik.

Tájékoztatásul megjegyzem, hogy Eötvös Károly egy dunántúli kálvinista hétszilvafás nemes fia, híres ügyvéd, politikus és a 48-as függetlenségi párt elnöke, no meg a jó pénzért a kis kálvinista magyar lány vérét vevő tiszaeszlári sakterok [mészárosok] védője volt. Öreg korára író is lett belőle.

Kiadója, Révai Mór, azt írja, hogy az „Utazás a Balaton körül" olyan műve Eötvös Károlynak, „amelyben önmagát múlta felül".

A mű megjelenése „páratlan szenzációt jelentett a magyar irodalomban".

„Szinte csodálatos egyértelműséggel hangzottak el a bírálók ditirambusai [dicséretei]."

„Eötvös Károlynak ezzel a munkájával szemben még a sablonos kritika is elhallgatott."

„Azt mondották, hogy ez a mű az írásművészetnek olyan magaslatán áll, hogy azt már túlszárnyalni nem lehet."

„Eötvös Károly könyvárusi sikere is, a mi viszonyainkat tekintetbe véve, mondhatni fenomenális volt. Munkáinak első sorozatában megjelent kötetei átlag 18-20.000 példányban keltek el."

„Eötvös Károly közönsége nagyobb volt más író közönségénél."

Lássuk már most, mi mindent írt össze ez a „fenomenális sikerű" magyar író a veszprémi püspök lakatlan sümegi palotájával kapcsolatban, hálából azért, mert ott a veszprémi püspök vendége lehetett, ingyen szállást és „gazdag estebédet" kapott.

A palota kapuszínjében egy falba vert szegen egy mamutcsont lógott, melyet a környéken ástak ki a földből. Eötvös Károly szerint azért kerülhetett oda ez a csont, mert a nép az ilyen rendkívül nagy méretű csontokra „ma is azt hiszi, hogy az a csont valami óriás embernek csontja. Vagy valami csodatevő szenté. Talán Szent Kristóf térdkalácsa. Sehol se lesz annak jobb helye, mint a püspöki palotában".

Aztán mindjárt elmond egy buta történetet egy öregasszonyról, „akinek csúz rakódott a könyökébe", a lányát pedig egy szegény legény szerette, aki úgy nyerte meg az öregasszony tetszését, hogy egy talált mamutcsontot tett a könyökére. „Akkora darab volt, mint egy tulipántos láda. Mindjárt elhitte az öregasszony, hogy ilyen csontja nem is lehet másnak, csak előkelő rangú csodatevő szentnek. Bizonyosan meg is gyógyult tőle."

Tehát ilyen szellemességekkel „múlta felül önmagát" a jó Eötvös Károly, ezekkel ért el a magyar könyvpiacon „fenomenális sikert" és ilyen pimasz és ilyen sületlen vallásgúnyolások láttára hallgatott el vele szemben „még a sablonos kritika is".

Mert az effajta „szellemes" történetekbe – úgy látszik – nem is lehetett volna még rosszakarattal se belekapaszkodnia senkinek. Pedig mindez olyan ízléstelen kálvinista vallásgúnyolás, de szellemességnek is annyira sületlen és a katolikus magyar nép olyan botrányos nem ismerésére vall, hogy már nem is megbírálni kellene, hanem csak kinevetni.

A magyar nép, kivált a dunántúli magyar nép, már száz évvel ezelőtt is sokkalta műveltebb volt annál, semhogy óriásokban hitt volna, annál kevésbé, hogy egy nagy állat csontját nézte volna egy óriás emberének. De még ha annak is nézte volna, micsoda kétségbeejtő logikai bakugrás az óriást a csodatevő szenttel azonosítani? Volt-e már olyan falusi anyóka, aki a szenteket óriásoknak gondolta?

Aki szokott „bigott" öregasszonyokkal beszélgetni, annak nem kell magyaráznunk, hogy a szenteket nem cserélik össze az óriásokkal még akkor se, ha hinnének még az óriásokban. Melyik hívőnek jutott valaha akár csak az esze ágába is az, hogy Jézus, vagy Szűz Mária, vagy Szent Péter, vagy Páduai Szent Antal, vagy Nepomuki Szent János *óriás* volt? Aztán melyik öregasszony gondolt valaha arra, hogy a szentek csontjait a sümegi határ dűlőiből le-

het kiásni? És ha már onnan ásnák ki, akkor bizonyára nem a püspöki palota kapualjában akasztják fel egy szegre, hanem a templomban helyezik el, mégpedig arany koporsóban.

De öreg magyar parasztasszonyok még azt se igen tudják, mi az az ereklye, mert tudvalevő, hogy ilyesmikben hazánk nem éppen gazdag. Ha van is, városokban, a templomok oltárain üvegkoporsókban van. Ezekben a csontokat az odatévedt falusi parasztasszony legfeljebb láthatja, de nem tapogathatja, hiszen egyébként is minden ereklye le van pecsételve s így azt még a pap se fogdoshatja és teheti rá olyan könyökökre, melyekbe „csúz rakodott".

Egész nyugodtan mérget vehetett volna arra Eötvös Károly, hogy azt a mamutcsontot Sümegen hozzá hasonló úriember (valószínűleg valamely püspöki gazdatiszt) szállíttatta és akasztatta oda a lakatlan püspöki palota kapualjába és soha egyetlenegy sümegi embernek (öregasszonynak se és kétszáz évvel ezelőtt se) jutott eszébe, hogy az a csont egy csodatevő szenté lehetett és hogy az az ő csúzát esetleg meggyógyítja. Hiszen a vak is látja rajta, hogy *állat* csontja!

Eötvös Károly csak a kálvinista parasztot és öregasszonyt ismerte alaposabban, de beléje nevelték otthon is, meg a pápai kollégiumban is, hogy a katolikus nép, még ha épp oly magyar is, mint a kálvinista, nála sokkal alsóbbrendű, félállat, melynek egész élete ostoba babona s éppen emiatt éretlen a tiszta evangéliumra. Ezért nem csatlakozott a reformációhoz annak idején.

Hogy aztán ezt a korlátolt, katolikus magyar testvéreire annyira sértő (és ha azokban is lenne egy kis önérzet, mégha az övének csak egy tizedrésze is), a magyar vallási béke teljes feldúlására tökéletesen alkalmas gúnyos lenézést Eötvös Károly „fenomenális sikerrel" vihette a magyar közönség elé és „önmagát múlhatta vele felül" a magyar irodalomban, az csak azt mutatja, milyen megtisztelő véleménye van (illetve volt akkor még) kálvinistáinknak katolikus testvéreik intelligenciájáról, milyen birkatürelem lakott akkor még a katolikus magyarságban és milyen pimasz szemtelenséggel éltek ők ezzel vissza akkor, mikor még lehetett.

Hát ahhoz meg mit szóljunk, hogy a magyar kálvinizmus e képviselője ugyanakkor viselkedik így, amikor a katolikus Egyháztól Sümegen ingyen szállást és gazdag estebédet kap? Tehát hálából. Így köszönte meg az ingyenes, gazdag estebédeket.

Eötvös Károly ezután azon elmélkedik a *lakatlan* sümegi püspöki palotában, hogy milyen hideg, milyen ellenszenvet keltő, milyen visszariasztó az ilyen lakatlan palota! S mindez szerinte azért, mert „*maradék nélkül* múltak el" a püspökök. „Utódaik csak a vagyont örökölték s nem a vért, a nevet, a büszkeséget és a becsületet."

Tehát a palota rideg üresség̀ének megint csak a katolikus Egyház, a papi nőtlenség az oka. Egy újabb alkalom, hogy belerúgjunk abba, aki nekünk ingyen szállást és gazdag estebédet ad, s újra csak kifejezzük ellenszenvünket a magyarságnak a mienkétől különböző hitvallást valló része iránt, még akkor is, ha éppen szíves és bőkezű házigazdánk.

Pedig hát egészen kétségtelen, hogy a palota lakatlanságához semmi köze a püspökök kötelező nőtlenségének. Sokkal inkább a püspökök igénytelenségének van hozzá köze. A sümegi palota akkor épült, mikor még Veszprémben nem volt (hiszen a törökök garázdálkodtak ott évszázadokig). Mikor az elkészült, kettő nem kellett az igénytelen püspöknek. Sokba került volna egyszerre két lakást üzemben tartani és személyzetét fizetni. Előfordul ez a családos mágnásoknál is, ha nincs elég pénz vagy lenni lenne, csak takarékos és igénytelen a gazda. Egyébként azóta lakója is lett a sümegi püspöki palotának püspöki ivadékok nélkül is: Radnay Farkas, címzetes érsek, a csehektől elűzött besztercebányai püspök otthona lett, míg élt.

De hát Eötvös Károly persze jobb szeretné, ha név szerinti püspöki ivadékok tanyáznának az effajta palotákban s azok költenék víg mulatozás közepette azt a vagyont, melyet őseink az Evangélium ügye előmozdítására meg a szegények támogatására hagytak.

Azt is elfelejti a tüneményes sikerű író, hogy kötelező nőtlenség nélkül nincs mindig utód, aki a nagy nevet örökölje. Hol vannak már az Árpádok, a Báthoryak, Zrínyiek, Rákócziak, Thurzók, Széchyek, Illésházyak, Frangepánok, Thökölyek, Bocskaiak, Homonnaiak,

Bebekek, Balassák, gersei Pethők, devecseri Csoromok, iktári Bethlenek, Czibakok, Bercsényiek stb.? Pedig őket senki se kötelezte nőtlenségre! De Mátyás király, Nagy Frigyes, Hitler után se maradt utód, Napóleon és Petőfi után pedig maradt, de penészvirág.

De sok palota maradt már lakatlan akkor is, ha lakói nemcsak a házasodásról és a föld vele járó örömeiről nem mondtak le, hanem mert túlságosan is hódoltak az effajta örömöknek! S ne felejtsük el azt se, hogy nemcsak nagy nevet és *becsületet*, hanem *becstelenséget* is lehet örökölni az ősöktől.

Aztán Eötvös Károly, mint a test és vér embere, nem tudja felfogni, hogy néminemű kis különbség mégiscsak van aközött, hogy ha testi fogyatékosság, sőt talán éppen a fajtalanság miatt nincs utód és ha azért nincs, mert valaki eszmékért él és a lélek és szellem világába emelkedik. Elfelejti, hogy nemcsak Sümegen van lakatlan püspöki palota azért, mert a püspököknek nem voltak utódaik, hanem „arra alá Baranyában" meg Somogyban, meg Tolnában a magyar kálvinista falvakban is százával vannak elnéptelenedett, pusztulóban levő paraszti porták szintén azért, mert nincs utód, aki lakjék bennük. Pedig ezek tulajdonosait nem kényszerítette senki arra, hogy ne legyen utód, sőt egyenesen azért szidták és szidják őket, hogy miért nincs. És ezeket a falusi magyarokat olyan lelkipásztorok vezetik már 3-4 évszázad óta, akik a test és vér dolgaiban „példát adnak" nekik és utódaik vannak.

Ellenben éppen e sorok írója mutatta ki, hogy az a katolikus magyar nép, melynek pásztorai utódok nélkül halnak el, mert „férfiatlanná" tették magukat „az Isten országáért", úgy szaporodnak, hogy már a várton felüli egyedek millióival ajándékozták meg a magyar törzset. De persze annak megértéséhez, hogy ez hogy lehet, nemcsak kálvinistának, hanem kereszténynek is kellene lenni. Hol van azonban ettől Eötvös Károly s azok a magyarok, akiknek körében balatoni utazása közben keletkezett sületlen elmélkedéseivel olyan „fenomenális" sikert aratott?!

„A lakatlan kastélyt – folytatja Eötvös – Julianna asszony, a kulcsárnő, ki félszemű és öreg, no meg a cirmos cicája őrzi."

„Élhetett volna ez a macska – mondja – tejjel, vajjal, mészárszékbeli finom hússal, baromfiaprólékkal, de ő csak megmaradt az egér mellett."

Nagyon téved Eötvös. A százezer holdas püspökök palotáiban nem kaptak és nem is kaphattak volna a macskák se vajat, se baromfiaprólékot, annál kevésbé „mészárszékbeli finom húst", mert a keresztények a macskáikat nem úgy tartják, mint Eötvös Károly, vagy a zsidó kapitalisták és a vallástalan vénkisasszonyok szokták tartani. A macskák nálunk még palotában is csak legfeljebb tejet, üres főzeléket, csontot (nem baromfiaprólékot, hanem baromfibelet) kapnak, azt, ami emberi táplálkozásra nem alkalmas. Mi még ha palotában lakunk is, éles különbséget teszünk állat és ember között és nincs szívünk ahhoz, hogy macskáinkat vajjal és mészárszékbeli finom hússal etessük akkor, mikor hasonló jók sok embernek se jutnak. Mint látszik, az Eötvös Károlyok kereszténységével mindez nem ellenkezik.

Eötvös Károly egészen meghatódik a palotában lakó és mégiscsak egerészésből élő püspöki macska igénytelenségétől és magas erkölcsiségétől s persze rögtön az jut eszébe, hogy mennyivel magasabban áll ez a macska, mint püspöki gazdái.

„Hej – kiált fel –, ti főtisztelendő, méltóságos, nagyméltóságú és minden méltóságú főpapok és papi fejedelmek (mint látjuk, a méltóságos cím – mivel őt se illette meg – őt is épp úgy bántja, mint a bolsevistákat) –, ha tibennetek is megmaradna az az erkölcs, ami a félszemű kulcsárnő öreg cirmos-macskájában megmaradt!"

Hej, Károly, Károly, Eötvös Károly! – kiáltjuk neki mi is feleletül. – Milyen címen mersz éppen te a mi püspökeinknek oktatást adni erkölcsről? Végleg elvesztetted az eszedet, hogy éppen magadat tartod illetékesnek főpapoknak és „papi fejedelmeknek" adni leckét erkölcsből?! Te, akiről zsidó kiadód is, akinek emlékirataiból csak az imént idéztük a téged dicsőítő részeket, megállapítja, hogy *„rendesen lusta"* voltál és hogy *„Eötvös Károly még hiúbb volt, mint aminők a nagy írók rendesen lenni szoktak"* és hogy *„csodálatos az, mennyi dicséretet*

bírt el”, sőt hogy *„mindig ígért és sohasem teljesítette ígéretét”.* (Révay Mór: „Írók, könyvek, kiadók”, II. kötet, 93. és 95. o.)

Te mered magadat püspökök bírájának feltolni s különösen őket igénytelenségre buzdítani, akinél több pénzt kevesen költöttek el életükben Magyarországon? Te, aki a tiszaeszlári perben nem a szegény meggyilkolt magyar, sőt kálvinista Solymosi Eszter ügyét védted, hanem a zsidó sakterekét csak azért, mert a magyar lány szegény volt, a sakterok mögött pedig pénzmágnások álltak s aki magad írod („A nagy per”-ben), hogy mikor utána a zsidók „csak” 30.000 forintot (aranyforintot) akartak munkádért fizetni, visszaküldted nekik, hogy: kevés, és aki aztán utána kaptál a harminc helyett százezret? (Akkor, mikor 6 krajcár volt egy liter tej.) S mikor te ezt is mind elköltötted?!

Az önkritikának az elmeháborodottsággal határos hiányára vall, ha a fiskális Eötvös Károly a sümegi püspöki kastély egerésző macskája láttára nem a maga pazarlása miatt pirul, hanem arra tartja magát illetékesnek, hogy fölényes hangon egy Széchenyi prímásnak, egy Patachich kalocsai érseknek, egy Eszterházy Károly egri és egy Padányi Bíró Márton veszprémi püspöknek adjon leckéket az igénytelenségből (pedig a legutóbb említett püspök éppoly szegény kálvinista kurta nemesnek született, mint ő).

Széchenyi Pál, kalocsai érsek nem alkotott semmit s pénz se maradt utána, mert már kicsinyben elosztott mindent, sőt nem is nagyon volt mit elosztania, mert a pénzzel sohasem törődött. Ezzel szemben nagybátyját, Széchenyi Györgyöt egy külföldi bíboros kortársa „a bőkezűség és adakozás csodájának” nevezte, mert azon kívül, hogy a későbbi összes Széchenyi grófok minden vagyona tőle származik, jótékony célra tett adományai is egymillió forintot tesznek ki akkori értékben. Mai pénzben legalább százmilliót.

„Talán abban tennének – írja fölénnyel ez a Széchenyi érsek – a kamarák és őfelsége is valami difficultást [nehézséget], hogy annyit adtam az atyafiaknak? Egy az, hogy mindenek harmad részit szabad volt nekik hagynom, noha tizedrészit se hagytam annak, akit ad pias cousas [jámbor célokra] hagytam. Másik az: mit hagytam? Kürt 13.000 forintban van. Ráró 20.000-ben egy része, másik része 10.000-ben, Széplak 20.000-ben, Fölső-Vidék 50.000-ben, Egervár 36.000-ben (ezek a Széchenyi-birtokok). Mindez sem teszen annyit is, mint amit őfölségének hagytam és adtam (a török ellen): az a 100.000 forint is azon kívül még a 120.000 forint. Hát hol van még, amit az ispotálokra hagytam és fundáltam?!”

De viszont ugyanez a Széchenyi prímás maga olyan igénytelenségben élt, hogy halála után nem maradt utána egy tisztességesebb bútordarab.

Ez a „pazarló” és „fényűző” főpapok fölényes válasza mind a kálvinista kurta nemes és prókátor fölényes „hej”-ezésére, mind a sümegi püspöki kastély igénytelenül egerésző macskájának tőle szavakba öltöztetett néma szemrehányására. Eötvös szemrehányásából mindössze csak annyi igaz, hogy a veszprémi püspökök csak űzhettek *volna* fényt, ha akartak volna és ha ők is Eötvös Károly-féle emberek lettek volna, nem pedig a valóságban voltak fényűzők.

A macska gazdájáról, „a jó kulcsárnőről” egyébként megjegyzi Eötvös, hogy „nem volt valami szép asszony”. Természetesen ez se tetszik neki. De vajon ha fiatal és szép lett volna az a püspöki kulcsárnő, akkor viszont micsoda következtetéseket vont volna le belőle a püspökök erkölcseire oly kényes kálvinista prókátor s milyen „tanulságos” (s természetesen még „fenomenálisabb” sikerű) elmélkedések keletkeztek volna arról, hogy vajon mi lehet az oka, hogy a püspököknek is a szép fehérnép kell, nem a csúnya? Most, hogy félszemű és csúnya a papi nőalkalmazott, Eötvös csak kelletlenül megállapítja a tényt, de az ellenkező következtetéseket természetesen egyáltalán nem hajlandó belőle levonni. Hiszen akkor jót kellene mondania a főpapokról.

A termek falairól a régi veszprémi püspökök képei néztek le s láthatólag nagy hatást tettek Eötvösre. Tehettek is, hisz ott voltak köztük „a hatalmas Rozgonyiak, akik szentek voltak az Isten előtt (de Eötvös Károly istenét természetesen csak kis „i”-vel kell írni) s kemény

hadvezérek az ellenség előtt. Könnyük hullott az oltáron, vérük a csatatéren s jobban szerették az országot, mint a mennyországot".

Látjuk tehát, hogy furcsa szentek ezek az Eötvös Károly-féle kálvinista sütetű szentek, de látjuk azt is, hogy a kísértő sátán megint csak kibújt a kálvini prókátorból és a zsidók védőügyvédéből. Hogy ugyanis miért érdem egy szentre az, hogy a földet jobban szereti, mint az eget, azt igazán csak Eötvös Károly tudná megmondani. Hiszen ez azt jelenti magyarul, hogy azok a megdicsért püspökök a mennyországban nem nagyon hittek és természetesen Eötvös Károly és hasonszőrű kálvinista hittestvérei se nagyon, sőt bizonyára még náluk is kevésbé hisznek benne. De ők a katolikus püspökben is azt szeretik, ha ő se nagyon hisz benne.

Az már nem zavarja őket, hogy ezzel tulajdonképpen azt állapítják meg megelégedéssel, hogy jellemtelenek, képmutatók azok a püspökök (mert hiszen szóval a mennyországot hirdetik). Ha pedig valamelyik olvasónk megbotránkoznék ezen a Rozgonyi veszprémi püspökön, azt megnyugtathatom, hogy közel se olyan veszélyes a dolog, mint gondolja, mert én eddig komoly művekben – még a kálvinistákban is – mást se olvastam, mint csak azt, hogy Eötvös Károly egyik történelmi adata hamisabb, mint a másik.

Aztán a sok között lenézett a falról Eötvösre „a dacos főpap, aki kardot kötött a püspöki palást fölé és vitéz (talán rabló) hadainak élén maga rohanta meg a szomszéd főurat, gersei Pethőt s ostrommal vette be Tátika várát. Nem bírt vele még az országgyűlés se, s mikor kárhoztatták, a hitújítás élére állt".

No hát erről a veszprémi püspökről elhisszük, hogy neki az ország előbbre való volt, mint a mennyország, de igazán elégtételünkre szolgál, hogy meg is találta a zsák a foltját és hogy az ilyen veszprémi püspök a hitújítás apostola lett hazánkban s bűnét és „érdemét" egyaránt a kálvinista prókátor állapítja meg, nem mi. De azt is látjuk, hogy ezek a mennyország helyett inkább az országot (tehát a hazát) szerető emberek valójában önmagukat és a zsebüket szerették, nem pedig az országot. A haza csak maszlag a szájukban.

Kecsethy Márton, veszprémi püspök emberei 1538. január 21-én ugyanis nemcsak a Pethő-családnak és rokonságának arany és ezüst tárgyait, ruháit és pénzét vitték magukkal, hanem elrabolták azokat az arany és ezüst tárgyakat, drága ruhákat és kincseket is, melyeket a szentléleki, keszthelyi, segesdi és örvényesi monostorok, továbbá Zala vármegyei nemes és nem nemes emberek a várban elhelyeztek, hogy értékes kincseik a zavaros időkben biztonságban legyenek. (Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban, 302. o.)

Látjuk tehát, hogy Eötvös Károlynak ilyen püspökök tetszenek. Még az is tetszik neki, hogy az ilyen püspök maga is érzi, hogy nem való püspöknek, sőt még katolikusnak se, s átlép a vastagnyakúakhoz, mert hitújítónak már valóban való, még szerinte is.

„Hát aki – folytatja a veszprémi püspökök felsorolását – nem volt Árpád sarjadéka, mégis magyar fejedelmi ág volt. A hatalmas Újlaky hercegek utolsó sarja, akit saját várában vertek agyon a kurucok, mert hűtlenné lett magyar fajához s a hitszegő osztrákhoz szegődött?"

Nem a hitszegő osztrákhoz, hanem a törvényes és koronás királyához, s nem hozzá „szegődött" (mert hiszen nem akkor állt melléje), hanem kitartott mellette. Ellenben azok lettek hitszegők, akik meggyilkolták. Ők „szegődtek" a pártütőkhöz királyukkal szemben, akinek a koronázáskor hűséget esküdtek. Hogy aztán ezért valakit és egy főpapot a saját várában lehetett akkor agyonverni, mutatja, hová jutottunk. De hogy mégis az agyonverés legyen a dicsőség, az alattvalói hűség, a törvényes felsőbbség melletti kitartás pedig a szégyen, és mindez „fenomenális siker" mellett, az már kissé sok a jóból. Ez valóban csak a liberalizmus korában volt lehetséges. (Egyébként bőven láttuk annak idején, hogy míg módjában állt, az ország egész nemessége (még a kálvinisták is) sőt maga Rákóczi Erzsébet is úgy tett, mint Újlaky püspök. Dacoltak a lázadókkal.)

„Püspökök voltak mind – folytatja a függetlenségi 48-as párt kálvinista vezére. – Soknak ott az arcképe a falakon bajusszal, szakállal, karddal, kereszttel vagy pedig sima, szenteskedő arccal."

Láthatjuk, hogy a tüneményes sikerű magyar írónak milyen ellenszenves ez a mai, „sima" főpapi arc. El se tudja képzelni másnak, mint szenteskedőnek, azaz álszentnek. Neki a bajuszos, kardos, Tátika várát kirabló püspökök tetszenek. De természetesen csak a „sima szenteskedő arcúakkal" szemben. Mert természetesen máskor meg, mikor az Egyház elleni gyűlöletet ezzel lehet felszítani, felrobban a felháborodástól, hogy rablóvezér püspökök is voltak. Legfeljebb akkor hallgat, sőt ekkor még dicsekszik is, ha elégtétellel azt állapíthatja meg, hogy a „vitéz" püspök (ennek nevezi Eötvös Kecsethy Mártont, illetve rabló seregét), mint neki megfelelőbb valláshoz, a hitújításhoz csatlakozott.

„Idegen uraság kezére jutott Magyarország" – kiált fel Eötvös Károly a veszprémi püspökök arcképgalériáját nézve minden átmenet vagy logikus összefüggés nélkül. „Légy szolgája az idegennek, akkor úrrá lehetsz, püspök lehetsz Magyarországon. Ez az igazság háromszáz esztendő óta."

Még talán a mamutcsonthoz fűzött épületes következtetéseknél is pimaszabb és sértőbb megállapítás a magyar katolicizmusról a kálvinista fiskális „fenomenális" sikerű magyar író részéről. A megállapítás azt jelenti, hogy hazaárulás nélkül (idegennek szolgája lenni bizonyára az) senki se lehetett ebben az országban püspök, de aki az volt, az már püspök is lett, mert akkor a hazaáruláson kívül – úgy látszik – más kellék nem is volt szükséges. Hogy az az „idegen", akinek a püspökök szolgáik voltak, Magyarország koronás királya volt, akit tehát szolgálni nemcsak szabad, hanem kötelesség is volt nemcsak minden papnak és püspöknek, hanem minden becsületes magyarnak és természetesen minden magyar kálvinistának is, sőt a szolgálatot megtagadni neki a felségsértővé és hűtlen pártütővé való züllést jelentette, az nem zavarja az Eötvös Károly-féle fiskális vagy kálvinista észjárást.

Pedig hát nem is egészen úgy volt a dolog, mint Eötvös állítja, mert nálam, ki e sorokat írom, csak nem lehet képzelni készségesebb kiszolgálóját az „idegen" uralomnak? Mégis most, hatvanéves koromban mint pap, elmondhatom, amit Petőfi, mint volt katona mondott, hogy „egész a hitoktatásig (a közlegénységig) felvivém". Ellenben Horváth Mihály, akinek pap létére egész sereg gyereke volt, de viszont fellázadt, „ha idegen uralom" ellen részt vett a trónfosztásban és 49-es miniszter volt, püspök lett Magyarországon, s ha a pápa püspökké szentelését meg is tudta akadályozni, azt még ő se tudta megakadályozni, hogy havonta ezreket ne kapjon a katolikus vallásalapból, sőt lázadása annak se volt akadálya, hogy később ez „idegen" trónörökös tanára is ne lehessen a másik lázadó pappal, Rónai Jácinttal egyetemben.

Rákóczi felkelése idején is az egész Zichy családból csak az az egy Zichy Pál lett Rákóczi híve, aki a családban pap volt. Mégis esztergomi kanonok, sőt püspök lett belőle, mégpedig Rákóczi bukása után. (Gróf Zichy István: Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetében. Regnum, 1942/43., 757-758. o.) (Eötvösnek egyéb, a sümegi püspöki huszárhoz fűzött nem kevésbé épületes elmélkedéseit már láttuk.)

A különös házasság

De a liberalizmus kora szellemének még Eötvös Károly balatoni utazásánál is hűebb tükre a még nála is híresebb írónak, Mikszáth Kálmánnak, „Különös házasság" című, a kommunistáktól azóta annyira hírhedtté tett regénye.

Rendkívül tanulságos egy történet ez. Jól mutatja, milyen (vagy milyen volt még ötven évvel ezelőtt) a magyar közszellem, a magyar irodalom s természetesen a magyar történetírás; milyen megtisztelő véleménye volt a magyar közélet protestáns nagyjainak katolikus honfitársaikról, különösen pedig a katolikus papságról. Mennyire nem is titkolták ezt a lesajnáló, sőt megvető felfogásukat, miközben álnokul állandóan „a felekezeti békéről" szavaltak, s természetesen a legszentebbül meg voltak róla győződve, hogy ezt a tőlük annyira fontosnak tartott békét egyedül és mindig csak a katolikus klérus zavarja.

Mikszáth hangsúlyozza, hogy az, amit elmond, nem regény, hanem történelem. „Minden sor igaz" benne, írja. Hangsúlyozza, hogy az esetet annak a Bernáth Dezsőnek a naplójában olvasta, akinek apja, Bernáth Zsigmond, szemtanúja volt ennek a különös esküvőnek s Buttler gróffal együtt volt kényszer-vendége a leányát olyan különös módon férjhez adó Dőry bárónak.

„Az, aki naplójában feljegyezte e történetkét, sohasem szokott hazudni másoknak se. Hát még saját magának minek hazudott volna?" – érvel Mikszáth és érvelése helyes és jó is, csak egyet felejtett el, azt, hogy „a történetkében" plébános, kanonok és érsek szerepel, a történetke feljegyzője pedig Kálvin felekezetéhez tartozott. Így aztán nemcsak lehetséges, hogy a naplóíró magamagának hazudott, hanem egyenesen kénytelen volt még magamagának is hazudni. (Mi ezt magunktól semmiképpen se állítanánk, hanem a mindjárt ismertetendő tények kényszerítik ki belőlünk ezt a lesújtó megállapítást.)

A mi kálvinistáinkban ugyanis akkor még – úgy látszik – akkora volt a felekezetiség, az őseiktől elhagyott Egyház és képviselőinek gyűlölete, a katolicizmus és a katolikusok lenézése, a saját felekezetbelijeiknek pedig egész a korlátoltságig menő nagyratartása, hogy vakon és őrülten tették fel a gyűlölt ellenfélről a legnagyobb képtelenséget is anélkül, hogy a kételkedés és ebből kifolyólag az utánjárás még csak eszükbe is jutott volna.

Az ádáz gyűlölet egyszerűen lehetetlenné tette számukra a józanságot és a tárgyilagosságot. Így keletkezett a jezsuiták rossz híre, így lett az inkvizíció a világtörténelem legborzasztóbb intézménye, így lett a Szent Bertalan-éj egyszerűen a katolikusok s a katolikus Egyház szégyene és gonoszsága, így lett I. Lipót vérszopó zsarnok és így lettek a gályarabok is hitük *ártatlanul* üldözött vértanúi. Mikor ugyanis Egyházról és papokról (hát még ha jezsuitákról!) volt szó, akkor protestánsaink mindent elhittek, ami rossz, a kételkedés vagy a kritika lehetősége még csak eszükbe se jutott. (Legalábbis egy fél századdal ezelőtt még így volt.) Mivel pedig – mint az e világ fiai általában – életrevalók, tevékenyek s különösen a hírveréshez nagyon jól értenek, többnyire nemcsak hittestvéreik meggyőződésévé vált mindaz, amit ők maguk hittek el, hanem meglehetősen *általános* meggyőződéssé is. Még a katolikusok is inkább nekik hisznek, mint az Egyháznak!

Sajnos nem kivételről van szó. Hiszen itt is egyszerre hárman leledzenek a bűnben. Bernáth Zsigmond, a fia, Dezső és Mikszáth Kálmán. Bernáth Zsigmond állítólag Buttlertől magától hallotta a dolgot. Látnia kellett volna azonban, hogy Buttler érdekelve volt az ügyben, tehát alig tekinthető tárgyilagos tanúnak. Azt is látnia kellett volna szavaiból és viselkedéséből, milyen ádáz gyűlölet vezeti a papok ellen azért, mert nem neki, hanem a feleségének adtak igazat s így elrontották földi boldogságát. A kálvinista Bernáth Zsigmond mégis mindent, amit Buttler mondott neki a papokra, készpénznek vett s még csak eszébe se jutott, hogy kritika alá vesse.

De nemcsak Bernáth Zsigmond leledzett ebben a katolikusgyűlölet okozta példátlan elfogultságban, hanem a fia, Dezső is, aki a naplót írta. Ő ugyanis ugyanezen okból (pedig or-

szággyűlési képviselő volt) készpénznek vette mindazt, amit apjától hallott s még csak eszébe se jutott, hogy talán tévedés, vagy legalább túlzás is lehet benne. Ő csak a hitelességet látta abban, hogy apja magától Buttlertől, tehát a szereplőtől hallott mindent. Az eszébe se jutott, hogy ez a főszereplő hitehagyott volt s bizonyára nem *renegátoktól* [hitehagyóktól] szoktuk megtudni az igazat az *elhagyott* akolról. Nem. Bernáth Dezső, aki „sohasem szokott hazudni" még másnak se, hát magamagának, azaz a naplójának, már egyenesen azt írta a naplóba, hogy apja nemcsak hallotta a renegáttól azt, amit leír, hanem ő maga is részt vett benne, amiből pedig, mint látni fogjuk, egy szó sem volt igaz.

Most aztán kezébe kerül a „szemtanú" elbeszélése után írt napló egy harmadik protestánsnak, Mikszáthnak, aki nem kálvinista ugyan, hanem lutheránus, de protestáns, és így ugyanazon elfogultságtól és gyűlölettől vezetett (mint eljárása bizonyítja), mint azok, bár épp úgy nem is sejti, hogy gyűlöl és elfogult, mint azok nem sejtik.

S éppen ez a baj, mert ha gyűlölete és elfogultsága legalább annyit megengedne neki, hogy ezt sejtse, akkor már nem lenne olyan nagy a baj. Így aztán Mikszáth, a híres író is, azonnal készpénznek vesz mindent. Szintén eszébe se jut, hogy az előadás egyoldalú forrásból származván, ha talán nem is egészen légből kapott, de legalábbis pontatlan vagy túlzó lehet. Mikszáth talán még a Bernáthokon is túltesz, s egyenesen kijelenti, hogy nemcsak a lényeg, hanem „minden sor igaz" abban a naplóban. (S ez az ember mint egyik legolvasottabb magyar író, a magyar közvélemény egyik legbefolyásosabb irányítója és kialakítója volt a szabadelvű korban, sőt az még ma is!)

Mikszáthnak eszébe se jutott, hogy ha csak azért, hogy ki ne tudódjék, hogy a Dőry bárókisasszonyt a plébános rontotta meg, az érsek, a szentszék, sőt a regény szerint még a Habsburg-ház is még a feketére is képes ráfogni, hogy fehér s egy ártatlan embert (gróf Buttlert) képes egész életén át üldözni és szerencsétlenné tenni, akkor a katolikus főpapság semmi más, mint egy elvetemült érdekszövetkezet, a főhercegnő, sőt maga a bécsi udvar pedig lelkiismeretlen cinkosai.

S Mikszáth mindezt nemcsak gondolni meri, hanem gúnyos, fölényes, tűrhetetlen hangon – hiszen az egész regény azzal végződik, hogy a békák azt kuruttyolják: „Urak a papok! Urak a papok!" – még az ország nyilvánossága elé is meri bocsátani. S mindezt csak azért, mert ezt ő protestáns hittestvérének, Bernáth Dezsőnek a naplójában így olvasta, az ő protestáns testvére pedig sohasem hazudott még másnak se, hát még saját magának. Igaz tehát abban „minden sor".

Ennyit számít az egyik legnagyobb író, tehát a magyar irodalom számára annak az egész magyar főpapságnak és papságnak a becsülete, sőt hatalma is, mely a Habsburgok alatt, tehát Mikszáth idejében is, állítólag Magyarország korlátlan ura volt. De abból, hogy ennyire szabadon és büntetlenül lehetett rágalmazni, láthatjuk, hogy a valóságban akkor is mennyire semmi volt ez a papi hatalom, és ezt maga Mikszáth is mennyire jól tudta s hogy milyen nemeslelkűek és önzetlenek voltak azok a Habsburgok, akik mégis mertek mindig amellé a papság mellé állni, melybe mindenki büntetlenül belerúghatott.

Ez esetben azonban az a nagy „pech" érte Bernáthékat és Mikszáthot, hogy a Dőry családnak egy tagja, Dőry Ferenc történetíró és az Országos Levéltár aligazgatója volt, aki családja történetének megírásával foglalkozván, kíváncsi volt erre a „Különös házasság"-ra s kutatásai eredményét 1931-ben „Gróf Buttler János házassága" címen nyilvánosságra is hozta. Ha van alapos történelmi mű, akkor ez az, mert minden legkisebb állítását történelmi kútfőkkel bizonyítja. Ettől a történetírói alaposságtól azonban *akkora pofont kap Mikszáth és a Bernáthok*, akik sohasem hazudtak még másoknak se, nem maguknak, amilyent író még keveset kapott. A papság azonban ugyanilyen csattanós elégtételt kapott. Kár, hogy a mű későn érkezett s bűnéért Mikszáth életében nem bűnhődött. Pedig ugyancsak megérdemelte volna!

Az sül ki e lehengerlő hatást tevő tudományos történelmi műből, hogy a Bernáth-naplónak és a Mikszáth-regénynek – melynek szerzője nem győzte hangsúlyozni, hogy nem regényt írt, ha-

nem történelmet, mert „minden sora” igaz – *minden sora hajmeresztő valótlanság, lelkiismeretlen, szemenszedett rágalom, undok felekezeti gyűlölet egész a delírium határáig*.

Az sül ki, hogy ez a Mikszáth-regény a katolikus Egyház és a papság mániákus gyűlöletének terméke, melyben vele együtt részesül az akkor még trónon levő Habsburg-ház és főhercegnői is, mert a regény szerint nekik se volt kisebb gondjuk, mint azért intrikálni és követni el mindent, hogy a Dőry-lányt megrontó aljas plébános bűne ki ne tudódjék. Inkább haljon ki a Buttler-család (még szerencse, hogy nem színmagyar család volt, mert akkor a főhercegnők – biztos! – mindent magyargyűlöletből csináltak volna) és legyen egész életére boldogtalan az utolsó Buttler és bájos szerelmese Horváth Piroska, aki – úgy látszik – azért olyan rokonszenves a regényírónak, mert egy kiugrott pap (természetesen protestáns) leánya. Az pedig csak természetes, hogy a végén maga a végtelenül rokonszenves és természetesen nagy magyar Buttler is protestáns lesz (nem a regényben, hanem a valóságban). Hiszen másképp ő se lehetne olyan rokonszenves.

Mikszáth regénye szerint (melynek „minden sora” igaz) gróf Buttler báró Dőry István szolgabíró, volt katonatiszt Mariska leányát vette el Olaszröszkén (Olaszliszkán). *A hat állítás közül csak egy szó az igaz, az, hogy „Dőry”.* Nem igaz azonban, hogy báró, mert gróf volt, nem igaz, hogy István, mert Gábor volt, nem igaz, hogy szolgabíró, nem igaz, hogy volt katonatiszt, s az se igaz, hogy Olaszliszkán lakott, mert Girincsen, de még oda is csak abban az évben költözött. De természetesen előbbi lakhelye se Olaszliszka volt, hanem Bottyány. Nem igaz, hogy Mariska volt a lánya, mert Katica volt, nem igaz, hogy 25 év körüli volt, tehát már bent volt az időben, sietnie kellett a férjhez adásával, mert csak 18 éves volt, mikor férjhez ment (Buttler is csak 19 éves volt, mikor elvette), nem igaz, hogy Dőry felesége német származású volt, mert ennek a gróf Dőrynek két felesége is volt, mégis mindkettő magyar volt (az első gróf Sennyey Borbála, a második báró Eötvös Katalin). Az se igaz, hogy Mariska (Katica) egyetlen lánya volt apjának, mert nem kevesebb, mint 15 gyerek volt s hat élt is közülük. Az is jellemző Mikszáth-Bernáthék alaposságára és megbízhatóságára, hogy ők gróf Buttler János apját is hol Józsefnek, hol Lajosnak mondják, valójában azonban se József, se Lajos, hanem Gábor volt.

Az igaz, hogy Dőry Katica apja hirtelen haragú, indulatember volt, de az már teljesen valótlan, amit Mikszáth a gróf Buttler János idealizmusáról és nemeslelkűségéről ír. A történelmi okmányokban szerelmesének, Horváth Piroskának sincs nyoma se, *az pedig egészen bizonyos, hogy akkor, mikor Dőry Katicát elvette, még nem szeretett senki mást.* Dőry Katicát ellenben szerette, hiszen szerelemből, apja, majd ennek halála után gondnoka, rokonsága és az egri püspök ellenzése ellenére vette el. (Mindezt Dőry Ferenc tudományos műve okmányokkal bizonyítja.)

Nem igaz, hogy Buttler patvarista [ügyvédjelölt] volt, vagy hogy a sárospataki főiskola tanulója lett volna valaha. Ő maga hangsúlyozza, hogy még annyi iskolát se járt, amennyi a mai négy polgárinak vagy a nyolcosztályú általános iskolának megfelelne. Nem igaz, hogy nemeslelkű vagy feddhetetlen volt, mert anyja korán elhalván s apja utána rangon alul házasodván, nevelését teljesen elhanyagolták, apja és bátyja váratlan halála folytán már 18 éves korában a nyakába szakadt a nagy vagyon.

Dacos, makacs, elbizakodott volt, aki csak azért is azt tette, amit tiltottak neki, bosszúálló is volt, rendkívül önző és anyagias, élvhajhászó és ledér életű. Felesége többszörös házasságtöréssel vádolja. (Komornájával, Nagy Zsuzsannával, egy férjes nővel, egy Magdus és egy Vajdáné nevű nővel stb., tehát mindenkivel, csak a regény „bájos” Horváth Piroskájával nem.) Okmányokkal bizonyítható, hogy érdekből, sőt hitvány pénz miatt nagy gőgje ellenére is, nemegyszer megalázkodott és hízelgett. Rendkívül anyagias volt. Elkergetett feleségének azon a címen tagadta meg az évi 1800 forintos tartásdíjat, hogy nincs neki miből fizetnie s később a Ludovikára százezer forintnál is többet tudott adni, annyira volt neki miből.

Az egész kitalált történet rugója az, hogy Dőry Katicát a plébános megrontotta. A regény szerint emiatt kellett apjának hirtelen férjhez adni a lányát s az egri szentszéknek, a püspöknek és a bécsi udvarnak azért kellett a házasság érvénytelenségének kimondását, tehát a kényszerítés elismerését megakadályozni, hogy ki ne tudódjék a pap bűne. Ha nem pap lett volna ludas a dologban, akkor semmi értelme vagy oka se lett volna a papok furcsa magatartásának, tehát minden tulajdonképpen e tény valóságán vagy valótlan voltán fordul meg.

Állapítsuk meg hát, hogy Mikszáthnak ez az aljas és a papságra annyira sértő állítása annyira valótlan, hogy a plébános effajta bűne az egész per anyagában még csak finom célzásképpen se fordul sehol elő. Hiába keresünk erre vonatkozólag célzást akár a periratokban, akár Buttler vagy bárki magánleveleiben. Ezzel nemcsak a plébánost, hanem még annyira gyűlölt feleségét se vádolta soha gróf Buttler, pedig feleségét nemcsak egy Szirmai József nevű házasemberrel gyanúsította meg, hanem őrült gyűlöletében annyira ment, hogy a szentszék előtt még avval is megvádolta, hogy tulajdon apjával is bűnös viszonyban volt.

Ha egy olyan ember, akinél olyan könnyen mennek még ilyen borzalmas vérfertőző vádak is, feleségét a falu plébánosával is megvádolta volna, igazán nem bírna a vád semmi bizonyító erővel (ki hiszi el csupán egy bosszút lihegő és ádázul gyűlölő férj vádjára – pedig tanúkat is sorakoztatott fel bizonyítékul –, hogy például a vérfertőzés igaz?), ámde azt, hogy felesége lány korában a plébánossal is vétkezett, gróf Buttler nemcsak nem bizonyította, hanem még csak nem is állította soha. Ez neki még csak eszébe se jutott.

Bezzeg eszébe jutott Mikszáthnak, sőt ezt tette egész regénye meséjének alapjává. De honnan vette Mikszáth ezen állításához az alapot? Nem mondhatunk mást, mint azt, hogy rosszakaratúan kitalálta. Igaz, hogy egy regényírónak kitalálni, költeni is joga van, de ha költ, akkor ne hangoztassa azt, hogy minden szava igaz.

Gróf Buttler esküvője gróf Dőry Katalinnal Girincsén 1792. augusztus 20-án volt, Bernáth Zsigmond pedig, aki Mikszáth szerint mint iskolatársa, jelen volt az esküvőn, s így koronatanúja volt a kényszerítésnek, 1790. október 20-án született. Semmiképpen se lehetett tehát gróf Buttlernek iskolatársa, az esküvőjén pedig legfeljebb anyja karján lehetett volna jelen, hiszen második évében levő csecsemő volt még csak akkor.

Ezt Dr. Dőry Ferenc az anyakönyvekből meg tudta állapítani. Vajon nem tudta volna ugyanezt megtenni, ha csak egy cseppet is törődött volna az igazsággal Mikszáth is, aki ismerte ennek a Bernáth Zsigmondnak a fiát? És ha ő nem, legalább Bernáth Dezső, a naplóíró, aki még sohasem hazudott senkinek, nem állapíthatta volna-e ezt meg?

Nem is ebben van a hiba, mert Mikszáth az esküvőt is 1792. helyett az 1810-es évekre teszi, tehát a Bernáth Zsigmond tényleges korának megfelelő időre. Az esküvő azonban legalább 20 évvel korábban volt, mint Mikszáth gondolta volna, s ebből is látszik, milyen „megbízható" volt az a kálvinista naplóíró, akinek ő minden sorát színigazságként elfogadta.

Protestáns körökben általánosan elterjedt hit, hogy a katolikus Egyházba csak a szegények számára felbonthatatlan a házasság, de nem a gazdagok és befolyásosak részére. Még tankönyveikben is az van, hogy a katolikus Egyház a házasságot felbonthatatlannak tartja, néha azonban mégis felbontja. Világos, hogy ezen a „néhán" a királyok, grófok és befolyásosak házasságait értik.

Az igazság azonban az, hogy az Egyház a házasságokat „néha" se bontja fel, hanem *néha* megállapítja, hogy a házasságot nem kell felbontani, mert sohasem volt érvényes. Például az a házasság, amelyet Mikszáth szóban forgó regényében leír, napnál világosabb, hogy érvénytelen lett volna, ha csakugyan így történt volna, mint Mikszáth leírja. Hogy lehet már most elképzelni, hogy gróf is a szereplő, sőt párdányi ménesének legszebb négyévesei egymás után vándorolnak az egri érsek és kanonok istállójába, sőt Buttler még Dobó Istvánnak göncruszkai síremlékét is az egri érseknek ajándékozza, csakhogy kegyét megnyerje, a papok mégis elutasítják kérelmével, sőt még azt is megvárják, míg dühében úgy elkeseredik, hogy

maga is kálvinista lesz, ha az Egyházban csak a szegényeknek felbonthatatlan a házasság, de a grófoknak nem?

Buttler esete mindenesetre bizonyítja, hogy azok a gyűlölt kanonokok sokkal magasabb erkölcsi színvonalon állnak, mint Bernáthék vagy Mikszáth gondolja. Bizonyítja mindez, hogy Buttler házasságát csakugyan csak felbontani lehetett volna, nem pedig kezdettől fogva érvénytelennek nyilvánítani, erre pedig püspök vagy kanonokok még grófok, gyönyörű mének, sőt még maga Dobó István síremléke ellenében se voltak hajlandók soha, mert az Evangélium hű s erkölcsileg olyan magasan álló sáfárai, amilyen kálvini vagy lutheri körökben még képzeletben se lehetséges.

Világos tehát, hogy az esetet csak úgy lehet megmagyarázni, hogy a papok azért viselkedtek elutasítóan, mert gróf Buttler házassága érvényes volt és a Mikszáth megjátszotta képtelen kényszerítési jelenetből egy szó se volt igaz. Az igazság az, hogy gróf Dőry Katalin híres-szép lány volt, gróf Buttler már egy évvel az esküvő előtt ismerkedett meg vele báró Eötvöséknél, beleszeretett és az 1792. év farsangján Egerben mindennapos vendég volt gróf Dőryéknél a lány miatt. Hogy elvegye, arra Buttlert nemcsak nem kényszerítette senki, hanem éppen ellenkezőleg apja is és az ő halála után gondnoka, Fáy Bertalan is és gróf Eszterházy Károly, a híres építő egri püspök is ellenezte ezt a házasságot.

A püspök eleinte még azt is megtiltotta az illetékes (girincsi és erdőtelki) plébánosoknak, hogy a jegyeseket kihirdessék. Dr. Dőry közli Eszterházy egri püspök 1792. augusztus 9-i keletű levelét Buttlerhez, melyben házasságát ellenzi. Erre Buttler augusztus 11-én még leendő apósának, gróf Dőrynek is írt (annak, aki őt állítólag a házasságra kényszerítette), melyben panaszkodik, hogy mennyire rontja az ő tekintélyét erdőtelki jobbágyai előtt, hogy a püspök a már egyszer megtörtént kihirdetés folytatását megtiltotta, s kéri, hogy járjon közbe érdekében a püspöknél.

„Nincs az az ember – teszi hozzá levelében –, aki ezen feltett szándékomat (hogy ti. a Dőry-lányt elvegye), meggátolhassa és ha ebben, mint gyermeket traktálni akarnak, minthogy a Tripartitum [a Werbőczy-féle Hármaskönyv] első részének 123. titulusa [jogcíme] szerint még az atyám se adhat akaratom ellen tutort [gondviselőt] vagy euratort, íme invitusnak [akaratom elleninek] declarálom magamat."

Augusztus 16-án ír ez ügyben a házasságot szintén ellenző gondnokának is:

„Oly eltökéllett szándékom gróf Dőry Katalint elvenni, hogy attul se tanács, se erő, se adomány, se gazdagság, se szépség el nem vonhat. Consiliárius [tanácsos] uram, ez nem hirtelen dolog. Majdnem esztendeje, hogy fontolom és lelkem üdvösségére és convenientiámra [megállapodására] találom. Ha tehát szegény atyám el nem tudott tőle húzni, sőt halálos óráján helybe látszatott hagyni, nincs az az ember, aki ezt meggátolhassa. Végsőképpen jelentem tehát magamat Consiliarius Úrnak, méltóztasson őexcellenciájánál (az egri püspöknél) magát interpolálni [közbeiktatni], hogy oly erőszakosan a dolgot ne hátráltassák, hanem mentül előbb összeadassunk, mivel addig én Girincsről egy lépést sem teszek, míg egy vagy más módon öszve nem szövetkeztetünk. Édes Consiliárius Uram, ez olyan dolog, amelyben kár csak beleszólani ellenkezőképpen, mert csakugyan meglesz és mentül nagyobb az ellenkezés, annál nagyobban vonzik az én szívem mátkámhoz, aki értem az rossz nyelvektül ártatlanul szenved."

Ugyanekkor írt újra a püspöknek is:

„Excellenciád nekem rossz néven nem veheti, ha látván, hogy szabad személyem oly erőszakosan és törvénytelenül traktáltatik, alázatos kérésem ki nem hallgattatik, igaz s istenes kívánságom be nem teljesíttetik, valamint tegnapi levelemben deklaráltam, innen addig egy lépést se távozok, míg egy vagy más módon az Anyaszentegyház törvénye szerint jegyesemmel öszve nem fogok szövetkeztetni."

A püspök meg is sértődött a levél tiszteletlen hangja miatt, rendreutasította érte Buttlert, végül azonban megadta az engedélyt a házasságkötésre. Így, ilyen előzmények után jött létre

a „különös házasság”, melyre tehát gróf Buttlert nemcsak nem kényszerítette senki, hanem ő kényszerítette rá a beleegyezésre gondnokát is és a püspököt is. Mégpedig nem is könnyen.

Mikor az új házasok megérkeztek Buttler birtokára, Erdőtelekre, ott a gróf jobbágyai muzsikaszóval fogadták őket. Már ez maga is megcáfolja mindazt, amit Mikszáth a regényben elmond. Hiszen ha Buttlert a lány atyja úgy kényszerítette volna lánya elvevésére mint Mikszáth leírja (váratlanul és kastélya kapuinak bezárásával), Buttler jobbágyai otthon Erdőtelken nem is tudhattak volna a kikényszerített esküvőről, s nem készülhettek volna az új házaspár ilyen cécós fogadására.

A házaspár két évig együtt élt. Ekkor csak azért váltak külön, mert Buttler a feleségét Szirmaival gyanúsította meg, felesége pedig férjét komornájával, Nagy Zsuzsannával. Annyira szó se volt kikényszerített házasságról, hogy Buttlernek a különválás után eszébe se jutott ilyen állítással előállni. Nem ő, hanem a felesége fordult az egri szentszékhez panaszával, de ő is csak tartásdíj megállapítása, nem pedig a házasság érvénytelenítése céljából. Buttlernek akkor csak arra volt gondja, hogy a tartásdíjtól szabaduljon vagy azt évi 1800 forintról legalább 1200-ra alkudja le. Emiatt, mint a Dőry művében közölt dokumentumokból kitűnik, még mindenféle csalafintaságokra, sőt a feleségének való hízelgésre is hajlandó volt s csak azzal érvelt, hogy a nagy terhet nem bírja.

Gróf Buttler azt a mesét, hogy őt gróf Dőry Gábor erőszakkal kényszerítette rá a házasságra olyanformán, mint Mikszáth a „Különös házasság”-ban leírja, nemcsak maga találta ki, hanem feleségétől való elválása után *csak évtizedek múlva* találta ki. Ez a kényszerítés nemcsak meg nem történt, hanem Buttlernek effajta mese sokáig *még eszébe se jutott.*

Láttuk, hogy 1792. augusztus 20-án volt az esküvő, 1794-ben a különválás, 1796-ban felesége részére a tartásdíj megállapítása, utána (de már előtte is) Buttler állandó mesterkedései, hogy a tartásdíjtól szabaduljon vagy az legalább kevesebb legyen.

Közben többször hívta is vissza feleségét magához. Egyszer (1802-ben) egy olyan áradozó levélben, hogy még egy hősszerelmestől is sok lett volna. Mivel hívását újra meg újra megismételte, utána ismét össze is költöztek s vagy egy évig együtt is éltek. Ámde ez mind csak álnokság volt Buttler részéről s csak azért történt, hogy felesége hagyja el őt s így ne kelljen fizetnie tartásdíját. Mikor ugyanis az asszony visszaköltözött, éppen e célból, úgy bánt vele, hogy az asszonynak újra ott kelljen hagynia.

Buttler mindent elkövetett tehát, még a legnagyobb jellemtelenségeket is, csak hogy a tartásdíjtól szabaduljon, az azonban még csak eszébe se jutott mindeme sok győzködése közepette se, hogy hiszen tulajdonképpen felesleges minden, mert az egész házasság érvénytelen, őt ugyanis az asszony apja kényszerítette a házasságra.

Mivel ez a kényszerítés a regény szerint olyan hallatlanul különös körülmények között történt, hogy igazán regénybe illő, érthetetlen, hogy Buttler ezzel mégse hozakodott elő. Nemcsak hivatalosan nem, hanem még feleségéhez vagy családtagjaihoz írt legbizalmasabb leveleiben sem.

Feleségéhez írt leveleiben egyenesen hajdani szerelmüket és boldogságukat emlegeti. A különféle szentszékek (mert egyik fellebbezés a másik után történt) még 1821 decemberében, tehát a szerencsétlen esküvő után majdnem harminc évre (!) is még mindig csak a tartásdíjat és az ágytól és asztaltól való elválasztást tárgyalták, tehát a felek – Buttler is – még akkor is a házasság érvényessége alapján álltak. Buttlernek még mindig nem jutott eszébe az az állítás, hogy őt kényszerítették s a házasság érvénytelen. Pedig mennyire érvénytelen lett volna, ha megkötése csak félig is úgy történt volna, mint Mikszáth regénye mondja!

Buttler még magánlevélben is csak 1809-ben, tehát 17 évre a házasság megkötése után tesz említést legelőször arról, hogy ő a házasságot esetleg érvénytelenné is nyilváníthatná, de akkor se azon a címen, hogy kényszerítették, hanem mert gyermektelen (a gyermek kevéssel születése után meghalt). Ebben azonban tévedett, mert a gyermektelenség miatt még nem érvénytelen a házasság.

Az 1813-as és 1814-es években (tehát az esküvő után 20 évre) Buttler már mindenáron érvényteleníttetni akarta házasságát s mivel báró Barkóczy László, az egri érsek udvari papja, testvérének a fia volt (gróf Buttler-lány volt az anyja), vele is és több híres egyházjogásszal is hosszan tárgyalgattak arról, milyen jogcímet lehetne találni a házasság érvénytelenítésére. A végeredmény azonban az lett, hogy nem tudtak jogcímet találni.

Vajon lehetséges-e, hogy az a Buttler, akit a Mikszáth leírta igazán „különös" módon úgy kényszerítettek a házasságra, hogy még a laikus is azonnal látja, hogy érvénytelen, sőt nevetséges komédia az egész, akkor még minderről semmit se tudott, s a sok tanácskozás és a házasság érvénytelenítésére való mesterséges ürügykeresés közben még mindig nem jutott eszébe, hogy ő csak azért tartott esküvőt, mert a lány apja bezárta a kapukat s ő onnan addig el nem mehetett, míg meg nem esküszik?

Ez volt aztán az oka, hogy még 1821-ben (tehát az esküvő után harminc évre) is csak különválásról és eltartási díjról tárgyaltak a szentszékek, nem pedig érvénytelenítésről. Buttler ekkor már ez utóbbit szerette volna, de sehogy se talált még rá okot. Azonban már kezdett öregedni s rögeszméjévé kezdett válni, hogy a Buttler-családnak nem szabad kihalnia. Mivel ő a család utolsó férfisarja volt, neki feltétlenül meg kell házasodnia. Mivel a dac és makacsság mindig fő jellemvonása volt, nagyidai Sávoly Sámuel személyében (a Sámuel név arra vall, hogy ez is kálvinista volt) szerzett egy furfangos ügyvédet s nem sajnált sem pénzt, sem fáradságot, hogy személyzetéből és jobbágyai közül hamis tanúkat szerezzen, annak a kényszerítési komédiának bizonyítására, melyet Mikszáth, mint tényt, regényében előad.

A bizonyítást megnehezítette, hogy már több mint harminc év telt el az állítólagos esemény óta. (Ezt persze se Mikszáth, se Bernáth nem is sejti. A regényben Buttler rögtön az „esküvő" után egész életét e „különös házasság" érvénytelenítésének szenteli és ha csakugyan úgy történt volna a dolog, mint Mikszáth írja, nem is lehetne elképzelni másként.) De ez a több mint 30 év egyúttal előny is volt részére, mert állítását a nagy időtávolság miatt cáfolni se lehetett már olyan világosan és könnyen, mintha a per rögtön megindult volna.

Abban is előnyös volt a nagy késedelem rá nézve, hogy azok a cselédek és jobbágyok, akiket hamis tanúkul megfogadott, emiatt szükségképpen idősebb emberek voltak már, s mivel emlékezőtehetségük már elhomályosult, talán némelyikük már maga is hinni kezdte, hogy igaz, amit a gróf nekik mond. Közben az erőszakos és összeférhetetlen Buttler Sávolyval, az ügyvédjével is összeveszett, de szerzett helyette magának egy még furfangosabbat, Janitsád Lászlót.

A tanúk vásárlása és megvesztegetése egész szemtelenül folyt. Buttler szendrői Kovách Ferenc prépost plébánost 1827 márciusában személyesen is felkereste Kunszentmártonban (ez a Kovách volt az erdőtelki plébános, mikor Buttler házasodott) és sikerült is tőle egy nyilatkozatot kicsalni, hogy az ő házasságát ott sohasem hirdették (ami a plébánia levéltárának bizonysága szerint nem felelt meg a valónak s talán csak a prépost aggastyán voltával lehet megmagyarázni). A mindig fösvény és pénzéhes Buttler távozásakor még ennél a prépostnál is 250 forintot hagyott ott az asztalon. Ha igaz volt ez a nyilatkozat, mi szükség volt a 250 forintra, erre az akkor hallatlan nagy összegre? (De persze ha Buttler esküvőjét kihirdették, akkor már meg van cáfolva az egész mese, mert ezt semmiképpen se lehet összeegyeztetni a Mikszáth leírta komikusan hirtelen kényszerítéssel.) Jobbágytanúi is 10, 20, 50 sőt 100 forintnyi összegeket kaptak s azt az ígéretet, hogy holtukig gondoskodik róluk. *Ezt tanúi közül többen be is vallották*. Volt köztük, aki a halálos ágyán vallotta meg, hogy hamisan esküdött. (Ezt egyébként Mikszáth regénye is említi, de ott – igazán gyalázatos hazudozás! – nem Buttler, hanem a feleségének, illetve a papoknak a tanúi ilyen megvesztegetettek és lelkiismeretüktől gyötörtek.)

Mivel Buttlerék tudták, hogy írásbeli dokumentumok kitörhetik a nyakukat (például tudták, hogy az egri püspök – az esketés idején még csak püspök volt az egri érsek – leírt a girincsi plébánosnak s eltiltotta az esketéstől, sőt a hirdetéstől is, ez a leirat tehát bizonyítja,

hogy Buttler volt az, aki szorgalmazta a házasságot, a püspök pedig, aki ellenezte s ennek a leiratnak meg kellett lennie a plébánia irattárában), *betekintés ürügye alatt elkérték hát az ottani plébánostól, de vissza már nem adták, tehát eltüntették stb.*

A nagy adatgyűjtés és tanúszerzés után csak 1827. május 17-én, tehát „a különös házasság" megkötése után csak 35 évre történt meg a perfelvétel az egri szentszéken, mikor tehát már nem elválasztásról és tartásdíjról, hanem a házasság érvénytelenítéséről volt végre szó. *Meg* kell állapítanunk, hogy ugyancsak későn jutott a „kényszerített" Buttler eszébe, hogy őt kényszerítették.

De se a körmönfont ügyvédek, se a megszerzett sok tanú nem használt. De nem használt az ellenbizonyítékok eltüntetése se, mert maradt azért elég el nem tüntetett bizonyíték is, sok hamis tanút is sikerült leleplezni, többen pedig lelkiismeret-furdalásból maguk leplezték le magukat. Természetes tehát, hogy a szentszék ítélete (1831. június 30.) a házasság *érvényességét* állapította meg, s mikor Buttler a prímási szentszékhez fellebbezett, az is jóváhagyta az egri ítéletet. Buttler ekkor a római szentszékhez fellebbezett, ezt azonban a prímási szentszék nem engedte meg, mert az egyházjogi gyakorlat két egyező ítélet után már nem enged meg fellebbezést, illetve mert annyira tisztának és világosnak látta a kérdést, hogy a folytatást már teljesen feleslegesnek tartotta.

Ekkor aztán Buttler dühében református lett, de az csak természetes, hogy egyúttal hangsúlyozta, hogy nem kedvezőtlenül végződött házassági pere miatt tette ezt, hanem mert a meggyőződése már azelőtt is a kálvinizmushoz húzta (!). Egyik végrendeletében még vagyona örökösévé is új felekezetét tette. Később azonban ezt a rendelkezését megváltoztatta, de még így is szép örökséget kapott tőle a kálvinista felekezet. Nem csoda tehát, hogy Bernáth Dezső és Mikszáth olyan nemes lelkű s annyira rokonszenves embernek rajzolják.

Dr. Dőry Ferenc azonban, aki okmányok alapján írta meg történetét, végeredményként azt mondja ki, hogy „Buttler jellemében e perek folyamán *nem sikerült egyetlen nemes, egyetlen rokonszenves vonást sem felfedezni*". Továbbá, hogy „házassági pereinek megvilágításában mint nagyon alacsony jellem áll előttünk, kit vagyonának közcélokra való osztogatásában is jórészt a felesége és a rokonai iránt táplált gyűlölet inspirált".

Hogy mennyire nem volt igaza Buttlernek s hogy milyen alacsony jellem is volt, sejthetjük onnan, hogy mielőtt házassága érvénytelenítési perét megindította, személyesen felkereste feleségét és kijelentette neki, hogy nem iránta való gyűlöletből teszi amit tesz, hanem csak azért, hogy utódokat szerezhessen. S ő, aki ezelőtt az évi 1800 forint tartásdíjról is azt állította, hogy anyagi erejét felülmúlja s leszállítása érdekében kész volt évtizedes pereskedésre, *most felajánlott neki egyszerre százezer forintot* és 3000 forint évjáradékot, *ha a perben semlegesen viselkedik s állításai cáfolásába nem bocsátkozik.*

Az asszony azonban – mennyivel magasabban állhatott, mint férje! – csak annyit volt hajlandó megígérni, hogy ha Buttler a per folyamán becsületét nem fogja sérteni, nem védekezik, *ha ezt lelkiismeretével és becsületével össze tudja egyeztetni.* Erről írást is adott férjének. Az tisztában volt vele, hogy a nyilatkozat így számára semmit se ér, visszaküldte a nyilatkozatot s Becsky Ferenc, hevesi plébános útján azt az újabb ajánlatot tette neki, hogy *nem száz, hanem kétszázezer forintot tesz le részére, évjáradékul pedig még 5000 forintot,* kifizeti 40.000 forintot felülmúló adósságát s ezenkívül még azonnal 30.000 váltóforintot ad, ha a grófné nem védi magát s ő a pert megnyeri.

Láttuk, milyen gyalázatosan ír Mikszáth az egri kanonoknak e perben való viselkedéséről. Még ha igaza lenne is és Buttler esetében valóban sajnálatos visszaélés is történt volna – hiszen ilyesmi emberek között és sajnos, papi emberek között is lehetséges –, még akkor is megdöbbentő volna, hogy Mikszáth (kivált más vallású ember létére) így mer róluk írni. Láttuk azonban, hogy az egri szentszéknek gróf Buttler „különös házasságával" szemben való állásfoglalása nem szégyene, hanem dicsősége a magyar papságnak, mert azt bizonyítja, hogy az igazság előbbre való volt számára, mint a rang, pénz, csábítás és hízelgés együttvéve,

és fényesen bebizonyította, hogy az Egyházban nemcsak a szegények és elhagyottak házassága felbonthatatlan, hanem a gazdagoké és a hatalmasoké is.

Bernáth és Mikszáth eljárásánál aljasabbat, felháborítóbbat, cinikusabbat és lelkiismeretlenebbet tehát még elképzelni sem lehet. Még jobban megdöbbenünk, ha meggondoljuk, hogy se Bernáth, se Mikszáth nem voltak felekezeti emberek, se fanatikusok s mindig úgy viselkedtek, mint Horthy, aki azt mondta, hogy neki az, hogy valaki katolikus-e vagy református, egy cseppet se számít többet, mint az, hogy valaki szőke-e vagy barna. Vajon hogyan gyűlölheti akkor az Egyházat, papságot, kanonokot egy velük ellentétben szűk látókörű, felekezeti érzelmű protestáns?

De nemcsak az egri kanonokokat festi Mikszáth aljasoknak, hanem még báró Fischert, az egri érseket is. (Mert gróf Eszterházy Károly ekkor már természetesen rég nem élt.) Azt mondja, hogy Buttler befolyásával lett érsekké (mégpedig nem is bécsi, hanem római befolyásával) s Buttler azért támogatta kinevezését, mert az érsek megígérte neki, hogy házassági perében viszonzásul mellette lesz. (Ha ez igaz lett volna, akkor az érsek exkommunikált [kiközösített] lett volna, mert ez simónia [lelki dolgokkal, egyházi tisztségekkel való kereskedés], az pedig az egyházból való kiközösítéssel jár.)

Mikor aztán Buttler támogatásával érsek lett, megszegte a szavát, mert mégis Buttler házasságának érvénytelenítése *ellen* volt. Mi, akik a tényállást ismerjük, tudjuk, hogy ez is az érsek mellett szól, mert csak azt jelenti, hogy báró Fischer érsek *az igazság* útját nem volt hajlandó gróf Buttler kedvéért elhagyni. Mikszáth azt írja, hogy mikor Buttler szava megszegéséért szemrehányást tett az érseknek, ezt hozta fel védelmére: „Én sem voltam kellőleg informálva az Ön jelleme felől" – felelte neki Mikszáth szerint Buttler, s szerinte az érsek ezt az erkölcsi pofont szó nélkül zsebre vágta.

Az igazság az, hogy rögtön az elutasító ítélet után 1831. augusztus 27-i kelettel gróf Buttler külön levélben mondott *köszönetet* Fischer báró érseknek s azt írta benne, hogy olyan ítéletet kapott ugyan, melyet nem várt, de mégis köszöni az érseknek a per folyamán iránta tanúsított atyai jóindulatát és fáradozásait. Általában gróf Buttlernek az egri püspökhöz, majd érsekhez írt levelei olyan tiszteletteljes hangúak, s annyira mint feljebbvalónak, nem pedig egyenrangúnak szólnak, hogy a Mikszáth-féle párbeszéd köztük egyenesen képtelenség. A mi érsekeinknek nem olyan becsületük szokott lenni, hogy akár egy dúsgazdag gróf is így beszélhetne velük.

Hogy kinek és minek bizonyult e perben Bernáth és Mikszáth (mindketten magyar országgyűlési képviselők), azt láthatjuk abból a diadalból és kárörömből, mellyel a bolsevikok Mikszáth regényét propagandájukban hasznosították. Szégyellhetné érte magát Mikszáth és láthatná, milyen társaságba került és kiknek tett regényével szolgálatot.

De hát a liberalizmus szükségszerű következménye a bolsevizmus. Csak az időt kell megvárni, míg ez a szükségszerűség jelentkezik is.

Van azonban egy dolog, ami egyenesen hihetetlen, sőt elképesztő ennek a különös házasságnak a történetében, ezért rendkívül tanulságos és nagy jelentőségű következtetésekre alkalmat adó. Ez az, hogy a katolikus Egyház, a főpapság és a papság az akkor még százezer holdas egri érsek, a 150.000 holdas egri főkáptalan, akiket oly gyalázatosan megrágalmaztak, annak ellenére, hogy ebben az ügyben olyan diadalmasan igazuk volt, nem indítottak eljárást Mikszáth ellen, nem leplezték le aljas rágalmait és végzetes tévedéseit, nem követeltek tőle a bántalomért elégtételt (még helyreigazítást se), nem koboztatták el az igazsággal annyira hadilábon álló és a papságot oly gyalázatosan megrágalmazó regényét, hanem tűrték és hallgattak, mintha nem nekik lett volna igazuk.

Pedig milyen alkalmas lett volna ez a per a papság tekintélyének visszaállítására, a protestáns hittankönyvek megszégyenítésére és annak bebizonyítására, milyen aljas rágalom, hogy az Egyházban csak a szegények házassága felbonthatatlan, de nem a grófoké és az ezerholdasoké.

Mivel a regény megjelenése idején a liberalizmus kora volt, a magyar sajtó pedig teljesen zsidó kézben volt s akkor még nemcsak a zsidók, hanem minden értelmiségi ember antiklerikális volt, ha az Egyház rágalmazásáért Mikszáth ellen pert indított volna, egész bizonyos, hogy a sajtó a legnagyobb reklámot csapta volna neki. Természetesen ez a reklám is teljesen antiklerikális lett volna, mert akkor még álmában se gondolta volna senki, hogy az a regény, melynek Mikszáth szerint „minden sora igaz", ennyire légből kapott, egyenesen lehetetlennek tartották tehát, hogy ebből az ügyből a papok kerülhessenek ki győztesen.

Ha a sajtó mindezt tudta volna, akkor elhallgatta volna a pert s néhány soros, apró betűvel szedett hírben intézte volna el, de így, mikor már országos szenzációt csinált belőle, már a neki kellemetlen váratlan eredményt se lehetett volna eltusolni, hanem az Egyháznak fényes elégtételt adó feltűnő esemény lett volna belőle.

Igaz, hogy Dr. Dőry Ferenc leleplező könyve csak a Horthy-korban, jóval Mikszáth halála után jelent meg, s így ekkor már Mikszáth ellen késő lett volna a per. De az Egyház és a papság legalább a közvéleményt már rögtön a regény megírása után is megismertethette volna az igazsággal. De Dr. Dőry leleplezései még így elkésve is ismeretlenek maradtak. Alig szerzett róluk tudomást még a papság is. A pert azonban az egri érsek megindíthatta volna Mikszáth ellen már az ő életében, sőt rögtön a regény megjelenése után is, mert Mikszáth állításainak valótlanságait a beavatottak már Dr. Dőry leleplezései előtt is jól tudták.

Hiszen az egri érseki levéltárban ott voltak azok az okiratok, melyek bizonyították Mikszáth állításainak ellenkezőjét (gróf Buttler levelei az érsekhez gróf Dőry Katalinhoz való nagy szerelméről, az érsek ellenzéséről, a házasság hirdetésének eltiltásáról stb.), ott voltak a házassági per aktái, melyek olyan világosan bizonyították Buttler ügyének veszett voltát, sőt Buttlernek az ügyben való aljas manipulációit.

Egyenesen hihetetlen, miért hallgatott mégis a papság oly tökéletesen, mikor nemcsak igaza volt s állítólagos becstelenségével szemben feddhetetlenségét annyira kétségtelenül bizonyítani is tudta volna és hitehagyottá lett gróf hívét oly lesújtóan megszégyeníthette, Mikszáth és a Bernáthok felekezeti gyűlöletét és antiklerikalizmusát oly lesújtóan bebizonyíthatta volna.

De észrevették és hamarosan a regény megjelenése után le is leplezték a lapokban (többek közt az éppen nem klerikális Vasárnapi Újságban) a regény szereplőinek rokonai, akik szintén közöltek egyes okmányokat, melyek Mikszáth állításainak légből kapott voltát bizonyították. Mindezekről természetesen maga Mikszáth is tudomást szerzett. Csak maga az Egyház, a papság nem mozdult, csak az hallgatott oly tökéletesen, mintha bűnös lett volna és mintha mindenki tudta volna, csak ő nem, azt, amit még a békák is kuruttyoltak, hogy urak a papok, tehát azokkal, akik őket bántják, még akkor is el tudnak bánni, ha a szólóknak lenne igazuk.

Ez a dúsgazdag, ez a feudális, ez az állítólag annyira gőgös papság, mely abban az időben a békák kuruttyolása és a későbbi marxista propaganda szerint Magyarország korlátlan ura volt, mert minden az ő akarata szerint történt, szó nélkül tűrte, hogy Mikszáth „Különös házasság"-át a magyar százezrek háborítatlanul olvassák és higgyék (hiszen Mikszáth hetvenkedett, hogy amit ír, annak „minden sora igaz" s olyan ember naplójából veszi, aki még sohasem hazudott, de különösen nem hazudhatott magának, a naplójának). A papság hallgatott, noha hallgatásával most már egyenesen bizonyossá tette azt a gyanút, hogy Mikszáth mázsás és letagadhatatlan igazságokat vagdosott fejéhez.

Vajon mivel lehet ezt az eljárásmódot megmagyarázni? Lehet, hogy része volt benne a kényelemszeretetnek is. De ha a becsületét bántják, akkor senki se kényelemszerető s ilyen esetekben azoknak, akiknek százezer holdjaik vannak és hivatalból van ügyészük és vannak fizetett jogtanácsosaik, még csak a kényelmüket se kell feláldozni, hiszen csak egy szavukba kerül, hogy az érseki ügyész lépéseket tegyen s az eljárást megindítsa. Hiszen a siker már előre bizonyos volt és a diadal megsemmisítően fölényes lett volna.

Hogy mindez mégse történt meg soha, más magyarázatát nem adhatjuk, mint csak a Szentírás (Izajás próféta) szavát, mely a jövendő Megváltóról azt írja, hogy „non contendit", nem fog vitatkozni, nem fogja az igazat védeni, hanem némán fogja tűrni a bántalmakat és becsülete gyalázását („impostor" [csaló], „seductor" [félrevezető] stb.).

A főpapság, a feudális 100.000 holdas magyar főpapság ennyire hű követője volt Jézusnak. Senki se tagadhatja, mert hiszen a tettek beszélnek. Tagadhatatlan, hogy se az egri érsek, se az egri főkáptalan, se az egri főszentszék nem indított eljárást becsülete védelmére rágalmazói ellen s az is tagadhatatlan, hogy olyan bizonyítékok birtokában volt és van, hogy pert a biztos siker reményében és ellenfelei diadalmas letiprásával indíthatott volna.

„Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak", mondta apostolainak Krisztus Urunk. A papság és a főpapság kétezer év alatt annyira megszokta már az üldözést, a rágalmazást és a gyűlöletet, hogy egyáltalán nem lepődik meg, ha része van benne. Ő nemcsak karddal, nemcsak párbajjal nem védi a becsületét, hanem még szóval, még perrel se, ha csak rá nem kényszerítik. A papság, még a feudális, dúsgazdag főpapság is valóban tud bántalmakat békével tűrni. Valóban méltó isteni mesteréhez. A vagyon nem tette elfajulttá.

Mert a „Különös házasság"-ban való viselkedés nem kivétel.

A „Magyar Kultúra" c. lapnak, a jezsuiták folyóiratának voltak sajtóperei, de olyan egy se, melyet ő indított meg. Pedig hát ugyancsak sokat támadták és rágalmazták. A szentéletű Zichy Gyula érseket egyik csalásért elbocsátott gazdatisztje hozzá intézett levelében azzal rágalmazta meg, hogy Mosonyi kanonok homoszexuális bűntársa. Mégse perelte be az illetőt becsületsértésért, pedig hát világos, hogy akkor is elítélték volna, ha állítása igaz lett volna, mert ilyesmit alig lehet bizonyítani. Hát még – mondják a rosszmájúak – ha a megvádolt egyszerre gróf is és feudális érsek is.

Ha a megvádolt nagyúr bűnös lett volna, egész bizonyos, hogy megindította volna rágalmazásért az eljárást s természetesen meg is nyerte volna, mert a vádló bizonyítani nem tudott volna (a dolog kényes természete miatt). Mikor Czapik érsek (még kanonok korában) az egyházjog kifejezését idézve az „infamia" [becstelenség, szégyen] kifejezést használta a polgári házasságban élőkre, egy valaki (aki ilyen házasságban élt), teljes aláírású levélben azt írta neki, hogy infámis maga. Czapik se indított az illető ellen pert, hanem zsebre tette a sérelmet. Krisztus Urunk is „infámis" volt s ő se kapott soha a sértésért elégtételt. A papjainak sincs szükségük arra, hogy elégtételt kapjanak érte.

Erre csak azoknak van szükségük, akikről ezt az egyházjog állapítja meg, tehát valóban azok. Ezeknek kell dühöngeniük érte, s ők, ha akarják, még bírói döntést is kaphatnak az Egyházzal ma már régen szembeszegült államtól, hogy ők nem imfámisok. De hogy a későbbi Czapik érsek nem amiatt hagyta magán száradni az imfámis jelzőt, mert attól félt, hogy a bíróságon nem kap elégtételt, azt bizonyítja Zichy érsek, aki szó nélkül magán hagyta száradni a homoszexualizmus vádját egy csalás miatt elmozdított, tehát nyilvánvalóan becstelen gazdatisztjétől, noha ő bizonyosan elégtételt kapott volna. És bizonyítja az egri érsek és főkáptalan, akik szintén szó nélkül tűrték el Mikszáth „minden sorában igaz" vádjait, pedig csak most láttuk, milyen diadalmasan megcáfolhatták volna őket.

Láthatjuk azt is, hogy a nagy vagyon mennyire nem jelenti még a papság elvilágiasodását és a kereszténység megromlását, sőt mennyire összefér a legmagasztosabb kereszténységgel: a bántalmak tűrésével, ha megdobnak kővel, dobd vissza kenyérrel, ha megütnek a jobb arcodon, tarts oda a balt is és a szeresd ellenségeidet szinte emberfeletti és sokak szerint csak elméletben létező elvének megvalósításával.

A „Különös házasság" esetében nem szóval hirdette az egri érsek és főkáptalan a felekezeti békét, a bántalmak szótlanul tűrését és az ellenségszeretetet, hanem maga gyakorolta tettekkel, s ráadásul annyira szerényen, reklámozás nélkül, sőt úgy, hogy a jobb keze valóban nem tudta, mit csinál a bal, hogy egész addig, míg most én rá nem mutattam, az egész országban senki nem is tudott róla, hogy hősies erényt gyakorolt.

De a kommunista párt viselkedése külön tanulságos ebben az esetben. Hogy a papság tekintélyét lejárassa, micsoda propagandát csinált Mikszáth „Különös házasság”-ának! Újra meg újra kiadta a regényt, filmre is vitte, a rádióban újra meg újra előadatta, noha tudta, hogy szemenszedett hazugság az egész s ebben az ügyben nem szégyent vallott a feudális papság, hanem dicsőséget, mert rágalmakkal és becstelenséggel harcoltak ellene.

Tudnia kellett mindezt, hiszen Dr. Dőry műve ekkor már régen megjelent s meggyőződtem róla, hogy azok, akik a „Különös házasság”-ot újra meg újra a nép elé vitték s felhasználták a papság meggyűlöltetésére, *azok is ismerték Dr. Dőry rájuk annyira lesújtó* művét.

E hitványság láttára végül annyira elfogott a felháborodás, hogy mikor ezt a valóban különös házasságot legutoljára hallottam a rádióban, levelet írtam nekik, hogy nem szégyellik magukat. Aztán pedig a már megírt levelet mégse küldtem el, mert úgy láttam, hogy teljesen felesleges. Legfeljebb magamnak lehet belőle bajom, például házkutatásokkal gyötörnek.

De a dolognak a kommunista propagandával való viszonylata is rendkívül tanulságos. Adva van ugyanis egy gazdag gróf, aki még becstelen is, mert hamis tanúkat fogad, hogy házassága érvénytelenségét kimutassa. Annak ellenére azonban, hogy feudális főúr és a pénzt most kivételesen fukarsága ellenére is szórja a papoknak is és a tanúknak is, és mivel hiába szórja, még bosszúból kálvinista is lesz és még a nagy vagyonát is rájuk hagyja (amit az Egyház, ha engedékenyebb lett volna hozzá, könnyen megakadályozhatott volna), a papok mégis elutasítják kérelmével és érvényesnek találják a házasságát. A párt tehát a papokat még a grófoknál s még az ilyen grófoknál is jobban gyűlöli, s ahelyett, hogy (természetesen a feudális Egyház példátlan becsületességének elhallgatásával) gróf Buttler viselkedésmódját az arisztokrácia erkölcsi romlottságának bizonyítására használta volna fel, a gróf mellé állt és esetét nem a grófok, hanem a papok romlottságának bizonyítására hozta fel, noha ez – természetesen – csak az Egyház, a papok, sőt Habsburg főhercegnők megrágalmazásának volt a lehetősége.

Ady Endre (1877-1919) kora

Nem azért szentelek Adynak egész külön fejezetet, mintha olyan nagy szerepet játszott volna a magyar közéletben és olyan hatással lett volna népünk sorsának alakulására, hogy ezt megérdemelné, hanem mert típus volt a Ferenc József-i kor végén s ezért vele kapcsolatban igen tanulságos következtetéseket lehet levonni.

A liberalizmus korszakának jellegzetessége a „felvilágosultság" korának az idő haladtával fokozatosan enyhülő, de még mindig erős egyházellenessége, hitközönye és a pozitív hitet a tudománnyal és a modern kultúrával összeegyeztethetetlennek s már rég meghaladottnak hirdető vallástalanság és szabad erkölcsiség volt. Külön jellegzetessége volt még az egészen fesztelen zsidó uralom, mert e korban a zsidóság ellen hangot hallatni vagy akár csak a legkisebb kritikát is megkockáztatni, vagy például nem vallásnak (melynek a vallásszabadság értelmében és a hitközönyösség alapján tisztelet járt), hanem fajnak tekinteni, sőt még csak nevét is említeni szintén középkori reakciósságszámba ment.

Aztán hozzátartozott még a liberalizmushoz a (zsidó vagy nem zsidó) tőke háborítatlan uralma, a szociális probléma teljes figyelmen kívül hagyása, az erősebbek és hatalmasabbak teljesen szabad versenye a védtelenekkel és elesettekkel szemben. Bár külsőleg népuralom volt és parlamentarizmus, de nyílt szavazati joggal s ezáltal a pénz és az erősek uralma erkölcstelen eszközökkel is érvényesült a gazdasági mellett politikai téren is. Végül teljesen hozzátartozott a teljesen szabad érvényesüléssel és a hitközönyös közszellemmel szükségképpen együtt járó nagy korrupció és a vele járó egyéb visszaélések.

Ezért kezdett aztán jelentkezni ellenhatásként a marxizmus, először nem kommunizmus, hanem szociáldemokrácia néven, de már ekkor is a kommunizmus programjával s annak materializmusával és istentelenségével. A munkásság, mely akkor sokkalta istentelenebb, egyház- és papgyűlölőbb volt, mint ma, de sokkal öntudatosabb és (joggal) elkeseredettebb is, egymás után rendezte meg nagy sztrájkjait, véres utcai tüntetéseit és noha a politikai korrupció miatt képviselője az országgyűlésen még alig volt, mégis egyik legjelentősebb hatalommá nőtte ki magát a magyar politikai és közéletben. Noha akkor még mezőgazdasági ország voltunk, városaink még elég kisnépűek és így proletárságunk is aránylag kis létszámú volt, mégis részint mert ez a proletárság a fővárosban tömörült, melynek kezében az ország irányítása volt, s ahol azok a hatóságok és erők székeltek, melyek az országot vezették, részint mert az akkor még teljesen zsidó kézben levő sajtó is vagy nyíltan vagy burkoltan mellettük volt s részint mert ez az aránylag nem nagy tömeg rendkívül jól szervezett, fanatikus, vakmerő és mindenre elszánt volt, mindenki érezni kezdte, hogy a jövő tulajdonképpen az ő kezében van s nincs messze az idő, mikor a proletárság az ország ura lesz.

Új szabadságharc, új lázadás volt készülőben, mely azonban – noha lényegében ugyanaz volt, mert Habsburgot, papot ez is éppoly ádázul gyűlölt, mint a régi szabadságharcosok – mégis más színezetű volt, mint a régiek, mert nemzeti, hazafias jelszavakat nem használt, sőt egyenesen a nemzetköziséget írta zászlajára. De Kossuthot azért ő is a maga emberének tartotta, Petőfi szobrát pedig minden évben megkoszorúzta. A Habsburg-gyűlölet szívügye volt, csak most már a nemzet ellenségei közé a papok mellé, amit az eddigi lázadások taktikából és opportunizmusból nem hirdettek egész nyíltan, de láttuk, hogy mégis mindegyiknek jellegzetessége volt, már a főurak gyűlölete is hozzájárult, sőt egyik jellegzetessége lett, sőt ez a gyűlölet nemcsak a főurakra, hanem most már minden úrra és gazdagra kiterjedt.

Érdekes azonban, hogy noha proletárok pártja volt s így kizsákmányolói a gyárosok és bankárok voltak, akik között katolikust lámpával kellett keresni, a szociáldemokrata sajtó mégis mindig a papi vagyon és a nagybirtok ellen dörgött és Habsburg-gyűlöletet szított. A Habsburgok alatt jobb életet még elképzelni se tudott, hisz ezt elválaszthatatlannak tartotta a főpapság és főurak uralmától. A Népszava akkor még nem a bankok államosítása és a gyárak

szocializálása mellett izgatott (hiszen azokat zsidóktól kellett volna elvenni), hanem az egyházi vagyon szekularizálása [egyházi javak világi célokra való kisajátítása] mellett.

„Azok a csuhások" címen sok tízezres példányszámban külön röpiratot adott ki tisztán a papság elleni gyűlölet szítására, címlapján egy igazán gyűlöletes, undorító „csuhással" s ilyen jelmondatokkal: „Papzsák feneketlen" stb., s olyan, minden képzeletet felülmúló durvaságokkal, rágalmakkal, becsületsértésekkel és osztály elleni izgatással, szinte egész nyíltan hirdetve, hogy minden pap gazember, hogy most félszáz év múlva olvasva alig akar az ember hinni a szemének, hogy azelőtt annyira tökéletes sajtószabadság volt, hogy még ilyen, a gyűlöletben és szennyben szinte tomboló irat is büntetlenül megjelenhetett.

Ha néha mégis szükségesnek tartották elkobozni a Népszava egyik-másik számát, az újságárusoknál a lap helyett egy óriási betűivel pöffeszkedő röplap volt ezzel a kihívó felírással: „A Népszavát újra elkobozták! Azért is fizessetek elő a Népszavára!"

És a szociáldemokráciának és Népszavájának izgatásai, amennyiben az uralkodóház, a főpapság és a főnemesség ellen és a földosztásra irányultak – pedig háromnegyed részben ezek ellen irányultak –, nemcsak a proletárok, hanem az egész magyar közönség tetszését megnyerték és rokonszenvvel találkoztak. Az úri világnak és az értelmiségnek természetesen mindig ellenszenves volt a Népszava, de mindenki helyeselte pap-, egyház- és grófellenességét, nemcsak a hitétől már rég megfosztott városi munkásság, mely a katolikus nagygyűlésre a fővárosba jött, s a püspökök kocsiját is megdobálta, és természetesen a zsidóság, hanem a protestantizmus is teljes egészében (felekezeti gyűléseiken ők is a Mária-kongregációk ellen dörögtek és a katolikus egyházi vagyon szekularizálását követelték, sőt Hajdú megye közgyűlése fel is írt ez ügyben a kormányhoz s átírt a többi megyéknek is, hogy csatlakozzanak indítványához), sőt még a katolikus értelmiség és városi közönség is.

Nem gondolták – szegények –, hogy a papok után a földbirtokosok következnek (s természetesen a protestánsok is és nemcsak a grófok, hanem még a „kulákok" is), sőt a zsidó bankárokat és gyárosokat se lehet majd megmenteni, sőt ezek kifosztása még a papokét is megelőzi majd, mert a papok mögött mégis tömegek is vannak, akik miatt – legalább egyelőre – kímélni kell őket, míg a grófot, bankárt, gyárost mindenki irigyli, sőt a falusi szegénység is így van még a kulákokkal is. Ezek kifosztására tehát még haladék se szükséges.

Ma azt hiszi a magyar közönség, hogy a magyar szabadságharcosok, köztük Kossuth vagy Petőfi és Weltner Jakab, Kun Béla vagy Rákosi Mátyás között ég és föld különbség van cél és lelkület tekintetében s Rákosiék csak taktikából űztek olyan nagy kultuszt Kossuth és Petőfi nevével és hivatkoztak olyan sokat 48-ra. Nagy tévedés.

Ferenc József idejében még nagyon hangsúlyozták ezt a nagy különbséget a „hazafias" lapok, mikor a szociáldemokraták március 15-én Petőfi Duna-parti szobrát koszorúzgatták. Világos, hogy nem azonos a két felfogás és van különbség köztük. Van, de csak annyi, mint 1848 és 1948 között. 1848 óta a világ valóban 100 évet haladt, világos tehát, hogy az akkori „szabadsághős" másképpen gondolkodott s az a szabadság, melyet zászlajára írt, más színezettel bírt szájában, mint a ma „szabadsághősének" ajkain. Nem a lényeg, hanem a kor különbsége volt ez, hisz maga Kossuth vagy Petőfi is másképpen írt és beszélt volna ma, mint a maga korában, de Rákosi Mátyás is másképpen, ha 100 évvel előbb élt volna.

Akkor csak úgy lehetett „szabadságharcot" vívni és általa érvényesülni, ma meg csak így. Mivel Kossuth vagy Petőfi akkor is csak szabadsághőssé lett volna, ha száz évvel később él, világos, hogy ma már ők is Rákosi Mátyás-féle „szabadsághősök" lettek volna.

Rákosi Mátyás legfeljebb azért nem lehetett volna száz évvel előbb olyanforma „szabadsághős", mint Kossuth vagy Petőfi, mert akkor még nem Rákosi volt a neve és egy zsidó egyébként sem volt alkalmas szabadsághősi szerepre. De hogy ez a kis különbség milyen keveset számít, láthatjuk abból, hogy hiszen ma se lett volna rá alkalmas (még úgy se, mint 48-ban, mert akkor – legalábbis művelt körökben – nem volt még antiszemitizmus, míg ma ugyancsak van). Őt csak a Vörös Hadsereg és Sztálin József tette zsidó létére is magyar sza-

badsághőssé. S ha azzá tudta tenni, noha soha nem volt Magyarországon akkora antiszemitizmus, mint mikor azzá tette, akkor egy hasonlóan erős és elszánt külföldi hatalom terrorjával ez száz évvel előbb is megtörténhetett volna.

Eszközül a Habsburg-, főpap- és főúrgyűlöletet használták fel, de ugyanezt 48-ban is sikerrel lehetett felhasználni, mert a magyar közönségben legalább úgy benne volt ez akkor is már, mint ma. Petőfinek például már akkor elve volt, hogy gróffal szóba nem áll, mert az csak rosszat akarhat. Nem tett e tekintetben kivételt még báró Wesselényivel se, pedig annak lelke lényegében ugyanaz volt, mint az övé.

A forradalmárok lényegükben 1848-ban is ugyanazok voltak, mint 1948-ban, izgattak a tekintély, a fent levők ellen és hízelegtek a tömegeknek.

Ady korában a függetlenségi 48-as párt képviselte a régi szabadságharcos és 48-as eszméket és ez a 48-as párt, kivált legszélsőségesebb, tehát „leghazafiasabb" árnyalata, a Just Gyula-féle, igen szépen megfért a szociáldemokrata párttal (utóda, a kisgazdapárt, le is paktált vele közvetlenül az orosz megszállás előtt) s kivált mikor Ausztria, a királyi ház, az Egyház vagy a főurak ellen kellett csatasorba állni, egy sorban harcoltak egymással.

Keserűen emlékszem vissza diákkoromra, mikor Keszthelyen a „klerikális" néppárt jelöltje állott szemben a képviselőválasztáson a 48-as párt jelöltjével. A papjukra hallgató jó falusi magyarok révén a néppárt győzött ugyan, de Keszthelyen, a városban, az egész ezer főnyi zsidóság, az iparosok és munkások (pedig ők egytől egyig katolikusok voltak) és az értelmiség is, mind 48-asok voltak, sőt talán fele részben még az én premontrei szerzetestanáraim is.

A szociáldemokrata párt (no meg hát a zsidóság) e választáson fő kortese volt a 48-as pártnak. És szokott módján annyira fanatikus, annyira erőszakos és olyan féktelen gyűlölettől vezetett harcosa, hogy a néppárt plakátjai már egy órával kiragasztásuk után szerteszét mindenütt le voltak tépve, a néppárti jelölt programbeszéde megzavarására pedig testületileg vonult ki a szociáldemokrata párt és a zsidóság s állandó kiabálásaival, záptojásaival meg sípjaival és fütyülőivel olyan éktelen zsibvásárt csinált, hogy a beszédeket lehetetlen volt megtartani.

Ezzel szemben a 48-as párt gyűlését persze senki se zavarta, mert az ő ellenfelei – pedig többségben voltak, hiszen győztek – jámbor, félénk nyáj volt, mely nem bántott senkit, sőt örült, ha őt nem bántották. De a 48-as gyűlés közönsége még így is – vagy talán éppen ezért – támadólag lépett fel és még a velük együtt érző premontrei tanárokat is, akik a beszédek meghallgatására megjelentek lakásuk ablakában (a térre néztek ugyanis), olyan inzultusokkal illették, hogy rögtön vissza kellett az ablakból vonulniuk s így még ők is megértették végre, hogy nekik nem a 48-asok közt a helyük. Így aztán a választás napján már egy se volt, s nem is lehetett köztük 48-as, azaz a zsidók és szociáldemokraták szövetségese. (Azért inzultálta őket az egyházellenes tábor, mert nem tudta feltenni, hogy még papok is az ő táborukban lehessenek. Az egyházellenesek tehát jobban tudták, hol a pap helye, mint amennyire egyes papok tudták.)

A szomszédos kerületben, a szülőhazámban, Zalaszentgróton szintén a néppárt küzdött a 48-as párttal szemben, s mivel itt a néppárti jelölt egyenesen pap volt, a 48-as párt ilyen nótát szerkesztett:

„Az lenne a mi legnagyobb szégyenünk, szégyenünk,
Ha kölcsönkért pap lenne a követünk, követünk."

Itt nem is győzött pap, hanem a 48-as párt. Ekkor tehát a 48-as függetlenségi, azaz a „hazafias" párt már a zsidóság pártja volt (láttuk, hogy már 48-ban is az volt), de egyúttal a marxistáké is, ami 48-ban még nem volt. De láttuk, hogy maga Marx már 1848-ban is a maga pártjának tekintette a 48-at, pedig bizonyára legjobban tudhatta, mi illik legjobban az ő pártjához és mi nem. A XIX. század második felében és a XX. században ugyanis már nem a nemzeti eszme volt az uralkodó eszme, hanem a szocializmus, ekkor tehát már forradalmat, lázadást (mely most is szabadságharcnak nevezi azonban magát) már csak ennek alapján le-

hetett indítani. Érezték ezt a magukat „hazafiaknak" gondoló forradalmárok is, ezért szövetkeztek a tüntető és jogot követelő, pap- és úrgyűlölő ipari munkássággal, de érezték ugyanezt a szociáldemokraták is, azért éreztek és dolgoztak a 48-as jelölt mellett úgy, mintha csak az ő jelöltjük lett volna.

Később, amint a szociáldemokrácia mind nagyobb hatalommá vált és nemzetközisége, úrgyűlölete és kíméletlensége mind nyíltabbá lett, sokaknak azok közül, akiknek forradalmárságában a nemzeti eszme volt a lényeges s egyébként se tartozván a munkásosztályba és a nincstelenek közé, a forradalom sikere esetén maguknak is vesztenivalójuk volt, kinyílt a szemük s kezdték vele nem azonosítani magukat, sőt egyenesen a nemzet és a maguk ellenségének tekintetni. De még mindig nem olyan sokan és nem olyan határozottan, mint kellett volna.

Habsburg-, egyház- és mágnásellenességben teljesen egy követ fújtak velük továbbra is nemcsak az összes zsidó (még a gazdag zsidók is), hanem az összes protestáns is, sőt a hitközönyös katolikus értelmiség és a városi lakosság is. Láttuk, hogy Szabó Dezső is az első világháború kitörése előtti években még azzal a végkövetkeztetéssel figyelmeztette hitfeleit arra, hogy ma már csak két életre és jövőre képes szervezet és eszme van: a katolicizmus és a szociáldemokrácia, hogy a protestantizmusnak nem az első, hanem a második mellett van a helye.

Igaz, hogy Ady Endrét, a zsidókkal és szociáldemokratákkal egy követ fúvó és velük egy táborban levő kálvinista költőt elítélte, kárhoztatta s nem vette be a maga körébe se a Kisfaludy társaság, se a Tudományos Akadémia, sőt még a Petőfi Társaság se, ez pedig nem lett volna lehetséges, ha kálvinista kiválóságaink is nem lettek volna elítélői azoknak az elveknek, melyeket képviselt, azonban ez az elítélés csak a szorosan vett kálvinista kiválóságokra szorítkozott. A tágabb értelemben vett értelmiség bizony nagyon rokonszenvezett vele.

Hiszen már az első világháború előtt is senkinek a nevét nem emlegették annyit a magyar irodalmi életben, mint Ady Endréét. Ha csak a zsidóknak és proletároknak tetszett volna, akkor nem kerülhetett volna annyira a közérdeklődés középpontjába s nem lett volna annyira mindenütt emlegetett a neve. Az idő haladtával pedig nemhogy kinyílt volna a magyar közvélemény szeme és nem hogy távolodott volna a már semmiképpen se nemzeti forradalom, illetve az azt előkészítő eszmék költőjétől, hanem éppen ellenkezőleg, mindig jobban szívébe fogadta. Hamarosan az említett tekintélyes irodalmi testületek ellenszenve is feloldódott iránta s a Horthy-korban már oda jutottunk, hogy Adyt leszólni, elítélni, lekicsinyellni már egyenesen lehetetlenség volt annak számára, aki nem akart sötétencként szerepelni s magát elfogultságával vagy elmaradottságával nevetségesé tenni.

A Horthy-korban már olyan kultusza volt Adynak, hogy iskoláinkban a magyartanárok legalább olyan terjedelemben méltatták, mint Aranyt vagy Petőfit s velük egyenrangúnak, sőt mivel ők már nem a jelen kor költői voltak, tulajdonképpen náluk is többnek tartották.

Igaz, hogy az irodalomtörténetben és az esztétikában nem az számít, hogy az írónak milyenek voltak az erkölcsei és milyenek a politikai nézetei, hanem hogy milyenek a versei és milyen a költői tehetsége, ámde a magyar közvéleményben „a hazafiság" mindig volt olyan fontos, mint maga az írói tehetség s költőinkben mindig sokkal jobban ünnepeltük a hazafit, mint a költőt. Így volt ez még a közéletben és a sajtóban is, hát akkor az iskolában, melynek nemcsak a tanítás, hanem a nevelés és a hazaszeretet ápolása is célja s ez utóbbi legalább annyira, mint az előbbi!

Nem lehetett volna tehát Ady annyira népszerű, annyira elismert és iskolai előadásokban is oly nagy magasztalás tárgya, ha csak a költői tehetségét ünnepeltük volna és ha közvéleményünk csakugyan gyűlölte és elítélte volna azokat az eszméket és azt a politikai irányzatot, melynek Ady egész életében szolgálatában állt vagy amely őt a hazafias közvélemény tiltakozása nélkül annyira kisajátította.

Ez is egyik bizonyíték arra, hogy a Habsburg-, egyház- és mágnásgyűlölet lényegében azonos a mai szociális forradalmakkal még akkor is, ha mint XIX. századi jellegzetesség, ek-

kor még egyúttal nacionalizmussal is párosul. Adyban megvolt ez a hármas gyűlölet s a magyar közvéleményben is megvolt. Adyban zsidóbarátsággal, illetve a zsidóság tökéletes kiszolgálásával is párosult és a marxizmus iránti rokonszenvvel is, míg a magyar közvéleményben nem. De ez a közvélemény is annyira fontosnak tartotta az abban a hármas gyűlöletben való egyezést s annyira mellékesnek ez utóbbiakban való nem egyezést, hogy ez nem volt akadálya a rokonszenv és bámulat általánossá levésének s Adynak Petőfivel és Arannyal egy vonalba helyezésének.

Annál is meglepőbb ez, mert hiszen a Horthy-korban már egy igen nagy és keserves tanulság birtokában is volt a magyar közvélemény: a maga bőrén kellett tapasztalnia, hova visz ez a modern, ez a szociális forradalom. Mert hiszen a Horthy-kor Magyarországa már egy kommunizmus után következett, már a trianoni Magyarország volt és mindenki tisztában volt azzal, hogy ezt a Trianont az 1918-as forradalomnak köszönhettük. Emiatt általánosan „patkányforradalomnak" is nevezték. Pedig ezt a forradalmat a zsidóság, mégpedig éppen azok a zsidók csinálták, akik Ady Endre baráti köréhez tartoztak. (Hatvany-Deutsch, Jászi, Kunfi, sőt még az a Kéri Pál is jóbarátja volt, aki Tiszát meggyilkolta, Kun Bélának pedig diákkorában maga Ady volt az instruktora.)

Sajátságos tehát, hogy éppen azok, akik e forradalom előkészítőit hazaárulóknak tartották, gyűlölték és megvetették, sőt amennyiben kezükbe kaparinthatták, börtönbe vetették őket, ugyanazok Adyt tisztelték, bámulták, ünnepelték. A zsidó barátait, szociáldemokrata rokonszenvét, írásait a Népszavába, szabadkőművességét, sőt még a kommunista vörös csillagról írt versét is mind megbocsátották neki s mind nem tartották fontosnak, mert hiszen Habsburg-, pap- és mágnásgyűlölete ínyükre volt, ebben elvtársak voltak és mert a földosztást is épp úgy szorgalmazták ők is és épp úgy a magyar nép megváltását látták benne, mint Ady és zsidói. S hogy szemükben ez volt a fontos, ez volt a lényeg, a zsidógyűlölet, a nemzetköziség, s a kommunizmus elítélése pedig csak mellékkörülmény, azt Ady iránti lelkesedésük fényesen bizonyítja még akkor is, ha ezt ők tagadják, sőt magukban meg is vannak győződve róla, hogy nem úgy van.

Még feltűnőbbé teszi ezt a jelenséget, hogy ez az Ady-kultusz akkor is csorbíthatatlanul tovább tartott, mikor már Hitler Adolf eszméi tökéletesen meghódították az országot, mikor már fajgyalázásnak nyilvánították a zsidóval kötött házasságot, sőt még a zsidó szeretőt is (Adynak majdnem minden szeretője zsidó volt) s mikor vidéken már az internálás veszélyével járt zsidóval sétálni az utcán. S mindez nemcsak egy idegen hatalom bitorló terrorja eredményeként, hanem a magyar társadalom legszélesebb rétegeinek tökéletes helyeslése és üdvrivalgása közepette.

Máglyára szórták a zsidóktól írt könyveket, még a megkeresztelkedettektől írtakat is, sárga csillagot viseltettek a zsidókkal, gettóba zárták, elhurcolták, másvilágra küldték őket, egy csepp zsidó vérnek valaki ereiben való felfedezése egyet jelentett az erkölcsi halállal s ok volt sokszor az öngyilkosságra, csak Ady Endre, akit zsidók pénzeltek, zsidók környeztek és zsidók irányítottak, aki minden írását zsidóknál jelentette meg, aki zsidóknál lakott (ingyen), aki zsidók pénzén ment szanatóriumba, akinek zsidó volt a magántitkára (szintén ingyen) és akinek zsidó volt a „Lédája" (de már nem is ingyen, hanem még ő tartotta ki mellette Adyt is), csak Ady Endre nem vesztett népszerűségéből semmit, csak neki nem ártott ez a fajárulás, csak az ő tehetségét és műveit méltatták az iskolák magyar tanárai még ekkor is heteken át s állapították meg róla még azt is, hogy nemcsak nem volt vallástalan, hanem – urambocsá! – tulajdonképpen ő volt a legvallásosabb költőnk, sőt vallásos verseket tulajdonképpen nem is írt más senki a magyar irodalomban, csak ő. Ady nagyságának tehát még ez a vihar se ártott.

Vajon nem azért, mert a Habsburgokat, papokat és mágnásokat a nyilasok is éppúgy gyűlölték, mint Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Kossuth, Petőfi és a szociáldemokraták s a magyar társadalom is tulajdonképpen csak őket gyűlölte, nem pedig a hazáját szerette?

Ady tehát lényegében ugyanaz volt, mint a magyar társadalom akár Bocskai, akár Bethlen, akár Rákóczi, akár Kossuth idejében, akár nyilassága alatt, akár az őszirózsás forradalomkor, akár a népi demokráciában.

Ady magyar vérű ember volt, mint lényegében bizonyára a magyar társadalom és közvélemény is az. S Ady okos ember is volt – hiszen tehetségét képtelenség lenne tagadni – s bizonyára a magyar közvélemény is józan és okos, hiszen egy tömeg, egy egész társadalom már ösztönszerűleg is az.

Mind a ketten téves utakon jártak és járnak. A magyar közvélemény is, hiszen ha nem úgy lenne, akkor nem élnénk csonka hazában, s akkor nem éltünk volna meg „népi demokráciát". S a magyar társadalom és közvélemény tévedéseinek és bűneinek ugyanaz az oka, csírája, indítékai és tragédiája, ami Ady tévedéseinek és bűneinek volt. Érdemes tehát egy kissé megvizsgálnunk jellemét. Ha magunkra ismerünk benne s bűnbánattal és lelki megtisztulással kísérjük, nagy hasznunkra lehet, a magunk megtisztulására és nemzetünk felemelkedésére vezethet.

Adynak az volt a tragédiája, hogy keresztény létére se volt keresztény. A magyar társadalomnak is ez a baja. Pedig Ady tudta, sejtette, mi az a kereszténység. Hiszen olyan verseket is írt, hogy – láttuk – vallásos költőnek tartják miatta, sőt még olyan idő is volt, mikor „pap akart lenni Kalocsán", sőt nem is pap, hanem egyenesen jezsuita. Igaz, hogy akkor is csak dacból akart az lenni, de hogy ha dacában is, de mégis éppen jezsuita akart lenni, mégiscsak jelent valamit és sok tudatalattit sejtet. Aztán az erdőalji feszület előtt is ő már meg szokta emelni a kalapját, noha apja még csak gúnyolódni tudott rajta, mikor elment előtte. Bűnbánó versei is világosan mutatják a kereszténység iránti titkos nosztalgiáját.

Ady azonban mégis készakarva nem akart keresztény lenni azért, mert kereszténynek nemcsak forma szerint, hanem a valóságban is, azaz igazán nehéz lenni, áldozatokkal, önmegtagadással, lemondásokkal jár. Fel kellett volna miatta emelkednie, elhagynia bűnös élvezeteit, megtagadni önmagát, a benne lakó „őskaját" s ez erejét felülmúlja, mert még a kísérlettől is visszariadt. A magyar társadalom is ugyanezen okok miatt nem tud keresztény lenni. Pedig ahogy Ady 42 éves korában paralízisben, szifiliszes elbutulásban, szánandó állapotban pusztul el miatta, épp úgy pusztul miatta a magyar nemzet és nép is és játssza, herdálja el ezeréves hazáját és nemzeti önérzetét.

Önmegtagadásra lett volna Ady részéről szükség. Le kellett volna döntenie azokat a hamis bálványokat, melyeket emelt magának s melyeknek hódolni egyénileg dicsőségnek, nemzete részére nyereségnek tartott (a tekintélygyűlölet és a tekintély elleni izgatás, nevelésük helyett a tömegeknek való hízelgés és az egyéni önzés), el kellett volna ismernie az igaz Istent és az erkölcsi helyzetet, főként pedig megkezdeni a neki való szolgálatot. Ady ezt csak látta vagy mintha látta volna hébe-hóba, de el sohasem kezdte. A magyar közvélemény és társadalom azonban még megkezdheti s e sorokkal szeretnénk hozzájárulni, hogy meg is kezdje.

Ady terheltsége

Ady Endre kétségtelenül talentumot kapott Istentől, vagy ha úgy jobban tetszik, a természettől. Bár még rajongói szerint is igen sok silány verse van s még remek verseiben is vannak gyönge, esetlen, erőltetett részletek, annyi bizonyos, hogy igazi, istenadta költő volt, akit homlokon csókolt a múzsa. Ámde amit a természet egyik kezével ad, a másikkal elveszi s ezért a lángelmékben – kivált a művész-lángelmékben – ritka, aki valami terheltség átkát nem hordozza magában. Ady is egészen kétségtelenül terhelten született, mint Petőfi is. Szenvedésre született ember volt. Vágyott az élet örömei után, habzsolta is őket, de boldog lenni köztük nem tudott. Az érzéki örömök sokkal jobban ki tudják elégíteni a józan, közép-

szerű, jó idegzetű, jó gyomrú nyárspolgárokat és tucatembereket, akik jókat tudnak enni és aludni, mindig egyformán derűs kedélyűek, szélsőségekre, túlzásokra természetüknél fogva nem hajlamosak, mint a szellemi nagyságokat.

A költő az egészséges nyárspolgárnak homlokegyenest ellentéte, ő mindent, örömöt is, fájdalmat is túlzottan él át s minél nagyobb költő, annál túlzottabban. A köznapiságban nem leli örömét, sőt egyenesen tűrhetetlennek találja és sokszor komor és elkeseredett akkor is, mikor nincs is semmi különös oka rá. Láttuk, hogy Petőfi is ritkán vegyült társai játékaiba gyerekkorában, amiben azok örömüket lelték, az őt nem érdekelte. Ady ugyanilyen volt. „Barátaink között akadtak – írja nagykárolyi kisgimnazista kortársa, Hetey Zoltán (Ady Bandi – Ady Endre, 26. o.) –, akik közös szobában való együttélés dacára sem tudtak vele sohasem összemelegedni és összeférhetetlennek, zárkózottnak találták, különösen abban az időben, amikor már kamaszkorát élte."

„Ha búsult vagy rosszkedvű volt – folytatja Hetey (67. o.) –, ami nála elég gyakran előfordult, a kis zöld ládájára ült, könyökét a térdére támasztotta s arcát a tenyerébe rejtette."

„Egyszer csak észrevettük, hogy Bandi vonakodik részt venni kisded játékainkban, különösen ha nem lányok részvételével való bújócskajátszásról volt szó. Pedig gyakran kugliztunk s ez neki kedvenc játéka volt. Játszásunk közben óraszámra egyedül üldögélt két falusi árnyékszék árnyékában, tehát nem valami ózondús üdülőhelyen."

Ady tehát nem volt egészséges, normális gyerek. Ez az idegzeti terheltség aztán, mint szokott, együtt járt vad szenvedélyekkel, nagy rosszhajlamokkal. Például betegesen nagy érzékiség volt benne, s ez korábban is kezdődött nála, mint másoknál szokott. Igaz, hogy egykét évvel idősebb is volt, mint társai, de noha Hetey csak az első négy gimnáziumig ismerte, mégis már akkor is a lányok kötötték le fő érdeklődését. Mindig szerelmes volt, de nem hozzáillő, vele egykorú vagy fiatalabb csitri-lányokba, hanem mindig nála idősebb nagylányokba. Azt mutatja ez, hogy szerelmei nem ideális, diákszerelmek voltak, mint a normális ily korú fiúké, hanem érzékiek, s ő már ekkor is a női test bolondja volt. Hetey nem tud róla, de Ady maga írja egyik novellájában, hogy éjszakánként már kisdiák korában ostromolta kosztadója cselédjét is, aki csak azért nem állt vele szóba, mert gyereknek tartotta még.

Ady nagyon büszke volt a törzsökös, minden idegen vér beütésétől mentes színmagyarságára s rajongói is ilyen ősmagyarnak tartják. Az ő már gyermekkorában is megnyilvánuló, egyenesen perverz, ellenszenves nemisége azonban ugyancsak nem vall arra, vagy pedig a színmagyarságról eddig alkotott nézeteinket kell felülvizsgálunk. Mi mindezt látva nem törzsökös magyarságra, hanem inkább zsidó beütésre gondolunk (vagy cigányra). Testvére, Ady Lajos, a főigazgató, írja róla, hogy „már 5-6 éves korában szexuális izgalmakat érzett a leányok körében s ezeket a maga módján igyekezett is lecsapolni"!

Orvosok és azok, akik e téren járatosak, jól tudják, hogy mindez nem a túlságos életerő, hanem éppen ellenkezőleg, a degeneráltság, az abnormális idegalkat jele. Az egészséges testűeknek, például a nagy sportteljesítményeket elérő férfiaknak nem ilyen a gyerekkoruk. Éppen ellenkezőleg, bennük rendszerint még a normálisnál is később ébred a nemi ösztön és éppen ezért tudtak olyan erősekké és jó, nyugodt idegzetűekké lenni (mert a sportteljesítményekhez nemcsak testi erő, hanem nyugodt idegzet is kell).

Világos, hogy ha Ady már 5-6 éves korában is ilyen érzékies volt, mint kisgimnazista, még inkább.

„Sokat foglalkoztatta a női nem – írja Hetey (72. o.) – élénk és aprólékos elképzelésekben. (Ez szintén nem egészséges nemiség.) A Szendreyék (akiknél lakott) házi cselédje panaszolta, hogy a Bandi ágyneműit és fehérneműit mindig foltosnak találja. János bácsi meg is ígérte Bandinak, hogy ha még egyszer ilyen panaszt hall, összenádpálcázza a kezét." (Kár, hogy újabb panaszra várt.)

A „színmagyar" Ady tehát már kisgyerek korában olyan mételyt jelentett Nagykároly lakosságára, mint ahogyan egyes zsidókról nemegyszer hallottuk, hogy megrontják az egész

falut. Szánandó az a magyar szolgálólány, aki ilyesmiket kénytelen megtudni és tapasztalni és ilyen métely közelében kénytelen fiatalságát leélni.

„Egy alkalommal Bandi a János bácsiék 18 éves, szép, erős, pirospozsgás cselédjét vadul szorongatta és le akarta teperni. János bácsi ezért alaposan fel is pofozta." (Ez nem az az eset, amit novellában írt meg Ady s melyet már említettünk, hanem megint egy másik.)

Az azonban, ami itt következik, egyenesen visszataszító és nem egy színmagyar falusi kis parasztfiútól, hanem még egy párizsi kültelki proletár suhanctól is sok volna:

„Félrehívott minket, fiúkat, és nagy titokban közölte velünk, hogy azok a leányok, akiknek a jobb kisujja körme kopott, mind nagyon szerelmes természetűek. Indítványozta, hogy vizsgáljuk meg a társaságunkban levő serdülő leányok körmeit. Amikor megállapította, hogy melyik leány körme van leginkább lekopva, hihetetlen üdvrivalgásban tört ki és csak úgy ragyogott két nagy barna szeme a gyönyörűségtől." (39. o.)

Ha valakinek, hát Adynak szüksége lett volna, hogy „a papok uralkodjanak felette", de hát „szerencsére" kálvinista volt s így nem uralkodtak felette, hanem helyettük uralkodott felette perverz érzékisége. Igaz, hogy – de csak azért, mert Nagykároly legközelebb volt Érdmindszenthez és a hetivásárra oda szekerükkel úgyis majdnem minden héten bementek – Adyt az apja szerzetes-gimnáziumba adta, tehát „papi uralom" alá s Hetey szerint az ottani piarista tanárok nagyon is szigorúan őrködtek tanítványaik erkölcsein. Ámde Ady, mint kálvinista, csak külső fegyelem tekintetében tartozott alájuk, belső lelki világát illetően nem.

Még ez a külső fegyelem is annyira ellenszenves és tűrhetetlen volt azonban előtte, hogy négy évnél tovább nem is bírta ott, s noha szegénysége miatt sokkal terhesebb volt részére a távolabb fekvő és így szüleitől szekéren fel nem kereshető Zilahra, a református kollégiumba mennie, Adyt semmi se tudta visszatartani, hogy ötödikre már oda ne menjen. Azt ugyanis Nagykárolyban minden kisdiák tudta, hogy a piarista gimnáziumban semmi se szabad, de Zilahon, a református gimnáziumban minden. Ady beteg idegeinek és érzékiségének pedig szabadság kellett.

A minden porcikájában kálvinista és állandóan kálvinista voltával büszkélkedő Hetey állapítja meg a kétféle gimnázium közti nagy különbséget s ő állapítja meg azt is, hogy Ady elzüllése és későbbi szomorú sorsa és elferdült életpályája valószínűleg ezzel dőlt el, mert hiszen senkinek se lett volna annyira szüksége arra a piarista szigorra, mint éppen őneki.

Így lett aztán egész költészete is, melyben az addigi magyar költészettel szemben mindig a szerelem testi, állati oldala van kidomborítva, épp oly mételyező hatással hazája női (és férfi) világára, mint az ő diákkora a Szendreyék szegény cselédjére. Ezért voltak neki, az állítólagos színmagyarnak a szeretői is zsidók, nem pedig magyar lányok, s ezért kellett elpusztulnia is 40 éves korában paralízis progresszívában, mely mindig a vérbaj, tehát a fajtalan élet következménye. Ezért kellett verset írnia olyan fiához, aki meg sohase született. Az egészséges szerelem ugyanis fajfenntartó, a perverz, Ady-féle szerelem pedig fajpusztító. Hiszen éppen ezért nevezi a magyar fajtalanságnak.

De hogy Ady mindezek ellenére mégis olyan kedves a magyar közönség előtt, hogy csak a jót, a tehetséget látják benne, bűneit pedig megbocsátják, sőt észre se veszik, nem csodálkozhatunk rajta. A tömeg ugyanis nem szeret magánál magasabban álló ideálokat, hiszen ezek alacsonyabb rendűségi – tehát kellemetlen – érzést keltenek benne. Önkéntelen szemrehányást érez, mikor látja őket, sőt talán még lelkiismeret-furdalást is keltenek benne, ami pedig kényelmetlen dolog.

Az emberek olyan hazafias ideálokat szeretnek, akiket könnyű követni s Adyt ugyancsak könnyű. Neki csak az volt az érdeme, mint a föl-földobott kőnek, hogy bármennyire imádta is nyugatot és nézte le miatta Debrecent és a Hortobágyot, azért mégiscsak haza-hazajött és s*írni* mégiscsak a Kárpátok alatt szeretett.

Milyen kedves és könnyű ideál, milyen kellemes és kényelmes hazaszeretet! Sírni, sírni, sírni a bűneink miatt, de azért meg nem javulni. Sírni ugyanis néha jól esik, de szenvedélyek-

kel szakítani, velünk született terheltséget kiküszöbölni, emberfeletti erőt kíván. Erre az emberfeletti erőfeszítésre pedig csak azok kényszerülnek, akik eltűrik maguk felett „a papok uralmát". Ady nem tűrte el, de a magyar közélet se tűri, sőt lenézi és gyűlöli azokat is, akik eltűrik. Ezért értették meg úgy egymást.

De nemcsak nemi tekintetben való viselkedése bizonyítja Ady rendellenes idegalkatát, hanem alkoholizmusa is. Köztudomású, hogy különösen élete utolsó éveiben már nagyon ivott, mégpedig nem is sört vagy bort, hanem a legerősebb alkoholos italokat. Idegcsillapítókkal, narkotikumokkal is erősen élt.

„Győztes kívánsággal csak ivott, csak ivott" – írja róla zsidó és szociáldemokrata jóbarátja, Révész Béla. („Ady életéről, verseiről, jelleméről")

Előfordult, hogy még akkor is, mikor felolvasás megtartása céljából utazott Nagyváradra, még útközben a vonaton is annyit ivott, hogy kísérői bajban voltak, hogy ily állapotban hogy fogja majd előadását megtartani.

Egy ismerőse is, aki egyszer véletlenül egy fülkében utazott vele, szintén ezt tapasztalta, s mivel eleinte nem tudta még, hogy ki az útitársa, állandó konyakivással, hányaveti, nyegle viselkedésével a különcködésével a legellenszenvesebb benyomást tette rá.

Hozzáértők tudják, hogy az alkoholizmus is nemcsak bűn, hanem veleszületett hajlam is, tehát szintén terheltség jele, kivált ha olyan fiatalon jelentkezik, mint Adyban s éppen konyak- és rumivás alakjában.

De a legtöbb művészben a lángelme nemcsak testi, idegzeti terheltséggel szokott párosulni, hanem nagyon káros következményekkel járó lelki adottságokkal is. Például csak természetes, hogy minden lángelme öntelt, elbizakodott, telve van önmagával, nagyra tartja a tehetségét. Ezért fölényes, nem akar alkalmazkodni, kivételes bánásmódot követel a maga számára, hírnevet, dicsőséget szomjaz. Ez természetes, hiszen van mire büszkének lennie s önmagát mégiscsak maga ismerheti legjobban. Ámde az ember legtöbbször arra is hajlamos, hogy önmagát még túl is értékelje. Természetes, hogy Ady is ilyen volt.

Hetey írja, hogy már kisdiák korában sokszor mondta neki, hogy belőle híres ember, igen nagy költő lesz. Felnőtt korában pedig nem szégyellt ilyen dicsekvést leírni: „Még mindig félelmesen, bolondul, gyászosan nagy lírikus vagyok."

„Magyarországnak, a magyarságnak ennyire exponens [kimagasló] valakije nem volt még, mint én." De ezeket legalább csak Hatvany-Deutsch Lajosnak írja. A következőket azonban a nyilvánosság számára:

„Én Petőfinél több magyar verset írtam. Internacionális voltom mellett büszkén mutatok köteteimre: énnálam magyarabb, fajibb és természetesen magyarabb poéta, hiszem, nem volt."

Vagy: „Tudja meg Ambrus Zoltán, Magyarországnak még nem volt olyan költője, mint én vagyok."

Ady tehát egy kissé még többre is értékelte magát, mint ami valóban volt.

Tömjénezés, dicsérés, hízelgés, ünneplés nélkül nem is tudott ellenni. Ezt még az a Hetey is hangsúlyozza róla, aki egyébként bűnei iránt olyan megbocsátó, hogy Ady Endre „nemes alakját" emlegeti, sőt Ady lekicsinylését egyenesen „szentségtörésnek" (!) bélyegzi. (Ilyenek tehát a kálvinista „szentségek"!)

Ez az oka aztán annak, hogy egészen elszakadt a magyarságtól, elsősorban a zsidóknak, nem pedig magyaroknak írt, környezete zsidókból állt s más barátja úgyszólván nem is volt, mint azok. Magyar ember ugyanis olyan szolgalelkű tömjénezésre nem képes, mint amilyen Ady Endre beteg, fáradt, a bűnös kéjektől elbágyadt idegzete megkívánt.

Az az Ady Endre, aki már „ártatlan" gyerek korában is órákon át gubbasztott, fásult ok nélküli kedvetlenséggel, csak természetes, hogy később, mikor a bűnei okozta undor is nyomta már és a sok alkohol is éreztette már hatását, még gyakrabban volt ilyen hangulatban. Később már mint híres embert, csak egy nagykárolyi iskolatársa látogatta meg, s az is ilyen hangulatban találta. Nagy társaság volt nála, de noha ő lett volna a házigazda, teljesen

passzívul viselkedett, nem avatkozott a társalgásba, s alig szólt. Iskolatársához is oly hideg volt, hogy nem volt kedve látogatását megismételni.

Aki oly nagyra tartja magát, mint Ady, azt bizony egymás után érik a sértések és csalódások, az soha sincs megelégedve azzal az elismeréssel, amit kap. Ezért mindig bosszús, mindig kedvetlen. De a fáradt, beteg, izgékony idegzettel az is együtt jár, hogy siker esetén elbizakodik, de viszont a sikertelenség, a kritika kellemetlenségeit is eltúlozza, s míg az előbbi élvezetében mindjárt a világ vagy legalább a magyarok legnagyobb eddig élt költőjének gondolja és érzi magát, az utóbbi esetben meg egészen senkinek, mert teljesen eluralkodik rajta a borúlátás.

Zsidókra volt tehát szüksége, akik eltűrték szeszélyeit és ilyenkor szokásos gőgös sértegetéseit és lekicsinyléseit s akik tudnak és bírnak hízelegni és bókokat mondani, nagyokat. Maga írja magáról, hogy az ő „gőgje" „sok lóerős". Elbírta tehát, sőt igényelte és megkívánta az ilyen hízelgéseket, melyeket Hatvanytól kapott: „Számomra ma te vagy: Magyarország."

Aztán: „Nem lehet áhítat és remegés nélkül olvasni könyveidet."

Vagy: „Benned csodák történtek és történnek. Ezeknek a csodáknak nincs hívebb bámulója, mint te, meg én."

„Én téged a mai Magyarország Széchenyijének látlak" (!).

„Te vagy a legfölényesebb, legbölcsebb, legszebb ember" stb.

De Ady nemcsak a költői tehetségét tartotta legelsőnek s mindenkit felülmúlónak, sőt az ezeréves magyar történelemben is egyedül állónak, hanem a származását is. Azt hitte és hirdette, hogy olyan tiszta, olyan ős, olyan törzsökös, olyan fajmagyar, olyan vegyületlen és olyan, eredetében egész a honfoglalásig visszamenő magyar senki se volt az országban, mint ő. Ezt verseiben is hangoztatja és fajmagyar gőgjében lenézi a „grófi senkiket". De ő – milyen szégyenletes ellentmondás! –, aki a proletárokhoz írt hízelgő verseket, az ő korukat és győzelmüket várta és Dózsa Györgyért lelkesedett, nemcsak a törzsökös magyarságára volt büszke, hanem a nemességére is. Csak a „grófi senkik" nemesi címerét utálta, a magáét nem, bár címere nem is volt neki.

„Bandi állandóan hordott zsebében kis papírszeletkéket – írja Hetey (65. o.). – Ezeken nemcsak verseket faragott, hanem névírását is gyakorolgatta. Ezzel manupropriájának [kézjegyének] jellegzetesebbé tételére törekedett. Gömbölyű betűivel jelenlétemben is sokszor leírta a nevét, mégpedig (a kálvinista fajmagyarságával szintén szinte az együgyűségig dicsekvő Hetey úgy írja, hogy „és pedig") így: Diósadi Ady Endre. Nagyon büszke volt arra, hogy magyar nemessége már tisztázódott dolog. Ezt a büszkeségét csak növelték benne otthon is, hétszilvafás nemes kosztadói is."

Mivel Ady természete olyan volt, hogy mindent túlzott, nemcsak mint költő volt a legnagyobb és Petőfinél is különb, hanem mint magyar nemes is kiválóbb volt mindenki másnál. Azzal is eldicsekedett például, s nem is gyerek, hanem felnőtt korában, hogy az Eszterházy hercegek családfája kismiska az övéhez képest. A grófokat egyébként is csak sváboknak, jöttment idegeneknek tartotta maga mellett, akiknek nincs joga ebben a hazában uraskodni.

Jellemző, hogy a Károlyi grófokat nem merte lekicsinyelni, pedig gyerekkorában csak azokat irigyelhette, hiszen Eszterházyakkal sohasem volt dolga közelebbről. De hát azokról tudta, hogy a Kaplony nemzetségből származnak, s a közelben levő Kaplonyt ősi foglalás jogán bírják. Azt azonban már nem tudta, hogy az Eszterházyak ugyanilyenek, mert ők meg a Salamon nemzetségből származnak s csallóközi birtokaikat ők is már a honfoglaláskor szállták meg. De a Cziráky grófok viszont a Vezekény nemzetségből származnak s Czirák közelében ma is ott van Veszkény falu. Tehát ők is az Árpádokkal jöttek be. Ők is ősi foglalók. A Batthyányok viszont szintén a még vezérek korabeli Eörs nemzetségből valók és e címen az Árpád-kori templomáról híres Felsőőrs prépostságának ma is ők az adományozói. Lekismiskázni őket semmiképpen se lehet tehát, még „diósadi" Ady Endrének se, legfeljebb egyenrangú társakul elfogadni.

Csak hát hol van ősi származásban Ady Endre egyenrangúsága ezekéhez képest! Hiszen még a Szeremék is csak azért származnak „de genere Huba [nemzetségéből]", mert a dúsgazdag Szemere ennek kimutatását jól megfizette. A megfizetett genealógus [származáskutató] érveire azonban a nem megfizetettek már nem sokat adnak.

1500-on túl nagyon kevés családunk tudja őseit bizonyító erővel bíró okmányokkal követni, 1300 vagy 1200-on túl pedig egyik se tud menni. Ezért még a Károlyiak, Eszterházyak, Batthyányok, Czirákyak, Kisfaludyak, Kállayak, Ostffyak (az Osl nemzetségből) honfoglalás kori eredete se egészen bizonyos, csak nagyon valószínű. Bizonyosságot szolgáltató okmányokkal ezt még ők se tudják bizonyítani. Hol hát akkor a bizonyossága honfoglalás kori nemességéről annak az Ady Endrének, aki maga is elismeri, hogy az ő ősei már 1500 óta szegények, parasztsorban éltek, s akinek családja még ezt is, hogy egyáltalán nemes-e, csak nagy nehezen, Ady Endre életében tudta megállapítani?

Ha volt egy Ady nevű gazdag nemesi család az Árpádok korában is és ennek honfoglalás kori eredete épp oly valószínű, mint az előbb említett ősi főúri családoké, vajon lehet-e bizonyítani vagy akár csak valószínűsíteni is, hogy a 400 éve parasztsorban élő, tehát családfával vagy éppen nem, vagy csak nagy hézagokkal rendelkező mai Ady-család valóban tőlük származik? Hiszen ma is vannak Kanizsay nevű családok, de ez még nem bizonyíték arra, hogy a hajdani híres Kanizsay-családból származnak, még akkor se, ha ők is nemesek. Vannak Thurzók is (egy jó nevű írónk is), Zrínyiek (egy ilyen eredeti nevű jezsuita is van), Rákócziak, Széchyek, Andrássyak egész sereggel, de ez nem bizonyíték arra, hogy a hasonnevű főúri családoktól származnak, sőt bizonyosan tudjuk, hogy nem onnan származnak, Adyakkal is találkoztam már az ország más részeiben is. Még a Berzsenyi és Koháry grófok se tudják okmányilag összekötni a családjukat azokkal a régebben élt Kohányakkal vagy Berényiekkel, akiket pedig az ő okmányilag bizonyítható családfájuktól nem is olyan hosszú idő választ el. Már csak azért se, mert még abban a régmúlt korban is volt több Bercsényi és több Koháry-család s mindegyik más vidéken, tehát hiú igyekvés ráfogni, hogy ezek ugyanazt a családot jelentik.

A csak a legújabb korban felemelkedett Széchenyi-családra rá is fogták, hogy a XVI. századbeli hasonnevű veszprémi várkapitánytól származnak, ez pedig a középkorban szereplő, már akkor is főúri Széchenyiektől, s noha ez a várkapitány csak néhány évtizeddel élt régebben, mint a szereplés terére lépő első mai Széchenyi, még ez a feltevés is tarthatatlannak bizonyult, mert hiszen az első Széchenyi érseknek az apjáról okmányilag, tehát egész bizonyosan tudjuk, hogy nem is volt nemes, tehát ettől a nemes veszprémi kapitánytól nem is származhatott, annál kevésbé a középkori Széchenyiektől, bár azért az se teljesen lehetetlen, hogy azok elszegényedett és jobbágysorba süllyedt ivadéka. De „a nem teljesen lehetetlen" kifejezés bizonyára nem tekinthető bizonyítéknak.

Ami pedig grófjaink „svábságát" s így jöttment voltát illeti, azért, mert leányágon a legtöbb főnemesi családba hébe-korba jutott be idegen vér is, ilyen címen azért Árpád vére még nem válik vízzé s a honfoglalók ivadékai svábokká és jöttmentekké. Az Árpádoknak maguknak egyenesen *minden* ősanyjuk idegen, de ki tartja emiatt őket sváboknak vagy jöttmenteknek? Sőt még a tisztán idegen vérűeket se nagyon tanácsos jöttmenteznünk s arra ítélnünk, hogy ebben az országban legfeljebb csak szolgák lehessenek, mert akkor bizony Magyarország örökre csak trianoni ország marad s akkor bizony Ady Endre nem sokáig járhat haza Pestről Érdmindszentre útlevél és vízum nélkül.

A mi mágnásaink annyira nem svábok, hogy mint láttuk, még a Festetichek és Somssichok is vérségileg is rég magyarok már anyjuk és ősanyáik révén, de magyarok még a Windischgrätzek is Károlyi, Széchenyi, Dessewffy anyjuk, nagyanyjuk és dédanyjuk címén. És ha Ady Endrére az anyakönyvekből nem lehet rábizonyítani, hogy idegen vér is került ereibe, ez még egyáltalán nem bizonyítja, hogy nincs bennük, ha nem sváb, hát oláh vagy cigány vér.

A magyar név egymagában még édeskeveset számít, hiszen Erdélyben minden porcikájukban román püspökök viselték például a Hosszú Vazul vagy Mihályi Tivadar nevet. Pedig oláh vérrel keveredni egy cseppet se dicsőbb, mint némettel. Sőt. De cigánnyal se. Pedig Kelet-Magyarországon egész nagy tiszta kálvinista falvak viselik a Cigánd nevet, s Ady Endre fekete bőre, bujasága, művész lelkülete és nyugtalan izgágasága is, még ha nem akarjuk is, ezt juttatja eszünkbe.

Azt se gondolta meg Ady, hogy ha mindenkitől olyan vegyületlen színmagyarságot követelünk meg kellékül ahhoz, hogy e hazában valami lehessen és a hangját hallathassa, mint amilyen Ady eget rengető magyarsága, akkor majdnem mindenkit ki kell innen seprűznünk, aki csak nagy volt és akit éppen Adyék tartanak nagynak. Meg kell tagadnunk majdnem minden nagy tudósunkat: Jedlik Ányost, Eötvös Lórándot (nagyanyja Lilien báróné) és a Nobeldíjas Szent-Györgyi Albertet, majdnem minden valamirevaló festőművészünket: Munkácsy (magyarosított nevű) Mihályt, Benczúr (tót) Gyulát, Lotz Károlyt, szobrászainkat: Fadrusz Jánost, Kisfaludy (Ströbl) Zsigmondot, minden zeneművészünket: Liszt Ferencet, Erkel Ferencet, színésznőinket: Dérynét (Schenbach Rozália), Blaha (Reindl) Lujzát, Jászai (Kripl) Marit, íróinkat: Vas Gerebent (Radakovics József), Mikszáth (egészen tót vérű) Kálmánt, Herczeg (Herzog) Ferencet, Gárdonyi (Ziegler) Gézát, Rákosi Jenőt és Viktort, Tömörkény Istvánt stb. Költőinket: Zrínyi Miklóst, Madáchot, Petőfit, Reviczkyt, Endrődy Sándort, Gyóni (Áchim) Gézát, József (Joszip) Attilát, építőművészeinket: Steindlt, Yblt, Pollákot, Hildet, Schuleket, Lechnert. Szabadsághőseinket: Zrínyit, Frangepánt, mindkét Wesselényit, Thökölyt, Rákóczit (Zrínyi, Frangepán, Ignózer, Zachradka és Wenozelin vérével), Kossuth-Weber Lajost és Görgey-Percián Artúrt, sőt még vértanúinkat is: Martinovicsot, Damjanichot, Batthyány-Skerlecz Lajost, Knézichet, Pöltenberget, Leiningent, Schweidelt stb., de még a magyarok magyarját és kurucok kurucát, „Nagy-Bercsényi" (Rechberg) Miklóst is, aki még Königsegg császári tábornoknak is rokona volt az anyja révén, s mivel akkor még ilyesmi nem volt olyan szégyen, mint ma, úgy is beszélt róla, hogy „Khynigszegh öcsém" (Thaly: A Bercsényi-család, III., 203. o.) és végül Tisza (Degenfeld-Beck) Istvánt is, akinek pedig a *magyarságát*, mivel kálvinista „hittestvér" volt, a jó Hetey is olyan buzgón hangsúlyozza.

De rá kell mutatnunk, hogy a Népszavába író, proletárokkal kacérkodó és az ő jövőjüket zengő Ady nemcsak a maga magyarságát ünnepelte és ünnepeltette zsidó környezetével, hanem előkelő nemességét is! E tekintetben hiúságában és nagyzolásával még meg is tévesztett bennünket, mert ő a grófok és nemesek ellen és a proletárok mellett énekelt ugyan s utált és lenézett mindent, ami régi volt, de mindezt úgy állította be és mindig úgy adta elő, mintha ő nem azért buzogna Dózsa György és az utca népe mellett, mintha ő is alulról, közülük származna, hanem egészen önzetlenül, mint olyan előkelőség, aki mellett még az Eszterházy hercegek is kismiskák, aki azonban kegyesen lemond előkelőségéről és nemes gesztussal mégis az alulról jövők, az elesettek mellé áll, tehát ebben is kegyes leereszkedést gyakorol.

Zsidó barátai így is kezelték, s úgy látszik, hogy egészen hazugul is, Révész Béla például akkor is Ady apjának pár száz holdjáról ír, mikor már meglátogatta Érdmindszentet s meggyőződhetett róla, hogy ez mennyire nem igaz. Hiszen Adynak Érdmindszenten olyan szülőháza volt, hogy még egy cigánygyereknek is becsületére vált volna. Ady nem dzsentri fiú volt, még csak elszegényedett dzsentri se, hanem szegény, földhözragadt parasztgyerek.

Hogy nemesek voltak (ha elfogadjuk, hogy ez igaz), az ezt az állításunkat egyáltalán nem cáfolja, hiszen ezrével vannak földhözragadt nemes parasztok az országban, még olyanok is, akik nem is tudják nemes származásukat. Az én apámnak is volt olyan napszámosa a szőlejében (Laskóy nevű), aki nem is csak armális [birtok nélküli nemes], hanem földesúr nemesek ivadéka volt, de azért éppúgy mezítláb járt, mint a társai, s noha tudta, hogy nemes, tudnia is kellett, hiszen még annak a határrésznek is, hol mint napszámos dolgozott, Laskó volt a neve, tehát valaha mind az övék volt, de azért se neki, se társainak nem jutott eszükbe, hogy ő különb, mint a többi. Ady ugyanis csak hirdette a demokráciát, ezek pedig demokra-

ták voltak, főképpen pedig a realitás talaján mozogtak s így tudomásul vették azt, amit tudomásul kellett venniük.

Ady egyik novellájában (lehet, hogy többen is) az apja kocsisát említi. Az ő apjának aligha volt valaha kocsisa, s ha igen, akkor egészen bizonyos, hogy nem sokáig. Talán éppen azért tartotta érdemesnek megörökíteni, mert annyira újdonság volt ez a családban. (Azon, hogy Ady valótlant írt, ne csodálkozzék senki, hiszen novellát írt, nem történelmet. De bőségesen írt valótlant egyébként is. Például hogy nagykárolyi piarista tanárait is gyalázatosan megrágalmazta, mert valótlant írt róluk, arra még Hetey, a kálvinista „hittestvér" is tanú.)

A „Krisztus-kereszt az erdőn" című híres versében pedig „csörgős szánkóval" jár apjával a kereszt felé, s azzal fejezi be, hogy „ott röpül a szánom az éjben". Pedig Ady az apjával vagy sohasem röpült csörgős szánon, vagy ha igen, akkor csak azt az egy pár igavonó lovukat fogták elébe, tehát valami túlságosan nem „röpülhettek". (De hogy az apja csakugyan szitkozódott, „dalolt" a kereszt láttára, az könnyen lehetséges.)

Nézzük csak, mit ír a „dzsentri" Ady-fiúról, mint kisgimnazistáról Hetey, a hittestvére és osztálytársa:

„Kinézése falusias jellegű volt. Hosszú nadrágban (első gimnáziumban!) s majdnem mindig sötét vagy barna, igen viseltes ruhákban járt." (Hetey, 26. o.) Akinek a szülei dzsentrik, urak voltak, azt a szülei – még ha lecsúszott dzsentrik is – nem járatják úgy, hogy már az 1880-as években s még olyan kisvárosban is, mint amilyen Nagykároly volt, a többi gyerek közül parasztosságával tűnik ki. Erre nem magyarázat az se, hogy Ady apja könnyelmű, mulatós ember volt, mert hiszen a gyerekek öltöztetése elsősorban nem az apától, hanem az anyától függ, nem annyira pénz, mint ízlés, értelmesség, rátartiság kell hozzá, mely a lecsúszott dzsentri asszonyokban még jobban megvan, mint a le nem csúszottakban. Az úri származást ugyanis legalább külső viselkedésben és ruhában (ha anyagában nem, legalább a szabásában) ott még jobban szokás mutatni, ahol a vagyon és a lakás már nem mutatja. És sok gyerek se volt az Ady-családban, tehát ez se lehetett akadálya, hogy legalább külsőségekben ne tartsák a „rangot", ha lett volna.

Éppen Hetey hoz fel erre egy nevetséges példát, mikor megemlíti, hogy ugyanakkor ott Nagykárolyban egy ilyen lecsúszott nemesi család sarja szegénysége közepette azzal dicsekedett, hogy mikor ő megszületett, a bába is azt monda: „jön már a tekintetes úrfi!"

Láttam fényképen Ady Endre szülőházát (mások is láthatták). Ez bizony nem is nádfödeles ház, hanem nádfödeles viskó, még a falusi házak között is utolsó. Hétszilvafás, lecsúszott nemesek se ilyen házban szoktak lakni, de még a parasztoknak is csak az elesettjei. Ady Lajos is keserűen írja Révész Béla 1906 tavaszán Érdmindszenten tett látogatásáról írt beszámolójáról: „Érdekesen, de novellisztikus pontatlansággal számol be visszaemlékezéseiben. Ténybeli tévedései közül különösen kirívó az, hogy az édesatyánknak pár száz holdas birtoka van. Bár volna, vagy legalábbis: bár lett volna!"

De ha Ady nem szeretett volna effajta idegen tollakkal is ékeskedni s ha nem örült volna az effajta hízelgéseknek, akkor zsidó barátja bizonyára nem ilyen alakban írta volna meg érmindszenti tapasztalatait. Tudvalevő, hogy Ady abban is egész a szélhámosságig hiú volt, hogy mikor hízelgői ráfogták, hogy verseit egy pillanat alatt költi és olyan készen jönnek ki belőle, mint másból a próza, úgy tett, mintha csakugyan így lenne.

Révész Bélának, ha egyszer ott volt, látnia kellett a nádfedelű viskót, sőt bizonyára be is ment. Jóhiszeműen tehát még városi tudatlansággal se gondolhatta, hogy ehhez a viskóhoz pár száz hold föld tartozik. Világos tehát, hogy mivel tudta, hogy Ady ilyen több száz holdas nemes fiaként szeret szerepelni s ahhoz mérten is viselkedik, ő hízelgésből érmindszenti látogatása után szintén igyekezett megerősíteni ezt a tévhitet.

„A hétfői vásárok alkalmával – írja Hetey (49. o.) – Ady Lőrinc bácsi szürkeprémes, kurta kis ködmönben, magyar csizmásan, Ady néni pedig kopott barnabársony kurta felsőkabátban, fejkendővel, falusias egyszerűséggel öltözködve jelent meg rendszerint. A körülbelül 18

kilométeres szekérút miatt hol porban, hol sárban természetesen nem is utazhattak felcicomázva, jobb ruhában. De erre nekik nem is telt volna. Az a kedves, villogó szemű, szegény jó asszony sokat küzdött a létért a kissé bohém természetű, mulatni szerető férje helyett is, hogy fiát valahogyan eltarthassa. Bizony-bizony, sokszor adósok maradtak a szerény kosztpénzzel is. A kis Bandi jobbára igen viseltes ruhákban járt. Nagyon ritkán került rá új ruha. Jobb szabású még ritkábban. Fehérneműit a kosztadó nénik alig győzték toldozni-foltozgatni. A mi kisdiákkorunkban az úri fiúk még 15 éves korukban is rövid nadrágot viseltek (én is, pedig nem voltam úri fiú). A kis Ady Bandinak falusias jelleget adott az is, hogy mindig pantallóban (olyan parasztnadrág, melyet a parasztok készen vettek a vásárban: nem Hetey, hanem az én megjegyzésem), hosszú nadrágban járt. Nem tudok visszaemlékezni arra, hogy rövid nadrágban valaha is láttam volna." (Pedig Hetey csak kisgimnazista korában ismerte Adyt.)

De Ady Bandi, úgy látszik, még jól se lakhatott. „Nem lehet egy csöppet se csodálkozni azon, hogy a kis Ady Bandi nem tudott ellenállni a főtt krumpli édes illatának. Csak akkor volt ő igazán elemében, ha evésről volt szó." (De akinek még „a főtt krumpli illata" is „illat", s ráadásul még „édes illat", annak még parasztgyerekben is egészen földhözragadtnak kell lennie. Pedig Hetey külön hangsúlyozza, hogy az a krumpli, melyet a kis Ady náluk szülei tudta nélkül, tehát tilosan elfogyasztott, egyenesen „a disznók számára főtt". (48. o.)

De hát Ady Bandinak „az ételszagokkal különösen rokonszenvező jó orra volt". (47. o.) „Türelmetlenül várta mindig a hetivásár napját: a hétfői napot. Lakásának kapuajtajában leste úgy déltájban, türelmét egyre inkább vesztve, mikor fordul már be szüleinek szekere a Nagypiactérről a Nagyhajdúváros utcába." Ha pedig hétfői napon szünet volt és tehette, még a piactérre is kiment jó előre, hogy minél előbb élvezhesse a hazulról – igazi dzsentri módra – „csíkostarisznyában" hozott elemózsiát. „Hihetetlenül jó étvággyal ette ilyenkor a sok jó hazait", amely nem is volt olyan sok, hogy „egykettőre" el ne fogyott volna, pedig – mondja Hetey (49. o.) – „jobb lett volna tartogatni belőle a hét szűkebb napjaira is".

„Bandi igen gyakran volt nálunk uzsonna idején és én igyekeztem (mert ő uzsonnát otthon nem kapott) édesanyámtól egy csésze kávét mindig kikönyörögni az ő számára is." (Úgy látszik, igen nagy lehetett az úri nemességére szintén igen büszke Heteyéknél is a kálvinista fukarság, hogy azt az uzsonnát mindig úgy kellett „kikönyörögni" a szegény Ady Bandinak, s különösen mikor Hetey nem győzi hangsúlyozni, hogy micsoda jólét volt akkoriban s különösen az élelmiszerek milyen potom olcsók voltak. De ugyanilyen fukarság uralkodott Jókai Mór szintén kálvinista és szintén nemesi anyjának komáromi házában is, mint Jókai Jolán feljegyzéseiből láthatjuk, pedig világos, hogy ezt ő is épp úgy nem akarta kiemelni, mint Hetey a maga szüleiét.)

„A kávét nagyon szerette." (Már hogyne szerette volna nagyon az, aki még a disznók számára főzött krumplit is olyan étvággyal fogyasztotta!) „Ma is látom, milyen ragyogó szemekkel nézte és milyen mohón itta azt meg." (Persze az, aki nem olyan elbizakodott magyar, mint Hetey Zoltán, az itt nem tette volna oda, hogy „azt", mert az a magyar nyelvérzéknek felesleges, sőt sértő.) „Szegény jó édesanyám sok örömet szerzett ezzel nemcsak Bandinak, hanem nekem is."

Ha most arra gondolunk, hogy Hetey szerint „akkoriban Eldorádó volt az a vidék, hogy „nem nagy túlzás az (az „az" itt is felesleges), hogy itt a sövények kolbászból voltak fonva", mindent az égvilágon úgyszólván dalolásért kapott az ember, a magyar gazda majdnem a saját zsírjában fulladt meg" (10. o.), akkor látjuk csak igazán, milyen szegények lehettek Adyék (és milyen fösvények Heteyék).

Mások (talán azért, mert gyerekkorukban nem kényeztették őket, s így hozzá voltak szokva a szegénységhez, s a vele járó igénytelenséghez) felnőtt korukban annál jobban tudnak elveikért áldozatokat hozni s inkább a megszokott szegénységben maradni, mintsem elveik feláldozásával jóléthez jutni. Ady és elvbarátai nem ebbe az embercsoportba tartoztak: ők épp azért követelték meg a maguk számára a jólétet, sőt a fényűzést, mert gyerekkorukban

nem volt benne részük. Bizonyára az aulikusokat és a klerikálisokat is azért tartották olyan nagy megvetéssel már eleve érdekembereknek, akik csak haszonból szolgálják a hatalmat, mert ők maguk nem tettek és nem is akartak tenni semmit ingyen s ez alapon természetesnek tartották, hogy más se tesz. Adták az önérzetet, hogy ők vastagnyakúak s derekuk nem hajlik meg könnyen, pénzért, érdekért éppenséggel nem, valójában pedig mindenben csak a hiúságukat szolgálták, mindent népszerűségért tettek, de amellett azért arról is mindig gondoskodtak, hogy azért a maguk jóléte is meglegyen, tehát még a népszerűséget se szolgálták ingyen.

Kevés nagyobb pénzpazarlója volt az akkori Magyarországnak, mint a nádfödeles viskóból jött, a disznók számára főtt krumplit is megkívánó, az ajándék uzsonnakávét pedig csillogó szemmel váró hajdani Ady Bandi. Ha azt a pénzt, amit könnyelműen elherdált, megtakarította volna s nem élt volna olyan könnyelmű, tékozló, pazarló életet, rövid negyven éves életében is már ezer holdas, jól felszerelt birtoka lehetett volna kastéllyal. Neki azonban csak adóssága, előlegei és szifilisze volt (melynek gyógyítására megint rengeteg pénzt költött). De azért volt annyira ügyes, praktikus és életrevaló ember, hogy azért élete végére ez is – a kastély is és a nagybirtok is – megvolt neki – mindeme pazarlások után is – a felesége, Boncza Berta révén. Hetey is közli Ady feleségének (tehát Adynak) csucsai kastélyát fényképfelvételben. Amily várakozáson alulian nyomorúságos a szülőháza, oly várakozáson felül nagy és fényes, emeletes és tornyos a felesége révén szerzett kastélya.

Adynak a szegénységen kívül még egy fogyatékossága is volt: csámpás volt. (Ez is nem kevéssé magyar ősnemesi vonás volt benne, mint idegzeti terheltsége.) Rossz tornász volt, mint bizonyítványa mutatja. „Mozgásában, járásában volt is valami nehézkes, talán azért, mert lábfejei aránytalanul nagyok voltak." (Hetey, 26. o.)

Ady Lajos viszont arról értesít bennünket, hogy egy februári vízbeesés következményeként mindkét térdén csontcsomósodás keletkezett nála. Csak a vízbeeséstől ez bajosan keletkezhetett, s ha igen, akkor hónapokon át betegnek kellett volna lennie miatta. Hetey azonban erre az incidensre nem is emlékszik, tehát a bántalom alapja bizonyára szintén vele születhetett. Más életrajzírói, akik szintén jóbarátai voltak, viszont azt írják, hogy a lábfeje volt igen bütykös. Elég az hozzá, hogy Ady lábai csúnyák voltak és hamar elfáradtak.

A nagyúri Ady úgy segített magán, hogy iszonyú pénzeket költött a cipőire. Olyanokat akart ugyanis, melyekben mégis elegáns, vagy legalábbis tűrhető lábfeje legyen. Éppen nem dzsentrire emlékeztető esetlen járásán pedig úgy segített, hogy még ötven méterre se ment gyalog, hanem állandóan fiákeren járt, és ha valahol óraszám tartózkodott, akkor a ház előtt óraszám várt a fiáker. (Természetesen a várakozási díj busás felszámításával, amit a gavallér Ady még nem is dzsentrihez, hanem az annyira gyűlölt mágnásokhoz illő előkelő borravalókkal is (mindig hanyag eleganciával) megtoldott.)

Ehhez járult aztán mindig nagy étvágya, melyet azonban most már nem főtt krumplival, még csak nem is tejeskávéval oltott el, hanem ínyencségekkel s mindig a legelőkelőbb, tehát legdrágább éttermekben. De éveket töltött drága szanatóriumokban és fürdőhelyeken is, állandóan külföldre, Párizsba, sőt Monte-Carlóba utazgatott s ott természetesen játszott is (Ady Endre tudta volna megállni, hogy ne játsszék? Hisz már csak előkelőségből is játszott volna!) Aztán még a sok konyak, rum, likőr s narkotikumok. (Akkor ugyanis még nem volt SZTK. De a nagyzoló Ady, ha lett volna, se vette volna igénybe.)

Önkéntelenül is azt kérdi az ember: Honnan vette Ady ezt a rengeteg pénzt? Hiszen ennyit még ma is csak híres regényírók vagy drámaírók keresnek meg, s ők is csak akkor, ha műveiket filmre is felveszik. Ady első külföldi tartózkodását állami ösztöndíj tette lehetségessé. Tehát már akkor se volt ő mostohagyermeke a hazájának s már akkor is megvolt a kellő összeköttetése. Illett is, hogy legyen, hiszen kálvinista és „színmagyar" volt.

Később aztán ezzel a verssel köszönte meg ezt a „feudális, grófi" Magyarországnak:

A tavalyi cselédekhez

Árpáddal jött, magyarul élt,
Anjouknál kopját nem törött,
Tán török elől megfutott
S hamar koldusra vetkőzött.
De érteni mindig tudott,
S tán tépetten és nem hősön,
De tisztán adott át a Jelennek
Engem az én ősöm.

De jött egy kóbor ivadék,
Rabló, szerencsés ritterek
Népe, akiknek sarj-során
Ma tán zsandár-miniszterek
Tobzódnak az idő torán,
Igazi magyarság torán.
Ma gróf-sorban ők diktálnak,
De vannak kik még emlékeznek
S ha kell, ki is állnak.

Én, koldus jobbak gyermeke,
Miként ezer éve, tavaly,
Testvéremül elfogadom,
Ki tiszta ember és magyar.
S a nyavalyásnak nem adom,
Mondják csak, hogy ők nem értnek,
Ne is értsenek grófi senkik,
Tavalyi cselédek.

Kirabolt, szegény, kis magyar,
Kitárul affelé karom,
Kit magyarrá tett értelem,
Parancs, sors, szándék, alkalom.
Magyar Sors jósoltat velem:
Grófok nem jöhetnek velem,
Egy-két harcot most már állunk,
De új értelem, új magyarság
Lesz most már minálunk.

Látjuk tehát, hogy ez a vers se túlságosan fényes. Látjuk benne az említett időnkénti megbicsaklásokat is. Sok helyt bizony igen kínos, erőltetett. Látjuk, hogy ezek „a tavalyi cselédek" a grófok. Látjuk, mennyire lenézi őket s kijelenti, hogy nem jöhetnek vele. (Hogy megelőzte a bolsevikokat!) Látjuk, milyen dicsők voltak az ő ősei és milyen jöttment hitványak s tavaly még cselédek a grófokéi s most mégis minden az övék és semmi se az Adyhoz hasonló derék és törzsökös magyaroké. Csak arról feledkezik meg, hogy az Eszterházyak, Batthyányok, Károlyiak, Czirákyak kissé biztosabban Árpáddal jöttek be ebbe a hazába, mint az Adyak. Ellenben éppen a Báthoryak, Várdayak és Bánffyak származnak attól a Gut és Keled nevű sváb lovagtól, akik Kézai szerint Hohenstauf várából Péter király idejében vándoroltak az országba, a Rákócziak abból a Bogát-Radván nemzetségből, mely krónikáink szerint Csehországból jött be és Lórántffy Zsuzsanna, a Gyulaffyak és a Rádayak abból a Rátót nemzetségből, mely a krónikások szerint olasz eredetű. De azért ezek is majdnem ezer évvel ezelőtt jöttek. Ady szerint mégis „kóbor ivadék, rabló, szerencsés ritterek [lovagok] népe".

Éppen talán csak a Wenckheimek jöttek mindössze „csak” néhány száz éve (de lehet, hogy Ady ősei akkor még oláhok vagy cigányok voltak), s igaz, hogy Ady idejében már ők is „grófsorban diktálnak”, de tudvalevő, hogy az ő vagyonuk is Harruckern-vagyon, tehát úgy keletkezett „tavalyi cseléd”-sorból, hogy e vagyon megszerzője igen sok, jó és olcsó kenyeret süttetett, mint hadi élelmezési biztos a török alól Magyarország területét felszabadító keresztény katonáknak s ezzel több millió forint hasznot hajtott a kincstárnak s a katonákat is harcképesebbé tette. Ez az alatt a kétszáz év alatt, mióta itt laknak, a Wenckheimek is magyarrá váltak még vérben is a magyar főúri családokkal való összeházasodás által. De egyébként se minden magyar gróf éppen Wenckheim.

Ady prostituált volta

De még komikusabb következik. Az a kényes Ady, aki hetvenkedik, hogy ő, aki Árpáddal jött és akit őse tisztán adott át a jelennek, holmi grófi senkiknek jobbját nem adja, mert az ő karja a szegény, kirabolt kis magyar felé tárul ki, sajnos, kitárta karját azért a gazdagok felé is. Ösztöndíja után ugyanis, melyet attól a Magyarországtól kapott, hol grófi sorban ezek „a tavalyi cselédek” „diktáltak”, a pénzt – csak persze sokkal bővebben – Lédától, egy Párizsban élő nagyváradi zsidóasszonytól kapta, mégpedig selyemfiúságért.

Ady olyan „Árpáddal jött, magyarul élt, őseitől a jelennek tisztán átadott” színmagyar volt, aki nemcsak oda süllyedt, hogy pénzért vett szerelmet, hanem férfi létére pénzért adta is ezt a nőnek s ezt a nőt ráadásul még a magyar irodalomba is bevonultatta, mert mint más az ideálját, ő ezt az asszonyt árasztotta el versekkel, hálából a tőle kapott kéjért és pénzért.

És ez az ember, aki annyi szégyent hozott őseire (akik nem is voltak), ő hencegett ősmagyar származásával és nézte le a „grófi senkiket” s erősködött, hogy nem fog velük kezet. Ő a fenséges kezével csak azért is – mily fenséges leereszkedés! – csak a kirabolt (persze a grófoktól kirabolt) szegény, kis-magyart kínálja meg. (Nem csoda, hogy nem is fogadta el tőle egykönnyen a felkínált kezet a szegény kis-magyar!)

De nemcsak női, hanem természetesen férfi zsidók is támogatták Adyt és elsősorban ezek. A nagykárolyi piaristáktól távozva a zilahi református gimnáziumban már teljesen zsidó befolyás alá került. Itt már zsidólányba szerelmes (Zsóka), a zsidó Kun (Kohn) Bélának az instruktora, Zilahi (Friedmann) Tibor és Vég (Goldstein) Miklós a legjobb barátai, sőt Goldsteinéknél joghallgató korában már jó ideig ingyen kap kosztot és lakást s így minden pénzét ruhára költheti. Ő meg Goldstein Miklós volt Zilah két ismert dendije [ficsúrja], de ha a dendiség még a gazdag Goldstein gyerekben se rokonszenves tulajdonság, minek nevezzük akkor a koldusszegény s néhány évvel előbb még egészen parasztos csámpás Adyban?

Aztán Nagyváradra kerül újságírónak. Itt Bíró Lajos (Blau Emil), Nagy (Gross) Endre, Dési (szintén zsidó) Géza és Fehér (Fechs) Dezső a bizalmas barátja. Másokhoz nem járt, mint Fechsékhez, de náluk szinte ott lakott. Dési Géza zsidó esküvőjére násznagynak el is megy a zsidó Bíró Lajossal. A fővárosban a Budapesti Napló munkatársa lesz, ahol Vészi (zsidó) József a főszerkesztő, Kabos (Rosenberg) Ede a szerkesztő, maga mellé munkatársnak pedig éppen Ady viszi még oda Bíró Lajost. Minden vasárnap kijárt Vészi dunavarsányi villájába, hol úgy mozoghatott, mintha családtag lenne, s mikor verset írt, a szódavizet és a bort jegesvederben vitte utána a villa kertjébe a kertész. Ebédelni éveken át Kabosékhoz járt s ilyenkor órákon át állt a ház előtt a bérkocsi a nagyúrra várva.

Aztán jött a „Nyugatosok” ismertsége, az Osvát Ernőé (Roth Ezékiel) és Fenyő (Fleischmann) Miksáé. Csak egy zsidó íróval nem rokonszenvezett, Kiss Józseffel, a Hét szerkesztőjével. Talán azért mert „kedves fiamnak” szólítva, magát pedig „mindig szerető öreg apádnak” írva egyenrangúként kezelte, sőt így hívta magához: „Én írtam rólad az első kedves

sorokat az irodalomban, én dicsértelek legjobban, ha szépet produkáltál... Ha jössz, szívesen látlak, ha nem jössz, egyen meg a fene."

Aztán jött Révész (Rosenfeld) Béla, a Népszava bennfentese, aki azzal dicsekszik, hogy „lélekbe markoltan és olyan bensőségben" élt Adyval, mint más senki. De Révész azért elismeri, hogy azért mások is közeli viszonyban voltak a nagy költővel: Hatvany-Deutsch Lajos, Szép Ernő (Schön Ezékiel), Kemény (Kohn) Simon, Kéri (Kramer) Pál, Tisza István későbbi gyilkosa, „aki – Révész szerint – megrészegedik Ady közelségétől és bornemissza állapotában Adyért parfümmel issza a pezsgőt... sajátos álomalakok, sírig hű barátok".

Aztán Ignotius (Veigelsberg) Hugó, aztán „a lírikus életű, tüzelő, bujtogatott vérű Kunfi (Kohn) Zsigmond, aki testvérkedéssel megszereti és éjszakánként vitázik vele, mígnem rakétás logika, rajzolgató álmok beleszenderülnek a *másfajta* mámorosságba".

Aztán Jászi (Jakobovits) Oszkár, Adynak még diákkori ismeretsége. Révész szerint „Oszkár a legbensőbb barátja, életének minden fordulóján... megmarad". Aztán Weltner Jakab, a Népszava szerkesztője, Reinits Béla, Ady verseinek megzenésítője, aki Révész szerint „rokonlélek volt Adyval". Aztán Emőd Tamás (Fleischer Ezékiel) „Ady legkedveltebb embere". De az említett Vészi József még kedveltebb volt, mert ő lett Ady egyik házassági tanúja. De lehet, hogy ez talán inkább csak a dunavarsányi ingyen nyaralások viszonzása volt.

Fenyő Miksa, a Nyugat anyagi ügyeinek intézője, „fixumot" [fix fizetést] biztosított Adynak már akkor, mikor még nem volt beérkezett ember. Ady „tudta, hogy életének minden fordulóján Fenyő Miksával számolhat".

Azt meg nem is Révész, hanem Ady Lajos írja, hogy a költő Hatvany-Deutsch Lajostól 1908-tól kezdve évente kétszer-háromszor is kapott mecénási díjat, sőt ezt 1913-tól Hatvany havi 300 koronában állapította meg. (Megfelel legalább 8.000 kommunista forintnak.) Ady ezt a havi pénzt – inkább keserűen, mint tréfásan, de mindenképpen cinikusan – „gyerektartási díjnak" nevezte. Valóban az volt, de hogy az az Ady, aki olyan büszke volt a maga „sok lóerős gőgjére", ezt a „gyerektartási díjat" mégis szorgalmasan felvette és elfogadta, s így elismerte, hogy ő, aki a magyarság tanítója és vezetője akart lenni, s mint író és költő – sajnos – az is volt, gyermek volt, nem volt a maga gazdája, nem volt független, se mint magyar, se mint költő, az már vérlázító szégyen. Lehet-e a nemzet irányítója, vezetője, eszmékkel telítője egy haláláig másoktól kitartott, tehát tőlük függő, gyámság alatt álló kiskorú?

De e „gyerektartási díjon" kívül Ady nemegyszer volt különféle szanatóriumokban is úgy, hogy a költségeket Hatvany fizette. Ady Lajos azt írja, hogy a mariagrüni szanatóriumban Adyra Hatvany 8-10.000 koronát (!) költött, tehát nem kevesebb, mint 200.000 kommunista forintot. Pedig ugyanitt való tartózkodása alatt Ady még Nagy Endrétől is kapott nagyobb összegeket.

Meg kell hagynunk, hogy ugyancsak nagy úr lehetett abban a szanatóriumban az az Ady. Ennél többet még Eszterházy herceg se költhetett volna ott. De hát nem is lett volna hozzá joga, mert közel se volt olyan színmagyar mint diósadi Ady Endre, s nemde illő, hogy a magyar föld magyaroknak teremjen, ne idegen cselédeknek. S jellemző, hogy ezt a rengeteg pénzt, az Ond vezér szerelmese is épp úgy külföldön költötte el, mint a legelfajultabbaknak tartott s költőinktől ezért legjobban ostorozott mágnások, ezek a „fekélyek a hazának testén".

Pedig hát ők legalább a magukét költötték, míg Ady önmagát árusította ki miatta, gyámság alá helyezte s így méltatlanná tette magát arra, hogy a nemzet szellemi vezetője legyen, magyarokat lelkesíthessen vagy korholhasson.

Ady Lajos írja: „Nagyszámú zsidó barátai meg is maradtak mellette rendületlenül egészen halottas ágyáig és reájuk életének legnehezebb, legkritikusabb pontjain mindig számíthatott. Sokat betegeskedett élete utolsó nyolc évében, keresetforrásai pedig igen mérsékeltek voltak: a gyógyulás, rekreálódás lehetőségét tehát igen sokszor csak barátai segítségével biztosíthatta. Közülük ismételten is készséggel állott rendelkezésre minden ilyen alkalommal: Hatvany-Deutsch Lajos, Fenyő Miksa, Nagy Endre, Sándor Pál és legutolsó betegsége idején

báró Kornfeld Móric. *Szomorú és szinte szimbolikus dolog, hogy legutolsó névaláírása azon az 1918. november 19-én kelt levelén olvasható, amelyben Kornfeld bárótól 20.000 koronát – akkori viszonyokhoz mérten igen tekintélyes összeget – kért kölcsön.* Kornfeld báró a legnagyobb készséggel küldte el a kért összeget."

Ady kölcsönkér. Nem alamizsnát, hanem *kölcsönt,* és akkor, mikor már napjai meg vannak számlálva. S ráadásul nem is kevesebbet, mint egyszerre 20.000 koronát, azaz csekély 100.000 kommunista forintot. (Azért számított „csak" ennyi forintot, mert akkor már a korona értéke se volt a régi.)

A vak is látta, mert annak is látnia kellett, hogy ez a kölcsön nem fog visszaadódni. Miért kellett hát akkor hazudni, miért kellett nem segélyt, hanem kölcsönt kérni? A költő „sok lóerős gőgje" kedvéért. De hogy lehet, hogy ez a nagy gőg csak azt nem tudta elviselni, hogy ő segélyt kérjen, de azt igen, hogy arra adja a szavát, amiről maga is jól tudta, hogy sohasem fogja teljesíteni? Pedig hát kölcsönt kérni is megalázás, kivált *ilyen* kölcsönt. Miért kellett tehát ezt még álnoksággal, a saját szavának semmibe vevésével is tetézni? Ennél nem sokkal kisebb megalázás lett volna-e az állítólagos ősmagyarnak magyar módra is viselkedni, egyenesnek lenni és *segélyt* kérni? Báró Kornfeld Mórtól segélyt kérni kisebb szégyen ugyanis, mint „kölcsönt".

A megértők persze semmin nem botránkoznak, hiszen Ady nagybeteg volt, s nemcsak a Kornfeld 20.000, hanem a Hatvany 10.000 és egyéb koronái is többnyire betegsége gyógyítására kellettek neki. Láttuk azonban, hogy nagyzolásra sokkal több pénzt költött Ady, mint betegsége gyógyítására. A betegséget sem Isten bocsátotta rá, hanem a bűnei, a fajtalansága. És Ady ekkor már nős volt és a felesége is gazdag volt, hisz említettük, milyen szép kastélyban laktak. Miért nem tudott hát Ady, ha a maga lábán és a maga munkájából nem, legalább a felesége vagyonából megélni? Azért, mert igen nagyok voltak az igényei s egész életében szórta a pénzt! De vajon hol tanulta ezt és hol szokott rá az ilyesmire az az ember, aki gyerekkorában még főtt krumplival se lakhatott jól?

Hetey azt írja, hogy Ady Endrének „születése pillanatától kezdve hű kísérője" volt a szegénység. Furcsa megállapítás. Összekever két dolgot: Ady szüleinek s így gyerekkorának szegénységét, melyről nem tehetett és felnőttkori állandó pénzzavarait, tehát még gyermekkoránál is szegényebb voltát, melynek egyedüli oka bűnei és esztelen pénzpazarlása, úrhatnámsága és elbizakodottsága volt. Ez azonban már nem olyan „szegénység", mely egyszerűen és akaratlanul is csak „kíséri" az embert. Ez nem szánalomra, hanem gyűlöletre és megvetésre méltó szegénység, mert a szegények és az elesettek (pedig Ady oly nagy pártolójuknak adta ki magát) megkárosításával (mert ami a gazdagoktól nekik járt volna, helyettük Ady költötte el), a jóbarátok megkopasztásával és jóságukkal való visszaéléssel, a nekik adott szó és ígéret sorozatos megsértésével járt, ami se a becsülettel, se a jellemmel nem egyeztethető össze.

Ez senkinek se válik olyan szégyenére, mint egy állítólag Árpáddal jött színmagyarnak, aki ezért bizonyára a magyar lélek típusa. De ha egy magyar író ilyen (pedig Petőfi is ugyanilyen volt), az még megbocsáthatatlanabb bűn, mert egyet jelent függetlensége feladásával. Herczeg Ferenc írta, hogy „a vagyon a nagy író kezében azt jelenti, hogy azt írhatja, amit akar". A szegény író csak akkor írhatja azt, amit akar, ha igénytelenül, puritánul él.

Az előlegekből, kölcsönökből élő eladósodott író azonban egyenesen kénytelen úgy írni, ahogy a hitelezői előírják. Petőfi még nem jutott erre a sorsra, de csak azért, mert csak 26 évig élt. Ady azonban ide jutott, mert 42 évet élt. Ő azonban már 26 éves korában is régen itt tartott. De lehet-e becsülni, lehet-e a szavára adni az olyan írónak, akinek, ha ír, mindig arra kellett gondolnia, mit szólnak hozzá azok, akiktől a „gyermektartási" pénzeket kapja? Nem kell-e egyenesen megvetni az ilyen írót, kivált ha tudjuk, hogy nem is a sors csapásai döntötték ebbe az írói foglalkozást megbecstelenítő helyzetbe, hanem a saját több „lóerős" gőgje, fajtalansága, hiúsága, nagyzolása és ivásai?

De azért Ady mégis haláláig rabja maradt e hibák mindegyikének. Sohasem jutott eszébe, hogy bűneivel szembeszálljon, vagy ha igen, csak egy vers erejéig, mikor például megkérdezte, hogy „szabad-e sírni a Kárpátok alatt". De a sírását még ekkor is úgy értette, hogy arra a sírásra nem a maga, hanem *az ország* bűnei és elmaradottsága miatt van szükség.

Akkor mikor testamentumot írt, mégpedig „szörnyűt", akkor már – úgy látszik – magát siratta, mégpedig négyszer is egymás után, de aztán ezzel el is volt intézve minden. De hogy egy férfinak, kivált egy Vereckén át Árpáddal jött ősmagyarnak, nemcsak sírni kellene, hanem szabadságharcra indulni önmaga ellen, az Adynak még csak eszébe se jutott. Hol is tanulta volna? Zilahon nem erre tanították, a Vésziék villájában még kevésbé. Nagykárolyban is más hittanra járt, mint a többiek, s egyébként is csak gyerek volt még akkor. Mihelyt nagyobb lett, rögtön menekült is onnan.

Hetey, az iskolatárs és kálvinista „hittestvér", bár kesereg Ady eltévelyedésén (de talán ezen is csak azért, mert könyvét „Hitler Adolf, a német nép nagy vezére" (180. o.) idejében írta), mindebből semmit se akar megérteni, ő csak újra azt írja, hogy *„Adynak sohasem adta meg a sors, hogy vagyonos és független legyen".* Pedig dehogy nem adta meg ezt neki „a sors"! Hiszen látva a Hatvany tízezer és Kornfeld húszezer koronáját, semmiképpen se túlozunk, ha azt mondjuk, hogy Ady húszéves költői pályája alatt legalább 200.000 aranykoronát eltékozolt. Ennek pedig még a kamatából is igen nagyúri módon lehetne megélni. Ő mindehhez ráadásul még gazdagon is házasodott s mégis halála előtt néhány héttel is még utoljára „kölcsönt" kell kérnie, 20.000 koronát. És a megértő jóbarát mégis azt hiszi, hogy „a sors" tagadta meg Adytól a vagyonosságot és a vele járó függetlenséget.

Pedig ugyanő mondja meg azt is, miért volt Ady „egész életében mindig szegény": „Élhetetlensége, poéta voltából fakadó könnyelműsége (Arany is csak poéta volt vagy mi, utána mégis 60.000 forint készpénz maradt (mesés összeg akkoriban) s emellett ő még „kölcsönt" se kért senkitől és hittestvér is volt Adyval), az úri élet után való határtalan vágyódása (nem szégyen-e, kivált egy olyan kis kopott parasztfiútól, mint Ady volt, s még inkább olyan úrgyűlölő költőtől, mint amilyen belőle lett?), akaratnélkülisége, befolyásolhatósága (csak a papok nem tudták befolyásolni!), vén gyermek mivolta, tervszerűen kitermelt végtelen hiúsága (nem vall nagy lélekre!), pénzszomja, költséges passziói (ivás, éjszakázás, folytonos kocsikázás, asszonyok, jól öltözködés, gyakori utazgatás stb. – Hetey felsorolása, nem pedig az enyém), nagyon költséges kezelést igénylő betegségei (sokkal többet használt volna azok ellen a betegségek ellen az önmegtagadás s az pénzbe se került volna) voltak az Achilles-sarkok." (109. o.)

Ady Lajos meg azt mondja róla, hogy nem a fizetéséből, hanem előlegekből élt, de az előleget aztán nem megszolgált pénznek, hanem könnyen jött, váratlan szerencsének, ajándéknak tekintette, amit éppen ezért könnyen is szokott elkölteni. Ez is mutatja, mennyire nem adott semmit maga se a szavára. „Előlegnek" nevezte, amit kért, de „ajándékot" értett rajta, tehát mindjárt el is várta, hogy ne vonják majd le a fizetéséből. Így aztán nem csoda, hogy halála előtt még utoljára is „kölcsönt" kért. (Ennyire természetesnek tartotta már a hazugságot! De hát akkor hogy higgyük el igaznak azt is, amit akkor ír, mikor nemzetét oktatja, biztatja, korholja?) „Ha nagyritkán – írja Hetey (124. o.) – megtörtént vele, hogy Monte-Carlóban nyert, saját elbeszélése szerint az amerikai petróleumkirályokat is lefőzte a költekezés ősi szenvedélyében."

Pedig hát anyagi függősége miatt valóban prostituálnia kellett írói tehetségét, nem írhatott úgy, ahogy szeretett volna, hanem pénzelői ízléséhez, elveihez és érdekeihez kellett alkalmazkodnia. Pénzt, kivált annyi pénzt, mint Ady kapott, senki se ad ingyen, de a pénz emberei legkevésbé. Ezért aztán Ady, aki a papok őfelette való állítólagos uralmának bizonyára még a gondolata ellen is tiltakozott volna, a kapitalisták, sőt kifejezetten a zsidó kapitalisták uralma alatt nyögött, a pénz embereit szolgálta, igen sokszor elvei ellen is.

A pénz urai mindig gőgösek, s Adynak, mert szenvedélyei rabja volt, nemcsak azt a már magában véve is nagy megalázást kellett eltűrnie, hogy „előleg" és „kölcsön" névvel hazugul

álcázott ajándékokat fogadjon el, sőt kérjen, sőt még álcázatlan ajándékokat is, hiszen például Hatvany nem előleget és nem kölcsönöket adott neki, hanem alamizsnát, s ha nem engedelmeskedett elég gyorsan (mert hiszen mindig végeredményben engedelmeskedett), akkor fel is hánytorgatta neki, s megfenyegette, hogy mivel hálátlan volt jótevőjéhez, többet nem kap.

Ady Endre éppen azért, mert sohasem volt keresztény s mert gőgös volt és mert zsidók közt élt, mégpedig destruktív, forradalmár zsidók között, lényegében mindig antiszemita volt. Hetey több bizonyítékot hoz fel olyan kocsmai antiszemita heccnek is, melynek Ady is résztvevője, vagy legalábbis kedélyes szemlélője volt, hiszen egyik barátja rendezte.

Mikor Kun Béla apja Zilahon rábízta fia instruálását [tanítását], Ady Lajos szerint, azt mondta neki, hogy „minden privát óra előtt keményen pálcázza meg, mégpedig a fejét, mert másutt nem érzi már a verést".

Még a zsidó Révész Béla is elismeri, hogy Ady később ezt mondta: „Egyik legnagyobb bűnöm, hogy ezt az embert akkor addig nem ütöttem fejbe, míg belepusztult volna." S ugyanakkor egy táborban és jó barátságban volt Kunfi Zsigmonddal, Jászi Oszkárral, Kéri Pállal, azaz a Kun Béla uralmát előkészítőkkel!

Még Révész Béla is kénytelen megírni, hogy „Adyban megvolt a feltétlen utálat a tőzsér, kánya, dzsentrit játszó, asszonyával, leányával páváskodó, bőrében nem férő zsidó ellen (sok ilyen, majdnem antiszemitásan hangzó nyilatkozatát tudom)". *Tehát még zsidók előtt is kitört Adyból az antiszemitizmus*. A jármot azonban anyagi, illetve fényűzési okokból, ha utálattal is, de viselte.

Egyszer azonban egész nyíltan kitört belőle ez a leküzdhetetlenné vált utálat s 1908. november 15-én „Duk-duk affaire" címen írt cikkében kirobbant.

A cikket abba az Új Idők c. lapba küldte be, mely akkor szinte halálos ellenségeskedésben állt Ady elvbarátaival és környezetével, tehát egész addig (és utána is) Ady Endrével is. Többek közt ezt írja benne: „Nincs közöm az úgynevezett magyar modernekhez és az én állítólagos irodalmi lázadásom nem is lázadás. Ravasz, kicsi emberek belém kapaszkodhatnak, mert türelmes vagyok, de oka ennek se vagyok... Ki vagyok, mi vagyok, mit jelentek, sem én, sem kortársaim nem dönthetjük el, de azt már jogom van kijelenteni, hogy a nevemben, cégérem alatt ágáló senkiket jobban utálom, mint általában engem szokás utálni... Én inkább akarnék központi szolgabíró vagy alispán lenni Szilágy vármegyében, a vármegyémben, mint hírhedt költő."

Csak hát a függetlenség nem volt olyan könnyű számára, mint Ady gondolta. Hiszen akkor le kellett volna mondania nagyúri szokásairól. Ő pedig mindent tudott, csak lemondani nem, hiszen maga mondja magáról, hogy „tudok hinni, várni, csalni, csak egyet nem tudok: akarni". Az elhagyni készült berkekben ugyanis egyszerre olyan csatazaj keletkezett és olyan fenyegetés, gúny és sértések zúdultak Ady felé, hogy öccsének ezt írja: „Az Új Idők cikke miatt az egész világ becsapta az ajtót (remélem: pár hétre, ha kibírom) előttem. Rémes levelek jöttek és jönnek, se aludni, se dolgozni nem tudok."

Ady Lajos azt írja, hogy ekkor a sok izgalom miatt nagyon sokat szenvedett és a bor ez őszön válik mindennapi, nélkülözhetetlen narkotikumává.

A zsidó Kiss József lapja, a Hét, ezt írta ekkor: „Az alig modernek és nagyon fiatalok között nagy a szenzáció. Ady Endre de genere lelle és diósad, széjjel rúg de genere Bajtsch (értsd Deutsch) és társai közt. (A cikkben Bajtsch nevet visel az ellenfél.) Azt mondja róluk, a barátairól, hogy senkik és semmik, akik hívatlanul tolják az ő kordéját a Parnasszus [dicsőség] felé, ahova különben ő nem is vágyakozik, mert legszívesebben lenne szolgabíró Szilágy megyében. Ha egyéb nem, ez a széjjelrúgás mutatja, hogy Ady Endre úrban csakugyan kiváló szolgabírót kapna Szilágy vármegye s most a barátain a sor, hogy beprotezsálják őt ebbe az állásba. A de genere Bajtschok ugyanis tolakodó módon csörgetik a pénzüket s a pénzzel még mindig könnyebben juttathatunk a szolgabíróságba, mint a Parnasszusra. De mi legyen a barátokkal, mi legyen a kórussal? Ezeknek életprogram, hogy barátkozzanak, s hiá-

ba fenyegeti őket agyonveréssel az ember, mégse vedlenek át ellenséggé. Ez a körülmény különben csak Ady Endre úrnak válik javára, mert ezek az emberkék az ellenséges sorban még kompromittálóbbak lennének, mint amilyen kompromittálók, mint jóbarátok."

Világos, hogy Hatvany Lajos se maradt néma. Ezt írta ekkor Adynak: „Verseidnek privátim s személyednek is maradok tovább, akije voltam, barátja s ámulója, nyilvánosan az életben nem lesz több dolgunk egymással."

Aztán megírja neki azt is, hogy mit mondott az apja, az öreg Deutsch, aki a pénzt szerezte s aki természetesen nehezebben is adta ki, mint a fia: „Ti is felmagasztaltátok, amíg az úgynevezett hivatalos irodalom se ignorálhatja [nem mellőzheti] őt többé s most otthagy a faképnél. Ez egy közönséges, ordináré s a finánccvilágban ismert trükk, de én az ilyen urakkal megszakítom az összeköttetést."

A szegény, illetve a nagyigényű Ady mindezekre úgy megijedt, hogy nem győzte Hatvanyt engesztelni, nem győzött visszakozni s hogy bocsánatot kapjon, nemsokára – Hatvany Lajos fejezi ki magát így jóleső megelégedéssel – „ez a századok számára bölcs és okos, de nagyon szeleburdi, megbízhatatlan, e a kiszámíthatatlan, nagyszerű Ady – hát mit csinált, mit nem csinálhatott volna? – valami szocialista folyóiratban megtámadta, persze oktalanul és szeszélyből Herczeg Ferencet (az Új Idők szerkesztőjét)... Felülkerekedett benne az igazabb Ady".

Igen, a szolgalelkű, a pénzpazarló, önző, érdek Ady. De így aztán csakugyan kár volt neki kirúgnia a hámból, mert csak azt árulta el, hogy szellemi és erkölcsi szolgaságban van. Az eszmék, melyeket hirdet, neki se tetszenek, de viszont nem teheti azt, amit akar, mert káros szenvedélyeit csak ezek szolgálata árán tudja kielégíteni.

De a pénz olyan gőgös volt s a Hatvany-Deutsch úgy megalázta „Ond vezér a jelennek tisztán átadott" unokáját, hogy Ady e példátlan s még tőle is „oktalanul" nagynak talált előtte való megalázkodása ellenére is adta a sértődöttet s az erkölcsi fölényt a gőgös Ond-ivadék fölött s tartotta, amit mondott: pénzt továbbra is adott, de Adyval többet szóba nem állt, sem szóban, sem írásban. *És a sok lóerős gőgű Ady a pénzt azért így is és továbbra is elfogadta!*

Hatvany Lajos ezzel kapcsolatban maga dicsekszik: „Kikonstruáltam magamban, hogy hű maradok az Ady-eszméhez és hogy különválasztom Adytól, az embertől. Ehhez a kegyetlen és embertelen különválasztáshoz ez után az első, kegyetlen összekoccanás után egészen 1918 szeptemberéig, tehát 10 éven keresztül ragaszkodtam. Csak a beteg, a nagybeteg Ady látása olvasztotta föl bennem az örök neheztelést. Vissza kellett volna szépen békülni Adyhoz. Bocsánatot kérni tőle, amiért ő olyan nagyon megsértett engem. Kötelességmulasztásnak érzem, hogy ezt nem tettem. Sohasem tettem meg többé igazán. Leveleinkben is veszekedtünk. Folyton az orra alá dörzsöltem, hogy nekem a költő az én költőm marad, szeretek is a csatlósa meg a kiadója maradni, de neigen találkozzunk személy szerint." A zsidó ennyivel önérzetesebb volt, mint Ond vezér gőgös unokája! Lehetett is, mert neki pénze volt, Adynak pedig csak tehetsége!

S Ady ezt 10 éven át le tudta nyelni és a pénzt is így elfogadni, sőt bizonyára kérni is. Egy *alázatos* katolikus keresztény már nem tudott volna ilyen önérzettelen lenni. De az igazi keresztény lehet is önérzetes, mert az ő életéhez nem tartozik hozzá szükségképpen Monte-Carlo, se Párizs (kivált ha egyébként is Ond vezér fia), se a nő, se az éjszakázás, se a konyak, se a pezsgő, se a gumikerekű fiáker, se a szifilisz elleni drága orvosi kezelés, se a rendszeres havonkénti „gyermektartási díj".

Ady, okulván megalázásán, többet nem is mert kísérletet tenni, hogy kirúgjon a hámból s merjen úgy írni, ahogy igazán a szívéből jön. Ezután is adódtak még hasonló esetek, de ezekben Ady már nem támadó volt, hanem megtámadott, s csak arra kért engedélyt uraitól, hogy védekezhessék, de erre se kapott engedélyt. 1910-ben például megharapta Adyt Rabló nevű kutyája (úgy látszik, a kutyája is igazi mágnás kutya lehetett) és Gábor (Greiner) Andor eb-

ből azt az ízléstelen és sértő kuplét csinálta, hogy a kutya eredetileg nem volt veszett, de az Adyba harapástól csakugyan megveszhetett.

Ady dühében ezt írja Hatvanynak: „Ma folyton az motoszkált a fejemben, hogy írok, mint lovagias ellenfélhez, mint a napisajtó egyetlen úri orgánumához, Rákosihoz, illetve a Budapesti Hírlaphoz egy hosszú, közlendő levelet. Régebbi teóriáimat fejteném ki benne bővebben, az átmenet nélkül Budapest, egy nagyvárosra és egy szegény országra szabadult, vad, éhes, antiszociális, barbár zsidó ellen való védekezés muszájait. Ezek a Gábor Andorok lebunkózni való brigantik [gazemberek], akik ellen talán még Polónyival is össze lehetne fogni. Lehet, hogy holnapra meggondolom (csak merte volna meg nem gondolni!), mert Rákosival összefogni még nagyobb katasztrófáknál sem szabad. (De jó fiú.) De éreztem, hogy neked meg kell írnom a mai tébolyodott napomnak vezető ötletét." (Tehát most már magától is tudta, hogy tébolyodottság lenne részéről még egyszer a magyarok mellett írni, de viszont azért utána is zsidó alamizsnából élni.)

Hatvanynak egy szava sincs Gábor Andor elítélésére, hanem ilyen fölényesen válaszol: „Drága Bandim! Rákosihoz írt leveledről nem is csevegek. Gábor Andor kupléja miatt – nagy politikai kirohanás – mon Dieu! [Úristen!] A magadfajta fajából kinőtt dzsentri van olyan baj, mint az országra rászabadult zsidó (ne neked!). Legalább Rákosi Jenő szempontjából. (Egy kis mézesmadzag.) *Nagyobb veszedelem vagy az összzsidóságnál.*

Ha azt a zsidódöngető levelet megírod, magadat is döngesd. De jobb, ha nem írod meg. Eleget bántanak. Ady Endre is bántson? Ki marad védődnek?... Ha január közepe felé bedughatnálak a Schlachtensee-i szanatóriumba s hat hétig viselném testvérileg gondodat, dolgodat, mit szólnál hozzá?"

Ehhez nem kell kommentár! Szegény soklóerős gőgű Ady!

De a Rákosihoz írt levelet – természetesen – nem küldte el.

Ady durván és gúnyosan lekicsinyelte – ő, aki itthon töltötte az egész világháborút – azt a Gyóni Gézát, aki a harctéren írta verseit, sőt később ott is pusztult el Szibériában, mint a hazafias kötelességteljesítés áldozata. Erre természetesen Rákosi Jenő s általában a nemzeti sajtó részéről megérdemelt kioktatásban részesül, melyben tőlünk most tárgyalt szégyenletes erkölcsi fogyatékosságait is szemére hányták. Ady természetesen oda van megsértett hiúságában s a seb annál inkább fáj, mert neki is tudnia kell, hogy a megsemmisítő vád igaz. 1915. november 14-én ezt a rövid nyilatkozatot küldi be a Budapesti Hírlapnak, mely közli is: „A B.H.-ban egy úgynevezett irodalmi vita folyik néhány hét óta s a vitának Dunántúli (Rákosi Jenő) a vezére. E vita rendjén először azt állapították meg rólam, hogy egy gazdag mecénás pénzéből élek. A következő alkalommal egy nem hozzá szóló levelemet publikálta Dunántúli. (Ez volt a Gyónit lekicsinylő levél.) Végül most azt írta meg, hogy jól házasodván, kényelmes otthonhoz és jól főző szakácsnőhöz jutottam. Kérdezem Önt, Szerkesztő Úr és lapjának minden jóhiszemű olvasóját: Lehet-e nekem ezek után Dunántúlival irodalmi (vagy akár politikai) vitatkozást kezdeni? Magyarnak, úrinak és tisztességesnek tartja-e az ilyen irodalmi vagy politikai vitát?"

Látjuk tehát, hogy Ady okosan válaszolt, mert ha csak nyilvánosan megszégyenülni nem akart, válaszolnia kellett, mást pedig nem is válaszolhatott. Nem mondta, mert nem is mondhatta, hogy nem igazak azok az annyira szégyenletes vádak, melyek ellene elhangzottak, de viszont azért felháborodik rajtuk s ezzel azt a látszatot kelti, mintha nem lennének igazak. Csakugyan nem úri, sőt talán nem is tisztességes dolog irodalmi vagy politikai vitában ilyesmiket hozni fel érvül, mint Ady ellen a Budapesti Hírlap felhozott, de vajon úri vagy tisztességes ember-e az, aki ellen ilyesmiket lehetett joggal és az igazságnak megfelelően felhozni? Ha pedig nem tisztességes ember az illető, akkor mi címen kívánhatja, hogy úgy bánjanak vele, mintha az volna?

Ady tehát nem merte tagadni, hogy csakugyan egy gazdag mecénás pénzéből él. (Hogy gazdagon házasodott, az nem becstelenség, csak gyarlóság, s különösen nagy gyarlóság ak-

kor, ha az ember annyira szidja a nagyurakat és a dúsgazdagokat és gőgje olyan nagy lóerejű, mint Adyé.)

Ady tehát nem tagadta, mert nem is tagadhatta a vádakat, csak úgy állította be a dolgot, mintha ő ezen felháborodna, azaz mintha valótlan volna. Ady gazdag zsidó mecénása azonban még emiatt is kikelt. Ady ugyanis utána ilyen levelet kapott Hatvanytól:

„Ma egy privát levelet írsz a B.H.-nak, melyben nekem is szerep jut. Igazad van, ha akár az Úristen előtt is letagadod csekély anyagi összeköttetéseinket, de Hatvany egy néked ajánlott írásért elsőnek volt megtámadva – abban az időben kifejezett, néked nem idegen eszmékért –, s azt írod: A vita rendjén először azt állapították meg, hogy egy dúsgazdag mecénás pénzéből élek. Nem látod, nem érzed, hogy ez milyen sérelem és arculcsapás nekem? A köz előtt való megtagadása a közösségnek? Mily igazam volt, mikor leveleidet válasz nélkül hagyom (s ezt Ond vezér unokája eltűrte egy Deutschtól!), csak most érzem igazán. Ha tollat veszel kezedbe, hogy a B.H.-nak írj, tessék megírni azt is, hogy a vita rendjén először mily méltánytalanság érte Hatvanyt. Elmulasztottad, jóvátehetetlen. Bennem pedig csak undor marad." (Ezt se nekünk mondták s ezt se mi tettük szó nélkül zsebre, hanem Ond vezér soklóerejű gőggel dicsekvő ősunokája.)

A folytatás azonban talán még szégyenletesebb, mert mutatja, mennyire nem volt független ez a tömjénezett magyar költő, akinek minden szavát úgy olvassák sokan, mint egy-egy kinyilatkoztatást. Hatvany először megmondta magyarul (vagy talán inkább zsidóul) a magáét. S miután ezt megtette, következő leveleiben már enyhébb hangot használ, de csak stílusban. A dolog érdemét illetően még keményebb, mert azt követeli, hogy Ady is írjon ez ügyben a nyilvánosság számára, mégpedig azt és úgy, ahogy Hatvany akarja, sőt egyenesen előre megfogalmazza és megküldi neki, amit kötelessége írni s neki csak alá kell írnia. (Utóvégre azt a sok pénzt csak nem hiába adja?) S Ady még erre is kapható és aláírja!

„Sajnálom – írja neki három nap múlva –, hogy a B.H.-ba ily ügyetlenül és meggondolatlanul nyilatkoztál. Rákosi kedvesen felelt neked. Gondold meg szépen, hogy mi a felelni való erre a feleletre, légy oly jó és küldd be nekem s talán a Nyugat a legközelebbi számában kiadja. Ne sokat, kérlek, ne túlzót, pár szót abban értelemben: Hatvany egy cikket írt, nekem ajánlotta. Én szívesen fogadom az írást, mert ebben viszonzását látom annak a barátságnak, mellyel én neki sok versemet és kötetemet ajánlottam. A B.H. erre sértő módon inszinuálta [gyanúsította], hogy H.L. az én mecénásom. Mikor ezt kissé ingerülten megtagadtam, leckét ád nekem, hogy mint kell egy gutgesinnt [megbízhatónak tartott] magyar költőnek a mecénásával viselkednie. A leckét épp oly energikusan utasítom vissza, mint a sérelmet. Hatvanyval pedig addig maradok barát, amíg közös célokat szolgálunk, amíg adatik élnünk. Na. Tessék. Ezt írd meg. Jobban, a magad módján. Vagy írd alá, amit én megfogalmaztam s add ki, akár a Világban, akár a Nyugatban."

S Ady alig változtatva valamit rajta, közzé is tette a Hatvany szerkesztette nyilatkozatot a Világban, mintha Ady írta volna.

Az is jellemző alárendeltségi viszonyukra (csak persze nem Hatvany alárendeltségével), hogy az Ady-Hatvany levélgyűjteményben Hatvany itt megjegyzi: „Utolsó összeveszésünk!", s a gyűjteményben csakugyan nem is szerepel Hatvanynak több levele Adyhoz. Ady azonban utána is épp úgy írt neki, mint azelőtt. Ezt is kibírta soklóerejű ősmagyar gőgje!

Adynak tehát muszáj volt azt a világnézetet szolgálnia, amit az a Hatvany vallott, akit utána báró, gyáros és ezerholdas létére is nemcsak nem üldözött, hanem egyenesen pénzelt a kommunizmus. Olyan szellemben kellett írnia a verseket, mint amilyent Hatvany tartott a magyarságra üdvösnek. Eléggé bele is tanult ebbe Ady és eléggé világnézetévé is vált, hiszen mindig gazdag zsidók közt volt, s nemcsak pénzt kapott, hanem kényelmet és úri otthont is Hatvany más fajtestvéreitől is, gazdag, előkelő zsidóktól. Például nemcsak Lédához, hanem Léda húgához, Bertához is „nagy és meleg baráti ragaszkodás fűzte" Adyt (Hetey, 143. o.) és hát persze Berta is épp oly gazdag volt mint Léda.

„Ady itt ismét egy zsidó családban talál úgyszólván második otthonra, ahol naponként órákon át nyugodtan tanyázhat a rendelkezésére bocsátott külön szobában és a pamlagon heverészve csöndes borozgatás közben végigtelefonálhatja összes pesti ismerőseit, szóval úgy viselkedhetik, elvégre mégiscsak idegen helyen, mintha a saját otthonában tartózkodnék."

Mivel férfi és nő között – kivált fiatalabb korban – „nagy és meleg barátság" plátói módra hosszabb időn át nem lehetséges, és különösen nem olyan érzékies és olyan előéletű férfiban, mint Ady volt, kivált ha a nő még zsidó is, itt is bűnös viszonyra is kénytelenek vagyunk gondolni egyúttal. De Adynak ilyen viszonya egyébként is annyi volt, hogy eggyel több vagy kevesebb már igazán mellékes dolog az ő életében.

Az őskaján Adyban

Azt mondtuk fentebb, hogy bár sok bizonyítékunk van arra, hogy Ady nem szívesen s idősként nem lelkiismeret-furdalások nélkül szolgálta azt a világnézetet, melyet szolgált, ez a világnézet alapjában véve mégis megfelelt lelkületének, s tulajdonképpen a saját világnézete is volt. Együtt járt már ez kálvinistaságával, mely csak a hitlerizmus rövid s átmeneti idejére jelentett antiszemitizmust (de akkor annál nagyobbat), de akkor is csak azért, mert ez az antiszemitizmus ekkor már egyúttal antiklerikalizmust is jelentett. Ez a világnézet együtt járt a zilahi kollégiumban kapott neveléssel, de már vele is született Adyval.

Ady egész élete bizonyítja, de a Heteytől a kis Adyról megjegyzett és közölt megfigyelések is mutatják, hogy rosszlelkűnek született. S ezt a megállapítást annál inkább megtehetjük, mert említettük, hogy Heteyt nemcsak ellenszenv nem vezeti Ady ellen, az csak azért történhet, mert annyira feltűnő volt a rossz Adyban, hogy lehetetlenség mellőznie annak, aki a lelki képét akarja megrajzolni.

Azt már láttuk, hogy Adyban egészen betegesen nagy érzékiség, igazi bujaság lakott. Ez maga már képtelenné tesz valakit arra (kivált mikor ezt a bujaságot olyan szabadon hagyja magában burjánozni, sőt annyira egyenesen életelvévé teszi, mint Ady), hogy erkölcsileg jó és nemes jellem és a papság iránt tárgyilagos legyen. Láttuk mérhetetlen önzését, hiúságát s gőgjét is, melyet szintén szabadjára hagyott, sőt a gőgjét egyenesen mesterségesen tenyésztette, mert dicsőségnek tartotta. Ez szintén olyan tulajdonság, mellyel nem lehetett valaki, ha író, a jónak, nemesnek és igaznak írója, képviselője és védője. De Hetey feljegyzései alapján egészen kétségtelen, hogy már a gyermek Adyban is bizonyos kajánság, rosszindulat, valóban az őskaján lakott. Csakugyan „Góg és Magóg fia" volt ő.

Hetey említi, hogy a kis Ady „kötekedő, gúnyolódó természetű" volt (26. o.) s emiatt sok osztálytársa nem szerette. Az utcán a zsidó gyerekek huncutkáinak (pajesz) megrángatása különösen kedvelt foglalkozása volt. Mikor Heteyt az apja egy igen szép vers elszavalására heteken át tanította, hogy majd feltűnést és sikert arathasson vele, Ady is megtanulta a verset s előbb elszavalta, mint Hetey s így a sikert elragadta előle, ami Hetey apjának akkor rendkívül rosszul esett s Hetey még ma is kénytelen hangsúlyozni, hogy ez csakugyan nem volt tőle „fair" dolog.

Igen rosszlelkűnek kellett lennie annak az Ady-gyereknek, akit kosztadói, a Plankék (pedig Hetey szerint is derék család volt, s egyébként is pedagógus, tanító) olyan gyorsan és minden kímélet nélkül dobtak ki, de azonnal a házukból, hogy mikor Szendrey néni egyszer hazajött a piacról, ott ült a kis Bandi az ajtó előtt a ládáján és könyörgött neki, hogy fogadja be a házukba. Így került Szendreyékhez. (65. o.)

„Ebben az időben nagyon rendetlen és hanyag fiú volt. Könyvei, írásai, ruhái mindig szerteszéjjel állottak. Ha valamit nem talált, csapkodott, dobálózott, képet vert le a falról, ablakot tört be (s mindezt azoknál a Szendreyéknél, akik kegyelemből fogadták be) és akkor – érezve a sáfránillatot – elrohant hazulról. Az ezekért kijáró pofonokat a hivatalból hazaérkező,

hirtelen mérgű Szendrey János bácsi, minden előzetes megkérdezés nélkül először a kéznél levő Zsiga fiának, mint tettesnek kente le. A később hazaérkező Bandi ezen mindig jót nevetett (!).”

„Egyszer nagytakarítás alkalmával merően nézte a Szendrey néni édesapjának ravatalánál készült fényképet. Kiejtette a kezéből és a kép üvege eltört. Bandi szó nélkül nézte végig, amikor Zsiga ezért kegyetlenül kikapott. Csak később vallotta be az egyik Szendrey-leánykának, hogy ő volt a bűnös, de János bácsitól való félelmében nem merte megmondani. A leányka szemébe vágta, hogy ez jellemtelenség volt s többé nem is állt szóba vele.”

„Írásbeli dolgozatait jobbára csak esti sétái után végezte el. Hiába kérték arra, hogy korábban dolgozzék és Zsigát alvásában ne zavarja.” (68. o.)

De a felnőtt Adyról is megállapítja az őt egyébként minden bűn alól felmentő, illetve neki mindent megbocsátó Hetey is, hogy „nagyon fájt neki, ha a lapok nem foglalkoztak vele”. (Ady tehát semmiképpen se írhatott volna például „klerikális” ízű verseket, mert akkor a lapok – kivált még akkor – egyáltalán nem vettek volna róla tudomást, vagy pedig csak támadták és lekicsinyellték volna, ő pedig hírnév, elismerés, dicsőség nélkül nem tudott ellenni.) „Fájt neki, hogy az ellenkező irányú lapokban új nevű költőket méltattak és szerepeltettek. Ilyenkor lelkét írói féltékenység szállotta meg és attól tartott, hogy mások esetleg jogosan vagy jogtalanul föléje kerekednek.” (159. o.)

Tehát irigy volt és nemcsak a jogtalan, hanem a *jogos* fölébe kerekedés is bántotta volna, pedig ez már a köz és az irodalom rovására való nyilvánvaló önzés, mert a maga érdeke és dicsősége előbbre való neki, mint a magyar irodalom vagy a magyar dicsőség. Ady tehát csúnya szenvedélyekkel megverve, rossznak született. Ez a vele született rossz aztán egész élete folyamán szabadon burjánozhatott lelkében s így természetes, hogy csak mindig nagyobb lett. Így egy cseppet sem lephet meg bennünket, ha Hatvany – akkor természetesen nem gyűlöletből – azt írja róla, hogy „csípett, rúgott, szúrt, ölt, táncoló ajkai körül *a jól ismert ördögi mosollyal*”.

Nemcsak azért volt tehát Ady ellensége a réginek, a papságnak (természetesen nem a maga kálvini papjainak, mint illett volna s mint akikhez köze volt, hanem csak a katolikusoknak) és a mágnásoknak, mert zsidó-kapitalista és forradalmár pénzelői ezt így kívánták, hanem a maga természetéből kifolyólag is, hisz önző volt és irigy, sátáni vonások voltak benne, és élete célja az élet örömeinek habzsolása volt. Ezért, mivel ő szegény volt, gyűlölte azt, aki nem volt az. Mikor pedig már maga is nagyúri kényelemben élt, irigyelte és gyűlölte azokat, akik ezt a kényelmet nem voltak kénytelenek olyan szégyenletes és megalázó módon megszerezni, mint ő szerezte meg magának. Az Egyházat pedig szükségképpen gyűlölnie kellett, hiszen az önmegtagadást és alázatosságot hirdet és követel, ő pedig parázna volt és soklóerős gőgű s így csak természetes, hogy nem volt hajlandó elismerni, hogy az Egyháznak, nem pedig neki van igaza, s nem ő jár a helyes úton.

Már nagyváradi újságíró korában cikkezett az ottani gazdag kanonokok ellen, akik gazdagságukban szótlanul tűrik a szegénység nyomorát. Az eszébe se jutott, hogy ő, a szegény, sokkal többet költött magára, mint a legfényűzőbb nagyváradi kanonok, pedig azok a magukét költötték, nem pedig a másét, mint ő, s legfeljebb kényelemben éltek s ezt már csak öreg koruk miatt is megengedhették maguknak, de nem züllöttek, nem éjszakáztak, nem dicsekedtek, nem pazaroltak, mint ő. Ő, a szegény, Párizsba és Monte-Carlóba járt s ott úgy költekezett, mint „egy amerikai petróleumkirály”, ezek gazdagok voltak, de szerényen otthon ültek Nagyváradon.

S Ady talán nem tűrte a szegénység nyomorát? Mit adott életében Ady jótékony célra, pedig (mellékes, hogy honnan) rendelkezett olyan jövedelemmel, mint akármelyik nagyváradi kanonok s mennyit adtak jótékony célra a tőle kifogásolt nagyváradi kanonokok? Hiszen köztük az utolsónak számított az, aki jövedelmét a rokonainak adta, Ady pedig hol volt még attól is, hogy szegény szüleit támogatta volna? Tőle ezt nem is kívánta senki, mert hiszen tudvalevő, hogy neki nem volt miből. (Pedig mennyire volt!)

Igen, felelik erre az Ady-pártolók, de a pap azért van, hogy Istennek szolgáljon, Ady pedig költő volt. Hát talán az írók, a költők nem azért vannak, hogy Istennek szolgáljanak? Talán csak a papnak kell Istent szolgálnia? A kettő között legfeljebb az a különbség, hogy a papnak még jobban illik Istent szolgálnia, mint Adynak, vagy akármely írónak. Egyébként azok az Adytól kioktatott nagyváradi kanonokok is írók voltak, mert éppen Ady idejében három nem kisebb ember volt közöttük, mint Fraknói Vilmos, Karácsonyi János és Kollányi Ferenc! És ugyanakkor köztük volt az a Grócz Béla is, aki endrődi plébánosból lett kanonok, s olyan ember volt, hogy távozása után még évtizedek múlva is úgy emlegették az endrődiek, mint szentet és emberi alakban köztük élt angyalt. (Egy művelt zsidótól hallottam, aki endrődi zsidólányt vett el.)

De írt Ady Endre papellenes novellákat nagykárolyi piarista tanárairól is. Tudvalevő, hogy akkor még a piarista tanárok ismertek voltak világias, nem papi életmódjukról, tehát rászolgáltak a bírálatra. De persze egy pap, egy piarista, még ha jogos kifogások alá esik is, akkor is különb egy kissé, mint Ady vagy a kálvinista zilahi diákok.

Mert a papoknak s különösen az Ady-korabeli piaristáknak nagy szégyellnivalójuk volt ugyan, de csak Isten, nem pedig a híveik s annál kevésbé a zilahi kálvinista diákok, de még a mindenkori magyar írók előtt sem. Hozzájuk hasonlítva még a régi piaristák is mindig jók és kiválók lesznek. S ez az állításunk nem is szégyen a magyar írókra vagy a katolikus hívekre, sőt még Adyra és a zilahi kálvinista diákokra sem, mert hiszen mindez magától értetődő és illik is, hogy így legyen. Az ellenkező azonban már csakugyan szégyen lenne a kanonokokra.

Azonban ha ezek az írók, katolikus hívek vagy kálvinista zilahi diákok azok, akik erkölcsi leckéket adnak ezeknek a náluk sokkal különb katolikus papoknak vagy kanonokoknak, akkor már rájuk sül ki szégyen: az önkritikahiány, erkölcsi vakság, naivság és ostoba elbizakodottság, sőt rágalom és aljas hazudozás, mint Adyról is rögtön kisül. Kisül nemcsak akkor, mikor kanonokokat vagy piarista tanárokat, hanem még akkor is, mikor grófokat csepül és azok bűneit hánytorgatja.

„Kötsy Balázs temetése" című novellájában például leírja Ady, hogy nagykárolyi diákkorában a piarista kollégium igazgatója az egyik gróf temetésére rendelte az összes diákot sorfalat állni. Ez a gróf rangján alul házasodott s ezért családja kitagadta. Ezért aztán hosszas pereskedés után úgy megharagudott családjára, hogy átok alatt hagyta meg, hogy ne a családi sírboltba (Kaplonyba) temessék, hanem felesége mellé, egy Pest melletti nyaralófalu temetőjébe. Mivel azonban a nagyapja szintén átok alatt azt hagyta meg, hogy minden Kötsyt (Károlyit) Kaplonyba kell temetni, a rebellis Balázs grófnak mégiscsak a családi sírboltban kellett nyugodnia. Azonban a temetési menetben kátyúba jutott a halottas kocsi, kiesett az egyik kereke és a koporsó a sárba esett. Balázs gróf tehát még halálában is dacolt a családdal.

Ady e novellájára Hetey azt írja, hogy a nagykárolyi diákok csakugyan tisztelegtek egyszer az utcán egy ilyen Károlyi grófi temetésnek, de ez csak az 1889 decemberében meghalt gróf Károlyi Alajosé lehetett, az pedig tudvalevőleg nem házasodott rangon alul és nem tagadta ki a családja. A koporsó leeséséről egy szó se igaz. Ha igaz lett volna, még ma is egész Nagykároly arról beszélne, jegyzi meg Hetey.

Rangon alul házasodott és kitagadott Károlyi az a Gábor volt – mondom most már én, nem Hetey –, akiről mint nagy Kossuth-párti hazafiról és papgyűlölőről már e műben is ismételten beszéltünk, de az ő temetésének nemcsak a négy évig Nagykárolyban diákoskodó Ady nem állt sorfalat, hanem még a nyolc évig oda járó Hetey se. Az is igaz, hogy ez a lecsúszott Gábor meghagyta, hogy felesége mellé temessék (de persze nem átok alatt), de az ő felesége a kerepesi temetőben nyugszik, nem pedig egy Pest melletti nyaralófaluban. Maga Károlyi Gábor csakugyan a kaplonyi sírboltba került, de éppen nem azért, mert a nagyapa (ellenátok alatt!) így rendelkezett, hanem mert Károlyi Gábor kálvinista elvtársa, Eötvös Károly, barátja halálakor külön megkérdezte a családot, hogy nem akar-e a temetésről intézkedni, s erre vá-

laszolta a család, hogy „de igen”, mert hiszen – ha egyszer már megkérdik – egyenesen sértő lett volna azt felelni, hogy „nem”.

Tehát Károlyi Gábor „átok alatti” rendelkezését (ha rendelkezett, hogy felesége mellé temessék), nem a Károlyi család, hanem a 48-as kálvinista Eötvös Károly, a tiszaeszlári zsidók védője szegte meg.

Egész bizonyos, hogy a kis Ady Bandi nagyon örül, hogy 1889-ben gróf Károlyi Alajos temetésén sorfalat állhatott, mert az először szünetet jelentett az iskolában, másodszor mert ez a temetés akkor olyan szenzáció volt Nagykárolyban, hogy egyenesen kínzás lett volna a diákok részére, ha ők meg nem nézhették volna, sőt még a látványos temetés alatt is az iskolában kellett volna drukkolniuk.

Utólag azonban a Jászi Oszkárral, Kunfi Zsigmonddal, Révész Bélával és Kéri Pállal barátkozó forradalmár Ady sok lóerős gőgjét bántotta, hogy ő egy gróf temetésén állt sorfalat. Ezt a katolikus szerzetesek szolgalelkűségének bizonyítására hozta fel s egyúttal a grófok tekintélyét is rontó fenti hazug mesét hozta ki belőle.

Egyébként protestáns iskolák sokkal szolgalelkűbben szolgálják a maguk grófjait, ha vannak, s ha támogatják iskolájukat. Petőfit például a saját felekezete gimnáziumába járatta Aszódon az apja s ott is van báró (Podmaniczky) és lutheránus, van gimnázium, s ott akkor maga a később még Adynál is grófgyűlölőbb Petőfi tartott üdvözlő beszédet a bárónhoz a gimnázium ifjúsága nevében. (Aztán láttuk, hogy hízelgett már a gyerek Thökölynek az eperjesi lutheránus főiskola igazgatója és tanári kara.)

A „Víg Ávay Ábris” című novellájában azt írja Ady, hogy „Ábris bácsi írnoknak jött be a városba, a vármegyeházára járt s a főispánt is öcsémnek szólította. Ősz hajú, piros óriás volt, ötezer hold földet dalolt el, de a daloktól nem ment el kedve”. És volt neki egy lánya, Emőke. „Már 16 éves elmúlt, bokáig ért a haja, ha kibontotta, s szomorú, nagy, fölséges szépsége után utánabámult az egész város... Emőkével a fiatal gróf sétált a főtéren... Emőkét elvitte a gróf. Majd megláthatod, ha akarod, két-három hét múlva egy pesti utcán.”

Hetey ráismer, kit akart leírni Ady az „Ábris bácsi”-ban. Világos, hogy nem dalolt el ötezer hold földet. Még ötszázat se. De ha Ady önéletrajzában még a maga szegény paraszti származásáról is azt írja, hogy „nemzetes, kisúri famíliából jöttem”, akkor Ávay Ábris bácsit, aki csakugyan kisúr volt, csak természetes, ha 5000 holdas famíliából származtatja.

A lányára, az állítólagos Emőkére is emlékszik Hetey, s megerősíti, hogy csakugyan „nagyon szép lány volt”, de azt is kénytelen megjegyezni, hogy „semmi köze nem volt a fiatal grófhoz. A főtéren nem sétálgatott vele és el sem szöktette a mi úgynevezett „kis” grófunk, Károlyi Gyurka”, akiről Hetey nem tud semmi rosszat, csak azt, hogy „legalább kétméteres fiú” volt. De az „Emőkét” csakugyan megszöktette valaki, csak nem gróf.

Annak alapján azonban, amit Adyról, sőt amit már a diák Adyról is tudunk, joggal mondhatjuk, hogy ő elszöktette volna ezt a szép Emőkét, ha lett volna hová és ha a parasztpantallós, kopott ruhájú s csámpás Ady Bandi kellett volna ilyen felkapott, szép lányoknak. Mivel azonban láttuk, hogy Ady Lajos írja, hogy bátyját diákkorában „sokat foglalkoztatta a női nem élénk és aprólékos elképzelésekben”, mégpedig nem ideális, hanem nagyon is testi alakban, azt kell mondanunk, hogy Ady ebben a novellájában tulajdonképpen azt követteti el a fiatal gróffal, amit ő követett el annak idején – jobb híján – vágyaiban. A fiatal Károlyi gróf azonban nála sokkal különb volt.

A maga bűnét gyűlöli tehát a gróf személyében s a grófokat igyekszik olyan hitványaknak beállítani, mint amilyen ő volt. Annyi ugyanis bizonyos, hogy ha Ady lett volna akkor fiatal gróf, ő azt a szép Emőkét mindenképpen elszöktette volna. A magyar közönség azonban – ő tudja miért, de azért mi is tudhatjuk – úgy bedőlt az effajta, részint a vele született gonoszságból, részint a mecénásai pénzéből folyó, kötelezettségből gyártott hazug rágalmaknak, hogy még ma is azt hiszi, hogy a szép *kálvinista* Emőkét mindig *katolikus* grófok szokták megszöktetni. Az igazság pedig mindössze az, hogy tényleg módjuk és alkalmuk lett

volna rá, hogy megszöktessék őket, ha ők is olyan erkölcsökben nevelkedtek volna, s ha nem lettek volna különbek, mint rágalmazóik, akiknek ilyesmihez nem mindig nyílik alkalmuk, bár a rosszaságuk meglenne hozzá.

Világos, hogy a papok (ismételjük: természetesen csak a katolikus papok) se örvendenek Ady előtt kisebb gyűlöletnek, mint a mágnások.

A mágnások a vagyonuk miatt, mivel neki vagyona nem volt, s ha lett volna, akkor se lett volna, mert neki csakugyan vétek lett volna vagyont adni a kezébe: ő csakugyan elpucolta volna hamarosan azt az Ábris bácsival kapcsolatban emlegetett, egyébként sohasem létező 5000 holdat, a papokat, de csak a katolikus papokat pedig azért nem szenvedhette, mert a hit és erkölcs hivatott hirdetői voltak, ő pedig az erkölcstől olyan veszedelmesen messze állt. Az ő vélt bűnük ugyanis megnyugtat bennünket aziránt, hogy nekünk se olyan nagy bűnünk az, hogy mi is bűnösök vagyunk.

Hogy emiatt aztán nemcsak magunkat, hanem olvasóinkat, az ezreket is megnyugtatjuk ugyanez irányban, az szintén tetszik ezeknek az ezreknek, s ezért vagyunk olyan kedvelt és népszerű írók. De hogy aláássuk vele a nemzet erkölcseit is, tehát a saját „ősmagyar" fajunk sírásói is vagyunk miatta, az nem számít. Hiszen megértő és hasonszőrű olvasóink úgyse igen hányják ezt szemünkre. Ezt ők is csak a papok felé teszik meg.

„Timót pap lemondása" címen egyik, Ady Lajos szerint sokszor különlegesebb melegséggel emlegetett piarista tanáráról írt novellát, melyben Ady azt mondja, hogy ezt a papot világias élete és sok szerelmi kalandja miatt büntetésül öt évre elzárták a világtól s utána úgy megjavult, hogy ha a mezőn sétált, rá se nézett a körülötte dolgozó egészséges parasztasszonyokra, mikor pedig egy úriasszony ennek ellenére is a szerelmével üldözte, egyenesen megszökött előle.

Szép. És Ady Endre különösen okulhatott volna belőle, Hetey azonban azt írja, hogy az eset még így, a papokra nem is annyira megszégyenítő alakjában se igaz, mert „sohasem hallottunk arról, hogy ezt a nagyon rokonszenves tanárunkat kalandjai miatt elzárták volna a világ elől". (87. o.)

A „Szép papunk története" című novellája megírásakor már sátánibb volt Ady Endre. Itt is ugyanezen piarista tanárról van szó, aki – úgy látszik – világiasabb életű volt, mint a többi, de mivel elegáns és szép ember volt, Adynak mégis jobban tetszett, mint azok, akik nem voltak világias életűek. Nem is csoda, hiszen Ady mindig a test embere volt és „similis simili gaudet" [hasonló a hasonlónak örül]. Pedig itt maga Ady bizonygatja azon fenti állításunk igazságát, hogy a pap, ha rossz, akkor is különb. (Legtöbbször a híveinél, mert bizonyára nem ok nélkül írta Ady az előbbi novellájában, hogy még ez a pap is csak régen volt rossz, s egész meghatóan megjavult.)

E második novellájában is csak abban állt e pap bűne, hogy mikor a francia forradalmat magyarázta s megemlítette, hogy egy meztelen nőt ültettek az Ész istennőjeként az oltárra, „szerelmes lobbanások csaptak ilyenkor felénk a szeméből". (Megint csak azt látjuk, milyen buja érzelmekkel hallgatta a gyerek Ady még a történelmi magyarázatokat is és hogy csak mit jegyzett meg belőlük.)

„Reverendás társain – folytatja sátánilag Ady – bűzlött a szemináriumi tömjén szaga. Ezek szegény, ostoba fráterek voltak. Álmuk-boldogságuk a zsíros priváta-pénz, a pilseni sör és egy ebédre hívás gróf Károlyihoz. A mi nagy, szép, piros papunk egy elcsúszott Atlas volt közöttük. A többi papok csúfoltak minket, protestánsokat és zsidókat (tehát úgy ír, mintha ő is nemcsak protestáns, hanem zsidó is lenne). Gyalázatos meséket meséltek Luther utolsó órájáról. Hogy miként vitték el Kálvint az ördögök. Hogy Kapisztrán János volt a legnagyobb magyar és Magyarország Szűz Máriáé. Soha efféléket nem hallottunk a mi szomorú tanárunktól. Lehetett-e kedve Kóbinak nevezni és kínozni a zsidó gyereket, aki előtte remegett. Ő lelke mélyén az időben élt, mikor nem voltak sem zsidók, sem keresztények. Mi már akkor titokban mindig asszonyról beszélgettünk. Akartuk tudni, nincs-e neki asszonya. (Lám

„mi zsidók és protestánsok”, a papok gyűlölői, már kisgyerekkorunkban is voltunk olyan romlottak, mint a papok között a legutolsó! Ezt kellett volna Adynak írnia.) Van sok asszonya. Ablak alatt, kapuk mélyén, sikátorok sötét sarkában s nem adott neki örömet az asszony... Álmos és buta szeműek valánk szinte mindnyájan. Együnk-kettőnk szemében volt talán ígérő értelem.”

„Szeptemberben visszajöttünk. Wekerle miatt verekedtünk. Bigott tanáraink izgágák voltak s magyarázták olykor, hogy most már a pokolé Magyarország, elfordul tőlünk Szűz Mária. (Wekerle tudvalevőleg a polgári házasságot hozta be s Ady erre céloz.) Az Antikrisztus lett úrrá. Hiszen most már a zsidók is olyan emberek lesznek, mint mi (a polgári házassággal együtt járt a keresztény-zsidó házasságok lehetővé tétele) s Isten szolgáit, a papokat meg merik csúfolni. A kisváros poros, álmos, buta város volt. A mi szép papunk egyre jobban roggyant, sárgult, görnyedt. Sohasem volt hazátlanabb, távolabb járó, mint ebben az időben. Hallottuk s talán nem is volt igaz, rosszak voltak hozzá az asszonyok is. A rendfőnök megintette, mert zsidó családokhoz járt s mert szabados cikket írt valami lapba... Örvendve búcsúztunk a feszületes, dohos termektől (Micsoda lenézés, micsoda gyűlölet! Mintha már a kommunizmus alatt írt volna!), a kegyetlen iskolától, az összeszorított koponyájú papoktól.”

Aki Ady korabeli szerzetesiskolába járt, jól tudja, hogy mindez anakronizmus és csupa hazugság. Akkor nem Hitler kora volt, még mai gondolkodásunktól is nagyban különbözött az akkori. És a papok, de különösen az egyetem bölcsészeti karán végzett s ott tudományukat többnyire protestáns, zsidó, de mindenképpen hitközönyös tanároktól szerzett szerzetestanárok, sajnos, közel se voltak olyan nagy katolikusok, mint Ady itt beállítja. A piaristák különösen nem. Olyan előadások, amilyeneket Ady emleget, még a katolikus hittanórán se fordultak elő, nem egyéb órákon, ő a hittanórákat mint református, nem is hallgathatta. A zsidó gyerekek „kóbizásáról” szó se lehetett, de még a legfinomabb antiszemitizmusról se, annál kevésbé a protestánsok gúnyolásáról. Még vallásuk cáfolásáról se, legfeljebb hittanórán, ott is ritkán.

Én másfél évtizededdel később jártam szerzetesgimnáziumba, mint Ady, s ráadásul nem protestáns vidéken, hanem tiszta katolikuson. Elsőben 23, nyolcadikban 9 zsidó volt az osztályunkban, míg katolikus 40, illetve 13 (tehát a katolikusok sokkal jobban kibuktak, mint a zsidók). A gimnázium viszonya a zsidó hitközséghez olyan „bensőséges” volt, hogy a szerzetes-igazgató jubileumára a zsidó hitközség alapítványt tett nevére azzal a kikötéssel, hogy kamatait egyik évben katolikus, a másikban zsidó tanuló kapja. Hivatalosan a „zsidó” szót nem is használták, hanem mindig „izraelitát” mondtak helyette. Mikor bérmálás volt, senki ablakai se voltak olyan szépen kidíszítve a püspök fogadására, mint éppen a kisváros ezret tevő zsidóságáéi.

Szerzetes tanáraink éppen nem buzogtak az Egyház ügyéért, hisz fentebb említettem, hogy a képviselőválasztáskor ezek a paptanárok – ha nem inzultálják őket – fele részben egyenesen a függetlenségi pártra szavaztak volna még a „klerikális” néppárttal szemben is! Alig volt köztük olyan, aki naponként misézett, de az igazgató például csak egy évben kétszer, Veni sanctekor [tanévnyitókor] és Te Deumkor [tanévzárókor]. A vallást sohasem keverték a magyarázatukba, hanem szigorúan szaktanárok voltak. „Tanár úrnak” nem pedig „Tisztelendő úrnak” kellett őket szólítanunk (eszébe se jutott senkinek, hogy „tisztelendőnek” is lehetne őket szólítani), de az előfordult, hogy egyik tanárom megemlítette azt, hogy jól tették, hogy elvették a pápa világi hatalmát. Ez a tanár nem volt ugyan szerzetes, de viszont senki se szólt neki, hogy ne tegyen ilyen kijelentéseket. Nem is ütközött meg rajta senki, mert egyetértettek vele.

Viszont egy ügyvédtől, aki a gimnázium négy alsó osztályát a budapesti református gimnáziumban végezte, hallottam, hogy ott magyarórán rendszeres volt akkor a katolikusgyalázás annyira, hogy az oda járó katolikusoknak kétségbeejtően alsóbbrendűnek kellett magukat érezniük kálvinista osztálytársaik mellett. Mikor aztán ötödiktől kezdve a pesti református

a pozsonyi királyi katolikus gimnáziumba került ugyanő, meglepődött, hogy ott se volt sokkal jobban. Itt nem voltak ugyan papok a tanárok, de az intézet katolikus volt. Mégis az ötödikben az osztályfőnök azzal kezdte az órát, hogy álljanak fel a kongreganisták, s mikor erre néhányan felálltak, leszidta, lekicsinyelte és gyászvitézeknek nevezte őket. El se hinné az ember, ha nem komoly szemtanútól hallaná, hogy mindez akkor katolikus gimnáziumban történhetett meg.

Nyilvánvaló tehát, hogy Ady hamis, hazug képet festett a nagykárolyi piarista gimnáziumról vagy zsidó mecénásai kedvéért, vagy a maga gonoszságából, vagy egyszerűen mind a két ok miatt.

Hetey, az osztálytárs, tehát szemtanú, ugyanezt állítja, noha kálvinista, sőt mint láttuk, egészen a naivságig az.

Először is megállapítja, hogy a Wekerlével, a polgári házassággal s ezzel kapcsolatban a károlyi piaristák „bigottságával" kapcsolatban közölt állítások már csak azért se lehetnek igazak, mert Ady 1888-1892-ig járt a piaristákhoz, a polgári házassággal pedig 1859-ben jött Wekerle, mikor tehát Ady már régen a zilahi református kollégiumba járt. A felhánytorgatott bigottságokat tehát legfeljebb zilahi kálvinista professzoraitól hallhatta volna. Ezek tehát mind szemenszedett, kitalált rágalmak.

Azt is megállapítja Hetey, hogy a szóban forgó piarista tanár éppen nem volt se „nagy", se „szép", se „piros", se „zsidó szomorúságú" (?), hanem éppen ellenkezőleg alacsony termetű és sápadt arcú volt, akinek kiválósága a rendkívül kedélyes modorában volt. Az igaz, hogy „igen képzett, művelt ember" volt, „társaságban igen kedvelték férfiak és nők egyaránt", azonban *„sem rossz, sem nem keresztény magaviseletű"* nem volt. (90. o.) Zsidó szomorúságú pedig – jegyzi meg Hetey – már csak azért se lehetett, mert „a zsidóknak búskomorságra abban az időben sem igen volt okuk".

Azt is megállapítja Hetey, hogy Nagykároly abban az időben nem volt sem buta, sem álmos s nem volt ostoba a népe, hanem nagyon is értelmes és eleven város volt nagyszámú értelmiséggel.

„Szörnyen igazságtalan volt piarista tanárainkkal szemben, amikor ezeket tömjénszagtól bűzlőknek, szegény ostoba frátereknek, összeszorított koponyájúaknak, protestáns- és zsidóüldözőknek és bigottaknak mondotta, akiknek minden álmuk-boldogságuk, a zsíros privatapénz, a pilseni sör s egy ebédre hívás gróf Károlyihoz. A valóságban ezek a paptanárok majdnem kivétel nélkül igen világias életet élő, világosfejű s a katolikus és más vallásúak között különbséget nem tevő, elfogulatlan emberek voltak. Jelentékeny részük igen képzett és tudományos készültségű tanférfiú volt." (89. o.) Ezt a minden porcikájában és minden idegszálában kálvinista Hetey állapítja meg róluk.

Látjuk tehát, mennyire jellemtelenül hamis képet fest Ady a korabeli piarista gimnáziumról. Ferdítései és rágalmazásai még akkor is megbocsáthatatlanok lennének, ha nem a saját tanárait rágalmazta és mocskolta volna be vele.

Minden tárgyilagos ember tudja, hogy ha papokra rosszat hall vagy olvas, nem vehet mindent rögtön készpénznek. De hogy ennyire rosszakaratú és ennyire hazug rágalmazás is lehetséges legyen, mint itt az Adyé, azt mégse gondoltuk volna. Igazán megelőzte korunkat s előfutára volt „népi demokrata" rádiónknak és mesterségesen rágalmazó kommunista propagandánknak.

De az is bebizonyult itt is, hogy előbb utolérik a hazugot, mint a sánta kutyát, mert ugyanez az Ady, aki itt „tömjénszagtól bűzlő", „ostoba", „bigott" és „összeszorított koponyájú" piaristákról beszél, egy másik, „Régi tavaszi háború" című novellájában már „az elegáns, derék, finom és okos piaristákról" beszél, mint az ő nagykárolyi tanárairól. (Ezzel azt is bebizonyította, hogy maga is legjobb meggyőződése ellenére írta máskor az ellenkezőt, hogy gyűlöletet keltsen irántuk, vagy hogy zsidó mecénásait kiszolgálja.)

Ady költészete éppen olyan, mint a prózája. Neki nem volt rokonszenves Szent István, aki nemzetét kereszténnyé tette. Őt éppen olyan bigottnak, tömjénszagúnak és összeszorított

koponyájúnak s így mindenképpen ellenszenvesnek találta, mint piarista tanáraira ráfogta még akkor is, mikor ők lelkületben ugyancsak messze álltak már Szent Istvántól. Adynak inkább a pogányság kellett s azzal a Vazullal azonosította magát, akinek a fülébe ólmot öntöttek. Úgy tesz, mintha Vazul lett volna a jó és a becsületes, és a keresztények, akik ilyen kegyetlenek voltak hozzá, a gonoszok és igaztalanok.

Azt persze nem tudja, vagy nem akarja tudni, hisz paptanáraira is ráfogta készakarva a valósággal ellenkezőt, hogy ezelőtt ezer évvel a megvakítás vagy megsiketítés egyáltalán nem volt olyan különleges kegyetlenség, mint amilyennek ma számít. Sőt, mivel Vazul pártütő, lázadó, felségsértő volt, sőt az újabb történetírás szerint valószínűleg ő volt az, aki Szent Istvánt álmában meg akarta gyilkolni vagy gyilkoltatni, büntetése – mivel halál járt volna neki – az akkori viszonyok közepette megkegyelmezés és irgalom volt. Egyébként is oly régen volt a dolog s értesüléseink annyira homályosak, hogy a dologról bizonyosat alig mondhatunk.

A pogány lázadókkal való elvközösség aztán egyenesen divat lett Ady után a magyar irodalomban, mint Szabó Dezső és társai bizonyítják. Ők azt szeretnék, ha Koppány győzött volna, nem pedig Szent István. (De azért Ady természetesen vallásos költő is, sőt egyenesen az egyetlen nagyobb költő a magyar irodalomban, aki igazi vallásos verseket írt.)

Dózsa György is nagyon tetszik Adynak, vele is azonosítja magát s Ady után ez a Dózsa-ideál is divat lett a magyar irodalomban s divat ma is. Pedig hát Dózsa nem volt más, mint egy olyan katona, aki nem tudott ellenállni az alkalomnak és a hatalom megszerzésére való csábításnak és „a cél szentesíti az eszközt” elve alapján cselekedett: háborút indított az állítólagos jó cél érdekében. Rosszul is számított, mert a maga és tízezrek halálát és az egész magyar jobbágyság szolgaságba taszítását okozta. Nem is lehetett volna vállalkozásának más eredménye siker esetén se, legalábbis a jobbágyok sorsát illetően nem. Hisz láttuk, hogy még a Sztálin-féle „felszabadítás” is hova vezetett, pedig azóta félezer év telt el s ennyi idő alatt csak haladt valamit a világ.

Még ma is csak a szegénység tönkretevése az eredménye az effajta „felszabadításoknak”, de még gondolatnak is képtelenség lett volna más eredmény, mint testvérharc, pusztulás és nyomor, ha valaki a feudális középkorvégi Európa kellős közepén akart volna nemességet eltörölni és a hatalmat az akkor még vad, műveletlen, félállati színvonalon álló parasztság kezébe adni. Ami pedig azt a tüzes trónt illeti, melyre Dózsát állítólag ültették, megítélésében nemcsak a győzők kegyetlenségét, hanem a kor és a büntettek értelmi és erkölcsi színvonalát is tekintetbe kell venni. Dózsa-féle lázadásokat csak olyan ember csinálhat, tehát csak olyan helyeselhet is, aki közéleti szereplésében is olyan, mint amilyen Ady volt nemi életében és pénzpocsékolásában.

A Párizsba utazgató, Monte-Carlóban kártyázó, magát Lédáktól kitartató, Hatvany-Deutschoktól pénzeket kérő és felvevő, iszonyú összegű pénzeket elverő, gyalog egy tapodtat se tevő, alkoholista és szifiliszes Ady Endre *a nincstelenek és proletárok pártfogójának érezte és adta ki magát.* Miért ne tette volna, mikor e szerep olyan szép, olyan megható és olyan jó lélekre vall (Csák Máté földjén):

Nyakatokon vad, úri tatárok
S mégis büszke a ti fejetek.
Frissek a vérben, nagyok a hitben,
Csák Máté földjén ti vagytok az Isten.
Előre, magyar proletárok!

Ami csak szépség, s ami reménység
Mind ti vagytok a Tisza körül.
Nincs a világon még annyi bánat
S annyi láncosa nincs még a világnak,
Mint itt s nincs annyi nagy éhség.

Éhe kenyérnek, éhe a Szónak,
Éhe a szépnek hajt titeket.
Nagyobb igaza sohse volt népnek.
Hitványabb Nérók még sehol se éltek.
Vagytok: a Ma, vagytok a Holnap.
Én beteg ember, csupán csak várok.

Vitézlő harcos nem lehetek.
De szíveteket megérdemeltem,
Veletek száguld, ujjong a lelkem
Véreim, magyar proletárok.

Mindjárt az első szakaszban látjuk, milyen „vallásos" költő Ady. A proletárokat megteszi Istennek! Milyen istenkáromlás és milyen hízelgés! Még az se mentené, ha csupán csak azért tenné ezt, mert éppen így jött ki a rím (éppen nem lehetetlen). De egy olyan istenadta költőben, mint Ady, ilyen tehetségtelenségre gondolni valóságos „szentségtörés", mint Hetey mondaná.

Aztán milyen gonosz és hazug lázítás, hogy „hitványabb Nérók még sehol se éltek", mint amilyenek Ady Magyarországának urai és vezetői voltak. Az igazság az, hogy csak néhány egészen elfajult volt köztük. Azonban olyan kényes, olyan pazarló, olyan lump, olyan éjszakázó, olyan buja, tehát olyan „hitvány", mint az, aki ezt a lázító verset írta, bajosan lehetett köztük.

Királyt, papokat, grófokat sváb jöttmenteknek tart és mond ez az Ady, de ezeket a proletárokat, akik közt tudvalevőleg – kivált még akkor – igazán alig akad magyar nevű (pedig még a magyar nevűség se jelent színmagyarságot), „véreimnek" nevezi, tehát kinevez épp oly színmagyaroknak, mint ő. Ennyire könnyen nyújtható (s egyúttal – például ha mágnásokról van szó – természetellenesen épp így össze is szűkíthető) még a színmagyarság is nála.

Az se igaz, hogy Ady korának proletárjait a kenyér „éhe" vezette, de épp oly hazugság és hízelgés az is, hogy a „Szép"-é. Ady korában példátlan gazdasági virágzás volt Magyarországon. Láttuk, hogy ez időben a szakmunkások annyit kerestek egy héten, hogy szombat este és vasárnap még eldorbézolni se tudták. Láttuk, hogy Nagykárolyban is milyen jólét volt. Ez időben *éhezni* legfeljebb csak annak kellett, aki öreg volt (de gyereket, aki eltartsa, nem nevelt, mint Ady és fiatal korában minden keresményét úgy eltékozolta, mint Ady), ki dologtalan volt, vagy alkoholista. De még az se éhezett, hiszen csak szólnia kellett s mindjárt kapott annyit, hogy jóllakhatott. De még az utcán is hevert annyi eldobott kenyér is, hogy jól lakhatott tőle az éhező.

A „Szép" éhe azonban még kevésbé vezette azokat a szociáldemokrata tömegeket, melyeknek Népszavájába Ady a hasonló verseket írta, mert aki értelmesebb volt köztük, az párttitkár volt vagy szakszervezeti funkcionárius, tehát nem volt proletár (ezek majdnem mind zsidók voltak), maga a tömeg azonban csak gyűlölni tudott és irigyelni s ez volt minden tette rugója, nem pedig a „szép éhe".

Aztán milyen megható a versben, hogy a „beteg" költő, a „vitézlő harcos" már nem lehet velük. Ki gondolná, hogy még csak harmincas éveiben van az, aki ezt írja, s egyedül az a hitvány, bűnös, tékozló életmód tette beteggé és – szerencsére – harcképtelenné, melyet másokban, a „hitvány Nérók"-ban oly hévvel ostoroz?

Pannonia grófnő szekere
Télen a várost vígan futja:
Csörtess, kocsis, szabad az utca.

Nyáron meg kell hallni vad jaját
Százezernyi, rongyos seregnek,
Most oduikban dideregnek.

Nyáron Pannonia homlokát
Szégyen és düh festi nagy pírba,
Télen hajrá, most marja, bírja.

A rongyosak, ember-ordasok
Elbújtak sírva, fázva, várva:
Kocsizhat Pannonia dáma.

Csörtess, kocsis, nincs veszedelem.
Bús ezerjei most a mobnak
Jövő tavaszig nem morognak.

Pannonia grófnő szekere
Robog cifrán, ragyogva, zárva,
De hallga csak, micsoda lárma.

Havas esőben, ím, seregel,
Mint nyáron, a koldusok népe,
Soraiknak nincs hossza s vége.

Nincs tél, nincs gyász, nincs már akadály,
Nincs már szabad út, büszke dáma.
Állj meg, Pannonia batárja.
(Pannónia grófnő szekere)

Hogy irigyli Pannónia grófnőtől a szép lovakkal, szép hintóban való kocsikázást, aki a maga apját is „úrnak" írja, noha földhözragadt paraszt volt, csilingelő szánon utaztatja, noha sohasem volt ilyenben része, és aki oly sokat s oly szükségtelenül használta – a Hatvany zsidó pénzén – a fogatot. Igen, Ady mindig négyesfogatú hintón robogott volna, ha lett volna neki. Igaz, nem sokáig, mert nem sokáig lett volna neki négyes fogata még akkor se, ha benne született volna az ezer holdakban.

Egyébként pedig, látni fogjuk, az igazság az, hogy ezek a „Pannónia grófnők", sőt a Coburg hercegek (az utóbbinak a jószágigazgatójától hallottam) a valóságban második, sőt harmadik osztályon utaznak nagy gőgjükben (bezzeg nem utazott volna azon Ady Endre, de még „szegénységében" se utazott ott).

Tudok tízezer holdasokat, akiknek még autójuk se volt s gyerekkoromban vidéken többször láttam ugyan négyes fogaton dzsentriket (állítólag Ady apja is az volt), de nyolcéves keszthelyi és négyéves esztergomi tartózkodásom alatt a 130.000 holdas és „legfeudálisabbnak" tartott Festetich Tasziló herceget vagy Magyarország akkor még 100.000 holdas hercegprímását soha. Csak kétfogatún vagy gyalog, sőt a hercegprímást, mint mondtam, még kétfogatún is annyira zsúfolt kocsin, hogy „röpíteni" bizony nemigen tudták a lovak. Ami pedig az „odúikban didergő százezernyi rongyos sereget" illeti, látni fogjuk, hogy ismertem bárónőt, aki rendszeresen bejárt e didergők odúiba asszonyaikat kézimunkázni tanítani, és tudok őrgrófnéről, akinek az első magyarországi kommunizmus idején különösen azért esett rosszul cselédei csúnya viselkedése, mert – mondta keserűen – nem volt köztük egy se, akinek a gyerekét az ember ne dajkálta volna.

Ennyi tehát Pannónia grófnő szekeréből az igazság.

Nyár-éjszakán a grófi szérün
Reccsen a deszka-palánk
S asztag-városban pirosan
Mordul az égre a láng.

Éjféli hajnal, szörnyű fény ez,
Nincs párja, napja, neve.

Fut, reszket a riadt mezőn
Az égő élet heve.

Koldus, rossz álmú zsellér ébred,
Lompos, bús kutya csahol.
Az egész táj vad fájdalom.
S a gróf mulat valahol.

Szenes kalászok énekelnek
Gonosz, csúfos éneket:
»Korgó gyomrú magyar paraszt,
Hát mi vagyok én neked?«

»Mért fáj neked az égő élet?
Nincs benne részed soha.
Ne sírj, grófodnak lesz azért
Leánya, pénze, bora.«

»Ne félj, a tél meg fog gyötörni,
Mint máskor, hogyha akar.
Élethez, szemhez nincs közöd,
Grófi föld ez és magyar.«

S mégis, amikor jön a reggel
S pernyét fújnak a szelek,
A grófi szérün ott zokog
Egy egész koldus-sereg.

Siratják a semmit, a mását,
– A gróf tán épp agarász –
Érzik titkon, hogy az övék
E bús élet s a kalász.

(A grófi szérűn)

Költőileg, művészileg megkapóan szép vers, de micsoda pimasz és gonosz hazug voltában és erkölcsileg! Ami nem az övé, hanem a másé, az Adyban gonosz irigységet és ellenszenvet kelt s még az is bántja, hogy a cselédek oltják a gróf asztagait, ha kigyulladnak. Ő mindent elkövetne, hogy ne oltsák. Őt bántja, hogy ezek a cselédek még mindig nem tudnak gyűlölni eléggé.

„Ne sírj – mondja –, grófodnak lesz azért leánya, pénze, bora." Mivel maga sohasem tudta „leány" nélkül elképzelni az életet (bár az ő „leánya", mint Léda is, nemegyszer a más felesége volt), azt hiszi, hogy a gróf se. Hát kétségtelen, hogy vannak ilyen grófok is (hogyne volnának), de egy cseppet se több köztük az ilyen, mint például a grófok „koldus, rossz álmú" cselédei között.

Egy előttem ismerős, dunántúli gazdaságban feltörték a magtárt s a csendőri nyomozás folyamán az illető majorban lakó négy legény úgy bizonyított alibit, hogy bebizonyították, hogy a kérdéses éjszakát az egyik idősebb cselédember négy lányával töltötték, noha a lányok apja is ott hált. (Annyira együgyű csak nem volt, hogy semmit se tudott arról, hogy egyszerre négy idegen is van a lakásban?) Az egyik lánya egész fiatal volt még s milyen ártatlannak látszott! Ugyanebben a majorban mutattak egy lányt cséplőskor, akinek már hat törvénytelen gyermeke volt s akkor volt állapotos a hetedikkel.

De hát a nincsteleneknek hízelegni kell, mert övék a jövő s ezért csak a grófnak van „leánya, pénze, bora".

Ugyanezen majorban (pedig mindössze csak 7 konvenciós [szerződéses] cseléd volt benne) egy másik cseléd egy olyan nővel élt, aki hites urát otthagyta s akinek egy kislánya is volt. Mikor kérdeztem, hogy a leány a hites urától van-e, vagy a mostanitól, azt kellett megtudnom, hogy se ettől, se attól, hanem egy harmadiktól.

„Ki lánya ez?" – kérdem egy furcsa orrú, a cséplőgépnél dolgozó leányról. „Ez szerelem gyermeke" – felelik s egy zsidó az apja. Látjuk tehát, hogy nemcsak a gróf, hanem cselédei is kiveszik részüket az élet örömeiből.

Nekünk egy volt házicselédünk viszont azért hagyta el már egy fél évvel az esküvő után majori gazdasági cseléd urát, mert nem tudta rászoktatni, hogy hetenként fehérneműt váltson s még inkább, mert férji jogait olyan csipkedések kíséretében gyakorolta, hogy a feleség mindig el is ájult tőle.

Tanítványaim, mint nyáron cséplőellenőrök (az egyik Baranyában, a másik Pest megyében), szintén felháborító dolgokat tapasztaltak a gazdasági cselédség akár férfi, akár nő tagjai erkölcseit illetően, egy harmadik pedig mint summás vesztette el ártatlanságát, mégpedig azért, mert még a legszebb summáslány is a legkisebb ellenállás nélkül volt mindenre kapható. Ez utóbbi Szolnok megyében történt.

A grófok mezőgazdasági cselédei ugyancsak nem tehetnek szemrehányást grófjuknak erkölcsi ledérsége miatt, és ha Ady Endrének nincs is más szava hozzájuk, mint az, hogy ne féljetek, a grófotoknak akkor is lesz „leánya, pénze, bora", ha a termése el is ég, akkor azt kell mondanunk, hogy Adynak sincs esze ágában se az a törekvés, hogy erkölcsileg feljebb emelje őket (hogyan is kaphatna valaki Ady Endrétől erkölcsi felemelkedést?), hanem csak azt a vágyat akarja felkelteni bennük, hogy pajták és kazlak töve helyett ők is luxushotelek selyempárnái közt és földig érő tükrei tövében bonyolíthassák le zülléseiket (és szerezhessék meg szifiliszüket és agylágyulásukat) mint grófjaik salakja (míg el nem fogy a birtok) s mint Ady Endre.

Aztán az is milyen felháborító hazugság, hogy a gróf nem mehet tönkre, neki azért mindig lesz pénze még züllésre is! Hiszen említettem, hogy évente vagy 50 ezer hold grófi föld került az „úri" Magyarország idején is dobra s már a második világháború előtt is sokkal több volt az ezer holdon aluli, mint felüli főnemes. Bizony igen soknak nem volt „pénze, bora" még akkor se, ha nem pusztította el tűz a termését.

Ennél még vérlázítóbb hazugság, hogy a grófi cselédnek vagy munkásnak „élethez, szemhez nincs köze", „nincs benne része soha", mert hiszen egy hold 8 mázsás terméséből legfeljebb ha egy vagy a legjobb esetben két mázsa marad tiszta jövedelemként a grófnak (de annak is 75%-át viszi el az állam jövedelemadóban, ha a gróf gazdag). De említettem, hogy az én diákkoromban a keszthelyi uradalom tízezer holdjának termése mindenkié volt, csak a grófé nem (560 korona volt összesen az évi tiszta jövedelem).

Legyen nyugodt Ady Endre, hogy nem is sírtak volna annál a tűznél azok a cselédek, ha csak a gróf kenyeréről lett volna szó, nem pedig a magukéról is. Az azonban igaz, hogy a grófnak a cselédek konvencióját akkor is ki kell adnia, ha az, ami termett, elégett. A cselédek tehát legfeljebb a szalma elégésével vesztettek, de az is elkeseríti egy évig az életüket, s ha a grófjuk pénztelen, külterjesebbé válik a gazdálkodás, nincs napszám, sok cselédet el is bocsátanak, mikor majd eljön az április elseje és így bizony a gróf kára az övék is.

Egyébként a vers végén ezt még Ady is belátja. De hát akkor miért mondja a vers elején és közepén mégis az ellenkezőt s miért bosszankodik annyira, hogy a cselédek is oltanak? Úgy látszik, Ady azt se tudja, hogy minden tisztességes ember a másét is oltja, mert a szíve nagyobb, mint az irigysége. Ha pedig a grófjával csak úgy bánik, mint Ady szeretné, akkor az olyan dologtalan, kényes városi urakkal, mint Ady Endre volt, azokkal se bánik majd különben. Hiába súgja az a fülébe, hogy: „vérem". Tudja, hogy ez csak üres szó és nem is érdek nélkül hangzik el.

De akkor se találja fején a szöget Ady, mikor a zsellért „rossz álmúnak" mondja, mert a rossz álmúság csak az Ady-féle embereknél fordul elő, akik nem dolgoznak s ráadásul még rendetlen életet is élnek, esetleg kisgazdáknál is, mikor adót kell fizetni, csak nincs miből, vagy fiát kórházba kell szállíttatni, de nem közköltségen. De a nincstelent se az adó, se a kórház nem búsítja, s egyébként is nyáron annyit dolgozik, hogy mindennel van gondja, csak álmatlansággal nem. Inkább azzal, hogy még akkor is elalszik, mikor nem akar.

A legvérlázítóbb azonban az egész versben az, hogy a tűzhöz, az ijedtséghez, a zűrzavarhoz kontrasztnak odacsapja, hogy „s a gróf mulat valahol". Vajon honnan tudja, hogy mulat, mikor kétségtelen, hogy sírnivalója ilyenkor elsősorban neki volna? Ő több joggal mondhatná oda cselédeinek, hogy mit sírtok itt, hiszen a konvenciótok nektek így is meglesz, velem azonban mi lesz?

Világos, hogy a gróf Ady szerint e tűzvész alkalmából nem volt a birtokán, hiszen ha otthon lett volna akkor – éjszaka lévén –, legfeljebb a kastélyában „mulathatott" volna, nem „valahol". Mindent megmagyaráz azonban az, hogy ha az a gróf Ady Endre lett volna, akkor csakugyan mulatott volna akkor, mikor égtek az asztagai. Ady ugyanis éjszaka csakugyan mulatni szokott és csakugyan lánnyal is, borral is és igen sokszor külföldön.

De mi címen ítéli el akkor a grófot még akkor is, ha az csakugyan mulatna? Hisz nála akkor is több joga lenne neki hozzá, mert az a gróf legalább a magáéból mulatna s azt verné el, amit az apja hagyott rá, tehát ami az övé, Ady azonban abból mulatott, amit a Hatvany-Deutschtól vasalt ki, sőt amit Lédától kapott. Ő a függetlenségét és a becsületét adta el érte, a gróf csak ősi birtokát. Nem volt tehát olyan gróf széles ez országban, aki különb ne lett volna Adynál. A leckét azonban mégis ő adta nekik – mégpedig, de ez már igazán tanulságos –, egész Magyarország jóleső helyeslése közepette. Adyban senki se hajlandó észrevenni és kifogásolni a lányt, a bort és a mulatást, a grófban még akkor is, ha csak Ady fogja rá, hogy mulat.

Somogyban egy nyári éjszakán tanúja voltam az Adytól leírthoz feltűnően hasonlító éjszakai uradalmi tűzvésznek cséplés idején, tehát a legveszélyesebbkor. Csakugyan akkor is „reccsent a deszkapalánk" s álomból ijedt, idétlen proletárhang vert fel: Tűz van! Tűz van! Segítség!

Gróf Bethlen István, miniszterelnök volt itt, mint bérlő, a földesúr. Ő azonban nem „valahol" volt ekkor, hanem a helyszínen s egész a tűz eloltásáig ő is, fiai is és a falu bárója és családjának tagjai is mind felkeltek és részt vettek az oltásban. Ugyanígy tettek volna akkor is, ha nem a Bethlené, hanem egy kisgazda vagy zsellér portája vagy asztagja égett volna. Falun és tisztességes emberek között ez már így szokás, és világos, hogy a segítségből ilyenkor az egyszerű emberek se zárják ki a grófot se, ha éppen őt érte a baj, mert ők természetesen őt is embernek és felebarátnak számítják.

Dózsa György unokája vagyok én,
Népért síró, bús, bocskoros nemes.
Hé, nagyurak, jó lesz tán szóba állni
Kaszás népemmel, mert a Nyár heves.

A Nyár heves s a kasza egyenes.
Hé, nagyurak: sok rossz, fehér ököl,
Mi lesz, hogyha Dózsa György kósza népe
Rettenetes, nagy dühvel özönöl?

Ha jön a nép, hé, nagyurak, mi lesz?
Rablóváraitokból merre fut
Hitvány hadatok? Ha majd csörömpöléssel
Lecsukjuk a kaput?

(Dózsa György unokája)

Erkölcsileg milyen alantas, politikailag milyen ostoba vers! Mert nem alantas, nem ostoba-e csak örülni, mint „özönli el" azokat, akiktől van mit elrabolni, azok serege, akiknek csak dühük és irigyelni valójuk van? S nem végzetes dolog-e kárörömmel azok kezébe adni a hatalmat, akiknek csak egy értékük, erejük van: hogy ők a többség, ők a tömeg?

Az is érdekes, hogy egész nyugodtan számíthatná származása után magát Ady is közibük, hiszen viskóban született, gyerekkorában még krumplival se lakhatott jól s még diákkorában is parasztpantallóban járt, inge pedig csupa folt volt. Mégis gőgjében még akkor is, mikor élükre akar állni, kívülük és felettük állónak gondolja, s nem parasztnak, hanem nemesnek tartja magát, de olyan nemesnek, aki bús és sír a népért.

Tudjuk, miben állt ez a bús sírás: Ha volt, amerikai petróleumkirályként való költekezésekben, éjszakai dorbézolásokban, selyemfiúságban, szifiliszszerzésben, ficsúri, választékos öltözködésben, külföldi utazgatásokban és monte-carlói kártyázásokban, részegeskedésekben, állandó fogaton járásban, miközben Dózsa György népe nyomorgott. Ámde ebben is csak Dózsa György embereihez volt hasonló. Hiszen láttuk annak idején, hogy azok élére is éppen olyan nemesek álltak, akik azelőtt a parasztellenességükkel tűntek ki.

Ady nem, de mi már megértük azt az időt, mikor Ady zsidó barátainak utódai „nagy csörömpöléssel" valóban lezárták a kaput. Nem „Dózsa György népe özönölt" ugyan át rajta „rettenetes dühvel", hanem egy idegen vörös sereg, s így nemcsak a nemesek, hanem a magyarok Magyarországának is vége lett miatta. És most a történelem tanulságával a kezünkben mi kérdezzük: Hé, Ady Endre! Ki magad is hangsúlyozod, hogy nem paraszt, hanem nemes vagy, nem tudod-e hogy azzal a rettenetes, nagy dühvel özönléskor előtted is lecsukták volna a kaput, ha megérted volna? Hiszen még a parasztok gazdagabbjának, a kuláknak se volt irgalom, hát akkor neked, a nemesnek? Igaz, hogy te akkor is behódoltál volna, hogy tovább is fiákeren (most már autón) járhass és nagyzoló életmódodat megtarthasd, s mivel éppen elég zsidó barátod és összeköttetésed volt, ez neked valószínűleg ekkor is sikerült volna, mint ahogyan barátodnak, Hatvany-Deutschnak, aki ezt is megérte, sikerült. De a „káderezések" alkalmával mindig kisült volna az osztályellenségből való származásod s ez könnyen kitörhette volna a nyakadat.

Egyébként Rajk is kommunista volt, nemesi származású se volt, mégis mily hamar és mily alaposan „lecsukták" előtte „a kaput"! Aztán meg ne feledd, hogy a te féktelen művészlelked és „sok lóerős" gőgöd nem bírta volna azt az egyformaságot, azt a szellemi rabságot és szigorúan előírt gondolkodásmódot, melyet az új uradalom mindenkitől megkövetelt s így nagyon is hamar pórul jártál volna. Hiszen öcséd, Ady Lajos írja, hogy még zsidó barátaid és mecénásaid körében is nemegyszer használtad már a „zsidó áfium" [ópium] szót, bár hogy meg ne sértődjenek, egyelőre csak félig tréfás értelemben.

Hé, Ady Endre! Nem látod, hogy az a „sok rossz fehér ököl", mellyel oly kárörömmel fenyegetted a grófokat, téged is sújtott volna, és ha lecsukták volna a kaput, nemcsak azok lettek volna rabok mögötte, akiket te annyira irigyeltél, azért, mert ők nem Lédáktól és Hatvany-Deutschoktól kapták „kölcsön" a pénzt, amit elmulattak, hanem apjuktól örökölték s így nem kellett megalázkodniuk érte, mint neked. Hé, Ady Endre! Nem lett volna jó meggondolnod, hogy a kapu lezárása után te se mászkálhattál volna már Monte-Carlóba, de Párizsba se, mert akkor csakugyan lecsukták ám a kaput az ország határain is és igazán elmondhattuk: lélek ez ajtón se be, se ki!

Akkor végleg itthon rekedtél volna, te „kunfajta, nagy szemű legény", a tőled annyira utált buta Hortobágyon „csordát őrizni", „piszkos, gatyás, bamba társaid" között. Csak akkor legelte volna le igazán „a csorda" a szívedhez nőtt virágokat s még csak azt se tehetted volna meg vigasztalásodra, hogy „káromkodtál vagy fütyörésztél" volna hozzá, mert akkor meg egy Andrássy, sőt Sztálin úti zárkában találtad volna magadat az ottani kellékekkel. Hé, Ady Endre! Nem gondolod, hogy minderre gondolnod kellett volna, nem pedig csak azért, hogy

más, nálad szerencsésebbeken bosszút állhass, csak várni a rettenetes, nagy dühvel özönlést, csörömpölést és a kapu lezárását?!

Ady igen szeret verseiben „két kurucot" beszéltetni. Többek közt ilyeneket beszéltet velük:

Tollasult szerb hajcsárt,
Tisza-urat bántni,
Ha császárhoz, grófhoz állott,
Paphoz, némethöz, komiszhoz:
El tudtuk találni.

Tyukodi pajtásom,
Én vérem kilobban,
Jó dolga lesz a császárnak,
Úrék se járnak rosszul, de
Nekünk se lesz jobban.

Az „Esze Tamás komája c. versében pedig így ír:

Gábor fiam Bécsé,
Oda is van nőve.
Örzse lyányom a Krisztusé,
Papok szeretője.

Magyar bolondoknak
Bolond útját járom,
Bécsi lator lett a fiam,
Pap-céda a lyányom.

Tudjuk, hisz láttuk, hogy mikor Sztálinék vagy Rákosi Mátyásék nálunk is „lecsukták a kaput", nagy Kossuth- és Petőfi-kultuszt csináltak, propaganda-rádióik az ő nevüket viselték, a hívójel a Kossuth nóta dallama volt, Kossuthról, Petőfiről nevezték el a hidat, melyet építettek, Kossuth, Petőfi képe volt a pénzükön, Kossuth-díj volt kitüntetésük stb.

Történelmünk folyamán láttuk, hogy igazuk volt, nem jogtalanul sajátították ki e neveket maguknak. Világos, hogy nem voltak mindenben azonosak velük – ez a százéves időkülönbségből magától értetődő –, de a lényegben egyek voltak. Habsburg-gyűlölet, papgyűlölet, úrgyűlölet volt 1848-ban is és 1948-ban is. Itt is, ott is a gyűlölet volt a fő rugó s még a gyűlölet tárgya is azonos. A különbség csak az, hogy azóta – száz év alatt – a harmadik, az úrgyűlölet, kissé kiszélesedett. Már nemcsak a grófokra szorítkozott, hanem az Ady-féle „kisurakra" is. A két első, a Habsburg- és papgyűlölet azonban már akkor is annyira éppen eléggé széles volt, hogy már nem tágulhatott tovább. Sőt: szűkült, mert száz év alatt azért halad is az ember és okosabb is lett, mint volt.

Ha valaki azt mondja, hogy nem volt joga kommunistáinknak se Kossuthot, se Petőfit kisajátítani, hanem ez részükről csak ravasz, de jogtalan és alap nélküli propaganda volt, azt feleljük, hogy miért nem sajátították ki akkor szintén csak propagandából Szent Istvánt, vagy akár csak Széchenyit? Miért mutattak az utóbbi iránt közönyt, az előbbi iránt pedig egyenesen ellenszenvet és ellenpropagandát? Mert Kossuth és Petőfi egyénisége és elvei olyanok voltak, hogy őket ki lehetett nekik sajátítani, Széchenyié olyan, hogy nem, Szent Istváné pedig olyan, hogy még az ellenpropagandát is szükségesek tartották kultusza ellen.

Világos tehát, hogy 48-nak a kommunizmus részéről való kisajátítása nem volt alap nélküli. Ami ellene szól, nem cáfolat, hanem egyedül csak a százéves korkülönbségben bírja magyarázatát. Ez is, az is izgatott és lázadt dinasztia, egyház, tekintély és vagyon ellen, ez is, az is gyűlölettel dolgozott, ez is, az is a tömegeknek hízelgett. Ez is, az is nem vezette, irányította vagy felemelte, hanem legyőzte őket: a maguk hibáit elhallgatta, az „ellenségét" kiszínezte és túlozta előttük, hogy a gyűlölet felébredjen és mindig nagyobb legyen. Ez is, az is el akart venni attól, akinek több van (hogy az egyik mindent, a másik egyelőre még nem mindent, az nem lényegi, hanem csak mennyiségi különbség), ez is, az is ígért és adni akart, de mindkettő a máséból.

Látjuk, hogy Ady is ugyanígy fogta fel a dolgot, mint mi, tehát tisztán látta a dolgokat. Okos ember volt. Sőt nemcsak a száz év előtti 48-at látta lényegében azonosnak Rákosi Mátyások mozgalmával, hanem a 250 évvel előbbi és egyenesen az ország leggazdagabb és katolikus mágnásától vezetett kuruc lázadást is. Akkor is „császár", „gróf", „pap", „német", „komisz" az irányadó jelszavak, épp oly ádáz gyűlölettel, mint ma. Mi tehát akkor lényegben

a különbség Rákóczi Ferenc és Rákosi Mátyás közt? Nem véletlen, nem is csak csalás az tehát, hogy Rákóczi képe rákerült a kommunista pénzre.

Igaz, hogy maga Rákóczi Ferenc nem úgy gondolkodott, mint „Esze Tamás komája". Hiszen maga is főúr volt és éppen ő volt az, akitől legtöbbet lehetett volna elvenni. Emellett katolikus és ráadásul vallásilag művelt katolikus volt, aki maga is hitt és lelkiatyát tartott. Ámde ez Rákóczit csak személyében emeli Rákosi Mátyás fölé, de nem a mozgalmát az ő mozgalma fölé. Igaz, hogy Rákóczi idejében maga a mozgalom is hazafias volt, míg Rákosié nemzetközi, ámde – okulva a Kun Béla kudarcán – már Rákosi is mindig hazát és hazafiságot emlegetett és nem dobta sutba a nemzeti színű zászlót s a magyar himnuszt se. Egyébként pedig – s ez a lényeg – nem az számít, hogy mit hangoztat egy mozgalom, hanem hogy mit tesz. Tekinthetjük-e a valóságban hazafiasnak azt a mozgalmat, mely a törökkel szövetkezik (Bocskai, Bethlen s később Rákóczi Ferenc is) s mely ahogy Rákosi Sztálint, úgy Rákóczi Ferenc és Kossuth a cárt, tehát mindkettő szlávjaink és románjaink védőjét, az orosz kolosszust kínálja meg a magyar koronával, tehát az ország feletti uralommal? Ez hazafiság?

De nemcsak mozgalmát, hanem magát Rákóczi személyét se mentesíthetjük a bűn alól, mert igaz, hogy ő jó katolikus akart lenni, de viszont jól tudta, hogy kurucai nem azok, hanem csakugyan úgy gondolkoznak és beszélnek, mint Ady „Esze Tamás komája" (láttuk, hogy Márki szerint a kurucok négyötöde volt protestáns, noha a vezetők katolikusok voltak), sőt a kedvükért maga is kiűzte az országból a jezsuitákat, egész sereg katolikus templomot katolikus létére maga adott át protestáns kézbe, nem is szólva az erőszakos foglalásokról és kolostor-szétverésekről, melyek uralma alatt történtek büntetlenül. Ilyen jó katolikusból bizony nem kérünk.

Abból, hogy Rákóczi is mágnás volt, fővezérei is grófok voltak, még nem következik, hogy a mozgalom nem lehetett grófellenes, hiszen vitán felül áll, hogy mielőtt Rákóczi élére állt, tisztán szociális mozgalom volt s lázadásban és forradalomban sohasem kell vagy lehet logikát keresni. Hogy a vezére gróf, az még egyáltalán nem zárja ki, hogy ne lehessen grófellenes, hiszen a francia forradalom fő okozója és eleinte fővezére is gróf volt (Mirabeau), sőt királyi herceg (Egalité Fülöp), s ez utóbbi nem is csak az elején.

Bocskai, Bethlen, Rákóczi György is elsősorban „a német" ellen támad, pedig a felvidéken legmegbízhatóbb és legtöbbet érő híveik éppen az ottani protestáns német városok voltak, a szintén „német" ellen küzdő Thököly pedig egyenesen hittestvérük, azaz német vallású volt. Ők „németet" mondtak, de katolikus németet értettek és a hangsúly a katolikuson volt, nem a németen. A kurucok pedig grófot mondtak, de Bécs mellett levő grófot értettek, nem pedig a maguk vezérét. Rákosi Mátyásék is elsősorban a „kupeckedő" kulákot gyűlölték s tartották veszedelmesnek, pedig hát mint zsidók, elsősorban ők (Rákosi, Gerő, Vas Zoltán, Farkas Mihály, Apró Antal, Révai stb.) voltak kupecek, kalmárok, nem munkából, hanem nyerészkedésből élők ivadékai. Világos azonban, hogy mikor a kupecek ellen beszéltek, akkor nem magukat értették.

Hogy mennyire helyesen jellemzi Ady a kuruc eszmevilágot, mikor „császár, pap, német, komisz" ellen beszélteti őket, tehát kommunista módra, láttuk abból, hogy az előtte fél századdal lezajló, szintén katolikus vezetés alatt álló Wesselényi-összeesküvés tekintélye, ezerholdas, kálvinista alvezérei is mind papot akartak „herélni", Bethlen Gábor „hazafias" hősei pedig a későbbi „szabadsághős", Rákóczi György vezetése alatt a meggyilkoláson kívül meg is tették ezt is mind a három kassai vértanúval, mégpedig büntetlenül.

Abban azonban nagy történelmi járatlanságot árul el Ady – de történelmi tájékozottságot nem is lehet éjszakai állandó lumpolásokkal s utána való nappali heverésekkel szerezni –, mikor Esze Tamás komájával azt mondatja, hogy „pap-céda a lányom".

Hát először is nagy oktalanság volt Adytól a „céda" szót használni, mert veszedelmesen hasonlít a „Léda" szóhoz és így önkéntelenül is azt juttatja eszünkbe, hogy cédái neki voltak, nem a papoknak, vagy ha egyes papoknak voltak is, éppen ő a legkevésbé alkalmas arra,

hogy ezt nekik szemükre vesse. Papcédákra csak azért gondol Ady, mert mindenki magából szokta megítélni az embereket, s ha ő lett volna pap, neki csakugyan lett volna cédája, sőt nem is egy, hanem: cédái.

A saját bűnét és romlottságát veti meg és ítéli el tehát Ady, mikor a papokra fogott bűnöket korholja. Hiszen azt csak nem kívánhatjuk tőle, hogy önmagát tartsa hitványnak és becstelennek? Ő a ledérséget csak a papokban ítéli el, de azokban aztán annál jobban, még akkor is, ha azok legalább maguk pénzelik a cédájukat, őt pedig a cédája (Lédája) pénzeli. Igaz, hogy ebben Ady okosabb, mint a papok salakja, de bizonyára nem férfiasabb, nem úribb és nem becsületesebb. (De persze voltak Adynak is olyan cédái is, akiket ő pénzelt.)

Azért fogja rá a papokra, hogy cédáik voltak, hogy ő nyugodtan Lédázhasson, káromkodhasson és fütyörészhessen. Közben aztán az olvasó a papgyűlölet közben észre sem veszi, hogy olyan ember bíráskodik itt a papok és „cédáik" felett, akinek már nagykárolyi kisdiák korában is a cédák körül fordult meg minden gondolata, s akinek a vérében akkor, mikor a papcédákat korholta, a sok maga cédája miatt csak úgy nyüzsögtek már a spirochaeták [kórokozó baktériumok], a cédák örök sége, a vérbaj bacilusai.

A másik kifejezés pedig: „Örzse lányom a Krisztusé, papok szeretője", ismét csak azt juttatja eszünkbe, milyen „vallásos" költő volt a mi Adynk. Nagyon bűnös embernek kellett lennie annak, akinek a bűn cinizmusa ilyen szentségtörő kifejezést ad a szájába. Látszik, hogy nemcsak a papoknak volt ellensége, hanem magának a Krisztusnak is, ami egyébként a papok ellenségében ugyanis magától értetődő.

Szegény Esze koma, és szegény Ady! Amelyik Örzse a papok szeretője, az nem a Krisztusé, hanem az ördögé, de az ördögé régen az is, aki ilyesmit kimond vagy leír. Hogy nem Krisztusnak, hanem az ördögnek szolgálnak, azt nagyon jól tudják az ilyen papok is, meg az ilyen Örzsék is, csak az Adyk és Esze Tamások nem akarják tudni.

Abban stílszerű Ady és történelmi érzéket és jártasságot is tanúsít, mikor effajta beszédeket ad az Esze Tamások és komáik szájába, hisz a papgyűlöletet (de kálvinista létükre, illetve éppen emiatt természetesen nem a kálvinista, hanem csak a katolikus papokét) nemcsak Esze Tamás és társairól tehetjük fel joggal, akikről láttuk, hogy milyen nagy csirkefogók voltak, sőt akikről ennek megállapítását még Rákóczitól is hallottuk, pedig neki első segítői sőt hazahívói voltak, hanem még a Wesselényi-összeesküvés tekintélyes kálvinista nemeseiről is, akik bizonyára nem azért akarták mindenáron a papokat „herélni", mert igen erkölcsöseknek gondolták őket.

Csak abban tanúsít Ady történelmi tudatlanságot, amikor ezt nem mint kuruc rágalmat vagy képzelgést, tehát mint gyűlöleten és mendemondákon alapuló téves hitet adja elő, hanem mint tapasztalati tényt. Mikor úgy beszél, mintha például magának az illető elkeseredett kurucnak a családja is szenvedte volna azokat a romlott papi erkölcsöket, azaz, mintha annak, aki beszél, a saját lánya is papcéda volt vagy lehetett volna.

Nem, Ady Bandi, ilyet a valóságban sem Esze Tamás, sem semmiféle komája nem mondott, mert nem is mondhatott. Tarpa és környéke, hova Esze Tamásék valók voltak, még ma is száz százalékban kálvinista, ha a zsidókat nem számítjuk, 1700-ban és 1703-ban pedig, mikor még a ma katolikus Fehér meg Somogy megyében is ritkaság volt a katolikus plébános és a ma egymillió hívőt számláló váci püspökség egész területén is mindössze öt plébános volt, az egész Felső-Tisza mentén mérföldekre terjedő vidéken sem volt egyetlenegy katolikus plébánia se.

Csak Ugocsa megyében volt egy ferences zárda, meg Felsőbányán s később Nyírbátorban egy minorita telepedés, de ezek is messze voltak Esze Tamás hazájától s akkor még egészen újkeletűek voltak. Hiszen előtte csak kevéssel volt Thököly felkelése, s akkor ezeket is mind feldúlták s lakóik vagy elmenekültek, vagy felkoncolták őket, mint annak idején bő szemelvényekben ismertettük.

Várad, melyet szintén említ a vers, még messzebb volt Esze Tamásék vidékétől, s egyébként is csak nemrég szabadult fel a török alól. Akkor Várad még tiszta protestáns volt, mely régebben szintén szerzetesek kolostorainak feldúlásáról és lerombolásáról volt hírhedt, ekkor pedig nem volt benne még egyetlen katolikus templom vagy kolostor se. Tehát a legkirívóbb történelmi tévedés az Ady korabeli, akkor már gazdag káptalanjáról híres Nagyváraddal összetéveszteni. Akkor Váradon még alig kezdett jelentkezni a katolikus élet a régi romok felett, s ha igen, szegényen és bátortalanul, és szegény és apostoli, de semmiképpen se cédás papoktól képviselve.

Esze Tamás és komái csakugyan gyűlölték a pápista papokat és azt gondolták, hogy mindnek van cédája, de csak azért, mert így izgatták őket ellenük prédikátoraik, s az izgatóknak könnyű dolguk volt, mert pápista papot közelebbről ott még sohasem láttak, de könnyen meglehet, hogy még távolról se. A Wesselényi-összeesküvés izgága kálvinista nemesei is legjobban a jezsuitákat akarták „herélni", pedig mindenki tudja, hogy nekik legfeljebb a kálvinisták szerint túl nagy hit és túl nagy buzgóság volt a bűnük, de nem a ledérség.

Látszik, hogy ezek a nemesek se bírtak még csak halvány sejtelemmel se arról, hogy kik azok, akiket ők annyira gyűlölnek. Esze Tamás komája tehát cédázhatja a papokat és valószínűleg cédázta is, *de azt semmiképpen se mondhatta, hogy az ő Örzse lánya is ilyen papcéda, mert az ő Örzse lánya e „megtisztelő" címhez még akkor se juthatott volna, ha egyébként kapható lett volna rá*. Egyszerűen azért nem, mert sehol a belátható környéken nem volt pápista pap, cédája se lehetett tehát. Ha lett volna és Esze Tamásék ismerték volna őket közelebbről is, akkor mindjárt nem is lett volna róluk ilyen lesújtó véleményük, s akkor nem dőltek volna be annyira prédikátoraik rágalmainak.

Megint csak a bolsevizmus és propagandájához való hasonlóság! Háy Gyulának a tiszazugi egykés kálvinista asszonyok arzénes férjgyilkosságairól írt és a kommunistáktól propagandacélokra felhasznált drámájában az asszonyok a színpadon *a szobájukban található Szűz Mária-szobor mögül veszik elő a mérget,* hogy férjük ételébe keverjék (a szerző tehát még azt se tudta, hogy kálvinisták voltak ezek az asszonyok) és a falu *plébánosa* botránkoztatja trágár megjegyzéseivel a nézőt, mikor Nagyréven nincs is katolikus plébános, csak kálvinista lelkész. A kálvinista Esze Tamás kálvinista komájának kálvinista Örzse lánya is „papcéda" és „papok szeretője", s természetesen katolikus papoké, mikor egyiknek se volt soha életében módja még ahhoz se, hogy valaha egy eleven katolikus papot lásson.

Fő tanulságként tehát amondó vagyok, hogy igen szomorú és nagyon nem válik a magyar közvélemény és közélet dicsőségére, hogy Ady Endre nem maradt meg, mint eleinte volt, a nyugatos zsidóság költőjének, hanem az egész magyarság és irodalom szinte dédelgetett kedvence lett. Annak jele ez ugyanis, hogy nálunk (meg hát természetesen másutt is) nem az a fontos, hogy egy író okosat és jót írjon, hanem csak az, hogy amit ír, szépen és művészien írja meg. Ha ez az utóbbi képessége megvan, a logikátlan tartalmat vagy a jellembeli hitványságot, sőt még a hajmeresztő következetlenséget is megbocsátjuk neki. Megcselekedtük ezt egyébként már Petőfivel is, mert hiszen ő is írt már „Legendákat", de ez vele még nem történt annyira kirívó fokban, mint Adyval.

Egyébként ha Ady nem lett volna költő, s ha nem hirdette volna azt a világnézetet és életfelfogást, mely a nemzetnek ezeréves történetében annyit ártott s jelene minden bajának és szégyenének okozója, és ha nem hirdette volna sokszor oly csábítóan szépen: mint embernek, nagyon könnyen megbocsáthatnánk neki, hiszen ez az életfelfogás a rajta alapuló elhibázott élettel elsősorban őt magát tette tönkre s neki magának okozott mérhetetlen szenvedéseket. Láttuk, milyen végtelen megalázásokat kellett eltűrnie az ő sok lóerős gőgjének, mikor őt, a büszke férfit és magyar nemest nő tartja ki és zsidó kapitalista pénzeli, s mikor oda jut, hogy a nyilvánosság előtt mindezt szemére hányják s ő nem mondhatja, hogy nem igaz, sőt „mecénása" még amiatt is leckét ad neki a becsületből, hogy nem ismerte el az igazat nyíltan is. Emiatt utána többet nem is méltatja arra, hogy találkozzék vele vagy levelére válaszoljon, de

a pénzt tovább is adja s Ady a pénzt továbbra is elfogadja, sőt kéri. S ezt teszi az, aki magyar nemesnek, sőt Ond vezér unokájának gondolja magát, s egy olyan költő, akinél gőgösebben aligha írt még valaki. Így bűnhődött Ady a sok lóerős gőgjéért, mely teste bűne, a fajtalankodás mellett a *lelke* bűne volt.

De bűnhődött – ha egyáltalán lehetséges – talán még ennél is jobban a teste bűnéért, a már kisgimnazista korában vadul tomboló bujaságáért, melyet ő nemcsak nem fékezett, hanem miatta a piaristáktól sietett átmenni a kálvinistákhoz, mert ott nem korlátozták ennek kiélésében.

Kell-e nagyobb büntetés, mint egy annyira élvvágyó, a másvilágtól semmit nem váró s benne komolyan nem is hívő embernek negyvenéves fejjel sírba hajlani, de már előtte tíz évvel is halálraítélt vérbajosnak lenni és paralízis progresszívában, agylágyulásban, szifiliszes elbutulásban elpusztulni, mely elállatiasodást mutató tüneteivel annyira megalázó az emberre, hát még az emberiség szellemi nagyjaira! Ady is nagyon érezte ezt s ezért betegségében semmitől se félt annyira, mint hogy a közvélemény megtudja, hogy ő agylágyulásban szenved. Pedig abban szenvedett.

Szellemi ereje annyira hanyatlik, hogy anyjának azt írja, hogy „egy levelet megírnia: csoda". Később már beszélni is csak akadozva, dadogva tud. Hatvany Lajos írja róla, hogy élete utolsó hónapjaiban már nem is értette meg, amit látszólag olvasott, az olvasást mások előtt csak mímelte (hogy el ne menjen a híre, hogy agylágyulása van) és a saját telefonszámát se volt képes hosszas tépelődés és kísérletezés után sem leírni.

Az öccse, Ady Lajos, pedig azt írja, hogy a leveleket tollba diktálta, de *már az aláírások sem tőle valók*. „Ismételten is megesett, hogy mikor egy-egy levél befejezése után odavittem a tollat és írómappát az ágyához, kezébe vette a tollat, négyszer-ötször hozzákezdett a neve leírásához, végül kérőleg felnézett rám s azt mondta: Írd alá helyettem!"

1919. január 27-én halt meg, de mikor 1918. november végén Mindszentekről felérkezett hozzá az öccse, azt írja, hogy „ágyban fekve, betegen és dúltan találtam. Amikor egyedül maradtunk, suttogva mondotta, hogy „borzasztó éjszakám volt. Elképzelheted: a Bibliámat széttéptem"."

Jellemző, hogy a sok lóerős gőgű, a perverzségig buja Ady bibliázni szokott, sőt a bibliájára ez volt ráírva: „Ady Endre vén diák kedves bibliája", tehát még kedves is volt neki a bibliája. A kedves Biblia és az Ady-féle elvek és élet tehát nála összefért. De láttuk, hogy a francia forradalom legvérszopóbb és szintén francia létére is kálvinista forradalmár szörnyetege, Marat asztalán is állandóan ott volt a Biblia (Lamartina: Histoier des Girondins). Kell-e nagyobb bizonyítéka a protestáns bibliaolvasás és szabad kutatás kudarcának bizonyítására? Amelyik katolikus olyan, mint Marat vagy mint Ady, az nem szokott bibliával vagy imakönyvvel mókázni. Az jól tudja, hogy a kettő összeegyeztethetetlen. A kálvinisták nem tudják. Ők összeegyeztetik.

Milyen lelki kínjai lehettek ezen az éjszakán Adynak? A benne lakozó és egész életén át hűen szolgált Sátán gyötörte-e, vagy pedig csak az ész, melynek birtokosa volt, de sohasem hallgatott rá, hanem helyette a szenvedélyeire?

„...és idenyújtotta a Biblia letépett fedőlapját, melyen ceruzával, reszkető betűkkel ezt írta fel: Éli, Éli, lamma sabaktani 1918. október 23." [Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem? Jézus utolsó szavai a kereszten. Mt 27,46]

És Ady Lajos megállapítja, hogy „ez volt Bandinak utolsó keze írása".

Istenem, Istenem, miért hagytál el engem!

De az „ellágyult" agy már a hónapot is elhibázta. Nem október volt akkor már, hanem november s nem az Isten hagyta el őt, hanem ő az Istent, hiszen ellene, vagy legalábbis országa ellen írt, beszélt, küzdött, sőt cinikuskodott egész életében.

Csakugyan: Ady Endrét nem gyűlölni kell, hanem sajnálni. (De semmiképpen se dicsőíteni.) Én csak azért foglalkoztam vele, hogy nemzetem, s különösen ifjúságunk okuljon rajta,

s azért ilyen hosszan, mert igazán a legkisebb nyoma sincs annak, mintha valóban akarna is okulni. Csak lelkesedik Adyért és a *nagyságát* bámulja.

Ady után néhány szót *József Attiláról* is írunk. Petőfi volt hármuk közt a legnagyobb, Ady kisebb, József Attila még kisebb. Mind a három egyházellenes és terhelt. Gyakorlatilag nem követendő. Ebben is Petőfi a legkevésbé, Ady jobban, József Attila legjobban nem követhető. Ady kálvinista, Petőfi lutheránus, József Attila görögkeleti, a valósában egyik sem keresztény. Ady lehet, hogy magyar vérű, valószínű is, Petőfi tiszta tót, József Attila görögkeleti oláh apának és kálvinista magyar anyának Pesten született, proletár származású gyermeke. Neve magyarosított név. Apja otthagyta anyját, testvére már egész fiatal korában egy zsidónak lett kitartott szeretője. Ez a zsidó azonban József Attilának úri jólétet biztosított.

József Attila is sok lóerős gőgű, mint Ady és mint Petőfi, s mint minden idegzetileg terhelt, elmebetegségre hajlamos egyén. Mivel másra nem volt igen büszkének lenniük, Petőfi azért volt büszke, hogy soha senki előtt meg nem alázkodik (Apostolának a Szilvesztere is inkább hagyja éhenhalni az imádásig szeretett gyermekét, mintsem megalázkodjék), Ady a hétszilvafás nemességére és Vereckén át állítólag Árpáddal jött ősmagyarságára, József Attila legalább kisgyerek korában a keresztnevére volt büszke. (Mikor falun a nevelőapja furcsának találta az Attila nevet és csak Jóskának szólította, a gőgtől szinte idegrohamokat kapva követelte, hogy őt Attilának mondja, mert már akkor se akart olyan lenni, mint a többi falusi gyerek.) Mind a hárman azonban – természetesen – a tehetségükre voltak a legbüszkébbek, ami valóban volt is nekik: Petőfinek legtöbb, Józsefnek legkevesebb. A tehetségük az egyetlen mentségük, de egyúttal tragédiájuk oka is.

Mindegyikük azért küzdött, hogy az emberek egyenlők legyenek, de senki se ragaszkodott annyira ahhoz, hogy több legyen, mint a többi, azaz hogy ne legyen velük egyenlő, mint ők. Mind a hárman a gazdagok és kiváltságosak ellen harcoltak, de természetesen csak azért, mert ők a szegények közé tartoztak. Azért is, mert annak születtek, de azért is, mert a pénzt, ha volt, rögtön elverték és úgy pazaroltak, mint egy amerikai petróleumkirály. De mind gazdag és előkelő lányokba voltak szerelmesek (József Attila is) s Petőfi kastélyból, Ady kastéllyal házasodott.

Mind a hárman rém sokat szenvedtek lelkileg, mint minden gőgös ember, minden idegbeteg és mindenki, aki szenvedélyei rabja és az önmegtagadást nem ismeri. Hiszen nemcsak Ady, hanem még József Attila is összeveszett még a szociáldemokratákkal is. Petőfi pedig kivel nem veszett össze? (Arannyal)

József Attila fiatalon öngyilkos lett, a vonat elé vetette magát, Adyt a bujasága ölte meg élete delén, másképp szintén alighanem öngyilkos lett volna vagy az elmegyógyintézet lakója, mely egyébként szintén együtt jár a szifilisszel. Petőfit hasonló dolgoktól csak a véletlen mentette meg. (Nem a hősiesség, hiszen fegyvertelenül és véletlenül került a harcvonalba és életveszélybe.)

Különc, abnormis, az emberekkel össze nem férő, beteg ember volt mind a három, legjobban József Attila, aki sokszor (ez Petőfivel is előfordult) annyira akarattalan volt, hogy heteken át fel se kelt az ágyból akkor se, mikor nem volt beteg. Mikor egyszer szeretője, kivel együtt élt, hogy felkeljen, az orvos tanácsára lehúzta róla a takarót, felugrott és dührohamában fojtogatni kezdte. Ezt egyébként már gyerekkorában is megtette, szintén minden különösebb ok nélkül, a másik kisgyerekkel, mutatva, hogy mindig csak egy hajszál választotta el az elmebetegségtől. József Attila bujasága egyébként legalább akkora volt, mint Adyé. Sógora havonta egy pengő járadékot ígért neki s József Attila ezt nemcsak mindig elfogadta, hanem mindig gondosan bevasalta rajta.

Ő – szerencsére – csak a bolsevizmus jóvoltából lett magyar ideál, s reméljük, hogy a bolsevizmus elmúltával ő is elmúlik. Legalább, mint példakép, el.

Az utolsó Habsburgok

Ferenc József az ember és az uralkodó

Ferenc József (1830-1916, uralkodott 1848-1916) kétségtelenül a legjelentősebb Habsburgok, sőt a legjelentősebb magyar királyok közé tartozik. Ha más jelentősége nem volna, már 68 éves uralkodása is azzá tenné. Senki sem irányította oly hosszú időn át hazánk sorsát, mint ő. Talán nem is volt még ember a világtörténelemben, aki oly hosszú időt ívelt volna át életével s akinek uralkodása végén annyira más világ lett volna, mint a kezdetén. Mikor trónra lépett, még gyertyákkal világítottak, s a gyufát is alig fedezték fel, halálakor pedig már villanyreflektorok vetettek fénycsóvákat. Uralkodása elején még a vasút s a gőzhajó is újság volt, halálakor pedig már rég autókon jártak, repülőgép volt és telefonáltak. Úgy látszik azonban, jobban tetszett neki a régi, mert ő maga sohasem telefonált, felvonóba nem ült s autóba is csak kivételesen. Nem nagyon imponáltak tehát neki a technika vívmányai, melyekre pedig korunk annyira büszke.

Ferenc József anyja, az első bajor király lánya, Zsófia, német (Wittelsbach) volt s ennek anyja is (aki badeni nagyhercegnő volt) az, sőt egyenesen protestáns német. A Wittelsbachok az az ága protestáns volt, melyből származott, s melyet csak tiszteletből hívunk Habsburgnak, tudvalevőleg francia, de apai nagyanyja (Ferenc császár második felesége) is Bourbon, dédanyja (II. Lipót felesége) szintén.

Ferenc József anyjáról már beszéltünk, s tudjuk, hogy egész különlegesen szép, igen tehetséges, eleven, önálló, szellemi fölényét elismertetni tudó, minden szépért, jóért lelkesedő, mély kedélyű, rendkívül megnyerő emberi és női tulajdonságokkal megáldott nő volt. Férjéhez, Ferenc Károly főherceghez, Ferenc császár második fiához abban a reményben ment nőül, hogy oldalán császárnő lesz belőle, mert hiszen férje bátyja, a későbbi V. Ferdinánd epileptikus volt, egyébként is állandóan betegeskedett, s így kétséges volt, megéri-e trónra lépte idejét, s ha megéri is, ő lesz-e apja utódja. Tudjuk, hogy megérte (sőt 82 évet élt) s apja utóda is lett. Zsófia reményei e tekintetben csak annyiban teljesültek, hogy férje helyett a fia lett a császár, ő maga pedig császárné helyett *anyacsászárné* lett.

Ferenc Károlynak, Ferenc József apjának szellemi képességeit divat leszólni. Kortársai is leszólták. Pedig megvolt neki a jó közepes esze. Beteg bátyja mellett tulajdonképpen ő intézte az államügyeket és nem rosszul intézte. „Jóltermett, egészséges tüdejű és szívű férfiú volt." (Angyal Dávid: Az ifjú Ferenc József, 6. o.) „Vonásai sem hatottak kellemetlenül." Csak egy testi fogyatékossága volt, „tompán egykedvű nézése", s emiatt fogták rá azok, akik csak látásból ismerték, hogy együgyű, tehetségtelen, akarattalan.

Pedig az egészből csak annyi volt igaz, hogy jellegzetes Habsburg volt, azaz szerény, egyszerű, szereplési viszketegség és hatalomvágy nélküli. Inkább az engedelmességet gyakorolta, mint a parancsolást, ami feltétlenül tiszteletreméltó tulajdonság, mert parancsolni bizonyára könnyebb és kellemesebb, mint engedelmeskedni, s a szerénység bizonyára szebb tulajdonság, mint az önteltség és elbizakodottság. Míg apja élt, hozzá igazodott, feleségét is az választotta neki (mégpedig nagyon jól választotta), később pedig mindenben feleségéhez alkalmazkodott, de nem papucskormány alakjában, mert ez már csak Zsófia okossága, nőiessége és férje méltóságára való féltékeny vigyázása miatt se lett volna lehetséges, hanem azért, mert tisztelte felesége erényeit és szellemi fölényét. Azt pedig elismerték még nála szerénytelenebb emberek is.

Kétségtelen, hogy Ferenc József a képzelhető legsikerültebb gyermek volt. Határozottan szép fiú volt, sudár termetű, rózsás arcú, szép kék szemű, s hogy milyen egészséges szervezetet örökölt, mutatja a 86 éves kor, melyben meghalt, s az, hogy hosszú életében alig volt valaha beteg. Még aznap is, mikor meghalt, reggel öt órakor kelt és utolsó szavai is azok voltak a komornyikhoz, hogy holnap öt órakor keltse fel. Ha még az este meg nem hal, talán másnap még fel is kelt volna ötkor.

Idegzete is rendkívül jó volt. Nem volt semmi szenvedélye. Bámulatosan józan, reális, gyakorlatias felfogású volt egész életében, minden túlzástól, álmodozástól, légvárak építésétől mentes annyira, hogy még a művészetek se érdekelték, legalábbis nem sok jelentőséget tulajdonított nekik. Nagyszerű emberismerő, jó ítélőképességű és bámulatos emlékezőtehetségű volt. Jó rajzoló is és könnyen tanult nyelveket (mindkettő Habsburg családi tulajdonság). Egy szenvedélye volt: a vadászat, tehát ebben is igazi Habsburg volt. De ez a szenvedély is egészséges idegzetére vall. Nem tömegvadász volt, hanem vérbeli, aki örült a zsákmánynak, de azért, mert nem tömegestől hajtatta az orra elé a vadat, hanem rejtekhelyén maga kereste meg.

Nem volt világraszóló lángelme, mint Nagy Frigyes vagy Napóleon. Nem maga kezdeményezte uralkodói tetteit, mint ezek, de olyan igazi keresztény uralkodóknak, mint amilyenek a Habsburgok voltak, nem is lehet és nem is szabad ilyen lángelméknek lenniük. Nekik a béke embereinek kell lenniük, támadó háborút nem szabad indítaniuk, de az ellenfelet diplomáciai fogásokkal és csalásokkal félrevezetniük se szabad. Márpedig mire jó a politikai és a hadvezéri lángelme, ha használni nem szabad? A történelem a közélet szereplőiben a lángelmét csodálja a becsület, a jellem és az erkölcsi törvények sérelmére, mikor a Nagy Frigyesekért és Napóleonokért, vagy akár Mátyás királyokért lelkesedik, mert hiszen háború, tömeggyilkosság indítása mindig gonosztett. Ezek a nagy tehetségű uralkodók pedig mást se tettek, mint becsaptak, félrevezettek, szerződést, szót szegtek, háborúkat kezdtek egyéni dicsőség keresése miatt, országokat pusztítottak, alattvalóik vérét ontották, hogy tettvágyuknak teret adjanak és dicsőségvágyukat kielégítsék. Nem a legborzalmasabb bűnök-e ezek egy emberben?

A történelemnek azok a divatos nagyjai, akiknek effajta cselekedeteit szerencse kísérte, tehát eredmény koronázta. De ezen a címen még nem lesz jóvá a rossz, sőt megbocsáthatóvá se. Még akkor se, ha e sok rossznak az eredménye jó és hasznos volt s az alattvalók még ma is élvezik. A cél ugyanis nem szentesíti az eszközt, s a bűn egyébként is előbb-utóbb megbosszulja magát. Mi se élveztük például Mátyás sikereit már halála után néhány éve se. Minden hódítása egy fél év alatt semmivé lett Bécs büszke várával egyetemben, de a töröktől, melyet ő elhanyagolt, „rabigát vállainkra vettünk". De ma már a poroszok se élvezik Nagy Frigyes és az őt utánzó Hitler tehetségét és sikereit, sőt éppen ellenkezőleg: csak az átkát szenvedik.

Ferenc József nem is akart ilyen értelemben tehetséges lenni, mert nem ez volt családjában az uralkodói ideál. Az ő családja nem háborúval szerezte mérhetetlen s a világtörténelemben páratlanul állóan nagy birtokait, s hogy megtartásukért szinte állandóan háborút kellett vívnia, az sem családja bűne vagy szégyene. Ferenc József éles eszű, birodalma minden ügye iránt érdeklődő és mindenről tudomással bíró, minden valamire való emberét személyesen ismerő, és ha egyszer megismerte, bámulatos emlékezőtehetségével soha többet el nem felejtő, erős akaratú, szorgalmas, lelkiismeretes, tevékeny uralkodó volt, aki szerénységből és alázatosságból, és nagy felelőssége átérzéséből többnyire tanácsosai szavára hallgatott, de nem gépként és nem mindenben, mert amiben megvolt az önálló véleménye (és sokban megvolt!), abból sohasem engedett.

Például éppen a kálvinista kuruc Thaly Kálmán írja, hogy mikor kihallgatáson volt nála az önálló magyar hadsereg érdekében, nagy történelmi és jogi felkészültséggel ment eléje. Ferenc József leültette, türelmesen és jóakarattal végighallgatta, de olyan fölénnyel mondta neki, hogy kár volt a gőzért, mert neki ebben a tekintetben megvan a maga véleménye, melytől őt soha senki el nem téríti, s míg él, nemcsak a külön magyar és osztrák hadseregbe, hanem még a közös hadsereg külön magyar és német vezényleti nyelvébe se egyezik bele soha, hogy még Thaly is úgy beszélt utána, mintha félig még ő is neki adna igazat. Nem is lehetett e tekintetben változás, míg Ferenc József élt.

Ön – mondta Thalynak – nemzete előtt akar érdemeket szerezni, én pedig erős és használható hadsereget akarok, mégpedig nemcsak magamnak, hanem az Ön nemzetének és az én

magyar nemzetemnek is, és azért vegye tudomásul, hogy arról semmi körülmények között szó sem lehet, hogy én a hadsereg vezetését kiadjam a kezemből vagy pedig beleegyezzem kétféle vezényleti nyelvbe. Sajnálom, hogy ez a magyar nyelv sérelmével jár, de az, aminek itt a magyar nyelvet feláldozom, előbbre való, mégpedig magyar nemzeti szempontból is előbbre való, mert ez a hadsereg Magyarországot is védelmezi, s hogy erős legyen, a magyaroknak épp oly érdeke, mint nekem.

Ferenc József annyira egészséges testű, lelkű, agyú és idegzetű ember volt, hogy még az angol Gribble is, aki mint protestáns is és mint szenzációhajhászó író-üzletember is, természetesen igazságtalanul Habsburg-ellenes és minden róluk szóló mendemondát készpénznek vesz, azt hiszi, hogy a Habsburgok a sok, sőt majdnem állandó rokonházasság miatt nagy részben terhelt, beteglelkű emberek, azt azonban ő is kiemeli, hogy maga a család feje, Ferenc József mindezek ellenére csodálatosan mentnek született minden testi vagy lelki terheltségtől s maga volt a megtestesült józanság és egészség.

Megjegyezzük itt, hogy Gribble a Habsburgok terheltségére bizonyítékul a sok rangon aluli, tehát szerelmi házasságot hozza fel. Pedig – különösen a Gribble-féle emberek szempontjából – ez nem terheltség, sőt inkább rokonszenves, mint ellenszenves vonás bennük. Hiszen a természetességet (az pedig csak nem terheltség?!), családiasságot, önzetlenséget, az emberi vonásokat bizonyítja bennük. Egyébként is azok a botrányok, melyeket Gribble felhoz, majdnem mind a Habsburgok toscanai ágára vonatkoznak, tehát tulajdonképpen nem is tartoznak a szorosan vett és minket érdeklő Habsburgokhoz, s éppen ezek a toscanai Habsburgok anyai ágon már hosszú nemzedékek óta állandóan Bourbonokkal házasodtak, tehát inkább a Bourbon-vér, mint a Habsburg-vér terheltségét bizonyítják.

Hogy Ottó főherceg, az utolsó magyar király, IV. Károly apja, aki viszont a bécsi Habsburgokból (a császári ágból) való, szintén igen szeretett mulatni, ilyenkor félig ittasan furcsa botrányokat is rendezett, igen nagy bolondja volt a nőknek, s épp úgy mint Ady, szifiliszben halt meg, szintén negyvenes éveiben, ez még nem jelent családi terheltséget, mert hasonló dolgok jómódú parasztcsaládokban is eléggé előfordulnak – gyáros- és bankárfiúkról nem is szólva – s árnyoldalai mellett ott vannak Ottóban a szép tulajdonságok is, a nagy testi szépség (szép főhercegnek hívták), a megnyerő egyéniség, jó modor, szívjóság és rokonszenvesség, amely miatt mindenki szerette, aki érintkezésbe jutott vele. Adyban éppen nem találjuk meg ezeket a rokonszenves tulajdonságokat a bujaság és szifilisz ellensúlyozására.

Hogy mennyire nem Habsburg családi vonás ez a terheltség, mi sem mutatja jobban, mint hogy a legnagyobb botrányt a bécsi udvarban Coburg Lujza csinálta, tehát nem Habsburg, s csak azért írták még az ő terheltségét is a Habsburg család terhére, mert Rudolf trónörökös feleségének, Stefániának volt a testvére. Az egészet azonban csak azért hoztuk elő, hogy rámutassunk, hogy még ezek a Habsburgokat terhelteknek tartó írók is kiemelik, hogy – úgy látszik – a természet csak azért verte meg annyira a család többi tagjait, hogy a fő, Ferenc József annál mentesebb maradhasson minden terheltségtől s benne megszülethetett legyen a képzelhető legegészségesebb emberpéldány. (Gribble)

Ferenc József tehát a kereszténység törvényeinek és családja hagyományainak megfelelően nem a világot bámulatba ejtő kezdeményezésekkel és vakmerő hadivállalkozásokkal akart nagy uralkodó lenni, hanem jellemével és példaadásával. De bizonyára ez is ér valamit még birodalmak fennmaradása szempontjából is, mégpedig végeredményben többet, mint a hódító háborúk és lelkiismeretlen diplomáciai fogások.

Mert hiszen a béke szeretete, az alattvalók vérének és pénzének kímélése, a tekintélytisztelet, az alattvalók bizalma a becsületben és az igazságban, minden állami lét alapja. Ferenc József nem tűrt jellemtelenséget és inkorrektséget sem magában, sem az uralkodóház tagjaiban, sem minisztereiben, sem a katonatisztekben, sem a hivatalnokokban, s akit ilyesmiben hibásnak talált, annak azonnal mennie kellett. Annyira igaz volt ez s annyira jellemzője Fe-

renc József korszakának, hogy ezt később *még a nyíltan „pártos" kommunista sajtó is* elismerte róla, ez pedig igazán nagy szó.

Látni fogjuk majd, milyen jó ez a Ferenc József és mennyire könnyen megközelíthető, de Metzker Károly, visegrádi főjegyző, akinek azért volt alkalma Ferenc Józsefet közelebbről megismerni, mert többször volt vadászni Visegrádon, „Néhány jellemvonás Görgey Artúr és I. Ferenc József életéből" című füzetében ezt írja:

„Mily megértő, meleg szívvel viseltetett az emberek bajai iránt, oly kérlelhetetlen szigorral távolított el környezetéből mindenkit, aki hazudott. Ismeretes tény, hogy egyik nagy miniszterünk azért bukott meg s azért nem járulhatott többé I. Ferenc József színe elé, mert egyszer nem mondott igazat a királynak. Visegrádon egy a szolgaszemélyzethez tartozó udvari alkalmazottat bocsátottak el azonnal, mert följebbvalójának tudva valótlanságot mondott." (61. o.) (Azért idézem szívesen Metzkert, mert az ő adatai ismertek legkevésbé a szélesebb közvélemény előtt s viszont megbízható szemtanú adatai.)

Báró Kray István írja „Három év a kabinetiroda szolgálatában" című művében, hogy mikor egy magyar mágnást szemérem elleni vétségért a magyar bíróságok jogerősen börtönre ítéltek s a család a királytól azon az alapon kérte a büntetés kegyelmi úton való elengedését, hogy tekintettel grófi rangjára, a magasabb társadalmi osztályok tekintélyére igen ártalmas volna, ha tényleg le is kellene ülnie a büntetést, Ferenc József azt válaszolta a család kegyelmi kérvényére, hogy a magas társadalmi állásnak nemcsak előnyei, hanem terhei, kötelezettségei is vannak. Az elítélt tettével magas társadalmi állása ellen is vétkezett, tehát sokkal kevésbé méltó a kegyelemre, mintha egyszerű családból származnék.

Megtámadhatatlan igazságú érvelés és elmondhatjuk, hogy nem volt még egy ember Magyarországon, aki annyira ennek megfelelően viselkedett volna egész életében s annyira mindig szeme előtt tartotta volna, hogy „noblesse oblige: a rang kötelez", mint maga Ferenc József. Bámulatos volt az az önuralom és önmegtagadás, mellyel magát fegyelmezte s amely által mindig királyilag tudott viselkedni. Olyan tekintélye is volt miatta itthon és külföldön, egyszerűek és uralkodótársai előtt egyaránt, ami párját ritkítja a világtörténelemben. Még családja tagjai előtt is szinte elérhetetlen magasságban élt, a főhercegek és főhercegnők is rettegtek tőle, mert ha rászolgáltak, ugyancsak kemény leckét adott nekik.

Láttuk, hogy még a forradalommal rokonszenvező, zsidó pszichéjű Szerb Antal is helyteleníti és elítéli Marie Antoinette-et azért, mert nem tartotta meg az udvari etikettet. Ő is hangsúlyozza, hogy a királyoknak nem szabad és nem lehet úgy viselkedniük – ha még annyi áldozattal és önmegtagadással jár is részükre – mintha közönséges emberek volnának. Másképp elvesztik a királyi nimbuszt s vele előbb-utóbb magát a trónt is.

Ferenc József – bizonyára azért, mert ezt ő is tudta – a legszigorúbban megtartotta az udvari etikettet és környezetével is megtartatta. S hogy ez az ő udvarában nem terhes, nyomasztó, erőltetett dolog volt, hanem természetes és hozzátartozott az udvari élet levegőjéhez, mutatja, hogy mikor utóda, IV. Károly, vele éppen ellenkezőleg, semmit se adott rá, a régi, kipróbált udvari emberek egymás után kérték – elkedvetlenedve – nyugdíjazásukat, sőt – sajnos nagyon is hamar – kérnie kellett ezt magának IV. Károlynak is, noha ő nem önként akart „nyugdíjba" menni.

Ferenc József előtt még azoknak a kabinetirodai titkároknak is, akik állandóan jártak hozzá jelentéstételre, meg kellett tartaniuk az etikettben előírt távolságot és az előírt öltözetet. De viszont láttuk, hogy maga Ferenc József is még nyolcvanéves aggastyán korában (1908-ban, ötvenéves uralkodói jubileumán) se restellt egy nap nyolcszor átöltözni, hogy a nála tisztelgő német fejedelmek mindegyikét saját ezredük egyenruhájában fogadhassa. Megtisztelésüket megtiszteléssel viszonozta.

Mikor egyszer a világháború alatt az alább említendő ügyben Kray éjszakai álmából keltette fel egy még reggelig se halasztható ügyben az akkor már aggastyán Ferenc Józsefet, ő akkor is előbb felöltözött s csak úgy mutatkozott fiatal titkára előtt. Az meg már egyenesen

mosolyt keltő, hogy mikor utolsó betegségében Dr. Kerzl, a hűséges, öreg udvari orvos, császárának akkor már benső barátja, az előszobában hált, hogy mindig kéznél legyen, Ferenc József az őt egyik reggel meglátogató Schratt Katalinnak panaszkodva mondta: „Már ez a Kerzl is ellomposodik. Képzelje: az éjszaka mellény és nyakkendő nélkül jött be hozzám!" (Kürenberg-Vajda: Schratt Katalin, 312. o.)

A visegrádi főjegyző írja füzetében (57. o.), hogy mivel a király úgy rendelkezett, hogy reggel négy órakor indul a vadászatra, a lakása előtt váró egyszerű kétfogatú kocsival együtt már négy óra előtt ők is ott vártak, hogy kilépésekor csendben üdvözölhessék. Pár perccel négy óra előtt kilépett a komornyik s Metzker jegyző megkérdezte tőle, mit csinál most a király. Az azt felelte, hogy a felséges úr ugye, tegnap úgy rendelkezett, hogy ma négy órakor hajnalban indul. Most tehát ennek megfelelően négy óra előtt két perccel órájával a kezében elkezd szobájában fel-alá sétálni s várja, míg pontosan négy óra lesz s akkor majd kilép. S csakugyan pontban négy órakor ki is lépett. Az ugyanis nem történhetett meg, hogy mikor kilép, még ne legyen ott a kocsi, azt meg az ő lelki finomsága nem engedhette meg, hogy várakoztassa azokat, akik az ő tiszteletére ott ily korán megjelentek.

Világos, hogy ilyen akaraterő és ilyen korrektség nem születhetett vele Ferenc Józseffel, hanem a saját maga állandó önnevelésének és lelkiismeretességének hosszú évtizedek keserves munkájával felépített eredménye volt, melyet elősegítettek az okos és gondos anyjától nagy bölcsességgel kiszemelt kiváló nevelők.

A legfőbb volt köztük a francia származású, de 16 éves kora óta Bécset szolgáló gróf Bombelles Henrik, aki jezsuita-barátsága és „túlzott klerikalizmusa" miatt az akkori egyházellenes bécsi közvélemény rendkívüli ellenszenvének „örvendett" s emiatt a trónörökös-jelölt nevelőjévé való alkalmazása Zsófiát és általában a királyi családot is népszerűtlenné tette. Zsófia azonban mégis Bombellest választotta féltett fia nevelőjévé. Tudta, hogy miért. Papi részről pedig Rauschert, a későbbi bécsi bíborost szemelte ki az okos és jó anya fia nevelőjévé, aki szintén szentéletű pap, sőt a híres bécsi szentnek, akinek élete utolsó éveiben Széchenyi István apja is hatása alá került, Hofbauer Szent Kelemennek a tanítványa volt.

A tizenöt éves Ferenc József születése napján ezt írta naplójába: „Már kevés időm marad a nevelésre (ti. önmaga nevelésére). Nagyon meg kell feszítenem erőmet, hogy jobbítsam magamat." (Angyal Dávid: Az ifjú Ferenc József, 17. o.) Azt pedig, amit 13 éves korában írt egyik iskolai dolgozatában, hogy a „hiúságot, az undok vétket komoly munkához edződéssel és szigorú önvizsgálattal kell legyőznünk" (Angyal, 24. o.), különösen Kossuthnak és 48-as társainak kellett volna üdvösen megszívlelniük.

Ferenc Józsefnek erre is gondja volt, 48-as magyar ellenfelei pedig azt se tudták, mi az. Ha követték volna ebben Ferenc Józsefet, nem vesztették volna el tekintélyüket azok előtt, akik közelebbről is megismerték őket, egymással se veszekedtek volna állandóan s talán akkor 48 se bukott volna el olyan csúfosan. Igaz, hogy akkor egyáltalán nem is lett volna 48. Akkor a nemzet vérontás és zökkenő nélkül s ráadásul még előbb szabadult volna fel, mint Kossuthék és Petőfiék kontár és önszeretettől megmérgezett bábáskodása mellett.

Minden reggel négykor kelt, minden iránt érdeklődött, mindent tudott, semmit hanyagul, lelkiismeretlenül nem intézett, s az ő munkájában sohasem volt szünet, szabadság vagy vakáció még akkor sem, mikor Ischlben nyaralt. Ő állásának igazán csak a kötelességeit, hátrányait „élvezte", s talán egy alattvalójának se volt olyan egyhangú, szórakozások nélküli, örömtelen élete, mint neki. Ezért adta melléje végül Erzsébet királyné Schratt Katalint mulattatónak. Drága alattvalói azonban hogyan megbotránkoztak miatta!

S bámulatos, hogy ez a felhők fölött trónoló, megközelíthetetlen, sokszor és sokaktól rettegett, spanyol etikettől körülbástyázott ember mégis mennyire el tudta kerülni az e jelleggel szinte elválaszthatatlanul együtt járó szívtelenséget és ridegséget! Mert ugyanakkor emberbecsülő, alattvalóitól el nem zárkózó, kihallgatásra mindenkit maga elé bocsátó, az egyszerű

embereket is szívesen megszólító, bajaik iránt érdeklődő és rajtuk segítő, jószívű és feltűnően egyszerű ember volt.

Noha egész Európában csak a cárnak volt nagyobb birodalma, mint neki, magánvagyona pedig (650 millió aranykorona!) akkora volt – legalábbis akkor még –, hogy senki emberfiáé el nem érte a földön, róla mégse mondhatja senki, hogy pazarol vagy költekezik, annál kevésbé, hogy az alattvalóiból kipréselt pénzt tékozolja. Közmondásos az a tábori vaságy, melyben egész életén keresztül mindig hált, s láttuk, hogy fiának Bruxelles-ből érkező felesége, a kis Belgium királyának leánya, Stefánia, mennyire ósdinak, kezdetlegesnek és elmaradottnak találta a Burg berendezését. Még akkor se volt benne vízvezeték, központi fűtés, fürdőszoba, lavórokban készítették be este a mosdóvizet s a hosszú, télen jéghideg folyosókon át kell a WC-re (mely a vízvezeték hiánya miatt nem is volt vízöblítéses WC) menni a palota császári lakóinak.

Mint Metzker jegyző írja, az volt a terv, hogy Ferenc József a Duna Gőzhajózási Társaság legnagyobb termesgőzösén, az „Orient"-en fog Lipót bajor királyi herceggel vadászni. Ferenc József azonban nem fogadta el a hajót, hanem az után érdeklődött, hogy nincs-e ott valami kincstári épület, erdészlakás vagy erdőőri ház. Szállásul neki az is megfelel. Így aztán a főerdész lakását rendezték be részére, de úgy, hogy a főerdész bútorai is bent maradtak s a király azokat használta, csupán megszokott vaságyát hozatta el és tétette be a hálószobájába. A király ellátására is ott Visegrádon szerzett be a konyha minden élelmiszert, egyedül csak az ivóvizet hozták számára minden nap Schönbrunnból.

Személyére se vigyáztatott ott egyáltalán. Vadászni egyetlenegy, az erdei cserkészutakat ismerő erdőőrrel ment, csendőrnek sem az úton, sem az erdőben nem volt szabad mutatkoznia. Akkor még a királyok nem őriztették magukat. Talán mert személyükkel nem akartak annyi költséget okozni az államnak, talán mert nem féltek annyira az alattvalóktól, mint a nép későbbi „vezérei" vagy „elvtársai", sőt „drága" elvtársai.

A „drága Rákosi elvtárs" budai vagy balatoni villáját például földi halandónak még megközelíteni se lehetett, mikor pedig Bánáss püspököt az irgalmas-kórházban meglátogatta, előbb mindig egy egész teherautó polgári ruhás „testőr" érkezett s megszállta az épület környékét, sőt folyosóit is, a betegeknek pedig addig nem volt szabad a folyosóra kimenniük.

Mikor Rómában Mussolini sátortáborukban meglátogatta a vendégül ott tartózkodó, ott táborozó magyar diákokat, már a látogatást megelőző éjjel minden sátorban egy-egy fasiszta hált együtt a fiúkkal, annyira nagy volt a vigyázat és olyan gondos az ellenőrzés. De Bethlen István inkei (Somogy megyei) nyári tartózkodása alatt is (ott volt földbérlete) egész csendőr és detektívsereg táborozott a faluban és külön telefonhuzalokat szereltek fel szolgálatuk biztonságosabbá tételére.

Az öreg Ferenc Józsefnek minderre nem volt szüksége. (Igaz, hogy ezért is lehetett olyan könnyen megölni az unokaöccsét, Ferenc Ferdinándot, mert persze ő is csak úgy ment Szarajevóba, mint császári nagybátyja Visegrádra.) Ők nagy urak voltak és mégse voltak olyan nagy urak, mint a népek népi vezérei. De ők sokkal takarékosabbak is voltak alattvalóik pénzével. A legérdekesebb azonban az, hogy a nép mai urai azzal szerezték hatalmukat, hogy izgattak a régi királyok túl nagy hatalma ellen.

Íme, néhány adat Ferenc József közvetlenségére, megközelíthetőségére, emberszeretetére, jó szívére. Kray, a kabinetirodai titkár írja, hogy Ferenc József *magánpénztára terhére átlag minden évben egymillió aranykoronát adott jótékony célra csak kabinetirodája útján*. Az volt a szabály, hogy *minden beérkező kérvényt kedvezően kell elintézni*, ha csak különleges okok nem szólnak az elutasítás mellett, mégpedig 500 aranykoronánál kisebb összegeket a király megkérdezése nélkül. Ennél nagyobb összegek javallása esetén a király személyesen döntött.

Ferenc József visegrádi vadászatai idején (1889-ben volt ott először) – írja Metzker jegyző – élt ott egy, az utóbbi években megvakult, elszegényedett gazda, aki Metzkert mindjárt

megkérte, hogy írjon neki egy segélykérvényt Ferenc József kabinetirodájához. (Az iroda, vagy legalább néhány tagja, Visegrádra is követte a királyt.) Nem szívesen tettem, írja a jegyző, mert az illető rokonai nem voltak szegények, de mivel panaszkodott, hogy nem nagyon támogatják, mégis megírtam neki a kérvényt és szegénységi bizonyítványt is mellékeltem hozzá. Az illető nemsokára 25 forint (legalább 2000 kommunista forint) segélyt kapott.

A következő évi udvari vadászatok alkalmával ez az ember újra hasonló kérelemmel állt a jegyző elé, az azonban most már elutasította, tudván, hogy nem szorul igazán rá a segélyre, s azt gondolván, hogy ott is csak bizonyos összeg áll e célra rendelkezésre, nem akart miatta más, jobban rászorulókat megrövidíteni. Az illető azonban mással íratta meg a kérvényt és mégis beadta, most már szegénységi bizonyítvány nélkül. Újra megkapta a 25 forintját.

Mikor a király harmadszor járt Visegrádon, ugyanez az ember ismét íratott valakivel kérvényt, de most már személyesen akarta a király kezébe adni. A község területén kívül odaállt tehát az út szélére s várta a vadászatról visszatérő királyt. (Hogy senki se akadályozta meg benne, mutatja, hogy csakugyan nem volt még titokban se semmiféle csendőri vagy detektívkirendeltség a király őrizetére.) Mikor a király kocsija közeledett, az ember kérésre emelte két kezét, benne a kérvénnyel.

A király észrevette, s nemcsak nem haragudott a vakmerő zaklatásért, hanem odaszólt a kocsisnak: „Poldi, álljon meg!" Azonban a kocsis nagyot hallott, mert úgy látszik, hogy Ferenc József nemcsak tábornokait sajnálta öregségükben elbocsátani, hanem kocsisait is. Ezért hiába szólt, a Poldi csak nem állt meg. A király hangosabban szól újra: „Poldi, álljon meg!" De a vén kocsis ezt se hallotta. Úgy látszik, olyan süket volt már az öreg, mint az ágyú.

Erre a király felállt az ülésről, rátette kezét a kocsis vállára s úgy mondta neki harmadszor: „Poldi, álljon meg!" Erre aztán végre még a Poldi is megállt, de perszer erre már a kocsi vagy 120-130 méterre elhagyta a kérvényt szorongató vak embert. Ferenc József erre *kiszállt a kocsiból, visszagyalogolt a vak koldushoz,* kivette kezéből a kérvényt s úgy tért vissza kocsijához.

Ekkor ugyan nem volt még jelszó, hogy „legfőbb érték az ember", de valójában annak kellett lennie, ha az akkor már 60 éves Ferenc József, aki hazatérőben volt a vadászatról s így fáradtnak is kellett már lennie, mégis még ilyen fáradságot és kellemetlenséget is magától értetődőnek tartott egy vak koldus kedvéért.

A ravasz koldus jól számított, mert most kérvényét – annak ellenére, hogy csak kisebb összegről volt szó – már nem a kabinetiroda, hanem maga a király intézte el s most – harmadszor – már nem 25, hanem 50 forintot kapott. Igaz, hogy mi az az 50 forint (még akkor is, ha 5000 kommunista forintot ér) ahhoz az emberbecsüléshez és szívjósághoz képest, mely nem a vén Poldit szállította le a bakról s küldte vissza a kérvényért, hanem maga személyesen ment vissza, hogy kivegye a szegény kezéből.

És még azt se gondolhatjuk, hogy talán titkos népszerűség-hajhászás volt a különös viselkedés célja, mert hiszen elhagyott, néptelen országúton s a falun kívül történvén a dolog, senki se látta.

De hogy ez a jóság nem affektálás volt Ferenc Józseftől (mert az ember alig tudná másból magyarázni) s éppen nem kivétel, azt mutatja Metzker jegyző azon megjegyzése (61. o.), hogy ha akár ő, akár más, találkoztak Visegrádon Ferenc Józseffel, ugyancsak vigyázniuk kellett és nem nagyon várniuk a köszöntéssel, mert igen könnyen jutottak abba a kellemetlen helyzetbe, hogy a király előbb köszönt őnekik, mint ők annak.

Ez egyébként nemcsak Ferenc József jóságát és előzékeny barátságosságát, hanem azt is bizonyítja, mennyire ellentéte volt az álomszuszéknak s mennyire friss volt az agyműködése és eleven a megfigyelőképessége. Mindenkit mindjárt észrevett és megismert. Nálunk ugyanis mindenki (történelemkönyveink is) azzal magyarázzák azt, hogy többnyire tanácsosaikra hallgattak a Habsburgok, hogy restek voltak az önálló gondolkodásra. Ferenc Józsefnek ennyire nem volt rest az agyműködése.

Említettem, hogy Kray kabinetirodai titkár korában egyszer álmából keltette fel az akkor már inkább 90 mint 80 éves Ferenc Józsefet, mert hiszen a dolog az első világháborúban, tehát Ferenc József élete utolsó évében történt.

Rendkívül meglepett, mikor olvastam, sőt egész hihetetlennek találtam, mert nem gondoltam volna, hogy a bécsi Burgban csakugyan ilyen nagy érték volt az ember, mégpedig egy egyszerű halálraítélt rablógyilkos élete és vele kapcsolatban egy egyszerű, napszámosasszony anyának a kérvénye, hogy miatta még álmából is felköltik a már aggastyán császárt, akinek ötvenmillió ember volt az alattvalója.

Ennek a halálra ítélt gonosztevőnek a kegyelmi kérvényét Ferenc József egyszer már elutasította, tehát az újabb kérvény már egyenesen tiszteletlenség volt és zaklatásszámba ment. Mivel azonban az anya arra hivatkozott benne, hogy a másik fia katona, a harctéren szolgál, sőt kitüntetései is vannak s az ő érdeméből kérte újra a kegyelmet. Mivel az akasztás aznap hajnalra volt kitűzve, mikor éjszaka a kérvény érkezett, a kabinetiroda szükségesnek tartotta a király álmából való felkeltését. Ferenc Józsefre ez élemedett korán kívül még azért is nagyobb kellemetlenség volt, mint másra, mert mint láttuk, az ő úri viselkedése miatt még az éjszakai teljes felöltözés kellemetlenségét is jelentette részére.

Kray azonban azt írja, hogy az álmából felriasztott s teljesen felöltözött Ferenc József nemcsak nem méltatlankodott, de viselkedésén se látszott a legkisebb méltatlankodás vagy ingerültség se és ennek külön még az is bizonyítéka, hogy a kegyelmet megadta: „A testvére érdeméből megkegyelmezek neki" – mondta, s Kraynak is köszönetet mondva ment vissza lefeküdni. Ilyenek voltak a mi zsarnok és minket elnyomó Habsburgjaink! Meg kell hagynunk, hogy a régi úri, sőt feudális világban nem volt ugyan reklám, de valóban érték volt az ember. Még akkor is, ha nemcsak egyszerű, szegény ember volt az illető, hanem ráadásul még rablógyilkos is.

Ferenc József vadászata közben egy vasárnapot is töltött Visegrádon s ekkor természetesen szentmisét is hallgatott, mégpedig abban a kápolnában, melyet hazánknak a török alóli felszabadulása emlékére emeltek ott egy olyan kis dombon, melyet egy éjszaka hordtak össze a várat ostromló keresztények, hogy onnan lőhessék a török kezén levő Salamon-tornyát.

Világos, hogy nagy néptömeg jött össze a misét hallgató király megfigyelésére s ezért, de mert a kápolna egyébként is kicsiny volt, a község vezetői úgy intézkedtek, hogy a kápolna maradjon üresen, hogy a nép ne okozzon ott „parasztszagot", ne legyen miatta a mise alatt túl nagy a hőség és a tömeg kíváncsiskodásával ne legyen terhes a király részére.

Ferenc József azonban megérkezvén és meglátván a kápolna körül elhelyezkedett tömeget, azonnal úgy intézkedett, hogy a nép is csak jöjjön be a kápolnába (a jegyző azt írja, hogy a nép tiszteletből hagyta üresen a kápolnát, nem pedig a vezetőség tilalmára), „ahol azután általuk körülvéve, közvetlenül közöttük térdelve, ájtatosan hallgatta a szentmisét és végezte ájtatosságát". (64. o.)

Szintén igen szép, igazi demokratikus, a nép őszinte szeretetére, megbecsülésére és az uralkodó minden kényességtől és finnyásságtól való mentességére valló vonás és egyúttal igazi kereszténység jele is. A mise ugyanis egyúttal közös, kollektív istentisztelet is, mert nemcsak kamránkba bezárkózva, magánosan, hanem a néppel együtt, mint a közösség egyik tagja is kell dicsérnünk Istent, s ezért is helytelen, ha valaki vasárnap is csak otthon „imádkozik".

Érdekes, hogy első látásra Ferenc József egyáltalán nem elégítette ki a visegrádi közösséget. Mikor kilépett a dunai hajóból, az egybegyűlt közösségből egész jól kihallatszott egy asszony méltatlankodó hangja: Én még ilyen királyt nem láttam. Hiszen még csak korona sincs a fején! A másik a kormánypálca hiányát kifogásolta. Hát akkor mivel kormányozza az országot, ha még az sincs a kezében! – mondta.

De hogy a demokrácia – abban az átkozott úri világban, sőt „feudális" korban! – mennyire megvolt nemcsak Ferenc József, hanem a visegrádiak részéről is és nemcsak maga a király nem látott olyan nagy különbséget maga meg a falusi földművesek között, hanem még a visegrádi parasztok se, azt mutatja a visegrádi bíró viselkedése.

Miközben a járás főbírája, a falu plébánosa, jegyzője és községi bírája várta a község nevében a közibük érkező királyt, s a jegyző és a főbíró kioktatta a bírót, hogy ne szóljon semmit, csak akkor, ha a király kérdezi, kezet azonban semmiképpen se nyújtson neki, a sváb bíró mégis mindenáron kezet akart nyújtani.

Azzal érvelt, hogy „Ich muss ihm doch die Ehr' anweisen: de hát mégiscsak ki kell iránta fejeznem a tiszteletünket". Tehát azt hitte, hogy még ő tiszteli meg Ferenc Józsefet azzal, ha kezet nyújt neki. Láthatjuk belőle, hogy mégse élhettek olyan szolgasorsban és önérzetlenségben azok a hajdani jobbágyivadékok. (A svábok tudvalevőleg nem voltak nemesek, tehát ennek a bírónak az apja még mindenképpen jobbágy volt.)

S milyen könnyű volt Ferenc József színe elé jutni! Metzker jegyző kétszer volt nála magánkihallgatáson. Először még akkor, mikor még nem is ismerte, 1884. december 2-án (tehát éppen Ferenc József trónra lépte évfordulóján; Ferenc József tehát még akkor se tartott ünnepet, akkor se pihent, még akkor is adott kihallgatásokat), a visegrádiaknak egy minden fórumon elvesztett úrbéri perében királyi kegyelem gyakorlása érdekében. (Tehát akármelyik falusi jegyző a király elé léphetett.)

Közölték vele a kabinetirodában, hogy kérelmét 2-3 percnél terjedelmesebben nem szabad előterjesztenie, ő azonban 4-5 percnél rövidebben nem tudta ismertetni. Beszéd közben aztán úgy felbátorította a király jóakaratú érdeklődése, hogy még terjedelmesebb lett.

„A király türelmesen végighallgatott, majd olyan szakszerű kérdéseket intézett, hogy meglepetésem és bámulatom egyre fokozódott. Nem is sejtettem, hogy a király ily jól ismeri az úrbéri elkülönítési törvényeket és hogy úrbéri ügyekben a legtöbb ügyvédet megszégyenítő jártassággal és jogi képzettséggel bír. Végül megkérdezte, hogy az elkülönítés hitelesítése is megtörtént-e?" Metzker közölte, hogy igen, s hogy már csak a királyi kegyelem segíthet a községen. A király aztán még érdeklődött a visegrádiak élete és megélhetési viszonyai s az ottani vadállomány iránt. A kihallgatás eltartott az előírt 2 perc helyet teljes 20 percig, a falu pedig megkapta a kért kincstári erdőt.

Másodszor Metzker már apósának a kincstárral szemben elvesztett pere miatt szintén a perelt összeg kegyelemből való kiutalványozása ügyében, tehát magánügyben járt kihallgatáson a királynál. Ekkor is sikerrel.

Harmadszor három visegrádi parasztasszonyt akart a király elé vezetni, akiknek férjük a visegrádi kocsmában összeverekedett egy Pestről odaérkezett zsidó egyetemi hallgatóval s az akkori liberális világban a közélet az antiszemitizmust a legveszedelmesebb bűnnek tartván, a három embert végleg és jogerősen börtönbüntetésre ítélte. Pedig a „bűnös" emberek a verekedéskor még az se tudták, hogy az illető gyanús ember zsidó, tehát legalábbis az antiszemitizmus borzalmas bűnében semmiképpen se voltak bűnösök.

A három szerencsétlen emberen, akik tisztes állásúak, sőt a visegrádi községi képviselőtestületnek is tagjai voltak, s így a börtönt magukra mondhatatlan szégyennek tekintették, már csak a királyi kegyelem segíthetett. Metzker jegyző tehát felvitte a három asszonyt Bécsbe, hogy személyesen kérjenek királyi kegyelmet.

Itt azonban akadály merült fel. Nem az, mintha a király nem lett volna hajlandó fogadni a három egyszerű falusi asszonyt, hanem az, amit a jegyző ekkor még nem tudott, hogy magánügyben a király elé csak személyesen lehet járulni, közvetítőt nem lehet az illetőnek oda magával vinnie. Tehát csak a jegyző nélkül járulhatott a három asszony a király elé.

A jegyző kezükbe adta tehát a kérvényt, a mondanivalót pedig – hogy valamiképp bele ne zavarodjanak – megtaníttatta mind a hárommal, hogy ha hármuk közül az, aki a kérvényt átadja, belezavarodna is, a másik kettő kisegíthesse. Az egészet csak egy mondatra szűkítette s a bécsi szállodában órákon át mondatta és ismételtette velük.

Mikor azonban a három asszony a király előtt találta magát, a tündöklő palota és a fényes külsőségek miatt mégis úgy megijedt és összezavarodott, hogy a három közül egy se tudott egy hangot se szólni, csak térdre borultak a király előtt és sírtak. Ferenc József kegyesen hoz-

zájuk lépett s azt mondta nekik: „Keljenek fel. Csak az Isten előtt kell letérdelni!" Az asszonyok azonban úgy meg voltak dermedve, hogy még felkelni se tudtak. Erre a király maga emelte fel „gyengéden" a remegő falusi asszonyokat, átvette tőlük a kegyelmi kérvényt, elolvasta és azt mondta: „Menjenek haza, legyenek bizalommal és jó reménnyel." S három nap múlva már kezükben volt az értesítés a kegyelmezésről.

Vajon ki tudott Hitler, Mussolini s még inkább Sztálin elé jutni? Lehetett-e még csak kérni is kihallgatást például Rákosi Mátyásnál? Még Horthynál se igen lehetett.

Sajószentpéterben egy törpebirtokos napszámost (fél hold földdel) a helybeli zsidó gabonakereskedő azon vád alapján, hogy magtárából gabonát lopott, börtönbüntetésre ítéltette s az ítélet jogerőssé vált. Az elítélt váltig azt állította, hogy ártatlan s annyira megalázónak tartotta magára a börtönt, hogy télvíz idején – az öt gyereket a rokonok és a szomszédok jóakaratára hagyva – feleségével megindult gyalog Budára, hogy az ország kormányzójánál keressen igazságot, ami természetesen most már nem lehetett más, mint csak a büntetés kegyelemből való elengedése.

A házaspár (nem tudom hány nap alatt) megérkezett a fővárosba – útközben a jóemberektől kapva szállást és ennivalót – s feljutott a királyi várba is. A kormányzó elé azonban nemcsak nem juthatott, hanem még csak be sem jelentették őket neki. Helyette megkérdezték tőlük, milyen vallásúak, s mikor mondták, hogy katolikusok, azt mondták nekik, keressenek egy katolikus papot, kérjék meg, hogy írjon nekik egy kérvényt s azzal jöjjenek majd vissza. A szegény házaspár igen soká kereshette azt a katolikus papot, mert ez ügyben az én messze józsefvárosi akkori lakásomba kopogtatott be azzal, hogy az utcán egy úr adta nekik az én címemet.

Aztán a férfi elmondta nekem az esetet s azt állította, hogy mivel nem akarta bevallani a lopást, a csendőrök is úgy agyonkínozták, hogy még most is tele van a teste az utána maradt sebhelyekkel s mindjárt le is akart előttem vetkőzni, hogy megmutassa. A kérvényt megírtam. Hogy eredménye mi lett, nem tudom, mert többet nem láttam őket.

Aztán más hasonló esetet is tudok. Egy katonatiszt vallásos katolikus özvegye egy Szatmár megyei faluban járván, az utcán találkozik egy 13 éves kálvinista fiúval. Az elpanaszolta neki, hogy ki kellett maradnia a második polgáriból, mert szegény, pedig nagyon szeretne továbbtanulni. A hölgy magával hozta Pestre, fiává fogadta, tovább taníttatta, a Vas utcában kereskedelmi érettségit is tetetett vele, s mivel a fiú katonatiszt szeretett volna lenni, de a kérvényét elutasították, a nevelőanyja felment a kormányzó kabinetirodájába ez ügyben és Horthytól kért kihallgatást.

Ott azt mondták neki, hogy ilyen csekélységekkel nem lehet a kormányzó urat zaklatni. A hölgy kénytelen-kelletlen belenyugodott, de látva a pályatörött fiú kesergését, felébredt benne a női makacsság, újra megjelent a kormányzó kabinetirodájában, ott jelenetet csinált s követelte, hogy legalább jelentsék be, mert ő lehetetlennek tartja, hogy a kormányzó egy volt tisztjének özvegyét ne fogadná, ha az kéri. Erre ott megijedtek a botránytól és megígérték neki, hogy a gyerek fel lesz véve a Ludovikára, ha a hölgy eláll attól a kívánságától, hogy a kormányzónak kihallgatási kérését bejelentsék. A hölgy, célját elérve, erre a kérelemtől természetesen szívesen elállt.

Vajon Horthy kabinetirodája miért félhetett annyira ennek a kihallgatáskérésnek a bejelentésétől? S vajon hogy lehet, hogy viszont Ferenc József elé oly könnyű volt bejutni még a visegrádi parasztasszonyoknak is? Pedig ezt Horthynak is nagyon jól kellett tudnia, hiszen ő is évekig volt Ferenc József szárnysegéde? S végül hogy lehet, hogy Kray báró még a 80-90 éves Ferenc Józsefet se rettegett még éjszaka se felzavarni nem egy tiszti özvegy, hanem még egy ízben már elutasított rablógyilkos népszámos anyja kedvéért se?

Hát annak meg mi lehet az oka, hogy Horthy mindezek ellenére is egész népszerű volt katolikusok előtt is (még bizalmas körben se szidták), Ferenc József pedig még katolikusok között is elég népszerűtlen volt, sőt állandóan szidta még az én édesapám is, mint a 48-as vértanúk hóhérát? (A rosszindulatú propaganda miatt.)

Metzker Ferenc József életének teljesen a köz érdekében való feláldozására és igazságszeretetére bizonyítékul egy olyan esetet is megemlít, mely a maga nemében annyira tökéletes, hogy a ma gyarló emberének szinte már nem is rokonszenves, mert csak akkor érti meg helyes és dicséretes voltát, ha kissé el is gondolkodik rajta.

„Volt Ferenc Józsefnek – írja (62. o.) – egy igen művelt, rendkívül kellemes modorú Bachleiter nevű komornyikja, aki királyát teljes odaadással és nagy szeretettel szolgálta s akit hűségéért királyi ura is igen megszeretett, ezért közöttük a szokottnál melegebb, szinte benső jó viszony fejlődött ki."

„Én ismertem ezt a valóban rendkívüli embert" – írja szinte meghatva Metzker, mi pedig láthatjuk belőle, hogy nagy jellemnek, nagy emberismerőnek és nagyon emberbecsülőnek is kellett lennie az olyan úrnak, akinek még a szolgái is ilyen kiválóak voltak.

Mikor Bosznia okkupációja [megyszállása] volt – folytatja a visegrádi jegyző –, Bachleiter ezrede is részt vett e hadi műveletben, maga Bachleiter azonban nem kapott behívót, mert császári ura előtti kedveltsége, sőt vele való benső barátsága a magasabb katonai körök előtt annyira tudva volt, hogy az illetékesek külön intézkedtek, hogy ura mellett maradjon. Mindenki tudja ugyanis, milyen pótolhatatlan egy ilyen, ura szokásait már alaposan ismerő, bizalmát bíró s mindennapi életében szinte nélkülözhetetlen ember, s utóvégre az, hogy a legfőbb hadúr munkaképességét apró házi kellemetlenségek ne bénítsák, van olyan fontos közérdek, mint az, hogy eggyel több vagy kevesebb közlegény vagy altiszt vesz-e részt Bosznia okkupációjában.

Ferenc József azonban, aki minden ezredét ismerte, e kivételezést egész hamar magától is észrevette és azonnal intézkedett, hogy ő is vonuljon be, sőt még azt is elrendelte, hogy frontszolgálatra, tehát hogy kivételes bánásmódban se részesüljön. A visegrádi jegyző mindezt a király környezetében élő, Bachleitert elismerő és végtelenül dicsérő uraktól hallotta.

Az olvasónak első pillanatra talán nem is tetszik Ferenc József e rideg igazságossága, mert inkább kíméletlenségnek látszik. Aki azonban tudja, milyen értékes és megnyerő, s a király számára egyenesen pótolhatatlan jóbarát volt Bachleiter, az a dolgot mással nem magyarázhatja, mint a királynak a közért való önfeláldozásával és az igazságosságra való már egész aggályos vigyázásával.

A katonai hatóságok a kivételt nem Bachleiter, hanem Ferenc József kényelme kedvéért tették s Ferenc József példát akart mutatni: nem fogadta el a kényelmet, hanem maga is részt akart venni azokban az áldozatokban, melyet alattvalóitól kénytelen volt megkívánni, s mindezt azért tette, hogy ők is szívesebben és könnyebb lélekkel viselhessék ezeket a köz érdekében tőlük kívánt áldozatokat.

De igazságérzete is követelte tőle ezt az eljárást s ezért is ragaszkodott komornyikja frontszolgálatához is. Ez a szempont talán még fontosabb, mint az elsőé. Az egész társadalom, s különösen a modern társadalom legfőbb rákfenéje, a legtöbb szociális baj és elégedetlenség oka az elfajult protekció-rendszer, melyet az emberek már úgy megszoktak, hogy nem is esik nekik már rosszul, hogy például a miniszterelnök, sőt vele együtt még legalább ezer közéleti kiválóság sofőre, portása, komornyikja, hivatali altisztje stb. fel van mentve a harctéri szolgálat alól. Legfeljebb csak az fáj az embereknek, hogy nem csak ennek az ezer legfelül álló embernek az alkalmazottai élveznek kivételes bánásmódot a többiek rovására, hanem az ezernek még minden atyafia, rokona, barátja, ismerőse az egész háború alatt mást se csinál, mint a fiát, vejét, unokaöccsét, kedves alkalmazottját, a barátja fiát stb. menti az ő közbenjárásukkal több-kevesebb sikerrel.

Ha nem volna kilátás a sikerre, akkor kimenne a divatból az ilyesmi és nem kísérletezne vele senki. Ha minden befolyásos állásban Ferenc Józsefek állnának, akkor nem is keletkezhetett volna ez a divat, s mennyivel igazságosabb és elégedettebb lenne a társadalom! Nem rideg kíméletlenség volt tehát Ferenc Józseftől, hogy kedves komornyikját a harctérre küldte, hanem korrektség és nagy életbölcsesség, de egyúttal önzetlenség, önuralom, akaraterő és igazságérzet is kellett hozzá. Lehet, hogy kíméletlenség is, de tiszteletreméltó, olyan kímélet-

lenség, mely az igazságérzet szolgálatában állt. Az igazságossághoz ugyanis igen sokszor kíméletlenség is szükséges. Aki nem kíméletlen, az nem tud mindig igazságos lenni.

Társadalmi igazságtalanságaink fő oka az, hogy a vezetők igazságszeretők ugyan, de nem annyira, hogy miatta ridegek is tudnának lenni és a hozzátartozóik iránti szeretet és ragaszkodás se tudná őket igazságtalanná tenni. A baj az, hogy ilyenkor csak azt nézik, hogy ezt a kis szívességet mégiscsak kötelességem a barátomnak megtenni, kivált mikor ő is mindig olyan szíves hozzám, az érem másik oldalára pedig, arra, hogy igazságtalanságot szívességből és szeretetből se szabad tenni, nem gondolnak.

Viszont a protekció nélküliek, azok, akiket ez az igazságtalanság sújt, csak az éremnek ezt az oldalát, az igazságtalanságot hajlandók észrevenni, s nem is csoda, hiszen a bőrükön érzik. Emiatt aztán gonoszoknak gondolják a hatalmon levőket (pedig nem gonoszok azok, csak nem olyan ridegek és kíméletlenek az igazság szolgálatában, mint Ferenc József volt) s emiatt van aztán a társadalmi elkeseredés, a borúlátás, az igazságban való hit megingása, s végül a forradalom és felfordulás minden gyászos következményével egyetemben.

Hogy mégis Ferenc József uralkodása után is lett felfordulás és forradalom (mely nekünk az ezeréves Magyarország bukásába került), annak az volt az oka, hogy a tömegek Ferenc József e nagy eredményeiről nem tudtak, sőt ellenfelei sátáni hírverése miatt el se hitték.

Igazán bámulnunk kell tehát Ferenc Józsefet, aki Bachleiternek bizonyára szépen és szeretettel megmagyarázta, miért kell őneki is bevonulnia, sőt frontszolgálatot végezve életveszélyben lennie. Ámbár úgy látszik, hogy Ferenc József komornyik barátja annyira okos és nemeslelkű volt, hogy ezt nem is kellett neki magyarázni.

Nem az a nagy uralkodó, aki hódít, sőt bámulatba ejti a világot tehetségével, ügyességével, leleményességével, vakmerőségével és szerencséjével, mint Nagy Frigyes vagy Napóleon. Hiszen mindez tulajdonképpen a legnagyobb lelkiismeretlenséget, nagyravágyást, hiúságot, az alattvalók életének, vérének és vagyonának leglelkiismeretlenebb pazarlását jelenti még akkor is, ha minden szerencsésen végződik (ami végeredményben nem is Nagy Frigyes vagy Napóleon érdeme), nem pedig csúfos katasztrófában, mint Mussolini vagy Hitler vakmerősége, nagyravágyása és tehetségessége.

Az a *nagy* uralkodó, aki okos és lelkiismeretes, mint Ferenc József s ezért nem űz hazárdjátékot alattvalói vérével és vagyonával, aki a békés haladás és munka embere. Volt is életszínvonal és jólét Ferenc József uralma alatt s ez a jólét nemcsak addig tartott mint Hitleré s nem is addig, mint Napóleoné. Az a nagy uralkodó, aki nemcsak követel erényeket alattvalóitól, hanem maga is gyakorolja ezeket az erényeket, példát mutat és annyira igazságos, hogy még kíméletlen és rideg is tud miatta lenni.

Hogy mennyire nem volt különbség, de túlzás vagy felesleges se Ferenc Józsefnek ez a Bachleiter iránti kíméletlensége, a magam tapasztalatából is meggyőződhettem róla. Mikor ugyanis olvastam az esetet, eszembe jutott, hogy még kisdiák koromban mennyit emlegették Keszthelyen (a tiszántúli kálvinisták bizonyára még sokkal jobban), mint a bécsi magyargyűlölet és a mi rovásunkra űzött igazságtalanság felháborító bizonyítékát, hogy Bosznia okkupációjára csak *magyar* ezredeket vezényeltek ki Bécsből, mert a magyar vér nem drága (hadd pusztuljon), de a maguk osztrák vérét kímélték.

Akkor még én se gondoltam rá, hogy ez a híresztelés is ugyanolyan volt, mint a későbbi bolsevista propaganda: hazug, lelkiismeretlen és gyűlöletből fakadó. Egyedüli célja volt, hogy meggyűlöltesse az uralkodóházat, hogy igaz vagy hamis eszközökkel, mellékes. Azóta megtudtam, hogy nem volt igaz a vád, mert mentek oda szép számmal osztrák ezredek is (hisz bizonyára a Bachleiteré se volt magyar), noha Bosznia Horvátországgal lévén határos, megokolt lett volna, hogy inkább a közeli magyar, mint a távoli cseh vagy galíciai ezredeket vezényeljék oda.

Annyi bizonyos, hogy udvari körökben – látjuk a Bachleiter-esetből – még csak nem is sejtették, hogy effajta magyar izgatás is lehetséges lesz, s ha tudták volna ezek a gonosz rá-

galmazók, hogy bánt el Ferenc József még a legkedvesebb komornyikjával is és hogy még vele se volt kapható igazságtalanságra, akkor bizonyára ők se hitték volna el, hogy ugyanez a Ferenc József egy egész országgal viszont tud igazságtalan lenni, sőt ezt egyenesen tudatos rossz szándékkal teszi. Mi azonban a Habsburgokról csak a rosszat tudtuk (azt még akkor is, ha nem volt igaz), de a jót nem. Ferenc Józsefnek Schratt Katalinnal való barátságát nálunk is mindenki tudta (s kárörvendően élvezte), de a Bachleiterrel való esetét senki.

Ferenc József vallásos volt. Az volt családja tradíciójából, az volt becsületes jellemből kifolyólag s az volt uralkodói példaadásból. Ki kell azonban emelnem, mert e tekintetben az igazság nem eléggé ismert a magyar közvélemény előtt, hogy nem tartozott a legvallásosabb Habsburgok közé. Nem volt olyan vallásos, mint II. Ferdinánd vagy I. Lipót, de még olyan se, mint az utolsó Habsburg, IV. Károly, s annyira se, mint Károly főherceg, Napóleon megverője, vagy ennek fia, Albrecht főherceg, a custozzai győző.

Ennek az is oka volt, hogy a feleségétől nem tanulhatott vallásosságot, mert látni fogjuk, hogy Erzsébet királyné még olyan vallásos se volt, mint ő. Láttuk, hogy I. Ferenc, aki még olyan vallásos se volt, mint unokája, Ferenc József, negyedik feleségétől, Karolinától tanulta meg a nagyobb egyháziasságot és IV. Károlyra is Zita királyné volt e tekintetben igen jó hatással.

A fő ok azonban mégis a kor volt, melyben Ferenc József született és melynek hatása alatt állt. Kora vallástalansága látszott meg II. Józsefen, II. Lipóton, aztán – de már csökkenő mértékben – ennek fián, I. Ferencen is. Ferenc József kora már nem volt ennyire vallástalan, de még éppen eléggé. Fián, Rudolfon, anyja hatásaként nagy visszaesést tapasztalunk ugyan, de már az utána következő trónörökös, Ferenc Ferdinánd, majd IV. Károly már erősen mutatják az új kor értelmiségének kevésbé vallástalan szellemét. Igaz, hogy mindkettő felemelkedéséhez a kiválóan vallásos és emellett fennkölt és tehetséges feleség is nagyban hozzájárult.

Világos, hogy a kor szellemének hatása alól a Habsburgok se tudták teljesen kivonni magukat, hiszen nevelőik s minisztereik a kor gyermekei voltak. Meglátszott a kor vallástalan szelleme még papjaikon is.

Korukkal dacolni csak lángelmék tudnak. A Habsburgoknak azonban még a „vallástalansága" is vallásosságnak látszott koruk szemével nézve s ezért minden történelmi könyv, kivált a vallástalanok, I. Ferencet is és Ferenc Józsefet is nagyon vallásos embernek mondják.

Külsőleg vallásosnak mutatta magát még a gyönge jellemű és kétségtelenül legvallástalanabb Habsburg, II. Lipót is, II. József pedig, mint láttuk, valóban hívő is volt, csak elbizakodott, aki a katolicizmusból csak a szorosan vett dogmákat tartotta tiszteletben, az egyházi intézményeket (például a szerzetesrendeket) és a katolikus szokásokat a haladás akadályának gondolta s azt hitte – szegény –, hogy tulajdonképpen jót tesz az Egyházzal, ha egy kissé modernebbé teszi. Az eredmény, tudjuk, egyrészt a protestánsok beolvadásának s így az ország egyvallásúvá tételének megakadályozása volt (pedig másképp valósággal rögeszméje volt az egységesítés), s még ennél is nagyobb baj: a papság lezüllesztése, buzgalmának lelanyhítása és egyszerű hivatalnoksággá való degradálása.

Ferenc József határozottan vallásos ember volt, abban a liberális, hitközönyös korban pedig különösen annak látszott. Nem is csoda, hisz láttuk, hogy okos és jó anyja jó és vallásos nevelőkről gondoskodott részére. Azonban akkor minden könyv, újság, színház hitközönyösséget lehelt s Ferenc Józsefnek szinte egész életében egyházellenes gondolkodású emberekkel, miniszterekkel, tábornokokkal volt dolga, akik évtizedeken át természetesen hatással voltak rá, kivált mikor természeténél fogva se volt az érzelmek embere, hanem mindig a hideg józanságra hajlott. Ilyen volt a katolicizmusa is és ez nem is jelent rosszat, mert hiszen elsősorban ésszel és akarattal kell Istent szolgálni, nem pedig érzelemmel. Ez, legalább a rá való törekvés, egész életében megvolt Ferenc Józsefben. Azonban *különlegesebb* buzgalmat az Egyház iránt és vallási kötelességei teljesítésében a jelzett okok miatt sohasem mutatott.

Imádkozott este-reggel térden állva (térdeplőn), mint minden Habsburg, sőt úgyszólván minden katolikus király, mert ez hozzátartozik az udvari etiketthez s ezért ezt a szeretőtartó

XIV. Lajos is megtette. Vasárnap szentmisére is rendesen járt (XIV. Lajos is), nagycsütörtökön, ősei példájára, ő is mindig megmosta tizenkét bécsi koldus lábát, az úrnapi és feltámadási körmeneten is mindig részt vett. Ebben talán még többet is tett az udvari etikett előírásánál, mert a Habsburgok nagy Oltáriszentség-kultuszához híven ezek az ő uralkodása alatt is mindig fontos udvari események voltak, melyek miatt ilyenkor el se utazott Bécsből, vagy ha távol volt, külön ezért hazautazott, az Oltáriszentséget gyalog és nagy áhítattal kísérte és nyilvános példát adott a hithűségre és a vallásos hit megvallására.

Mikor halálos beteg lett, noha éppen nem hagyta el magát, a halálra se számított, hiszen egy napig se feküdt, s mint láttuk, még a halála napján is öt órakor szándékozott felkelni, mégse kellett az orvosnak vagy másnak figyelmeztetnie a halálra és a halálra való keresztény elkészülésre, hanem magától hívatta a papot és gyónt meg. Tehát igazi okos, józan katolikus volt. Komoly vallásosságát s azt, hogy a vallás tényleg szerepet játszott életében és gondolkodásában, nem pedig csak szokás volt nála, bizonyítja, hogy Deák Ferenc halálával kapcsolatban annyira és ismételten kiemelte, mennyire örül, hogy meggyónt, mielőtt meghalt. Mikor pedig neki magának halála előtt a pápa elküldte áldását, ismételten megemlítette látogatóinak, hogy mennyire örül neki.

Ezt bizonyítja az is, hogy öngyilkos Rudolf fiának egyházi temetését olyan fontosnak tartotta s úgy ragaszkodott hozzá, hogy még a trónról is képes lett volna lemondani, ha nem teljesítik kívánságát. Persze itt még okosabb vallásosság lett volna, ha belenyugodott volna az Egyház rendelkezésébe. Formailag azonban igaza volt, mert megtartotta az Egyház rendelkezéseit, s nem is csak orvosi, hanem egy egész tudós orvosi testület bizonyítványával igazolta, hogy fia elmezavarban követte el tettét.

Főképpen pedig azért volt neki fontos a dolog, mert mint mindenben, itt is uralkodói kötelességét nézte, hogy ti. mindenben s így a vallásosságban is példát adjon alattvalóinak, s bizonyára úgy érezte, hogy egy olyan család, melynek tagja még egyházi temetésre se méltó, az uralkodásra se méltó. Ő pedig legalább magát arra joggal méltónak tarthatta.

Mikor Ausztriában a liberális kormányzat először kísérletezett a polgári házasság behozatalával s az osztrák püspöki kar testületileg kérte meg Ferenc Józsefet, hogy ennek törvénnyé válásába ne egyezzék bele, ő válaszában biztosította a püspöki kart, hogy a maga részéről mindent el fog követni, hogy az egyházellenes irányzat törekvései sikerrel ne járjanak. Felhívta azonban a püspökök figyelmét arra, hogy alkotmányos államban ő egymaga nem tehet meg mindent s ha csak egyedül képviseli az egyházias álláspontot, de mögötte nem áll senki, akkor hiábavaló minden igyekezete. Ezzel aztán megfeleltünk azoknak is, akik nem tudják elfogadni annak a Ferenc Józsefnek a vallásosságát, aki a polgári házasság törvényét nálunk is szentesítette.

Hogy micsoda jellem volt Ferenc József és milyen erkölcsi értéket képviselt, azt talán legmeggyőzőbben Horthy Miklósnak róla adott nyilatkozatából láthatjuk. A zsidó, protestáns és Habsburg-ellenes Pesti Hírlap 1930-ban tárcarovatában hosszú cikksorozatot közölt „A kormányzó és környezete" címen. A XIII. közlemény, a november 30-i számban „A kormányzónál" címen az írónak, a szintén kálvinista Harsányi Zsoltnak, a kormányzónál való magánkihallgatását és vele való beszélgetését tartalmazza.

Kálvinista, aki ír, kálvinista, akiről ír, zsidó lapban írja, amit ír, s ráadásul Ferenc József halála, sőt az egész Habsburg-ház bukása után. Bizonyára nem lesz tehát benne Ferenc József javára elfogultság. Az író annyira nem tudja elrejteni felekezetiségét – pedig elhiszem, hogy próbálta –, hogy mikor azt írja, hogy Horthy „a tenger csípős, friss levegőjéhez szokott", az ellentétet így fejezi ki: „s a tömjénes levegőtől idegenkedik". Pedig hát a Habsburgok levegője bizonyára „tömjénes" volt. Aztán még nyíltabb felekezeti vonásként Harsányi azt is megemlíti, hogy őt „az ősi sárospataki kollégium" is megbízta, kérdezze meg a kormányzót, hogy közeledő négyszáz éves jubileuma alkalmával felkeresheti-e egy küldöttség, hogy az ünnepségek fővédnökéül felkérje. (Természetesen! – volt a válasz.) Aztán még azt is megemlíti

cikkében Harsányi, hogy Horthy „nagyon kedvetlen, ha azt tapasztalja, hogy egyik felekezet a másik túlsúlyát kezdi firtatni". Ez a kifogás meg elsősorban nekem szólt, mert abban az időben elsősorban én firtatgattam ezt. Persze nem azért, mert a katolikus „felekezet" volt nálunk Horthy alatt túlsúlyban.

Ferenc Józsefről azonban mégis és mindezek ellenére is ezt olvashatjuk a Horthyval való beszélgetést közlő cikkben:

„A nemzet múltjáról is szó van és a főméltóságú úr hangján egyszer csak a megilletődés tónusát venni észre: Ferenc Józsefet említi. (Bizonyára nem Harsányi hozta elő, de hogy Horthy még neki is előhozta, mutatja, milyen sokszor gondol rá s milyen nagy hatással volt rá egyénisége.) Öt évig élt közvetlen közelében. Ha van autentikus forrás, amely megbízható jellemzést adhat az öreg uralkodóról, bizonyára hosszú időn át volt első szárnysegéde az. A köztudat általában bizonyos rideg vonással ruházza fel I. Ferenc József alakját. És most a Főméltóságú Úr azt beszéli róla, *hogy az agg császár és király volt a legjobb, legnemesebb egyéniség, akit ismert.* (Horthy tehát olyan jó, olyan nemes emberrel nem találkozott még életében se urak, se szolgák, se gazdagok, se szegények, se magyarok, se idegenek között, mint amilyen Ferenc József volt.) Nagy szívjóság lakott benne *és egészen kiváltságos elme volt.* Egyszer egy lengyel arisztokrata kihallgatáson volt nála, s mikor kijött tőle, meghökkenve mesélte, hogy 12 évvel ezelőtt volt utoljára audiencián s őfelsége a beszélgetést pontosan ott folytatta, ahol 12 éve abbahagyták."

Horthy tehát nemcsak becsület dolgában tartja Ferenc Józsefet olyan tökéletes embernek, amilyennel egész élete folyamán még nem találkozott, hanem észtehetség tekintetében is „egészen kiváltságosnak". Emlékezőtehetség tekintetében éppen ellentéte volt a szintén kálvinista Jókainak, aki pedig lángelme volt (s Ferenc Józsefnek egyébként, mert szintén személyesen ismerte, épp oly hódolója volt, mint Horthy). Jókai arról volt híres, hogy senkit sem ismert meg. Mikszáth azt írja róla életrajzában, hogy kerületében azért nem volt népszerű s nem választották meg sehol kétszer egymás után, mert mikor valamilyen ügyben felkeresték, még legjobb embereitől és korteseitől is először mindig azt kérdezte: Kihez van szerencsém?

A visegrádi jegyző is olyanformán nyilatkozik, mint Horthy: „I. Ferenc Józsefet igen eszes, nagyon jószívű, pontos, igaz beszédű, gavallér embernek ismertem meg", s ő még ezt a nekünk annyira fontos dolgot is hozzáteszi: „aki teljesen jól tudott (!) magyarul és szívesen beszélt nyelvünkön. Mindenkit magyarul szólított meg, németül csak azzal beszélt, akiről tudta, hogy nem tud magyarul." (61. o.)

Tehát nemcsak „teljesen jól" tudott, hanem „szívesen" is beszélt, tehát szeretett is magyarul beszélni. Kell-e erre nagyobb bizonyíték, mint az, hogy még a sváb Visegrádon is, ahol akkor még igen sokan egyáltalán nem is tudtak magyarul, mindenkit, tehát a svábokat is (mert Visegrádon az értelmiséget kivéve másokat, mint svábokat, nem is szólíthatott meg) mindig magyarul szólította meg. Az a három visegrádi asszony se tudott egy szót se magyarul, akikről említettük már, hogy kihallgatáson voltak nála. Mivel azonban a kérvény, amit átadtak, magyarul volt írva, Ferenc József velük is magyarul beszélt s ezért ők csak a jóságos arckifejezéséből értették meg, hogy sikerrel jártak. Ferenc Józsefnek a visegrádiakkal való viselkedése mindenesetre jól mutatja, hogyan „németesítettek" itt a Habsburgok!

A nálunk annyira gyűlölt és nemzetünk ellenségének tartott Zsófia a forradalom és egyházellenesség ellensége volt, nem a magyar nemzeté. Már csecsemőkorában tartott Ferenc József mellett magyar dajkát. Aczél Mari volt a neve és Döbrentei Gábor (kálvinista) ajánlotta az udvarhoz. (Angyal Dávid, 24. o.) Az új császárjelölt már második elemiben, hétéves korában kezdte az iskolában is tanulni a magyart heti három és fél órában, már tízéves korában külön magyartanára lett: Nemeskéri Kiss Pál kanonok. Mindezek szintén nem igazolják a 48 előtti bécsi udvarban se azt a sötét kamarilla-uralmat, melynek állítólag éppen Ferenc József anyja volt a feje, se azt a féktelen magyargyűlöletet, melyet a 48-as propaganda úgy elhitetett

az országgal. Ne feledjük ugyanis, hogy Ferenc József 48 előtt, tehát az „átkos bécsi kamarilla" idején volt gyerek.

Zsófia valósággal szerelmes (persze eszményi értelemben) volt a fiába, pedig Ferenc József éppen nem volt egyetlen fiú. Trónra lépte után anyja boldogan mondta róla egyszer a belga követnek: „Benne van minden örömünk. Amióta a világon van, egy percig se búsított." (Bruxelles-i külügyi levéltár. Angyal, 28. o.)

Csakugyan, Ferenc József egyik legszebb vonása a szülei iránti hódoló tisztelet. Még császár korában is, míg csak szülei éltek, minden reggel abban az órában, mikor tudta, hogy már felkeltek s öltözködésükkel is elkészültek, felkereste őket lakosztályukban (pedig bizonyára jó messze lehetett az övétől) kezet csókolni nekik és jó reggelt kívánni. Ha színházban volt s látta, hogy szülei is megjelentek ott, azonnal odament a páholyukba, üdvözölte őket s a nyilvánosság előtt kezet csókolt nekik.

Anyja szava egész életében parancs volt előtte. Császár korában is mindig úgy viselkedett jelenlétében, mintha még mindig a gyermekszobában lenne. Az egyik udvari bálon anyja egyetlen rosszalló tekintete elég volt arra, hogy arra a nagyvilági hölgyre, kivel addig feltűnően foglalkozott, többet rá se nézzen. Mivel Ferenc József nagyon is öntudatos, okos és önálló volt, ez a bámulatos tisztelet és engedelmesség anyja iránt igazán tiszteletreméltó s nagy önlegyőzés és akarat eredménye volt részéről. De talán még hízelgőbb az anyjára, mert méltatlan anya nem kaphatott volna ekkora tiszteletet és engedelmességet egy ennyire fölényes intelligenciájú és ennyire jellemes fiú részéről.

Ferenc József ugyanis már 16 éves korában olyan önérzetes volt, hogy mikor a család a bécsi forradalom miatt Innsbruckba volt kénytelen költözni, Bécs lecsendesedése után is arra kérte anyját, hogy ne menjenek többet vissza a hálátlan Bécsbe. Ez egyúttal azt is bizonyítja, hogy 48-ban nem a magyarokat gyűlölte, hanem a lázadást és a forradalmat, s ezt Bécsben is gyűlölte. Mégpedig ott még jobban, mint Magyarországon.

Kétségtelen, hogy bátor is volt. Ezt megmutatta azon, sajnos, elég gyakran, mikor merényletet követtek el élete ellen. (Jellemző egyéniségére, hogy megsebesítője (a magyar Libényi) anyjának, a merénylő kivégzése után évjáradékot utalványoztatott). De megmutatta a harctéren is. Már trónra lépte előtt, tehát gyerekfejjel kiment az olasz harctérre. Nevelője, a „klerikális" Bombelles ajánlotta ezt az otthoni állandó forradalmak miatt, hogy ne legyen megaláztatásoknak kitéve és szégyenletes engedményekre kényszerítve, s azzal a megokolással, hogy ma már csak a harctéren lehet az ember a tekintélyét illetően biztonságban. Az öreg Radeczky azonban igen kelletlenül fogadta a harctéren. Megmondta neki, hogy neki itt csak teher, mert csapatai egy részét az ő biztonságára kell használnia, hisz ha fogságba esnék, kiváltásának olyan ára lenne, amiért fel kellene áldozni az esetleges győzelmet is.

„Tábornagy Úr – válaszolta neki az ifjú –, belátom, hogy igaza van, de Önnek is be kell látnia, hogy ha egyszer már itt vagyok, szégyenszemre mégse mehetek haza anélkül, hogy puskaport szagoltam volna."

Radeczky ezt is belátta s azt mondta neki: „Maradjon hát, császári fenség!"

Úgy látszik, nem hízelgés, hogy a harctéren bátran viselkedett. Ezt Radeczky is és D'Aspre hadtestparancsnok is „csodálattal" emelik ki. Egyszer egy ágyúgolyó oly közel csapott le hozzá, hogy D'Aspre szükségesnek tartotta egy állítólag szükséges hadmozdulat elrendelésével a fiatal főherceget a veszélyes helyről eltávolítani. Maga a fiatal főherceg azonban az életveszélyben „egyetlen ideges mozdulattal sem árult el nyugtalanságot". (Angyal, 38. o.)

Ekkor történt, hogy az 58 éves pottornyai és csáthi Pottornyai András ezredesnek egy ágyúgolyó leszakította a jobb karját, ő azonban utána még odalovagolt D'Aspre altábornagyhoz: „Excellenciádnak alássan jelentem, hogy elvesztettem jobbkaromat s így kénytelen vagyok az ütközetből visszavonulni!"

Ilyen környezetben valóban lehetett vitézséget tanulni s Ferenc József közbenjárására történt, hogy Pottornyayt tábornoki rangban nyugdíjazták s nyugdíja mellé még a nagyszombati rokkantak háza parancsnokának is kinevezték, ami természetesen újabb fizetéssel járt.

Mikor Haynau a seregével megindult Magyarország meghódítására, Ferenc József, mint már császár, megint részt vett Győrött a harcokban. Mikor Schlick követelte tőle, hogy kímélje életét, azt felelte neki: „Ausztriában elég bő választék van főhercegekből!"

Még szebb vonás – és éppen emiatt lehet elhinni, hogy valóban bátor volt –, hogy például az anyjának az olasz harctérről írt leveleiben éppen nem önérzeteskedik: „Mi, sajnos, itt még nem jutottunk tűzbe – írja neki –, noha tegnap elég erős csata volt az Etschnél, amit azonban én elszalasztottam." (Másnap érkezett ugyanis a harctérre.)

Találtam olyan művet, mely kiemeli, hogy Ferenc József egész különlegesen jó lovas volt, s találtam olyant, mely nem győzi hangsúlyozni, hogy milyen rossz lovagló volt. Egy harmadik (külföldi) mű meg, mint nagy szégyenét említi, hogy Erzsébet királyné után lovagolva, a királyné egy széles árkot könnyedén átugratott lovával, férje, a férfi, pedig meg se merte kísérelni.

Ez lehet. De azt is láthatjuk belőle, miért tartották egyesek rossz lovasnak. Ha azonban valakinek a felesége cirkuszi lovarnő, mint Erzsébet királyné az volt, akkor már igazán nem szégyen, ha férjénél jobban tud árkokat ugratni, sőt egyenesen méltóságán aluli lett volna királyi férjére, ha ebben is követni és utánozni akarta volna feleségét.

Hogy azonban elsőrangú lövő volt, azt mindenki elismeri. Testedzésből és élvezetből vadászott és képes volt egy zergét addig (akár egész nap) hajszolni, míg csak el nem ejtette. A visegrádi jegyző írja, hogy szarvasbikára csak akkor lőtt rá, ha teljesen szabadon volt látható és alkalma volt előbb az állatban gyönyörködni. Emberi vonás benne, hogy gyönyörködhetett a tőle leterített pompás tizenhatos szarvasbikában s körüljárva a szép állatot, azt mondta Lipót, bajor hercegnek: „Schau an, welch ein prächtiges Exemplar dieser ausgeprumfter Kerl ist! Nicht wahr – tette hozzá – nach Visegrád bringen uns keine Gäste. Diese Kerle wollen wir selber zum Schuss bringen." [„Nézd csak, micsoda nagyszerű példány ez a felfuvalkodott fickó! Visegrádra nemigen visznek bennünket vendégnek!"] Rudolf trónörököst se engedte sohase Visegrádra. Rudolf mészáros, nem pedig vadász, szokta mondani.

Lelki nagyságát mutatja, hogy noha a régi világból való volt s ugyancsak arisztokratikus, mégse hallott a szájából soha senki egyetlen ellenséges szót az uralkodása második felében már ugyancsak jelentkező szocialista bérmozgalmakra. Az a Palmerston, akinek gonosz nyelvét és Ausztria iránti ellenszenvét már ismerjük, azt mondta róla: ő Ausztria legokosabb minisztere! Pedig minisztériuma is volt már olyan, hogy a bécsi angol követ azt jelentette róla haza: „Olyan, mintha csupa miniszterelnökből állna."

Tudjuk, milyen nehezen szánta rá magát az alkotmányosságra (érhető, hiszen ez az ő élete elején mindig forradalmi mozgalmakkal volt kapcsolatos), de mikor aztán elszánta rá magát, úgy megtartotta a törvényt, hogy Stead Wickhamm azt írta róla: „Ferenc József egészen az igazságtalanságig alkotmányos uralkodó."

Bár magyarnak még ő sem érezte magát, de mégis közelebb jutott hozzánk, mint bármely elődje. (Ebben nem az ő személyi érdemét kell látnunk, hanem a természetes fejlődést. Elődei egyik tartományukat a másik után vesztették el, viszont Magyarországnak egyik elveszett részét a másik után foglalták vissza. A Habsburg-birodalomban tehát Magyarország, mely mindig jobban be is népesült s népessége jóval nagyobb arányban is fejlődött, mint Ausztriáé, mind tekintélyesebb tényezővé vált. Világos tehát, hogy az uralkodónak is mindig nagyobb gondot kellett rá fordítania és mind nagyobb figyelemben részesítenie. Száz évvel később már Magyarországé lett volna a Monarchiában a vezető szerep (ha a Monarchia fel nem bomlik).

I. Ferdinándot kivéve, aki még a régi egész Magyarországot látta és Mátyás palotájában tarthatta székhelyét, a Habsburg-királyok Magyarországot csak Pozsonyig ismerték, beljebb

nem jutottak. Ferenc József már Budán koronáztatta meg magát, s ő volt az első, aki esküjét is magyarul tette le. (Természetesen elődei se németül – ennél mi mindig sokkal nagyobb urak voltunk –, hanem latinul.)

Ő se lakott ugyan még nálunk, de már több időt töltött itt, mint bármely családjából származó elődje. Mennyire mutatja azonban erőnket és hatalmunkat, de rosszindulatunkat is, hogy hosszú uralkodása alatt egymás után lepleztük le itt is, ott is, majd minden városban, legnagyobb ellenségének, Kossuthnak a szobrait s hogy Ferenc József Magyarországa minden városában Kossuth nevét viselte a legfőbb tér vagy utca. De így hogy kívánhattuk tőle, hogy jól érezze magát nálunk?

Ferenc József már koronázásakor 48-ban ellene küzdött honvédeknek engedte át a nemzettől kapott koronázási ajándékot, az 50.000 aranyat. („Jó lesz – mondta, bizonyára némi keserűséggel szívében – nyomatékul arra a fátyolra, melyet a múltra vetettünk, hogy meg ne lebbenthesse majd az idők szele.")

Ő rendelte el, hogy a 48-as honvédtisztek is mind kapjanak nyugdíjat. Eltűrte, hogy felesége a 49-ben halálra ítélt Rónai Jácintot válassza fia nevelőjéül (kár volt eltűrnie), az ugyanakkor halálra ítélt Horváth Mihályt pedig történelemtanárául, a szintén halálra ítélt Andrássy Gyulát pedig ő maga választotta magyar miniszterelnökéül, majd éppen a császári ház miniszteréül.

Szívesen beleegyezett az ősei ellen rebelliskedő Rákóczi Ferenc, Thököly és Zrínyi Ilona holtteste hazahozatalába (világraszóló ünnepségek között), sőt a híres tíz között éppen ő állított szobrot Bocskainak és Bethlennek (!). Még arra is rászánta magát, hogy ő távolította el a budai várból annak a hős Hentzynek szobrát, aki vérét és életét ontotta érte, sőt végül annak a Kossuthnak fiát nevezte ki miniszterévé, aki őt Debrecenben a tróntól megfosztotta, illetve szerette volna megfosztani. Ilyen világ volt Magyarországon a „Habsburg-elnyomás" alatt.

A magyarok kedvéért nem koronáztatta magát cseh királlyá s még fogadni se volt hajlandó a horvátok magyarellenes küldöttségét. Magánpénztárából egymillió forintot (!) jegyzett a tiszai vasútra, mikor pedig Zágrábban meggyalázták a magyar címert, katonai pompával állíttatta ismét vissza. A köszönet részünkről az volt érte, hogy neve vagy születése napján úgyszólván soha egyetlenegy magánházon se volt zászló – mert akkor még tényleges szabadság volt s az tűzte ki, aki akarta –, koronázása 40. évfordulóját is szinte csak hivatalosan ünnepelték nálunk.

Mikor Vilmos német császár látogatását a magyar fővárosban fogadta, több éljent kapott az, mint ő, sőt ő úgyszólván nem is kapott, csak az. Úgy látszik, már akkor megvoltak nálunk a Hitler-szimpátiák, hiszen mi sohasem a németet, hanem mindig csak az osztrákot és a katolikust gyűlöltük, s diákkoromban, mint említettem, még a tiszta katolikus Keszthelyen is mindenki azt beszélte, hogy mennyivel jobb volna magyar királynak (a porosz és protestáns) Vilmos császár, mint a mienk. Kívánságuk 40 év múlva teljesült s Hitler alakjában részünk volt benne, bár az a „pech" ért bennünket, hogy Hitlernek is csak a szelleme volt Habsburg- és papellenes, ő maga katolikusnak és osztráknak született.

Ferenc Józsefet mindenki értékelni tudta, csak mi nem. Talán az egész világtörténelemben senki se született annyira királynak, mint Ferenc József. Senki se tudott annyira király módjára viselkedni, mint ő. Hallatlan nagy úr volt. Frigyes Vilmos azt mondta: Valahányszor vendég vagyok a bécsi Burgban, parvenünek [az előkelő körök szokásait majmolónak] érzem magamat. Még főhercegek és főhercegnők is csak úgy jelenhettek meg előtte, ha előzetesen kérték a kihallgatást, egyetlen fia is így ír neki: Felség, Édes Apámuram! Miksa főherceg, a csak egy évvel fiatalabb öccse: Felséges Uram, Kedves Bátyám! Még a büszke Ferenc Ferdinánd trónörökös is nemegyszer ezt a kifejezést használja: Térden állva kérem felségedet. Ő maga pedig csak így válaszol nekik: Kedves Rudolf! Kedves Ferenc! Kedves Miksa!

Egy amerikai újságíró azt írta, hogy mikor Ferenc József utazik, talán még a szenet is fehérre mossák tiszteletére az udvari vonaton. Félelemmel vegyes tisztelet fogott el mindenkit,

aki színe elé készült lépni, pedig láttuk, hogy ez egyébként milyen könnyű volt még parasztasszonyoknak is. Portalés azt írta, hogy sem az orosz cár, sem a német császár előtt nem érezte azt az elfogódott érzést, amit Ferenc József előtt. Roosevelt, amerikai elnök pedig Ferenc Józseftől kijövet azt mondta, hogy ez nem is király, hanem maga a királyság. Mikor 1863-ban Frankfurtban megnyitotta a német fejedelmek gyűlését, mindenki bámulta azt az előkelőséget, hideg fölényt, méltóságot, de amellett gőgnélküliséget, mellyel e fényes testületben elnökölt, pedig akkor még a kor és tapasztalatlanság nem adhatta neki azt a tekintélyt, amit öreg korában.

Ferenc József úr volt és úr tudott lenni komornyikjai és családja tagjai előtt is, tehát azok szemében is, akik előtt nem király volt, hanem ember, mert ő mint ember is nagy volt. S ez annál bámulatosabb, mert mint láttuk, fényűzésre, a maga személyét illetően, semmit se költött s az az egyszerű vaságy a szobájában s az a takarékosság, hogy még az ívpapírt is kettévágta, hogy kevesebb fogyjon belőle, aligha lett volna alkalmas arra, hogy tekintélyt adjon neki. Bizonyára a megközelíthetetlen jellem, az erkölcsi feddhetetlenség s az, hogy annak ellenére, hogy olimposzi magasságban élt, mégis oly melegszívű, közvetlen és egyszerű volt, ez adta neki ezt a nagy tekintélyt.

Mikor 1887-ben Kolozsvárott járt, az ottani nemzeti színház derék öreg magyar portását elfelejtették arra figyelmeztetni, amire a visegrádi bírót, s a jó magyar valósággal karon fogta a királyt és úgy segítette ki a hintóból. A jelenetet látó udvari emberek ereiben szinte megfagyott a vér a hallatlan merénylet láttára, hiszen még a kabinetirodai titkárok és hadsegédek is csak három lépésre közelíthették meg, de Ferenc József ettől a becsületes, jóakaratú embertől nem vette zokon a rosszul alkalmazott szeretetet. (Az is jellemző, hogy mikor ugyanitt az egyik iskolában meglátta az új, nyilvánvalóan ez alkalomra beállított padokat, azt mondta, hogy ő a régi, elhasznált, diákoktól összefirkált padokat szeretné látni.)

Hogy mit jelentett Ferenc József a magyar életben, azt mutatja, hogy az ezeréves magyar törvénytár állítólag 70-78 törvényéből 20-28 Ferenc József nevében jelent meg, pedig ő nem aláírógép volt, hanem valóban szellemileg is belefolyt minden uralma alatt megjelent rendeletbe. Még utazása alatt is állandóan dolgozott és államügyeket intézett, s például Heves megyének van olyan közigazgatási rendelete, melyet Afrikában, a szuezi csatorna megnyitási ünnepélyén írt alá. Hogy mindenhez értett is és mindenről tájékozódva is volt, azt nemcsak a visegrádi jegyző, hanem mások tanúságából is tudjuk, s mivel mindent maga intézett, mégpedig nemcsak gépiesen, hanem az ügybe való belemélyedés és érett megfontolás után, emlékezőtehetsége pedig tüneményes volt, mindent tudott is, ami az országban történik. Ezáltal lehetőség szerint biztosítani tudta a közéleti tisztaságot, mely pedig tulajdonképpen az egész állami élet és rend alapja. Ha több volt a munka, többet dolgozott, mert ő lévén az állam első és leglelkiismeretesebb hivatalnoka, nem tűrte, hogy elintézetlen ügyek maradjanak. Ezért aztán télen négy, nyáron fél négykor kelt (viszont este nyolc órakor lefeküdt).

Jellemző, hogy erre az emberre Gopcevic Spirádon azt mondja, hogy a zsebében állandóan egy kis akasztófát hordott. Az eddigiek után erre már felesleges is azt mondanunk, hogy nem igaz, sőt az, aki ezt elhitte, nem is sejtette, ki volt Ferenc József.

Ami a Világos utáni akasztásokat és börtönzéseket illeti, még ha ő maga közvetlenül rendelte volna el őket s nem lett volna akkor még húsz éven aluli, láttuk, akkor se lett volna benne semmi elszörnyülködni való, mert hiszen akkor semmi se történt több, mint ami ilyen alkalmakkor a történelemben azelőtt is és azóta is történni szokott, sőt annál sokkal kevesebb. Amellett a szemtelen kihívás és ostoba dac mellett pedig, amit a 48-asok első tájékozatlanságukban, naivságukban és elbizakodottságukban kihívóan nem a saját királyuk, hanem a cár előtti meghódolásukkal mutattak, nagyon is enyhe volt a büntetés.

Ferenc József nem úgy volt nagyúr, hogy mikor Bécsben a Ringen egy közkatona temetésével találkozott, meg ne állíttatta volna hintaját és ne tisztelgett volna a koporsó előtt, sőt mikor egyik lakája, Legrenzi megbetegedett, zsúfolt napirendje és hajszolt élete közepette is

ne lett volna ideje arra is, hogy naponta kétszer is (!) meg ne látogassa. Mikor Fehérváry, a magyar miniszterelnök Berlinbe akart utazni, hogy az ottani világhírű Sonnenburg professzorral operáltathassa meg magát, nem engedte oda, hanem ő hozatta el hozzá a híres professzort s természetesen fizette ennek költségeit. Majdnem szabály volt nála, hogy az özvegyek és árvák számára hivatalból előirányzott összegeket – ő, az annyira takarékos uralkodó – kétszeresére, háromszorosára emelte, sőt láttuk, hogy merénylője anyjának is évi kegydíjat utaltatott ki, pedig annak bizonyára aligha volt hozzá képe, hogy kérje.

Nemcsak nem pazarolt és fényűző nem volt, hanem még a maga kényelméhez se volt semmi érzéke. Oly távol állt tőle az önzés és ebben annyira nem volt nagyúr. Állítólag még azt a szenet is fehérre mosták, melyet az ő vonata használt, de ő maga *a közbakák szivarját, a virginiát szívta.* A schönbrunni kastélyban 1440 szoba volt, mégse volt benne modern WC, se fürdőszoba, mert mikor épült, még ilyesmi nem volt, ő pedig a maga kényelmére nem költött, nem alakíttatta át.

A Burgban a lakosztálya sötét és barátságtalan volt, de nem érezte szükségét, hogy segítsen rajta. Ischli nyaralója pedig olyan kicsi és igénytelen, hogy aki látja, el se hinné, hogy ez volt egy 50 milliós birodalom urának s egyébként is a világ egyik leggazdagabb emberének legkedvesebb nyári tartózkodási helye. Itt a helyszűke miatt oly kicsi volt a hálószobája, hogy szekrény már nem fért el benne. Vízöblítéses WC természetesen itt se volt. Ma tehát egy pesti proletárcsalád kényelme is nagyobb, mint Ferenc Józsefé. S nem azért, mert a kényelmet akkor még nem fedezték fel, hanem mert a nagyúr nem igényelte a maga részére. Mikor a villamos szélmotort bemutatták neki, tetszett neki, de fel azért nem szereltette. Gyalog ment fel a harmadik emeletre is még öreg korában is, s akkor is, ha volt felvonó. Autóba is csak egyszer ült bele, akkor se szívesen.

Egyik egész bámulatos nagysága volt Ferenc Józsefnek az, hogy a hízelgés iránt teljesen érzéketlen volt, a népszerűség-hajhászást pedig egyenesen megvetette. Amelyik főherceg vagy miniszter ezt hajhászta, lenéző kritikával illette. (Kálnoky monokliját se tudta bevenni a gyomra. Ficsúroskodásnak tartotta.) Igen sokat adott a látszatra annyiban, hogy vigyázott, hogy alattvalói ne lássanak és ne halljanak róla soha olyat, ami szégyen, sőt olyant se, ami nem királyi. De egyébként nem érdekelte, hogy mit mondanak róla és hogy dicsérik-e vagy nem. Nem hiúságból tette, amit tett, s nagyon is tisztában volt vele, milyen értéktelen és múlandó dolog a tömegek kegye.

De másképp lett volna minden, ha 48-as vezetőink nem éppen az ellenkező fából lettek volna faragva! Hisz láttuk, hogy még Széchenyi és Deák is sokszor hallgattak, mikor lelkiismeretük a tiltakozást parancsolta volna, de népszerűségük elvesztésétől jobban féltek, mint amennyire meggyőződésükhöz ragaszkodtak. Batthyányt is ez a gyöngeség vitte a vérpadra, nem pedig az udvar bosszúja. Pedig ez a három jellemes férfiú még kivált a többi 48-as közül, mert a többieknek mindenben csak a népszerűség volt az irányadójuk.

Ferenc József és a nők

Miközben Ferenc Józsefet dicsérgettük és kiemeltük, mennyire vigyázott, hogy alattvalói soha ne hallhassanak róla olyat, ami az uralkodóra kötelező példaadással ellenkezik, bizonyára olvasóinknak már fúrta az oldalát a Schratt Katalin-ügy. Vizsgáljuk meg tehát Ferenc Józsefnek ezt az „árnyoldalát" is. Rámutattunk már, hogy Ferenc József nem volt az a keresztény mintakép, ami II. Ferdinánd, I. Lipót vagy V. Ferdinánd. Ő nem volt se annyira vallásos, se annyira egyházias, se annyira keresztény, se mint ember, annyira feddhetetlen, mint ők, s meg is adtuk az okát, hogy miért.

Ne feledjük azt se, hogy ember sohasem lehet egész tökéletes s csak Krisztus Urunk mondhatta el azt magáról, hogy „ki fedd meg engem közületek a bűnről?" Még papokban, szerzetesekben, pápákban is vannak gyarlóságok, sőt nemegyszer bűnök is, nem egy uralkodóban, akinek a kezében levő nagy hatalom és a hízelgés, mely természetszerűleg körülveszi, még inkább megnehezíti a bűntelen életet.

Egy szuverén [uralkodó] nemi tekintetben is sokkal nagyobb kísértéseknek van kitéve, mint a közönséges ember, mert hiszen úgyszólván minden elérhető számára, s ha valamely női szépség iránt érdeklődést mutat, az illető egyenesen kitüntetésnek tekinti a fenséges kegyet. (Kivéve természetesen, ha igazi katolikus az a szépség.) S ne felejtsük azt se, hogy Ferenc Józsefnek Erzsébet különcködései és állandó utazásai miatt úgyszólván egész életén át cölibátusban [nőtlenségben] kellett élnie, mint a papoknak, ha kifogástalan keresztény életet akart élni.

Ferenc József szerelemből házasodott, s úgy látszik (de nem bizonyos), se Erzsébet előtt, se utána nem is volt más szerelme. De az is bizonyos, hogy Erzsébettel nem voltak összeillők, s házassága szerencsétlen házasság volt. Alig is képzelhető férfi, akivel a különc, szeszélyes és idegbeteg, a minden szokottat hamarosan megunó Erzsébet egy egész életen át boldog házasságban tudott volna élni.

Zsófia főhercegnő választott feleséget a fia részére, de ő nem Erzsébetet, hanem Erzsébet idősebb testvérét választotta. Ferenc Józsefnek azonban a kisebbik lány tetszett meg, az akkor még csak 15 éves Erzsébet, s rögtön végérvényesen kijelentette, hogy vagy ő lesz a felesége, vagy senki. Talán ez volt az egyetlen eset, hogy Ferenc József nem hallgatott az anyja szavára s ezt meg is kellett bánnia. Az, akit anyja választott, valóban királynénak való volt. Az is nagyon szép volt (bár nem annyira, mint Erzsébet), de ő okos és normális is volt, míg Erzsébet nem volt az. (Már ti. normális, mert ami a szellemi képességeket illeti, még nénjét is felülmúlta. Egész különlegesen tehetséges nő volt.)

Az egymásnak ellentmondó források miatt nehéz az igazat kitalálni, de azt körülbelül tényként fogadhatjuk el, hogy Erzsébet egyéb panaszai mellett (például, hogy anyósa Ferenc József előtt több volt, mint ő) hűtlenséggel is vádolta férjét s emiatt hisztérikus gőgjében és megsértődöttségében egyszer egyszerűen faképnél hagyta és elment tudta nélkül utazni. Ezzel kezdte meg később kórossá vált kóborlásait.

Erzsébet hűtlenségi vádját nem vehetjük komolyan és leghűbb életrajza, a Cortié például e vádat meg se említi. Ellenben azt írja, hogy Ferenc József 11 éves házas korában épp oly szerelmes volt feleségébe, mint az esküvőkor. (Corti: Erzsébet, Révai kiadás, 1935., 115. o.)

Ha nem teljesen légből kapott ez a vád, akkor Ferenc József legfeljebb csak azért foglalkozhatott más nőkkel, hogy felesége féltékenységét felkeltse (szerelmesek között igen gyakori) s így kényszerítse Erzsébetet dacossága abbahagyására. De még ha igazi és érzéki vonzalom is lett volna Ferenc József e viselkedésének oka, még akkor is bajos mindjárt a legrosszabbra gondolni olyan férfi részéről, aki szerelmes volt feleségébe, akinek az anyja is minden lépésére vigyázott, aki az anyjára annyira hallgatott és végül aki annyira kényes volt uralkodói és emberi hírnevére és akiben olyan nagy volt az erkölcsi érzék.

Ferenc József ez ügyben való viselkedése is igen rokonszenves. Hogy ugyanis azonnal felesége után szaladt, azt nem lehet csak uralkodói és udvara hírnevének féltésével magyarázni. A rosszakaratú figyelők számára ennek a hírnévnek még jobban ártott az a komikum, melyet a férje elől menekülő feleség szolgáltatott. Ha nyugodtan hagyta volna, hogy menjen, ahová akar, talán ki se tudódott volna a dolog, s egyébként is a pénzpazarló és hazulról egészen szegény Erzsébettel szemben éppen elég fegyver lett volna a kezében az, hogy nem küld neki pénzt.

Kétségtelen tehát, hogy Ferenc József elsősorban szeretetből s aztán lelkiismeret-furdalásból alázta meg magát így a felesége előtt. Hogy esetleg lelkiismeret-furdalása is volt, még nem jelenti azt, hogy meg is csalta, mert hiszen ha csak foglalkozott más nővel – még ha csak felesége miatti szerelme miatt foglalkozott is –, az sincs rendjén s az igazi keresztény férjet emiatt is bánthatja a lelkiismeret. A „The Martyrdom of an Empress" [Egy császárnő mártíromsága] című angol mű, melynek szerzőjének egy Erzsébettel egész bizalmas viszonyban levő francia arisztokrata hölgy látszik, s melyből az adatunkat vettük, azt írja, hogy Ferenc József ekkor térden állva kért Erzsébettől bocsánatot.

Ez megint csak Ferenc Józsefnek válik becsületére, mert helyesen és éles pszichológiával állapítja meg az egyébként inkább újságíró, mint történetíró módjára író Perlaky Lajos „Ferenc József" című művében (155. o.), hogy „ebben az elhibázott házasságban talán egyik fél sem volt bűnös, de hogy a tragikus fél Ferenc József volt, az bizonyos".

Hogy Ferenc József valaha megcsalta volna Erzsébetet, az nincs bizonyítva, de hogy az ő helyzetében s az olyan feleséget, mint Erzsébet, száz férj közül 90 megcsalta volna, az bizonyos. Ferenc Józsefet felesége különcsége és idegbetegsége valóságos cölibátusságra kárhoztatta, ha megcsalni nem akarta. S ismétlem: nincs bizonyítva, hogy Ferenc József nem tartotta meg még ezt a cölibátust is, és ha valaki nem hiszi, csak azért nem hiszi, mert valóságát szinte lehetetlennek tartja. De miért botránkozik akkor s miért pletykázza azt, aki csak arra volt gyönge, ami a botránkozó szerint úgyis „lehetetlen"?

Ami már most a fő botránykövet, Schratt Katalint illeti, a valóság egészen más, mint a közvélemény és a pletyka elképzeli. Igaz, hogy Schratt Katalin színésznő volt, de Ferenc József nem mint színésznőt ismerte meg. Igaz, hogy Schratt Katalin Ferenc József barátnője volt, de nagy kérdés, hogy olyan értelemben volt-e barátnője, amit a „barátnő" szó egy férfival kapcsolatban jelent. Schratt Katalin barátja, szórakoztatója volt Ferenc Józsefnek, s kapcsolatukban ez volt a lényeg, még akkor is, ha mellesleg és idők folyamán „barátnőjévé" is lett volna, ami nem nagyon valószínű. Ha nem tudnánk, milyen gyarló az ember s milyen nehezen lehetséges, hogy egy nő valakinek barátja legyen éveken át anélkül, hogy barátnőjévé is ne váljék, kereken ki is mondanánk, hogy csak a barátja volt, de nem a barátnője.

Schratt Katalin természetesen szép is volt, de nem a szépsége miatt lett Ferenc József barátja. Neki nem a szépség, hanem a jó fellépés, a rendkívül vonzó és természetes modor, a természetesség s emellett a nobilisság [nemesség, finomság], diszkréció és okosság volt a fő értéke s e révén került Ferenc József közelébe. Ha felhívjuk rá a rosszmájúak figyelmét, hogy Ferenc József már a hatvan felé járt, mikor Schratt Katalinnal megismerkedett (Schratt Katalin 25 évvel volt nála fiatalabb), és hogy nem is ő ismerkedett meg vele, hanem más ismertette meg vele, mégpedig ez a más egyenesen a felesége, Erzsébet királyné volt, akkor bizonyára már a pletykázók is hajlandók kevésbé botránkozni.

Schratt Katalinnal először Erzsébet királyné ismerkedett meg, nem Ferenc József. Neki, mikor látta kellemes lényét, természetességét, mindig egyformán derült kedélyállapotát, sohase fárasztó s ezért az idegzetre nagyon megnyugtatóan ható társalgását, az jutott eszébe, milyen jó hatással lenne e nő társasága az ő munkában felőrlött, zaklatott, egyhangú életű, soha üdülésben, szórakozásban nem részesülő férjére, aki őbenne nem találta meg azt az élettársat, aki mellette ezt az ő viszonyai között annyira szükséges szerepet betölthette volna. A maga hibáját akarta ezzel Erzsébet helyrehozni, a maga lelkiismeretét akarta ezzel megnyug-

tatni. Mivel ekkor már ő se volt fiatal, semmiképpen se hozta volna össze királyi férjét olyan nővel, aki nála fiatalabb volt s gyanakodhatott volna rá.

Számítása bevált: Ferenc József is megszerette Schratt Katalint s rendkívül jól érezte magát társaságában, mely eleinte mindig hármasban volt Erzsébet királynővel. Eleinte még csak ilyen táviratok mentek hozzá Ferenc Józseftől: „A császárné szívesen látja Önt villájában holnap három órakor villásreggelire. Kérem, táviratozzon azonnal, elfogadja-e. Hálás köszönet leveléért. F."

Vagy: „Császárné keddre meghívja ebédre hármasban. Kérem, azonnal táviratozzon, elfogadja-e vagy nem. Ferenc József."

És utána Erzsébet királynénak táviratozik Ferenc József: „A császár és király a felséges asszonyhoz, Lainz bei Wien. Válasza befutott. Biztosan jön holnap három órakor. F."

Kétségtelen, hogy így nem bűnös viszonyok szoktak kezdődni.

Nemsokára jött Rudolf halála s félbeszakította a hármasban való reggelizéseket. Mikor Ferenc József utána megint folytatni akarta e találkozásokat, Erzsébet már nem vett részt rajtuk. Rosszul alszik – mondta megokolásul –, nem tud felkelni korán. Később pedig már otthon se volt, hiszen mindig utazott. Így váltak a találkozók mindig kettesekké. Aztán Ferenc József villát vásároltat Schratt Katalinnal (a pénzt természetesen a császár adja, de még mindig Erzsébet királyné tanácsára), mégpedig Schönbrunn közvetlen közelében. A schönbrunni park egy hátsó kis ajtaján kilépve a császárnak csak az országúton kellett átlépnie s már a Schratt-villa kapujánál volt. Mivel a megvett villa átalakításakor nagy földmunkákat is végeztek, már azt beszélték, hogy földalatti folyosó készül a két kastély között. Az természetesen nem készült.

Schrattnak egy, még nála is szebb színésznő társa, ki grófné lett, így nyilatkozik róla: „Kezdettől fogva és mindenek felett legkedvesebb kolléganőm volt. Nincs a világon még egy olyan jó, becsületes és őszinte teremtés, mint ő. Minden gondolata előkelő és tiszta. Nevetséges, amit az emberek beszélnek. Schratt Katalin egész bizonyosan nem szeretője a császárnak." Hát még ha ez a színésznő nemcsak kartársnőjét, hanem Ferenc Józsefet is ismerte volna!

Schratt a pletykák miatt egyenesen Erzsébet királynéhoz fordul s azt írja neki, hogy ő ezek után nem jelenhet meg többet a császár előtt, hogy ne folytatódjanak az aljas híresztelések. Schrattnak e barátnője szerint, kihez Schratt Katalin mindenben bizalmas volt, akkor a meggyanúsított ezt a levelet kapta Erzsébet királynétól: „Kedves, Tisztelt Schratt asszony! Vannak kedves és szíves asszonyok, akik hajlandók a férjük barátnőjét a közös otthonban fogadni. De nincs anya, aki képes lenne rá, hogy férje szeretőjét meghívja gyermekei asztalához. Éppen ezért Valéria lányom kéri a nevemben, hogy örvendeztesse meg és jelenjék meg nála uzsonnára." (Kürenberg-Vajda: Schratt Katalin, II. kiadás, 169-170. o.)

De persze azért a kárörvendő, rosszindulatú célzások, tréfák és gúnyolódások rendületlenül folytatódtak tovább egész Ferenc József haláláig, mert az emberek, bécsiek éppúgy, mint magyarok, nagy örömüket lelték abban, hogy Ferenc József se különb a Deákné vásznánál, ő is csak épp oly ember, mint ők. De sajátságos, hogy ugyanakkor lenézés is jelentkezett iránta, hogy miért nem különb ember, mint ők. Még az is előfordult, hogy egy főhercegnő, mikor dorgálásra kellett megjelennie a császárnál, a kihallgatásról kijőve, az előszobában ezzel a gúnyos megjegyzéssel próbálta leplezni szégyenét: „Schratt úr ma rossz kedvében van."

Erre én csak azt mondom, hogy ez a főhercegnő aligha volt olyan feddhetetlen életű, mint Schratt Katalin.

Aztán azt is kitalálták, hogy a bécsiek azért hívták Ferenc Józsefet kedélyesen „der alte [öreg] Prohaska"-nak, mert mikor egyszer éjszaka Schratt Katalintól kilopózott és a villa személyzete nem ismerte meg, mint Prohaska mutatkozott be, hogy a feltűnést elkerülje. Pedig mindenki tudja, hogy Ferenc József „Prohaska" neve csak onnan keletkezett, mert egy ottakringi „Prohaska" nevű öreg hivatalnok a megszólalásig hasonlított hozzá.

A Schratt-pletykákat és csiklandós történeteket a külföld is rendkívül élvezte, s a dolog például Anglia protestáns közvéleményét is rendkívül érdekelte. Úgy látszik, még ők is példaképet láttak a tőlük ugyancsak messze lakó Ferenc Józsefben, melyet aztán olyan jól esett sárba rántani s megállapítani róla, hogy nagyon gyönge kis példakép. Persze vele együtt lehet aztán lehúzni a katolicizmust, sőt a pápát is.

A már említett Gribble-féle Ferenc József-életrajz is természetesen csak egyszerű bűnös viszonyt lát Ferenc József és Schratt Katalin ismeretségében, bár arról is tud, hogy Erzsébet királyné hozta létre az egészet. „Ha uralkodók – írja a legnagyobb természetességgel – éveik virágában állnak és feleségüktől elhidegültek, nem szoktak elvből lemondani más szerelmi vigasztalásokról és semmi okunk sincs feltenni, hogy Ferenc József ebben kivétel volt."

Milyen farizeusság! Hát talán csak uralkodók szoktak így csinálni? Katonatisztek, proletárok, sőt pedagógusok nem? Írók sem? És talán Ferenc József nem volt százszor különb, mint a közönséges uralkodók, például mint a botrányos erkölcsű VII. Edward?

Nagyon gyönge kis érv a Gribble-é, mert hiszen éppen az a lényeg, hogy vannak vallásos és vallástalan, vannak jellemes és jellemtelen, vannak komoly és léha, lelkiismeretes és lelkiismeretlen emberek és uralkodók, és éppen azt kellene eldönteni, hogy Ferenc József melyik csoportba tartozott. Minden adat és érv amellett szól, hogy nem az erkölcsileg gátlástalanokéba.

Úgy látszik, ennek Gribble is tudatában van, mert kedélyes megokolásához ő is hozzáteszi, hogy: „Azonban nála csak nagyon korlátozott értelemben lehet „ledérségről" beszélni és életének ez a korszaka egészen rövid tartamú volt. Az egyetlen nő, akinek nevét ebben a viszonylatban meg kell említenünk, Schratt Katalin asszony." (Úgy látszik, Gribble arról semmit se akar tudni (pedig tudja), hogy Ferenc József nem „évei virágában" ismerkedett meg vele, tehát még az ő, a bűnt oly természetesnek találó felfogása szerint se lenne ok itt szerelmi viszonyra gondolni.)

„A császár viszonya Schratt asszonyhoz – írja mégis – nyilvánvaló dolog és épp oly kevéssé lehetne kétségbe vonni, mint magát a császár házasságát. Schratt asszony egyszerre bizonyos fajta nemzeti intézménnyé vált és maradt is, akit udvari körökben elismertek, ha nem tartottak is teljesen megfelelőnek. Így egész magától értetődő dolog lett, hogy ha a császár Ischlbe ment, akkor ő is odament a villájába (a Schratt-villába) és Ferenc József a teáját naponta az ő társaságában itta. Közben Schratt úrról kevés szó esik. Kapott jó állást, ott hasznosan és jövedelmezően foglalkoztatva van, ezért többnyire a háttérben marad."

Ebből láthatjuk aztán, hogy Gribble az értesüléseit mennyire az ujjából, illetve egyszerűen csak rosszmájúságából szopja s egész meséket talál ki felfogása alátámasztására. Látjuk, hogy nem is sejti, hogy „Schratt úr" nem Schratt Katalin férje, hanem a papája volt, aki viszont jómódú fuvaros vállalkozó volt s így nem szorult rá semmiféle hivatalra. Igaz, volt Schratt Katalinnak férje is, de az nem Schratt úr volt hanem Kiss úr, Ittebei Kiss Miklós, tehát magyar ember, sőt egyenesen egy aradi vértanú, Kiss Ernő rokona. (Sőt, mint láttuk, Schratt életrajzírója azt hiszi, hogy magának a vértanúnak a fia volt, mert nem tudja, hogy az agglegény volt.) Azt viszont említettük már, hogy Kis Ernő aradi vértanú mérhetetlenül gazdag ember volt s az volt Schratt Katalin férje is (csak később nyakára hágott a vagyonnak).

Schratt Katalin, mint színésznő ismerkedett meg férjével s házasság – kölcsönösen szerelmi házasság – lett a vége, mely azonban – mint az ilyen házasságok szoktak – csakhamar elhidegülésbe ment át s a házastársak annyira külön éltek, hogy Kiss Miklós, aki egyébként diplomata volt, messze idegenben tartózkodott. Kiss Miklós (Schratt Katalin is úgy szerepelt, mint „Frau Kiss") 1906-ban halt meg s a házastársak elhidegülésének semmi köze sem volt a Ferenc Józseffel való ismeretséghez. Egy fiúk is volt: Kiss Antal, aki később, de csak a maga személyére, báróságot is kapott, gyermektelen volt s együtt élt anyjával, ennek Ferenc József halála után 25 évvel bekövetkezett haláláig. Tehát Schratt Katalin is annyi idős korában halt meg, mint Ferenc József, hiszem említettük, hogy nála 25 évvel volt fiatalabb. S lám, a lelkiismeretlen Gribble milyen meséket talált ki „Schratt úr"-ról s annak jó hivatalban való elhelyezéséről!

Az igaz, hogy Schratt Katalinnak Ischlben is volt villája s ha Ferenc József ott tartózkodott, akkor lehetőség szerint ő is ott volt, s ott is együtt szoktak reggelizni, de ehhez nem kellett szükségképpen szeretőnek is lenni, mert ha csak az örömtelen és munkával agyonhajszolt császár mulattatója volt, tehát csak az, akinek Erzsébet királyné szánta, akkor is szükség volt rá Ischlben is, nemcsak Schönbrunnban. Az is igaz, hogy Schratt szolgaszemélyzete udvari személyzetszámba ment s az itt szolgáló lakájok felvételét épp oly szigorú mértékkel intézték, mint magában a Burgban, de hát ez is inkább bizonyítja azt, amit állítunk, mint cáfolja.

Igaz az is, hogy Schratt Katalin nagy személyiség volt. Lakása fényes volt és pazar, ékszere annyi és oly értékes, mint kevés másnak. Nemcsak Ferenc József árasztotta el velük ugyanis, hanem Európa minden valamire való személyisége. Mert mindenki, aki nevezetes személyiség volt és Bécsben járt, Schratt Katalinnál is látogatást tett, uralkodók, trónörökösök, főhercegek, világnagyságok egyaránt. Mindenki óhajtott vele megismerkedni, részint kíváncsiságból, részint, mert Ferenc József bizalmasának tartották, s azt hitték, hogy az „öregurat" az ő révén lehet legjobban megközelíteni.

Ebben tévedtek, mert megközelíteni az ő révén se lehetett, hiszen Schratt Katalin éppen azért volt olyan kedves Ferenc József előtt, mert finom volt, tartózkodó, diszkrét és előkelő, mert helyzetével sohasem próbált visszaélni, politikába, közügyekbe nem avatkozott és főképpen, mert tudott hallgatni. Tőle ugyan a „profanum vulgus" [a köznép] semmit meg nem tudott a királyról.

Évtizedes ismeretségük alatt csak kétszer-háromszor szánta rá magát arra, hogy Ferenc Józseftől valamit kérjen, de akkor se nagyravágyása kielégítésére. (Például egy híres színésztársát szabadította ki abból az ideggyógyintézetből, melybe hozzátartozói záratták azon a címen, hogy nem beszámítható. Bizonyára nemes és önzetlen közbenjárás.)

Ezek a királyi és főhercegi látogatások tehát szintén nem bizonyítják, hogy Schratt Katalin szerető volt, legfeljebb azt, hogy annak gondolták. Sőt még azt se. Tény ugyanis, hogy Schratt Ferenc József bizalmasa volt, hiszen naponta órákon át együtt volt vele. Azt hitték tehát az illetők, hogy tőle esetleg olyan értesülést szerezhetnek, melyet máshol nem, sőt esetleg magára a császárra is befolyással lehetnek általa, amiben egyébként tévedtek. Az tény, hogy a császári család tagjai rögtön Ferenc József halála után tüntetően mellőzték Schratt Katalint.

Zita, a későbbi királyné, már az első véletlen találkozáskor (még Ferenc József életében) úgy viselkedett vele, hogy látnia kellett, hogy nem óhajt vele összeköttetést. Ezt Schratt Zita büszkeségével magyarázza, pedig ez csak Zita királyné magas erkölcsiségének jele volt. Mivel ugyanis pletykára adott alkalmat, a császárnak Schratt-tal való kapcsolata akkor is helytelen volt, ha semmi bűn nem volt benne.

Lehet azonban, hogy az öreg Ferenc Józsefnek a folytonos munkába és egyhangú életbe való valóságos belesavanyodása elég ok volt arra, hogy – ha bűn nem volt a dologban – ezt a felüdülést megengedhesse magának akkor is, ha pletykára adott vele okot. Zita királyné viselkedését mégis helyesnek kell mondanunk. Őt a kíváncsiság gyarlósága nem vezette Schratthoz, ezen kívül pedig semmi ok se volt arra, hogy a trónörökös neje a császár szórakoztatójával barátságot tartson fenn, ha ez a szórakoztató nem is volt bűnös.

Mikor Schratt Ferenc József ravatalánál megjelent, a császári ház tagjai rá se néztek (de hát józan ésszel nem is várhatta, hogy ott őt ők mulattassák), ezért Schratt Katalin a temetésre már el se ment. Még a jóságos Mária Valéria is, akit anyja hozott össze vele, láthatóan kerülte vele később a találkozást. De még mindezek se bizonyítják azt, hogy a család tagjai Schrattot a császár bűntársának gondolták. Az iránta való ellenszenvet az is megokolja, ha csak arra gondoltak, hogy a császárt miatta pletykázzák, tehát császári tekintélyét rontotta.

Gribble így folytatja: „Azonban nemcsak teára jelent meg a császár Schratt asszonynál, hanem alkalomszerű látogató is volt és ezeknek a látogatásoknak egyike igazán drámai eseménnyel záródott. Egész éjfélig maradt és mások érzelmeire való tekintettel a házat zavartalanul akarta elhagyni. Nem lévén hozzászokva, hogy rejtett utakon járjon, nekiment valaminek és

így felriasztotta álmából a szakácsnőt, aki abban a hitben, hogy éjszakai betörő, hálóruhában és kezében gyertyával, vakmerően lejött a lépcsőn. Éppen segítségért akart már kiáltani, mikor Ferenc József odasúgta neki: Nem látja, ostoba teremtés, hogy a császár vagyok? Erre a szakácsnő észre térve, de viszont nem tudva, hogy hasonló helyzetben mit ír elő az etikett, térdre esett császári ura előtt és tele torokkal énekelni kezdte a császárhimnuszt: Tartsd meg Isten Ferencet, a császárt!"

Az egész eset annyira ostoba és szenzációhajhászó, hogy bizonyára nem szorul arra, hogy külön is mondjuk, hogy nem történt meg. Schratt Katalin estélyeket is szokott rendezni villájában s ezeken időnként (nem gyakran) a császár is megjelent, de világos, hogy ilyenkor a leírt furcsa jelenet nem történhetett meg. Ilyenkor, mikor nagyobb társaság volt együtt, akiket Schratt mindig a császár előzetes engedélyével hívott meg, aszerint, hogy őfelsége kikkel akart megismerkedni és együtt lenni, Ferenc József bizonyára nem titokban s melléklépcsőkön hagyta el a villát.

Még ha lettek volna is titkos légyottjai barátnőjével, bizonyára akkor se magának kellett volna a sötétben botorkálnia, hanem maga Schratt kísérte volna le egész a kapuig akkor is, ha ez titkolózva történt volna. Schrattnak ez esetben se volt szüksége arra, hogy elbújjék s így a császárt egyedül engedje távozni, hiszen ha a titokban kisurranó császár valakivel találkozik, ha egyedül van, akkor is mindenki tudta volna, hogy kitől jön. Ha pedig csakugyan megtörtént volna az a szakácsnővel való találkozás, akkor alighanem az történt volna, ami a visegrádi asszonyokkal, hogy rémületében nem tudott volna szólni, nem pedig az, hogy torkaszakadtából énekelni kezdi a „Gott, erhalte"-t (melynek Gribble természetesen a szövegét is összekeveri az angol himnusszal).

Az igazság az, hogy Ferenc József nem teázni szokott Schratt Katalinnál, hanem reggelizni. Mindig korán reggel, hat órakor jelent meg, majdnem minden nap az említett kis hátsó kapun át a Schratt villában, ahol természetesen csöngetnie se kellett, hanem várták s az ajtó szinte automatikusan kinyílt előtte. Ferenc József azért ment társalogni, felüdülni éppen ilyen kora reggeli időben, mert napirendjébe éppen ez illett bele legjobban.

Azonban éppen ez az állandó reggel hat órai látogatás is egyik igen erős bizonyíték arra, hogy felüdülni, egészségi okokból járt a 60, 70, majd 80 éves császár Schratt Katalinhoz, nem pedig szerelmeskedni. Akkor semmiképpen se reggel hatkor járt volna oda. A Schratt-villában igen nagy áldozatot is jelentett ez a túl korai látogatás, mert természetesen Schratt nem este nyolckor szokott feküdni, mint Ferenc József, s nem is fél négykor kelni. De világos, hogy mégis készen várta a császárt mindig minden és mindenki. Ezekért a nagy áldozatokért vette Ferenc József Schratt Katalinnak a gazdag ajándékokat.

Ez esetben még azt is ellenőrizni lehet, hogy honnan vette Gribble a meséjét és mennyi igaz belőle. Kürenberg Schratt-életrajza ugyanis megemlíti, hogy egyszer, de hangsúlyozza, hogy „csak egyetlen egyszer" előfordult, hogy elaludt a szakácsnő s vele az egész ház, a császárt reggel hatkor (nem pedig éjjel) nem várta senki s ezért csöngetnie kellett, hogy bejuthasson. Természetesen egyszerre nagy rémület, sürgés-forgás keletkezett a véletlen elalvás miatt s a császárnak a szalonban kellett várnia, míg Schratt felöltözik, mert természetesen ekkor ő se volt készen. Ebből keletkezett aztán Londonban s onnan aztán visszajött Bécsbe és Magyarországra is Ferenc Józsefnek az az éjszakai kilopózása a tiltott gyümölcs élvezete után és a szakácsnőnek tele torokkal való himnuszéneklése.

Aki Gribble-ben Ferenc József éjszakai titkos távozását olvassa, természetesen bizonyítva van előtte a bűnös viszony, csak az a baj, hogy elbeszélésében éppen azok a részletek költöttek, illetve elferdítettek, melyek a bűnös viszonyt bizonyítanák. (A valósában nem a császár távozásakor, s nem éjszaka, hanem jövetelekor és korán reggel történt az a furcsa dolog.)

Ferenc József régi életétől a Schratt Katalinnal való későbbi „viszony" csak abban különbözött, hogy míg azelőtt akták között, az íróasztalán költötte el még a reggelijét is, hogy utána rögtön tovább működjék a lélekőrlő gép, most kellemes, üdítő környezetben, virágok

között, egy rendkívül kellemes nő üdítő társalgása, jóízű mondásai (melyekre előre készült Schratt Katalin, hogy Ferenc József mulattatása minél jobban sikerüljön), a bécsi újságok híreinek érdekes megbeszélése közepette fogyasztotta el tejeskávéját és ropogós kiflijét (feketekávét sohase ivott) és szívta el Virginia szivarját.

Világos, hogy utána aztán sokkal jobban ment a munka, mint azelőtt s Erzsébet királynénak éppen ennek elérése volt a célja. Maga Ferenc József egyébként a Schratt-villában is annyira tartózkodó és előkelő volt, hogy mivel ott az időt kényelmes házikabátban töltötte, az ebédlő mellett külön fülke állt rendelkezésére egyenruhája kabátjának a házikabáttal való felváltására, mert még ezt a jelentéktelen kis műveletet se végezte se Schratt Katalin, se a személyzet előtt.

Schratt Katalin egyébként nagyon okos, büszke és előkelő viselkedésű hölgy volt, aki sohase dicsekedett se előkelő szerepével, se a császárra való befolyásával, de viszont lakájszínvonalra se süllyedt s önérzetét a császár előtt is megtartotta. Például még összeveszni is mert a császárral, s ilyenkor előfordult, hogy hetekig se érintkeztek, mert hol a császárnak nem tetszett valami, hol Schratt Katalinnak nem. Mikor Ferenc József szó nélkül aláírja a Burg színházi tagságáról való lemondását, Schratt egy teljes évig haragszik, mert azt várta volna, hogy a császár marasztalja.

Azt hiszem ez az önérzet mutatja legjobban okosságát, mert enélkül alighanem megunatta volna magát. Nemegyszer éreztette, hogy nemcsak ő szorul rá a császárra, hanem az is őrá. Ez az önérzete és előkelősége tette, hogy sohase fecsegett, sohase dicsekedett, még Ferenc József halála után se, pedig lett volna hozzá ideje, hiszen még 25 évig élt (s ráadásul a már köztársasági Bécsben). Újságírókkal sohase állt szóba (pedig ugyancsak nagy akaraterő kellhetett az otrombaságuknak való ellenállásra), emlékirat írásra sohase szánta rá magát (azt mondta: színésznő voltam, de írónő nem s nem is akarok lenni), pedig milliókat kínáltak neki érte, sőt minden Ferenc Józseftől származó iratát elégette. Mindez annál nagyobb áldozat volt részéről, mert Ferenc József halála után is a régi fényben élt s a hozzá való költséget nagy értékű ékszerei és fényűzési tárgyai eladásából teremtette elő.

Egyébként sokkal gyarlóbb teremtés volt, mint Ferenc József. Természetesen ő is vallásosnak tartotta magát (egy nőre szégyennek tartják, ha nem az), de hogy mennyire nem volt az és hogy vallásilag mennyire műveletlen volt, mutatja, hogy templomba minden hétfőn járt, nem vasárnap, mert a zsúfolt templomot nem szerette, az ún. vakbuzgóságot és a klerikalizmust szintén nem kedvelte (szegény!).

Ez egyébként mind elég természetes, hiszen ő is kora gyermeke volt. Életrajzából arra se lehet következtetni, hogy akár csak a halálos ágyán is meggyónt volna, de viszont a másvilágot ő is csak mennyország alakjában tudta elképzelni, mint Vecsera Mária. Utolsó szavai ugyanis 1940. április 17-én ezek voltak: Végre most újra találkozom vele! (Persze ez se bizonyítja, hogy bűnös viszonyban voltak. Hiszen mivel az ő „szerelmese" 70-80 éves igazi aggastyán volt, semmi okunk sincs feltenni, hogy áhítozott utána, de igen az után a fény, pompa, hírnév és felkapottság után, melyben az ő révén részesült.)

Abban is alsóbbrendű volt Schratt Katalin Ferenc Józsefnél, hogy a gyomrát nagyon szerette. Nagyon szeretett jól enni-inni s a konyhája mindig elsőrendű volt. Az is érdekes, hogy míg Ferenc József, a császárok ivadéka egyszerű volt és takarékos, Schratt Katalin fényűző, sőt pazarló. Még a hazárdjátékot is szerette és rendszeresen járt Monte-Carlóba, ahol természetesen mindig vesztett.

Ilyenkor mindig Ferenc Józsefnek volt kénytelen táviratozni pénzért s legtöbb összeveszésük emiatt keletkezett. Ferenc József sokszor nem fizetett, sőt nem is válaszolt ilyenkor neki, de a végén azért mindig megsajnálta, s a kellő erkölcsi oktatások után fizetett.

Bizonyos, hogy Ferenc József milliókat adott neki, hiszen az a fényes villa, a fényűző berendezés és életmód kevesebből nem is telt volna. Ha valaki ebben látna kétségtelen bizonyítékot a bűnös viszonyra, figyelmeztetjük, hogy közönséges halandóknál, ha a nő pénzt fo-

gad el a férfitól, kivált ennyi pénzt, az soha sincs ingyen, s tisztességes nő egyébként se fogadhat el pénzt az udvarlójától. Uralkodókra azonban ez se vonatkozik, s az elfogadóra nem jelent rosszat. Uralkodóktól pénzt vagy ajándékot elfogadni senkire se szégyen.

Schratt Katalin élete Ferenc József szórakoztatásában állt. Világos, hogy Ferenc József nem kívánta tőle ingyen, hogy az ő kedvéért minden nap már hajnalban felkeljen.

Schratt Katalin villája, mint mondtuk, a jelzett okok miatt szinte az udvartartás tartozéka volt. Ott olyan szolgaszemélyzet, felszerelés és konyha volt, amilyent tulajdonosa a magáéból semmiképpen se tarthatott fenn s a császár el se fogadhatta volna, hogy valaki ne csak ingyen szolgálja s álljon mindig, s nevezetesen éppen reggel hatkor rendelkezésére szórakoztatásul s emellett még ő költsön rá – ha van – milliókat. Az uralkodói mivolthoz mindig hozzátartozott a gavallérság s uralkodótól kegyeket elfogadni – pénz és anyagi értékek alakjában is – sohase volt szégyen vagy megalázó a legelőkelőbb egyéniségekre se.

Szinte az egész magyar történelem nem áll másból, mint hogy közszereplőink és nagyjaink, köztük törökverő vitézeink is, sőt ők talán leginkább egymás után intézik a kérvényeket a királyhoz, hol ezt az állást, hol azt az uradalmat, hol ezt a kiváltságot kérve és szolgálataikra hivatkozva. Királyaink pedig mindig csak adtak, adtak. Így keletkezett a magyar arisztokrácia mérhetetlen vagyona és keletkeztek a Habsburgok idült pénzügyi zavarai.

A királyt sohase kellett *ingyen* szolgálni. Ez egyenesen szégyen lett volna a királyra. Mi van tehát abban gyanús, ha Schratt Katalin se ingyen szórakoztatta Ferenc Józsefet, s hogy Ferenc József is szégyennek tartotta volna császári és királyi méltóságára, ha Schratt Katalin nem meggazdagodott, hanem elszegényedett volna szolgálatában. A Habsburgok fényében mindig kellemes volt sütkérezni. Hogy tehát Schratt Katalinnak is Ferenc József adta azt a villát, amelyben őt szórakoztatta, és az ő pénzéből került ki a villa berendezése is és ott a fényűző élet fenntartása is, az csak természetes. De világos, hogy nem az állam pénzéből, hanem Ferenc József 650 millió aranykoronás magánvagyonából. Ennek azonban semmi köze a szerelmi kitartottsághoz s az így szerzett pénz nem szégyenletesen szerzett volt.

Még azt a hírt is rebesgették és rebesgetik, hogy Ferenc József Erzsébet királyné halála után titkos házasságot (morganatikus házasságot) is kötött Schratt Katalinnal. [Uralkodók egyházilag érvényes házassága, amelyben a feleség nem részesül a férj kivételes jogaiban.] Sőt olyannal is beszéltem, aki ezt egy Habsburg főhercegnő szájából hallotta (igaz, hogy a modenai ágból). Ez már csakugyan bizonyítéka volna a köztük levő bűnös viszonynak (bár ekkor se bizonyos, hogy már a házasság megkötése előtt is vétkeztek). Azonban ezt a híresztelést még ilyen előkelő és jól értesültnek látszó forrásból való származása ellenére is majdnem bizonyosan tévesnek kell minősítenünk.

Az angol Gribble is említi ezt, de ő is határozottan cáfolja. De persze azért nem mulasztja el, hogy evvel kapcsolatban is ócska pletykákkal ne szolgáljon, mint protestánshoz illik, még az Egyházat és a pápát is meg ne rágalmazza vele kapcsolatban.

„Mint erős jellem és hű barát – írja –, Ferenc József nem hagyta magát arról az útról eltéríteni, amelyen minden botrányveszély ellenére is elhatározta, hogy menni fog. És ekkor nyílt családi háború is keletkezett emiatt. A császár leányai, Gizella és Valéria egy nap kijelentették, hogy meggyalázva és megsértve érzik magukat és kötelességüknek tartják már 70 éven felüli öreg apjukat elszoktatni attól a társaságtól, mely egyébként rá nézve annyi kellemességgel járt. (Az a főhercegnő-forrás is azzal okolta meg a morganatikus házasságot, hogy Mária Valéria lépett fel erélyesen s apja iránti szeretetből és katolikus vallásosságától vezettetve kívánta apjától, hogy lépjen Schratt Katalinnal törvényes házasságra.) Annyira vitték a dolgot, hogy Schratt asszony egy nap nagy sietve elhagyta Ischlt és Bruxelles-be utazott. Ekkor egy kópé, kitéve magát a felségsértés veszélyének, a Neue Freie Presse szerelmi hirdetési rovatában ezt a vastagbetűkkel szedett hirdetést tetette közzé: „Kati, gyere vissza mélyen lesújtott Ferencedhez”!”

„És visszajött. Mellékutakon bár, de diadallal és tisztelettel várva.” A párizsi Siécle ekkor ezt írta: „Mindenki ismeri Ausztriában azokat a barátságos kapcsolatokat, melyek Schratt

asszonyt, a volt udvari színésznőt, a császári családhoz fűzik. Nemrég Bécsben meglepetéssel szereztek róla tudomást, hogy elutazásra szánta el magát, melynek végcélja Róma. Nemsokára utána közölték a lapok, hogy visszatért Rómából és pápai áldásban részesült. (A pápa bizonyára a bűnös viszonyát áldotta meg!) Úgy látszik, noha a dolog még bővebb tisztázásra szorul, hogy a pápa Schratt asszonynak, aki Trani grófnénak, a megholt császárné testvérének társaságában volt, nemcsak atyai kihallgatást adott, hanem annak a diplomáciai akcióval is támogatott sürgető kérésnek is engedett, hogy báró Kissel való házasságát (mondtuk, hogy Schratt férje nem volt báró) érvénytelennek nyilvánítsa."

„Hírek keltek szárnyra akkoriban, hogy ebben a császár és a színésznő közt kötendő morganatikus házasság első jeleit kell látni. Tudvalevő, hogy a morganatikus házasság jó találmány arra, hogy egy minden korlátot fellökő emberi szenvedélyt egyensúlyba hozzanak egy olyan családi gőggel, mely ezt nem tűri el. Azonban a hírek ez alkalommal nem bizonyultak valónak. A „Berliner Lokalanzeiger" tudósítója személyes értesüléseket szerzett és amit Schratt asszony ez alkalommal nyíltan és szabadon kimondott, megerősíti Larisch grófné adatait, melyeket mi nemrég kétségbe vontunk. A császárral való házasságról szóló minden fecsegés ostobaság, mondta ő (Schratt), és aki tovább terjeszti, az nem ismeri sem őt, sem a császárt. Ezután arról a szerepről beszélt, melyet a császárné ebben az ügyben játszott."

„Ez a büszke és nemes asszony volt az én legkegyesebb protektorom és barátnőm. Az ő lelki és testi szenvedései által okozott nyugtalanságában vigasz volt számára tudni, hogy itt van egy kedélyes, vidámlelkű nő, aki az ő férjét felvidítja és neki csevegésével és anekdoták és mindenféle történetek elbeszélésével néhány ártatlanul boldog órát szerez, reggeli sétáira elkísérgeti a schönbrunni parkban, miközben ő a karlsbadi vizét issza, és aki emellett különleges helyzetével sohase él vissza oly értelemben, hogy cselszövényeket szőjön vagy kegyencei részére előnyöket harcoljon ki."

„Maga a császárné teremtette az én állásomat a merev udvari élet iránti ellenszenvében, amelyet aztán én – hála a császár jóságos bizalmának és elismerésének – továbbra is megtartottam. Tavasszal mindig én voltam az első, aki a császárnénak, akárhol tartózkodtam is, az első ibolyát hozta és mindig nála kellett maradnom néhány napig. Egy császárné, ha még oly fennkölt és nagylelkű is, bizonyos kérdésekben mégiscsak elsősorban asszony marad. El lehet-e hát komolyan hinni, hogy engem a császárné ragaszkodásával és bizalmával oly rendkívüli mértékben megtisztelt volna, ha gondolatvilágában csak a legkisebb lehetőség is lett volna arra, hogy én az ő halála után a császárhoz mehessek férjhez?"

Eszerint tehát maga Gribble is elismeri, hogy az egészből egy szó se igaz. De hát akkor Schratt Katalin házasságának érvénytelenné nyilvánítása se az. Sőt még az se igaz, hogy ezt egyáltalán kérték. A jó angol írócska azonban mégis hivatva érzi magát arra, hogy ez alapon a pápa fölött erkölcsi bírálatot gyakoroljon s ráadásul még milyen fölényes hangon!

„Efölött a házasságbontási epizód fölött (hiszen éppen most jelentette ki, hogy nem is volt ilyen epizód!) – sőt talán az egész ügy fölött (de hiszen Schratt egész életében mindig a híres „gnadige Frau" (nagyságos asszony) volt s az egész ügyből is csak a pletyka csinált erkölcsi problémát) – egy szigorú, hajlíthatatlan erkölcsbíró (Gribble tehát maga is elismeri, hogy ő nem léphet fel ilyen szerepben) mindenesetre mondhatna egyet-mást és azzal a pápa se járna valami jól. De hát a pápák ugyanis mindig azon alapelv alapján járnak el, hogy az erkölcsi törvények közönséges szabályait a katolikus hatalmasságok kedvéért fel lehet áldozni." S ezt éppen egy angol mondja, akinek egész hazája tudvalevőleg éppen azért volt kénytelen elszakadni az Egyháztól, mert a pápa az akkor még katolikus, sőt „a hit védője" címmel kitüntetett angol király kedvéért se volt hajlandó olyan erkölcsi törvényekből engedni, melyek alól a protestantizmus ma már rég feloldotta még a „közönséges" embereket is és egy kiváló francia morálfilozófus (de szintén csak az angol protestánsok előtt „kiváló", a katolikusok részére exkommunikált) mint szabályt állította fel, hogy egy „liaison" azaz egy szerel-

mi kapcsolat, ha tartós, egy házasság méltóságát és értékét elérheti. (Látjuk tehát, hogy Gribble és a francia „morálfilozófus" véleménye ez, mégis a pápát ítéli el érte.)

A protestáns Kürenbergnek szintén nem katolikus szellemben írt, de legalább komoly Schratt Katalin életrajza, mely komoly források és magától Schratt Katalintól szerzett értesülések alapján íródott, egy szót se szól arról, hogy Schratt Katalint a pápa valaha fogadta, annál kevésbé, hogy apostoli áldásában részesítette volna. Pedig elhihetjük, hogy ez nem maradt volna ki az életrajzból, ha valaha megtörtént volna.

Láttuk, hogy Schratt nem is volt olyan vallásos hölgy, hogy különösebben vágyódott volna pápai áldások után. Arról se tud az életrajz, hogy Kiss Miklóssal való házasságát az Egyház valaha érvénytelenné nyilvánította volna, sőt még arról se, hogy ezt valaha akár csak kérték volna. Egyébként se Rómában kellett volna ezt kérni, hanem csak a bécsi szentszéktől, mert csak uralkodócsaládok házassági ügyei tartoznak maga a pápa elé, de nem a Schratt Katalinoké. Azt az eljárást az illetékes püspöki szentszék előtt kellett volna megindítani.

Az uralkodók effajta ügyei is csak azért tartoznak a pápa elé, mert az illetékes szentszék tagjait, akik az illető király alattvalói, esetleg befolyásolni lehetne. Tehát ez megintcsak éppen az ellenkezőjét bizonyítja annak a hitvány és pimasz kijelentésnek, melyet Gribble fentebb a pápa ellen megkockáztatott.

Arról se tud ez a komoly, bár – ismétlem – egyáltalán nem katolikus alapelvek alapján íródott Schratt-életrajz semmit, hogy Ferenc József morganatikus házasságot kötött volna Schratt Katalinnal, az életrajz hősnőjével, vagy akár csak hogy erről valaha szó is lett volna.

Kérdek tehát mindenkit, aki az emberi s még inkább a női lelket csak egy cseppet is ismeri, lehetségesnek tart-e olyan tökéletes nőt, még ha Schratt Katalin is a neve, hogy ha ő Ferenc József törvényes felesége lett volna, ezzel a nagy dicsőségével és az ellene szóló pletykák elleni elégtételével soha, még Ferenc József és a Habsburgok végleges bukása után (akkor, mikor már Ferenc József unokája „vörös hercegnővé" vedlett) s még az alatt a 25 hosszú év alatt se, amit Ferenc József halála után még élt, el ne dicsekedett volna?! Én ekkora tökéletességet egy volt színésznőben nem tartok lehetségesnek. Ellenben láttuk, hogy azt kijelentette, hogy az ő Ferenc Józseffel való házasságkötése egyenesen képtelenség lett volna.

De a Ferenc József lányai, Gizella és Valéria rendezte jelenetet s ennek következtében Schratt kierőszakolt elutazását se tartom valószínűnek.

Aki tudja, milyen úr volt Ferenc József még családja tagjai előtt is és milyen erkölcsi magasságban állt fölöttük, aki tudja, hogy az öngyilkos Rudolf, a trónörökös, aki pedig éppen elég cinikus volt, csak anyjának írt búcsúlevelet, de az apjának nem, s anyjának azt írta: A papának nem írok. Egész életemben nagyon is éreztem, mennyire nem vagyok méltó arra, hogy a fia legyek, annak egyenesen lehetetlennek kell tartania, hogy Ferenc József lányai és köztük a szüleitől éppen ártatlansága és gyermeteg lelkülete miatt kedvelt Valéria lássa apjában Schratt Katalin közönséges szeretőjét. De még ha azt is látta volna hogy követelőzni mert volna emiatt apjánál, s vagy a szerető eltávolítását, vagy feleségül vevését merte és tudta volna kierőszakolni.

Ennél sokkal nagyobb úr volt Ferenc József a maga portáján, családjában pedig sokkal nagyobb volt a szülők iránti tisztelet, a jóhiszeműség és a gyermeki ártatlanság.

Az emberi gyarlóságot ismerve, s tudva, hogy milyen ritka egy férfi és egy nő plátói barátsága, kivált ha évtizedeken át tart s még akkor is, ha a barátkozók egyike már öreg, nem merjük Ferenc Józsefet kereken feloldani a bűn gyanúja alól a Schratt-esetben. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a bűnös viszony nemcsak bizonyítva nincs, hanem még valószínűnek se mondható, csak lehetségesnek. Láttuk, hogy Ferenc Józsefnek még züllött és cinikus fia előtt is mekkora erkölcsi tekintélye volt (látni fogjuk, hogy anyjának nem volt előtte ilyen erkölcsi tekintélye). Ráadásul öreg is volt már s rendkívül vigyázott az emberi s még inkább az uralkodói becsületre. Éppen Schratt Katalinnak mondta többek között, hogy „a szerelem olyan rét, amelyen csak szamarak legelnek".

Ferenc József még 30 éves fiában is úgy elítélte azt, amivel őt Schratt Katalinnal 70 és 80 éves korában is pletykázták, hogy bizalmasának, Paarnak azt mondta: „A szerelem megfosztja az embert méltóságától. Fiam tulajdonképpen úgy halt meg, mint egy szabólegény."

Erről a Ferenc Józsefről nem lehet komolyan feltételezni, hogy Schratt Katalin személyében szeretőt tartott volna. Schratt Katalinnal való morganatikus házasságáról pedig (mely nem bűn ugyan, de bizonyítaná a barátság érzéki oldalát) már csak azért se lehetne szó, mert hiszen Schratt férje csak 1906-ban halt meg, ekkor pedig Ferenc József már 76 éves volt.

Igaz, hogy Jókai is túl volt a hetvenen, mikor Gross Bellát elvette, sőt miatta még családjával is képes volt szakítani, de Jókai csak akkor ismerte meg azt a Bellát, mikor elvette. Ferenc József azonban Schratt Katalint már majdnem 20 éve ismerte, mikor állítólag elvette, sőt a pletyka szerint már ennyi idő óta volt vele bűnös viszonyban. Ilyen körülmények között nincs olyan öreg ember, aki még így is és még mindig oly szerelmes legyen, hogy képes legyen morganatikus házasságra, de a családja tagjaiban ugyanezeket a gyarlóságokat oly fölénnyel megvető 76 éves Ferenc József különösen nem lehetett ilyen öreg. Ha a 20 és 30 éves főhercegeket is szamaraknak tartotta hasonló dolgok miatt, vajon magát – 60-70 éves korában – minek kellett volna akkor tartania?! Majdnem egészen bizonyos tehát, hogy Schratt Katalin Ferenc Józsefnek nem volt „barátnője". E tekintetben is nagyon valószínű tehát, hogy nem ő volt bűnös, hanem csak a kedves rágalmazói.

Ahogyan Erzsébet királynénak minden tavasszal Schratt Katalin szolgált az első ibolyával, épp úgy árasztotta el Ferenc Józsefet születése és neve napjára házi sapkával, papuccsal s más kényelmi eszközökkel. Az öreg Ferenc Józsefnek Schratt Katalinban nem szerelmi partnerre volt szüksége, hanem arra a női gondoskodásra, melytől rideg elszigeteltségében és uralkodói magasságában és felesége idegbaja és különcsége miatt annyira meg volt fosztva. Ezt a figyelmes, szerető gondozást nagyapja, I. Ferenc, negyedik feleségében, Karolinában találta meg, Ferenc József azonban, sajnos, csak egy idegenben kaphatta meg. Ferenc Józsefnek, aki annyira nem tudott gondoskodni a maga kényelméről, pedig kora miatt is mind nagyobb szüksége volt rá, ilyen figyelmes gondozóra talán még másoknál is nagyobb szüksége volt. Így aztán értjük azt is, miért éppen a felesége szerezte neki meg és szemelte ki számára ezt a gondozót, és hogy Ferenc József, aki annyira kényes volt erkölcsi feddhetetlenségére, a miatta keletkező pletykák ellenére is miért ragaszkodott hozzá.

Erzsébet királyné a végrendeletében is megemlékezett Schratt Katalinról s egy értékes ékszerét hagyományozta neki, Ferenc József azonban nem hagyott neki semmit s végrendeletében egy szava sincs számára. El lehet képzelni ezt, ha szerelmes, vagy pláne három évtizeden át bűnös viszonyban lett volna vele, sőt a végén egyenesen törvényes házastársa lett volna?

Mikor az ember végrendeletet ír és búcsúzik az élettől s mindentől, amit számára jelentett, különösen nem tudja megtagadni emberi mivoltát s nem létezőnek tekinteni legerősebb emberi érzelmét és kapcsolatát. De hálátlannak se kell mondanunk emiatt Ferenc Józsefet. Hogy végrendelete mit se tud Schratt Katalinról, csak azt bizonyítja, hogy Schratt Katalin csak szórakoztatója és anyás gondviselője volt Ferenc Józsefnek, ami neki nagyon jól esett, hálás is volt érte, de mivel ugyancsak megfizetett neki érte bőségesen még életében, többre nem érezte magát kötelezve vele kapcsolatban.

Végrendelete azt bizonyítja, hogy Schratt Katalin egyáltalán nem játszott jelentős szerepet életében (a szórakoztató vagy gondviselő nem is szokott egy uralkodó életében ilyen nagy szerepet játszani) s ezért végrendelete megírásakor még csak eszébe se jutott, vagy pedig azokat a pletykákat akarta vele tudatosan megcáfolni, melyeket a kaján közvélemény ahhoz a szerephez fűzött, melyet Schratt Katalin a nagy uralkodó mellett betöltött.

A rosszmájú bécsiek például úgy viccelődtek, hogy Schratt Katalin elmondhatja, hogy „Franz Joseph, der erste, mir war nicht der erste" [Ferenc József, az első, nekem nem az első volt], pedig az egészből csak annyit vehetünk bizonyosnak, hogy annak, aki a viccet gyártot-

ta, volt már nem egy szeretője, nem pedig azt, hogy Ferenc József is olyan viszonyban volt Schratt Katalinnal, mint első férje, a magyar Ittebei Kiss Miklós. Ha pedig valaki azt mondja, hogy komoly történelmi műben Schratt Katalint nem lett volna szabad (s különösen ilyen bőven) tárgyalni, azt feleljük, hogy az emberek – sajnos – annyira gyarlók, hogy őket – úgy látszik – Ferenc József egész életében éppen ez érdekelte legjobban s mi nemcsak ezt a nagy érdeklődést akartuk kielégíteni a kérdés megtárgyalásával, hanem azt is tanúsítani akartuk vele, hogy Ferenc József életének nincs szüksége titkolózásokra. Hallgatásunkat ugyanis mindenki erre magyarázta volna.

Pápay István kabinetirodai titkár adatai és véleménye Ferenc Józsefről

Pápay Istvánt és 1928-ban megjelent „Visszaemlékezések" című művét már említettük. Amit ő mond, az is mindenben megerősíti, amit eddig Ferenc Józsefről mi mondottunk. Pedig az ő művét még nem is olvastuk akkor, mikor eddig adott jellemzésünket megírtuk. Érdemesnek tartjuk bővebben ismertetni az ő visszaemlékezéseit is Ferenc Józsefről, mert – mint már említettük – ő kabinetirodai titkár létére is azok közé a magyar „hazafiak" közé tartozik, akikkel mi ebben a magyar történelemben állandóan hadakozunk s akiket mi csak idézőjelben hívunk hazafiaknak. Pápay Istvánnak már a nagybátyja (aki szintén Pápay István volt) Ferenc József kabinetirodája magyar osztályának vezetője volt s az ifjabb Pápaynak rá való időnkénti hivatkozásai mutatják, hogy könyvében az ő tapasztalatait is felhasználta.

„Ferenc József maga volt a megtestesült pontosság és rendszeretet az uralkodói teendők intézésében épp úgy, mint magánéletében. A szolgálatban levő kabinetirodai titkár vagy osztálytanácsos ajtaja minden este pont nyolc órakor megnyílt és a király udvari vadásza jelentette napról napra, évről évre, még a király nyolcvanéves korán túl is ezt a sztereotip mondást: felsége nyugalomra tért és holnap reggel négy órakor kel fel."

„Ferenc József az ügyek elintézésében a legnagyobb pontosságot és lelkiismeretességet tanúsította. Mesébe illő, hosszú, 68 éves uralkodása alatt oly ügyrendet vezetett be, amely teljesen kifogástalanul működött és amely acélszilárdságúvá edződött. Tudtommal Ferenc József uralkodásának utolsó negyven-ötven évében már semmit se változtattak ezen az ügyrenden, oly pontosan működött, mint a legjobb chronométer [óra]. Soha semmi el nem veszett, semmi el nem késett, egy ügydarab elintézetlenül nem maradt, hacsak különös okok nem gátolták a legfelsőbb elintézést."

„Emellett mindenre maradt ideje. Az utazások, melyek azelőtt igen gyakoriak voltak, nem zavarták meg soha félnapra sem az elintézést. Azonkívül hetenként kétszer, minden hétfőn és csütörtökön általános kihallgatást tartott, melyen gyakran kétszáznál több jelentkezőt is egyenként fogadott. Csak 80 éves korában, orvosai ismételt sürgető tanácsainak engedve korlátozta a kihallgatáson megjelenők számát", tehát csak ettől kezdve nem kapott kihallgatást mindenki, aki kért.

„Ferenc József, mint már említettük, télen-nyáron négykor kelt fel. Még késő öregségében is maga borotválkozott, reggelije egy pohár tejből állott."

Láthatjuk tehát, hogy a világ már ekkor is 50 millió alattvalót számláló nagyhatalmának, aki ettől eltekintve még a világ egyik leggazdagabb embere is volt, éppen nem volt irigylendő élvezetekben eltelő élete. 50 millió alattvalója közül legalább 40 milliónak, tehát a kisparasztoknak és gyári munkásoknak is kevesebb volt a robotjuk és több a szórakozásuk, mint neki.

„Aztán (reggelije elfogyasztása után) íróasztalához ült és hét óráig egyedül dolgozott. Sokáig nem tudtuk, mit. Ekkor magánleveleket írt és elővette az előző napról maradt egy-két nehezebb vagy felette terjedelmes ügydarabot. Hét órakor beküldötte a kabinetiroda hozzá kulccsal zárt nagy irattáskában az összes aznapra szóló feldolgozott miniszteri előterjesztést és egyéb ügydarabokat. Ezeket legkésőbb tíz órára pontosan elintézve, átnézve, jóváhagyási kézjegével ellátva visszaküldötte."

„Déli 12 és 1 óra között egy tablettán szobájába vitte a komornyik az egyszerű, egy-két fogásból álló villásreggelit és egy kis kőkorsó barna sört. Villásreggeli után félórai sétát tett egyedül a számára fenntartott kertben."

„Pont 2 órakor a kabinetiroda és katonai iroda a napi munka második részét (lapszemlék, jelentések, sürgős ügydarabok, kérvények stb.) terjesztette elő, amelyeket a király egy-két óra múlva elintézve és láttamozva visszaküldött."

„Hat óra tájban volt az ebéd, melyet a király sokszor egyedül, néha meghívott vendégekkel, de mindig terített asztalnál fogyasztott el. Ezután már nem fogadott senkit, de sürgős esetekben, saját felelősségünkre, bármikor jelentkezhettünk nála s akkor azonnal fogadott. 8 órakor nyugalomra tért. Nyughelye minden palotájában egy igen egyszerű, majdnem szegényes, vasból készült tábori ágy volt."

„Ha halálos ítéletet hirdettek a Monarchia valamely törvényszékénél s a végrehajtást reggelre tűzték ki, rendesen éjszaka jöttek a kegyelmet kérő táviratok, nem is egy, de több oldalról is. Ezekkel a királyt éjnek idején is kötelességünk volt felkelteni s azonnal vissza is kaptuk a táviratot, rendesen ceruzával *egy nagy, áthúzott nulla* volt ráírva. De előfordult az is, hogy ez állott a táviraton: Megkegyelmezés azonnal kiállítandó!"

Látjuk tehát, hogy az az éjszakai felkeltés, melyet Kray báró alapján megemlítettünk, éppen nem tartozott a kivételek közé. A király éjszakai felkeltései egész rendszeresek voltak. Olyan lelkiismeretes ura volt alattvalóinak, még alattvalói salakjának, a gyilkosoknak is, akár az orvos a betegeinek.

Ferenc József a kötelességteljesítésben úgyszólván élete utolsó órájáig kitartott, napirendjét még az utolsó nap is megtartotta. Környezete már november közepén tudta, hogy napjai meg vannak számlálva. Ennek ellenére akkor is folytatta munkáját és nem változtatott napirendjén. Orvosai se ellenezték a dolgot. Úgy fogták fel a helyzetet, hogy a kötelességteljesítés az a hatalmas erő, mely tartja még benne a lelket.

A november 20-ára virradó éjjelt köhögésben, álmatlanul töltötte. „De reggel megint íróasztalánál ült és dolgozott. Alig bírt lélegezni és a hideg is rázta. Erről senkinek se szólt, *de kérte az Oltáriszentséget és az utolsó kenetet.* És azután megnyugodva tovább dolgozott. És dolgozott még a következő nap délelőttjén és délutánján is. *Az utolsó napról, november 21-éről szóló intézkedései mind kifogástalanok és tiszta értelemre vallanak*."

Reggel hét órakor kapta az első feldolgozandó anyagot, délután kettőkor a másodikat. Ezt is még elvégezte még élete utolsó napján is. Este ötkor jött volna a harmadik rész. Ezt már nem tudta elvégezni. „Székében, az íróasztalnál összeroskadt. Fél kilenckor orvosai erőszakkal fektették le az ágyba. Folyton azt hangoztatta suttogó hangon, hogy még annyi elintéznivalója van! Aztán lefekvése után szokása szerint közölte, hogy reggel négy órakor keltsék s aztán kilenc óra után öt perccel már meg is halt."

„Magyarországon akkoriban az volt a nézet, hogy bárkinek bármilyen ügyben joga van a király elé járulni. Még intelligens embereket is alig lehetett meggyőzni ennek az ellenkezőjéről." (Nem akarták tudomásul venni, hogy az alkotmányos uralom óta nem intézhet mindent maga a király, sőt nincs is joga a hatóságok intézkedéseibe beleavatkozni, azokat megmásítani.) „Kiszámítottuk, hogy *Ferenc József életében több mint négyezer általános kihallgatást tartott s mindegyiken átlag száz jelentkezőt fogadott*." Ez négyszázezer kihallgatás. „A kihallgatásokon soha a legkisebb incidens sem történt."

„Ferenc József különben ki nem állhatta a feltűnő rendőri védelmet. Lehet, hogy némi hiúság is vegyült a személyes bátorsághoz és népei szeretetében nem tudott, nem akart kételkedni. Ez a rendőrség ellen érzett idiosyncrasiája [indokolatlan ellenszenv] nagy gondot adott a hatóságnak."

„A király mindenkit egyedül, négyszemközt, zárt ajtók mögött fogadott. Nem úgy, mint a pápa őszentsége, ki az összes jelentkezők sorfala közé lép."

„A kihallgatás külső kerete és a kép, amelyet a megjelentek nyújtottak, rendkívül fényes és impozáns volt. A ruhatárban parádéba öltözött kardos lakájok és udvari vadászok szedték el a felöltőket, kalapokat stb. A hölgyeknél általános volt a fekete selyemruha, de nem volt kötelező. Szolid délelőtti utcai toilette volt előírva. Ízléstelenség volt rikító ruhában megjelenni, de azokat sem utasították vissza, akik így voltak öltözve."

„Az előteremben Budapesten magyar, Bécsben osztrák, skarlátvörös ruhába öltözött alabárdos testőr állt."

„Két óriási díszes terem, nagy festményekkel és gobelinekkel ellátva szolgált a kihallgatásra megjelenteknek gyülekezőhelyül. A második teremben voltak felállítva a tiszti testőrségek. A magyar testőrségtől három kapitány és őrnagy, az arciére-testőrségtől ugyanannyi, valamennyiben teljes díszben. Mindegyik testőrség külön-külön, két ablak közötti óriási tükör alatt levő márványasztalkához támaszkodva vagy állva várta, hogy félóránként felváltsa azt a magyar és arciére-testőrt, aki kivont karddal a király szobájába vezető ajtó előtt állott őrt. A magyar testőrségnek Mária Terézia óta ugyanazon díszruhája volt. Gazdagon ezüsttel sújtásozott vérvörös atilla és nadrág, a bal vállon átvetett párduckacagány, melyet elöl kéttenyérnyi nagyságú, címeres ezüstcsat tartott össze, nyusztkalpag kétarasznyi kócsagforgóval. Az arciére-testőrség egyenruhája félcombig érő lakk lovaglócsizma volt, hófehér szarvasbőr nadrág, vérvörös kabát gazdag aranypaszománttal és arany vállrózsákkal, ezüst sisak leomló hófehér, selymes bivalyszőrrel."

„Az őrtálló testőrtiszt kardjával csak a királynak vagy az uralkodóház valamely tagjának tisztelgett. De nem úgy, mint azt a mi tisztjeink szokták tenni, hanem a markolatot a mellhez érintve magasra felemelték és a lefelé fordított penge hegyét a bal kéz két ujja közé fogták. Ez a mozdulat villámgyorsan történt és első pillanatra mindenkit meglepett."

„Nehéz az egybegyűltek színes képét híven megrajzolni. Már az maga érdekes volt, hogy az ismert közéleti nagyságok néha tömegesen voltak jelen. A bíbornokok égőpiros, az érsekek és püspökök violaszín talárban, mind aranycsatos félcipőben. A tábornokok közül a honvédséghez beosztott tábornokok és a huszároktól kinevezett tábornokok skarlátpiros egyenruhában, nyusztprémes, hófehér mentében, nyusztkalpaggal, kócsagforgóval. A többi tábornok kabátja hófehér, a piros pantallón tenyérnyi széles aranysávval. A többi tiszt teljes díszben, szolgálati jelvénnyel."

„A budapesti kihallgatások voltak a legfényesebbek. Csak elvétve akadt egy-két fekete frakk. A többi drágakövektől csillogó, színes, fényes díszmagyar volt. Itt-ott egy máltai lovag fehér pantallóban, vörös kabátban, mellén az óriási fehér máltai kereszttel, amely posztóból volt a kabátra varrva. És Budapesten voltak a legszebb leányok és asszonyok. Néha a jelenlevő osztrák arciére-testőrök és a többi Bécsből lehozott tiszt nem tudtak hova lenni bámulatukban."

„Bécsben a húsvéti ünnepségek sorozatát a nagycsütörtöki lábmosás nyitotta meg, melyhez hasonlót csak a vatikáni világraszóló szertartások alkalmával lehetett látni, sokkal szerényebb kiadásban pedig az esztergomi hercegprímási udvarnál."

A Habsburgok a legnagyobb fényt és pompát nem a maguk, hanem az Isten szolgálatába állították.

„Bécsben nagycsütörtökön már a Hofburg külső képe is megváltozott. A bejáratnál és a belső óriási udvarok átjáróinál, ahol más napokon a sötétzöld kabátos, vállrózsás, leomló lószőrforgós-sisakos gyalogtestőrség állt őrt, mindenütt két-két huszár állt lóháton, teljes díszben, kivont karddal. Ez a lovas őrség egész szokatlan látványt nyújtott."

„Annak emlékére, hogy az Üdvözítő a tanítványai lábát megmosta, a keresztény alázatosság tanúsítására az uralkodó is minden nagycsütörtökön 12 szegény sorsú aggastyán és agg nő lábát mosta meg. Az ünnepélyes szertartás a bécsi Hofburg legnagyobb termében ment végbe, a király gálaegyenruhában, rendjeleinek arany nyakláncaival díszítve, térden állva és térden csúszva a tizenkét ülő aggastyán és tizenkét elaggott nő jobb lábát egy aranymedencébe mártott kendővel megsimította. Ez ünnepi szertartás lefolyása alatt egy pap az evangélium ide vonatkozó verseit olvasta."

„Csakis a legöregebbek, akiknek nagy része közel járt a kilencvenedik életévhez, sőt azt meg is haladta, jöhettek tekintetbe. Ezek közül is csak azok, akiknek előélete feddhetetlen volt és akik közbecsülésben állottak. És ráadásul még földhözragadt szegényeknek is kellett lenniük."

„Az aggastyánok a szertartáshoz sajátságos középkori jelmezt kaptak, mely sajátjuk maradt. A férfiaknál térdnadrág, csatos cipő és galléros, rövid kabát, a nőknél flamandszerű vi-

selet volt a jellegzetes öltözet. Úgy néztek ki, mintha egy Van Dyck képből szállottak volna ki." (Ez a flamand viselet burgundi ősanyjukról maradt a Habsburgokra.)

„A lábmosás után fényesen terített asztalhoz ültették az aggokat és a király személyesen szolgálta fel pompás aranytálakon a böjti étkeket. Az étkeket az asztalnokok nyújtották át az uralkodónak. A lábmosási szertartás volt az egyetlen alkalom, melyen a sokak előtt titokzatosnak látszó cs. és kir. asztalnoki méltóság viselői szerephez jutottak."

„A látszólagos lakoma után minden öregnek bőséges, ínycsiklandozó holmit csomagoltak össze az udvari konyhában, mindegyiknek egy erszény pénzt nyomtak a markába és udvari fogatokon szállították őket szállásukra."

„Ferenc József a nagypénteki és nagyszombati ájtatosságokról sem maradt volna el egyszer sem."

„Bécs utcáinak legfényesebb, legragyogóbb napja és látványossága kétségkívül az úrnapi körmenet volt. (Az Oltáriszentség tiszteletére tehát mint illett is, nagyobb parádét rendeztek a Habsburgok, mint magának a császárnak.) Hat hófehér csődörtől vont díszhintaján vonult az uralkodó a Hofburgból a Szent István székesegyházba. Előtte négyesfogatú díszhintókon az összes főhercegek. A Szent István téren a magyar testőrség és az arciére-testőrség. Az előbbi szürke, az utóbbi hollófekete lovakon tisztelgett az uralkodónak. Az utakon és tereken Bécs összes helyőrsége díszben állt sorfalat. Elöl haladtak a volt Monarchia összes lovagrendjei, ezeket követte a papság, Bécs hercegérseke a mennyezet alatt, utána egyedül Ferenc József hajadonfővel, égő gyertyával a kezében, majd az összes királyi hercegek, miniszterek, főméltóságok, a bécsi polgármester a községtanács élén és számtalan egyéb testület és egyesület."

„A Hofburgba való visszatértekor az uralkodó tábornagyi díszruhájában összes arany rendjel-nyakláncaival I. Ferenc lovas szobra elé állt és csengő zeneszó mellett megkezdődött az egész helyőrségnek a Hofburgon díszmenetben való átvonulása. Soha más alkalommal katonaságnak zárt osztagban nem volt szabad a Hofburg főkapuit átlépnie. Még a zeneszóval felvonuló főőrségnek is minden nap egy mellékkapun kellett bevonulnia és azon is távoznia."

„A karácsonyi ünnepeket Ferenc József Erzsébet királyné halála óta minden évben legkedvesebb leányánál, Mária Valériánál, Wallseeben töltötte."

Élete utolsó karácsonyán azonban már nem volt rávehető még erre se. Tekintettel a háborúra és a katonák szenvedésére, még azt se tartotta megengedhetőnek, hogy még ilyen szolid családi örömökben is részt vegyen.

Egyébként Pápay azt írja, hogy „Ferenc Józsefet soha senki nem hallotta nevetni, mosolyogni is ritkán látta valaki". Másutt ezt azzal a megszorítással közli, hogy a „trónörökös halála, főleg pedig a királyné meggyilkolása óta".

Arra vonatkozólag, hogy kik voltak Ferenc József bizalmi emberei, attól a Pápay Istvántól, aki olyan nagy „hazafi" volt, hogy művében se a „császár", se a „főherceg" szót soha nem használja, Ferenc József két osztrák bizalmasáról a következőket tudhatjuk meg:

„A legközvetlenebb és kétségkívül legbizalmasabb embere az uralkodónak a főhadsegéd volt. Név szerint kettő viselte ezt a címet s mind a kettő több mint három évtizedig maradt meg állásában. Az első főhadsegéd gróf Paar Ede lovassági tábornok, a második báró Bolfras Artúr volt, aki azonban csak viselte ezt a címet, különben kizárólag a katonai iroda főnökének teendőit látta el."

„Gróf Paar állása annál bizalmasabb jellegű volt, mert Ferenc József, mint gyermekkori játszótársát, különösen kedvelte. Állítólag tegezte is őt négyszemközt. Különben Ferenc József olyan takarékos volt a tegezéssel, mint talán egy uralkodó sem." (Jellemző azonban Ferenc József, sőt gróf Paar tekintélyére, hogy ezt a tegezést Ferenc József környezetében csak suttogták, de még gróf Paart se merte efelől soha senki megkérdezni.)

„Gróf Paar sohasem nősült és életének minden napját, minden óráját Ferenc Józsefnek szentelte. Soha egy napi szabadságra sem ment. Végtelen lelkiismeretesség, fáradhatatlan buzgalom, a legnagyobb diszkréció és a leggavallérosabb, legkorrektebb úri felfogás jelle-

mezték őt." Láthatjuk, hogy a túlságosan 48-as Pápay magyarul viszont már nem tanult meg. Nem „jellemezték őt" ugyanis, hanem „jellemezte" és az „őt" személyes névmást már előbb is el kellett volna hagyni. („Állítólag tegezte is őt.") „Soha senki nem csalódott benne."

Még csak azt teszem hozzá, hogy Ferenc József halála után gróf Paar is hamarosan meghalt. Ilyen ember volt az, aki Ferenc József bizalmasa volt. Ilyen emberismerete volt Ferenc Józsefnek. Hogy pedig ez az ember már gyerekkori játszópajtása is volt, az meg bizonyára anyjának, Zsófiának eszét és lelki értékeit dicséri. Ez az anya tudott fia számára jó játszótársakról gondoskodni.

S hogy Paar szinte emberfelettisége, tökéletessége nem véletlen volt, halljuk, amit Pápay a másik bizalmasról, báró Bolfrasról ír: „Báró Bolfras is Ferenc József legmeghittebb emberei közé tartozott. Itt is fáradhatatlan munkásság, lelkiismeretesség és megbízhatóság azok a jellemvonások, melyeket a leginkább ki lehet emelni. Ehhez járult még Bolfras tábornoknál két kiváló tulajdonság: igen széleskörű katonai szaktudás és a legmesszebb menő jóindulat és szívesség mindenki irányában."

Megtudhatjuk azonban Pápaytól azt is, hogy maga Ferenc József még Bolfrasnál is okosabb és józanabb volt: „De ezzel a majdnem túlzott jóakarattal követte el (Bolfras) életének talán legnagyobb hibáját. Túlságosan megbecsülte Potiorek tábornokot (aki a katonaiskolában tanára volt), mindenkor kitüntette őt (megint a felesleges és magyartalan „őt") figyelmessége minden jelével és Bolfras volt az, aki Potioreket a szerbiai gyalázatos kudarc után még mindig tartani akarta. Ferenc Józsefnek még ekkor is élesebb látása és jobb emberismerete volt. Kiküldötte Újvidékre a katonai irodából Marterer tábornokot, aki a helyszínen győződött meg a való tényállásról és Potiorek teljes hasznavehetetlenségéről. Marterer jelentése után Potioreket azonnal menesztették."

Bolfras mentségére azonban felhozhatjuk, hogy nemcsak ő tartotta Potioreket katonai lángelmének, hanem mindenki, akinek Potiorek tanára volt, többek között Julier, az ismert és szintén 48-as érzelmű magyar katonai író is.

Potiorek kudarcainak igazi oka az, hogy öregségében agybajt kapott, s világos, hogy ezt se volt tanítványai, se Ferenc József nem tudhatták. Jellemző Potiorekre, hogy az autóban szemben ült a trónörökös párral, mikor meggyilkolták őket, s mégis azt hitte, hogy semmi bajuk se lett. Csak a kiszálláskor vette észre, hogy az egyik már halott, a másik haldoklik.

De folytassuk Ferenc József harmadik legközelebbi emberével, báró Schliessel Ferenccel, a kabinetiroda szintén osztrák igazgatójával. Őt a kuruc-magyar Pápay így jellemzi: „A magyar ügyek iránt a legjobb akarattal viseltetett, de nem sokat értett hozzájuk, azért a legnagyobb egyetértéssel ezt mindig a magyar előadóra, az illető osztályfőnökre bízta. Bámulatos munkaerő és gyors felfogású, élesen gondolkozó főnök volt. Minél bonyolultabb és kellemetlenebb, sőt veszedelmesebb lett a helyzet, annál derültebb lett a kedélye és élénkebb az észjárása."

Ez aztán csakugyan tehetség! De az értelmiségi kiválóság benne is egyesült a jellembeli kiválósággal is, ha osztrák létére még a kuruc Pápay előtt is ennyire rokonszenves s még ő is elismeri a magyarság iránti tárgyilagosságát, sőt jóakaratát. Ez természetesen nem volt meg minden osztrákban, azokban, akik távolabb álltak Ferenc Józseftől. S erre természetesen Pápay is rámutat.

Például eleinte a kabinetiroda mindig németül levelezett. A magyar hatóságokkal is. A magyar minisztériumok békével tűrték a dolgot, mert azt hitték, hogy ez Ferenc József akarata. Ezért titkolták, nehogy a magyar közvélemény felizguljon. Egyszer, még az 1880-as években azonban egy kuruc magyar alispán is kapott a kabinetirodától egy egyébként teljesen jelentéktelen ügyben (egy segélykérésre válaszul) ilyen német átiratot. Ez nemcsak tüntetőleg azonnal visszaküldte az iratot, hanem még a képviselőházban is interpelláltatott miatta. Ennyire függetlenek s ilyen nagy urak voltunk mi!

Az idősebb Pápay volt ez időben a kabinetiroda magyar osztályának főnöke. Ő nem szólt a visszaküldött iratról semmit báró Braunnak, az akkori igazgatónak, hanem az ő megkerülé-

sével egyenesen Ferenc Józsefhez ment vele. A király nagyot nézett és szóról szóra azt mondta: „Nem értem az alispánt, miért lövöldöz ágyúval verebekre. Egészen természetesen, hogy az összes magyar hatósággal magyarul kell levelezni."

De nemcsak abban kaptunk igazságot, ami Ausztriával való egyenrangúságunkból logikusan következett, tehát nekünk igazságosan járt, hanem még abban is, ami csak a magyar 48-as szellem követelménye volt. Ebben nem az igazság alapján, hanem egyszerűen csak azért, mert a magyar közvélemény 48-as volt, a 48-as eszméket a magyar hazafisággal azonosította s mi annyira függetlenek s olyan nagy urak voltunk a monarchiában, hogy ezt nemcsak megtehettük, hanem a kedvünkért az uralkodónak is meg kellett tagadnia egyéni érzelmeit, noha láttuk, hogy ebben nem a magyar közvéleménynek volt igaza.

Buda várának a töröktől való visszafoglalásának évfordulóján, 1887. május 21-én, a Budapesten állomásozó zászlóalj parancsnoka, anélkül, hogy erre felsőbb utasítást kért vagy kapott volna, tisztikarának élén megkoszorúzta a 48-ban Buda védelmében Ferenc József ügye oldalán hősi halált halt Hentzy tábornok sírját. Országos felháborodás, felzúdulás következett erre. Ennek hatására Tisza Kálmán miniszterelnök is elítélte a dolgot, de a felelősséget a hadügyminiszterre hárította.

A katonai vezetőség azonban az illető parancsnok, Janszky őrnagy mellé állt s rövidesen alezredessé léptette elő, hogy a meghurcoltatás ellenében elégtételt adjon neki. Erre akkora lett a „hazafias" felháborodás, hogy még a Tisza-kormány is kénytelen volt beadni lemondását. Erre aztán Ferenc József az „ischli levélben" nyíltan a „hazafiak" mellé állt és elítélte hadserege eljárását. Bizonyára nem szívből tette, de elismerte, hogy ebben a magyar közvélemény, ha még úgy téves is, nagyobb úr, mint ő.

Hasonló elbírálás alá esik Ferenc József azon tette is, hogy aközé a 10 szobor közé, melyet a nemzetnek adott ajándékképpen és Budapest utcáin felállíttatott, Bocskai és Bethlen, tehát a családja ellen fellázadó magyarok szobrát is belevette s ezzel maga is elismerte, hogy ők nem egyszerű lázadók, hanem magyar hazafias hősök voltak. Ma már tehát a közhangulattal ellentétben ennyire kicsiny még az olyan hatalmas és nagytekintélyű uralkodó is, mint amilyen Ferenc József volt.

Láthatjuk belőle, hogy a politikában, illetve a nemzetek életében mennyire egyedül csak az erőviszonyok számítanak, s bármennyire nem akarja, mennyire tekintetbe kell ezeket vennie mindenkinek, aki hatalomban akar maradni. Évszázadokkal előbb ezen az alapon rendelkeztek nálunk a bécsi hatóságok s ezért kötötték és köthették meg például a vasvári békét is megkérdezésünk nélkül, de ugyanezért kellett később Ferenc Józsefnek kabinetirodája osztrák vezetőségét, sőt – a Janszky ügyben – az egész hadvezetőséget megszégyenítenie.

Látni fogjuk, hogy utóda, IV. Károly, az idők haladtával és az idők jeleként, még tovább ment ugyanezen az úton, s mint a tíz szobor ügyében, itt se kellett hozzá még csak mesterségesen megrendezett „hazafias" terror se. S a IV. Károlytól tett, illetve a háború befejezése utánra ígért engedmények most már nem is a hamis „hazafias" szellemnek, hanem az ország tényleges függetlenségének tett engedmények voltak.

A legfőbb udvari méltóság a főudvarmesterség volt. Ezt Ferenc József idejében herceg Lichtenstein Rudolf töltötte be, aki annyira a felhők felett trónolt, hogy inkább csak reprezentált és a főudvarmesteri hivatalt tulajdonképpen a második főudvarmester, herceg Monteuovo Alfréd töltötte be. De Pápay még erről a Lichtensteinről is, akinek egyébként az alakja is „gyönyörű, karcsú, daliás" volt, azt írja, hogy „ha nem is tett érettünk, magyarokért valamit, de nem is ártott nekünk. Ismert jeligéje volt a „leben und leben lassen" [élni és élni hagyni]. Rendkívül magas műveltségével és szellemességével a főúri társaság dédelgetett alakja maradt még ősz korában is".

Érdekes, hogy Pápay az udvar egyik legkisebb rangú papi alakjáról, Demény Dezső budai várkáplánról, az ismert nevű zeneszerzőről azt írja, hogy „aranyosabb kedélyű lelkipásztort életemben nem láttam". (Még kiválóbb volt a várplébános, Kanter Károly, akinek nem

vagy nemcsak a kedélye volt aranyos, hanem nála szentebb életű és tiszteltebb lelkipásztor nem volt még a magyar fővárosban. Örömmel tölt el, hogy az én írásaimat is rendkívül élvezte.)

Ferenc József gödöllői tartózkodása idején minden hétfő és csütörtök reggel kötelességszerűen beutazott a fővárosba, hogy ott a szokásos általános kihallgatásokat megtartsa, melyekről már szó volt. Egy ilyen alkalommal Erzsébet királynénak is eszébe jutott, hogy ő feleség is egyúttal s a király távollétét felhasználta arra, hogy megvizsgálja a gödöllői hálószobáját. Megbotránkozott ott azon a kopott vaságyon, melyet a király mindenhová, tehát Gödöllőre is magával vitt, de még inkább azon, hogy nemcsak maga az ágy volt ócska és kopott, hanem még „a derékaljak és az ágynemű is gondozatlan, gyűrött és elhasznált állapotban voltak". A királyné Ferenczy Idát hívta segítségül, aki aztán újjal cserélt ki mindent, mire a király hazaérkezett, de az ágyat természetesen nem, mert az tilos volt. Ilyen szegénységben és gondozatlanságban élt a föld egyik leghatalmasabb uralkodója, aki ráadásul még a föld egyik leggazdagabb embere is volt. Neki ugyanis ilyen értelemben véve még felesége se volt, ami viszont a legutolsó parasztnak vagy proletárnak is van.

A Schratt Katalinnal kapcsolatos pletykákat Pápay is a leghatározottabban megcáfolja. Kereken kijelenti, hogy „Ferenc József sohasem volt este Schrattnál". „Annak idején Bécsben – írja – széltében beszéltek bizonyos tarokkpartikról Schrattnál, amelyeken Ferenc Józsefen kívül, mint rendes partnerek, Palmer bécsi bankár és Schultz Pál, az osztrák legfelsőbb számvevőszék másodelnöke vettek részt. Ebből egy szó sem igaz. Palmer és Schultz maguk cáfolták meg ismételten ezeket a pletykákat. Ferenc József sohasem kártyázott és saját bevallása szerint nem is ismerte a kártyákat."

„Még 1904-ben történt Gödöllőn egy udvari ebéd után, hogy a jelenlevő toscanai nagyherceg, Ferdinánd a királyt kártyázni hívta. A nagyherceg valami hazárdjátékot – tre sette – szokott játszani. Ferenc József ezzel utasította vissza a felhívást: Kedves Nandó, lehetetlenséget kíván tőlem. Fogalmam sincs a játékról és kártya még nem volt a kezemben."

„Csak a napokban olvastam – írja Pápay – az egyik budapesti lapban az egyik ismert író tollából Ferenc Józsefről és Schrattról egy cikket, amely minden pikantéria nélkül (mert azt is lehetett volna már belekeverni, mert hiszen Ferenc József már nem élt, sőt családja se uralkodott már) úgy tünteti fel ezt a viszonyt, mintha Ferenc József, aki különben is csak az Extrablattot, a bécsi fiákeresek és házmesterek kis képes újságját olvasta, sörözni járt Schratthoz." (Ferenc József szellemi képességeit is divat volt, sőt még ma is divat nálunk lekicsinyellni. Többek közt még országgyűlési képviselő is volt, aki nyilvános országházi beszédében azt állította róla, hogy katonai tudása nem volt nagyobb egy zupás őrmesterénél. S ezt a megjegyzést természetesen nemcsak az egész magyar sajtó kezelte, hanem el is hitte és tetszelgett benne.)

„Fogalma sincs annak Ferenc Józsefről – írja Pápay –, aki nem tudja, hogy ő volt a Monarchia, de talán az egész világ legelső és legelőkelőbb arisztokratája. Aki – sajnos – igazán csak egy újságot olvasott, de ez a külügyminisztérium félhivatalos lapja, a Fremdenblatt [Vendéglap], volt s ezen kívül naponként három minisztérium sajtóosztályának (magyar és osztrák miniszterelnökség és külügy) úgynevezett lapszemléjét lelkiismeretesen végigolvasta." (Abban mindenki megegyezik, aki Ferenc Józseffel valaha beszélt, hogy mennyire jól értesült volt és mennyire tudott mindenről. Napirendjéből azonban láttuk, hogy nyárspolgárias, órákon át tartó újságolvasásra nem is lett volna ideje.)

„Sört pedig tényleg ivott Ferenc József. Az előszobájában várakozva számtalanszor láttam, mikor délben a villásreggelihez egy korsó müncheni Spatenbraut vittek be neki. Ezért bizony nem kellett Schratthoz fáradnia."

„Ellenben reggelizni, főleg Ischlben, igen sokszor járt Ferenc József a híres művésznőhöz. Bécsben és Schönbrunnban pedig a délutáni órákban sétálgatott vele a parkban. A király télen fél ötkor, nyáron 4 órakor kelt fel. Schratt Ischlben a Sanet-Wolfgangseehez vezető úton

épült Felicitas-villában lakott és bizony néha panaszkodott, hogy neki a királyt már hajnali fél hatkor reggelivel kell várnia."

„Ferenc József egy udvari ebéd után az idősebb Pápay István osztályfőnököt megkérdezte, hogy elküldte-e Schratthoz intézett táviratát.

– Igen, felség, azonnal lemásoltam és a távíróhivatalba küldöttem.

– Lemásolta? Miért másolta le?

– Mert nem engedhetem, hogy felségednek egy színésznőhöz intézett eredeti kézirata idegen emberek, távíró-hivatalnokok kezébe jusson.

A király nagyot nézett:

– De hiszen azt táviratoztam, hogy a királyné óhajtja Schrattot holnapután fogadni.

Mire Pápay osztályfőnök nyugodtan válaszolta:

– Mindegy felség, az emberek rosszak.

Ferenc József mégis úgy megsértődött, hogy hátat fordított ekkor Pápaynak.

Másnap azonban újra előhozta előtte a dolgot s ezt mondta neki:

– Önnek igaza van, jól tette."

Láthatjuk belőle, hogy még a felhők felett trónoló Ferenc Józsefnek is sokkal jobban meg lehetett mondani mindent, mint gondolnánk.

Ferenc József a két egymással legjobban ellenkező tulajdonságot tudta magában egyesíteni: igen nagy úr volt és ugyanakkor jóságos volt, szigorúan ragaszkodott a spanyol etikett külsőségeihez s pompájához, s emellett bámulatosan egyszerű és igénytelen volt. Megható jóságot mutatott például Nikita, montenegrói fejedelem iránt. A fejedelem rozzant kiránduló jachtját a maga költségére (sohase csináltatott ilyesmit államköltségen) helyrehozatta a polai hadi arzenálban. Nikita utána a balkáni háborúban álnok viselkedésével ugyancsak szépen hálálta meg Ferenc József jóságát.

Mikor az első világháborúban csapataink elfoglalták Nikita országát, Ferenc József Nikita békét kérő levelére mégis ezt a jóságos kijelentést tette: Ez is öreg már, kit szívből sajnálok. Hodie mihi, cras tibi [ma nekem, holnap neked].

E legutóbbi megjegyzés Ferenc József éles eszének, szinte jövőbe látásának is bizonyítéka, mert hiszen a maga, illetve utódának keserű sorsára vonatkozó e célzása akkor történt, mikor seregei még diadalt arattak. Nemcsak ez, hanem sok más nyilatkozata is bizonyítja, hogy borúlátóan fogta fel azt a háborút, mely kevéssel halála után valóban véget vetett családja uralmának. De nemcsak kesergett, hanem segíteni is igyekezett a bajon.

„Hiteles adatok és nyilatkozatok vannak arról – írja Pápay –, hogy Ferenc József szilárdul el van tökélve arra, hogy 1917 tavaszán a háborút bármi áron is befejezze. Az Észak-Amerikai Egyesült Államok közvetítő szerepére számított, mint ez az orosz-japán háború alkalmával oly fényesen bevált. Mindenkinek, aki ezekről a nyilatkozatokról tud, az a meggyőződése, hogy Ferenc József nemcsak hogy nem túl sokáig élt, de valósággal túl korán halt meg."

Valóban. Mikor Ferenc József ezt a békeközvetítést tervezte, az Egyesült Államok még nem avatkozott bele a háborúba, de egyébként is joggal tehetjük fel, hogy azt, amit a fiatal s tapasztalatlan IV. Károly ügyetlenül és eredménytelenül csinált, a nagytekintélyű és tapasztalt Ferenc József sikerrel hajtotta volna végre. 68 éven át uralkodott, mégis túl korán halt meg tehát.

Pápay arra is kétségbevonhatatlan adatokat hoz fel, hogy Ferenc Józsefnek mégis előbbre való volt a szövetségi hűség és a becsület, mint a győzelem. Céljai érdekében sohase használt fel még csak félig erkölcstelen eszközöket se. Nemcsak soha nem támadott, hanem még preventív [megelőző] háborút se tartott megengedhetőnek. Hötzendorfi Konrád például előre meg akarta támadni Olaszországot és a siker is egészen bizonyos volt, de Ferenc József nem engedte meg.

Erzsébet királyné (1837-1898) egyháziatlansága

Azt már előre tudhatjuk, hogy Erzsébet királyné nem lehetett nagy katolikus. Nálunk ugyanis nagyon népszerű volt. Ha az lett volna, nem lehetett volna annyira népszerű nálunk. A Habsburg-család tagjaival kapcsolatban nálunk szabály, hogy minél katolikusabbak, annál gyűlöletesebbek (II. Ferdinánd, I. Lipót, Albrecht főherceg, Ferenc Ferdinánd, Zsófia főhercegnő) s minél vallástalanabbak, vagy mondjuk: kevésbé katolikusok (mert vallástalan Habsburg alig szerepel történelmünkben), annál népszerűbbek nálunk (II. József, II. Lipót, Erzsébet királyné, Rudolf trónörökös, József nádor, István nádor).

Erzsébet királyné e „vallástalanságáról" a magyar közvélemény egyáltalán nem tud. Aki azonban csak egy kissé is közelebbről foglalkozik életével, annak rögtön észre kell ezt vennie, feltéve természetesen, hogy tudja azt is, mi az a katolicizmus.

Világos, hogy Erzsébet királyné se tartotta magát vallástalannak s vallástalan nem is volt, de hogy jó és igazi katolikusnak se nevezhető, az is bizonyos. Annak ő maga se tartotta magát. Mind Rudolf, mind legkedvesebb leánya, Mária Valéria vallási nevelőjévé a szabadelvű felfogású, volt 48-as és annak idején halálra ítélt Rónai Jácintot választotta. Mikor 1872-ben húsvét vasárnapján ez ügyben magához hívatta, ezt mondta neki:

„Gyermekem (Mária Valéria) nevelését nem akarom többekre bízni. Azt akarom, hogy csak egy tanítója legyen és hogy az Ön legyen. Később majd kap magyar, német, angol, francia társalgónőket, de Ön egyedül vezesse nevelését. Állapítsuk meg a magyart tanítási nyelvül, nevezetesen mikor a vallástanításról van szó. Én minden nap magyarul imádkozom gyermekemmel. Ne arra tanítsa, hogy ortodox (igazhitű) legyen, hanem arra tanítsa meg, hogy vallásos legyen. A vallás vigaszára mindnyájan rászorulunk az életben." (Clara Tschudi: Elisabeth, 80. o.)

Acsainak Rónai Jácintról írt életrajza közli azokat az imádságokat, melyeket a „püspök" (címzetes püspök volt s címét természetesen nem a pápától, hanem a királytól kapta) a gyermek-főhercegnő használatára szerkesztett. Ezekből láthatjuk, mennyire szót fogadott a papnevelő az anya utasításának. Ezekben az imádságokban ugyanis nemcsak Szűz Mária vagy a szentek, hanem még Jézus neve se fordul elő. Nagyszerűen fel lehetne használni őket zsidó vagy unitárius hitoktatásban. Szegény Mária Valériából aligha lett volna az a vonzó, rendkívül vallásos hölgy, aki lett, ha csak – mint anyja szerette volna – Rónai Jácint tanította volna nem katolicizmusra, hanem csak vallásosságra.

Még Sztáray Irma grófnő is, aki pedig ugyancsak nem bírálgatja királynéját, hanem csak hódol neki, kénytelen megírni Erzsébetről, hogy templomba nem szeretett járni. (Ez a megjegyzése alighanem azt jelenti, hogy még vasárnap se, legalábbis utazásain nem, mert otthon ezt a Habsburg-család tagjának, azt hiszem, lehetetlen volt elmulasztania.) Aki pedig vasárnapi misét is egész nyugodtan elmulaszthat, arról meg kell állapítanunk, hogy még csak nem is sejti, hogy mi az a katolicizmus.

A maga mentségére ezt is mondta Sztáray Irmának: „Vallásos vagyok. De hogy nem annyira, mint maga szeretné, annak az az oka, hogy az első vallásos nevelésem egy egészen szimplex [jámbor, egyszerű] ember kezébe volt letéve."

Úgy látszik, emiatt választott legkedvesebb lánya első vallásos nevelőjévé nem szimplex papot. Ebben okosan is járt el, csak arról feledkezett meg, hogy a papban még az intelligenciájánál és képzettségénél is fontosabb, hogy milyen erős a hite és milyen a papi élete. Annyira intelligens és emellett dacos egyéniségben, mint Erzsébet volt, semmit se ér el a szimplex

pap, még akkor se, ha az élete kifogástalan (ez utóbbit Erzsébet se vonta kétségbe első vallási nevelője életében).

Ha azonban egyenesen szent az a papi nevelő, akkor még szimplexen is elér valamit, de nem mindent. Erzsébet első vallási nevelője nemcsak szimplex lehetett, hanem bizonyára szentéletű sem volt, bár egész bizonyos, hogy Rónai Jácintnál, akit Erzsébet választott lánya első vallási vezetőjévé, többet ért és erősebb hite lehetett. Kisebb szellemi kapacitású, sőt nagy szellemi képességű, de Erzsébetnél alázatosabb lelkű növendékeket azonban még nagyobb szellemi igényeket kielégíteni nem tudó pap is derék katolikusokká tehet, ha nemcsak kifogástalan, hanem egyenesen példás, szent életű.

De látjuk, hogy Erzsébet helytelen választásának nem a tudatlanság vagy a kérdésben való járatlanság volt az oka (Erzsébet annyira fölényes intelligenciájú egyén volt, hogy semmiben se volt tudatlan, se járatlan), hanem az, hogy ő maga se volt tulajdonképpen katolikus s így a lányát se akarta annak. Aki ugyanis azt kívánja, hogy lánya csak vallásos legyen, de ne ortodox, az nem katolikus, annak csak olyan vallása van, melyet ő maga alkotott a maga számára, mint a protestáns.

A katolikusnak azonban elébe tárja az Egyház az objektív, megmásíthatatlan és mindenki számára kötelező hitigazságokat és erkölcsi törvényeket, melyek épp oly igazak, sőt – ha lehetne így beszélni – még igazabbak, mint a mennyiségtan vagy az egzakt természettudomány törvényei, válogatni tehát nem lehet bennük. Bizonyára ezt értette Erzsébet „ortodoxián", s ilyennek nem akarta nevelni a lányát.

Ezért abban már okos se volt Erzsébet királyné, hogy vallásosnak akarta a lányát (mert vigaszra szüksége lesz az életben), de már ortodoxnak nem akarta. Hiszen vigaszt csak az olyan vallás adhat, melyről tudjuk, hogy igaz, tehát nemcsak érzelmi világunk tartozéka. Éppen ellenkezőleg, azt kellett volna tehát mondania a nevelőnek: Nemcsak azt akarom, hogy lányom vallásos, hanem azt is, hogy ortodox legyen.

Az olyan vallás, melyre Erzsébet akarta taníttatni a lányát, csak addig tud „vigaszt" adni, amíg komolyan nincs rá szükségünk, vagyis mikor nem vagyunk lelki válságban. Az ilyen vallás csak szokás és legfeljebb kísérője lehet az életnek, de semmiképpen se irányítója, annál kevésbé a válságokban eligazítója.

„Erzsébet – írja a protestáns Clara Tschudi (40. o.) – Istent a természetben tisztelte. Az egyházi ünnepségektől legjobban szeretett távol maradni és a papi uralom gyűlöletes volt a szemében."

Inkább megbetegedett, mintsem az úrnapi vagy feltámadási körmeneten részt vett volna. Ezek ugyanis olyan nagy szerepet játszottak a bécsi udvari életben, hogy csak betegség címén vonhatta ki magát alóluk. Eljárása természetesen megbotránkozást keltett az udvar és a bécsiek körében.

Teljesen félreértené azonban a dolgot, aki ebből hitetlenségre következtetne, például azt gondolná, hogy mindez azért történt, mert Erzsébet nem hitt az Oltáriszentségben. Nem. Ilyen értelemben Erzsébet nem volt hitetlen, hisz láttuk, hogy gyermekét minden nap maga imádkoztatta. Korfui tündérkastélyában, az Achilleionban is volt külön kápolna, hol a házi káplán minden nap misét mondott (de hogy azon Erzsébet hányszor vett részt, az már más kérdés).

Még azt se mondhatjuk, hogy vallásossága nem volt katolikus jellegű, hiszen minden forrás egyaránt említi, hogy hálószobájában gyönyörű Mária-szobor volt, sőt a szobron kívül még egy gyönyörű Mária-kép is, térdeplő is volt ott s azon még olvasó is lógott, s azt se mondjuk, hogy arra a térdeplőre a királyné egyetlen egyszer se térdelt le.

Csak azt állítjuk, hogy szeszélyes volt, a hangulat embere, tehát nem mindig és nem rendszeresen imádkozott s járt templomba, s ebben az Egyház parancsa se feszélyezte. Benne nem a hangulatának kellett tehát alakulnia vallási kötelességei teljesítéséhez, mint minden komoly és vallásilag művelt katolikusban, hanem megfordítva. Mivel pedig ezt benne nem

tulajdoníthatjuk a vallási műveletlenségnek, mert hiszen tudta, mi a kötelessége, hiszen az egész udvarral dacolt miatta. Csakis azt tarthatjuk igazi oknak, hogy nem ismerte el magára kötelezőknek az Egyház törvényeit még akkor se, ha – mint például a vasárnapi misehallgatás – halálos bűn terhe alatt szóltak.

Ez pedig gyakorlatilag azt jelenti, hogy lélekben nem volt katolikus. Neki saját vallása volt. Több megjegyzéséből azt is lehet sejteni, hogy holmi panteista és lélekvándorlási képzelmei is voltak.

Hogy a fényes bécsi körmeneteket nem szerette, az még a legkisebb bűne, mert hiszen a körmeneteken való részvétel tudvalevőleg nem kötelező halálos bűn terhe alatt, s neki túl érzékeny idegzete miatt nagyobb áldozat is volt a rajtuk való részvétel, mint másnak, mert a kíváncsi néptömeget semmiképpen se tudta tűrni, a bécsi úrnapi körmeneten pedig ugyancsak ki volt téve neki. Ámde éppen ez a gőgösség, az egyszerű embereknek ez a megvetése és a különcség volt benne egészen kereszténytelen.

Egyébként szerette Erzsébet az egyszerű embereket is, szerette őket megszólítani is, de nem mindig, hanem csak mikor olyan hangulata volt hozzá. Parancsra nem volt hajlandó közibük menni. A tömeget sohase szerette, csak egyes egyéneket közülük, s ezeket is csak akkor, ha szépek voltak és tiszták. A bűzt különösen nem szenvedhette, a tömeg pedig nem szagtalan. Nála pedig az ilyesmi fontosabb volt, mint az Egyház iránti engedelmesség. Magát bámultatni s bűzt szagolni még az Egyház kedvéért se volt hajlandó.

„Amiatt, hogy a klerikális párt uralkodott – folytatja a protestáns Tschudi (57. o.) –, egyáltalán nem titkolta nemtetszését." (Akkor még az úgynevezett klerikális párt sem az országban, sem az udvarban nem uralkodott, legfeljebb Zsófia főhercegnő mutatta ki a tiszteletreméltó életű papok és szerzetesek és akkor még kivételszámba menő vallásos előkelőségek iránti tiszteletét.)

„Egy nagy udvari ünnepélyen a pápai nuncius a közelében járt és a nuncius lábai belebonyolódtak a királyné hosszú uszályába. A császárné haragos arccal és heves mozdulattal húzta magához uszályát, úgyhogy a Szentséges Atya követe (milyen gúnyos kárörvendezéssel fejezi ki jóleső örömét a protestáns norvég Tschudi Klára!) majdnem hanyatt vágódott. Ez a föllépés sok vidámságot keltett a terem szögleteiben, mert mindenki meg volt róla győződve, hogy a császárné a nuncius befolyását is épp oly szívesen felfordította volna, mint ahogyan a személyét a bálteremben."

Pedig hát a dolog nem egészen így volt, mert nem a díszteremben történt az eset, hanem kint a lépcsőházban, és csak azért történt, mert a királyné nem látta, hogy a nuncius az, aki mellette elmegy. Az igaz, hogy sokat beszéltek akkor róla és a királynénak a papok elleni ellenszenvére magyarázták, az a szándék azonban, melyet Erzsébetnek az esettel kapcsolatban tulajdonítottak, annyira távol állt tőle, hogy az emiatti mendemondák és célzatos megjegyzések – éppen ellenkezőleg – rendkívül bántották (mert neki is a fülébe jutottak).

Erzsébet nem volt egyházias, de nem annyira meggyőződésből, mint szeszélyből és gőgből nem volt az, és olyan volt a természete, hogy ha megtudta, hogy valamit kifogásolnak benne, annál jobban tette, még akkor is, ha maga is belátta, hogy nem helyes. Például, mikor megtudta, hogy a bécsi előkelőségek megbotránkoznak azon, hogy Mária Valériának az anyjától az udvarba hozott kis néger fiú a játszótársa, csak azért is fényképészt hozatott s még meg is örökítette őket együtt. Egyházellenesnek azonban egyáltalán nem akart látszani, ellenkezőleg, mindig hirdette, hogy vallásos. Például az a szándék, melyet a nunciussal való esete miatt tulajdonítottak neki, távol állt tőle s ő az effajta suttogásokat a személye elleni egyik leggyűlöletesebb rágalomnak tartotta.

Az emberek csak a külsőséget látják s az uralkodói udvarokban különösen nagy szerepet játszik a külsőség, Erzsébet királyné pedig részint büszkesége, részint különcsége miatt nem alkalmazkodott a külsőségekhez, és ha kifogásolták, csak azért se. Ezért botránkoztak aztán annyit rajta és tartották még sokkal vallástalanabbnak, mint amilyen volt.

Kétségtelen azonban, hogy nem volt igazi katolikus. Olyan gőgös lélek, mint amilyen ő volt, nem is lehetett az. Ő tanácsokat nem fogadott el, az Egyház tilalmaitól se korlátoztatta magát. Például rendszeresen olvasta az indexre tett, tehát olvasni halálos bűn terhe alatt tilos könyveket, Schopenhauer, Rousseau, Voltaire voltak kedves olvasmányai, de ezzel aztán már az is bizonyítva van, hogy lélekben tulajdonképpen nem is volt katolikus.

De éppen azért, mert nem volt az, titkolta. Ezért mondogatta, hogy vallásos és ezért mutatta a hálószobája berendezése is azt, mintha vallásos volna. Rendkívül intelligens révén ugyanis és ott a Habsburg-udvarban alkalma lévén igazi katolikusokat is látni (például Zsófia és a még idősebb anyacsászárné Karolina és Sztáray Irma, az udvarhölgy is az volt), teljesen tisztában volt vele, hogy benne az, hogy nem igazi katolikus, fogyatékosság, nem pedig dicsőség (mint a protestáns Tschudi Klára és társai gondolják). Ezért titkolta, s akik előtt nem titkolhatta, mint Sztáray Irma előtt, azért tartotta szükségesnek magát mentegetni miatta.

Tudvalevő, hogy nem akart a bécsi kapucinusok kriptájában, tehát a Habsburgok között nyugodni, hanem úgy rendelkezett, hogy az Achilleionban, Korfu szigetén temessék el. Ferenc József azonban ezt az egy kívánságát nem teljesítette s mégiscsak a kapucinusokhoz került. Ezzel kapcsolatban Tschudi Klára ezt írja (179-180. o.):

„Életében menekült az egyházi ceremóniák elől. Most éjjel-nappal miséket mondanak a lelkéért. (Biztosíthatjuk róla Tschudi Klárát, hogy ezért nem haragudott volna Erzsébet, ha tudta volna, mert nem azért nem szeretett misére járni, mert nem hit benne, hanem csak emberi gyarlóságból.) Minden délelőtt nyitva a kripta ajtaja, ő, aki életében a magányba húzódott vissza, halálában a kíváncsi seregek céltáblája. Mennyivel alkalmasabb lett volna számára a görög sziget vagy Gödöllő, mint a kapucinus kápolna komor sírkamrája! Mennyivel jobban illenék hozzá a tenger mormolása, mint a barátok miséje!"

Csak azt felejti el Tschudi Klára, hogy Erzsébet királyné azért mégse volt – lélekben se – protestáns nő, mint életrajzírója. Ő a katolicizmust nemcsak torz képekben és rágalmakból ismerte, mint Tschudi Klára. Sajnos nem szerette a sok misét és imát, de csak emberi gyarlóságból nem, s azt is nagyon jól tudta, hogy ez benne gyarlóság. Nem is dicsekedett vele, hanem szégyellte, különösen azok előtt, akik nem megszégyeníteni akarták érte, hanem szeretettel és őszinte fájdalommal állapították meg ezt róla. Így aztán, mivel életében éppen eleget volt a tengeren és a görög szigeten is, talán többet is, mint hitvesi és anyai kötelessége megengedte volna, talán éppen ezért nagyon is megfelelő, ha legalább halálában templomban van és legalább itt nem a tenger mormolását, hanem az érte is mondott imákat és az érte is bemutatott áldozatokat hallgatja. Most már a látogatók, a profanum vulgus se gyötri, hisz most már nem is ideges. Miért ne nézhetné meg hát a nép is a sírját, mikor életében úgyis eleget menekült előle? Hogy aztán az a sok mise, ima használ-e neki valamit, az már más kérdés. Hiszen életében nem szeretett gyónni, halálos ágyat pedig, melyen végre alávethette volna magát annak a lelki önmegalázásnak, melytől életében annyira futott, nem adott neki az Isten.

Idegbetegsége

Erzsébet királyné idegbeteg volt. Ezért nem volt való se királynénak, se feleségnek, se anyának. Ezért volt különc, ezért volt túl érzékeny, ezért volt oly dacos és gőgös, ezért szenvedett nagyfokú álmatlanságban, ezért nem bírta a tömeget és a kíváncsiságot, ezért unt meg mindjárt mindent, ezért nem tűrt maga előtt és fölött korlátot, ezért kóborolt állandóan s ezért volt annyira boldogtalan.

A szellemi kiválóságokban, de idegbetegekben is bővelkedő Wittelsbach-családból származott, mégpedig – sajnos – apai és anyai ágon egyaránt. Apja: Miksa József bajor-pfalzi herceg, anyja, Ludovika, a bajor király lánya volt. Unokatestvére volt II. Lajos, az őrült volta miatt híres bajor király. Erzsébet a Wittelsbachok szellemi kiválóságait és terheltségét egyaránt örökölte.

Különlegesen szép volt: Európa legszebb királynéja, s bizony férjének 50 millió alattvalója, tehát közte 25 millió nő között nem sokat lehetett találni, aki szépségben az uralkodónővel versenyezni tudott volna. Szép, arányos vonásai, szemei, bokáig érő, híres haja, gyönyörű bőre, karcsú, egész különlegesen szép királynői alakja, termete és fellépése az ideálisan szép nő megtestesülése volt.

S a királynői testhez és alakhoz még egészen különleges, fölényes intelligencia is járult. Mind emlékezőtehetsége, mind agyának befogadóképessége, mind rendkívül éles ítélőképessége, művészi érzéke, tehetsége és hajlamai, élénk agyműködése és szellemes társalgása le tudta bilincselni az embereket, s akihez kedves akart lenni vagy akit ki akart tüntetni, azt úgy le tudta szívélyességével kötelezni, hogy rabszolgája tudott volna lenni.

Játszi könnyedséggel tanult meg a legtökéletesebben magyarul, de a legtökéletesebben beszélte a németet, a franciát, az angolt, az olaszt, sőt latinul és görögül is teljesen tudott, hiszen külön görög felolvasója volt. Verseket is írt (lánya, Mária Valéria szintén), s hogy mennyire nem volt vallástalan, sőt protestáns hajlamú se, mutatja, hogy legismertebb verse is Szűz Máriához szól s egy nyilvános Mária-szobron ma is olvasható. Egyébként verseit elégette, olyan nagy volt az önkritikája.

De nemcsak a tehetséget, hanem az idegbetegséget is örökölte a Wittelsbachoktól. A Rudolf trónörökös és Vecsera Mária tragédiája utáni napokban, mikor az orvosok beadták a trónörökös agyának megvizsgálásáról kiállított bizonyítványukat s megállapították, hogy nem volt normális, Erzsébet mondhatatlan lelki kínjai közepette, életében talán először és utoljára legyőzte terhelt idegalkatával együtt járó kevélységét s hosszú uszályú, fekete ruhájában, mint egy őrült rohant be Ferenc József dolgozószobájába és feléje tárva remegő karjait, zokogás közben kiáltotta feléje: „Ferenc, bocsáss meg! Nekem nem lett volna jogom férjhez menni! Az őrültség benne van a családomban (ekkor már öngyilkos lett unokatestvére, az őrült bajor király is, akinek azonban a testvéröccse is elmebeteg volt) és behurcoltam a tiedbe is!”

És Ferenc József válaszából láthatjuk, hogy tudott ez az állítólag annyira rideg ember szeretni, megnyugtatni, vigasztalni és kíméletes lenni. Azt mondta neki: „Nem hoztál magaddal mást, mint csak jót és édeset, mikor hozzám jöttél, és édesem, én nem voltam sohase méltó arra, hogy az enyém légy.”

E jelenet megtörténte egészen bizonyos, mert a királynénak az a névtelen francia főnemes-barátnője írja angol művében, akit már említettünk, tehát csak Erzsébet elbeszéléséből származhat.

Említettük, hogy ez az ismeretlen szerző valósággal rajongója Erzsébetnek, könyvét is az ő tisztázására írta s még vallásilag is olyan volt, mint császári barátnője. Ő azt fűzi ehhez hozzá, hogy ez az áldott Erzsébet jóságában minden bűnt magára vett, noha jól kellett tudnia, hogy csak a Wittelsbachok királyi ága terhelt, a pfalzi, a hercegi nem, ő pedig az utóbbiból származott.

Sajnos a túlságosan is jóakaratú barátnőnek semmiképpen sincs igaza, mert a Wittelsbach hercegi ág épp oly terhelt volt, mint a királyi. Például Erzsébet apai nagyapja, Pius Ágost is szellemileg alig volt normálisnak nevezhető, s egyébként is a Wittelsbachok királyi és hercegi ága tulajdonképpen ugyanaz a család, mert a múltban uralkodó Wittelsbachok mind királyi, mind pfalzi águkban már kihaltak s így egy, még élő mellékág került mind a királyi, mind a hercegi trónra.

De akkor se lenne helytálló a barátnő mentsége, ha csakugyan csak a királyi ág lett volna terhelt. Hiszen mondtuk, hogy Erzsébetnek nemcsak az apja, hanem az anyja is Wittelsbach volt, mégpedig ez utóbbi a *királyi* ágból. Ha igaz lenne a barátnő mentsége, hogy Erzsébet a pfalzi ágból származott és csak a királyi ág lenne terhelt, akkor éppen az ellenkezőnek kellett volna történnie s Ferenc Józsefnek kellett volna berontania Erzsébethez, s bocsánatot kérnie, hogy őrültséget hurcolt be a családba, mert hiszen – anyai ágon – Ferenc József származott a Wittelsbachok királyi ágából, mert Zsófia a bajor király lánya volt. De hát Erzsébet anyja is

ugyanabból az ágból származott, sőt nem volt más, mint Ferenc József anyjának édes testvére, Ferenc József és Erzsébet tehát első unokatestvérek voltak, mégpedig mindketten éppen az őrült wittelsbachi *királyi* ágból.

Mentségül tehát nem ezt kellett volna felhozni Erzsébet számára, hanem azt, hogy a terheltség nem az ő bűne, hanem őseié vagy senkié, vagy talán inkább Ferenc Józsefé, hogy miért éppen őt kérte feleségül, vagy talán még inkább az anyjáé, Zsófiáé, hisz ő szemelte ki fia számára a feleséget. Igaz, hogy nem Erzsébetet, hanem Ilona (Heléna) nénjét, aki ugyan nem volt idegbeteg, mint Erzsébet, de ugyanabból az „őrült" családból származott.

Azonban Zsófiának is mentsége az, hogy akkor még nem voltak az emberek annyira tudatában az átöröklésnek s a rokonházasság káros voltának, s valljuk meg, nem is volt rá okuk, hiszen láttuk, mennyi rokonházasság volt a Habsburg-családban, sőt más úgyszólván alig volt, mint rokonházasság, s mégse lett köztük egy se öngyilkos, de olyan lelki hajótörött se, mint Erzsébet és fia, Rudolf. Lám Zsófia, aki ugyanebből az őrült családból származott, maga volt a megtestesült egészség, testileg-lelkileg egyaránt, s láttuk, hogy fia, Ferenc József szintén a testi és lelki egészség valóságos megtestesülése. Ő nem volt se túl érzékeny, se szeszélyes, se esztelenül gőgös vagy dacos, hanem annyira természetes és józan, hogy még csak művészi allűrjei se voltak és egyáltalán semmi különcsége.

Mindez természetesen azt is bizonyítja, hogy a rokonházasság közel se annyira káros, mint újabban általában hiszik, s még akkor se, ha valóban terhelt családok összeházasodásáról van szó. De talán még ennél is jobban azt, hogy az igazi katolicizmus még a veleszületett terheltséget is meg tudja szüntetni, vagy legalábbis kifejlődését és elfajulását meg tudja akadályozni. Persze erre a legtöbb orvos azt mondja, micsoda laikus és tudatlanságra valló vélemény, pedig csak egy a baj: ők a katolicizmust nem ismerik, arról beszélnek tehát, amit nem ismernek.

Elismerem, hogy Erzsébet királynét mássá tenni, túlságos szenzibilitását [érzékenységét], különcségeit, nyakasságát, hajlíthatatlanságát, fölényét kinevelni akkor is igen nehéz lett volna, ha első vallásos nevelése nem „egy egészen szimplex ember" kezébe lett volna letéve. De állítom azt is, hogy ha egy olyan rendkívül okos és egyúttal bámulatos nagy akaraterővel is rendelkező fiatalt, mint Erzsébet királyné vagy unokatestvére, a megőrült Lajos, bajor király volt (mert ő is nagy tehetség volt és épp olyan szépség férfiban, mint Erzsébet nőben, s mint testileg ideális férfi, valósággal bikaerővel is rendelkezett), egy olyan pap kezébe kerül fiatal korában, mint Karolina anyacsászárné, aki eszével és képzettségével imponál tanítványának, példás életével, életszentségével és önfeláldozásával pedig egyenesen meghatja és lenyűgözi, akkor Lajos nem őrült volna meg s Erzsébet se lett volna azzá, amivé lett.

Akkor ugyanis mindketten nemcsak vallásosakká lettek volna, hanem ortodoxokká, vagy ha tetszik, klerikálisokká, ultramontánokká, „fanatikusokká", „bigottakká" és „vakbuzgókká" is. (Persze nem a valóságban, hanem csak a tudatlanok és a rosszakaratúak elnevezésében, mert igazi katolikus nem is lehet fanatikus, hiszen egész vallásossága és erkölcsisége az eszén alapszik, esetleges elfajulásait pedig megakadályozza a gyóntatószék, vagyis egy tárgyilagos, az egyén ügyében nem érdekelt, tehát elfogulatlan ember ellenőrzése, kinek szavára hallgatni kell, mert másképp már nem is vagyunk igazi katolikusok.)

Ez esetben, mint igazi katolikusok, nemcsak hitték, hanem tudták is volna, hogy a hitük igaz, mert erről minden jó és egyúttal képzett pap meg tudja győzni azt, akivel éveken át foglalkozik, s akinek, mint tanulónak, kötelessége fejtegetéseit éveken át hallgatni, mert az igazságnak ellenállhat ugyan a rosszakarat, de nem tud neki ellenállni éveken át.

Magam is nemegyszer tapasztaltam, hogy még olyanokat is meg tudtam vallásilag győzni, akik ez ellen tudatosan küzdöttek s azt állították, hogy nincsenek meggyőzve. A következmények azt mutatták, hogy ezt csak a gőgjük mondta, de az se sokáig. Az előfordul, hogy alkalmas papok neveltjeiből se lesz jó katolikus. De nem olyan értelemben, hogy hitetlen vagy az Egyház ellensége lenne, hanem úgy, hogy kiskaliberű lévén és szellemi érdeklődése

hiányozván, az évek távlatában lekopik róla az, amit fiatal korában magába szedett. Ez azonban az Erzsébet- és Lajos-féle intelligenciákkal és erős egyéniségekkel nem fordulhat elő. Ezeknek különleges idegalkatuk miatt sokkal nagyobb küzdelmeket kell vívniuk, hogy igazi katolikusok lehessenek és maradjanak, mint a tucatembereknek, de viszont éppen nagy intelligenciájuk és erős egyéniségük miatt belőlük sokkal nagyobb katolikust is lehet csinálni másoknál, olyat, aki még ilyen nagy próbákat is megbír.

Egy igazi és tehetségesebb pap megtanította volna a fiatal Erzsébetet, hogy milyen káros és milyen nagy bűn a kevélység, és hogy olyan nagy fokban, mint benne van, tulajdonképpen idegbaj jele. Ezért éppen neki kétszeresen kötelessége, hogy magában megfékezze s elburjánozni ne engedje. Megérttette volna vele, hogy nem az a dicsőség, ha dacol és azért is másképp tesz, mint kívánják tőle, hanem az engedelmesség, tehát az, ha a más akaratának, kivált az Egyházénak magát aláveti, mert ehhez lelki munka kell, mely mindenkire kötelező, de az idegbetegekre, a terheltekre kétszeresen, mert az őrültekházát és az öngyilkosságot kerüli el vele. Nem is szólva arról, hogy másképp pokollá teszi a maga és a hozzátartozói életét, mint ahogyan Erzsébet pokollá tette a magáét is és Ferenc Józsefét is.

Hogy aztán mindez ne maradjon írott malaszt, hanem meg is valósuljon, arról a katolicizmusban gondoskodik az állandó imádság, a vallásos olvasmányok, a prédikációk, a lelkigyakorlatok, főképpen pedig a gyónás, melyben egyenesen rákényszerítik a dacos akaratot az engedelmességre, mert ha nem, nem kapja meg bűnei feloldozását.

Persze mivel ehhez hit kell, erős hit, de az meg is van minden katolikusban, aki intelligens és a megfelelő nevelésben részesült.

Természetesen olyan papok, akik ilyen eredményt tudnak elérni, nem teremnek minden bokorban még a katolikus Egyházban se, s ezért közönséges emberek számára csak külön szerencseként fordulhat elő, ha gyermekeik ilyen papok nevelése alá kerülnek. Olyan családban azonban, mint a Habsburgok vagy Wittelsbachok voltak, egész bizonyosan lehet szerezni ilyen nevelőt, ha megvan hozzá a szülőben a kellő értelem, jóakarat és törekvés. (Lám Karolina császárné anyja még protestáns létére is tudott a lányának ilyet szerezni.)

A Habsburgok az őrült Johannával való házasság révén már 1500 körül terheltek lettek és azóta majdnem mindig egymás között házasodtak. Később a még terheltebb Wittelsbachokkal léptek újra meg újra rokoni kapcsolatba. A fiatal Ferenc József udvarában például Wittelsbach volt a császárné (Erzsébet), Wittelsbach volt az anyacsászárné (Zsófia, Erzsébet édesanyjának édestestvére) és Wittelsbach volt az öreg anyacsászárné (Karolina, Zsófiának mostohatestvére). Mégis, mivel igazi katolikus szellem uralkodott körükben, őrült egy se volt köztük (még Rudolf császár se volt az), Rudolf trónörökös kivételével még öngyilkos se (de ez egyetlen kivételnek is a vallástalan nevelés volt az oka), ellenben csak úgy nyüzsögtek a családban az olyan lelkileg kiegyensúlyozott, kedélyes, természetes emberek, mint I. Ferdinánd, II. Ferdinánd, I. Lipót, Mária Terézia, I. Ferenc, I. Ferenc József, József nádor, annak fia, József főherceg stb.

Ilyen kiváló emberpéldány volt Albrecht főherceg is, Ferenc József nagybátyja, a katonai lángelmének, Károly főhercegnek a fia, aki maga is olyan katonai tehetség volt, hogy mint láttuk, sokszoros túlerőben levő olasz hadsereget vert tönkre Custozzánál.

Míg élt, ő volt a legtekintélyesebb főherceg, katonai főparancsnok a Bach-korban Magyarországnak is kormányzója, akit még Ferenc József is mindig egész az ajtóig kísért, ha megjelent nála. A tehetség, becsület, jellem és korrektség valóságos férfiideálja, akit a történetírás egyúttal „klerikálisnak" is mond. Világos, hogy különösen nálunk népszerűtlen volt (nálunk csak a Rudolf trónörökösök és az Erzsébet királynék tudtak népszerűek lenni), s mivel mást nem tudtak benne kifogásolni, komor ridegségét és szívtelenségét rótták meg.

Így emlegeti minden történelemkönyv, még Szekfű is. Ezért a „The Martyrdom of an Empress" című műben, mely – mint mondtam – éppen nem klerikális, hanem teljesen Erzsébet királyné szája íze szerinti, meglepetéssel olvasom, hogy Albrechtet még Erzsébet király-

né is nagyon szerette, a mű névtelen s éppen nem szigorúan katolikus alapon álló szerzője pedig – személyes tapasztalatból – valóságos dicshimnuszokat zeng róla.

Albrecht főhercegnek tőle adott jellemzésében szó sincs komorságról vagy savanyúságról. Ellenkezőleg. Külön hangsúlyozza jóízű humorát és kedélyességét, s kiemeli, hogy ez a jó kedély még szeretett Hedvig lányának a cigaretta miatti megrendítő halála után se tűnt el (az egészséges idegzetnek legbiztosabb jele).

Albrecht gazdag főherceg volt, de mérhetetlenül jótékony is. A mű szerzője, Erzsébet királyné barátnője, meghatva beszéli el, hogy mikor egyszer az egyik bécsi népkonyhán – melyet Erzsébet és hölgyei létesítettek – teljesített szolgálatot, álruhában Albrecht főherceget ismerte fel a népkonyha egyik látogatójában. Úgy tett, mintha nem ismerné meg s kiszolgálta neki az egyszerű adag ebédet és figyelte, hogy megeszi-e. Látta, hogy bizony elfogyasztotta az utolsó kanálig s mikor a végén – mert kölcsönösen felismerték egymást – távozása előtt odament hozzá, közölte, hogy időnként meg szokott itt jelenni, hogy ellenőrizze, mit kapnak itt enni az élet elesettjei. Mindjárt fel is vetette az eszmét, hogy ma, ebben a cudar hidegben jó lenne, ha a menühöz még jó forró tejeskávét (cukorral) is adnának „all this poor devils", „ezeknek a szegény ördögöknek". Természetesen úgy is lett s természetesen áremelés nélkül. S erre az emberre fogták rá, hogy „szívtelen".

E jóság, jellem, korrektség és hadvezéri lángelme mellé – írja Erzsébet királyné barátnője – járult még Albrecht főhercegben a tudományok szinte szenvedélyes szeretete. Állandóan tanult, olvasott, képezte magát. Azt pedig, hogy hány nyelvet tudott, csak az Isten tudja, mert nem volt a soknyelvű Monarchiának olyan tájszólása, amelyben ő katonáival elbeszélgetni ne tudott volna, akár magyar volt az illető, akár lengyel, akár tót, akár cseh, akár bosnyák.

„Nem volt – írja (178. o.) – az osztrák-magyar hadseregben népszerűbb ember a főhercegnél, de a kettős birodalomban széltében-hosszában se. Jószívű lévén egészen annyira, hogy már hibaszámba ment és éles eszű, amihez szellemesség és tapintat járult, szerették mindenhol, ahol csak megjelent."

Ő azon kevesek közé tartozott, akik még Erzsébet különcségeit is megértették és megbocsátották.

Erről az Albrechtről Szekfű azt írja, hogy „ridegen elzárkózott a magyarságtól és minden megmozdulást a konzervatív urak részéről is személyes sértésnek tekintett". (Magyar Történet, VII., 273. o.)

Richternek Rudolf trónörökösről írt életrajza pedig, noha nem magyar mű, így ír róla: „A rideg, zárkózott, ötvenéves férfiban, aki nem ismert egyebet, csak katonai kötelességét s akinek vézna teste erős, kemény, férfias akarattal párosult, Rudolf kezdettől fogva nem látott mást, csak rosszul szabott egyenruhát viselő, mogorva nagybátyját. A főherceg kerek szemüvege mögül hideg, emberkerülő pillantásokat vetett és szürke szakállából a Habsburgok híres alsó ajka rendkívül erősen, szinte mindent megvetően domborodott elő."

Hogy a lezüllött Rudolf nem nagyon érezte magát jól szigorú erkölcsű, híres nagybátyja közelében (és hogy olyan nagy embernek, mint Albrecht volt, talán nem volt olyan fontos, hogy egyenruhája jól szabott legyen, mint Rudolfnak), az érthető, s mivel fontosabb dolgokba nem tudott, rosszul szabott egyenruhájába és az alsó ajkába kötött bele, az is érthető. De hogy az író is nem a korrekt nagybácsival, hanem az elfajult unokaöccsével rokonszenvez, már kevésbé érthető. Az pedig, hogy Albrechttel szemüvege mögül „hideg, emberkerülő pillantásokat" vettet, még kevésbé. Annál inkább csodálkozunk ezen, mert hiszen Rudolf megmaradt leveleiből (például a Stefániához címzettekhez) jól látható, hogy Albrecht őt is mindig szeretettel fogadta s még őhozzá se volt se kíméletlen, se goromba.

Erzsébet és Zsófia

Nem az volt tehát a baj, vagy legalábbis nemcsak az volt a baj, hogy Erzsébet terhelt Wittelsbach-vért hozott a családba, mert hiszen ezzel már elkésett, mert ezt meghozta már előtte Ferenc József anyja, Zsófia is, sőt már 400 évvel előbb őrült Johanna is, hanem az – és sajátságos, hogy ezért nem bántotta Erzsébetet a lelkiismeret –, hogy nem gondoskodott fia számára olyan nevelésről (mint Zsófia gondoskodott), mely ezt a terhelt vért ellensúlyozta s hatását közömbösíthette volna.

Sőt, látni fogjuk majd, hogy Rudolf éppen ellenkezőleg, és éppen anyja hibájából olyan nevelést kapott és olyan társasága volt, mely még az övénél sokkal kisebb rossz hajlamok esetén is erkölcsi hajótöréshez vezetett volna. Hisz Erzsébet még a leányát se akarta „ortodoxnak", annál kevésbé a fiát.

Jellemző, hogy Ferenc József anyját nemcsak a magyar, hanem még az osztrák és külföldi történetírás is egyhangúlag elítéli és kíméletlennek, zsarnoknak, uralomra vágyónak bélyegzi meg amiatt, hogy unokáját kivette anyja kezéből s maga igyekezett nevelni. A történetírás általában az anyósban, Zsófiában látja egyik fő okát Erzsébet tragédiájának.

Zsófia nem akarta – mondják – a fiára való befolyását, mely egyúttal természetesen a hatalmat is jelentette, megosztani mással, még fia feleségével sem, s mivel Erzsébetnek, a 16 éves tapasztalatlan gyermek-asszonynak egyébként is nagynénje volt, úgy próbált vele bánni, mint gyerekkel szokás.

Erzsébet azonban önálló lélek volt, aki a maga útját járta s nem tűrte minden szeszélyét. „Így történhetett meg, hogy ő, aki megvetette a tétlenséget, türelmesen beleegyezett Erzsébet álmodozó semmittevésébe, s bár a kutyák szagát alig bírta elviselni, nem kifogásolta, hogy Erzsébet lakosztályában hatalmas bernáthegyiek, orosz agarak és más fajkutyák kergessék egymást. A legkisebb zaj iránt is igen érzékeny volt, mégis némán tűrte, hogy Erzsébet rikácsoló papagájaival szórakozzék." (Richter: Rudolf trónörökös, 16. o.)

Anyjával szemben azonban férje nem merte vagy nem akarta megvédeni feleségét, mert vele kapcsolatban ő is gyermeknek érezte magát s anyjának olyan tekintélye volt előtte, hogy nemcsak a vele való ellenszegülést tartotta lehetetlennek, hanem szentül meg is volt győződve róla, hogy amit ő akar, az nemcsak jó, hanem okos is (úgy is volt).

Nem fogadom el, hogy Zsófia uralomra vágyó lett volna, vagy Erzsébettel szemben féltékeny, vagyis többre vágyott volna, mint ami őt, mint a császár anyját és rendkívül okos és tapasztalt asszonyt megillette. Hatalmát és fiára való befolyását Zsófiának annál kevésbé kellett féltenie, mert hiszen az – mint a példa mutatja – úgyis megingathatatlan volt. Ez még a szerelmes Ferenc József részéről se forgott soha veszélyben.

Vitán felül áll, hogy Erzsébetet nem lehetett szabadjára engedni olyan értelemben, hogy mind a családban, mind az udvarban minden úgy történjék, ahogy ő akarja. Hisz lám, Rudolffal nem tehetett teljesen azt, amit akart, nevelése nem volt tisztán az ő kezében, mégis mi lett belőle! Világos, hogy Rudolf örökölt sok rosszat már a vérével is, de hogy kellő, okosan vallásos neveléssel mindezt a rosszat háttérbe lehetett volna szorítani, az is bizonyos.

A kettőjük ellentétében nem Zsófia volt a bűnös, hanem Erzsébet.

Tessék elolvasni Zsófia naplóját vagy leveleit! Nyoma sincs ott uralomvágynak vagy zsarnokságnak, de igenis a bámulatosan nagy szeretetnek, nagy szívnek, női gyengédségnek és mély kedélynek számtalan bizonyítéka található benne. Hiszen ő is körülbelül ugyanazon helyzetben volt, mikor Bécsbe érkezett, mint új asszony, mint később Erzsébet. Ő is egyik rokonát találta a császárnéi méltóságban, mert hiszen Karolina neki nem is nagynénje volt, mint ő Erzsébetnek, hanem egyenesen testvére (mostohatetvére). Tehát több oka lett volna, hogy ne alkalmazkodjék hozzá s féltékeny legyen rá, mint Erzsébetnek a maga helyzetében.

Ennek ellenére Zsófia sohasem veszekedett Karolina császárnéval, hanem alkalmazkodott hozzá. Megadta neki a tiszteletet, azt is, ami korának, azt is ami méltóságának járt, sőt

mindig a legszívélyesebb és legmelegebb viszony volt köztük. Szerették egymás társaságát, együtt kézimunkáztak. Zsófia még Karolina befolyását is elfogadta. Hagyta magát tőle alakítani. Hiszen maga mondta, hogy ő igazában csak Bécsben lett katolikussá. (Otthon újdonsült katolikus apja, protestáns anyja és protestáns nevelői mellett nem is lehetett az.)

Mutassanak nekem olyan anyóst, aki 50 éves, maga a megtestesült okosság és életrevalóság, a fia is – noha szintén okos – mindenben őrá hallgat, és mikor megérkezik a házba fia 16 éves felesége, akinek ő egyébként nagynénje is, akkor egyszerre átadja a kormányzást ennek a 16 éves gyermeknek, rögtön ő engedelmeskedik neki, s hagyja, hogy mindenben az ő akarata teljesüljön!

Ilyet elvárni még akkor is képtelenség lenne, ha az a 16 éves teremtés alkalmazkodó, hajlékony, helyzetével vissza nem élő, normális egyén lett volna, nem pedig olyan különc, mindenben egyéni utakat járó, senkihez nem alkalmazkodó urat maga fölött elvből el nem ismerő, bolondos teremtés, mint Erzsébet.

Zsófiának nemcsak joga, hanem egyenesen kötelessége volt Erzsébet bolondériái ellen föllépni s „működésének" szabad teret nem engedni. Erzsébet ugyanis csak olyan anya volt, hogy fiának, az akkor még kisgyermek Rudolfnak ilyeneket ír: „Asztal fölött sokat nevettünk, mert valamennyi hölgyet arra kényszerítettem, hogy a papa egészségére egész pohár pezsgőt ürítsenek. Königsegg nagyon aggódott, hogy Paula kirúghatna a hámból, Lili pedig asztalbontás után alig állt a lábán."

Azt mondják, hogy Erzsébet egyáltalán nem volt uralomvágyó. Lehet. De annyi bizonyos, hogy idegbeteg és egész különleges egyéniség, alkalmazkodni se volt hajlandó senkihez s vezetést és irányítást se tűrt senki részéről. Márpedig ha valaki 16 éves és egy kis falusi, tapasztalatlan hercegnőből lesz egyszerre császárné, s ráadásul idegzetileg nagyon terhelt, abban egyenesen megengedhetetlen, hogy ne tűrjön maga fölött senkit s még anyósa tanácsai is idegrohamokat váltsanak ki belőle.

Egészen elfogult és igazságtalan tehát Tschudi Klára (bár ő se ír másképp, mint a többi történetíró), mikor Zsófiáról, akit „Madame Mére"-nek hívtak az udvarban, ezt írja: „Oly intelligens lévén, mint kevesek, a könnyen befolyásolható császárra (Ferenc József éppen arról volt híres, hogy egyáltalán nem volt befolyásolható) végzetes hatású hatalmat gyakorolt." (Miben volt az az „uralom" végzetes? S egyébként is, ha Zsófia még Tschudi Klára szerint is rendkívül okos volt, hogy lehetett a befolyása mégis végzetes? Hiszen akik okos emberekre hallgatnak, azok nem szoktak rosszul járni.)

„Amíg csak megvolt a lehetőség, hogy mind a politikai életben, mind a császár magánéletében ő kormányozzon, addig semmiképp se volt hajlandó arra, hogy hatalmából akár csak valamit is másnak átengedjen. Ferenc József oldalán az első helyet magának tartotta fenn, egy pillanatig se gondolt arra, hogy 17 éves unokahúga elől visszalépjen."

De hisz egyenesen őrültség lett volna az 50 éves anyósnak és nagynéninek a 16 éves húgának adni át a kormánypálcát. Mivel pedig húga teljesen tapasztalatlan, emellett elbizakodott, szeszélyes és hozzá képest vallástalan volt, bűn is lett volna átadnia.

Ő azért volt, hogy a fiatal császárnét vezesse, az pedig, hogy elfogadja tőle ezt a vezetést. Hiszen még Tschudi is elismeri, hogy „a nagynéni világtapasztalattal rendelkezett, a fiatal császárné nem ismerte az életet. Zsófia uralkodott a császár felett, rajta pedig a papok uralkodtak".

E legutóbbi megállapításával aztán Tschudi ki is mutatja a foga fehérét, mert elárulta, miért oly gyűlöletes szemében ez a szerinte is „intelligent, wie wenige und weiterfahrene" [intelligens, mint kevesen, és nagyon tapasztalt] nagynéni, s mindjárt azt is maga bizonyítja be, hogy uralomra vágyó se lehetett, mert hiszen a papok fölött is uralkodhatott volna, ha akart volna, s helyette mégis ő vetette alá magát uralmuknak.

Lám, Erzsébetnek nem kellett a hatalom, de azért nemcsak az anyós, az ősi szokások, a társadalmi illem és az etikett uralmát sem tűrte maga fölött, hanem a papokét se. Neki csak olyan papok kellettek, akiknek ő parancsolt, s akik nem álltak nála nagyobb erkölcsi magas-

laton, mint Horváth Mihály és Rónai Jácint, mert Horváth Mihály és Rónai Jácint bizony nem álltak.

Zsófia állítólag uralomvágyó volt, de azért Karolina anyacsászárnét hagyta maga fölött uralkodni, pedig az neki nem nagynénje, hanem csak idősebb testvére volt. Hagyta maga fölött uralkodni az előírásokat is, meg az etikettet is, no meg a papokat is, de ezeket csak akkor, ha az Evangéliumot és Krisztust képviselték, azaz, ha példaadó erkölcsi színvonalon álltak. Ő tehát csak azokon akart uralkodni, akik felett kora, állása, azaz a természet rendje és a józan ész törvényei szerint egyszerűen uralkodnia kellett. De ott, ahol ugyanez a józan ész az ellenkezőt, a megalázkodást és engedelmességet írta elő, ott nagy intelligenciája és állítólagos uralomvágya ellenére is mindig tudott megalázkodni és engedelmeskedni.

„Az ájtatoskodásnak az a nimbusza – folytatja Tschudi –, melybe Zsófia főhercegnő minden cselekedetét beburkolta, Erzsébetnek a legnagyobb fokban ellenszenves volt."

Hát ez bizony Erzsébetre nagyon rossz jel – feleljük –, mert lám, ezzel szemben a császár, a fia, milyen mérhetetlen tisztelettel nézett fel mindig Zsófiára, pedig ő bizonyára alaposabban ismerte, mint Erzsébet, s az ő ügyeibe is épp úgy beleavatkozott még császár korában is, mint Erzsébetébe. (Mikor például az udvari bálon a szemével parancsolta el a mondén Ugarte grófnő mellől s így nyilvánosan szégyenítette meg.) De Ferenc Józsefnek volt erkölcsi bátorsága elismerni, hogy anyjának igaza van. Engedelmeskedett és utána még nagyobb tisztelettel csókolt neki kezet minden reggel, mint annak előtte. Láthatjuk belőle, mennyivel nagyobb volt Ferenc József, mint Erzsébet.

De hogy Zsófia minden cselekedetét nem „ájtatoskodással" vette körül (annak a vallásosságnak, mely csak „ájtatoskodásból" áll, nem is lehet egyébként „nimbusza"), hanem a legigazibb és legmagasabb rendű vallásossággal, azt nemcsak az okos és az ájtatoskodást szintén nem kedvelő Ferenc József iránta való nagy tisztelete bizonyítja, hanem maga Tschudi Klára is, mikor azt írja: „Mikor 1899-ben kitört a háború Szardínia és Franciaország ellen, a császár anyja számára a birodalom területének megőrzése és az ország vitathatatlan érdekei kevesebbet számítottak, mint a jezsuiták hatalmának fenntartása." (56. o.)

Zsófia főhercegnő vallásossága tehát ennyire komoly, ennyire önzetlen volt, tehát ennyire nemcsak külsőséges „ájtatoskodásból" állt. Azt mondták, hogy imádta a fiát és hogy uralomvágyó volt, de akik ezt mondták, ugyanazok állapítják meg róla azt is, hogy Istenért és az Evangéliumért, azaz vallási meggyőződéséért még imádott fia érdekeit is feláldozta. De a maga uralomvágyát is, mert hiszen fia hatalmának csökkenésével az ő hatalma is kisebb lett volna és az ő uralomvágyára is csökkent volna a tér.

Jellemző, hogy Tschudi Klárának még ez is ellenszenves. Nem erénynek tartja, hanem bűnnek, mert olyan vallást, olyan igazságot nem is tud elképzelni, amely még az ő érdekeit is megelőzi, de olyan erkölcsi magaslatot se, mely elveit és meggyőződését még ilyen áldozatok árán is képes szolgálni. Hogy álláspontjának mégis valami látszathelyességet kölcsönözzön, meggyőződés, igazság és Evangélium helyett a jezsuiták hatalmát emlegeti.

Pedig nem is tudok arról, hogy a Zsófiára befolyással levő papok között jezsuiták egyáltalán lettek volna, mert akikről tudok, azok között egy se volt jezsuita. De ha lettek is volna környezetében jezsuiták, el lehet-e józan ésszel képzelni, hogy a jezsuiták hatalma kedvéért Zsófia a fia és a maga hatalmát is feláldozta volna, ha a jezsuiták „hatalma" az ő szemében nem az Egyház, Krisztus és az Evangélium hatalmát jelentette volna? Tschudi Klára tehát tulajdonképpen maga ismeri el, hogy Zsófia főhercegnő még a maga és fia hatalmát és érdekeit is feláldozta annak az Isten országának eljöveteléért, melyért a Miatyánkban imádkozott. Képzelhető-e ennél magasabb rendű és eszményibb, tehát igazi vallásosság?

A világtörténelem minden vérét, könnyét, szenvedését az okozta és okozza, hogy uralkodók, nemzetek és felkapaszkodott, nagy tehetségű emberek (Napóleon, Hitler, Sztálin) a maguk és nemzetük hatalmát mindennél előbbre valónak tartották, még az erkölcsi törvényeknél és a becsületnél is. Végre Zsófiában találunk egy hatalommal bíró embert, akit nem ilyen gát-

lástalan önzés vezet, hanem vallásért, másvilágért még a politikát, önérdekét és imádott fia hatalmát is hajlandó háttérbe szorítani. És a történetíró – s ráadásul még, hasonlóan mint ő, nő – ahelyett, hogy boldog örömmel állapítaná meg ezt, egyenesen ezt találja benne a legellenszenvesebbnek. Ennyire képes az elfogultság és a gyűlölet.

Nálunk is mindig azt kifogásoltuk legjobban a Habsburgokban, hogy minden tettük és egész politikájuk mindig a családi érdekeket szolgálta, nem pedig alattvalóikét vagy az uralmuk alatt álló nemzetekét. Mivel azonban ugyanakkor ugyanezen ellenségeik állapítják meg róluk, hogy mégse így van, mert a katolicizmus még a családi érdekeknél is előbbre való volt nekik s a katolicizmusért még a dinasztiájuk hatalmát is feláldozták, maguk cáfolják meg állításukat. A Habsburgok hazai vagy külföldi ellenségei azonban a katolicizmus szolgálatát még a dinasztia érdekeinek szolgálatánál is nagyobb bűnnek és ellenszenvesebbnek tartják. Ezért aztán ez a megállapítás csak a Habsburgok iránti gyűlöletüket fokozza, sőt végeredményben tulajdonképpen éppen ez az oka az annyira gyűlölt dinasztia iránti egész gyűlöletüknek.

Pedig a katolicizmus kétségtelenül elv, világnézet, meggyőződés, és aki elvet, meggyőződést, előbbre valónak tart, mint a saját egyéni érdekét vagy hatalmát, az tulajdonképpen a legtiszteletreméltóbb ember a földön. Mivel pedig ezzel a világnézettel alattvalóikat akarták mindenáron boldogítani, ez az elismerés egyúttal azt jelenti, hogy a Habsburgok tulajdonképpen alattvalóiknak éltek, még dinasztiájuk érdekei feláldozásának árán is, tehát éppen ők voltak az az uralkodóház, mely nem a családi érdeknek, hanem csupán alattvalói boldogításának élt, ha kellett, még hatalma feláldozása árán is.

Nem szabad, sőt nem kötelesség-e hát egy ilyen uralkodóházért lelkesedni minden nemes lelkű embernek, még akkor is, ha neki más a világnézete? (Mert hiszen a más meggyőződésű, de elveiért önfeláldozásra képes embert is tisztelnünk kell.) Hát még ha valaki maga is ugyanezen eszmékért lelkesedik, például egyenesen katolikus pap? És lehet-e helyeselni azt a felfogást katolikus, sőt papi részről, hogy ne fájjon nekünk a fejünk a Habsburgok miatt s ne kössük össze velük minden áron a katolicizmus érdekeit, hanem hagyjuk őket sorsukra? Hogy lehet tőlünk azt kívánni, hogy ne bántson bennünket az ellenük izzó gyűlölet, ne bántson a rágalmak igazságtalansága se, sőt még mi is hirdessük a rágalmakat, csak hogy velük együtt a katolicizmust ne érje az a sors, ami őket.

Igen ám, de a katolicizmust nem lehet és nem szabad igazságtalanságok helyeslésével és rágalmak terjesztésével vagy legalább szótlan tűrésével védeni vagy erősíteni, mert az ilyen védelem méltatlan hozzá és a hála a katolicizmusra is kötelező. Mikor a katolikusok a Habsburgokat védik, akkor a hitet, erkölcsöt, becsületet, jóakaratot és nemes lelkűséget védik. A hitet a megrontás, az erkölcsöt, a becsületet és a jóakaratot pedig a megrágalmazás ellen.

Ez a küzdelem hozzátartozik a katolicizmus kötelességeihez még akkor is, ha nem olyanok ellen irányul, akiknek ugyanez a katolicizmus és nevezetesen a magyar katolicizmus olyan sokat köszön és akik éppen effajta érdemeikkel zúdították magukra ezt a nagy gyűlöletet és sok rágalmat, a Krisztus igaz követőinek ezt a földi sorsát és egyúttal csalhatatlan ismertetőjelét. Hiszen mi, magyar katolikusok, úgyszólván mindnyájan a Habsburgoknak köszönjük, hogy katolikusok vagyunk és ha ezért semmi hálát nem érzünk, sem lekötelezést, akkor tulajdonképpen azt áruljuk el, hogy ez a katolicizmus nekünk tulajdonképpen nem is olyan fontos, tehát valójában nem is vagyunk katolikusok.

Még csak azt jegyezzük meg, hogy ezen elmélkedésünkre az adott alkalmat és az adja meg rá a logikai alapot is, hogy Tschudi Klára oly nagy dicséretet jelentő „vádja" természetesen nemcsak Zsófiára, az egész Habsburg-ház egyik leggyűlöltebb tagjára vonatkozik, aki egyébként is nő volt, nem is uralkodott és szorosan véve nem is volt Habsburg, hanem I., II., III. Ferdinándra is, Rudolfra is (annak ellenére, hogy magánélete neki nem volt feddhetetlen, de a maga és családja érdekei ellenére ő is mily állhatatosan védte az igaz hitet mind a cseh protestánsok, mind a magyar Bocskai ellen!), I. Lipótra (különösen), III. Károlyra és Mária Teréziára is, V. Ferdinándra is és Ferenc Józsefre is, sőt még I. Ferencre és bizonyos fokban még

II. Józsefre is. Még ő is nyíltan kijelentette ugyanis, hogy a türelmi rendeletet nem azért adta ki, mintha ő a protestáns vallást épp oly jónak tartaná, mint a katolikust. Nem, ő a katolikus vallást tartja egyedül helyesnek és boldog lenne, ha minden alattvalója az volna. Csak mivel a meggyőződést erőltetni nem lehet, azért „tűri" meg a magáéval ellenkező meggyőződést is.

Ez a mindenben a katolikus meggyőződéstől való vezettetés tehát, mégpedig olyan fokban, hogy ez az első, és a család vagy az alattvaló földi érdekei csak ez után következnek, általánosan uralkodó jellemvonás szinte az összes Habsburgban. Ez teszi őket minden elfogulatlan nemes lelkű ember szemében annyira tiszteletreméltókká. S természetesen e meggyőződésükben, s különösen meggyőződésük következtében és érte áldozatok vállalásában nemcsak tiszteletreméltók voltak, hanem okosak is.

Okosabbak, mint a túl okos II. József, mert annak, akinek anyagi, fegyveres, állami hatalom van a kezében, annak igenis kötelessége a jót és az igazságot erőltetni s bizonyos tekintetben alattvalóira rá is erőszakolni. (Világos, hogy ennek mérsékelten, okosan és tapintatosan kell történnie. De hiszen, ha a katolicizmus érdekében történik, nem is történhet másképpen, hiszen itt a cél nem szentesítheti az eszközt és a szeretet főparancsa (Mt 22,36-40) mindig kötelező. Ha valaki azt mondja, hogy ezt mind az inkvizíció, mind a Habsburgok eljárása megcáfolja, azt felelem: megcáfolná, ha a rágalmak igazak volnának. Éppen e lapokon láttuk, hogy a valóságban – s ugyanazon időben a protestáns államokhoz mérten – milyen túlságosan is szelíd volt a Habsburgok akár vallási akár politikai „elnyomása", az egyházi inkvizíciót illetően pedig az olvasót „A katolikus Egyház igazsága" című művemben „Az inkvizíció" című fejezet elolvasására kérem.)

Láttuk, hogy a jó, az igazság, az erkölcs olyan természetű a földön, mint a nemes növények. Ezeket bizony a gazdának támogatnia kell, ha azt akarja, hogy tenyésszenek. Ha egyforma feltételek közé állítja őket a gazzal, ez az „igazságosság" és „egyenlőség" azt eredményezi, hogy *csak gaz* lesz a földjén. A rossz magától burjánzik, a jót tenyészteni, ápolni kell, másképp kiveszik. Ezért az államhatalom elsősorban ebből a célból kapta Istentől a hatalmat.

A Habsburgok, mikor a katolicizmust államilag gyámolították, csak ezt tették, és éppen mi láttuk, mennyire kíméletes, igazán az evangéliumi szeretet szolgáihoz illő szeretettel és mérséklettel tették. Ha azonban az igaz és a jó védelmére semmit se tettek volna, hanem alattvalóik körében a jót és a rosszat egyforma tenyészfeltételek közé állították volna, a leghanyagabb és legostobább gazdái lettek volna alattvalóik lelki szántóföldjének.

Hogy az anyós (Zsófia) és a meny (Erzsébet) közti egyenetlenségben a történetírás (nemcsak a hazai, a külföldi is) annyira egyhangúan a menynek fogja pártját az anyóssal szemben, sőt ez utóbbit egyenesen gyűlöletes színben tünteti fel, egyedül az az oka, hogy az anyós képviselte a Krisztus ügyét, Krisztusról ugyanis írva van, hogy olyan „jel, melynek ellene mondatik". (Lk 2,34) Ezért mond ellene a történetírás Zsófiának is.

Ugyanezen Krisztusnak első szava a megtérő Saulról is az volt: majd megmutatom neki, mennyit kell neki az én nevemért szenvednie (ApCsel 19,16). A római helytartó is azt állapította meg már Szent Pál idejében az Evangéliumról, hogy olyan vallás, „*melynek mindenütt* ellene mondanak". (ApCsel 28,22)

Zsófia ezt a vallást védte és képviselte. Ezért lett a gyűlölet a sorsa a testkultuszt, a fiatalságot és a szépséget, tehát a modern pogány világnézetet és életmódot képviselő menyével szemben. Pedig hogy az Erzsébettel egyforma, nagy intelligenciájú és vele szépségben is vetekedő, de józan s nem terhelt Zsófia lelki értékekben mennyire felette állt Erzsébetnek, könnyen kimutatható.

Zsófia egy Ferenc Józsefet szült és nevelt, Erzsébet csak egy Rudolfot. Hogy Zsófiának milyen tiszteletben volt része kiváló fia részéről s milyen megfellebbezhetetlen tekintély marad előtte egész életében, láttuk. Erzsébet és Rudolf viszonyáról éppen az ellenkezőt kell mondanunk. Igaz, hogy a „The Martyrdom of an Empress" névtelen szerzője Rudolfról is azt írja, hogy az anyját „absolutely adored" [abszolút bálványozta] (168. o.) „és joggal tartotta

neme bármely más tagjánál mind fizikailag, mind erkölcsileg kiválóbbnak", sőt még azt is írja, hogy Rudolf szarkasztikusan, sőt még egy kissé cinikusan is szokott beszélni a nőkről, akiket – „egyedül anyjával téve kivételt" – lenézett, ámde ez a mű külön Erzsébet védelmére írt iránymű, tehát állításai igazságát nem vehetjük mindenben készpénznek.

Larisch grófné, aki Erzsébet királynő unokahúga volt (a királyné testvérének egy színésznővel való házasságából), sokáig élt Erzsébet környezetében s egy ideig kedvence volt, „My Past" [Múltam] című szintén angol művében éppen az ellenkezőjéről tudósít bennünket.

Ő azt írja, hogy Rudolf előtte erkölcsi megvetéssel nyilatkozott anyjáról, sőt annak a szeretőit emlegette, s őt, az unokatestvérét, aki iránt vonzalommal viseltetett, egyenesen óvta anyja befolyásától.

Igaz, hogy Larisch grófné viszont ellenszenvvel viseltetik Erzsébet királyné iránt, mikor művét írja, az ő állítását tehát ezért nem lehet készpénznek venni, de ha tárgyilagosan a két ellentétes vélemény között foglalunk állást, akkor meg kell állapítanunk, hogy azt a tiszteletet, melyben Zsófia részesült a fia részéről, nem is lehet még hasonlítani se ahhoz a véleményhez, mellyel Rudolf volt az anyja iránt.

Igaz, hogy Zsófia erkölcseit is meggyanúsította a pletyka, különösen egy szép svéd férfival kapcsolatban emlegették, azonban elég csak arra rámutatnunk, hogy nálunk Mária Terézia is mint ledér nő szerepel, hogy az ilyen mendemondákat kellő értékükre tudjuk leszállítani. Zsófia naplója, levelei ezekkel a pletykákkal a legélesebb ellentmondásban vannak, s olyan memoárt, mely arról értesítene bennünket, hogy titkon Ferenc József is gyanakodott volna az anyja erkölcseire, még titokban se írt soha senki, bármennyire gyűlölte is a szerző Zsófiát. Larisch grófné azonban ezt írja emlékirataiban Rudolfról.

Az igazság az lehet, hogy Rudolf élvezte anyja szépségét és becézését, s világos, hogy mindezért, s mivel egyébként is anyja volt, szerette is. De hogy becsülte is e, az már más kérdés.

Hogy Erzsébetnek még fiához való szeretete se igazi egészséges anyai szeretet volt, hanem ebben is dekadens vonások voltak, önzéssel és puha érzékiséggel (természetesen nem a legdurvább értelemben véve), azt még abból az Erzsébetet védő műből is megállapíthatjuk, melyet már ismételten idéztünk. Ez is megemlíti például (167. o.), hogy Erzsébet már egyszerűen azért is ellene volt fia házasságának, mert nem akarta, hogy fiának iránta való nagy szeretete egy részét az új asszony, a feleség elrabolja tőle s mert tovább is csak egyedül szerette volna bírni a fiát. Kétségtelen tehát, hogy az, amivel Zsófiát jogtalanul vádolják Erzsébettel szemben, *Erzsébetben valóban megvolt* fia feleségével szemben.

Aztán az a jelenet is, ahogyan a „The Martyrdom" Erzsébetnek a fiával való viszonyát leírja, puha érzelgősségével éppen nem tesz valami rokonszenves benyomást az olvasóra.

Ropognak a fahasábok a kandallóban, a szép anya ott ül a tűz előtt, vőlegény fia a lábánál ül egy vánkoson, kezében tartja és simogatja anyja szép kezét és így szapulják együtt kettesben a menyasszonyt, a jövendő feleséget, aki ellenszenves Erzsébetnek, mert elrabolja tőle a fiát, fia pedig egyetért anyjával, hogy kedvében járjon neki. Mellettük ott nyújtózik a parketten a császárné két „favorite gigantic Danish dog"-ja [kedvenc nagy dán dogja].

Ha Zsófia is így nevelte volna a fiát, aligha lett volna belőle a későbbi józan Ferenc József. Így azonban az is érthető, miért lett Erzsébet fiából csak egy Vecsera Máriás Rudolf. A két anya közti nagy különbség oka az, hogy az egyik, a szép Zsófia felett a papok uralkodtak, a másik, a még szebb Erzsébet pedig gyűlölte a papi uralmat. Annak és fiának megvolt belőle a maga haszna, ennek pedig bizonyára megvolt rá a maga oka.

Hogy Zsófia nem ok nélkül akarta unokái nevelését a maga kezében tartani és hogy a meny és anyós közti feszült viszonynak nem Zsófia uralomvágya, zsarnoki hajlama és féltékenysége, hanem elsősorban Erzsébet elbizakodottsága, különcsége, idegbaja volt az oka, íme még néhány bizonyíték rá Cortiból:

Említettük már, hogy Ferenc József anyja ellenére választotta Erzsébetet menyasszonyául s ezzel Zsófia minden tervét felforgatta. Ennek ellenére Zsófia annyira tudomásul vette a

valót s annyira nem mutatott semmi neheztelést, hogy a maga gyémántos menyasszonyi fejdíszét küldte nászajándékul Erzsébetnek. Az ő nászajándéka többet ért, mint az összes nászajándék együttvéve, melyeket Erzsébet kapott.

Erzsébet az első találkozáskor letegezi anyósát. Zsófia a fiával tudtára adja, hogy ezen megütközött. Ferenc József is anyjával egy véleményen volt, s így utána kénytelen magázni. Mikor viszont Erzsébet győz anyósával szemben s Ferenc József teljesíti felesége azon kívánságát, hogy a gyerekszoba ne az anyós, hanem az anya lakosztálya közelében legyen s a nevelést Erzsébet irányítsa, noha ez nagy megalázás volt Zsófiára s egyenesen tűrdöfés volt szívének, mégse mutat se haragot, se ellenszenvet. Például mikor a fiatal pár Milánóban jár, Erzsébetnek megküldi otthon maradt kislánya, Gizella képét.

Mikor Erzsébet egészségi okokból hosszabb ideig Madeirában tartózkodik, anyósa még ajándékot is küld oda, Erzsébet azonban nem válaszol, sőt egyszer se ír neki. Látjuk tehát, hogy sokkal többet tűr Erzsébettől, mint megfordítva, Zsófia alkalmazkodik, sőt meg is alázza magát, de Erzsébet nem. Pedig hát melyiknek illett volna jobban alkalmazkodni s megalázkodni?

Általában, hogy Zsófia sokkal nőiesebb, emberibb, bizalomkeltőbb volt, mint a közvélemény gondolja, bizonyítja, hogy Ferenc József, a fia nemcsak tisztelte és engedelmeskedett neki, hanem bizalmas is volt hozzá. Mikor például a nagyobb lány helyett Erzsébetbe lett szerelmes, nem elzárkózott ezt ellenző anyjától, hanem ő az, akivel ezt a titkát legelőször közli s ez időben különösen sűrűn és szokatlan időben is felkeresi anyja lakosztályát. Ez nemcsak azt bizonyítja, hogy a fiú milyen bizalmas, benső viszonyban volt az anyjával, hanem azt is, hogy az anya is milyen könnyen és gyorsan alkalmazkodott fiához.

Még a Grande Dizionario Enciclopedice is, mint eldöntött dolgot, azt írja, hogy Ferenc József Zsófiának a reichstadti hercegtől származó (tehát törvénytelen) fia. Eszerint Ferenc József Napóleon unokája volna. Ez az állítás az ő szempontjukból hízelgő lenne Józsefre. Ilyet azonban csak az írhat, aki nem is sejti, ki volt Zsófia.

Erzsébet egyénisége

Ahogyan Nagy Frigyes apja minél termetesebb testőröket akart, úgy Erzsébet minél nagyobb kutyákat. A lovak iránti szeretete talán még nagyobb volt. Igen sok időt töltött lóistállóiban s cirkuszi lovarnőt alkalmazott, akivel együtt lovaival cirkuszi mutatványokat végzett. Kedves lovait csókolgatni is szokta. A túlságos és rendetlen állatszeretetben is úttörője volt a modern pogányságnak. Ő se igen tett különbséget szeretetben ember meg állat között, sőt nyíltan hirdette, hogy az állatok jobban megérdemlik a szeretetet, mint az emberek, mert azok nem gonoszok, mint az emberek, s így bennük nem csalódunk. „Csókold össze a lovaimat" – írja Ferenczy Idának. „Csókoltatom tetőtől talpig" – írja egy másik lováról.

Rudolf halála után történt, hogy Erzsébet egy lovaglóútja alkalmával „Sir Launcelot" nevű kedves lova egy, a záporeső miatt egész folyóvá dagadt patakot akart Gödöllő környékén átugrani, de a szélesség túl nagy lévén, nem sikerült teljesen, hanem a ló a nagy iramtól oly erővel vágódott neki az agyagos magas túlsó partnak, hogy ott is maradt kimúlva.

Erzsébet – mint a „The Martyrdom of an Empress" szerzője, ki a királynénak ekkor a lovaglásban társa s így az esemény egyetlen szemtanúja volt, írja – egy cseppet se örült annak, hogy neki magának nem lett semmi baja. Azzal se törődött, hogy maga is iszapos és vizes lett s így könnyen meghűlhet (ősszel történt a dolog). Csak kedves lova elvesztése fájt neki, de annyira, hogy nem törődve a körülötte örvénylő vízzel, letérdelt az agonizáló ló mellé, két kezével átölelte a nyakát, ráborult fejével a ló fejére, s úgy maradt mozdulatlanul olyan sokáig, hogy kísérője azt hitte, hogy elvesztette eszméletét. Megérintette tehát. Egy kis ideig ekkor se mozdult még, s mikor végre felemelte fejét, látni lehetett, hogy a ló ezüstszínű sörénye

csupa víz a könnyeitől, aztán csókot nyomva a ló, illetve most már a visszataszító lódög homlokára, „teljesen úgy, mintha emberi lény lett volna”, elkeseredett, gyors mozdulattal végre felugrott és otthagyta.

Lehet, hogy vannak, akiknek tetszik az eset és meghatódnak tőle, nekem azonban ellenszenves, és főként nagyon kereszténytelen. Ekkora szeretetet nem volna szabad állatra pazarolni, mert az embereket károsítjuk meg vele. Csakugyan, Erzsébet igen sokszor volt igen sok emberhez sértően rideg, még nászasszonyához, a tiszteletreméltó Henriett belga királynéhoz is, akihez fia esküvőjekor együtt kocsizva tüntetőleg egy szót se szólt.

Milyen rosszul eshetett vendégének, aki szintén királyné volt, kivált mikor még szégyen is volt számára, mert mindenki észrevette. De a lovához olyan jó Erzsébet a belga királyné (aki egyébként József főherceg lánya volt) jogos önérzete ilyen durva megsértését nem tartotta érdemesnek arra, hogy egy kissé uralkodjék magán és hangulatán.

Sir Launcelot kimúlása még sokáig ijesztően meglátszott Erzsébet kedélyén, úgyhogy az embernek az jut eszébe, hogy talán nem sokkal kevésbé viselte meg, mint maga Rudolf halála.

De Shadow nevű kutyája kimúlása is búskomorrá teszi. Sírkövet is állíttatott neki.

Minden kedves lovát külön-külön festőművésszel festeti le s azt a szobát, ahol képeiket tartja, „lovaglókápolnájának” nevezi, tehát egyenesen olyan kifejezést használ, mintha vallásos tiszteletben tartaná őket.

Pápay ezt írja (94. o.): „A királyné tehéntejet – talán a tuberkulózis ragályától való félelmében – sohasem ivott. Annál inkább kedvelte a lótejet és erre való tekintettel abban az időben egész kis ménes – csupa kanca – legelészett a gödöllői kastély előtt elterülő pázsiton.” Más forrásból azonban tudjuk, hogy megitta a tehéntejet is. Különösen élvezte alpesi kirándulásain.

Erzsébetben túl nagy volt a testkultusz, az érzéki szép imádata, éppen úgy, mint a mai elpogányosodott modern kultúremberben.

Albumot állított össze a világ legszebb nőinek arcképeiből is. A háremnők különösen érdekelték. Imádta a szépet először is önmagában. Végtelenül hiú volt, annyira, hogy ezt a hibáját még magasztalói is elismerik. Majdnem egész élete fürdésből és fésülködésből állt. Ha fésülője egy kis hajcsomót kitépett hajából, akkor szinte idegrohamot kapott.

Legbüszkébb királynői alakjára és karcsú termetére volt, s hogy ezt megőrizze, hogy el ne hízzék és a kor meg ne lássék rajta, képes volt a legnagyobb önkínzásra. Állandóan fűzőben volt, még abban is hált, alig evett miatta és gyalogolt úgy és annyit, hogy kísérői kidőltek mellőle. Ruhái mindig különlegesek voltak. Hogy minél karcsúbb és elegánsabb legyen, különösen lovaglóruháit egyenesen úgy varratta rá a testére s természetesen úgy is kellett a testéről lefejteni. Tehát azt a ruhát még egyszer már nem is vehette magára.

Egyébként azonban, mivel az udvari etikett azt írta elő, hogy a császárné minden ruhát és cipőt csak egyszer viselhet, Erzsébet csak azért is többször viselte ruháit. Viszont látjuk, hogy voltak olyan igazán császárnéi ruhái is, hogy ha akarta volna, se viselhette volna többször. Hiszen úgy kellett a ruhát testéről levágni.

Mikor IV. Károly koronázása után a királyi család egy ideig Budán maradt, az ottani öreg kálvinista tisztviselő (Imreh) családja nem győzött csodálkozni a két királyné, Erzsébet és Zita életmódja és egyénisége közti végtelen különbségen, s természetesen nem Erzsébet javára. Csodálkoztak, hogy Zita egész nap a gyerekszobában van és még ott is állandóan kézimunkázik (tudvalevő, hogy Zita királyné legalább annyira „a papok uralma alatt” állt, mint Zsófia), Erzsébet meg egész nap mást se csinált, mint a haját fésültette.

Erzsébet királyné nem a pokoltól félt, hanem az öregségtől. Öregen, nem szépen talán nem is tudott volna élni. Emiatt nem is kívánt hosszú életet, mert az öregséget, a természeténél fogva szánalmas öregséget nagyobb csapásnak tartotta magára, mint a halált. Nem tűrte, hogy sajnálják.

A haláltól nem félt, de a halál gyötrelmeitől igen, s ezért mindig hirtelen halált kívánt magának. Meg is kapta – büntetésül. (Mert a keresztény azt imádkozza a Mindenszentek litá-

niájában, hogy „a hirtelen és váratlan haláltól ments meg Uram minket”!) A keresztény ugyanis tudja, hogy a halálra készülni kell, mert attól függ örök sorsunk. Aki azonban hirtelen hal meg, az nem tud rákészülni, nem tud bűneiért bűnbánatot tartani. Hogy Erzsébetnek ez még csak eszébe se jutott, az is mutatja, mennyire nem volt igazán hívő, igazán keresztény.

Az öregségtől is, a megcsúnyulástól is azért félt annyira, mert végtelenül kevély lélek volt s ezért nem tudta elviselni, hogy őt valaki sajnálja. Szánalmas állapotban lenni, olyanban, hogy az emberek sajnálják, olyan érzés volt számára, mint a becstelenség más, normális és kevésbé büszke lélek számára. Emiatt volt képes még arra a csodára is, hogy mikor a hajóállomásra menet Genfben meggyilkolták, átszúrt szívvel is képes volt még útját folytatni és felmenni a hajóra, épp oly előkelő, könnyed tartással, mint máskor szokása volt, s még udvarhölgye karjára se támaszkodva, csak hogy az utca népe meg ne tudja, mi történt és el ne kezdje sajnálni.

Büszkesége volt az oka annak, hogy nem szenvedhette a tömeget s azt, hogy őt bámulják, hogy az emberek a kíváncsiságukat rajta kielégíthessék. Ezért volt a kezében mindig a legyező, hogy arcát eltakarhassa, ezért volt kínszenvedés részére az egyházi körmeneteken való részvétel és más nyilvános szereplés, s ezért utazott mindig rangrejtve.

Nagy intelligenciája és műveltsége ellenére azonban – sajnos – azt nem akadályozta a büszkesége, hogy babonás ne legyen. Nagyon meglátszott ebben is rajta, hogy nem állt a papok uralma alatt. Még az is előfordult vele ugyanis, hogy maga a cigánylány, akivel kártyát akart vettetni, felvilágosultabbnak bizonyult, mint a büszke királyné, sőt leckét adott neki a felvilágosultságból és józanságból.

A „The Martyrdom of an Empress” beszéli (145. o.), hogy Gödöllőn egy „pusztai” kilovaglásuk alkalmával a királynéval kettesben meglátogattak egy cigánytanyát.

„Mondd meg a jövőmet, Revicta!” – mondta a királyné az előttük már ismerős szép cigánylánynak (mert annak mindig szépnek kellett lennie, akivel Erzsébet szóba állt) és kiterjesztette feléje „delicate” [gyengéd] tenyerét.

„Revicta nem tud hazudni törzse barátjának – felelte a cigánylány. – Az igaz cigányok nem hisznek a jövendőmondásban. (Jó lenne, ha a nem cigányok is tanulnának belőle.) Magának nem mondok olyat, amit nem tudok, még aranyért sem” – szégyenítette meg a császárnét a cigánylány.

Azt pedig – hogy újra visszatérjünk szépségimádatára – minden Erzsébet-életrajz elbeszéli, hogy egyszer egy embernek egy ezüstpénzt adott, utána nemsokára pedig egy feltűnően szép fiatal lánynak egy aranyat, s mikor kísérője megkérdezte tőle, miért adott ez utóbbinak olyan sokat, egész természetességgel azt felelte: „Mert olyan nagyon szép!”

Arra nem gondolt, hogy aki annyira szép, az már úgyis gazdag, illetve szerencsés, eszerint tehát inkább a csúnyának, tehát a szánandóbbnak kellene többet adni. Erzsébet azonban akkor is, mikor jót tett, elsősorban önmagát szolgálta, nem a felebarátját s a neki adott esztétikai gyönyört jutalmazta. Mutatja érzékiségét s egyúttal rossz nevelését, hogy akkor még csak kilencéves fiának már így ír egyik Zürichből írt levelében:

„Megismerkedtünk egy 12 éves igen szép, gyönyörű hajú, beteg lánykával. Beszélgettem vele, sőt többször meg is csókoltam! Képzelheted, milyen szép és milyen kedves!”

Így aztán nem is csoda, hogy később fia is olyan rabja lett a szép és kedves leánykáknak, de az se, hogy olyan lesújtó véleménnyel is volt végül róluk, sőt – legalább Larisch grófné szerint – még a maga anyjáról is.

A közöltek után az se meglepő már, sőt Erzsébet állandó ideges izgatottságából szinte természetszerűleg következik, hogy abban is megelőzte korát, de persze megint a rosszban, hogy már akkor nagy cigarettás volt. Így aztán az se különös, hogy a legkedvesebb költője a zsidó Heine volt, de annyira, hogy szobra ott volt az Achilleischben, nagy pénzeket adott ereklyéiért, rendkívül fájlalta, hogy már nem él, s így személyesen nem ismerhette. De a költő még élő nővérét felkereste otthonában s elhalmozta kitüntetése jeleivel. Egyébként élete

utolsó látogatás is zsidónak, Rotschildnénak szólt (a meggyilkolása előtti napon), s annyira jól érezte magát társaságában, hogy a látogatás egész felüdítően hatott épp akkor agyongyötört kedélyére.

Aztán Zsófia milyen szerény és takarékos volt és Erzsébet milyen pazarló! Még a Dárius kincsét is elköltötte volna! De hát költötte is, mert hát az ura éppen Dárius volt a földön és olyan gavallér volt irányában, hogy míg maga az ívpapírt is kettévagdosta, hogy kevesebb fogyjon, a felesége minden szeszélye számára mindig korlátlanul nyitva volt az erszénye. Erzsébet a férje részéről talán sohase hallotta azt a szót, hogy „nem".

Zsófia akkor is, mikor fia már császár volt, úgy utazott, mint más egyszerű bécsi halandó. Meglepetve értesülök például naplójából, hogy mikor 49-ben Batthyányt, mint foglyot szállították, véletlenül Zsófia is ugyanazon a vonaton utazott, mint ő, tehát nem különvonaton. Annál nagyobb erénye ez Zsófiának, mert tudjuk, hogy ha kérte volna, vagy csak elfogadta volna, az ő számára fia részéről még inkább rendelkezésre állt volna minden, mint a feleség részére. Hiszen láttuk, hogy még ha az ellenkezőjét akarta annak, amit Erzsébet akart, akkor is mindig az ő akarata teljesült, nem Erzsébeté.

Ellenben Erzsébet, mikor például Oroszországba utazott falkavadászatra, nem kevesebb, mint 55 lovát vitte magával. Tessék elképzelni, mibe került ez! Nemcsak a szállítás, hanem a takarmányozás és a kísérő személyzet. S a lovakat természetesen vissza is hozta. Ilyen költséges szórakozás már csakugyan vérlázító. Mi azonban mégiscsak Zsófiát tudtuk gyűlölni. Erzsébetnek mindent megbocsátottunk, sőt még arról se tudtunk, hogy szüksége volna bocsánatra! Neki még a kommunisták is meghagyták az „Erzsébet királyné út"-ját és az Erzsébet hidat. Milyen nagy érdem, hogy nem szerette a papokat!

Nem győzik Erzsébet királyné jó szívét magasztalni. De – kérdem – jó szívű és emberszerető-e az, akinek van szíve magára és a maga szórakozására annyit költeni és ilyen hűhót csinálni, mikor azon a pénzen hány alattvalója könnyét száríthatta volna fel és hánynak a baját csökkenthette volna! Papok „uralma" alatt álló királyi hölgyek ilyent sohase tennének, de hát persze Erzsébet „szerencsére" nem állt az uralmuk alatt. A modern ember pedig megbocsátja neki, hogy olyan csodaszép nő volt és mert hasonló helyzetben ő is csak ilyen volna, mert hiszen ő se áll a papok uralma alatt. (Lipót, Mária Terézia, V. Ferdinánd, Karolina, Zsófia volt jószívű, nem Erzsébet.)

Erzsébet minden kastélya és lakása mesés fényűzéssel, gazdagsággal és természetesen művészi ízléssel volt berendezve, s például Bécs melletti lainzi kastélyának mérhetetlenül nagy parkja végig olyan magas bástyával volt övezve, hogy semmiféle kíváncsi szem be ne hatolhasson, a profán tekintet, ha még oly kandi is, meg ne leshesse emberkerülő, büszke lakóját. Erzsébetnek csak az ékszerei értek 4 millió akkori forintot, az Achilleion (Korfu szigetén) pedig több, mint 40 millió akkori forintba került (mai pénzben több milliárd), nem számítva a termekben felhalmozott, szintén milliókat érő műtárgyakat és szobrokat. Pedig mire elkészült az egész, arra pazarló gazdája meg is unta már az egészet s többet nem kellett neki.

Mikor később Ferenc Ferdinánd megnézte az Achilleiont, megállapította, hogy nem valódi, nem értékes márványból van. Csak az ára volt olyan, mintha valódi és értékes anyagból készült volna. Ugyanakkor a kalauztól megtudta azt is, hogy a telket is méregdrágán sózták a királyné nyakába. Például minden, a telken levő olajfáért még külön száz lírát fizettettek vele azon a címen, hogy mindegyik 5 líra értékű gyümölcsöt termett évente, ennek a kamatnak pedig százlírás tőke felel meg. (Eöttevényi: Ferenc Ferdinánd, 41. o.)

Az a Ferenc József, aki vaságyon hált és Visegrádon a kápolnában maga mellé tessékelte az egyszerű embereket, jószívű volt, de nem az az Erzsébet, akinek volt szíve milliárdokat költeni az Achilleionjára és inkább beteget jelentett, mintsem az úrnapi körmeneten kitegye magát az egyszerű emberek bámész tekintetének.

Ha ismerjük a helyzetet, még azért se ítéljük el Zsófiát, hogy gyermekei nevelését is ki akarta venni menye kezéből, hanem ezt természetesnek, sőt egyenesen kötelességének kell elismernünk.

Egyébként nem Zsófia különleges erőszakossága okozta ezt, hanem a spanyol udvari etikett írta elő, mely egyébként egy anyának se volt annyira kevéssé terhére, mint éppen Erzsébetnek. Őt ez csak azért bántotta, mert természete volt, hogy „azért se" úgy lesz, mint más akarja. Egyébként Richter: Rudolf trónörökös c. életrajza is megállapítja (15. o.), hogy „a valóságban a 20 éves császárné alig törődött gyermekei nevelésével". Még 30 éves korában, 1867-ben is azt írja egyik, anyjához hazaírt levelében, hogy mindenki tudja róla, hogy ő „nem nagyon ért a kisgyerekkel való bánásmódhoz". (15. o.) De lehet-e hogy még akkor se értett hozzá, ha akart volna hozzá érteni? Lám, magyarul milyen tökéletesen megtanult, mert akart, s egyébként is rendkívül ügyes és tehetséges volt mindenben.

Furcsa, de jellemző, hogy ő, akinek szobájában egész sereg kutya tanyázott, de a szaguk csak Ferenc Józsefnek volt kellemetlen, neki nem, aki nem utálta megcsókolni a lótetemet, sőt szemét-száját rászorítani és könnyeivel fürészteni, a saját nővérének, Trani grófnénak a kisbabájáról azt írja 9 éves Rudolf fiának, hogy „nem olyan utálatos (!), mint ezek a kicsikék általában, de közelről nincs valami jó szaga". (Richter: Rudolf trónörökös, 35. o.)

Az állatkedvelő és az érzéki szép iránt oly nagy lelkesedéssel viseltető Erzsébet királyné tehát „utálatosaknak" találta a csecsemőket, még akkor is, ha egy Trani grófné bizonyára agyonápolt kisbabájáról volt szó. Pedig ezek a kisgyerekek még kedves költőjének, Heinének is annyira tetszettek, hogy egyik legszebb versét írta róluk. Úgy látszik, a „szaguk" miatt nem tudta élvezni az ártatlanságukat se. De hát való volt-e ilyen anya kezébe kisgyerek, s nem egyenesen szerencse volt-e, hogy a spanyol etikett úgyis azt kívánta, hogy vegyék el tőle?

Jellemző, hogy Erzsébet még unokáját, Erzsébet főhercegnőt, Rudolf egyetlen utódát se szerette, sőt „nem is tűrte közelében" (Tschudi: Elisabeth, 159. o.), azért, mert a gyermek lelkileg – sajnos – apjára ütött ugyan, de vonásaiban anyjára. Erzsébet pedig jobban gyűlölte a menyét, mint amennyire szerette az unokáját. Százszor rosszabb anyós lett, mint neki Zsófia volt.

Erzsébet, mint nő

Említettük, hogy Larisch grófné, a királyné unokahúga, még erkölcstelen életmóddal is vádolja nagynénjét. Szerinte Erzsébet egyes magyar főurakkal, sőt még egy angollal is, aki időnként meg szokott jelenni az udvarban és aki nem is volt főnemes, bűnös viszonyban volt. (A nevét is közli.) Ezt így nyíltan nem mondja ugyan Larisch grófné, de olyan erős és félreérthetetlen célzásokat tesz rájuk, hogy a nyílt kimondással egyértelmű.

Azt mondja, hogy Rudolf is egyenesen intette őt anyja végzetes befolyásától, mert neki is lesújtó véleménye volt anyjáról. Azt írja, hogy ő maga is azon magyar arisztokraták egyikéhez akart férjhez menni, akiket Erzsébet kedvelt, de ezt neki Erzsébet királyné úgyszólván megtiltotta. A dolgot csak a királyné féltékenységével lehet magyarázni. Magának Erzsébetnek a szájába is olyan nyilatkozatokat ad, hogy az ember elképed tőle és csak a királyné effajta bűneire lehet magyarázni. Szóról szóra vett idézeteket csak Erzsébet királyné iránti kíméletből nem közlünk tőle azért, mert – mint említettük – Larisch grófné nem tekinthető megbízható kútfőnek, bár érdekes, hogy az említett angol Gribble olyan forrásnak tartja, melynek hitelessége minden mást felülmúl.

Kétségtelen, hogy Larisch grófné bűnös és gyenge jellem, bár művében (My Past [Múltam]) elég ügyesen és meggyőzően kibeszéli és igazolja magát és szerepét. Erzsébet királyné eleinte igen szerette és felkarolta. Mivel azonban közvetítő volt Rudolf és Vecsera Mária között (ő maga tagadja, illetve igazolja ebbeli szerepét), Erzsébet királyné szakított vele és szóba állni

vele – ismételt kísérletei ellenére – se volt többet hajlandó. Lehet, hogy emiatti bosszúból rágalmazta meg könyvében, bár csak ez nem lenne elég ok ilyen gyűlöletre. Egyébként is egy Mária Terézia, egy Zsófia, egy Zita vagy egy Chotek Zsófia ellen nemcsak egy hiúságában megsértett, hanem még egy őrült egyén se tudott volna ilyen megszégyenítő vádakat hangoztatni.

Az is igaz, hogy Larisch grófné később nyíltan elzüllött, s mikor könyvét írta, már férjét és gyermekeit is otthagyta, s mint egy Bruck nevű operaénekes polgári neje élt s állítólag a könyve kiadásával való fenyegetőzéssel Ferenc Józsefet zsarolta, aki többször fizetett is neki, de végül megunta a dolgot, többet nem fizetett s így jelent meg a könyv.

Ámde még ez se bizonyíték arra, hogy amit a könyv tartalmaz, az mind hazugság, kivált ha az ember a könyvet el is olvassa és annak meggyőző hatása alá került. Ferenc Józsefről például Larisch grófné sem tud felhozni megszégyenítőt, sőt e nagy király még az ő pletykái szerint is mindig fennkölt és gentleman [úriember]. Hogy lehet tehát, hogy őt nem tudta rágalmazni, csak a feleségét?

Aztán Larisch grófné nemcsak általánosságban gyanúsít és rágalmaz, hanem az illető magyar mágnások nevét is közli és az említett angol férfiét is. Azt írja, hogy ha jött az illető, Erzsébet repesett a boldogságtól és az angolnak fölényes és éppen nem tisztelettudó viselkedése a császárné iránt is mutatta, hogy bizalmas viszony van köztük. Úgy látszik, az is tény, hogy Larisch grófné Rudolf trónörökössel valóban igen bizalmas viszonyban volt, neki tehát sok olyant megmondhatott, amit mással nem közölt.

A „The Martyrdom of an Empress" szerzője is azt írja, hogy a későbbi Larisch grófné titkon egyenesen arra számított, hogy Rudolf – még a trónról való lemondás árán is – őt fogja feleségül venni. Mivel e számításában csalódott, bosszúból, féltékenységből és hogy Stefániának, aki őt vágyai teljesülésétől elütötte, fájdalmat okozzon, játszotta a kerítő szerepét Rudolf és Vecsera Mária között. Rudolfnak Larisch grófnéhoz való viszonya tehát nagyon is valószínűvé teszi, hogy neki, akár anyjáról is, bizalmas véleményt nyilvánított.

De nemcsak Larischné a forrása a gyanúnknak. Cortiból (294. o.) is megtudjuk, hogy Mária Valéria gyűlöli Andrássyt, noha anyja azt mondta róla, hogy „egyetlen barátom" volt (283. o.), „akiben sohasem csalódott". Leánya ellenszenvét Andrássy iránt alig lehet tehát mással magyarázni, mint hogy ő is gyanakodott anyjára. De Corti közli azt a meglehetősen ledér verset is, melyet Erzsébet Andrássy egy kalandjáról írt s Andrássy rá adott még ledérebb válaszát (172-173. o.). Az is tény, hogy Erzsébet titkon elment egyszer Bécsben egy álarcos bálba s ott megismerkedik Pacher Frigyessel s utána ismeretlenül sokszor ír neki. Mária Valéria angol nevelőnője is állandóan pletykálja Erzsébetet.

Larischné állításainak hitele mellett szól aztán az is, hogy Erzsébet templomba járni, gyónni nem szeretett s a „papi uralom" különösen ellenszenves volt előtte. Bizonyára ez se lehetett ok nélkül. Különösen szeget üt a fejünkbe legodaadóbb védőjének, a „The Martyrdom" szerzőjének az az állítása, hogy Stefánia iránt többek között azért is viseltetett ellenszenvvel, mert „ő (Stefánia) bolondja a maga bámultatásának, a hatalomnak és az uralkodásnak (nem igaz, legalábbis a rendesnél nagyobb fokban nem) és ami még több (tehát ez neki még az előbbieknél is nagyobb baj), ahelyett, hogy a vallást úgy tekintené (Erzsébet tehát így tekintette) mint eszközt arra, hogy földi életünket kevésbé nehézzé és kellemetlenné tegye, mint egyébként volna, ő bezárja szemeit a katolikus hit minden igazi szépsége előtt és egyszerűen engedelmeskedik legszigorúbb parancsainak". (170. o.) (Azt értette rajta, hogy Stefánia sem magának nem enged meg házasságtöréseket, sem férje részéről nem fogja majd ezeket eltűrni s így Rudolf életét el fogja keseríteni. Hát Erzsébet nem keserítette el Ferenc József életét s ő is nem csinált-e jeleneteket Ferenc József „hűtlensége" miatt, noha ez bizonyára nem olyan volt, mint Rudolf szerelmi kalandjai.)

Igen finoman kifejezve bár, de Erzsébet e lelkes védője is nem ugyanazon elveket adja-e tehát a királyné szájába, mint amit Larisch grófné állít róla, mikor Rudolf szájába anyját lekicsinylő és befolyását egy tisztességes fiatal lányra károsnak tartó megjegyzést ad?

Az is tény – s ez szintén Larisch grófné hitelét támogatja –, hogy Erzsébet olyan egyének társaságában, akik igazi katolikusok, szigorú erkölcsi felfogásúak voltak és vallási kötelességeiket komolyan fogták föl, nem jól érezte magát. Félt tőlük, kerülte őket, mert – úgy látszik – alsóbbrendűségi érzete volt irányukban s mert velük nem beszélhetett úgy, ahogyan gondolkodott, mert akkor azok megbotránkoztak volna.

A színlelés pedig neki nagyon kellemetlen volt, részint kevélysége miatt, részint mert *alaptermészete* – ami becsületére válik – *az őszinteség volt.* Ezért félt a papoktól is, különösen a szigorúbb, jobb papoktól s csak olyanok kellettek neki, mint Horváth Mihály meg Rónai Jácint, akik előtt nem kellett magát szégyellnie.

Feltűnő vonás az életében, hogy éppen az egyszerű származású egyéneket szerette kitüntetni bizalmával s azokhoz volt őszinte, nem udvarhölgyeihez. Ezért volt annyira bizalmasa eleinte színésznőtől származott és könnyelmű életfelfogású unokahúga, a későbbi Larisch grófné (azelőtt Wallersee bárónő). De így volt azzal a lovarnővel is, aki cirkuszi mutatványokra tanította s Angerer Fannyval, a fodrásznőjével, akiről egész Bécs tudta, hogy mindent elmond neki s volt is hozzá elég alkalma, hiszen legfőbb és órákon át tartó foglalkozása volt a haja fésültetése és mosása.

Azt hiszem, ennek a jelenségnek nemcsak dacossága volt az oka (hogy azért se azokkal bizalmas, akik elvárják tőle, hanem azokkal, akik nem számíthatnak rá), hanem (és elsősorban) az, hogy ezeket a kegyenceit nem tartotta erkölcsileg maga felett állóknak s nem szégyellte kitárni előttük a lelkét, ami őszinte természete miatt – úgy látszik – lelki szükséglet volt számára. Érdekes, hogy Schratt Katalinnal is, aki – láttuk – igazi úri viselkedésű, önérzetes és diszkrét hölgy volt ugyan, de láttuk, hogy Monte-Carlóba is járt és vallásossága sem volt magasabb rendű Erzsébeténél (csak abban különbözött tőle, hogy ő nagyon is egészséges idegzetű volt), mindjárt a legnagyobb bizalmat tanúsította a királyné. Például már ismeretségük legelején, mikor Erzsébet még csak akarta Ferenc Józseffel összehozni, egyik sétájuk alkalmával már ilyeneket mond neki (Kürenberg-Vajda: Schratt Katalin, 115-116. o.):

„Rá sem ismerek magamra ma..., mert észreveszem, hogy mennyire másként beszélek, másként gondolkozom. Ha egy udvarhölgy van nálam, teljesen megváltoztat, mert mindig olyasmit kell mondanom ezeknek a grófnőknek, amire válaszolhassanak. Ez tudniillik a szolgálatuk, amit nem szeretnék megnehezíteni. Az uralkodók számára ez lehet e legszörnyűbb, mindig csak kérdezni. Éppen ezért előre elkészítettem egy sereg kérdést, melyekhez ma, szerencsére nem kell hozzányúlnom. Magát nem kell kérdeznem és éppen ezért őszintén azzal az őszinteséggel, mely miatt annyit korholnak, megmondottam, amit gondolok és ami izgat."

A királyné érvelése teljesen hamis. Az, hogy az uralkodó kérdez és az alattvaló csak erre válaszolhat, először is nemcsak az udvarhölgyekre vonatkozik, hanem Schratt Katalinra és az alsóbbrendű személyzetre is, sőt azokra sokkal inkább. Másodszor ez a szabály csak az uralkodó személy nyilvános szereplésére vonatkozik, nem pedig bizalmas és négyszemközti érintkezéseire. Ezekben azt tüntetheti ki bizalmával s azt oldhatja fel az etikett követelte merev szabályok alól, akit akar. Láttuk, hogy ilyenkor éppen az etikettet egyébként annyira megtartó Habsburg-királyok voltak híresek közvetlenségükről és keresetlen természetességükről. II. Ferdinánddal, I. Lipóttal, Mária Teréziával, V. Ferdinánddal mindig fesztelenül lehetett beszélni. I. Ferenc pedig egészen bécsi kedélyességgel, nyárspolgár módra viselkedett s nemcsak ő engedett meg magának kedélyességeket alattvalói iránt, hanem azoknak is megengedte, hogy hasonlóval viszonozzák.

Ki hiszi el Erzsébetnek, hogy ha Schratt Katalinnal, sőt a fodrásznővel és cirkuszi lovarnővel is megengedhetett magának közvetlenségeket és bizalmaskodásokat, akkor – ha kettesben voltak – udvarhölgyeinek nem engedhette meg ugyanezt, ha akarta volna. Nem az volt tehát viselkedése különbségének oka, hogy azok udvarhölgyek és grófnők voltak, ezek meg nem, hanem az, hogy udvarhölgyei előtt, akik jobban neveltek és vallásilag műveltebb-

bek voltak, feszélyezve érezte magát, előttük nem mert bizalmas lenni, előttük szégyellte lelkét feltárni. A lelkében tehát szégyelleni valók is voltak.

Ezeket természetesen nem kellett szégyelleni Schratt Katalin előtt, s annál kevésbé Angerer Fanny előtt, de már szégyellni kellett egy Sztáray Irma előtt, aki egyesítette magában a méltóságot és műveltséget a legtisztább kereszténységgel és a legvonzóbb ártatlansággal, s akit az éles szemű Erzsébet e kiválóságaiért nagyon becsült is, sőt meg is szeretett. Mivel azonban tudatában volt annak, hogy Sztáray Irma erkölcsileg mily magasan áll fölötte, bizalmas mégse mert hozzá lenni. Előtte szégyellte feltárni az igazi lelkét. Pedig indiszkréciótól nála igazán nem kellett volna félnie.

De egyenesen elképedünk Erzsébetnek Schratt Katalinnal való bizalmaskodása folytatásától: „Tudja-e, hogy őszinteségem oda juttatott, hogy a bécsi rendőrség ellenőriz? Van ott egy úr az Evidenzbureauban [nyilvántartó irodában], bizonyos dr. Zeichner, valamint Erz és Huber urak, akik hivatásuknak választották, hogy postámat és mindent, amihez bármi közöm van, ellenőrizzenek. Szép kis foglalkozás, kopónak lenni. Nem is sejti, micsoda megaláztatásokat kell még elviselnem és ami újra, meg újra mindinkább arra késztet, hogy amilyen gyorsan csak lehet, elkerüljek Bécsből."

Így aztán már értjük, miért utazott annyit Erzsébet és miért félt az udvarhölgyeitől. Olyan császárnénak, akit rendőrileg ellenőriztek, volt oka titkolózni. És milyen pontosan tudta, hogy kik azok, akik ellenőrzik! Ha ezt az ellenőrzést csak különcségei és idegessége miatt rendelték volna el, akkor nem tartotta volna olyan fontosnak, hogy megtudja, kik ellenőrzik.

S hogyan gyűlöli ellenőrzőit. Spicliknek, kopóknak nevezi és jellemteleneknek tartja miatta őket, akár a kültelkek gyanús lakói a rendőröket. Pedig hát tudnia kellett, hogy nem jókedvükben csinálják, amit csinálnak, s még gondolni se lehet arra, hogy legfelsőbb parancs nélkül mertek volna erre vetemedni. De ha a lovagias és családja tekintélyére annyira kényes Ferenc József feleségével szemben erre a lépésre kényszerítve látta magát, akkor bizonyára nagyobb okai lehettek rá, mint egy-egy kis különcség vagy dacoskodás!

S hogy lehet, hogy a büszke, urat nem tűrő s Ferenc Józsefnél egyébként is mindenható Erzsébet, mikor e megalázó dolgokat megtudta, nem rohant azonnal Ferenc Józsefhez, nem mosta le azonnal róla a keresztvizet, s nem mondta meg neki jól a magáét, hanem csak magában szenvedett az őt ért nagy „méltatlanságon" és csak titkon és csak a Schratt Katalinoknak, Wallersee bárónőknek és Angerer Fannyknak mert keseregni miatta, Ferenc Józsefnek pedig még meg se merte mondani, hogy mindent tud, még azt is, kik azok a jellemtelen „kopók", akik ezt a „szép kis foglalkozást" választották. Nem bizonyítja-e ez világosan, hogy valóban vaj volt a fején, mellyel nem tartotta célszerűnek a napra menni?

„Így hát nincs más kívánságom – fejezte be a témát Erzsébet –, mint hogy az emberek békén hagyjanak. De magára, kedves Schratt asszony, magára számítok." (Miben számít rá? – kérdezzük meglepetve. És szüksége van-e egy kifogástalan császárnénak, hogy barátokat, szövetségeseket szerezzen magának?)

„Megszerettem és a barátságát kérem. Adja a kezét, hogy nem hagy cserben (?), bármi történik is, mert... nagyon félek attól, ami következik."

„A császárné ma mértéken felül kitüntetett – írja Schratt Katalin barátnőjének, Pauline Luccának, Berlinbe –, sok mindent mesélt, ami megható és megfoghatatlan (!) a számomra egyszerre... Attól kell tartanom, hogy... olyan várakozásokat helyez belém, melyek bizonyos fokig talányok a számomra... igen súlyos természetűek és nyilván mindig ilyenek is maradnak."

Erős okok szólnak tehát Erzsébet bűnössége mellett.

Ezzel szemben Larisch grófné vádjai, Erzsébet egész a házasságtörésig menő erkölcstelensége ellen szól a grófné kétségtelenül gyenge jellemén kívül az, hogy a nőknek az elromlás ellen legbiztosabb oltalmazójuk a női büszkeség. Márpedig kétségtelen, hogy ha volt valaha büszke nő, akkor Erzsébet az volt s erényét ráadásul még császárnéi méltósága is védte. Melyik férfi mert volna Erzsébet császárnéval és királynéval kikezdeni? De viszont az,

hogy ő kezdjen ki, hogy egyeztethető össze az ő mérhetetlen büszkeségével? Hiszen arra, hogy ő ajánlja fel magát a férfinak, még az átlagnőt se igen viszi rá a női önérzete. (A nehézség megoldása az, hogy talán erre a területre nem terjedt ki Erzsébet büszkesége, *női* büszkesége tehát nem is volt, s egyébként is a szerelmi elbukáshoz nincs is szükség arra, hogy valaki egyenesen felajánlja magát. Jön az magától is, ha a nő (bármilyen magas rangú legyen is) viselkedésével udvarlóit felbátorítja.)

Azt is fel lehet hozni érvül mellette, hogy férjhezmenetelekor még annyira ártatlan volt, hogy nem is tudott semmit. De hát ez is gyenge érv, mert Stefánia testvére, Coburg Lujza se tudott férjhezmenetelekor még semmit, pedig ő akkor már nem volt annyira gyermeklány, mint Erzsébet, s mégis milyen sokra, illetve mélyre vitte e téren később!

Gyakori dolog, hogy azok, akik fiatal korukban egész abnormisan ártatlanok, később abnormisan erkölcstelenek lesznek. Láttuk, hogy elvei és vallásossága ebben Erzsébetben se lett volna akadály és kereszténytelen olvasmányai és túlérzékeny, abnormis idegzete is inkább bűnössége, mint bűntelensége mellett szól, úgyszintén fia bűnei iránt való nagy megértése is. Nem a fiára haragudott ugyanis ledérségéért, hanem a feleségére, amiért nem volt hajlandó tűrni, hanem féltékenykedett. Ez pedig kétségtelen.

Ha csak olyan tárgyilagosak és lelkiismeretesek lennénk, mint a Habsburg-ellenes történetírók, rég készpénznek vettük volna Erzsébet királyné bűnösségét. Így azonban az olvasóra bízzuk a kérdés eldöntését, a magunk részéről pedig csak azt a véleményünket fejezzük ki, hogy a kérdést nem is lehet bizonyosan eldönteni. Sőt azt egészen bizonyosra vesszük, hogy ha még bűnös volt is, Erzsébet közel se lehetett olyan bűnös, mint amilyen Nagy Katalin cárnő volt, sőt ha csak a nemi kérdést nézzük, még olyan se, mint Erzsébet angol királynő.

Valószínű, hogy a mi Erzsébetünk, ha vétkezett is, igen ritkán vétkezhetett. A ledérség egy Habsburg-császárné részére a viszonyok, az udvar vallásossága és a nagy ellenőrzés miatt szinte lehetetlen is lett volna. De ha a mi királynénk is oly mértéktelenül, gátlás nélkül és lelkiismeret-furdalásoktól éppen nem gyötörve bűnözött volna, mint ez a két „nagy" uralkodónő, akkor épp olyan nagyokat is alkotott volna, mint ők, hiszen szellemi nagysága volt legalább akkora, mint a övék.

A boldog, nyugodt, gátlástalan, lelkiismereti aggályoktól nem zavart szerelmi élet megnyugtatóan hat az idegzetre, tettrekészséget szül, energiákat ad, mint jól látjuk e két királynő uralmának nagy eredményeiben. Erzsébet királyné élete azonban csupa boldogtalanság, csupa szenvedés, elégedetlenség, kielégítetlenség, idegesség, különcség, nyugtalanság, szeszély s ezért tulajdonképpen maradandó alkotások nélküli. Ez lélektanilag azt bizonyítja, hogy szerelmi élete lényegében kielégítetlen volt, inkább gondolatokból és vágyakból állt, mint tettekből. Ezért lett mindig idegesebb és mindig boldogtalanabb. Erzsébet olyan korban élt, mikor magasabb körökben már nem számított a vallás és az erkölcs. Neki olyan orosz cárhoz vagy valamely protestáns fejedelemhez kellett volna férjhez mennie, ahol olyan szellem uralkodott volna, mint amilyen lényegében ő is volt. Akkor a földön talán boldog lett volna, mert lehetséges lett volna részére ösztönei szabad, gátlástalan kiélése, idegzete megnyugodott volna és kielégített szerelmi boldogságában kétségtelenül nagy szellemereje és bámulatos akarata történelmileg is naggyá tehette volna. Közszeretetnek is örvendett volna, mert szépségéhez, királynői alakjához, bájához és szellemességéhez még a nyugodt, jó kedély is járult volna.

Erzsébet azonban katolikusnak született. Ha nem is részesült alaposabb és szerencsés vallásos nevelésben, mégis már hazulról is hozott magával némi vallásosságot s az ezzel járó erkölcsi gátlásokat. Aztán szerencsétlenségére éppen olyan udvarba került, ahol gátlástalanul és ösztöneinek szabadon hódolva élni legkevésbé lehetett.

Ha *igazi* vallásos lett volna, mint majdnem mindenki, aki Habsburg főherceg vagy császár neje lett, vagy ha idegbaja és vele járó gőgje nem tette volna lehetetlenné számára, hogy a magával nem hozott vallásosságot, mint anyósa, Zsófia, legalább a bécsi udvarban megta-

nulja, itt a földön is boldog lehetett volna, sőt ha a vallásosságban hősi fokra vitte volna (ami olyan tehetséggel és olyan alapjában véve ideális lelkülettel, mint amilyen az övé volt, nagyon könnyen meg is történhetett volna), a vallásosságban és jócselekedetekben akkor is megtalálta volna boldogságát itt a földön is, ha házassága nem is lett volna szerencsés. (Zsófia férje is éppen ellentéte volt Zsófiának, mégse volt boldogtalan még a házasságuk se.)

Erzsébet azonban részint a maga katolikus hagyományai, részint a bécsi udvar szelleme és szigorú ellenőrzése miatt ösztönei bűnös kiszolgálásával nem tudott gátlástalanul, tehát boldogan vétkezni, viszont részint az akkori hitközönyös szellem, részint elhanyagolt vallási nevelése, részint és főleg idegbaja és a vele járó rendkívüli dacossága és elbizakodottsága miatt a vallásosság magaslatára se tudott felemelkedni.

Ennek eredménye lett aztán, ha ösztönеit nem elégíthette ki, de ez nem a maga érdeméből, hanem a körülmények és viszonyok hatása alatt volt lehetetlen számára. Ha elvből, önként s így szívesen mondott volna le a tilos gyönyörökről, az lelki békét, nyugodtságot és a vele járó nagy energiákat eredményezte volna. Így azonban a jónak is (hogy ti. végeredményben mégse vétkezett vagy csak kivételes esetekben vétkezett) csak a hátrányát látta, mert nem az ő érdeme, hanem csak külső tényezők eredménye volt. Csak kielégítetlen, nyugtalan, boldogtalan lett miatta.

De a rossznak (hogy mégiscsak vétkezett, legalábbis kívánsággal és gondolattal) szintén csak a kárát látta még földi életében is, mert ez is csak idegzete tönkretevésére volt alkalmas. Életét terméketlenné tette s még a másvilágra se szerzett vele semmi érdemet, mert hiszen amiről lemondott, nem az ő érdeme, hanem a külső körülmények kényszerének eredménye volt.

A rossznak még a földön is csak akkor van valami haszna, ha gátlástalanul csinálják. A félerkölcs semmire se jó, mint ahogy a félvallásosság se jó semmire. Legyen valaki egészen vallásos és övé lesz az ég és föld egyaránt, s legyen egészen vallástalan, s akkor esetleg a föld az övé lehet (de ez se bizonyos mindig). A félvallásosak és a félerkölcsösek azonban az eget is és a földet is egyformán elvesztik.

Érdekességből megemlítjük még Erzsébetről, hogy – ki hinné az „angyali” és oly előkelő és finom Erzsébet királynéról? – férje egyik kamarását egyszer hirtelen dühében nyilvánosan felpofozta (valóban megtörtént, nemcsak pletyka) s Ferenc Józsefnek aztán egy neki ajándékozott rendjellel kellett sebét bekötöznie és a nyilvánosan szenvedett megszégyenítést és igazságtalanságot helyrehoznia. Képzelhetjük, hogy hasonló esetek milyen jól eshettek a mindig korrekt, annyira úri, finom, diszkrét és udvara tekintélyére annyira kényes Ferenc Józsefnek.

Érdekes, hogy Erzsébet királyné nem szerette a németeket, s különösen a poroszok voltak előtte ellenszenvesek. Gyermekei nevelőinek egyenesen megmondta, hogy neveljenek belőlük olyan kevésé németeket, amennyire csak lehet. Sajátságos, mert hiszen ő sokkal németebb vérű volt, mint a Habsburgok vagy Ferenc József, hiszen apja, anyja Wittelsbach volt s ezenkívül még mindkét nagyanyja is egyaránt német, tehát ő maga úgyszólván teljesen német vérű volt. De ismerve Erzsébet művészi hajlamait, szeszélyességét, túlzott individualitását, érthető, ha a német szorgalom, fegyelem, kitartás, kollektivitás, középszerűség, takarékosság és nyárspolgáriasság ellenszenves volt neki.

Ezenkívül még a dacossága, a „csak azért is” miatt is ellenszenves volt neki minden, ami német volt, mert hiszen németek között élt. Akik őt „gyötörték”, azok mind németek voltak, világos tehát, hogy nem azt szerette, ami német.

Viszont magyarpárti és magyarkedvelő is csak ezért lett. Mikor Bécsbe került, ott bizonyára szidták, lenézték a magyart – akkor, 48 után, nem is csoda –, s mivel azok, akik szidták őket, szerinte neki is ellenségei voltak, mert őt is szidták – s őt is joggal –, világos, hogy ő csak azért is magyarpárti lett. Ő ugyanis mindenben eredeti, mindenben különleges volt. Szeretett meglepni, sőt elképeszteni. Itt nálunk szabadabban is mozoghatott, mert ide bizonyára

nem jöttek el utána azok az említett gyűlöletes bécsi „kopók” s itt nem volt olyan nagy a papi uralom, mint Bécsben. Itt többet elnézett és megengedett a közvélemény.

Az tökéletessége volt Erzsébet királynénak – egyébként is sok tökéletessége volt –, hogy szeszesitalt nem ivott (pedig idegbetegekben különösen gyakori az alkoholizmus) és a gyomrával se törődött, hiszen alig evett. Mivel azonban hiúságból nem evett, ez utóbbi már nem tökéletesség, hanem éppen ellenkezőleg, gyarlóság volt benne. Egyébként az ételben se volt egyszerű. Keveset evett, de olyanokat, hogy többe került, mint ha sokat evett volna. Egyébként az edények, evőeszközök és a terítés luxusát tekintve az étkezésben is mondhatatlan fényűző volt. Ebben is milyen előnyös ellentéte volt Ferenc József, aki szó nélkül megelégedett azzal, amit elébe tettek.

A shönbrunni kastélyban az 1440 szoba mellett 140 konyha is volt és Erzsébet látogatta is őket szorgalmasan, hogy az étel elsőrangú és a terítés fényes legyen. Csak persze mindig nem volt hozzá kedve, mert hiszen a hangulat embere volt s mindent megunt, no meg hát – különösen később – otthon se volt sohase.

Egyszer, mikor Ferenc József íróasztalára tették a villásreggelit, hadsegédének, aki egész délelőtt ott dolgozott vele, azt mondta: „Maga szerencsés ember, mert most majd valamelyik vendéglőben ehetik valami jót, de én, mikor a császárné nincs itthon, olyan íztelen dolgok elfogyasztására vagyok ítélve, mint ez itt.” És rámutatott a tálcán előtte levő, már félig kihűlt és elég gusztustalan húsételre. A „The Martyrdom” szerzője, tehát egy Erzsébet-párti egyén írja ezt (245-246. o.).

Ugyanitt a névtelen szerző annyira hangsúlyozza, hogy a császár az Egyháztól előírt böjtök megtartásában is mindig olyan pontos volt, akár a korai felkelésben, hogy mi, akik ezt rendes katolikus emberben magától értetődőnek tartjuk, nem ezen csodálkozunk, hanem azon, hogy Erzsébet királyné bizalmas barátnője ezen annyira csodálkozik, vagyis nekünk az tűnik fel, hogy maga Erzsébet királyné ezeket a böjtöket nem tartotta meg. Mivel pedig meg nem tartásuk halálos bűn, önkéntelenül is arra kell gondolnunk, hogy akkor milyen katolikus lehetett és hogy intézte ezt el lelkiismeretével?

Érdekes, hogy ugyanez a mű (251. o.) azt is kiemeli, hogy bár legkedvesebb költője Heine volt, egyébként Erzsébet királyné mégis határozott ellenszenvvel viseltetett a zsidók iránt.

Felkelni ő is többnyire korán szokott, mint Ferenc József, csak hát persze ő nem *mindig,* mint a férje, ő csak akkor, ha éjszaka tudott aludni. Vagy akkor, ha reggel nem tudott.

Jellemző, hogy a kommunisták Ferenc József nevét mindenünnen eltüntették. A Ferenc József híd Szabadság híd lett, az Erzsébet híd azonban megmaradt Erzsébet hídnak a kommunista ujjépítés után is. A kommunisták tehát még azt is tudták, hogy Erzsébet nem volt „klerikális” és ezt ennyire jutalmazták.

Ez a rokonszenv nem szólhatott ugyanis a szép nőnek, mert hiszen Zsófia, Ferenc József anyja is nő volt és szép volt s őt mégis még fiánál is jobban gyűlölték. Erzsébetnek, a magyarok kedvelőjének se szólhatott, mert hiszen a marxisták ellenségei voltak a nacionalizmusnak.

De hogy nem volt a papok barátja, az olyan nagy érdem, hogy mindent feledtet. Ferenc József egyszerű vaságya nem számít, nem kelt rokonszenvet, de nem számít s nem kelt ellenszenvet Erzsébet őrült pazarlása se, akinek csak egy írországi vadászatának számlája 158.339 forint és 48 krajcárt tett ki, a pénz 1870-es értékében! (Corti, 261. o.)

Ehhez volt szíve a jó Erzsébetnek s ezt is megbocsátják neki a mi kommunistáink. Akkor azonban egy Friedrich nevű rotterdami kapitalista annál jobban megbotránkozott rajta s gúnyos levelet írt neki, hogy adja oda neki kölcsönbe csak egy vadásznapja kiadásait, ő az üzletét felvirágoztatja rajta.

Erzsébet halála

Erzsébet királyné meggyilkolása is igen tanulságos. Sokat tanulhattak volna belőle az emberek, ha akartak volna.

Luccheni Lajos, a 25 éves gyilkos és Erzsébet, a 61 éves meggyilkolt császárné végeredményben egy elvet vallottak, tehát elvtársak voltak, egyikük se tűrte maga felett a „papi uralmat", hanem mindkettő a maga útját járta. Erzsébet ezért szenvedett annyit s lett egész sokat ígérő élete egy nagy tragédia és Luccheni is ezért lett gyilkos.

Hogy annak ellenére, hogy lényegében elvbarátok voltak, mégis annyira ellentétes módon nyilvánult meg életükben a vallásilag azonos elv, annak oka az, hogy noha mindketten katolikusnak, de az egyik császárnénak, a másik egy mosónő törvénytelen gyermekének született „ismeretlen apától".

Erzsébet azért lett szerencsétlen, mert nem közönséges császárnénak született, mert ő olyan szép volt, amilyenek még császárnék se szoktak lenni, s annyira művelt és okos, hogy embernek kellett lennie annak a papnak vagy nevelőnek, aki imponálni tudott volna neki, s tekintélyt tudott volna szerezni előtte.

Ezért aztán azt hitte, hogy ő okosabb és több, mint azok, akik irányítani akarják, okosabb az Egyház képviselőinél, de magánál az Egyháznál is és ezért a maga útját járta.

Luccheni szintén okosabb volt, mint átlag a mosónők törvénytelen gyermekei szoktak lenni. A katonaságtól például, ahol szolgált, a bíróság a legkedvezőbb nyilatkozatot kapta róla. Olyan megnyerő volt a viselkedése, annyira szerette mindenki s annyira ügyes és használható is volt, hogy kapitánya a házához vette és nem is volt oka megbánni, hogy odavette.

De mivel tudni vágyó volt és éles eszű, míg társai üres szórakozásokkal töltötték szabadidejüket, addig szorgalmasan olvasott mindent, ami keze ügyébe került. Ez volt a veszte. Anarchista lett: a jobb módú társadalmi osztályok elvből gyűlölője. Csakis elvből gyűlölhette őket, mert gyakorlati oka nem volt rá, mert rossz dolga sohasem volt életében: nem éhezett, nem fázott, nem részesült igazságtalanságban. Ellenkezőleg: azok a nagyurak, akikkel dolga volt, mind szerették és ő is szerette őket.

Például mikor már elhatározta Erzsébet királyné meggyilkolását, akkor is egy udvarias levelet írt Párizsba Dolorés di Véra d'Arazona hercegnőnek, akinek szolgálatában állott régebben. Megírta neki, hogy tiszteletét tenné nála Párizsban, mert hallotta, hogy tartózkodásra oda érkezett, de bizonyos ok miatt nem mehet s mire a hercegné levelét megkapja, talán már azt is megtudja, mi volt ez az akadályozó ok. S ő, az anarchista, így zárja levelét: „alázatos szolgája".

Luccheninek az volt a tragédiája, hogy okosabb volt ugyan, mint hasonló sorsú társai, de annyira okos nem volt, hogy rossz olvasmányai fölött okos és tárgyilagos ítéletet tudott volna alkotni. Erzsébetnek pedig az, hogy okos és művelt volt ugyan, de nem annyira, hogy az Egyház vezetése azért nagyon is szükséges ne lett volna részére. Ha műveltebb, képzettebb volt is, mint az Egyház akárhány papi szolgája, magánál az Egyháznál, azaz az evangéliumnál természetesen mégse volt okosabb. Márpedig azok a papok, akikre nem hallgatott, mégis csak ezt hirdették volna neki, ha hallgatott volna rájuk.

Luccheni lelkében 1898-ban már eljutott a végkifejlethez s meghozta mérges gyümölcsét az a kereszténytelen, mert tisztán hízelgésen, affektáláson, kevélységen és engedetlenségen alapuló, tehát evangélium-ellenes jobbágy- és szegénypártolás, mely a XVIII. században, az úgynevezett felvilágosultsággal kezdődött, s mely szükségképpen az anarchizmusra vagy a bolsevizmusra vezet. Azért volt kereszténytelen ez a humanizmus, mert nem a szegény, a jobbágy iránti szereteten, hanem az urak, gazdagok és szerencsések elleni gyűlöleten alapszik.

Akik szítják, azoknak nem a szeretet és az önzetlenség az indítóokuk, hanem az érdek. A szegények vannak ugyanis többen s így ma már ők képviselik tulajdonképpen a hatalmat a földön. Ha öntudatosítjuk és megszervezzük őket, az ő vállukra támaszkodva lehet hatalom-

hoz jutni azoknak, akiknek ez a törekvésük. Aztán a szegényt pártolni és a gazdagok és hatalmasok ellen mennydörögni egyébként is népszerű, hálás dolog. Azok tehát, akik ezzel foglalkoznak, a jó és nemes képviselőinek számítanak, becsületük van a közvélemény s a sajtó előtt s milliók rajongnak értük. Hogy tudna egy dicsőségvágyó ember ekkora csábításnak ellenállni?

Rámutattunk történelmünk folyamán, mennyire a hiúság rabjai voltak a mi szabadsághőseink s természetesen más nemzetekéi is. Ezzel szemben V. Károly kolostorba vonult, hogy vezekeljen élete bűneiért, I. Lipót alázattal fogadta, mikor Marco d'Aviano hibáira figyelmeztette, felesége pedig egyenesen azt íratta a sírjára, hogy „Eleonóra, a nagy bűnös", Mária Terézia levelei tele vannak gyarlósága és bűnei állandó hangoztatásával, I. Ferenc maga mondogatta, hogy ő nem tehetséges ember, az állítólag uralomra vágyó Zsófia eltűrte maga fölött „a papok" uralmát, Ferenc József egyik fő sajátsága pedig az volt, hogy hízelgést nem tűrt meg környezetében s ezt azzal okolta meg, hogy ha eltűröm, hogy szemembe dicsérjenek, akkor az igazság azt kívánja, hogy azt is eltűrjem, hogy megfeddjenek. Mivel pedig ezt méltóságom és császári tekintélyem miatt meg nem engedhetem, világos, hogy nem engedhetem a szemembe való dicsérést se.

Ellenben Bethlen Gábor, saját állítása szerint, azért indult ki másodszor Erdélyből s vetette a polgárháború üszkeit a két országra, mert első kiindulása sikertelensége miatt az érsek (Pázmány) állítólag „megcsúfolta" (természetesen nem szemben, hanem a pletyka szerint, melyet Bethlen hiúságában elhitt). Ugyanő királypártivá is lett volna, de csak akkor, ha a király neki adja a lányát. Mivel ez nem történt meg, harmadszor is kiindult Erdélyből.

Thököly meggyilkoltatta Hallert, mert háta mögött szidalmazta, pedig egyébként olyan híve volt, hogy a hazátlanságba is követte. Rákóczi Ferenc nemcsak megölette, hanem kínpadra is vonatta azokat a túróci magyar nemeseket, illetve még holttestüket is a férgeknek és az ég madarainak hagyta, akik alkotmányos jogukkal élve az országgyűlésen az ő politikáját bírálták.

Martinovicsban az egész ember egy hiúság volt és semmit se tett másért, mint rangért és emelkedésért. Hogy pedig 48 csak a hiúság, a vezérek egymással való vetélkedése és állandó megsértődései miatt veszett el, láttuk, s egyébként is köztudomású.

Kossuth éppen ellentéte volt Ferenc Józsefnek. Az ő természete egyenesen megkívánta a hízelgést, személyének és politikájának dicsérgetését. Ezért nem volt és nem lehetett barátja egyetlen valamirevaló jellem sem s ezért voltak bizalmasai éppen a szabadságharc legsötétebb alakjai.

Láttuk, hogy még a jellemes Csányi László is milyen hízelgéseket ír neki 1849. április 27-én: „Isten után Te teremtéd e napot (a honvédseregeknek Pestre való bevonulását)..., a Nagy Te vagy." Május 31-én írt levelében pedig „a nép vallásos tiszteletéről" beszél, „mely irántad vele összeforrt". És a szintén jellemesebbek közé tartozó Ludvigh (Pest, május 6.) akkor, mikor Kossuthtal szemben már Görgeynek ad igazat, azt a keserű pirulát csak ilyen, egyenesen istenkáromló hízelgések közben meri neki beadni (de így is azonnal kegyvesztett lett s Kossuth azonnal elcsapta a kormánybiztosságtól):

„Tökéletesen istenben sem bízhatni (isten kis betűvel, de az olyan isten, akiben tökéletesen nem „bízhatni", nem is érdemli meg, hogy nevét nagybetűvel írjuk), midőn ennél fogva a nép s a néppel én benned egyedül s tökéletesen bízom, káromlás nélkül legyen mondva, tökéletesebben bízunk benned, mint az égben, mert Te közvetlenül segítesz, amaz pedig nem. (És még azt mondják, hogy 48 nem volt vallástalan. Pedig hangsúlyozom: Ludvigh bár lutheránus volt, de a szabadságharc érdemesebb alakjai közé tartozik.) Lehet, hogy bolondot mondok (bizony, azt), de amit mondok, azért mondhatok (nem tollhiba, hanem Ludvigh, Kossuth lutheránus hittestvére, szepesi szász volt, mint Görgey is (az anyja különösen), s így – ami egyébként éppen nem ritkaság a 48-asok között – nem tudott jól magyarul), mivel a história csak benned igazolja a nép emberét. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy az embereket se

magad után ítéld, se magad után ne mérjed, s így Görgeyt sem. Görgey egy tünemény, mint te is az vagy, csak azon különbséggel, hogy a te pályafutásodat a csillagász ki tudja számítani, mivel azt változatlan szabályokhoz kötötted, amannak szabályai még nem teljesen határozottak." (Steier: A trónfosztás, 271-272. o.)

Luccheni is ilyen hiú volt. Csak nem történelmi méretekben, mint Bethlen, Rákóczi vagy Kossuth. Hiúságból lett anarchista is, legalábbis anarchista tetteket csak azért hajtott végre, hogy híres legyen, hogy beszéljenek róla, hogy dicsőséget szerezzen.

Elvi szempontból Erzsébet királyné meggyilkolásának nem volt semmi értelme, hiszen ő nem volt uralkodó, a népeket tehát se el nem nyomhatta, se ki nem szipolyozhatta. Férfi se volt, hanem nő. Nem uralkodó, hanem csak uralkodó felesége. 60 éven túl is volt már s szegény, szenvedő, hajótörött, beteg ember volt. De hát híres és ismert személyiség volt, akinek meggyilkolása szenzáció lesz, elkövetőjét híressé teszi, s mivel a nagyok közül csak ő került útjába, Luccheninek csak őáltala nyílt alkalma „hőstettet" elkövetni, híresé lenni és magáról beszéltetni. Ezért kellett Erzsébetnek meghalnia. Aztán meg éppen jó helyen került útjába: Svájcban ugyanis tilos a halálbüntetés, tehát Luccheni aránylag olcsó áron lehetett hőssé. Túl sokat nem is kockáztatott vele.

Erzsébet gyilkosa mindent színésziesen előre megrendezett, pózról, reklámról előre gondoskodott. Láttuk, még annak a hercegnőnek is előre felhívta a figyelmét tettére, akinek régebben szolgálatában állott. Pedig hát őtőle csak nem várhatta, hogy helyesli is? De hát azért neki is tudtára akarta adni, milyen nagy, milyen híres ember lesz az ő inasából!

A tárgyaláson frissen borotválva és peckesre kipödört bajusszal jelent meg, mint olyan emberektől elvárja az ember, akikre ezer szem szegeződik és világraszóló események középpontjában áll. A tárgyalás megkezdésére őreivel kedélyesen beszélgetve és egyik cigarettát a másik után szívva várt, mert hát végre is Svájc kultúrállam s nem a sötét középkorban, hanem 1898-ban vagyunk, mikor már a gyilkosokat se szokás kínozni, még akkor se, ha történetesen császárnét gyilkoltak meg, hisz a törvény előtt mindenki egyenlő. Vagy nem?

Még tárgyalása előtt önérzetes kérvényt adott be a svájci szövetségi tanácshoz, melyben azt kérte, hogy perét ne a genfi, hanem a luzerni bíróság tárgyalja, mert ott még nem törölték el a halálbüntetést.

Miért ne adott volna be ez ügyben kérvényt, mikor ez olyan megható és hősi póz, s mikor olyan kevés kockázattal jár? Hiszen azt csak tudhatta, hogyha egyszer tettét Genf kantonban követte el, akkor nem ítélhetnek rajta Luzern kanton törvényei szerint akkor se, ha ezt kéri. De viszont az ilyenfajta kérés olyan hősies!

A tárgyalás megkezdésekor kecses bókkal üdvözölte a bíróságot, kijelentette, hogy minden tőle telhetőt elkövetett, hogy a merénylet sikerüljön és hangsúlyozta, hogy „az biztos, hogy a császárnét akarta megölni". „Tettem oka – mondta – az emberi szenvedés" (annak megbosszulása a társadalom nagyjain). Ezt olvasta ugyanis az anarchista füzetekben. S mikor az elnök figyelmeztette, hogy hiszen sohase volt ő nyomorban, kezeit dörzsölgetve és mosolyogva azt felelte, hogy őt maga az anyja már születése napján vagy kevéssel utána megtagadta és ez csak elég a mondhatatlan szenvedésre? De hogy ennek mi köze a föld hatalmasaihoz s különösen Erzsébet királynéhoz, arról már nem beszélt.

Mikor az egyik tanú azt vallotta, hogy elfogatásakor nem sok ellenállást tanúsított s azt mondta, hogy nem tett semmi kifogásolhatót, Luccheni közbekiáltott: „Azt nem mondtam. Sohase szégyelltem tettemet. Ellenkezőleg, azt mondtam magának, hogy éppen most öltem meg az ausztriai császárnét."

Mikor a másik tanú azt vallotta, hogy saját fülével hallotta, hogy elfogatásakor ezt mondta: „Remélem, nem hibáztam el. Legközelebb az olasz király jön, de sajnos, most már nem lehet az enyém az az öröm, hogy én hajtsam végre." E vallomást, mint rá dicsőséget hozót, jólesően vette tudomásul.

Az orvosszakértők kijelentették, hogy Luccheni nem Lombroso-típus és testileg és szellemileg egyaránt egészséges. Luccheni utána figyelemmel és látható élvezettel hallgatta az ügyésznek az ő nagy bűnét ostorozó vádbeszédét, s akkor, mikor azt fejtegette, hogy a kegyetlenül meggyilkolt császárné soha életében nem foglalkozott politikával, epésen közbeszólt, hogy „bizonyára mindig munkásnő volt". Mikor az ügyész azt válaszolta, hogy a vádlott elvei szerint, úgy látszik, senkinek sincs joga az élethez, csak a fizikai dolgozónak, azt felelte: „Úgy van!"

A védő – ízléstelen hatáshajhászással – azon érvvel akart minél enyhébb ítéletet kapni a bíróságból, hogy a meggyilkolt császárné már az égben foglalta el trónját, onnan néz le a vádlottra, s mivel életében mindig az elnyomottakat védte s nem egy bűnösnek könyörgött ki férjétől irgalmas ítéletet, bizonyára most is ezt kívánja a bíróságtól a vádlott részére. Igazán érthetetlen, hogy a bíróság mégis a kanton törvényében megengedett legnagyobb büntetést szabta ki a vádlottra, az élethosszig tartó fegyházat, miután az esküdtszék bűnösségét megállapította.

Megemlítjük itt még azt is, hogy Erzsébet királynénak még a ravatala is – ott a bécsi kapucinusok templomában – bizonyította azt, amit mi bizonyítunk, ti. hogy Bécs nem sértette a mi jogainkat, és ha sértette, nem rosszakarattal tette, ha pedig valóban rosszakarattal tette volna, akkor sohase volt hozzá elég ereje s hatalma, hogy megtegye.

A ravatal mögött függő gyászdrapérián ugyanis először csak ez volt a felírás: Elizabetha Imperatrix Austriae [Erzsébet, Ausztria császárnője]. Mikor azonban megjelent a templomban a magyar országgyűlés küldöttsége s meglátta a feliratot, azonnal tiltakozott ellene s utána tüntetőleg elhagyta a templomot. Erre az udvari tisztviselők – még a beszentelést megelőző éjjelen – eltávolíttatták ezt a drapériát és egy ujjal helyettesítették, melyen már az is rajta volt, hogy Regina Hungarise [Magyarország királynője], mégpedig ugyanakkora betűkkel, mint az Imperatrix Austriae. S ezt nem is magyar, hanem a „The Martyrdom" idegen szerzője írta és angolul megjelent művéből tudhatjuk meg (265. o.), tehát feltétlenül hiteles.

Ugyaninnen tudjuk meg azt is, hogy a hűséges magyarok azóta szentként tisztelik ezt az Erzsébetet és az elhunyt királynét Szent Erzsébetnek hívják. Mi szerencsére nem tudunk minderről. Az igaz, hogy mikor 1903-ban beiratkoztam a keszthelyi premontrei rendű főgimnáziumba, akkor még ott minden szeptember 10-én, a gyilkosság évfordulóján iskolai szünet és ünnepély volt s ott ilyen szövegű éneket énekeltünk:

Megdicsőült nagy királyné, a magasból nézz le ránk,
Angyalok közt fényes angyal, vészek ellen védd hazánk!
Kit ezer szív hőn sirat, áraszd ránk áldásidat!

Nem azért volt azonban ez, mert az a gimnázium szerzetesek vezetése alatt állott, hanem annak ellenére. Azért, mert rá is kötelezők voltak az akkor minden iskolára kötelező magyar előírások.

Az ének bizony katolikus dogmatikai szempontból tűrhetetlen, hiszen a másvilágot épp úgy fogja fel, mint Erzsébet királyné és Vecsera Mária, ti. hogy ott csak mennyország lehetséges, pokol nem, kivált császárnék s oly gyönyörű teremtések részére, mint Wittelsbach Erzsébet és Vecsera Mária volt. De hát más ének nem volt, mint ez, az éneket nem a szerzetestanárok, hanem a nem szerzetes karnagy választotta, no meg akkor még a szerzetestanárok se voltak olyan katolikusok, mint ma már. Ezért aztán, legalább az énekben, Erzsébet halála után angyalok közt is fényes angyal lett, ki a magasból nézett le, áldásait árasztotta ránk és vészek ellen védte hazánkat még a másvilágról is. Ez tényleg szenteknek járó tiszteletre vall, de nem a magyar nép részéről, hanem olyan magyar „hazafiak" részéről, akik egyébként az igazi szentekkel nem sokat szoktak törődni s imádkozni se nagyon szoktak, se Istenhez, se a szentekhez. Legfeljebb a himnuszt szokták nevezni – sajnos csak üres szólamként – az ő imádságuknak.

Erzsébet királyné nem szeretett se templomba járni, se gyónni. A halálos ágyán egészen bizonyosan meggyónt volna, mert hiszen nem volt vallástalan, legalábbis nem akart az lenni, meg aztán a halálos ágyon nem szokott olyan büszke lenni az ember, mint világraszóló szépségű császárné korában. Sajnos azonban Erzsébet királynénak nem volt halálos ágya.

Sztáray Irma, az áldott udvarhölgy aznap reggel is, mikor a gyilkosság történt, meggyónt, mert éppen „gyónónapja" volt. Ezért aztán a királyné lelki üdvösségére is volt gondja. Mikor a hajóról eszméletlenül visszaszállították a csak az imént elhagyott szállodába, mire a haldokló odaért, már a pap is ott volt és feladta neki a szent kenetet. Hogy használt-e valamit a bűnbánatot kelteni már nem tudó eszméletlennek, az már más kérdés. De a katolikus dogmák szerint a közönséges halandók (és Erzsébet királyné nagyon is ilyen volt), ha üdvözülnének is, előbb még sokáig a tisztítótűzben szenvednek, nem pedig rögtön angyalok közt is fényes angyalok.

Rudolf trónörökös (1858-1889)

Hogy Rudolf trónörökös az lett, ami lett, éppúgy volt okozata terheltségének, mint nevelésének. A főbűnös mind a kettőben anyja volt. A terheltséget is ő hozta a családba és a nevelésére is elsősorban ő volt káros hatással. Rudolf rokonházasságból származott, szülei első unokatestvérek voltak és ráadásul anyja erősen abnormis volt. Mint rámutattunk, ezt okos neveléssel helyre lehetett volna hozni, de Rudolf éppen az ellenkezőben részesült s az összes valaha élő Habsburg legvallástalanabbja lett. Ez a tulajdonsága az oka, hogy bővebben foglalkozunk vele, mert hiszen idő előtti halála miatt történelmi szerephez nem jutván, erre egyébként nem lenne ok.

Apja és anyja testi és szellemi kiválóságai egyébként meglátszottak rajta. Bár arcképei igazán nem mutatnak semmi szépet vagy vonzót, mégis arányos testalkata, finom bőre, selymes haja vonzóvá tette. Olyan rokonszenvessé tudta magát tenni és olyan megnyerő vonások voltak benne, hogy rendkívül meg tudta magát szerettetni. S nem is csak a nőkre vonatkozik ez, mert láttuk, hogy Jókai is valóságos lelki beteg lett Rudolf halála miatt, annyira megszerette. Angliai bemutatkozásakor meg az öreg Viktória királynő lett valósággal szerelmes bele. Egyébként sovány s elég gyenge testalkatú volt.

Szellemi képességei meghaladták az átlagot. Eleven, tettre kész, eredeti észjárású volt, nagy eszmékkel és tervekkel, éles ítélőképességgel és jó stílussal. A kellő önkritikája is megvolt. Könyveket írt és számtalan cikket, névtelenül is. Az ő eszméje volt „Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben" című mű, melynek szerkesztője is volt s mely csak német nyelvű kiadásában egy millió forintot (akkori pénzben) jövedelmezett, tehát igazi okos, praktikus vállalkozás volt.

Az a II. Vilmos császár, akivel sohase szerették egymást s így róla ítélete, ha nem tárgyilagos, akkor csakis az igazságosnál kedvezőtlenebb lehet, emlékirataiban ezt írja róla: „Felvillanyozó, okos, friss élénkségével lebilincselő természet, tele szikrázó humorral, melyben azonban jókora adag gúny is van." (Werner Richter: Rudolf trónörökös, 127. o.)

1883-ban, az akkor 25 éves Rudolfról Bismarck így nyilatkozott: „Szellemileg annyira fejlődött, nézetei és felfogásai olyan érettek, hogy felülmúlták minden várakozásomat. Politikai ítélőképessége, amely azt bizonyítja, hogy fiatal kora ellenére sok mindenről önállóan és komolyan gondolkodott, nem közönséges és valóban meglepett." (Richter, 123. o.)

Rudolfnak csak egy nagy baja volt: a benne lappangó terheltség. Joggal állíthatjuk azonban, hogy nagyjából majdnem minden Habsburg olyannak született mint ő, hiszen őrült Johanna és utána az állandó rokonházasságok ezt szinte elkerülhetetlenné tették. Majdnem mindegyikük szeretetreméltó egyéniség volt és tehetségesebb az átlagnál. I. Ferdinánd, Miksa, Rudolf, II. és III. Ferdinánd, mindkét Lipót, mindkét József, III. Károly, Mária Terézia, I. Ferenc, Ferenc József. Még az epileptikus V. Ferdinánd is nagy botanikus volt. Meg is állapítják Rudolf trónörökös életrajzírói, hogy tipikus Habsburg volt – noha elsősorban Wittelsbach-vér folyt ereiben, hiszen az anyja is az volt és az apja anyja is – és hogy feltűnően hasonlított Habsburgi Rudolfnak a síremlékén látható alakjához.

A terheltség és az átöröklésbeli fogyatékosság minden Habsburgban, de Rudolfban még fokozottabban abban nyilvánult, hogy az örökölt gyönge idegzet és az ösztönöknek a szigorú katolikus életfelfogással járó, a család tagjaiban már évszázadok óta tartó ki nem élése miatt (emiatt maradnak el az átlag katolikusok is a zsidók és protestánsok mögött életrevalóságban és szellemi munkabírásban) idegzetük fáradékony és csak mérsékelt teljesítőképességű volt. A szellemi túlerőltetés tehát káros, sőt végzetes volt számukra. Nekik, s különösen pedig Rudolfnak egyenesen életszükséglet volt, hogy igazi katolikus legyen s így a terheltsége miatt

benne lappangó vészes szenvedélyeket fel ne ébressze és fellángolni ne engedje. Nála egyenesen életszükséglet lett volna, hogy ne legyen nagyra törő, ne legyenek világra törő tervei, mert a velük járó nagy szellemi erőfeszítéseket idegzete nem bírja. Ezenkívül hogy megszokja a szerény, egyszerű, meghitt, családias életet, megtanulja ösztönei és szenvedélyei állandó féken tartását, mert ha ezek tombolása mindenkire káros, a beteg idegalkatúak részére egyenesen a biztos megőrülést vagy öngyilkosságot jelenti.

Az erős katolikus hit ezt az eredményt a Habsburgok úgyszólván mindegyikénél elérte: mindnyájan jólelkű, példás keresztény életű, passzívságra hajló (e legutóbbi már a gyenge idegzet folyománya volt), békés emberek maradtak. S ebből a nagyratörésre való hiányból alattvalóiknak is csak hasznuk volt, hiszen a béke áldásait elsősorban az ilyen uralkodók alattvalói élvezik. Különösen mennyire élvezték volna azonban akkor, ha a Habsburgok e csendes békeszeretete nem csábította volna kalandokra ösztöneik gátlástalan kiélése miatt jó idegzetű, nagy munkabírású és ugyancsak nagyratörő protestáns ellenségeiket.

A Habsburg-családban alig vannak kivételek e szabály alól, s még a kivételek is csak félig kivételek. Még az agglegénynek maradt, törvénytelen fiúval bíró, tehát rendszeres, állandó katolikus hitéletet nem élő, ifjúkori protestáns ízű nevelése miatt még idős korában is a szerzetesektől félő Rudolf elméje se borult el teljesen, Mária Teréziának két hitközönyössé lett fia is csak férfikora delén pusztult el: az egyik a túlfeszített munka következtében (nem bírta a gyenge idegzete), a másik kicsapongásai miatt. Ellenben a mindig jámbor V. Ferdinánd még epileptikus létére is megérte a 80-as éveket.

Egész bizonyosra vehetjük, hogy Rudolf trónörökös is becsületben és minden nagyobb tragédia nélkül élte volna le életét, ha őt is úgy nevelik, mint a többi Habsburgot, azaz „papi uralom" alatt. Az evangéliumi lelkülettel ugyanis együtt jár a szerény alázatosság, a nagyravágyás hiánya, mely mindenkinek hasznos és jó, de uralkodóknak, akikben a hatalom és a hízelgés úgyis mindennek az ellenkezőjét kelti fel, különösen az olyanok részére azonban, akiknek testi szervezete se bírja a nagy szellemi megerőltetéseket vagy akiknek lappangó ösztönei perzselő lánghoz hasonlók, ha fellobbanni hagyják őket, egyenesen az életet jelenti ez az igazi kereszténység és alázatos lelkület.

Rudolfnak éppen az ellenkezőben volt része. Anyja testkultusza, érzelmessége és állandó simogatásai előkészítették benne az ösztönösséget és az érzékek uralmát, a hitet pedig, melynek az erőt kellett volna adnia az önuralomhoz, kiölték belőle azok a papok, akiknek belé oltaniuk kellett volna.

Erzsébet – láttuk – azért nem lett vallásos, mert első vallásos nevelése egy egészen szimplex ember kezébe volt letéve. Ő hát nem szimplex papokat állított fia mellé. Egészen elfelejtette azonban (vagy talán nem annyira elfelejtette, mert hiszen sokkal okosabb volt, hanem mert ő ilyen papok társaságában érezte magát jól, az igazi papoktól félt), hogy még a szimplex papnál is sokkal veszedelmesebb a kirafinált, a félhitetlen és feslett életű pap, s az ő szegény fia, anyja jóvoltából ilyeneket kapott maga mellé.

Magyar történelemre anyja avval a Horváth Mihály „püspökkel" taníttatta, aki pap, sőt „püspök" létére – mint bús emigráns – titokban megházasodott s utána itthon is „neje" és számos gyermeke társaságában családi – s mert nyíltan nem tehette – természetesen képmutató életet élt.

Lehet, sőt valószínű, hogy Erzsébet királyné mindezt nem tudta, de hogy Horváth Mihályt elsősorban azért szerette, mert nem volt nagyon papos, az bizonyos. A nem papos pap pedig gyakorlatilag természetesen olyan, mint Horváth Mihály volt.

Magyarra azzal a Rónai Jácinttal – aki szintén püspöki címet kapott az udvartól, hiszen azért volt apostoli királyi udvar, hogy megtehesse – taníttatta a jobb sorsra érdemes gyereket, akiről, mint láttuk, az udvarhölgyek azt beszélték, hogy nem is szabad neki misét mondania. Mivel pedig, mint láttuk, Erzsébet királyné mindezt nagyon jól tudta s éppen azért mondatta

egyszer a hivatalos misét Rónai Jácinttal, hogy lássák, hogy misét szabad neki mondani, még csak azt se mondhatjuk, hogy nem tudta, hogy milyen papok azok, akikkel a fiát nevelteti.

Rudolf vallástanára Kutschker udvari lelkész, majd később Mayer udvari főkáplán volt. Hogy ezek milyen papok lehettek, gondolhatjuk onnan, hogy Kutschkerről, ki később bécsi hercegérsek lett, Plener Ernő azt írja, hogy „a kánonjog elismert tudósa", de „inkább hivatalnok, mint egyházfejedelem". (Richter: Rudolf, 33. o.) Látjuk, hogy Rudolf nevelése teljesen jezsuitamentes volt, pedig abban a vallástalan korban, melyben bizony a papság is erősen az idők hatása alatt állt, igazi katolicizmust világi papoktól csak kivételesen lehetett tanulni. (Karolina mégis tőlük tanulta, mert őt se jezsuiták nevelték.)

Nem kell túl kritikusnak vagy túl rosszmájúnak lenni, hogy valaki az ilyen Horváth Mihály- vagy Rónai Jácint-féle papokban észrevegye a kettősséget még akkor is, ha még oly jó színészek is lettek volna. Pedig nem is voltak azok, mert ha nemi bűneiket titkolták is, „haladó" szellemükre és „szabadelvű" felfogásukra egyenesen büszkék voltak (hiszen a királynénak is ezért tetszettek meg).

Érthető tehát, ha az eleven eszű trónörökös igen hamar észrevette az ellentétet papi mivoltuk és elveik és életük között. Mivel pedig maga is gúnyos, sőt cinikus hajlamú volt, meg maga az emberi természet is olyan, hogy nem keserűen, hanem kárörömmel szokta megállapítani azok bűneit, akik neki a jót prédikálják s azt kívánják tőle, hogy neki kellemetlen önmegtagadásoknak vesse magát alá, érthető, ha mint mások, ő se azt a következtetést vonta le tapasztalataiból, hogy mivel még a papok se szolgálnak Istennek, annál jobban és még helyettük is szolgálni fog majd ő, hanem örömmel vette tudomásul, hogy eszerint tehát neki se kell Istennek szolgálnia, sőt talán még azt is, hogy maga az Evangélium se jó vagy igaz.

Így aztán érthető, hogy Latour, a főnevelő, már a gyermek Rudolfban észrevette, hogy reggeli és esti imádságaiban felületes volt, sőt „egész szavakat kihagyott és sietett, hogy minél előbb túl legyen rajta". (Richter, 33. o.) Mivel pedig a bécsi udvar szelleme miatt imádkoznia, templomba járnia, gyónnia mégis kellett s így képmutatásra kényszerült, egyenes ellenszenv ébredt fel benne a vallás és a papok iránt. Lenézte, megvetette, képmutatóknak tartotta és gúnyos, csípős megjegyzései állandó tárgyává tette őket.

Mint ilyenkor átlag történni szokott, a képmutatást nem önmagában, hanem a papokban vetette meg, s természetesen nem is egyes papokban, hanem – rosszakaratú logikátlansággal – minden papban. Azt se vette észre, hogy nem a papok rosszak, hanem az anyja, aki az ő részére ilyen papokat választott. Arra se hívta fel senki a figyelmét, hogy az ő „püspök" nevelői csak címzetes püspökök voltak, de még azok se lehettek volna, ha az annyit hangoztatott és dicsért vallásszabadság a sajnálni való katolikus Egyházra is vonatkozott volna s így tőle függött volna, melyik papból legyen püspök, nem pedig az államtól. (Mert most már, az alkotmányosság idején, nem a Habsburgoktól függött, hanem az államtól, mely akkor szabadelvű, sőt többnyire protestáns vezetés alatt állt, hogy melyik papból legyen püspök.)

Az egyház- és papellenesség annyira kirívó tulajdonsága volt Rudolfnak, hogy Vilmos császár előbb idézett, Rudolf szellemi képességeit dicsérő emlékirataiban „Rudolf vallásos érzületének hiányát, az Egyház és a papok fölötti gúnyolódását" és „egyéb jellembeli gyengeségeit" (Richter, 127. o.) is kifogásolja, tehát még protestáns létére is megbotránkozott rajta. Az is jellemző, hogy a katolikus Rudolf a protestáns Vilmos előtt gúnyolta a saját vallása papjait.

Ha igazságosak akarunk lenni, meg kell mondanunk, hogy Rudolf vallástalanságának nem egyedül Erzsébet királyné volt az oka. 1864 és 1877 között Rudolfot nem kevesebb, mint 50 világhírű tudós tanította s ezek között legnagyobb hatással volt rá nemzetgazdaságtan tanára, Menger Károly, aki szintén egyházellenes volt és ilyen szellemben befolyásolta. Mengert pedig aligha Erzsébet választotta ki tanárává.

A korszellem is hibás volt tehát s az is, hogy Ferenc József becsületes katolikus volt ugyan, de nem eléggé öntudatos, nem eléggé művelt katolikus. Az ő lelkében se foglalt el a

vallás olyan helyet, mint kellett volna. Már eddig is volt alkalmunk rámutatni, hogy a „vakbuzgóknak" tartott Habsburgok is többször éppen ellenkezőleg, azzal vétkeztek, még a „legvakbuzgóbb" I. Lipót is, hogy túlságosan is elfogulatlanok és tárgyilagosak voltak a hitközönyösek és vallástalanok felé.

Ferenc József szemében is fontosabb volt Menger tudományos hírneve, mint egyházellenes felfogása, s az előbbi miatt alkalmasnak tartotta fia tanárának utóbbi fogyatékossága ellenére is. Láttuk, hogy Mária Terézia is csorbíthatatlanul hívő és vallásos maradt, de viszont annyira haladt a korral, hogy kora úgynevezett felvilágosult szellemének sokkal nagyobb engedményeket tett, mint szabad lett volna.

Tudományuk és tehetségük kedvéért ő is ilyen embereket választott fiai nevelőiül, s ez is oka volt, hogy olyanok lettek, amilyenek lettek anyuk minden ellenkező személyes befolyása és igyekvése ellenére is. Nem vakbuzgók voltak tehát a Habsburgok, bármennyire is annak nevezi őket a vallástalan történetírás, hanem túlságosan is megértők az ellenvéleményűek és az úgynevezett haladás iránt.

Külön csapás volt aztán Rudolfra, hogy ahogyan anyja rajongott Heinéért, úgy rajongott fia a természettudományokért. Ezért Rudolf Heine helyett Brehmmel ismerkedett meg, az akkor, sőt még ma is oly népszerű „természettudóssal", egy lutheránus lelkész fiával, aki a természettudóstól olyan messze állt, mint Makó Jeruzsálemtől, vallástalan azonban volt s papgyűlölő egész a nevetségességit.

Mivel ma már Brehmről még saját művének legújabb magyar kiadása is hangsúlyozza, hogy nem tekinthető természettudósnak, csak dilettánsnak, s jó üzlet- és reklámembernek, mi is megállapíthatjuk, hogy Rudolf nem természettudományt tanult tőle, hanem csak egyház- és papgyűlöletet. Mivel azonban ő még azt hitte róla, hogy csakugyan tudós, egyúttal azt is elhitte, hogy az egyházellenessége is a tudománnyal jár és annak követelménye. Akkor egyébként még majdnem mindenki ezt hitte.

Brehm hosszú oldalakon át kedvtelve írja le, hogy viselkednek a párzó kutyák, hogyan támadják meg az őserdőben a hímgorillák a bennszülött asszonyokat és hogy egy ilyen promiszkuitás gyümölcse, egy félember, félgorilla ivadékot már európai körúton is bemutattak.

Ma már mindenki tudja, hogy ilyesmi képtelenség. Még csimpánztól vagy orángutántól se lenne a gorillának ivadéka, nem embertől, tehát ilyesmit soha senki még holdbéli körútjára se vihetett magával, nem európaira. De ezt Brehm már akkor is tudhatta volna, ha nem akarta volna művét minél érdekesebbé tenni és ha csak egy csepp tudományos komolyság lett volna benne.

Rudolf azonban – mint akkor mások is – azt hitte, hogy Brehm képviseli a haladást és a tudományt, a papok pedig a sötétséget és a maradiságot. Brehm azt is kirívó és sértő fölénnyel hirdeti – közben a legsértőbb megjegyzéseket irányítva a papi korlátoltság felé (papokon természetesen sohase az ő lutheránus pásztor apját vagy társait, hanem szigorúan mindig a katolikus papokat értve) –, hogy az állatok éppúgy gondolkodnak, mint az ember, világos tehát, hogy lélek nincs. Ha pedig van, az állatnak is éppúgy van, mint az embernek. Ebből pedig az is következik, hogy másvilág sincs. Mivel továbbá az állatoknak még a papok szerint sincsenek bűneik s azokért ők nem is bűnhődhetnek pokollal, világos, hogy az emberekről is csak azért állítják az ellenkezőt, hogy ennek fejében jól megkopaszthassák őket és semmittevésben élhessenek belőlük.

Hogy mit jelenthetett Brehm nagy tisztelete és benső barátsága Rudolf részére, azt sejthetjük Brehm: Az állatok világa című műve első (német) kiadásának ebből az épületes részéből: „Unter uns, gebildeten Europäern, gilt unter Umständen ein feister Mönch, welcher sein Lebelang nicht das geringste nützliche getan hat, als großen Heiliger, unter den Mohammedanern wird, mit ungleich mehr Recht, ein Geisteskranker oder Blödsinniger für heilig erklärt, unter den Indern gelangt der Affe zu demselben Ansehen, wie bei uns der Mönch und zwar vielleicht aus denselben Gründen, weil er, ebenso weinig, wie jener, der Menschheit

irgendwelchen Nützen bringt: Köztünk, művelt európaiak között bizonyos körülmények között egy elhízott barát, aki egész életében a legkisebb hasznot se hajtotta, nagy szentként szerepel, a mohamedánok között – sokkal több joggal – egy elmebeteget vagy hülyét tartanak szentnek, a hinduk közt a majomnak jut olyan nagy megtiszteltetés, mint nálunk a szerzetesnek, mert hiszen ez is épp oly kevés hasznot hajt az emberiségnek, mint az."

Akkor írta ezt Brehm, mikor arról beszélt, hogy Indiában a hinduk szent állatnak tartják a majmot s ezért nem bántják, hanem etetik. Persze Brehm szerint – és sajnos valószínűleg az ő hatása alatt Rudolf szerint is – az egyáltalán nem haszon se nekünk magyaroknak, se nekik németeknek, hogy őseiket pogányból kereszténnyé tették ezek az „elhízott" barátok, sőt ez szerintük egyenesen kár, mert akkor Rudolf se lett volna öngyilkos, mert bűneiért éppen úgy nem bántotta volna a lelkiismeret, mint a majmokat nem bántja és amint Brehmet, a lelkész fiát se bántotta, akinek ősei már 300 évvel ezelőtt voltak olyan okosak, hogy ismét elszakadtak ettől a kereszténységtől. Brehm nem is lett öngyilkos.

Ámde még ekkor is tekintetbe vehette volna, hogy földművelésre és iparra is ezek az „elhízott" barátok tanították meg az ő őseiket is éppúgy, mint a mieinket. A klasszikus irodalmat is ezek „semmittevése" mentette meg részünkre. A magyar történelem okmányait is Katona, Pray, Hevenessy, Fehér György (mind megannyi „elhízott" barát) 20-40 foliókötetet létrehozó semmittevése tette hozzáférhetővé a tudományok részére, nem is szólva arról, hogy eredetiben is ők vetették őket – hites helyeiken – papírra. Még azt a puskaport is egy „elhízott" barát semmittevése fedezte fel, amellyel Rudolf és Brehm vadászták az állatokat, de amellyel Rudolf végül magát is agyonpuffantotta.

Külön undorító aztán még Brehmben, hogy azon „művelt európaiak" közé, akik az elhízott barátokat szentnek tartják, magamagát is beleszámítja, mikor ő, mint felvilágosult lutheránus, éppen nem volt részes ebben a bűnben, sem semmiféle őse vagy atyjafia. Hogy mégis ilyen szerény, csak azért van, hogy az olvasó észre ne vegye, hogy tulajdonképpen a lutheránus lelkész-finek az anyatejjel magába szívott ádáz katolikus gyűlölete és gőgje beszél belőle. Rudolf trónörökös se vette ezt észre, sőt – úgy látszik – még azt is elhitte, hogy a papok és barátok lenézése és gyűlölete csakugyan hozzátartozik a természettudományokhoz.

Még álmában se gondolt arra, hogy majd mikor egy fél évszázad újabb haladása után ugyanennek a Brehmnek egy újabb, magyar kiadása megjelenik, annak az előszava leszólja majd Brehm tudományosságát, a bevezetése pedig éppen azt fogja majd bizonyítani a tudomány fegyvereivel, amit Brehm csak a papok elmaradott korlátoltságának tulajdonított, hogy tudniillik az állatok mégsem gondolkodnak, tehát mégiscsak az elmaradott papoknak volt igazuk, nem Brehmnek. Pedig ez annál feltűnőbb, mert ez a legújabb Brehm is vallásellenes és a tudomány örve alatt még mindig sok korlátoltságot tartalmaz, ha nem is annyit, mint az első kiadású Brehm.

Hogy aztán ilyen nevelés és ilyen elvek mellett hamar felébredt Rudolfban is az idegbetegekben egyébként is többnyire természetellenesen nagy szerepet játszó szexualitás és szabad kielégítésre is talált, de ez nála nem az életkedv növekedésével, a tetterő, a kezdeményezési készség és a bátorság fokozásával járt, mint az ős egészséges emberekben, hanem kicsapongással, a nők megvetésével és lenézésével, majd általános csömörrel, életuntsággal, aztán ennek előzésére az alkoholizmussal és a végzetes narkotikumok megszokásával, azon nem csodálkozhat a tapasztalt lélekbúvár.

De azt se mondhatja senki, hogy ennek így kellett lennie, mert Rudolf anyja és nagyanyja vérével örökölte a Wittelsbachok végzetét. A 32 éves korában öngyilkossá lett Rudolf ugyanis 22 éves korában még azt mondta húgának, Mária Valériának: „Bár csak 100 évig élhetnék! Elég borzasztó arra gondolni, hogy egyszer mégiscsak meg kell halnunk." (Richter, 92. o.)

Olasz életrajzírója, Borgese pedig ezt írja róla: „Gli stravizzi di Rolopho restano in massima parte ipotetici, mentr' é documentate il suo ponderoso e quasi incessante lavoro

quotidiano: Rudolf kicsapongásait legnagyobb részben csak feltesszük, komoly és szinte megszakítás nélkül végzett napi munkálkodása azonban bizonyítva van." (126. o.)

Nincs igaza az olasznak, mert Rudolf kicsapongásai is bizonyítva vannak (legalább részben egyébként ezt Borgese is elismeri), de igaza van abban, hogy az is kétségtelen, hogy nem naplopásban töltötte életét. Aki csak züllik vagy túl sokat züllik, annak se kedve, se ideje a komoly szellemi munkára, azt nem érdekelhetik annyit és annyira a tudományos és komoly közéleti kérdések, mint Rudolfot érdekelték s az 30 éves korában nem nézhet vissza olyan szellemi teljesítményekre, melyekre Rudolf visszanézhetett.

Kétségtelen, hogy igazi lelki és szellemi dekadenciája csak élete utolsó éveiben következett be, mikor már bűnös szenvedélyei elhatalmasodtak rajta. Világos tehát, hogy nem volt annyira terhelt és olyan beteg idegzetű, hogy a katasztrófát ne lehetett volna a feje felől elhárítani, de más szellemben nevelték volna, s ha a papokat s velük együtt természetesen az önmegtagadást is nem nézték volna le annyira.

Azonban azok az erkölcsök, melyekkel Rudolf rendelkezett, azok a nézetek, melyeket ő követett és az a világnézet, melyet ő vallott, egy uralkodói trón várományosában s különösen egy Habsburgban szükségképpen lelki törésre s ennek következtében katasztrófára kellett vezessenek. Hiszen neki külsőleg imádkoznia kellett, templomba kellett járnia, körmeneteken részt vennie, adnia a paptisztelőt s ekkora képmutatást még egy szélhámos is nehezen bírt volna ki, kivált évtizedeken, sőt egy életen át (bár II. Lipót ezt is meg tudta csinálni).

De Rudolf elvei és gondolkodása nemcsak egy Habsburgban, hanem még egy protestáns uralkodóban is abnormitást, sőt képtelenséget jelentettek volna. Ezért botránkozott meg rajtuk II. Vilmos, a protestáns Hohenzollern császár is.

Normálisnak tekinthetjük-e és jó jövőt jósolhatunk-e egy olyan trónörökösnek, aki már 15 éves korában „Gondolatok" című kéziratában így ír:

„Fejemben a legkülönbözőbb gondolatok kergetik egymást, agyam egész nap forr és lázasan dolgozik... Mindig arra gondolok, mi lesz a vég. Belátom, hogy sohase tudhatok meg mindent, amit szeretnék, de egy bizonyos, folyton és állandóan arra kell törekednünk, hogy minél többet érjünk el. Nem címeket, nem méltóságokat, nem vagyont, ezt átengedem másoknak. Nem, én tudni akarok. (És, szegény, nevelői hatására ostoba túlzásokról gondolta azt, hogy tudás.) A szerves élőlények világában bizonyára a szerelem a legszebb érzés. Ez az az érzelem, melyet az ember a maga természetes tisztaságában megőrzött... A kormányzás nagyon megváltozott és közeledik a köztársaság felé... A régi uralkodócsalád még csak fenn tudja magát tartani, mert ősi hagyományai oda fűzik a néphez, de aki most került a hatalomra, csak rövid ideig tudja magát tartani, mert az uralkodás fogalma ma már nem időszerű." (Úgy látszik, a titán-nevelők ezt a „régi uralkodócsaládnak" tett engedményt csak hízelgésből tették, vagy hogy baj ne legyen, ha a papa megtudja. Pedig hát látjuk, hogy mennyire hamis az elmélet, mert hiszen a legősibb családok trónjai is kártyavárként omlottak össze, míg Hitleré és Sztáliné ugyancsak erősen tartotta magát, sőt csak kívülről s akkor is éveken át tartó erőfeszítések után lehetett megdönteni.)

„És mi szükség van új dinasztia alapítására, ha a régi elsüllyedt?... A királyság, ez a hatalmas rom, úgy áll itt, hogy máról holnapra még megmarad, végül azonban összeomlik. Évszázadokon át tudta magát tartani és míg a népet vakon lehetett vezetni, addig jó is volt, most azonban már bevégezte feladatát, az emberek szabadok lettek és a legelső vihar elsöpri ezt a romhalmazt." (Richter, 44. o.)

Kérdem, való trónörökösnek az olyan ember és tekinthető normálisnak, aki minden trónban csak „romhalmazt" lát, a monarchiákat meghaladottaknak tekinti, a szabadsággal ellenkezőknek, s csak addig tarthatóknak, míg a népek buták és vakon lehet őket vezetni?

Ha valaki így gondolkodik, de azért mégis megmarad trónörökösnek és készül az uralkodásra, melynek fő ereje mindig a katolicizmus volt, az, melyet ő már rég meghaladottnak tart, várhat-e arra más sors, mint a revolver vagy a bolondokháza?

S amellett olyan igazságokat hirdet és olyan „tudományt", mely nemcsak az ő és családja érdekeivel ellenkezik homlokegyenest, hanem az igazsággal is. Hiszen mi most, egy évszázad múlva, látjuk, mennyire nem voltak akkor még „romhalmazok" a dinasztiák s mennyire nem azok még ma se, sőt éppen a haladásban vezető Anglia, Hollandia, Belgium és a Skandináv-államok ragaszkodnak ma is hozzá, ellenben a dél-amerikai „kultúr"-államok, aztán Kína, India, Korea, Indonézia, Kontó, Nigéria stb. köztársaságok. Viszont Görögországban és a római birodalomban már ezelőtt kétezer évvel is köztársaság volt az államforma. Ezek is csak olyan „igazságoknak" bizonyultak tehát, mint Brehm ostobaságai.

Rudolf azonban esküdött ezekre a monarchiákat ósdiságoknak bélyegző eszmékre, s azt hitte, hogy ezek jelentik a győzelmes jövőt. Őrült ostobaságában – hiába volt egyébként annyira okos – írt a fényes palotában lakó s már akkor nagy hatalmat jelentő Szeps Móric nevű, magyar származású bécsi zsidónak, a királyi apjáéval ellentétes eszméket és politikát követő Neues Wiener Tagblatt, a legelterjedtebb bécsi újság szerkesztőjének, hogy szeretne vele megismerkedni. És jóbarátok lettek. Titokban, sokszor éjszaka találkoztak, hogy a papa meg ne tudja s ettől kezdve titokban egyik legszorgalmasabb munkatársa lett a katolicizmust és az apja hatalmát támadó zsidó ellenzéki lapnak (nemcsak Wittelsbach-őrültség, de egyúttal elfajult hitványság) s elárasztotta az Egyház, a papok és arisztokraták ellen névtelenül írt olyan cikkekkel, melyeket még Szeps Móric se mert mindig közölni, vagy ha igen, csak kihagyásokkal és enyhébb kifejezésekkel.

Mikor Szepset egy hónapi fogházra ítélik „publicisztikai" tevékenységéért, Rudolf, a trónörökös, azt írja neki vigasztalásul, hogy ez áldozat, melyet meggyőződéséért hoz és amelyre büszke lehet. Mikor pedig Szeps még a Neues Wiener Tagblattnak se tetszik már, s kénytelen új lapot, a Wiener Tagblattot alapítani, azt Rudolf, az őrült trónörökös teszi részére pénzügyileg lehetővé, s mikor az új lapot először kobozzák el romboló tevékenységéért, a trónörökös ezt írta neki: „Fogadja üdvözletemet az új lap első elkobzása alkalmából." (Richter, 86. o.)

Külön „pechje" volt Rudolfnak, de egyúttal mutatja azok ostobaságát is, akiknek szellemi irányítása alá adta magát, hogy éppen akkor szövetkezett a zsidókkal, éppen akkor lett radikális, szabadelvű meg egyházellenes, s látta ez irányzatokban a jövő útját, mikor ezek az eszmék már éppen elvirágzóban voltak (hiszen a XVIII. század úgynevezett felvilágosultsága volt a tulajdonképpeni tenyészidejük) s a régi szabadelvű uralom helyett már 1879-ben Taffe konzervatív-vallásos kormánya került uralomra, sőt már közeledőben volt Lueger antiszemita-klerikális uralma is. A jövő tehát nem volt Rudolfé, hanem akkor már a múltat képviselte az, amihez ő azért csatlakozott, mert azt hitte, hogy a jövő, amely azonban akár mint múlt, akár mint jelen, akár mint jövő egyaránt őrültül ellenkezett az ő és családja múltjával, jelenével és jövőjével egyaránt.

Annyiban azonban hasznos volt neki az őrült lépés, mert megnyerte vele mindkét ország zsidó sajtóját, mely akkor még sokkal jobban a közvélemény ura és korlátlan alakítója volt, mint napjainkban. Így aztán már értjük azt is, miért pártolja annyira ma a sajtó Rudolfnak vallásilag nem „vakbuzgó" anyját is, minden pazarlása és szeszélye ellenére is és miért fest ugyanakkor oly gyűlöletes képet Rudolfnak „a papok uralma alatt" álló nagyanyjáról, minden egyszerűsége és tehetsége ellenére is. Azt is értjük már, miért nem támadta az a magyar sajtó Rudolfot, melynek gyomra főherceget sohase vett be, hanem ellenkezőleg, még népszerűsítette.

Egyébként Rudolf is elsősorban szláv hatalmi alapra akarta helyezni a monarchiát, őt azonban emiatt sohasem szidta a magyar közvélemény, csak a „klerikális" és zsidóellenes Ferenc Ferdinándot, de azt aztán annál nagyobb gyűlölettel.

Rudolf, mint vallástalan, természetesen machiavellista volt s célja elérésére nem szándékozott válogatni az eszközökben. Mivel látnia kellett, hogy jövendő alattvalói többsége a vallás mellett van s az övével éppen ellenkező elveket tart helyesnek, azzal az eszmével is korán

megbarátkozott, hogy alattvalóit esetleg saját akaratuk ellenére is „boldogítania" szabad, sőt talán kell is.

1886-ban már ezt írja: „A parlamentarizmus, amelynek már puszta nevétől is segítséget és egy jobb kor eljövetét várják, gyerekes játékszerré süllyedt" (már ugyanis nem az ő elveit képviselte, mint hajdan). Richter is nyíltan kimondja (116. o.), hogy „egész bizonyos, hogy Rudolf, az uralkodó, nem nagyon tisztelte volna a parlamentáris formákat", tehát nem lett volna alkotmányos uralkodó. (Az egyházellenes politika – legalább elméletben – már akkor is eljutott tehát oda, ahova a hitlerizmus és a bolsevizmus gyakorlatban is elérkezett: az erőszakhoz.)

A magyar sajtó és a közvélemény azonban ennek ellenére sohase támadta Rudolfot. Az ellenszenv emiatt csak a vallásos Habsburgoknak, a Lipótoknak és Mária Teréziáknak szólt, mert hát ők a papok átkos uralma alatt voltak s ez volt az igazi bűn, nem a „szláv" politika vagy az önkényuralmi hajlamok. A papfaló Rudolfnak mindezt nemcsak megbocsátották, hanem még lelkesedtek is érte. Mivel Rudolf helyett Rezsőnek nevezték, azt hitték, most már magyar szempontból minden rendben van.

Rudolf „folyékonyan, jó kiejtéssel beszélt csehül" és sok csehpárti kijelentést tett. Például 1880. április 5-én ezt írja Latournak: „Ilyen fokú hálát és szeretetet egy nép iránt eddig nem ismertem." „És a hálának az csak a legegyszerűbb formája, ha azt mondom, hogy bármilyen helyzetbe kerülök is, mindig hű barátja és szószólója maradok ennek a szép és derék országnak." (Richter, 67. o.) A magyar közvélemény mégiscsak Ferenc Ferdinánd csehpártiságáról tud, Rudolféról nem. Mert hát hozzánk is szívesen jött mulatni s mert legkedvesebb nótája a „Hallod-e te, kőrösi lány" volt s ezt szokta dalolgatni, különösen mikor a fürdőkádban üldögélt.

Láttuk, milyen 48-as érzelmű volt Pápay, kabinetirodai titkár. Mégis ezt írja (Visszaemlékezések, 35. o.): „Sajnálom, ha talán némi illúziót kell lerontanom, de a Mayerlingben szomorú véget ért Rudolf trónörökös éppen nem az a magyarbarát királyfi, a nemzetet oly forrón szerető nemes lélek volt, amilyennek sokan szeretik feltüntetni."

Mikor Ferenc József a Hentzy-szobor katonai megkoszorúzásakor a felháborodott 48-as érzelmű magyarságnak elégtételt adott s a katonaságot megalázta, Rudolf „magán kívül sietett felséges apjához és azzal fenyegetőzött, hogy a tábornoki kabátot ledobja magáról, ha a király a kéziratot vissza nem vonja, s a hadsereg elégtételt nem kap. Ez történeti tény. Ferenc József épp oly kevéssé hallgatott a trónörökösre, mint ahogyan máskor sem engedte magát mások által befolyásoltatni. Rudolf trónörökös azonban a magyarfaló tábornoki kar élére állt és felséges atyjával szembefordult".

Sajátságos, hogy a magyar közvélemény, mely az erkölcsös Ferenc Ferdinándot oly feneketlenül tudta s tudja gyűlölni, Rudolfnak ezt se vette zokon. Hány esetet hoztunk már fel rá, hogy nekünk csak az a Habsburg nem kellett, aki klerikális volt. A Rudolfokat és Erzsébeteket szeretni tudtuk. Az előbbinek még ledérségét és magyarellenességét, az utóbbinak szeszélyeit és őrült pazarlásait is megbocsátottuk csak azért, mert a papokat nem szerették.

Azt is csak a gyűlölt Ferenc Ferdinándról akarják nálunk tudni, mégpedig nála rendkívül ellenszenves vonásként, hogy vadászataikor a mennyiség volt neki a fő, s ezért a vadak tömeges öldöklését jelentették vadászatai. Rudolfban ezt senki se kifogásolta, pedig láttuk, hogy Ferenc József őt tartotta mészárosnak, mint vadászt, nem Ferenc Ferdinándot.

Herceg Schwarzenberg, Ferenc József 49-es miniszterelnöke egyszer kíváncsiságból elment megnézni egy boncolást. Nincs olyan történelmünk, mely ezt meg ne említené róla, írta légyen azt a könyvet akár Károlyi Árpád, akár Szekfű Gyula, s ebből ne olvasna ki perverz hajlamokat. Semmi okunk sincs arra, hogy Schwarzenberget védjük. Nem is Habsburg volt, csak a Habsburgok sok minisztere közül az egyik, a tehetségesek, de éppen nem a vallásosak közül. De a zsidó sajtóba forradalmi cikkeket író és a „Hallod-e, te kőrösi lány?"-t a fürdőkádban énekelgető Rudolfban sokkal világosabban megállapítható ez a perverz hajlam, mert

ő „beteges nosztalgiával kereste, hogy haldoklókat, akár embereket, akár állatokat lásson" (Perlaky: Ferenc József, 139. o.) és „vadászatokon hosszan és mélyen szokott belenézni a halódó állatok szemébe", sőt azt mondta, hogy „szeretném, ha feleségem is megszokná ezt a látványt". (Richter, 219-220. o.) „Rezső királyi herceg" e fogyatékosságán azért nálunk senki se akadt fenn. Ő kedvenc volt a nemzet előtt.

A jó – de nálunk (éppen ezért) gyűlölt – Habsburgokról, II. Ferdinándról, I. Lipótról, Ferenc Józsefről még az ellenük elfogult történetírás is kénytelen megállapítani, hogy bátrak voltak. De mily örömmel emelnék ki, ha nem lettek volna azok! Rudolf félénk volt, rossz idegzete miatt könnyen meg lehetett ijeszteni. (Richter, 138-139. o.) A magyar sajtó ezt se vette észre, ezen se gúnyoldódott, mert ő nem állt „papi uralom" alatt s így bent volt a cukorpikszisben [nem volt kegyvesztett].

Hogy Rudolfnak mennyire nem volt elkerülhetetlen végzete az a sors, amelyre jutott, mutatja számos jó tulajdonsága, melyek még utolsó éveiben is megnyilvánultak, mikor már a rossz nevelés és a vallástalanság miatt a rossz tulajdonságai burjánoztak el.

A koraérett, mindenből kiábrándult Rudolf még akkor is, mikor már megunta az életet, legjobban mégis a harctéren szeretett volna meghalni. Ezt több levelében írja. Azt a Rudolfot, aki élete végén ismert volt durvaságáról és szinte kegyetlen tréfáiról, fiatalabb korában éppen az emberek iránti feltűnő kíméletesség jellemezte.

Az a Rudolf, aki oly cinikus lenézéssel nyilatkozott a nőkről, mert egyiket se tartotta közöttük becsületesnek, az őt lakásán ismételten felkereső, s magát szinte felkínáló s egyébként is már romlott (de ezt Rudolf valószínűleg nem tudta) Vecsera Máriával csak 1889. január 13-án, tehát haláluk előtt csak két héttel vétkezett először. Tehát közel se volt olyan állatias ösztönember, mint gondolnánk, még élete legvégén, tehát már megbomlott idegzete idején se.

Komoly adat van arra is, hogy közvetlenül az éjszakát, melyen a halálba mentek, megelőző este egy idősebb pap is megjelent a mayerlingi kastélyban és egy hosszú órán át tartózkodott Rudolf szobájában. Eszerint tehát vallástalan se volt annyira, mint hirdette magáról. E hír hitelességében én ugyan kételkedem, de ha igaz is, a következmény mutatja, hogy a pap látogatásának semmi eredménye se volt, tehát Rudolf feloldozást úgyse kaphatott tőle. De a kísérlet is szép vonás.

Az pedig biztos tény, hogy a vallástalan és cinikus Rudolf abban a néhány sorban, amit közvetlenül halála előtt írt Loscheknek, kedves és őt minden rosszban kiszolgáló komornyikjának, meghagyta, hogy a közeli heiligenkreuzi kolostorból hozzanak majd papot, hogy holtteste mellett imádkozzék és hogy e kolostorban temessék el Vecsera Máriával együtt. Ez is bizonyítja, hogy még ő is hitt, noha, mint láttuk, ugyancsak adta a hitetlent, s azt is láthatjuk belőle – ami megint sokat mond –, hogy nem tartotta magát méltónak arra, hogy a Habsburgokkal együtt nyugodjék.

A „The Martyrdom of an Empress" – nem hiába Erzsébet királyné bizalmasa írta – azt mondja, hogy Rudolf halálában tekintélyes szerepet játszott házassága elhibázott volta és felesége féltékenysége, mely különösen az utolsó napokban egészen tűrhetetlenné vált s pokollá tette Rudolf otthonát. Erzsébet királyné, aki sohasem állhatta Stefániát, egész kíméletlen módon éreztette is ezt már özvegy menyével. A királyné ebben nagyon igazságtalan volt. Azt ugyanis ez a mű se tagadja, hogy Rudolf bőven rászolgált felesége féltékenységére. Hogy ez Stefániát bántotta és tiltakozott is ellene, az természetes. Ha nem tette volna, talán okosabb lett volna, de nem jellemesebb és becsületesebb. Egy keresztény feleség inkább úgy viselkedik, mint Stefánia, már csak azért is, hogy férje, kit szeret, el ne kárhozzék.

Nincs az a nő a földön, akivel Rudolf boldog házasságban tudott volna élni. Természetesen Vecsera Máriával se s azzal még kevésbé. Mert Stefániát legalább becsülhette és becsülte is, de Vecsera Máriát nem, márpedig ez Rudolf életében igen fontos volt.

Ezt látjuk a nők iránti lenézéséből is. Rudolf poligám hajlamú volt. Egy nő oldalán – még ha az a legszebb is lett volna a földön és melléje még a legfeddhetetlenebb is – nem tud-

ta volna leélni életét, hacsak a Krisztus iskolájában meg nem tanulta volna az önuralmat és önmegtagadást. A beteg idegzettel járó túlzott nemi ösztönnek, de ugyanakkor az ellene minduntalan fellépő undornak és unalomnak jelentkezése volt ez, főképpen pedig az egyformaság nem tűrése, a mindig újnak hajszolása.

Ezért kellett anyjának is mindig utaznia, s ezért látjuk Rudolfban is, hogy élete utolsó éveiben még a külsejét is állandóan változtatta. „Hol oldalszakállt viselt, mint Ferenc József, hol állszakállt (nem álszakállt), majd hegyes, úgynevezett „Henry Quatre"-szakállt, végül pedig olyan bajuszt (szakáll nélkül), amilyennek a fiatal II. Vilmos császár akkor divatot csinált." (Richter, 188. o.)

A végén már pohárszám itta a legerősebb alkoholos italokat, morfinista is volt s megbomlott idegzete úgy hajszolta, hogy csak éjfél után három órakor tért nyugovóra. Így bizony elkerülhetetlen volt, hogy valami történjék. De vajon lehetett-e mindennek csak Stefánia féltékenysége az oka, vagy akár csak fő oka is, és vajon ide juthatott volna-e a dolog, ha – mint ősei – ő is elfogadta volna „a papok uralmát".

Stefánia korántsem volt csúnya nő. Az érzékies Rudolf, a szépségimádó Erzsébet fia, csúnya nőt el se tudott volna venni. Ezért nem kellett neki a szász királylány, akit apja először szánt neki. Stefániát határozottan szépnek tartották. Korra éppoly egészen fiatal gyermeklány volt, mint Erzsébet menyasszony korában, de nála sokkal érettebb, fejlettebb. Csak úgy duzzadt a fiatalos egészségtől, szép vonásai voltak és rendkívül finom bőre. Csak egy külső fogyatékossága volt: se az alakja, se a megjelenése nem volt erzsébeti. De még ellenségei is elismerik, hogy elegáns, ízléses ruháival és később élettapasztalataival ezt a fogyatékosságát is helyrehozta. Aztán még az a hátránya volt, hogy túlságosan is szőke (mint a falusi magyarok mondanák: kese) volt, úgyhogy szemöldöke, szempillái emiatt alig látszottak.

Ő is okos és művelt volt azonban, ha nem is annyira, mint Erzsébet (olyan intelligencia, mint Erzsébet volt, kivált nőben, nem terem minden bokorban), komoly vallásosságával és mindig feddhetetlen erkölcseivel azonban messze felülmúlta anyósát s Rudolfnak (s minden szerelmes férfinek) ez volt a legfontosabb.

Stefánia annyira megfelelt feladatának, hogy azt a Rudolfot, aki vőlegény korában jövendő házasságáról unott fölénnyel nyilatkozott, csak politikai kötelességének tekintette s akibe anyja egyenesen belebeszélte, hogy Stefánia mellett boldogtalan lesz, egy ideig egészen lekötötte, sőt szerelmessé tudta tenni magába. 1880. február 2-án Rudolf még azt írta volt nevelőjének, Latournak: „Nemsokára megkezdődik új életem és nem tagadhatom, kicsit még félek tőle" (furcsa „boldog" vőlegény).

Mikor menyasszonyát jobban megismerte, március 7-én, már ezt írja ugyancsak Latournak: „Megtaláltam, amit kerestem... Nagyon boldog és megelégedett vagyok."

Március 11-én pedig már: „Úszom a boldogságban és megelégedettségben, napjaim túl gyorsan repülnek."

Mindezt Bruxelles-ből, menyasszonya mellől írta.

Féléves házas korában pedig, 1881 decemberében ezt írja Latournak: „Stefánia okos, igen figyelmes és finom érzésű. Tele van ambícióval, unokája Lajos Fülöpnek és Coburg! Többet nem kell mondanom. Nagyon beleszerettem és ő az egyetlen, aki sok mindenre el tudna csábítani." (Richter, 71., 73., 81. o.)

Még 1883. szeptember 2-án is, mikor egyetlen leányuk született s nagy keserűséget okozott, mert nem fiú lett, Rudolf jobban szerette feleségét, mint amekkora fájdalmat okozott neki az utódában való csalódás, ezt mondta feleségének: „Nem baj! A lány sokkal kedvesebb!"

Stefánia azóta kiadta Rudolfnak hozzá intézett leveleit s ezek világosan mutatják, hogy olyan szeretettel és megbecsüléssel viseltetett iránta, hogy a zilált idegzetű Rudolf részéről egyenesen meglepő. Halála előtt búcsúlevelet is írt hozzá, s ebből is látható, hogy szeretetét vagy legalább becsülését végig megőrizte felesége irányában. Jókai Mór is azt tapasztalta és hirdette is, hogy a trónörökösnél a legszebb családi életet találta.

Hogy Stefánia részéről is megvolt a szeretet Rudolf iránt, azt talán nem is kell külön mondanunk, hiszen Rudolfért rajongtak a nők, sőt mindenki szerette. Említettük, hogy angliai bemutatkozásakor Viktória királynő valósággal beleszeretett. Később Viktória megrótta Rudolf ledér életét, de mikor jubileumára a bécsi udvart képviselni újra Angliába ment, ismét csak annyira megnyerte, hogy a királynő Rudolf karján ment be az ebédhez s ezzel az összes ott megjelent királyok elébe helyezte. A térdszalagrenddel is kitüntette, noha csak rokonoknak és uralkodóknak szokták adományozni, a maga kezével tűzte fel rá a rend jelvényeit s „közben meg-megcirógatott, úgyhogy majdnem elnevettem magamat".

A londoni osztrák követség hazaküldött jelentésében ekkor azt írta, hogy Rudolf „jókedvű volt, mindenkihez rendkívül kedves és mindenki nagyon megszerette".

Frigyes Vilmos, porosz trónörökös is azt üzente neki főudvarmestere útján, hogy ő is, a trónörökösné is, „el van tőle ragadtatva és mindenkire a legkedvezőbb benyomást tette". A követségi jelentés azt mondta, hogy „a trónörökösben van valami osztrák (értsd: Habsburg) báj, valami, ami az osztrákokban jobban megvan, mint bármi másban, s ami ezért számukra bizonyos „nimbuszt" szerez... Van benne valami természetes, nagyúri, méltóságteljes szerénység és egyszerűség, amivel csak igazi, előkelő nevelésű ember rendelkezik". (Richter, 168. o.)

Persze az „osztrákon" „Habsburgot" akartak érteni s ezt a természetes előkelőséget Rudolf az apjától örökölte. Ferenc Józsefről erre vonatkozólag Richter ezt írja: „Császári hivatását átláthatatlan álarcként viselte. Emellett fellépésében a legnagyobb egyszerűség nyilatkozott meg, az az egyszerűség, amely már a gőg teteje, mert úgy gondolja, hogy nincs szüksége semmiféle külső sallangra." (9. o.) Azt írja, hogy fényképein (természetesen Ferenc József fényképein) nyoma sincs a legkisebb póznak se. Nem akart többnek látszani, mint ami, de annál nem is látszhatott többnek.

A „The Martyrdom of an Empress" szerzője, aki pedig minden bizonnyal magától Erzsébet királynétól szerezte értesüléseit, úgy adja elő a dolgot, mintha Rudolf öngyilkosságának egyedüli oka a Vecsera Mária iránti leküzdhetetlen szerelme lett volna, s azt írja, hogy Rudolf egyenesen a pápához fordult első házassága érvénytelenítése ügyében, hogy Vecserát elvehesse (a trónról is lemondott volna kedvéért) és Ferenc József emiatt éppen a pápától tudta meg fia tiltott szerelmét. Azt írja továbbá, hogy Vecserát nem Rudolf lőtte agyon, hanem úgy mérgezte meg magát. Rudolf karjai közt halt meg, s ez az eset olyan megrendítőleg hatott Rudolf idegzetére, hogy érzelmeinek pillanatnyilag átengedve magát, ő is a halált választotta.

Ezt a királyné bizonyára azért adta elő így barátnőjének, a könyv szerzőjének, hogy fiát legalább a gyilkosság becstelenségétől megmentse. Ma azonban tudjuk, hogy a lányt fejlövés érte, mégpedig Rudolf kezétől. A leányt a trónörökös titokban vitette Mayerlingbe, úgyhogy még vadásztársai se tudtak ottlétéről. A halált Vecsera Mária épp úgy akarta mint Rudolf, sőt talán még jobban. Bizonyítják ezt búcsúlevelei, sőt már előtte hetekkel, sőt hónapokkal tett célzásai és kijelentései is.

Vecsera Mária is egy egzaltált, érzelmeiben teljesen szétfolyó teremtés volt, aki elérvén vágyai netovábbját, hogy Rudolf végre az övé lett, viszont tudván, hogy az övé nem maradhat, boldogsága teljében mindjárt meg is akart halni. A Vecsera-család egyébként – Richter szerint – magyar bárósággal bírt, Vecsera Mária anyja pedig egy görög bankárcsaládból (Baltazzi) származott.

Anyjától örökölte szépségét és rossz hajlamait is. Monts bécsi német diplomata azt írja róla, hogy „Vilmos főherceghez és Eszterházy herceghez való viszonyát az egész város tudta" s emiatt még azt a legendát is suttogták, hogy a közös öngyilkosságnak tulajdonképpen az volt az oka, hogy a szerelmesek megtudták, hogy tulajdonképpen testvérek, tehát Vecsera Mária Ferenc József és Vecseráné törvénytelen leánya lett volna.

Világos, hogy az egész annyira mese, hogy Richter még mint mondáról se tesz róla említést. Merőben ellenkezik e pletyka a szerelmesek búcsúleveleivel s azzal a rideg fölénnyel, mellyel Ferenc József az öngyilkosság után a lány anyjával viselkedett. Csak azt mutatja,

hogy Ferenc József alattvalói mennyivel rosszabbak voltak, mint uralkodójuk. Ők ezt is elhitték róla.

A szerelmesek az utolsó órákban a halált az élethez való görcsös ragaszkodással húzták-halasztották, s már hajnal felé járt az idő, mire Rudolf revolverével Máriát (a lány az ágyban feküdt) halántékon lőtte, s az eltorzul szép arcot párnával és paplannal letakarta. Utána Rudolf a maga halálát még jobban húzta-halasztotta. Már attól félt, hogy a komornyik, Loschek be is jön felkelteni. Ezért előtte át is ment hozzá, felkeltette s megmondta neki, hogy csak egy órával később keltse fel. Utána halkan fütyörészve ment vissza szobájába s már hét óra felé volt (ekkor kellett volna Loscheknek bemennie felkelteni), mikor leült az ágya szélére, egy kis székre, maga elé tette kézitükrét, s oly sikerrel lőtte magát jobb halántékon, hogy a golyó az egész koponyatetőt levitte. Hogy olyan biztos kézzel dolgozott (Széchenyi is) szintén annak a jele, hogy (Széchenyivel együtt) idegbeteg volt valóban. (Az egészséges idegzetűek, ha öngyilkosságra vetemednek, többnyire úgy követik el, hogy három nap múlva már meg is gyógyulnak. Az ilyen biztos kéz mindig az őrültség jele. Csak az őrült tudja ily gyökeresen legyőzni az életösztönt, minden tettünk rugóját.)

Hogy Erzsébet királyné felvilágosításai mennyire részint hamisak, részint tévesek voltak, mutatja, hogy a „The Martyrdom" nemcsak Vecsera Mária tündérszépségét hangsúlyozza, hanem kiemeli gyönyörű alakját is. Az igazság pedig az, hogy mind Máriának, mind anyjának csak az arca volt csábító, alakjuk azonban egyáltalán nem volt. Mária pedig még anyjánál is tömzsibb volt.

De olyan halálosan nagy szerelem se volt köztük, legalább Rudolf részéről nem. Annyi a legkétségtelenebbül bebizonyított tény, hogy nem Rudolf szaladt Vecsera Mária után, hanem megfordítva, nem Rudolf volt a csábító, hanem a lány, a lány részéről volt olyan nagy a szerelem, nem a férfi részéről.

A nagyobbik Vecsera-lánynak, Hannának ez volt a véleménye az egész dologról: „Ha mamának esze volna, jól elrakná Maryt." (Richter, 207. o.) Rudolfnak megvolt az az esze, ami a Vecsera-mamának nem volt.

Bizonyítékok vannak arra, hogy Rudolfnak már egyenesen terhére kezdett lenni „a Mary" s éppen az volt a baj, hogy a lány bolond szerelme miatt a szakítás nem volt könnyű dolog. Hogy Rudolfot semmi különös vonzalom nem fűzhette Vecsera Máriához, bizonyítja cinikus, józan, a nőkből már rég kiábrándult természete. Sokkal több dolga volt már hasonló lányokkal, semhogy ideális, önzetlen szerelemre gyulladhatott volna irántuk. Ha pedig valaki ezt nem hiszi, ott a kiábrándító tény: A kettős öngyilkosság 1889. január 30-ára virradó éjszaka történt, a január 28-ára virradó éjszakát pedig, az utolsót a Burgban, Mizzi Kasparral, egy talán még Vecsera Máriánál is szebb osztrák leánnyal, egy másik szeretőjével töltötte Rudolf. Mikor a lány eltávozott tőle, mindjárt leült búcsúlevelet írni neki, melyben csak úgy tombolt a szerelem Mizzi iránt. (A jó Erzsébet mégis Stefániát tartotta bűnösnek!)

Richter nemcsak azt állítja, hogy Rudolf öngyilkossága elsősorban nem Vecsera Mária miatt történt, hanem egyenesen kereken azt mondja ki, hogy „bizonyos, hogy Rudolf korai halálában Vecsera bárónő *semmilyen* szerepet nem játszott". (Richter, 220. o.)

De hát miért halt akkor meg mégis? Biztosan nem lehet tudni. Minden búcsúlevelében azt emlegeti, hogy a becsülete követeli. (Szerelemről, szerelmeséről tehát itt se szól semmit.) Hogy ez a becsület, ami a halálba vitte, mit jelent, arra vonatkozólag csak találgatásokra vagyunk utalva. Ez a becsület nem lehet szerelmi becsület, mintha szavát adta volna Marynak, hogy elveszi, s mivel nem tudja beváltani, azért kell a halált választania, mert ilyfajta szóáradatnak nyoma sincs.

Arra nem is adhatta szavát, hogy császárnévá teszi, mert hiszen ez nem tőle függött, s ellenkezet a család házitörvényeivel, viszont mint magánember, megtarthatta volna a szavát, ha akarta volna, legfeljebb eltűnt volna vele a trón árnyékából.

Az olyan trónörökös, akit az apja detektívekkel kénytelen ellenőriztetni, akinek minden tettét és szavát titkolnia kell, mert maga is tudja, hogy helytelen és bűnös, aki szereti is, be-

csüli is a feleségét, de mégis megcsalja, aki minden éjszaka más szeretővel hál, aki titkon ír a Neues Wiener Tagblattba, mert olyanokat ír bele, hogy titkolnia kell, aki a Szeps Móricokkal barátkozik (mert még sok ilyen Szeps Mórica volt, sőt a Móricnál még amolyanabbak is) s ezért éjszaka is titkon jön velük össze, aki Habsburg, de azért forradalmár, papgúnyoló és vallászcsúfoló, de azért azt akarja, hogy a ravatal mellett pap imádkozzék, aki szerint csak a buta nép tűr meg királyt, de azért ő is császár és király akar lenni, aki már rég romhalmaznak tartja a trónokat, de azért alig várja, hogy trónra ülhessen, aki nem reggel három órakor kel, mint apja, hanem akkor fekszik, aki már maga sem tudja, mit higgyen és mit csináljon, az nem csoda, ha úgy érezte, hogy nincs mit keresnie már ez életben.

Komoly bizonyítékok vannak még arra is, hogy felségsértést és hűtlenséget követett el, valami összeesküvésbe keveredett apja ellen (természetesen destruktív elvbarátai oldalán), amiért agyonlövetés jár. Larisch grófné azt is írja, hogy halála előtt egy nehéz vaskazettát bízott rá, amelyet aztán – a közölt titkos jelszó: R. I. O. U. használatával – az éj sötétjében egy férfi vett át tőle, akiben az Orth Jánossá változott és a szereplés teréről szintén eltűnt János Szalvátor főhercegre ismert, ki szintén a Rudolféhoz hasonló elveket vallott vallási és politikai téren egyaránt.

Larisch grófnénak ezt az elbeszélését kritikusai hitelesnek fogadják el. Ebben a vaskazettában lettek volna az őt és a főherceget kompromittáló iratok és ez az összeesküvés éppen Magyarországgal kapcsolatban történt volna. Talán ezt az országot el akarta volna szakítani atyjától és a monarchiától és új elvei szolgálatában maga akart élére állni.

De ez mind csak sejtés s nem is nagyon valószínű sejtés, mert hiszen ennek a készülő összeesküvésnek semmi nyoma sincs, és ha Ferenc József a fia emléke kedvéért el is titkolta volna, annyira eltüntetni minden nyomát, hogy még emléke se maradt, mégse lehetett volna. Ha olyan veszélyes lett volna ez az összeesküvés, legalább a többi szereplőit már csak a maga és birodalma érdekében is el kellett volna tipornia. Senki se került azonban bitóra, de még börtönbe se miatta.

De maga Rudolf élete se mutatja ilyesminek semmi nyomát, mert furcsa elveket vallott bár, de mindig az összbirodalom szellemében írt, beszélt és gondolkodott. Szakadást csinálni, tehát a saját elveivel is ellenkezett volna. Tettére tehát a fő ok mégiscsak mindenképpen az abnormitás, az idegösszeomlás, az élet csömöre és lehetetlenné válása, tilos gyönyöreinek végleges megutálása, tehát a teljes erkölcsi csőd lehetett.

Eltaszította lába alól az Egyház kőszikláját, mikor senkinek nem lett volna annyira szüksége erre a szilárd támaszra, mint neki. A föld nem elégítette ki, mert nagyobbra termett, s mert se a teste nem volt olyan egészséges, hogy csömör nélkül tudta volna élvezni örömeit, se nem volt annyira egyszerűen csak ember-állat, hogy ezek az örömök kielégíteni és boldoggá tenni is tudták volna, mint sok nagynak tartott sorstársát, a Katalinokat, Nagy Frigyeseket és Napóleonokat. Hisz még Nagy Frigyes öregkora is nagyon savanyú volt, pedig neki minden sikerült.

Vecsera Mária csak kirobbantotta Rudolfból az életuntság lappangó szikráját. A lány ostoba, kis szellemi igényű, rajongó teremtés volt, akit Rudolf meghódítása éltetett, s mikor célját elérte, mivel tudta, hogy felesége úgyse lehet, mindjárt meg is akart halni. Mikor Rudolf látta, hogy ő a halálba akar menni, eszébe jutott, hogy neki is jó lenne vele menni, hisz neki sincs itt semmi sajnálnivalója.

Az utolsó pillanatban – úgy látszik – hajlandó lett volna mégis visszariadni, de már késő volt. Társa már halott volt, mégpedig az ő kezétől, tehát neki is mennie kellett. De nem is fontos az idő, mert ha akkor nem ment volna, mennie kellett volna később. Olyan letört, csődbe jutott élet, mint a övé volt, nem tarthatott már sokáig.

Ferenc József, a szellemóriás, a test és az ösztönök e legendás legyőzője most se tagadta meg magát. Most is császár maradt s most is volt hozzá kellő erkölcsi ereje, hogy bánatát ne vigye a profanum vulgus elé. „A korán kelő Ferenc József – írja Richter (229. o.) – már más-

nap reggel hét órakor felkereste halott fiát... A császár, mint mindig, kifogástalan tartással és ragyogó ruhában, kesztyűvel, karddal, több mint egy negyed óráig némán állt a halott előtt."

Erzsébet se roppant össze még annyira se, hogy a temetés kedvéért hajlandó lett volna magát kitenni az emberek kíváncsiságának és szánalmának. Nem ment el a temetésre. De egy hétre rá, február 9-én éjjel lefátyolozva megjelent a kapucinusok gvárdiánja [házfőnöke] előtt s felemelve fátyolát, ezt mondta:

„A császárné vagyok. Vezessen a fiamhoz!"

Fáklyákat gyújtottak, de a kripta ajtajában hátraintett mindenkit: „Egyedül akarok maradni a fiammal" – mondta. Kétszer kihallatszott a bezárt kriptából az anya kiáltása: Rudolf! Rudolf! Hogy megjelent-e hívására, nem lehet tudni, hiszen kettesben voltak. De az is lehet, hogy a „Rudolf!" kiáltást is csak a kint hallgatók fantáziája találta ki.

Richter annak tulajdonítja Rudolf erkölcsi összeomlását, hogy túlságosan is az ész embere volt, s lelkében semmi helyet se találtak az irracionális dolgok, mint a vallás. Pedig – mondja – az embernek ezekre is szüksége van, sőt igen nagy lelki válságokban csakis ezek segítenek rajta. „Rudolfnak egyszerűen nem volt kapcsolata – állapítja meg – az irracionális eszmékkel és így azokkal a gyógyító, kiegyensúlyozó erőkkel, amelyeket az eszmék tartalmaznak."

Meg kell nyugtatnunk Richtert s mindazokat, akiket érvelése esetleg megtéveszt, hogy *csak ebből* a legkisebb kára se lett volna Rudolfnak, mert az irracionális eszmékkel nemcsak neki, de nekünk sincs semmi kapcsolatunk. Ami az ésszel ellenkezik, arra senkinek sincs szüksége, mert abból haszna senkinek se lehet, de kára már inkább. Az olyan vallás, mely irracionális, azaz nem az észen alapul, melynek nincs kapcsolata az ésszel, semmire se jó. Az ilyen vallás ugyan nem segít ki senkit a lelki válságokból! Az csak támasztéknak látszik, de mikor aztán valóban rá kellene támaszkodnunk, egyszerre úgy összeroskad alattunk, mint a nádszál. Csak olyan vallás lehet erő és támasz, amely az észen alapszik, azaz racionális, melyről az eszem is tudja, hogy igaz.

Nem tudom, milyen vallású Richter. Műve annyira szenvtelen, hogy ezt nem lehet belőle megállapítani. De Herder se volt katolikus, sőt lutheránus szuperintendens [püspök] volt, mégis azt írja, hogy a katolicizmus olyan logikus, mint Euklidesznek, a geometria megalapítójának tételei. Szabó Dezső se volt katolikus, mégis azt írja a „Nyugat"-ban, hogy „az egyetlen vallás, mely a tiszta ész vallása, a katolicizmus. Ha a katolicizmus első alaptételét elfogadod, beletestesülsz egy rendszerbe, mely mindent kívánhat tőled".

E megállapításhoz én csak azt teszem hozzá, hogy még azt az első alaptételt is, melynek elfogadása után már a katolicizmus mindent logikusan követelhet tőlünk, nem akkor fogadjuk el, ha akarjuk, hanem annak elfogadása is a józan ész egyenes követelménye.

Jellemző azonban, hogy ugyanez a Szabó Dezső, aki az Elsodort falu c. művében azt is írja, hogy „sokszor jön, hogy odakiáltsam dacos, szétmorgó protestáns testvéreimnek: Ha hisztek, térjetek meg (legyetek katolikusok), ha nem hisztek, legyetek szocialisták" (mai nyelven már: kommunisták), végrendeletében mégis a kolozsvári *kálvinista* egyházat tette örökösévé.

Ez már csakugyan „irracionális" dolog és az irracionális kapcsolatok, az esze ellen működő gyerekkori emlékek, családi tradíciók, hangulat és érzelmi túltengés jele az ész, a ráció ellenére. Oka pedig az, hogy Szabó Dezső esze, mint írásai mutatják, látta ugyan az igazságot s a jót a katolicizmusban, tisztelte és bámulta is, de egyúttal félt is tőle, mert túl magasztosnak, túl nagy fáradsággal elérhetőnek találta. Ezért ellene inkább az irracionális dolgokhoz, a sejtelmekhez, gyerekkorból maradt hangulatokhoz ragaszkodott. Ez nem kerül erőfeszítésbe és mégis vallásnak hívják. Ezért aztán a gyakorlatban az esze ellenére is csak megmaradt amellett az „irracionális" vallás mellett, melyhez nem az esze, hanem ősei vére és gyerekkori emlékei kötötték.

Rudolfnak azonban azért nem kellett a katolicizmus, noha őt őseinek vére és gyerekkori emlékei is hozzá kötötték, mert itt az állítólag „irracionális elemek" valójában a rációt, az

észt jelentik, mégpedig a képzelhető legmagasabb fokban. Ezért meg is lehet tőlük ijedni, mert az önmegtagadás, a lemondás, a kereszt jár velük.

Akkor azonban egyetértünk Richterrel, mikor azt a nagy varázst bámulja, mely a Habsburgok szolgáit, lettek légyen akár előkelő arisztokraták, akár egyszerű szolgák, hatalmában tartotta.

„Rudolf magániratait – írja –, amelyeknek rendezésével ő Szőgyényt bízta meg, az elővigyázatos magyar diplomata január 31-én délelőtt valószínűleg megsemmisítette. Erre a gyökeres eljárásra késztette Szőgyényt a főudvarnagyi hivatalból Ferenc József által odarendelt Kubasek udvari tanácsos is. Mind a ketten, Szőgyény és Kubasek, egész életükön át megőrizték Rudolf leveleinek titkát. Ami a trónörökös halálára vonatkozó hivatalos iratokat illeti (így például a tényállás tisztázására kiküldött császári bizottság által felvett tanúvallomásokat), ezek eltűntek."

„Mikor 1918-ban, az összeomlás után az osztrák állami levéltárat hozzáférhetővé tették, ezeket az iratokat nem találták sehol. Ferenc József – mintha csak sejtette volna a szerencsétlenséget – ezeket az okmányokat bizalmasának, Taaffe grófnak adta át azzal, hogy az iratok titkát minden körülmények között őrizze meg. Taaffe és utódai ezt az utasítást szigorúan megtartották. Ellischauban levő családi birtokukat, ahol a levéltáruk is volt, csak néhány évvel ezelőtt adták el és az eladás alkalmával közölték, hogy a Rudolf halálára vonatkozó iratok elégtek."

„Ezenkívül is már 1889-ben mindenkit, aki a mayerlingi dráma hátterébe csak a legkisebb bepillantást nyerhette, szigorú hallgatásra köteleztek és a Habsburgok udvarában uralkodó ősi fegyelem ebben az esetben még egyszer felülmúlhatatlanul érvényesült."

„Mert nemcsak a arisztokraták, mint Szőgyény és Taaffe, Károlyi Pista, Coburg Fülöp és Hoyos, tisztek, mint Bombelles, a főudvarnagy, Spindler ezredes, a trónörökös irodájának főnöke, Orsini-Rosenberg és Giesl szárnysegédtisztek, de Loschek, a komornyik és Bratfisch, a bérkocsis, az udvari vadászok, erdészek, lakájok is mind magukkal vitték titkukat a sírba. Ma már bizonyára senki sem él közülük. Valamennyien hallgattak, pedig a Habsburgok bukása után már büntetéstől sem kellett tartaniuk és azok között, akik Rudolf utolsó óráinak titkát meg akarták ismerni, bizonyára voltak olyanok, akik anyagiakkal próbálták a titkok őrzőjének valamelyikét szólásra bírni."

„A hatóságok különösen Bratfisch indiszkréciójától féltek, mert a egész városban tudták róla, hogy nagy ivó. Megpróbálták hát rábeszélni, hogy költözzék külföldre. De csak arra lehetett rábírni, hogy rövid időt töltsön Salzburgban. Csakhamar visszatért Bécsbe és okmányokkal bizonyítható, hogy az államhatalom végül is meghajolt a kocsis kitartó hazaszeretete előtt. (Íme ismét egy szeretetreméltó vonás a régi Ausztria arculatán – mondom nem én, hanem Richter.) Bratfisch egész 1892-ben bekövetkezett haláláig Bécsben lakott. Eckardstein azt meséli, hogy ő New Yorkban egy pilseni sörcsarnokban találkozott Bratfischsal, de a német diplomata nyilván csalásnak esett áldozatul."

„A trónörökös életének és különös halálának némely részlete örökké – ahogy Mitis mondja – „verité provisoire", ideiglenes igazság marad és néhány mellékkörülményt sohasem lehet majd tisztázni. És bár az idők során a trónörökös sorsát nagy vonásokban eléggé tisztázták, mégis azokat a hiányokat, amelyeket a bécsi udvar hallgatásra kötelező fegyelme okozott, Rudolf minden életrajzírója sajnálattal kénytelen tudomásul venni."

„Ám aki eszmei értékeket keres és kétszeresen boldog, ha egy istentelen korban ilyesmit talál, az e férfiak, a nagy urak és még inkább a szolgák hűségét és örök titoktartását tisztelettel és némi halvány reménységgel látja. És most a becsület e szerény és névtelen hőseinek igénytelen képe mögött csapódjék össze a kárpit."

Amilyen az úr, olyan a szolga. Meg kell tehát állapítanunk, hogy a Habsburgok esetében igen kiválóknak kellett lenniük az uraknak. Ne feledjük ugyanis, hogy ahhoz, hogy az ember ne fecsegjen, ne beszéljen, sőt még véletlenül se szólja el magát és ezt még akkor se tegye, ha ittas, noha igen érdekes és másokat rendkívül érdeklő titkokat tud, ahhoz olyan nagy önmeg-

tagadás, olyan önuralom kell s ráadásul állandóan, napról napra, hogy egyenesen el kell képednünk annak láttára, amit a Habsburgok környezetük, sőt szolgaszemélyzetük részéről itt megvalósítottak.

A dolog egyedülálló voltát emeli még, hogy a Habsburgok nem terrorral, megfélemlítéssel hozták létre ezt a nagy teljesítményt. Hisz láttuk történelmük folyamán, hogy minden tettüket előbb gyóntatóatyjukkal tárgyalták meg, s csak akkor cselekedtek, mikor az is azt mondta, hogy lehet. Láttuk, hogy még olyan korokban is, mikor gonosz zsarnoknak bélyegzi meg őket a mi történelmünk, az igazi baj az volt, hogy az ő igájuk nagyon is könnyű volt, a szabadság pedig ami uralmuk alatt virágzott, túlságosan is nagy.

Ezért az ő kormányzatuk alatt nem volt néma hallgatás, mint Hitler vagy Sztálin igája alatt, hanem vakmerő – illetve fesztelen, mert vakmerőség nem kellett hozzá – ellenpropaganda és rágalmazás. Látjuk, hogy Rudolf titkai esetében is csak akkora volt a terror, hogy még Bratfischt, az egyszerű fuvarost (aki pedig legtöbbet tudott, és félni is legjobban kellett tőle, mert iszákos volt, se volt szívük még csak Bécsből se eltávolítani), mikor látták, mennyire nehezére esik távozni. Hol vannak ettől Sztálin emberrablásai, tömeges kivégzései és úgy kipreparált vádlottjai, hogy úgy vallanak és úgy vádolják önmagukat, mint a parancsolat?!

És hogy ez a hallgatás mennyire tisztán önkéntes volt és egyedül a szereteten és a ragaszkodáson alapult, fényesen bebizonyította azzal, hogy a Habsburg-ház bukása után is éppúgy megmaradt, mint hatalma teljében volt. Az ő szolgáik uraikat bukásukban is épp úgy tisztelték és szolgálták, mint hatalmuk fényében. És ez az, amit legjobban bámulnunk kell.

Mindenki tudja, milyen sokat tesz a hatalom s hányszor sül ki még a legmeghittebb barátról is, hogy valójában nem az emberhez, hanem a hatalmához, rangjához és befolyásához ragaszkodott, vonzalma tehát nem szeretetből, hanem érdekből fakadt. Uralkodóházak barátairól még sokkalta inkább ezt kell mondanunk. Egy sok évszázados dinasztia bukása egyébként is rendkívül demoralizálólag hat, s volt híveik már csak a maguk létfenntartása, sokszor életük miatt is kénytelenek megtagadni a már úgyis elsüllyedt hajót és más, új irányban tájékozódni. S ha a hajlam nem lenne meg rá bennük, rákényszeríti őket az anyagi szükség, a kénytelenség.

Ezek a Habsburg-szolgák azonban, mégpedig nemcsak az arisztokraták, hanem a szoros értelemben vett szolgák is, épp olyanok maradtak uraik eltűnte s minden hatalmuk és emlékük elsüllyedése után, mint voltak akkor, mikor még édes volt fényükben sütkérezni.

Meg kell állapítanunk, hogy rendkívül nemesek, rendkívül jók, tiszteletreméltók és megnyerők lehettek azok az urak, akiknek ilyen szolgáik voltak. Akiket így szerettek azok, akik közelükben éltek s így legjobban ismerték őket s tudták még legintimebb titkaikat is, akik előtt nem lehetett titkuk, mert nem mint császárokat ismerték őket, hanem mint embereket. Akkora volt ez a szeretet, tisztelet és vonzóerő, hogy még az érdeknél is nagyobbnak és erősebnek bizonyult. Nem is szólva arról, hogy a szolgában egyáltalán nem keltette fel a parancsolója iránt természetszerűleg minden emberben felébredő ellenszenvet vagy irigységet.

De nemcsak a Habsburgok rendkívüli jóságának és kiváló lelki tulajdonságainak bizonyítéka mindez, hanem okosságuknak és tehetségüknek is. Olyan nemeslelkűségre, önzetlenségre, ragaszkodásra, önfegyelemre és hallgatni tudásra nem minden ember képes, mint amit Rudolf esetében a Habsburgok szolgáiban látunk, sőt meg kell állapítanunk, hogy egyenesen kivételszámba megy az olyan ember, aki képes rá.

Hogy a Habsburgok így ki tudták válogatni bizalmasaikat és szolgáikat, nemcsak jóságukat mutatja tehát, mellyel ezt a nagy ragaszkodást a maguk számára megérdemelték tőlük, hanem nagy emberismeretüket és okosságukat is, hogy ennyire bámulatosan tudták, ki jó ember, ki nem, ki érdemli meg a bizalmat és ki nem, ki képmutató és ki nem. Azt is bizonyítja, hogy nem hízelgőkkel vették magukat körül, mert a hízelgő sohasem jellem, de viszont a hízelgésről lemondani tudni már jellem és egyúttal nagy okosság.

Ferenc Ferdinánd
(1863-1914)

Szintén csak trónörökös volt és maradt, mint Rudolf. Említhetőbb szerepet tehát ő se játszhatott hazánk történelmében. Mégis bővebben kell beszélnünk róla is, mert kevés Habsburg „örvendett" s örvend még ma is nálunk nagyobb és általánosabb gyűlöletnek, mint ő. Még gyűlölt családjában is valóságos bűnbak. Tanulságos tehát e gyűlölet okaira rámutatni, mint ahogyan az Erzsébet királyné és Rudolf trónörökös személye iránti feltűnő magyar rokonszenv okai is rendkívül tanulságosak voltak. Ferenc Ferdinánddal gyűlöltségben talán csak I. Lipót vetélkedhet. Láttuk, hogy I. Lipót – alig hihetné el az ember – az ellene irányuló féktelen gyűlölet ellenére, sőt éppen ezért talán minden Habsburg között éppen a legtiszteletreméltóbb és legbűntelenebb.

Ferenc Ferdinánddal kapcsolatban nem ez az eset. Az őellene irányuló gyűlöletet nem szégyeníthetjük meg ennyire fényesen. Ferdinándnak voltak hibái is, melyek okot adtak erre a nagy gyűlöletre és ellenszenvre. A szabály azonban az ő esetében is az, hogy a Habsburgház legöntudatosabban katolikus, tehát korrekt tagjai közé tartozott. Emberi gyarlóságai nem ellenkeznek e megállapításunkkal, mert a velünk született gyarlóságokat csak az életszentség tudja eltüntetni, de az Egyház igazsága előtt meghajló ész és az ezen igazság szolgálatára törekvő akarat magában még nem.

I. Lipót nemcsak felvilágosult és jóakaratú katolikus volt, hanem szent életű ember is. Ferenc Ferdinándról ez utóbbit nem mondhatjuk, de azt igen, hogy felvilágosult katolikus, jellem és jóra törekvő ember volt a közepesnél jóval nagyobb tehetséggel.

Önálló volt és eredeti, sőt ezt túlzásba is vitte, mert makacs is volt. Tehetséges katona és politikus (tudományok, művészetek, azonban nem nagyon érdekelték), éles esze volt és emberismerete, de ez utóbbiban is borúlátó volt s az embereket még rosszabbaknak tartotta, mint amilyenek voltak (Lipót, mint alázatos ember, jobbaknak tartotta őket, mint voltak). Ferenc Ferdinánd büszke volt, nem alázatos, mint I. Lipót.

Emlékezőtehetsége neki is jó volt, de Ferenc Józseftől, Rudolftól, Albrecht főhercegtől, Erzsébet királynétól s általában a Habsburgoktól eltérően neki nem volt különösebb nyelvtanulási tehetsége. Nehezen ment neki a magyar is, és mivel büszke volt, nem szeretett olyan nyelven beszélni, melyet nem tudott jól s melyet, ha beszélt – már csak borúlátó természete miatt is –, azt hitte, hogy kinevetik. (Nálunk csakugyan kinevetik az ilyeneket.) A gyűlölet azonban mindent a legrosszabbal magyaráz s ezért nálunk ezt is azzal magyarázták, hogy gyűlöli a magyart, azért nem akar magyarul beszélni.

Ferenc Ferdinánd származásával kapcsolatban legelőször is az jut eszünkbe, mennyire nem szaporák azok a szaporaságukról annyira híres Habsburgok. Ezt egyébként már előbb is megállapítottuk, hisz láttuk, hogy annak ellenére, hogy I. Miksának 16 gyermeke volt s köztük 6 fiú ért férfikort, mégse volt egyetlenegy fiú unokája se. I. Ferdinánd 15 gyermeke közül is csak a stájer Károly utódai éltek már egy század múlva, de aztán ezek is úgy kihaltak, hogy I. Lipótnak már nem volt egy fiú unokája se, noha neki is 2 fia volt. Akkor azt mondtuk, hogy nem a Habsburg-, hanem a Lothringen-család volt szapora. Most azt kell megállapítanunk, hogy ez se annyira, mint a híre van.

I. Ferenc legidősebb fia, V. Ferdinánd gyermektelen volt. Második fiának, Ferenc Károlynak Ferenc József volt a legidősebb fia. Neki is csak egy fia volt, de fiú unokája egy se, s így az ő ága is kihalt. Ferenc József legidősebb fiútestvére volt Miksa, a mexikói császár. Ő egészen gyermektelen volt, tehát az ő ága is kihalt. Ferenc József egy további fiútestvére, Lajos Viktor, meg se nősült, s így csak a korban negyedik fiúnak, Károly Lajosnak maradtak utódai. Ennek legidősebb fia volt Ferenc Ferdinánd, s a Rudolf halálával fiú nélkül maradt

Ferenc Józsefnek így lett ő az örököse. Ők is hárman voltak fiúk, de trónképes utódai itt is csak egynek voltak, a második fiúnak, Ottónak. Az ő legidősebb fia volt az utolsó Habsburg uralkodó, IV. Károly.

Mivel Ferenc Ferdinánd a másodszülött Ferenc Károly negyedik fiától származott, e révén alkalmunk van a család olyan tagjaival is megismerkedni, akik jelentősebb szerep nélkül, szinte az ismeretlenségben éltek.

A nagyapa Ferenc Károly, Ferenc József apja, Zsófia férje, V. Ferdinánd, a beteges császár legidősebb öccse volt annak idején a trónörökös. Láttuk, milyen szerény, ambíció nélküli ember volt, akit az elfogult gyűlölet ezért csak lekicsinyleni tud. Minthogy mindenben csak a rosszat vevén észre, benne ezt a szerénységet csak az együgyűséggel tudta magyarázni. A szerénység, az alázatosság, a békeszeretet, az önfegyelmezés nem imponál a közvéleménynek. Úgy látszik, azt szeretné, ha a Habsburgoknál is úgy lett volna, mint az Árpádoknál, hol a király öccse szinte szükségképpen trónkövetelő, intrikus és békebontó volt.

Most látjuk, hogy ha nem az, megteszik együgyűnek, akit együgyűségéért le kell kicsinyellni. A Habsburg-gyűlölők szerint ugyanis, ha Ferenc Károly nem lett volna tehetségtelen, együgyű, akkor nem adott volna epileptikus bátyjának, a királynak olyan nagy tiszteletet. Az átlagember az elvből való tekintélytiszteletet nem ismeri, de nem is rokonszenves neki.

E szerény főhercegek családiassága, egyszerűsége se imponál nekik, mert ők ebben is csak azt látják, hogy közepes képességű, nem hatalomra való ember az ilyen. Nem is gondolnak arra, hogy sokkal nehezebb s így sokkal ritkább is nem élvezni a hatalmat és nem is törekedni rá, mint életcélnak tekinteni. Ha valaki hatalomra törő, még nem jelenti, hogy tehetséges is, viszont ha valakit nem csábít a hatalom, az még nem bizonyítéka a tehetségtelenségnek.

Sőt többet mondunk: Ha valaki tehetségtelen, de legalább tudja ezt magáról, az tulajdonképpen már nagyon okos ember is. Ha pedig e tudásából a szükséges következtetést is le tudja vonni, az már jellem is egyúttal, s önuralma a legnagyobb áldás a társadalomra. Ellenben, ha valaki csak hatalomvágyó, de tehetségtelen, az a legnagyobb átok a közösségre.

Ferenc Károly ki tudta elégíteni és boldoggá tudta tenni feleségét, a nemesen nagyra törő és rendkívül tehetséges Zsófiát. Ez bizonyítja legjobban, mennyire okos és jó feleség volt Zsófia, de bizonyítja azt is, hogy Ferenc Károly se lehetett egészen egyszerű, szürke, szimpla emberke.

Sajátságos, hogy a történetírás azt tekinti szürkesége és tehetségtelensége legnagyobb bizonyítékának, hogy bátyja, V. Ferdinánd lemondásával ő is lemondott az őt illető trónról s átengedte fiának. Nem veszik észre, hogy ez nem a szürkeség, hanem éppen a lelki nagyság jele. Hogy ragaszkodott például a fejedelmi székhez Apaffy Mihály, pedig annyi tehetsége, mint neki, bizonyára Ferenc Károlynak is volt. Hogy ragaszkodott a koronához a tehetségtelen Zápolya János is. Miatta lettünk török cselédek.

Annyi esze a legszürkébb embernek is szokott lenni, hogy ami az övé, azt ne engedje másnak, még a fiának se (hisz az ő halála után úgyis azé lesz). Hogy ezt a hajlamot legyőzni milyen nagy dolog, láthatjuk onnan, hogy még Zsófia részéről is nagy önmegtagadásnak tartja egyik szerzőnk, hogy fia kedvéért le tudott mondani arról, hogy ő maga sohase legyen császárné, noha a vágya mindig az volt s most itt lett volna rá az alkalom.

Hogy Ferenc Károly a fiát 18 éves fiatalsága ellenére is alkalmasabbnak tartotta a trónra, mint önmagát, az nem tehetségtelenségének, hanem lelki nagyságának, szerénységének, önkritikájának, önzetlenségének jele, s annak, hogy hízelgői sohase voltak, s ha igen, sokkal okosabb volt, semhogy hitt volna nekik. Az se szürkeségét és együgyűségét bizonyítja, hogy „a népnyelv a „szegények atyjának" nevezte". (Eöttevényi Olivér: Ferenc Ferdinánd, 12. o.) Ez csak azok szemében jelent egyszerűen csak szürkeséget vagy tehetségtelenséget, akik előtt a szívjóság, az emberszeretet a szürkeség és a tehetségtelenség ismertetőjele. Szürke, tehetetlen, tehetségtelen papát nem nagyon szoktak megbecsülni a gyerekek, kivált az ügyes,

életrevaló, szemfüles gyerekek. Ferenc Károly pedig holtáig a legnagyobb tiszteletet és megbecsülést élvezte tehetséges császárfia, Ferenc József részéről.

Ferenc Károly negyedik fia, Károly Lajos, akinek ágára később Ferenc Ferdinánd személyében az uralkodás szállt, mivel csak a negyedik fiú volt s élt még a második fiú, Miksa és a nőtlen harmadik, Lajos Viktor is, az ő halála után pedig még nagyon sokáig élt és szerepelt Ferenc József fia, Rudolf is, bizony egész jelentéktelen, szürke hercegnek számított. A jelleme azonban éppen olyan volt, mint apjáé. Ő is helyzeténél és talán közepes tehetségénél fogva volt szürke ember, de nem jelleménél és erkölcsi kiválóságainál fogva.

Már az maga, hogy nem volt elégedetlen, nem volt nyugtalan, nem voltak kielégítetlen vágyai, nem áhítozta a hatalmat, nem kívánt szerepelni, nagy lelki nagyság és okosság nála, mert hiszen ha más lett volna, igen sok keserűséget és lelki kínt okozott volna magának, a birodalomnak pedig sok bajt és zavart.

Tehetségtelenség-e az, ha valaki bele tudja élni magát tényleges helyzetébe s tudja a közügyet úgy szolgálni, ahogy a sors vagy az isteni gondviselés rendelte? Ez bizony a bölcsesség jele, nem a tehetségtelenségé.

Mennyivel boldogabb lenne az emberiség s a történelemben mennyi baj, vér, könny elmaradt volna, ha hasonló helyzetükben mások is oly „szürkék" és „tehetségtelenek" lettek volna, mint Ferenc József öccse, Károly Lajos, aki pedig, noha testvérek voltak és együtt gyerekeskedtek, mégis soha *(még családi körben se)* emlegette másképp a bátyját, mint „seine Majestät" [őfelsége]. Nemcsak a tekintélytisztelet címén lelki nagyság jele ez, hanem mert annak is világos bizonyítéka, mennyire távol állt Károly Lajostól a dicsekvés és a nagyzolás. Nem tartotta szükségesnek fitogtatni, hogy a császár az ő testvére és volt játszótársa, hanem úgy viselkedett, mintha éppen oly magasan állna őfelette is, mint a többi ember fölött.

A szerénység, tekintélytisztelet, alázatosság és nagyzolásmentesség mellett másik lelki nagysága volt Károly Lajosnak a meghatóan nagy, önzetlen hitvesi szeretete. Háromszor házasodott s mind a háromszor mintaférj volt. Mindhárom felesége királyleány volt: az első a szász királyé, a második a nápolyi királyé, a harmadik a portugál királyé. Első felesége már kétévi házasság után meghalt, gyermek se maradt utána. A második asszony is (mind a három fiának anyja) már 28 éves korában elköltözött e világból s a főherceg 38 éves korára másodszor maradt már özvegyen. Harmadik felesége, Ferenc Ferdinándnak áldott jó mostohaanyja, aki azt mondta fiáról: „Ich habe ihn nicht auf die Welt gebracht, aber ich war seine Mutter", azaz: „Nem én hoztam a világra, de én voltam az anyja." Egyébként túlélte mostohafiát, Ferenc Ferdinándot, sőt még 1942-ben is élt.

Mind a három asszony egyformán kiváló jó feleség volt, s ez megint a Habsburg-diplomácia dicsősége, hogy tagjainak ilyen okosan és jól tudott választani feleséget. Politikából nősültek, sohase látták feleségüket azelőtt s mégis ilyen jól sikerült a házasságuk, még egymás után háromszor is. (Láttuk, hogy Rudolf házasságára se mondhatjuk, hogy nem találták volna el.) Károly Lajos az első feleségét annyira sajnálta, hogy halálakor kolostorba akart vonulni miatta (25 éves, ideális fiatalember volt). Mivel feleségét Bécsbe, a kapucinusok kriptájába temették, ő pedig Innsbruckban lakott, legalább a szívét odavitette halála után, hogy közelében legyen.

A második asszony, Ferenc Ferdinánd anyja, és IV. Károly nagyanyja, tüdővészben halt meg. Rendkívül szép volt, de Zsófia, az éles eszű és szemű anyós, már az esküvő alatt odaszólt az osztrák követnek: „Mondja, nem tüdőbajos a hercegnő? Nekem úgy tűnik fel."

Gondoskodott is mindjárt, hogy egészséges helyen lakjanak, mert mindenre volt gondja és mert nagyon „kőszívű" volt.

Harmadik megnyerő tulajdonsága volt Károly Lajosnak az egyszerűség és az igénytelenség mind a lakásban, mind az étkezésben, mind élete minden megnyilvánulásában. Eöttevényi, Ferenc Ferdinánd életrajzírója állandóan hangsúlyozza, hogy csak polgári kényelemben élt a család s szinte nyárspolgárias szokásaik voltak.

„Nekem mindig – írja ő maga s ráadásul mindössze 30 éves korában – meglehetős erős érzékem volt a csendben és nyugalomban lefolyó, visszavonult életre, ahol a nagyvilág zaja nem zavar és ahol sokat foglalkozhatom olvasással, írással és a szép természetben való sétákkal."

Bizonyára szép lélek jele mindez s azt se látom be, hogy miért bizonyítana mindenképpen tehetségtelenséget vagy szürkeséget.

Grazi tartózkodásuk alatt „legjobb esetben egy jómódú, előkelő polgárcsalád igényeivel" (tehát még az se biztos, hogy ezt a fokot is elérték) rendezték be otthonukat, a wartholzi villa pedig, melyben Ferenc Ferdinánd gyerekkora nagy részét leélte s melyet apja építtetett, Eöttevényi szerint „egyáltalán nem fényűzéssel megépített otthon s bizony a régi Ausztria akárhány jómódú polgári családja ennél fényesebb nyári lakokat mondhatott magáénak".

Eöttevényi könyve a képét is közli e villának, s bizony oly kicsiny is, hogy csakugyan villa, nem pedig kastély. Jó erre rámutatnunk, mert bizony nálunk mindenki azt hiszi, hogy a Habsburgok mérhetetlen fényűzésben tobzódtak abból a pénzből, melyet Magyarország elnyomott népéből kisajtoltak. Ismételten láttuk már, milyen csekély volt ez a „kisajtolás" és milyen egyszerű és takarékos volt nemcsak a család negyedszülötte, hanem maga I. Ferdinánd is és a II. is, Lipót is és Mária Terézia is, II. József is és I. Ferenc is, V. Ferdinánd is és Ferenc József is. Sok tekintetben még Rudolf is rendkívül egyszerű és igénytelen volt s mikor beteg volt, még orvoshoz is ritkán fordult. Ma egy proletár vagy a felesége még akkor is orvoshoz fordul, ha a feje fáj. Hát még ha a gyereke beteg!

Károly Lajos negyedik nagysága volt emberbecsülése és igazi keresztény demokratizmusa. Nemcsak abban volt szerény és alázatos, hogy testvérét még családi körben is mint „őfelségét" emlegette, tehát hogy annyira többnek tartotta azt, aki több volt, mint ő, hanem abban is, hogy viszont azokat, akik kevesebbek voltak, mint ő, magával egyenrangúaknak tekintette.

Egy időben néhány évig Galíciában volt helytartó s utána onnan elkerülve továbbra is *barátilag levelezett* az ott megismert és alatta működő főtisztviselőkkel. Elsőszülött fiának, Ferenc Ferdinándnak a keresztelőjére is a főhercegi rokonok mellé meghívta a grazi polgármestert, a tartományi kapitányt és a törvényszék elnökét is.

Ha az egyszerű nép küldöttsége megjelent előtte boldog újévet kívánni vagy neve napjára üdvözölni, leplezetlen örömmel fogadta őket és *„túl boldogan* válaszolt nekik" üdvözlő beszédjükre. (Eöttevényi)

A kor és a viszonyok megismerésére az is jellemző, hogy mikor Ferenc Ferdinánd 10-12 éves korában apjával az erdőben sétált, feltűnt neki, hogy a parasztok, akikkel összetalálkoztak, nem nagyon köszöntek nekik. Mikor okát kérdezte, apja azt válaszolta, hogy úgy visszaéltek engedékenységével, hogy úgyszólván szabad lopás volt szokásban, s mivel ennek véget vetett, most ezért a duzzogás.

A legtöbb modern ember azt hiszi, hogy akkor még – az 1870-es években – olyan világ volt, hogy a parasztok mindnyájan térdre borultak, mikor egy főherceget megláttak. Mint látjuk, az igazság az, hogy még nem is köszöntek neki, ha nem engedte őket az erdejéből szabadon lopni. Ilyen volt a régi feudális világ! (Minden adatunk Eöttevényitől való.)

Ötödiknek Károly Lajos lelki nemességének bizonyítékai között meg kell említenünk igazi, sőt sok tekintetben gyermeteg vallásosságát. Mutatja ezt az, hogy első felesége halála után egyenesen szerzetes akart lenni (aligha lett volna belőle méltatlan szerzetes), mutatja, hogy Ferenc Ferdinándot még azon a napon, mikor született, meg is keresztelték (noha ezzel ma már még a legelmaradottabb parasztok se sietnek annyira, mert félnek, hogy megárt a még gyenge gyereknek), s végül, hogy még a halálát is a semmi mással nem törődő, Krisztushoz való megható ragaszkodás okozta.

Meglátogatta Egyiptomban ott gyógyulást kereső fiát is, ezt az alkalmat egyúttal felhasználta arra is, hogy Krisztus szülőföldjére is ellátogasson. Ferenc József is leszállt lováról, mikor ott járt s megcsókolta a földet, öccse, Károly Lajos azonban még többet tett. Ő még ivott is a Jordán vízéből s mindjárt tífuszt is kapott tőle s alig hogy hazaért, meg is halt miatta.

Ha valaki ezt hozza fel amellett, hogy mégiscsak együgyű egy ember lehetett ez a főherceg, azt feleljük neki, hogy az anya is együgyű, meg a hitves is, mikor tüdőbeteg fiát vagy férjét oly félelem nélkül ápolja, mintha nem is lenne fertőző (pedig minden *igazi* anya és minden igazi hitves így ápol), de ezt senki se az anya vagy hitves korlátoltsága, hanem jósága, szeretete és önfeláldozása bizonyítékának tekinti. Azért tesznek így, mert a nagy szeretet egészen elvonja figyelmüket a veszélytől. Károly Lajos is ennyire szerette Krisztust.

Kétségtelen, hogy nem okosan cselekedett, mikor a Jordán vízéből ivott, de talán az említett anyák és hitvesek okosan cselekszenek? S nem irigyeljük mégis azokat a gyermekeket és férjeket, akiknek ilyen „ostoba" anyjuk és hitvesük van? Vagy talán az annyira okos Erzsébet királyné okosan tett, mikor lovának, a „Sir Launcelot"-nak a hulláját könnyével öntözte, sőt tetemét még csókolgatta is?

A velünk ellenkező világnézeten levők Erzsébet királyné butaságát bocsátják meg, mert nekik ez rokonszenves, mi pedig Károly Lajos főherceg butaságát találjuk inkább rokonszenvesnek, mint Erzsébetét. Mindketten azért vétkeztek az ész ellen, mert egész az ostobaságig szerettek: Károly Lajos Krisztust, Erzsébet királyné „Sir Launcelot"-ot. Kinek a pap, kinek a papné.

Aki úgy tudja szeretni Krisztust, mint Károly Lajos, Ferenc Ferdinánd apja, annak szívéből csak úgy árad a szeretet az emberek iránt is, ez tehát üdvös és kamatozó szeretet. Aki azonban a szeretetét lovakra, dán dogokra és papagájokra pazarolja, az az emberek fiait rabolja meg a nekik járó szeretettől. Hogy Károly Lajos a Jordán vízéből ivott, az nem független attól, hogy olyan egyszerű és demokratikus, olyan tekintélytisztelő s háromszor egymás után olyan jó férj volt.

Persze mindezt nem azért írtuk, mintha olvasóinknak azt akarnánk ajánlani, hogy ők is Jordán-vizet igyanak majd, ha eljutnak a Szentföldre. Én magam nemcsak Jordán-vizet nem innék a Szentföldön, hanem még az oda való személyes elzarándoklást se tartottam sohase szükségesnek, se fontosnak. Ezek mind csak külsőségek, s nem a külsőség a fontos. Csak arra akartam rámutatni, milyen következetlenségekbe esik az az ember, aki elfogult és gyűlöl, s azt bebizonyítani, hogy ez a Jordán-víz ivás se ellenszenves, hanem éppen ellenkezőleg, megnyerő vonás Károly Lajosban, Ferenc Ferdinánd jó apjában. Ha a fia is többet örökölt volna apja alázatosságából és sokszor még az ész ellenére is nagy jóságából és szívéből, talán a magyaroktól is több szeretetet kapott volna ő is. De ő ebben éppen apja ellentéte volt.

Forst Ottó genealógus szerint Ferenc Ferdinánd volt a világ legelőkelőbb származású embere, mert senki se tudott annyi őst oklevéllel kimutatni, mint ő. 2047 ilyen őse volt, köztük 1486 német, 196 olasz, 124 francia, 89 spanyol, 52 lengyel és 1 magyar. (Mi nem egy, hanem számtalan magyar Habsburg őst tudtunk kimutatni, igaz, hogy nem Ferenc Ferdinánd, hanem az utolsó Habsburg király, IV. Károly őseit.) Ferenc Ferdinánd ősei közül 48 Wittelsbach, 40 Nassau, 29 Hohenzollern, 28 Hesseni, 27 Capet, 23 Habsburg, 20 Wolf, 19 Lothringen, 19 Wettin, 19 Oldenburg. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a túlnyomónak látszó német eredet is csalóka, mert csak a régi ősökre vonatkozik, azok vére pedig a mai utódokban már egészen elmosódik, Ferenc Ferdinándnak például nemcsak az anyja volt Bourbon, tehát Capet (francia), hanem dédanyja is (I. Ferenc felesége) és ükanyja is (II. Lipót felesége). Vérségének tehát csak kis része német. Ráadásul még apai ősei is Lothringenek, nem Habsburgok.

Mint az ősökben való kiválóságban, épp úgy vagyonban is veretlen Ferenc Ferdinánd. Mióta ugyanis a Habsburgok modenai ága kihaltával az utolsó modenai Habsburg őt tette az Este-vagyon örökösévé, még Ferenc Józsefet is meghaladta gazdagságban s vagyonát 700 millió dollárra becsülték (Eöttevényi). Ez az óriási vagyon azonban nem jelentett óriási jövedelmet is egyúttal, mert vagyona tekintélyes részben műgyűjteményekből és művészi becsű palotákból állfán, őrzésük kötelezettségével ezek inkább kiadást, mint jövedelmet jelentettek.

Ferenc Ferdinánd egyénisége

Ferenc Ferdinánd nem származván Erzsébet királynétól s csak nagyanyja révén Wittelsbach, s ez is a kiváló és egészséges idegzetű Zsófia révén, közel se örökölt szüleitől olyan terheltséget, mint Rudolf. Az ő anyja, Mária Annunziata, a nápolyi király leánya, Bourbon volt. De azért ő is rokonházasságból származott, mert viszont Mária Annunziata anyja is Habsburg volt, Albrecht főherceg testvére (Károly főhercegnek, a világhírű hadvezérnek a leánya). Szülei azonban mégse voltak első unokatestvérek, mint Rudolf szülei, hanem jóval távolabbi volt a rokonság.

Ő inkább tüdővészes anyja révén örökölt veszélyes hajlamot, s csakugyan, harmincas évei elején maga is olyan tüdőbeteg lett, hogy mikor gyógyulni Egyiptomba ment, mindenki keresztet vetett az életére s hogy olyan borúlátó, embergyűlölő s mindenkiben rossz akaratú ellenséget látó, gyanakvó természetű ember lett belőle, annak elsősorban ekkor szerzett tapasztalatai voltak az okai.

Méltán kiábrándíthatta ugyanis az emberekből az a keserű felismerés, hogy őt, aki a feljövendő napot jelentette s ezért mindenki körülhízelegte, egyszerre semmibe vették, mihelyt azt hitték, hogy napjai meg vannak számlálva (s akkor mindenki azt hitte). Ettől kezdve a hízelgés is bosszantotta, mert tudta, mennyire nem érdektelen, de természetesen bántotta a kimutatott ellenszenv is.

Ami hibája tehát Ferenc Ferdinándnak volt, rossz, ingerlékeny idegzetéből, volt betegségéből s akkor szerzett keserű tapasztalataiból folyt. A durvaság, ingerlékenység, gyanakvás, kitörések, dac és büszkeség mind ebből folynak s vele járnak. Ő, mint okos és vallásos ember, tisztában volt hibáival, de szentnek kellett volna lennie, hogy teljesen ellensúlyozni tudja őket, szent pedig nem volt. S mivel nem volt, az elfogultság és a gyűlölet gonoszt csinált belőle, pedig az sem volt.

Az ideges, ingerlékeny ember mindig bosszús, mindig rosszkedvű. Ferenc Ferdinánd ilyenkor többnyire ki is tört, durva volt s az emberek ezt nem bocsátották meg neki. Egész bizonyos, hogy ingerlékeny kitöréseit mindig megbánta, de viszont büszkesége nem engedte, hogy azok előtt, akiket megbántott, mutassa is, hogy megbánta.

Népszerűtlenségéhez hozzájárult az is, hogy nem is igen volt a reklám embere és jobban megvetette a népszerűséget, mint szabad lett volna. Ez tulajdonképpen értékes tulajdonság, s inkább nagyságának, mint fogyatékosságának a jele, azonban nem hasznos tulajdonság, s különösen nem olyan, ami népszerűséget szerez.

Természete annyira ellenkezett a tetszelgéssel, a pojácasággal, hogy egyenesen megalázónak és méltatlannak tartotta magához, hogy a tömeg tetszését keresse, s például, ha a nyilvánosság előtt mutatkozott, nyájas integetésekkel és fejhajtásokkal viszonozta a tömeg ünneplését. Viszont ennek gyakorlati eredménye a barátságtalanság, a mogorvaság volt, s ilyen embert senki se szeret.

Hogy ne kelljen természetén erőt vennie, viszont a tömegeket se sértse, szeretett lefüggönyözött ablakok mögött utazni. Emiatt aztán nálunk azt fogták rá, hogy Magyarországot és a magyarokat még látni se akarja. Rossz idegzete, meggyógyult tüdővészéből maradt borúlátása, no meg emberismerete, élettapasztalata és önkritikája miatt az ünneplést mindig úgy fogta fel, mint hízelgést, melynek forrása egyedül az érdek, s mivel ő maga megvetette az alakoskodást s ezért úgy is akart viselkedni, ahogy gondolkodott, nem tudott ilyenkor kedves, barátságos, az ünneplésért hálás lenni.

Ellenszenvet keltő viselkedésének alapja tehát tulajdonképpen becsületes és önzetlen jelleme volt. Egy uralkodó kötelessége bizonyára nem az, hogy alattvalói tetszését hajhássza, vagy akár csak viszonozza is, hanem hogy önzetlenül dolgozzék értük. Hogy pedig ez Ferenc Ferdinándban megvolt, azt senki se vonhatja kétségbe.

Eöttevényi (noha éppen nem Ferenc Ferdinánd-párti) több esetet hoz fel, hogy sokszor milyen csekélységekből, illetve milyen rosszakaratú ferdítésekkel, sőt egyenesen légből kapott dolgokkal bizonyították Ferenc Ferdinánd rosszmájú életrajzírói a főherceg abnormitását vagy állítólagos rosszlelkűségét. Annak bizonyítására is hoz fel több esetet, hogy alantasaihoz csak akkor volt kíméletlen vagy durva, ha azok makacskodtak s ragaszkodtak igazukhoz. Ha szerényen viselkedtek, elismerték hibájukat, vagy legalább ügyes választ adtak, rögtön megenyhült és elfogadta mentségüket. Az se igaz, hogy lenézte, megvetette az egyszerű embereket, mert nem egy bizonyíték van arra is, hogy barátságosan elbeszélgetett velük.

Menghin beszéli, hogy Dél-Tirolban egy egyszerű falusi tanítót maga mellé ültetett kocsiján s fesztelen barátságossággal érdeklődött tőle az ottani népszokások iránt. Azokkal a parasztokkal, akikhez a tanító ez ügyben elvezette, szintén közvetlen barátságossággal beszélgetett.

Azt mondják, akire megharagudott, azt nagyon tudta gyűlölni. Ez erős, határozott jellemből folyt, s azért történt, mert meg volt róla győződve, hogy a bűnt, a rosszat, a jellemtelenséget gyűlöli. Nem is tudunk esetet, hogy ne lett volna ilyenkor igaza.

Tiszát azért nem szerette, mert gőgös volt s mert mint elfogult kálvinistát, nem tartotta alkalmasnak a katolikus Magyarország vezetésére. Magatartása tehát logikusan folyt katolikus meggyőződéséből.

Igaza volt abban is, hogy Tisza a gőgjével ártott is annyit, mint amennyit használt bátorságával és következetességével, főképpen pedig hogy Tisza csak egy olyan Magyarországnak lehetett miniszterelnöke, melynek katolicizmusa csak formaság és hagyomány volt, de nem egy öntudatos katolikus Magyarországé.

Hötzendorfi Conrad azért lett nála kegyvesztett, mert elvált létére újabb házasságot kötött s emiatt hitét is megtagadta, de a vallástalanságot már előbb is észrevette benne. Nem hibáztatni, hanem becsülni kell, ha valaki a hitehagyottat megveti, a szenvedélyein uralkodni nem tudó embert nem becsüli s az ilyen embert jó vezérnek se tartja. Az utána következő világháborúban nem is látta a Monarchia Hötzendorfi Conrad hadvezéri tehetségének semmi különösebb hasznát. De abból, hogy Conrad Ferenc Ferdinánd ellenszenve ellenére is vezérkari főnök maradt, láthatjuk, hogy a trónörökös haragja mégse volt olyan veszélyes. Csak tudtára adta, hogy vallástalanságát és erkölcstelenségét elítéli, de ennek közéleti következményei nem lettek. Kár tehát ezen annyira botránkoznunk, hanem jó volna inkább tanulnunk tőle egy kis jellemet, egyenességet, katolicizmust.

Nem az tett bennünket tönkre és hozott ránk különösen az utóbbi időben annyi szégyent, mert túlságosan is gerincesek és kíméletlenek voltunk, mint Ferenc Ferdinánd, hanem az, hogy túlságosan is elvtelenek voltunk és mindenkivel megalkudtunk. Talán éppen ezért volt annyira ellenszenves előttünk Ferenc Ferdinánd. Ha Ferenc Ferdinánd állt volna az ország élén, nem szállhattak volna meg bennünket ellenállás nélkül (be szégyen!) Hitler németjei, de az 1918-as őszirózsás forradalom se győzhetett volna *ellenállás nélkül* s bomlaszthatta volna részeire az ezeréves országot, mert bizonyosak lehetünk benne, hogy Ferenc Ferdinánd lövetett volna.

Hogy goromba kitörései nem rosszlelkűségből, hanem túl ingerlékeny idegzetéből folytak, mutatja, hogy utána megelégedéssel vette tudomásul, ha alantasai ekkor adott intézkedéseit *nem* hajtották végre. Rendkívül lenézte, megvetette, mondjuk: gyűlölte az olaszokat s érzelmeinek lépten-nyomon kifejezést is adott. Mégis, mikor Höteznndorfi Conrad, látva és tudva, hogy nem őszinte szövetségesek s előbb-utóbb úgyis ellenségeink lesznek, egy megelőző háborúval meg akarta őket támadni és előre elbánni velük, noha Olaszország későbbi viselkedésével bebizonyította, hogy ezt az elbánást megérdemelte volna, ez a megelőző háború a Monarchiának nagyon hasznára lett volna és sikere is egészen bizonyos lett volna, hisz Olaszországot még mindenki megverte s az első világháborúban a töméntelen ellenség közepette mi is még fél karunkkal is könnyen fel tudtuk tartóztatni, sőt egy részét elfoglalni,

Ferenc Ferdinánd olyan határozottsággal utasította vissza a dolgot, hogy még csak tárgyalni se lehetett róla. (Eöttevényi, 5. o.) Ferenc Ferdinánd a becsület embere volt s becstelenség árán a biztos siker se kellett neki.

Csak ilyen volt tehát Ferenc Ferdinánd gyűlölete. Miatta igazságtalanságra, becstelenségre, nem illő dologra sohase hagyta magát ragadtatni. Vajon melyik jobb tehát? Nem gyűlölni, sőt finomnak lenni, csak nyugodtan tönkretenni, vagy pedig toporzékolni a dühtől, de azért igazságtalanságra mégse vetemedni?

Még Ferenc Ferdinándban, ebben a jellegzetes katonában, ebben a rámenős emberben és dinamikus egyéniségben is megvolt a Habsburgok legdicsőbb tulajdonsága: a békeszeretet, a támadó háború következetes elkerülése, a harc, a vérontás soha nem kezdeményezése. A mi dédelgetett Rudolfunk nem ilyen Habsburg volt, igaz, hogy vallástalan is volt, lelkileg tehát nem volt Habsburg.

Ez a komoly és becsületes békeszeretet és a háború terén a keresztény erkölcstanhoz való következetes ragaszkodás ugyanis, mely szinte már a vérükben volt a Habsburgoknak, katolicizmusukból folyt. Ferenc Ferdinánd tetőtől talpig katolikus volt s ezért minden harciassága ellenére se kellett neki megelőző háború. Rudolf ellenben nem volt katolikus, és noha közel se volt olyan harcias, mint Ferenc Ferdinánd, róla mégis ezt kénytelen írni életrajzírója (Richter, 153. o.):

„Kétségtelen, Rudolf terve, egész jövőbeli keleti állama, az Oroszország elleni megelőző, tehát támadó háborún alapult. És ha a történelem sok sikeres megelőző háborút ismer is – az ókortól Nagy Frigyes sziléziai hódításáig és Napóleon számos hadjáratáig –, az ilyen háború mégiscsak a Habsburg hagyományok (nem „hagyományok" voltak ezek, hanem katolicizmus és erkölcsi elvek) megtagadása és megkerülése lett volna. Éppen ezért a leghevesebb ellenállásra talált volna az egész állami gépezetnél, a közvéleménynél (a közvéleményt a legkönnyebb megváltoztatni: hát mire való a hírverés?) és mindenekelőtt magánál Ferenc Józsefnél (ez a lényeg és ez döntötte el a dolgot), aki már két háborút vesztett el, bár ezek egyike sem volt megelőző háború." (Ezzel maga a szerző kénytelen önmagát megcáfolni, mikor nem a vallásosságból és erkölcsi elvekből, hanem a *vesztett* háborúkból akarja a dolgot megmagyarázni. Hiszen ezek a háborúk is azért vesztek el, mert nem voltak megelőző háborúk, hanem megvárták, míg *az ellenség* támad. Ferenc József két vesztett háborújából inkább az következett volna (ha vallása parancsaival hajlandó lett volna szakítani), hogy végre változtassa meg taktikáját s fogadja el Rudolf *megelőző* háborúját.)

Annyira családi vonás ez a kímélet a Habsburgokban, hogy már a család alapítójának, Rudolfnak a fiáról, Albrechtről, ezt a példát találom éppen egy protestáns folyóiratban:

Abban az időben, mikor Albrecht osztrák herceg nagy harcban állott a bázeliekkel, Bázel városát egy hatalmas földrengés nagyon megzavarta. (1356) Tanácsadói arra unszolták a herceget, hogy most rohamozza és vegye be a várost, ami most könnyűszerrel megtörténhetnék. De a herceg azt felelte: „Isten ments, hogy a nyomorral sújtott várost még nagyobb nyomorba döntsem. Hol maradna Krisztus parancsa: Szeressétek ellenségeiteket is!" E helyett 400 embert hozatott fel a Fekete erdőből, kik az ő parancsára segítettek a mentőmunkálatoknál. „Ha a bázeliek ismét talpra állottak – szólt a herceg –, akkor majd újból megvívunk velük!" (De a dolog nem jutott el odáig, mert a bázelieket annyira meghatotta a herceg keresztényi magaviselete, hogy hamarosan kedvező békét kötöttek vele.)

Hogy Ferenc Ferdinánd a lelke mélyén nem volt és nem is lehetett rossz ember, azt a következő megfigyelések bizonyítják.

Azt mondjuk, aki a virágot szereti, rossz ember nem lehet. Ferenc Ferdinánd olyan virágkedvelő volt, mint kevesen. Konopisti kastélya ezerholdas parkjában a legkülönbfélébb virágok olyan milliárdjai nyíltak, mint talán sehol a világon. Maga oltotta, termesztette őket. Ez volt a pihenése.

Ferenc Ferdinánd továbbá rendkívül családias volt. Mikor Egyiptomban betegen feküdt, annyira kívánkozott szülei és testvérei után, hogy kívánságára ki kellett utazniuk hozzá. Jó

mostohaanyjához rendkívül ragaszkodott még felnőtt korában is, ettől származó két mostohatestvérét (lány volt mindkettő) szintén nagyon szerette. Egy édestestvére is volt leány, ehhez is nagyon ragaszkodott, sőt még ennek férjéhez, egy Würtembergi herceghez is. Két öccsét már kevésbé szerette. A nagyobbikat, Ottót, IV. Károly apját azok, akik Ferenc Ferdinándot gyűlölték, nagyon szerették, mert bátyjával ellentétben nagyon kedves és barátságos volt, s gőg éppen nem volt benne, meg rendkívül szép férfi is volt. Ferenc Ferdinánd azonban lenézte és megvetette az öccsét léhaságáért, naplopásáért és ledér életmódjáért. Vajon kinek volt igaza, a tömegeknek-e, vagy Ferenc Ferdinándnak?

Ottó főhercegről egyébként Pápay István, kabinetirodai titkár (Visszaemlékezések, 31. o.) egyenesen azt írja, hogy a legszebb és legdaliásabb férfi az egész Monarchiában.

Az alantasabb Habsburg-ellenes művek egész hihetetlen eseteket beszélnek botrányairól, melyekbe, mivel főherceg csinálta, a rendőrség sohase mert beleavatkozni. Ez igaz, mert ezt az uralkodóház tekintélye is kívánta. Annál jobban beleavatkozott azonban maga Ferenc József.

Amit Pápay elbeszél, az csak abban állt, hogy az éjszaka átmulatása után hajnalban egész hazáig húzatta a cigányokkal. Ferenc József azonban olyan mérges lett miatta, hogy aznap senki se tudott kedvére tenni. Gondolhatjuk, mit kaphatott tőle utána maga a főherceg négyszemközt.

Rosszakaratú és valótlan beállítás tehát, hogy a régi világban a főhercegek akármit büntetlenül tehettek. Csak a királynak kellett volna írni vagy szólni (lehetett, mert hiszen láttuk, hogy Ferenc József előtt bárki megjelenhetett) és kapott volna a főherceg még többet is, mint hasonló esetben egy már önálló keresetű paraszt- vagy proletárfiú kapott volna az apjától.

A felületes szemlélőben ellenszenvet kelt Ferenc Ferdinánd iránt, hogy kisebbik öccsét, Ferdinánd Károlyt – aki egy prágai egyetemi tanár leánya, Czuber Berta iránti szerelmében lemondott rangjáról s Burg Ferdinánd néven élt 47 éves korában bekövetkezett haláláig (Ottó pedig már 41 éves korában meghalt szifiliszben) – elítélte e lépéséért s nem támogatta célja elérésében.

Itt is Ferenc Ferdinánd eszét és emberismeretét kell dicsérnünk. Mert azt, hogy valaki egy nőt jobban szeressen, mint a rangját és a családját, legfeljebb akkor helyeselhetjük, ha az illető nőhöz való vonzalom nemcsak érzéki, hanem lelki és szellemi is, azaz ha az a nő olyan kiváló, hogy ezt az áldozatot megérdemli.

Ferenc Ferdinánd maga később ilyen nőt szeretett, ilyen nő kedvéért szállt szembe családjával és áldozta fel gyermekeinek trónöröklési jogát. Családi boldogsága és feleségének vele együtt a halálba menése azonban ugyanolyan volt, amilyennek ő tartotta, s így lépésében nem az érzékiség vezette. Ha igen, ez nem volt akkora, hogy eszét elhomályosította volna. Ellenben öccse, Burg Ferdinánd nem találta meg földi boldogságát amellett a nő mellett, akiért rangját feláldozta és családjával szakított. Tehát itt is Ferenc Ferdinándnak volt igaza.

Világos, hogy Ferenc Ferdinándnak szülei és testvérei irányában megnyilvánuló meleg családiassága felesége és gyermekei iránt még inkább megvolt. Kevés ember élt a világon szebb és bensőségesebb családi életet, mint Ferenc Ferdinánd. Gyermekeit még virágjainál is jobban szerette, s Konopistban még több időt töltött a gyerekszobában, mint virágoltással. Konopistban még hivatalos munkatársait is úgy fogadta, hogy a felesége ott ült mellette kézimunkázva, a gyerekek pedig ott játszottak körülöttük.

Lehetett-e ez az ember gonoszlelkű, rossz ember? Csak zárkózott, bizalmatlan volt. Nem mindenkit tisztelt meg bizalmával, hanem csak azokat, akikről már meggyőződött, hogy megérdemlik, s valljuk meg, ebben is okos volt, bár talán nem eléggé keresztény.

Gróf Harrachnak a főtárgyaláson tett vallomása szerint Ferenc Ferdinánd utolsó szavai is ezek voltak: „Sophie, Sophie, stirb nicht, bleibe für unsere Kinder!" [Zsófia, Zsófia, ne halj meg, maradj meg a gyermekeink számára!]

Azt se mondhatja Ferenc Ferdinándról senki, még rágalmazói sem, hogy valaha ledér, erkölcstelen, kicsapongó életet élt volna. Ellenkezőleg: kiemelik, hogy női társaságban már fia-

tal tiszt korában is tartózkodó, sőt félénk viselkedésű volt. Tehát még ezt se jóval magyarázzák, hanem „félénkséggel", no meg azzal, hogy ő közel se volt olyan szép, hódító megjelenésű fiú, mint öccse. Igazán tanulságos rosszakarat.

Vajon miért éppen az volt a fő hibája, hogy nem is volt félénk, hiszen kereken kijelentette, hogy nem megy el viszonozni Rómába az olasz király bécsi látogatását, mert meggyőződésével ellenkezik s még Hötzendorfi Conradot is felelősségre merte vonni azért, hogy miért nem jár misére?

Ha tehát ugyanez a Ferenc Ferdinánd a nőkkel szemben mégis „félénk" volt, az bizonyára azért volt, mert bizonyos és éppen nem felesleges okokból félénk akart lenni. Jó lett volna, ha öccse, Ottó, és unokatestvére, Rudolf is utánozták volna ebben a „félénkségben". Nem jutottak volna olyan szomorú sorsra.

Hogy nem volt elég csinos fiú és azért nem züllött, még gyengébb érv. Mintha bizony csak a feltűnő szép fiúknak lenne alkalmuk az elzüllésre vagy szerelmi kalandokra, kivált mikor még ráadásul főhercegek is! Sajnos nem ennyire drágán kaphatók és nem ennyire erkölcsösek a bécsi lányok! De a magyarok se! Kár, hogy azt nem hozták fel érvül, hogy hogyan szerelmeskedhettek volna, hiszen beteg volt! Emiatt is nyugodtan züllhetett volna, hisz nem volt mindig beteg, s tudvalevő, hogy a tüdőbetegek még hajlamosabban az effajta züllésekre, mint az egészségesek. Lám a Petőfi Sándor Zoltán fiát nem akadályozta a züllésben a tüdővész s nem akadályozta a másik költőt, Reviczky Gyulát sem. És olyan szép Ferenc Ferdinánd is volt, mint Petőfi, vagy a fia.

További általánosan elismert jó tulajdonsága volt Ferenc Ferdinándnak az állandó munka s az ernyedetlen kötelességteljesítés. Ugyancsak nem mellékes jó tulajdonság egy férfiban és jövendő uralkodóban. Bizonyára kissé fontosabb is, mint az, hogy volt-e mindig kedve nyájas arcot vágni, mikor nyilvánosan szerepelt, s vigyázott-e mindig eléggé arra, hogy szeressék is és népszerű is legyen.

De éppen legkiválóbb jó tulajdonsága, a kötelességteljesítés volt az oka népszerűtlenségének is, mert természetes, hogy az emberek nem szeretik az ilyen feljebbvalót és sokkal kellemesebb és kényelmesebb olyan bonvivánok [megnyerő külsejű és modorú világfik] alatt szolgálni, mint Ottó, aki mindenből viccet csinált és aki a gyakori züllései után való napokon még fel se kelt, de viszont mindig mindenkihez finom és figyelmes volt. De vajon a köz szempontjából is jobb-e az ilyen feljebbvaló, s akik milliók sorsáért felelősek, azokban még nem százszorta jobban fontos-e a kötelességteljesítés, mint más emberben?

Az hiba volt Ferenc Ferdinándban, hogy mint feljebbvaló, kissé túlzásba vitte a lelkiismeretességet s a talált hibákat túl kíméletlenül kifogásolta, de ez csak szépséghiba, melynek csak ő itta meg a levét, mert neki fájt és neki volt kellemetlen az a gyűlölet, amit ezzel mindenütt magára vont. Hogy azonban nemcsak másokhoz volt ilyen szigorú és katonás, hanem magához is, mutatja boszniai útja és vele kapcsolatos halála.

Figyelmeztették ugyanis a veszélyre, de ez nem tudta eltéríteni a kötelességteljesítés útjáról. Ebben olyan volt, mint Tisza. De míg Tiszát dicsérik, sőt bámulják érte, nála egyszerűen csak „makacsságról" beszélnek. Arra nem gondolnak, hogy ha valaki a maga bőrére vagy számlájára makacs, az nem is olyan ellenszenves makacsság s bizonyára az se baj, ha a gyerek „makacsul" tanul, a katona „makacsul" kitart a csatában, a szolga „makacsul" kitart ura mellett, az orvos „makacsul" gyógyítja még a gyógyíthatatlan beteget is és az ápolónő „makacsul" ápolja. Azt se veszik észre, hogy ilyenkor – ha nem a gyűlölt Ferenc Ferdinándról van szó – nem a „makacs", hanem a „hősies" szót szoktuk használni. Ferenc Ferdinánd Szarajevóban nem makacs, hanem hős és a kötelességteljesítés példaképe volt. Egész a haláláig.

Tudvalevő, hogy Ferenc Ferdinánd szarajevói látogatásakor Princip halálos lövéseit megelőzően már volt egy bombamerénylet a trónörökös pár kocsija ellen. Ebben sértetlenek maradtak, de csak azért, mert a trónörökös röptében a kezével ellökte maga elől a bombát (ez se mindennapi hidegvér jele). Megsebesült azonban ekkor a kíséret egy tagja. A második, a

halálos merénylet akkor történt, mikor Ferenc Ferdinánd annak ellenére, hogy könyörögtek neki, hogy a történtek után már ne mutatkozzék többet az utcán, mégis „makacsul" elment a kórházba meglátogatni azt, aki ott miatta szenvedett. Felesége viszont oda is elkísérte. Ez okozta aztán közös halálukat.

Ha Kossuth Lajos vagy a nemzet más kedvence tette volna ezt s lett volna miatta áldozat, a himnuszok és ódák százai magasztalnák tettét s még a csecsszopó is tudna róla és dicsőségéről. Mivel azonban csak a gyűlölt Ferenc Ferdinánd volt a hős, a kutya se beszél róla, sőt halála e fontos körülményéről nem is tudnak az emberek. Aki pedig mégis tud és beszél róla, annak egyenesen ellenszenves ez a nagy „makacsság". Hogy mellesleg azért a „makacsságon" kívül egy kis bátorság is kellett hozzá, meg szeretet és hála is, főképpen pedig nemes, önzetlen önfeláldozás, az eszébe se jut senkinek. Ferenc Ferdinánd kötelességének tartotta, hogy betegágyában felkeresse azt, aki miatta került életveszélybe, s e kötelességétől a halálveszély se tartotta vissza. Ez hősiesség, nem pedig makacsság.

Mivel uralkodónak készült, még Ferenc Ferdinánd nagy takarékosságát is feltétlenül erényei közé kell sorolnunk, melyből a köznek nagy haszna lett volna, noha elfogultságukban történetírói ezt is, mint ellenszenves tulajdonságát írják le. Világos, hogy azoknak, akiknek dolguk van vele, a takarékos ember nem rokonszenves. De különösen azokban, akik milliók pénzét fogják majd kezelni és vele gazdálkodni, ennél nagyobb erény el se képzelhető. A pazarló, könnyelmű ember áldás azokra, akik kiszolgálják, a takarékos államférfi és uralkodó pedig azokra a milliókra áldás, akiknek sorsát intézi. Ferenc Ferdinánd tudta ezt, mert az ész embere volt s ezért volt takarékos. Hogy népszerűsége árán is az volt, csak erényét nagyobbítja.

Ferenc Ferdinánd házassága

Aztán milyen egyedülálló férfinak és jellemnek mutatkozik Ferenc Ferdinánd szerelmében, feleségéhez, gróf Chotek Zsófiához való viszonyában! Sajátságos, hogy azok az emberek, akiknek hasonló ügyek szereplői oly rokonszenvesek szoktak lenni, Ferenc Ferdinándot illetően még ebben is hidegek maradnak. Pedig mily erőt, mily akaratot, mily hűséget és kitartást mutatott Ferenc Ferdinánd a házassága ügyében, s mily imponáló, hogy addig nem engedett, míg nem győzött! De még szerelme és gyermekei kárára is mily jellem volt!

Magyar részről szinte felkínálták neki, hogy a magyar alkotmány szerint örökölhetik a trónt gyermekei is, mivel azonban ő erről ünnepélyesen lemondott, még csak figyelemre se méltatta az ajánlatot. Többre tartotta a szavát, mint gyermekei érdekét. Az is megnyerő benne, hogy noha gőgös autokrata volt (legalább annak látszott) s még Habsburgnak is Habsburg, mégis, mivel felesége nem kerülhetett a kapucinusok bécsi kriptájába, ő se akart ott pihenni, hanem feleségével együtt Artsädtenben. Míg Erzsébet hasonnemű kívánságát nem, az övét teljesítette is Ferenc József.

Ferenc Ferdinánd „szerelmi regényében" nem a testi vágyak, érzékiség, szenvedély küzdöttek a rang, a szellemi értékek és az ész ellen, mint hasonló esetekben történni szokott, hanem itt is tulajdonképpen az eszére hallgatott, mikor olyan erős akarattal és olyan kitartóan küzdött azért, akit élettársának kiszemelt. Gróf Chotek Zsófia egyáltalán nem volt feltűnő szépség, csak nagyon okos volt és nagyon jó. Nem is volt fiatal, hanem valósággal vénlány (kivált az akkori felfogás szerint) volt már, mikor megismerkedtek: 30 éves volt, mikor megismerkedtek és 32 lett, mire meglett az esküvő. Egyébként öt évvel volt fiatalabb Ferenc Ferdinándnál.

Ferenc Ferdinándnak a nőkkel szemben igen nagy igényei voltak. Sohase tetszett meg neki senki s ezért is tolódott ki későre a megházasodása. Apja is, Ferenc József is, Rudolf is alig voltak a húszon felül, mikor megházasodtak, ő csak 37 éves korában tette meg ezt a lépést.

Leveleiben ismételten említi, hogy azon hozzáillő hercegnők között, akiket módjában állt megismerni, egyet se tart érdemesnek arra, hogy feleségül vegye.

Hogy mennyire az ész vezette még házasodásában is, mutatja 1898 végén Fugger grófnéhoz írt levele, melyben kéri, ajánljon neki megfelelő lányt. Azt írja, hogy az ő feleség-ideálja a következő: Ne legyen nagyon fiatal, legyen szilárd jelleme és legyenek szilárd nézetei. Szépségről tehát szó sincs, viszont egyenesen ki van kötve, hogy *ne* legyen fiatal. Nem véletlenül tetszett meg tehát neki Chotek Zsófia: Nem volt különlegesen szép, nem volt fiatal, de viszont ugyancsak volt szilárd jelleme és voltak szilárd nézetei.

Okos volt és maga a megtestesült katolicizmus és erkölcs. Ő tette Ferenc Ferdinándot igazán vallásossá, bár a hajlam mindig megvolt rá benne. Zsófia, mint már a trónörökös neje, a kastély kápolnájában tartott misék és litániák alkalmával „árgus szemekkel" ellenőrizte, hogy a személyzetből ki van jelen és ki nem. Persze „árgus szemekről" csak az beszél, aki – ő tudja, miért (de természetesen azért mi is tudjuk) – már eleve ellenszenvvel nézi a dolgot. Nem kellettek oda „árgus szemek", mert hiszen ha valakinek meggyőződése van és tudja, hogy birtokában van az igazságnak, attól a józan ész, de egyúttal a szeretet is követeli, hogy ebben a szerencsében másokat is részesítsen. Ha pedig e másoknak feljebbvalója, tehát emiatt felelős is értük, akkor kötelessége is egyúttal erre törekedni.

Mivel pedig a katolikus igazságok követése önmegtagadással, önlegyőzéssel, áldozattal jár, szintén a józan észből következik, hogy a szereteten és ajánláson kívül még egy kis nyomásra is szükség van az átlag emberénél. Világos azonban, hogy csak nyomással nem lehet ezt a dolgot elintézni. Ez a jóra és igazságra is sértő lenne, meg akinél csak ezzel lehet célt érni, az nem is érdemli meg ezt a nyomást.

Legyen róla meggyőződve a rosszmájú történetíró, hogy Chotek Zsófia volt olyan okos, hogy ezt mind tudta. Ha nem tudta volna, nem tudta volna még a „makacs" és „gőgös" Ferenc Ferdinándot is kedve szerint alakítani.

Ferenc Ferdinánd okosságát és szellemi nagyságát talán legjobban bizonyítja az, hogy egy Chotek Zsófia tetszett meg neki és éppen őt tartotta érdemesnek, hogy Ferenc Józseffel és mindenkivel szembeszálljon bírásáért. Persze ez nem azt jelenti, hogy Ferenc Józsefet viszont elítéljük az ellenkezésért. Ő nem ismerte és nem is ismerhette Chotek Zsófiát úgy, mint Ferenc Ferdinánd, és ő a családi törvényhez ragaszkodott, melynek ő se volt ura.

Még ezt a családi törvényt se mondhatjuk helytelennek. Mert igaz, hogy nem minden királyi családban van ilyen családi törvény (például se az Árpádoknál nem volt, se az angoloknál nincs), de világos, hogy hozzájárul az uralkodói tekintély fenntartásához. A Habsburgok pedig mindig különbnek tartották a maguk családját bármely más dinasztiánál (és tarthatták is), de a gyakorlatban olyan dinasztiák is megtartották a fejedelmi házból való házasodás szokását, ahol ez nem volt kimondva törvény alakjában. Egyébként is természetes, hogy uralkodó uralkodó családból nősül (nemcsak uralkodók szoktak elvenni velük hasonló társadalmi állásúakat s nemcsak ők tartják lecsúszásnak, ha nem így történik), és jellemző, hogy Chotek Zsófiával, mint már Ferenc Ferdinánd nejével éppen Mary angol királyné éreztette a legsértőbben nem egyenrangú származását, mikor férjével Londonban járt.

Chotek Zsófia részéről nem oly nyilvánvaló, hogy Ferenc Ferdinándhoz való ragaszkodásában semmi érdek nem vezette, mint amily könnyű ezt eldönteni Ferenc Ferdinánd részéről. Hiszen ebben a szerelmi regényben csak a vőlegénynek kellett áldozatokat hozni, a menyasszony csak nyert a dologgal. Azonban később Chotek Zsófiának is nyílt alkalma önzetlensége bebizonyítására s ő ugyancsak élt is az alkalommal, s így ugyancsak lehetővé tette annak nyilvánvalóvá válását is, hogy megint csak mennyire okos és mennyire jó emberismerő volt Ferenc Ferdinánd, mikor őt választotta.

Chotek Zsófia nemcsak Szarajevóba kísérte el férjét, noha nagyon jól tudta milyen veszély fenyegeti ott (sőt éppen ezért kísérte el), hanem mikor a legerősebb férfiidegeket is megrendítő bombamerénylet már megtörtént, akkor is volt még bátorsága, sőt meg nem törhető makacssága arra, hogy férjét a második, a végzetes útra is elkísérje a kórházba, a bom-

bamerényletben megsebesült hű alattvaló meglátogatására. Nem számított nála még az a meggondolás se, hogy legalább a gyermekeik kedvéért vigyázzon az életére.

Ferenc Ferdinánd felesége tehát ugyancsak bebizonyította, hogy nem a trónt, a fényt, a rangot szerette Ferenc Ferdinándban, hanem az embert, s szerette önzetlenül, egész a vértanúságig. S úgy látszik, Isten is igen szerethette a mintafeleséget (jobban bizonyult „feleségek feleségének", mint Petőfi felesége, de nem is csoda, mert őt nem mámorból vette el az ura, mint azt, hanem az esze szavára), mert szinte csodálatos módon és tökéletes fokban fogadta el tőle a vértanúság áldozatát.

1914-ben megtudhatta tehát ország-világ, kit szeretett annyira Ferenc Ferdinánd. Józan gondolkodása és nagyszerű emberismerete láttára azt kell mondanunk, hogy az ilyen ember uralkodásából mindenképpen nagy haszna lett volna az alattvalóknak. Hiszen azokban, akik milliók sorsát intézik, az emberismeret a legfontosabb és leghasznosabb tulajdonság. Aki így tudta a feleségét megválasztani és aki így tudott kitartani is amellett, akit kiválasztott, arról joggal feltehető, hogy miniszterei, tábornokai és egyéb vezető emberei megválasztásában is ilyen éleslátást tanúsított volna, s az értékes, a becsületes embereket mint uralkodó is így megbecsülte és mellettük akkor is ily szilárdul kitartott volna.

Ezt egyébként már trónörökös korában is bebizonyította, mert például az a két katona, akit bizalmával kitüntetett és munkatársává választott, mind tehetségben, mind jellemben egyaránt a legkiválóbbnak bizonyult.

Az egyik, Bardolff Károly, csak Ferenc Ferdinánd halála után emelkedett igazában, tehát akkor, mikor már nem volt protekciója. Sőt mivel a trónörökös életében kartársai és feljebbvalói között, mint a trónörökös bizalmasa, bizonyára sok irigye is volt, ura halála után neki talán egyenesen nehezebb volt emelkednie, mint másnak. A világháború folyamán báró és a hadsereg egyik legkiválóbb, legbecsültebb és leghasználhatóbb tábornoka lett. Egyébként egyszerű szülők gyermeke volt.

A másik Brosch von Aarenau Sándor, mint ezredes vonult be a háborúba s ezrede élén hamarosan hősi halált halt 44 éves korában. Ez már 1914. szeptember 7-én megtörtént, tehát ugyancsak hamar. Ez a Brosch Ferenc Ferdinánd halála után azt írta egyik bizalmasának, hogy az ő életének most már nincs rendeltetése s szeretne a föld alá bújni, mint egy féreg. (Eöttevényi, 140. o.) S látjuk, hogy nemcsak beszélt, mint a mi Kossuthunk és Jókaink, de nem is úgy halt meg (szaladva) mint a mi Petőfink.

Így tudta szeretni a „gonosz" Ferenc Ferdinándot az, aki közelében volt, aki tehát ismerte s ilyen önzetlen és becsületes emberek voltak azok, akik szerették és akiket Ferenc Ferdinánd is szeretetével tüntetett ki nemcsak akkor, ha feleségnek szánta őket, hanem akkor is, ha katonai munkatársainak!

S hogy mennyire tisztában volt Ferenc Ferdinánd is, hogy ki ez a Brosch, mutatja, hogy a rendkívül takarékos Ferenc Ferdinándtól arany cigarettatárca volt a hagyatékában, melyen a főhercegi korona gyémántokkal volt kirakva. A rideg Ferenc Ferdinánd tehát mutatni is tudta szeretetét azok iránt, akik megérdemelték.

Ferenc Ferdinándnak a feleségéhez való viszonyára pedig jellemző, hogy legnagyobb magyar ismerője, Eöttevényi azt írja, hogy „kutatásai folyamán nem tudta egész határozottan megállapítani, hogy a hercegnő politikailag képes volt-e befolyást gyakorolni férjére". (154. o.)

Nagyszerűen láthatjuk belőle Ferenc Ferdinánd erős, férfias egyéniségét, Chotek Zsófiának pedig okossága és erős akarata ellenére is szerény, tartózkodó lényét, s egy újabb adalék arra a szabályra is, hogy a Habsburgok mennyire ellentétei voltak a papucshősnek. Hohenberg hercegnő – írja emlékirataiban Bardolff – elsősorban feleség és anya volt. Tehát az, aminek egy nőnek lennie kell, még akkor is, ha olyan okos és olyan erős akaratú, mint amilyen Ferenc Ferdinánd felesége volt.

Ferenc Ferdinánd ezt a megbecsülhetetlen élettársat szintén éles eszének és erős akaratának köszönhette. De annak köszönhette még a saját életét is. Nem gyógyult volna meg

ugyanis tüdővészéből, ha nincs erős akarata, ha nem tud lemondani, önmagának parancsolni s magán uralkodni. Betegségében Egyiptomból írt egyik levelében azt írja Fugger grófnénak, hogy úgy él, hogy hozzá képest egy karthauzi barát valóságos világfi. Egy másik ekkori levelét pedig így írja alá: „Erzherzog Franz, Märtyrer" [Ferenc főherceg, mártír].

Öccse, Ferdinánd épp úgy örökölte anyjától a tüdővészt, mint ő, s mindketten rangjuk ellen, szerelemből házasodtak. Neki azonban volt ereje betegségének hosszú hónapjai alatt a végtelen sok önmegtagadásra, ami az orvos előírásainak megtartására és a meggyógyulásra szükséges volt, öccsének nem. Ő meggyógyult, öccse belepusztult. Öccse szerelmében is szenvedélyei játéklabdája volt, Ferenc Ferdinánd ott is eszét és jobb énjét követte. Ezért ő boldog lett és felemelkedett szerelme által, öccse pedig lesüllyedt.

Ferenc Ferdinánd vallásossága

Legnagyobb jó tulajdonsága azonban Ferenc Ferdinándnak a vallásossága és komoly katolicizmusa volt. Érdekes, hogy méltatói még ezt se ismerik el róla mind. Muret például azt írja róla, hogy nem is volt igazában vallásos, mert inkább csak formailag tartotta meg vallását és türelmetlen volt a nem azonos vallásúakkal szemben. Például amikor egyszer – hozza fel a példát állítása igazolására Muret – a bécsi tudományos akadémián kellett volna neki a császár képviseletében megjelennie, 48 órai gondolkodási időt kért, s ekkor kijelentette, hogy képtelen üdvözölni az akadémia gyűlését, mert az a szabadgondolkozók, a szabadkőművesek és a zsidók gyülekezete. (Aminő az volt.)

Nem veszi észre az író, hogy e példa éppen Ferenc Ferdinánd igazi vallásosságát s egyúttal gerincességét, egyenességét és bátorságát bizonyítja. Ezért gyűlölte tehát annyira az ellentábor! Pedig ki az igazi, tiszteletreméltóan vallásos ember? Az-e, aki vallásos, de azért a vallás ellenségeit is szemrebbenés nélkül üdvözli, ha ezt kívánják tőle, vagy az, aki meggyőződése következményeit is férfiasan levonja, akkor is, ha ez rá nézve kellemetlenségekkel jár s bizonyos körök gyűlöletét vonja is vele magára?

De ugyanez nemcsak a hitetlenekkel, hanem a más vallásúakkal szemben való viselkedésre is vonatkozik. Ha én ugyanis komolyan hiszek a magam vallásában, akkor nem helyeselhetem, sőt még közönyös se lehetek akkor, mikor látom, hogy mások ennek sok tekintetben éppen az ellenkezőjét hiszik. Ezeket akkor kénytelen vagyok tévelygőknek tartani, s nem a gyűlölet, hanem a szeretet az, ami miatt éreztetem is ezt velük. Aki ugyanis szeret, az nem nézheti szótlanul, ha látja, hogy felebarátja téves utakon jár. A legelemibb kötelessége, hogy szóljon neki érte.

Világos, hogy nemcsak a szeretet, hanem még az okosság is azt kívánja, hogy ez a szólás ne sértő és ne taszító formában történjék, bár ha feljebbvaló az illető s arról is meggyőződik, hogy nem tévedéssel, hanem rosszakarattal van dolga, akkor a keményebb fellépés is megokolt, sőt esetleg kötelező is, már csak a botrány vagy a mételyezés megakadályozása miatt is. Igaz, hogy köteles vagyok a más meggyőződését is tiszteletben tartani, de nem a más téves meggyőződését. Pedig ha valóban katolikus vagyok, akkor a más hitűek meggyőződéséről tudnom kell, hogy téves.

Ami pedig azt az állítást illeti, hogy Ferenc Ferdinánd inkább csak a katolicizmus formaságait tartotta meg, csak azt kérdezzük meg, vajon formaság-e az a nagy munkaszeretet és kötelességteljesítés, melyről Ferenc Ferdinánd egész élete folyamán tanúságot tett? Egyszerű formaság-e a nők iránti tartózkodó viselkedése és az, hogy olyan nő tetszett meg neki, akihez csak az esküvő után lehetett hozzányúlni s ő erre képes is volt, noha az esküvőt csak kétévi küzdelem után tudta kivívni? S vajon csak formaság-e az akkori bécsi tudományos akadémiával szemben való, most említett viselkedése? Formaság-e a megelőző, tehát támadó háború minden áron való elutasítása?

De hallottam olyan dolgot is, ami valóban nagyon ellenszenves színben tünteti fel Ferenc Ferdinándot, sőt még vallásosságát is megcáfolni látszik. Egy pap beszélte el, aki szolgálatában volt (nem nekem beszélte el, hanem közvetett az értesülésem), hogy mikor egyszer vadászat alkalmával a trónörökös kíséretében kocsin vonultak, meglátott egy eszméletlenül fekvő embert az út mentén (lehet, hogy a vadászattal kapcsolatban járt az illető szerencsétlenül). Ő, mint pap kötelességének érezte, hogy a szerencsétlent lelki vigaszban részesítse, mert nem tudhatta, hogy nincs-e halálveszélyben s ezért megállíttatta kocsiját, hogy leszálljon. A trónörökös azonban rendreutasította érte. Mikor erre ő azt felelte neki, hogy neki egy ember üdvössége mindennél előbbre való, Ferenc Ferdinánd ingerülten azt válaszolta, hogy akkor többet nem reflektál szolgálataira, azaz elbocsátotta állásából. A pap a főherceg rosszlelkűségét s egyúttal vallástalanságát is látta ezzel túlontúl is bizonyítva.

Mikor hallottam, először én is igen megbotránkoztam a dolgon. Pedig a főherceg ezzel a kíméletlen eljárásával bizonyára csak a papnak személye iránt megnyilvánult sértő udvariatlanságát akarta megróni. Hasonló esetben ugyanis nem egy trónörökös, hanem még nála sokkalta kisebb urak jelenlétében is ennek a papnak előbb oda kellett volna fordulnia a társaság nagyúri fejéhez, jelenteni neki az esetet s engedélyt kérni, hogy papi kötelességének eleget tehessen. Napnál világosabb, hogy az egyébként is csak formaságból és tiszteletből kért engedélyt a legnyájasabban meg is kapta volna.

A trónörököst tehát az említett esetben az etikett megszegése, a pap sértő udvariatlansága s egyúttal személyének tőle való szokatlan negligálása [figyelmen kívül hagyása] bántotta s ezért utasította rendre. Mikor aztán az, ahelyett hogy észre tért volna s legalább utólag helyrehozta volna sértő udvariatlanságát, még dacoskodott s burkoltan a trónörökösnek leckéket adott a vallásosságból és kötelességteljesítésből, világos, hogy még jobban felbosszantotta s így a jelzett módon vetett véget feleselésének.

Egész bizonyos azonban, hogy ha a pap a rendreutasítás után nem ment volna oda a vélt haldoklóhoz, maga a főherceg küldte volna oda. Az eset bizonyára így is bántotta a trónörököst, hevességét is bizonyára megbánta, bár lehet, hogy egy, az udvari etikettet, sőt az udvariassági szabályokat is ily sértően semmibe vevő papot akkor se kívánt volna udvarába, mikor már nem hirtelen indulatában, hanem nyugodt higgadtsággal nézte az ügyet.

Olyan tökéletességet ugyanis, mint amilyenről Zita királyné tett tanúságot egy előttem ismert esetben, nem kívánhatunk mindenkitől s nem is találunk meg ezer között egy emberben sem. A száműzött királyi család belgiumi tartózkodása alatt ugyanis egy ott élő magyar pap, aki az ottani magyar háztartási alkalmazottakkal egy műkedvelő előadást rendezett jótékony célra, Zita királynét is meghívta az előadásra, s noha a királyné bejelentette, hogy meg fog jelenni, mégis mivel pontban a jelzett időben nem volt még ott, az előadást percnyi pontossággal megkezdték. Alig két-három perccel később megérkezett a királyné is, aki bizonyára készakarva és tapintatból jött néhány perccel később, mert tudta, hogy megérkezése után rögtön kezdeni kell az előadást, s félt, hogy talán még nincsenek egészen készen.

Aki tudja, hogy hasonló alkalmakkor, ha megjelenésüket jelzik, nem királynét és császárnét, hanem még alpolgármestereket, sőt követségi attasékat is milyen tisztelettel vár a rendező bizottság a kitárt lépcsőház hideg huzatosságában hajadon fővel még akkor is, ha fél óráig késik a vendég, az tudja, milyen vérig sértő eljárás volt a királynéval szemben az előadásnak megérkezése előtt való megkezdése.

Zita királyné azonban, aki egyébként is *egyedül* érkezet s még csak egy komornát se hozott magával (ez is milyen igazi alázatosság, mert hiszen exkirálynék még jobban szokták mutatni a rangot, mint a valódiak, mert hiszen annak, akinek megvan a tényleges hatalma, már nem szükséges külsőségekkel is mutatni), utána az előadás szünetében olyan fesztelenül és kedvesen társalgott az illető pappal, hogy a megsértődésnek még csak a nyoma se volt rajta látható, sőt ugyanekkor még látogatásra is meghívta magához. Ekkor is a legnyájasabban fogadta, pedig újabb inzultust is kapott tőle, mert az illető pap nem „Majesté”-nek, hanem

„Altese”-nek szólította, azaz tudtára adta, hogy már nem tekinti királynénak. (Természetesen nem készakarva tette, hanem járatlanságból.)

Ferenc Ferdinánd természetesen nem volt ennyire tökéletes, sem ennyire alázatos. De hiszen az alázatosságot nem is soroltuk fel erényei között, de igen a büszkeséget és ingerült idegességet a hibái között. Mindez azonban csakugyan csak „hiba”, nem pedig rosszlelkűség vagy gonoszság.

Úgy látom, hogy Ferenc Ferdinándot igazából csak a felesége tette igazi katolikussá. Gyerekkori hitoktatója, Marschall, úgy látszik, nem volt egészen példás pap. Csak a természete volt daliás és a modora volt kiváló. Úgy látszik, hogy élete célja nem az Isten országának terjesztése, hanem a maga érvényesülése volt. Ezért követett el mindent, hogy az udvarba kerüljön és ezért volt olyan jó modorú. Ferenc Ferdinánd, részint mert gyermek volt még, részint mert paptisztelő volt, eleinte nagyon tisztelte, még felnőtt korában is bizalmára méltatta és ragaszkodott hozzá. Nem is gondolt arra, hogy az a jámborság, amit mutat és az az előzékenység, amit tanúsít, nem teljesen őszinte s még kevésbé önzetlen.

Mikor Chotek Zsófiát feleségévé akarta tenni, Ferenc József és az udvar eleinte egészen kétségbeesett miatta s mindent elkövettek megakadályozására. Ezért Marschallt is, aki akkor már címzetes püspök volt, fel akarták használni, mert tudták, hogy a főherceg mennyire ragaszkodik hozzá és milyen bizalommal van iránta. Marschall vállalta is a megbízást, bizonyára azért, mert Ferenc József nagyobb úr lévén, mint Ferenc Ferdinánd, tőle még többet várhatott.

Nagy kiábrándulás volt ez Ferenc Ferdinándra nézve. Mindenki ellene volt ugyanis, de azok, akik igazán szerették, nem, például jóságos mostohaanyja sem. Keserű felfedezés volt tehát reá nézve, hogy volt hitoktatója is ellene volt. Nem tudta mással magyarázni, mint az érdekkel, kinyílt a szeme s olyan ellensége és megvetője lett utána, mint amilyen ragaszkodással viseltetett iránta addig.

Ez a kiábrándulása is bizonyára nagyban hozzájárult, hogy annyira rossz véleménye volt az emberekről s annyira nem bízott bennük. Más, nála gyarlóbb és ostobább emberek azonban nemcsak Marschall-lal szakítanak ilyenkor, hanem *minden* pappal, sőt még a templommal is egyúttal (hisz így sokkal kényelmesebb). Ferenc Ferdinánd azonban emiatt csak Marschall-lal lakott jól, nem pedig a papokkal, annál kevésbé az Egyházzal. Bizonyára ebben is neki volt igaza, nem a tucatembereknek. Ezért maradt jó katolikus, de ezért gyógyult ki a tüdővészéből is, mert ott se azt választotta, ami kényelmesebb, mint az öccse, a tucatember, hanem azt, ami okosabb.

Ferenc Ferdinándot művelt, logikus, következetes és intelligens katolikussá nem Marschall, a hitoktatója tette, hanem Onno Klopp, a híres történettudós, kiből munkánk folyamán mi is sokat idéztünk s aki történettanára volt. Természetesen nagyobb koponya volt, mint Marschall és nagyobb katolikus is. Pedig Marschall Gottfried pap volt, Klopp pedig csak protestáns, csak természetesen az igazság világosságára jutott, megtért protestáns. Külön érdekesség, hogy még az is protestáns volt, aki Onno Kloppot Ferenc Ferdinánd apjának ajánlotta a fiai mellé: a hannoveri király (exkirály).

Olyan katolikus volt ez a Klopp, hogy még Marschall, a pap is megbotránkozott azon az „egyoldalúan” katolikus felfogáson, ahogyan tanítványainak a reformáció és ellenreformáció korát előadta, és szükségesnek tartotta utána tanítványának ellenmagyarázatokat tartani. Ebből aztán az is láthatjuk, hogy Marschall, a gyarló pap, mennyire nem volt katolikus. (Milyen igazságtalanság lett volna tehát egy ilyen pap miatt az összes papot elítélni s a katolicizmussal is szakítani! Hiszen ez a pap éppen azért volt gyarló, mert nem a katolicizmust képviselte. Az ő gyarlóságából tehát éppen az igazi papokhoz és az Egyházhoz való ragaszkodás következik logikusan.)

Az igazi különbség azonban Marschall és Klopp között az volt, hogy Klopp *csak* katolikus volt és *csak* az igazságot szolgálta akkor, mikor nevelt és tanított, Marschall azonban

mellette magát is. Mikor pedig azt hitte, hogy így érdekeire előnyösebb, az igazságból is szívesen lealkudott, azaz vigyázott, hogy ne legyen „egyoldalú". Akkor ugyanis még az „egyoldalú" papokat nem nagyon szerették, igaz, hogy még ma se nagyon szeretik. Az egyébként protestáns létére is rendkívül tárgyilagos Eöttevényi is az „egyoldalú" és „elfogult" Kloppot emlegeti.

Ferenc Ferdinánd eszét tehát Klopp tette katolikussá. Chotek Zsófiának már könnyű dolga volt. Neki már csak kissé jámborabbá és ájtatoskodóbbá kellett tennie, mert ezt eddig a trónörökös gőgös alaptermészete akadályozta. Az alap megvolt hozzá: a vallási intelligencia is és az alapjában nemes jellem is.

Jellemző Ferenc Ferdinánd katolicizmusára az, amit Bardolff emlékirataiban erre vonatkozólag mond.

„A tábornoknak – írja az emlékiratok alapján Eöttevényi (144. o.) – az volt a benyomása, hogy a főherceg túlzottan papi befolyás alatt áll, ami elsősorban felesége vakbuzgóságának (jaj, jaj!) tulajdonítható. Amikor Konopistban időztek, *minden* reggel nemcsak a főhercegi családnak, hanem az egész udvartartásnak – éspedig a legutolsó inasig – részt kellett vennie a misén. A hercegnő, mielőtt leült, szigorú pillantással nézett végig a kápolnán, vajon ott van-e mindenki. Látta Bardolff azt is, hogy a gyóntatóatya befolyása szintén erős (úgy látszik, ez is igen nagy baj) és mindezen felül tudta azt is, hogy az úgynevezett „Isten kegyelméből való császárság" eszméje, amelyet a főherceg is vallott, természetszerűleg magával hozta a klérus fokozottabb befolyását."

„Az egyik vadászat alkalmával a hazakocsizás bizalmas idejében módot talált arra, hogy e kérdésben kifejthesse a maga nézeteit és elmondhassa, hogy bár minden tekintetben helyesli a főherceg belpolitikai elgondolásait, mégis a klérusra vonatkozólag jobban szeretné és üdvösebbnek látná, ha a klérus nem politizálna és az államügyek vitelére semmiféle befolyást nem gyakorolna. A főherceg nem volt ezen a véleményen, s bár kerülte, hogy egészen ellentétes álláspontot foglaljon el, Bardolff mégis észrevette, hogy ez a téma nem nyerte meg ura tetszését. Erről a kérdésről azután a főherceg soha többé egy szót sem váltott vele. Nyilván Bardolff bizonyos fokig imponált a főhercegnek, s mert az olyan megjegyzést soha nem bocsátott meg, amelyik visszatetszést váltott volna ki benne, Bardolff-fal szemben tehát inkább kitért a további vita elől." (Eöttevényi, 152. o.)

Láthatjuk ebből, hogy Bardolff vitéz katona és jellem volt ugyan, de – bár bizonyára katolikus volt – vallásilag teljesen műveletlen. (Eöttevényi is tiszteletreméltóan tárgyilagos, de azt azért elárulja, hogy ő nem áll a katolikus világnézet alapján. Észre is lehet venni művéből, hogy szerzője nem katolikus.) A jó Bardolff (és vele Eöttevényi is) „vakbuzgóságnak" találja, ha valaki mindennap misét hallgat és a gyóntató szavát irányadónak elismeri. Mi kénytelenek vagyunk itt megállapítani, hogy aki nem gyónik – vagy ha igen, de gyóntatója szavára mit se ad –, az nemcsak nem vakbuzgó, hanem nem is katolikus. Az csak annak született (ha ugyan annak született).

Bardolff és Eöttevényi a hívő katolicizmust egyszerűen a vakbuzgósággal azonosítja, ami nagy vallási tájékozatlanság, de egyúttal sértő türelmetlenség jele is a hívőkkel szemben. Azt a kívánságát pedig, hogy a klérus ne politizáljon és az államügyekbe semmi befolyást ne gyakoroljon, csak akkor ismerhetném el logikusnak, ha Bardolff és Eöttevényi – legalább a dolog vallási oldalát tekintve – kommunista lett volna, vagyis a vallást művelt ember részére meghaladottnak, az egyszerű nép részére pedig ópiumnak, azaz károsnak tartotta volna, sőt – de ez már a logikátlanság paroxizmusa [kitörése] – még a trónörököstől is azt kívánta volna, hogy világnézeti szempontból ilyen kommunista legyen.

Aki ugyanis a vallást helyes és jó dolognak tartja, annak nem azt kell kívánnia, hogy a papság ne politizáljon s ne avatkozzék egyáltalán az államügyek vitelébe, hanem könyörögnie kell, hogy minél jobban beleavatkozzék, azaz a politikát és az államéletet minél kereszténybé tenni és minél több evangéliumot belevinni igyekezzék. Aki sokallja a kereszténységet és

az evangéliumot és a sokat belőle károsnak tartja, az magát a kereszténységet és az evangéliumot se tartja üdvösnek. Kivált mikor Ferenc Ferdinánd idejében még olyan keresztény se volt a közélet, mint nálunk közvetlenül a kommunizmus előtt. Hiszen ebben az időben hozták be az állami anyakönyvet és a kötelező polgári házasságot, s akkor parancsolták meg a papoknak, hogy meg ne merjenek senkit esküdtetni a polgári egybekelés előtt, mert a pap és a templom csak utána következhet. Láttuk, hogy akkor még olyan világ volt, hogy Marschall Gottfried, az udvari pap is szükségesnek látta nem katolikus, hanem „tárgyilagos" alapon magyarázni a reformációt és ellenreformációt, mert tudta, hogy másképp nemigen van kilátása főpapi állásra.

És a jó Bardolff még ekkor is sokallja a klérus befolyását, sőt teljesen mentesíteni akarja alóla az államot. Mivel az államot bizonyára csak a rossztól akarta óvni, nem gondolhatunk másra, mint hogy a katolicizmust is annak gondolta. Abban igaza volt, hogy éppen az akkor a mainál sokkal erősebb egyházellenes közvélemény miatt, mikor még Marschallnak (a papnak) a karrierjét is akadályozta a „vakbuzgóság", azaz a szigorúan katolikus álláspont képviselete, a trónörököst ugyanez még népszerűtlenebbé és ellenszenvesebbé tette, mint amilyen egyébként lett volna, tehát az ő „karrierjét" is akadályozta.

Szenvedte is ennek hátrányait szegény Ferenc Ferdinánd éppen eleget, s szenvedi még ma is. Ahogyan népszerűvé tevéssel jutalmazta a sajtó Rudolf papellenességét, úgy bosszulta meg gyűlöletessé tevéssel Ferenc Ferdinánd „klerikalizmusát" és „vakbuzgóságát".

Ámde Ferenc Ferdinánd s általában a Habsburgok nem azért éltek, hogy érvényesüljenek és hogy népszerűek legyenek, hanem hogy elveket képviseljenek, mégpedig önzetlenül, még saját kárukra is. Amire tehát Bardolff figyelmeztette Ferenc Ferdinándot, azt ő úgyis nagyon jól tudta. Egész felesleges volt tehát a figyelmeztetés, sőt sértő, mert azt tételezte fel, hogy ura tetteiben az az irányadó, hogy a közvéleménynek tessék, nem pedig hogy meggyőződését és az igazságot kövesse.

Sértő volt a trónörökösre az ő figyelmeztetése annyiban is, hogy azt hitte, hogy nem azért cselekszik a közvéleménnyel ellenkezőleg, mert elvei vannak, hanem azért, mert nem látja tisztán a helyzetet.

A politika nem más, mint a közügyeknek, az állam ügyeinek intézése. Ebből a papságot kirekeszteni akarni először is ellenkezik az alkotmánnyal és a haladással, mert a közügyek intézésébe még az írástudatlanoknak is beleszólást ad, s csak a büntetett előéletűeket és a prostituáltakat zárja ki belőle. Tehát Bardolff és társainak kívánsága tulajdonképpen a papság gonosztevőkké, vagy legalábbis nem kívánatos tényezőkké nyilvánításával egyértelmű. De a köznek is nagy kárára lenne, mert annak érdeke azt kívánja, hogy elsősorban ne a tudatlanok s ne a gyöngeelméjűek, hanem a nemzet képzettebb és erkölcsileg magasabban álló elemei intézzék az állam sorsát.

Ha pedig valaki éppen ellenkezőleg, az Egyház és a papság iránti tiszteletből van ezen az állásponton és a reverendát akarja megkímélni a politikai szerepléssel szükségképpen együtt járó piszoktól, akkor sincs igaza, mert hiszen éppen azért kívánatos az értékesebb elemek, s elsősorban a papság politizálása, hogy a politika ne legyen olyan piszkos mesterség, mint jelenleg. Jaj ugyanis annak az államnak és az olyan állam polgárainak, ahol a politika piszkos mesterség. Ez a piszok ugyanis elsősorban az alattvalók bőrére megy. Egy állam se engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy éppen a papsága legyen távol a közügyek intézésétől. Azt kívánni, hogy a papság ne politizáljon, vonuljon vissza közügyek intézésétől, azt jelenti, hogy ezt az annyira fontos mesterséget engedjük át az erőszakos, a tülekedő, az erkölcstelen, kétes elemeknek, vagyis azoknak, akik piszkosabbak már úgyse lehetnek.

A papság java nagyon örülne, ha nem kellene politizálnia, mert élete sokkal kényelmesebb és békésebb lenne. Akkor ugyanis a gonoszak, a nagyszájúak nem gyűlölnék annyira, mert nem zavarná kisded játékaikat. De – sajnos – az Egyház sorsát is a politika dönti el, hiszen attól függ, működhet-e az Egyház szabadon, lehet-e az iskolában hitoktatás, sőt még az is, hogy nem tiltják-e meg a papságnak még a reverendaviselést, sőt még a nőtlenséget is,

mert már ez is megtörtént. A politizálás tehát egyenesen hozzátartozik Krisztus parancsához az evangélium hirdetését illetően, mert ha hirdetem ugyan, de behunyom a szememet azok aknamunkája előtt, akik most még csak közvetve bár, de azon munkálkodnak, hogy később majd ne hirdethessem, vagy csak a papság salakja hirdethesse (békepapok), akkor vagy őrült vagyok, vagy lelkiismeretlen.

Ezért még a templomban is politizálni kellene olyan értelemben, hogy a lelkipásztor ott is megmondaná és kötelessége is lenne megmondani, melyik párt az, amelynek programja legközelebb áll a katolikus világnézethez s melyik az, mely legtávolabb, melyikre kell tehát szavazniuk azoknak, akik komolyan katolikusok.

Ez nem politizálás, hanem evangéliumhirdetés, mert az evangéliumot nem ködös általánosságokban kell hirdetni, hanem konkrétan és a hívek viszonyaira alkalmazva. Mit ér, ha dörgök a hitetlenség ellen, de nem nevezem nevén a gyermeket, s mikor a hitetlenség mai, divatos fajtája álnéven itt él közöttünk, én – mert félek a csípős szájától, kíméletlen bosszújától és rágalmaitól – nem leplezem le, nem húzom le róla az álarcot, hanem hagyom a hívek félrevezetését és megtévesztését, mert félek, hogy rám fogják, hogy politizálok.

Magától értetődő azonban, hogy helytelenítjük a papság politizálását akkor, ha olyan politikai harcokba veti magát bele, esetleg talán éppen szenvedélyesen, melyeknek vallási kérdésekkel nincs kapcsolatuk. A papságnak erre is joga van (de erre természetesen nem a templomban), mert hiszen ő is állampolgár, s attól a jogtól, melyet minden napszámosnak megad a törvény, a papot se foszthatjuk meg. Megtilthatja azonban ezt az Egyház, mert neki érdeke, hogy papsága ne elsősorban városa ügyeit intézze, vagy elsősorban földbirtokos legyen, hanem igehirdető és pap. Ha azonban a pap az Egyház ügyeit védi a közéletben, akkor papi működését és kötelességet végez, mikor „politizál".

Bardolff tehát mikor effajta elveit Ferenc Ferdinándnak előadta, csak azt árulta el, hogy az ő lelkivilága az Egyháztól teljesen idegen, sőt vele ellenséges, vagy ha nem, akkor vallásilag annyira műveletlen és naiv, hogy egyenesen kétségbeejtő. A vallás természeténél fogva olyan mérhetetlen fontosságú és sorsunkra oly végtelen jelentőségű dolgokkal foglalkozik, hogy ha hisszük igazságukat, akkor jelentőségben hozzájuk képest még az állam ügyei, sőt világháborúk megnyerése vagy elvesztése is eltörpül. Ezek ugyanis csak a földön, tehát egy megszabott ideig döntik el millió sorsát, a vallási igazságok érvényesülése, megtartása vagy meg nem tartása pedig örökre.

A logika és a józan ész követeli tehát, hogy ezeket még az államvezetés, a faji és nemzeti érdekeknél is előbbre valóknak tartsuk, a gyóntatók szava tehát még az államvezetésben is a legelső legyen előttünk. (Világos, hogy a gyóntatónak e kérdésekben csak akkor van és lehet szava, ha összefüggenek vallási kérdésekkel.) Mikor tehát Bardolff azt ajánlotta a trónörökösöknek, hogy szorítsa szűkebb korlátok közé a gyóntató befolyását, tulajdonképpen azt kívánta tőle, hogy ahogyan ő nem volt az, ne legyen Ferenc Ferdinánd se hívő és logikus katolikus.

Bardolff-fal való viselkedésével Ferenc Ferdinánd azt is bebizonyította, mennyire igyekezett – és sokszor sikerrel – uralkodni magán. Bardolff, mikor Ferenc Ferdinándnak tanácsot adott, egyenesen vallási analfabétának bizonyult. A trónörökös mégis, ahelyett, hogy megszégyenítette volna egyháziatlanságáért, vallási műveletlenségéért és kétségbeejtő logikátlanságáért, nem tört ki, nem is szólt neki semmit, csupán hallgatásával adta tudtára, hogy őket egymástól vallási szempontból egy egész világ választja el, hogy Bardolff nem mondott neki semmi újat és hogy az ő katolicizmusa sokkal alaposabb, logikusabb és fontosabb is, mint Bardolff gondolja.

Hogy Bardolff mindezek ellenére épp oly bizalmasa maradt a trónörökösnek azután is, az viszont azt bizonyítja, hogy Ferenc Ferdinánd mennyire nem volt „vakbuzgó". Mint képviselőjelöltre, nem szavazhatott volna Bardolffra, sőt kötelessége lett volna még abban az irányban is mindent elkövetni, hogy megbukjon (feltéve, hogy ellenjelöltje katolikus szempontból nála többet ért volna), de mint tehetséges és jellemes katonát szerethette és becsül-

hette akkor is, ha vallásilag közönyös vagy tudatlan volt is, mert háborút megnyerni nem katolicizmussal, hanem katonai képességekkel lehet és kell.

Ha két egyforma értékű katonám van s az egyik hívő, a másik hitetlen vagy közönyös, akkor természetesen inkább a hívőt választom, mert annak a becsületességében is jobban bízom és mert a győzelemhez Isten áldása is szükséges. Világos azonban, hogy ha katonára vagy orvosra van szükségem, akkor elsősorban ebbeli képességét, nem pedig a vallásosságát kutatom. Ezért szidta le Ferenc Ferdinánd Hötzendorfi Conradot azért, mert egyik hadgyakorlat alkalmával vasárnap míg ő misére ment, addig ő irodájában dolgozott, vezérkari főnöknek azonban így is megtartotta, mert tehetséges katona volt.

Bardolff emlékirataiból még azt is megtudhatjuk (mi egyébként anélkül is tudtuk), hogy nemcsak Ferenc Ferdinánd, hanem még a felesége se volt „vakbuzgó". Az a rendkívül okos Chotek Zsófia ugyanis, aki állítólag oly szigorú szemmel nézett körül mindig, hogy nem hiányzik-e valaki az istentiszteletről még hétköznap se, egész bizonyosan már az első napokban megállapította Bardolff hitközönyét vagy vallási műveletlenségét (vagy mindkettőt) még akkor is, ha talán a miséken és litániákon udvariasságból mindig ott is volt. Ennek ellenére mégis jólesően említi Bardolff, hogy mikor vőlegény lett, a hercegnő nemcsak szívélyes jókívánságait fejezte ki neki, hanem – különös kitüntetésül – még egy pezsgős palackot is felbontatott a tiszteletére. Mindent vallási szempontból ítélt meg, mint ezt erős hite és logikája megkívánta, de azért nemcsak nem gyűlölte a vallástalant, hanem még külön ki is tüntette, ha egyébként megérdemelte.

Az igazi katolicizmus azonban még a Bardolffoknak is imponál. Ugyanő például így jellemzi Ferenc Ferdinándot: „Stimmungsmensch volt, a hangulatok embere. Állítólag kegyetlen? Nem igaz, csak akaraterős és az ilyen ember nem lehet szentimentális. Nem őszinte? Nem igaz, csupán nem tudott alakoskodni. *Bigott? Nem igaz, ellenben mélyen vallásos.* Nem az volt az ambíciója, hogy kedveljék, hogy „jóságosnak" tartsák, hanem az, hogy tiszteljék". (Eöttevényi, 40. o.)

Említettük, hogy Ferenc Ferdinánd nem volt szentéletű ember, mint II. Ferdinánd, I. Lipót vagy V. Ferdinánd. Neki voltak nagyobb hibái. Borúlátó, bizalmatlan, rendkívül ingerlékeny idegzetű, emiatt sokszor epés és kíméletlen s ugyancsak emiatt határozottan gőgös is. Hibái nem jelleméből, hanem ingerlékeny idegzetéből folytak. Ideges kirohanások voltak ezek, melyek nem tükrözik igazi énjét. Meg is bűnhődött értük eléggé, mert hiszen alig szerette valaki.

Hogy ezzel nem törődött, hanem szinte mesterségesen törekedett arra, hogy ne szeressék, az büszkeség is volt ugyan nála, de kétségtelen, hogy elsősorban mégis önzetlenség. Majdnem minden közszereplőnek az ugyanis a fő baja – s különösen a mi nemzeti hőseinknek volt ez a hibájuk –, hogy cselekedeteik és szavaik fő irányítója a népszerűség. Ez pedig az önzés kétségtelen bizonyítéka, mert az ilyen ember nem a hazát, nem a közügyet, hanem önmagát szolgálja. Ferenc Ferdinánd ezt vetette meg, ez ellen küzdött s így esett az ellenkező túlzásba: a közvélemény tüntető megvetésébe és a népszerűségről való tökéletes lemondásba.

Noha nála itt az erénybe kétségtelenül hiba is vegyült, de vitán felül áll, hogy azért benne is erény volt az erény. Az ember ugyanis (még a Ferenc Ferdinánd-féle ember is, sőt az ilyen talán még jobban, mint a többi ember) kívánja, áhítozza a szeretetet, hisz anélkül nem tud ellenni ember, a beteg idegzete és gőgje miatt sokat szenvedő Ferenc Ferdinánd-féle ember különösen nem. Az emberek szeretetéről való lemondást és a közgyűlöletet tudatosan vállalta tehát Ferenc Ferdinánd, vele a jó ügy érdekében hozott áldozatot, mert hiszen viselkedésével az uralkodók legveszedelmesebb hibája ellen akart védekezni.

Noha megvetette a tömegek tetszését, kétségtelen, hogy éjjel-nappal e tömegek jólétéért és boldogításáért dolgozott. Mert az állandó munka az ernyedetlen tevékenység is Ferenc Ferdinánd kétségtelen erényei közé tartozik. Ez különösen azért emelendő ki nála, mert láttuk, hogy a Habsburgok fő hibája egyébként a passzívság, a kényelmesség, a „quieta non movere"

[feleslegesen nem kell felbolygatni a dolgokat] elve volt. Ezen erényével ismét együtt járt az a hibája, hogy lázas szellemi tevékenységében szokása volt, hogy olyasmit, amit eddig lázasan felkarolt, egyszer csak hirtelen elejtett. Bizonyára azért, mert belátta, hogy nem jó úton járt.

Az önkritika tulajdonképpen dicsérendő és tévedéseket egyébként is csak akkor lehet teljesen elkerülni, ha valaki semmit se csinál. Dédelgetett tervet elejteni még mindig jobb, mintha ahhoz, amit elkezdtünk, akkor is makacsul tovább ragaszkodunk, mikor már mindenki látja, hogy elhibázott.

Ferenc Ferdinánd e „hibája" éppen azt bizonyítja, hogy fő hibája (a makacsság) mégse volt olyan nagyfokú, mint ellenségei állítják, azaz hogy nem volt ostobán makacs. A helyeshez, a jóhoz ragaszkodni ugyanis nem makacsság, hanem állhatatosság, tehát erény. Azt meg viszont éppen ellenségei hangsúlyozzák, hogy mihelyt látta, hogy valami nem jó, mindjárt elejtette. Éles eszét, jó emlékezőtehetségét, eredetiségét és önálló gondolkodását, valamint jó emberismeretét azonban még ellenségei is elismerik, annyira kétségbevonhatatlan. Pedig ezek ugyancsak nagy kincsek egy uralkodóban.

Ferenc Ferdinándot csak azok gyűlölték, akik nem ismerték vagy csak futólag kerülve vele összeköttetésbe, csak ideges kitöréseinek voltak szenvedő alanyai. Mindenki, aki hosszabb ideig volt közelében s így alkalma volt alaposabban megismerni, szerette, dicsérte s azt állította, hogy jó ember volt, sőt barátságos, közvetlen és nyájas is. Mindez világos bizonyítéka annak, hogy nem rossz ember volt, hanem csak ideges és nem annyira tökéletes, hogy ennek megnyilvánulását meg tudta volna akadályozni, illetve hogy ezt mindig meg tudta volna, mert láttuk, hogy igen sokszor erre is képes volt.

Ferenc Ferdinánd „magyarellenessége"

Külön meg kell azonban vizsgálnunk Ferenc Ferdinándot egy nagy s nálunk különösen kiélezett állítólagos hibája, a magyarellenesség tekintetében. Ferenc Ferdinánd sokszor tett magyarellenes megjegyzéseket, de mindig csak akkor, ha valamiért bosszankodott, ezek pedig igazi érzelmei eldöntésére nem alkalmasak. Hiszen ilyenkor Ferenc József-ellenes megjegyzéseket is bőven tett, nemcsak magyarelleneseket. Különösen a magyar nyelvre voltak félig tréfás, félig bosszankodó megjegyzései, hogy milyen nehéz, milyen furcsa nyelv és hogy ő már húsz éve gyötrődik vele s mégse tudja megtanulni stb. Ámde ez inkább a nyelvek tanulásában való tökéletlenségéhez tartozik. Barátságtalansága szintén nem a magyarokkal szemben nyilvánult meg s csak az imént láttuk, hogy tulajdonképpen nemes indítékai voltak. Magyar tanítója, Lányi püspök szerint – Eöttevényi mondja – nemcsak mint ember volt jó, hanem a magyarokat is szerette, magyarul is szívesen beszélt és tudott is nyelvünkön beszélni.

Eöttevényi Ferenc Ferdinánd „magyarellenességét" elsősorban történettanárának, Kloppnak tulajdonítja, akiről Marschall, az említett papi nevelő azt mondta, hogy „feketébb" volt, mint ő, sőt mint a főherceg udvarába járó összes papok együttvéve. Ez szégyen volt, nem ugyan Kloppra, hanem Marschallra s – ha ugyan igazat mondott – a főherceg udvarába járó összes papra együttvéve. (Az is jellemző, hogy maga Marschall „püspök" is, akár a kommunisták, a katolikus mivoltot „feketeségnek" nevezi.) Ámde a katolikusságból még egyáltalán nem következik a magyarellenesség, sőt, ha tetszik, még a „feketeségből" se. Nem következik ez még az osztrák katolikusságból se, pedig Klopp nem osztrák, hanem birodalmi német volt, tehát nem is nevelkedhetett magyarellenességen, hiszen a birodalmi németeknek alig volt kapcsolatuk magyarokkal.

Egyébként Kloppnak számtalan híres műve van, melyeket mind adatainak gazdagsága, mind rendkívüli alaposssága, mind legideálisabb katolikus szelleme miatt, mely áthatja őket, élvezet olvasni, de mindenki láthatja, hogy ott magyarellenességnek nyoma sincs. Az igazi katolikus szellemmel nem is egyeztethető össze a fajgyűlölet.

A protestáns és szintén birodalmi német történelmi művekben sűrűn van magyargyűlölet, illetve megvetés, még akkor is, ha azok a magyarok, akikről szó van, protestánsok, de Klopp műveiben nincs. Schiller nyíltan a protestánsok mellett van a 30 éves háborúban, de a protestáns ügy támogatására beavatkozó Rákóczi Györgyöt megvetéssel mégis „Barbarenkönig"-nek [barbár királynak] nevezi. Klopp sohase ragadtatja magát ilyen megvető kifejezésre még a kedves Habsburg-császárát Magyarországnak a török alól való felszabadításában akadályozó és még Rákóczi Györgynél is sokkal alantasabb jellemű Thökölyvel szemben se.

Annyi tény, hogy Ferenc Ferdinánd egységes hadsereget akart s Magyarország önállóságát és Ausztriával való egyenjogúságát nem vette oly megnyugvással tudomásul, mint Ferenc József a kiegyezés után már tudomásul vette. De ehhez nincs szükségünk bűnbakul Kloppra, hiszen a birodalom egysége és erőssége érdekében minden közös hadseregbeli tisztnek ez volt a véleménye.

Ez nekünk természetesen nem tetszik és nem is tetszhet, de ne feledjük, hogy Ferenc Ferdinánd személyében egy olyan Habsburggal van dolgunk, akit azért nem neveltek magyarabb szellemben, mert mikor nevelték, még senki se gondolhatott arra, hogy még trónra is kerülhet. Ne feledjük, hogy nem is került oda soha. Ferenc Ferdinánd magyarpártisága vagy magyarellenessége tehát tulajdonképpen csak elméleti jellegű, gyakorlati jelentősége egyáltalán nincs.

Mivel ma már egy uralkodó közel se olyan mindenható, mint régen volt, sőt Ferenc Ferdinánd idejében még annyira se volt az, mint jelenleg, mert akkor még nem voltak divatban a diktatúrák s akkor még a népképviseletet komolyan vették, alapos okunk van feltenni, hogy ha trónra jutott volna, Ferenc Ferdinánd se lett volna „magyarellenes" vagy nem sokáig lett volna az, mert a nemzet akaratában és erejében olyan kőfalba ütközött volna, amely elől meg kellett volna hátrálnia még akkor is, ha nem éppen az imént emeltük volna ki azt a „hibáját", hogy legkedvesebb eszméit és terveit is elfelejtette, ha látta, hogy hibázott és meg nem valósíthatók.

Csak a még felelőtlen Ferenc Ferdinánd volt tehát – *ha ugyan volt* – magyarellenes és ebből egyáltalán nem következik, hogy a tényleges hatalomhoz jutott Ferenc Ferdinánd is az lett volna. Ha pedig igen, akkor még mindig gondoskodhattunk volna arról – megvolt hozzá a módunk, nem volt diktatúra –, hogy ne legyen az. Annak ugyanis egyáltalán nincs semmi nyoma, hogy diktatúrát tervezett volna. Ellenkezőleg: Tisza Istvánnal szemben az általános szavazati jog híve volt.

A mondottakkal egyúttal Ferenc Ferdinánd föderációs terveire, a monarchia szlávjainak nagyobb szerephez való juttatására és kettős (német és magyar) monarchia helyett egy hármas (német-magyar-szláv) birodalom alakítására vonatkozó eszméire is megadtuk a választ. Hiszen ez se függött egyedül csak tőle, hanem tőlünk is. Láttuk, hogy tervezte ezt és bele is egyezett már ebbe még olyan „magyargyűlölő" is, mint amilyen Kossuth Lajos volt. Igaz, hogy tőle is zokon vette akkor a nemzet, de ma már nem veszi tőle zokon, sőt jövőbe látását és lángelméjét éppen ebben fedezi fel legjobban. Ámde ha Kossuthban ez lángelme, miért csökönyös magyargyűlölet ugyanez Ferenc Ferdinándban? És ha Kossuthtól nem vesszük zokon az ősi magyar alkotmánnyal való ezt a gyökeres szakítást és Magyarország területi integritásáról való ezt az elképesztő lemondást, miért botránkozunk meg ugyanezen annyira akkor, mikor ezt a közismert „magyargyűlölő" teszi, illetve tervezi, aki akkor még nem is tett esküt a magyar alkotmányra és Magyarország területi épségére?

Ez a terv kétségtelenül Ferenc Ferdinánd éles eszét, nagy koncepcióját és jövőbelátását bizonyítja, mert ma már bizony bajos Magyarországot a régi alakjában fenntartani próbálni, és ha a régi már idejét múlta és tarthatatlan, akkor úgy kell segítenünk a bajon, ahogy tudunk és ha a régi monarchia területén nemcsak a németekkel, hanem még a szlávokkal, sőt esetleg még a románokkal is osztoznunk kellett volna, még mindig jobb lett volna, mint a trianoni állapot.

De ismétlem: ha lett volna hozzá elég erőnk (s akkor talán még volt is), akkor a tervet úgyis meg tudtuk volna akadályozni, ha csakugyan oda jutott volna a dolog, hogy meg is va-

lósuljon. Pedig ez Ferenc Ferdinánd trónra jutása esetén is nagyon kétséges, hiszen nem mindent valósít meg az ember, amit tervez, sőt nem is próbál abból mindent megvalósítani. Azt azonban, hogy a nemzetiségeknek idővel jogokat kellett volna adnunk, egész kétségtelen. Az idő úgyis ilyen irányba haladt, az igazság és méltányosság is ezt kívánta s ezt már a 48-as Szemere se győzte eleget hangsúlyozni Naplójában. Ferenc Ferdinánd száz évvel később élt, mint a 48-as, sőt köztársasági Szemere, s állítólag magyargyűlölő is volt s neki mégis olyan megbocsáthatatlan bűne az, amit már Szemere se utasított vissza?

Hogy mennyire nem magyargyűlölete az igazi oka Ferenc Ferdinánd nálunk való példátlan népszerűtlenségének, hanem elsősorban katolicizmusa, azt Klopp-pal való kapcsolatba hozásánál is jobban bizonyítja vele szemben Rudolfnak, a másik trónörökösnek a nagy népszerűsége, mely ma egy század múlva nincs már ugyan meg, de viszont ellenszenvbe azóta se csapott át. Pedig Ferenc Ferdinánd erkölcsös életével szemben ugyancsak bele lehetne kapaszkodni Rudolf elfajult erkölcsi életébe s Ferenc Ferdinándnak a Rudolféval annyira ellenkező szerelmi regénye is ok lehetne a közvélemény rokonszenvére. Mivel azonban Rudolf az egyházellenes Menger és Brehm hatása alatt állt, Ferenc Ferdinánd pedig a papoknál is „feketébb" Onno Kloppé alatt, ez olyan megbocsáthatatlan tehertétel, hogy mégis Rudolf lett a népszerű s Ferenc Ferdinánd a gyűlölt.

Pedig rámutattunk már, hogy ami a lényeget illeti, Rudolf is volt olyan magyarellenes, mint Ferenc Ferdinánd. Láttuk, hogy neki is voltak szlávpártoló eszméi s tervei, ő is jobb szeretett volna egységes monarchiát és hadsereget, sőt láttuk, ő még szükség esetén a népképviselet, a parlamentarizmus félrelökésére vonatkozólag is kinyilvánította szándékát, míg Ferenc Ferdinánd ilyen messzire sohase ment el még tervezgetésben se. Rudolf ugyanis, mint vallástalan ember, a politikában szükség esetén az esküszegést is megengedettnek tartotta, míg Ferenc Ferdinánd nyilván kimondta, hogy „ő csak egyszer esküdött életében (a gyermekeire vonatkozó trónlemondást értette) és amire megesküdött, azt meg is fogja tartani". (Eöttevényi, 162. o.)

Ezért aztán Eöttevényi is szükségesnek tartja kiemelni, hogy „Rudolfot (egy Szepshez írt és ez utóbbitól később közzétett levele) másnak mutatja, mint ahogyan őt a magyarok romanticizmusa képzelte". (Eöttevényi, 45. o.) De vajon mi lehet az oka, hogy „a magyarok romanticizmusa" éppen az alkoholistává és morfinistává lett, Vecserával züllő, házasságtörő, idegroncs trónörököst vette körül, ellenben az erkölcsös életű, még szerelmében is szigorúan erkölcsös, önmegtartóztató életű másik trónörökösnek csak gyűlölettel adózott?

Másban nem láthatjuk a különbség okát, mint hogy egyik Kloppra hallgatott, a másik pedig Brehmre. Egyik a papok „uralma" alatt állt, a másik a papokat gúnyolta. A közelebbi ok pedig az, hogy Rudolf barátkozott a zsidó sajtóval, sőt elvei is egyek voltak vele, míg Ferenc Ferdinánd megvetését mutatta iránta s olyan vakmerő volt, hogy ezt még hirdetni is merészelte. Azért kellett gyűlöltté válnia, mert a közvéleményt – kivált akkor még – teljesen ez a sajtó vezette járszalagon [pórázon].

Említettük, hogy Ferenc Ferdinánd katonai irodájának vezetője, Bardolff, emlékiratokat adott ki. Osztrák ember volt, emlékiratait németül írta, Ausztriában adta ki és ráadásul a monarchia felbomlása után. Semmi oka se lehetett tehát arra, hogy a magyarokról politikából kedvezőbben nyilatkozzék, mint ami a meggyőződése volt. Viszont Ferenc Ferdinánd e legbensőbb munkatársának és bizalmasának véleményét, akivel politikailag annyira egyetértett, hogy még hitközönyösségét is elnézte neki, bátran egynek vehetjük Ferenc Ferdinándéval. Ez a Bardolff a 19. gyalogezredben volt zászlóaljparancsnok, melynek legénysége Győr környéki magyarokból állott.

Eöttevényi azt írja (152. o.), hogy „Bardolff igen szép emléket állít memoárjában a magyar katonának. Kifejti, hogy az kötelességtudó, lelkesedő és vállalt feladata végrehajtásában (Eöttevényi azt írja, hogy végrehajtásánál) semmiféle akadályt nem ismer. Feljebbvalója iránt mindenkor lojális, úgyhogy neki abban az esztendőben, amíg magyar katonái között volt,

egyetlen egyszer sem volt oka, hogy haragudjék rájuk és ugyanezt tapasztalta a magyar katonák részéről a háborúban is. (A 19. gyalogezrednél békében, 1913-ban volt.) De a vezető rétegben, mely szerinte az első alkalmat megragadja ahhoz, hogy maga között magyarul beszéljen, az idegen nem érezheti jól magát, mivel mintegy alacsonyabbrendűséget kell felfedeznie magában, amiért nem érti, mit beszélnek körülötte. Olyanfajta érzés ez, mint amikor a gyalogos tiszt a huszárok közé kerül, vagy a csapattiszt a vezérkariak közé. A bajtársiasság udvariassági szabályait megtartják ugyan, de igazi, közvetlen melegség nem érezhető közöttük."

Emlékszünk, ennek éppen az ellenkezőjét állapította meg Földi János a várfogságban, hogy ti. a magyar annyira alkalmazkodik az idegen nyelvűekhez, hogy ha csak egy van köztük idegen, akkor már mindegyik annak a nyelvén beszél, hogy kedvében járjon.

Az egyik állítás nem cáfolja a másikat s nincsenek ellentétben egymással. Amit ugyanis Földi megállapít, abban olyan magyarok alkalmazkodnak beszédükben az idegenhez, akik rangosabbak, többek, mint az az idegen (például Földi egyenesen szánandó sáncos foglyokat emleget, akik kedvéért a magyar baka csehül vagy németül beszél). Bardolff pedig – s látjuk majd, hogy Ferenc Ferdinánd is – azt kifogásolja, hogy a magyar akkor öntudatoskodik, mikor az idegen feljebbvalója, ő maga pedig többséget alkot.

Mind a két esetben a magyar büszkeség nyilvánul meg. Ha trónörökös (Ferenc Ferdinánd) vagy zászlóaljparancsnok (Bardolff) az az idegen, aki magyarul nem ért vagy nehezen beszél, akkor azért se beszél a kedvéért németül a magyar, s érezteti vele, hogy itt a magyar, nem pedig ő van itthon. De ha egy szegény ördög, például egy sáncos az az idegen, annak a kedvéért a magyar idegenre fordítja a szót, mert ez nem megalázkodás részéről, hanem éppen ellenkezőleg: leereszkedés. A magyar szívesen leereszkedik, de meg nem alázkodik. Ezt érezte meg Bardolff és Ferenc Ferdinánd a magyarok társaságában s ezért tartotta viselkedésüket mindkettő magára sértőnek.

Bardolff tehát azt mondja, hogy a magyar értelmiség nagy hibája ez a (ha nem is büszkeség, de öntudatos) felsőbbrendűségi érzés. Senki se érzi ugyanis magát szívesen alsóbbrendűnek s kivált nem egy zászlóaljparancsnok vagy egy tehetsége miatt is méltán önérzetes trónörökös. De, mint láttuk, még egy alázatos kapucinus szerzetes se (Lichtenecker), ha németnek tartja magát, tehát egy százmilliós nép tagjának, mely nemcsak tízszeres száma, hanem hatalma, gazdagsága és kultúrája miatt is méltán büszke.

Egészen Ferenc Ferdinánd szájából beszél aztán Bardolff, mikor „nagyon hibásnak tekinti a (magyar) politikai életet, amely sokszor üresfejű embereket szónoki képességük miatt vezető álláshoz juttat. Hibás a sajtó is, amely (Eöttevényi azt írja, hogy „amelyik") sokszor erősen zsidó befolyás alatt ok nélkül kifejleszti a magyarokban a saját maguk iránti (Eöttevényi azt írja, hogy „szembeni") túlzott elfogultságot".

Látjuk tehát, hogy Ferenc Ferdinánd (illetve Bardolff) nem a magyarságot gyűlölte, hanem azt, ami bennünk csakugyan rossz és gyűlölnivaló, s ez annyira igaz, hogy olvasói kegyének elvesztése miatt rettegve bár, de még Eöttevényi se tudja megállni, hogy meg ne jegyezze, hogy itt irányunkban „a kritika némi jogosságát nem lehet tagadásba vennünk".

Ferenc Ferdinánd „magyargyűlöletével" kapcsolatban az jut eszünkbe, amit történelmünk folyamán annyit hangsúlyoztunk, hogy ti. milyen túl nagy urak voltunk mi mindig, s nem az volt a bajunk, hogy elnyomtak bennünket, hanem hogy túlságosan is szabadok, túlságosan is nagy urak voltunk.

Ferenc Ferdinánd ellenszenve irántunk legelőször ekkor ébredt fel, mikor Sopronban szolgált a Nádasdy-huszároknál. Ez közös hadseregbeli ezred volt ugyan, mint a 19-es, de magyar, s tisztikara többnyire mágnás és dzsentri-fiúkból állott. Ezek bizony a tiszti étkezőben nem nagyon vették tudomásul, hogy a trónörökös iránti tiszteletből, míg jelen van, németül kellene vagy illene beszélniük. A trónörökös ezt személye iránti tiszteletlenségnek vette. Azt hitte, hogy az ő tüntető negligálása akar lenni, vagyis köztük ő is azt az alsóbbrendűségi érzést érezte, amit Bardolff. Mivel jellegzetes katonalélek volt, katonás engedelmességhez

szokott, világos, hogy nem tetszett neki, s a dolog nem járult hozzá, hogy a magyarokat megszeresse. Ellenkezőleg, azt eredményezte, hogy távolodott tőlük.

Igaz, hogy neki úgy kellett volna felfognia a dolgot, hogy ő épp úgy magyar, mint német, tehát előtte magyarul beszélni nem sértés és nem személye lekicsinylése. Ámde említettem, hogy őt nem trónörökösnek nevelték (hisz fiatal korában javában élt még Rudolf) s így idő kellett volna, míg magyarul tökéletesen megtanul és az új hivatásával járó gondolkodásmódot és érzelemvilágot megszokja. Ehhez bizony a Nádasdy-huszárok büszkeségükkel és tapintatlanságukkal nem hozzájárultak, hanem éppen meghiúsították. Nemcsak ennyi történt ugyanis, hanem több is.

Azok a soproni magyar tisztek még olyfajta nótákat is énekeltek jelenlétében, hogy „Bécs várában sír a német...", sőt ha valamelyiküket jól leszidta valami szolgálati hanyagságért (említettük, hogy nála nem volt ritkaság), akkor az illető még nemegyszer azt is megtette, hogy állítólag bújában, de valójában bosszújában még a Kossuth-nótát is elhúzatta a cigánnyal. Ezt ugyan nem a trónörökös jelenlétében, de természetesen voltak, akik siettek tudtára adni. Így kibabráltak tehát vele a magyarok, s ráadásul büntetlenül. Világos, hogy így ő csak még jobban meggyőződött arról, hogy a magyarok túl féktelenek, túl szabadosak, a tekintélyi elv túlságos megvetői, szóval nagyobb urak, mint a birodalom üdve megengedhetné.

S ezt lépten-nyomon kellett tapasztalnia. Eöttevényi szerint (36. o.) Tisza István ellen egyszer így tört ki: „Ha ez a Tisza Bécsbe jön, akkor mindenki hasra vágódik előtte."

Tehát Tiszára ismét csak azért haragudott, mert a kelleténél is nagyobb tekintélynek, úrnak találta, aki előtt szintén alsóbbrendűségi érzése volt. Ő nem akart hasra vágódni előtte, mint mások. De tudjuk, hogy túlságos autokratasága miatt mások is haragudtak Tiszára, haragudtak rá magyarok is és elsősorban azok. Nem is csoda, hiszen még a gyorsvonatnak is „hasra kellett vágódnia előtte", mert mikor elkésett, gőgjében, elbizakodottságában törvényellenesen azt is megállította. Ezért gyűlölte – míg élt – itthon is mindenki és ez elítélendő tulajdonsága – sajnos – az igazság bizonyos látszatát adta annak a forradalomnak, mely uralmát – s vele sajnos az országot is – elsöpörte. Ferenc Ferdinánd ellenszenve tehát nemcsak a benne is meglevő, a Tiszáéhoz hasonló autokrataság, hanem egyúttal az igazságosság és a visszaélések kiküszöbölésére való dicséretes törekvés megnyilvánulása is volt.

Mikor Bécsben Christea, román püspököt fogadta, azt üzente neki, hogy mellékajtón menjen be hozzá, mert ő körül van véve magyar kémekkel. (Eöttevényi, 171. o.) Ferenc Ferdinánd tehát *félt* a magyaroktól s ez megint csak újabb bizonyíték arra, hogy olyan nagy uraknak tartott bennünket, hogy velünk szemben magát tartotta a gyöngébb félnek.

E román vezető férfiaknak kihallgatásuk alkalmával panaszkodott, hogy románul sajnos nem tud, pedig könnyen meg tudta volna tanulni, mert nagyon hasonlít a latinhoz és az olaszhoz, de a magyar nyelvvel már 40 éve kínlódik s még most se sikerült neki megtanulnia.

Ez ismét csak azt bizonyítja, hogy a főhercegnek minden magyar-ellenszenve ellenére is *kellett* magyarul tanulnia (míg románul nem). És ha 40 évig nem ment a fejébe, akkor még azon túl is kellett tanulnia, tehát megint csak a mi függetlenségünk és úr voltunk bizonyítékát kell látnunk benne. Mint látható, a természeténél fogva gőgös Ferenc Ferdinánd is csak ezt látta benne.

Eöttevényi közli Ferenc Ferdinándnak Széll Kálmán akkori magyar miniszterelnökhöz intézett leveleit, melyekben valósággal könyörög neki, hogy házassága ügyében álljon az oldalára. Ilyen kicsiny volt tehát egy trónörökös, még akkor is, mikor már közelebb állt a negyvenhez, mint a harminchoz, s ha annyira erélyes, tehetséges, sőt autokrata hajlamú volt is, mint Ferenc Ferdinánd s ilyen nagy úr egy magyar miniszterelnök! Még könyörögnie is kellett a magyaroknak. Mindenesetre jellemző bizonyíték a magyarok elnyomására a Habsburg dinasztia alatt!

Ferenc Ferdinánd nemcsak ha hivatalos képviselet ügyében utazott, hanem még akkor is, mikor egészsége visszaszerzése érdekében utazott keletre, még ha csak néhány tagú is volt, mindig kellett magával vinnie magyart is a kíséretében.

Méltán háborodhatott fel és érezhette magát alacsonyabb rendűnek, mikor szentpétervári útjára magyar kísérőjéül a hozzá hasonlóan katolikus gondolkodású gróf Zichy Jánost választotta, a magyar miniszterelnök pedig – ugyanaz, akinek házassága ügyében könyörgő leveleket írt, tehát megalázkodott előtte – elérte a királynál, hogy mégse mehetett vele Zichy, mégpedig azon a címen, mert nem kormánypárti, hanem ellenzéki (néppárti) volt.

Ilyen keserű labdacsokat lenyelni még akkor is megalázó lehetett, ha a dologról senki se tudott volna. Ő azonban Zichyt e szerepre már megkérte, az el is fogadta s utána szégyenszemre kellett tudtára adnia, hogy mégse mehet, mert neki nincs akkora hatalma, hogy megszabhatná, ki menjen vele, hanem ezt a *magyar miniszterelnök* szabja meg.

Ferenc Ferdinánd ellenszenvének magyarázataként tehát ezeket a tűszúrásokat és megaláztatásokat is tekintetbe kell venni, ha a magyar politikai életre és szereplőire tett csípős megjegyzéseit elolvassuk. Nem annyira magyargyűlölet volt ez, hanem egy ideges, impulzív, érzékeny, sőt büszke embernek a megaláztatások elleni reakciója.

De ezenkívül még Ferenc Ferdinándnak az egyházellenes szabadkőművesség, az ügyvédek és végül a zsidók elleni ellenszenve is igen nagy szerepet játszott – még Eöttevényi szerint is (195. o.) – állítólagos magyarellenes felfogásában. Mert Eöttevényi elismerése szerint is mind a három elem túl nagy szerepet játszott akkor a magyar közéletben és a politikában. Az állítólagos magyarellenesség tehát tulajdonképpen szabadkőművesség, ügyvédellenesség és zsidóellenesség volt. Hogy Ferenc Ferdinánd felfogása e tekintetben is mennyire okos és helyes volt, azt azóta az események ugyancsak bebizonyították. Hisz végeredményben az akkori magyar politizálás vetette el a csíráját a csakhamar bekövetkezett Trianonnak.

Ezenkívül ne feledjük el azt se, hogy Eöttevényi, bár dicséretesen törekszik a tárgyilagosságra és lényegében elfogulatlan is marad, de ő maga mégis egészen Habsburg-ellenes beállítottságú ember. Elárulja például, hogy fiatal korában Thaly Kálmánnal barátkozott s annak hatása alatt állt. Thaly Kálmán pedig tudvalevően a képelhető legnagyobb szélsőséget jelenti a Habsburg-ellenes magyar történeti felfogásban.

Eöttevényi a művét öreg korában írta s meg is látszik, hogy azóta megjött az esze és sokkal tárgyilagosabb, mint volt fiatal korában. De hogy gyökeresen nem változott meg, az ebből a művéből is világosan észrevehető.

Ha tehát Eöttevényi sok hímezés-hámozás után bár és sok, éppen az ellenkezőt bizonyító adat felhozása után, de mégiscsak megállapítja Ferenc Ferdinándról, hogy magyargyűlölő volt, az még nem bizonyítja, hogy csakugyan az is volt. De ha csakugyan az is lett volna, a Habsburgok javára akkor is felhozhatjuk, hogy akkor nem Ferenc *Ferdinánd* számított, hanem Ferenc *József,* hisz – mint láttuk – még a románok vezető férfiait is csak titkos hátsó lépcsőkön merte magához hívni, annyira nem ez a magyarellenes Habsburg volt az úr, hanem Ferenc József *és vele a magyarok.*

Ferenc József annyira nem volt magyargyűlölő, hogy mikor a román egyetemi hallgatók a románság magyar elnyomása ügyében a kilencvenes évek elején kiáltványban fordultak a művelt világ ifjúságához s ezt a kiáltványt egy küldöttségük át akarta adni Ferenc Józsefnek is, de nem mint magyar királynak, hanem mint osztrák császárnak, Ferenc József, mint osztrák császár, akihez pedig – mint láttuk – akárki bejuthatott, aki ezt kérte, ő sem volt hajlandó fogadni a küldöttséget, s mikor a küldöttség erre memorandumát írásban adta át a kabinetirodának, Ferenc József ezt az írást áttetette *a magyar miniszterelnökséghez,* amely aztán hazaárulásért eljárást indított az aláírók ellen s államfogházra ítélte őket, melyet ki is töltöttek. Ferenc József tehát még kegyelmi jogát se volt hajlandó gyakorolni érdekükben. (Eöttevényi, 168. o.)

Olyan urak voltunk tehát mi a Habsburgok monarchiájában, hogy egy kissé még sok is volt a jóból, mert később, a trianoni állapotok alatt bizony jobb lett volna részünkre, ha nem lettünk volna olyan nagy urak és ezek a románok kegyelmet kaptak volna.

Ferenc József annyira mellettünk állt a nemzetiségi kérdésben, hogy mikor Christeát a románok püspökké választották, még a megerősítést is csak hosszas ellenállás után tudták tő-

le kicsikarni. (Eöttevényi, 170. o.) De Ferenc Ferdinándnak a nemzetiségek iránti nagyobb megértése és ebben a tekintetben az akkori magyar felfogástól való különbözősége se jelent mindenképpen magyarellenességet. Hiszen most említettük, hogy ma már nálunk is mindenki azt tartja, hogy jobb és okosabb lett volna a Ferenc Ferdinánd-féle nemzetiségi politika. Ferenc Ferdinánd ebben is csak nagystílű és jövőbe látó államférfinak bizonyult, nem pedig magyarellenesnek.

Furcsa, hogy köztünk, magyarok között, a trónörököst úgy rágalmazták, mint a magyarokkal szemben a nemzetiségek barátját, Boszniában pedig megölték a szerbek, mint a szerbek ellenségét. „Tény – mondja Jovan Jovanovic, volt bécsi szerb követ –, hogy Ferenc Ferdinándot, mint a szerbek ellenségét ismerték ott lent." (Eöttevényi, 328. o.) A büntetőtárgyaláson is – lenéző, megvető elnevezéssel – a szerb gyilkosok úgy emlegették a meggyilkolt trónörököst, hogy a „svaba" (a sváb). (Eöttevényi, 345., 347., 348. o.) Itthon tehát az volt a baj, hogy szerette a nemzetiségeket, a nemzetiségek közt pedig az, hogy nem szerette.

Ferenc Ferdinánd halála

Bámulatos az a végzetszerűség, melynek közepette a trónörökös pár halála történt. Szinte kézzel lehet tapogatni ezt a végzetszerűséget, azaz hogy Isten szánta neki eleve ezt a sorsot. Két lövést adnak le: az egyik a trónörökös ütőerét szakítja szét, a másik a feleségéét, mindkettő azonnali halált okozott. Ráadásul gróf Harrach Ferenc az autó hágcsóján állt, hogy testével védje a bent ülőket, de a lövések nem onnan jöttek, ahol állt, hanem az ellenkező oldalról.

Előzőleg már bombát is dobtak rájuk, de ez nem okozott kárt bennük, de mivel Merizzi alezredes ekkor megsebesült s utána a trónörökös meglátogatta a helyőrségi kórházban, ez útjuk közben érte őket a halálos lövés. A trónörököst próbálják lebeszélni, de hiába. Utána legalább a feleségét, de azt is hiába.

Ez utóbbi barátságos, mégis határozott hangon így válaszolt Morseynak: „Amíg a főherceg a mai nap folyamán a nyilvánosság előtt mutatja magát, el nem hagyom." (Eöttevényi, 339. o.)

Az is megrendítő, hogy haláluk pontosan ugyanazon a napon történt (június 28-án), amikor (14 évvel előbb) Ferenc Ferdinánd esküt tett, hogy gyermekeit illetően lemond a trónról. De a két fontos eseménynek nemcsak a napja, hanem *még az órája is egyezik*.

„A trónörökös elutazását megelőző tíz napon keresztül minden este egybegyűjtötte kastélya egyik termében családját s ő maga a következő imádságot mondta el, melyet a család tagjai utána mondtak. A német nyelvű imádság magyar fordításban így hangzik: Én Istenem, Iránted való szeretetből szívem mélyén megbocsátok mindazoknak, akik engem bármikor is megsértettek. Kezedből a halált is elfogadom, ahogyan azt akarod, ahol azt akarod és amikor akarod." (331. o.)

Mikor Bécsben boszniai útjára indulóban a pályaudvarra hajtatott, a lovak olyan nyugtalanul viselkedtek, hogy a kocsis alig tudta őket megfékezni. A pályaudvaron szalonkocsija villanyvilágítása elromlott. Megcsinálni már nem lehetett, várni se, s ezért (az esti órákban volt az indulás) gyertyákat helyeztek el benne. A belépő főherceg kedvetlenül ezt mondta: „Úgy érzi magát az ember, mintha kriptába lépne!"

Ferenc Ferdinándot több oldalról is figyelmeztették a veszélyre, mely Boszniában vár rá, tehát tisztában volt a helyzettel.

Mikor azt kérdezték tőle, hogy Ferenc József megparancsolta-e neki a leutazást, ezt felelte: „Nem parancsolta meg, hanem ez volt a kívánsága s ezek után okvetlenül leutazom nemcsak azért, mert ő az én legfelsőbb haduram, hanem azért is, mert ő a császári ház feje." (Eöttevényi, 354. o.)

Tanulhattak volna tőle felsőbbség iránti tiszteletet, engedelmességet, meg önfeláldozást és önzetlenséget is azok a magyarok, akiknek mindezek megtanulására annyi szükségük lett

volna ma is, de akik tanulás helyett csak leckéket lettek volna hajlandók adni trónörökösüknek, tisztelet helyett pedig csak gyanúsítást és gyűlöletet. Lám, a gőgös Ferenc Ferdinánd (mert hiszen még én is elismerem, hogy gőgös volt) egyenesen példát adott az engedelmességre, tehát az alázatosságra.

Hogy Ferenc Ferdinánd mennyire bátor, önzetlen, s kényelmével, sőt életével nem sokat törődő igazi férfi volt, azt megtudhatjuk bizalmasának, gróf Zernin Ottokárnak az emlékirataiból is. Azt írja, hogy mikor Ferenc Ferdinánd XIII. Alfonz spanyol király koronázására Madridban volt 1902-ben, a díszmenetben egy orosz nagyherceg volt a kocsitársa. Bár értesülése volt arról, hogy nagyherceg ellen merényletet terveznek, mégse tett semmi lépést se arra, hogy a beosztást megváltoztassák s ne a nagyherceggel kelljen egy kocsiban ülnie. (Merénylet ugyanakkor nem a nagyherceg, hanem a spanyol király ellen történt.)

Hötzendorfi Conrad is előre megérezte a szerencsétlenséget. A feleségének küldött június 26-i levelében azt írta, hogy „nem voltam képes lelki nyugalmamat megtalálni. Olyan különösen éreztem magamat, mintha valami rettenetes, mintha valami igen szomorú dolog fenyegetne". (Eöttevényi, 334. o.) Utólagos belemagyarázásról nem lehet szó, mert a levél két nappal a szarajevói tragédia előtt kelt.

Egyenesen elképesztő azonban Lányi Józsefnek, a trónörökös volt magyar tanárának, felszentelt püspöknek és nagyváradi kanonoknak az esete, melyet szintén Eöttevényi közöl (333-334. o.) s melynek valóban megtörtént voltát a püspök testvére előttem is megerősítette:

„1914. június 28-án reggel fél négy órakor – annak a napnak hajnalán, amikor délelőtt a trónörökös párt meggyilkolták – nyomasztó álomból riadt fel. Azt álmodta, hogy a reggeli órákban íróasztalához lépett a beérkezett posta elolvasása végett. A levelek között legfelül feküdt egy fekete keretes, Ferenc Ferdinánd fekete pecsétjével és címerével ellátott levél, melynek a trónörököstől eredő kézírását is nyomban megismerte. Amikor kinyitotta a levelet, akkor a papíron, mint egy képes levelezőlapon, égszínkék tónusban tartott képet vett észre, mely egy szélesebb utat és egy szűkebb utcát ábrázolt, ahol a trónörökös és felesége egy autóban ült, velük szemben egy tábornok, a sofőr mellett pedig egy katonatiszt. Az út mindkét oldalán nagy néptömeg volt látható. Egyszerre két fiatal suhanc ugrott elő és a fenségekre lőtt. Ezt ábrázolta a kép. Az álomban elolvasott levélnek tartalma pedig szó szerint a következő volt: Ew. Bischöfliche Gnaden! Lieber Dr. Lányi! Teile ihnen hiermit mit, dass ich heute mit meiner Frau in Sarajevo als Opfer eines Meuchelmordes falle. Wir empfehlen uns ihren frommen Gebeten. Herzlichtst grüßt Sie ihr Erzherzog Franz. Sarajevo, 28. Juni 1914. 1/2 4 Uhr Morgens. [Püspöki kegyességed! Kedves Dr. Lányi! .....… ezzel, hogy ma a felségemmel Szarajevóban gyilkosság áldozataivá váltunk. Ajánljuk magunkat kegyes imáikba. Szívélyes üdvözlet Ferenc főhercegnek. Szarajevó, 1914. június 28. reggel fél 4.] Tehát a főherceg ebben a levélben a püspöknek előre bejelentette volna a merényletet és arra kérte, imádkozzék lelki üdvükért."

„Egész testében remegve és a sírást nem bírva visszafojtani ugrott ki ágyából a püspök. Megnézte az órát. Hajnali fél négyet mutatott. Azonnal az íróasztalához sietett – ezt a püspök a leghatározottabban és a legkomolyabban állítja – és nyomban leírta mindazt, amit álmában olvasott és látott, sőt a leírásnál még néhány betűnek az alakját is megtartotta emlékezetében, amint azokat a főherceg leírta."

„Az izgatott álom után reggel 3/4 6-kor az inas lépett be a püspök dolgozószobájába és ott holthalványan a karosszékben ülve találta gazdáját, amint az olvasót pergette. Feltűnt neki a püspök ijedt külseje és megkérdezte, vajon nem érzi-e magát betegnek, mire a püspök azt válaszolta neki, hogy azonnal hívja édesanyját, nemkülönben a náluk tartózkodó vendéget, mert nyomban misét akar mondani a fenségekért, mivel rettenetes álma volt. A hívottak megérkezése után azonnal a házi kápolnába siettek, ahol a püspök a misét elvégezte. Majd szörnyű izgalomban telt el a fél nap, míg végül délután fél négykor megjött a távirati értesítés a trónörökös pár meggyilkolásáról."

„Az eset annál misztikusabb (ez éppen ellenkezőleg azt bizonyítja, hogy nem misztikus), mert az inas, valamint az édesanya és a vendég is megerősítették a rájuk vonatkozó mozzanatokat, 1916-ban pedig egy katolikus papnak, Donát atyának Innsbruckba mindezt meg is írták s egyúttal szó szerint közölték vele az annak idején történt feljegyzést."

Az az Eöttevényi, aki éppen nem lehet valami nagy keresztény, mert például az artstetteni kripta megnézése után azt írja, hogy „nem tudtam elzárkózni azon benyomás elől, mintha egy őskeresztény katakombában jártam volna, ahol fanatikus emberek emlékétől nehéz a levegő". (379. o.) (Tehát neki még az őskeresztény katakomba is ellenszenves, még ott se szeretetet és erényt, hanem csak fanatizmust lát, mely nehézzé, kellemetlenné teszi a levegőt.)

A Ferenc Ferdinándot az állomásra szállító lovak megbokrosodását, Hötzendorfi Conrad két nappal a merénylet előtt írt levelét és főként Lányi püspök álmát (előtte 6-8 órával) közölve Eöttevényi ezt írja: „Véges az emberi tudás, mindent megfejteni nem képes, mint ahogyan Shakespeare is Hamletjét ekként szólaltatja meg: Sok dolog van égen és földön, óh Horatio, mintsem véges elméd azt felfogni képes volna." (335. o.)

De nemcsak az előre való elrendelés és a trónörökös bátorsága, hanem más erényei, például igénytelensége, demokratikussága és egyszerűsége is okai voltak a szerencsétlenségnek. Ez az egyszerűség Eöttevényinek még az arstetteni kriptában is feltűnt. „Komor benyomást tesz ez a kripta – írja (379. o.) –, de látszik, hogy olyan ember alkotása, aki akaraterős volt, aki szándékait keresztülvitte és aki tudatosan *kerülte a pompát."* Az a golyó, mely Chotek Zsófiát ölte meg, altestét érte, ott szakította el az ütőeret, s ez csak úgy volt lehetséges, hogy az autó „régimódi, favázas alkotmány volt". (342. o.)

Eöttevényi is csodálkozik rajta, hogy „amikor egy monarchia trónörököse (ráadásul egy 50 millió lakosú monarchiáé) hivatalos látogatásra megy, akkor nem udvari vagy legalábbis hivatalos autók állnak rendelkezésre, hanem csupa magánkocsi, melyek közül bizony a legtöbb meglehetősen egyszerű jármű volt, amint ez arról a kocsiról is megállapítható, melyet a trónörökös pár használt. Ez a kocsi a bécsi hadi múzeum egyik szomorú érdekességű relikviája lett". (337-338. o.)

Ez az autó gróf Harrach Ferenc kocsija volt. Ő bocsátotta a trónörökös rendelkezésére. Neki is volt ennél jobb kocsija is, de az épp akkor elromlott s ezért kellett a főhercegnek a rosszabbat használni. Ha vasvázas lett volna, az a golyó, mely a vázat átütve hatolt a trónörökösné testébe, aligha érte volna el ily végzetesen a célját.

Meg kell tehát állapítanunk, hogy Ferenc Ferdinándék ugyancsak nem pazarolták az állam pénzét. Biztosítok róla mindenkit, hogy ha Hitler Adolf vagy Sztálin Jóska járt volna Szarajevóban, ők ott nem favázas és nem kölcsönkapott autóban reprezentáltak volna! Ma a népköztársaságban csak úgy nyüzsögnek az állami autók, az utcákon úgyszólván nem is látunk mást. Leninnek Rolls-Royce kocsija volt. Rákosi uralma elején a Szabad Nép állapította meg, hogy csak a sok állami személyautó üzemben tartása évente 300 milliójába kerül az államnak, pedig akkor még Rákosi forintja nem vesztette el annyira az értékét. Ferenc Ferdinánd, az autokrata, akinek nem a kis csonkaország, hanem egy 50 milliós birodalom anyagi ereje állt még rendelkezésére, szívességből kapott autókban „parádézott".

Aztán – noha tudták, hogy veszélyes a helyzet és merényletek készülnek – a legkisebb védelmi intézkedést se tették. Igaz, hogy ennek az is oka volt, hogy Bosznia katonai parancsnoka, Potiorek, néhány év múlva agybajban halt meg, s annak nyomai mutatkoztak nála már ekkor is. (Ez volt az oka csúfos harctéri vereségeinek is, mert egyébként nagy tehetségű ember volt s a katonai iskolában tanára volt nemcsak a nagytehetségű Bardolffnak, hanem Juliernek, az ismert magyar hadtörténelmi írónak is és mindketten kiemelik Potiorek rendkívüli nagy tehetségét.)

A Habsburgok Potiorekkel is úgy tettek, mint mindig, mert ők jó embereiket nemcsak addig fizették és alkalmazták, míg tehetségük virágában voltak, tehát hasznot hajtottak, hanem hálából s jóságos szeretetből még akkor is, mikor már rég elvirágoztak. Ostoba dolog ez

kétségtelenül, de még kétségtelenebb, hogy szép. Hisz láttuk, hogy az öreg Hadik Andrásnak még az is milyen végtelenül rosszul esett, mikor aggastyán korában s betegen, mikor már minden pillanatban attól kellett félni, hogy szélütést kap és meghal, már nem merte II. József reá bízni az egész török hadjárat vezetését, melytől az egész birodalom sorsa függött. Hadik ezt példátlan hálátlanságnak vette a császár részéről. Látjuk tehát, hogy nem olyan könnyű jónak és hálásnak is lenni, meg okosnak is. Ferenc József, mert állásában meghagyta az öreg s hajdan igen okos Potioreket a halálba küldte trónörökösét és a legcsúfosabb kudarcokat szenvedte Szerbiában az utána kitört háborúban.

De ide most csak az tartozik, hogy Ferenc Ferdinánd védelmére Boszniában a legkisebb elővigyázatossági intézkedéseket se tették. Ott-tartózkodása alatt a csapatokat kivezényelték a hadgyakorlatra s Szarajevóban mindössze egy zászlóaljnyi (magyar) katonaság maradt, tehát még egy ezred se. De még ezek is a kaszárnyákban voltak, sőt egyenesen meg volt nekik tiltva, hogy parancs nélkül a laktanyát elhagyják. Ott kellett nekik lenni készenlétben. Látszik, milyen demokrácia volt akkor még. Mennyire nem félt az uralkodó a néptől!

Tisza István külön felajánlotta, hogy nagyobb számú detektívet küld Pestről a trónörökös biztonsága érdekében, de ezt az ajánlatot is kereken visszautasították.

Eöttevényi rendkívül megbotránkozik azon, hogy Dr. Zibert, aki azt állítja magáról, hogy kilenc évig volt Hohenberg hercegnő gyóntatója, „pamfletszerű művecskéjében" azt állítja, hogy „a trónörököst Szarajevóban csapdába vitték" és hogy ő tulajdonképpen katolicizmusának áldozata. „Katasztrofális következményei lettek volna – írja –, ha ilyen felfogású egyének még egy trónváltozás idején is a trónörökös bizalmas környezetében maradtak volna."

Erre vonatkozólag megállapítjuk, hogy Dr. Zibert maga se állítja, hogy maga a trónörökös akár csak egyszer is gyónt volna nála, feleségéről meg éppen Eöttevényi állapította meg, hogy nem talált rá adatot, hogy férjére politikailag hatással lett volna.

Sajnálatos, hogy Zibertnek sok ránk sértő valótlan állítása van, de ezeket bizonyára nem azért állítja, mert gyóntató volt, hanem azért, mert osztrák. Biztosíthatjuk róla Eöttevényit és mindenkit, hogy ha a gyóntató helyett egy más, nem papi osztrák lett volna a trónörökös környezetében, az még sokkal elfogultabb lett volna ellenünk. Az azonban Eöttevényiben megbocsáthatatlan és sértő protestáns elfogultság, hogy a magyarellenes elfogultságot nem az osztráksággal, hanem a gyóntatósággal hozza okozati összefüggésbe. Hogy Zibernek lényegében véve igaza van, azaz hogy Ferenc Ferdinánd a magyar nemzetiségi kérdés vértanúja, azzal majd az első világháborút tárgyalva foglalkozunk. Arra vonatkozólag azonban, hogy Ferenc Ferdinánd valóban a *katolicizmusának* áldozata, s hogy ha nem is a magyarok vitték sírba, de – sajnos – majdhogynem megelégedéssel nézték sírba menését, egyenesen Eöttevényi hoz fel egész sereg csúnya bizonyítékot.

Ő közli, hogy Barrére, római francia nagykövet 1914. június 30-án azt jelenti Viviani, francia külügyminiszternek (Eöttevényi, 359. o.), hogy „Rómában a közönség az egyik mozgószínházban, amikor meghallotta a váratlan hírt, követelte, hogy játsszák el az olasz himnuszt és ilyen kifakadások hallatszottak: Az, aki eltűnt, Itália ellensége volt!"

A továbbiakban azt jelenti a nagykövet, hogy azok az olasz politikusok, akiknek elsősorban lenne hivatásuk az olasz-magyar szövetségi gondolat ápolása, mert hisz az még akkor hatályban volt, a szarajevói merénylet miatt nem mutatnak valami nagy meghatottságot, sőt Giuliano márki, olasz külügyminiszter, a nagykövet szerint lelke mélyén *azonos felfogást vall Mérey római osztrák-magyar nagykövettel* abból a szempontból, hogy Ferenc Ferdinánd halála az olasz-osztrák-magyar viszony javulását könnyebbé fogja tenni (!). (Nem én, hanem Eöttevényi tette ide a felkiáltójelet.)

Barrére azt írja, hogy *csupán a Vatikán reakciós körei azok,* amelyekben a főherceg halála sok reményt rombolt szét, mert ezekhez a főherceget, vakbuzgalma miatt, szoros kötelékek fűzték. Barrére szerint Ferenc Ferdinánd az eretnekek és a pápai hatalom megdöntése ellen is egyformán küzdeni akart, sőt azt lelkiismeretbeli kötelességnek tartotta. (És ezt a katolikus

Franciaország katolikus nagykövete ítéli el annyira!) Épp azért *az olasz nép az ő elmúlását nem tudja nagy fájdalommal szemlélni,* mert hiszen ezen a ponton az olasz és a vatikáni politika ellentétben áll egymással. (Tehát a katolikus olasz nép is azért nem sajnálja Ferenc Ferdinándot, mert „az eretnekek ellen akart küzdeni".) Ferenc Ferdinándot tehát egyedül csak a Vatikán sajnálta. Illetve dehogy: még annak is csak „a reakciós körei". (Ilyen nagy bűn igazi katolikusnak lenni.)

A főherceg „elfogult bigottizmusának" jellemzésére a nagykövet még azt az állítólag megtörtént nyilatkozatot is idézi, hogy amikor Ährenthal, osztrák-magyar külügyminiszter, a balkáni kérdés tárgyalása alkalmával – a boszniai annexió [bekebelezés] idején – felvetette azt a gondolatot, hogy a novibazári szandzsákot [közigazgatási területet] a monarchia adja át Törökországnak, akkor Ferenc Ferdinándot egyedül az érdekelte, hogy hány katolikus él ott. Mikor azt a választ kapta, hogy ott nincsenek katolikusok, akkor a továbbiakban az ügynek semmi jelentőséget nem tulajdonított.

Tehát két tiszta katolikus állam képviselői nemcsak azt tartják a maguk részéről is üldözendő bűnnek, hogy egy katolikus állam uralkodójelöltje vezető állásra egyébként egyforma körülmények között szívesebben nevez ki katolikust, mint protestánst (eretneküldözésről természetesen szó sincs), hanem még abban is „elfogult bigottizmust" látnak, ha egy országról szólva az is érdekli, sőt – urambocsá! – még megkérdezni is merészeli, hogy milyen vallásúak a lakói.

E katolikusgyűlölet még azt is elfeledteti ezekkel a katolikusokkal, hogy az osztrák-magyar monarchia a katolikus szlávok állama volt. Tehát ha Ferenc Ferdinánd a novibazári szandzsákságról lévén szó, megkérdi, hogy mennyi ott a katolikus, ez nem is csak vallási kérdés, és ha megtudva, hogy ott a lakosság nem katolikus, szó nélkül lemond róla, az csak azt bizonyítja, hogy a Habsburgok mennyire nem törekszenek arra, hogy minél több szlávot bekebelezzenek s Oroszország (a görögkeleti szlávok protektora) érzékenységét mennyire kímélték.

A francia diplomata azonban ebben nem hajlandó mást látni, mint csak Ferenc Ferdinánd minden képzeletet felülmúló bigottizmusa bizonyítékát, vagyis annak jelét, mintha az ő szemében az, aki nem katolikus, nem is lenne ember. Szomorúan látjuk, hogy mindebben még az osztrák-magyar monarchia nagykövete is egyetértett velük. (Talán csak nem azért, mert nem osztrák, hanem magyar volt s talán még kálvinista is? De ha így van, akkor nem volt Ferenc Ferdinánd egyenesen köteles „magyarellenes" lenni?!)

Dumaine, a bécsi francia követ 1914. július 3-i jelentése szerint Ferenc Ferdinándtól „Romániában azt várták, hogy javít a magyarok által elnyomott erdélyi románok sorsán, Szerbiában (a követ szerint) rokonszenveztek vele (úgy látszik, azért gyilkolták meg), mert azt remélték tőle, hogy megteremti Jugoszláviát, de itt igazán nem számoltak ultramontanizmusával. (Ez meg tudvalevőleg a pápához húzást jelent, tehát ugyanaz, ami a klerikális, az pedig – mint látjuk – eleve kizár minden jót.) Bent a monarchiában egyedül a csehek bizakodtak abban, hogy segítségükre lesz, mégpedig ama lelki hatás alapján (ami, mint láttuk, nem volt), amelyet az ősrégi cseh családból származó felesége tett reá. Maga a nép alig ismerte őt (tehát a csehek se), csak azt tudták róla (de azt aztán úgy látszik, annál jobban tudta mindenki), hogy fanatikusan klerikális és fösvény. E két ok miatt nem is szerethették". (Eöttevényi, 362. o.)

Látjuk tehát, hogy egy másik katolikus francia szerint, azt, aki klerikális (azaz igazi, felvilágosult katolikus), nem is lehet szeretni senkinek, még katolikusoknak se. (Hiszen a monarchia lakossága katolikus volt.)

Nálunk, Budapesten is volt akkor francia főkonzul, Maugin. Ez azt jelenti haza 1914. június 30-áról, hogy „a trónörökös és felesége meggyilkolásának híre Budapesten nem okozott olyan arányú megdöbbenést, melyet mély szomorúságnak lehetne nevezni. A közönség nem érezte annak szükségét, hogy a gaztett miatti méltatlankodása miatt elveszítse a nyugalmát. A

főkonzul gunyoros francia modorban emlékezik meg arról, hogy a pesti ember délutáni szórakozása a tejeskávé mellett az újságok olvasása, és most, amikor a vasárnapi munkaszünetet a szarajevói gyilkosság miatt felfüggesztették s az újságok rendkívüli kiadásokban jelentek meg, ezt a kedvelt sportját vasárnap is folytathatta. (De jó dolgunk volt akkor még!) A közönség falja az újságokat, de bajos volna nála mélyebb érzelmeket felfedezni s szerinte csupán néhány, a középületekre kitűzött fekete lobogó jelzi a gyászt".

Aztán elmondja, hogy nálunk a trónörököst gyűlölték s hálátlannak is tartották, mert annak ellenére, hogy az ország azon az állásponton volt, hogy nálunk az ő gyermekei is örökölhetik a trónt, ő ezért az előzékenységért se fizetett közeledéssel.

„Ha mindezekhez hozzávesszük – folytatja –, hogy a zsidók is gyűlölték, mert a harcias katolicizmus képviselője volt s hogy viszont Ferenc Ferdinánd gyűlölte Tiszát és pártját, amely nagyobbára kálvinistákból és zsidókból állott..., akkor meg lehet érteni, hogy szívbelileg senki sem gyászolja." (366. o.) (Szóval Magyarországon csak a zsidók és a kálvinisták számítanak, mert hogy a katolikusok miért gyűlölik, azt nem mondta meg. Mégis az sül ki, hogy „senki se gyászolja"!)

1914. július 11-én pedig a már említett Maugin azt jelenti Párizsba, hogy „bár még csak két hét múlt el a szarajevói esemény óta, Budapesten már alig beszélnek róla. Olyan volt ez a részvét – írja –, mint amikor Keleten a siratóasszonyok megfizetett fájdalmukkal ékesen szóló gesztusokban akarják kifejezni azt, hogy őket mennyire megrendíti a halál és fájdalmuk lassankint a jelenlevőkre is hatással lesz". (368. o.)

Még Cambon, a berlini francia követ is azt jelenti, hogy „ausztria-magyarországi ismerősei szavaiból tudja, hogy Ferenc Ferdinánd halálát nem tekintették nemzeti katasztrófának, sőt Magyarország megmenekült oly eseményektől, amelyekbe a főherceg „megvetése" sodorta volna, *a liberálisok és zsidók pedig valóságos lidércnyomástól szabadultak meg*".

Látjuk tehát, hogy melyik és milyen magyaroknak volt Ferenc Ferdinánd olyan nagy ellensége. A szarajevói bűnper fő tárgyalásán – ezt Eöttevényi is bizonyítja (315., 319. o.) és a per tárgyalása idején minden újságban olvasni lehetett – bevallották a vádlottak, hogy felbujtóik a szabadkőművesek voltak. Világos, hogy magyarellenességét is a szabadkőművesek (és kapcsolt részeik) propagandája terjesztette.

Egyszer (1909. október 12.) Ferenc Ferdinánd A Nap című hitvány, szenzációhajhászó zsidó lap miatt felháborodva írt Broschnak egy „magyarellenes" levelet. Világos tehát, hogy milyen „ősmagyarokat" gyűlölt ő és hogy mikor és miért volt ő „magyarellenes".

A hasonszőrű cseheket és osztrákokat talán még jobban gyűlölte, sőt még azokat a cseheket is, akik csak németellenesek voltak. Erre vonatkozólag Eöttevényi is ezt állapítja meg:

„E tekintetben olyan megalkuvást nem ismerő volt, hogy egyszer saját sógorával, Hohenberg hercegnő nővérének férjével, Thun gróf, csehországi helytartóval is ellentétbe került, mert az, nézete szerint, gyenge volt az ultracseh politikai áramlatokkal szemben. Haragjában emiatt nem akarta a grófot arra az udvari ebédre sem meghívni, amelyet a Konopistban időző II. Vilmos császár tiszteletére adott, ami pedig szinte kínos mellőzés lett volna. Felesége hosszas rábeszélésére végül mégiscsak küldött meghívót Thun grófnak, de kikötötte, hogy annak ebéd után azonnal távoznia kell." (Eöttevényi, 220. o.)

Látjuk tehát, mennyire nem tudta csehhé tenni a férjét Chotek Zsófia. Pedig nálunk általánosan elfogadott dolog, hogy Ferenc Ferdinánd csehbarát volt. Talán csak nem azért gondolják ezt olyan sokat és tartják annyira természetesnek, mert náluk a papucskormány természetes? (Kivált ha az ember szerelemből nősül.)

Ellenben nem is katolikus lapban, hanem a zsidó-liberális Pester Lloyd 1932. szeptember 4-i számában jelent meg névtelenül egy cikk, melynek szerzőjéről Eöttevényi szerint a szerkesztőség csak annyit árult el, hogy „a szerző egy politikus, aki összeköttetésben állott a trónörökös kevés számú bizalmasával, tehát jól volt tájékoztatva", mely szerint Lányi, a trónörökös magyartanára egyszer így nyilatkozott baráti körben:

„A trónörökös ezerszer jobb, mint a híre. Nem ellensége a magyaroknak, sőt szeret magyarul beszélni (!). Folyékonyan beszél magyarul. Mindig magánál hordja német-magyar szótárát (!). Engem kért fel, hogy szerezzem be neki Kossuth Lajosnak azt a beszédét, amelyben a Habsburg-házat trónfosztottnak nyilvánította." (Eöttevényi, 388. o.)

Hogy Ferenc Ferdinánd idejében a monarchia ügyeire mennyire nagy befolyásunk volt már nekünk, mutatja Ferenc Ferdinándnak az az elkeseredett kifejezése, hogy „Ballhausplatz ist gleichbedeutend mit Kossuthismus: a bécsi közös külügyminisztérium egyet jelent a Kossuth-pártisággal". (Eöttevényi, 218. o.)

Ezt Eöttevényi a trónörökös példátlan elfogultságának és túlzásának bizonyítékául hozza fel, de utána nemsokára (223. o.) maga is elismeri, hogy „tény, hogy a trónörökös halála időpontjában az egyetlen londoni nagykövetséget kivéve, melynek az élén egy osztrák arisztokrata, Mendorff-Peulliy gróf állott, sok jelentős államnál külképviseleteinket magyar diplomaták vezették (pl. Szőgyény-Marich gróf Berlinben, Mérey Rómában stb.)". De hogy ezek a diplomaták sokszor nemcsak magyarok, hanem még Kossuthisták, legalábbis Ferenc Ferdinánd-ellenesek is voltak, azt láttuk Mérey olasz követnek az olaszokkal és a franciákkal való felháborító egyetértésében Ferenc Ferdinánd halála idején.

Ezek után a Ferenc Ferdinándról való végleges ítéletet az olvasóra bízom. Feleljen ő arra, gyűlölnie kellett-e egy magyarnak, s kivált egy katolikus magyarnak Ferenc Ferdinándot. Én magam érdekességből csak annyit jegyzek meg, hogy a mi történetírásunk legtöbbet a Habsburgok passzivitását ostorozza, melyet a tehetségtelenséggel azonosít. Ferenc Ferdinándban egy olyan Habsburg áll szemünk előtt, aki nem volt passzív, még kevésbé tehetségtelen. Ellenkezőleg, maga volt a megtestesült kezdeményezés, tevékenység és eredetiség. Az eredmény aztán az, hogy nálunk a passzív Habsburgokat gyűlölték ugyan, de ezt az aktívat még náluk is jobban gyűlölték. Azoknak azt nem tudták megbocsátani, hogy csak akkor tettek valamit, ha az ellenség rákényszerítette őket. Ennek meg azt nem tudják megbocsátani, hogy igen sokat akart tenni, agya egyik eszmét a másik után termelte s tele volt kezdeményezésekkel. Pedig erkölcstelen értelemben ő se volt aktív, mert láttuk, hogy preventív háborút (például Olaszország ellen) ő se volt hajlandó indítani.

IV. Károly
(1916-1918)

Ő az utolsó Habsburg. Még két évet se uralkodott s még ez a gyenge két év is az első világháború végső vonaglásaira esik. IV. Károly Ferenc Ferdinánd időseb öccsének, Ottónak, a szép, daliás és kedves, de ledér életmódot folytató főhercegnek az elsőszülött fia. Anyja Wettin, Mária Jozefa, György szász király leánya, akit Pápay (199. o.) „junói termetű szőke szépségnek" mond. Vele ismét a német vér növekedett a Habsburgokban, hogy aztán az ő gyermekeiben, mivel ő a Bourbon-családból házasodott (Zita), ismét megcsökkenjen. Azt azonban alig vette tudomásul a magyar közvélemény – s az eddig tapasztaltak alapján most már azt kell mondanunk, hogy természetes, hogy nem vette tudomásul, mert az arra lett volna alkalmas, hogy IV. Károlyt különös szeretettel fogadja a magyar trónon – hogy *IV. Károllyal a magyar vér is erősebben kezd jelentkezni a Habsburgokban.*

György, szász királynak ugyanis Coburg-Koháry Mária Anna (II. Mária da Gloria portugál királynő leánya) volt a felesége, ő pedig herceg csábrági és szitnyai Koháry Antóniának, a színmagyar Koháry-család utolsó sarjának volt az unokája, IV. Károly tehát Koháry Antónia dédunokája. IV. Károly magyar leszármazása tehát nem is valami régi, elhomályosodott időkből, hanem a XIX. századból származik. Koháry Antónia, IV. Károly dédanyja ugyanis csak 1817-ben ment férjhez és 1862-ben halt meg. Mivel pedig Koháry Antónia ősei között Balassákat, Thurzókat, Zrínyieket, Pethéket, devecseri Csoromokat, Jákóffyakat, Kazyakat, Palásthyakat, Szügyi Orbonásokat is találunk, az utolsó Habsburg-király minden főúri, sőt köznemes magyar családnak is egyenes leszármazottja volt.

IV. Károlyt a történetírás ahhoz a XVI. Lajos francia királyhoz hasonlítja, akit a francia forradalomban lefejeztek. Azt mondja, épp oly jó volt, mint az, de képességei épp úgy nem voltak méretezve a nagy időkhöz, mint az övé. Igaz a megállapítás a jóságot és nemeslelkűséget illetően, rosszakaratú azonban, ami a képességek lekicsinylését illeti. Mint XVI. Lajos korában, éppúgy IV. Károly idejében is úgyszólván képtelenség volt az uralkodó számára, hogy az adott helyzeten változtatni tudjon. A szerencsén kívül még lángelme is kellett volna hozzá. A szerencse nem az embertől függ s így nem az ő érdeme, ha megvan. Az pedig, hogy valaki nem lángelme, nem szégyen, hanem természetes dolog. Ha tehát a történelem még azt is szemére veti valakinek s még amiatt is lekicsinylően tárgyalja, mert nem született lángelmének, akkor nyilvánvaló, hogy a történetírót igazságtalanság, ellenszenv vezeti.

Pedig akár XVI. Lajos, akár IV. Károly esetében még a lángelme és a szerencse együtt se lett volna elég, hanem a kettő mellé még tág lelkiismeret, erkölcsi gátlástalanság, azaz a lángelmével egyenlő mérvű gonoszság is kellett volna, ha az uralkodó urává akart volna lenni a helyzetnek. Olyanforma tág lelkiismeret lett volna szükséges, mint Bocskaiban volt, aki a lángelméje és szerencséje mellé még hideg lelkiismeretlenséggel mészároltatta le a politikáját ellenző erdélyi főurakat, vagy mint Katalin cárnőben, akinek érvényesüléshez lángelméje és szerencséje mellé még férjének, a cárnak a meggyilkoltatására is szüksége volt.

E két szerencsétlen „tehetségtelen" királynak nemcsak vérfürdőkre lett volna szükségük, hogy rendet tudjanak csinálni, hanem mert a közvélemény teljesen forradalmasítva volt s már az övékével éppen ellenkező eszmékért lelkesedett, trónjuk megtartásához a vérfürdőkön kívül még színlelésre, csalásra, a forradalom és vezetői tőrbecsalására is mindig szükség lett volna, míg végül a helyzet urává tudtak volna lenni (amikor aztán következhetett volna a lemészárlás).

Ezt ugyanez a történetírás, melynek sokkal jobban imponál a lángész, mint a becsület és az erkölcs, éppúgy megbocsáthatta volna nekik is, mint III. Gusztáv svéd királynak, akinek, mivel király létére ő csinált forradalmat a törvényes, de ellene levő országgyűlés ellen, nem a

király álnokságán és machiavellizmusán botránkozik, hanem csak a lángeszét bámulja. Azonban olyan katolikus királyok, mint XVI. Lajos és IV. Károly volt, ezt akkor se tehették volna, ha Bocskai, Katalin cárnő vagy III. Gusztáv „lángesze" egyébként meglett volna bennük. Egy kereszténynek ugyanis egyszerűen tilos ilyen „lángésznek" lennie.

Ne azt fitymáljuk tehát, hogy IV. Károly tehetségei nem voltak arányban azokkal a nagy feladatokkal, melyek megoldása elé a történelem állította őket, hanem törjünk pálcát azon nemzetbomlasztó törekvések felett, melyek IV. Károly s vele a Habsburg-ház bukását okozták. Annál könnyebb lelkiismerettel megtehetjük ezt, mert hiszen ugyanaz a destrukció, mely IV. Károlyt trónjától megfosztotta, végzett az ezeréves Magyarországgal is.

Kétségtelen, hogy IV. Károly másfél éves uralkodása csupán kapkodás. Lehet, hogy ha lángelme lett volna, s különösen, ha nem lett volna még fiatal és tapasztalatlan ember, kevesebbet kapkodott volna. Helyzetén és végzetén azonban akkor is bajosan változtathatott volna. Az olyan romboló történelmi viharok, melyek az ő uralkodása alatt tomboltak, csak akkor ülnek el, mikor már romboló munkájukat befejezték. Addig a felizgatott, jelszavaktól félrevezetett és azoktól megváltásukat váró tömegeket le nem tudja csillapítani senki. Még az is bajosan, aki a maga reakcióját épp oly módszerekkel és eszközökkel és épp oly lelkiismeretlenül és sátáni módon próbálja végrehajtani, mint amilyenekkel a forradalmárok az akciót ellene lebonyolították. Hogy milyen idők voltak azok, s milyen volt a hangulat, láthatjuk abból, hogy a birodalmából menekülő szerencsétlen császár-királyt, még mint menekülőt se akarta elfogadni még az a Svájc se, melyben minden forradalmár, kommunista és hazájából menekülő felforgató azelőtt is, azután is mindig biztos otthonra talált.

IV. Károly sok kapkodása csak azt bizonyítja, hogy akart, próbált magán és birodalmán segíteni, hogy ő se volt passzív, mint az átlag Habsburgok. IV. Károly ugyanis szintén tehetségesebb volt az átlagosnál s még azok a történetírók is, akik lekicsinylik azért, mert el tudta söpörni a vihar, elismerik róla, hogy rendes viszonyok között jól meg tudta volna állni a helyét. Ami pedig a jellemét, a szívét, a jóakaratát, az erkölcseit illeti, csak a legnagyobb dicséret hangján emlékezhetünk meg róla.

Modern ember volt, az új kor gyermeke, aki egészen új stílust vitt be a Burgba: a közvetlenséget, a copfok, pózok, az etikett teljes mellőzését. Hogy aztán ez helyes is volt-e, az már más kérdés, de legalábbis a Habsburgok ellenségei szerint feltétlenül helyes volt. Miért fogják akkor rá mégis, hogy annyira tehetségtelen, szürke ember volt? Ennyire új utakon járni, a múlttal ilyen gyökeresen szakítani nem a szürkék, nem a tehetségtelenek sajátja.

Aztán rövid uralma ellenére is három olyan dolgot csinált, ami elsősorban kereszténységének és jólelkűségének jele ugyan, de azért a tehetségét is mutatja. Az első, hogy a hadseregben eltörölte s tisztjeinek megtiltotta a párbajt. Elsősorban kereszténysége miatt tette ugyan, de kétségtelen, hogy felvilágosultságáról és haladó gondolkodásáról is tanúságot tett vele.

A második, hogy a hadseregben megtiltotta a kikötés embertelen büntetését. Mivel ezzel nem tiszteket szoktak büntetni, hanem a szegény föld népe fiait, bizonyította szociális érzékét s hogy az egyszerű emberekre is gondja volt, hogy az ő szenvedéseik is eljutottak hozzá s nem eredménytelenül. Igaz, hogy a kikötésre sohase lett volna olyan nagy szükség, mint akkor, mikor IV. Károly eltörölte, mert hiszen már bomladozott a front s a katonákat a további szenvedések és kitartás vállalására már csak a legkeményebb eszközökkel lehetett rábírni, s éppen ekkor enyhíteni a fegyelmen, nem mondható éppen okos intézkedésnek, de annyi kétségtelen, hogy jó, nemeslelkű és irgalmas intézkedés volt.

Harmadik és legnagyobb jelentőségű tette azonban az volt, mellyel a békét akarta visszaadni alattvalóinak. Ez is elsősorban jó szívéből fakadt, de itt láthatjuk legjobban éleslátását, akaraterejét és kezdeményezőképességét, tehát tehetségét is. Láthatjuk ugyanis belőle, hogy idejében tisztában volt a helyzettel, s mivel szokatlan és német szövetségeseitől igen elítélt volt ez a lépés, mutatja eredetiségét, bátorságát, kezdeményezőkészségét és a maga útjain járását is. A németek tudta nélkül megbízta felesége egyik testvérét, hogy lépjen nevében

összeköttetésbe az ellenséggel. Az, hogy noha az ő és szövetséges csapatai még mindenütt mélyen bent voltak az ellenség földjén, mégis azt akarta, hogy Németország mondjon le Elzász-Lotaringiáról, mutatja, mennyire tisztában volt vele, hogy mégis ők a gyengébb fél. Bizonyára ez se tehetségtelensége jele.

Hogy terve meghiúsult, nem az ő hibája. Ha egyszer a porosz gőg még nem tört meg, ha az nem érezte még magát gyengének, ha az nem volt hajlandó még megalázkodni, a megoldás csak Németország teljes cserbenhagyása által lett volna lehetséges, ez pedig a szövetségi hűség nyílt megszegését jelentette volna, tehát megint csak erkölcsi gátlástalanságot és machiavellizmust kívánt volna. Erre pedig se IV. Károly, se a történelem egyetlen Habsburgja sem volt kapható, mert nekik a becsület mindig előbbre való volt, mint a haszon.

De amilyen biztos lett volna a becstelenség, épp oly kétséges lett volna a haszon is. Nálunk már akkor olyan nagy volt az elégedetlenség, az ország akkori vezetőségének tekintélyét (Tiszáék) úgy lejáratta már a sajtó, s a sok szenvedés felidézésében s a vérontásban annyira bűnösnek tartotta, hogy nagy kérdés, hogy a felidézett viharokat már akkor is le lehetett volna-e csendesíteni. A németek pedig a történelem egész örökkévalóságáig azt hirdették volna és meg is lettek volna róla győződve, hogy a háború elvesztését egyedül csak becstelen szövetségesük aljas árulása idézte elő.

Hogy a különbékével milyen lehetetlen dologra vállalkozott IV. Károly király, a második világháború is mutatja. Ebben mi nem is voltunk érdekelve, ellentétben az első világháborúval, mely a mi integritásunk megvédéséért folyt. A második világháborúba mi csak kelletlenül, sőt egyenesen kényszerítve mentünk bele. *Mégis kénytelenek voltunk benne kitartani egész az utolsó percit és „nagy szövetségesünkkel" együtt elpusztulni.* Horthy ekkor is megpróbált különbékét, de – bizonyítva vele, hogy mennyivel kisebb tehetség volt, mint IV. Károly, mennyivel kisebb önállóság, bátorság, kezdeményezőkészség volt benne – csak már a legutolsó hónapokban jutott eszébe vagy merte megkísérelni s akkor is a legcsúfosabb kudarccal.

Az első világháborúban a németek IV. Károly különbéke-kísérletét még legalább szégyellték s ezért letagadták, *ellenben Horthyt egyszerűen letartóztatták érte, mint árulót.* Az ország és a magyar katonaság pedig a kisujját se mozdította meg védelmére, sőt az ország tekintélyesnek mondható része egyenesen nem kormányzójával, hanem a németekkel érzett még ekkor is. Mégpedig éppen elsősorban az a része, mely hajdan a legkurucabb volt, s mikor „a német" a Habsburgokat jelentette, a legnémetellenesebb volt.

IV. Károly nemcsak a szíve jóságát, hanem minden kívánalmunknak kielégítésére való teljes jóakaratát iránt tunk, magyarok iránt is, ugyancsak kimutatta. II. József meg se koronáztatta magát, mert nem akart esküt tenni a magyar alkotmányra, Ferenc József koronázása csak majdnem húsz évvel trónra lépte után történt meg, IV. Károly pedig annyira sietett a magyar alkotmányra leteendő esküjével, hogy noha elődje az év második felében halt meg, mégis még ugyanabban az évben megvolt a koronázás és az eskü is.

De ígéretet tett arra is, hogy mihelyt vége lesz a háborúnak, családjával együtt az év legalább felét Magyarországon tölti. Még azt is megígérte, hogy a háború befejezése után a közös hadsereg magyarországi ezredeiben magyar lesz a vezényleti nyelv is. Katolikus szempontból igen nagy jelentőségű és örvendetes dolog, hogy az Egyház szabadsága érdekében még a főkegyúri jogról is hajlandó volt lemondani.

Látjuk tehát, hogy ekkor már közel se volt úgy, mint volt régen. Láttuk, hogy már Ferenc Ferdinánd is nemcsak osztráknak nem tartotta már a közös külügyminisztériumot, hanem egyenesen a kossuthizmussal egyenértékűnek találta. A háború alatt pedig, mivel az élelmiszer nálunk termett és mert országgyűlés is csak nálunk volt, mert a Reichsratot az állandó nemzetiségi veszekedések miatt nem lehetett összehívni, már egyenesen nálunk volt a monarchiában az irányító szerep, bár fizetni még mindig csak felét fizettük annak, amit az osztrákok. Minden sérelem megszűnt már s ami még volt (német vezényleti nyelv, az uralkodó Bécsben lakása), annak megszüntetésére is megkaptuk már a kötelező erejű ígéretet.

Annál meglepőbb tehát, hogy azt ugyan, hogy az új Habsburgnak a dédanyja magyar volt és Kohóryaktól, Balassáktól, Zrínyiektől származik, senki se vette itt tudomásul (akkor még én se tudtam, annyira nem csaptak vele reklámot), de azt mindenki tudta, mert itt mást se beszéltek, mint hogy a királynak Gombaszögi Frida a szeretője s ez a rágalom annyira el volt terjedve, hogy mindenki elhitte (az idősebb emberek bizonyára ma is jól emlékeznek még rá). Aztán hogy mindig részeg (én magam is beszéltem olyan tiszttel, aki erősködött, hogy ő maga is a részegségtől támolyogva látta a harctéren). Meg hogy a háborút is azért vesztettük el, mert a felesége, a Zita, mint olasz, a haditervet elárulta az olaszoknak. Akkor ezt is tudták és beszélték még a gyerekek is és szentül hitte mindenki.

Később pedig, mikor IV. Károly ismételten haza akart jönni, hogy trónját újra elfoglalja, azt mondta mindenki, hogy miért ment el? Senki se küldte, de ha egyszer már elment s az országot bajában itthagyta, most már maradjon ott, ahol van.

Ellene harcoltunk és rálőttünk, mikor mégis hazajött és el akarta foglalni újra a trónját s az ország igen nagy többsége nemcsak nyugodtan, hanem teljes helyesléssel vette tudomásul, mikor egy óceáni szigetre száműzték. Mikor aztán ott hamarosan meg is halt, akkor talán voltak, akik egy kicsit sajnálták is, de hogy akkor se sokan és nem nagyon, az bizonyos.

Lélektani rejtélyként áll az ember e jelenség előtt. Először rejtély az, hogy hogy keletkezhettek az előbb említett rágalmazó mendemondák, és ha keletkeztek, hogy lehet az, hogy annyira elhitték őket itt az emberek. Mivel az ember azt hiszi el könnyen, amit szívesen hisz el, mert rá nézve kívánatosat tartalmaz, a magyar közvélemény – úgy látszik – kívánatosnak tartotta, hogy a királya megcsalja a feleségét, részeges legyen, a felesége pedig áruló és az ellenség kémje.

Pedig akkor mindezek annyira benne voltak a magyar közvéleményben, hogy én magam is, bár Zita királyné árulását, mint lélektani képtelenséget nem hittem el s pártul fogtam a királyt is, de megesküdni bizony nem mertem volna, hogy nincs-e mégis valami igazság abban a részegségben s abban a Gombaszögi Frida-féle pletykában.

Pedig hát ezek is csak úgy voltak igazak, mint Mária Terézia ledérsége.

P. Maurus Carnot, egy svájci szerzetes, aki IV. Károlynak és családjának trónvesztése utáni svájci tartózkodása alatt gyóntatója és bizalmasa volt, „Grün im Tirol" címen írt egy kis művet, mely nemes Czike Gábor fordításában „Virul még Tirol" címmel 1922-ben magyarul is megjelent. (Jellemző, hogy még ezt is nem magyar s még csak nem is osztrák, hanem svájci embernek kellett megírnia.) Ebből megtudhatjuk, hogy a róla és feleségéről úgy látszik, nemcsak nálunk, hanem Ausztriában is terjesztett rágalmakról nemcsak ő, a gyóntató, hanem maga a királyi pár is nagyon jól tudott, egymás közt gyakran tárgyalták is a dolgot, s a gyóntató, mint a legaljasabb rágalmakat és az emberi elvetemültség legvisszataszítóbb megnyilvánulásait, felháborodva, IV. Károly pedig keserűen vette tudomásul.

Ha IV. Károlynak csak egy esete is lett volna Gombaszögi Fridával vagy bárki mással, és ha lett volna valaha részeg, akkor ott a számkivetésben, mikor már a sok szenvedés és megalázás után egyenesen az életszentség magaslatára emelkedett s éppen gyóntatója előtt, akinek – mert hiszen akkor már mindennapi áldozó volt – lelke minden titkát s így legtitkosabb bűneit is nemegyszer megvallotta, a bűneiért méltán bűnhődő és Isten csapásait méltán megérdemelt ember módjára viselkedhetett volna.

A könyv szerzője pedig, aki hangsúlyozta, hogy más nem vezérli tollát, mint egyedül az igazság, ezekkel a hírekkel szemben legfeljebb a hallgatás álláspontjára helyezkedett volna, sőt esetleg nyíltan megírta volna, hogy őfelsége emberi gyarlóságból elkövetett bűneiért megbűnhődött és a szenvedések megtisztították.

A műben azonban szó sincs ilyen gondolatokról, hanem szerzője csak a legnagyobb felháborodás hangján tud beszélni a kérdéses dolgokról. Például (29. o.):

„1920 szeptemberében volt. Károly császárt Disentisből a Genf melletti Pranginsbe kísértem. Mikor a vasúti kocsiból Zürich városára tekintettünk, hirtelen elkezdé Károly császár:

„Páter Maurus, Ön ismer engem egészen. Mondja meg, hogy lehet engem így megrágalmazni?”

„Rágalmazni a legkönnyebb valami. Ha valakit gyűlölök *és nincs lelkiismeretem*, úgy rágalmazom meg, ahogy tetszik.”

De mint lehetne ily rágalmakat elhinni még Tirolban is?

„Óh, az is elég könnyen megy…”

„És most Károly császár elkezdett beszélni oly fájdalmasan, oly felháborodással és mégis nyugalommal, amint csak a jó lelkiismeret tud – de ez a fájdalom, ez a szemrehányás oly kevéssé illett e tiszta, nemes lelket tükröző szemekhez – és lelkem úgy fogadta be a szavakat, mint megannyi fájdalomszót: Azt mondják, iszákos vagyok. Ön pedig tudja, hogy alig iszom. Hűtlen férjnek mondanak. Ön pedig ismeri családi életemet. Én… (De ezt a közönséges, felháborító rágalmat nem írom le.) No, de erről is meglehet a véleménye.”

„Igen, nekem megvolt a magam véleménye. Emlékszem egy jelenetre, melyet barátom, Páter Innerkofler, a tiroli író és hithirdető beszélt el. Mikor Disentisbe utazott, a kocsiban egy kalauz volt, aki öblös hangon erősítgette, hogy Károly császárt részegen látta egy rossz nőszemély társaságában. Páter Innerkofler kivette névjegyét és mondá: „Itt a névjegyem! Jelentsen fel, és Önnek szemébe mondom, hogy egész közönségesen hazudik és rágalmaz.”

Sarokba szorítva beismerte a hazug, hogy igenis ő látta Károly császárt Zitával egy pohár bor mellett!

„Mikor Károly császár január végén könnyű influenzában megbetegedve Disentisben időzött, asztalán gyakran láttam két kis tárgyat: egy kis feszületet, a haldoklók feszületét, mely a császárt mindenhová kísérte, és egy kis fényképet, melynek aláírása: „A te Zitád.” Óh, mond meg a tiroliaknak: Mindenki ügyeljen, hogy egészségében és betegségében, életében és halálában éppoly nyugodtan nézhessen Üdvözítőjére és feleségére, mint Károly császár.”

„Szeretném, ha Károly császár szinte kellemetlenül hű emlékezőtehetsége és az ő világos éleslátása az enyém lehetne. De mégsem, nekem így jobb, mert így feledhetek és nem is kell mindent meglátnom. Magyarországon – egy kiváló paptól tudom – a szabadkőművesek és társaik számtalan példányban terjesztettek egy levelet, melyet Károly király valami rossz személyhez (Gombaszögi?) írt. Természetesen sohasem írta meg.”

Mivel közmondás, hogy nem zörög a haraszt, ha nem fúj a szél, azelőtt érthetetlennek tartottuk – én magam is –, hogy a legkisebb alap nélkül, sőt a valóságnak éppen homlokegyenest ellenkezően lehessen rágalmat kitalálni. Most, a bolsevizmus adta tapasztalatokkal gazdagodva, már senki se tartja ezt nálunk lehetetlennek. Ekkor nem egy pappal történt meg (például Marczell Mihállyal, a központi papnevelő rektorával), hogy nyilatkozat – persze a kommunisták propagandájának megfelelő – jelent meg tőle az újságban, noha nemcsak hasonló nyilatkozatot nem adott, hanem nyilatkozatot még csak nem is kért tőle senki. Rákosi Mátyás pedig a devecseri (Veszprém megye) kommunista nagygyűlésen felolvasta Hegyi József ajkai bányalelkésznek a kommunizmusra előnyös levelét, mikor én magától az illető Hegyi József, ajkai bányalelkésztől hallottam, hogy soha semmiféle levelet nem írt a pártnak vagy a pártról. Mikor pedig egyik éjjelen Esztergomból elhurcolták az ottani ferenceseket, másnap a kommunista propagandagyűlésen ugyanott gúnyosan bejelentették, hogy „*a barátok az éjszaka megszöktek*”.

Most tehát már azon se csodálkozunk, hogy IV. Károlyról Gombaszögi Fridákat és részegséget beszéltek, annak ellenére, hogy mintaférj volt és sohase volt részeg. Akkor azonban még csodálkoztunk. Most már csak azt látjuk, hogy lényegében mennyire azonosak voltak az ő „hazafias” ellenségei Magyarország 1945-ös „felszabadítóival”. Egy jól értesült paptól még azt is hallottam, hogy mikor IV. Károly a gyóntatójával az ő részegeskedéseiről szóló rágalmakról beszélgetett, elszántan azt mondta neki: „Kívánja, Páter, hogy a déli egy pohár boromról is lemondjak? Ha szükségesnek tartja, erre is hajlandó vagyok.”

Elbeszéli P. Carnot, hogy 1920 szeptemberében együtt mentek el IV. Károllyal az Aargau kantonban levő Habsburg várat megnézni. (Úgyszólván minden Habsburg elment azt megnézni. IV. Károly akkor nézte meg, mikor már országaiból semmi se volt az övé.) Azt mondja P. Carnot, hogy minden kedves gyermekének külön-külön küldött onnan a császár egy levelezőlapot, mint ő mondja: „az ő régi atyai házából".

„Aztán felhágott egész az ereszig s messze keletre tekintett", arra, amerre országai voltak. Aztán „karon ragadott erősen, hogy most is érzem a szorítását, ha magamon vagy máson észreveszem az emberfélelmet". S aztán csak ennyit mondott: „Páter Maurus! Jaj, de gyávák néha a katolikusok!"

Ő nem volt gyáva. Azt is elbeszéli Páter Maurus (de erről természetesen se nálunk, se Tirolban senki se tud), hogy 1917. november 10-én utána ugrott a szolgájának, Reisebichlernek, mikor a Torre hegyi patak (torrente Torre) elragadta. Aztán egy harmadik meg a császár után ugrott s a parti fűzfák ágaiban megkapaszkodva tartották mindhárman magukat, míg megjött a segítség. Nem IV. Károly, mert ő maga nem kérkedett vele, hanem Zita királynő beszélte el ezt P. Carnotnak. (91. o.)

Remélem, hogy ezek után talán azok az olvasóim is, akik egyébként a Habsburgok iránt nem éppen „nyájasok", most már legalábbis kételkedni kezdenek benne, hogy szokott-e részeg lenni IV. Károly és szokott-e találkozgatni Gombaszögi vagy bármilyen Fridával. Sőt talán még azok ellen is kellő haragra gyúltak, akik mindezt kitalálták.

Azt pedig, hogy Zita királyné elárulta-e a haditervet és miatta omlott-e össze az olasz front, talán felesleges is cáfolnom, mert hiszen ez csak akkor lenne érthető, ha az akkor húszas éveiben levő királynét is ugyanolyan agybetegség támadta volna meg, mint a vén Potioreket, aki azonban utána hamarosan meg is halt, míg Zita ma is él és még mindig éppen eléggé ép elméjű.

Egy nő ugyanis akármilyen olasz is egyébként, ha némethez vagy magyarhoz ment férjhez, akkor németté vagy magyarrá lesz. Semmi oka sincs tehát arra, hogy az olaszoknak kémkedjék, hiszen a saját férjét és a saját gyermekeit és mint császárné és királyné, a saját alattvalóit árulná el, az pedig még egy őrülttől is sok. Hiszen akkor ő maga lett volna az, aki a hazátlanságba, hontalanságba és szegénységbe döntötte volna magát, férjét és gyermekeit.

Hogy mennyire nem húzott Zita királyné az olaszokhoz, azt az a magyar pap is tapasztalta, aki azon a belgiumi színielőadáson olyan udvariatlan volt hozzá. Az utána való beszélgetésben ugyanis a királyné fő témája az Olaszországhoz csatolt dél-tiroli németeknek az olaszoktól való elnyomása miatti sajnálkozása volt. Csak az vigasztalta, hogy a szenvedések hatására bizonyára vallásosabbá válnak.

De még ha akart volna, se lehetett volna olaszpárti Zita királyné, mert hiszen sose volt ő olasz. Bourbon volt ő, ősei Franciaország királyai voltak. Onnan kerültek a spanyol trónra s onnan az olasz lakosságú Parma fejedelmi trónjára. Ezt a trónt pedig Zita ősei már rég elvesztették, mégpedig az olaszok rabolták el tőlük. A nagyapját még meg is gyilkolták ugyanezek az olaszok (Carnot, 89. o.).

Ebből láthatjuk, hogy micsoda kétségbeejtő analfabéták voltak a kérdésben azok, akik ezt a buta rágalmat kitalálták, de azok is, akik elhitték. Igazán jót nevethetett volna rajtuk az a Zita, ha lett volna hozzá kedve.

Zita királyné családja francia volt, anyja portugál, nagyanyja német, de ugyanekkor egyenes leszármazottja magyaroknak is, Zrínyi Miklósnak, a szigetvári hősnek, a Balassáknak, az Illésházyaknak, a Telegdyeknek, a Bebekeknek, a Héderváryaknak, a Wesselényieknek, a Csákyaknak, a Báthoryaknak, a Batthyányoknak, az Erdődyeknek, a Sárkándyaknak ivadéka. Még a kálvinista Lónyay véréből is van benne.

„Szégyen és harag pírja fut el. Magyarország száműzetésbe engedte vinni jogszerűen visszatért királyát" – botránkozik a svájci állampolgár, Maurus Carnot (19. o).

Hát ez csakugyan szégyen volt! Merthogy IV. Károly Magyarország törvényes, megkoronázott királya volt, azt senki se tagadhatja. Ha pedig az volt, akkor szégyen volt az ország-

ra, hogy megkérdezése nélkül idegen hatalmak hurcolják el Magyarországról és még nagyobb szégyen, hogy ezt az ország ölbe tett kezekkel, az ellenállás, a dac, a függetlenség mutatásának legkisebb jele nélkül tűrte. Máskor hogy tudtunk mi dacolni, függetlenségünket védeni, önállóságunkhoz ragaszkodni! Sokszor még ha valami jó volt és javunkra szolgált, még akkor se kellett, csak azért, hogy megmutassuk, hogy nekünk nem parancsolnak. Most pedig azzal érveltek, hogy hát az antant így akarja, s mi gyengék vagyunk arra, hogy vele dacoljunk.

Milyen büszkék voltunk máskor szabad királyválasztó jogunkra s mennyire nem engedtünk belőle egy tapodtat se! Most az antant megszabta, hogy kit szabad királyunknak megválasztanunk és kit nem (Habsburgot például nem) és mi alázattal tudomásul vettük. Pedig nem is a hatalmas antant, hanem tulajdonképpen a kisantant, azaz annyira gyűlölt szomszédaink: a csehek, a románok, a szerbek állították elénk ezt a tilalmat, mert ők féltek a Habsburg magyar királynak az ország többi részéhez is meglevő jogaitól és mi ezt a szabadságunkba sértően benyúló beavatkozást is szótlanul eltűrtük. Tudomásul vettük, hogy Habsburg nem lehet többet magyar király, s nem lehet azért, mert az állítólag szabaddá és függetlenné vált magyar nemzetnek ezt azok a szomszédai, akik megcsonkították, megtiltották.

Pedig már csak abból is sejthettük, hogy nekünk a Habsburg-király lenne a jobb, mert ha kárunkra lenne, akkor a magyar trónra való visszatérésüket bizonyára nem a csehek, románok és szerbek tiltották volna meg. Ha magyar és cseh-szerb-román egyaránt károsnak tartja a magyarra a Habsburg-királyt, akkor két fél közül az egyik feltétlenül téved. Vajon a kettő közül melyik tévedett: a Habsburg-gyűlölő magyarok-e, vagy az utódállamok? Vajon a közmondásos magyar dac és büszkeség velük szemben most miért nem jelentkezett?

Az se érv, hogy ennyi ellenséggel egyszerre úgyse bírtunk volna, tehát hiába is lett volna minden ellenállás, mert nem az a szégyenünk, hogy nem győztünk, hanem az, hogy az ellenállást, a szabad cselekvést, az önállóságot és függetlenséget még csak meg se kíséreltük. Nem azt panaszolják fel ugyanis, hogy miért tűrtük el a belügyeinkbe való beavatkozást és miért nem tudtuk ráerőszakolni akaratunkat elbizakodott és legegyénibb jogainkba beleavatkozó szomszédainkra, hanem az, hogy önrendelkezési jogunkhoz való ragaszkodásunk, függetlenségi jogunk tudata nem is jelentkezett. Hogy még csak nem is próbáltunk segíteni magunkon, hanem gyáva és magyarhoz annyira nem illő önérzetlenséggel már előre tudomásul vettük szomszédaink akaratát arra vonatkozólag, hogy a jövőben ki lehet magyar király és ki nem.

Rákóczi Ferenc se győzött, Kossuth még kevésbé, s azt, hogy fegyvert ragadtak, mi mégis dicső tettnek és nemzeti büszkeségnek tekintjük (ha igazunk lett volna, az is lenne). Nem nemzeti büszkeségnek tekintjük függetlenségünknek azt a megsértését, mely a Habsburgoknak a magyar trónról való kizárását jelentette, szó nélkül tűrtük? Még akkor se lett volna szabad ezt tűrni, ha végeredményben mi is ugyanazt akartuk volna, mert hiszen ha Bécs akart valamit a javunkra, de megkérdezésünk nélkül akarta megvalósítani, akkor mi csak azért is ráfogtuk, hogy ez nekünk nem javunk, hanem kárunk.

Mi Bécsnek még akkor is ellene voltunk, mikor a török alól szabadított fel bennünket! De mikor a csehek, szerbek és románok nem akarták, hogy olyan királyunk legyen, akihez a cseh, román és szerb „utódállamokban" is sokan húznak, mikor tehát a király személye vonzó hatással lett volna az elszakított részek lakosságára, akkor rögtön beláttuk, hogy hiszen tulajdonképpen mi is azt akarjuk, amit a csehek, románok, szerbek.

Hát még ahhoz mit szóljunk, hogy sokan nemcsak belenyugodtak a koronás király elűzésébe, aki nemcsak nekünk esküdött fel, hanem akinek ugyanezen koronázáskor mi is feleskü dtünk, hanem voltak, akik még rá is lőttek erre a királyra s ők maguk űzték el innen fegyverrel?!

Ami pedig azt a szemrehányást illeti, hogy miért hagyta itt királya az országot a bajban, annál nagyobb képmutatást, álnokságot és cinizmust még elképzelni se lehet, mint ez a vád. Hiszen azok, akik ezt a vádat emelték, ők tudták a legjobban, hogy akkor, mikor IV. Károly

elhagyta az országot, az ittmaradás számára csak szégyennel és gyalázattal járt volna. Jellemző, hogy Mindszentynek is szemére hányták gyűlölői, hogy miért menekült az amerikai követségre.

Bűn lett volna elmenni (vagy Mindszentynek a szövetségre nem menni), ha a király maradhatott volna, vagy legalább itthon is szabadon dolgozhatott volna, ha tevékenykedhetett volna az ország javára. De hiszen ha maradt volna, valóságos hajtóvadászatot rendeztek volna rá, s azok, akik most szemére hányták, hogy miért menekült el, akkor nemcsak nem védték volna életét és szabadságát, hanem egyenesen ők adták volna pribékjei kezére.

Ha itt marad, sorsa az lett volna, ami a cári családé, mely nem tudott elmenekülni s ezért kiirtották mind egy szálig. A legjobb esetben pedig az, ami az ittmaradt József főhercegé, aki itt maradt ugyan, de felesküdött a nemzeti tanácsra. Ez bizony kissé nagyobb szégyen lett volna a koronás királyra, mint elmenekülni. Éppen emiatt akkor az elmenekülés nem is volt szégyen, hanem természetes, sőt a becsület dolga. IV. Károlyt akkor talán még nem injekciózták volna, hogy vallja magát kommunistának vagy legalább bűnbánónak, de lám, Mindszentytől még azt is elvárták volna ezek a „hazafiak", hogy effajta kezeléseknek is újra alávesse magát.

Vajon ki tartotta szégyennek elmenekülni az országból a második kommunizmus alatt? Pedig az első még fanatikusabb, még vakabb, s ami a fő, még gyorsabb ütemben dolgozó volt, mint a második. De ha nem bukott volna meg olyan hamar, akkor József főherceget is nemcsak szégyen, a nemzeti tanácsra való felesküvés szégyene érte volna, hanem a becsülete után még a szabadságát s végül életét is elvesztette volna. S ez – *a nemzeti tanácsnak való felesküvés után* – nem is lett volna valami dicső halál.

IV. Károlytól az országból való kimenekülés tehát nem volt az ország cserbenhagyása. Nem is volt szégyen, hanem egyenesen kötelesség volt a királyi tekintély iránt. Okos, józan ember nem száll szembe fegyvertelenül fegyveresekkel, de részegekkel sem. A fegyver elől kitér, ha neki nincs fegyvere, részegek esetében pedig megvárja, még kijózanodnak s akkor tárgyal velük, és akkor vonja őket felelősségre. Tudvalevő azonban, hogy IV. Károly akkor, mikor elhagyta az országot, nem mondott le a trónról. (Ha ekkor lemondott volna, akkor nem lett volna olyan szégyen a nemzetre, hogy szó nélkül hagyta számkivetni.)

IV. Károly a terror hatása alatt is csak egyelőre visszavonult uralkodói jogai gyakorlásától, le azonban nem mondott. Ebben minden gondolkodni tudó ember felismeri az előbb hasonlatul felhozott helyzetet: A fegyvertelen kitér a fegyveres túlerő elől, és a józan félrevonul a részegek útjából abban a reményben, hogy majd úgyis eljön a kijózanodás ideje. IV. Károly király is csak ezt tette. S a magyar nemzet utána egy tiltakozó szó nélkül tűrte, hogy idegen hatalmak királyát oda hurcolják, ahová akarják, sőt rálőtt ő maga is akkor, mikor már kijózanodott a részegségből, sőt már az ellenforradalom volt uralmon. Az az ellenforradalom, mely legjobban elítélte ezt a volt részegséget.

Nem világos bizonyítéka-e ez az eset is annak, amit történelmünk folyamán már annyiszor megállapítottunk, hogy nem hazaszeretetből, nem függetlenségünk féltése miatt, nem nemzeti önérzetből ellenkeztünk mi annyit az utolsó négyszáz év folyamán törvényes Habsburg-királyainkkal, hanem abból az úrgyűlöletből, abból a bűnös lázadó szellemből és forradalmárságból, melynek Sztálin és Rákosi Mátyás bolsevizmusa már csak végső kifejlete volt s mely már nemcsak a magyar nemesség és úri osztály, hanem a nemzet törzsöke, a magyar kisgazda társadalom teljes anyagi és lelki tönkretevését is eredményezte.

De az 1918-as forradalom, mikor nemcsak a nemzet, hanem a Habsburgok is együtt szenvedték velünk a nemzeti megaláztatást, a függetlenség lábbal tiprását, az önrendelkezéstől való megfosztást, utána pedig a szabad királyválasztás jogának semmibevevését, már alig fájt itt valakinek. Nagy „hazafiságában", melyet a Habsburg-gyűlölettel azonosított, mindenki azt hitte, hogy a forradalom *csak* a Habsburgoknak szól, *csak* az ő jogaikat és hatalmukat sérti, minket tehát nem érdekel, sőt nekünk ennek csak örülni kell.

Igen sokan örültek is hát neki, s közben eszükbe se jutott, hogy a saját hazájuk szégyenének örültek, annak függetlenségét, jogait, önérzetét és becsületét játszották el. Mint már oly sokszor rámutattam történelmünk folyamán: ennek az országnak a lakói sokkal jobban gyűlölték a Habsburgokat, mint ahogyan szerették a hazájukat. Ezért azt a nemzeti szerencsétlenséget és megalázást, mely a Habsburgokat is a nemzettel együtt sújtotta, nem érezték szerencsétlenségnek, sőt mivel egyúttal Habsburg-szerencsétlenség is volt, azt hitték, hogy a nemzetre csak nyereség és szerencse. Pedig ekkor és emiatt lett Magyarországból csonka Magyarország.

*

IV. Károly történetéhez és egyénisége megismeréséhez értékes adatokat találunk Pápay kabinetirodai titkár visszaemlékezéseiben. Azt írja, hogy IV. Károly háború előtti katonaéveit a legeldugottabb helyőrségekben töltötte Ferenc Ferdinánd féltékenységéből. Így volt ez még azután is, hogy megházasodott. Pápay ugyanis Ferenc Ferdinándról csak rosszat tud. (Azt azonban ő is kiemeli, hogy nem igaz, hogy a cseheket szerette.) Kétségtelen, hogy a dolog nem válik éppen Ferenc Ferdinánd dicsőségére, de valószínűleg azzal a szándékkal csinálta a dolgot, hogy igazságos legyen, a fiatalember pedig megismerje az igazi katonai szolgálatot akkor, is ha főherceg. Hogy Ferenc Józsefnek egy szava se volt ellene, az is Ferenc Ferdinánd mellett szól.

Mikor a háború kitört és Károly tényleges trónörökös lett, egész életét a harctéren töltötte. Vállalta és Ferenc József vállaltatta is vele ugyanazt a sorsot, melyet akkor minden fiatal férfinak vállalnia kellett. Például állandó harctéri szolgálata miatt 1916. május 31-én született Félix fiát, negyedik gyermekét, csak akkor látta meg először, mikor már járni tudott és gagyogott. Pápay is az olasz harctéren találkozott IV. Károllyal életében először, hol ő is mint huszárszázados szolgált. Bár Károly akkor még nem ismerte, mégis barátságosan odakiáltott neki, mikor autókaravánja elrobogott mellette: „Hová, százados úr? S ráadásul magyarul kiáltott oda neki, mert a huszárok vörös menetzsinórjáról megismerte, hogy magyarokkal találkozott.

Pedig a harctér természetesen a főhercegre se volt veszély nélküli, sőt rá még a hátsó vonal is az volt. Pápay például az orosz harctéren is látta Károly trónörököst. Itt akkor, mikor az arcvonal mögött a kitüntetéseket osztotta ki. „Megint valami árulás lehetett – írja –, mert a Jozierna főterén lefolyt ünnepség alatt kezdtek az orosz srapnelek [repeszgránátok] felettük durrogni. A trónörökös kíséretében levő cseh tisztek már igen kényelmetlenül érezték magukat, de a trónörökös a legkevésbé sem zavartatta magát, sőt attól fogva még lassabban ment a rendjelek és vitézségi érmek kiosztása."

„Ha Károly királyban valamit kifogásolni lehet, úgy (Pápay magyartalanságára már rámutattam) ez az ő túlságosan nagy, általános emberi józansága. Ez alatt távolról sem azt értem, hogy mindent elnézett és ezzel a jóságával vissza is lehetett élni. De ő alattvalói közül is többekhez igazi baráti érzelemmel viseltetett. Akikkel gyermek- és ifjúkorában érintkezett, akik neki akkor bármi csekély vagy talán csak képzelt szolgálatot tettek, azokhoz valóságos hálás megemlékezéssel ragaszkodott."

„Ferenc Józsefnél sem a baráti érzést, sem a ragaszkodó visszaemlékezést nem fogjuk megtalálni. Azért neki is volt megértő, meleg szíve, de mindenki számára egyformán."

„Némelyek azt kérdezhetnék, hogyan lehet a baráti meleg érzést, a tett szolgálatokért való hálás ragaszkodást Károly királynál hibául betudni, ami minden embernek csak dísze és erénye lehet? Erre csak azt felelhetem, hogy vannak uralkodói és vannak polgári erények, és ezek nem fedik egymást. Egy uralkodónak is hálásnak kell lennie, az etikát nem lehet annyira kettéválasztani. De egy uralkodónak nem szabad a barátságát egynéhány kiválasztottjára pazarolni és a kora ifjúságában neki tett szolgálatokat nem lehet minden más tekintetnél többre becsülni."

„A másik kifogás, amit Károly király terhére szeretnek róni, az az, hogy elhatározásaiban túl hirtelen, azok megvalósításában pedig valósággal rapszodikusan gyors volt. Ezt nem is lehet letagadni, de mindez az ifjúság privilégiumához tartozik, ami a kor előrehaladtával napról napra alábbhagy. A királyt a környezete el is kényeztette. Technikai szempontból kivihetetlennek látszó dolgokat sokszor boszorkányos gyorsasággal meg is lehet valósítani."

Károly király ezen hibáját a magyar „hazafiak" annál könnyebben megbocsáthatják, mert hiszen a Habsburgokban úgyis mindig azt kifogásolták, hogy túl félénkek, illetve valóságos álomszuszékok voltak s mindent túl lassan, túl megfontolva csináltak, most végül látnak egy olyan Habsburgot, aki a „der Plötzliche" [a hirtelenkedő] melléknevet kapta és konzervatív, maradi őseivel szemben egyenesen túlzásba vitte a modern technika felhasználását a kormányzásban.

IV. Károly nem sokat törődött azzal, ami régi és ami hagyomány, s elhatározásai legtöbbször nemcsak eredetiek, hanem okosak és ügyesek is voltak. Például, hogy sutba vetve az előírt szertartásokat, trónörökös kisfiát, „a gyönyörű kis szőkefürtű" Ottót maga és felesége közt vezette Ferenc József temetésén a megboldogult császár koporsója után. „A bécsi nép – írja Pápay –, ez a hálátlanságában egyedülálló, szégyenletes tömeg imádta akkor ezt a gyermeket."

IV. Károly tragédiája az volt – írja Pápay –, hogy – mintha csak a végzet üldözte volna – legszebb, legjobb és a népszerűség megszerzésére is legalkalmasabb elhatározásait valami alsóbbrendű szerv véletlenül mindig elrontotta. A bécsiek például nagyon rossz néven vették tőle, hogy akár ő, akár Zita császárné alig mutatkozott a nyilvánosság előtt. Pedig hát maga Károly azért nem, mert állandóan a harctéren volt, tehát fontosabb és – tegyük hozzá – ennél sokkal kellemetlenebb kötelességet teljesített, Zita pedig – szintén helyesen – azt gondolta, hogy most, a lakosság szenvedéseinek közepette, nem olyan idők vannak, mikor reprezentálni, s magunkat mutogatni kell vagy illik.

Ugyanez volt az oka annak is, hogy magyar királlyá koronáztatása után Károly azonnal elutazott. Ez itt nálunk igen rossz vért szült, mindenki arra magyarázta, hogy alig várja, hogy tőlünk szabadulhasson, hogy nem szeret bennünket. Pedig hát a harctérre ment tőlünk, s ha közvéleményünk tárgyilagos lett volna, azt csak nem gondolhatta, hogy a front veszélyeit és szükségszerű nélkülözéseit, rendetlen étkezését, éjszakázásait, hidegét (tél közepén volt a koronázás) csak nem szeretheti jobban, mint a budai királyi palota melegét, nyugodtságát és családi körét (mert családja itt maradt).

Mikor Szent István-nap előtt telefonáltak, hogy a király képviseltesse magát a Szent Jobb körmeneten, mégpedig mindenképpen valamely főherceggel, Károly király, a „plötzlicher", kijelenti, hogy ő maga személyesen jön. Ez természetesen azoknak, akiknek ezt a királyi utazást kellett olyan hirtelen lebonyolítaniuk, s mindent néhány óra alatt elintézniük, rendkívül kellemetlen volt és ugyancsak az idegeikre ment, de hát végeredményben mégiscsak sikerült minden, s nálunk is rendkívül jó benyomást keltett a dolog. Ekkor is mindent lerontott azonban, hogy Károly most is még aznap itthagyott bennünket és elutazott, még inkább azonban az, hogy gróf Serényi Béla Gödöllőn vadászatot rendezett a király tiszteletére s erre a király ráért. Serényi ügyetlensége volt, hogy a vadászatra a királyt meghívta, s a király bizonyára csak azért fogadta el, hogy Serényit meg ne sértse, mert hiszen zsúfolt programja, nagy elfoglaltsága és átélt harctéri kényelmetlenségei miatt aligha volt egyébként kedve vadászni.

A király magyar környezete, mely eleinte szintén nem tudta, hova tűnt el a király, rögtön tisztába jött a helyzettel, s látta, hogy a csalódott magyar közvéleményre rossz hatással lesz e vadászat híre. Ezért nagy erőfeszítésekkel sikerült is megakadályoznia, hogy a lapok a vadászatról hírt adjanak. Az osztrák sajtóról azonban közben megfeledkeztek vagy talán idejük se volt hozzá, hogy vele is megtegyék, amit a magyarországi lapokkal meg tudtak tenni. Így aztán ott hosszú cikkek jelentek meg róla, nálunk is megtudták a dolgot, s így a hatása még rosszabb lett, mintha a magyar lapokban is benne lett volna a dolog, mert az volt a látszat,

mintha maga az udvar is úgy fogná fel a dolgot, hogy a király valami tilosat tett, amelyet lepleznie kell, s tényleg vadászattal töltötte el azt az időt, amit magyar alattvalóinak kellett volna szentelnie.

A közvélemény természetesen nem is sejtette, de ha mondták volna neki, el se hitte volna, hogy királya a harctéren mennyire nem kényelmesen élt. Az olasz harctéren például, ahol a főhadiszálláson vele volt Pápay is, a mozdony nélkül álló udvari vonatban laktak, melyhez minden reggel „egy kis helyi érdekű kávémasina pöfögött oda", hogy „a csípős őszi napokon" egy kis meleget szolgáltasson. „Tekintettel az ország élelmezési viszonyaira, a király az udvarnál is betiltotta a fehér lisztből készült sütemények készítését és barna kenyeret evett mindenki."

„A király minden nap reggel hat órakor két-három tisztjével autóba ült s az egész napot messze kint, a harctéren töltötte. Sötét este tért csak vissza az estebédhez. Néha olyan holtfáradtan, hogy még az ebéd sem kellett neki."

„Az a nézet is meglehetősen el volt terjedve, hogy a király mértéktelen lett volna az ivásban. Ezt a rosszakaratú, légből kapott, ostoba rágalmat a leghatározottabban meg kell cáfolnom. Majd minden nap a legutolsó voltam, akivel a király szót váltott. Még holtfáradtan is elvégezte az írásbeli teendőket és a kész iratokat a futár másnap a trieszti gyorsvonattal vitte Bécsbe."

„Tett néha (a király) keserű megjegyzéseket is. A harctéren kint járt katonák megértik őt. Többször előfordult, hogy politikai természetű torzsalkodásokról volt szó az iratokban és jelentésekben:

„Nézze, hát meg lehet ezt érteni? Odakint látom egész nap, napról napra, mit szenvednek a mi hős katonáink. Nincs nap, amely százszámra ne követelne áldozatot. Minden embernek egész önmegtagadására és a legnagyobb lelkierőre van szüksége, hogy ezt elviselhesse. És ezeknek az uraknak van most idejük és van lelkük ilyen tizedrangú kérdésekkel foglalkozni, és azokat felfújni."

„Egy napon, amikor hazatérőben volt, az Isonzó hirtelen nagyon megáradt. Az automobilnak valami gázlón kellett minden nap áthaladnia, de ez a gázló ki volt kövezve s a víz arasznyi mélységet sem ért el. Ekkor azonban a víz becsapott az autóba és a gépkocsi megakadt. A király nem várta meg, míg az autót a vízből kötelekkel kivontatják, hanem át akart gázolni a vízen. A gázlón túl azonban hirtelen mély víz következett s az ár a királyt magával ragadta. Tízen is utána vetették magukat, köztük a király sógora, Róbert, pármai herceg is, de csak mintegy százméternyire tudták a királyt elkapni. Még meghűlés se lett belőle."

Láthatjuk tehát, hogy a király harctéri tartózkodása nem volt éppen kényelmes élet, de láthatjuk azt is, hogy a király környezete se éppen gyáva vagy kényelmes emberekből állt. Látjuk, milyen bátor és önfeláldozó volt a sógora is.

IV. Károly debreceni látogatásának előnyeit az tette tönkre, sőt változtatta homlokegyenest az ellenkezőre, hogy elfelejtették a katonazenekart arra figyelmeztetni, hogy itt nem kell, sőt nem is szabad a „Gott erhalte"-t játszani. Debrecenben azonban, s az egész országban mindenki azt gondolta, hogy a „Gott erhalte"-t egyenesen a király rendelte el.

Csehországban viszont az volt a baj, hogy a cseh árulóknak megkegyelmezett. Azt hitte, hogy nagylelkűsége és még esküdt ellenségei irányában is megnyilvánuló szeretete leszereli ellenségeit. Az eredmény azonban éppen az ellenkező volt. A cseh árulók gyengeségre magyarázták s még nagyobb hévvel folytatták ellenséges aknamunkájukat, mint a börtönbekerülésük előtt. Elrabolták a trónját annak, aki önként visszaadta szabadságukat.

A Reichsratot a nemzetiségek állandó veszekedései miatt a háború alatt már nem lehetett összehívni. IV. Károly az osztrák nemzetiségek összebékítésére is tett egy utolsó kísérletet, de ez is kudarcba fúlt. Itt is a király villámgyorsasága és demokratikus egyszerűsége volt a sikertelenség oka. Olyan nehéz és fontos kérdés volt ez, hogy hónapokig tartó előkészítés kellett volna hozzá. De az is nagy baj volt, hogy a külsőségeket, a pompát, a fényt, mindazt, ami

hatással van az emberekre, ami imponál és az uralkodó hatalmát bizonyítja, elmulasztotta Károly. Azt hitte, hogy az egyszerűség és közvetlenség a mai demokratikus világban csak előnyös lesz. Badenbe, főhadiszállására hívta össze az osztrák képviselőket.

„Azok az osztrák képviselők – írja Pápay –, akikkel beszéltem és akik jól ismerték a saját fajtájukat, biztosítottak arról, hogy egészen más lett volna az eredmény, ha az uralkodó (mint említettem, a „hazafias" Pápay a „császár" szót a világ minden kincséért se írná le, itt pedig azt mégse mondhatta, hogy a „király") a Hofburg trónteremében, fényes testőrségétől és a legnagyobb pompától körülvéve fogadja őket. Nagyon sokan voltak, akik a badeni fogadásban a régi fénnyel és dicsőséggel szemben csak a lezüllést látták. Pedig ezek mind csak külsőségek."

Uralkodása utolsó hónapjaiban „Károly király – írja Pápay – valóságos programot adott minden államférfinak és mindazoknak, akikkel érintkezésben állt és ez három pontból állt:

1.) A háború mielőbbi befejezése.

2.) Erősen demokratikus irányú reformok a belpolitikában.

3.) *Magyarország teljes függetlensége a közös ügyek, külön választásával.* Ausztria külön teljesen reorganizálandó."

„Károly király minden parlamenti vita vagy felszólítás nélkül, hónapokkal az összeomlás jelei előtt, elrendelte a közös minisztériumok és udvari hivatalok címereinek és pecsétjeinek megváltoztatását és az addigi kétfejű sas helyett a dualizmusnak megfelelően a magyar címert a koronával az osztrák címer mellé helyeztette."

„A címerkérdés megoldása Ferenc József idejében örömet és lelkesedést váltott volna ki. Károly király alatt ezt senki se látszott észrevenni."

Károly király ifjúkorában neki tett jó szolgálataiért jutalmul Polzer Artúrt tette kabinetirodája főnökévé, aki ez állásában természetesen a király bizalmasává lett. Magyarellenes is volt és kétbalkezes. Többek között a cseh árulók megkegyelmezését is ő ajánlott a királynak.

Egyszer az udvari vonaton, mikor már lefekvéshez készültek, Polzer a fülkéje ajtajában álló Pápaynak, aki természetesen nem mert vele ellenkezni, kissé hangosabban ezt a megjegyzést tette: „Az osztrák-magyar monarchiát csak egy szláv gyűrű képes összetartani, amely mintegy vasabroncsként veszi körül a birodalmat."

„Erre a folyosó félhomályából egy közeledő alak erőteljesen szól közbe: És ki az, aki ezt a marhaságot mondta?"

„Egy magyar úr volt a király legközvetlenebb környezetéből, akivel még Polzer sem mert kikezdeni és leplezve megszégyenülését csak ennyit mondott: Ezt csak mint véleményt említettem."

„Gróf Hunyady Józsefnek köszönhető, hogy Ausztria-Magyarország idejekorán megszabadult Polzertől, habár hivatalnokoskodásának majdnem tízhónapos ideje alatt elég kárt tett a monarchia és az uralkodóház pótolhatatlan erkölcsi javaiban."

Gróf Hunyady József, aki a király szárnysegédje volt, nemsokára nagy meglepetésben részesítette Pápayt. Közölte vele, hogy elmondotta a királynak és királynénak, hogy Polzer ellen máris mennyire felzúdult a közvélemény, főleg Ausztriában, mert Magyarországban nem ismerték még annyira. A kabinetigazgató úgy viselkedik, mintha Ferenc Ferdinánd politikai végrendeletét akarná szóról szóra megvalósítani. Azután így folytatta:

„Megmondtam nekik, hogy ha ez így folytatódik, ők koldusbotra jutva fognak országról országra vándorolni. A királyné szemeiben könnyek gyűltek."

„A király nem habozott többé. Polzer Bécsben volt. Egy független állású, magas rangú urat, volt nevelőjét, gróf Wallis tábornokot küldte hozzá az uralkodó, hogy azonnal adja be lemondását. A kabinetigazgató teendőit Hawerda-Wehrlandt Ferenc, a legfelsőbb jószágok és alapok vezérigazgatója, vette ideiglenesen át, egy rendkívüli műveltségű és kitűnő képzettségű tisztviselő, aki azelőtt évtizedekig szolgált a kabinetirodában, és aki azonnal helyreállította a rendet."

A Habsburgok nem hízelgőkkel vették magukat körül. Láttuk, hogy Schratt Katalinnal kapcsolatban az idősebb Pápay is hogy megmondta Ferenc Józsefnek a véleményét, s noha az pillanatnyilag megsértődött miatta, utána mégis igazat adott neki. Hunyadyt is hamarosan utána első főudvarmesterévé nevezte ki IV. Károly. Ő volt az első magyar származású főudvarmester a Habsburgok egész történetében.

Mária Valéria, Ferenc József legkedvesebb leánya, ugyanilyen jellemű embert választott gyermekei nevelőjévé.

„Ez a királykisasszony – írja Pápay – bámulatos előrelátással ki tudta választani gyermekei nevelőjéül a legmegfelelőbb embert, dr. Schmalzhofer Ferencet. Ez a férfi valóságos látnoki tehetséggel volt megáldva, és ha nem is jósolt, de előre meglátott és kimondott akkoriban lehetetlennek látszó eseményeket. Hozzá hasonló tehetséget csak egyet láttam még életemben, gróf Hunyady Józsefet, Károly király későbbi főudvarmesterét."

„Első találkozásunkkor mondta dr. Schmalzhofer:

Ha már egyszer a kis hercegek (mint említettem, Pápay a „főherceg" szót nem mondja ki) nevelésével meg vagyok bízva, úgy akarom nevelni őket, hogy ha nem is kir. hercegek, hanem egyszerű polgárok lennének, akkor is megállják a helyüket az életben."

„Ha a reá bízott gyermekeknek valamit Mária Valériáról szólt, sohase használta a címzést, hogy csász. és kir. fenség, hanem azt mondta, mondják ezt meg az édesanyjuknak."

„Ischlben mindenki ismerte a kis kir. hercegeket. Egy szegényesen öltözött útkaparó az előtte elhaladó kir. hercegek közeledtére félbehagyta munkáját, levette kalapját, és mélyen meghajtotta magát."

„A kis hercegek gyermeki gondtalansággal nem törődtek a szegényesen öltözött öregemberrel és vidáman beszélgetve tovább mente."

„Schmalzhofer megvárta, míg oly messze haladtak, hogy az útkaparó nem hallotta többé szavát, akkor magához hívta a kis hercegeket és indulatosan rájuk szólt:

Miért nem köszönnek? Látták jól, hogy az öregember meghajolt maguk előtt. Hallatlan magaviselet! Menjenek azonnal vissza, vegyék le a kalapjukat és kérjenek bocsánatot az öregembertől, amiért nem viszonozták a köszöntését. Ha mást nem, legalább a korát tiszteljék benne."

„És amikor a kis hercegek, belátva tévedésüket, készséggel eleget tettek a vett utasításnak, Schmalzhofer még egyszer elővette őket: Sohase történjék ez többet! *Higgyék el, nem is lehet már messze az az idő, amikor senkinek sem fog már eszébe jutni, hogy maguknak egyáltalán köszönjön.*"

„És Ausztriában, az annyira dédelgetett Ausztriában, a világ leghálátlanabb és legelrontottabb népe közt, ez az idő csakhamar be is következett."

„Mennyire szerette Erzsébet királyné is ezeket a kis unokáit! Meggyilkolása előtti napon, 1898. szeptember 9-én, Genfben kis zenélőórát vásárolt számukra és Wallseebe küldette, hová az már csak halála után érkezett meg. Csak arra volt jó, hogy az érette ontott könnyeket szaporítsa."

Károly királlyal való utolsó találkozását Pápay így írja le: „Későre járt már az idő, mikor 1918. augusztus 28-án utoljára jelentem meg az ügyiratokkal Károly király előtt. Fáradtnak, kimerültnek látszott, meg is öregedett kissé s különben is karcsú alakja még jobban megfogyott. A sok gond és munka, a rendetlen táplálkozás már akkor megtörte. Láttam kint a harctéren is halálfáradtan, midőn késő éjjel az aláírásoknál a toll vagy irón kihullott a kezéből. Akkor behívtam hozzá szárnysegédjét s a király reggel öt óráig pihenőt engedett magának. Hajnalban a nagy katonai autó már várta és reggelizés közben friss erővel végezte el az abbamaradt éjjeli munkát."

„Angolosan reggelizett. Sokat evett. Egész napra. Azután ki a szabad levegőre! A tea, tojás mellé egész sült kotletteket fogyasztott el. Most mindez megváltozott. A piavei offenzíva

meghiúsulása óta nem volt kint a harctéren. A szobai levegő meglátszott rajta. Étvágya nem volt. Egy-két étkezésnél láttuk, hogy alig nyúlt az ételekhez."

„Mindenki emlékezhet rá, hogy amíg a Bulgáriában 1918. szeptember 15-én kitört bolsevizmus következtében a Balkán-arcvonal össze nem roppant, közvetlen veszély nem fenyegette sem a monarchiát, sem Németországot."

„Azon az utolsó estén Reichenauban szó sem volt tehát arról, hogy bárminő változástól lehetne tartani, és hogy a rendes esti referálás egyszersmind búcsúkihallgatás is lesz. A királynak egy kitüntetést köszöntem meg és el voltam rá készülve, hogy a jövőben is meg kell előtte jelennem. Más szempontból vált reám nézve ez az est már akkor örökké emlékezetessé. Egy hónap múlva a legkiválóbb magyar államférfiak hallgatták a király szájából a Magyarország teljes függetlenségére vonatkozó nyilatkozatot. A gondolattal azonban már jóval régebben foglalkozott."

Zita királynéról Pápaynak csak magasztalása van. Sőt egyenesen olyan jövőbelátó lángelmének találja, mint gróf Hunyadyt és dr. Schmalzhofert.

„Ferenc József – írja – valóban nem túlzott, mikor rendkívüli szellemi képességeit és sokoldalú alapos műveltségét annyira kiemelte. Az uralkodóház ellenségei ezt is ellene fordították, és azt a hírt kezdték terjeszteni, hogy a legfelsőbb hatalom asszonykézre jutott."

„Hogy mennyiben befolyásolta a királyné négyszemközt koronás férjét az államügyek elintézésében, azt senki sem tudhatta. De ilyen nagyműveltségű, élesen látó, kiváló nő részéről ez sem lett volna szerencsétlenség. Néhány megjegyzés, melyet a királyné a külpolitikai helyzetre vonatkozólag mások előtt tett, legalább ezt látszanak bizonyítani."

„Államférfiak kihallgatásakor a királyné sosem volt jelen. De ha mi mentünk az aláírásokkal és a naponkénti előadandó ügyekkel a királyhoz, a királynét rendesen a dolgozószoba sarkában, olvasmányaiba elmélyedve találtuk."

„A királyné a legritkább esetben szólt közbe, ha a király dolgozószobájában tartózkodott és megjegyzései is csak segélyezési vagy jótékonysági ügyekre vonatkoztak." Láthatjuk tehát, hogy amire eddig már oly sokszor rámutattam, hogy a Habsburg-házban sose volt papucskormány, Zita királynéra is vonatkozik.

„Azt a számtalan apró esetet nem is lehet mind felsorolni, amelyekben Zita királyné kiapadhatatlan szívjósága megnyilvánult. Mindenkor felemelte szavát, ha valakin segíteni kellett, vagy ha valakinek örömet okozni lehetett. Kis magyar iskolás fiúk és leánykák üdvözölték egyenként írásban Ottó trónörököst a koronázás után. A felséges asszony külön mindegyiknek válaszolni akart. Eléje kellett tárni, hogy tízezernyi levélkére és levelezőlapra ez mégsem lehetséges.

„Oly egyszerű, közvetlen modora volt, hogy mindenkit megnyert magának. Elfeledtette másokkal azt, hogy ő királyné. Megtalálta a kellő hangot az alacsonyabb sorsban levőkkel és azok csak a résztvevő jóságát hallották ki szavaiból. Főúri környezetben, a monarchia legelőkelőbb hölgyeitől körülvéve pedig minden ízében királyné volt."

„Ha a világpolitikáról szólt, majdnem látnoki tehetséget kellett volna a királynéban feltételeznünk, ha minden nyilatkozatát a rendkívüli éleslátás természetes módon nem magyarázná meg."

„A külpolitikát illetően Zita királyné kezdettől fogva éppenséggel nem titkolta, hogy a német szövetség és Vilmos császár szereplése a legnagyobb aggodalommal tölti el. Ha a királynak a mielőbbi békekötés volt legfőbb vágya, úgy a királyné őt ebben a törekvésében mindenesetre tőle telhetőleg támogatta."

„A németek katonai sikerei Vilmos császárt túl vérmes reményekkel töltötték el. Zita királyné 1917 elején nem győzte hangsúlyozni, hogy bármennyire méltányolja is Vilmos császár felfogását, hogy a békekötésnek csakis a győzelem lehet az alapja, nem tud abban hinni, hogy az antantot térdre lehessen kényszeríteni."

„Minden eszközt meg kell ragadni, amely a békéhez közelebb vezet bennünket – mondta. – Az egész monarchia léte forog kockán. Ha a cárt sikerülni fog trónjától megfosztani, a mi trónunk és a német császáré is utána fog dőlni."

Mindnyájan tudtuk és hallottuk, mennyire ellenezte Zita királyné a német hadvezetőség jó előre bejelentett szándékát a tengeralatti hadviselés szigorítására vonatkozólag. Több ízben kijelentette: Ez feltétlenül maga után vonja Amerika beavatkozását a háborúba, és ezzel nem leszünk képesek szembeszállni. Minden áron kell az ellenséggel valamely kapcsolatot keresni, hogy megegyezésre juthassunk."

Befejezésül Pápay még ezt jegyzi meg: „A történelem minden időben bevált tanúsága szerint a rend és hatalom azokban a napokban vagy sehogy sem, vagy pedig csak erőszakkal lett volna fenntartható. Károly király azonban irtózott a vérontástól és a polgárháborútól és egyenes paranccsal megtiltott minden olyan kísérletet, amely az erőszakra támaszkodik."

„A sors olyan óriási feladat elé állította Károly királyt, amelynek csak emberfeletti erővel tudott volna megfelelni."

Hogy emberfeletti ereje nem volt, az bizonyára nem lehet szégyene.

A Habsburgok és a magyar függetlenség

Akik annyira háborognak, és akik a Habsburgokat annyira tudják gyűlölni magyar alkotmánysértéseik miatt, azokat figyelmeztetjük, mit csinált III. Gusztáv svéd király 1772-ben, pedig senki se gyűlöli miatta, s ha külön nem is dicséri érte, legfeljebb nevet rajta. Svédországban addig körülbelül úgy volt, mint nálunk: túl nagy volt a nemesség hatalma, viszont alig volt valami hatalma a királynak. Mindent az országgyűlés döntött el, semmit se a király, az országgyűlések élete pedig ott se volt más, mint az egyik nemesi párt küzdelme a másikkal. Ott is esküt kellett tennie a királynak a nemesek jogaira, azaz az ország alkotmányára s ott is – akár csak nálunk – hónapokig eltanácskoztak ezek a nemesek azon, milyen legyen ez az esküszöveg, és hogy minél jobban ki legyen benne domborítva, mit nem szabad a királynak.

III. Gusztáv elhatározta, hogy segít a bajukon s 1772-ben ő, a király csinált forradalmat az ország és az országgyűlés ellen, nem pedig, mint rendesen történni szokott, megfordítva. Természetesen ő is esküt tett arra az alkotmányra, amelyet aztán felforgatott, de azért ő mégis *forradalmat* csinált (ami sokak szemében egészen jó dolog), nem pedig *esküszegést* követett el, mint a gyűlölt Habsburgok. „Annyira kiszámított és előkészített mindent, mint egy egészen nagyvonalú színházi rendező" – írja Szerb Antal, a zsidó pszichéjű s így egyébként teljesen királyellenes író, Desmaisonsnak 1781-ben megjelent és az Egyetemi Könyvtárba József nádor hagyatékából került műve alapján.

Titokban ő maga akadályozta meg a gabonaszállítást, hogy *éhínség* törjön ki, és a nép *elégedetlen* legyen, de mivel egész bizonyos azért nem lehetett abban, hogy emiatt lázadás keletkezik, azért még külön is gondoskodott róla, hogy az ország egyik helyén felkelés törjön ki. Ezt azért csinálta, mert leverésére természetesen sereget kellett küldenie s ezen a címen az öccsét kinevezhette vezérnek a sereg élére s így a hadsereg a nemesség helyett az ő vezetése alá került. Ugyanekkor az ország még két részében keletkezett lázadás, bizonyára nem a király tudta nélkül. III. Gusztáv közben palotájába hívta s ott aztán álnokul elzáratta a tisztek közül azokat, akikről tudta, hogy az országgyűlés, tehát az alkotmány pártján vannak, s csak akkor eresztette ki őket, mikor már látta, hogy megváltoztatták elveiket.

„Egész idő alatt csodálatos színészi tehetségéről tett tanúságot – írja Szerb. – Megszállta az ország fontosabb pontjait, elfogta a szenátorokat, beszédeket mondott a népnek a szenátorok zsarnoksága ellen, mely az országot ilyen nyomorba döntötte (közben, mint láttuk, ő maga mesterségesen idézte elő az éhínséget), s fogadta nekik, hogy megszabadítja tőlük őket." Szavait természetesen nagy éljenek követték „és a király, aki reggel még, mint Európa leginkább korlátolt hatalmú uralkodója ébredt fel, két órán belül abszolút fejedelem lett, mint a porosz király Berlinben vagy a szultán Konstantinápolyban". De közben annyira nem bántotta a lelkiismeret az esküszegésért és az ország törvényei lábbal tiprásáért, hogy még mókázni is kedve volt, mert a tőle fogva tartott szenátorok családjának saját kezű levelet írt, melyben elnézésüket kérte, hogy a család fejét egy kis időre kénytelen magánál tartani.

Azután összehívta az országgyűlést, az épület bejárata elé ágyúkat állíttatott, s a gyűlés megnyitása után megkérdezte a nemeseket, a nemzet képviselőit, helyeslik-e és elfogadják-e a történteket. Mondanunk se kell, hogy helyeselték és elfogadták, mégpedig egyhangúlag; s hogy megváltoztatták az ország alkotmányát, szintén egyhangúlag, s hogy minden felségjogot átruháztak a nemzetről a királyra, szintén egyhangúlag.

A következő országgyűlésen a terem ajtaja elé már nem állított Gusztáv ágyúkat, mégis úgy ment már minden, mint a parancsolat, sőt az országgyűlés (tehát a megcsúfolt nemesek maguk) most már még köszönetet is szavazott a királynak, hogy helyreállította az országban a rendet, visszaállítani méltóztatott a királyi hatalmat és megfosztotta a nemességet egészségtelenül nagy és így az országot tönkretevő túl nagy hatalmától. Még emlékérmet is verettek a nemzet életére oly áldásos esemény emlékére. Természetesen szintén egyhangú lelkesedéssel.

És az egyébként forradalmárpárti és zsarnokgyűlölő Szerb Antal azt írja, hogy „e forradalom történetét minden részletével együtt tanítani kellene abban a nem létező iskolában, ahol a politika művészetére képezik ki az ambiciózus ifjúságot". Tehát nemcsak nem botránkozik rajta, hanem egyenesen lelkesedik érte, sőt bámulja. Most nem a zsarnokságot látja, nem is a törvénytelenséget és a lelkiismeretlenséget. A képmutatáson, az álnokságon, az ország becsapásán, az esküszegésen, az alkalmazott erőszakon se botránkozik meg, hanem csak az okosságot, a szellemességet és a sikert bámulja és élvezi.

Neki minden forradalom, tehát minden törvénytelenség – mert hiszen minden forradalom abban áll, hogy legázol, megvet és elsöpör minden eddigi törvényt – tetszik, s ha nem a nép, hanem ez egyszer kivételesen a király csinálja a forradalmat a nép ellen, az is tetszik neki, hiszen éppen ezért nevezi forradalomnak, nem pedig zsarnokságnak vagy reakciónak.

Ha a királyok csak kisebb törvénytelenséget csinálnak, s azt is félve és lelkiismeret-furdalások között, mint az ellenszenves, „tehetségtelen" Habsburgok, a zsarnokság és a gyűlölt, sőt utált reakció, de ha egy király az országgyűlés *minden* jogát és az ország minden törvényét egyszerre löki félre és annyira nem bántja érte a lelkiismeret, hogy még mókázni is van hozzá kedve, akkor már a király se zsarnok, sőt nem is reakciós, hanem forradalmár s így rokonszenves. Imponál, sőt példát ad az államvezetés művészetéből, melyet tanítani, tehát követendő például kellene állítani azok elé, akik politikusnak készülnek és országok sorsát készülnek irányítani!

S ne gondolja valaki, hogy e megállapításunk Szerb Antal ellen akar irányulni. Nem Szerb Antal egyéni nézete ez, hanem a művelt emberiség *közszelleme* ilyen s ilyen hazánk olyan értelemben vett hazafias közszelleme is, mely ellen mi küzdünk, s amely hazafiasságot mi itt idézőjelbe szoktunk tenni.

Hát talán a mi Bocskaink nem ugyanígy járt el az erdélyi országgyűlésen, mikor Báthory Zsigmonddal egyetemben török háborút akart, az ország meg nem akarta? A különbség nemcsak az volt-e, hogy a svéd legalább vér nélkül csinálta követendő forradalmát, sőt még udvariaskodott is mellette, míg Bocskai akasztott és lefejeztetett is mellette? (De persze azért Gusztáv, az udvariaskodó Gusztáv kezéhez is tapad vér, mert azoknak a lázadásoknak leverése, melyeket ő idézett elő mesterségesen, bizonyára szintén nem ment vér nélkül.)

De hogy a gátlástalanságban és a nyugodt lelkiismeretben is egyvágásúak voltak a magyar Bocskai és a svéd Gusztáv (nemhiába protestáns *hittestvérek* voltak), mutatja, hogy ha Bocskai nem is küldött bocsánatkérő leveleket a tőle lenyakaztatottak családjának, cigánnyal mulatni – mint láttuk – azért neki is volt kedve politikai remekművének sikeres végrehajtása után. És mi mégis úgy tudjuk s csak azt tudjuk, hogy Bocskai *megvédte* a magyar alkotmányt az esküszegő gonosz Habsburgok ellen, akik mindenben a korlátolt papokra hallgattak.

S vajon Bocskainak így megfélemlített országgyűlése nem épp úgy egyhangúlag szavazta-e meg aztán, amit Bocskai akart, mint III. Gusztáv svéd országgyűlése? S vajon Bocskainak nem épp úgy megbocsát-e a magyar közvélemény és történetírás és nem épp úgy eszébe se jut törvénytelenséget, zsarnokságot, alkotmánytiprást, az ország kisemmizését emlegetni, mint ahogyan III. Gusztávval szemben nem jut eszébe e vád sem Szerb Antalnak, sem a svéd történetírásnak, sem a külföldnek? S vajon Bethlen Gábor, Rákóczi György, Thököly, Rákóczi Ferenc és Kossuth országgyűlései szintén nem egyhangúan hozták-e meg döntéseiket, még Bethlen királlyá választását, az ónodi „eb ura a fakó"-t és a debreceni detronizációt is?

Ónodon se volt ellenzék, mert Rakovszky és Okolicsányi arra már nem éltek, s ha lettek volna, biztosíthatok róla mindenkit, hogy *akkor már* ők is hallgattak volna akkor is, ha éltek volna, sőt ők szavaztak volna igenlően a legbuzgóbban! S kinek jutott eszébe nálunk valaha megbotránkozni mindezen? Sőt többet mondok: Ki vette még csak észre is azt, hogy ezek az *egyhangúságok* egy kicsit különösek és gyanúsak?

Nem, itt nálunk mindenki azon botránkozik, hogy a Wesselényi-összeesküvőket, no meg Rákóczi Ferencet nem engedték nyugodtan kiszökni (pedig az utóbbinak még ezt is „megen-

gedték"), hanem már az ítélet előtt letartóztatták őket, mikor ez – felháborító! – ellenkezik a nemzeti jogokkal és a magyar alkotmánnyal.

Itt mindenki csak azon botránkozik, hogy Rákóczi ellen elfogadták Longueval tanúvallomását, mikor ő nem magyar, hanem belga nemes volt és a magyar alkotmány szerint magyar nemes ellen csak magyar nemes vallomását szabad elfogadni. (Közben azt mindenki tudja, hogy a belga nemes egyébként igazat vallott a *magyar* nemes ellen, mert ez valóban felségáruló levelet írt a francia királynak.)

Mi csak azon tudunk botránkozni, hogy a Habsburgok olyan nyomást gyakoroltak országgyűléseinkre, hogy elsőszülött fiukat mindig királlyá választották s megkoronázták, de azon nem, hogy a „szabad" erdélyiek Bethlen kedvéért – pedig őt se szerették – még alig húszéves, ledér, idegen és magyarul se tudó (de persze protestáns) feleségét is fejedelmükké választották (noha nőszemély sose volt még, mert az erdélyi alkotmány szerint nem is lehetett erdélyi fejedelem).

Nekünk nem tetszik, hogy a Habsburgok gondoskodni tudtak arról, hogy azt az adót, amit a magyar országgyűlésektől időnként kértek, a rendek meg is szavazták, pedig ez nem mindig, hanem csak többnyire sikerült nekik, de majdnem sose egészen, hanem csak úgy fele összegben, de többnyire ezt is csak megszavaztatni sikerült nekik, de nem be is hajtani. Ellenben mikor Bethlen és Thököly egyenesen *akasztással fenyegeti* a megyéket (tehát a magyar nemeseket), mikor nem elég gyorsan folyik be a tőlük kicsikart eleség, pénz vagy takarmány, akkor nem vesszük észre a törvénysértést, se az alkotmány megszegését.

A mi főuraink szóba se állnak királyukkal, mikor országgyűlés helyett (melyet azért nem hívott össze, mert a Wesselényi-összeesküvésben nemrég bizonyult be, hogy a nemesség többsége az ellenséggel (a törökkel) cimborált) egyenként hívta őket magához azért, hogy ne kelljen önkényesen kivetnie az adót.

Ezért a rebellisségért azoknak a főuraknak nem lett semmi bajuk, sőt maga a király is elismerte előttük, hogy az eljárásmód, melyet követett, valóban törvénytelen volt. Mégis mekkora nemzeti sérelmet csináltunk mi e szerény kísérletből s csinálunk még ma is! Ellenben hogy Mátyás királynak, Bethlennek, Rákóczi Györgynek és Ferencnek, Thökölynek Kossuthnak olyan országgyűlései voltak, mint Hitlernek vagy Rákosi Mátyásnak, azaz hogy a rendek úgy szavaztak meg mindent, mint a parancsolat, az nem bánt bennünket s azt nem éreztük szolgaságnak. De azt se, mikor Horthynak német parancsra egyszerűen Hitler főhadiszállására messze idegenbe kellett utazgatnia akkor, mikor „a német nép nagy vezére" több s mindig több hozzájárulást követelt tőlünk részünkre teljesen érdektelen és idegen hadjáratához.

A Habsburgoknak nem tudjuk megbocsátani, hogy mikor a törvény háromévenkénti országgyűlést ír elő, ők négy évet is engedtek eltelni nemegyszer, sőt néha még tíz-húsz év is előfordult országgyűlés nélkül. De hogy Nagy Lajos még úgy se tartott országgyűlést, mint a Habsburgok, azt fel se vesszük! De azt se vesszük tekintetbe, hogy ha a Habsburgoknak is olyan engedelmes országgyűlésekkel lett volna dolguk, mint Mátyás királynak, Bethlennek, a Rákócziaknak, Kossuthnak vagy Rákosi Mátyásnak, akkor nekik is könnyű lett volna megtartani a törvényt. De az se jut eszünkbe, hogy ha a Habsburgok is tágabb lelkiismeretűek lettek volna, mint amilyenek voltak, akkor ők is tudtak volna gondoskodni olyan országgyűlésekről, amilyenek Mátyás királyéi, Bethlenéi, Rákóczi Györgyéi és Ferencéi, III. Gusztávéi, Hitleréi vagy Rákosi Mátyáséi voltak.

Hogy tehát a Habsburgoknak olyan országgyűléseik voltak, melyektől félniük kellett, az tulajdonképpen érdemük, mert becsületességüket bizonyítja. Nem szégyenük ugyanis, hogy nem voltak olyan „nagyvonalú színházi rendezők" és olyan „csodálatos színészi tehetségről" nem tettek tanúbizonyságot, mint III. Gusztáv svéd király, de a „színlelés olyan mesterei" se voltak, mint amilyenek az egykorú krónikás a mi Mátyás királyunkat nevezi. Az se szégyenük, hogy olyan „hideg, ravasz, számító észemberek" se voltak, mint amilyennek még Ravasz református püspök is nevezte prédikációjában Bethlen Gábort, s éppen akkor, mikor e nagy hittestvér halálának 300 éves fordulóját ünnepelte híveivel.

Láthatod katolikus magyarom, milyen szánandó, együgyű balek voltál te, mikor a Habsburgok „esküszegései" elleni mennydörgést és az alkotmányért és törvényért való lángolást 400 éven át mindig olyan komolyan vetted s elhitted, hogy ez a lelkesedés csakugyan a magyar alkotmány és szabadság kedvéért történik.

Te pedig protestáns magyarom, azt láthatod belőle, mennyire nem új semmi se a nap alatt s azt a nagyszerű és ügyes propagandát, melyet a bolsevikok napjainkban teljesítettek, a te őseid ebben az országban már századokkal ezelőtt megcsinálták, s éppoly teljes sikerrel, mint ma történik, sőt még nagyobbal. Őseid eszére és öntudatára büszke lehetsz (de erre a kommunisták is büszkék lehetnek), de a jellemükre, a lelkiismeretességükre, az igazmondásukra és céljuk elérésére használt eszközeikre már kevésbé.

A Habsburgok minden hibája és belőle folyó baja az volt, hogy ők is észrevették azt, amit III. Gusztáv Svédországban, hogy ti. Magyarországon túl nagy a nemesi szabadság, túl szabadok és túl függetlenek az országgyűlések, nagyobb rendre és a központi hatalom nagyobb tekintélyére, tehát alkotmányreformra lenne szükség, nemcsak a királyi hatalom, hanem a nemzet függetlensége és boldogulása érdekében is.

Világos például, hogy az olyan nemzet, mely áldozni, adót megszavazni, terheket vállalni nem akar, nem lehet nagy, s nem lábalhat ki a szolgaságból. Mivel azonban a keresztény erkölcstan értelmében a jó célt is csak megengedett eszközökkel szabad elérni s a közügy érdekében se szabad hazudozni, becsapni, félrevezetni, törvénytelenül bebörtönözni, megfélemlíteni, annál kevésbé kivégezni; ők nem követhették se Mátyás királyt, se Bocskait, se Bethlen Gábort, se Kossuthot, se Hitlert, se III. Gusztávot.

Mivel azonban azt ők is érezték, hogy valamit mégis tenniük kell, egyet-mást ez irányban néha-néha ők is megkíséreltek. Például ők se voltak hajlandók királyi tekintélyüket annyira megalázni hagyni, hogy a magyar nemesség törvényhozó jogát akkor is elismerték volna, mikor törvényhozó testületük hitszegő és áruló volt és a törökkel cimborált (ezért nem tartott országgyűlést Lipót a Wesselényi-összeesküvés, majd Rákóczi felkelése idejében). Vagy amikor Mária Terézia semmiképpen se tudta rávenni a magyar nemesség országgyűlését arra, hogy jobbágyain kívül ő maga is hozzájáruljon a közterhek viseléséhez, s nem tudta ezt elérni még akkor se, mikor egyéb országaiban ez már régen megtörtént. Vagy mikor a Habsburg-birodalom terheiben, mely pedig Magyarország érdekeit és integritását is védte, a magyar országgyűlés 5%-nál nagyobb részesedést nem volt hajlandó vállalni, de jogot ugyanannyit kívánt magának, mint a birodalom többi része együttesen bír (Mária Terézia hagyta abba emiatt az országgyűlések tartását).

A Habsburgok azonban ennyivel megelégedtek. Mesterséges propagandát nem folytattak, terrorral nem fojtották bele az emberekbe a szót; mesterséges éhínséget és lázadásokat nem csináltak, hogy aztán diadalmasan leverhessék; ártatlanul soha senkit le nem tartóztattak, de a letartóztatott bűnözőket se kínozták, hanem velük is emberileg bántak. Emiatt félni alig kellett valaha a Habsburgoktól s emiatt aztán félrendszabály maradt is minden intézkedésük.

Az eredmény aztán az lett, hogy míg azokat, akik ugyanezeket a „bűnöket", melyekkel ők csak félve kísérleteztek, totálisan követték el, azaz akik egész munkát végeztek s nem riadtak vissza semmitől, hogy amit elkezdtek, be is fejezzék, őket dicséri a történelem a sikeres munkáért s a bűnt, amit vele kapcsolatban elkövettek, észre se veszi; őket azonban esküszegőknek bélyegzi, mert bátortalan és éppen ezért sikertelen kísérleteikben csak ezt látja.

Akik egész gonoszok voltak, azoknak sikerült, amit akartak, sőt politikai mestermű lett belőle, melyet tanítani kellene a királyok és népvezérek iskolájában, vagy pedig közmondás lett belőle, hogy: „Meghalt Mátyás király, oda az igazság", akik pedig ugyanezt csak szerették volna megtenni, de mégse tették, mert lelkiismeretük visszariadt tőle, azokat mint ügyefogyottakat lesajnálják s emellett még azért a félbűnért is, amit elkövettek, vádolják, szidják, gyalázzák, sőt a vérpadra küldik. (Mert a kivégzett XVI. Lajos Francia királynak is egyedül csak az volt a bűne, hogy nem volt III. Gusztáv, azaz, hogy jólelkű, lelkiismeretes ember volt

és ezért aggályoskodott a forradalom elleni fellépésben, viszont – mert *törvényes* eszközök nem voltak megfékezésére – a forradalmi sajtót és az uszítást szabadjára engedte.)

Maga Szerb Antal írja a francia forradalom előtti időkről (A királyné nyaklánca, 169. o.): „A század végére az üldöztetés megmaradt ugyan, de már csaknem vígjáték jellege volt. Végleg bebizonyosodott, hogy a francia királyságban mindent megtiltanak, de semmit se tudnak megakadályozni." (Bezzeg Hitler vagy Sztálin meg tudta volna! De Mátyás király is és Bethlen vagy Rákóczi György is. Láttuk, hogy még Rákóczi Ferenc is hogy el tudta intézni az ónodi ellenzéket, de a szegény eperjesi német kapitulálókat is.)

„Brissot-ot az elkobzással megbízott hivatalnok előre figyelmezteti, hogy el fogják kobozni röpiratát, majd átveszi példányokat és a hivatalnok felesége árulja azokat feketén. (Merte, hiszen ha leleplezték volna, akkor is csak néhány heti fogházat kapott volna s azt is úri kényelemben.) Morellet abbét, amikor írásaiért a Bastille-ba zárják, pártfogói azzal vigasztalják, gondolja meg, milyen reklám ez számára. Morellet meg is gondolja, és számítása igazolódik."

S nálunk talán nem így volt? Például a reformkorban, 48 előtt? Wesselényi fogsága nem csak hetekig tartott-e és Kossuthé és Lovassyé nem csak egész rövid évekig? Vajon nem vihette-e be Kossuth a börtönébe még a fuvoláját is, hogy ne unja ott magát és nem börtönének köszönhette-e későbbi népszerűségét, tehát valóban nem csak reklám volt-e ez neki is?

Nem rendeztek-e hangversenyeket és névnapi lakomákat kufsteini és olmützi börtönükben a szegény bebörtönzött 48-as szabadsághősök s emellett „e dohos, sötét, földalatti odúkban" való szenvedésük nem lett-e számukra is reklám? Nem elévülhetetlen dicsőség volt-e Kufsteinben raboskodni s nem dicsőség-e ez még utódaikra is? Vajon nem kapott-e börtönében (de nem a börtön, hanem vele született idegbaja miatt) megőrült féktelen Lovassy olyan évjáradékot a nemzettől, hogy urasan élhetett belőle egész családja még majdnem egy fél évszázad múlva is?

Vajon nem maga Petőfi állapította-e meg még azt is, hogy Metternich alatt nagyobb volt a sajtószabadság, mint Kossuth idejében, de míg ugyanez a Metternich uralmon volt, nem őt tartotta-e ugyanaz a Petőfi a legnagyobb zsarnoknak?

S nem jártak-e majdnem pórul a márciusi ifjak is, mikor tizenkét pontjukban „kivívták" a státusfoglyoknak, a „zsarnokság" ezen áldozatainak a szabadon bocsátását? Hiszen ha nem lett volna a szegény félkegyelmű Táncsics, no meg *éppen a magyarok elleni izgatása miatt, tehát a mi kedvünkért, bebörtönzött oláh Murguj*, nem az sült volna-e ki, hogy nem is volt egyáltalán státusfogoly, tehát a hős ifjak Don Quijote módjára szélmalmok ellen harcoltak s olyan „zsarnokságot" szüntettek meg, ami nem is volt?

Nem állapította-e meg maga Illyés Gyula is, hogy a „Talpra magyar"-t Petőfi és társai akkor is egész nyugodtan kinyomtathatták volna, ha nem vívták volna ki oly hősiesen a sajtószabadságot? Szegények, mégis olyan fene büszkék voltak rá, hogy azt a cenzúra nélkül kinyomtatott példányt ők maguk mindjárt a Nemzeti Múzeumba helyezték „örök emlékül" az utókor számára s persze – éppen nem mellesleg – *az ő örök dicsőségükre*. Ilyen reklámemberek voltak azok a márciusi ifjak! Még a leghősebb hazafi se csinált ugyanis semmit ingyen, hanem ha nem csinálta a hazafiságot pénzért, csinálta dicsőségért. De jött érte pénz is. A fiatal Petőfinek nemsokára őrnagyi fizetés, Lovassynak úri nyugdíj.

Kérem, mondja erre a hazafias magyar közvélemény, elismerjük, hogy a mondottakban sok igazság is van. Lényegében véve azonban mégis eltévesztett az érvelés. A Habsburgoknak és eljárásuknak a III. Gusztávéval, vagy Mátyáséval, Bethlenével, Rákócziéval vagy Kossuthéval való összehasonlítása azért nem bír számunkra meggyőző erővel, mert egy rendkívül fontos szempontot szem előtt téveszt:

A Habsburgok idegenek voltak, idegenben székeltek, számunkra idegen hatalmat képviseltek, az ellenük való védekezés tehát a nemzet függetlenségének megóvása miatt volt szükséges. Ha az ő túlkapásaikat és törvénytelenségeiket is türelemmel és megértéssel néztük

volna, az függetlenségünk és szabadságunk teljes elvesztésével járt volna előbb-utóbb. Ezért volt helyes, sőt szükséges, hogy velük szemben alkotmányunk minden legkisebb pontjára féltékenyek legyünk s ellene irányuló tevékenységüket gyanakvással, ellenszenvvel, sőt gyűlölettel kísérjük. Ellenben világos, hogy annak a Bocskainak, Bethlennek, Rákóczinak vagy Kossuthnak, akik éppen e függetlenség megmentésére vagy visszaszerzésére törekedtek, ennek érdekében fáradoztak, e nagy cél kedvéért sokat megbocsáthattunk. Logikusan jártunk el tehát mindebben, hiszen a mellékeset rendeltük alá a lényegnek. Ha azok munkáját, akik a nemzet függetlenségének fenségesen nagy eszméjéért léptek sorompóba, még mi is elgáncsoltuk volna azzal, hogy apró hibáikba és botlásaikba kapaszkodtunk volna bele s ezáltal tönkretettük volna tekintélyüket és megfosztottuk volna őket az e szerepben annyira elengedhetetlen nimbusztól, akkor mi magunk hiúsítottuk volna meg függetlenségi törekvéseinket.

Mátyás királlyal is egész más viszonyban voltunk, mint a Habsburgokkal. Ő nemzeti király volt, teljesen a mienk. Az ő sikere a magyarság sikere volt, kudarca a magyarság kudarca. Világos tehát, hogy vele kapcsolatban nemzeti szempontból is nem kákán is csomót keresés, hanem a megértés, a sikerein való örvendezés, kudarcain való búsulás és tekintélyének és a személyét övező tiszteletnek a növelése volt kötelességünk. Éppígy voltak a svédek is III. Gusztávval.

Egész más azonban az eset a Habsburgokkal. Ők itt német hatalmat képviseltek. Ők itt idegenek voltak. Nekünk az volt az érdekünk, hogy az ő személyüket se övezze itt tisztelet, hogy mi nem a jó tulajdonságaikat, hanem hibáikat lássuk, emeljük ki és hirdessük, mert hiszen a velük való megelégedés nálunk a szolgaságba való belenyugvást jelentette volna.

Nekünk az volt az érdekünk, hogy az ő hadjárataik és politikájuk ne járjon sikerrel, hiszen az ő sikerük, ellenségünk, leigázóink, vagy legalábbis függetlenségünk csorbítójának sikere volt. Minél nagyobb volt tehát a Habsburg-hatalom, annál halványabb volt a reményünk függetlenségünk visszaszerzésére, s minél jobban megingott vagy gyöngült, annál jobban növekedhetett a mi reményünk is. Nekünk tehát ellenszenvvel kellett őket nézni s külföldön nem sikert, hanem kudarcot kívánnunk nekik, itthon pedig mesterségesen arra törekednünk, hogy népünk ne legyen velük megelégedve, ne szeresse őket.

Ezért töltött be nálunk a protestantizmus (mely felekezeti okokból is Habsburg-ellenes volt) hazafiasabb és nemzetibb szerepet, mint a katolicizmus. Ez ugyanis azon hathatós védelem miatt, melyet a Habsburgoktól kapott, szükségképpen velük érzett s így katolikus magyarban ellentétbe került a hazafias érzelem a vallásival, s aszerint állt egyik vagy másik pártra, hogy vallása vagy népe volt-e neki előbbre való, míg a magyar protestánsokban a két érdek összeesett.

Aki tehát valóban igazi katolikus volt (mert annak szükségképpen a vallásának kellett az előbbre valónak lennie, mellyel égi hazáját remélte megszerezni), emiatt nem is lehetett igazi magyar. Ha az volt, rossz katolikusnak kellett lennie.

Erre a tetszetős és az igazságot kifejezőnek látszó érvelésre egész sereg válaszunk van:

1. Először állapítsuk meg, hogy a fentiekben „hazafiaink" is elismerik, hogy nem maguk a Habsburgok voltak rosszak, nem tényleges bűneik kívánták meg a magyarság ellenük uszítását, hanem az a *helyzet*, melyben velük szemben voltunk, az követelte azt, hogy ellenszenvvel legyünk irántuk s népünkben ezt az ellenszenvet minden eszközzel és módon felkeltsük és ébren tartsuk. 400 éves történelmünk Habsburg-ellenes irányzatát tehát teljesen úgy kell felfognunk, mint például bolsevizmusunknak a tőkések, földbirtokosok, kulákok, papok és Egyház (no meg szintén a Habsburgok) elleni féktelen propagandáját. A marxizmusnak ezek voltak ugyanis az ellenségei, ezért adták ki a jelszót, hogy őket a néppel minden áron meg kell gyűlöltetni, még rágalmak terjesztésével is, mert a fő cél a szocializmus, és végül a kommunizmus megvalósítása, azaz a munkásnak a kizsákmányolóktól való végleges megmentése, ezt feltétlenül megköveteli.

Nem az a fontos, hogy igaz legyen, amit mondunk, hanem az, hogy a tömegek meggyűlöljék „ellenségeiket" és hogy elhiggyék, amit nekik e célból mondunk. Amit tőkés, kulák,

földbirtokos, pap tesz vagy mond, az szükségképpen rossz és őket minden tisztességes, illetve haladó embernek gyűlölnie kell. Ezért a történetírásnak is pártosnak kell lennie, azaz minden történelmi eseményből „az ellenség" bűneinek kell kitűnnie, hogy az eredmény mindig az ellenük irányuló gyűlölet legyen.

Láttuk, hogy a fenti „hazafias" érvelés ugyanezt állapítja meg, írja elő és tartja helyesnek, sőt hazafias kötelességnek a magyar történelemben a Habsburgokat, tehát – legalábbis közvetve – a katolicizmust illetően is. Hazafias, nemzeti érdekből ezt a kettőt meg kell gyűlöltetni, e két tényező hibáit mindig élesen ki kell domborítani. (A katolicizmust illetően – érthető okokból – nem élesen, hanem éppen ellenkezőleg, álnokul, ügyesen leplezve, de azért azt is, hogy a haza a fő cél, mindig szigorúan szem előtt tartva.)

Az igazság is fontos a történelemben, de ha összeütközik a nemzeti érdekkel (például kivételesen mégis Habsburgok javára szól), akkor vitán felül a nemzet érdekei az elsők. Sok „hazafias" mű egész nyíltan hirdette is már, hogy a nemzeti öntudatot és önérzetet, mely minden nemzeti nagyság alapja, még akkor is éleszteni kell, ha esetleg néha a történelmi igazsággal ellenkezik.

Azt pedig kivétel nélkül minden történelmi művünk hangsúlyozza, hogy a magyar történetírónak a hazafias érzést kell szolgálnia, s ha azt talán nem is mondják, hogy az igazság ellenére is, de azt világosan kimutatják, hogy ez a hazafias cél legalább olyan fontos, mint az, hogy igaz is legyen, amit írunk. Az olyan történelmi igazságokon tehát, melyek a nemzeti önérzettel ellenkeznek, legalábbis átsiklani kötelessége az igaz magyar történetírónak.

Jellemzően láthatjuk ezt Julier Ferenc, az ismert hadtörténeti író „Magyar hadvezérek" című művében. Itt a Görgeyről szóló részben nagy sajnálatát fejezi ki, hogy a Görgey árulásáról szóló tarthatatlan mese (illetve rágalom, melynek lelkiismeretlen szerzője Kossuth volt) – de persze ezt már nem Julier írja – annyira elterjedt a magyar közvéleményben, pedig – írja (440. o.) – „a magyar nemzet hagyományos harci erényeinek hírneve anélkül is megóvatott volna".

Az tehát még csak eszébe se jut, hogy egy magyar történetíró 48-ról írva esetleg még azt is megállapíthatná, hogy a magyar nemzet hagyományos „harci erényei" 48-ban nem érvényesültek. Ezt szerinte – úgy látszik – csak a magyar nemzet valamely esküdt ellensége vagy csak valamely gyalázatosan elfajult fia állapíthatná meg még akkor is, ha igaz volna.

Pedig hát olyan nemzet nincs, amelynek életében, tehát történelmében ne lennének időnként süllyedések, elernyedések, sőt elfajulások. Hiszen minden földi dolog természete és élete ilyen, ez már a természet törvényeihez tartozik. Olyan nép nem volt még, de nem is lesz, amelynek egész történelme mindig csak erény és dicsőség. Miért lenne tehát szégyen vagy demoralizáló a magyarra, ha történelmében időnként ő is kudarcokról is olvas, és miért lenne az számára elfajító hatással, ha a kudarc okát az ellenség „ármányai" helyett magában a nemzetben állapítjuk meg? Éppen ellenkezőleg. Ha történelmét az igazságot meghamisítva tárjuk eléje, csak akkor demoralizáljuk igazán fiait.

A történelem csak úgy lehet az élet mestere, csak úgy lehet tanulságos és bírhat építő erővel, ha a történetíró a nemzet kudarcait tárgyalva elsősorban azokra az okokra mutat rá, melyek magában a nemzetben rejlenek. A nemzetre előnyös, ha *őseink* kudarcain okulunk, nem pedig a magunk kudarcain. Az olyan történetíró, aki nem így tesz, nem tanítója nemzetének, hiszen aljas hízelgője. Azért nemcsak hízelgő, hanem aljas is, mert hiszen érdekből hízeleg. Tudja ugyanis, hogy így tetszik azoknak, akiknek ír, tehát így lehet érvényesülni. Kiszolgálja tehát a mindig hiú nemzeti közvéleményt és az ennek szolgaian hízelgő, a nemzetet félrevezető és romlásba vivő nagyszájú akarnokokat. 48-ban is ez történt.

De ha még Görgeyt is megrágalmazhatjuk, sőt kötelességünk is megrágalmazni csak azért, mert annak semmiképpen se szabad kitűnnie, hogy a magyar nép 48-ban szájhősökre és lelkiismeretlen emberekre hallgatott s ezért járt pórul, akkor egyenesen arra tanítjuk a nemzetet, hogy máskor is csak hallgasson az ilyen szájhősökre. Hiszen 48-ban is csak az „al-

jas" Görgey árulása miatt buktunk el, nem szabadsághőseink és a magunk bűnei miatt. Nem valószínű azonban, hogy ha majd lesz egy másik 48, akkor is akadjon a nemzetnek ilyen aljas fia, így második hasonló esetben tehát már minden bizonnyal győzünk.

Hogy lenne hazafiatlanság, ha a történetíró kimutatja, hogy őseink mikor hibáztak, mit és miért tettek rosszul. Sőt még az sem ellenkezik a hazaszeretettel, sőt egyenesen belőle folyik, ha az ilyen nemzeti baklövésekre és eltévelyedésekre bizonyos kárörömmel mutatunk rá. Hiszen nem nemzetünk kudarcán örvendünk, hanem a nemzet körében elburjánzó rossznak, például az engedetlenség, a lázadás szellemének, a szájhősöknek, a népszerűség hajhászoknak, a nemzet elfajult elemeinek bűnhődésén.

Ezen örülni *hazafias* öröm, s világos, hogy az se szégyen a magyar nemzetre, hogy időnként voltak (mert hiszen ilyen elemek *minden* nép körében és *állandóan* vannak), hanem hogy időnként még az is előfordul, hogy az ilyen elemek szerephez is jutnak és a nemzet vezetését is kezükbe ragadják, mert ez is minden nép történelmében előfordult időnként. A történelem feladata éppen az, hogy ezeket – éppen azért, mert a nemzet számára annyira tanulságos, tehát üdvös, leleplezésük eddig még (sajnos) nem történt meg – végre leleplezzük s a nemzet kudarca igazi okaira rámutassunk.

Ha 48 kudarcát nem Görgey árulása s nem is az oroszok közbelépése, hanem a vezetők hiúsága, állandó veszekedései, fegyelmezetlensége és maga a mozgalom erkölcsi alapjának hiánya okozta, akkor nem az a hazafias történetíró hivatása, hogy árulást találjon ki (mikor nem volt), vagy hogy mindent az orosz túlerőre fogjon (mikor Haynau az egész szabadságharcot már az oroszok beavatkozása előtt leverte) csak azért, hogy a magyar nép hagyományos harci erényeinek hírnevét megmentse, hanem az, hogy rámutasson arra, hogy 48-ban a magyar nép szájhősökre, a törvénytisztelet és engedelmesség ellen lázító, csak érvényesülésükre törekvő, emberi gyarlóságokkal tele emberekre hallgatott, s mivel a kortársak ezt jobban látták, mint mi, igazi közösséget nem is vállaltak az üggyel s ezért és vezetői méltatlansága miatt bukott meg. Mivel azonban nálunk a fent kifejtett okok alapján „hazafias" elv, hogy a Habsburgnak *nem lehet* igaza, mert a Habsburg ellenség s függetlenségünk nagy érdeke kívánja, hogy idegen uralkodóházát a nép gyűlölje, azért csinált a propaganda 48-ból dicsőséget és vezetőiből hősöket, sőt félisteneket.

Az első tanulság tehát a fent ismertetett „hazafias" érvelésből az, hogy ez is elismeri, hogy a Habsburgokat csak a tudatos propaganda híresztelte és rágalmazta el olyan gonoszoknak. Ez a mesterséges hírverés már 400 év óta bolsevista eszközökkel dolgozott s „a cél szentesíti az eszközt" elve alapján állt, mert azt hitte, hogy ez hazafias szempontból kötelessége.

Tehát ez a „hazafias" érvelés is elismeri, hogy nem a Habsburgok voltak rosszak, hanem a magyar nemzet helyzete volt a Habsburg nagyhatalommal szemben rossz, s hogy a nemzet meg ne szokja a szolgaságot, hogy ki ne vesszen belőle öncélúságának tudata és a szabadság szeretete, azért volt szükség arra, hogy a Habsburgok elleni gyűlöletet körünkben állandóan szítsák. Az ellenfél is elismeri tehát, hogy nem a Habsburgok voltak zsarnokok, mert hiszen legalább olyan zsarnok minden király volt mint ők, még náluk sokkal nagyobb is és azokat a bűnöket, melyeket ők ellenünk elkövettek, elkövette Mátyás király is, Bethlen is, Zápolya János is, Rákóczi Ferenc is, Kossuth Lajos is, sőt ezeknél sokkal nagyobbakat is, rájuk mégis nemcsak nem haragszunk, hanem még bálványozni is tudjuk őket.

Elismeri továbbá ez a mi 400 éve megszokott hazafiasságunk még azt is, hogy a Habsburgok alkotmánysértései és esküszegései magukban véve éppen nem megbotránkoztató vagy felháborító dolgok, hanem minden uralkodóban természetesek, az uralkodásnak szükségképpen való velejárói. Állandóan adódnak ugyanis olyan helyzetek, mikor elvek és alapérdekek összeütköznek az alkotmány egyes egészen mellékes rendelkezéseivel, annak inkább a betűjével, mint a szellemével. Ilyenkor pedig egyenesen huszonötöt érdemelne az a király, aki mégis a betűhöz és az alapvető jelentőségű jó helyett a részlet jóhoz (az alkotmány *betűjének* megtartásához) ragaszkodnék.

De mivel az uralkodók s általában a politikusok éppen nem szentek, tudomásul kell vennünk, hogy a törvény- és alkotmánysértések részükről még bűnös célból és erkölcsileg meg nem engedetten is mindennaposak (de természetesen így van ez alattvalóik részéről is, mert hiszen ők is politikusok és ők se szentek). Ez (és a Habsburgok nagyobb és igazibb vallásossága) az oka annak, hogy a Habsburgok törvénysértéseivel szemben sokkalta nagyobb törvénysértésekre tudtunk rámutatni legnagyobb nemzeti királyaink, sőt nemzeti hőseink részéről. (Láttuk, milyen szégyenletes dolgokat tud a történelem Zrínyi Miklósról, a szigetvári hősről vagy Wesselényiről, a hős, dicső árvízi hajósról.)

Tehát hazafias történetírásunknak általános (és erkölcsileg feltétlenül kárhoztatandó) vonása, hogy csak a Habsburgok bűneiről tud, a velük szemben álló „hazafias" magyar alattvalóikéról nem. Ahelyett, hogy ez a történetírás megmondaná az igazat, hogy nem maguk a Habsburgok vagy minisztereik bűneiről vagy rosszakaratáról van szó, hanem egyedül csak a magyar önérzet és függetlenségi vágy megőrzéséről, a Habsburgok személye és becsülete ellen szított és szít itt elégedetlenséget és tudatos propagandával a viszonyok helyett Habsburg királyaink vagy minisztereik személyét vagy egyéniségét gyűlöltette meg.

Ez tehát tulajdonképpen semmi más nem volt, mint a Habsburgoknak ugyanazon eszközök felhasználásával való meggyűlöltetése a vélt jó cél elérésére, mint amellyel a bolsevizmus küzdött a tőkések, földbirtokosok, kulákok és papok ellen, tehát alapjában véve szégyenletes és erkölcstelen eljárás.

„A cél szentesíti az eszközt" elve alapján küzdött ez a „hazafias" történetírás, tehát személyeket rágalmazott, gyűlölt és gyűlöltetett meg, mikor valójában csak egy elvet akart szolgálni, de azt minden eszközzel, még a becstelenséggel is. Ez szégyene a mi hazafias propagandánknak, mert hiszen igazságtalan volt s áldozatait félrevezette. Ha csakugyan csak a szabadságszeretetet akarta éleszteni a magyarságban és egyedül hazánk függetlenségének visszaszerzése volt a célja, akkor ennek megfelelően kellett volna beszélnie, nem pedig a Habsburgok és minisztereinek sátániságáról, álnokságáról, gonosz elvetemültségéről, esküszegéseiről, jellemtelenségeiről; szakasztottan úgy, mint a bolsevizmus a tőkésekéről és a papokéról.

Tehát ez, ti. hogy nem a Habsburgok vagy minisztereik voltak bűnösök, hanem a politikai helyzet, és hogy nálunk erkölcstelen, meg nem engedett, forradalmi, sőt bolsevik módszereket használtak 400 éven át a Habsburgok befeketítésére és meggyűlöltetésére, ez az első tanulság a fentebb ismertetett hazafias érvelésből.

Ez annál szégyenletesebb ránk nézve, mert az említett politikai helyzet, vagyis a Habsburgoktól való függőségünk és önrendelkezésünk megcsonkulása is egyedül abból keletkezett, mert a Habsburgok saját, illetve más országaik erejével segítettek bennünket a török ellen. Így és ezért szűnt meg a magyar önálló hadsereg, a külön magyar pénzügy és külképviselet.

Ez a függetlenségünkre hátrányos helyzet nem jött volna létre, ha a magyar nemzetnek magának is lett volna ereje a török elleni védekezésre s végül a felszabadulásra. Ha azonban idegen erőre szorult, akkor a tények vaslogikája folytán ebben már benne is volt a magyar függetlenség elveszése, vagy legalábbis megcsonkulása, mert hiszen világos, hogy amely országot mások védenek és szabadítanak fel, azzal mások is rendelkeznek, vagy legalábbis a sorsára ezek a mások is befolyással lesznek.

Növeli tehát e tudatos rágalmazás bűnös voltát, hogy azok ellen irányult, akik jót tettek velünk. Függetlenségünk elvesztése az adott viszonyok folytán természetszerű volt, de az a segítség, amit a Habsburgoktól a török ellen kaptunk, már nem. Még annak ellenére se, hogy királyaink voltak. Egy király ugyanis nem *más* országai pénzével és erejével köteles országát megvédeni.

De nemcsak azért szégyellni való ez a propaganda, mert bűnként állította be a szükségszerűséget, rágalmazott, ferdített s másként is bűnös eszközöket használt, hanem azért is, mert *tekintélyrombolást űzött s az engedetlenséget vallotta hazafias erénynek, sőt kötelesség-*

nek. Pedig minden állam alapja a társadalmi rend, ennek pedig a tekintélytisztelet és a felsőbbség iránti engedelmesség.

Láttuk, hogy a bibliázó protestáns szekták még a bolsevista hatóságokra is kiterjesztették, és kötelezőnek mondták ezt a tiszteletet és engedelmességet a keresztény tanok szerint. Mit szóljunk tehát, mikor a vallásos Habsburgok ellen látjuk évszázadokon át tartó gyűlölet- és rágalom hadjáratát, és mit szólunk ahhoz a magyar „hazafisághoz", mely 400 éven át az engedelmesség és lázadás szellemét egyenesen azonosította a hazaszeretettel, dicsőségnek tartotta a királyellenességet; aljasságnak és hazaárulásnak a királyhűséget, az aulikusságot"? Mit szólunk ahhoz a példátlan machiavellizmushoz, hogy míg a nemzet 400 éven át szorgalmasan választgatta, koronázta Habsburg királyait, s tette le nekik az alattvalói hűségesküket, sőt előbb fiú-, majd leányági örökösödésüket is elismerte és törvénybe iktatta, ugyanakkor lélekben mindig ellenségeik mellett volt, örült, ha verték őket; fájt neki, ha ők verték meg ellenségeiket; valahányszor alkalma nyílt hozzá, többnyire még nyíltan és fegyveresen is ellenségei mellé állott, még akkor is, ha ez az ellenség a török volt, vagyis a saját és az egész kereszténység évszázados ellensége?

Mit szóljunk hozzá, hogy általában megmásíthatatlan s mindenki számára követendő hazafias elvének tekintette, hogy a magyar ne tisztelje „idegen" királyait, ne tisztelje még akkor se, ha megválasztja és megkoronázza őket, hűségesküt tesz nekik, fegyvereik védelmét a török és a nemzetségek ellen elfogadja, sőt egyenesen kéri tőlük? Mit szóljunk hozzá, hogy királyai idegenből hozott erejének kérését és élvezetét össze tudja egyeztetni azzal a „hazafias kötelességével", hogy nem szabad tűrni, hogy a magyar szeresse ugyanezen királyait; azért rágalmazni kell őket, a gyűlöletet tervszerűen szítani ellenük, csak azért, hogy a magyar szeresse függetlenségét és gyűlölje a szolgaságot?

Mivel minden állami élet és erő alapja a tekintélytisztelet, az engedelmesség és a vezetőség iránti bizalom, valóságos istencsodájának kell tartanunk, hogy az a magyar állam, melyben 400 éven át ezzel éppen ellentétben a saját királyának gyűlölete volt a hazafias erény, még mindig megvan. De lehet-e csodálkozni rajta, hogy ma már régi dicsőségének és határainak csak egy negyed részének keretei között tengődik és él még s ma már a Habsburgok hatalmának tönkretevése után nemcsak más ajkú polgárai élnek idegen államok jogara alatt, hanem még a magyaroknak is egyharmada? Addig, míg a Habsburgok „elnyomtak" bennünket, magyarok nem álltak idegen uralom alatt, hanem a magyar uralkodott idegeneken.

2.) Ezt mondanánk a „hazafias" érvelésre, ha maga az érv helytálló, és igaz volna, azaz ha valóban a Habsburgok rosszakarata lett volna az oka függetlenségünk elvesztésének, és ha valóban a tőlük való megszabadulás a mi függetlenségünket és szabadságunkat jelentette volna. Azonban ez se igaz. Elismerjük, hogy nekünk jogunk volt függetlenségünk visszaszerzésére törekedni. Elismerjük még azt is, hogy egy magyar számára ez nemcsak jog, hanem egyúttal hazafias kötelesség is. De még ha attól is eltekintünk, hogy függetlenségünk sérelme tulajdonképpen abból keletkezett, hogy a török elleni védelmünket és felszabadításunkat helyettünk ők végezték el, tehát hogy az alattvalói eskün kívül még a hála is kötött bennünket hozzájuk, sőt még ha azt is elfogadjuk, hogy a nemzetek életében nincs hála, ott csak érdek van s egy nemzet fiainak hazájuk iránti viselkedésükben egyedül nemzetük érdekeitől kell magukat vezettetniük, semmi mástól; a mi Habsburg-gyűlöletünket még akkor se lehet menteni.

Nekünk az eltelt 400 éven át még akkor is mindig a Habsburgok pártján kellett volna állnunk még lélekben és őszinte meggyőződésből is, ha „a cél szentesíti az eszközt" elve alapján álltunk volna és ha nem lett volna se kereszténységünk, se Istenünk, se erkölcsünk, hanem egyedüli és egyetlen bálványunk csak a magyar szabadság, a magyar függetlenség, a magyar öncélúság lett volna s emiatt se igazsággal, se becsülettel, se hálával nem törődtünk volna.

Miért veszett el, illetve csonkult meg a Habsburgok uralma alatt függetlenségünk? Miért szűnt meg önálló hadseregünk, pénzügyünk, külképviseletünk s miért intézték *Bécsben* ügye-

inket s néha egyenesen rólunk, nélkülünk? Mert a törökvilágban kipusztult az egész Alföld és a Dunántúlnak is nagyobb fele, s mivel még annak a magyarságnak is, mely megmaradt, csak egyharmada élt a királyi Magyarországban (a többi Erdélyben és kapcsolt részeiben volt) s még az is szegény volt. S ugyanakkor történt mindez, mikor a török elleni védelmünk akkora kiadásokkal járt, hogy még a régi erős Magyarország se bírta volna, a török alóli felszabadításhoz és a három darabra törött ország újra való egyesítéséhez pedig egyenesen akkora erő lett volna szükséges, mellyel Mátyás király az ő akkori nagy és virágzó Magyarországa gazdasági erejével, fekete hadseregével és az ő lángelméjével együtt se rendelkezett. Tudvalevő ugyanis, hogy Mátyás király annak mentségére, hogy a török hatalom megtörése helyett olyan nyugati hódításokban fecsérelte el erejét és töltötte idejét, melyek halála után szinte szükségszerűen elvesztek, azt hozta fel, hogy mást nem tehetett, mert a törökkel való megmérkőzésre Magyarország ereje nem volt elég, a keresztény hatalmak azonban megtagadták segítségüket.

Ezt, a még Mátyás erejét és képességeit is felülmúló nagy erőt, a Habsburgokban megtaláltuk és tőlük megkaptuk. Nem rögtön ugyan, de másfél százados küzdelem után végül valóban felszabadítottak bennünket, s ismét *egy* országot csináltak a három országrészből. Másfél századon át fogyatékos, sokszor kezdetleges volt ez a védelem, igaz, de az is igaz, hogy ez idő alatt is mérhetetlen összegeket költöttek ránk és lényegében véve sikeresen is, mert tagadhatatlan, hogy határaink a török felé a török megszállás végén nagyjában ugyanazok voltak, mint Zápolya János halála után, csak a legvégén veszett el Érsekújvár és Nagyvárad, de ez utóbbit nem a Habsburg, hanem II. Rákóczi György vesztette el.

A fő azonban az, hogy hamarosan elvesztésük után az egész országgal együtt mindkettőt visszaszereztük. De természetesen nemcsak Érsekújvárt, hanem Nagyváradot, sőt az egész Erdélyt is a Habsburgok szerezték vissza, nem pedig az erdélyi „nemzeti" fejedelmek. A „hazafias" erdélyi fejedelem (Apaffy) és ugyanakkor a nemzeti szabadsághős (Thököly) nemcsak nem segített minket benne, hanem mindkettő egyenesen a török pártján harcolt a felszabadulás *ellen*.

Az ország felszabadulását és területi integritásának visszaszerzését tehát egyedül a Habsburgoknak köszönhetjük. Mi – legalábbis a Habsburg-gyűlölő, protestáns magyarok – nemcsak nem vettünk részt benne, hanem egyenesen akadályoztuk, ellene harcoltunk. Mivel az új Magyarországot nem a magyar fegyverek s nem magyar pénz hozta létre, hanem idegen fegyverek, idegen pénz, idegen diplomácia, a magyar fegyverek, magyar pénz és magyar diplomácia (az erdélyi fejedelmeké és Thökölyé) *ellenére*, hazánk hadserege az a hadsereg maradt, mely felszabadította, tehát idegen hadsereg; pénzügyi rendszere és külképviselete is az a Habsburgi pénzügyi rend és diplomáciai képviselet lett, amely a felszabadítást végezte.

Még gondolatnak is őrültség és még gyermekmesékben se lehetséges az a megoldás, hogy miután ez az idegen sereg, pénz és diplomácia kiverte innen a törököt s velük együtt leverte azokat a „hazafias" magyarokat is, akik – a sikeres „hazafias" hírverés eredményeként – nagyobb ellenségnek tartva a Habsburgot (a saját koronás királyukat), mint a török szultánt, a török oldalán harcoltak; a győztes sereg, államszervezet és diplomácia azonnal adja át az országot ennek a levert, csúfosan és ostobán kudarcot vallott magyar „hazafiságnak", mondván: Itt van, hiszen a ti hazátok, titeket illet, nektek szabadítottuk fel.

Világos hogy ennek a ránk nézve szomorú, de saját gyűlöletünk okozta ostobaságunktól előidézett helyzetnek egyhamar később se lehetett vége. Ahogyan mi nem adtunk volna oda egy 150 éven át a mi pénzünkön védett s végül a mi pénzünkkel és vérünkkel visszaszerzett országot azonnal az osztrákoknak csak azért, mert azelőtt az övék volt, *s ezt nem tettük volna még akkor se, ha a felszabadító harcban az osztrákok nem ellenünk küzdöttek volna*, épp oly természetes az is, hogy az osztrákok se adták azonnal vissza és bocsátották teljesen rendelkezésünk alá a tőlük a mi ellenünkre visszaszerzett országot és hogy igyekeztek hatalmi körükben tartani egész addig, amíg csak lehetett.

Világos az is, hogy a közös uralkodó se lehetett e küzdelemben egyszerűen a mi oldalunkon azon a címen, hogy nekünk is királyunk, sőt esküt tett a magyar függetlenségre. Mert hiszen királya, illetve császára volt az osztrákoknak is és azok érdekei védelmére is esküt tett. Sőt, mivel az uralkodók állásfoglalását, azaz a politikát, mindig a katonai és gazdasági erőviszonyok döntik el és egy uralkodónak elsősorban azok mellett *kell lennie* (még ha nem akarna is), ahonnan a hatalmát kapja, a közös uralkodó a kettőnk közötti küzdelemben még olyan szerepet se játszhatott, mint a mérleg nyelve, a tárgyilagos középen, hanem szükségképpen Ausztria felé kellett hajlania.

Nagyon téved, aki azt hiszi, hogy ez a helyzet károsabb volt ránk nézve, mintha ugyanakkor külön nemzeti királyunk lett volna, mert az lelkében teljesen a miénk lehetett volna. Ez a lélekben teljesen magyar király ugyanis csak annyi erőt képviselt és képviselhetett volna, amennyit neki az akkori magyar nemzet gazdasági és fegyveres ereje adni tudott. Annyira azonban, amennyit ez az erő megengedett, sőt még ennél többel is, a közös idegen király is mellettünk volt. Hiszen láttuk, hogy csak azért kellett jobban hajlania örökös tartományai felé, mert azok nagyobb erőt képviseltek, mint mi. Ennek a képzeletbeli gyönge nemzeti magyar királynak ugyanis szövetségesek után kellett volna néznie, hogy erejét megnövelje, de szövetségeseket bizonyára nehezebben kapott volna (mert szövetségest is csak az kap, aki adni is tud érte viszonzásul, mégpedig ugyanannyit, amennyit kap), és ha kapott volna, ezek a szövetségesek bizonyára közel se lettek volna számára még annyira se önzetlenek, mint a közös király esetén a mi részünkre az örökös tartományok képében adva levő természetes szövetséges.

Rámutattunk már, hogyan és milyen sértetlenül megvédte részünkre határainkat Erdéllyel, Horvátországgal és a tengerparttal együtt ez a közös uralkodóházzal már adva levő osztrák szövetséges egész addig, míg csak közös volt a dinasztia, azaz a Habsburgok 1918-as bukásáig. Nagy kérdés, sőt talán nem is kérdés, hogy ugyanezt ugyanakkor egy nemzeti király is meg tudta volna-e tenni a töröktől kipusztított ország gyönge erejével.

Természetes, hogy ha a török felszabadító háborúban a magyarság nem követte volna el azt a végzetes baklövést (melynek szintén az az előbb ismertetett hagyományos magyar „hazafias" politikai alapelv volt az oka, hogy nekünk magyar függetlenségi szempontból mindig és szükségképpen Habsburg-elleneseknek kell lennünk), hogy a török oldalán egyenesen a felszabadulás *ellen* harcolt csak azért, mert felszabadítását a Habsburgok akarták végrehajtani, nekik pedig, mint magyar hazafiaknak, szükségképpen arra kellett törekedniük, hogy a Habsburgok ne győzzenek (úgy látszik, még akkor se, ha Magyarországot akarják felszabadítani), sőt az egész magyarság egy szívvel-lélekkel és minden erejével küzdött volna hazája felszabadításáért a Habsburgok oldalán, Magyarország a felszabadítás után akkor se lett s nem is lehetett volna rögtön független, tehát önálló hadsereggel, pénzüggyel és diplomáciával rendelkező ország. Hiszen hazánk ekkor se a maga erejéből szabadította volna fel magát. Ekkor is csak egy részét adta volna a hozzá szükséges pénznek és vérnek és a keresztény koalíciót akkor se Magyarország diplomáciája hozta volna össze, s a pápa is bizonyára kevesebb pénzt adott volna a protestáns Magyarország felszabadítására, mint azon Magyarországéra, mely a Habsburgok alatt mindent katolikus szempontból fogott fel és mindent az igaz hit terjesztése érdekében csinált.

Így is lehetetlenség lett volna tehát, hogy Magyarországot tisztán a magyarok számára szabadítsa fel az az egyesült keresztény sereg, mely elsősorban a Habsburgok serege volt. Az is bizonyos azonban, hogy ez esetben már rögtön a felszabadulás után is sokkal nagyobb beleszólásunk lett volna sorsunk intézésébe, mint a valóságban volt, s az a hadsereg is, melynek akkor talán egyharmadát is kitehettük volna, bizonyára jobban lett volna magyar sereg és rövidebb idő alatt alakulhatott volna át tisztán magyar irányítás alatt álló sereggé, mint így, mikor az egésznek csak vagy 15%-a volt magyar, *de még ezt is az idegenek fizették*, s így tulajdonképpen az ő zsoldosaik voltak; ruhával, fegyverrel és lőszerrel is ők látták el őket.

Ez esetben csak az önzés (nem az elítélendő, hanem a természetes önzés, azt is mondhatnánk helyette, hogy: a politikai és gazdasági szükségszerűség) akadályozta volna, hogy a visszaszerzett országot azonnal a magyarok önrendelkezésére bocsássák, mert egyébként se ellenszenv nem szerepelhetett volna a kötelességüket megtevő és fenntartás nélkül kereszténynek mutatkozó magyarság iránt, se bizalmatlanság.

De Apaffy és Thököly magyarjai iránt, vagyis olyan magyarok iránt, amilyeneknek őket a keresztény felszabadítók találták és tapasztalták, feltétlenül ellenszenvet kellett érezniük, hiszen a saját hazájuk és kereszténységük árulói voltak (nyugatról még idegen *protestánsok* is jöttek ide a török ellen harcolni), a magyar protestánsok pedig vele és érte harcoltak), az árulót pedig mindenki utálja és kötelessége is utálni; bízni pedig semmiképpen se bízhattak bennük.

Hogy adhatták volna, tehát a felszabadítók függetlenül való rendelkezés jogával éppen nekik azt az országot, melynek felszabadítására azért áldozták pénzüket és vérüket, hogy kivonják a török kultúra és befolyás alól s újra a keresztény Európához kapcsolják? Azokat a magyarokat, akik képesek voltak a kereszténység ellen harcolni, semmiképpen se tekinthették megbízható keresztényeknek vagy európaiaknak. Ezek Magyarországot továbbra is török érdekkörbe kapcsolhatták volna és az ilyen új, független Magyarország semmiképpen se lett volna megbízható szomszéd a keresztények s különösen a Habsburgok részére. Tehát ha gazdasági és politikai önzés (szükségszerűség) nem tette volna lehetetlenné a felszabadított ország függetlenségének visszaadását, akkor lehetetlenné tették volna azok az eszmék és elvek, melyek az országot felszabadító szövetséget összehozták s melynek különösen a Habsburg Birodalom állt egész fennállása alatt mindig őszinte szolgálatában.

Ha tehát a felszabadítók minden önző egyéni vagy nemzeti érdek nélkül is ontották volna értünk vérüket és költötték volna pénzüket, s így azonnal vissza akarták volna adni a felszabadított ország függetlenségét, akkor se tehették volna. Ez először a gyakorlatban nem lehetséges, mert önzetlenek csak egyének tudnak lenni, de nem tömegek és nem országok. Az önzetlenség ugyanis csak az egyén életében erény, országok vezetőiben bűn, s ha az országok vezetői egyénileg önzetlenek is, mint államférfiak, akkor se lehetnek azok, mert nem tűrik ezt el tőlük a vezetésük alatt álló tömegek.

Másodszor nem tehették volna elvi okokból se, mert senki se szabadít fel egy országot az ellenségtől azért, hogy aztán – nem önzetlenül, hanem őrültül – megint visszaadja ugyanezen ellenségnek. Hiszen mire való volt akkor az egész felszabadítás? Igaz, hogy se Apaffy és Erdélye, se Thököly és Magyarországa nem volt őszintén törökpárti, ámde ezt csak mi tudjuk, az idegenek nem tudhatták. Azt azonban mi is tudjuk, hogy ha a török lett volna az erősebb, akkor ténylegesen is törökpártiak lettek volna. Kétségtelen, hogy még Thököly is inkább lett volna keresztény, mint török oldalon, de az is kétségtelen, hogy ha érdekei úgy kívánták volna, később is minden lelkiismeret-furdalás nélkül tért volna vissza a török oldalra. De át lehet adni ilyen embernek egy annyi vér ontásával és annyi pénz elköltésével felszabadított keresztény országot?

3.) Nézzük meg most, volt-e hát valami értelme vagy haszna annak, hogy a magyar néppel mesterségesen meggyűlöltettük Habsburg királyait és a hazaszeretetet a tőlük való elszakadással azonosítottuk? Nézzük meg először, mi lett akkor, mikor végül ez a propaganda sikerrel járt s 1918-ban valóban sikerült kivívnunk a Habsburgokkal szemben függetlenségünket?

Senki se tagadhatja, hogy e „függetlenség" kivívásával pontosan egyidejűleg következett be országunk felbomlása és a történelmi Magyarországnak trianoni Magyarországgá zsugorodása, lezüllése. Hogy a kettő összeesése nem véletlen, hanem szoros és okozati összefüggés van közöttük, tagadhatatlan. Trianonban sose merték volna kimondani, hogy Magyarország határai Szegednél, Komáromnál, Balassagyarmatnál, Sátoraljaújhelynél, Csapnál és Nagyszalontánál lesznek, ha akkor is lett volna még Magyar-Osztrák, vagy akár Osztrák-Magyar

Monarchia. De akkor se, ha már akkor, mikor kimondták, tényleg már rég nem lettek volna a határok a valóságban is ott, ahol utána Trianonban megállapították. Nem merték volna kimondani Magyarország öt részre való bontását nemzetiségeinek megfelelően, ha az ország akkor már nem lett volna tényleg részeire bomolva. (Egyedüli kivétel volt Burgenland, az Ausztriának jutott rész, ámde ez a többihez viszonyítva elenyészően kicsi és Sopront és környékét még így is vissza tudtuk harcolni, tehát itt meg is tudtuk változtatni a trianoni határozatot.

De az is kétségtelen, hogy Magyarország 1918-ban nem bomlott volna a legkisebb magyar erőfeszítés nélkül részeire s nem szállhatták volna meg ellenállás nélkül északi részeit a csehek, a keletit a románok, a délit a szerbek, *ha arra már fel nem bomlik a magyar hadsereg*. A hadsereg pedig – legalábbis annak a magyar ezredekből álló része – semmiképpen se bomolhatott volna fel, ha el nem kergetjük a legfőbb hadurat, mert hiszen neki legalább akkora érdeke volt, mint nekünk, hogy ha ez a sereg örökös tartományait már nem tudja is megtartani részére, legalább Magyarországot tartsa meg, hiszen minden, ami Magyarországtól elszakadt, az ő koronájától is elszakadt.

Magyarország nemzetiségek lakta részeinek elszakadása akkor azért volt olyan könnyen és minden magyar ellenállás nélkül lehetséges, *mert forradalom volt*. De a forradalmat, a rend és tekintély teljes megszűnését és vele a hadsereg automatikus felbomlását nálunk a „feudalizmus" és a papság elleni gyűlölet mellett elsősorban a Habsburg-gyűlölet szította és tette lehetségessé. Hiszen itt 400 éven át állandóan azt tanították, hogy a Habsburgokat gyűlölni hazafias erény s Magyarország csak akkor lesz boldog és független, ha Habsburgjaitól végre megszabadulhat. Örömmel üdvözölte tehát mindenki ezt a boldog órát. Nemcsak azok, akik szociáldemokraták voltak, mert azok akkor bizony magukban még nem sokat számítottak, hanem a tisztes konzervatív elemek, azok a katolikus és protestáns földbirtokosok, értelmiségiek, katonatisztek és „kulákok" is, akikkel ezek a forradalmárok hamarosan úgy elbántak. Azok a kevesek pedig, akik tisztán láttak, a közhangulat terrorja miatt voltak kénytelenek hallgatni, mert nem merték a „hazaárulás" bűnét és a nemzet ellenségeivel való cimborálás vádját vállalni.

Világos, hogy egy szeretett, vagy legalább egy nem gyűlölt király esetében mindez nem történhetett volna meg. Ha ugyanis IV. Károlynak az ő koronája megmentésére tett kísérletei – mert világos, hogy tett volna ilyen kísérleteket, ha a magyar hazafias közhangulat ezt nem tette volna számára teljesen lehetetlenné – a mi szemünkben nem egy, a mi részünkre feltétlenül káros idegen zsarnokságnak a mi további szolgaságban tartásunkra irányuló próbálkozásai lettek volna, azaz ha nekünk az új Magyarország nemcsak Habsburgok nélkül, hanem Habsburgokkal is kellett volna, tehát a nemzet királya oldalán állt volna, akkor az új, a mai Magyarország nem a mai kis Csonkaország volna.

Hiszen ha csak néhány magyar ezred tartott volna ki királya oldalán és szállt volna szembe ezzel a gyászos „felszabadulással" (akkor is így nevezték az ország tönkremenését), nemcsak a belső, többnyire zsidó felforgatókkal tudtak volna azonnal elbánni, hanem az ország határait is tartani tudták volna s ide se cseh, se román, se szerb nem tudta volna betenni a lábát. Hiszen az egész közös hadsereg egész felszerelését és hadianyagát megmenthettük és a harctérről hazahozhattuk volna, mert a sereg osztrák alakulatai otthagytak mindent gazdátlanul a harctéren. Az ellenség pedig nem üldözött bennünket, hiszen nem is vert meg bennünket, hanem mi hagytuk ott a harcteret, magunktól bomlottunk fel.

A mi hazafiaink azt gondolták, hogy nekünk a Habsburgokat még rágalmaznnunk is szabad, sőt kell is, mert mindent jóvá tesz a szent cél, az, hogy ezzel ébren tartjuk a magyarban a szabadság szeretetét és lehetetlenné tesszük részére, hogy megszokja, sőt megszeresse a szolgaságot.

Láttuk, hogy az igazság az, hogy éppen ellenkezőleg, éppen a magyarság és a magyar függetlenség érdeke követelte volna leginkább, hogy minden áron fokozzuk a magyarban az engedelmesség, királytisztelet, sőt a Habsburgokhoz való ragaszkodás eszméjét. Ha így lett

volna, *ez 1918-ban segített volna rajtunk*: Vagy teljesen meg tudtuk volna akadályozni Trianont, vagy ekkori nemzeti katasztrófánkat legalábbis úgy le tudta volna csökkenteni, hogy csak egyes keskeny országszélek vesztek volna el. S mindennek a belátásához nem is kellett volna valami nagy ész, mert világos, hogy nem boldogulhat az a sereg, melynek katonái azt hiszik, hogy az ő haduruk áruló s valóságos istencsodája, hogy 400 éven át fenn tudott állni az az ország, melynek fiai azt hitték, hogy hazaszeretetük kívánja tőlük azt, hogy királyukat gyűlöljék s annak örüljenek, ha megverik.

De Trianontól eltekintve is, mit nyertünk azzal, hogy 400 éven át szított állandó Habsburg-rágalmazásunkkal végre megszabadultunk tőlük és visszanyertük „függetlenségünket"? Vajon ezzel megszűnt-e az a szolgaság, melynek megszokásától annyira féltettük népünket? Az eredmény nem az lett-e, hogy míg eddig csak annyi sérelmük volt, hogy a királyunk nem volt magyar anyanyelvű, nem lakott itt s mikor ügyeinket intézte, ebbe idegen tanácsosai és miniszterei is beleszóltak (de ezt is csak 1867-ig tehették), most pedig, mikor állítólag függetlenek lettünk, az idegenek nemcsak azon a címen, hogy a mi királyaink tanácsadói voltak, tehát nem sértően, hanem csak leplezetten, hanem egész nyíltan és leplezetlenül szóltak bele ügyeinkbe s tették nevetségessé azt a hitünket, hogy most már önrendelkezők vagyunk?

A mi szabad királyválasztó jogunk, melyre mindig olyan féltékenyek voltunk, a legnagyobb Habsburg-„elnyomás" alatt is megmaradt, végül pedig mi mondtunk le róla országgyűlésileg s most, mikor – történelmünkben talán először – nemcsak elméletben, hanem a gyakorlatban is élhettünk volna vele, mert a Habsburgok eltaszításával valóban nekünk kellett volna eldöntenünk, ki legyen a királyunk; a „szabadságunk" azzal kezdődött, hogy a csehek, a románok és a szerbek megszabták, hogy Habsburgot semmiképpen se választhatunk.

De azt is megszabták a „függetlenné" és „önrendelkezővé" vált nemzetnek, hogy a katonaköteleszettséget meg kell szüntetnie (ugyanakkor természetesen a cseheknél is, a románoknál is és a szerbeknél is csak úgy tombolt a hadkötelezettség), csak zsoldos hadsereget tarthatunk, de az se lehet nagyobb 30.000 főnél. Még az is meg volt szabva, hogy a legnagyobb ágyúnk milyen méretű lehet.

Ezért igazán nem volt érdemes „felszabadulnunk" és „önrendelkezővé" válnunk. De ha valaki minderre azt mondja, hogy mindez csak a vesztett háború következménye s ezért csak ideiglenes volt, figyelmeztetjük arra, hogy mire a második világháború kitört, sőt már előbb is, mihelyt Hitler lett Németország ura, bizonyára már nem az első világháború következményei érvényesültek, hiszen a háborút a németek velünk együtt vesztették el. A németek ekkor már újra Európa urai lettek s ezzel mi is felemelkedtünk már megalázó megkötöttségünkből s már régen általános hadkötelezettség s nem 30.000 főnyi hadsereg volt nálunk is. De mégis vajon önként avatkoztunk-e be a második világháborúba annak ellenére, hogy minden okos ember jól tudta, hogy a németek ezt még bizonyosabban elvesztik, mint az elsőt? Függetlenek és önrendelkezők voltunk-e hát a kálvinista Horthy alatt Habsburg-mentesen?

Itt mindenki meg volt róla győződve, hogy az első világháborúban mi idegen érdekekért harcoltunk és csak azért kerültünk bele, mert nem voltunk a magunk urai, hanem idegenek, a Habsburgok parancsoltak nálunk. Ezt hittük s hisszük még ma is. Pedig a vaknak is látnia kellett volna, hogy éppen ellenkezőleg, az első világháborúban az osztrákok voltak azok, akik háborúba kerültek a mi érdekeinkért.

Tudvalevő, hogy Ferenc Ferdinándot a szerb irredenta tette el láb alól, szerbek pedig Magyarországon laktak, nem Ausztriában. Az első világháború tehát elsősorban Magyarország integritásáért tört ki s akkor még – éppen azért, mert idegen volt a királyunk s így nagyhatalom voltunk – még *világháború* keletkezett a mi kedvünkért. Vajon most, hogy már „függetlenek" vagyunk, törhetne-e ki világháború miattunk? Ki törődik ma már velünk, s kinek fáj a mi bajunk?

Mikor I. Lipót tárgyalásra hívta a magyar főurakat Bécsbe, egy részük el se ment, de akik elmentek, azok is kijelentették, hogy ez törvénytelen dolog s erre aztán Lipót is elismer-

te, hogy valóban az. (Azért hívta meg őket, hogy adót ajánljanak meg. Világos tehát, hogy az adóajánlásból se lett semmi.)

Amiatt, hogy magyar embereket Bécsbe mertek meghívni, felháborodásunkban még ma, 300 év múlva is fejünkbe szökik a vér. Pedig ezek a magyar főurak Lipót *alattvalói* voltak. Horthy nem volt Hitler alattvalója, hiszen a „független" Magyarország szuverén feje volt, mégis Hitler főhadiszállására Németországba vagy még messzebb kellett utaznia s nem is egyszer, s szintén azért, hogy az addiginál nagyobb magyar haderőt ajánljon meg Hitler háborúja részére. S Horthy nemcsak azt nem merte megtenni, hogy egyszerűen nem ment (jaj lett volna akkor neki!), hanem mikor elment, akkor se merte azt megmondani, hogy ez nem egyeztethető össze Magyarország függetlenségével. Lipót alatt tele voltunk panasszal szabadságunk elnyomása és függetlenségünk eltiprása miatt, s a becsületes és becstelen propaganda minden eszközét felhasználtuk, hogy ezt a magyar népben tudatosítsuk és a megérdemelt gyűlöletet felkeltsük vele szemben. Horthy idejében pedig szégyenletes szolgaságunk ellenére is boldogan élveztük „függetlenségünket" és „önrendelkezésünket". Német- vagy Hitler-ellenes propagandának nyoma se volt, sőt még a hamu alatt se izzott miatta elégedetlenség. De nem is lehetett, mert Hitler ezt nem tűrte volna. (A Habsburgok ellenben annyira tűrték az ellenük szóló propagandát, hogy uralmuk alatt (az én diákkoromban) március 15-én meg október 6-án az állami iskolákban tartott ünnepélyeken éppolyan propaganda-beszédek és szavalatok, sőt az uralkodóház elleni szidalmak és lázítások hangzottak el, akár a Horthy-korban, sőt még amolyanabbak, hiszen akkor még izzóbb volt a „hazafias" érzület, mint a tőlük való „sikeres" megszabadulás után.)

Sajátságos, hogy akkor beszélhettünk és írhattunk, mégis azt éreztük, hogy szolgák vagyunk; Hitler idejében gúzsba volt kötve a sajtó, tehát még panaszkodni vagy szolgaságunkat megállapítanunk se lehetett, mégse érezte senki a szolgaságot még lelke belsejében se. (Csak később kezdtük érezni, mikor már meg is szálltak bennünket, de akkor is elég kevesen és elég mérsékelten érezték.) De ha szabad sajtó lett volna, akkor is csak a zsidók nyitották volna ki a szájukat (persze ők se a hazáért, hanem magukért), de a magyar lapok és magyar politikus csizmadiák akkor is Hitler mellett lelkesedtek volna és – sajátságos – a legjobban éppen azok, akik azelőtt a Habsburgokkal szemben legkényesebbek voltak a magyar szabadságra s a legjobban tudták őket gyűlölni.

4.) Ezt kaptuk tehát s ilyen nagy semmi lett belőlünk annak eredményeként, hogy hazafias propagandánk a Habsburgok ellenében még rágalmak és igazságtalanságok árán is kötelességének tartotta azon lenni, hogy a magyar nép szeresse szabadságát, gyűlölje a Habsburgokat és ez a szabadságszeretet és gyűlölet végül elérte célját. Nézzük most meg, mi lett volna belőlünk, ha ez a hazafias propaganda nemcsak a XIX. században, hanem már évszázadokkal előbb elérte volna célját, ha már régebbi szabadságharcaink valamelyike sikerrel járt volna s már a XVII. vagy a XVIII. század folyamán „felszabadultunk" volna a Habsburgok alól. Ha lehetne annál még rosszabb is, mint ami Trianonnal és Trianon után ért bennünket, azt kellene mondanunk, hogy még annál is rosszabbul jártunk volna, mint Trianonban jártunk.

Láttuk, hogy annak, hogy a Habsburgok örökös tartományaival szemben elvesztettük önállóságunkat, s ezt az ország felszabadulása, tehát területi integritásának visszaszerzése után is sokáig nem tudtunk még teljesen visszaszerezni, egyedüli oka erőink hiánya, gyöngeségünk volt, mert hiszen a történelemben és a politikában mindent ez dönt el. Függetlenségünk és önrendelkezésünk is lényegében mindig ettől függött és függ. A Habsburg-uralom első két évszázadában csak egy, még a trianoninál is kisebb és gyöngébb országcsonk voltunk, mely ráadásul még nem is éppen az ország magyarabb része volt, mint a trianoni ország legalább az. A törökvilág pedig kipusztította és elszegényítette még ezt a kis országot is. Ezért a török felszabadulás után is még igen sokáig mind számban, mind gazdasági erőben még annál is sokkalta gyengébb volt az ország, mint területe után várni lehetett volna. Mikor pedig e vér- és vagyonveszteséget nagyjából kiheverte, a török pusztításnak az az átka, hogy

itt a hajdani 80-90%-ban magyarok lakta ország helyett egy csak 40-45%-ában magyar ország keletkezett, végleg megmaradt.

Ha az az ország, mely gyöngesége miatt a Habsburgok egyéb országai segítségével tudott csak felszabadulni s ha emiatt jó ideig még felszabadulása után se játszhatott a Habsburgok egyéb országai összességével egyenrangú szerepet (mert ezt csak akkor játszhatta volna, ha ő is ugyanannyi katonát tudott volna kiállítani, főként pedig ugyanannyi adót tudott volna fizetni, mint azok összesen) s ha ezért ez a felszabadult ország egyelőre kénytelen volt a csak elméleti és a koronázási esküben szereplő, de nem a tényleges egyenrangúsággal megelégedni, világos, hogy ez a gyöngeség, ez a hiányzó erő függetlenségünket és önrendelkezésünket akkor is éppúgy akadályozta volna, ha valamely szabadságharcunk véletlen sikerével a Habsburg-„jármot" már évszázadokkal előbb sikerült volna leráznunk és tőlük függetlenné lennünk. Hisz láttuk, hogy ez még 1918-ban és 1945-ben is így volt: még ekkor se tudtunk a hatalmas német (vagy orosz) szomszéddal szemben oly erősek lenni, hogy önrendelkezésünket vele szemben meg tudtuk volna őrizni.

Legelső szabadságharcunk (a Bocskaié) teljesen, Thökölyé majdnem teljesen, Bethlené felerészben mint szövetségesre, a törökre támaszkodott, s ha a felkelések sikerültek volna, a törököknek köszönhettük volna.

Igazán könnyű eldönteni, hogy ezen szabadságharcok sikere esetén a magyar függetlenségből nem lett és nem is lehetett volna semmi. Nem csöbörből vödörbe, hanem egyenesen pohárból estünk volna a dézsába. A török akkor még világhatalom volt, olyan, mellyel még Mátyás Magyarországa és Mátyás tehetsége se tudott szembeszállni sikerrel. Maradhatott volna-e hát vele szövetségben független és önrendelkező az akkori kis gyönge Magyarország? Nem is szólva arról, hogy a töröknek önérzete és vallási fanatizmusa se engedte meg, hogy a gyaur, a rája, neki egyenrangú szövetségese legyen. Hiszen még Zápolya Jánosról is, aki nem fizetett neki adót és nem volt a hűbérese, azt mondta a szultán, hogy Magyarországot ő „adta neki".

De milyen messze van az önrendelkezéstől az a király, akinek „szövetségese" „*adja*" az országot? Az erdélyi fejedelmek pedig, akik közül a mi szabadsághőseink kikerültek, adófizetői, hűbéresei voltak a szultánnak. Még elgondolni is képtelenség tehát, hogy ha az erdélyi fejedelmek ugyanennek a szultánnak a segítségével megszerzik a Habsburgoktól az egész Magyarországot, akkor ez a Magyarország egyszerre független ország lesz! Majd éppen a török lett volna az, aki *ingyen* ad valamit, mikor még a keresztény államok politikájában se volt soha és ma sincs semmi ingyen?

Legfeljebb arról lehetett volna szó, hogy időnként egy-egy Bethlen-féle tehetségű, ilyen török hűbérben levő magyar király megtehette volna, hogy az adót évekig nem küldte volna be s a török nem nagyon merte volna szorgalmazni, mert éppen akkor máshol volt lekötve az ereje, többről azonban nem. Világos azonban, hogy ez csak ideiglenes és kivételes állapot lehetett volna, aminthogy a Bethlen-tehetségű uralkodók is kivételek. De a törökkel szemben még a Bethlenek is csak alakoskodással tudtak szerezni ideiglenesen félfüggetlenséget és még így is csak abban az esetben, ha éppen akkor a szultán nem volt nagyra törő vagy tehetséges és éppen akkor rosszul álltak az ügyei.

Erdély sose volt független, még Bethlen vagy Rákóczi György alatt se, de amennyire független volt, azt is csak annak köszönhette, hogy ott volt mellette a másik oldalon a Habsburgok keresztény hatalma és vele az állandó lehetőség arra, hogy ha a török nem jól bánik vele, nyugati, keresztény szomszédja mellé álljon, akinek van akkora hatalma, hogy ha akarja, még a törökkel szemben is meg tudja védeni. Mihelyt ez az egyensúly megszűnt volna, azonnal vége lett volna még az erdélyi félfüggetlenségnek is.

Ne feledjük azt se, hogy a végén a török még ezt a félfüggetlen Erdélyt is összetörte, kipusztította, tönkretette és kiuzsorázta (II. Rákóczi György és az őt követő árnyékfejedelmek alatt).

Ha tehát török szövetségben tudtuk volna elűzni Habsburg-királyainkat, Balkánná és Ázsiává váltunk volna, nem pedig függetlenné s egészen a körülbelül a XIX. század elején bekövetkező felszabadulásunkig olyanforma rémes állati sorban éltünk volna, mint amilyenben a 48 után Törökországban járó Egressy naplójából láttuk a románokat, bulgárokat, görögöket vagy szerbeket.

Későbbi szabadsághőseink már keresztény királyok szövetségében próbálták lerázni a Habsburg-„jármot". Mivel Franciaország (földrajzi távolsága miatt) sorsunkra maradandó befolyással nem lehetett s velünk való szövetsége és pénzbeli segítsége szükségképpen csak ideiglenes lehetett (addig tartott, míg a Habsburgokkal való háborúi tartottak), csak a protestáns, a Hohenzollernek vezette Németországról vagy Oroszországról lehetett szó, mint függetlenségünk kivívásában szövetségeseinkről.

Rákóczi Ferenc meg is próbálta mind a kettőt s 48-ban is megpróbálkoztak mind a kettővel. Ezért mondta ki akkoriban a magyar országgyűlés, hogy a Habsburgok ellenében az alakulóban levő demokratikus Németországgal szemben saját királyának, az osztrák császárnak, nem ad támogatást még a Pragmatica Sanctio ellenére se (bizonyára azzal a titkos gondolattal, hogy ez a habsburgtalanított Németország is hasonló jóindulattal lesz majd irántunk a mi Habsburgok elleni harcunkban) s Görgey s utána Kossuth is ezzel a célzattal kínálták fel a magyar koronát a világosi fegyverletétel előtt a Romanovoknak.

Ámde ha függetlenségünket akár a Hohenzollernek, azaz a protestáns Németország (a poroszok), akár a Romanovok, azaz az oroszok segítségével vívtuk volna ki a Habsburgokkal szemben, mindkét esetben ismét csak csöbörből vödörbe estünk s nagyobb szolgaságba kerültünk volna, mint amelyből menekülni igyekeztünk. Rákóczi se a porosz királynak, se az orosz cárnak nem volt egyenrangú szövetségese. Hiszen olyan alázatos hangon ír nekik, mint a szolga az urának. Nem is mert még gondolni se arra, hogy az ország felszabadulása esetén ő legyen majd a magyar király, hanem a trónt a porosz trónörökösnek ígérte. Kossuthék pedig egyenesen a végső kétségbeesés szélén a fegyverletétel előtt tárgyaltak csak, illetve üzentek a cárnak, tehát az oroszokkal való szerződésről, feltételek szabásáról, amelyek megtartása esetén a Romanovok a magyar trónra kerülhetnek, szó sem lehetett volna még akkor se, ha a cár méltatta volna őket arra, hogy szóba álljon velük!

A Habsburg is német és a Hohenzollern is német, de bizonyára nem kell és nem is lehet arról vitatkozni, melyik tud jobban elnyomni a kettő közül és hogy melyik német tűrhetőbb úr, az osztrák-e vagy a porosz, melyik erősebb a kettő közül és melyik igája alól nehezebb szabadulni. A magyar protestantizmusnak kétségtelenül jobb lett volna a Hohenzollern, mint a Habsburg, de a magyarságnak semmiképpen se. Hiszen se a Hohenzollernek, se Hitler nem is tekintették a Habsburgokat igazi németeknek. Vérségileg se voltak azok, érzelmileg még kevésbé. Hiszen láttuk, hogy a Szilágyi-történelem zsidó írója éppen azt vetette szemükre, hogy nemzeti érzés nem volt bennük. Pedig hát, ha egyszer az volt a baj, hogy németek voltak, akkor magyar szempontból dicséret az és a legörvendetesebb dolog, ha nemzeti érzés nem volt bennük.

Olyan német helyett tehát, akiben nem volt nemzeti érzés, kaptunk volna egy olyan németet, aki nem csak német volt, hanem egyenesen bálványa volt a németsége. A kettő közti különbségre ott is volt már számunkra századok óta a példa: lutheránus németjeink (az erdélyi szászok) államot képeztek nálunk az államban s még a lelkészeik se tanultak meg magyarul, mert nem is akartak, míg a katolikus németek hazánkban egyetlenegy német középiskolát se tartottak fenn, értelmiségük magyarrá lett, 48-ban is velünk tartottak, korunkban pedig már sokszor egyenesen a függetlenségi pártra szavaztak. De csak addig volt ez így, míg „Bécs várában *sírt*" (ez is jellemző) az a német, aki nekünk parancsolt. Mihelyt Hitler protestáns Németországa parancsolt itt, mindjárt mi sírtunk, nem a német, s mindjárt németek lettek minden porcikájukban a svábjaink is. (Sajátságos, hogy a Habsburgoknak még csak eszükbe se jutott, hogy öntudatosítsák őket.)

A Habsburgok sose űztek imperialista politikát, sose kezdtek támadó háborút. Még megelőzőt se. A porosznak ezzel szemben jellegzetes vonása az imperializmus. Igazán kár volt tehát (mert protestáns, nem pedig magyar érdek volt) éleszteni a gyűlöletet a Habsburgok ellen csak azért, hogy ilyen cserét csinálhassunk. Horthy nem Németország, annál kevésbé Hitler segítségével lett kormányzó, s mi se porosz segítséggel nyertük vissza siralmas, sőt nevetséges „függetlenségünket", de Rákóczi Ferenc az ő segítségükkel akarta visszaszerezni Magyarország függetlenségét. Ha tehát Hitler Németországa mégis ennyire uralkodni tudott felettünk, képzelhetjük, milyen függetlenek lettünk volna az alatt a porosz alatt, melynek Rákóczi Magyarországa a függetlenségét köszönte volna. Hazafiak! Magyar szempontból előnyös volt-e tehát Rákóczi idejében a Habsburgok meggyűlöltetésére törekedni?

Még ennél is rosszabbat kellene mondanunk az orosz segítséggel visszaszerzett magyar függetlenségről, Romanovval a magyar trónon. Márpedig mind Rákóczi, mind Kossuth megkínálták vele őket. A német ugyanis legalább kultúrnép s a műveltebbtől, a haladottabbtól elnyomatni mégse olyan szégyen s nem olyan keserves, mint olyan néptől, mely kultúrája címén csak szolgánk lehetne. Aztán lehet-e cárt elképzelni kancsuka [korbács] nélkül? S ha ez a kancsuka még saját vérei, az oroszok hátán is suhogott, képzelhetjük, hogy suhogott volna a mi hátunkon! Aztán részint vérsége, részint vallása révén természetes szövetségese és pártfogója az orosz (sőt még a bolsevik is) minden szlávnak és minden görögkeletinek, tehát szükségképpen ellensége a magyarnak, s Magyarország megalázásának.

Mikor Festetics Pál Mária Terézia megbízásából Máramarosban járt az ottani sóbányák rendbehozatalára, megdöbbent azon a nagy befolyáson, amit a cár a környék rutén népére már akkor gyakorolt. A rutének akkor már egyesültek Rómával, mégis nem egy olyan templomot talált, melynek misekönyvébe a cár neve is bele volt írva. (Szabó Dezső: A herceg Festetics-család, 184. o.)

Már most képzeljünk el a magyar trónon egy olyan Romanovot, aki mögött nemcsak egész Oroszország ereje áll, hanem a magyarsággal szemben mellette állnak itt bent is a rutének, románok, szerbek, sőt mikor a faji érzés egészen háttérbe szorítja már a vallásit, mint szlávok, még a tótok, horvátok és szlovének is, a 21 millió lakójú Magyarországból tehát 9 millió ember! Ekkor lett volna ám csak könnyű megóvni a nemzetiségekkel szemben a magyar nép vezető szerepét! A Habsburgok idejében a legnagyobb elnyomás alatt is több jogunk volt annál, amit az önkormányzat, az autonómia jelent. A cár alatt 9 millió szláv vagy görögkeleti mellett még önkormányzatunk se lehetett volna, mert még az se lett volna magyar kezekben.

Kár volt tehát a Habsburg-korban Habsburg-gyűlöletre szítani a magyart. Nem nemzetmentés volt ez, hanem nemzettönkretétel; nem a szabadság útja volt, hanem a szolgaságé. Bolsevista módra rágalmakkal, hazugságokkal, a minden áron való meggyűlöltetéssel csinálni ezt akkor is helytelen, bűnös és magyarhoz nem illő becstelenség lett volna, ha egyébként szabadság sarjadt volna belőle, mert keresztény és becsületes nemzet még szabadságát se ilyen eszközökkel (rágalmazással) szerzi meg. Mit szóljunk hozzá azonban akkor, mikor azt kell látnunk, hogy akár becsületes, akár becstelen eszközökkel értük volna el a Habsburgok bukását, mindenképpen *a magunk* bukását és tönkretevését értük volna el vele.

Dacra, engedetlenségre, szabadságra, függetlenségre való törekvésre egyébként se kell buzdítani senkit, de legkevésbé a magyart, mert mindezek úgyis ösztönszerűleg megvannak minden emberben, hiszen emberi ősösztönök. De igenis szükséges minden embert arra buzdítani, hogy ez ősösztönöknek tudjon esze által korlátot vetni, hogy ne csapjon át féktelenségbe, szabadosságba s ennek következtében anarchiába. A magyarnak sose az okozott bajt, hogy túl alázatos, túl engedelmes volt, hanem hogy túl féktelen; nem az volt a baja, hogy túl könnyen ismert el urat maga felett, hanem az, hogy urat egyáltalán nem akart ismerni.

Az önérzet és a szabadságvágy csak akkor hiányozhat egy nemzetből, ha az iga, melyet hordoz, már olyan régi és annyira kegyetlen, hogy már csak vegetatív szükségletei kielégíté-

séért retteg, mással már nem törődik, s hogy ne verjék és hogy ne éhezzen, mindenre hajlandó. Mi azonban sose voltunk ilyen helyzetben, s ha a Habsburgok alatt ilyen helyzetben lettünk volna, akkor a Habsburgok ellen épp úgy nem lehetett volna izgatni, mint ahogyan nem lehetett izgatni se Hitler, se Sztálin ellen. De a Habsburgok ellen mennyire lehetett! Ez már egymaga bizonyítja, hogy az igazi és okos hazafiság éppen az ellenkezőt, a tekintélytisztelet, engedelmesség, önmérséklés elveinek hirdetését követelte volna. Be nagy hasznunk lett volna belőle aztán 1918-ban!

Hogy függetlenségünk ideiglenesen megcsonkult s nem voltunk egészen a magunk urai, az nem a Habsburgok gonoszsága volt, hanem gyöngeségünk következménye: nem tudtuk magunkat önerőből a török alól felszabadítani, utána pedig az elvérzett és elszegényedett magyarság önerejéből nem tudott egy akkora országot fenntartani és megvédeni éhes szomszédaitól, amekkora a szerencsésen újra visszaszerzett történelmi Magyarország volt. Ezen nem segíthettünk volna akkor se, ha a Habsburg-befolyástól sikerült is volna megszabadulnunk, mert ez esetben ezt a nélkülözhetetlen segítséget mástól kellett volna kérnünk és kapnunk. Csakhogy az a *más* akár a török, akár a porosz, akár az orosz lett volna, nem lett volna „nemzeti érzés nélküli", mint a Habsburg volt, s ez a tulajdonságuk nekünk bizonyára nem előnyünkre vált volna. Az a másik segítő továbbá a lelki atyjától kérdezte volna meg előbb, hogy szabad-e vagy nem, mikor tenni akart, mint a Habsburg csinálta, hanem egyedül csak azt nézte volna, mi a célravezető. S nekünk ez is bizonyára nem előnyünkre lett volna.

A mi történetírásunkban hazafias szempontból is nem azt kellett volna kiemelni, hogy milyen gonosz volt irántunk Bécs és milyen jók és ártatlanok voltunk mi mindig, hanem inkább – nemzetnevelés céljából – a mulasztásainkra és a bűneinkre kellett volna rámutatni. Arra kellett volna figyelmeztetni a nemzetet, hogy mikor úgyis kevés terhet bírtunk, mennyire önzők és szűkkeblűek voltunk még olyan terhek megajánlásában is, melyeket bírtunk volna; hogy mi annyi katonát és adót sose adtunk, amennyi a Habsburg-birodalomban az arányszám szerint is ránk esett volna. Azt kellett volna kiemelni, hogy a mi nemességünk egész 1848-ig makacsul kitartott az adót nem fizetés álláspontján s birtokai összeírását, a telekkönyvet se tűrte egész addig. Arra kellett volna rámutatni, hogy annak, hogy itt majdnem mindent a bécsi hatóságok intéztek, nemcsak a bécsi (természetes) önzés, hanem a magyar kényelem és a szűkkeblűség is volt az oka.

Láttuk, hogy az udvar több esetben akart a magyar jogtalanságon enyhíteni, de sose lett belőle semmi, mert vagy pénzbe került volna s ezt ekkor természetesen nekünk kellett volna fedezni, vagy mert a magyar urak kényelmesek voltak és jobb szerettek jószágaikon élni, ahol ők voltak a korlátlan urak, mint az udvarban, ahol nemcsak alantasokkal, hanem egyenrangúakkal és feljebbvalókkal is volt dolguk.

Láttuk, hogy magyar hadsereg is alakulhatott volna, de persze az is pénzbe került volna. Az udvar azért nem szorgalmazta, mert neki alkalmasabb volt a közös hadsereg, mi meg azért nem, mert így olcsóbb volt, mert nem nekünk kellett fizetni, ha egyszer nem mi parancsoltunk benne. A magyar közvélemény azonban csak arról tud, hogy külön magyar hadsereg csak azért nincs, mert a gonosz Bécs nem tűrte. Úgyszintén mi csak arról tudunk (s háborgunk is eléggé miatta), hogy a vasvári békét Lipót a hátunk mögött kötötte rólunk, de nélkülünk, arról azonban nem tudunk, hogy abban a szentgotthárdi csatában, mely a vasvári békét eredményezte, mi úgyszólván egyáltalán nem vettünk részt, költségeihez úgyszólván egy fillért se adtunk (maga a hivatalos ország csakugyan nem adott hozzá egy fillért se), de ha így volt, azaz ha maga a háború folytatása nélkülünk volt, függhetett-e tőlünk akkor a befejezése, vagy be nem fejezése, azaz a békekötés?

Nem a magyar haza szeretete, nem a magyar szabadság vagy a függetlenség kívánta tehát az állandó Habsburg-ellenes propagandát. Nem azért kellett oly hévvel gondoskodni arról, hogy a magyar a Habsburgok alatt ne érezze magát szabadnak, ne legyen elégedett sorsával, mert ezt a magyarság érdeke kívánta, hanem egyedül azért, mert ezt a protestantizmus érdeke

kívánta, illetve az a forradalmi, az a destruktív szellem, melynek a protestantizmus csak első megnyilvánulási formája volt, a végső pedig a bolsevizmus. Azok, akik romboló hajlamúak, az örök forradalmárok, logikusan járnak el, mikor annyira Habsburg-ellenesek. Azok a protestánsok is, akik már kereszténynek nem tekinthetők és vallásukban egyedül csak a katolicizmus ellenzékét látják, logikusak, mikor Habsburg-gyűlölők.

Aki azonban hívő, vagy ha nem hívő is, de a társadalom építő, konzerváló elemei közé tartozik; az, akinek akár anyagilag, akár szellemileg van veszteni valója, az az eddigi tanulságok után már nem lehet Habsburg-ellenes akkor se, ha protestáns és így felekezeti okokból Habsburg-ellenesnek kellene lennie.

Az ilyen protestánsnak észre kell vennie, hogy a Habsburg-házban a világtörténelem s az európai társadalom legnagyobb szabású, legmaradandóbb és legeredményesebb nagy konzerváló erejét bírta, mindannak, ami építő, ami a rendhez, a becsülethez, az igazi kultúrához tartozik. Ezért vonzza magára annyira a romboló elemek gyűlöletét, ezért volt olyan nagy a rágalomhadjárat és a gyűlöletszítás ellene. Oly féktelenül gyűlölni, úgy rágalmazni, úgy ferdíteni, mint a Habsburgok ellenségei tudtak, sőt tudnak még ma is, csakugyan csak a rossz erői képesek.

Már csak az a mód és azok az eszközök is, melyekkel ez a gyűlölethadjárat dolgozott, sőt dolgozik még ma is, mikor már hatalommal bíró Habsburgok nincsenek, bizonyítja, hogy nem származhat tiszta, hazafias forrásból. Ez is mutatja, hogy itt a rombolás erői acsarkodnak egy olyan intézmény ellen, mely az ő törekvéseiknek a múltban nemegyszer szabott gátat, sőt nem egyszer le is ütött rájuk. Amit az Egyház szellemi fegyverrel csinált és csak ezzel csinálhatott a társadalom gonosz, felforgató erői ellen, azt a Habsburgok földi, anyagi eszközökkel és fegyverrel csinálták; hiszen az ő országuk e világból való volt s ezért hadsereggel rendelkezett. Ezért is gyűlölték őket még jobban, mint az Egyházat, mely nem e világból való. Az Egyház tanítására és malasztjára ugyanis végeredményben csak az ad, aki akar, de a Habsburgok fegyvereire, mely e tanítást és malasztot védte, kénytelen volt adni még az is, aki önként nem akart. Ezért követtek el mindent, hogy meggyűlöltessék, s eltávolítsák az útból.

A német elnyomás Szabó Dezső tolmácsolásában

Azt hiszem, azt a „német veszedelmet", melyet ránk nézve a Habsburgok jelentettek, minden képzelhető viszonylatában és alaposan elintéztük. Nézzük azonban még meg abban a beállításban is, melyben Szabó Dezső adta elő a dolgot s melyet olyan sokan hallgattak szívesen és láttak igaznak, különösen az egyetemi ifjúság körében. Úr György tolmácsolásában („Szabó Dezső utolsó napjai") így szavalt Szabó Dezső erről a kérdésről még az óvóhelyen is:

„Az igazi magyarságnak sajátos, a többi európai népektől sokban eltérő lelkisége van. Értékes lelkiség, mely, ha szabadon, gátlás nélkül fejlődhetett volna, sok és nagy értékkel gazdagíthatta volna Európa szellemi javait. De a török és a tatár pusztítások kismiskák voltak a teuton rontáshoz, mely hol szivárogva, hol fegyverrel, hol diplomáciával, hol gorombán, hol szép szóval, hol hangosan, hol hangtalanul, de folyton beleokvetetlenkedett és belerondított a magyar állami és társadalmi élet kialakulásába és vagy germán intézményeket hozott létre, vagy germán-magyar öszvér miskulanciát."

Hogy a magyarságnak, mint minden népnek, sajátos lelkisége van és ez a lelkiség, mint maga a nép is, lényegesen különbözik más népek lelkiségétől, az természetes. Hogy a magyarság tulajdonságai nekünk, magyaroknak jobban tetszenek, mint más népek tulajdonságai, az is természetes, hiszen hogy kinek mi tetszik, az ízlés dolga, s világos, hogy a magyar embernek magyar ízlése van.

Hogy a magyar faji tulajdonságok a kívülállóknak is épp így tetszenek-e, az már kérdéses. Az azonban egész kétségtelen, hogy a magyarságnak olyan faji tulajdonságai is vannak, melyek a kívülálló szemlélő előtt is becsesek, hiszen nincs olyan nép, melynek ilyen tulajdonságai ne volnának. De hogy a magyar fajnak talán még olyan jó tulajdonságai is vannak, melyek nincsenek meg akármelyik fajban, tehát hogy fajunknak több a jó tulajdonsága, mint átlag egy fajnak, azt is tárgyilagosan megállapíthatjuk, hiszen talán még nem is volt olyan idegen, aki – hacsak nem mint ellenség járt közöttünk – ránk előnyös véleménnyel ne távozott volna közülünk.

Hogy azonban a magyar „noch die dagewesen" fajta lenne, azt természetesen csak *gyerekekkel* lehet elhitetni és természetesen csak *magyar* gyerekekkel. Haszna is van annak, ha ilyesmit fiainkkal elhitetünk, mert növeli a faji öntudatot és önérzetet s ez nyereség, de van természetesen kára is és e kár sokkal nagyobb, mint a haszon, s ez az, hogy elbizakodottá, a nemzetiségeket és szomszéd népeket lenézővé tesz, álomvilágba ringat, elszakít bennünket a való világtól s így végeredményben nagy nemzeti szerencsétlenségek okozója.

Nemcsak az egyénre, hanem a népekre és nemzetekre is előnyös, ha szerények s nem többnek, hanem kevesebbnek gondolják magukat, mint amik. Mindig jobb a kellemes csalódás, mint a kellemetlen. Ezek a Szabó Dezső-féle magyarkodások és lenéző svábozások egyszerű hízelgések a magyarság felé, melynek szólnak s mely – természetesen – szívesen hallja őket; népszerűség-hajhászások, melyek múló előnyökkel járnak ugyan (még ezek is inkább csak az illető szónokra és íróra, tehát a hízelgőre, mint a nemzetre), de a káruk mindig százszor akkora, mint a hasznuk. A hízelgésből legfeljebb a hízelgőknek lehet haszna, de nem annak, akinek hízelegnek, kivált, ha az illető ráadásul még olyan ostoba és hiú is, hogy a hízelgést el is hiszi.

Az a „teuton rontás", melyről Szabó Dezső beszél s mely szerinte már ezer, de különösen az utolsó ötszáz évben mint lidérc nehezedett a mi népünkre, csak egy mesebeli, Szabó Dezső képzeletében élő szörnyeteg, melynek reális valósága nem is egyeztethető össze az ő másik fixa ideájával [rögeszméjével], a magyar fajiság különleges értékűségével. Ha ugyanis mi Istennek olyan különlegesen kiváló teremtményei vagyunk, hogy kalapján mi vagyunk a bokréta, viszont éppen ezt a minket annyira tönkretevő szomszédunkat, a németet, kit mi lenézően csak „svábnak" mondunk s annyira butának tartunk, hogy csak 20 éves korában szo-

kott benőni a feje lágya és olyan gyávának is tartjuk egyúttal, hogy a hasmenést azért hívjuk „német betegségnek", mert a német félelmében azonnal hasmenést kap, akkor itt a szomszédunkban éppen a németnek kellett volna lennie annak, aki semmiképpen se tudott boldogulni a mi erőnk, tehetségünk és virtusunk miatt, nem pedig fordítva.

Érthetetlen, hogy tudta ez a gyáva és alacsonyabb értelmiségű teuton [germán, német] faj annyira háttérbe szorítani és tönkretenni annyira kiváló szomszédját, a magyart s hogy tudott annyira fölébe kerekedni egy olyan népnek, mely Szabó Dezsőket termelt ki magából; melynek fiai olyan búzakenyéren és olyan boron nevelkednek, mint amilyent csak a Tiszamente és Tokaj, Somló meg Badacsony tud megteremni és amelynek fiai olyan hatalmas emlőket szophatnak, mint amilyen a Szabó Dezső anyjáéi voltak (mert ő ezzel is eldicsekszik).

Ha mi annyira értékes nép vagyunk, mint amilyennek Kossuth Lajos meg Szabó Dezső hízelgett szemünkbe bennünket, az a „teuton" pedig olyan szánandó, mint amilyennek a magyar szólásmondás lekicsinyli, akkor éppen fordított folyamatnak kellett volna megindulnia és az elmúlt ezer évben lejátszódnia.

A Mendel-féle örökléstani törvények szerint van átütő fajta, mellyel szemben a másik mindig és szükségképpen alulmarad. Lehet-e arról még csak vitatkozni is, hogy ha a magyar kerül szembe a némettel, akkor ne a magyar legyen az, amely átütő? Akkor hiába „szivárog" az a német, lerázzuk magunkról; hiába jön „fegyverrel", hiszen sokkal nagyobb a mi fegyverünk, de különösen a bátorságunk, mint az övé; hiába jön „diplomáciával", mert a mi sokkal nagyobb eszünkkel könnyen túljárunk azon; hiába jön ellenünk „gorombán", mert sokkal gorombábbak tudunk mi lenni nála, ha akarunk; hiába jön „szép szóval", mert a mi eszünk megkönnyíti, hogy bedughassuk előtte a fülünket; hiába jön „hangosan", mert sokkal nagyobb a mi hangunk; hiába jön „hangtalanul", mert az ész hangján is jobban értünk mi nála.

Ha tehát – pedig Szabó Dezső ezt hangsúlyozza – az az átkozott „teuton" mégis „folyton belerondított" (tehát bele tudott rondítani) a magyar állami és társadalmi élet kialakulásába, tehát mindig ő alakított minket, nem pedig mi őt, akkor – sajnos – a mi népünk az alsóbbrendű és a sváb az átütő erejű. De ha így van, akkor miért „fuvolázzuk" állandóan az ellenkezőt a magyarnak s miért csak mindig önérzetre buzdítjuk, de sose önmérséklésre, szerénységre és óvatosságra a nálunk erősebb s a velünk szemben fölényben levő ellenség ellen?

Kétségtelenül csak azért, mert a hízelgő szót szívesebben hallgatja a nemzet, mi pedig – a Szabó Dezsők, Kossuthok, Petőfik és társaik – nem használni akarunk neki s nem a próféta szerepét akarjuk játszani életében, hanem egyszerűen csak élni akarunk belőle. Aztán népszerűséggel is akarunk bírni nála, mert hiúk is vagyunk, erre pedig a hízelgés, a hímes beszéd az alkalmasabb.

Azt az eddigiek folyamán már bőségesen bebizonyítottuk, hogy annál ostobább állítást el se lehet képzelni, mint hogy az itt tanyázó német zsoldosok pusztították ki a magyart, nem pedig a törökök vagy a tatárok. Nem is tudunk magyar falut megnevezni, mely azért pusztult el, mert a német zsoldosok kirabolták és fölgyújtották. De hogy az Alföld és a Délvidék magyarságát a törökök pusztították ki, az vitán felül áll.

Annyira igaz ez, hogy a „teutonrontáson" még Szabó Dezső se ezt érti, hanem a káros német *szellemi* és *kulturális* befolyást. Ezt azonban, mint „rontást", még az előbbinél is kevésbé fogadhatjuk el. A németek a kereszténység s a nyugati kultúra közvetítői voltak felénk, hogy azonban ez káros volt ránk nézve s „rontást" jelentett számunkra, csak a gyűlölet örültsége mondhatja.

Még az se igaz, hogy a közvetítők csak a németek voltak, mert hiszen Szent Gellért nem német volt (még Szent Adalbert se volt az) és se a ciszterciták, se a premontreiek, se a jezsuiták, se a piaristák nem német földről és nem a németek közül jöttek hozzánk. A középkorban a francia és olasz kultúra legalább akkora hatással volt ránk, mint a német, ha nem sokkal nagyobbal. Mária Terézia bécsi testőrei is franciások voltak, nem németesek, a „felvilágosult-

ság” is Franciaországból jött, nem Németországból, s száz éven át Rousseau-t, Voltaire-t, Lamartine-t olvasták nálunk (bár ne olvasták volna), nem pedig német írókat.

Ami pedig azt az átkozott „germán-magyar öszvér miskulanciát” illeti, miért volna ez károsabb ránk nézve, mint a gall-magyar vagy talján-magyar „miskulancia”? Aztán egyáltalán miért kell annyira félni attól a „miskulanciától”, azaz a fajkeveredéstől? Talán nem éppen az angol a legkevertebb faja-e Európának? S a német törzsek között is nem a két legtehetségesebb, a porosz és a szász az, amely német és szláv miskulancia? Vajon nem adott-e hazánkban is a kis 6%-os, magyar-német-szláv keverékből álló lutheránus felekezet legalább annyi nagy embert (Petőfi, Kossuth, Görgey, Mikszáth, Benczúr, Schulek, Jendrassik stb.), mint a 20%-os színmagyar kálvinistaság, s nem germán-magyar miskulancia volt-e Bercsényi Miklós is, Görgey is, Gárdonyi is, Tömörkényi István is, Munkácsy Mihály is, Semmelweis is, Déryné is, Jászai Mari is, Blaha Lujza is, Hunfalvi is, Liszt Ferenc is, Erkel is, sőt még az aradi vértanuk nagy része is?

Aztán hogy lehet nálunk „teutonrontásról” beszélni, mikor a „teuton” szón valami nyerset, valami durvát, valami féktelent értünk, a mi szomszédunk s így „megrontónk” pedig mindig a jámbor Ausztria, és lakói a kedélyes, jólelkű, igazán nem félelmetes osztrákok voltak, kiket mi is csak „sógorként” szoktunk emlegetni? Ki látott már félelmetes sógort? Aztán uraink is azok a papoktól vezetett Habsburgok voltak, akikről Hitler dühvel állapította meg, hogy nemcsak soha nem voltak németek, se fajilag, se lelkileg, se érzelmileg, hanem a teuton faj legnagyobb ellenségei éppen ők voltak?

Aztán az, amit Szabó Dezső állít, nagy járatlanságra is vall, mert hiszen mereven ellenkezik az egész magyar történelemmel. Itt bent nálunk, a közigazgatásunkban, sose volt német uralom (még az egyébként is rövid Bach-korszakban is főként csak azért volt, mert mi duzzogva visszavonultunk). A mi belügyeinkben, tehát a magyar anyák gyermekeinek nevelésében és életformájának megválasztásában is mindig a magyar országgyűlések és vármegyék rendelkeztek, ez tehát értékeink szabad kibontakozását semmiképpen se akadályozhatta, annál kevésbé béníthatta. Hadügyeinket, külügyeinket, pénzügyeinket illetően csonkult meg függetlenségünk az idegen uralom alatt, de nem közigazgatásunkat és közoktatásunkat illetően! Az, amit ma „nevelésügyi” minisztériumnak mondanak, sose volt nálunk osztrák kézben.

„Különösen szellemi életünk egyik legfontosabb intézményében, a közoktatásban mutatkozott meg legerősebben a német befolyás – folytatja Szabó Dezső. – Amit tanultunk, azt a német szűrőn át oltották belénk. Így ferde képünk lett a világ dolgairól. Olyan kép, mely nemcsak hamis volt, de egyúttal az igazi német érdekek elburkolását is jelentette. Olyan az, mintha kettős távcsövön keresztül figyeljük a világot. Az első a való képet mutatná, de a második barna lévén, mindent megbarnít. Évszázadok folyamán lassan már nem is tudott a nemzet zöme saját szemével látni, germán szemmel csodálkozott a világba.”

Láttuk, hogy közoktatásunkat mindig mi intéztük, nem a „német”. De ha ő intézte volna, titkos céljai akkor se lehettek volna, hiszen láttuk, hogy millenáris történelmünk fő kifogása a legtipikusabb Habsburg (I. Lipót) ellen (aki ráadásul fél évszázadig „nehezedett” rá a magyar szellemre) éppen az, hogy *nem* volt benne még német nemzeti érzés se.

Nem is tudok én arról, hogy minket német szellemben és német szemüvegen át oktattak volna. Lehet, hogy Szabó Dezső is csak azért hangsúlyozza annyira az egészet, hogy tudtunkra adja, hogy ő Párizsban is volt s így ő önállóan tudja nézni a világot. Pedig hát francia távcsövön át nézni valamit miért lenne önállóbb nézés, mint német távcsövet használni? Ellenkezőleg: Tudvalevő, hogy a francia nézés sokkal egyénibb, szubjektívebb és így fajibb, mint a nála sokkal szürkébb, tehát objektívebb, faji befolyásoltságtól mentesebb német nézés.

De azt is joggal kérdezzük: Mi az oka, hogy a magyar nem tud *önállóan* nézni? Mi az oka, hogy neki feltétlenül más távcsövére van szüksége? A magyar lelkiségre épp oly káros a francia, angol, orosz vagy amerikai távcső, s ha ez utóbbi távcsövek használata Szabó Dezső

szerint nem ártott volna a magyar lelkiségnek, miért árt neki, miért rontja, sőt semmisíti meg éppen csak a „germán" vagy „teuton" távcső?

A német kultúra – el kell ismernünk – nem utolsó kultúra, s annak befolyása alatt lenni egy cseppet se nagyobb szégyen s egy cseppet se károsabb, mint más, a kultúrában szintén vezető szerepet játszó és szintén nagyobb teljesítményeket végzett népek befolyása alatt állni. Az is érdekes, hogy éppen akkor, mikor ez a német kultúra és befolyás csakugyan teuton volt, csakugyan mételyező és rontó hatással volt, a nemzetiszocializmus uralma alatt, ugyancsak lelkesedett érte a kuruc magyar, ha éppen ebben kivételesen maga Szabó Dezső nem részesedett is (ami becsületére válik). (Az azonban már nem válik becsületére, hogy – mivel akkor ez nem volt népszerű – nem is küzdött ellene.) Ellenben a Habsburgok világnézetének ugyancsak becsületére válik, hogy Németországban is a „klerikálisok", Ausztriában is a Habsburgok hívei voltak legimmúnisabbak ez ellen a hitleri teuton rontás ellen.

Láttuk történelmünk folyamán, hogy mikor az addig osztrák távcsövet használó magyar távolabbi külföldre került, éppen nem bájolták el az ottani viszonyok s éppen nem jutott eszébe, hogy mi milyen elmaradottak vagyunk, vagy hogy milyen furcsa távcsövet használunk. Láttuk, milyen olcsónak talál mindent Károlyi Sándor, amit bécsi cégek szállítanak neki ezrede felszerelésére s fia, Ferenc is kezdetlegesebbeknek találja a német birodalmi állapotokat, mint az osztrákokét és a miénket. Láttuk, hogy kiábrándul Mednyánszky Cézár, a 48-as tábori főpap a francia, illetve elzászi parasztokból és értelmiségiekből egyaránt, mikor rokonaihoz oda emigrál, s láttuk, hogy Hencsei is, a magyar nazarénusok első apostola, mennyivel nagyobbnak találja az osztrák és a magyar gazdasági, szellemi és vallási szabadságot, mint a svájcit.

De a napjainkban utazóknak is feltűnik, mennyivel műveltebb és szélesebb látókörű az azokban az iskolákban nevelkedett magyar papság, melyeket állítólag megrontott az osztrák szellem gyámsága, mint a francia vagy az olasz papság.

De hogy is lehet nálunk germán szellemű közoktatásról beszélni, mikor a kálvinista iskolák mindig meg tudták őrizni önkormányzatukat, a magyar jezsuita iskolákban pedig, ahol két évszázadon át katolikus vezetőrétegünk nevelkedett, és ahol még, mint tantárgyat se tanították soha a németet, szintén a Hevenessyek, Kaprinayak, Katonák, Baróti Szabók és általában olyan színmagyar nevű és fajú jezsuiták vezetése alatt állt a magyar ifjúság, hogy öröm a nevüket olvasni.

De a közoktatás egyébként is sose állt osztrák vezetés alatt nálunk, kivéve a 48 utáni rövid elnyomás korát, no meg Mária Terézia Ratio Educationisát. Ámde csak nem mondhatjuk, hogy éppen ezek a rövid korok nagyobb hatással voltak nemzeti közoktatásunkra, mint a mi több évszázados önálló magyar irányításunk? Ha igen, akkor bizony ez azt bizonyítja, hogy ez az osztrák irányítás igen életrevaló, üdvös és haladást szolgáló volt.

De Szabó Dezső tovább kesereg és botránkozik:

„Keserű dolog, de nemcsak amit tanultunk, de ahogy tanultunk, azt is német rendszerben zsúfolták belénk. Közoktatásügyünk egész szervezete, felépítése, sallangok és nem sallangok, mind-mind vagy teljes másolása volt a germán rendszernek vagy olyan szolgai utánzása, amit a legnagyobb jóakarattal sem lehet „átvételnek" vagy „áthasonulásnak" nevezni. Hiszen amit a meghonosított struktúrához hozzáadtunk, már az is egy régebbi öszvérjellegű, elgermánosodott „magyar adalék volt".

Ha mindez igaz, akkor egyedül a mi alsóbbrendűségünk és élhetetlenségünk jele, de kétségtelen, hogy legalábbis erős, rosszakaratú túlzás. Nálunk még a XIX. század elején is teljesen latinos volt a műveltség s még a magyar nyelvet is latinul tanulták még a debreceni kálvinista kollégiumban is. Nem lehetett ez semmiképpen se német minta, hanem eredeti magyar jellegzetesség volt, mert hiszen ugyanakkor Bécsben közel se volt olyan úr a latin, mint nálunk, akkora szerepet pedig, mint a latin nálunk játszott, német területeken sohase játszott. Mária Terézia Ratio Educationisa vagy a Bach-kor tanügyi reformjai ellen csak akkor tehetnénk a magyar sajátos kultúra szempontjából kifogást, ha ezeket egy ezekkel ellentétes, ma-

gyar lélektől kitermelt s éppen olyan jó vagy még jobb magyar reformtörekvésekkel szemben erőszakolta volna Bécs a nyakunkba.

Mindenki tudja azonban, hogy nem ez volt a helyzet. Mária Terézia és a Bach-kor a semmi, a tespedés, az ernyedés, az elmaradottság és táblabírói inercia [tétlenség] ellen mint életet és haladást hozta a maga tanügyi reformját, mely – nem tagadhatjuk – jó is volt és kora színvonalán is állt s behozása a magyarságnak is használt, mert műveltségét előbbre vitte. De láttuk, hogy a protestáns kollégiumok önkormányzatukra hivatkozva ezt is visszautasították s Bécs ezt is eltűrte.

Hogy lehetett volna szó nálunk „elgermánosodott" magyar kultúráról s különösen ilyen közoktatásról beszélni, mikor II. József és Bach rövid idejű kísérletétől eltekintve soha magyar iskolában – még a felsőbbekben sem – egyáltalán nem is tanították a német nyelvet, még mint tantárgyat se. Mikor II. József mint tantárgyat, behozta középiskoláinkba s néhány év múlva már abba is hagytuk, sőt a halálos ágyán már maga II. József is eltörölte.

Kazinczy és Kölcsey (éppen a reakciós Szent Szövetség uralma és a 48-at megelőző „elnyomás" és „abszolutizmus" idejében) a debreceni kollégiumban azért, mert ők kivételesen németül is tudtak és olvastak és a német irodalmat is ismerték, egyenesen különc csodagyerekeknek tűntek fel. Ki gondolta volna ezt egy olyan országról, melyben akkor már a Habsburgok állítólag 300 éve mást se tettek, mint „németesítettek"? Pedig nemcsak Debrecenben, hanem a szerzetesgimnáziumokban se tanították a német nyelvet sehol se. Hogy lehetett hát akkor az egész „magyar" kultúra valójában undok magyar-germán „öszvérmiskulancia"?

Rettenetesen bánt bennünket s függetlenségünk elnyomásának és a bécsi túlkapás iskolapéldájának tekintjük, hogy azok a rendeletek, melyeket nálunk például Lipót uralma alatt a tűzrendészet terén vagy a járványok megfékezésére hoztak, a cseh és osztrák ide vonatkozó rendeletek szóról szóra való magyarra fordításai voltak. Pedig hát mindez csak az iránt való jóakarat és a magyar népen való segíteni akarás jele. Ha ugyanis azokat a cseh és osztrák rendeleteket nem fordították volna le szóló szóra magyarral, akkor nálunk se a tűzrendészet terén (noha mindennaposak voltak, hogy egész faluk leégtek), se a járványok megfékezése céljából (noha százezrével pusztult bennük a töröktől fele részben már úgy is kipusztított magyar nép) *semmi se történt volna.*

Nem a magyar szellem és találékonyság háttérbe szorítása és a magyar kezdeményezései kedv kiölése vagy a magyar függetlenség sajnálatos hiányának kihangsúlyozása céljából történtek tehát ezek a szóról szóra való magyar fordítások, hanem a magyar táblabírói tunyaság és elmaradottság pótlására és *a semmi helyett.* Azért, hogy nálunk is történjék legalább valami.

Miért nem hoztak a magyar városok és megyék a cseheknél előbb vagy velük legalább egy időben vagy náluk később, de legalább a bécsi hatóságok fordítási gyakorlatait mégis megelőzőleg hasonló üdvös, haladó rendeleteket a magyar élet és vagyon védelmére? Akkor azok a bécsiek, még ha akartak, akkor se tudhattak volna itt németből fordított osztrák rendeleteket kiadni. Mivel azonban mindez nálunk nem történt meg, csak köszönetet mondhatunk érte, hogy az, amit mi elmulasztottunk, legalább ilyen kezdetleges alakban mégis nálunk is megtörtént.

Ismertettük Kollonich érsek tervezett reformjait. Azokból egész világosan láthatjuk, hogy tényleg a segítés és a jóakarat vezette ezeket a minket is osztrák módra segíteni akaró germánokat, nem pedig, hogy elnyomjanak bennünket vagy nemzeti sajátságainkat. Láttuk, hogy Kollonich a mi akkori kiáltó közgazdasági és közegészségügyi, közrendészeti és igazságszolgáltatási elmaradottságunk pótlására *ideiglenesen* akarta itt alkalmazni az osztrák és cseh, ott már nagyszerűen bevált és üdvösen ható rendeleteket, azaz legalább addig, míg a magyar táblabírákat is szellemi tevékenységre lehet majd késztetni s ők is megmozdulnak. Mivel azonban jól ismervén őket, jól tudta, hogy addig még eltelik jó néhány évtized, az akkor amúgy is igen elmaradott magyar népnek pedig ebből mérhetetlen kára származik, azért tartott szükségesnek azonnal ideiglenes megoldást.

Országgyűléseink nemegyszer alakítottak reformbizottságokat, például az 1790/91-es országgyűlésen is, meg is alakultak ezek a bizottságok, de működésük nyomán nemcsak életbe nem léptek reformok, hanem még tanácskozásaikat se fejezték be soha. Mi lett volna hát belőlünk, ha itt csak azokat a reformokat léptették volna életbe, melyeket a magyar országgyűlés vagy a megyegyűlések rendeltek el?

Tudvalevő, hogy II. József német mérnökeivel az egész országot feltérképezte s ezek a katonai térképek ma is egyik legbecsesebb kincsei a magyar földrajz- és történelemtudománynak. Vajon lennének-e ilyen térképeink s ma birtokában lennénk-e azoknak a felbecsülhetetlen adatoknak, melyeket ma e térképek alapján bírunk, ha II. József megvárta volna, míg mindezt a magyar országgyűlés rendeli el (várhatott volna ítéletnapig), s még inkább, ha addig várt volna, míg ezt a munkát *magyar* mérnökök végezhetik el?

Nálunk semmit se tekintettek nagyobb nemzeti sérelemnek, mint azt, hogy II. József a nemesi telkeket összeíratta. Pedig hát lehet-e modern adózást, államvitelt és kormányzást még csak elképzelni is e nélkül? A telekkönyvet is a Bach-kor hozta be nálunk. Pedig hát milyen állam, milyen kormányzás és milyen gazdálkodás az, ahol még ez sincs? Kinek a bűne tehát, hogy nálunk ez is a „teutonrontás" eredménye és hogy ebből is „magyar-germán ösztvérmiskulancia" lett?

„Így pusztult a magyar lélek, a magyar szellem, a magyar jelleg – kesereg tovább Szabó Dezső – és így lett az ország túlnyomó részben fiók-Germánia. Én nem azért támadtam Klebelsberget, mert politikai kígyó volt, vagy mert velük szemben személyes sérelem adódott, hanem azért, mert fizetett bérgyilkosai voltak a magyar szellemnek és a magyar léleknek. Otromba frázisaik minden húscafatomat felingerelték, tollamat herkulesi erővel (milyen szerény!) töltötték el és rúgtam-haraptam, ütöttem, vágtam őket, mint a gyermek, akinek legkedvesebbjét akarják elrabolni."

Ezen állítások felháborító valótlansága, a hang tűrhetetlenül sértő volta s az a lángoló gyűlölet és düh, mely sugallja őket, világosan mutatja, hogy igenis egyedül Szabó Dezső személyes sérelmei voltak az okai e Klebelsberg és Hóman elleni teljesen igazságtalan kitöréseknek. Ez a két tanügyi ember legfeljebb kifigurázásra igen alkalmas nevével szolgált rá Szabó Dezső gyilkos gúnyára, de nem a bűneivel. Kétségtelen, hogy mindketten magyar emberek voltak, magyar érzelműek és a magyarságért dolgoztak.

Én magam például éppen Klebelsberg szájából hallottam Mária Terézia ellen mint kifogást, hogy olyan levele is van, melyben azt írja, hogy „nem bánom, ha minden magyar elpusztul is". Erről annak idején már kimutattam, hogy egyáltalán nem bizonyítja, hogy Mária Terézia a magyarokat nem szerette. Inkább az ellenkező mellett szól. S lám, Klebelsberg annyira nem volt német, hogy mégis Mária Terézia kárára magyarázta.

Aki pedig Hóman igaz magyarságában kételkedik, olvassa el Hóman-Szekfűnek a magyarság őskoráról és az Árpádokról szóló részét, melyet ő írt. Én kevés írót találtam olyan rokonszenvesnek, mint itt Hómant, de keveset annyira nyíltan katolikusat is. Azóta Hóman a magyarságnak a szenvedést hősi lélekkel viselő vértanúja is lett, ami – ki merem mondani – Szabó Dezső sose tudott volna lenni, ha ő is megérte volna a bolsevizmust, mert lényének sokkal kirívóbb tulajdonsága volt az önzés, semhogy képes lett volna hosszabb szenvedésre vagy tartósabb lemondásra, ha ezt árulással meg lehetett volna előzni.

„Ők is elrabolni segítettek azt, aki én vagyok, az örök magyart, az évezred óta vívódó tragikus embert, akinek földjén más szántott, akinek asszonyát más ölelte és akinek már mása sincs, mint puszta magyarsága, mely azonban nehezebb érték, mint a Rajna kincse, vagy Szilézia minden szene."

Szóval a végén kitört Szabó Dezsőből az igazság: ő a magyaron, akit annyira véd, akit annyira szeret, akiért annyi harcot vívott, magát érti vagy legalábbis azt a magyart, aki olyan, mint ő.

Pedig hát meg kell állapítanunk, hogy az olyan magyart, mint Szabó Dezső, valóban nyesni-vágni, idomítani, ha tetszik, üldözni kell, ha azt akarjuk, hogy népének ne átka le-

gyen. Szabó Dezső a magyarság vadhajtása volt, akinek más érdeme nem volt, mint magyar vére és a tehetetlensége, de ez utóbbit nemigen említhetjük, mert hiszen faragatlan, romboló, destruktív tehetség volt, aki vad szenvedélyeit vadul és őserejű nyelven tombolta ki ugyan, de csak gyűlölni tudott, szeretni nem. Írni is csak akkor tudott, ha mérges volt és valakire haragudott.

Benne az olvasók csak azt élvezték, milyen szellemesen tud gúnyolódni, gyűlölni, nevetségessé tenni, szellemileg s erkölcsileg tönkretenni, azaz rombolni. De sose az objektív rosszat vagy a nemzetre károsat rombolta, hanem mindig csak a szubjektív rosszat, azt, aki *őt* bántotta, aki *neki* volt ellenszenves, vagy akinek olyan fogyatékossága vagy neve volt, hogy szellemesen lehetett kigúnyolni, és köznevetség tárgyává tenni.

Az objektív igazságtól azonban Szabó Dezső mindig távol volt. Tulajdonképpen mindig mindent a maga szempontjából és érdekéből nézett, nem pedig a magyarság szempontjából. Pedig hát az ő szempontja talán a leggyarlóbb és legönzőbb, a legdekadensebb magyar szempontja volt. Nem igaz, hogy az ő földjén más, azaz a germán szántott, mert hiszen neki sose volt földje, melyet valaki elvehetett volna tőle. Nem igaz, hogy az ő asszonyát más, azaz a német ölelte, mert neki sose volt asszonya, illetve mindig ő ölelte a más asszonyát. Neki mindig sok asszonya volt s ezért nem alapított családot sose, ezért nem járult hozzá faja fenntartásához. Pedig ez a faj még Szilézia és a Ruhr-vidék kincseinél is nagyobb kincs és e csoda-faj legkiválóbb és legtisztább példánya állítólag éppen Szabó Dezső volt. Szerette-e hát faját, ha éppen ő nem óhajtott fenntartásában részt venni csak azért, mert neki mindig más és csak 20 éven aluli nő kellett?

Ha az olyan magyar, mint Szabó Dezső volt, gyűlölte a Habsburgot, az csak büszkesége lehet a Habsburgnak.

Szabó Dezső kétségtelenül terhelt családból származott.

„Családjáról nem nagyon szeretett beszélni – írja Úr György (13. o.) –, de egyszer hosszas faggatás után elmondta, hogy három nővére van. Mind a három excentrikus [különc], de nagyon tehetségesek. Azonban ő megtagadott velük minden rokoni kapcsolatot… Egyik bátyja delírium tremensben halt meg a Nemzeti Színház előtt. Egyik nővére azt mondta, hogy nem tud felkelni és 18 évig feküdt az ágyban. Akkor azt mondta, hogy nincs semmi baja, felkelt és úgy tett-vett, mintha előző nap hagyta volna abba."

Mi lett volna belőlünk, s mi lenne belőlünk ezután is, ha minden magyar vagy a magyarok többsége olyan lenne, mint Szabó Dezső? Ha a többi magyar is minden bajunkat a germán-magyar öszvérmiskulanciára hárítaná, maga pedig mindenben olyan önző ösztönember volna és maradna, mint amilyen ő volt és maradt? Azt hitte, hogy a mindenből kisemmizett magyart képviseli, akinek földjén a német szánt, asszonyát a német öleli, akinek országában minden jó, minden érték a németé, a magyarnak csak a lemondás és az ínség marad, s ugyanakkor „nyolc-kilenc rend ruhája" volt „ugyanannyi cipővel" (sőt még ennél is több, mert csak ennyi volt az, ami a zálogházba vándorolt, ha éppen nem volt pénze).

Ő volt annak a magyar népnek a hangja és szája, melyet elnémítottak és mindenből kisemmiztek s melyet a gonosz német ridegen ellökött „az élet vályújától". A valóságban pedig „hordár hozta tele kosárral utána az ennivalókat, mindig a legjobb és legfinomabb falatokat, butéliás borokat" (4. o.). „Reggel megvásárolt egy egész libát. Megsütötte ebédre, megette a két combját és a mellét, máját félretette vacsorára, a többi részét kidobta a szemétbe."

„A kosárban több holmi közt 20-25 zsemlye mosolygott egymás mellett", mégis „amit megvásárolt ma, abból semmit nem tett el holnapra".

„Minden nap újabb élelmet vásárolt és olyan mennyiségben, hogy azt nemcsak neki, hanem egy négy-öttagú családnak is elég lett volna." „Nagyon szertelenül bánt a pénzzel."

„Valósággal szórta a pénzt."

A lecsót még az óvóhelyen sem fogadta el.

„Húsra még tudtam azelőtt vacakot enni, de vacakra vacakot nem tudok enni." Ezzel a megokolással utasította el a kínálást akkor is, ha az a lecsó a legpompásabban volt is elkészítve, mégis mindig az ő földjén szántott a német.

Annyira a test embere volt, hogy „gyomra" olyan „rettenetesen" és olyan „hangosan korgott" az óvóhelyen, hogy a körülötte alvókat *még álmukból is* felriasztotta. Mégis, mikor a házmester szilveszter estéjén meghívta vacsorára és ott „kedvenc húsétele, a sertéskaraj és a libacomb" került az asztalara, „a hús felét" még az óvóhelyi éhezés közepette is „mindegyiken rajta hagyta (két sertéskarajt evett meg ugyanis). A libacombról is csak nagyjából szedte le a húst, régi szokásához híven, ezen is rajta hagyott meglehetős mennyiséget".

Mikor az őt valósággal istenítő Úr György figyelmeztette, hogy később az óvóhelyen jó lenne a meghagyott is, csak „legyintett: mindig ott kellett hagynom valamit a tányéron. Most már nem akarok megjavulni". (Úgy látszik, azért volt annyira gyűlölt előtte a „német", mert azok, illetve azok papjai meg akarták javítani a magyart, az olyanfajta magyar pedig, mint ő, sose akart megjavulni.)

Így küzdött tehát Szabó Dezső a keresztény ember küzdelmének első tárgya, *a szemek kívánsága* ellen. Azok az átkozott németek pedig úgy kiuzsorázták és mindenből úgy kisemmizték a magyart, hogy ilyen életmód, ilyen pazarlás és ilyen tékozlás ellenére is 111.153 pengő és 24 fillért, tehát sokkal több, mint egymillió kommunista forintot találtak abban a fekete kofferben, melyet sose adott ki a kezéből, hanem az óvóhelyen álmában is a hasára téve fogott (7. o.).

Meg kell hagyni, hogy Szabó Dezső *nem ingyen* lázított azok ellen az átkozott németek ellen és nem ingyen „védte" népe érdekeit. Nem ok nélkül hízelgett neki. Ha az igazságot mondta volna fajtája szemébe s a németek bűnei helyett a tulajdon hibáit állította volna népe elé, aligha tudott volna ilyen nagyúri pazarlással élni, s mégis ennyi pénzt maga után hagyni.

Ami a második fő ösztönt, *a test kívánságát* illeti, Szabó Dezső bűneit illetően Úr György füzetének ez a megjegyzése ad sokat sejtető felvilágosítást (13. o.):

„Fiatal lányok jártak hozzá. Különösen egy jött nagyon sűrűn, és mikor az egyik lakó gyengéd célzást tett erre a kislányra, Szabó Dezső elpirult: Színinövendék, s azért jár ide, hogy támogassam, ha színpadra lép. Különben is, húszéves elmúlt és nekem az már öreg."

Egyébként egy paptól, aki Sümegen tanár korában tanítványa volt Szabó Dezsőnek, hallottam, hogy ott is példátlanul erkölcstelen életű volt. Ezt egyébként legalább élete e szakaszáról ő maga is nyíltan elismerte.

De legjobban és minden fék vagy korlát nélkül tombolt Szabó Dezsőben az Evangéliumban harmadikul említett fő szenvedély: *az élet kevélysége*. Petőfi mégis talált legalább egy Arany Jánosra, aki kibírta szeszélyeit és gőgjét és sose veszett össze vele, Szabó Dezsőnek azonban még Arany Jánosa se volt. Összeveszett ő mindenkivel, akivel nem bánhatott úgy, mint a kiskutyájával és aki kutyaalázatossággal nem tűrte minden szeszélyét, s ha tűrte is, nem tűrte a végletekig. Mivel pedig ilyen emberek csak a holdban vannak, Szabó Dezsőt előbb-utóbb *mindenki* megelégelte.

Gyűlölte „hittestvérét", Horthyt. Ő ugyanis azt hitte, hogy mivel ő Magyarország kormányzója, Szabó Dezsőnek illik alkalmazkodnia hozzá, nem pedig megfordítva. Szabó Dezső az ellenkezőt kívánta. Halálosan gyűlölte másik „színmagyar" „hittestvérét" Tiszát, mert – mivel miniszterelnök volt – tévesen azt gondolta, hogy neki kell irányítania Szabó Dezsőt, nem pedig annak őt. Szabó Dezső ebben is az ellenkező véleményen volt. Klebelsberget, Hómant azért, mert kultuszminiszterek, Pekárt, mert államtitkár volt, Szabó Dezső pedig régebben, mint tanár, alantasuk volt, s úgy látszik, ők se hagyták magukat Szabó Dezsőtől, a tanártól vezettetni, hanem ők akarták vezetni Szabó Dezsőt. Ez pedig végzetes tévedés és vakmerőség volt tőlük. Láttuk, hogy összeveszett mind a három nővérével is, nemcsak eggyel.

Házvezetőnője se volt. Bizonyára nem ok nélkül s nem is azért, mert nem tudta fizeti. Inkább maga főzött ugyanis magának, mintsem alkalmazkodjék hozzá, illetve, hogy eltűrje ma-

ga mellett, bármennyire is igyekezett hozzá alkalmazkodni az a szegény asszony. Még bejáró takarítónője se volt. „Mikor beköltözött a lakásába, néhány hónapig járt hozzá egy takarítónő, de *elszekírozta*. Azóta saját maga takarított." Illetve saját maga nem takarított, mert olyan piszok volt nála, hogy „mikor a látogató… végigment az előszobán, az ott lévő porban meglátszottak a léptei". Természetesen poloskája is „rengeteg volt", annyi, hogy valóságos veszedelem volt szomszédaira.

És a szemek kívánságának, a test kívánságának és az élet kevélységének ez a szégyenletes nagy uralma Szabó Dezső felett nemcsak neki ártott, hanem a közösségnek, a nemzetnek, annak a népnek is, melynek apostolának képzelte magát. Alig volt magyar ember, akinek kisebb jogcíme lett volna erre a szerepre, mint neki. Láttuk, hogy eszméi is teljesen tévesek s helytelenek voltak, mert hiszen lényegében mindig szubjektív jellegűek voltak, mindig egyéni sérelmeiből adódtak. Aki őt megbántotta, vagy helyesebben: nem tömjénezte eléggé, arra ráfogta, hogy az ő imádott fajának ellensége (mert hiszen ő volt e faj legeszményibb megtestesülése) s meg volt róla győződve, hogy népét szereti akkor, mikor a maga ellenségeit gyűlöli.

De ha nem lett volna romboló, destruktív zseni; ha maguk az eszmék, melyeket hirdetett, valóban megváltást jelentettek volna a magyarságra, Szabó Dezső akkor se lett volna alkalmas a vezérségre, a prófétai szerepre. Aki ugyanis prófétai szerepet akar betölteni s egy nemzet vezére akar lenni, annak nemcsak okosnak kell lennie, nemcsak gyönyörű eszméket kell kitermelnie és gyönyörűen hirdetnie, hanem példaadónak is kell lennie. Prófétának – még akkor is, ha a nemzet prófétája, nem a hité – nem lehet vizet prédikálnia és bort innia, hanem elsősorban magának kell élnie azzal a keserű orvossággal (a jó orvosság többnyire keserű), melyet nemzetének megváltására ajánl. De lehet-e vezére a magyarságnak és megváltója népének az a magyar, akihez 66 éves korában is fiatal magyar lányok járnak, s aki, mikor ezt furcsállják, mint a legtermészetesebb dolgot jelenti ki, hogy ez részéről nem jelenthet rosszat, mert hiszen a kérdéses lány már elmúlt 20 éves, neki pedig az már öreg.

Ez a kijelentés ugyanis magyarul azt jelenti, hogy Szabó Dezső egész életében fiatal magyar lányok perverz megrontója volt, mégpedig a magyar lányok egész tömegéé, mert – sajnos – az idő halad, a lány hamarosan elmúlik 20 éves, és így át kell adnia helyét másoknak, a fiatalabbaknak. A magyar *ilyen* szerelmeseiből azonban nem kérünk.

Éppen ellenkezőleg, az jut eszünkbe, hogy ahogyan népe „szolgálata" és prófétai működése címén élete végére minden őrült tékozlása ellenére is százezer pengő boldog birtokosa volt, éppúgy neki a magyar faj szépsége is csak arra volt jó, hogy érzékisége kielégítésére szolgáljon. De láttuk, hogy ugyanilyen volt Wesselényi, az „árvízi hajós" is. (De legalább neki törvénytelen gyerekei voltak. Szabó Dezsőnek még azok se.)

Aztán milyen magyar próféta az, aki akkor, mikor hazánkat a 3 millió koldus országának emlegették s emlegette legjobban természetesen Szabó Dezső, akkor tisztán csak nagyzolásból volt szíve minden nap egy hízott libát és 25 zsemlyét megenni, illetve elpazarolni és ez úri szokása mellett még az óvóhelyi éhínség idején is kitartani, mert neki előbbre való volt az, hogy bámulják és beszéljenek róla, mint az, hogy imádott véreinek ínségét enyhítse és könnyeit letörölje.

De legkevésbé volt oka Szabó Dezsőnek a magyarság ellenségeit és tönkretevőit ostorozni még nagyobb hibája, a gőgje és összeférhetetlensége miatt. A vezérnek, a prófétának az a hivatása, hogy összetartsa népét, erre a szerepre azonban Szabó Dezső valóságos antitalentum volt, hiszen mindenkivel összeveszett és mindenkit ellenségévé tett. Beszélhet-e nemzetfelemeléséről és összefogásról az, aki minden magyar közszereplőt gyűlöl, és akit gyűlöl, s akinek a közelében nemcsak egy szakácsnő, hanem még egy olyan szegény takarítóasszony se bírta ki, akinek nem kellett vele laknia, hanem naponta csak néhány órára bemennie hozzá munkáját elvégezni? Mert még az az Úr György (aki el se tudja képzelni, hogy még olyasmi is lehessen, amiben nem Szabó Dezsőnek van igaza) se mondja, hogy Szabó Dezsőnél a takarítónőben volt a hiba s ezért kellett a házból távoznia, hanem itt még ő is egyszerűen „a nagy

magyar írót" tartja hibásnak. Szabó Dezső a szegény magyar takarítónőt még szerinte is egyszerűen úgy „szekérozta" el a háztól. S hogy ez nemcsak erre a takarítónőre, hanem egyáltalán mindegyikre vonatkozott, jól láthattuk abból, hogy új takarítónővel a magyarság e prófétája már nem is kísérletezett, mert jól tudta, hogy olyan takarítónőt „a magyarok istene" még nem teremtett, aki még neki is jó.

Mi lett volna azonban akkor, ha Szabó Dezsőt nagyszerű eszméi miatt vezérévé választotta volna nemzete? Ha például politikai mozgalmat vagy egyenesen szabadságharcot kezdett volna vezetésével? Ha 48 is azért bukott el, mert annak vezérei is csak Szabó Dezső-féle próféták és faji szerelmesek voltak s Kossuth Görgeyvel, Perczellel, Szemerével, Széchenyivel, Batthyánnyal és mindenkivel, Görgey Mészárossal, Dembinszkyvel, Perczellel, Bemmel és mindenkivel; Bem Vécseyvel és szintén mindenkivel összeveszett, Petőfi Kossuthtal, Klapkával, Mészárossal és szintén senkivel nem fért össze, vajon Szabó Dezsővel ki fért volna össze s mi lett volna a hazából az ő vezetésével?

Bizony próféta is csak az lehet és hazájának is csak az lehet méltó és alkalmas vezére, aki a test és a szemek átkozott kívánságát, de különösen az élet még átkozottabb kevélységét le tudja győzni, azaz a hazáját jobban szereti még magánál is. De hol vannak ettől a Kossuthok, a Petőfiek, a Wesselényiek, a Görgeyk és Szabó Dezsők? Ezt csak a Krisztus iskolájában lehetne megtanulni, de még ott is csak keservesen. Mily messze csavarogtak azonban e nagyjaink a Krisztus iskolájától?

De a vezérséghez bátorság is kell, kivált olyan nép vezérségéhez, mint a magyar, mely olyan sokat ad a virtusra s melynek éppen Szabó Dezső (és Kossuth és Petőfi) szerint olyan rengeteg és olyan félelmetes erejű ellensége volt és van. Szabó Dezső mindig a maga erejét és elpusztíthatatlan egészségét emlegette s ennek ellenére ahogyan Kossuth fő fogyatékossága a bátorsághiány volt, s ahogyan a verseiben olyan végtelenül bátor Petőfi is annyira ódzkodott a harctértől, s noha harctéren halt meg, a halál ott is fegyvertelenül és futás közben érte: éppúgy a mindig erejével dicsekvő Szabó Dezsőnél gyávább embert is bajosan lehet elképzelni.

Úr György, mikor utolsó napjait leírja, tömjénezni akar neki, s csak bámulni tudja, mégis csak úgy ontja a bizonyítékokat gyávasága mellett. „Nagyon félt a lifttől" – írja (3. o.). „Senki se tudta őt megelőzni a pinceajtóban, olyan hamar és gyorsan ment le a lépcsőkön, ha megszólaltak a szirénák." (5. o.) „Mindig elhallgatott, ha nyilas vagy németbarát jött a közelünkbe." (6. o.)

A gyomra is igen fontos volt neki, de a menekülés még fontosabb. Hogy a bőre is biztonságban legyen, de azért a gyomra se károsuljon miatta, úgy intézte el a dolgot, hogy mikor már gyakoriak voltak a riadók, *már reggel kilenc órakor megebédelt*. Így aztán „mikor elbődültek a szirénák" és a pesti bérház normális félénkségű lakói (köztük természetesen a nők és gyermekek is) még csak kezdtek vonulni a pincelejárat felé, ő „már bent ült az óvóhelyen kényelmes karosszékében". „Rajtam nem fognak ki. Akármilyen hosszú lesz a riadó, én kibírom. Már megebédeltem." (9. o.)

Hogy a nemzet számára annyira drága életét valami baj ne érje, s így annál gyorsabban menekülhessen a pincébe, már október 15-étől kezdve (12. o.) – pedig hol voltunk akkor még az ostromtól! – már éjszakára se vetkőzött le, „hogy ha este is megszólal a sziréna, gyorsan leérjen a pincébe". Sőt hogy ez a leérés annál gyorsabb és biztosabb lehessen, már nem is hált a szobájában, hanem csak az előszobában, de a rekamiét, melyen hált, még ott is az ajtó mellé húzta. (12. o.)

„Azt mondotta, hogy Párizsban három dolgot jósoltak meg neki (báró Eötvös Józsefnek is és annak is Párizsban). Kettő már megtörtént (Eötvös esetében is), a harmadik azonban tragikus lesz rá nézve (Eötvösre is) és ezért nem szállt be egyedül a liftbe. (A harmadik jóslás se Szabó Dezső, se Eötvös esetében nem teljesült.) Félt mindig a tragikus dolgoktól és arról beszélt, hogy ő tragikus körülmények között fog meghalni. A halált nem szerette és félt tőle." (Olyanfajta embernek, mint Szabó Dezső, kellett is Isten ítélőszékétől félnie.)

A nyilasoktól annyira félt, hogy október 15-e után már el se merte hagyni a házat. (15. o.) Egyszer este elfelejtette lehúzni a redőnyt s a világosság miatt egy nyilas német katonák társaságában felment hozzá számon kérni. Szabó Dezső maga beszélte utána a lakóknak, hogy „*nagyon megijedt*, mikor bekopogtattak hozzá, mert a nyilas ráfogta a fegyverét, és úgy faggatta, hogy kicsoda." „*Sápadtan* mesélte el megmenekülésének történetét." Pedig hát nem történt semmi baj, sőt a németek barátságosan elbeszélgettek vele, mert tetszett nekik, hogy könyvei között milyen sok német könyv volt. (Úgy látszik, maga Szabó Dezső is német távcsövön át nézte a világot.)

Ezek után már nem nagyon érdekelnek bennünket Szabó Dezső további fejtegetései a magyarok megváltásáról, melyet természetesen ő fog végrehajtani: „Lehet felőlem a német nép milliószor „Herrenvolk", lehet a világhegemónia ura, de hagyja békében a magános lovast, a fajtámat, melyet még nem ismert a világ, mert nem volt módja magát kiteljesíteni, mert nem tudta magát kifejleszteni. Ha a „germán átok" nem ül rá, roppant gyorsan magára talál az egész nemzet és igaz arcát rövidesen a világ elé, állítja. Kikiáltja: Én vagyok! Ezek az értékeim! Ekkor Európa csodálkozik majd. Új nép született, mondják, ki hitte volna, hogy ilyen is létezik." „Ha a germán veszélyt valahogyan leküzdjük, elveszített magunkat újból („von neuem", magyarul „újra": Szabó Dezső mindig „újból"-t használt) megtaláljuk. Ekkor egy csapásra végzünk a fejlődés belső útonállóival is. Majd megindulnak a hegyek. Minden falusi házból özönlenek a valóban magyar emberfáklyák és igazságtevésre hajló markuk meg is teremti a magyar Kánaánt."

Minden magyar falusi házból emberfáklyák, tehát lángelmék és übermenschek soha és semmiképpen se jöhetnek, és olyan nép még nem volt és nem is lesz, mely csupa sportbajnokokat vagy lángelméket és akaratóriásokat termel. Hamis próféta tehát Szabó Dezső, ha „a germán átok" legyőzése után ilyesmivel kecsegteti a magyart. Hogy csak egyszerű hízelgő, bizonyítja az is, hogy ő többek közt még azt is az egyik magyar kiválóságnak találja, hogy mi még az Istent is tegezzük. A kijózanító igazság az, hogy én meg nem is láttam olyan népet, mely az Istent magázta volna.

De ha csakugyan özönlenének is azok az emberfáklyák a magyar falvakból, ha már a „germán átkot" legyőzte, akkor is „nesze semmi, fogd meg jól" lenne Szabó Dezső nagyhangú ígérete. Hiszen adós maradt azzal, hogyan lehet legyőzni ezt a veszedelmes „átkot". Ahogyan ő ezt előadta, azt kell látnunk belőle, de a dolog természetéből is ez következik, hogy ennek az eredménynek az elérése nem annyira tőlünk függ, mint inkább attól, hogy a német abbahagyja a gonoszságát, vagy legalábbis attól is függ. Ez pedig nem rajtunk múlik.

Csak attól félek, hogy ha mégis özönlenének ezek a tündöklő magyar emberfáklyák, csak olyanok lennének ők is, mint Szabó Dezső: ösztönemberek nagy, korgó, telhetetlen gyomorral, mindig húsz éven aluliakat kívánó érzékiséggel és cézári erőszakkal és gőggel, de – a Szabó Dezső tehetsége nélkül. De még ha Szabó Dezső tehetségei is megvolnának bennük, nem pedig csak a hibái, akkor is mit nyernénk velük? Mit ér, ha *mindenki* író, de éppen ezért nincs, mert nem is lehet olvasója? És mit ér, ha *mindenki* vezér, de nincs és nem is lehet mögötte tábor, aki követi. Jaj annak a nemzetnek, melyben mindenki emberfáklya, mindenki író és mindenki próféta és vezér, melyben csak vezetni és tanítani tud mindenki, de senki se engedelmeskedni és tanulni.

Ami pedig azt a békében hagyandó magányos lovast illeti (akit Gömbös Gyula sírjára is odaállítottak), költőileg talán szép, amint társtalanul vágtat a pusztában és a vak éjszakában, ámde a nemzetek és népek élete a realitások világában folyik le, nem pedig a költészeten, és aki nem a költészet, hanem a való világban magános, az előbb-utóbb elveszik és elpusztul.

A vezérek korának magános magyar lovasai és bennük az egész faj is elpusztult volna, ha megmaradt volna magánosnak s nem jöttek volna a kereszténységgel segítségére mások, köztük éppen legközelebbi nyugati szomszédai, a germánok, a „teutonok" is és nem teszik a nagy keresztény nyugati szolidaritás részévé. Persze Szabó Dezső szerint a magyarságra ez is

káros támogatás volt, de csak azért, mert ő igen jól tudott enni, ölelni és összeveszni, a kereszténység pedig egész másra tanít.

Aztán a XVI. századtól kezdődőleg újra csak lassú halál lett volna a sorsunk, ha nem jön segítségünkre, és nem szabadít fel bennünket az oszmán átok alól ismét csak a kereszténység és benne elsősorban ismét csak a keresztény teuton. Olvassa el Szabó Dezső Egressy Gábornak tőlünk már idézett balkáni naplóját s akkor megtudhatja, mi lett volna belőlünk, ha másodszor is csak megmaradtunk volna „magános" lovasnak s nyugati szomszédaink „békén hagytak" volna bennünket.

Mikor most harmadszor, napjainkban az orosz sztyeppék haramiái rohantak meg bennünket, sajátos, az ekkor már nem keresztény nyugat „békén" hagyott bennünket s meghagyott „*magános*" lovasnak. De milyen baj volt ez nekünk megint!

Azok, akik az élet kevélységének, a test és a szemek kívánságának rabjai voltak, most is meg lehettek elégedve, mert hatalmas gyomrukat, ha eladták magukat nekik, megtölthették. A „felszabadítók" és „népi demokráciájuk" a 20 éven aluli lányokat is elzüllesztette annyira, hogy válogathattak bennük. Az urakat is megalázták annyira, hogy a gőgjüket is kitölthették rajtuk. De bezzeg maga a nemzet és a nép nem kívánt „magános lovas" lenni, s ugyancsak elkeserítette, hogy a nyugat most valóban és tragikusan „békén" hagyta.

Igaz, jött rossz is nyugatról, például a XVI. század elején a hitújítás, és az éppen valóban teuton átokként jött (Luther valóban ugyanolyan vad, bárdolatlan, energiáktól duzzadó ősteuton volt, mint Szabó Dezső magyar), de nem tudunk róla, hogy Szabó Dezső és társai ez átok ellen olyan nagyon védték volna fajukat s a reformátoroknak azt kiáltották volna oda: Hadd a magános lovast!

A marxizmus is Németországból jött, de Szabó Dezsőnek eleinte annyira tetszett, hogy még a protestantizmust is szociáldemokratának akarta.

Hitler idejében is rossz jött Germániából, de nem tudok róla, hogy azok a fiatalok, akik egyébként annyira élvezték Szabó Dezső szarkasztikus kiszólásait, mentek akartak volna maradni *ettől* a nyugati mételytől is.

Maga Szabó Dezső is csak azért nem lett elvbarátjuk, mert nem hirtelen kerültek uralomra, hanem csak évtizedek után, s arra már, mint mindenkivel, velük is összeveszett. Egész bizonyos, hogy összeveszett volna ő a bolsevikokkal is, de az is bizonyos, hogy annál sokkal óvatosabb és félénkebb volt, semhogy vértanú vagy rab lett volna miatta. Ő szép csöndben megvárta volna, míg megbuknak s akkor kezdett volna oly nagy bátran feléjük kiabálni, hogy *miért nem hagytátok békén a magános magyar lovast*?

A két világháború és következményei

Az első világháború, az őszirózsás forradalom és Trianon

Az első világháború

A mi közvéleményünkkel azt hitették el (el is hitte alaposan), hogy az első világháború tőlünk teljesen idegen érdekekért folyt. Nekünk csak azért kellett benne részt vennünk, mert nem voltunk a magunk urai s nem a magunk érdeke döntötte el, hogy harcoljunk-e vagy nem, és hogy hol harcoljunk, hanem a Habsburg-nagyhatalomé, melynek mi tehetetlen eszközei voltunk.

Ennél nagyobb valótlanságot éppen ezzel a háborúval kapcsolatban még elképzelni se lehet. Mikor azt látjuk, hogy 10 magyar ember közül 9 és fél mégis még ma is szentül ezt hiszi, el kell szomorodnunk az emberek önállótlansága miatt (még a művelt embereké miatt is) s azon, hogy mesterséges hírveréssel mennyire tetszés szerint lehet irányítani az emberek felfogását és „meggyőződését", még a művelt emberekét is.

Rámutattunk már, hogy 400 éven át nemcsak mi voltunk eszközei a Habsburg-nagyhatalomnak, hanem az is eszköz volt nekünk a mi érdekeink megvédésére. A valóság az – pedig csak ez számít, nem az elmélet –, hogy a Habsburg-nagyhatalom – egész 400 éves kapcsolatunk idején – a mi segítségünkkel nemcsak semmit nem szerzett, hanem azt se tudta megtartani, amije már megvolt.

A velünk való közös háztartása alatt mást se tett, mint egymás után vesztette el birtokait. Spanyolországot összes gyarmatával, Portugáliát – mert II. Fülöp alatt ez is a Habsburg Spanyolországé volt –, az elzászi és svájci Habsburg-birtokokat, Szicíliát és Nápolyt, Hollandiát, Belgiumot, Lombardiát, Toscanát, Modenát, Velencét, Sziléziát, a német-római császárságot s mindezek pótlására nem szerzett mást, mint Magyarországnak török megszállta részeit, Erdélyt, Galíciát, Bukovinát, Dalmáciát és Boszniát.

E veszteségeket és vele hatalma állandó gyöngülését mi nemcsak megakadályozni nem tudtuk, hanem nem is akartuk. Ellenkezőleg: örültünk neki, sőt nemegyszer tettleg is egyenesen hozzájárultunk. Mikor Franciaországgal a Habsburgok spanyol örökösödési háborúja folyt, mi Rákóczi alatt francia zsoldban harcoltunk. Mária Teréziának Sziléziáért való harcában protestáns vallású magyarországi katonái akárhányszor kémszolgálatot végeztek Nagy Frigyesnek, átszöktek hozzá.

A dinasztiának olaszországi tartományaiért folyó harcaiban is mi úgyszólván teljes egészünkben lélekben az olaszok, nem pedig saját uralkodónk mellett voltunk s magunkhoz e harcokhoz is aránylag olyan csekély katonával, de még inkább – pedig ez a fontos – olyan csekély pénzzel járultunk hozzá, hogy alig akarja elhinni a mai szemlélő. Mikor szépen viselkedtünk, mint például Mária Terézia osztrák örökösödési háborújában, még akkor se tudtunk neki tényleges hasznot hajtani, mert Szilézia így is csak elveszett, viszont ha ezt önként átengedte volna, akkor Nagy Frigyes nemcsak nem bántotta volna Mária Teréziát, hanem többi országaiban egyesen megvédte volna. Csak erkölcsi hasznot hajtottunk tehát; Mária Terézia önérzetét védtük meg, de tényleges hasznára ekkor se tudtunk lenni, mert érdekeit megvédeni ekkor se tudtuk kellőképpen.

Ellenben nekünk abból, hogy a Habsburg Monarchia tagja voltunk, tényleges, mégpedig mérhetetlen hasznunk volt: visszaszereztük, illetve visszakaptuk (mert a mi hozzájárulásunk ugyancsak csekély volt) ezeréves hazánkat akkor, mikor másfélszáz éven át olyan elesettek voltunk, hogy egész hazánk nem állt másból, mint a Felvidék északi és a Dunántúl nyugati sávjából. E visszaszerzéshez évtizedeken át tartó, még egy nagyhatalom hadi és pénzügyi erejét is meghaladó, mérhetetlen pénzbe és erőfeszítésekbe kerülő háborúk kellettek s még így is

csak úgy sikerült, hogy a pénz és a százezres seregek mellé az Isten még világraszóló hadvezéreket is adott Habsburgjainknak.

Nem is csak valószínű, hanem egészen bizonyos, hogy a Habsburg-nagyhatalom segítsége nélkül mi is a balkáni államok sorsára jutottunk volna, felszabadulásunk a XIX. század elejénél korábban nem történt volna meg, de arra az ország fele se lett volna már magyar, hanem talán csak egy negyedrésze. Világos, hogy az így történt felszabadulás után se oláhjaink, se szerbjeink, se horvátjaink nem maradtak volna nálunk (németjeink nem is igen lettek volna), hanem szomszédos testvéreik államának részeivé váltak volna, Trianon tehát 100 évvel előbb valósult volna meg, nem is szólva gazdasági és kulturális színvonalunk balkáni voltáról.

S mindebből a magyar közönség csak annyit tud, hogy minket a Habsburgok idegen érdekek szolgálatára kényszerítettek évszázadokon át, mert nem voltunk a magunk urai! Arról semmit se tud, hogy a *Habsburg-birodalom ugyancsak sok népet magába foglaló összességében egy se volt, melynek ebből az együttlétből olyan sok haszna lett volna, mint nekünk.* Láttuk, hogy Ausztria még a világháború kitörésekor is még mindig kétszer annyival járult a közös költségekhez, mint mi, *velünk egyforma beleszólás ellenében*. Sőt a beleszólásunk ekkor már valójában nagyobb volt az övénél, mert hiszen országgyűlés a háború alatt csak nálunk volt, Ferenc Ferdinánd pedig – láttuk – úgy látta, hogy ha Tisza Bécsbe megy, akkor ott előtte mindenki hasra vágódik, a közös külügyminisztérium pedig nem is a magyarság, hanem egyenesen a „kossuthizmus" képviselője.

Láttuk, hogy ugyanakkor Ferenc József az oláhság panaszait tartalmazó emlékiratot tőlük még átvenni se volt hajlandó, s mikor írásban adták be hozzá, ő – el se lehet képzelni nagyobb sértést rájuk – áttette a *magyar* belügyminisztériumhoz, amely azután büntetésből lecsukatta azokat, akik megírták és beadták. Világos, hogy ezzel elidegenítette, sőt maga taszította el magától és dinasztiájától 3 millió oláh alattvalóját s ezt vagy azért tette, mert minket nagyon szeretett, vagy pedig azért, mert nagyon félt tőlünk. Sokkal jobban, mint a románoktól. Olyan hatalmat képviseltünk ugyanis birodalmában, melynek kénytelen volt kedveskedni.

Világos, hogy Habsburg-gyűlölőink nem az első, hanem csak a második lehetőséget tartják elfogadhatónak. Ámde ez is csak azt bizonyítja, hogy az összmonarchiában egyáltalán nem lehetett a mi érdekeink ellen cselekedni, mert annál sokkal nagyobb volt a hatalmunk és nagyobb volt az önrendelkezési jogunk. De hogy lehet akkor elképzelni, hogy a Habsburgoknak egy véres, az egyénektől úgyszólván mindent követelő világháborúba lett volna hatalmuk belevinni bennünket nemcsak haszontalanul, hanem egyenesen érdekeink ellenére?

Hogy mennyire hamis, sőt ostoba állítás az, hogy osztrák és Habsburg-érdekekért kellett belemennünk az első világháborúba, ugyancsak nagyszerűen megmutatta az utána oly gyorsan következő második világháború. Ekkor ugyanis már birtokában voltunk minden Habsburg-gyűlölő hazafi évszázados vágyálmának, nemzetünk állítólagos függetlenségének és önrendelkezési jogának: megszabadultunk a Habsburg-elnyomástól, nem kellett olyan háborúba mennünk, melyet nem akartunk és nem kellett idegen érdekekért véreznünk, mint amit állítólag évszázadokon át megszoktunk. Sőt akkor már országunk feje is egy kálvinista „ősmagyar" volt, aki őseitől örökölte s az anyatejjel szívta magába a magyar önérzetet, a magyar szabadság és függetlenség szeretetét.

S lám, a második világháborúba, mely még jobban a németség háborúja volt, mint az első, mégis épp úgy beleléptünk, mint az elsőbe, mégpedig ebbe csakugyan nem léptünk, hanem akaratunk ellenére léptettek be bennünket. Ez csakugyan idegen érdekekért folyt, hiszen miniszterelnökünk (Teleki) csak azért lett öngyilkos, hogy ezt ország-világ tudtára adja s esetleg e nagy titok kitudódásával segítsen rajtunk. Ez se használt. A függetlenné vált s immár önrendelkező országnak (minő szarkazmus!) mégis miniszterelnöke öngyilkossága után is kérlelhetetlenül mennie kellett a harctérre, mégpedig a határaitól több ezer kilométerre fekvő Oroszországba, *német érdekekért*.

Azelőtt állítólagos szolga-létünkre is végtelenül bántotta önérzetünket, hogy nagyjainknak és vezetőinknek Bécsbe, tehát idegenbe kellett menniük, mikor a királlyal tárgyaltak. Most, mikor állítólag visszanyertük áhított függetlenségünket, nem is nagyjainknak, akikre végeredményben nem lehetett szégyen, hogy helyébe mennek királyuknak, hanem szuverén államfőnknek, aki tehát Hitlerrel elméletben, tehát jog szerint tulajdonképpen *egyenrangú* lett volna, neki kellett őt parancsra felkeresnie nem is a határon fekvő Bécsben, hanem valahol pokoli messzeségben, a főhadiszállásán.

S az első világháborúban – legalábbis akkor még, mikor kitört – még egyáltalán nem lehetett látni, hogy vesztesek leszünk. Hiszen eleinte csak Szerbiáról volt szó, de Anglia, s még inkább Amerika beleavatkozása, ami a háborút végeredményben eldöntötte, még egyáltalán nem volt látható. A második világháborúnak azonban már az elején is a vak is látta, hogy a végén csak Hitler veszthet s egyébként is ott volt előttünk az első tanulság, hogy Németország, bármily elszánt és erős, az egész világgal nem szállhat eredményesen szembe. Tudta is ezt akkor néhány fanatikus nyilast kivéve mindenki, mégis kénytelenek voltunk a biztos vereségbe is bele menni. S mikor aztán – de csak akkor, mikor Hitler birodalma már haláltusáját vívta – Horthy végül sarkára állt és próbált független és önrendelkező lenni, a már haldokló birodalom vezetői is egyszerűen elfogták, kihurcolták az országból, hazánkat pedig megszállták.

Kérdem, tehát: Mikor voltunk szabadabbak, függetlenebbek és önrendelkezőbbek? 1914-től 1918-ig, mikor még állítólag nem voltunk függetlenek és sorsunkat még Bécsben intézték és mi „függetlenségi pártot" tartottunk szükségesnek hiányzó függetlenségünk kivívására (melynek minden igazi, meg nem alkuvó magyar tagja volt), vagy pedig 1939–1944-ig, mikor már „független" ország voltunk „színmagyar" kálvinista államfővel és sorsunkat állítólag magunk intéztük?

Pedig a hallatlan szégyennek egészen könnyű a magyarázata. A trianoni Magyarország formailag független volt. A fejét maga választotta, az államfő itthon székelt, külön hadserege volt, külön pénze, külön vámterülete és külképviselete. Csak egy baj volt: kicsi és erőtlen volt. Viszont Ausztriának a német birodalomba való bekebelezése óta (legtöbben nálunk még ennek is örültek, búsulni azonban igazán kevesen búsultak rajta, hiszen mi már évszázadok óta megszoktuk, hogy a hazaszeretet Ausztria gyűlölete) itt volt a szomszédunkban a 100 milliós német birodalom, a másik,. 200 milliós szomszédról, Oroszországról nem is szólva. De még a szomszédos, újsütetű államok, Románia, Jugoszlávia, Csehszlovákia is egyenként is majdnem kétszer akkorák voltak, mint mi.

Világos, hogy ilyen körülmények között nem lehetett *ténylegesen* függetlenségről szó, s nemcsak azt kellett tennünk, amit Németország parancsolt, hanem még azt is, amit az „utódállamok". Hiszen nem elég, hogy egyenként is nagyobbak voltak nálunk, hanem még szövetséget is alkottak ellenünk.

Például már akkor rögtön megtudhattuk, hogy nem vagyunk se függetlenek, se szabadok, se önrendelkezők, mikor megszabták, hogy Habsburgot pedig nem szabad királyunkká választanunk. Ez azonban nem bántott bennünket. Most nem volt önérzetünk, sőt majdnem örültünk neki, hiszen ez összeesett a mi Habsburg-gyűlöletünkkel s mi még akkor is azt hittük, hogy ez hazafiság. Nem ütött szeget a fejünkbe, hogy lehetetlenség, hogy a csehek, a szerbek, az oláhok nagyobb magyar hazafiak legyenek, mint mi, magyarok, s hogy ők írják elő nekünk, hogy hazaszeretetünkből pedig ne engedjünk.

A Habsburgok alatt nem volt ugyan külön hadseregünk s a közösben is nem közös, hanem csak német volt a vezényleti nyelv, nem volt külön pénzünk, külképviseletünk s vámterületünk (Mária Terézia alatt ez utóbbi megvolt, de akkor meg az volt a baj) és a királyunk is Bécsben székelt, ámde ebbe a közös hadseregbe, külképviseletbe, pénzügybe a végén már éppannyi beleszólásunk volt, mint Ausztriának, noha csak feleannyit fizettünk hozzá, s bár hatvanhét előtt ez az egyenlő beleszólásunk nem volt még meg, de azért akkor is volt sza-

vunk, mégpedig nagyon is volt, és féltek is a szavunktól, hiszen Kossuthék még Ausztria, sőt Lombardia számára is alkotmányt követeltek, tehát osztrák belügyekbe is beavatkoztak. Ellenben Horthy alatt, mikor látszólag tisztán magunk intéztük sorsunkat, valójában jobban szolgák voltunk, mint az összmonarchiában, illetve csakis most voltunk igazán szolgák, mert most csakugyan idegenek rendelkeztek rólunk, nélkülünk. Akkor (67 előtt) legalább a királyunk, a mi királyunk volt az, aki rendelkezett velünk, ha sokszor bécsi közegeken keresztül is, most nyíltan idegen államok szabták meg, kit szabad és kit nem szabad királyunkká választanunk s bele kell-e avatkoznunk egy háborúba vagy nem.

A szégyenletes különbség oka az volt, hogy a Habsburgok idejében egy nagyhatalom tagja voltunk, melynek keretei közt voltak ugyan sérelmeink, egy nagyhatalom biztosította részünkre az öncélúságot, mert olyan erőt képviselt, mellyel a nagyhatalmak se mertek könnyen kikezdeni és olyan határaink voltak (szintén a Habsburg-nagyhatalom haderejének jóvoltából), melynek védelme szintén biztosítva volt részünkre háború esetén. Horthy alatt ellenben egy kis törpe ország voltunk, melynél minden szomszédjának nagyobb volt az ereje még külön-külön is, kivéve éppen azt az egy Ausztriát, mely egyedül nem volt természet szerinti ellenségünk, s ráadásul a határaink is természetellenesek s így védhetetlenek voltak, sőt egyik helyen csak pár kilométerre voltak (s vannak ma is) a fővárostól.

Így történt aztán, hogy éppen a már állítólag „független" Magyarországnak kellett a második világháborúba érdekei ellenére és szinte a biztos vereség előzetes tudatában beleavatkoznia.

Viszont az első világháború, melybe állítólag idegen érdekekért kellett akaratunk ellenére részt vennünk, *éppen ellenkezőleg*, elsősorban *a mi háborúnk volt, nem Ausztriáé, a mi érdekeink védelmére indult meg*, és Ausztriának kellett beleavatkoznia nem a maga, hanem a mi érdekeinkért, *Ferenc Ferdinánd is Magyarország területi integritásáért halt meg Szarajevóban, annak a vértanúja volt*. Szerb irredenták ölték meg s bár az ennek folytán keletkezett Jugoszlávia Ausztriától is kapott területeket, mert ott is voltak délszlávok (Krajna, Dalmácia, Isztria), de mégis kétségtelen, hogy tulajdonképpeni szerbek csak nálunk voltak s az anyaországi szerbek elsősorban ezek felszabadítására törekedtek. Egyébként is a magyarországi délszlávok (horvátok, szerbek, vendek, sokácok, bunyevácok) aránytalanul többen voltak, mint az osztrák délszlávok.

Az első világháború a Monarchia integritásának megvédése érdekében indult meg, de kétségtelen, hogy elsősorban Magyarország és csak másodsorban Ausztria integritásának megvédése érdekében. Princip golyói elsősorban a mi szerbjeinket akarták „felszabadítani", nemcsak azért, mert szerbek a monarchiában csak nálunk laktak, de nálunk nagy számban, s nemcsak azért, mert délszlávok is elsősorban nálunk laktak s nem Ausztriában, hanem azért, is, mert annak a sok szerbnek és délszlávnak elsősorban nálunk nem voltak nemzetiségi és nyelvi jogai, nem pedig Ausztriában.

S lám, akkor mi olyan nagy urak voltunk – de egyedül csak a Habsburgok jóvoltából s csak azért, mert királyunk nemcsak a mi királyunk volt, hadseregünk és külképviseletünk se csak a mienk –, hogy a mi területi integritásunk kedvéért *világháború* lett; az egész világ lángba borult miatta.

De vajon kinek fájt a feje másnak kívülünk akkor, mikor már „függetlenek" voltunk, Habsburgok nélkül és Trianonban feldaraboltak bennünket, vagy ha valamely szomszédunk még egy darabot leharapott volna belőlünk? Ki ragadott volna kívülünk ennek megakadályozására fegyvert? Hiszen Trianonban is azért sikerült a mi rovásunkra minden szomszédunknak, sőt még az akkor már Habsburg nélküli Ausztriának is, minden igénye és vágya kielégítése, mert akkor már egyedül voltunk és már semmit se számítottunk Európa színpadán és a nemzetek gyülekezetében, mert a béketárgyaláson nem volt egyetlen pártfogónk se. Nem hiába, fajilag társtalanul élünk itt, Európa közepén. Nálunk azonban még mindig azt hiszik, hogy minket Ausztria csak *kizsákmányolt* és a közös háztartásból nekünk mindig csak *kárunk* volt!

Tudvalevő, hogy a szerbek dühének és elkeseredésének nemcsak nemzeti, hanem *gazdasági* okai is voltak s ez – *de ez már kizárólag* – ellenünk irányult, nem pedig Ausztria ellen. S míg az előbbi szempont azt bizonyította, hogy mint a monarchia egyik társállama, mily sokat számítottunk Európa, sőt a világ előtt, ez utóbbiból arról győződhetünk meg, mennyire nem igaz az, hogy mi a monarchia keretei között gazdaságilag elnyomott vagy akár csak másodrendű szerepet játszottunk.

A szerbek azért voltak ugyanis elkeseredve, mert fő kiviteli cikkük (a sertés) értékesítése lehetetlenné vált részükre a Monarchia határán kivetett óriási vám miatt. Emiatt rendkívül nyomasztó gazdasági helyzet volt náluk: a szó szoros értelmében a saját zsírjukban kellett megfulladniuk miatta. S ez hosszú évek óta tartott már akkor, mikor az első világháború kitört.

Ez a Monarchiába behozandó sertésekre kivetett óriási vám egyedül Magyarország gazdasági érdekeit szolgálta egyenesen Ausztria rovására és kárára. A sertés ugyanis Magyarországnak is fontos terméke és kiviteli cikke volt akkor még, de nekünk nem kellett vámkülföldre vinnünk sertésünket, mert Ausztriában is értékesíteni tudtuk, tehát nem terhelte semmiféle vám, hiszen közös volt a vámterületünk. Magyarország azonban nem tudta olyan olcsón adni a disznót, mint Szerbia, mert mi, mint Szerbiánál magasabb gazdasági színvonalú ország, a drágán termelt kukoricával etettük, míg Szerbiában az erdőkben makkoltatták, tehát tápláléka alig került valamibe a tenyésztőnek.

Ha Bécset és Ausztriát szerbiai sertésekkel látták volna el, Magyarországon válságba jutott volna a sertéstenyésztés, mert mi olyan olcsón nem adhattuk volna a disznainkat, mint a szerbek. Ezért aztán – tisztán a mi kedvünkért és az osztrákok kárára – a monarchia déli határán akkora vám volt kivetve a határon átjutni akaró szerbiai disznóra, hogy az ára drágább legyen, mint azé a disznóé, mely vám nélkül érkezik Magyarországról Bécsbe és más osztrák városokba. Mivel azonban a magyar disznónál drágább disznó természetesen nem kellett a bécsieknek, a szerb disznó otthon maradt, nyomta a szerb gazdasági életet és fokozta az ottani nyomort.

Világos, hogy ez a vámpolitika nem Ausztria érdeke volt, hanem egedül Magyarországé, sőt világos az is, hogy Ausztria érdeke ebben a kérdésben Szerbia érdekével volt azonos. S lám, noha emiatt az osztrák polgár és munkás drágább húst volt kénytelen enni, még Szerbiát is magunkra haragítottuk és ellenségünkké tettük, mégis a monarchia határán olyan volt a vám, amilyent a mi érdekünk kívánt.

Bizonyára ilyesmik miatt volt felháborodva Ferenc Ferdinánd is, mert igazságtalanságnak s Ausztria megkárosításának tartotta. (Kivált mivel éppen annak az osztrák népnek kellett károsodnia, melynek még a kvótája, a közös kiadásokhoz való hozzájárulása is kétszerese volt a mienknek.) Ezért mondta, hogy ha Tisza Bécsbe megy, akkor mindenki hasra vágódik. Csakugyan nagy úr volt a monarchiában Tisza, illetve Magyarország, hogy még ezt is ki tudta vívni és hosszú időn át életben tartani, és hogy Ferenc Ferdinándnak minden erőszakossága ellenére se volt akkora hatalma, hogy ezt meg tudta volna akadályozni.

Világos, hogy ez nemcsak Ferenc Ferdinándnak nem tetszett, hanem az osztrák, és különösen a bécsi népnek se. Az uralkodóház tehát osztrák alattvalói ellenszenvét is magára vonta a magyarok kedvéért. Nálunk pedig a jutalom az volt érte, hogy mindenki meg volt és meg van ma is győződve, hogy minket Ausztria és a Habsburgok kizsákmányoltak.

Az első világháborút megelőző évekből jól emlékszem a Tolnai Világlapja egyik számára, mely képeket közölt a Bécsben akkoriban lefolyt nagy szociáldemokrata forradalmi hangulatú és jellegű utcai tüntetésekről. Százezrével hömpölygött a vad, elkeseredett proletártömeg a Ringen s a képeken ilyen felírásokat lehetett elolvasni a tömegtől körülhordozott táblákon: „Le a védővámokkal!" „Nem akarunk továbbra is a magyarok rabszolgái lenni! stb.

A bécsi proletárok tehát tudták, hogy a hús, melyet nem tudnak megvásárolni, azért olyan drága és az ő életük azért olyan nehéz, mert a monarchia vámpolitikájában szerintük

nem az egész Monarchia, hanem egyedül a magyarok érdekeit tartják szem előtt, tehát végeredményben ők a dédelgetett magyarok rabszolgái.

Nálunk az a hit, hogy a Habsburgok mindig csak a bécsieket „dédelgették" és a belőlünk kisajtolt zsírral a bécsieket hizlalták. A bécsiek viszont arról voltak meggyőződve, hogy ők a magyarok dédelgetése miatt nyomorognak s ilyen irányban a protestantizmussal és a mai kommunizmussal bizonyos rokon körök épp oly propagandát folytattak körükben, mint nálunk azok, akik az ellenkezőnek csináltak hírverést.

Azt mondták nekik, hogy ők a gróf Tiszák és más magyar grófok kizsákmányolása miatt nyomorognak, mert nekik, mint nagybirtokosoknak volt érdekük a mezőgazdasági termények minél magasabb árai. El is kergették aztán a bécsiek a császárjukat 1918-ban éppúgy, mint mi elkergettük a királyunkat, sőt ők még jobban, mint mi, mert Bécs akkor még az uralkodóház vagyonát is elkobozta s tagjait is száműzte, míg mi se az egyiket, se a másikat nem tettük. Ha azonban jó osztrákok és olyan jó bécsiek voltak azok a Habsburgok, akkor 1918-ban, a háború elvesztésekor miért gyűlölték őket Bécsben még jobban, mint nálunk?

Látjuk tehát, hogy Szerbia 1914-ben elsősorban ránk haragudott, elsősorban minket gyűlölt, velünk akart leszámolni, nem pedig Ausztriával, s így Princip golyója is Ferenc Ferdinándban elsősorban a magyar, nem pedig az osztrák trónörököst vette célba. Ferenc Ferdinánd tehát elsősorban nem Ausztria, nem is a közös Monarchia, hanem Magyarország vértanúja. Miattunk kellett meghalnia. Mint Magyarország képviselője volt a szerbek gyűlöletének tárgya.

A Habsburgok és a Monarchia először megvédte Magyarország gazdasági érdekeit még másik országa (mely pedig jóval többel járult a monarchia fenntartásához, mint mi) érdekeinek sérelmével is, aztán pedig, mikor Magyarország integritásának a szerbek részéről való megvédéséről volt szó, latba vetette a monarchia egész tekintélyét, aztán, mikor erre is szükség volt, egész hadseregét, sőt az egész világot két részre bontotta a kedvünkért, Magyarország területi integritásáért; végül pedig az uralkodóház minden országát elvesztette miatta. Mert az is vitathatatlan, hogy emiatt vesztette el.

A Habsburg-házat az első világháború buktatta meg, az első világháború pedig elsősorban magyar érdekek miatt tört ki és Magyarország gazdasági érdekeiért, főként pedig területe épségéért folyt.

A rosszakarat azonban itt is igen háborog. Hogy lehetett – mondja – két ember életéért (illetve egyért, mert Chotek Zsófia nem számít), ha még úgy főherceg is, milliókat vágóhídra vinni s az egész emberiségre éveken át tartó keserves szenvedést rákényszeríteni? Mennyivel igazságosabb világ – mondják – a demokrácia világa, mikor már nincsenek olyan nagyurak, hogy még ezt is meg tudják tenni. Pedig hát éppen ellenkezőleg: a szarajevói gyilkosság azt mutatja, mennyire kis úr volt Ferenc Ferdinánd a demokrácia nagyuraihoz, egy Hitler, Mussolini, Sztálin, sőt Rákosi Mátyáshoz képest. Hiszen a trónörököst és hitvesét éppen azért lehetett oly könnyen legyilkolni, mert úgyszólván semmi biztonsági intézkedést nem tettek személyük oltalmára, Mussolini, Tito vagy Rákosi Mátyás motorkerékpárok, egyenruhás és titkosrendőrök egész serege adta tökéletes biztonságával szemben. Ferenc Ferdinándnak azért kellett meghalnia, mert nem kísérték detektívek, sőt az autók is rozzantak voltak, melyeket használtak; de még e rozzantakat is szívességből kapták.

A lényeg azonban az, hogy a világháború nem azért tört ki, mert Ferenc Ferdinándot agyonlőtték (hisz tudvalevő, hogy Ferenc Józsefnek egyáltalán nem is volt kedves embere ez az unokaöccse), hanem mert ott Szarajevóban a Monarchia és elsősorban Magyarország hatalmának és területi integritásának képviselője volt a legyilkolt Ferenc Ferdinánd, Magyarország integritásának és tekintélyének megvédésére pedig akkor még volt kellő erő és hatalom. Ha nem hivatalos szerb körök bujtatták volna fel a gyilkosokat; ha nem tőlük kaptak volna támogatást és felszerelést a merénylet végrehajtására és ha nem a szerb irredenta, a Magyarország elleni szerb követelések szolgálatában álltak volna a tettesek, akkor sose lett volna Fe-

renc Ferdinánd halálából nemcsak világ-, hanem még balkáni háború se. Sőt még akkor se, ha az egész ügy csak Szerbia ügye lett volna s nem állt volna mögötte Magyarország összes szlávjainak és oláhjainak volt, jelenlegi és jövőbeni hatalmas pártfogója, az orosz világhatalom. Ezzel szemben mi egymagunkban – mint a második világháború mutatja – csak tehetetlen áldozatok lehetünk. Akkor azonban még nem voltunk azok, mert a mi érdekeink megsértése a Habsburg-nagyhatalom érdekeinek megsértése volt, annak pedig olyan messzire terjedtek az érdekszálai, hogy még az orosz kolosszussal is szembeszállhatott és az egész világra kiterjedő háború lehetett és lett belőle. Vajon most, hogy végre „függetlenek" vagyunk, tör-e ki világháború a kedvünkért? Mindaddig, míg a Habsburg-elnyomás „szánandó" alanya voltunk, az ezeréves történelmi Magyarországot jelentettük tengerrel, Kárpátokkal, tótokkal, Erdéllyel, oláhokkal és Horvátországgal egyetemben. Mióta ez az „elnyomás" nem nehezedik ránk, kis ország és kis nép vagyunk (s ezt nemhogy – a régire gondolva – szégyellnénk, szinte minden második szavunkban egyenesen mi hangsúlyozzuk), tenger, hegyek, nemzetiségek nélkül, a régi ország közepére húzódva (úgy, hogy minden szomszédunk fölülről ereszkedhet le ránk, szinte csábítva a sikeresnek mutatkozó, könnyű akcióra), társtalanul és védtelenül. Ferenc Ferdinánd azért halt meg és utána az első világháború azért tört ki, mert ettől a sorstól akartak megmenteni bennünket a mi „átkozott" Habsburgjaink. És itt is mindenki mégis azt hiszi, hogy az ő jóvoltukból nem mások jöttek e háborúban a mi érdekeinkért harcolni, hanem minket hurcoltak mások idegen érdekekért harcba.

Az első világháborúval kapcsolatban egy másik súlyos és általánosan elhitt vád, hogy könnyelműen, elbizakodottan indították meg, mert könnyen el lehetett volna kerülni. A nálunk a Horthy-korszak elején virágzó „Habsburg-ellenes liga" egyik leghatásosabb propagandaeszköze volt az a kép, mely a megcsonkított trianoni ország képét ábrázolta, nem írva alá semmi mást, mint csak Ferenc József kiáltványából ezt a hatásos mondatot, melyben a háború megindulását „népeinek" bejelentette: *„Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam!"* Nem csoda, ha a propagandalap aljára befejezésének ez volt írva: *„Soha többé Habsburgot!"*

Hatásos, de már az első pillantásra is naiv és együgyű propaganda. Mert ha valóban Ferenc József hibája lett volna az egész világháború és természetesen elvesztése is, és mindez részéről nem is végzetes tévedés, hanem tudatos rosszakaratból történt volna, tehát készakarva csinálta volna rosszul azt, ami végeredményében a legtöbbet mégiscsak az ő családjának ártott, akkor is teljesen naiv és hamis a végkövetkeztetés. Hiszen gonosz vagy ostoba dinasztia nincs, csak gonosz és ostoba ember van, s ha egy család egyik tagja buta vagy gonosz, vagy egyszerre mindkettő, abból igazán nem következik, hogy a család mindegyik tagja az.

Ki látott olyan okoskodást, hogy Árpád vére csak okos és csak jó lehet, akkor is, mikor a történelemből jól tudjuk, hogy származott belőle Salamon is, aki addig züllött hozzá nem illő társaságban és menyecskék ölében, míg úgy járt, ahogy ilyen emberek szoktak: király létére meggyilkolták. Tehát soha többé Árpádot?

És származott az Árpádoktól egy Könyves Kálmán is, aki megvakíttatta családja azon sarját, aki az egész család egyedüli továbbplántálója lett. De ez is akaratán kívül történt, mert ő meggyilkoltatni akarta.

Viszont az, aki Habsburg, hogy lehetne csak buta és csak gonosz, mikor az utolsó Árpád felesége is Habsburg volt s nagyanyja révén Nagy Lajos is. De Mátyás is mindenáron Habsburg-lányt szeretett volna, de Bocskai is és Bethlen Gábor is. És Napóleon is azt vette el.

Ha tehát Ferenc József ostoba vagy gonosz lett volna, vagy akár mind a kettő is egyszerre, ebből csak a legegyügyűbb észjárással lehetne azt a következtetést levonni, hogy tehát soha többé Habsburgot. Hiszen Magyarországnak a török alóli felszabadítója is Habsburg volt és József nádor és fia, József főherceg, meg Károly főherceg, Napóleon méltó ellenfele is az volt. A Habsburg-ellenes liga tehát abból, hogy Ferenc József ezt a háborút annyira rosszul gondolta-fontolta meg, logikusan legfeljebb ezt a következtetést vonhatta volna le: Soha többé Ferenc Józsefet, (hanem helyette IV. Károlyt)!

De hát természetesen maga Ferenc József se volt se ostoba, se gonosz még az első világháború elindításában se. A Habsburgok nem abban szoktak bűnösök lenni, hogy könnyedén szoktak indítgatni világháborúkat, hanem inkább a túlságos békeszeretetük miatt. Ferenc Józsefnek is ez volt a hibája, ha volt hibája,.Jól emlékszem, hogy annak a végzetes 1914. esztendőnek a nyarán, mikor eldőlt, legyen-e háború vagy nem, én magam is azt mondtam: Nem lesz, hiszen mi mindent lenyelünk. Így szoktunk ugyanis tenni.

Valóban, ha Ferenc József tudta volna, hogy Szerbia azt a jegyzéket, melyet küldött neki, nem fogja lenyelni, bizonyosra vehetjük, hogy akkor nem is küldte volna el, illetve sokkal enyhébb alakban küldte volna el. De ez se használt volna, mert ha mindent lenyeltünk volna, akkor is csak az a haszna lett volna, hogy a világháború kitörését egy-két évvel elodáztuk volna. Az érdekellentétek a két szövetséges tömb között oly nagy fokban és oly régen megvoltak ugyanis, Oroszország már oly régen gyakorolta a Balkán görögkeleti népeinek ellenünk való védelmét s vele együtt a mi nemzetiségeink ellenünk való lovalását is; viszont másrészről Németország és Franciaország között is olyan éles volt a nemrég elvett Elzász miatt a feszültség, Anglia és Németország között is olyan nagy volt a vetélkedés a világkereskedelemért és a gyarmatokért, hogy már 1914-et megelőzően is ilyen kihívó gyilkosságok nélkül is már nemegyszer fenyegetett a háború kitörése, melyet mindig csak ideiglenesen, de nem az érdekellentétek megoldásával lehetett elodázni.

Aki tehát azt hiszi, hogy mindennek csak Ferenc Ferdinánd meggyilkolása, illetve Ferenc József meggondolatlansága az oka, vagy akár csak azt, hogy Ferenc József személyes elhatározása csak megemlíthetően is oka volt a világháború kitörésének, az igen nagy naivságot árul el a dolgok megítélésében.

Ha a Habsburg-ellenes liga az első világháború elvesztéséért a bűnösben saját magára ismert volna s ezért azt írta, volna tanulságképpen, hogy „Soha többé Habsburg-*ellenességet*!", sokkal közelebb járt volna az igazsághoz. Hogy ugyanis monarchiánk a háborúra nem volt jobban felkészülve és hadserege nem volt ütőképesebb, annak bizony nagyon tekintélyes részben a magyar ellenzék, a magyar függetlenségi párt, a magyar nemzeti izgatások az idegen érdek szolgálatával kapcsolatban stb., tehát végeredményben a Habsburg-ellenesség volt az oka. Nem is szólva arról, amit majd később látunk, hogy ha nem lett volna olyan nagy a Habsburg-gyűlölet, még a vesztett háború után is meg lehetett volna akadályozni az ország feldarabolását a királyi tekintély épségben tartásával, ezt azonban lehetetlenné tette az évszázadok óta mesterségesen terjesztett Habsburg-gyűlölet.

Valahányszor a hadsereg vezetői a hadsereg fejlesztését, modern felszerelését akarták s emiatt nagyobb hadi kiadás megszavazása érdekében a magyar országgyűléshez fordultak, mindig olyan féktelen izgatást csináltak ellene azok a körök, melyek később „Habsburg-ellenes ligának" nevezték magukat, hogy lehetetlenség volt valamit is elérni. Ez bántotta annyira a haladó, modern gondolkodású és a hadsereg érdekeit különösen szívén viselő és a jövőbe látó Ferenc Ferdinándot és tulajdonképpen ebben állt egész „magyarellenessége". Haragudott azokra, akik terveinek útjába álltak, kezét megkötötték, s hogy mennyire neki volt igaza, azt megmutatta a világháború. De akkor már késő volt.

Erdély, Felvidék, Horvátország, Fiume, a tengerpart, a Bácska, Bánság, Burgenland elvesztésével ittuk meg a levét annak, hogy nem voltunk hajlandók „idegen érdekekért" áldozni. Világos ugyanis, hogy ha egyszer a magyar országgyűlés nem volt hajlandó megadni, amit kértek, mert szükségesnek tartottak, akkor arról se lehetett szó, hogy Ausztria megszavazza, hisz a közös kiadások kvótája szorosan meg volt állapítva. S ugyanezek a hazafiak most mindent Ferenc József, sőt az összes Habsburg nyakába akarnak varrni, még olyan Habsburgokéba is, akik majd csak ezután születnek! Mert hiszen: soha többé Habsburgot!

Ferenc József, Ferenc Ferdinánd és hitvese meggyilkolása után nem azért küldte el Szerbiának azt az ultimátumot, melyből a világháború lett (nem is ő küldte el, hanem kormányai, hiszen alkotmányos államban nem a király kormányoz s nem is ő az, aki felelős), mert hábo-

rút akart könnyelműen felidézni. Ferenc József nem ilyenfajta ember volt, s különösen nem lehetett ilyen 84 éves korában. Azért küldte el, mert a történtek után másképpen nem lehetett cselekedni. Ő erre a lépésre egyenesen rá volt kényszerítve.

Ha azok után, amik Szerbia részéről a monarchia ellen történtek, még mindig a türelem álláspontjára helyezkedett volna, arról tett volna tanúságot, hogy az ő birodalma egy beteg ember, egy feloszlóban lévő birodalom, mely érezvén gyöngeségét, semmit se mer kezdeni, ellene tehát akármilyen kihívást büntetlenül lehet elkövetni.

Eljárása azt bizonyította volna, hogy a Habsburg-monarchia ellen elkövetett bármilyen sértés bosszulatlanul marad még akkor is, ha nem egy hozzá hasonló nagyhatalom, hanem egy olyan kis Szerbia követi el, melynek lakossága az övének még a tizedrészét se éri el. Világos tehát, hogy egy év múlva jött volna a másik, még szemtelenebb kihívás. Ezért mondta Ferenc József, azt hogy „mindent meggondoltam, mindent megfontoltam".

Ferenc Ferdinánd meggyilkolásának politikai háttere

Ferenc Ferdinánd meggyilkolásakor és az azt megelőző években a következő, részint hivatalos és államilag támogatott, részint titkos szervezetek voltak Szerbiában és szerb körök kezdeményezésére és támogatásával a monarchia szláv alattvalói körében: a Narodna Odbrana, a Sokol, az Ujedinjenje ili smrt! (Egyesülés vagy Halál!) vagy más néven: Crna Ruka (Fekete Kéz). Ennek újságja, a Piemont, azért viselte ezt a nevet, mert az összes olasz egyesülése is Piemontból indult ki. Aztán a Mlada Bosna (Ifjú Bosznia), a Slovenski Jug (Szláv Dél), a Prosvjeta és a Promratimstvo (Testvériség), az Omladina (Ifjúság), a Zora (Hajnal), a Rad (Munka).

Mindegyik a szerb, illetve a délszláv irredentát szolgálta, tehát a monarchia területi integritása ellen irányult. Egy részük – természetesen a mérsékeltebbek – nyíltan működött és szinte hivatalos szerb állami alakulat volt, más részük titokban. A szerb állam kéz alatt ezeket is támogatta. Azt azonban a szerb iskolákban nyíltan tanították, hogy a monarchia délszláv lakói Szerbiát illetik s a tőlük lakott területek Szerbiához csatolásának kihívása szerb hazafias kötelesség. Mindezt kivált egy olyan jelentéktelen kis állam részéről, mint akkor Szerbia volt, egy más állam se tűrte volna el. Ezt csak a Habsburgok közmondásos türelme és békeszeretete tette lehetővé egész Ferenc Ferdinánd meggyilkolásáig.

Pedig a legjobb akarattal se mondhatjuk, hogy ezek a szerb hazafias alakulatok a szellem fegyvereivel, azaz békés eszközökkel akarták céljukat elérni (bár egy állam az integritása elleni aknamunkát akkor se tűrheti, ha csak szellemi eszközökkel folyik). Ha így lett volna, akkor nem lettek volna *titkosak* ezek a szervezetek és nem viseltek volna olyan fenyegető neveket. Egy Bogdan Zerajic nevű diák már 1910. június 15-én merényletet követett el Varesanin táborszernagy, Bosznia akkori katonai kormányzója ellen. Mivel a merénylő öngyilkos lett, iratait pedig elégette, nem lehetett bizonyosan megállapítani, hogy kik bérelték fel, de elég bizonyíték volt az, hogy az akkori belgrádi lapok a merénylőt, mint szerb nemzeti hőst és a nemzeti ügy vértanúját ünnepelték, sírja pedig valóságos szerb nemzeti búcsújáróhellyé vált. Az is mond valamit, hogy a merénylet akkor történt, mikor Bosznia katonai kormányzója megnyitotta az első bosnyák tartománygyűlést, *vagyis mikor a Monarchia a boszniai szerbeket önkormányzattal ajándékozta meg*! Tehát minden engedmény vagy kedvezés csak ártott.

1912. június 8-án egy Luka Jukic nevű zágrábi diák a horvát fővárosban követett el merényletet Cuvaj királyi biztos ellen. Golyója Hrvojic, báni tanácsost meg is ölte, a gyilkos üldözése közben pedig egy rendőr is életét vesztette. Itt a vizsgálat már azt is meg tudta állapítani, hogy a merénylő a Narodna Odbrana megbízásának végrehajtója volt. Előtte ugyanis pár héttel a zágrábi diákok, köztük a merénylő, kirándulást tettek Belgrádba (milyen szabadság volt akkor még, hogy ilyen idegen országba szóló „kirándulásokat" csak ilyen könnyedén lehetett tenni!), ahol a Narodna Odbrana feltűnő ünnepélyességgel fogadta őket és izzó „hazafias" beszédek hangzottak el.

1912. április 12-én a belgrádi Hotel Moskva (még a vendéglő neve is milyen ártatlan!) éttermében Dimitrijevic, szerb vezérkari ezredes, a vezérkar hírszerző osztályának főnöke, aki az „Egyesülés vagy Halál!", vagy más néven „Fekete Kéz" nevű titkos szerb egyesület vezetője volt (itt ő a titokzatos és ijesztő „Apis" néven szerepelt), húsz résztvevő részére vacsorát adott. A húsz közül hat a Monarchia alattvalója volt, köztük ez a merénylő diák, Luka Jukic is (sőt az asztalnál éppen ő ült Dimitrijevic oldalán). A vacsorán részt vett még Tankosic őrnagy is. Aztán júniusban ez a Jukic merényletet követett el Zágrábban a királyi biztos ellen! Jukicot halálra ítélték, de aztán mégis megkegyelmeztek neki, a Piemont című szerb lap pedig őt is nemzeti hősként és a szerb ifjúság példaképeként ünnepelte.

Cuvaj ellen 1912. október 31-én újra merényletet követtek el, de most se sikerült. A merénylő megint egy Planincak nevű horvát diák volt, aki a merénylet után szintén agyonlőtte magát.

A szerencsétlen és mégis szerencsés Cuvaj után Skerlec Iván lett Horvátország bánja. Őellene is már 1913. augusztus 18-án merényletet követett el egy Dojcic István nevű délszláv. Ez se sikerült. A tettes most is csak 16 évet kapott. Skerlec bán ellen 1914. május 20-án, tehát egy hónappal Ferenc Ferdinánd meggyilkolása előtt, újra merényletet kíséreltek meg (most Sefer Jakov), de ez se sikerült, mert egy rendőrtiszt megakadályozta. Viszont ugyanezen 1914. év januárjában az Ujedinjenje ili smrt! (Egyesülés vagy Halál!) egyik boszniai alosztálya, a Mlada Bosna, a franciaországi Toulouse-ban tartott titkos ülésén Bosznia Varesanin után következő kormányzója, Potiorek ellen határozott el merényletet, a kivitelkor azonban úgy látszik, mégis érdemesebbnek tartották helyette inkább Ferenc Ferdinándot választani áldozatnak.

Igazán teljes joggal írhatta tehát Ferenc József, mikor Szerbiának hadat üzent: Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam.

Nemcsak egy merénylet volt tehát arra, mire Szerbiával szemben erélyesen felléptünk, hanem a merényletek sorozatai s a Monarchia vezetői túlságosan is megbocsátók és elnézők voltak, hogy mégis megvárták, míg a trónörököst is meggyilkolják. Mindegyik merényletben még a vaknak is látnia kellett, hogy a felbujtó és értelmi szerző Szerbia. Mindegyiknek elkövetője osztrák vagy magyar (majdnem mind magyar) alattvaló volt, többnyire fiatalkorúak (mert ezeket nem lehet halálra ítélni, de láttuk, hogy akiket lehetett volna, azokat se végezték ki), felforgató, forradalmár eszmékkel telítettek.

Szerb részről készítették elő őket a dologra, sőt bujtották fel őket reá. A lőszereket is onnan kapták. Ferenc Ferdinánd halálának fő okai: Princip, Čabrinović és Grabez is mindhárman húsz éven aluliak voltak s ezért mindhárman csak 20 évi fegyházat kaptak, mindegyik osztrák-magyar (boszniai) állampolgár; a bombát, illetve a fegyvert szerb hivatalos állami emberektől, katonatisztektől kapták (Tankosic őrnagytól).

Abbáziában Dr. Orlic délszláv forradalmár lakásán már 1913-ban is volt titkos megbeszélés Ferenc Ferdinánd meggyilkolásáról, melyen már akkor részt vett Čabrinović, a szarajevói gyilkosság három fő tettesének egyike. Ugyanekkor Zágrábban bűnügyi vizsgálat folyt több ottani forradalmár diák ellen. Ezek egyikéről, Aljinovicról, a kihallgatott tanuk már ekkor azt vallották, hogy az Odbranától pénzt vett fel Ferenc Ferdinánd meggyilkolására. Minderről maga Ferenc Ferdinánd is tudhatott, mert már 1913-ban mondta Czerninnek, hogy a szabadkőművesekkel együttműködő szerb soviniszták elhatározták az ő halálát. (Eöttevényi Olivér: Ferenc Ferdinánd, 922. o.)

Úgy látszik, azért szemelték ki elsősorban őt, mert amellett, hogy a szerb irredenta törekvések útjában álló Osztrák-Magyar Monarchia trónörököse volt, még közismert „klerikalizmusával" is magára vonta e forradalmárok és a szabadkőművesek gyűlöletét. Csakugyan, a szereplők szerb sovinizmusuk mellett mindnyájan szélsőséges forradalmárok, tehát egyházellenesek is voltak.

Čabrinović, aki nyomdász volt, bűnpere tárgyalásán azt vallotta, hogy anarchista újságot is szedett, magát is forradalmárnak, sőt anarchistának mondta, s azt állította, hogy délszláv köztársaságot akart alapítani (ő, a 19 éves nyomdászgyerek).

Általában mind fél-, vagy inkább negyedművelt, tudálékoskodó gyerkőcök voltak, kik olyan fellengzős szólamokat hangoztattak, melyeket maguk se értettek. Egyikük például hol anarchistának, majd „pozitív" nacionalistának mondta magát.

Az említett Toulouse-i titkos értekezleten részt vevők egyike, Gacinovie, egy, a svájci Lausanne-ban tanuló bosnyák diák, már akkor összeköttetésben volt az akkori orosz kommunista vezetőkkel, Trockijjal és Lunacsarszkyval is és ugyanő értesítette az értekezlet határozatáról Principet, Ferenc Ferdinánd későbbi gyilkosát. (Eöttevényi, 322. o.)

Princip Gavrilo, Ferenc Ferdinánd gyilkosa, 18 éves, a külseje után is nyilvánvalóan degenerált, *Belgrádban* tanuló *bosnyák* diák volt. Gimnáziumba járt. A koldusszegény és elhanyagolt külsejű gyerek tanulmányait otthon, Boszniában kezdte, de ott megbukott s az ilyen

bukott diákokat, ha utána átmentek Szerbiába s ott iratkoztak be az iskolába, úgy fogadták, mint fajiságuk vértanúit, kiváltságos bánásmódban részesítették őket; ösztöndíjat kaptak, ha többől buktak, akkor is pótvizsgát tehettek, s így felsőbb osztályba léphettek.

Pedig hát otthon (Boszniában) se lehetett szó a szerbek üldözéséről, hiszen ott is szerbek voltak a tanárok és szerb volt a tanítási nyelv. Hogy üldözhettek volna hát ott valakit csak azért, mert szerb?

A második fővádlott, Čabrinović, aki a bombát dobta, mint említettük, nyomdász volt Belgrádban. Ő is csak 19 éves volt és ő is boszniai. Ő jól öltözött volt, nem olyan rendetlen és piszkos, mint Princip. Összeférhetetlen természetű volt. Csak két gimnáziumot járt. Abbahagyta, mert összeveszett az apjával, de mint inas, a mesterével is összeveszett.

A harmadik fővádlott, Grabez Trifko, szintén fegyverrel kezében várta a trónörököst, sőt kívüle még Cubrilovic és Popovic is, de nekik már nem jutott szerep, mert előttük Princip fegyvere mindent elvégzett. Ezt a Grabezt a tuzlai (boszniai) gimnáziumból csapták ki, mégpedig azért, mert egyik tanárát felpofozta.

Nem vesztett vele, mert utána kiment Belgrádba s ott egy év alatt két osztályt tehetett le, hogy ne vesszen évet. Itt ismerkedett meg aztán Princippel és Čabrinovićcsal.

Miután a három suhanc elhatározta magát a merényletre, a lehetőséget a végrehajtására úgy szerezték meg maguknak, hogy megismerkedtek Ciganovic vasúti tiszttel, a „Fekete Kéz" (Cerni Ruki) egyik vezető tagjával, aki Privicevic őrnaggyal akarta őket összehozni, bizonyára azért, mert a katonaság részéről ő volt az ilyen hazafias tettek kivitelével megbízott szakértő. De mivel Privicevic akkor nem tartózkodott Belgrádban, Tankosic, egy másik őrnagy végezte el ezt a feladatot helyette. Tehát *nemcsak egy* katonatiszt állt az ilyen „hazafiak" rendelkezésére. Így kapott aztán a három merénylő négy Browning-pisztolyt, hat bombát és egy-egy tubus ciánkálit, hogy a merénylet végrehajtása után megmérgezhessék magukat. Erre ugyan nem maradt egyiknek se ideje, mert rögtön elfogták őket, de akik bevették (összesen húsz vádlott volt) azok se haltak meg tőle (úgy látszik, arra már elvesztette a méreg az erejét, vagy pedig hamisított volt).

A három merénylő 1914. május 28-án hagyta el Belgrádot és hivatalos szerb állami segédlettel léptek át a bosnyák határon. Ciganovic arra utasította őket, hogy Sabácon Popovic határőrkapitánynál jelentkezzenek. Ettől a pénzügyőri szemlész és két kísérője nevére szóló határátlépési igazolványt kaptak, úgyszintén ajánlást egy másik határőrkapitányhoz, Prvanovichoz, hogy segítse őket vállalkozásukban.

Így jutottak át a bosnyák határon június elsejéről másodikára virradó éjjelen s a bombákat és a fegyvereket addig, míg szükség lesz rájuk, szintén Ciganovic megbízásából Tuzlában egy Misko Jobanovic nevű embernél kellett elhelyezniük. Tehát mindent pontosan előkészítettek és mindent a szerb állam intézett. Igaz, hogy mindezt Ciganovic, a vasúti alkalmazott, Tankosic, az őrnagy, Popovic és Prvanovic, a határőrkapitányok, nem mint az állam közegei, hanem mint a Cerni Ruki tagjai tették, de akad-e olyan ártatlan együgyűség, mely elhiggye, hogy maga az állam minderről nem tudott, kivált mikor látjuk, hogy a Cerni Ruki minden közege csupa állami hivatalnok, sőt katona, s mikor a belgrádi állami gimnáziumok tenyésztették ki mesterségesen ezeket a boszniai gimnáziumokból kicsapott csirkefogókat?

Ha pedig valaki mindezek ellenére mégis még mindig kételkednék, annak számára közöljük azt, is hogy ezt a Ciganovicot, akkor, mikor már a neve és a merényletben való szerepe minden újságban olvasható volt, Ószerbiába vitték és ott rejtegették, majd hamis útlevéllel Amerikába küldték, a világháború megnyerése és az új Jugoszlávia megalakulása után pedig Üszköb mellett (tehát még mindig a Balkán mélyén elrejtett helyen) állami birtokot kapott ajándékba. (Eöttevényi, 323. o.)

Lehet-e még ezek után is valaki azon a véleményen, hogy Ferenc Ferdinánd nem Magyarország integritásának vértanúja, hogy az első világháború nem hazánk védelmében folyt,

hanem Ferenc József volt az oka, hogy ő robbantotta ki, mégpedig ok nélkül, meggondolatlanul s azért, mert túl gőgös volt?

Tessék elolvasni a belgrádi osztrák-magyar követ Bécsbe küldött jelentéseit a belgrádi hangulatról a merénylet elkövetése után, akkor, mikor rettegniük kellett volna – az akkor 4 milliós Szerbiának az 50 milliós Monarchiától – amiatt, amit tettek.

Nemcsak nem rettegtek, hanem még ekkor is a kihívás, a faji gőg, a fanatizmus, sőt a mámor és az őrület olyan jeleit tanúsították a Monarchia ellen, amit azon őrült fanatizmuson kívül, mely a sorozatos merényleteket is eredményezte, csakis azzal lehet magyarázni, hogy dolgukban, vagyis az orosz segítségben, egészen biztosak voltak.

A bolsevikok uralomra jutása után nyilvánosságra kerültek Sassonow orosz külügyminiszter Romániával való tárgyalásai 1914. június 24-i kelettel, tehát akkor, mikor még senki se tudhatta, hogy Ferenc Ferdinándot Szerbia meggyilkoltatja, vagy ha a szerb beavatottak ezt akkor már tudták is, azt ők se tudhatták, hogy a terv sikerült is. E tárgyalásokban mégis Sassanownak az a határozott kijelentése is szerepel, hogy ha a Monarchia Szerbiát megtámadná, ezt Oroszország semmi esetre se tűrné. (Eöttevényi, 324. o.)

Az a kihívó hang, sőt egyenesen a faji őrjöngés jeleit mutató viselkedés tehát, melyet a merénylet után követünk Belgrádban ellenünk tapasztalt, csakis azzal magyarázható, hogy ezt a segítséget Szerbiában mindenki előre tudta s ezért egyenesen ki akarta tőlünk kényszeríteni a háborút. Oroszország ugyanis csak az esetben ígérte nekik a segítséget, ha őket támadja meg a Monarchia, nem pedig ők kezdenek ellenünk. A szerbek viselkedése annyira tűrhetetlen volt, hogy belgrádi követünk felháborodásában otthagyta állomáshelyét anélkül, hogy kormánya erre felszólította volna.

Ezért volt tele a sajtójuk és a közvéleményük állandóan olyan hírekkel, hogy mi támadni akarunk. Pedig hát nem nekünk kellett Szerbia, hanem nekik kellett Bosznia, Dalmácia, Horvátország, a bánság, Krajna és Isztria; nem mi rendeztük a sorozatos gyilkos merényleteket szerb vezető férfiak ellen; nem nálunk tanították az iskolában, hogy Szerbia minket illet, hanem megfordítva.

Nevetséges is lett volna részünkről ilyen törekvés, hiszen Szerbiában nem volt egyetlen magyar vagy német falu, de ugyancsak volt elég szerb és délszláv minálunk. Még többet szerezni belőlük részünkre egyenesen ésszerűtlen lett volna, kivált mikor úgyis annyira gyűlöltek bennünket.

Hogy mi mennyire nem akartunk semmit hódítani, mutatja, hogy mikor a háború folyamán végül Szerbia a kezünkbe került, akkor is csak egészen jelentéktelen határkiigazításokat végeztünk Magyarország és Szerbia között, de még csak gondolatban se merült fel akkor se az a terv, hogy Szerbiát vagy akár csak egy kis részét is Magyarországhoz csatoljuk. Pedig történelmi jogunk *lett* volna hozzá, mert Belgrádnak hajdan Nándorfehérvár volt a neve, Semendriának meg Szendrő, sőt egykor az egész macsói bánság is Magyarország része volt. Nagy Lajos korában egész Szerbia is a mienk volt, vagy legalábbis tőlünk függött, Lipót felszabadító háborúi idején rövid ideig szintén Habsburg-terület volt. De az a terv se merült fel, hogy a meghódított Szerbiát majd Boszniához csatoljuk, és vele együtt lesznek majd a Monarchia közös birtokai.

Mi támadni annyira nem akartunk, hogy még csak nem is mozgósítottunk nem csak a gyilkosság megtörténte, hanem még a Szerbiának küldött ultimátum után se. Ezért nem is volt ez igazi ultimátum, mert hiszen nem volt benne a háborúval való fenyegetőzés.

Aki támadni szeretne, annál igen gyakran tapasztaljuk, hogy az ellenfél támadó szándékáról terjeszt híreket. Részint, hogy a maga támadó háborúját igazolja, részint hogy katonái azt higgyék, hogy részükről csak védekező, kényszerháborúról van szó s így annál szívesebben és lelkesebben menjenek a harctérre, mint az ártatlanul megtámadottak és hazájukat védők szoktak.

Láttuk, hogy Bethlen Gábor is, aki elsősorban azért jött ki Erdélyből, mert tele volt a kincstára és nagy volt az ambíciója, viszont ellenfele, a császár, cseh alattvalói és a német protestán-

sok részéről egyaránt szorongatva volt s így könnyűnek látszott célja elérése, azt híresztelte támadásakor s kiáltványában is erre hivatkozott, hogy II. Ferdinánd és jezsuitái ki akarják irtani a protestantizmust s hitfeleinek élete és vagyona megmentésére ragadott fegyvert.

Mivel nem mondhatta azt, hogy már megtámadták s már megkezdték a protestánsok kiirtását, helyette azt mondta, hogy *készülnek* a megtámadásra és kiirtásra. Így beszéltek Ferenc Ferdinánd meggyilkolását megelőző időben a szerbek is.

Ferenc Ferdinánd tetterős, nagy tervekkel foglalkozó és Eöttevényi szerint is (308. o.) „kétségkívül nem mindennapi egyéniség" volt, de nagyon jó barátságban volt Vilmos császárral is, aki szintén igen sokat beszéltetett magáról. Mikor rövid idő alatt kétszer is meglátogatta Ferenc Ferdinándot konopisti kastélyában, az egész szerb sajtó és közvélemény tele volt vele, hogy ekkor és itt határozták el Szerbia megtámadását s elfoglalását (!). Szerintük az egész látogatásnak csak ez a megbeszélés volt a célja.

Hogy a híresztelés annál valószínűbbnek lássék, a szerbek azt írták, hogy a látogatást barátinak és magánjellegűnek adták ki megtévesztésül, de titokban Bethmann-Hollweg német birodalmi kancellár és gróf Berchtold, osztrák-magyar külügyminiszter is ott volt. Ennek bizonyítására lapjaik közölték is a résztvevőkről felvett fényképfelvételt, melyen jelezték, hogy melyik a képen a német birodalmi kancellár és melyik a mi külügyminiszterünk. Az igazság pedig az volt, hogy a Bethmann-Hollwegként megjelölt úr gróf Wilczek volt, a Berchtoldként jelzett pedig gróf Waldstein, mindketten Konopist környéki birtokosok s e révén a trónörökös barátai.

Így izgatták azonban a szerb közvéleményt és hitették el vele, hogy nálunk az ő nemzeti létük ellen való végzetes aknamunka folyik, s nekik védekezniük kell, ha megsemmisülni nem akarnak.

Igaz, hogy a közöltek alapján azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy ha olyan biztos volt már előre, hogy Szerbia mögött Oroszország áll, sőt Oroszország mögött meg az egész antant, tehát Anglia és Franciaország is, akkor Ferenc Józsefnek és diplomatáinak éppen ezért kellett volna magukat mérsékelniük és a Szerbiához intézett jegyzék megszövegezésében és hangjában nem egy 4 milliós törpeállamot, hanem – amit valójában jelentett – egy több száz milliós tömörülést jelentő világhatalmat kellett volna tekintetbe venniük s követeléseiket és hangjukat ehhez szabniuk. Tehát éppen ezért kellett volna tűrni, önmérséklést gyakorolni, háborút pedig semmiképpen ki nem robbantani.

Erre először azt feleljük, hogy Oroszország beavatkozásáról mi közel se lehettünk olyan bizonyosak, mint a szerbek. A nekik adott ígéretek ugyanis titkosak voltak. Ilyesmiket a diplomaták a nyilvánosság előtt le is szoktak tagadni, tehát bizalmas kérdéseinkre mi is ilyenfajta válaszokat kaptunk orosz részről, sőt a cár kevéssel előbb Ferenc József előtt éppen ellenkezőleg nyilatkozott.

Ezenkívül nekünk ez ügyben annyira igazunk is volt, Szerbia kihívásai pedig annyira tűrhetetlenek, a mi viselkedésünknek tisztán védekező jellege is annyira nyilvánvaló volt, hogy az igazsággal és a becsülettel – melyre a Habsburg diplomácia, sajnos, mindig többet adott, mint szabad lett volna, s mint tárgyalófelei adtak – összeegyeztethetetlennek tartottuk, hogy Oroszország és szövetségesei még effajta aknamunkáiban és támadó fellépésében is támogassák ezt a kis országot.

Hiszen Szerbia már 1908-ban, Boszniának a Monarchiától való megszállása idején is így viselkedett. Ekkor a Monarchia jogos felháborodott fellépésére ünnepélyes ígéretet tett, hogy területén ezután nem fogja tűrni a Monarchia elleni izgatásokat, alattvalói lázítását és a Monarchia területi épsége ellen irányuló forradalmi törekvéseket. A Monarchiának tehát már csak ez alapon is joga volt ezzel ellenkező újabb viselkedését számon kérni.

De mindezek ellenére fellépésünk mégse volt túl kemény vagy olyan, hogy szigorúbb lett volna annál, mint amilyenre Szerbia rászolgált. Báró Musulin, a Monarchia későbbi svájci követe, részt vett ennek a háború kitörését eldöntő Szerbiához intézett jegyzéknek a meg-

szövegezésében s azóta kiadta erre vonatkozó jegyzeteit. Ezekből megtudjuk, hogy a jegyzék megszövegezésében részt vett nemcsak mindkét ország miniszterelnöke, a közös miniszterek és mások, hanem még Hötzendorfi Conrád, a vezérkar főnöke is. Látjuk tehát, hogy az illetékesek ugyancsak tudatában voltak annak, hogy igen fontos dologról van szó és nemcsak egy megfélemlített kis országgal van dolguk.

Tanácskozás közben a tervezett szövegen többféle módosítást tettek s Tisza, a magyar miniszterelnök, külön hangsúlyozta, hogy Szerbia területi integritását biztosítani kell.

„A jegyzék végül is olyan konciliáns [békülékeny] hangon került végleges megszövegezésre, hogy Musulin szerint nem számítottak arra, hogy elutasító választ kapjanak." (Eöttevényi, 358. o.)

Ennek alapján Conrad, a vezérkari főnök, a katonaság képviselője, bizonyosra is vette, hogy katonai leszámolás most se lesz. Figyelmeztette is az illetékeseket, hogy ha egy lovat háromszor egymás után visznek akadály elé, s mikor ugorni akar, mindig visszatartják, akkor a végén már az lesz az eredmény, hogy a ló már semmiképpen se akar ugran., Ő tehát a jegyzékből és a jegyzék megfogalmazásakor az illetékesek viselkedéséből azt látta, hogy megint nem lesz semmi, a nekibiztatott lovat tehát megint visszatartják.

Hányszor mozgósítottak már államok s különösen a mai államok úgy, hogy aztán háború mégse lett s ők maguk is tudták, hogy nem lesz háború, de elszántságuk megmutatására és az ellenfél megfélemlítésére ezt a veszélyes és költséges dolgot mégis szükségesnek tartották! Nálunk azonban Ferenc Ferdinánd halála után *még akkor se történt meg a mozgósítás, mikor Szerbia elutasító válasza már megérkezett*. Kell-e meggyőzőbb bizonyíték arra, hogy mi nem akartunk háborút, sőt komolyan még azt se hittük el, hogy Szerbia vagy Oroszország akar?

Egyébként ez nem is lehet újság azok részére, akik a Habsburgokat és tanácsadóikat ismerik. Ha ők vétkeztek, sose az elhamarkodással, sose a harciasságukkal, sose a kihívásukkal vagy dölyfükkel vétkeztek, hanem az ellenkezővel: túlságos békeszeretetükkel, túlságos türelmükkel, túlságos alázatosságukkal.

Igaz, hogy a Habsburgok ellenfelei túlságosan is kiemelik és túlságosan is hangoztatják a Habsburgok büszkeségét, melyet ők gyűlöletükben egyenesen gőgnek neveznek. Van is ebben valami. De a Habsburgok annyit emlegetett „büszkesége" sose a kihívást, annál kevésbé a kardcsörtetést jelentette nálunk, hanem annak a büszke tudatát, hogy az igazság mellettük áll; hogy igaz és nemes ügyet képviselnek s méltatlanságot, igazságtalanságot akkor se hajlandók elviselni vagy igazságnak, nevezni, ha akár a trónjukba is kerül. Ez volt az ő büszkeségük. El kell ismernünk, hogy nemes büszkeség volt.

Erre számtalan példát láttunk. Hogy csak egyet említsünk, ott van Mária Terézia, aki fiatal, tapasztalatlan nő volt trónra léptekor, az egész világ ellenségesen lépett fel ellene, mégse tudta magát rászánni arra, hogy elfogadja egyik megrablója, Nagy Frigyes ajánlatát s önként engedje át neki Sziléziát, hogy ezáltal megmentse legalább többi birtokát. Büszkeség ez, nem gőg, mert nemes büszkeség, melynek a becsület sokkal előbbre való, mint a haszon.

Minden történetíró, akár barát, akár ellenség, egyetért abban, hogy a Habsburgok a türelemben, a kitartásban, az igazság erejében való bízásban, a bajok közti el nem csüggedésben, vagyis a passzivitásban, a szenvedésben, az igazságuk tudatában való megingathatatlan meggyőződésben voltak nagyok, nem pedig a kezdeményezésben, a merészségben, a vállalkozó szellemben, annál kevésbé a támadásban, kihívásban vagy gőgben. Habsburg és támadás a történelem folyamán mind úgy viszonylott egymáshoz, mint tűz meg a víz. Így volt ez Ferenc Ferdinánd meggyilkolásával és az első világháború kitörésével kapcsolatban is. Túl késői mozgósításunk Szerbiával szemben igen sok hadi előnytől fosztott is meg bennünket.

Hogy mennyire nem kihívó fél volt a Monarchia (s ha volt bűne, az sokkal inkább a szinte bárgyú türelem, mint az elbizakodottság), mutatja, hogy annyi délszláv részről elkövetett merénylet után még megvárták ezt az utolsót, a legvégzetesebbet is; hogy Szerbia részéről évtizedeken át eltűrték ezt a sok ellenük irányuló titkos s nem titkos egyesületet, szinte semmit se tettek tagjaik beszivárgása és Boszniában és Horvátországban való garázdálkodása el-

len; hogy Ferenc Ferdinánd a halála előtt már egy évvel tudta, hogy halálra ítélték, de azért a bosnyák kicsapott vagy bukott diákok mégis szabadon járkálhattak Belgrádba, ott pótvizsgát tehettek és egy évben két osztályt is elvégezhetek, sőt mikor a halálra ítélt trónörökös közibük utazik, a hatóságok úgyszólván még a kisujjukat se mozdítják meg személye biztonsága érdekében, sőt még Tiszának ez irányban tett önkéntes ajánlkozását is egyenesen visszautasítják.

De legjobban mutatja, mennyire nem voltunk „vérszomjasak" és „bosszúállók", a gyilkosok bűnperének tárgyalása. Erre hamar, már 1914. október 13-án sor került (a gyilkosság tudvalevőleg június 28-án történt). Mivel a háború akkor már javában folyt, már nem volt mit vesztenünk, ha kegyetlen bosszúállók vagyunk s ezért semmire se kellett akkor már tekintettel lennünk. De ilyenkor a lelkek egyébként is tele vannak már szenvedélyekkel és gyűlölettel. A kijózanodásra se volt akkor még ok, hiszen még a háború elején voltunk. Nálunk ekkor még javában hangzott, és akik megérték azokat az időket, tudják, hogy meggyőződésből hangzott a nóta: „Megállj, kutya Szerbia, nem lesz tied Hercegovina!"

A bűnper a szarajevói törvényszék előtt (tehát úgy, mint a területi illetékesség előírta) szigorúan a békebeli törvények előírása szerint folyt le s ráadásul a gyilkosok nyelvén, szerbül, ékes bizonyságával annak, hogy mennyire nem voltak ezek a szerbek a Monarchiában elnyomva. Világos, hogy a bíróság tagjai, az ügyész és a védőügyvédek is mind szerbek voltak, hiszen a bíróság nyelve szerb lévén, a tárgyaláson csak az szerepelhetett, aki tudott szerbül. Márpedig ezen a nyelven a Monarchiában csak az tudott, aki szerb volt.

Vad, magyar- vagy németellenes szerbeket bizonyára nem alkalmaztak bírónak, s ha igen, akkor bizonyára nem Boszniában (bár boszniai származásúakat nem lehetett onnan se Magyarországba, se Ausztriába helyezni szolgálatra, mert ők se magyar, se osztrák, hanem osztrák-magyar állampolgárok voltak), ámde ezek az emberek, mint szerbek, mégiscsak a fajtájukhoz húztak, s ha nem húztak volna oda, rákényszeríttette volna őket erre a hazájukban uralkodó vad nemzetiségi terror. Hiszen a Smrt (Halál) vagy a Cerni Ruki őket, mint árulókat, még jobban halálba küldték volna, mint az „idegen elnyomókat", mert a gyűlöletre még náluk is jobban rászolgálóknak tartotta volna őket.

A tárgyaláson meg is látszott mindez. Az elnök Curinaldi volt, olasz nevű, de elszlávosodott s anyai ágon bizonyára már régen vérségében is szláv dalmát. Az ügyész Svara volt, tehát nevében is szláv. A vádlottakat nemigen „kínozhatták" a börtönben (noha börtönük a Balkánon volt, de úgy látszik, mivel az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott, ott a Balkán is nyugati kultúrállammá változott), mert ők még kihívóbban viselkedtek, mint Erzsébet királynénak Svájcban bíróság elé állított gyilkosa.

Princip például a hatóságtól hivatalból kirendelt védőjével szóba se akart állni. Grabez képéből pedig csak úgy sugárzott a kihívó önérzet, mikor az elnök kérdésére, hogy bűnösnek érzi-e magát, büszkén azt felelte, hogy *igen*. Mintha csak azt akarta volna mondani: de mennyire!

Mikor a tárgyalás folyamán arról volt szó, hogy Principnek mind a két golyója halálos volt, egyik a trónörököst, másik a feleségét ölte meg, míg Čabrinović bombája csak a kíséret egyik tagját sebesítette meg, Princip gyerekesen öntelt pillantásokat vetett Čabrinovićra, mint ha csak azt mondta volna neki: Látod, mennyivel különb legény vagyok, mint te!

A vádlott suhancok áldozatukat, akiről mi felháborodva állapítjuk meg, hogy olyan botrányosan nagy úr volt, hogy miatta lángba kellett borulnia az egész világnak, csak úgy emlegetik, hogy a „svaba", a „sváb" (Eöttevényi, 345., 347., 348. o.), *anélkül, hogy ezért akár csak elnöki rendreutasítást is kapnának*.

Mikor az elnök a bűntény szabadkőműves kapcsolatai tisztázására ez irányban kérdést tesz az egyik vádlotthoz, az egyszerűen azt feleli neki: „Miért kíváncsi „maga" arra?"

Mikor a bombát dobó Čabrinović kihallgatására kerül a sor, az elnök kedélyesen így szólítja meg: „Mesélje el nekünk, hogy jutott eszébe magának, egy 17 éves gyereknek, hogy Ferenc Ferdinánd trónörököst meggyilkolja?" A 17 éves gyerek aztán nagy fölényesen azt feleli neki: „Mit meséljek magának? Amit elmondhatok, a vizsgálóbírótól már úgyis megtudhatta!"

S az elnök ezt a választ is zsebre vágja, s még rendreutasítást se ad érte.

Ugyanő még azt is odavágja az elnöknek és általa az egész Monarchiának, hogy „maguk azt hitték, hogy Szerbiát néhány nap alatt leverik, s íme, ez még mindig nem történt meg. Szerbia erős".

Hogy micsoda gyűlölet és fanatizmus hevítette ellenünk a szerbség úgyszólván minden tagját, mutatja az, hogy amit az első világháború alatt egy altisztünk beszélt nekem a kórházban, hol sebesülten feküdt. Mikor a háború elején a rendkívüli véráldozat árán elfoglalt Sabác utcáján ment, beszélte, egy 10-12 éves (vagy talán még fiatalabb?) gyerek ennivalóért nyújtja ki feléje kezét, s mikor ő jóakarattal az oldalán függő tarisznyájának kinyitásával vesződik, hogy kenyeret vegyen ki belőle részére, a gyerek villámgyorsan tőrt kap elő és mellbe szúrja. A tőr a vastag ruha s bizonyára a gyerek erőtlensége miatt is nem érte a testét s ő a gyereket felháborodásában ott rögtön a két kezével megfojtotta. S mindez egy gyerek részéről történt s akkor, mikor az ellenség már benyomult a városba, tehát a lakosoknak rettegve kellett volna előle elbújniuk, ha vérszomjas ellenséggel lett volna dolguk.

A szarajevói bíróságnak ezt az érthetetlenül türelmes, sőt gyáva viselkedését nem annyira az illetékeseknek szerbbarát érzelmeiből kell magyaráznunk (hiszen az elnök, mikor gróf Harrachnak írásban beküldött vallomását a trónörökös haláláról és utolsó szavairól felolvasta, úgy meghatódott, hogy elsírta magát), hanem inkább a szerbektől való rettegésből.

Ők ott éltek egy szerbnyelvű országban és a szerb határ közelében. Ismerték a lakosság fanatikus érzelmeit, a soviniszta egyesületek titkos munkáját, a szláv vérbosszú szokását, hogy ne mondjam, törvényét. Arra is gondolniuk kellett, hogy a harctéri helyzet is bármikor megváltozhat s ők a szerbek kezébe is kerülhetnek (mint ahogy négy év múlva oda is kerültek). Féltek tehát, nem merték kihívni a szerbek gyűlöletét és bosszúját s ezért voltak a kihívóan viselkedő vádlottak iránt olyan türelmesek, sőt meghunyászkodók.

De ez mind megannyi cáfolat arra, hogy mi akkoriban túl nagy szigorúsággal vagy elbizakodottsággal vétkeztünk s így lettünk volna oka annak a sok szenvedésnek és bajnak, ami utána következett. Nem, ennek éppen az ellenkezője történt. Ha mi vétkeztünk, legfeljebb a túlságosan nagy türelmükkel vétkeztünk. Hagytuk a fejünkre nőni a fanatikusokat, mert vad energiájuk és mindenre kész elszántságuk megijesztett bennünket s már a háború kitörése előtt is mi féltünk tőlük, nem azok tőlünk. Már akkor is ők tartottak sakkban bennünket, nem mi őket. Műveletlent, fiatalt s kivált, ha a műveletlen s a fiatalsága miatt éretlen még fanatikus is, sose szabad engedni, hogy elbizakodott legyen, mert ezzel nem kielégítjük vagy leszereljük, hanem éppen ellenkezőleg: még elbizakodottabbá és még túlzóbbá tesszük. Így történt itt is.

De ha a háború kitörésében nem voltunk hibásak, nincs szégyellni valónk a háború elvesztésében se. Divat nálunk az a felfogás, hogy a mi Monarchiánk 1918-ban már teljesen megérett a felbomlásra; hogy a Habsburgok birodalma egy mesterségesen összetákolt egészségtelen alakulat volt, melynél nem azon kell csodálkoznunk, hogy 1918-ban végre megbukott, hanem azon, hogy addig is tartani tudta magát.

Teljesen téves felfogás. Egy államot nemcsak a faji eszme tarthat össze, hanem a közös történelmi múlt és hagyományok, a földrajzi egység, a gazdasági egymásrautaltság és a közös világnézet, sőt ezek még erősebb összetartó kapcsok, mint a közös fajiság vagy nyelv.

A Monarchia katolikus alapon állt, az uralkodóház, melynek egyedül köszöni létrejöttét s mely összetartotta, mindig elsősorban katolikus volt. Mindent elkövetett, hogy alattvalóit az Egyháztól való elszakadástól visszatartsa, s ha ez nem sikerült, hogy az elszakadtakat újra az Egyházba visszavezesse. Láttuk, hogy ez Ausztriában és Csehországban majdnem teljesen s hazánkban is nagy részben sikerült neki. Láttuk, mint igyekezett az uralma alá került görögkeletieket is Rómával egyesíteni s ez Galíciában teljesen s részben hazánkban is sikerült neki. Bármennyire ellene voltak a kálvinista erdélyi fejedelmek, sőt – szégyen és gyalázat! – a katolikus, sőt jámbor könyveket író Rákóczi Ferenc is!

A Monarchia katolikus magyarok, katolikus németek és katolikus északi és délszlávok hazája volt. (Igaz, a vallás befolyása a XVIII. és a XIX. században meggyengült (a XX. században azonban újra megerősödött), de ekkor még csak az értelmiség, nem pedig a tömegek körében gyengült meg.)

De Monarchiánk nagyszerű földrajzi egység is volt. Ausztria a földrajzi egység tekintetében egyenesen páratlan Magyarországot ölelte körül s az egész majdnem egyforma kiterjedésű volt mind észak-dél, mind kelet-nyugati irányban.

De még gyönyörűbb egységet alkotott a Monarchia gazdaságilag. Voltak termékeny síkságai és voltak erdővel borított és ásványi kincsekben gazdag hegyei; volt tengerpartja s folyói legnagyobb része a területén torkolt abba az „öreg" Dunába, mely az egész birodalmon végigfolyt. Volt mezőgazdasága és volt ipara; megtalálható volt területén úgyszólván minden európai nyersanyag, s a mezőgazdasági termékeket ugyancsak területén tudták fel is dolgozni, de ugyanitt lehetett őket értékesíteni is. A világháború előtt, tehát egész a Monarchia felbomlásáig, mindenütt jólét és béke honolt, mindenki megélhetése biztosítva volt, aki dolgozott, úgyszólván kivétel nélkül többet keresett, mint amennyire szüksége volt s ezért vagyont gyűjthetett (gyűjtött is), vagy pedig élhette világát (élte is).

A szomszéd államokból jövő nemzetiségi izgatások ellenére se mondhatjuk, hogy itt nagyobb tömegek elégedetlenek lettek volna s elkívánkoztak volna innen. Az izgatás és forradalmasítás (nemzetiségi szolgálatban) szélesebb néprétegeket nem érintett, még a szerbek közt s még Boszniában se. A megmételyezettek – a délszláv nép vérmérsékletének megfelelően – az őrültségig fanatikusok voltak ugyan, de igen kevesen voltak az ilyenek. Még Boszniában is így volt ez, hát a Bácska és Bánság szerbjei között! Hiszen ezek vagyonban és intelligenciában toronymagasan álltak őszerbiai testvéreik fölött is.

Ezért hanyagolták el a boszniai hatóságok Ferenc Ferdinánd érdekében a védelmi intézkedéseket, ezért utasították vissza Tisza felajánlott detektívjeit is. A nép jó érzelmű – mondták. Bár e felfogásuk helyes volt, mégis ostobák voltak, mert ha a tömeg jó érzelmű, akkor is akadhatnak fanatikusok s a felelőseknek tudniuk is kellett, hogy vannak is ilyen fanatikusok, s ha nincsenek, küld át ilyeneket Szerbia.

A nép ezt a jó érzelmet a merénylet alkalmával is bebizonyította, mert hiszen maguk a délszláv nézők fogták el a merénylőket, mégpedig mindegyiket és oly hamar, hogy a náluk levő mérget bevenni se volt idejük. Az meg köztudomású, hogy a világháborúban a Monarchia legjobb és legmegbízhatóbb katonája éppen a bosnyák volt. Igaz, hogy elsősorban a mohamedán bosnyák, de viszont az ország tekintélyes része volt mohamedán s katolikusok is szép számmal voltak, akik szintén nem lehettek általánosságban dinasztiaellenesek.

A háborúban se volt nagyobb kifogás nemzetiségeink megbízhatatlansága vagy hűtlensége miatt. A magyarországiak ellen úgyszólván egyáltalán nem. A tót, horvát egész kifogástalan volt s szerbjeinkről és oláhjainkról is csak kivételesen hallottam, hogy a szerbekhez vagy az oroszokhoz álltak. Egyedül a csehekre volt panasz, de ennek is nemcsak dinasztiaellenes érzelmeik voltak az okai, hanem nagy kultúrájuk s vele járó elpuhultságuk is. Hogy lehetett volna például jó katona az a nép, melyet „a szlávok zsidóinak" hívtak. A csehek senki mellett se akartak vagy szerettek harcolni. Viszont hallottam, hogy irodákban, gazdasági hivatalokban, az egészségügyi szolgálatban, műszaki csapatokban elsőrendű munkaerők voltak a háborúban is.

Hogy a német hadsereg többet ért, mint a mienk s hogy elsősorban nekik köszönhetjük, ami sikert elértünk, az kétségtelen, de ez még nem jelent szégyent ránk nézve. Hiszen a porosz militarizmus és szervező erő párját ritkítja a világon, a második világborúban is egymaga dacolt az egész világgal. Nem szégyen tehát, hogy nem voltunk velük egyenrangúak, mégis többet ártottak ők nekünk gőgjükkel és az egész világot magukra haragító erőszakosságukkal és elbizakodottságukkal, mint amennyit mi ártottunk nekik szervezetlenségünkkel, kényelmességünkkel, időnkénti rendetlenségünkkel és néhány cseh ezredünknek az ellenség mellé való állásával.

Az egész világháború legzseniálisabb, legnagyobb hatású és legmaradandóbb eredménnyel járó haditette a Monarchia dicsősége s ez a Hindenburgnak a Mazuri-mocsarak felhasználásával végrehajtott nagyhírű és eredményes haditetteinél is jelentősebb és nagyobb szabású gorlicei áttörés volt, mellyel egy csapásra felszabadult nemcsak az oroszoktól már elárasztott s már az Alföldre való benyomulás veszélyével járó magyar Kárpátok, hanem Prsemysl vára és egész Galícia is. Megszállott államból ezzel egy csapásra megszállóvá lettünk. Ennek a nagyszerű haditénynek az eszméje és kidolgozása teljesen tőlünk származott (Hötzendorfi Conrad) s kivitele is nagyobb részben. Németek csak mint segédcsapatok vettek benne részt.

Hogy lenne szégyen, és hogy lenne gyöngeség, sőt tehetetlenség jele elbukni egy olyan háborúban, melyet az egész világ ellen vívtunk? Ellenkezőleg, nem életképesség és erő jele-e, hogy még így is több mint négy éven át bírtuk a küzdelmet s ezt akkor, mikor a tengernyi régi ellenség mellé újnak még jöttek a szövetségesek is, azok, akiknek egyenesen bennünket támogatni lett volna kötelességük: Románia és Olaszország. Románia is elfoglalja már fél Erdélyt s mégis utána mi foglaljuk el egész Romániát Bukarestjével együtt, azt az Olaszországot pedig, mely egymaga majdnem annyi embert számlált, mint egész Ausztria és Magyarország együttvéve, egymagunk félkarunkkal tudtuk fenntartani éveken át úgy, hogy egy tapodtat se tudott előre jönni nyomasztó légi fölénye ellenére se, sőt még itt is tudtunk csinálni a gorliceihez hasonló, csak kisebb méretű áttörést s ezzel még Olaszország egy részét is elfoglaltuk. Mindez éppen nem annak a jele, hogy a Monarchia már bomladozott.

A végén is nem a harctéren törtünk össze, hanem belül, mégpedig az élelmiszerhiány, tehát a kiéheztetés miatt, mint az ostromlott vár védői (de az ilyen feladás nem szégyen a várban levőkre), no meg aztán belső ellenségeink, az Ady Endre barátai, a romboló, defetista [kishitű] szellemet terjesztő, a nemzet ellenállóerejét belülről felemésztő sajtópropaganda miatt.

Amint 48-ban a forradalmi szellem a jobbágynak hízelgett, hogy ne tűrje tovább a robotot és a földesurak felsőbbségét, a marxizmus pedig ma már minden dolgozónak ígéri a „felszabadulást"; amint Ady is azzal hízelgett a proletároknak, hogy ők a jövő, ők az erő, ők az egészség; a föld nincstelen népét pedig azzal izgatta, hogy ne félj, grófodnak mindig lesz „lánya, pénze, bora", csak neked nem: ugyanez a szellem az első világháború szenvedései közepette úgy hízelgett az éhező katonáknak és nélkülöző, nagy terhektől sújtott, a háborút már érthetőleg testileg-lelkileg unó tömegeknek, hogy idegen érdekekért szenved, ne szenvedjen tehát már tovább.

Elhitették vele, hogy ez a háború csak azért tört ki, mert egy „drága" főherceget meggyilkoltak; minden szenvedés és vérontás csak az ő kedvéért van, no meg mert nem vagyunk függetlenek, nincs önrendelkezési jogunk, s így nem mi szabjuk meg, mikor viseljünk háborút és miért.

Csak Trianonban nyílt ki aztán a szemünk s láttuk meg, hogy ennek a háborúnak el nem vesztése mégiscsak a mi érdekünk lett volna. Pedig hát ha mindez az izgatás olyan igaz lett volna, amennyire nem volt az, még akkor is gonosz és ostoba beszéd lett volna. Ugyanis nemcsak a politikában, hanem még az ember magánéletében is az életbölcsesség egyik fő szabálya, hogy ha valaki valamit elkezdett, akkor már fejezze is be. Legyünk tetteinkben következetesek, ne kapkodjunk, ne gondoljunk ma mást, mint tegnap és ne cselekedjünk ma eszerint, holnap aszerint, mert így ronthatunk el mindent a legjobban.

Ha egyszer a Monarchia egyik állama vagyunk, akkor sorsunk a Monarchia sorsával együtt dől el, s ha már ennek a Monarchiának háborúja kitört, akkor ez most már a mi háborúnk, még akkor is, ha azt gondoljuk, sőt mondjuk is, hogy nem a mienk. Világos, hogy ha tudtuk volna, hogy elvesztjük, akkor másképpen kellett volna tennünk. Csak hát akkor ezt még nem lehetett tudni, hiszen a háború alatt fél Európát megszállva tartottuk. De még ha rosszul álltunk volna, akkor is bíznunk kellett volna, mert a háborúban mindig lehet számítani nem várt fordulatokra.

Azt a legelemibb becsület tette lehetetlenné, hogy szövetségesünk háta mögött és becsapásával tárgyaljunk az ő elárulásáról. Az is kérdés, hogy használt volna-e, mert a fegyveres ellenség nemigen szokott olyan félnek adni előnyöket, mely maga ismeri el már tehetetlenségét vagy esetleg éppen bűnös voltát.

Ostoba az a vízben fuldokló, aki noha még tudna úszni, már előre abbahagyja a küzdelmet s tétlenül várja a halált, azzal okolva meg viselkedését, hogy előbb-utóbb úgyis kimerül, tehát minek strapálja magát hiába. Egy nemzet is csak akkor várhatja megadással előre a halálát, mikor már semmi szusz sincs benne. Bennünk pedig egész a háború végéig még annyi volt, hogy egész Szerbia, Montenegró, Románia, Lengyelország, Belgium, sőt Franciaország és Olaszország egy része is még a mienk volt, a mi területünkön pedig nem állt ellenséges katona.

Ki adja meg magát ilyenkor kegyelemre? Pedig velünk az ellenség már akkor is csak feltétel nélkül lett volna hajlandó szóba állni. Akkor tehát a mi számunkra nem volt más lehetőség, mint tovább harcolni.

Még az Egyháznak, illetve képviselőinek is szemére vetették és vetik még ma is, mégpedig köztetszés közepette, hogy nem lett volna szabad még a harangjait is odaadni ilyen kilátástalan küzdelemre s abból a célból, hogy az egyenlőtlen küzdelmet még tovább lehessen húzni s a nemzetet tovább is kínozni. A szemrehányók elfogultságukban elfelejtik, hogy a harangokat az Egyház nem önként ajánlotta fel, hanem elrekvirálták tőle, tehát senki se kérdezte, hogy adja-e vagy nem. Önként a harangjaikat még akkor se nagyon adták volna az egyes egyházközségek, ha egyébként lelkesedtek volna a háborúért, mert kényszer nélkül bajosan tudtak volna tőlük megválni. Ilyenkor úgyis úgy szokott gondolkodni az ember, hogy ha éppen a mi harangjaink itthon maradnak, abból még úgy se lesz nagy baj.

De ha valóban önkéntes felajánlás történt volna, azt se lehetne kifogásolni se erkölcsileg, se a józan ész szempontjából. Hiszen a védekező háború megengedett, sőt közelebbi felebarátaink, a honfitársaink iránt gyakorolt felebaráti szeretet. A józan ész pedig azt kívánja, hogy még jobb lett volna háborút nem is kezdeni, most, mikor már elkezdtük, már késő a visszakozás. Most már csak egy a teendőnk: mindent el kell követnünk, hogy sikerre is vezessük.

Ha valaki a háború közepén látja, hogy kár volt elkezdeni, de a győzelem vagy legalább a becsület megmentése azért még nem lehetetlen s mégis előre abbahagy és felad minden küzdelmet, az éppen olyan ostobán jár el, mint az, aki ha csónakjával felborul a folyó közepén s miután megállapította, hogy a jobb part van közelebb, afelé úszik, de úszás közben eszébe jutott, hogy elhibázta, mert mégis jobb lett volna a bal part felé úszni.

Világos, hogy ilyenkor már ostobaság visszakozni még akkor is, ha az elején csakugyan elhibáztuk az irányt. Ha már egyszer benne voltunk a háborúban, akkor mindent el kellett követnünk, hogy sikerre is vezessük, tehát – a józan ész alapján – a harangokat is szívesen kellett volna odaadni még annak is, aki a háborút elhibázottnak tartotta.

A hamis próféták – az Ady társaságának irodalmi és politikai irányzata – mint minden hamis próféta és minden forradalmi irányzat, ahelyett, hogy a háború alatt az embereket nagy szenvedéseik és áldozataik közepette további önmegtagadásra és kitartásra buzdította volna s a háborúnak azt az oldalát emelte volna ki és hangsúlyozta volna előttük, amely *erre* serkentette volna őket, éppen az ellenkezőt csinálták.

Mivel tudták, hogy az ember ilyenkor azt hallgatja szívesen, aki céltalannak és feleslegesnek tartja a további szenvedést és áldozatokat, ők is az egész dolog értelmetlen és elhibázott voltát hangsúlyozták, rémes színekkel festették a háború esztelen, visszataszító és embertelen voltát, kiszínezték, hogy a gazdagoknak most is milyen jó dolguk van, azoknak a fiait nem küldik a harctérre, s ha igen, akkor nem az arcvonalba stb., csak hogy az emberek elkeseredjenek s erkölcsi erejük megtörjön.

A háború, kivált mikor már évek óta tart, még akkor is példátlan lelkierőt és önuralmat kíván, ha a küzdők bizonyosak igazukban, bíznak a sikerben s látják, hogy mindenki önzetle-

nül részt vesz az erőmegfeszítésben és az áldozatokban. Egyenesen lehetetlenség azonban ez a kitartás akkor, ha a nép állandóan a háború erkölcstelen és tűrhetetlen voltáról hall; a résztvevőket csak sajnálják, de sose dicsérik vagy bámulják; ha elhitetik vele, hogy csak vezetői példátlan politikai baklövése, sőt rosszasága robbantotta ki az egészet, mert könnyen el lehetett volna kerülni; hogy semmi szükség se volt rá, de megnyerésére egyébként sincs semmi remény.

Világos, hogy a sajtócenzúra miatt egész nyíltan ezt nem írhatták, de a sorok között való sejtetések, az állandó célzások sokszor rosszabb hatással vannak, mint a nyílt helytelenítés. Akkor még a lapok a cenzúrától eltiltott cikkeik helyét is üresen hagyták s a nagy fehér foltokkal megjelenő lapok izgató hatása még nagyobb volt, mintha az eltiltott cikk megjelenhetett volna.

Ezek a szenvedő tömegeknek hízelgő s a hatóságtól üldözött újságírók vértanúknak látszottak a tömeg szemében, akiket üldöznek azért, mert megírják az igazat, és fel mernek szólalni a nép szenvedésének enyhítése mellett.

Arra senki se gondolt, hogy ez a szenvedő nép mellett megnyilvánuló részvét akkor ugyanolyan volt, mintha valaki az örvénylő hullámok közepette élete megmentéséért keservesen küzdő úszót bíztatná arra, hogy ne gyötörje már magát tovább, hiszen még nézni is rossz. Elég volt már, adja meg magát most már sorsának, és azokat szidná csak előtte, akik olyan kegyetlenek voltak, hogy a vízbe dobták. Pedig hát lehet, hogy mindez igaz, de az effajta beszédnek nem akkor volt az ideje. Ekkor már egyedül csak azt szabad tudomásul venni, hogy az illető már a vízben van: ha elhagyja magát, elpusztul, ha pedig folytatja az erőfeszítést, még esetleg meg is menekülhet, mert a part bár nagyon messze van még, de segítség is jöhet és addig még valami rendkívüli dolog is felmerülhet; legfőképpen pedig, mert egyelőre más lehetőség nincs, mint kínlódni, küzdeni. A halálnál azért még ez is jobb s azt férfi vagy valamire való ember nem szokta már előre elfogadni.

Világos azonban, hogy a megerőltetések és szenvedések végső határán levő ember fülének nem kedves a további megerőltetésre való buzdítás, sőt kényszerítés, hanem édesen hangzik neki, hogy nem az a bűnös, aki a megerőltetést abban hagyja, hanem az, aki őt eddig is rákényszeríttette; hogy értelme sincs a dolognak s nem is lesz belőle nagy baj, ha abbahagyjuk.

Azonkívül azok az újságírók és más írók azért is írtak és beszéltek így, mert ők nem vettek részt ebben a megerőltetésben, ők otthon voltak, nem a harctéren. Ezért már csak azért is így beszéltek, hogy magukat igazolják.

Ezért támadta meg és kicsinyelte le a harctéren levő Gyóni háborús verseit az az Ady, aki itthon volt, akinek – miért, miért nem – nem kellett a harctérre mennie. Egyébként hogy ezek a hamis próféták mennyire ismerték egymást és milyen cinikusok is voltak, mikor maguk közt voltak s nem a nyilvánosságnak írtak, láthatjuk Hatvany-Deutsch leveléből, melyet akkor írt Adynak, mikor Ady beállt katonának: „hozták a hírt, hogy katona és baka vagy… féltelek jobban, mint magamat… hős nem akarsz lenni, ez bizonyos, de, de, de,… nem önzésből, de szerelemből kérlek, maradj meg… te a megmaradó fajtából való vagy".

Igen, Ady abból való volt és Hatvany is abból való volt, meg a „brancs" többi tagjai is: Kun Béla is, Kunfi Zsigmond is, Jászai Oszkár is, Kéri Pál is, Révész Béla is, Reinitz is, Weltner Jakab is „a megmaradó fajtából valók" voltak s – csodálatos – mind meg is maradtak. De Gyóni Géza nem *meg*, hanem a harctéren, illetve Szibériában *maradt*.

Érdekes jelenség: Ady és köre a vezető magyar társadalmi körök előtt megvetettek, lenézettek voltak s ezért rájuk befolyásuk se volt. Akkor még nem volt nálunk ugyanis köztársaság s az „úri" Magyarország kormányzott. S mégis például Eszterházy nemcsak a vezekényi csatában a török ellen veszett el egyszerre négy: ebben a világháborúban is hősi halált halt belőlük ugyanennyi. Még a dúsgazdag megkeresztelkedett zsidó Orosdy báróék egyetlen fia is a harctéren maradt. Pedig ki volt protekciós ebben az országban, ha még ők se? Ellenben a fentebb elsorolt nem úri „urak" mind megmaradtak, sőt többnyire még a harctéren se voltak,

s ha igen, csak igen rövid időre, de akkor se az arcvonalban. Hogy lehet ez, az ember nem is igen tudaj. Azt mindenesetre bizonyítja, hogy azok a régi „urak" nem is lehettek olyan rossz és önző emberek. Kritizálóik, gyűlölőik s végül megsemmisítőik azonban igen.

Ezek a bomlasztók, ezek a destruálók [züllesztők] mind nyíltabban hirdették, hogy ők békepártiak. Pedig hát, Istenem, ki nem volt akkor békepárti? Hiszen annyi eszének, hogy az legyen, még az őrültnek is kellett akkor lennie. Csakhogy a béke akkor a halált jelentette a nemzet számára és a halál még nem volt egészen bizonyos és ezért nem volt szabad és nem lehetett még békepártinak lenni. A tömeg azonban azt hitte, hogy ezek a „békepártiak" a jók, az „urak" pedig a halál, az öldöklés, a tömeggyilkosság pártján vannak.

Később e hamis próféták már azt is nyíltan merték hangoztatni, hogy ők antantpártiak. Azt hitték, a naiv gyerekek, hogy ettől ott az antantban majd úgy meghatódnak, hogy mindjárt karjainkba omlanak. Aki antantellenes volt addig, míg erős volt, amíg számított valamit, az hiába lesz antantpárti akkor, mikor már összeroskadt. Legfeljebb az önérzetét és a becsületét tagadja meg vele.

De – mondhatná valaki – végeredményben s gyakorlatilag mégse ártott ez a forradalmi destrukciós aknamunka, a nemzet ellenálló erejének ez a mesterséges gyöngítése, sőt gyakorlatilag egyenesen haszna volt. Most utólag már egészen világos, hogy azt a világháborút mi meg nem nyerhettük volna, tehát kár volt minden további erőfeszítésért és minden további szenvedésért. Ha nem bomlasztják a nemzet ellenálló erejét, akkor – mondjuk – még egy évig tartottuk volna magunkat s az összeomlás még elvérzettebben és gazdaságilag még kimerültebben ért volna bennünket, mint így.

Minderre azt felelem, hogy ez az állítás akkor se lenne helytálló, ha igaz lenne, mert ha egy nemzet elbukik, nem mindegy, hogy becsülettel bukik-e el, úgy, hogy még késő korok tiszteletét és bámulatát is magára vonja, vagy pedig becstelenül, szégyenletesen, úgy, hogy az utódoknak pirulniuk kell miatta.

A dolog lényege azonban az, hogy ez a bomlasztás nemcsak gyakorlati haszonnal nem járt ránk nézve, hanem egyenesen ez volt az, mely valójában a háború elvesztése utáni minden bajunkat és gyászunkat okozta. A többi sebünket, veszteségünket ugyanis már kihevertük és elfelejtettük, ami kárt azonban ez a lelki bomlasztás okozott, az maradandó lett; ezt ma is szenvedjük, s ki tudja, meddig kell még majd szenvednünk. Még az is lehet, hogy örökre. És ez a kár az ország megcsonkulása, darabokra bomlása, a történelmi Magyarországnak a megsemmisülése, annak a hazának, melyet az Árpádok szereztek. Lássuk csak!

Az összeomlás

A trianoni ország-feldarabolás a vesztett háború következménye volt és a háborút befejező hivatalos békeszerződés rendelte el ugyan, mégse magának a háborúnak volt természetes és szükségképpen velejáró következménye, hanem annak a szellemi bomlasztásnak az eredménye, amelyet a háború ellen izgatók, a Habsburg-ellenesek, a „hazafiak", akik a háborút idegen érdekekért folyónak híresztelték, a végén pedig a király ellen keltettek hangulatot és az urak, a gazdagok, a kiváltságos osztályok ellen lázító marxista forradalmárok együttesen fejtettek ki. Ezek hitették el a magyar néppel és a harctéren küzdő katonasággal, hogy ez a háború bűnös és igazságtalan háború volt; idegen érdekekért folyt, nem mi indítottuk, hanem a Habsburgok vittek bennünket bele német érdekekért, a grófoknak és uraknak volt belőle hasznuk, nekünk tehát nem szabad közösséget vállalnunk vele.

„Nem akarok többé katonát látni!" – kiáltotta a forradalmi hadügyminiszter Ady Endre gárdájából. Tehát tűnjön el azonnal mindenki és minden, aki és ami csak emlékeztetne is bennünket arra, hogy mi háborút viseltünk. Ennek az elvnek volt a következménye, hogy a háború végén itt mindenki azt gondolta, hogy nekünk most már csak az az érdekünk, hogy az antantnak hízelegjünk, hogy bebizonyítsuk neki, hogy mi tulajdonképpen mindig vele éreztünk s csak azért harcoltunk ellene, mert nem voltunk a magunk urai. Csak rabszolgatartóink hajszoltak bennünket ellene. Ezért vessük le minél előbb a katonaruhát, dobjuk el a fegyvert és menjen mindenki békésen haza, de minél előbb.

Világos, hogy a négy éve szenvedő katonának ennél édesebb beszéd nem üthette volna meg a fülét s ennek a parancsnak nagyon szívesen engedelmeskedett. Így aztán míg mi civilben és fegyvereinktől megszabadulva jöttünk, sőt özönlöttünk haza, addig a csehek, románok és szerbek kardcsapás és minden ellenállás nélkül szálltak meg fegyveresen az országból annyit, amennyit akartak. Ez persze megdöbbenést keltett, de már késő volt. A hamis próféták ekkor azzal vigasztalták az országot, hogy sebaj, ez úgyse számít, mert majd a békeszerződés dönti el, kapnak-e ezek az idegenek belőlünk valamit és mit. Mikor aztán jött a békeszerződés, akkor pedig azért ítélték oda nekik nem is a fél, hanem a háromnegyed országot, mert ekkor *már úgyis birtokukban volt*.

Ha itt nem lett volna mesterséges bomlasztás; ha nem hitették volna itt el majdnem mindenkivel, hogy ez a háború bűn volt, illetve – mert hiszen valóban bűn volt – hogy az a mi bűnünk volt, illetve nem a mienk – mert forradalmár ilyent sose mond, mert az annak, akivel beszél, mindig hízeleg –, hanem bűnös vezetőinké, akik természetesen idegen érdekeket szolgáltak; ha nem lett volna itt 400 év óta állandó izgatás és gyűlöletszítás a Habsburgok ellen, ha nem tartotta volna mindenki a magyar hazafiság alfájának, hogy nekünk a bécsi király *ellen* kell lennünk, ha tehát a nemzet megmaradt volna hűségesen a királya oldalán a háború elvesztése után is, mint akinek vele közös az érdeke s akinek akkori végső bajában különösen érdeke a fegyelem, a tekintélytisztelet és az engedelmesség, akkor országunk felbomlását elkerülhettük volna s talán Horvátország kivételével, mely egyébként is csak félig volt a miénk s mindig külön országot képezett, egész területünket megtarthattuk volna, akkor a front összeomlása és elhagyása után is lehetett volna még itt parancsolni a katonáknak és a parancs engedelmességre talált volna. Akkor a katonák nem dobták volna el a fegyvert és a katonaruhát és a frontról nem hazamentek volna, hanem a tekintélyét és az ország bizalmát ekkor is bíró király Magyarország határait (természetesen régi határait) szállatta volna meg velük.

Igaz, hogy a katonák nagyon vágytak már haza, de nem is kívánt volna tőlük ez a parancs rendkívüli áldozatokat, hiszen az ország határait a mi katonáink szívesen őrizték volna és bőséggel elég lett volna hozzá a fegyverben levő magyar katonaság egy negyed része is. A többit tehát mindjárt haza is lehetett volna bocsátani, a visszatartottakat pedig azzal vigasztal-

ni, hogy csak hat hétig maradnak s akkor ők is mehetnek, mert a hazabocsátottak egy részét hívják majd be helyettük szintén csak hat hétre, hogy a haza védelmének terhe mindenki vállára egyformán nehezedjék.

A határ őrzése gyerekjáték is lett volna a régi harctéri szolgálathoz viszonyítva, mert ott már harc nem is lett volna. Harcoló oroszok akkor már régen nem voltak; franciát, olaszt nem érdekelt Magyarország (angolt, amerikait annál kevésbé), mert a franciáknak csak Elzász, az olaszoknak csak Trieszt, Isztria és Dél-Tirol (Trentinó) kellett. Legfeljebb Fiume, de hogy mi még Fiumét is megtarthassuk, arról úgyse lehetett komolyan szó. Szerb hadsereg akkor még szintén nem volt, román se, hiszen egészen az összeomlásig mindkét ország teljesen meg volt tőlünk szállva, a csehek pedig néhány száz főből álló önkéntes légióval rendelkeztek csupán.

Ezzel szemben mi teljes felszerelésünket és minden hadianyagot hazahozhattunk volna a harctérről, nemcsak azt, ami magyar csapatok kezében volt (pedig az is bőségesen elég lett volna), hanem azt is, ami az osztrák csapattesteknél volt, mert hiszen minden fronton voltak magyar és voltak osztrák ezredek is és Ausztria tényleg felbomlott; annak nem kellett már semmi. Ezért a királyunk most már csakugyan csak a miénk lett volna, most már nem kellett volna félnünk attól se, hogy továbbra is Bécsben lakik.

Most azonban kimutattuk, hogy a bécsi lakás csak ürügy volt. Nekünk a pestivé váló Habsburg se kellett. Az igaz, hogy igen nagy volt már a szegénység s határainak őrzése és az azt megszállva tartó katonaság ellátása igen nagy erőfeszítésbe került volna, de hát egész az összecsapásig úgyis mi voltunk az egész Monarchia éléskamrája s így amennyi nekünk s a határainkat tartó, mint láttuk, nem is túlságosan nagy katonaság ellátására kellett volna, annyit a magyar föld akkor is csak megadott volna.

Emberileg szólva egész bizonyosnak mondhatjuk tehát, hogy azon másfél éven át, mely a front összeomlásától a békeszerződés aláírásáig eltelt, sőt ha éppen a mi jogainkhoz való ragaszkodásunk miatt akár három évig is várni kellett volna, míg ez a nekünk jobb békeszerződés aláíródott volna, egy kis áldozattal tartani tudtuk volna határainkat. Ennyi idő alatt se a még nálunk is jobban tönkrement és lerongyolódott szerbek, se a románok, se a csehek nem tudtak volna olyan hadsereget felállítani és a hadseregüket olyan felszereléssel ellátni, hogy a mi tapasztalt, harcedzett, a Monarchia úgyszólván egész hadifelszerelését kezükben tartó, fel nem bomlott csapatainkkal sikerrel szembeszállhattak volna, s annál kevésbé, hogy azokon a földrajzilag és hadászatilag is olyan könnyen tartható határokon ellenük legalább sikeres defenzívát folytatni ne tudtunk volna. Hát még ha azt is hozzávesszük, hogy akkor már még az ostoba magyar se gondolta volna, hogy még mindig idegen érdekekért harcol. Ekkor végre már a szellemi vaksiknak is látniuk kellett, hogy a harc a magyar hazáért s az otthoniakért folyik. (Értük folyt előbb is, de annak belátásához akkor még intelligencia kellett. Ehhez most már az se kellett.)

Aztán akkor még a nemzetiségek is velünk tartottak, kivált a németek és a tótok. De legalábbis ellenünk nem voltak a többiek se, hisz az, ami Trianonban történt, annyira felülmúlta még a legtúlzóbb pánszláv vagy dákóroman álmait is, hogy mi akkor elkeseredésünkben eleinte egyenesen nevettünk rajta s azt mondtuk, hogy hagyjuk, hiszen ilyen őrültséget végrehajtani úgyis lehetetlen, tehát úgyse lesz a dolog tartós.

Ha azonban Trianonban úgy ültünk volna le a békét tárgyaló asztalhoz, hogy még a kezünkben lett volna mindaz, amihez ragaszkodtunk: akinek egy csepp reális érzéke van s csak egy kissé is ismeri az életet, a politikát és a történelmet, tudja, hogy nem hiába ragaszkodtunk volna régi határainkhoz. Igaz, hogy az illetékesek nemzetiségeinknek országunk felosztását már előre megígérték s ezért tervükből a békeasztalnál egykönnyen nem engedtek volna. Ámde az is igaz, hogy se az élet, se a történelem ingyen semmit nem ad. Egyénnek és nemzetek, de különösen ez utóbbinak (mert egyéneknél még előfordulnak ajándékozások) soha senki ingyen semmit nem ad, hanem mindent magának kell megszereznie. Ha ingyen kapná, nem is parancsolna abban, amit kapott, mert ott az úr az marad, aki adta.

Szó se lehet tehát arról, hogy az antant, még akkor is, ha a szíve az „utódállamokhoz" is húzta (mert kétségtelen, hogy akkor oda húzta), százezres hadseregeket vezényelt volna ide hogy a nemzetiségeknek elígért országrészeket meghódítsa és – ami ilyen esetben elengedhetetlen – százmilliókat és milliárdokat költött volna el arra, hogy itt a cseheknek, szerbeknek, románoknak országot és minél nagyobb országot szerezzen tőlünk. Ilyen nincs.

Lehet, sőt majdnem bizonyos, hogy próbáltak volna bennünket puhítani, sőt ijesztgetni is, már csak gőgből is (mert a győző mindig gőgös), de a gőg soha sincs akkora erő és hatalom, mint az érdek és a pénz, kivált a nemzetek közti viszonylatban. Gazdaságilag is szorongattak volna bennünket, az is bizonyos, de az egész Magyarország birtokában ezt is kibírtuk volna akár évekig is. A legrosszabb esetben egy Árva vagy Fogaras megye vagy egy bánsági határrész átengedésével a győzők gőgjének is eleget lehetett volna tenni. Egy kis önérzet és kitartás mellett azonban még ezt is el lehetett volna kerülni.

Kielégítette volna a győztesek gőgjét az is, ha az országhatár épségben maradása fejében nemzetiségeink bizonyos nyelvi, kulturális és politikai jogokat, esetleg talán még nemzetiségeink hős és eredményes protektorai lettek és maradtak volna, tehát nem lett volna szégyen részükre olyan békét aláírni, mely Magyarország határait a nemzetiségeknek adott jogok ellenében épségben hagyta volna.

De ha igen rosszul állt volna a szénánk s mégis kénytelenek lettünk volna engedni, annyit – ha a követelt területek még a kezünkben lettek volna – még a legrosszabb esetben is el tudtuk volna érni, s abba még a legrosszabb esetben is beleegyeztek volna ellenségeink, hogy (nem az „utódállamok", mert ezek jól tudták volna, hogy ezzel semmit se nyernek, hanem a nagyantant, márpedig csak ettől függött a dolog, nem a későbbi kisantanttól) *népszavazás* legyen az elszakítandó területeken, s ha a nép csakugyan el akar szakadni, akkor beleegyezünk. Mindenki tudja, hogy ez akkor még a mi biztos győzelmünket jelentette volna, mert akkor még a tótoknak és a ruténeknek 90%-a, s a románoknak és a szerbeknek is 60-70%-a nem akart elszakadni.

Ehhez aztán még hozzászámíthatjuk azt a lélektani, megfélemlítő hatást is, melyet a magyar erő és hatalom keltett volna bennük. Hiszen egészen a népszavazás idejéig magyar uralom alatt éltek volna, s így jobban félték, s tisztelték volna a magyar erőt, semhogy ellene mertek volna nyilatkozni. Aki ismeri a tömegeket és a tömegpszichológiát, tudja, hogy ez sem semmi.

Mi történt ezzel szemben a valóságban? Az, hogy mire Párizsban (Trianonban) leültünk tárgyalni a békeszerződésről és a végleges határokról, arra már az „utódállamok" azt, amit tőlünk követeltek, régen kezükben is tartották, sőt még többet is annál, mert hiszen a románok a Tiszánál, a szerbek Pécsett is bent voltak. Az se volt minden hatás nélkül az antantra, hogy ők az országot *a magyarok minden ellenállása nélkül* foglalták el. Joggal gondolhatta tehát mindenki, hogy nemzetiségeink utáltak bennünket (mint ezt az emigráns csehek a párizsi és londoni lapokban híresztelték) s annyira elkívánkoztak tőlünk, hogy mi még csak kísérletet se mertünk tenni arra, hogy továbbra is rákényszerítsük őket, hogy abban az országban éljenek, melyet ezer éve utáltak.

Vagyis ez a szinte magától való felbomlás is bebizonyította az illetékesek előtt, hogy Magyarország annyira természetellenes alakulat volt, nemzetiségei annyira nem érezték magukat benne jól, hogy szinte automatikusan bomlott fel azonnal, mihelyt megszűnt az a Habsburg-hadsereg, mely eddig egy országba összepofozva tartotta őket.

Trianonban tehát az utódállamoknak már nem kellett semmit kérniük, mert hiszen amit kértek, már régen az övék volt. Ők csak azt kérték, hogy a békekonferencia szentesítse a már meglévő állapotokat. Már mi voltunk azok, akiknek kérniük kellett. Azt kértük, hogy adják vissza nekünk azokat az országrészeket, melyeket az utódállamok már tőlünk elvettek.

Be kell látnunk, hogy ez bizony egyenesen lehetetlen kérelem volt. Egyrészt, mert azok, akiknek a kárára mi kérni akartunk, azoknak, akiktől kértük, a szövetségesei voltak. A saját

szövetségesét pedig kényszerítő ok nélkül senki se szokta megkárosítani. De valószínűleg hiába kértünk volna még akkor is, ha az utódállamok se álltak volna közelebb a szívükhöz, mint mi, mert világos, hogy az utódállamok azokat a területeket, melyeket már a kezükben tartottak, ingyen (tehát egyszerű szóra) nem adták volna vissza (bolondok is lettek volna). Azt pedig megállapítottuk már, hogy arról, hogy a mi kedvünkért, a mi hazánk igazáért, százezernyi francia és angol sereg jöjjön ide hónapokig harcolni, hogy az akkor már megszállt területeket nekünk visszaadhassák, még akkor se lehetett volna józan ésszel szó, ha nem a volt ellenség, hanem szövetséges kérte volna ezt tőlük.

Egy állam idegen érdekekért nem áldoz milliókat, de vért se, nem is szólva arról, hogy akkor az ő katonái is éppúgy belefáradtak már a háborúba és épp úgy kívánkoztak már haza, mint a mieink. Ha a mieinket nem tudtuk arra rávenni, hogy ne hagyjanak ott mindent, hanem szállják meg legalább a határokat, hogy lehetett volna józan ésszel arra gondolni, hogy a sokkal demokratikusabb, több joggal bíró és elkényeztetett francia és angol vagy amerikai katona marad még hónapokig fegyverben, s megy el messze idegen országba csak azért harcolni, hogy valamiképp a magyarokat valami sérelem ne érje. Ilyen nincs. Sem a politikában, sem a történelemben.

Az igazság tehát az, hogy az antant Trianonban tulajdonképpen nem is adhatott nekünk más békét, mint amit adott.

Pedig hogy szidtuk érte és milyen gonosznak, igazságtalannak és lelkiismeretlennek tartottuk miatta! Sőt, elhittük, hogy mindennek az volt az oka, mert nem ismerték a földrajzot, azaz botrányosan tudatlanok voltak. Micsoda naivság! Mit szidjuk mi az antantot? Hiszen még így is visszaparancsolták a szerbeket Pécsről és Baranyából, a románokat az Isztriáról, Sőt Budapestről!

El lehet képzelni, hogy ezek engedelmeskedtek volna, és visszavonultak volna, ha semmit se kaptak volna az engedelmességük fejében? Viszont ha nem engedelmeskednek, el lehet képzelni, hogy rögtön megindulnak ide a francia, angol és amerikai csapatszállítások? Igen, ha 500, 1000, 2000 emberről lett volna szó. De százezrek? Pedig kevesebbnek nem lett volna értelme. S mindez a legyőzött, kifosztott, koldus, fizetni nem tudó Magyarország érdekében?

Mi mázsaszám szállítottuk a párizsi béketárgyalásra az igazunkat bizonyító statisztikai anyagot. Ez se volt ostobaság, mert akkor már más érveink nem voltak, mást tehát már nem szállíthattunk. Természetes azonban, hogy olyan érvek, melyek akkor már ellenkeztek a tényleges állapotokkal s ezért csak fegyverrel – az idegenek fegyverével – lehetett volna csak érvényesíteni őket, ezekre az idegenekre nem lehettek hatással.

De ennek az őszirózsások, Adyék voltak az okai: a Habsburg-gyűlölők és az úrgyűlölők. Azok, akik a tömegeket nem a kötelességeikre figyelmeztetik, hanem csak hízelegni tudtak nekik, akik nem terheket (hogy egy ideig még tartsák a határokat) raknak rájuk, hanem a terheket nagy kegyesen leveszik a vállukról (Katonák! Még ma takarodjatok haza!), mert azokat csak a gonosz urak, no meg a mindig velük tartó papok rakták rájuk.

A sokmázsányi érv Trianonban nem is volt hatástalan, hiszen az, amit válaszoltak rá, olyan bődítő ostobaság volt, hogy a vaknak is látnia kellett, hogy az, aki mondja, maga is nagyon jól tudja, hogy nincs igaza, hanem csak azért beszél úgy, ahogyan beszél, mert most már másképp nem beszélhet.

Azt válaszolták többek közt, hogy ha egy ország ezer éve birtokol is egy országrészt (mint mi a nemzetiségek lakta területeket), azért birtoklása még így se válik jogossá, *ha eredetileg jogtalanul jutott hozzá*.

Azért mondom bődületesnek ezt az érvet, mert hiszen tudvalevő, hogy még a jogtalanság is elévül, a még a rablással, sőt gyilkossággal szerzett pénz is jogos tulajdonná válik, ha tulajdonosa már régóta (persze nem ezer év kell hozzá, hanem 30 is elég) háborítatlanul a tulajdonában van. E bődületesen ostoba érv alapján azonnal vissza kellene adnia Poroszországnak Sziléziát, de Angliának is Írország függetlenségét, de nemcsak Írországét, mert ezt vissza is

adta, hanem Skóciáét és Walesét is, Franciaországnak Bretagne-ét, Burgundiáét, Lotaringiáét és még egy sereg departmentét [területet] mind a spanyol, mind a német és belga határon. Sőt mivel tudvalevő, hogy Anglia ősi lakosai kelták voltak, az angolszászok pedig csak mint rabló hordák törtek be az országba és foglalták el: minden ilyen angolszász származású angolt meg kell fosztani vagyonától s visszatoloncolni a kontinensre, eredeti hazájába, mert a birtoklás, ha eredetileg jogtalan volt, akkor is igazságtalan, ha már ezeréves. De eszerint mi csak akkor lennénk jogos birtokosai hazánknak, ha már Ádám meg Éva idejétől fogva bírnánk, vagyis a paradicsomból való kiűzés után mi lettünk volna az elsők, akik idejöttünk, mert akkor még az elfoglalás által nem kellett elkergetni innen másokat, így nem kellett *jogtalanságot* elkövetni.

De nekünk országunk nemzetiségek lakta területeihez még akkor is több jogunk van, mint Angliának és Franciaországnak országuk egyes részeihez, ha az érv alapján állunk, mert hiszen a mi Felvidékünk a honfoglaláskor még nem volt olyan tót, mint ma, mert a hegyek lakatlanok voltak, viszont a magyar nemesi családok, a Révayak, Reviczkyek, Görgeyek, Mednyánszkyak, Pongrácok, Palugyayak, Kossuthok stb., már ezer éve honosak ott s akik ma szláv nevűek, például a Mottesiczkyek, eredetileg azok is magyar nevűek (Majtényiak) voltak. Az Árpádok idejében még Erdély se volt oláh, hanem magyar és lakatlan, s az oláh pásztorok csak később, főként pedig a török világ következtében árasztották el. A délvidéki szerbek eddig tudvalevőleg csak I. Lipót alatt, tehát ugyancsak nemrégen jöttek ide, mégpedig mint földönfutók, akik irgalomból kaptak itt menedéket. Még a burgenlandi németekről se bizonyos, hogy őslakosok-e. Hogy *mind* nem azok, az egész bizonyos.

Nyilvánvaló tehát, hogy mikor Clemenceau ezzel az érvvel okolta meg és szentesítette Magyarország trianoni felosztását, akkor maga is sóhajtott, vagy legalábbis pirult hozzá, mert maga is nagyon jól tudta, kinek van igaza.

Az egész érvelés okos ember számára tulajdonképpen azt jelenti, hogy most már mi is nagyon jól tudjuk, hogy nektek van igazatok, de nem segíthetünk rajtatok. Akinek ennyire igaza van, az ne engedje hazáját kardcsapás nélkül elorozni. A hazáját mindenkinek magának kell megvédeni. Kötelesek más nemzetek is védeni az igazat és a jogot, de nem kötelesek arra, sőt ez lehetetlen is részükre, hogy e jog és igazság védelmére milliárdokat költsenek és százezres seregeket állítsanak ki akkor, mikor nem az ő jogukról és nem az ő igazságukról van szó. Ha a jogot és az igazságot csak ilyen áldozatok árán lehet kivívni, nem pedig érvekkel, akkor ezt mindig az érdekelt nemzetnek kell elvégeznie. Ha tehát annyira igazatok van, miért néztétek ölbe tett kezekkel hazátok feldarabolását? *Más népek ezt még akkor se tűrik, ha nincs igazuk.*

Hogy mennyire látták a trianoni illetékesek, hogy nekünk van igazunk, azt bizonyítja még az is, hogy mikor a hazánk halálát jelentő békeszerződést és határ-megállapítást elküldték hozzánk, levelet mellékeltek hozzá (Millerand-levél), melyben azzal vigasztaltak bennünket, hogy az igazságtalanságokért még kárpótlást szerezhetünk, hiszen a végleges határokat majd csak egy külön bizottság állapítja meg.

Igen, az állapította meg, de arra épp oly befolyása volt megrablóinak, mint nekünk, sőt csakis nekik volt rá befolyásuk, hiszen minden, amit kívántunk, már az ő birtokukban volt. Az utódállamok tudták, hogy csak azt veszthetik el, amiről önként lemondanak, volt tehát annyi eszük, hogy nem mondtak le önként semmiről. Az antant pedig már csak azért is kénytelen volt mindenbe belenyugodni, mert ezt ő is tudta. Nem mert olyat parancsolni, amiről tudta, hogy végrehajtására úgy sincs hatalma s így csak tekintélyét tenné tönkre vele.

Ha pedig valaki még mindig nincs meggyőződve arról, hogy a vesztett háború ellenére is megmenthettük volna ezeréves határainkat és megőrizhettük volna az egész Magyarországot, tehát hogy Trianonnak valójában nem a háború, hanem a háború alatt és különösen a végén itt burjánzó mesterséges bomlasztás, a szociáldemokrata izgatás, a zsidó sajtó és forradalmi szellem, főként pedig a Habsburg-gyűlölet volt az oka, annak részére egy más országot is fel tudtunk hozni példának: Törökországot.

Törökországgal is úgy bántak, mint velünk, hiszen ő is német szövetséges volt. Ezt is felosztották, sőt legalább európai részében egészen a szövetséges Görögországnak adták, Konstantinápolyt pedig nemzetközivé tették. A törökök már alá is írták ezt a békét éppúgy, mint mi a trianonit. Azonban Kemál pasa utána nemsokára a kardjára ütött s egyszerűen visszafoglalt mindent Görögországtól. Erre aztán a büszke, híres és erős antant – mit tehetett volna mást, hacsak nem akart maga odamenni Görögország helyett harcolni? – leült vele újra és kötött vele új békeszerződést, melyben Törökország visszakapta Konstantinápolyt is és európai birtokai nagy részét is, annak ellenére, hogy akkor már Törökországot az a példátlan bűn is terhelte, hogy a területén lakó majdnem egész keresztény (nem török) lakosságot egyszerűen lemészárolta, azaz a világtörténelem egyik legnagyobb tömeggyilkosságával intézte el nemzetiségi kérdését. A művelt nyugat pedig, mert a török fegyverek diadalmasak voltak, még ezt is elnézte neki!

Ha Kemál ezt meg tudta tenni *még a békeszerződés aláírása után is*, mert erőt tudott mutatni s mert az antant Görögország kedvéért nem volt hajlandó újra háborúzni és seregeket küldeni keletre, vajon nem utasította volna-e el a cseheket, szerbeket, románokat is követeléseikkel, ha az, amit követeltek, a mi kezünkben lett volna és csak fegyverrel lehetett volna onnan kicsavarni és kivált akkor, mikor még nem is volt véglegesítve a dolog, tehát jogilag még el se volt rendelve az ország megcsonkítása, mert a békeszerződés még nem volt aláírva?

Aztán ott a másik bizonyíték, Burgenland elcsatolása. Igaz, hogy ez ellenünk látszik bizonyítani, mert ez a béketárgyalások idején még a mi kezünkben volt és mégis oda kellett adnunk. Ámde még az ún. Burgenland esete is mellettünk szól. Először mert éppen azért, mert még a mi kezünkben volt, a csonkítás nem is volt már közel se olyan bőkezű és ránk nézve olyan sérelmes, mint a többiek. A csehek, szerbek, románok ugyanis egész színmagyar vidékeket is megkaptak a nemzetiségi vidékek mellé, s olyan magyar városokat, mint Nagyvárad és Arad, csak azért, hogy a vasútvonal még az utódállamoké legyen; az egész színmagyar Csallóközt, Mátyusföldet a cseheknek adták, csak hogy gabonatermő síkságot is kapjanak, ne csak hegyet és hogy Dunájuk is legyen. Ellenben Nyugat-Magyarországon csak három magyar falut csatoltak el: Felsőpulyát, Középpulyát és Alsóőrt, ezeket is csak azért, mert messze bent vannak a németség között. A határszélen egyetlenegyet se, ellenben néhány német falut még a határon is nálunk hagytak. De – és ez a fő érv – itt is megváltoztatták még a békeszerződést is, mert tudvalevő, hogy Sopront és környékét, noha tiszta német (Sopronban magában is németek az őslakosok), népszavazás ellenében a békeszerződés ellenére is itt hagyták nálunk.

Tehát ott, ahol kezünkben volt még a veszélyeztetett terület, nem hangzottak el hiába az érveink, s ott nemcsak magyar, hanem még nemzetiségi területeket is meg tudunk tartani még a *már aláírt* békeszerződés ellenére is.

De hogy mégis engedtünk itt is, annak csak az volt az oka, mert akkor már összeszedték magukat és felfegyverkeztek azok az utódállamok, melyek a front összeomlásakor, akkor mikor a határainkat megszállták, még teljesen készületlenek voltak s ezek a bosszúszomjas, a rosszban összetartó foglalók, a mi még Pestet is megszállva tartó oláhjainktól is mindenéből kirabolt és éppen akkor az infláció csapásai alatt nyögő országunkat nem engedelmességük esetén azonnal három oldalról (a negyedik lett volna a dologban legjobban érdekelt Ausztria) azonnal megszállták volna. Tehát akkor már nem kellett volna magának az antantnak költségeskednie és seregét ide irányítania, hanem elvégezték volna azok maguk, akiknek hasznuk volt belőle.

Ezért, de csak ezért veszett el Nyugat-Magyarország is annak ellenére, hogy még a kezünkben volt. De mivel a kezünkben volt, ez se veszett el teljesen még így se, hanem *a békeszerződés ellenére és megváltoztatásával* egy része még így is nálunk maradt.

Látjuk tehát, hogy nem a szerencsétlen háború veszített el bennünket (mert emiatt még segíthettünk volna magunkon), hanem a lelki bomlasztás, a Habsburg-ellenes uszítás, az úrgyűlölet és a tömegeknek való egészségtelen forradalmi hízelgés a háború alatt és közvetlen utána.

Elmondhatjuk, hogy ahogyan tisztán a Habsburgoknak köszönjük, hogy a török kor még a mainál is csonkább és nyomorultabb Magyarországa után újra lett Nagy-Magyarország társországokkal, Erdéllyel, tengerparttal, épp úgy a Habsburg-gyűlöletnek „köszönhetjük", hogy 1918-ban újra elveszett minden. Ennek a bomlasztásnak ugyanis szerves és egyik leglényegesebb része volt a Habsburg-ellenes uszítás.

Ha nem nevelték volna ezt belénk protestánsaink és általában „szabadságőseink", akkor az Ady-féle zsidó forradalmárok munkája nem lett volna olyan sikeres és akkor nem történt volna meg az, hogy itt a fronttal együtt egyszerre annyira összeomlott minden, annyira nem volt tekintély, annyira nem vezetett, nem parancsolt senki, hogy nem akadt magyar ember, aki a benyomuló bitorlók ellen védekezett volna, eleinte bármily kevesen voltak is ezek a bitorlók.

Azonban egy olyan nemzet esetében, mely megszokta, hogy királyát nem tisztelnie kell, hanem gyűlölnie; amely nem azt tartotta jó hazafinak, aki a trón iránt hűséges, engedelmeskedik neki és követi parancsait, hanem azt, aki felkel ellene; amely királyság volt, de azért egyenesen hazaárulásnak és szégyennek tartotta királypártinak lenni; annál a nemzetnél nem azon kell csodálkoznunk, hogy ez a szégyen 1918-ban megtörtént vele, hanem azon, hogy ilyen lelkület mellett hasonló katasztrófa nem hamarabb következett be s 400 éven át minden nagyobb baj nélkül kibírtuk ezt az állapotot.

Hiszen vezetés nélkül egy nemzet se lehet erős, se életképes és így a válságban szükségképpen össze kell omlania. Nekünk más királyunk, más vezetőnk nem volt és nem is lehetett, mint csak az, akit megkoronáztunk s akinek legalább külsőleg hűséget esküdtünk. De ha helyette nem volt s nem is lehetett más, őt viszont ellenségünknek tekintettük, mert azt hittük, hogy ezzel nem a nemzetet hagyjuk cserben, hanem csak az „idegen" királyt magát, sőt a nemzetnek egyenesen használunk vele, ha a királyt cserben hagyjuk, akkor világos, hogy előbb-utóbb szükségképpen tönkre kellett mennünk.

Így volt 1918-ban is. Mivel forradalom volt, tehát a nemzet nyíltan is szakított királyával, elméletben léphetett volna a helyébe, a nemzet élére most más is (ami normális és törvényes világban nem történhetett volna meg), de ilyen vezére nem akadt a nemzetnek, mert izgatói csak bomlasztani tudtak, de építeni nem. Ha tehát „istenadta" vezér nem volt, a törvény adta pedig, akiben a rendkívüli tehetséget pótolta volna a korona tekintélye és a törvény ereje, mint hazafias kötelességből gyűlölt egyén, félre tolatott: nem történhetett más, mint ami történt: a legválságosabb körülmények között, mikor sorsa századokra eldőlt, ittmaradt egy vezető nélküli nemzet, melynek volt még hadserege, de nem volt már hadura s ezért mindenki feleslegesnek tartotta magát a hadsereget is. Egyébként is nem lévén senki, aki felelősségre vonja, büntesse, kötelessége teljesítésére szorítsa, mindenki azt tette, amit akart és ami kényelmesebb volt. Otthagyott tehát csapot-papot és hazament.

Igaz, hogy előfordul olyan nemzetekkel is, akiknek nemzeti királyuk van, hogy elkergetik királyukat, mert nemzeti király ellen is lehet izgatni, azonban nálunk 1918-ban aligha történt volna meg az, ami megtörtént, ha királyunk és családja ellen nem folyt volna már évszázadok óta az izgatás és rágalmazás (Gombaszögi Frida, részegség).

Pedig ha a király marad, akkor a hadsereg is marad. Viszont a királynak egyéni érdeke is volt, hogy ha már Ausztriát elvesztette, legalább Magyarország maradjon meg neki, mégpedig egészen. S személyéből még az a hasznunk is meg lett volna, hogy nemzetiségeinket is hozzánk fűzte volna, legalábbis a katolikusokat. Hiszen említettük, hogy Monarchiánk elsősorban az uralkodóház monarchiája és katolikus monarchia volt. Épp ezért az uralkodóház a nemzetiségek, különösen a katolikus vallású nemzetiségek körében közel se volt olyan népszerűtlen, mint köztünk, magyarok körében. Ha nem lett volna s nem lenne még ma is összekötőerő köztünk és nemzetiségeink között a Habsburg-király személye, akkor az utódállamok nem tiltották volna meg olyan szigorúan, hogy újra Habsburgot ültessünk trónunkra.

Az pedig, hogy ugyanezt a királyt még akkor is fegyverrel űztük el magunktól (az utódállamok megelégedésére), mikor számkivetéséből haza akart jönni, igazán nem vált nemze-

tünk büszkeségére. Jellemző, hogy országunk nemzetiségi megrablói ekkor is olyan babonás félelemmel voltak iránta, hogy Nagyváradon (s másutt is) már csomagoltak a román állami hivatalnokok. De azután – természetesen – visszacsomagoltak, mikor látták, hogy nemcsak nekik nem kell az a király, hanem nekünk se.

Sokan azzal akarnak érvelni, hogy az őszirózsás forradalom vezére, Károlyi Mihály, katolikus volt és ráadásul még gróf, de ez az érv igen gyenge. Világos ugyanis, hogy Károlyi Mihály nem annyira csinálta, mint felhasználta ezt a forradalmat. Sokkal kisebb egyéniség is volt annál, semhogy ilyen dolgot csinálhatott volna.

Meg hát az is nyilvánvaló, hogy elfajult gróf és hitvány katolikus volt. Vele csak akkor lehetne érvelni akár a katolikusok, akár a grófok ellen, ha grófként és katolikusként viselkedett, azaz a grófok és a katolikusok embere lett volna. De hiszen éppen abból élt, hogy gróf létére a grófokat szidta, a pap- és egyházgyűlölet pedig akkora volt benne, hogy mikor a második bolsevizmus alatt rövid időre hazajött, még egyházellenesebben viselkedett, mint a bolsevisták. Például első dolga volt kimondani, hogy Prohászka szobrát el kell távolítani a Károlyi-kertből. El is távolították, de addig nem merték a gondolatot felvetni.

Ő azért volt kedves a forradalmárok előtt, mert a saját fészkébe piszkított.

De annyi becsület azért Károlyi Mihályban is volt, hogy a proletár diktatúrát nem szolgálta, sőt el is ment innen előle (a második kommunizmussal is így tett). Igaz, hogy annak, ami neki magának nem kellett, nemzetét volt szíve átadni.

Az első proletárdiktatúra abban különbözött a másiktól, a Sztálin-félétől, hogy abban még nem volt megfejelve a marxizmus a sztálinizmussal s az még csakugyan urakká tette a proletárokat. Az volt azonban a tűrhetetlen hátránya, hogy éppen emiatt teljes rendetlenség és gazdasági csőd keletkezett ínséggel és fázással, mert a munka megszűnt vagy legalábbis termelékenysége a minimálisra csökkent (ennek tanulságaképpen tért át aztán a leninizmus és a sztálinizmus a legkeményebb fegyelemre, sőt terrorra és munkás-kizsákmányolásra). A kommunizmust gazdaságilag másképp nem is lehet fenntartani, csak így, de viszont akkor meg hova lett a proletár és a munkás felszabadítása? Szóvirágokká és üres elméletté, melynek a tények mereven ellentmondanak.

Ebben az első proletárdiktatúrában feltűnő a majdnem kizárólagosan zsidó jelleg, de határozottan észrevehető rajta az is, hogy ellenségnek a kereszténységből csak a katolicizmust tekintette. Igaz, hogy az ellenforradalmakból Kalocsa környékén kálvinisták is kivették a részüket s így ők is adtak vértanúkat, ámde az érdekvédelemből, gazdasági okból történt.

Hiszen gazdaságilag legtöbbet a zsidóság veszt a kommunizmussal, mert köztük legtöbb a kapitalista, aztán következik a protestantizmus és csak legutolsósorban a katolicizmus. Sőt a katolicizmusnak nálunk (és mindenütt) gazdaságilag egyenesen nyereség a kommunizmus. Hiszen a bányászok úgyszólván teljesen, a városi proletárok szintén az országos arányt jóval felülmúlóan, a falusi és a tanyai proletárok pedig a mezőgazdaságban való részesedésének arányát meghaladóan hozzá tartoznak. Ezek „felszabadítása", jogokhoz juttatása tehát a katolicizmusnak határozottan nyereség. A jómódú birtokos kisgazdák soraiban, országos arányszámban jóval nagyobb arányban részesedik a magyar kálvinizmus, érthető tehát, ha az ellenforradalomban is részesedett.

Hogy azonban maga a kálvinizmus, mint ilyen, mennyire nem ellenkezett a kommunizmussal vagy a katolicizmusnál mennyivel kisebb fokban volt ellene, annak bizonyítására már közöltük, hogy a kommunista terroristák között mennyire aránytalanul több volt a protestáns, mint a katolikus. Feltűnő és jellemző az is, hogy azok a zsidók is, akik irányították, illetve akik működésükkel előkészítették a kommunizmus útját, mind protestánssá, nem pedig katolikussá lettek, annak ellenére, hogy katolikus országban laktak. Kun Béla is református volt, Kunfi Zsigmond is és Jászi Oszkár is. Mint Adyval kapcsolatban láttuk, Kun Béla még kálvinista kollégiumban is nevelkedett, Zilahon.

Protestáns lelkész-vértanúja egy se volt az első magyar proletárdiktatúrának, míg katolikus pap vértanúja tízen felül volt. (A császári és lovászpatonai plébános – Császárban kálvinista lelkész is van, Lovászpatonán pedig lutheránus, de azoknak nem esett bajuk –, a jászkarajenői plébános és káplán, a zetelalakai esperes a Székelyföldön, Kucsera, szentendrei káplán, Vernes, fővárosi hitoktató, Trubinyi János dunamócsi plébános stb.) Akkor még nem féltek úgy nyilvánosan megölni a papokat, mint a második kiadású kommunizmusban. A fővárosban az ellenforradalmi megnyilatkozások is az úrnapi körmenetekkel kapcsolatban törtek ki.

Megbuktatni azonban már az első proletárdiktatúrát se lehetett volna belülről. Általában azt kell mondanunk, hogy a technika mai fejlettsége mellett, ha néhány ezer megszervezett, erkölcsileg gátlástalan ember egy ország nyakára telepedik, külső erős fegyveres segítség nélkül tisztán belső szervezkedéssel nem lehet megszabadulni tőlük. Példa erre az első proletárdiktatúra nálunk, aztán Hitler, Sztálin, Rákosi Mátyás diktatúrája egyaránt. A telefon, a rádióértesítés, a tankok, páncélvonatok, repülőgépek és a radar korában már csírájában elfojtható minden lázadás, még mielőtt erőre kaphatna. Még akkor is, ha az emberek 99%-a ellenforradalmár.

Nem tarthatjuk egyszerű véletlennek, hogy a szervezett ellenforradalom a tiszta katolikus Szegedről jött. Hogy ott megalakult az ellenforradalmár kormány és az a fehér hadsereg, mely újra birtokba vette az országot. Igaz, hogy Szegeden antant-misszió is volt és fegyveres erő, de ugyanakkor Debrecenben is volt oláh hadsereg és az is kommunista-ellenes volt, de ott nyoma se volt ellenforradalmár szerveződésnek.

A katolikus Szegedről pedig a szintén katolikus Dunántúlra ment az új nemzeti hadsereg, annak fiaiból toborozta katonáit s onnan vonult be Budán át Pestre. Az országnak nemzetköziből nemzetközivé tétele tehát az ország katolikus nyugati részéből jött, ellenben a második nemzetköziség és a második kommunizmus nemcsak az ország keleti kálvinista feléből, hanem egyenesen Debrecenből jött be az országba.

A kálvinista Rómában [Debrecenben] alakult meg a bolsevizmussal együttműködő, sőt parancsa alatt álló magyar kormány azzal a rendeltetéssel, hogy a kommunizmust az országgal elfogadtassa: az ottani magyarok működtek vele együtt legelőször, ott tudták legelőször összeegyeztetni a kommunizmust a magyarsággal és a kereszténységgel.

Pedig ez, az első lépés, volt a legveszélyesebb; ez tette lehetetlenné a meg nem alkuvást s azt, hogy Finnország példájára okosságunkkal és kitartásunkkal mi is meg tudjuk akadályozni az idegen és istentelen uralmat. Ha véletlen volt, hogy az első felszabadulás Szegedről és a Dunántúlról jött, csak nem lehet véletlen az is, hogy a második járom viszont keletről és Debrecenből, s ha ez is csak véletlen játéka volt, a kettő együttesen már csak nem lehetett az?

De hogy az első kommunizmusból felszabadító nem a kálvinista Horthy személye volt, azt talán nem kell még bizonygatni sem. Az antant volt a felszabadító, mert az rendelte el a proletárdiktatúra megszűnését s az küldte ide a román hadsereget és a maga katonai misszióit. Másodsorban ez a fővárosba bevonuló román hadsereg volt a felszabadító (mely teljes kirablásunkkal ugyancsak felvette érte a fizetést is) és csak harmadsorban az utoljára érkezett magyar nemzeti hadsereg. De ennek létrehozásában is csak egész mellékes szerepet tulajdoníthatunk Horthynak (sokkal kisebbet, mint például Zadravecznek). Hiszen Horthy nem is tábornok volt, hanem tengernagy. Ő csak a legtekintélyesebb magyar ember volt a szegediek között, azért adták neki a díszszerepet.

Horthy neve alatt dolgoztak a többiek, s hogy ő ott Szegeden még mennyire keveset számított, mennyire nem tőle függött semmi, sőt még az ügyek menetébe is mennyire nem volt beavatva, mutatja, hogy néhány nappal előbb, hogy megkapták az antant engedélyét, hogy megindulhatnak Szegedről toborzásra és azután a hatalom átvételére, Horthy azt adta tudtára az erre a célra összehívott munkatársainak, hogy egyenlőre sajnos, abba kell hagyniuk működésüket. (Olyantól – katonától – hallottam, aki részt vett az értekezleten.)

Horthy Miklós

Horthy olyan nagy ember természetesen nem volt, mint amilyenné kormányzó korában a hízelgés felfújta, de józan ítélőképességgel bíró, emellett katonás, erélyes és tekintélyt tartani tudó vasegészségű férfi volt. Annyit emlegetett otrantói hőstettét a tengerésztisztek nem tartották különleges teljesítménynek, ellenben hogy elvesztette legmodernebb cirkálónkat, a Szent Istvánt, annál nagyobb szégyenének vagy balkezességének tartották. Elődjét, Hauser tengernagyot a tengerészek valóságos félistennek tartották mind tehetségben, mind bátorságban, mind jellemben.

Azért pusztult el fiatalon, mert Bécsbe s onnan Németországba utazott, hogy az illetékeseket lebeszélje a tervbe vett tengeralattjáró háborúról, mely – mivel nem hallgattak rá – Anglia és Amerika ellenségünkké tételét s végeredményben a háború elvesztését okozta. Útközben meghűlt és tüdőgyulladásban meghalt.

Ez a Haus tengernagy megtette, hogy meglepetésszerűen kitört polai kikötőnkből, hol hadihajóink a sokszoros olasz túlerő elől bezárkózva voltak, végigbombázta az olasz partokat s mire az ellenség összeszedte magát és üldözésére indult, már régen újra a kikötőben volt. Horthy, mint utóda, ugyanilyen babérokra vágyott, ő is megpróbálta ugyanezt, csak neki nem sikerült. A Monarchia legjobb cirkálójának elvesztése volt az ára.

Horthy (és felesége) a tengerészetnél inkább arról volt híres, hogy náluk szebb, imponálóbb, előkelőbb megjelenésű házaspárt még elképzelni is alig lehetett. Mikor ünnepélyes alkalmakkor megjelentek a tengerésztisztek körében, minden szem rájuk szegeződött s a magyarok dagadtak a büszkeségtől, hogy ez a házaspár, mely a közbámulat központja, magyar. Horthy érzelemben egyébként akkor még egyáltalán nem tüntetett úgy magyarságával és színmagyar származásával, mint már kormányzó korában. Ott és akkor még ugyanis nem evvel lehetett érvényesülni. Tudvalevő, hogy magyarul is csak törve (vagy legalábbis idegenszerű kiejtéssel) beszélt még kormányzósága elején is és *tengernagy korában Ausztriában vett villát, mert ott szándékozott nyugdíjban élete végét eltölteni, nem hazájában.*

Kálvinistának azonban mindig nagy kálvinista volt. Ezt, mint mindenkibe, beléje is belenevelték, noha nemcsak felesége, hanem anyja is katolikus volt és mindkét fiának felesége is. (De viszont feleségének is csak az anyja volt katolikus és katolikus vallású lányának is kálvinista férje volt. Az anyját, Halassy-lányt, egyenesen dévaványai katolikus plébániáról vette el az apja, s noha ő hozta a Horthy-vagyont, vallás tekintetében mégis ő engedett, nem a férje, s mint látjuk, kálvinista fiút nevelt. Akkor még csak ekkora volt a katolikus öntudat és az Egyházhoz való ragaszkodás még azokban is, akik plébániákon nevelkedtek.)

Maga Horthy se engedett katolikus mennyasszonyának, de a mennyasszony itt is engedett. Így lettek a fiai kálvinisták, felesége pedig exkommunikált [kiközösített]. (Ez alól azonban hamarosan feloldozást szerzett. Az esküvő 1918 előtt lévén, akkor még lehetséges volt a feloldozás elválás nélkül is.)

Horthyt kormányzóvá elsősorban a *katolikus* magyarok tették, hiszen akkor, mikor a kormányzóválasztás felmerült, a románok még az egész Tiszántúlt megszállva tartották. Az ország akkor csak a Dunántúlból és a Duna-Tisza közéből állt, ez a két országrész pedig erősen katolikus többségű.

Az ország kálvinistaságának oroszlánrésze ugyanis a Tiszántúlon tömörül. Emlékszem, hogy legelőször éppen az egészen katolikus Jászságból voltak olvashatók az újságokban hírek, hogy követelik Horthy kormányzóvá választását. A katolikusok ugyanis nem is tudták, hogy *Horthy nem katolikus, vagy ha tudták, a vallását egyáltalán nem nézték.* Az emberek az egyszerre legendás hírűvé vált hadvezértől csak Magyarország felszabadítását várták a kommunizmus, majd az oláhok megszállása alól. Akkor ugyanis még az a kis hadsereg is, melyet Horthy toborzott, illetve Horthy részére toboroztak, reményünk és büszkeségünk volt. Akkor

mindenki azt várta tőle, és el is hitte róla, hogy az egész országot is visszafoglalja vele s minden oláhot, szerbet, csehet kiver innen.

Eleinte Horthy is nagy tehertételnek gondolta maga számára az ő kálvinista vallását akkor, mikor a katolikusnak tartott Magyarország kormányzói székébe akart kerülni. Ezért felekezeti hovatartozandóságát láthatólag feledtetni, sőt leplezni igyekezett. Az ő és Zadravecz személye akkor még szinte elválaszthatatlan volt egymástól s már mint kormányzó, az első karácsonyestét még Zadravecz püspökkel rendeztette meg családjában. Gimnazista fiát se a budapesti református gimnáziumba, nem is valamelyik állami intézetbe, hanem a piaristákhoz járatta.

Akkor még kálvinista felekezeti részről is panaszkodtak rá előttem, hogy mikor meghívták egyik felekezeti ünnepségükre (mert kálvinista részről szokásuk szerint igyekeztek hasznosítani, sőt kirakatba tenni magas polcra jutott „hittestvérüket"), azzal utasította el a meghívást, hogy igen nagy az elfoglaltsága. Ezt úgyis tudtuk – mondták –, de éppen azért hívtuk meg hónapokkal előbb, hogy alkalma lehessen ideje beosztására, s honnan tudhatta ő már ekkor, hogy három hónap múlva annyira el lesz foglalva? Kénytelenek voltak tehát megállapítani, hogy kálvinista voltát nem akarja kidomborítani.

Mikor azonban hittestvérei élén Ravasz László minden újévkor szorgalmasan megjelent nála boldog újévet kívánni, a katolikus főpapság viszont a maga részéről felesleges hízelgésnek tartotta; mikor továbbá mindig jobban látta, hogy a csonka ország majdnem 2 millió protestánsa benne csak a protestánst nézi, a szeme fényének tartja, az ország protestánsainak ő a fő büszkesége és rájuk mindig és minden körülmények között számíthat, viszont az ország többsége katolikus szempontból tulajdonképpen quantité negligeable [elhanyagolható], mert az egyáltalán nem nézi azt, hogy ő ilyen vallású-e vagy olyan: mindig nyíltabban lett protestánssá.

Később már katolikus papok előtt is furcsállotta, hogy X.Y.-t csak azért nem teheti a Kúria elnökévé, mert kálvinista, pedig vitán felül ő a legalkalmasabb erre az állásra. Később Karafiáth főpolgármestert már egyenesen maga elé rendelte és megparancsolta neki, hogy a megválasztandó egyik budapesti alpolgármesternek protestánsnak kell lennie. Rögtön nem lett ugyan az, mert a helyzet miatt lehetetlen volt és a pártok már egymás között eldöntötték a dolgot (világos, hogy nem azért, mintha igen nagy katolikusok lettek volna). De a főpolgármester azt se merte megtenni, hogy a véletlenül katolikus jelöltet Horthy ellenére is megválasszák s ezért másképp nem merte elintézni a dolgot, mint csak úgy, hogy a már összehívott törvényhatósági gyűlést egyelőre elhalasztotta.

Ha egy Habsburg-király nyúlt volna bele például a katolicizmus érdekében egy megye önkormányzati jogaiba, milyen vihar és felháborodás, milyen esküszegés-emlegetés lett volna ilyenkor s hogy hívta volna fel egyik megye a másikat a tiltakozásra! Most pedig néhány beavatotton kívül nem is tudott az egész dologról senki, s a lapok még célozni se mertek rá. Pedig a Habsburgok alatt állítólag nem is volt sajtószabadság, Horthy alatt pedig állítólag volt s Horthy természetesen éppúgy megesküdött az ország törvényei megtartására, mint a király a koronázásakor.

Később aztán Magyarország kormányzója már annyira nem tartotta szükségesnek fékezni protestáns felekezetiségét, hogy még a reformáció október 31-i emlékünnepén, tehát kimondottan katolikus-ellenes megnyilvánuláson is megjelent, mindkét fia pedig kálvinista imaházban kelt egybe *katolikus* mennyasszonyával.

Már az első esküvőkor oda jutottunk, hogy Vass József, a papminiszter, nem megsértődött miatta, hanem részt vett rajta. Katolikus szempontból felháborító viselkedését egyedül csak a jezsuiták lapja, *A Szív* merte szóvá tenni, de az is névtelenül és csak úgy, hogy a szerkesztőséghez intézett kérdésre:részt szabad-e vennie olyan kálvinista esküvőn katolikusnak, melyen a felek egyike katolikus, természetesen azt a választ adta, hogy semmiféle körülmények között sem.

Második fiának, aki kálvinista létére természetesen akkor már kormányzóhelyettes volt (pedig maga a kormányzó is helyettes, a király helyettese), Kálvin téri esküvőjét (szintén ka-

tolikus gróflánnyal) már annyira természetesnek vette mindenki, hogy nem a koronázó vagy az egyetemi templomban tartják, hogy ezen az esküvőn már *több* vezető papi egyéniség is megjelent, sőt a lapokban még az is benne volt, hogy maga az apostoli nuncius is ott volt, úgyhogy az kénytelen volt cáfolatot tenni közzé, hogy a hír nem igaz.

A Kálvin téri református egyházművészeti kiállításon már ezt megelőzőleg is egyik legszebb darab – a lapok szerint – a kormányzó (katolikus) hitvesétől saját kezűleg készített *úrvacsora-terítő* volt.

Említettem már, hogy a katolikus hitre való visszatérés céljából a protestáns lelkészi hivatalban jelentkező egyik protestáns katonatisztet pedig a lelkész azzal rémítette meg (de annyira, hogy nem is lett a megtérésből semmi), hogy csodálom ezt a vakmerőséget az őrnagy úrtól, mikor az ország kormányzója protestáns.

Maglódon is a katolikusok az egyházi adó miatt azzal a megokolással lettek tömegesen protestánsok, hogy hiszen a kormányzó is az. Szegeden pedig az alig néhány százalékot tevő, s tisztán bevándoroltakból álló kálvinistaság szinte állami asszisztenciával gyűjtött a hivatalokban egy minél impozánsabb második kálvinista szegedi templomra, úgyhogy alig akadt olyan katolikus állami ember, aki meg merte volna tagadni az adakozást. Ez lett Magyarországból a Habsburgok nélkül rövid néhány év alatt!

Horthy kormányzóvá választása ellen egy hang se hallatszott katolikus, sőt még papi vagy főpapi részről sem. „Felekezetieskedni" ugyanis nem mert senki se, olyan nagy bűn volt az mindig Magyarországon. Még csak azt se merte mondani senki, hogy az ország 60-70%-a talán mégse „felekezet". Aztán meg nálunk mindig, ez időben pedig különösen divat volt hangoztatni, hogy a nemzeti egységet nem szabad megbontani, sőt az egyenesen hazaárulás lenne. De hogy ebből az következik, hogy a kisebbség alkalmazkodjék a többséghez, nem pedig megfordítva, az szintén nem jutott eszébe senkinek. A katolikusoknak legkevésbé.

Valakinek azonban mégis eszébe jutott: magának Horthynak.

Évszázadokkal ezelőtt a Habsburgok is fegyveres csapatok élén jöttek a királyválasztó vagy koronázó országgyűlésekre Pozsonyba. Ámde ugyanakkor maguk a rendek és főrendek is fegyveresen jöttek oda s a király fegyveres csapatai (mind a király testőrei, mind kísérete) elsősorban tekintélyének emelésére jöttek, nem pedig az országgyűlés befolyásolására. Mutatja ezt az is, hogy sokkal inkább a koronázó országgyűlésre kísérték a királyt nagyobb csapatok (mikor megfélemlítésre már nem volt szükség), mint királyválasztóra. A Habsburgok félezredes történelmi magyar szerepe folyamán nem is avatkoztak e fegyveres csapatok soha a választás menetébe. Kortesekkel, tehát alkotmányos eszközökkel, tehát meggyőzéssel szerelték le mindig a ellenzéket s igyekeztek egyhangúvá tenni választásukat, de sohase erőszakkal.

A magyar és kálvinista Horthy Miklós 1920. március elsején, kormányzóvá választásakor, noha a hatalmas Habsburgokhoz képest (kivált akkor még) igazán csak Miklósocska volt, egész másképp járt el, jobban, nyíltabban és kihívóbban megsértette a magyar alkotmányt és a politikai becsületet, mint az „idegen" Habsburgok 400 éven át bármikor. Sajátságos, hogy a Habsburgok mégis alkotmánytiprásukról ismertek hazánkban és külföldön egyaránt, míg Horthy Miklós effajta bűnéről senki se tud, tehát fel se vetette senki. Vagy mert ezt most senki se tartotta fontosnak, vagy pedig mert kormányzása alatt annyira nem volt szabadság, hogy ezt neki éppúgy nem merte szemére hányni az állítólag akkor már felszabadult hazában senki, mint ahogyan a Habsburgok állítólag elnyomott Magyarországában Horthy bűnénél százszorta kisebb dolgokat merte, sőt 400 éven át minden „hazafi" ezek felhánytorgatásából élt, sőt él még ma is.

Ernst Sándor mentelmi joga megsértésének bejelentéséből a parlamenti naplóból megtudjuk, hogy a kormányzóválasztás napján őt és a keresztény párt több tagját őrizet alatt tartották, képviselői jogai gyakorlásában akadályozták. A bejelentést természetesen kiadták a mentelmi bizottságnak, mely – úgy látszik, épp oly természetesen – a bejelentést sose tárgyalta le, legalábbis erről jelentést az országgyűlésnek sohase tett. Ebben tehát vagy Horthy terrorja

akadályozta meg (újabb felháborító alkotmánysértés), vagy pedig tisztán Horthy iránti hízelgésből a kormányzó minden külön beavatkozása nélkül maradt el az ügy kivizsgálása. Ez meg viszont a közéleti korrupció, a törvénytelenségek már szinte természetes voltának jele.

Nem valószínű, hogy Horthy tétlenül merte volna várni a mentelmi bizottság esetleges jelentését, de az se valószínű, hogy terrort, tehát fenyegetést alkalmazott volna vele szemben. Valószínű, hogy csak üzent nekik bizalmasan, hogy elvárja, hogy jó fiúk lesznek, ő pedig nem lesz majd hálátlan irántuk. És – mint láthatjuk – jó fiúk voltak.

Újra csak jellemző a Horthy uralma alatti törvénytelenségre, korrupcióra, szolgalelkűségre, gyávaságra, vagy legalábbis a szégyenletes szabadsághiányra, hogy évtizedes uralma alatt egyetlen magyar képviselő se akadt az állítólag már független és felszabadult országban, aki a képviselők jogaira és szabadságára annyira sértő s így a magyar alkotmányt annyira alapjaiban támadó ezen sérelem kivizsgálásának s megbüntetésének elintézését számon kérte volna. Újság se akadt egy se, mely az ügyet szellőztette volna. Még a Népszava és a Horthy „fehér terrorja" miatt eleinte egyenesen dühöngő zsidó polgári lapok se. Ilyen tökéletes volt tehát a sajtószabadság Horthy Magyarországában!

A zsidó Révai Nagy Lexikona (XX. kötet) egyenesen azt emeli ki Horthyról, hogy *„egész kormányzósága az ősi magyar alkotmány feltétlen tiszteletét mutatja"*. Mindez természetesen akkor jelent meg nyomtatásban, mikor Horthy uralkodott.

De mikor Horthy ezen elképesztő törvénytiprásán úgy megdöbbentünk, hogy alig akarjuk hinni, joggal kérdezhetjük, vajon miért csinálta? Hiszen semmi nyoma sincs annak, hogy Ernst és társainak szabad mozgása a választás napján Horthy kormányzóvá választásának sikerét veszélyeztette volna. A kérdésre a magyarázat csak az lehet, hogy a protestáns lelkületnek – noha annak hangoztatásából él, hogy a vallás mellékes, vagy legalábbis a politikában nem a szereplők vallását kell nézni – semmi sem fontosabb, mint a felekezeti összetartás, tehát annak nézése, ki katolikus és ki protestáns.

Ezért Horthy – a maga lelkivilága után ítélve – szinte lehetetlennek tartotta, hogy abban a Magyarországban, melyben az alkotmány írja elő, hogy a király csak katolikus lehet, a több mint kétharmadában katolikus lakosság kálvinista embert válasszon meg kormányzójává s ezt éppen közvetlenül a kommunizmus bukása után akkor tegye majdnem egyhangúlag, mikor a közéletben és a politikában a „keresztény kurzus" volt uralmon, az országházban pedig a papok irányította keresztény párt többségben. Lehetetlennek tartotta, hogy ez ellen még a papok, például Ernst Sándor, se tegyenek semmit s legalább azt az eszmét fel ne vessék, hogy Magyarország kormányzója feltétlenül katolikus ember legyen (például Prohászka püspök, aki rendkívül népszerű volt).

Tévedett, mert a katolikus magyar psziché egész más, mint a protestáns; az csakugyan elhiszi és gyakorolja a protestánsok hangoztatta jelszót s a politikában nem azt nézi, ki katolikus és ki protestáns. A katolikusok 90%-a akkor még azt sem tudta, hogy Horthy nem katolikus. Ernst és társai természetesen tudták, és mint tényleges és logikus katolikusok, természetesen jobb szerettek volna katolikus kormányzót. Nem valószínű azonban, hogy felvetették volna ezt a kérdést, mert jól tudták, hogy a magyar katolikusok zöme még igen messze áll az igazi katolicizmustól s még inkább a logikától. Ők akkor Horthyban a diadalmas hadvezért látták, aki kardjával felszabadítja majd az elszakított területeket, s móresre tanít meg minden csehet, rácot, osztrákot, oláht. (Hogy Horthy egyenlőre még csak tengerész, az a túlfűtött agyak számára nem volt akadály.) A haza érdeke mellett tehát némuljon el minden „felekezeti" érdek. (Ezeknek a katolikusoknak ugyanis a katolikus Egyház is épp úgy csak egy „felekezet", mint a lutheránus vagy a kálvinista.)

Igen – mondják talán még most is ezek a protestánsok és katolikusok –, Horthy eljárását menti az, hogy akkor, ezernyi bajunk és megcsonkíttatásunk, sőt feldarabolásunk még frissen égő fájdalmai közepette a nemzet nem engedhette meg, hogy egységét megbontsák és még felekezeti érdekek is szembeállítsák a magyart a magyarral. Az egység akkor olyan elenged-

hetetlen követelmény volt a nemzet szempontjából, hogy minden más érdeket háttérbe kellett szorítania s megóvására minden *megengedhető* eszközt fel kellett használni.

Igen – felelhetjük erre az érvre –, csak az a baj, hogy Horthy meg *nem* engedhető eszközt használt fel az annyira fontos cél elérésére: törvénytelenséget, alkotmányszegést, jogsértést, becstelenséget, korrupciót. Emiatt, ha a katolikusok nem lettek volna olyan öntudatlanok és önérzet nélküliek, mint amilyenek voltak, és a papok annyira önmérséklők vagy gyávák, mint amilyenek voltak, éppen e kihívó, gyalázatos és megtorlás után kiáltó törvénysértés és gazság miatt bomlott volna fel – mégpedig teljes joggal – az a nemzeti egység, ami miatt állítólag Horthy az alkotmányszegést elkövette. Bizonyára nem az ugyanis a hazafi, aki a nemzeti egység érdekében lábbal tapodja az alkotmányt, a szabadságot és az igazságot, hanem az, aki ezt nem tűri, hanem szabadságot, igazságot és a bűn megbüntetését követeli.

A kommunisták is azzal érveltek a szabad választások ellen, hogy nem szabad megengedni, hogy az ország a politikai pártok martalékává váljék. Ez is szempont és ebben is van valami igazság. Nincs ugyanis olyan jó, aminek hátránya is ne volna és olyan rossz, mely előnnyel is ne járna. De miért rendeztek akkor a kommunisták ennek ellenére is választásokat? Mert képmutatók voltak s ez volt a legnagyobb bűnük. Emiatt utálták őket annyira a tömegek.

Ha én azt az elvet vallom, hogy nem szabad a társadalmat pártokra szakítani, akkor a diktatúra, az önkényuralom híve vagyok, tehát elítélem a demokráciát (népuralmat) és ellene vagyok a szabadságnak. Ha azonban demokráciának nevezem uralmamat és a tömegek felszabadításának mondom, ha azt állítom, hogy a nép akaratából állok vezető helyemen, sőt rendszeres időközökben választásokat is tartok, hogy a nép érvényesítse akaratát, akkor már minden logikus, sőt minden józan eszű ember nevet, ha a választás előtt azzal érvelek, hogy nem szabad tűrni pártokat, mert nem szabad elkeseredett viták helyévé tenni a közéletet.

Horthynak is szabad volt mindent elkövetnie, hogy ő legyen a kormányzó. Szabad volt a nemzeti egység fontosságával is érvelnie s azt kívánnia is szabad volt, hogy a katolikusok ne nézzék azt, hogy ő kálvinista, azaz hogy vallásos érzelmeiket rendeljék alá a haza érdekeinek. (Bár ezt csak a katolikusok kívánhatnák a protestánsoktól, mert csak az ő vallásuk jelent csupán kedélyszükségletet, családi hagyományokat, tehát csak az ő vallásuk szorítkozik csupán érzelmekre. A katolikusnak azonban nem vallásos „érzései" vannak, hanem vallási meggyőződése van, az ő vallása az ész, nem pedig a kedély körébe tartozik, az ő vallása az igazsághoz, *az egyedül üdvözítő igazsághoz* való ragaszkodás. A katolikustól nem lehet azt kívánni, hogy *az igazságot* rendelje alá *a hazájának*. Hiszen akkor azt kívánják tőle, hogy a hazáját ő maga tegye tönkre.)

Mi tehát joggal követelhetnénk protestáns honfitársainktól, hogy felekezetiségüket és vallási *érzelmeiket* rendeljék alá a haza érdekeinek. Ha mi se tartanánk a vallásunkat egyedül üdvözítőnek, Horthy is követelhette volna tőlük ugyanezt, bár ezt akkor is az ország kisebbségétől, nem pedig a többségtől lehet kívánni. De addig, míg a magyar alkotmány megvan, s különösen addig, amíg arra Horthy is esküt tett, semmiképpen se foszthatta meg a katolikusokat erőszakkal attól a joguktól, hogy ha ők akarják, még akkor se rendeljék alá a vallásukat a haza érdekeinek, ha a vallásuk csak érzelem, kedélyszükséglet vagy családi tradíció. A szabadság ugyanis azt jelenti, hogy minden ember maga dönti el, hogy neki mi fontos és mi nem, és mindenki maga dönti el, hogy a hazáját ilyen vagy olyan módon szolgálja. Tehát ha van szabadság még a protestánsnak is, aki számára nem egyedül üdvözítő a vallása, joga van ahhoz, hogy a vallása előbbre való legyen számára, mint a hazája.

Amíg tehát a magyar alkotmány megvan, vagy amíg a nép maga intézi a maga sorsát, amíg az állam vezetőinek emiatt időnként választásokat kell tartaniuk a nép akarata megismerésére; addig ugyanennek a népnek joga is van ahhoz, hogy akaratát szabadon nyilváníthassa, akarata képviseletére törvényhozókat küldhessen a nemzet képviseletére és ezeknek a képviselőknek megbízóik akaratának képviseletére tökéletes szabadságuk legyen.

Horthy Miklóst vagy a magyar nép választotta kormányzójává, vagy pedig erőszakkal tolta magát a magyar nép nyakára. Ha az utóbbi az igaz, akkor nevezze nevén a gyermeket, ha pedig csakugyan a nép állította az ország élére, ő valóban a nép akaratának képviselője, akkor ne beszéljen arról, hogy a nemzeti egység mindennél előbbre való. A magyar alkotmány (s minden nép alkotmánya) azáltal, hogy megengedi, sőt elrendeli a szabad választásokat, azaz a nép akaratának szabad megnyilvánulását, világosan kimondja, hogy *a nemzeti egység nem előbbre való a nép akaratánál* s nem előbbre való a nép szabadságánál sem. Akinek előbbre való, az nem a demokráciának, nem a népképviseleti rendszernek, nem a szabadságnak, nem az alkotmányosságnak, hanem a diktatúrának, az önkényuralomnak, az abszolutizmusnak a híve.

Magyarország azonban Horthy alatt alkotmányos, népképviseleti alapon álló, szabad állam; Rákosi Mátyás alatt pedig „népköztársaság", „népi demokrácia" volt, azaz a nemzeti egységet messze háttérbe helyezte amögött a jog mögött, hogy a nép maga döntsön sorsa felett, s olyan emberek vezessék, akik az ő akaratát fejezik ki s akiket a nép állított arra a helyre, melyről kormányoznak.

Ezt hívjuk szabadságnak s látjuk belőle, hogy a szabadság homlokegyenest ellenkezik a nemzeti társadalom egységével. Ahol mindenkinek egyforma sapka van a fején s mindenkinek egyszínű és egyforma szabású a ruhája, az szép, de az is kétségtelen, hogy abban a testületben e tekintetben nincs szabadság. Ahol ahány ember, annyiféle a viselet, az lehet, hogy nem szép látvány, de ott szabadok az emberek, mert úgy öltöznek, ahogy akarnak.

Lehet vitatkozni, melyik szebb (jelenleg nem is lehet, mert a ma embere azt tartja, hogy a szabadság a jobb; reakciós az az ember, aki a szabadság ellen van), de annyi bizonyos, hogy a legrosszabb, sőt a legutálatosabb mégiscsak az, ha egyforma mindenkin a ruha s a sapka és mégis azt beszélik be az embernek, hogy a ruhájukról ők maguk döntenek. Itt ugyanis az egyformaságot fontosabbnak tartják, mint a szabadságot, noha ők maguk is azt tartják, hogy a szabadság jobb, mert hiszen másként nem hazudnák azt, hogy szabadság van.

Ha tehát ebbe az undok hibába (a népcsalás perfid bűnébe) nem akarnak beleesni, addig, míg alkotmányos alapon, illetve a demokrácia és a szabadság alapján állnak, vagyis addig, míg választásokat tartanak, Horthynak is, meg a kommunistáknak is, ha még úgy haragszanak is a papokra és a klerikalizmusra, meg kell engedniük, hogy még a papok is politizálhassanak, pártot alapíthassanak, híveiket még ők is megszervezhessék, és a maguk katolikus elveit igyekezhessenek érvényre juttatni, még abban az esetben is, ha ezzel a nemzeti egység vagy a proletáregység kárt szenved. Ha erre nem hajlandók, akkor becsapják a népet és megcsúfolják saját elveiket, mert a nép egy részét megfosztják a szabadság jogától.

Horthy további nagy politikai bűnei szintén olyanok, amilyeneket Habsburgok soha nem követtek el, például az ideiglenesen az országhoz visszatért kárpátaljaiak becsapása. Ezeknek ünnepélyesen megígérték az önkormányzatot, de azért mégsem adták meg. Azután a Jugoszláviával kötött meg nem támadási szerződés jellemtelen megszegése már akkor, mikor még alig száradt meg rajta a tinta, azért, mert megváltozott a politikai helyzet, s mikor megkötötték, ez, mikor pedig megszegték, az volt az országra előnyös.

Mind politikai, mind egyéni borzalmas bűne volt továbbá uralma elején a zsidók elleni fehérterror szabadjára engedése, mely akkor se menthető, ha a meggyilkolt zsidók a kommunizmus alatti viselkedésükkel valóban megérdemelték sorsukat, mert akkor se egyszerűen a zsidót, hanem csak a *bűnös* zsidót lett volna szabad büntetniük, s akkor se felelőtlen egyéneknek, hanem törvényes bíróságoknak megfelelő bizonyítási eljárás után. Uralma végén pedig az újvidéki rácok ezreinek gyalázatos lemészárlása, melyért, mint legfőbb hadúr, mindenféleképpen felelős volt.

Közvetlenül a kommunizmus bukása után természetesen nagy volt a keresztény lelkesedés és elsősorban a katolikusok jutottak hatalomhoz (de már hónapok múlva kiszorították őket belőle az élelmesebb protestánsok). Indítványozták tehát, hogy a keresztet, mely úgyis

ott van címerünkben, tegyük fel az országház tetejére is, hiszen most láttuk, hogy csak a kereszt védte hazánkat a gyilkos és minden magyar hagyományt eltipró nemzetköziség ellen.

A kálvinisták azonban ez ellen már *mertek* felekezetieskedni és felszólalni, pedig ez már csakugyan felekezetieskedés volt. Ők nem féltek, hogy ezzel megbontják a nemzeti egységet. A katolikusok természetesen azonnal engedtek is – hogy meg ne bomoljon ez a féltett nemzeti egység – *és a kereszt nem került az országházra*. Pedig hát a másik protestáns felekezet, a lutheránus, szintén használja a keresztet jelképül s így a dolog egyedül csak a kálvinista szokásokkal ellenkezett.

Ugyanekkor – hallatlan vakmerőséggel – egyszer azt is meg merték tenni, hogy mivel a kormányzó kálvinista vallását nem nézték, mikor az ország kormányzójává választották, hát véletlenül annak a vallását se nézték, akit Debrecenbe neveztek ki főispánnak és így ott a főispán véletlenül katolikus lett.

Erre azonban az ottani kálvinisták még attól a bántó felekezetieskedéstől se tartották szükségesnek magukat visszatartani, hogy ez ellen tiltakozzanak, s nem is álürügyek alatt, hanem nevén nevezve a gyereket, kijelentették, hogy ezt magukra nézve inzultusnak tartják. Ők Debrecenben nem tűrnek katolikus főispánt. A katolikus kormány pedig – bár próbált gerinces lenni és figyelmeztetni őket, hogy ne felekezetieskedjenek s felhívni a figyelmüket arra, hogy hány, de hány katolikus városnak volt már és van jelenleg is protestáns főispánja – hamarosan mégiscsak kénytelen volt elcsapni a főispánt, mert a debreceniek minden figyelmeztetés és kérés ellenére is azt felelték, hogy igen, de az, hogy Debrecenben katolikus főispán lett volna, mégse fordult elő még és ők ragaszkodnak is ahhoz, hogy főispánjuk most is kálvinista legyen.

Így aztán az lett és a már ott levő katolikusnak szégyenszemre pucolnia kellett onnan, kifejezetten azért, mert katolikusnak keresztelték az istenadtát s akkor hevenyében mindjárt mégis furcsa lett volna áttérnie. (Nem annyira a valóságban, hanem csak az anyakönyvben volt ugyanis katolikus az illető, de hát még ez is megbocsáthatatlan bűne volt.)

Igen tanulságos, hogy mihelyt Habsburgjaink elvesztették a trónt, mindjárt kálvinista foglalta el ezt is, még annak ellenére is, hogy akkor éppen valósággal dühöngött az úgynevezett „keresztény kurzus" és a katolicizmusnak sose volt nálunk olyan ázsiója, mint akkor. Hiszen akkor még mindenki kommunistakori élményei hatása alatt állt s így nemcsak látta, hanem érezte is, mi az országnak a katolicizmus még nemzeti szempontból is.

Horthy kormányzóvá levése (szinte egyhangúan) mutatja, hogy mennyire semmit se tudunk mi tenni Habsburgok nélkül. Azt itt mindig csak ők védték, s most, mikor nélkülük kellett volna a katolicizmus érdekeit és jogait védeni, már egyszerre nem akadt senki, aki sorsával törődött volna, bármilyen nagy is volt a keresztény kurzus. És, sajnos, ez nem kivétel volt, csak a régi szabály megismétlése.

Hiszen már Bocskait is királlyá tette a török, és mivel a magyar „hazafiak" és Bocskai is kálvinista volt, mégpedig minden porcikájában. Aztán Bethlen Gábort is királlyá választottuk, mégpedig őt nem is török parancsra, hanem országgyűlésileg, saját kezdeményezésünkre. És Bethlen is kálvinista volt, mégpedig milyen!

De hogy a Habsburg helyett mindig kálvinista lett a magyar király, talán még érthető abból és menthető azzal, hogy akkoriban még az ország is protestáns volt. De az már nem, hogy a híres Zrínyi Miklós, a költő; öccse Péter, a vértanú és Nádasdy, a másik vértanú, katolikus létükre is és akkor, mikor már katolikus többségű volt az ország, szintén az eleinte igen gazdag és hatalmas II. Rákóczi György, erdélyi fejedelmet szemelték ki magyar királynak; titkos összeköttetést tartottak fenn vele, már előre hízelegtek neki; Zrínyi, a költő, láttuk, még a kezét is csókolgatta ízléstelen és férfiatlan megalázkodással. Pedig hát II. Rákóczi György is kálvinista volt, mégpedig milyen! Tehát megint csak protestánst akartak még a katolikus magyarok is a Habsburgok helyett királynak. De Bocskai és Bethlen legalább tehetségesek vol-

tak, II. Rákóczi Györgynek azonban nem volt hozzá más jussa vagy érdeme, mint csak a hatalma és gazdagsága.

Aztán Thököly lett magyar király, s most már csak természetes, hogy ő se volt katolikus, sőt még csak magyar származású sem, s ezért nem is kálvinista, hanem lutheránus volt. De azért magyar királynak mégis jó volt, pedig ő is egyenesen fanatikus protestáns volt.

Utána a mostohafia, II. Rákóczi Ferenc, végre katolikus volt, de ő is csak olyan katolikus, aki a Rómával egyesült óhitűekkel szemben a Rómát gyűlölő óhitűeket támogatta s katolikus létére maga vette el a katolikusoktól a templomokat s adta protestánsoknak s maga űzte ki az országból az Egyház legértékesebb papjait, a jezsuitákat.

Azonban – csak nem azért, mert ő katolikus volt? – még így se gondolhatott rá, hogy király legyen belőle, sőt később már ott kötött ki, hogy ő is a nem katolikus orosz cárt vagy a protestáns porosz királyt akarta magyar királynak, tehát még ő se kivétel a szabály alól.

49-ben újra detronizálták a katolikus Habsburgokat s mi ismét csak a lutheránus Kossuthot tettük a magyar állam fejévé, pedig ráadásul szintén olyan katolikusgyűlölő volt, hogy mivel a felesége katolikus volt s akkor még vegyes házasok – szintén egyedül csak a Habsburgok érdeméből – csak katolikus pap előtt köthettek házasságot, ő inkább választotta s sekrestyében való esküvést a pap passzív közreműködésével, mintsem reverzálist adott volna gyermekei katolikus neveléséről.

Aztán az 1918-as detronizáció után ismét csak a kálvinista Horthy lett az államfő minden keresztény kurzus ellenére is, aztán Horthy elhurcolása után Tildy Zoltán, tehát egyenesen református lelkész (!) lett magyar köztársasági elnök (Horthy is református lelkész ivadéka volt), azután a lutheránus apától és zsidó anyától származó Szakasits Árpád, végül a tényleges államfő és parancsoló Matthias Rákosi, már egyenesen és teljesen de genere Israel [zsidó származású]. Aztán Gerő Ernő, szintén Izrael nemzetségéből. Aztán a szintén kálvinista Dobi István volt a magyar állam feje.

Mi tehát ugyancsak megmutattuk, mit tudunk és milyen katolikusok vagyunk – Habsburgok nélkül! És mégis mindenáron elűzni akartuk őket! Nemcsak zsidóink és kálvinistáink meg lutheránusaink akarták elűzni őket (mert nekik legalább volt rá okuk, mert mint láthatjuk, a maguk számára készítették a helyet), hanem mi, magyar katolikusok, sőt sokszor még magyar katolikus papok is. Ez már csakugyan elmegyógyintézeti színvonal, feltéve természetesen, hogy csakugyan katolikusok vagyunk.

Hogy aztán ez a Habsburgtalanított Magyarország gyakorlati szempontból is csak mennyit ért, mutatja, hogy *egyetlenegy külföldi kölcsönét se fizette vissza,* de viszont az adókon kívül kétszer hajtott végre vagyonelkobzást.

35 éve voltunk csak függetlenek és mentesek a Habsburgok gyarmati elnyomásától s ez idő alatt kétszer ment tönkre teljesen a pénzünk is. S hogy ez nem véletlen, mutatja, hogy Rákóczi Ferenc rövid 8 éves uralma alatt is volt devalváció. A Habsburgok 400 éve alatt ezt csak egyszer értük meg (a napóleoni háborúk miatt), de ez se volt akkora méretű, mint Rákóczi értéktelen rézpénzének devalvációja. Mikor az utolsó Habsburgot, IV. Károlyt, 1918-ban elkergettük, pénzünk a négyéves háború ellenére is még csak fele értékére csökkent.

Horthyról azt hallottam, hogy erősen ivott, mint minden tengerész, de értesülésemet nem tartom annyira megbízhatónak, hogy ezen az alapon ezt, mint történetíró, határozottan állítani merészelném. Bezzeg merészeltek és merészelik a Habsburgok gyűlölői azt állítani, hogy IV. Károly alkoholista, s még inkább, hogy Mária Terézia ledér volt. Pedig Horthy Miklós százszorta jobban volt alkoholista, mint IV. Károly iszákos, vagy mint Mária Terézia ledér.

Azt is hallottam komoly forrásból Kenderes környékéről, Horthy nyári tartózkodása és birtoka környékéről, hogy Horthy nemi élete is erkölcstelen volt s meg is mondták a hadsegéd nevét (Magasházy), aki – mellékbejáraton át – beereszti hozzá a nőket, s mikor ellenvetésül felhoztam, hogy hiszen köztudomású, hogy feleségével példás családi életet él, azt a választ kaptam, hogy a feleségének igen sokat kell tűrni mellette. Azonban – bár ezt valószínűbbnek

tartom, mint az alkoholistaságot – még ezt sem merem bizonyosan állítani. Fiai éjszakai dorbézolásai azonban bizonyosak. Még a sofőrük is megbotránkozott életmódjukon.

Jellemző azonban, hogy míg a tiszta életű IV. Károlyt mindenki Gombaszögi Fridával pletykázta, Horthy erkölcstelenségéről sose hallottam senkitől. De annál többet példás családi életéről. Horthy most említett hadsegéde a börtönben később Horthyról hol mint gazemberről beszélt rabtársának, hol dicsérte.

Horthy önző családi politikája szintén nagyon ellenszenves, kivált fiának helyettes kormányzóvá választása, s különösen az az álnok, képmutató, hazug mód, mellyel ezt az apa megvalósította s melyről már szó volt. Ugyanehhez az álnoksághoz tartozik az is, hogy látogatóinak majdnem mindig azt hangsúlyozta, hogy milyen nem szívesen lakik ő a királyi várban s milyen megváltás lesz részére, ha felelősségteljes állását elhagyhatja. Sőt, ha papokkal beszélt, akkor királyhűségét és Habsburg-pártiságát is mindig hangsúlyozta s „urának és királyának" akarta minél előbb átadni a hatalmat.

Amiatt is panaszkodott – papoknak is –, hogy a főpapi és a főnemesi gőg őt mennyire nem becsüli és értékeli eléggé, csak azért, mert köznemesi családból jött (Festetich Tasziló Keszthelyen eleinte csakugyan a mellékbejáraton át bocsátotta be palotájába, mert a főkapun csak „királyi vérből" származó vendégei szoktak behajtatni). De hát így tettek – szólt a szerény érv – Mátyás királlyal s az első kormányzóval, Hunyadi Jánossal is a főpapok és a főurak.

Még azt is sérelemnek tekintette, hogy a főkegyúri jogot nem gyakorolhatta, mert hiszen Hunyadi János is gyakorolta, mint kormányzó. Pedig hát ez még a királynak se járt s még részéről is az Egyház szabadságába való illetéktelen beavatkozás volt, s mint láttuk, ezt a főkegyúri jogot az Egyház kifejezetten még az apostoli királyoknak se adta meg soha, kivéve Szent Istvánt magát, hanem gyakorlását kénytelenségből tűrte. Hunyadi János pedig csak azért gyakorolhatta, mert a reformációt kevéssel megelőző időben élt s az Egyház tekintélye akkor állván a legalacsonyabban, vele szemben nem volt ereje jogait megvédeni.

Az viszont dicséretére válik Horthynak, hogy éppen nem volt Ady-szabású ember, hanem komoly és érett magyar és a hagyományok és a nemzeti szellem védője és becsülője. Meg a tekintélyé is. Igaz, hogy ez utóbbi benne nem érdem, hiszen a tekintély ő maga volt, az ő kezében volt a hatalom. A királyi tekintélyt pedig csak szóval védte, de a valóságban a királyra lövetett, noha mint tengernagy, külön esküt is tett neki. Ez esküt tehát nyíltan megsértette s ez bizony le nem törölhető szégyene.

Talán azért is emlegette annyit, hogy milyen teher neki a kormányzóság és hogy milyen szívesen átadná a helyét a királynak. Csakhogy a hűséget nem szóval kell gyakorolni, hanem tettekkel. Hogy ellene volt a felforgatásnak és az Ady-féle elemeknek, az se olyan nagy érdeme, ha meggondoljuk, hogy hiszen hatalmát az ellenforradalomnak köszönte, tehát már csak hivatalból is képviselnie kellett az ellenforradalom eszméit.

Horthy családja nem ősi nemesi család. Egy nagybányai kálvinista lelkésztől származik, s eredetét alig pár száz évre tudja visszavinni. Családja vagyona, mint említettem, katolikus anyjától származik. Neki 600 holdja volt, feleségének 700 és az öccsének is volt külön 700. Eleinte mint kormányzót, féktelenül gyűlölte a zsidóság és a tőle a hatalomból kiszorított forradalmi elemek, Ady volt barátai. Később azonban egész népszerű lett. Róla nem terjengtek olyan pletykák, mint a Habsburgokról, mint Ferenc Józsefről Schratt Katalinnal kapcsolatban, noha – láttuk – több ok lett volna rá. Csak dicsérni hallottam még katolikus részről is, kivált tapasztalatlan fiatalemberektől. Pedig a Habsburgok bűneiről szóló pletykákat éppen ezek a fiatalemberek hitték el a legjobban.

Annál jobban meglepett aztán az a feltűnő dolog, hogy mikor végül Horthy is akarni mert és ezért Hitler büntetésül egyszerűen elhurcoltatta az országból, nemcsak hogy egyetlen kard vagy akár csak kar nem emelkedett fel mellette, hanem még szó se. Még kedves és rá annyira büszke kálvinistái részéről sem. Annyira feltűnőnek találtam ezt a dolgot, hogy egyenesen megrendített s mindenkinek emlegettem. Egy nagy kálvinista egyszerűen és hidegen azt mondta rá:

„Hja, ő is lövetett a koronás királyra s most csak azzal bűnhődik, amivel vétkezett!" Ez a válasz még jobban meglepett, mert akkor, mikor lövetett, igazán senki se gondolhatta, hogy kálvinisták is vannak, akik ezt elítélik. Akkor természetesen ez a kálvinista se ítélte el, sőt ő izgatott a király ellen a legjobban.

A királyra lövetés bűne ellen avval védte magát Horthy (sokszor előhozta, látszik, mennyire bántotta a dolog és mennyire szükségesnek tartotta a mentegetőzést), hogy akarata ellenére, a nemzet léte vagy nem léte miatt kellett így cselekednie, mert ha a király hazatérését nem akadályozzuk meg mi, akkor megszálltak volna bennünket az utódállamok.

Nem egészen bizonyos, hogy sikerült volna nekik – feleljük. De ha sikerült is volna (mert valószínű), akkor se érhetett volna bennünket nagyobb baj, mert hiszen a trianoninál kisebb már úgyse lehetett volna Magyarország. Ha megszálltak volna bennünket, az országot akkor is csak ki kellett volna újra üríteniük, de legalább hősi ellenállásunk és nemzeti önérzetünk imponált volna a külföldnek s annak az antantnak is, mely felosztott bennünket. S mivel, mint láttuk, már úgyis furdalta érte a lelkiismeret s közvetve el is ismerte, hogy rosszul és igazságtalanul járt el velünk, ezzel csak még jobban növekedett volna iránt unk a rokonszenv, s legalább elmondhattuk volna, hogy Magyarországot kardcsapás nélkül felosztani azért mégsem lehetett.

Így azonban ezt nem mondhatjuk el magunkról és ez bizony örökre nagy nemzeti szégyenünk marad. De az is, hogy a *koronás* magyar királyt úgy lehetett száműzetésbe hurcolni idegen hatalmaknak, hogy egy magyar se mozdult érte. Pedig nemcsak a király esküszik hűséget a nemzetnek koronázásakor, hanem a nemzet is a királynak s nemcsak a király köteles megtartani esküjét, hanem a nemzet is. S hova lett most annak a büszke nemzetnek az esküje, mely oly sokszor és oly fölénnyel hányta szemére királyának a koronázási esküt? Horthy Miklóst, a katonát, pedig éppen azért ültette kormányzói székébe a magyar nép, mert *katonai* tetteket várt tőle, az ország visszaszerzését, a rablók megbüntetését. S mikor lett volna ennek megkísérlésére jobb alkalom, ha a király hazajövetelekor sem?

Egy hős, egy igazi katona nem fogja rá mindjárt a helyzetre, hogy megoldhatatlan, a vereség biztos s ezért kezdeményezni nem is érdemes semmit, hanem még a lehetetlent is megkísérli, hisz éppen azért hős. Éppen ez az ismertetőjelük a nagy embereknek. De ha Horthy Miklós éppen ennek ellenkezőjét tartotta mégis kötelességének nemzete iránt, akkor hogy esküjét mégis megtartsa, s a rosszmájúságra egyébként is mindig hajlamos embereknek bebizonyítsa, hogy csakugyan a haza kedvéért lövet, nem pedig kormányzósága megtartásáért, s azért, hogy a királyi palotából ne kelljen kiköltöznie, akkor vélt hazafias kötelessége teljesítése után lemondott volna a kormányzóságról, vagy pedig ezt már előzőleg megtette volna, s az esküszegést jelentő kellemetlen hazafias kötelességet, a királyra lövetést, átengedte volna egy olyan embernek, aki nem volt annak a királynak tengernagya és külön esküvel lekötelezett szolgája. Ez lett volna a nemes és minden bírálatot kibíró eljárás Horthy Miklóstól!

Milyen uszítás folyt itt évszázadokon át a Habsburgok ellen! S be kell vallanunk, hogy sikerrel, mert tényleg volt is nagyon széles körökre kiterjedő Habsburg-gyűlölet. De láttuk azt is, hogy mindennek ellenére mégis milyen önzetlen és önfeláldozó híveik voltak ugyanezeknek a Habsburgoknak még nálunk is! Nem egy hősi példát említettünk már erre. Láttuk, hogy Rákóczi alatt is a magyar *köznemesek* százai – mégpedig kálvinista köznemesek is! – zárkóztak be a környékbeli várakba s még akkor se akartak Rákóczihoz csatlakozni, mikor már a kurucok a várat körülzárták. Zichy Pál 1619-ben Veszprémben még akkor se állt Bethlen pártjára s nem volt hajlandó „ura hívsége" ellen véteni, mikor már az áruló őrség letérdepeltette, hogy fejét veszi, de végül „csak" megkötözte és fogolyként átadta Bethlennek.

Így tett Koháry István is Fülek várában, s még fogságában rongyokban és kenyéren és vízen is dacolt s a török csinálta magyar király kedvéért nem szakadt el törvényes királyától. Láttuk, milyen hűséggel megőrizték Rudolf trónörökös halálának titkát még a Habsburgok bukása után is még legalacsonyabb alkalmazottaik is; még Bratfisch, a részeges fiákeres is.

Mi idősebbek pedig még arra is emlékszünk, hogy 1918-ban a Habsburgok bukása után mily sűrűn lehetett olvasni az újságban, hogy Bécsben az udvar ez az alkalmazottja is öngyilkos lett, meg az is, mert a dinasztia nélkül már az élet se ért számukra semmit. Kálvinista külügyminiszteri tanácsost is ismerek, aki egész fiatal fejjel nyugdíjba ment ekkor, mert nem volt kedve a köztársaságban is tovább szolgálni.

Meglepő volt tehát, hogy az annyira népszerűnek tartott Horthy elhurcolását viszont olyan közönyösen és minden megrendülés vagy felháborodás nélkül vette tudomásul a magyar közvélemény, még kálvinista részében is, és sehol egy résztvevő szót nem hallottam miatta kiejteni. Kard – sajnos – IV. Károlyt se védte, de részvét, belső sajnálat és szó igen. De Horthyt az se, még kálvinisták részéről se.

Az is bűne Horthynak, hogy az országnak Hitlertől adott meggyarapítását, a felvidéki magyar sávot, fél Erdélyt és Bácskát (ez utóbbit a szerbekkel csak nemrég kötött meg nem támadási szerződés becstelen megszegésével) elfogadta. Minden beavatott tudta már ugyanis akkor, hogy Hitler nem győzhet, tehát ez az országnyereség így nem lehet végleges. De viszont az ellenfél győzelmekor újabb tehertétel lesz részünkre, s még jobban elodázza a trianoni igazságtalanság jóvátételét.

Horthy azonban többre becsülte a mai verebet, mint a holnapi túzokot és szívesen fogadta a „országgyarapító kormányzó" hízelgő nevét. Most, sajnos, el kell fogadnia az „országveszejtő kormányzó" kevésbé hízelgő, de most már *végleges* nevét. Ha ugyanis akkor az ő érdeme volt a gyarapodás, akkor most bizonyára az ő bűne az elvesztés is és a bolsevizmusba való jutás is, mert, hiszen ő „kormányozta" az országot. Ha pedig nem ő kormányozta annak ellenére se, hogy ő volt a kormányzó, hanem mások, idegenek, ez is az ő szégyene, mert ezt nem lett volna szabad engednie, hisz elméletben s jog szerint ő volt a kormányzó. Neki volt kötelessége gondoskodnia arról, hogy az elmélet valóság legyen.

Bűne aztán – s ez aztán már nemcsak mint államférfinak, hanem mint embernek is –, hogy a siófoki és egyéb gyilkosságokat, közvetlen az első proletárdiktatúra után, eltűrte. Mert igaz, hogy sok volt akkor a nemzet elleni bűnös, és ezek büntetést, köztük sokan halált is érdemeltek, de ezt a büntetést hatósági közegeknek és alaposabb megfontolás és vizsgálat után kellett volna végrehajtani, nem pedig azonnal, tömegesen és felelőtlen elemek által. Én magam is láttam az 1920-as években a Kaposvár-Kanizsai országút mentén az erdőszélen a katonai autókon éjszaka odahurcolt és hevenyében eltemetett s a földből részben kilátszó zsidók hullarészeit és ruhadarabjait.

Még borzalmasabb volt uralma végén, Újvidéken a szerbek *ezerszámra* való legyilkolása Hitler-módra, válogatás nélkül, asszonyoké, gyermekeké is csak azért, mert nap nap után rálőttek katonáinkra s nem lehetett kinyomozni a tetteseket. Így nem szolgáltathat igazságot kultúrember, annál kevésbé egy keresztény, s bár mindezt nem közvetlenül a kormányzó csinálta, de ő volt a hadura és legfőbb parancsolója annak a hadseregnek, amely csinálta. És még mi hóhérozzuk Haynaut?! Haynau ilyet nem csinált.

Különösen visszatetsző Horthy jellemében, hogy bár képmutatóan azt hangoztatta, hogy csak kényszerből lövetett a hazatért királyra; hogy törhetetlen híve volt neki és ő lenne a legboldogabb, ha átadhatná neki a trónt, mégis szemtanuktól hallottam, tehát mint kétségtelen történelmi tényt állapítom meg, hogy mikor Budaörsnél az ütközet folyt, olyan gyűlölettel telt beszéddel lovalta a királyunk elleni harcra összetoborzott Habsburg-gyűlölő egyetemi és műegyetemi hallgatókat, hogy viselkedése a legkétségtelenebb cáfolata volt annak az állításának, hogy szíve ellen cselekedett ekkor a *haza* javára. Ezeknek az egyetemi hallgatóknak ugyanis nem azt mondta, hogy vérző szívvel fordul királya ellen, mert ő is híve, hanem azzal az aljas hazugsággal lázította koronás királyunk ellen ezeket az éretlen ifjakat, hogy a „a királyotok (így!) csehekkel jön ellenünk".

Ez a rágalom akkor el is volt terjedve, s természetesen mindenki el is hitte. Azt nem állítom, hogy éppen Horthy Miklós volt az, aki ezt a rágalmat kitalálta, de azt igen, hogy az

egyetemi hallgatókhoz a csata előtt intézett beszédében ezt ő is mint igazságot és vérlázító dolgot hangoztatta, hogy nagyobb hévvel menjenek a harcba. Ilyen eszközöket is felhasznált tehát Horthy s ezzel bebizonyította azt is, hogy a maga céljai lebegnek előtte, nem pedig a haza üdve. Úgyszintén azt is, hogy álnok volt, valahányszor azt emlegette, hogy alig várja, hogy a hatalmat átadhassa törvényes királyának.

Hitlerizmus

Mint az újvidéki tömeggyilkosságok mutatják, Horthy uralma vége felé már nálunk is terjedni kezdtek a nemzetiszocialista, vagy mint nálunk hívták: a nyilas erkölcsök. Ez a nemzetiszocializmus vagy horogkeresztesség, illetve az a diktatúra, amit jelentett, nagyon tanulságos. Először is bizonyítja a francia forradalom és megszállottainak (köztük a mi Petőfinknek is) a naivságát.

Ők a *zsarnokok* ellen dühöngtek és a szabadság volt részükre a legnagyobb földi kincs. Azt hitték, hogy ha megvalósítják a népképviseletet, a parlamentarizmust és a népnek felelős kormányt, mely mint a nevük is mutatja (miniszter), a nép szolgáiból áll, akkor egyszerre mennyország lesz a földön. Hiszen – gondolták – ha a nép maga dönti el a sorsát, akkor csak nem dönti el helytelenül és nem kormányozza magát érdekei ellenére?

S lám, csak 100 év kellett s már ez lett a milliókat meghódító és magával ragadó jelszó: *Csak parlamentarizmus ne, csak a népnek felelős kormány ne, csak egyéni szabadság ne, mert minden rossznak és bajnak ez az oka!* Hazugság és csalás az egész parlamentarizmus.

Először úgy csapták be vele a népet, hogy nyíltan kellett szavaznia s így ő döntött, de mégse ő döntött, mert nem mert másképp szavazni, mint ahogyan urai előírták. Aztán – e tanulságok hatása alatt – megállapították, hogy az általános szavazati jog csak akkor jelent valamit, ha *titkosan* gyakorolható és ezért így gyakorlandó. (E megállapítás felismeréséhez s még inkább kivívásához azonban egy fél századra volt szükség. Petőfinek például ez még eszébe se jutott.)

Mikor aztán ez is meglett, egy újabb fél évszázad múlva meg kellett állapítani azt is, hogy a választójog titkosan se ér semmit, mert a tömeget ügyes és életrevaló szélhámosok úgy irányítják, ahogy akarják, és arra szavaztatják le, amire nekik tetszik. Csak jó szónokok kellenek, tetszetős, hangzatos jelszavak s nincs az a bolondság, mely a tömegek *önkéntes és titkos* szavazataival többséget ne kapna.

Hitler nemzetiszocializmusa 97 meg 99, sőt 99,05%-os többségeket kapott valóban *titkos* szavazással. Részint, mert a tömegeket meg tudta nyerni, s el tudta hitetni velük, hogy valóban ő fogja őket megváltani; részint, mert olyan fenyegető tömeghangulatot teremtett, hogy azok, akik önállóan gondolkoztak, egyszerűen nem mertek ellenzék lenni *még titkosan se*.

A fasizmus és a nemzetiszocializmus is forradalom volt ugyanis – annak is nevezte magát és büszke is volt forradalom voltára – és így ellenzéket éppúgy nem tűrt, mint más forradalom sem.

A más véleményen levés az ellenforradalmárság, a hazaárulás és a népárulás borzalmas bűnével volt egyenlő, amely ellen olyan hangon lázított, bömbölt és dörgött az újság, népgyűlés, rádió, hogy még a gondolatától is iszonyodott mindenki. Azok részére pedig, akik durvább idegzetűek voltak, ott volt a Gestapo, a titkosrendőrség, az egész rendszer legfontosabb intézménye minden kegyetlenségével s borzalmával, internálásával és munkatáboraival.

Érdekes, hogy mind a nép leszavaztatását, mind a parlamentet a fasizmus is megtartotta. Nem hiába okos és helyes intézmény ez lényegében. Azt mondták, hogy idejét múlt intézmény a parlamentarizmus, de azért – bámulatos következetlenséggel – ők is megtartották. Csak gondoskodtak róla, hogy nekik szolgáljon s az akarata felől megkérdezett nép csakugyan azt akarja, amit ők. Ez, mint láttuk, tökéletesen sikerült is.

Arról ugyanis nem tudott lemondani a hiúságuk, hogy bebizonyítsák, hogy ők sem zsarnokok, hanem a nép akaratának végrehajtói. Így aztán az eredmény az lett, hogy azok, akiknek erkölcsi alapot az adott, hogy leleplezzék a parlamentarizmus valóban meglevő hibáit, szintén ugyanezzel a parlamentarizmussal éltek, csak a hibáit *megsokszorozták*. Először még jobban meghamisították a népakaratot, mint amennyire a régi rothadt és tőlük annyira korholt rendszer tette s másodszor ezt a tisztán az ő engedelmes szolgájukká tett parlamentet is csak sátoros ünnepeken hívták össze, akkor se tényleges törvényhozóként, hanem csak mindannak

alázatos s természetesen mindig egyhangú szentesítésére, amit ők az év folyamán elhatároztak és már megvalósítottak. Tetézte még bűnüket az a mondhatatlan képmutatás, mellyel a népszavazásokat lebonyolították, mintha csakugyan tisztelnék a népakaratot, s mintha csakugyan a nép döntene, nem pedig ők, akik a nyakára telepedtek.

Lényeges, sőt leglényegesebb tulajdonsága minden fasiszta rendszernek a *diktátor*. E nélkül a dolog el se képzelhető, mert hiszen mindenütt egy ember csinálta, vagy legalább egy ember nevében csinálták, akár Duce, akár Führer, akár Caudillo, akár Atatürk volt a címe, s akár Mussolininek, akár Hitlernek, akár Francónak, akár Kemálnak nevezték. Azért rendkívül tanulságos mindez és azért bizonyítja oly feltűnően a régi forradalmárok és köztük a mi Petőfink naivságát, mert kétségtelen, hogy ezek a diktátorok ma 100 évvel Petőfi és 150 évvel a francia forradalom után, többnyire a nép akaratából, vagy legalábbis a nép igen tekintélyes részének akaratából lettek vezérekké. A népakarat meghamisítására vagy mesterséges irányítására többnyire nem uralomra jutásukhoz, hanem uralmuk további fenntartásához volt szükség. Sőt kétségtelen az is, hogy legalábbis Mussolini, sőt Hitler is vagy 70%-os vagy még nagyobb többséget mesterséges irányítás nélkül, tehát a nép igazi akaratából is kapott volna. Tehát a nép maga önként mondott le szabadságáról és emelt maga fölé diktátort.

Ezt bizonyára nem tette volna, ha a parlamentarizmust annyira jónak és magára üdvösnek találta volna. Pedig 100 évvel ezelőtt Petőfi még mit várt ettől a parlamentarizmustól s milyen sátánoknak tartotta s milyen gyűlölettel gyűlölte azokat, akik a népképviseletnek nem voltak olyan lelkes hívei, mint ő! Pedig mennyivel műveltebb, mennyivel öntudatosabb a mi korunkban a nép, mint volt még az a nép, mely Petőfi korában élt, s lám, most eszébe se jut, hogy diktátort tűrni maga felett ellenkezik emberi méltóságával. Sőt ez a mai nép nemcsak tűri, hanem egyenesen imádja diktátorait.

De hát akkor miért volt olyan borzalmas bűn a nép ellen és olyan tűrhetetlen rákfene a nép testén a régi abszolút monarchia? Hisz a régi korlátlan uralkodók és a ma diktátorai közt csak az a különbség, hogy az legalább becsületes volt, mert nem hazudott, hanem megmondta, hogy az ő kezében van a hatalom, nem a népében, ez a mai irányzat pedig az adózók keserves filléreiből kikerülő százmilliós költségek árán rendez népszavazásokat, tart fenn külön propaganda-minisztériumot, sajtót, rádiót s minden képzelhető hírverő eszközt, mely – nagyrészt sikerrel – elhiteti a néppel, hogy ami történik, azt a nép akarja.

Igaz, az is különbség, hogy a ma diktátorai legalább tehetségesek, míg az „Isten kegyelméből" való zsarnokok nem voltak mindig azok, ámde mi hasznuk volt az olaszoknak Mussolini, a németeknek Hitler, az oroszoknak s nekünk Sztálin tehetségéből? Hiszen ez a tehetség tette tönkre Olaszországot és Németországot, hozott szolgaságot és mérhetetlen szenvedést az orosz népre és ránk, s az ő nagy tehetségük miatt laktunk hónapokon át földalatti odúkban, potyogtak ránk a bombák, pusztultak el műemlékeink és minden értékünk és láttunk – a huszadik század közepén – temetetlen holttesteket és ettük az utcán kimúlt lovak tetemeit. A trónt örökléssel szerző „zsarnokok" tehetségtelensége legalább ilyesmiktől megkímélt bennünket.

Aztán meg azok a régi és Isten kegyelméből való állítólagos zsarnokok se voltak mindig tehetségtelenek, hiszen Szent István, Szent Lajos, Nagy Lajos, Katalin cárnő, Nagy Péter, Nagy Frigyes, Nagy Károly stb. is közülük kerültek ki, s aki maga nem volt nagy tehetség, annak sokszor volt tehetséges minisztere, egy Richelieu-je, Mazarinja, Metternichje.

Petőfi korában az Egyház megbocsáthatatlan bűnének tartották, hogy nem állt szívvel-lélekkel a forradalmi eszmék, vagy legalább a népképviselet eszméje mellé. Most, száz év múltával, talán már nem csodálkozunk úgy rajta s nem tartjuk ezt olyan nagy bűnének. De akkor se ártott volna tudni, hogy az Egyház még akkor is okosabb nálunk, mikor azt hisszük, hogy mi észben túlszárnyaljuk.

A korlátlan uralkodói hatalom nem jó dolog, de a diktátorságnál feltétlenül jobb. Részint, mert hatalma közel se volt olyan korlátlan, mint a ma diktátoráé; részint mert nem nyu-

godott hamis és hazug alapon, mint ennek hatalma; részint mert sokkal olcsóbb volt, mint a mai diktatúrák, részint – és főképpen – mert a diktátor halála után mindig megszűnik a rendszer is – legtöbbször éveken át tartó zavarok, válságok, felfordulások kíséretében –, míg a monarchiában az örökösödés ennek elejét veszi.

A *második* jellegzetes tulajdonsága a fasizmusnak *az állami totalitarizmus*. Az, hogy majdnem mindent az állam intéz, beleavatkozik legegyénibb ügyeinkbe is, mindent az állam szab meg, mindent az állam szabályoz, az egyéni szabadságot a legszűkebb korlátok közé szorítja. A fasizmusban nem az állam van miértünk, hanem mi vagyunk őérte. Ez a homlokegyenest ellentéte mindannak, amit a francia forradalom és Petőfiék szabadságnak hívtak és amelyért oly nagyon lelkesedtek.

A szabadság megszüntetése is helytelen, mert az emberi boldogsághoz bizonyos fokú szabadságra is szükség van. Az is egészen kétségtelen, hogy nem mi vagyunk az államért, hanem az állam van azért, hogy az egyének életét könnyebbé és kellemesebbé tegye. A képzelhető legtürelmetlenebb rabszolgaság, ha az egyén minden képzelhető megnyilvánulásában csak az állam szolgája.

De viszont a korlátlan szabadság se lehet feltétlen ideálunk, mert ha gyilkosságra, lopásra vagy akár csak éjszakai csendháborításra, közszeméremsértésre, autóval való tetszés szerinti száguldásra, anarchista felforgatásra is mindenkinek szabad kezet adunk, akkor a magunk boldogságát és kényelmét is lehetetlenné tesszük. Ilyenfajta elvet valósított meg a liberalizmus – azért lehetett benne tetszés szerint kizsákmányolni a munkásságot – s ennek a visszahatására keletkezett az egyén életébe túlságosan is beleavatkozó fasizmus. Mind a két véglet helytelen, s most, a történelem tanulságai után, talán még Petőfiék is belátnák, ha élnének, hogy mégse volt olyan gonosz és maradi az Egyház, mikor nem volt hajlandó az ő féktelen szabadságeszméik feltétlen szolgálatába szegődni s hogy nem látott megvalósításukban földi mennyországot.

A *harmadik* sajátsága a fasizmusnak *a sovinizmus*, a túlzott nacionalizmus, a már egyenesen bálvánnyá lett hazafiság, sőt a nacionalizmus helyébe már a fajiság helyezése, mint gyakorlati istenségé. E tekintetben tehát a fasizmus nem ellenkező irányban halad a XIX. század első fele forradalmaival, nem a velük szemben való visszahatást képviseli, hanem éppen ellenkezőleg: már nem a hazát, a nemzetet imádja, hanem a nemzetet a vér, a faj fogalmára szűkíti s így zsidót már nem tart magyarnak vagy németnek, még a megmagyarosodott németet vagy szlávot is kizárja a magyarság fogalmából, de viszont az így megmaradó magyart vagy németet aztán annál jobban bálványozza, az egyént pedig teljesen a faj szolgálatába állítja.

Teljesen pogány, teljesen kereszténytelen elv és életfelfogás ez, s káros voltát már a XIX. század szabadságharcaiban is láttuk, hiszen valóságos gyűlöletáradattal töltötte el egész Európát s véget nem érő belső és külső háborúkat eredményezett. Most minden eddigi háborúnál borzalmasabbat, a második világháborút, milliók életének és vagyonának pusztulását és az életben maradottak mérhetetlen szenvedését, a két főbűnösnek, a Német Birodalomnak és Olaszországnak pedig az összeomlását eredményezte. Ha akkor még nem látta mindenki, miért nem azonosította magát az Egyház ezzel a nacionalizmussal, most mikor már minden konklúziója levonódott és már százéves múltja van, láthatja. Kár volt tehát ebben is okosabbaknak és „hazafiasabbaknak" tartani magunkat, mint az Egyház, hanem jobb lett volna ebben is elfogadnunk vezetését.

A *negyedik* sajátság a nemzetiszocializmusban a legtúlzóbb machiavellizmus, *„a cél szentesíti az eszközt" elvének legtúlzóbb érvényesítése*. A cél a nemzeti nagyság és a faj uralma, az eszköz bármi, ha valóban előmozdítja az imádott faj uralmát. Csak akkor tilos a bűnös eszköz, ha nem vezet eredményre, azaz ha valaki bután vagy akárcsak szerencsétlenül alkalmazza. Támadó, sőt hadüzenet nélküli háború, gyűlöletszítás, tömeggyilkosság, kollektív büntetés, hogy megrémüljenek az ellenségek; törvénytelen születések propagálása, csak hogy

ennyivel is hatalmasabb és erősebb legyen a faj; sterilizáció, hogy az imádott fajt megszabadítsuk a selejtes elemektől; gyógyíthatatlan vagy elembetegek halálba küldése, hogy ne legyenek tehertétel a társadalomra; a történelemnek a faj javára való meghamisítása s ilyen értelemben való tanítása és közismeretté tétele; mesterségesen kitalált rágalmak az ellenfél hitele lejáratására, így tönkretevésére, titkos aknamunka, az ellenséges országban elégedetlenség, lázadások szítása, hidak felrobbantása stb., mind benne vannak a rendszer fegyvertárában s bőségesen alkalmazásra is kerültek.

Ötödik sajátsága a rendszernek a legtúlzóbb és legkegyetlenebb *antiszemitizmus*. Ez részint a faji alapon állás következménye, mert amint istenné lett a zászlóra tűzött faj, úgy lett sátánná a vele ellenséges faj; részint pedig arra jó, hogy feledtesse a tömegekkel a kereszténytelenséget, sőt az együgyűek számára egyenesen keresztény jelleget mutasson (mennyi ily együgyű volt!), részint végül, hogy legyen kit kifosztani és a koncból a tömegeknek is vetni s így érdekből is a rendszerhez fűzni.

A hitújítás idejében még csak az Egyház volt a kifosztandó alany. Akkor az ő vagyonával lehetett az akkor még a közéletben egyedül irányadó fejedelmeket és főurakat a forradalmi rendszer hívévé tenni. A francia forradalom és a XIX. század forradalmai idején a fejedelmek és a főurak voltak a tömeg dühének odadobott áldozatok, de nem totálisan, hanem a fejedelmek többnyire csak idegen nemzetiségű alattvalóikat, a főnemesek csak a robot és más szolgálmányok eltörlését illetően.

Aztán a XIX. század második felében a szociáldemokrácia és a marxizmus már a vagyonosokat illetően a teljes megsemmisítést hirdette, s már nemcsak a földbirtokosokat és a kisbirtokosokat se kímélte, hanem a kifosztandók közé sorolt mindenkit, akitől csak lehet valamit elvenni, mert van valamije, s emiatt nem függ teljesen azoktól, akik az állami hatalom birtokosai lettek.

A fasizmus mindezek ellenhatásaként keletkezett, de mivel az is forradalom volt és forradalom nem lehet el a tömegeknek való hízelgés és anyagi javak ígérete nélkül, amennyiben nem állította szolgálatába, ő is ellene volt a nagybirtoknak és a nagytőkének, a zsidó vagyont pedig teljesen a tömeg prédájává tett.

A nemzetiszocializmus hatodik jellegzetessége az államvezetésben és a gazdasági életben való lelkiismeretlenség és bizonyos kalandor, szélhámos jelleg. Hirdetői a kapitalista államrendszer válsága tetőpontján, a munkanélküliség teljében léptek a porondra s a munkanélküliség megszüntetését, tehát a gazdasági válság megoldását ígérték, mégpedig olyan magabiztos hangon és olyan fölénnyel, hogy a tömegek, melyek részére a gazdasági helyzet már-már tarthatatlanná kezdett válni, hittek nekik. Ők ugyanis legalább ígértek, míg a régi rendszer hívei nemcsak segíteni nem tudtak a bajokon, hanem még csak ígérni sem tudtak komolyan.

Ők aztán valóban segítettek a bajokon, de úgy, ahogyan a régi emberek is tudtak volna segíteni, de nem mertek. Nem azért nem mertek, mert nem volt bennük vállalkozó szellem vagy dicséretes bátorság, hanem azért, mert lelkiismeretük és kötelességérzetük tartotta őket vissza tőle. Ők azért nem tudtak segíteni a bajon, mert nem akarták a tömegeket becsapni, és mert tisztában voltak vele, hogy a segítés csak ideiglenes: a rövid farsangnak a böjtje százszorta keservesebb lesz, mint amennyit a farsang örömei – ha ugyan azoknak nevezhetők – értek, tehát mert jól tudták, hogy az orvosság még nagyobb baj, mint a betegség. A fasiszták ezzel nem törődtek. Ők mégis beadták a veszélyes orvosságot a beteg társadalomnak.

Az orvosság az aranyalapról való letérés és az infláció, tehát a lelkiismeretlen fedezet nélküli bankónyomás, a pénzhamisítás volt. Az így szerzett pénzen óriási közmunkákat indítottak, de elsősorban hadsereget szerveztek és szereltek fel, hogy ezzel nemzeti dicsőséget szerezzenek. (Ezért végződött a művük katasztrófában s ezért kellett is előbb-utóbb abban végződnie.) Nemzeti dicsőségre, szemkápráztató diadalokra azért volt szükség, hogy a diktátorok népszerűsége folytatódjék és a tömegek csalódásukért és életszínvonaluk csökkenéséért kárpótlást kapjanak, vagyis hogy legyen, ami feledteti velük bajaikat.

A bátor ígérők azért mertek fedezet nélkül pénzt csinálni, azaz áttérni az inflációra, mert azzal érveltek, hogy a pénz igazi alapja nem az arany, hanem a munka. Az infláció csak akkor válik károssá, ha túlzásba viszik, vagyis ha korlátlanul folyik. Ha gondoskodunk róla, hogy a forgalomban levő pénz túl sok ne legyen, ha időnként, belső kölcsönökkel, a pénz egy részét az állam visszaveszi; ha nem ad nagy fizetéseket, tehát ha a pénz megszerzését nehézzé teszi, ha maximálja az árakat és rögzíti minden téren, akkor az inflációval orvosolni tudja a munkanélküliséget és a vele járó gazdasági bajokat, tehát hasznát veszi, viszont minden hátrányát elkerüli. Különösen a fegyelmezett, szervezni rendkívül jól tudó és öntudatos népű Németországban ez mind sikerült is. A mindenre jónak gondolt orvosságnak azonban így is igen sok hátránya lett.

A pénz értékét Németországban nagyjából fenn tudták ugyan tartani, de túlságosan is meglátszott, hogy pénzük megőrzött értéke nem reális és természetes, hanem csak hatalmi szóval, kényszerrendszabállyal fenntartott érték. Előbb-utóbb be kellett hozni a jegyrendszert – pedig Hitler ezt eleinte olyan rémnek tartotta, hogy ha tudta volna előre, hogy erre is szükség lesz, akkor talán az egészet el se kezdte volna –, hogy legalább a megélhetésre és az életre legszükségesebbeket mindenki meg tudja kapni az értékét ugyan megtartott, de senkitől sem becsült pénzért. Később már vásárolni is csak jegy, tehát állami terror kíséretében lehetett, de az a jegy természetesen csak a legszükségesebbet biztosította, tehát még az emberek legegyszerűbb igényei kielégítését is lehetetlenné tette. Gyakorlatilag mindenki az állam rabszolgája lett, majdnem úgy, mint a kommunizmusban, pedig éppen annak ellenmérgeként hozták a rendszert.

Aztán az aranyalapról való letérés és a pénz mennyiségének tisztán csak a kormány határozatától függő nyomtatása szükségképpen magával hozza a nemzetközi világtól, a külföldtől való tökéletes elszigetelődést is. Az ilyen pénznek ugyanis csak otthon van vásárlóértéke, ott is csak azért, mert a kormány rákényszerít. Ahol tehát a kormánynak nincs hatalma (s külföldön nincs), ott a pénznek sincs értéke. Az ilyen ország a csak külföldről beszerezhető dolgokat csak áruval tudja megvásárolni, mégpedig csak olyan áruval, amit a külföld elfogad, vagyis, ami kapós. Emiatt ezek az áruk otthon nem, vagy csak alig kaphatók. A külfölddel való kulturális kapcsolatok, az utazás szinte lehetetlenné válik, mert külön állami engedély és a szükséges értékes valuta rendelkezésre bocsátása kell hozzá, melyre azonban az államnak is annyira szüksége van.

A végeredmény tehát a kultúrvilágtól való majdnem teljes elszakadás, az elszigetelődés, az életszínvonal mind nagyobb leszállása, az élet majdnem minden öröméről s az emberi szabadságról való majdnem teljes lemondás, mely előbb-utóbb annyira teljessé válik, hogy az elégedetlenség, sőt a meglevő állapot utálata mind nagyobb lesz. Ez ellen eleinte némi orvosság az állandó és féktelen propaganda, mint az állam egyik legfontosabb szerve (ennek külön minisztériuma van ezekben a fasiszta diktatúrákban).

Évek múlva azonban a propaganda is elveszti erejét, sőt csak az utálatot fokozza azokban, akiknek meggyőzése volna a célja. Ezért kénytelen azután előbb-utóbb minden fasiszta diktatúra kalandos háborúkba bonyolódni, hogy nemzeti sikerekkel kárpótolja, sőt kápráztassa el szenvedő alanyait. Azonban bármilyen tehetséggel és szerencsével vezettetnek és folynak is le ezek (Hitler valósággal a szerencse dédelgetett kedvence volt eleinte), előbb-utóbb szükségképpen be kell következnie a katasztrófának, mely annál nagyobb lesz, minél később következik be.

A *hetedik* jellegzetessége a fasizmusnak az istentelenség, illetve az *egyházellenesség*. A fasizmus nem mindig tagadja, sőt közbe-közbe még emlegeti is az Istent. Ez azonban nem csak veszélyesebbé teszi, mert megtéveszti vele az embereket, akik közül sokat csak az antiszemitizmus, tehát bizonyos fokú „kereszténység" csalt a táborába. Az egyházellenesség tekintetében nem is egyformák az egyes államok fasiszta jellegű diktatúrái. Hiszen Francóé Spanyolországban egyenesen katolikus diktatúra, nemcsak a diktátor kimondottan katolikus

életfelfogása és hitének gyakorlása miatt, hanem azért is, mert magának az uralomnak is a katolicizmus védelme a célja a Spanyolországban különösen vad istentelenségével kitűnő marxizmus ellen.

Ne feledjük, hogy Franco akkor azért jött, amikor és amiért hazájában a csőcselék vad kárörvendezése közepette templomokat gyújtottak föl, gyóntatószékeket égettek el s a papok és szerzetesek százait gyilkolták meg s kínozták halálra a marxizmus rövid pár hónapos uralma alatt. Spanyolországban már a polgárháború előtt is olyan sátáni volt nemcsak a kommunizmus, hanem még a szociáldemokrácia is, hogy a pártba való belépéskor nyilatkozatot írattak alá, melyben az új tag előre kijelenti, hogy házasságát nem fogja templomban megkötni, papot nem kíván a koporsójához és *a halálos ágyán se fog meggyónni*. És ezek az emberek Spanyolország vezetését kerítették kezükbe!

Jellemző, hogy a mi lapjaink (többek közt a Pesti Hírlap is) közölték ugyan a templomok felgyújtásáról érkező híreket, még képeket is közöltek róla, de nemcsak a Népszava, hanem még a nem szélsőséges lapok is úgy állították be a dolgot, mintha itt nem a vallás, hanem csak a bigottság és a már egészségtelenül sok pap és papi uralom elleni, lényegében helyes és egészséges küzdelemről lenne szó.

Így aztán a legtöbb lap a legnagyobb semlegességet tanúsította a dologban, egy elítélő szava nem volt ellene s a Pesti Hírlap a kép alá, mely a felgyújtott templom égését ábrázolta, azt írta, hogy *„a nép"* tapsolt neki, nem pedig a csőcselék. De mikor kevéssel előbb a debreceni nagytemplom szószékére rondított valaki, s ami minden valószínűség szerint nem is a szószéknek, annál kevésbé az imaháznak, hanem a szószéken akkor még papolni szokott Balthazár „püspök" egész az ízléstelenségbe menő filoszemitizmusának [a zsidóság iránti barátságos álláspontjának] szólt, az egész magyar sajtó, még a katolikus Nemzeti Újságot se véve ki, a felháborodás valóságos orkánját zúdította „az aljas és becstelen merényletre". Sokan még vezércikket is írtak róla, annyira fontosnak és annyira felháborítónak találták a dolgot.

Ugyanakkor a spanyolországi katolikus templomok *felgyújtása* meg se kottyant ezeknek a lapoknak, sőt egyenesen jóakaratú megértéssel szemlélték. Mikor a hitlerizmus kezdetén Németországban néhány zsinagógát is felgyújtottak, ez is nagy esemény volt s nem volt lap, mely elítélését ki ne fejezte volna a dolog miatt. Ekkor eszébe jutott a magyar sajtónak, hogy a „templom" mégiscsak „szent hely". A spanyol katolikus templomok égésekor nem jutott eszébe.

Franco tehát a vallásszabadság védelmére és a sátán megvadult hordái megfékezésére fogott fegyvert és az istengyűlölet alól, szabadította fel hazáját. Hogy aztán a parancsuralmat utána miért tartotta fenn még évtizedeken át: egyéni hatalomvágyból-e, vagy azért, mert a veszedelmes ellenség féktelen fanatizmusa és eszközeiben való nem válogatása miatt másképp nem látta az Egyház és hazája sorsát biztosítva, nehéz eldönteni. Valószínű, hogy mind a két ok szerepelt.

Olyan ellenséggel szemben, mely mindenre képes s mely eszközeiben annyira nem válogatós, nekünk is másképpen kell viselkednünk, mint az erkölcsi alapon állóval. Nekünk bűnös eszközöket ezekkel szemben se szabad ugyan felhasználnunk, mert hiszen amit bennük elítélünk, azt mi még őellenük se használhatjuk fel, ámde a kereszténység azt az elvet se tartja s nem is tarthatja, hogy a nép akarata a döntő, ha a nép vallástalan uralmat akar. Akkor tiszteletben kell tartani erre vonatkozó akaratát is. Ahogyan ugyanis az egyénnek nincs joga szembeszegülni Istennel, éppúgy nincs ehhez joga a népnek, tehát az egyének összességének se. Annak tehát, akinek az Isten hatalmat adott, akkor is kötelessége vallásos alapon állni s a rábízott népet Isten szolgálatára szorítani, ha maga a nép ezt jelenleg nem akarná. Hiszen az Isten végeredményben ezért adta a hatalmat a földön emberek kezébe s azt *helyette* s *nevében* kell gyakorolnia annak, akinek adta. A fegyvernek ennél szebb hivatása nem is lehet.

Ámde még azt se mondhatjuk, hogy ez az istentelen marxista uralom akkor, mikor Franco elbánt vele, a nép akarata volt. Csak a községi választásokon győztek ugyanis, és már

ennek hatása alatt elsöpörték a régi hatalmat, tehát tulajdonképpen még látszólagosan se törvényesen kerültek uralomra. Nem is szólva arról, hogy az erőszak, a megfélemlítés, a hazugság és a rágalom mindig annyira hozzátartozott a fegyvereikhez, hogy ilyen alapon való győzelmet erkölcsi alapon álló és fejlett jogérzékű ember sohase fogadhat el törvényesnek.

Ami pedig Franco uralomvágyát, a hatalomhoz való ragaszkodását, tehát önzését illeti, ne botránkozzék meg senki ennek a lehetőségén. Hiszen ez olyan természetes gyarlóság és teljes hiánya a tökéletesség olyan fokát jelenti, ami még papok és szerzetesek között is csak tíz közül egy esetben található meg. Furcsa, sőt egyenesen tűrhetetlen rosszakarat jele lenne tehát részünkről, ha attól, aki mint politikus és közéleti szereplő, a jót képviseli és Isten emberének vallja magát, ezt a ritka tökéletességet egyenesen mint elengedhetetlent követeljük meg, s azt hisszük, hogy ha nem találjuk meg benne teljes fokban, akkor már jogunk van követ is vetni rá, sőt kötelességünk halálos ellenségévé lenni. Ez a képmutatás valóságos csimborasszója [betetőzése] lenne.

Mivel szentek nem teremnek minden bokorban – még papok, apácák és pápák között se –, ez a Francóval szembeni túl szigorú mérték gyakorlatilag és végeredményben azt jelenti, hogy minden olyan államférfit, aki elvben a jó alapján áll, s így egyházvédő, de egyéni gyarlóságai vannak, szükségképpen el kell ítélnie, sőt gyűlölnie kell mindenkinek, legjobban éppen a jóknak és az Egyház képviselőinek, mert a politikában a jó képviseletére csak annak szabad vállalkoznia, akiben az emberi gyarlóságnak még árnyéka sincs. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a közéletben az Egyházat védeni csak a szenteknek vagy az angyaloknak szabad.

A gonoszok régi fogása ez az Egyházat védők tekintélyének lejáratására és meggyűlöltetésére. Azt hitetik el az emberekkel, hogy aki az Egyházat védi, de azért emberi gyarlóságai vannak, sőt néha-néha talán még vétkezik is, az szükségképpen képmutató s egész egyházvédő működése csak arra jó, hogy a hívők hiszékenysége kihasználásával befolyáshoz és hatalomhoz jusson. (Ugyanezt teszik fel minden papról is, akinek élete nem felel meg mindenben azoknak az elveknek, melyeket hirdet.) Vajon jóhiszemű eljárás-e, ha a jó képviseletét, sőt akár csak védelmét csak a tökéletes embereknek vagyunk hajlandók megengedni, vagyis csak olyan embereknek, amilyenek gyakorlatilag tulajdonképpen nincsenek is?!

Az igazság az, hogy teljesen kifogástalannak, még gyarlóságoktól is mentnek, azaz szentnek lenni olyan nehéz és nagy dolog (kivált terhelt, többé-kevésbé abnormális emberek esetében, pedig korunkban, s kivált a szellemi foglalkozást űző emberek között mennyi az ilyen!), hogy nem azon kellene botránkoznunk, ha papok vagy keresztény politikusok között bűnöket is találunk, hanem azon, ha nem találunk. A bűnök papokban is és olyan közszereplőkben is, akik hivatalosan az Egyházat védik, maguktól értetődők és a legtermészetesebb dolgok. (Nem elméletben, hanem gyakorlatban. Nem volna szabad ugyan így lennie, de így van, s ezt tudomásul kell vennünk, s számolnunk kell vele.)

A legnagyobb tévedés és a legnagyobb igazságtalanság azt gondolni, sőt egyenesen lehetetlenség azt hinni, hogy aki pap, vagy aki keresztény politikus lett, az egyúttal szentnek s minden emberi gyarlóságtól is mentesnek született, vagy pedig megkövetelni, hogy ha nem is született annak, akkor is legyen az. Az igazság az, hogy így kellene lennie, de nincs így és nem is lesz soha így. A követelmény tehát igazságtalan, ostoba és rosszakaratú.

Csak gonosz ember teszi fel felebarátjáról mindig a legrosszabb lehetőséget. Az okos ember az érem másik, jó oldalára is gondol, a jólelkű embernek pedig a rossz eszébe se jut, ő csak a jót látja felebarátaiban. A rosszat csak *magában* fedezi fel. Ha a papban vagy a keresztény politikusban bűnt, vagy akár csak gyarlóságot veszek észre (pedig ezt legtöbbször nem is magam veszem észre, hanem csak hallom, tehát rágalom is lehet. S milyen gyakori is a rágalom a politikában, hát még a papok s különösen a keresztény politikusok életében! Hiszen az ő ellenfeleik mindig a sátán hadából kerülnek ki), akkor nem szabad mindjárt arra gondolnom, hogy ez képmutató; hogy maga se hisz abban, amit hirdet; vagy hogy csak megélhetési vagy érvényesülési lehetőség számára a kereszténység, tehát nekem ezt az embert gyűlölnöm

kell s ellene működöm, hanem ha egészen jólelkű ember vagyok, akkor *csak* arra, ha pedig jó bár nem vagyok, de legalább okos és tárgyilagos, akkor legalább arra is kell gondolnom, hogy ez nem szükségképpen csalás és képmutatás jele, hanem lehet csak egyszerűen emberi gyarlóság is.

Talán nincs is ember a földön, ha elvei még oly jók és szentek is, aki sohase vétkezett volna az elvei ellen, kivált mikor az elvei olyan szentek s magasztosak, mint a katolicizmus védőié. Hiszen ehhez egyenesen életszentség kell, tehát emberfeletti erkölcsi nagyság.

Nagyon könnyen meglehet, hogy az a pap vagy az a keresztény alapon álló politikus, akin megbotránkozunk, sőt már talán kereszténységellenesek is lettünk miatta, mert tettét nem tudjuk mással magyarázni, minthogy az egész kereszténység csak képmutatás, mert komolyan senki se hisz benne: talán rögtön tette elkövetése után, vagy legalább a legközelebbi gyónásában ugyanezt a tettét a legkeserűbben megsiratta, szinte meggyűlölte magát érte, sőt talán neki is eszébe jutott miatta ugyanaz, ami nekünk, s megállapította, hogy ő nem méltó arra, hogy a kereszténységet képviselje.

De hát ebből csak nem következik az, hogy akkor az illető hagyja is ott ezt a kereszténységet, hogy aztán *senki* se képviselje? Nem sokkal okosabb és nemesebb-e ilyenkor bűnbánatot tartani? Javulást fogadni, és tovább képviselni és hirdetni a tőlünk is megsértett jót? De viszont ha ez megtörténik, annak a papnak vagy katolikus politikusnak a belsejében történik meg, tehát senki nem tudhat róla. De nem én vagyok-e a hibás és nem rosszakarat-e részemről, hogy én ezzel a lehetőséggel soha nem is számolok, hanem mindig csak a legrosszabbat teszem fel azokról, akik a Krisztus ügyét képviselik vagy védik?

De ha az a pap vagy keresztény politikus nemcsak időnként esendő, gyarló ember lenne, hanem csakugyan az az aljas képmutató gazember, amilyennek a gyarló papot vagy keresztény politikust az emberek átlag feltételezik (pedig ezt tudni, tehát megállapítani, gyakorlatilag lehetetlen, s hány emberről kellett már magunknak is megállapítanunk, hogy tévedtünk, hogy túl szigorú bírók voltunk!), még akkor se volna szabad ezen az alapon a keresztény politika ellen lennünk, melyet képviselnek.

Ez esetben az embert le kellene lepleznünk, de magát az elvet még akkor is tisztelnünk és szolgálnunk kellene, ha esetleg képviselőinek többségéről sülne ki ez a szégyen. Sőt még akkor is így kellene eljárnunk, ha ezek a méltatlan képviselők még a keresztény elvekhez méltatlan eszközök használatával is szégyent hoztak volna ezekre a szent elvekre.

Ha ismerjük az életet és az emberi gyarlóságot, sőt a romlottságot, sajnos, nem lehetünk túlságosan igényesek (feltéve természetesen, hogy valóban a jó szolgálata, nem pedig az elgáncsolása a célunk), s még akkor is örülnünk kell, ha az illetők nemcsak gyakorlatilag, hanem elméletben is, ideológiailag is bűnösök lennének, ha tehát a rosszat nemcsak tennék (emberi gyarlóságból), hanem hirdetnék is.

A jót nem tevő, de azért hirdető emberek sokszor azzal mentik magukat önmaguk előtt, hogy sajnos, magam gyönge vagyok, de szeretném, ha mások többre vinnék, mint én, s ezért hirdetem nekik a jót. Mikor én jártam iskolába – mondják –, még hitközönyösek voltak a tanítók, tanárok s ennek megfelelő volt az életük is; ilyenek voltak a tankönyvek, ilyen az utca és a sajtó. Ezért csúsztam én is le s ezért nincs elég erőm ahhoz, hogy az életem is olyan szeplőtelen legyen, mint amilyen szeplőtelenek az elveim. De éppen azért vagyok keresztény politikus, hogy az újabb nemzedéket szerencsésebbé tehessem, hogy nekik majd az életük is könnyebben lehessen keresztény, mint az enyém.

Lám, ilyen derék, rokonszenves ember is lehet az a politikus, akiről már eleve feltettük, hogy képmutató, álnok és csaló, s nemcsak őt gyűlöltük meg, hanem vele együtt az egész keresztény politikát, s ezért az ő nemes törekvéseit nemcsak nem támogattuk, hanem egyenesen tönkretettük. Vajon ki a nagyobb bűnös tehát: ő-e vagy mi?

Szomorú és jellemző a körünkben uralkodó fogalomzavarra, hogy Francot, akinek legfeljebb gyarlóságai vannak, nem pedig bűnei, még katolikus körökben is elítélték és megta-

gadták vele a közösséget, különösen Franciaországban. De a franciák nem is voltak soha logikusak, sem következetesek.

Franco többé-kevésbé diktátor ugyan, de semmiképpen se fasiszta. Hiszen keresztény, sőt katolikus alapon áll, magánélete bűneiről nem tudunk, semmi keresztény elvekbe ütköző dolgot nem tett, engedelmes fia volt a pápának. Nem Hitler tehát, sőt még csak nem is Mussolini.

Sajnos, lapjai a háború alatt egészen Hitler mellett írtak, de Hitlertől és Mussolinitől Franco segítséget kapott hazája felszabadítására s ő nem fizethetett ezért hálátlansággal. Egyébként az ő lapjai Hitlert mint a bolsevizmus ellenfelét támogatták. A bolsevizmus elleni harc nem is volt Hitler bűne, hanem érdeme, bár ezt is bűnös eszközökkel és felháborító módon: a Sztálinnal kötött meg nem támadási szerződés nyílt megszegésével csinálta. A bűnös eszközökkel elért jónak is örülhetünk, ha ezeket a bűnös eszközöket nem mi alkalmaztuk, sőt el is ítéljük, s csak az elért jónak örülünk. Ha az egyik sátán legyőzi a másikat, az is örvendetes dolog. Hogy sátáni módon győzi le, ha legyőzi, az csak természetes. Mi, kívülállók, a sátán bukásának így is örülhetünk, hiszen a sátáni eszközöket nem mi használtuk ellene.

Ha még Franco se fasiszta, még kevésbé az a portugál Salazar. Ő még diktátornak se nevezhető. Ő csak hazájának egy kiváló miniszterelnöke s nem köztársasági elnök is egyúttal, mint a diktátorok. Salazar gazdasági szakember volt, propagandával egyáltalán nem is foglalkozott, sőt még szónokolni se tudott, vagy legalábbis nem szeretett (pedig lehet-e propaganda és szónoklás nélkül elképzelni fasisztát?) s az egyetemi tanári székből lett hazája miniszterelnöke.

Nagy katolikus volt, Istennek élt, nem a hazájának, és ezért olyan önzetlenséggel és olyan erkölcsi magasságban szolgálta hazáját, hogy még a rágalom se kezdhette ki. Mivel működésének eredménye kézzelfogható, a közbizalom folytán lett hatalma állandó és olyan megingathatatlannak, mint egy diktátoré. Őt nem is jutott eszébe senkinek fasisztának nevezni, sőt azokkal még csak összehasonlítani se, csak egyes protestáns nyugati hírügynökségek cserélik össze néha a fogalmakat (meg természetesen a szovjet).

Mussolini már természetesen fasiszta, hiszen ő találta ki az egész rendszert. De az ő rendszerében a vallástalan jelleg közel se ütközött ki annyira, mint Hitlerében. Olaszország tiszta katolikus és Mussolini – noha maga vallástalan ember volt – volt olyan okos és mérsékelt, hogy az Egyházat nem tette ellenségévé. Hiszen az is okos önmérsékletére vall, hogy a királyt is meghagyta. Az Egyház iránti jóindulata mindig nagyobb lett. Az olasz állam nevében kiegyezett a pápai székkel s ő volt az, aki a XIX. század forradalmaitól hazájában eltörölt hittant újra visszahozta az olasz állami iskolákba. Ezért nem támadta az Egyház. Igaz, hogy még ha egyházellenes lett volna, akkor se igen lett volna célszerű támadnia, részint nagy népszerűsége, részint terrorja miatt.

Azonban bár a tömegek nem, de a beavatottak tisztában voltak vele, hogy Mussolini nemcsak nem az Egyház embere, hanem még semlegesnek se nagyon tekinthető irányában. Amit az Egyház javára tett, azt csak érdekből, számításból tette. Fiatal korában szociáldemokrata volt, ez pedig nemcsak Spanyolországban, hanem Olaszországban is istentelenséget jelent, kivált azt jelentett még Mussolini fiatal korában. Hatalomra is úgy jutott, hogy a katolikus pártot (a partito popularét) szorította ki onnan, tehát már csak emiatt se lehetett kedves az Egyháznak (Franco a templomgyújtogatókat söpörte el, Mussolini a katolikus pártot), s bár kétségtelen, hogy az idő haladtával Mussolini mindig tűrhetőbb lett az Egyházra nézve is, ő maga sose tudott s talán nem is akart keresztény lenni.

A pápai székkel való kibéküléskor is csak az olasz király jelent meg a pápánál és ment el Szent Péter sírjához imádkozni, de nem Mussolini. Aligha gyónt gyerekkora óta, templomba járásáról se tudunk. Mikor Hitlernél járt Berlinben, ott se ment el, pedig vasárnapot is töltött ott. Szeretőket is tartott a felesége mellett, tehát minden tekintetben pogány volt, nem keresztény, mozgalma se volt keresztény, maga is forradalomnak nevezte. Pedig a kereszténység forradalmat nem ismer, sőt bűnnek tartja, mert az alázatosság és az engedelmesség a fő elve.

Anyakönyvileg Hitler is katolikus volt, pedig Németország nem az, de ő még Mussolininál is kereszténytelenebb volt nemcsak magánéletében, hanem elveiben és rendszerében is. Németországnak ugyanis csak egy jó harmada katolikus, ott tehát nem volt olyan veszélyes az Egyházzal szembeszegülni, mint Mussolini Olaszországában, sőt egyenesen haszonnal járt, mert vele lehetett megnyerni a protestáns kétharmadot, s népszerűséget szerezni körében. De a katolikus Hitler egyházellenességének az is oka volt, hogy Németország katolicizmusa öntudatos, megszervezett, vallásilag művelt volt, s főként, hogy politikai hatalmat képviselt. Hitler fellépése előtt a katolicizmus szolgáltatta a német parlament egyik legtekintélyesebb pártját, a Centrumot, ez adta a birodalmi kancellárt.

Mivel Hitler rendszerének összes, fentebb elsorolt elvei és jellegzetességei mind merőben ellenkeznek a kereszténység elveivel, a német katolicizmus és pártja kezdettől fogva Hitler *legelszántabb és legerősebb* ellenfele volt s ez a gőgös diktátorban természetesen csak növelte a katolicizmus iránti ellenszenvet, sőt féktelen gyűlöletet. Nem is csoda, hiszen – kivált Hitler uralma elején – még a vak is látta, hogy éppen a katolikus vidékek – hajdani centrumpárti kerületek – szavaznak úgyszólván már csak egyedül Hitler ellen. A hajdani szociáldemokraták – Németország protestáns vidékei – sokkal hamarabb Hitler híveivé lettek, mint a katolikusok, világos bizonyítékául annak, hogy az egyik fajta hitetlen sokkal hamarabb és sokkal könnyebben megbarátkozik a másik fajta hitetlennel (az egyik sátán a másikkal), mint a hit a hitetlenséggel. Hitler ezért bosszút lihegett.

Eleinte úgy segített magán, hogy konkordátumot kötött az Egyházzal. Megadott az Egyháznak minden jogot, ami csak szabad működése szempontjából kívánatos s mindezeket ünnepélyesen garantálta is, csak egy ellenértéket kért érte: engedje át neki az Egyház a közügyek irányítását és ne politizáljon. Hátha az Egyház működésének teljes szabadságára kezességet kap, akkor tényleg lemondhat a politikába való beavatkozás jogairól, hiszen egyedül csak szabadsága biztosítására kénytelen politikával is foglalkozni. Mivel pedig a politizálást Hitler terrorja anélkül is lehetetlenné tette volna, az Egyháznak egyenesen örömmel kellett fogadnia ilyen áron a szabadságot.

Máskor is előfordult, hogy nem tartottak meg szerződéseket, sőt voltak korok, mikor ez úgyszólván szabály volt, mégis meg kell állapítanunk, hogy *olyan pimaszul és szemérmetlenül még soha a világtörténelemben nem szegtek meg szerződést, mint ahogyan ezt a konkordátumot Hitler megszegte és semmibe vette.* (Azóta aztán a szószegésben a bolsevizmus is egyenrangú vetélytársa lett. Felül azonban az se múlta benne, mert ez nem lehetséges.)

Nemcsak a katolikus sajtót nyomta el és tette lehetetlenné, még a tisztán hitbuzgalmit is; nemcsak az összes katolikus iskolát államosította s az összes szerzetest és szerzetesnőt tiltotta ki az országból (itt már felül tudta múlni a szovjet, mert az még az országból se eresztette ki őket, tehát még azt se engedte meg nekik, hogy legalább a külföldön folytathassák működésüket), és nemcsak a hittant törölte el az iskolákban, noha mindezeknek az ellenkezőjére szavát adta a konkordátumban s még az aláírása se száradt meg rajta, mikor már megszegte, hanem még mesterséges rágalomhadjáratot is vezetett a katolikus papság és a szerzetesek ellen és úgynevezett valuta- és erkölcspereket rendezett ellenük, természetesen a kellő reklámozás és propaganda-hadjárat kíséretében, mely sajnos, csak abban különbözött a szovjet által rendezettektől, hogy Hitler reklám-hazugságait hitték is az emberek, mert akkor még nem is sejtették, hogy még ilyen aljasság is lehetséges, míg ezeknek alig van kára, mert senki se veszi ma már komolyan őket.

Hitler azonban nemcsak ebben bizonyult egészen utolsó szószegőnek, hanem más tekintetben is olyanokat teljesített e téren, hogy szintén nincs hozzá hasonló az egész világtörténelemben. A világtörténelem se más ugyan lényegében, mint a szószegések története, de máskor legalább az igazság és a becsület látszatát megőrizték s a szószegéseket úgy követték el, hogy le is lehetett tagadni és az átlagember észre se vette őket, mert nem nyíltan történtek. Hitler azonban a nagy nyilvánosság előtt és az összes rádióállomástól továbbítva és kellő bömbölé-

sek közepette adta tudtul a világnak, mikor Csehország németek lakta részét bekebelezte, hogy ezzel kielégítve érzi magát s *ez volt Európában utolsó területi követelése*. Elzász és Lotaringia nem is kell neki.

Ezért aztán ellenfelei, az angolok, franciák stb., azt gondolták, no hát ha ez az *utolsó* követelése – minthogy és mivel ilyen nyíltan ígérte (a szavát, ha akarja, se szegheti meg) –, egy világháború van olyan nagy baj, hogy annak elkerülésére ezt még lenyelhetjük. És lenyelték. Pedig előtte már Ausztria bekebelezését is lenyelték.

Még egy év se kellett azonban és Hitler a nyilvánosság előtt adott minden szava és ünnepélyes ígérete ellenére Németországhoz csatolta Csehország *csehek lakta* részét is. Persze ez már hallatlan dolog volt és szószegésén elámult az egész művelt világ. Ámde részint mert egészen meglepetésként jött, mert senki se gondolta, hogy még ilyen nyílt szószegés is lehetséges, s ráadásul éppen ennél a minden eddigi zsarnoknál gőgösebb nagyúrnál, részint mert a világháborút mindenképpen el akarták kerülni, *ezt is eltűrték*. De ekkor aztán már ellenfelei is szavukat adták, hogy *ha még egy* jogtalan terjeszkedő lépést tesz, akkor megkezdődik a világháború.

S Hitler – most már bátortalanul bár, de – mégis megtette a következő lépést is *Danzig bekebelezésével*. Ő se akart világháborút, mert érezte, hogy abban vesztes lesz, de ő Danzigot már megígérte a német népnek, s egy diktátornak egyébként se lehet megtorpannia (ez az átka), s egyébként is azt hitte, hogy Danzig annyira jelentéktelen terület, hogy ha ellenfelei Ausztria és Csehország beolvasztását elnézték, nem valószínű, hogy éppen a kis Danzig miatt kezdjenek háborút, még ha szavukat adták is rá.

De ellenfelei szava nem olyan volt, mint az övé és kitört a második világháború, mely elsöpörte Hitlert is, a fasizmust is, de a német dicsőséget is.

Az oroszokkal kötött barátsági és meg nem támadási szerződésnek szintén gyalázatos és nyílt megszegését Hitler a szokásos rágalmazás közepette előadott beszédében azzal próbálta kimagyarázni, hogy ezt a szerződést tulajdonképpen nem ő szegte meg, hanem az oroszok. Hadi mozdulataikkal s a határon való készülődésükkel és felvonulásukkal világosan elárulták ugyanis, hogy őt megtámadni készülnek. Ezt nem várhatta ölbe tett kezekkel, hanem megelőzte őket. Elfelejtette azonban, hogy a hazugot előbb utolérik, mint a sánta ebet. Egy másik beszédében ugyanis később maga hangsúlyozta, hogy még *egy elhatározása előtt se habozott annyit, mire tettre határozta el magát, mint Oroszország megtámadása előtt*. Hát ha csakugyan az oroszok kényszerítették rá erre a cselekedetre, akkor miért kellett mégis olyan nagy lelki válságban lennie s annyit haboznia, mire képes volt magát elhatározni rá? Hiszen ebben az esetben igen tiszta lett volna a helyzet s éppen nem kellett volna gondolkodnia rajta. Ha már ugrásra készen állt s már fel is vonult az orosz, akkor miért kellett annyit tűnődnie Hitlernek, hogy megmentse-e eleve Németországot vagy ne?

Hitler más tekintetben is zsarnokként és gonosz emberként viselkedett. Iszonyú pénzeket költött magára, s a maga kényelmére és fényűzésére. Szeszélyes, kiszámíthatatlan, sokszor dühöngő volt. Igen sokszor cselekedett egyéni bosszúból. Ellentmondást nem tűrt. Tudatosan rágalmazott. Homoszexuális hírében állott, de azért volt női szeretője is, hiszen annak társaságában lett öngyilkos is.

Mikor Röhm kapitány fellázadt ellene, illetve még csak fel *akart* lázadni, egy egész sereg emberrel egyetemben őt is eltette láb alól, mégpedig minden bizonyítás, tanúkihallgatás vagy bírói ítélet nélkül, tehát mindenképpen igazságtalanul és szégyenteljesen bűnös módon. Gyilkosság volt ez, nem igazságszolgáltatás.

Neki meg lettek volna az eszközei arra is, hogy ha akarta volna, még ártatlanságuk esetében is be tudta volna bizonyítani bűnösségüket és halálra ítélte volna őket törvényes bíróság is. Hogy mégse állította őket bíróság elé, csak az lehetett az oka, mert félt tőlük. Sok olyat tudtak ugyanis, ami rá nézve kellemetlen lett volna, s ők, látva, hogy már semmi sem segít

rajtuk, utoljára ezeket is elmondták volna. (Azóta a szovjet már azt is el tudta érni, hogy a vádlottak mindig azt mondták, amit a szovjet akart.)

A kivégzettek egyikéről, Rőhm kapitányról, Hitler azt állította meggyilkoltatása után, hogy tömérdek kincset rabolt össze és homoszexuális is volt, sőt elfogatása is éppen fajtalankodása közben történt. Ugyanez a Rőhm kapitány azonban Hitler *legbizalmasabb* munkatársa és benső barátja volt azelőtt. Együtt csinálták a nemzetiszocializmust, győzelmében Hitler mellett neki volt legnagyobb „érdeme" s Hitler még kevéssel meggyilkoltatása előtt is táviratban üdvözölte (nem Rőhm Hitlert, hanem Hitler Rőhmöt) s táviratát az összes lap közölte, a magyarok is. Én ezekben olvastam.

Ebből a táviratból látható, hogy tegező viszonyban voltak, s ezt Hitler mint Németország ura is fenntartotta Rőhm irányában. Már most kérdem: el lehet hinni, hogy Hitler, Rőhmnek évek óta benső barátja és bizalmasa, addig Rőhm mind e bűneiről semmit se tudott? Se a rablásokról, se a fajtalanságokról? Ha pedig tudott mindent már régebben is, hogy lehet, hogy mindez nem volt akadálya benső barátságuknak s csak akkor vált tehertétellé Rőhm számára az erkölcsi elfajultság, mikor már politikailag összekülönböztek és Hitler számára ellenféllé vált?

Hogy ez a bizalmas puszipajtás Rőhm is halálos ellensége lett Hitlernek, annak is bizonyára megvolt a maga oka. Talán annak a bizalmaskodó s nyilvánosságra hozott táviratnak is az volt a célja, hogy a méltán elégedetlenkedő Rőhmöt kiengesztelje. De ez nem fontos. A fontos az, hogy ha igaz az, hogy madarat tolláról, embert barátjáról lehet legjobban megismerni és megítélni, márpedig bizonyára igaz, akkor nem lehetett tisztességes ember az a Hitler, akinek olyan ember volt régi, benső és bizalmas barátja, mint a rabló, pénzharácsoló és homoszexuális Rőhm. Még ha ezt addig nem is tudta volna Hitler – pedig majdnem hihetetlen, hogy ne tudta volna –, barátja jelleméből és viselkedéséből akkor is látnia kellett volna. *Ilyen* bizalmasa semmiképpen se lehet *becsületes* embernek, hacsak nem teljesen hülye. Hogy pedig Hitler nem volt hülye, az bizonyára kétségtelen. Nem az *észben* volt nála a hiány.

Nyilasság

A magyar fasizmus (a nyilasság) se indult határozottan egyházellenesnek. Hiszen alapítóinak és vezetőinek egyedüli célja a hatalomhoz jutás volt s ehhez nem ellenségekre, hanem barátokra volt szükségük. A zsidóságnak pedig politikailag addig egyedül csak a katolicizmus volt az ellensége. A nyilasságnak tehát tulajdonképpen az addigi keresztény politika lett volna természetszerű szövetségese. Szálasi is katolikus volt, s bár hitét csak most, politikából kezdte gyakorolni és vallási műveltségének hiánya csak úgy ordított belőle, eleinte nemcsak politikából, hanem őszintén is jóindulatú volt az Egyházhoz.

Tény, hogy a Manrézában részt vett a lelkigyakorlaton. Szemtanútól halottam, hogy a budai Duna-parton egy arra menő papot „nem lesz szerencsém" megjegyzéssel inzultáló nőt rendre utasított; Serédi hercegprímásnak pedig felajánlotta, hogy a párt mindenben elfogadja az egyházi vezetést, sőt a párt programját azzal a megjegyzéssel adta át neki, hogy beleírhat, kitörölhet, javíthat benne s ő azt a párt nevében előre elfogadja.

Serédi azonban nagyon bölcsen nem vállalta ezt a szerepet. Azt felelte: Milyen biztosítékokat tud maga nekem adni arra, hogy a párt Önnek engedelmeskedik, és különösen, hogy ebben is engedelmeskedik? Sőt én még azt se hiszem (de azt már én mondom, nem a hercegprímás), hogy Ön maga is engedelmeskednék akkor is, ha az Egyháznak való engedelmeskedés ártana a párt népszerűségének, nem pedig csak haszna lenne belőle. Mert – és ezt egyszer s mindenkorra jegyezze meg – az igazi kereszténység sose volt és nem is lesz népszerű. Nem is lehet az, mert nem hízeleg az embereknek, hanem irányítja és fegyelmezi őket, mégpedig igenis húsba-vérbe vágóan. Az Egyháznak való engedelmeskedés egyszerűen a sírját jelentette volna a nyilasságnak, hiszen fő erősségeitől: a fanatizmustól, a kíméletlenségtől, az eszközökben való nem válogatástól, a forradalmi lendülettől és a gyűlölködő antiszemitizmustól fosztotta volna meg (mert az Egyház ezt mind megtiltotta volna neki).

A fasizmusnak ugyanis lényege az egyházellenesség, sőt a kereszténytelenség, s ezt csak azok nem vették észre rajta, akik a kereszténységgel sincsenek tisztában (pedig mennyien nincsenek tisztában!). A kereszténység ugyanis nem gyűlölhet, nem állhat faji alapon, nem azért van, hogy itt a földön érvényesüljön, nem használhat bűnös eszközöket stb. Küzd a zsidóság ellen, de nem azért és nem olyan eszközökkel, mint a nyilasság. Jellemző, hogy a nyilasok is éppoly féktelenül Habsburg-ellenesek voltak, mint a 48-asok és mint Ady zsidói, éppoly mágnásellenesek és éppoly földosztók, mint ezek, de éppoly papellenesek is. A zsidóságot pedig éppoly formában gyűlölték, mint ezek a papságot és a főpapságot: fanatizmussal és abban a meggyőződésben, hogy a zsidó szükségképpen rossz, mint ahogyan a forradalmak szerint a gróf, meg a főpap, sőt a pap is szükségképpen rossz és a nép ellensége. Ez nem is lehet meglepő, hiszen a fasiszták is forradalmárok s minden forradalom gyűlölettel és általánosítással, társadalmi osztályok vagy csoportok elleni izgatással dolgozik.

Akár a német nemzetiszocialisták, a magyar nyilasok is nagy fokban Habsburg-ellenesek is voltak. Lehet, hogy ma már sokakra meglepetésként hat ez a megállapítás, mert hiszen a Habsburg-uralmat német uralomnak tartja a közvélemény, a nyilvánosság pedig német eredetű mozgalom volt és mindig a németeket szolgálta, sőt onnan pénzelték, onnan is irányították s ezért a mozgalom egyenesen rabszolgai módon engedelmeskedett minden onnan jött parancsnak.

A magyar nyilasság a német horogkeresztességnek minden megnyilvánulását helyeselte, amit pedig nálunk nem lehetett hirdetni, például a mi svábjaink jogait és felsőbbrendűségét, vagy akár csak a németországi egyházüldözéseket, egyszerűen hallgatással mellőzte. Mivel pedig nemcsak a nyilas párt, hanem az egész ország se volt független Németországtól s így nagyjából az egész magyar sajtó is így cselekedett, néhány beavatottabbtól és felvilágosul-

tabbtól eltekintve, nálunk nem is tudott s még ma se tud senki arról, hogy Németországban a horogkeresztesek például eltörölték az iskolában a hittant.

Sajátságos, hogy ösztönszerűleg vagy tudat alatt a tömeg mégis tisztában volt a helyzettel s a vallástalanok a nemzetiszocializmust nemcsak a jövő rendszerének, hanem egyházellenesnek is tartották. Tudok például róla, hogy utazó apácára egy somogyi állomáson olyan megjegyzést tettek, hogy Hitler majd ellátja ezeknek a baját s hogy nagyobb diákok is Hitlerrel kapcsolatban állapították meg örömmel, hogy ez majd eltiltja a papokat a politizálástól.

Azt gondolnánk, hogy a hitlerizmus miatt, mint minden németellenes dolog, a Habsburggyűlölet is tilos volt. Magam is tapasztaltam, még művelt és vezető állásban levő egyén (kálvinista) részéről is, hogy egy komolyan katolikus és vallásilag művelt, tehát Habsburg-párti, és természetesen nyilasellenes beosztottját, Habsburg-pártolására gondolva, mert hiszen másra nem is gondolhatott e téren, *nyilas* érzelmekkel vádolta utólag az orosz uralom elején. Világos, hogy ő a Habsburg-pártolást azonosította a németpártisággal, ezt pedig a nemzetiszocializmussal, s így lett szemében nyilas az, aki akkor, mikor ez még divat volt, százszorta nagyobb ellenállást tanúsított az eszme iránt, mint ő, és éppen katolicizmusa és Habsburgpártisága miatt tanúsított ellenállást.

Pedig az ellentétnek látszó dolog megoldása könnyű. A Habsburg-uralom nálunk (és mindenütt) katolikus, nem pedig német uralom volt. Többször rámutattunk, hogy a mi „szabadságharcosaink" (akik mint láttuk, még Rákóczi alatt is, négyötöd részben protestánsokból kerültek ki) németen, akit a magyarnak gyűlölni volt kötelessége, csak a *katolikus* németet értették, s beleszámították a katolikus magyart is, ha nem tartott velük, de nem számították bele a felvidéki városok öntudatos lutheránus németjeit, akik minden magyar szabadságharc legtöbbet érő támogatói voltak, mert nagyon jól tudták, hogy itt nem német-, hanem katolikus-gyűlöletről volt szó. Még 48-ban is ezek adták a „nemzetnek" Kossuthot (az anyja ilyen felvidéki szász volt s vallása is az volt), Görgeyt (anyja, vallása és nevelése révén német volt), Ludvighot (Kossuth barátját, hittestvérét és kormánybiztost) teljesen, sőt legalább vallása és sok tanára révén még Petőfit is.

A hitlerizmus azonban nem a katolikus szellemű németséget képviselte, hanem éppen az ellenkezőt. Otthon, Németországban, nem a katolikusokra támaszkodott, hanem a protestánsokra. A protestáns német pedig mindig annyira gyűlölte a Habsburgokat, hogy ha ez egyáltalán lehetséges lenne, azt kellene mondanunk, hogy még a magyar kálvinistáknál is jobban. Ahogyan nálunk németnek mondták a magyart még akkor is, ha magyar volt, de a Habsburgok híve volt, éppúgy nem tartották protestáns német körökben igazi németnek azt a németet, aki a Habsburgokkal tartott. Azok neki csak pápisták voltak, maguk a Habsburgok pedig spanyolok, de szemükben a spanyol egyet jelentett a spanyolcsizmával [kínzóeszközzel], illetve magával a sátánnal.

Ezért dobták ki a XIX. században a Habsburgokat még a német szövetségből is, és mivel féltek tőlük, mert még hatalmuk volt, s mert a katolikus németek mégiscsak inkább hozzájuk húztak, a németség körében is állandóan éppúgy folyt ellenük a propaganda-hadjárat, mint nálunk (Los von Rom). Hitler pedig Mein Kampfjában nemcsak németnek nem tekinti a Habsburgokat, hanem egyenesen a németség legveszedelmesebb ellenségeinek nevezi őket.

Csakugyan mi is nemegyszer mutattunk már rá, hogy alig van bennük német vér, viszont az is kétségtelen, hogy se alattvalóik többsége nem volt soha német, se nem álltak soha német nemzeti alapon már csak katolicizmusuk miatt se. Akik a magyar nyilasok Habsburg-ellenességét már elfelejtették s németpártiságukat a Habsburg-pártisággal cserélik össze, azok kérjék ki egy fővárosi könyvtárban bármely nyilas lapnak bármelyik évfolyamát s vizsgálják át e tekintetben. Látni fogják, hogy kálvinista értelemben éppen olyan hazafias, Kossuthért, Rákócziért, Bethlenért, Bocskaiért éppoly lelkesedő, viszont a Habsburgok ellen éppen olyan egész az eszelősségig menő gyűlöletet mutató a tartalma, mint akár egy kálvinista felekezeti

iskolában használt történelmi vagy olvasókönyvnek, vagy egy Rákosi Mátyás-féle rádióhangosújságnak vagy propaganda előadásnak.

Aki még mindig azt hiszi, hogy a magyar szabadságharcok s általában a Habsburg-gyűlölet elsősorban a magyar függetlenséget szolgálták, nem pedig a lázadás forradalmi szellemét és az egyházellenességet, éppúgy, mint a protestantizmus vagy a francia forradalom, a nyilasság vagy a kommunizmus, arra nézve a nyilasság kora igen nagy tanulságokkal szolgál.

Még ha valaki a Habsburg-uralmat német uralomnak is tartja, akkor is kétségtelen, hogy a hitlerizmus ennél sokkal inkább volt német uralom, hiszen a Habsburgokkal ellentétben nemcsak német nemzeti, hanem a legtúlzóbb és legegyoldalúbb német faji alapon állt, mindent ennek a szempontjából nézett és ítélt meg; javára nyíltan hirdette, hogy a német azért van, hogy a többi faj felett is uralkodjék, mert azok nála alsóbbrendűek; teljes jogokat követelt a Németországon kívül lakó németek részére is, sőt az ilyen országrészeket a Német Birodalommal egyesíteni is igyekezett s nagyobb részüket már egyesítette is. Habsburg nálunk soha ilyet nem tett, de nem is próbált és nem is hangoztatott, még mint vágyálmot se.

A nálunk lakó tekintélyes számú német (2 millió) a Habsburgok alatt soha nemcsak különleges jogokkal nem bírt (bírtak az erdélyi szászok, de azok lutheránusok, s mint ilyenek, a Habsburgok ellenségei voltak, kiváltságaik pedig nagyobbak voltak a kálvinista kuruc erdélyi fejedelmek alatt, mint a Habsburgok alatt), hanem egyenesen a magyar szolgája volt. Szorgalmuk és tehetségük miatt jómódban éltek, de paraszti sorban, nem voltak nemesek (pedig a magyar nemességet már 400 éve a „német" Habsburgoktól lehetett megszerezni), vezetőállásba, oda ahol parancsolni és irányítani lehet, soha nem kerültek, hanem a magyar nemes főszolgabíró, alispán és kizárólag magyar nemesekből álló megyegyűlések parancsoltak nekik és a magyar nemesi táblabírák ítéltek életük és vagyonuk felett; ha nemességet szereztek vagy vezető állásba kerültek, már rég nem voltak „svábok", s hogy ne legyenek már azok, az elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy lehessen itt belőlük valaki. Ekkor igen sokszor még névben is magyarok lettek. A Habsburgok itt egyetlenegy német nyelvű vagy szellemű gimnáziumról nem gondoskodtak részükre s így csak az a részük maradhatott meg németnek, amely földet túró parasztnak is megmaradt. Német gimnáziumok nálunk soha nem voltak. Szászoknak igen, de ezek a szabadsághős kálvinista erdélyi fejedelmek alatt keletkeztek, lutheránusok és mindig Habsburg-ellenesek voltak, aminthogy egy protestáns felekezeti tankönyv nem is lehetett más, hiszen más se volt benne, mint az inkvizíció, a harmincéves háború elleni dörgedelem és a gályarabok meg az eperjesi törvényszék elleni propaganda. (Láttuk, hogy mindkettő áldozatai is elsősorban éppen németek voltak.)

Még annak sincs nyoma, hogy a Habsburgok próbáltak vagy szerettek volna nálunk német gimnáziumokat állítani, hogy bennük Magyarországon is neveljenek német vezető elemeket. Hisz láttuk, hogy még az állítólag elnémetesítés céljából külföldön nevelt Rákóczi Ferencet is nem német, hanem cseh vidékre vitték, s mivel az iskola nyelve viszont latin volt, *Rákóczi fiatal korában csehül ugyan megtanult, de németül nem*. Csak később és magánszorgalomból tanult meg németül, de nem császári parancsra. A „hígvelejű" császár erről teljesen megfeledkezett. Nem csoda, hogy Hitler annyira haragudott rá, de annál nagyobb csoda, hogy azért a magyar kurucok, később a magyar nyilasok is éppúgy haragudtak rá.

De még ha iskolákat se „mertek" a Habsburgok állítólag a mi elnémetesítésünkre (!) idetelepített svábjaik részére állítani, világos, hogy annál kevésbé jutott eszükbe akárcsak álmukban is, hogy a németekkel betelepített magyar területeket német uralom alá helyezzék s Németországhoz csatolják. Pedig maguknak a németeknek ez már akkor is éppúgy eszükbe jutott, mint ma Hitlernek, hiszen indítványozták a birodalmi gyűlésen, hogy a német lovagrendet telepítsék a Bánságba. Külön német államot akartak ott létesíteni, mert nem a mi, hanem a maguk részére akarták az országot visszaszerezni. De a Habsburgok komolyan vették a magyar alkotmányra és az ország területi integritására letett esküjüket és semmit se tettek ez irányban. Nem is lett aztán belőle semmi. Még csak az se jutott eszükbe valaha, hogy az

ország nyugati szélét elszakítsák Magyarországtól, mely eredetileg is német volt s mely a történelem folyamán többször is és huzamosan tartozott a szomszédos osztrák fejedelmek uralma alá, nemcsak a Habsburgok, hanem már elődeik, a Babenbergek alatt is.

Mennyivel németebb s így ránk nézve mennyivel sérelmesebb politikát követtek Hitlerék. Az ő hatásukra szolgákból egyszerre urak lettek a mi svábjaink. Egyszerre Németország lett a hazájuk, nem a mi gyönge s egyébként is „alsóbbrendű" országunk. Egyszerre többnek érezték magukat, mint minket, de mennyivel! Egyszerre megszűnt a magyarosodásuk, mely a Habsburgok alatt – milyen cáfolata a „hazafias" propagandának! – egy nemzetiségünk körében se volt olyan nagymérvű, mint éppen az ő körükben. Sokan még azok közül is visszanémetesedtek, akik a „Habsburg-elnyomás" alatt már arra voltak büszkék, hogy ők *magyarok*.

Nemcsak a névmagyarosítás szűnt meg körükben (a független és egy kálvinista lelkész ivadékának országlása alatt álló Magyarország kormánya később már olyan „független" volt, hogy az ilyen kérvényeket el se merte intézni; micsoda szolgaság, a Habsburg-elnyomás korához képest!), hanem egyenesen divat lett a már magyarosított név *visszanémetesítése*. És maga a „független" belügyminisztérium (mi ugyan pórul jártunk s méltán megbűnhődtünk ezzel a 400 éve áhított „függetlenséggel"!) németesítette vissza kérelmükre a nevüket százszámra. Merte volna csak megtagadni, vagy akár csak halogatni is! E fajta kérelmeket akkor sokkal gyorsabban és készségesebben intéztek el, mint régen a magyarosítás céljából beadottakat.

Ha valakinek, hát akkor most ezeknek a németet oly izzóan gyűlölni tudó s a németek iránti ellenszenvet mindig a jó magyarság ismertetőjelének tartó Habsburg-gyűlölő kálvinistáknak s kuruc-magyaroknak, különösen a mindig lelkes ifjúságnak ugyancsak az idegeire kellett volna mennie mindennek, sőt – szokása szerint – izzó gyűlöletben kellett volna tombolnia a hitlerizmus ellen, ha annak a régi német (értsd: Habsburg-, illetve egyház-) gyűlöletnek csakugyan a hazafiság és a magyar faji érzés lett volna az igazi forrása. De hát ez most senkinek (világos, hogy azt értjük rajta, hogy alig valakinek, hiszen kivétel nélkül mindenki nem lehet sem őrült, sem gonosz) az idegeire nem ment és senkit Hitler-gyűlölővé nem tett (csak a zsidókat, de ezeknek se bizonyára ez, hanem a maguk bőre féltése ment az idegeikre). Sőt még azt se akadályozta meg, hogy itt majdnem mindenki még mindezek ellenére is egyenesen lelkes Hitler-, azaz németpártivá ne legyen.

Mihelyt tehát a németgyűlölet nem a rosszat, nem az egyházellenességet, nem a tekintélyrombolást, nem az izgágáskodást jelentette s nem papszidással volt kapcsolatos, hanem éppen ellenkezőleg, a németek ellen irányuló 400 éves ellenszenv tűnt el a magyar közéletből, hanem a hajdani németgyűlölet egyenesen átcsapott *németimádatba*, a németekért való izzó lelkesedésbe, sőt rajongásba. És nemcsak éretlen és félművelt fiatalok, hanem komoly, meglett, egyetemet végzett emberek, például orvosok és mérnökök is feltűnően úsztak az árral. Akár harmadik, akár második osztályon utazott az ember a vonaton, úti társai között mindig ez volt a téma és mindig Hitler mellett, a leggyerekesebb derűlátással, s a meggyőzés, sőt fanatizmus olyan mindent elsöprő és buta hevével, hogy egyetlenegy esetben se tartottam érdemesnek (sőt még tanácsosnak se) az ellenvetés megkockáztatását.

Nemcsak nem emlegette már senki a magyar függetlenséget, hanem mindenki Hitlert várta, mindenki azt kérdezte, mikor jön már Hitler. Nemcsak a gyűlölt és a papok uralma alatt álló Habsburgoknál, hanem még a kálvinista és „hőn szeretett" és „országgyarapító" kormányzónál is jobb helyen látták volna Hitler kezében Magyarország sorsát. Hogy ez hazánk függetlenségének teljes megszűnését jelentette volna, arra egyszerűen senki se gondolt. Annyira mellékes lett egyszerre ez a régen istennek tartott magyar szabadság és függetlenség. (Akkor ugyanis az igaz Istennel ellenkezett ennek a függetlenségnek követelése, most pedig a függetlenségről való lemondás ellenkezett vele. Azért tudtak oly könnyű szívvel lemondani róla.) Ennek hatása alatt sok Németországban járt embertől hallottam, hogy Hitler igazából csak Magyarországon népszerű. A maga hazájában közel se rajonganak érte annyira, mint nálunk. Tömegestől kapta innen még az írásbeli hívásokat is, hogy jöjjön.

Ahogyan azelőtt a Habsburg „németekről” nálunk nem is voltak képesek mást feltenni, mint rosszat, most Hitlerről még elképzelni se tudtak mást, mint jót. Úgy látszik, még az is széltében el volt terjedve itt s hitte is mindenki (én vármegyei tisztviselőktől hallottam egymás közt beszélni), hogy Hitler Ausztria megszállásakor várt a tőlük elrabolt ún. Burgenland megszállásával, mert arra számított, hogy ugyanakkor oda a magyar csapatok fognak bevonulni. Mikor azonban látta, hogy erre részünkről a legkisebb hajlandóság se mutatkozik, azt mondta magában, hát ha ti ilyen buták vagytok, majd akkor bevonulok én. Szerintük így került Burgenland a hitleri Németországhoz.

Ezek a művelt magyar emberek tehát inkább képesek voltak a saját (most már nem is a mindig magától értetődően hülye Habsburg, hanem kálvinista magyar) kormányukat is egyenesen a hülyeséggel határos együgyűséggel vádolni vagy ezt feltenni róla, mintsem azt megengedjék, hogy Hitler is tehet rosszat vagy Magyarországra kedvezőtlent. E naiv meggyőződésükben még az se zavarta őket, hogy Hitler nemcsak a német határon lakó s így a németséggel egy összefüggő tömeget képező burgenlandiakat tekintette a maga alattvalóinak, hanem az onnan több száz kilométerre lakó és tőlük a magyarok milliójával elválasztott bánsági vagy erdélyi németeket is, sőt még a német nevű magyar vezérkari főnök ellenvetéseit is végül azzal torkolta le, mikor nem akart elegendő magyar csapatot adni Hitler oroszországi céljaira, hogy ezt, mint Führer, parancsolom Önnek, a németnek. (S természetesen csak olyan függetlenek voltunk, hogy a magyar vezérkari főnök erre nem merte mondani, hogy ő nem német – pedig nem tartotta magát annak –, hanem teljesült a Führer parancsa.) Hogy mennyire nem várta Hitler, hogy a magyarok szállják meg Burgenlandot, mutatja az is, hogy kevéssel utána még a Magyarország földrajzában annyira híres Dévényt is elvette Szlovákiától s Németországhoz csatolta azon a címen, hogy lakói németek.

Olyan németmámor uralkodott itt akkor, különösen a máskor a „német” gyűlöletben elöljáró magyar ifjúság körében, hogy ezrével szöktek ki a határon, hogy a német SS-be jelentkezzenek önkéntesen. Az én akkori tanítványaim közül is nem egy, köztük egy Juhász nevezetű is (természetesen Habsburg-ellenes és rossz tanuló), s csak akkor riadt vissza a belépéstől, mikor tudtára adták, hogy Istent is meg kell tagadnia. (Ez az akkor már hitlerista Bécsben történt.) Találkozott azonban ott olyan tanítványommal is (ez már német nevű volt, de németül egy szót se tudott), aki saját kijelentése szerint már Istent is és a szüleit is megtagadta.

Magyar nemesi családból származó törvényszéki bíró meg katonatiszt fordult hozzám akkoriban, pedig fiuk nem is hozzám járt, hogy beszéljek a fiúkkal, mert mindenképpen Németországba akarnak menni s annyira nyugtalanok, hogy már nem bírnak velük s szüleik minden nap attól rettegnek, hogy a fiuk egyszer csak eltűnik. Némelyik tanítványom feddésemre velem is olyan kihívóan viselkedett, hogy a Szálasi-uralom alatt már minden éjjel azt vártam, hogy mikor hurcolnak el.

Volt olyan, aki nyilas volt s csak azért is minden vasárnap áldozott, hogy nekem bebizonyítsa, hogy ő ennek ellenére is jó katolikus és a kettő nem ellenkezik egymással. Egy másik a hittandolgozatában – őszinteségi rohamában – elkeseredett, hogy mennyire szégyenkezik ő, hogy Magyarországnak ilyen hercegprímása van. Serédi ugyanis felszólalt a főrendiházban a zsidók üldözése ellen.

Azt már említettem, hogy mikor az olaszok elszakadtak Hitlertől, milyen felháborodás keletkezett emiatt nálunk még olyanok között is, akik lelkigyakorlaton vettek részt, és hogy szidták miatta a pápát, mert a dolgot egyedül csak neki tulajdonították.

Az angol és amerikai pilótákat, ezeket a „légi gengsztereket” ugyanazon dühvel szidták, mint kommunista korukban az állítólagos bacilusbombákat ledobókat. Az a tanítványom is, aki a hercegprímás miatt szégyellte, hogy katolikus, mikor az ostrom után először találkoztam vele, már kommunista párttag volt, s azzal mentegette magát, hogy nyilas múltja feledtetésére volt kénytelen belépni.

Egyik sebesült tanítványom még a rendszer utolsó hónapjaiban is olyan kórházban feküdt, nem Debrecenben, hanem Szombathelyen, a „klerikális" püspöki városban, ahol sebesült tiszttársai naphosszat mást se tettek, mint a hercegprímást szidták, mint zsidópártolót és angolbérencet. Olyan papok, akik népszerűségüket féltették, nem is merték a zsidókat védeni, a nyilasság ellen beszélni vagy helytelen voltáról csak halvány célzást is tenni.

Kalló tábori lelkészt a budai Vörös Kereszt kórházban azok a magyarok jelentették föl a németeknél és tették vértanúvá, akik a kórházban tartott prédikációit hallgatták. Temetésére pedig még a Nemzeti Újság is csak úgy merte meghívni tisztelőit, hogy Kalló tábori lelkész temetése ekkor meg ekkor lesz, de hogy miért halt meg ez a Kalló tábori lelkész, nem is sejthették belőle az avatatlanok. Pedig meggyilkolása nem hivatalosan, hanem „ismeretlen" tettesek által történt.

Spellmann bíborost is éppúgy szidták és éppúgy minden rossz forrásának tartották már akkor is, mint Rákosi Mátyás országában, s például mindenki elhitte s szerteszét beszélték az országban, hogy mielőtt minket jönnek bombázni az amerikaiak vagy az angolok, előbb mindig ő ad áldást a gépükre. Azt is elhitték, hogy minden ilyen pilótának Mária-érem van a nyakában. Azt akkor senki se volt hajlandó tudni, hogy az Egyesült Államokban minden öt, Angliában pedig minden huszonöt ember közül csak egy a katolikus, az Egyesült Államok négerei közül pedig – a gyűlöletreklám majdnem mindegyik pilótát négernek találta – egyáltalán alig található katolikus.

Egy Sárközi nevű s németül természetesen nem tudó, tiszta jeles és jellemes tanítványom is bűnbánattal vallotta meg nekem (ő azért bűnbánattal, mert ő okos volt és jellemes), hogy apja ugyan színmagyar, de az anyja bécsi származású s ő – sajnos –, bár küzd ellene, mégis a németségért lelkesedik s nem magyarnak, hanem a németséghez tartozónak érzi magát.

Látod – mondtam neki –, mikor a németek itt a katolicizmust, tehát a jót képviselték és védték s akiknek te is köszönöd, hogy katolikus vagy, akkor ez mind nem volt elég nemcsak arra, hogy szeresd, hanem még arra se, hogy ádázul ne gyűlöld őket. Most pedig, mikor ugyanezek a németek még a hitednek is ellenségei s a hazádat is lábbal tapodják, sokkal jobban, mint amennyire a Habsburgokat még csak rágalmazni is tudták vele, mégis nemcsak nem gyűlölöd őket, hanem egyenesen akaratod ellenére is oda húz a szíved, a kedvükért még véred magyar részét is megtagadod, meg az Egyház iránti ragaszkodásodat is semmibe veszed. (Őszintén és öntudatosan hívő volt ugyanis az illető.)

Rövid időre használt is neki a beszéd, de néhány hét múlva megint csak újra erőt vett rajta a leküzdhetetlen német rokonszenv s az anyja vére. Végül aztán, mivel hatásom alól is kikerült, mégiscsak beállt önként a Hunyadi páncélosztagba nagy német-szerelmében. Baja nem lett miatta, a németimádatból is kigyógyult ott, mégpedig alaposan, de már késő volt. A házmesterné ugyanis a lányának szánta, s mivel ő nem volt vele hajlandó foglalkozni, bosszúból feljelentette a múltját az oroszoknál. Egyik éjjel elvitték s azóta nincs róla hír. A házmesterné – lelkiismeret-furdalásból – együtt siratja vigasztalhatatlan anyjával, akinek egyetlen fia volt, mint ez már Pesten szokás. (Az utca pedig, ahol laktak, eredetileg Főherceg Sándor utca volt. Horthy alatt – Magyarország „függetlensége" tiszteletére – átváltozott csak Sándor utcává, főherceg nélkül, végül „előlépett" Bródy Sándor utcává a „magyar" író tiszteletére – az Ady Endre környezetéből és ízléséből.)

A hitlerizmus alatt a zsidókon kívül, akik kénytelenek voltak ellene tenni, már igazán csak egyedül az Egyház volt a német ellen, tehát a magyar függetlenség mellett. Egy újság se írt úgy és annyira Szálasi ellen, mint a Nemzeti Újság. (A Magyar Nemzet, a kapitalista zsidók lapja természetesen egész más megítélés alá esik.) De a papság és a katolikus Egyház ellenzékisége se sokat számított, mert csak azok értettek vele egyet benne, akik vallásilag műveltek voltak s mindenben szoktak hallgatni az Egyházra. Az ilyenek száma pedig édeskevés. Ezek a hitlerizmust még veszélyesebbnek tartották, mint a kommunizmust, mert az legalább nyíltan istentelen s így nem téveszti úgy meg az embereket, mint a zsidók ellen lévő és

Istent is emlegető nemzetiszocializmus. S a marxizmus egyébként is az istentelenségnek lényegében ma már elvirágzott és idejétmúlt fajtája, melynek a művelt népek között már ma nincs igazi átütő ereje, ellenben a faji eszme s általában a vele kapcsolatos diktatúra és állami totalitarizmus a mi korunk eszméje s ma ez a veszedelmes, illetve volt veszedelmes még akkor. És a nemzetiszocializmust egy bámulatos teljesítményekre képes kultúrnép képviselte, míg a kommunizmust elmaradott és kultúrájában lenézett nép. Aki Hitler alatt Németországban járt, az mind belebolondult a nemzetiszocializmusba, aki a bolsevizmus alatt Oroszországban járt, mind kigyógyult belőle (kivált eleinte). Egyébként ezzel a bolsevizmus is tisztában volt s ezért akkor még csak hadifoglyainak (meg a hétpróbás kommunistáknak) adatott meg a „szerencse", hogy ott járhattak.

Hogy voltak protestánsok és protestáns lelkészek is nyilasellenesek, az természetes, hiszen aki külföldi rádiót hallgatott, az az volt, de akinek józan esze volt, anélkül is az volt, s világos, hogy voltak ilyenek a protestáns lelkészek között is. Egyet különösen bámultam érte, mert azelőtt nem vettem észre, hogy ennyire okos volna. Az ostrom után minden megoldódott: kommunista volt. Voltak persze azért nem kommunista nyilasellenes protestánsok is, de rendkívül kevesen. Ezekben se függött össze az okosság a felekezetiségükkel s ezek is annyira nem hirdették meggyőződésüket, hogy közönyösségükben még azokon a katolikus papokon is túltettek, akiknek szintén az volt elvük, hogy nem jó ellenségeket szerezni. Ezért a protestáns hitbuzgalmi sajtó is semleges volt a nyilas kérdésben, nem úgy, mint a katolikus sajtó, sőt sokszor az is egyenesen nyilaspártoló volt.

Igaz, a zsidók mellett felszólaltak a protestáns egyházfők is, de csak azért, mert kapcsolatban voltak a nyugattal s tudták, milyen szégyen ott antiszemitának lenni. No meg mert a megkeresztelkedő zsidók feltűnően nagy arányban keresték őket fel a katolikus Egyház helyett s ezeket a gazdag egyházi adófizetőket nem akarták maguktól elidegeníteni.

Az Egyházban a nagy megkeresztelkedő áradat láttára nem megkönnyítették, hanem megnehezítették a megtérést s legkevesebb hatheti előkészületet és hittantanulást tűztek ki feltételeül. A kálvinista lelkészségen pedig egyik tanítványom a katolikus szigortól megrettenő gazdag zsidó mennyasszonyának (maga a tanítvány is megkeresztelkedett zsidó volt) azt mondták, hogy még ma megkeresztelik, ha vőlegénye beleegyezik, hogy minden gyerek református legyen. S mikor a vőlegény ebbe nem volt hajlandó beleegyezni, azt üzenték neki, hogy akkor is azonnal megkeresztelik, ha legalább azt ígéri meg a vőlegény, hogy nem lesz *minden* gyerek katolikus. (A vőlegény ezt se ígérte meg.)

Hogy mennyire Hitler-ellenesebb volt a magyar katolicizmus, mint a magyar protestantizmus, és hogy Hitlerrel szemben mennyire nem védte az ország függetlenségét és szabadságát a német elnyomás ellen máskor oly hévvel csatázó magyar protestantizmus, mutatja, hogy Kossuth 49-es kormánya után a nyilas uralom alatt fordult elő megint először, hogy a miniszterek között több volt a protestáns, mint a katolikus. Horthy alatt ez még nem fordult elő, csak a miniszterelnök volt többnyire protestáns, de a miniszterelnök már Ferenc József alatt is többnyire az volt.

Kun András, a nyilas pap, aki – úgy látszik – mintha cáfolná állításunkat (aki aztán halállal is bűnhődött bűnéért), már kilépett és felfüggesztett szerzetes volt akkor, mikor nyilas szolgálatba állt, tehát az ő dicstelen szereplése nemcsak nem szól a papság ellen, hanem egyenesen mellette. Önmagával és az Egyházzal meghasonlott és papnak nem jó és nem való pap szolgálta csak a nyilasokat.

Még Imrédy is csak olyan katolikus volt, hogy miniszterelnök korában kézzel-lábbal védekezett a klerikalizmus vádja ellen, ahelyett, hogy vállalta volna a dolgot s kijelentette volna, hogy klerikális becsületes és logikus katolikust jelent, világos tehát, hogy ő az. Én emiatt már akkor megállapítottam, hogy Imrédy nemcsak nem klerikális, hanem nem is katolikus. Pedig hát ő nem is volt tulajdonképpen nyilas, csak szolgálta őket. Endre se volt igazi katolikus, de a börtönben már az lett, s ott az lett már Imrédy is.

Ez a nyilasság tehát magyar szempontból nagyon tanulságos volt, mert kétségtelenné tette, hogy a németség ellen a magyarság érdekeit és függetlenségét akkor, mikor a németség ezt sokkal jobban veszélyeztette, mint bármikor 1000 éves történelmünk folyamán, egyedül csak a katolikus Egyház és az ebben a tekintetben annyit ócsárolt főpapok védték. Igaz, hogy ők is elsősorban nem magyar, hanem katolikus szempontból védték, ámde ez csak természetes, mert az igazság, kivált mikor örök életünkre vonatkozik, sokkal fontosabb és előbbre való, mint faji és nemzeti, tehát földi érdekek vagy igazságok.

De a nyilasság korában való magatartásával az egyház- és Habsburg-ellenes magyarság is ugyancsak világosan kimutatta, hogy ő is elsősorban nem nemzeti és faji, hanem világnézeti, vallástalan és egyházellenes szempontokból volt a múltban Habsburg-ellenes, tehát valójában akkor is világnézeti, nem pedig hazafias szempontok voltak számára az irányadók. Mihelyt egyházellenes volt a német, mindjárt nem volt neki ellenség. A katolikus Egyház és főpapság soha oly felháborítóan nem hanyagolta el a nemzeti és faji érdekeket a vallásért és világnézetért, mint amennyire azok a magyarok, akik azt állították, hogy *csak* a hazának élnek, elhanyagolták egyházellenességük kedvéért a nemzeti érdekeket s képesek voltak egyenesen imádni azt a Hitlert, akinek valóban a német faj volt az Istene, s tették ezt csak azért, mert vallástalansága, erkölcsi gátlástalansága megfelelt az ő elveiknek, sikerei és szerencséje pedig egyenesen ekszтázisba hozta őket.

Milyen eget rengető nemzeti sérelmet csináltunk mi abból, hogy a Habsburgok egy-egy magyar összeesküvőt néha nem itthon, hanem Bécsújhelyt tartottak fogva! De hogy Hitler alatt a zsidó fajú magyar állampolgárok százezreit szállították Németországba, abban senkinek se jutott eszébe magyar sérelmet látni. Egészen kétségtelen, hogy Hitler a zsidók százezreit gyilkoltatta meg, mert hiszen a magyar vidéki zsidóságnak is, melyet Németországba hurcoltak, csak a körülbelül 10%-a jött haza. Ez egymaga megfelel 200.000 gyilkosságnak. Úgy látszik, az is igaz, hogy e legyilkolt százezrek holttestét az okos és takarékos Hitler gazdasági, ipari célokra is felhasználtatta.

Hitler tehát a világ leggonoszabb szörnyetege volt, mert annyi vér és gyilkosság egy ember kezéhez se tapad (csak lengyel – nem lengyel zsidó – 7 millió pusztult el Hitler háborújában és ezek közül is nagyon sokan egyszerű gyilkosság áldozatai), de olyan szörnyű bűnöket se követett még el senki az emberiség ellen, mint ő. Külön szégyene tehát a mi „hazafiainknak", hogy nekik, akik azokat a Habsburgokat, akiknek egyedüli bűnük, ha volt, a túlságos jóság volt, oly féktelenül tudták gyűlölni, éppen a szörnyeteg Hitler volt az a rokonszenves ember, akinek nemcsak németségét, hanem még a magyar nemzeti önérzet megalázását és a magyar függetlenség nyílt lábbal tiprását is nemcsak meg tudták bocsátani, hanem mindez még abban se akadályozta őket, hogy ne rajongjanak érte. Ha a főpapokra hallgattunk volna, ezt a nagy szégyent is elkerülhettük volna.

A második bolsevizmus Magyarországon

Meg lehetett volna-e akadályozni nálunk a bolsevizmust?

Sajnos, a német istentelenséget az orosz vagy zsidó istentelenség váltotta fel nálunk. Szerencsére erre már igazán nem mondhatjuk, hogy a magyarság lelkesedett is érte. Ilyesmi már csak azért se volt lehetséges, mert hiszen közvetlenül előtte tartott az antiszemita és kommunistaellenes izgatás éveken át és még az első proletárdiktatúra emlékei és a vele kapcsolatban keletkezett zsidó-ellenszenv is emlékezetben volt. Lélektani képtelenség tehát, hogy 1945-ben a magyar nemzet a második orosz-zsidó kommunista uralmat szívesen fogadja.

Mégis igen nagy bűneink vannak azért e téren is, most nem a mámor, lelkesedés és fanatizmus, hanem az elkerülhetetlennek vélt rosszal való puha, férfiatlan és önző megalkuvás miatt. A hatalom ugyanis 1945-től kezdve a mindenkitől gyűlölt bolsevik rendszer kezében volt s ettől a hatalomtól függött mindenkinek a megélhetése és érvényesülése. Eleinte még a megélhetés nem is, csak az érvényesülés. Tehát a hazához és a kereszténységhez való ragaszkodás először még nem is jelentette az élet lehetetlenné tevését, csak a *jobb* állás és a *jobb* élet lehetőségét zárta ki.

Ha tudott volna itt minden magyar, vagy legalább a magyarok többsége elveiért, meggyőződéséért és hazájáért néhány évig összehúzódni, csöndben lenni, az érvényesülésről és az élet nagyobb örömeiről lemondani, megakadályozhattuk volna, hogy ez az általánosan gyűlölt ázsiai rendszer itt évtizedekre berendezkedhessék s a magyar társadalmat leigázhassa s tönkretehesse.

Sokan erre azt felelik: A bolsevik erőszaknak és lelkiismeretlenségnek lehetetlen volt ellenállni. Eleve hiú igyekezet lett volna az egész törekvés. Amit ők akartak, azt mindenképpen elérték. A legjobb esetben is csak legfeljebb arról lehetett volna szó, hogy kissé lassabban érjenek célhoz. Hisz a magyar nép is becsülettel viselkedett addig, míg lehetséges volt számára. Abszolút többségében a kisgazdapártra szavazott, a kommunisták pedig minden reklám, terror és a sajtó és a propagandaeszközök egyedül a maguk számára való lefoglalása ellenére se tudtak többet szerezni a szavazatok vagy 15%-nál. Pedig szavazójoguktól is százezreket fosztottak meg olyanokat, akikről tudták, hogy nem rájuk fognak szavazni.

Az ellenvetésre azt felelem, hogy lehet, hogy nem használt volna semmi igyekezet vagy elszántság, de csak akkor, ha a bolsevizmus teljesen a maga ura lett volna, tehát merte volna tenni azt, amit akart. Ámde a bolsevizmus nem egyedül győzte le Hitlert, hanem a nyugattal való szövetségben és az atlanti szerződésben nemcsak arra kötelezte magát, hogy területét nem gyarapítja, hanem arra is, hogy rendszerét se erőszakolja rá egy hatalmába vagy befolyása alá kerülő országra se, sőt mindegyikben meghagyja a demokratikus rendszert, azaz az emberi szabadságjogokat és a parlamentarizmust.

Oroszország mindebből semmit se tartott meg. A vallásszabadság fogalmát egyedül a templomok nyitvatartására szűkítette; a maga bolsevizmusát elnevezte népi demokráciának; a meghódított és teljesen tőle kormányzott országokat a forma szerint függetlenekként szerepeltette (sőt független államként szerepeltette még Ukrajnát és Belorussziát stb. is), de csak azért, hogy a Nemzetek Szövetségében ennyivel is több szavazata legyen, a sajtószabadságot nem úgy bénította meg minden eddigi megbénítást hihetetlenül felülmúló módon, hogy előzetes cenzúrát gyakorolt s elkobozta a tilosat író lapot, hanem terrorral és olyan kegyetlenséggel, hogy az írónak még álmában se merjen eszébe jutni, hogy nem tetszőt vagy akár csak félreérthetőt is merjen írni. Sőt még arra is rákényszeríttette – mindig suba alatt – a még meglevő s nem kezében lévő néhány lapot, hogy egyenesen pozitívan is hirdesse az ő elveit, nem is szólva arról, hogy papírt se adott neki többet, mint amivel legfeljebb csak tengődni tudott.

A parlamentarizmust is úgy gyakorolta, hogy tartott ugyan választásokat, szavazati jogot is adott mindenkinek és titkos is volt a szavazás, de terrorjával gondoskodott róla, hogy ne csak a maga programjával ellenkezőt hirdető párt alakulni és szerepelni ne merjen, hanem még semleges se. Így aztán a saját maga pártján kívül csak pártonkívüliek szerepelhettek, de természetesen csak olyan „pártonkívüliek", akik éppúgy az ő emberei voltak, mint a párttagok.

Szavazni nem is lehetett másra, mint csak a tőle összeállított, párttagokból és „pártonkívüliekből" álló listára. Legfeljebb azt tehette meg valaki, hogy jelezhette, hogy ő ezekre nem akar szavazni, de azt már nem mondhatta meg, hogy helyettük kire. Egyébként pedig a választások előtt heteken át mást se hallott rádióban, munkahelyén, gyűlésen, mást se olvasott senki, mint csak azt, hogy aki nem az előírt jelöltekre szavaz, az a nép ellensége és aljas hazaáruló, akinek jaj lesz, de meg is érdemli. De hogy valaki e szép jelzőket és jajt a szavazáskor kiérdemelhesse, ceruzára is volt szüksége, ceruzát azonban a szavazáskor nem kapott (mert hiszen az állam csak nem segítheti elő a hazaárulást?), ezért magának kellett vinnie magával. Mi lesz azonban, ha ott meglátják, hogy ceruzát vesz elő zsebéből, tehát hogy hazaáruló?

Igaz, hogy sok szavazóhelyiségben voltak szavazófülkék (nem mindegyikben), sőt, de csak a rendszer vége felé, még ceruza is, de hát a fülkét használni szégyen volt, mert hiszen bemenetelével mindjárt el is árulta az illető, hogy ő hazaáruló és az aljas imperialistákkal tart. Ha igaz szándékú lenne, nem kellene titkolóznia, tehát nem lenne szüksége fülkére.

Tudok esetet (szemtanútól hallottam), hogy rendőrt, aki (az első effajta szavazáson) a fülkébe ment szavazni, kijövetele után azonnal el is vitte a felettese azzal a megokolással, hogy neki, mint rendőrnek, kötelessége lett volna jó példával elöl járni. Pedig hát a „jó példa" éppen a fülkébe való bemenés volt, mert hiszen a törvény nemcsak megengedte, hanem elő is írta a *titkos* szavazást.

Ha azután valaki mégis olyan vakmerő volt (világos, hogy ilyen emberek nem teremnek minden bokorban), hogy mégis be mert menni a fülkébe, akkor meg arra kellett vigyáznia, hogy villámgyorsan rajzolja rá a cédulára azt a bűnös keresztet, mert hiszen aki nem jött ki azonnal, már el is árulta, hogy bent hazaáruló tevékenységet fejtett ki. Aztán meg a legtöbb fülke annyira fogyatékos, a papír vagy a vászon, melyből készült, annyira átlátszó volt, hogy a külvilág majdnem olyan jól látta, mi történt belül (vett-e elő a zsebéből ceruzát és ír-e bent a „pasas"), mintha be se ment volna.

Hogy mennyire meg volt félemlítve a nép s mennyire nem bízott a hatalom uraiban, mutatja, hogy sokan csak *kesztyűben* mertek működni a fülkében „népellenesen", mert meg voltak győződve, hogy még az ujjlenyomatok rendőri módszerét is felhasználják annak kikutatására, kik voltak a hazaárulók. Ennyire elhitték az emberek, hogy a szavazás titkos és hogy a kommunisták csakugyan megtartják a saját törvényüket!

Az is érdekes, hogy noha a szavazás a törvény szerint nem volt kötelező, mégis el *kellett* menni. A még le nem szavazottak lakásán megjelentek a párt emberei (esetleg még rendőr is) s mondták, hogy nem kötelező ugyan, de nem ajánlják, hogy az illető el ne menjen szavazni. Büszke is volt a szovjet a 99,7%-os leszavazásaira! Pedig a szavazatok megszámlálását is – minden ellenőrzés nélkül – csak magukban, házilag végezték.

Ez tehát mind igaz, de azért mégis igaz az is és ezek a felháborító dolgok is ennek bizonyítékai is egyúttal, hogy a bolsevisták mégis tekintettel voltak a nyugatra (különösen eleinte), sőt bizonyos tekintetben féltek is tőle, mert másképp nem vetemedtek volna ilyen nevetséges fogásokra, hogy becsapják és elhitessék vele, hogy az ő rendszerükben csakugyan szabadság, demokrácia és parlamentarizmus van és a nép akarata dönti el az ország sorsát.

Aztán ne felejtsük el azt se, hogy mindezek csak akkor léptek életbe, mikor az ország új urai már nyeregben voltak, mert a magyar társadalom gyáva megalkuvása és opportunizmusa már oda segítette őket. Uralmuk elején még nem. A két első választáson még lehetett kisgazda-, sőt keresztény pártra is szavazni. Akkor még csak annyiban volt akadályozva a szabadság és az igazság, hogy kommunista reklámok – a törvény ellenére – a szavazóhelyiségben is

voltak s természetesen *csak azok* voltak; az ellenpártok agitációja pedig nem volt szabad. Például a kommunista párt ellen egyik se beszélhetett, s azt, hogy rossz vagy helytelen, programja nem célszerű, senki se mondhatta. Az ellenzéknek sajtó is alig állt rendelkezésre s jelöltjeit állandó veszély fenyegette, hogy éjjel elviszik őket és többet sose kerülnek elő. Magát a jelöltet a választások alatt sose vitték el – de viszont ezt ő sem tudhatta –, legfeljebb csak egyes jó korteseit. Magának a jelöltnek az elvitele ugyanis igen megbotránkoztatta volna a nyugatot. Neki tehát egyenlőre ezt a jelöltséget csak feljegyezték a már úgyis hosszú bűnlajstromába s a büntetést nem rögtön, hanem csak később kapta meg, mikor már nem volt annyira nyilvánvaló, hogy azért büntetik, mert törvényes jogát gyakorolta.

A mondottakból láthatjuk, hogy eleinte még lehetett gerincesnek lenni. *De éppen ezért volt a legnagyobb és legveszedelmesebb bűn az elején megalkudni.* De igazi hitványság is volt ez, mert akkor még szó se volt arról, hogy a meg nem alkuvónak bajuk legyen. Csak az érvényesüléstől voltak elzárva és a szájukra kellett vigyázniuk. Az állásukat még nem vesztették el gerincességük miatt, csak a nagyobb emelkedés útja volt előlük elzárva, de még az se mindig. A rendszer elején az egyedüli menedék számukra a legmerevebb meg nem alkuvás lett volna „á la Mindszenty". *Akik már ekkor beléptek a pártba, még akkor is, ha nem szívből, hanem csak színleg, ezek voltak a haza- és hitárulók.* De azok is, akik nem léptek be, de már akkor megalkudtak és együttműködtek velük. Nem lett volna szabad senkinek elfeledni, hogy tűz nem működhet együtt a vízzel.

A kisgazdapárt volt a bűnös, mely már az oroszok megérkezése előtt szövetségre lépett a szociáldemokratákkal és koalícióra lépett a kommunistákkal is. Egyébként akkor még kommunista és szociáldemokrata között lényegileg alig volt különbség. Vallástalanság tekintetében egyáltalán semmi, sőt a szociáldemokraták, mint a múlt képviselői, még egyházellenesebbek voltak, mert az ő fiatal korukban még jobban divat volt az egyházellenesség, mint korunkban. Őket még egy-két évtizeddel ezelőtt a pártban úgyszólván állandóan „a csuhások" ellen izgatták, míg a kommunisták eleinte ebben is mérséklettel, politikusan jártak el. A szociáldemokraták nemzeti szempontból nem voltak ugyan az oroszok olyan feltétel nélküli szolgái, mint kommunista társaik, de a kettejük közti ellentét és a szociáldemokraták részéről az egyesülés elleni tiltakozás elsősorban csak hatalmi érdekekből folyt, nem elviekből.

A mi szociáldemokratáink egyébként se voltak nyugati értelemben vett mérsékelt szociáldemokraták, hanem igazi marxisták voltak, akik részére majdnem éppúgy nem járt áldozattal kommunistábbá lenni 1945-ben se, mint ahogyan 1918-ban a legnagyobb lelkesedéssel lett minden szociáldemokratánk egy csapásra kommunistává, s mikor ez a rendszer bukásával lehetetlenné vált, 1919-ben újra ismét szociáldemokratává. Ekkor már akadt köztük néhány, például Peyer, aki megmaradt kommunistaellenesnek, de ilyenek csak egyének voltak, nem tömegek. A Peyerek is inkább csak azért, mert a múltjukat nem akarták megbocsátani a túlzók s így lehetetlenné vált részükre az újra való átnyergelés.

Később már a szociáldemokrata tömegek is őszintén kommunistaellenesek lettek, de csak azért, mert szociális szempontból rosszabb lett a dolguk. Ekkor is csak a kizsákmányolás ellen küzdöttek, csak azt utálták meg, de nem az istentelen vagy nemzetközi világnézetet, vagy az osztályharcot.

Ami a kisgazdapártot illeti, később ez is sarkára állt, tagjai közül sokan még hősiesen is viselkedtek s így bűneik egy részét levezekelték, ámde indulásuk olyan bűnös volt, hogy azt se teljesen levezekelni, se végzetes következményeit jóvátenni többé már nem lehetett. A kisgazdapárt mint a kommunizmus koalíciós társa és szövetségese vonult be Debrecenből Budapestre. Ez volt a kisgazdapárt nagy eredeti bűne, egyúttal az első nagy hazugság is a „népi demokrácia" tíz évének borzalmas hazugságáradatában, mert természetesen nem szívből volt szövetséges s nem is lehetett szívből az. De becstelenség is volt részéről ez a szövetség, mert hiszen a kisgazdapárt is vállalta a nagy hazugságot s a magyar közélet ezt akkor még annak is

tartotta s ebben természetesen teljesen igaza is volt. A tűz és víz szövetségéből ugyanis semmiképpen se származhat jó, csak a tűz elalvása vagy egy borzalmas robbanás.

De még ha közéleti vezetőinknek maguktól mindehhez nem is lett volna elég eszük, akkor is egészen könnyű lett volna eligazodniuk, hiszen csak az Egyházra kellett volna megint nézniük és utána indulniuk. A magyar püspöki kar ekkor még semmit se alkudott meg (s kitartott így teljes öt évig), de különösen okos és hős volt a vezér, az első főpap, Mindszenty hercegprímás. Ő nemcsak meg nem alkudott, hanem még szólni is mert. Merte még a földrablást is elítélni (mert földreformot lehet jól és lehet rosszul, lehet törvényesen és lehet törvénytelenül végrehajtani).

Ő még a köztársaság ellen is mert tiltakozni s felhívni a figyelmet, hogy ennek kimondása is törvénytelen volt. Törvénytelen, mert kinevezett, nem pedig a néptől választott országgyűlés mondta ki, és mert úgyis törvénytelen lett volna, ha a néptől választott képviselők mondták volna ki, mert orosz megszállás alatt történt, tehát a nemzet akaratnyilvánulása semmiképpen se lehetett szabad. Az erre vonatkozó népszavazást csak a megszállók kivonulása után lehetett és lett volna szabad megtartani. (A földosztást is ez a kinevezett országgyűlés mondta ki, de ez is csak akkor, mikor már minden föld régen ki volt osztva. Még gondolatnak is nevetséges, hogy egy kultúrállam előbb hajtson végre valamit, és csak utána hozzon törvényt róla.)

Mindszenty olyan meg nem alkuvó volt, hogy kommunistát elvből nem fogadott kihallgatásra s bérmáláskor kommunista pártjelvényű egyént elparancsolt bérmagyereke mögül azzal a kijelentéssel, hogy kommunista nem lehet bérmaszülő. (Akkor még csak ő mondta ezt, mikor pedig a hatalom már a kezükben volt, akkor már a kommunisták mondták ugyanezt. De mivel Mindszenty ezt már akkor megállapította, mikor a kommunista taktika szerint még nem lett volna szabad, milyen nagy bűne volt ez neki!)

Ha az ország nem próbált volna okosabb lenni, mint Istentől vezetésre rendelt főpapja, hanem hallgatott volna rá s mindenki, vagy legalább az ország többsége is úgy cselekedett volna, mint ő (pedig hát a 95%-a úgy gondolkodott, sőt ujjongott neki), akkor hazánk nem lehetett volna kommunista állammá, mint ahogyan a nálunk jóval kisebb Finnország se lett az, pedig ahhoz Oroszországnak több történelmi joga lett volna, mint hozzánk. Nyílt erőszakhoz ugyanis akkor még nem mert volna folyamodni, mert félt volna nyugati szövetségeseitől, akik iránt erre vonatkozólag a szava is kötötte.

De többet mondok: Olyan viselkedéssel, mint a hercegprímásé volt, talán még akkor is sikerült volna a rabszolgaságból megmenekülni, ha Oroszország egymaga verte volna le Hitlert, tehát ha nem lettek volna szövetségesei, se nekik tett ígéretei, azaz ha a kommunizmusnak szabad keze lett volna. Ha ugyanis se fenyegetésre, se hízelgésre nem hódol be senki, akkor nem is lehet tenni semmit, mert nem lehet mindenkit megölni, se börtönbe vinni.

Igaz, hogy ilyen „senki" és ilyen „mindenki" tulajdonképpen csak elméletben van, gyakorlatilag nem lehetséges, mert becstelenek mindenhol vannak, a behódoláshoz pedig nem is kellett becstelenség, csak gyöngeség (pedig hol van az a társadalom, ahol még gyöngék sincsenek), ámde *mindenkire* nem is lett volna szükség. Elég lett volna az is, ha a többség lett volna hős vagy okos és csak a többség nem lett volna hajlandó se megalkuvásra, se együttműködésre. A lakosság többségét se lehet ugyanis se meggyilkolni, se bezárni.

Igen – halljuk erre válaszul –, ha tudtuk volna, hogy mások is úgy tesznek, mint mi és valóban a többség lesz meg nem alkuvó, akkor nem alkudtunk volna meg. Ámde jól tudtuk, hogy éppen a többség lesz az, mely megalkuszik és nem jön utánunk (összebeszélni, szervezkedni nem lehetett), azért voltunk kénytelenek mi is megalkudni, hogy ne egyedül bűnhődjünk, mert akkor aztán velünk, éppen azért, mert olyan kevesen voltunk, ugyancsak könnyű lett volna elbánni. Poroszlóink még arra is diadallal hivatkozhattak volna, hogy valójában a „nép ellenségei" vagyunk, mert hiszen csak mi néhányan jártunk a tömegtől eltérő utakon.

Éppen itt a lényeg – feleljük. Olyan öntudatos, bátor emberekre, férfiakra lett volna szükség, akik nem azt nézik, mit csinál más és jön-e utánuk más is, hanem hátranézegetés nélkül követik meggyőződésüket. Hiszen éppen ezért mondtuk, hogy nem lett volna szükség másra, mint követni az ország főpapját. Lám, ő nem nézte és nem kérdezte, követik-e mások is, és nem marad-e egyedül, hanem ment a maga útján és vallotta elveit. És ha az ország is, vagy legalább csak a többsége utánament volna, se ő nem veszett volna el, sem az ország. Így azonban elveszett ő is, meg az ország is. De ő legalább becsülettel, vértanúként, az ország pedig becstelenül, gyáván...

Mindszenty hősiessége annál nagyobb, mert akkor kezdte meg a példaadást és a hősiességet, mikor már látnia kellett, hogy elkésett, mert hiszen a kisgazdapárt (az, melynek kezébe tette le az ország a sorsát és amelytől várta megváltását) már megelőzte az ellenkező, a rossz példaadásban, már a megalkuvás útjára lépett. De így tettek a debreceniek is. (Köztük, sajnos, a debreceni katolikus plébános is, aki aztán jutalmul meg is kapta a veszprémi püspökséget, bár kommunista barátai egyenesen a hercegprímássággal akarták érte jutalmazni. Azért lett püspök, hogy legalább hercegprímás ne legyen. Teljesen ugyanis sose tudja magát függetleníteni az Egyház az állam nyomása alól.)

A kisgazdák már az ostrom előtt lepaktáltak és szövetségre léptek, a debreceniek pedig már együtt vonultak be velük a fővárosba. Tehát már alig lehetett új útra lépni, mert hiszen a polgári osztály képviselői már eladták magukat s eleve úgy döntöttek, hogy a kommunizmus nem ellenség, hanem barát, nem víz, ha a hit és a tízparancs tűz, hanem csak egy más színű és más eredetű tűz, mely a másik mellett egész szépen megfér, sőt egymást kiegészítik.

A kommunizmus özönvize nagyon jól tudta, hogy ez nem így van, azért titkolta eleinte igazi lényegét és azért hízelgett annyira a tűznek. Sajnos, az ellenpárton az igazi helyzetet akkor még csak a hercegprímás látta tisztán, illetve csak neki volt akkora lelkiereje, hogy amit az esze lát, aszerint tegyen is. De viszont a buta többség, mint ilyenkor történni szokott, éppen róla állapította meg a szűklátókörűséget. Bizonyára azért, mert az ő követéséhez nemcsak ész, logika, ítélőképesség, emberismeret és élettapasztalat kellett, *hanem hősiesség, bátorság és a vele járó önzetlenség és áldozatvállalás is, és ez az, ami a magyar társadalomban nem volt meg*.

Ezért tartotta itt akkor mindenki magától értetődőnek a kisgazdapárt megalkuvását s nézte a sátánt nem ellenségnek, hanem szövetségesnek, mellyel nem azonosítjuk ugyan magunkat, csak együttműködünk vele, mert olyan „bolondok" természetesen nem vagyunk, hogy színt valljunk előtte és mindjárt birokra keljünk vele. (Előbb megvárjuk, míg befon és megbénít bennünket.)

Ez volt tehát 1945-ben a debreceniek és a kisgazdapárt és velük az egész magyar társadalom eredeti bűne, melyet már a „népi demokrácia" világrajövetele előtt elkövetett. Nem szívesen bár, hanem csak kényszerűségből, de mégiscsak szövetségesül fogadta a sátánt ellenség helyett s ezáltal megadta neki a lehetőséget arra, hogy – lévén „hazug és a hazugság apja" – előbb hízelgéssel és hazudozásokkal elpuhítsa, leszerelje, eleven erejétől megfossza, aztán végül nyíltan leteperje.

Ha a magyar társadalom hallgat az ország főpapjára, és kezdettől fogva ellenségként bánt volna az ellenséggel, mint akivel alkudni nem lehet, de nem is szabad s ebből az elvéből egy tapodtat se engedett volna, sikerrel állhatta volna meg a harcot. Hiszen az ország már eredetileg tisztában volt az ellenséggel, már az elején is sátánnak tartotta. Viszont minél jobban telt volna az idő s minél több alkalma nyílt volna elvetemültsége megismerésére, kitartása és elszántsága csak fokozódott volna.

Egyformán volt-e ellene a bolsevizmusnak „a két egyház”?

Meg kell állapítanunk, hogy a nemzet és a társadalom e harcban is egyedül csak a katolikus Egyházban talált támogatást és kapott vezért. Pedig éppen fordítva kellett volna lennie a dolognak. A protestantizmus ugyanis sokkal többet vesztett a kommunizmussal, mint a katolicizmus. A kis 6%-os lutheránusság majdnem annyi kapitalistával, bankárral, gyárossal rendelkezett, mint a 70%-os katolicizmus. Ami pedig a földbirtokot illeti, a latifundiumok [nagy földbirtokok] katolikus kézen voltak ugyan, de annál kálvinistábbak voltak a középbirtokok és a nagyobb kisbirtokok, pedig számuk miatt ezek sokkal többet jelentenek, mint az a pár nagybirtokos.

Hogy a kezdeti (s ezért legfontosabb) meg nem alkuvó állásfoglalásban a protestantizmus szerepének még halvány nyomaira se találunk, az még talán nem volna olyan nagy szégyen, hiszen ilyen okosak és ilyen hősök még katolikus részről is csak egyesek voltak, nem egész testületek. Testületileg még a főpapság is csak öt évig volt ilyen. De az már szégyen, hogy ennek a jónak az ellenkezője, a megalkuvás, a sátánnal való együttműködés szelleme határozottan protestáns jellegű volt és protestáns részről jött. Hiszen a kálvinista Rómában [Debrecenben] alakult meg az első, a kommunistákkal szövetségben álló kormány, Zsedényi, Hegymegi Kiss, Dálnoki, a Vásáryak, mind-mind kálvinisták voltak. Dinnyés, Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, Dobi hasonlóképpen. Igaz, hogy az elsorolt debreceniek aztán igen hamar összevesztek és szakítottak a rendszerrel (s ez becsületükre is válik), ámde azzal, hogy ők adtak példát a rosszra, ők nyitották meg az együttműködés végzetes és később már jóvátehetetlen útját, akkorát vétkeztek, hogy későbbi jobb útra térésükkel ezt a nagy és végzetes bűnt nem lehet feledtetni.

A szintén együttműködéssel indult kisgazdapárt is mindig kálvinista jellegű volt és protestáns vezetés alatt állt. Két pap volt a vezetője, egy katolikus (Varga Béla) és egy kálvinista (Tildy Zoltán), de noha általánosságban elismerték, hogy a katolikus nemcsak jellemben, önzetlenségben és szeretetreméltóságban, hanem tehetségben is felülmúlta a kálvinistát s nála jobb szónok is volt, mégis a kommunistákkal való szövetség óta mennyire készakarva visszavonult a szerepléstől a katolikus pap és mennyire még jobban előtérbe nyomult a kálvinista lelkész!

Ezzel nem azt mondom, hogy Varga Bélát fel lehet menteni a kezdeti együttműködés felelőssége alól. Nem azt bizonyítom tehát, hogy ő nem bűnös, hanem azt, hogy még ő, a bűnös katolikus is mennyivel különb volt, mint kálvinista kartársa. Mikor a „felszabadulás” után Varga Béla elhagyván búvóhelyét, legelőször felkereste szintén még búvóhelyén Tildyt, ő elkeseredve akkor még azt mondta neki, hogy ő nem törődik semmivel, hiszen minden pillanatban a felesége vagy a lánya erőszakos megrohanása miatt kell rettegnie s ellene küzdenie. Néhány nap múlva azonban mégis olvashattam az újra megjelent újságok legelső számainak egyikében, ha ugyan nem éppen a legelsőben, amint Tildy, a Kisgazdapárt vezére, az országhoz intézett kiáltványában áradó lelkesedéssel magasztalta a dicső Vörös Hadseregnek köszönt „felszabadításunkat”

Mivel tudtam, hogy ugyanakkor mit mondott Varga Bélának, meglepett, hogy még ennyire is lehet hazudni. Ezt az azóta annyira közönségessé vált hazug képmutatást Tildy tehát nagyon korán kezdte. Nem csoda, hogy később oly szakértelemmel gyakorolta.

A katolikus papságnak a kálvinistánál annyira különb voltát csökkenti ugyan Balogh István, Bánáss László és Babocsa, egy Pest környéki plébános, szereplése (e legutóbbi még a kommunista pártba is belépett), ámde Baloghban mindent megmagyaráz a zsidó származás; Bánássban, hogy mindig protestánsok közt élt, Babocsában pedig a jelentéktelenség s az, hogy Marosán a testvére volt.

Az azonban már egyenesen dicsősége az Egyháznak, hogy Balogh István kétségtelenül bámulatos érvényesülési tehetsége ellenére se vitte semmire se az Egyházban, s mint Hock János – ami szintén az Egyház dicsősége –, még csak lila övet se viselhetett; Babocsának azonnal ki kellett lépnie a pártból. (Mindszenty parancsára s ezt hírlapilag is közzé kellett tétetnie. Akkor még meg lehetett ezt tenni, bár akkor is igen nagy dolog volt, de persze nem Babocsa érdeméből.)

Bánáss – igaz – püspök lett, de az Egyház akkor már nem volt teljesen szabad s kinevezése csak azért történt, hogy azt a bolsevizmus elleni kihívást, hogy Mindszenty lett az esztergomi érsek, némileg enyhítse s így a kormány elfogadja Mindszenty kinevezését. Egyébként Bánáss közel se viselkedett oly méltatlanul, mint a másik kettő s mikor például a kormány megkezdte a hitvallásos iskolák elleni tevékenységét, ő is külön nyílt levelet tett közzé ellene, ami pedig – tekintve, hogy a kormány és a párt valósággal tenyerén hordozta s mint már láttuk, később betegségében Rákosi Mátyás ismételten meg is látogatta – igen nagy teljesítmény volt részéről jellemileg.

Mindezek ellenére – bizonyítva, hogy hazudni nemcsak a kommunisták tudnak – a külföld kommunistaellenes magyar nyelvű adásai már akkor állandóan azt hangsúlyozták, hogy a kommunizmus a katolicizmust és a protestantizmust *egyformán* üldözi és a két egyház ellenáll neki. Ugyanakkor nálunk minden rossz Tildy, a kálvinista lelkész nevében történt; ő erősítette meg a tömeges halálos ítéleteket. Nagy Ferenc, a miniszterelnök, pedig azzal bizonyította, hogy itt nincs vallásüldözés, hogy nem győzte hangsúlyozni, hogy ő kálvinista, mégpedig milyen buzgó és meggyőződéses kálvinista. Mikor az egyik gyárból küldöttség ment hozzá a kötelező vallásoktatás fenntartása érdekében, ingerülten azzal fogadta őket, hogy ilyen küldöttségeknek igazán nem örül. Megokolás: mert itt senki se üldözi vagy bántja a vallást. Bizonyíték: Hiszen ő maga is kálvinista, mégpedig mekkora! Hogy lehet hát akkor itt vallásüldözés?!

A protestantizmusnak semmi nagyobb kiállásra, bátorságra vagy kockázatra nem lett volna szüksége, mert azt már megtette és magára vállalta a katolicizmus és főként Mindszenty. *A protestánsoknak csak követniük kellett volna a már megmutatott utat, vagy legalább nem az ellenkező úton haladni.* De még ezt se tették. Lelkészeik propaganda előadásokban vállalkoztak a katolikus meg nem alkuvás elítélésére, sőt ezt nemegyszer tette meg még a püspökük is (Bereczky Albert). Annyira nyilvánvalók voltak effajta érdemeik, hogy külön ezért *jutalmul többmilliós államsegélyt kaptak*, melyről a Szabad Nép is hangsúlyozta, hogy *csak ők* kapták, s azért, mert megértők a „demokrácia" iránt; nem úgy, mint a katolicizmus, mely egyenesen végzetes egyházpolitikát űz.

Az Egyház, hogy figyelmeztesse híveit, hogy tilos az együttműködés és hogy a párt egyházpártoló politikája csak álnokság és a megejtést szolgáló taktika, a kommunista rádió az egyházi közvetítéseket is megszüntette. Persze a protestantizmus ebben se követte, hanem megvárta, míg a párt taktikája elérkezett a nyílt színvalláshoz s úgy dobták ki onnan.

Külön feltűnő és tanulságos volt az apró protestáns szekták viselkedése (adventisták, baptisták, metodisták stb.). Ezek még jobb viszonyban voltak az istentelenséget hirdető párttal, mint az ún. történelmi protestáns „egyházak". Azért feltűnő és nagyon tanulságos ez, mert hiszen tudvalevő, hogy e szekták tagjai buzgók és valóban hiszik és élik is, amit hirdetnek. Most kisült, hogy nem. Csak fanatikusok s nem az istentelenséget gyűlölik s nem az az igazi ellenségük, hanem a katolicizmus.

De a párt és a rendszer a vallással való nyílt szakítás után is egész nyíltan protestánspártoló maradt. Felekezeti dolgoknak (például a sárospataki főiskolának) utána is nemegyszer csinált propagandát, Szent István helyett természetesen neki is I. Istvánja volt (s természetesen éppoly ellenszenves volt neki, mint hajdan a protestánsoknak), naptárává pedig egyszerűen a protestáns naptárt tette.

1956. augusztus 16-án például az „Amerika hangja" ezt mondta: „A katolikus Egyház Szent Joachim napját ünnepli. A protestáns naptárban Ábrahám neve áll."

A kommunista Kossuth és Petőfi adó ugyanakkor csak ennyit mondott: *„Ábrahám napja van.”*

1956. augusztus 21. „Amerika hangja”: A katolikus naptárban Szent Franciska van, a protestáns naptárban Sámuel. A Kossuth – Petőfi adó: „Sámuel napja van.”

Még szeptember 25-én, a magyarok apostolának, Szent Gellértnek az ünnepén se tud erről semmit a „magyar” rádió. Neki egyszerűen csak „Töhötöm napja van”. Természetesen a protestáns naptárban, de ezt természetesen nem mondja, hiszen hivatalosan nem állhat a katolikussal szemben protestáns alapon.

A kálvinisták, a lutheránusok hogy féltették azelőtt mindig iskoláikat és intézményeiket! Milyen kényesek voltak mindig rájuk! A Habsburg „elnyomás” alatt iskoláik megszüntetésére még gondolni se lehetett, sőt még Mária Terézia Ratio Educationisát is sikerrel utasították vissza, kijelentve, hogy az ő iskoláikban a királynő nem parancsol. (S a királynő elismerte, hogy rájuk valóban nem vonatkozik, tehát nekik tényleg nem parancsol.) S lám most, mikor nem a Habsburg, nem a katolikus, nem a törvényes király, hanem az orosz és az istentelenség volt a hatalom birtokosa, s mikor olyan könnyű lett volna az ellenállás, hiszen csak a katolikus Egyház már megindult harcához kellett volna csatlakozni (és ezzel egyúttal az ő ellenállásának sikerét is valószínűbbé tenni), kálvinistáinknak nemcsak dacolni s vastagnyakúskodni nem jutott eszükben, hanem néhány iskolájuk megtartása fejében (melyek közül többet később szintén „önként” ajánlottak fel az államnak, tehát ez is csak becsapásként történt) egyenesen ők maguk adták át iskoláikat az államnak akkor, mikor a katolikus iskolák még meg voltak, tehát legalább egyenlőre az övék megtartására is meg lett volna a lehetőség.

A katolikus püspöki kar még Mindszenty elhurcolása után is sokáig elutasította az állammal való kényszermegegyezést, melynek feltételeit az egyik fél diktálta, tehát „megegyezésnek” nevezni egyike volt a rendszer legszemtelenebb hazugságainak, a protestánsok (mégpedig mindketten, kálvinisták és lutheránusok egyaránt) már akkor „megegyeztek”, mikor még Mindszenty is szabadlábon volt. De az is jellemző, hogy még kettejük közül is előbb behódolt a nagyobb számú hívővel rendelkező, tehát hatalmasabb, színmagyarokból álló és vastagnyakúságára büszke kálvinizmus, mint a nagyrészt idegen fajú és a kálvinizmus híveinek csak egyharmadával rendelkező, megalkuvónak csúfolt lutheranizmus. (De persze aztán megegyezett ez is, mégpedig hamarosan.)

Szemtelen hazugság volt tehát a külföldi rádióadásokban annak hangsúlyozása, hogy a kommunisták *egyformán* üldözik mindkét vallási csoportot és ellenállási érdemei is egyformák mindkettőnek. Pedig még a katolikus Franciaország rádiója is ezt hangsúlyozta! Hogy nem igaz, bizonyára azok is nagyon jól tudták, akik hangsúlyozták, hiszen csak józan ész és épp fül és szem kellett hozzá, de hát megszokták már, hogy „felekezetieskedni” nem szabad s a magyarságot még a jó szerencsében se szabad megosztani, hát a bajban. Ha pedig elismerem, hogy a katolikus magyar különb, akkor a protestáns magyart megsértem.

Ez mind szép és igaz. De igaz az is, hogy ha nem ismerem el, akkor viszont az igazságot sértem meg. S melyik nagyobb baj? Az a katolicizmus, mely maga a nemzet, sőt a protestánsok érdekében is ilyen megpróbáltatásoknak, izgalmaknak, hátrányoknak és szenvedéseknek tette ki magát, ha mást nem is, de legalább annyit csak megérdemelt volna érte, hogy érdemét legalább megállapítsák és elismerjék. Hiszen úgyis csak üres és olcsó szó lett volna ez és haszna, sajnos, úgy se sok lett volna belőle a szegény kifosztott és meggyötört katolicizmusnak. De mikor segíteni úgyse tudnak rajta, se a becsületességből folyó szenvedéseket enyhíteni, becstelenség, hogy még egy jó szavuk sincs hozzá, még érdemeit se hajlandók meglátni és szenvedéseit se észrevenni.

Ha akkor, mikor a protestantizmus alantas haszonlesésből és kényelme megőrzése céljából a harcban gyáván magára hagyja, a katolicizmus még annyi megértést és elismerést se kap, hogy legalább megállapítanák, hogy erősebb gerincet mutatott és nagyobb áldozatot hozott elveiért és a hazáért, mint mások, az már igazán hitványság és egyúttal demoralizáló.

Igaz, hogy a jót nem azért kell tenni, hogy elismerjék, hanem önzetlenül, ámde itt nem egyénekről van szó, akikre ez vonatkozik, hanem eszmékről és világnézetekről. A helyes, az építő világnézetek előnyeit kiemelni hiúság. Hogy tanuljon a nemzet a történelméből, ha a tanulságokat elrejtik előle s a nemesre, a jóra, a hősire egy elismerő szó sincs csak azért, hogy meg ne sértődjenek azok, akiknek nincs érdemük, s irigység ne támadjon lelkükben azok ellen, akiknek van?

Annál nagyobb igazságtalanság ez, mert mikor azt hitték, hogy az érdem és a dicsőség a protestantizmusé, a szégyen és a mulasztás pedig a katolicizmusé, akkor a katolicizmus kímélete és a nemzeti egység mindennél előbbre való volta senkit se tartott vissza a protestantizmus érdemeinek nyílt elismerésétől, sőt még állandó magasztalásától se, s akkor éppen nem feszélyezett senkit se az, hogy ez esetleg kellemetlen lehet a katolikusoknak.

Például melyik tankönyv, regény, színdarab, iskolai ünnepély nem hangsúlyozta még állami, sőt egyenesen katolikus iskolákban is a magyar protestantizmusnak a katolicizmusnál nagyobb, sőt egyenesen a katolicizmus megalakulásával szemben való nagy érdemeit a magyar szabadság és függetlenség megőrzése és a nemzeti nyelv fenntartása és művelése terén?

Pedig nem is volt igaz a dicsekvés, mert láttuk, hogy nem a folyton lázongó és törökökkel vagy franciákkal, poroszokkal, oroszokkal szövetkező lelkület volt a helyes és a magyar függetlenség szempontjából hasznos, hanem a törvénytisztelő és lojális katolikus álláspont. De a lázongás is sose igazán a magyar függetlenség érdekében, hanem mindig a katolicizmus elleni gyűlöletből, az őskáin forradalmár lelkületéből származott s mihelyt a magyar elnyomás katolikus-ellenes részről jött, a magyar ellenhatás mindjárt vagy teljesen hiányzott, vagy legalábbis jóval kisebb volt protestáns, mint katolikus részről.

Nemcsak a hitlerizmus és a kommunizmus szolgáltat erre elképesztő bizonyítékokat, hanem már a kolostoreltörlő és egyházellenes II. József németesítése is. Őt ma is magasztalják a magyar függetlenségi harcokat dicsőítő s különösen protestáns tankönyveink és a „legrokonszenvesebb Habsburgnak" mondják. A türelmi rendelet s még inkább a kolostorok eltörlése és a papság befolyásának háttérbe szorítása ellenében annyira megbocsátották és elnézték II. József németesítését, alkotmány-felfüggesztését és centralizálását, hogy nemcsak felkeléseket nem csináltak miatta, hanem hő ragaszkodásuk bizonyítására egyenesen kétfejű sasokat raktak a kálvinista templomok homlokzatára. Pedig ez igazán *önként* történt, mert senki se kívánta tőlük, sőt II. József dédapja, a jámbor I. Lipót bizonyára el se hitte volna, hogy valaha még ez is lehetséges lesz.

A protestánsoknak a nemzeti nyelv művelésében, sőt – urambocsá! – egyenesen fenntartásában szerzett érdemeik is valótlanok. Az ugyanis, hogy a XVI. század magyar művei nagy többségükben protestánsok, egyszerűen csak azért van, mert ugyanakkor az országnak is 90%-a volt protestáns és az egyházi vagyon is mind protestáns kézben volt. Ezzel szemben mégis azt látjuk, hogy Káldy katolikus szentírásfordítása majdnem egy időben készült el a kálvinista Károlyiéval s megjelenése is csak azért késett egy-két évtizeddel, mert kiadására nem volt pénz. A Szentírás nem egészének, hanem egyes részeinek magyarra fordításában pedig a katolikusok még így is egyenesen megelőzték a protestánsokat (Komjáthy), Pázmány pedig szintén még olyan Magyarországon tört az élre a magyar irodalomban, melynek még mindig nagy többsége volt protestáns (ezért származott még ő maga is protestáns szülőktől).

Ha tehát érdemekről lehet szó e tekintetben, csakis katolikus érdemekről beszélhetünk.

Az is nagy tévedés, mintha a latinnal szemben a nemzeti nyelv használata protestáns találmány volna. Elég csak a XVI. század világhírű spanyol íróira gondolnunk, akik bizonyára nem a protestánsokról tanulták azt, hogy nem latinul, hanem spanyolul írtak, sőt – mint már említettem – a jezsuita De Ponto már a XVI. században, még a tisztán papok részére írt elmélkedéseit is spanyolul írta, nem latinul, s úgy kellett aztán latinra fordítani őket, hogy a külföldi papság is használhassa. Olaszországban pedig Dante éppen nem az egyedüli híres olaszul író középkori költő. Ellenben hogy Debrecenben, a kálvinista kollégiumban a XVIII. század végén még a magyar nyelvet is latinul tanították, és hogy Miskolcon a kálvinista isko-

lában megbüntették azt a diákot, aki magyarul beszélt, még a XIX. század elején is, az is tény. (A kálvinista Rakodczay írja Egressy Gábor életrajzában.)

Látjuk tehát, hogy éppenséggel nem kellett volna erőszakot követni el az igazság ellen, ha a magyar protestantizmusnak a magyar szabadság megőrzése vagy visszaszerzése, vagy a magyar nyelv művelése és fenntartása terén szerzett érdemeit a katolikusok érzékenysége és a nemzeti társadalom felekezetek szerinti elkülönülésének elkerülése szempontjából elhallgatták volna. S mégis nemcsak nem hallgatták el, hanem szinte az ízléstelenségig annyira hangsúlyozták, hogy a legunalmasabb közhellyé vált, mely még Szabó Dezsőnek is már az idegeire ment.

Most azonban, mikor a katolicizmusnak a kommunizmus elleni hősi ellenállásban szerzett érdemeit s ugyanezen a téren a protestantizmusnak éppen ellenkező magatartását kellene kiemelni, s ezzel legalább ezt a kis elégtételt megadni azoknak, akik ezt a dicsőséget oly sok keserves szenvedéssel és halálfélelemmel vásárolták meg, most egyszerre előbbre való a felekezeti béke. Pedig a magyar katolicizmus érdemeit már csak azért is ki kellene emelni, hogy tanulságul szolgálhasson a magyar társadalomnak, hogy máskor tisztábban lásson, főként pedig önzetlenebb, bátrabb okosabb és előrelátóbb legyen. Tehát egyetemes nemzeti haszna is lehetne a katolicizmus megdicsérésének. De hát most akár a katolicizmusnak adandó igazságos és megérdemelt elégtételnél, akár annál, hogy legalább a magunk kárán okulhassunk, sokan sokkal fontosabbnak tartják a protestánsok érzékenységének tekintetbe vételét, mely pedig teljesen jogtalan, mert a bűnösnek nincs joga érzékenynek lenni. Az ebből keletkező felekezeti érzékenység és az ebből folyó veszekedés is jogtalan tehát, mert bármely felekezetnek csak akkor van joga veszekedni, ha valóban az igazságát és a jogát sértik. (A katolicizmusnak azonban a magyar társadalom még ilyen esetben se engedte meg a veszekedést soha, hanem még ekkor is mindjárt a hazaszeretettel hozakodott neki elő, hogy elhallgattassa.)

Most azonban a hazaszeretet kívánja, hogy a katolicizmusnak a kommunizmus elleni érdemeit és a protestantizmusnak a kommunizmus terén tanúsított gyöngeségét és bűneit kiemeljük, hogy az erény megkaphassa jutalmát, a bűn büntetés helyett legalább a megszégyenítést, a magyarság pedig legalább a maga kárán végre okulhasson. Mert ha még ezt is és még most is elkenjük (állítólag nemzeti érdekekért), akkor sose lesz belőlünk semmi. Akkor a következő adandó alkalommal megint feláldozzuk majd a jövőnket bálványok kedvéért vagy kényelemszeretetből.

Pedig a gondolkodni nem tudó és nem is szerető tömeget igen könnyű e tekintetben félrevezetni és megnyugtatni. Egyszerűen megállapítják, hogy a katolikus papság kutya volt, a protestáns pedig eb, az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz. A katolikus püspöki kar is letette a kommunistáknak az esküt, az is „megegyezett", az is kommunista parancsra adott ki körleveleket és olvastatott fel templomaiban s annak is voltak Beresztóczyjai meg Horváth Richárdjai, meg százával békepapjai. Viszont kálvinista részről is volt Ravasz László, aki gerinces volt s inkább félreállt, semhogy a rendszert szolgálni lett volna hajlandó. Ordass lutheránus püspök pedig még a börtönt is éppúgy megkóstolta meg nem alkuvásért, akár a katolikus papok java.

Pedig hát nem ennyire egyszerű a dolog. A felhozott érvek ugyanis nem érvek, hanem csak egy józan embertől egészen természetesnek, sőt magától értetődőnek tartott igazság megállapítása. Józan ésszel senki se kívánhatja ugyanis, hogy a katolikusok, vagy akár csak a katolikus főpapok egytől egyig mind emberfeletti hősök legyenek, a protestánsok pedig egytől egyig mind önzők, megalkuvók és gyávák. Mindenki tudja, hogy hősök nemcsak keresztények, annál kevésbé csak katolikusok között akadnak, s azt is természetesnek kell találnunk, hogy méltatlanok, sőt árulók viszont még a főpapok között is akadhatnak. Azok kedvéért, akik természetes ésszel ezt egyébként nem tudnák felfogni, választott Krisztus Urunk az apostolai közé egy Júdást is és ezért engedte meg, hogy még a nemjúdások között is legyen majd egy Péter (éppen az, akit a többi élére tett). Aki majd gyáván megtagadja. (Mt 26,23-75)

A magyar egyházfők száma a bolsevizmus alatt körülbelül éppen annyi volt, mint az apostoloké, és őket nem is maga Krisztus Urunk, hanem csak gyarló emberek válogatták ki. Köztük Júdás mégse akadt, sőt még Péter se, sőt nem akadt se Júdás, se Péter még a több ezer magyar pap között se, mert hitét egy se tagadta meg, sőt még a Rómától való elszakadásra se lehetett rávenni még a békepapokat se. Ellenben protestáns részről két püspök is otthagyta állását és állt egyenesen a kommunizmus szolgálatába: a kálvinista Péter János és a lutheránus Dezséry. Pedig Moszkva ugyancsak szeretett volna itt egy nemzeti egyházat alapítani s ezt az egyházat ugyancsak elhalmozta volna kegyeivel. Olyan teljesítmény ez a magyar papság részéről, mely bámulatos és még a Krisztustól választott apostolokét is felülmúlja. (Érdekes, hogy protestáns ellen-egyházat nem is akart volna Moszkva. Azzal meg volt elégedve abban az alakjában, amilyenben itt találta.)

Az azonban világos, hogy az Egyház képviselői se voltak mind és maradtak végig kivétel nélkül mind hősök. Viszont az is csak természetes, hogy hősök protestáns részen is akadtak (én nem tudok ilyenekről, de feltétlenül kellett ilyeneknek ott is lenniük), mert hiszen az egyenesen lehetetlen, hogy egy se lett volna.

Még világosabb azonban, hogy ez nem bizonyíték arra, hogy *minden* vallás érdemei egyformák s egyiknek sincs különösebb dicsekedni vagy szégyenkezni valója. Nem. Helyesen nem így kell és nem így lehet eldönteni a dolgot. Egy égig magasztalt gép kiválóságát nem lehet megcáfolni azzal, hogy azért vele is pazarlódik el energia, mert hiszen mindenki tudja, hogy az szükségképpen, tehát minden géppel pazarlódik, s hozzáértő ember olyan gép feltalálásán, melyen semmi se pazarlódik, nem is töri a fejét. A gép kiválósága csakis abból állhat, hogy vele a többinél lényegesen kevesebb energia pazarlódik.

Az Egyháznál, mint emberekre bízott, emberektől vezetett és emberekből álló intézménynél nem lehet arról még csak szó se soha, hogy feladatát maradéktalanul és tökéletes fokban teljesítse, hanem csak arról, hogy minél kevesebb fogyatékossággal. Hogy pedig most, a kommunizmus ugyancsak kemény erőpróbájában, a magyar katolicizmus mennyire kitett magáért, azt avval a protestantizmussal való összehasonlításából láthatjuk legjobban, melynek földi szempontból még a katolicizmusnál is ellenségesebben kellett volna a kommunizmussal szemben állnia, mert hiszen követőinek, mivel nagyobb arányban álltak gazdagokból, a kommunizmussal sokkal több vesztenivalójuk volt, mint a katolikus Egyház híveinek.

Mégis, vajon volt-e Mindszentyje a protestánsoknak? S ráadásul olyan Mindszentyje, aki már a nyilasok ellen is oly nyíltan és oly bátran fellépett, hogy már ők is börtönbe vetették? De ha ettől a még világviszonylatban is egyedülálló hős jellemtől eltekintünk, még akkor is hihetetlenül nagy a magyar katolicizmusnak a protestantizmus feletti erkölcsi fölénye. Igaz, sajnos, a magyar püspöki kar is „megegyezett" a bolsevik kormánnyal és az esküt is letette neki, de csak ötévi ellenállás után és csak akkor, mikor már nemcsak első feje, hanem a helyébe lépő második (Grősz kalocsai érsek) is a halál árnyékába lépett és vállalta az ellene indított példátlan gyűlölet- és rágalomhadjáratot és fegyházat. Kívülük Pétery váci és Badalik veszprémi püspök is az internálást választotta, Meszlényi Zoltán, esztergomi segédpüspök is a börtön foglya lett és ott pusztult el és Kisberki, székesfehérvári segédpüspök is inkább elment falusi plébánosnak, mégsem tette le az esküt. De halála előtt egy nappal azt a Drahos Jánost is letartóztatták, aki Mindszenty elvitele óta az esztergomi érsekség kormányzója volt. Elvitték aztán azt a Gigler Károlyt is és éveken át letartóztatva tartották, aki Drahos betegsége alatt kormányzott és azt a Mátrait is, aki Beresztóczy előtt volt esztergomi helytartó.

Igen, a behódoltak a katolikus püspökök is, de mikor? Nem akkor, mikor a kálvinisták, még akkor se, mikor a lutheránusok, tehát nem akkor, mikor még mint az Egyház magatartása mutatja, javában lehetett volna ellenállni. A protestánsok túl korai behódolása annál felháborítóbb és megbocsáthatatlanabb, mert hiszen a katolicizmus ellenállása ellenére történt, és éppen a protestánsok behódolását használta ki a kommunista propaganda annak bizonyítására, hogy a katolikus püspöki kar ellenállása nem származhat se vallási, se hazafias okokból, hanem valóban „hazaáruló" magatartás.

A protestánsok már megtörtént megegyezése még a kommunisták azon propagandafogásának valószínűségét is alátámasztotta, hogy a katolikus püspöki karnak a vagyona, az ezer holdjainak elvesztése fáj csupán s csak azért nem hajlandó tudomásul venni az új, a jobb világot.

Lám, a protestáns egyházfők, akiknek nem voltak ezer holdjaik, akik nem voltak „feudális" egyházfejedelmek, nem láttak áthidalhatatlan ellentétet a kereszténység és az új világ között!

Mivel tudom, hogy olvasóim között sok a rosszmájú s ezek azt mondják itt, hogy a püspökök makacs ellenállásának okait illetően valóban ez a látszat, ezért közlöm, hogy az a Mindszenty, aki legmakacsabbul ragaszkodott állítólag nem a kereszténységhez, hanem a maga ezer holdjaihoz, minden hétfőn kenyéren és vízen böjtölt, sőt legtöbbször csak vízen kenyér nélkül. Mikor „büntetése" vagyonelkobzás is lévén, az illetékes bizottság megjelent „vagyona" leltározására, mely mindössze a bútoraiból állt, ezek is annyira értéktelenek és kopottak, hogy a leltározni akarók nem akarták elhinni, hogy nem rejtették el a javát, különösen mikor ágyat egyáltalán nem is találtak. „Pedig valahol csak kellett neki hálnia" – mondták.

Mikor az irodaigazgató felvilágosította őket, hogy őeminenciájának nem volt ágya, hanem maga szokott magának fekvőhelyet csinálni a földön, még az állam képviselőjének is majdnem kibuggyant a könny a szeméből s azt mondta, hogy azt el kell ismerni, hogy vallási szempontból kiváló ember volt, „de – tette hozzá, hogy mégis igaza legyen, vagy hogy igazi érzelmeit elrejtse – minek politizált"?! (Azért – felelem neki legalább most utólag –, mert a vallásossághoz az is hozzátartozik, hogy azt a vallást, melyet igaznak tartott, s amelytől a maga és hívei üdvösségét várta, a gonoszokkal szemben is megvédje, azok azonban ugyanezt a vallást *politikával* szokták megfosztani jogaitól. A vallásszabadsághoz és az állampolgári jogokhoz az is hozzátartozik, hogy ne csak imádkozhassak, hanem a meggyőződésemet, tehát a vallásomat is, a közélet terén is védhessem s ne csak a magam, hanem a honfitársaim részére is biztosíthassam. Ez pedig magyarul annyit jelent, hogy politizálhassak.)

Aztán azoknak, akik elhitték, hogy a püspököknek csak az ezer holdjaik fájnak, vagy hogy azok jobban fájnak, mint az Egyház és az Evangélium sérelmei, azoknak figyelmét felhívjuk arra az érdekes jelenségre, amit a kommunisták maguk is észrevehettek volna, hogy a püspökökkel szemben a grófok egyáltalán nem védték az ezer holdjaikat, nekik nem akadt Mindszentyjük s nekik nem fájt uradalmaik elvesztése annyira, hogy miattuk a börtönbe vagy a halálba mentek volna. De a bankároknak, a gyárosoknak sem fájt a kifosztásuk, sőt még a fukar és anyagias kulákok is milyen csöndesen és szerényen viselkedtek. Hogy lehet tehát, hogy éppen csak a püspökök ragaszkodtak annyira ahhoz a nyomorult vagyonhoz?

Azért – feleljük –, mert az a föld nem az övék volt, hanem az Egyházé s lelkiismeretes ember a magáét elajándékozhatja, de a másét nem, különösen azt nem, mely szentté vált azáltal, hogy az, aki adta, az Istennek adta. De hát, persze ami az Egyházat illeti, ott se a *vagyonon* volt a hangsúly. Elvettek az Egyháztól az anyagiaknál kissé fontosabb dolgokat is.

Nem tűrték például, hogy az Evangélium hirdetésének jogát és kötelességét a sajtó útján is gyakorolja, pedig a mai világban ez sokkal fontosabb, mint az élőszóval való igehirdetés. Aztán nem engedték meg, hogy egyesületek alapítása és vezetése által gyakorolja apostoli hivatását, ami szintén csak fél kézzel való működést tesz lehetővé. Aztán azt se engedték, hogy legalább a hittan tanítása által gyakorolja. Aztán nem tűrték, hogy a szerzetesrendek működése által tevékenykedjék a lelkek üdvén. Később pedig még azt is a legnagyobb terrorral akadályozták, hogy valaki templomi esküvőt tartson, sőt hogy a gyermekét megkereszteltethesse. *Emiatt* „reakcióskodtak" a főpapok, nem pedig az ezer holdjaik miatt!

Ellenben a protestantizmus képviselőinek nemcsak a föld nem fájt, hanem a szellemi lehetőségek elvesztése se és ez a protestantizmus igazi szégyene. A haza ügye pedig még csak eszébe se jutott senkinek. Hogy is aggódhatott volna valaki emiatt, hiszen tudvalevő, hogy a haza más, mint a Habsburgok részéről nem is lehet veszélyben, azok „átkos" hatalma pedig – hála légyen a Mindenhatónak! – akkor már szerencsésen és örökre megdőlt.

Azt a gyűlölet- és rágalomhadjáratot, melyben a papságnak része volt és amely minden lakásban, még a tanyákon is, állandóan harsogott az emberek fülébe és amely ellen a védekezésnek még a megkísérlése is lehetetlen volt s melyet a többség ugyan nem, de sok naiv ember mégiscsak elhitt, de többnyire elhitte a protestáns rosszmájúság is; azt az állandó rettegést, éjszaka minden zajra való megrezzenést, melyben a papságnak egy évtizeden át része volt; azt az állandó kommunista zaklatást, kérdezgetést, nyilatkozatkérést, befolyásolásra való törekvést és terror alatt tartást, mely a papság sorsa lett; azokat az Andrássy úti kihallgatásokat és kínzásokat, melyekről rémhírek keringtek az emberek között; azt a börtönt és internálást, esetleg örökre eltűnést, ami a „nép ellenségeit" a bolsevista uralom alatt, kivált míg Sztálin élt, állandóan fenyegette, senki emberfia sem vállalta volna csak azért, hogy az ezer holdjait visszaszerezze. Azért voltak olyan csöndben a földjeikhez a püspököknél bizonyára jobban ragaszkodó grófok, a pénznek sokkal jobban rabságában levő gyárosok, bankárok és az anyagias kulákok, viszont a papok azért tették ki magukat még ezeknek a mondhatatlan szenvedéseknek is, mert ők nem anyagiakat, nem múlandó értékeket őriztek, hanem mert lelkek, eszmények és örökérvényű igazságok voltak rájuk bízva, melyek még ekkora árat is megérnek, sőt még az életnél is becsesebbek.

Pénzért, földért nem vállaltak ilyen szenvedéseket még a pénz emberei és a parasztok se. Furcsa, hogy a gyarló emberek mégis elhitték, hogy a papok mindezt mégis *a vagyon miatt* vállalták. A protestáns lelkészek is azért nem vállalták, mert anyagiakért természetesen ők se tartották érdemesnek vállalni, lelkiekért pedig csak az vállal ilyesmit, akinek igen nagy a meggyőződése. Az ő meggyőződésük nem volt annyira erős és a másvilágban se hittek annyira bizonyosan, hogy miatta érdemesnek tartottak volna ekkora szenvedésekre vállalkozni ebben a világban. Hiszen még sokszor az se képes rá, akiben meglenne a hit, csak hiányzik a lelki erő. Bízunk benne, hogy mindezek megfontolása után talán most már minden olvasónk elhiszi, hogy azok a gyarló püspökök talán mégse csak az elvett földjeiket sajnálták annyira, hogy eleinte a kommunizmus ilyen elszánt ellenségei voltak.

Visszatérve már most oda, ahonnan elkanyarodtunk, hangsúlyoznunk kell, hogy a protestantizmus akkor „egyezett meg" s akkor hódolt be, mikor még csak nyomás volt, de nem ellenállhatatlan terror, mint ezt a katolikus papság akkor még sikeres ellenállása is bizonyította. A becsületes és nála sokkal hősibb küzdőtárs gyáva cserbenhagyását is jelentette a protestantizmus korai „megalkuvása" és már csak ez is visszatarthatta volna a megalkuvástól. Hiszen látta, hogy lehet kitartani, s látta azt is, hogy nem egyedül van.

Ezzel szemben a katolikus püspöki kar a megalkuvásban csak akkor tette meg az első lépést (évekkel a protestáns behódolás után), mikor már egymás után hurcolták el éjjelente a szerzeteseket s az éjszakai megrohanásoktól rettegő apácák kétségbeesetten könyörögtek, hogy tegyenek értük valamit. A püspöki kar ennek hatására a kormánytól a szerzetesek ügyében való megbeszélésre (nem pedig az Egyházzal való megegyezésre) kért lehetőséget a kormánytól. Erre a kormány nagy örömmel közölte a nyilvánossággal, hogy a püspöki kar végre elszánta magát „a megegyezésre" (!), sőt a megbeszélést egyenesen a püspöki kar kezdeményezte.

Aztán tárgyaltak, tárgyaltak, mégpedig a kormány részéről, az általános megegyezésről. A püspöki kar húzta-halasztotta a befejezést, mert a kormánytól előírt feltételekkel természetesen nem egyezhetett meg, se a katolikus sajtó, se a katolikus egyesületek betiltását, se a katolikus iskolák államosítását, se a kötelező hitoktatás eltörlését, sőt még az önkéntesnek is lehetetlenné tételét nem fogadta el. Nem is szólva arról, hogy a szerzetesrendek eltörlése is éppen a tárgyalások alatt következett be s emiatt még inkább nem egyezhetett meg. Viszont a tárgyalásokat megszakítani se merte, mert akár a szerzetesrendeket, akár a papságot lelketlenség lett volna kitenni a kormány emiatti bosszújának. Így lett azután végül a tanácskozásból „megegyezés" és az eskü letétele. De viszont – sajnos – ezzel a püspöki kar is a sátánnal való cimborálás útjára lépett, ha még oly kényszerből is és még annyira a szegény üldözötteken való segítés szándékával is.

Aztán már visszaút nem volt, de még megállás se a lejtőn.

Amit a püspöki kar ekkor tett, nem volt helyes és még a nyomasztó körülmények ellenére se lett volna szabad megtennie. Rómából meg is kapta érte a kellő dorgálást, sőt elképedést. De viszont Róma is hallgatott. Ő se büntetett, exkommunizált, hogy még nagyobb bajokat ne okozzon és helyzetünket még ezzel is ne nehezítse. Hallgatni ugyanis még szabad a jó cél érdekében, csak tenni nem szabad rosszat még nagyobb rossz elkerülésére se. A püspöki kar pedig azzal, hogy az egyezményt aláírta, rosszat tett, s ez volt a helytelen. Az eskü letétele még megbocsátható lenne, mert bűnös kormánynak is lehet állami viszonylatban engedelmességet fogadni, sőt bizonyos körülmények esetén ez még kötelesség is lehet.

Ez a hűségeskü nem azt jelenti, hogy azonosítom is magam az illető kormánnyal, hanem csak annak elismerése, hogy államilag alattvalója vagyok neki s így abban, ami nem bűn, engedelmeskedem neki. Az állampolgári esküt letenni tehát nem volt bűn. Hogy a püspöki kar mégiscsak kényszer hatása alatt szánta rá magát – és csak hosszú évek dacolása után –, annak az az oka, hogy ennek az eskünek a szövege többet tartalmazott, mint az egyszerű alattvalói elismerést, mert magának a rendszernek támogatását is tartalmazta. A püspöki kar ezt az esküt természetesen csak mint alattvalói esküt tette le azon a címen, hogy amennyiben ennél többet is tartalmaz, úgyis jogtalan s így nem kötelező. Mivel azonban a valóságban, az esküben a rendszer támogatása is benne volt, maga az eskü letevése is helytelen volt.

A püspöki kar azt hitte, hogy az eskü letevésével végleg kielégíti a kormányt s megszünteti az egyháziak szenvedését és izgalmát. Főként emiatt szánta rá magát. Az eredmény azonban az lett, hogy a kormány ezt csak az első lépésnek tekintette, s megvetvén lábát s állandóan erre az esküre hivatkozva, csak most kezdett el igazán erőszakoskodni s így az Egyház üldözése tehát csak ezután következett igazán. Mindez természetesen ellenállás és gerinces kitartás esetén is bekövetkezett volna, mert hiszen láttuk, hogy akkor, mikor a debreceni kormány és a kisgazdapárt az együttműködés, tehát a megalkuvás útjára lépett, már az Egyház sorsa is eldőlt s a végső és tökéletes rabszolgaságot csak késleltetni, de nem eltávolítani lehetett.

Nem is azért volt kötelező az ellenállás, mintha még mindig gyakorlati eredményt lehetett volna elérni vele, hanem elvi, erkölcsi okokból. Azért, mert nagyobb rossz elkerülésére se szabad rosszat tenni, hanem ilyenkor legfeljebb semmit se tenni, azaz hallgatni lehet, de ennél több még akkor sincs megengedve, ha életünkkel kell fizetnünk. Azért van a másvilág, hogy ott megkapjuk majd a jutalmunkat és kiegyenlítődjék a földön nagyon gyakori igazságtalanság. Isten nem mindig a földön szolgáltat igazságot, sőt a legtöbbször nem itt. Példa rá a saját fiának gyalázatos kereszthalála.

A püspöki kar megalkuvása is helytelen volt tehát és így szégyen, ámde nem is lehet egy napon említeni a protestantizmus szégyenével. A katolikus püspökök behódolása csak akkor történt meg, mikor az emberi erő és idegek már felmondták a szolgálatot s ekkor is csak megtévesztéssel, bár elméletben nem lett volna szabad az idegeknek így se felmondaniuk a szolgálatot.

A püspöki kart aztán még az is menti, hogy nemcsak maguk miatt tették, amit tettek, hanem a gyönge apácák, a papok ezrei, az öreg nyugdíjas papok, sőt a papok eltartottjai, például öreg szüleik miatt is, mert az igaz ügy mellett való végső kitartásuk következményeit nemcsak nekik, hanem ezeknek is kellett volna viselniük. Még ha magunk vállalnánk is ugyanis a vértanúságot, kellemetlen a nagy felelősség velünk együtt ezreket is rákényszeríteni.

Azonban még ez se mentség, mert Isten ezt a vértanúságot is megköveteli mindenkitől, az Egyház se engedhet el tehát az embereknek olyan kötelességet, melyet Isten megkövetel, hiszen Isten helyett és nevében működik és tanít. Majd megkapják a másvilágon jutalmukat. De megkapták volna már e világon is, hisz ha mindenki vagy legalább az ország többsége hallgatott volna az Egyházra, a kommunizmus nem tudott volna berendezkedni.

Azonban a protestánsok akkor hódoltak be, mikor a katolicizmus vezetőinek még komolyan eszükbe se jutott a dolog. Hiszen Mindszenty mindenkit rémülettel eltöltő elhurcolása után is csak hallgattak, de megalkuvó tárgyalásokat akkor se kezdtek a kormánnyal a püspö-

kök. Ezután még hosszú idő telt el az ő meghódolásukig, de eskütétel akkor is csak úgy lett, hogy minden püspököt heteken át tartó ávós őrizet és kezelés alá vettek, Hamvas, csanádi püspököt még az Andrássy útra is bevitték (azt a szégyenletes, meghunyászkodó levelet így csikarták ki tőle), Pétery, váci püspökre pedig két éjszaka is rátörtek, kizavarták az ágyából, letegezték és a legdurvábban gorombáskodtak vele, falnak állították stb.

Aztán a protestánsok nemcsak túl korán behódoltak, hanem behódolásuk mindjárt a legelső alkalommal teljes is volt s – legalább a látszat szerint – őszinte is, mert hiszen utána többet sose merült fel ellenük semmi panasz s ettől kezdve az állam teljesen megbízott bennük, mert mindenben kiszolgálták. Ellenben ugyanez a kormány a katolikus püspöki kar eskütétele alkalmával is kifejezte gyanakvását a „megegyezés" őszinteségét illetően s a püspöki kar meghódolása annyira nem volt teljes még ekkor se, hogy a békepapok lapjának, A keresztnek, alig volt olyan száma, melyben ez időben ennek vagy annak a püspöknek szemére ne hányták volna, hogy nem tartja meg „az egyezményt" és hogy nem annak szellemében cselekszik.

Még Czapik, egri érsek is megtette – maga a Vallásügyi Hivatal igazgatója panaszolta el egy békepapnak –, hogy mikor az igazgató átírt neki, hogy az éppen megürült jobb javadalomra pályázók nevét előbb terjessze fel hozzá, hogy egyesek ellen politikai kifogásait megtehesse, az érsek visszaírt neki, hogy erre nincs szükség, mert vannak neki (az igazgatónak) békepapjai s ezt a munkát, majd azok elvégzik.

Tizenketten pályáztak. Az érsek megkérdezte békepapjait, ki ellen van politikailag kifogásuk. Azok – hogy valamit mégis mondjanak – csak egyetlenegy ellen tettek politikailag kifogást és az érsek azért is éppen ezt az egyet nevezte ki. Ugyanígy tett hasonló esetben a szombathelyi püspök is – mondta az igazgató –, nem is szólva a váciról, aki szóba se áll velem.

Világos, hogy voltak a püspököknek engedékenyebb lépéseik is – kivált ilyen dacos lépéseik után, hogy következményeit elhárítsák –, azonban ha megfigyeljük még azokat a körleveleket is, melyek kommunista parancsra és a kormány céljai előmozdítására jelentek meg, egytől egyig megállapíthatjuk, hogy azok gondosan kerülik magának a kommunizmusnak a helyeslését, csak szorosan a beszolgáltatásra, az őszi munka gondos elvégzésére, az ötéves terv támogatására, a békekölcsön jegyzésére, vagy az általánosan vett világbéke dicséretére szorítkoznak, de hangjukból még így is mindig hiányzik a melegség és a meggyőződés. Hangnemük szinte hirdeti, hogy parancsra készültek.

Az se semmi, sőt nagyon is tiszteletre méltó, hogy a püspöki kar még a behódolás után is mennyire tartotta magát. Míg például kálvinista vagy lutheránus püspökök még külföldi propagandautakra is vállalkoztak a kommunista rendszer mellett (az erdélyi kálvinista püspök pedig még a bukaresti békegyűléseken is szóvivő volt) s itt járó külföldi hittestvéreiknek tüntetően hangsúlyozták, hogy nekik itt mennyire jó dolguk van, mennyire nincs vallásüldözés és mennyire tökéletes a vallásszabadság, addig katolikus püspök a „megegyezés" után még hosszú évekig kommunista jellegű állami ünnepélyen, gyűlésen soha részt nem vett, még békegyűléseken, sőt a békepapok gyűlésén se, még akkor se, mikor már ezt kényszer hatása alatt a papoknak ők maguk is „ajánlották".

Soha nem tudta a kormány a püspöki kart olyan nyilatkozat kiadására rávenni, hogy itt jó dolga van az Egyháznak s nem üldözi senki, pedig ezt a kormány mindenáron ki akarta belőle kényszeríteni. Még arra is, hogy az állítólagos bacilushadjárat vagy Beloiannisz kivégzése ellen tiltakozzék, csak hosszú évek múlva és akkor is csak egyeseket, de nem a püspöki kart tudták rávenni, pedig a püspöki kar időnként esedékes konferenciái szinte kényszerítették a püspököket arra, hogy ilyen, az akkori kommunista propaganda-hadjáratnak szükséges testületi nyilatkozatok kiadásával a hatalom urai várakozásának megfeleljenek s vele nála az idegfeszítő nyomás enyhítésére néhány jó pontot szerezzenek.

Mikor végül Czapik érsek megjelent egy békegyűlésen, még akkor is hangsúlyozta a békepapok lapja, hogy ez a püspöki kar tudtával, de nem nevében és megbízásából történt s az érsek felszólalása is csak néhány semmitmondó közhely hangoztatására szorítkozott. S ne

gondolja senki, hogy mindezek maguktól értetődő dolgok voltak, mert a valóságban olyan bátorság, kitartás, gerinc és ellenálló erő kellett hozzájuk, melyet a magyar társadalom részéről még elképzelni is lehetetlen lett volna. Hát még olyanok részéről, kik osztályellenségnek számítottak! Például a szegény kulákok, csendőrtisztek, volt főispánok és grófok még a halálos ítéletüket is aláírták volna ilyen esetben, csak hogy egy kis enyhülést szerezzenek árva fejüknek. Pedig hát volt-e nagyobb és veszélyesebb osztályellenség, mint a gyűlölt „Vatikánhoz" húzó főpapok? Volt-e tehát valakinek több oka, mint éppen a főpapságnak, hogy enyhítsen egy kicsit a ránehezedő, tűrhetetlen feszültségen és bebizonyítsa, hogy ő se olyan rossz fiú, mint éppen a főpapságnak?

Milyen gyűlölet és mily állandó rágalmazás tárgya volt a kommunista sajtó, rádió és a pártszervezetek részéről a római pápa! Mennyire a nép és a dolgozók legádázabb ellenségének tekintették! S mégse tudták rávenni még a békepapokat se arra, hogy akár csak egy is kijelentse, hogy ő nem tekinti többet atyjának ezt a népellenes szörnyeteget! Éppen ellenkezőleg. Nemcsak ezt nem tette egyikük se, hanem még ők is külön és újra meg újra hangsúlyozták, hogy a pápához való ragaszkodásból nem engednek. Csak a pápa *politikáját* ítélték el, de még itt se lehet tudni, hogy az erre vonatkozó kijelentéseket csakugyan maguk a békepapok tették vagy írták-e, vagy pedig tudtukon kívül jelentek csak meg a lapban. A Kereszt 1952. október 16-i (tehát három évvel a megegyezés és megalkuvás után) s az elnyomás kellős közepén megjelent száma is a rendszertől annyit rágalmazott, gyalázott pápára a „Szentatya" nevet használja, mégpedig nem eldugva, hanem nagybetűkkel írt címben és a lap címlapján!

De többet mondok. Nemcsak a pápával, de még a halálra rágalmazott és a börtönben sínylődő esztergomi érsekkel való közösség megtagadására se tudták soha rávenni – meghódolása után se – a püspöki kart, noha ugyancsak megpróbálták újra meg újra, hogy ilyen nyilatkozatot kiadjon. Erre még a békepapok se nagyon voltak hajlandók, legalábbis nyilvánosan nem. A Kereszt ugyan gyalázta Mindszentyt, de kérdés, hogy ezt csakugyan a szerkesztőség írta-e a lapba. Néhány, a mozgalmat vezető pap csakugyan tett Mindszenty politikáját elítélő, sőt megbélyegző nyilatkozatokat, de hogy ez még részükről se önként történt, sőt hogy még a mozgalomban való szereplésük se volt önkéntes, azt lehet-e jobban bizonyítani, mint azzal, hogy Beresztóczy például előbb börtönt szenvedett meggyőződése és állása miatt, sőt a börtönben borzalmas kínzásokat is, Horváth Richárd pedig testvérének az akasztófa alól való megmentése fejében vállalta szerepét.

Még maguk a békepapok, illetve a békepapi gyűlésen való megjelenésre kényszerített papok se indítványoztak és nem fogadtak el olyan határozatot soha, melyben Mindszenty hercegprímást elítélték vagy vele való lelki közösségüket megtagadták volna. A lapokban olvasható ilyen (vagy Grősz érsekre vonatkozó) békepapi gyűlési határozatok vagy egyáltalán meg se történtek a gyűlésen, vagy pedig csak az elnök beszélt így s olvasott fel effajta határozati javaslatot parancsra, de azt például sose merték megkérdezni a gyűléstől, hogy a felolvasott határozati javaslatot elfogadja-e. Lehet, hogy tiltakozni akkor se mert volna ellene senki, de igenlés se hallatszott volna.

Mivel ezzel az intéző körök is tisztában voltak, ezért a szégyen elkerülésére még kísérletet se mertek tenni ez irányban. Megelégedtek azzal, hogy a lapokban elhelyezték, hogy az itt meg itt tartott békepapi gyűlés elítélte Mindszenty vagy Grősz aljas hazaáruló tevékenységét. Hogy mennyire nem szakított még a békepapság se Mindszentyvel, mutatja, hogy jogilag és elvben Mindszenty a börtönben is mindvégig esztergomi érsek és a magyar katolikus Egyház feje maradt. Igaz, hogy méltóságától más nem is foszthatta volna meg, csak a pápa, de viszont azt megtehette volna a békepapi mozgalom, hogy a magyar papság nevében – a több ezer aláírás milyen sokat jelentett volna! – tisztelettel kérte volna az Egyház fejét, hogy ezt a hivatása gyakorlására méltatlanná vált „aljas hazaárulót" fossza meg méltóságától. Ezt az eszmét még csak indítványképpen se vetették fel semmiféle békegyűlésen, sem a békepapok

lapjában, a Keresztben. Pedig hogy ez nem azért maradt el, mert ilyesminek a felvetése senkinek se jutott eszébe, azt mutatja a protestánsok hasonló esete.

A protestáns felekezetek behódoltak, mégpedig a legteljesebb mértékben, már akkor, mikor még szó se lehetett fizikai kényszerről. Hogy ők is nyomás alatt tették, természetes. Ez nem mentő körülmény, hiszen értelmiségi emberek között alig akadhatott olyan félkegyelmű, aki ezt a rendszert nyomás nélkül is szolgálta volna. Hogy tehát a rendszer kiszolgálása nyomás alatt történt, az olyan körülmény, melyet fölösleges említeni.

A protestáns felekezetek akkor egyeztek meg, mikor a katolicizmus még ezt visszautasította, sőt még a gondolatát is lehetetlennek tartotta. Ők korai megegyezésükkel egyúttal árulást is követtek el mifelénk s a mi további ellenállásunkat is megnehezítették. A protestánsok maguk fogadták el a kommunista állam gyámkodását, tehát a szolgaságot, s maguk adták oda iskoláikat és intézményeiket. Mikor évekkel később a kormány felszólította őket, hogy „ajánlják föl" az államnak azokat az iskolákat is, melyeket a megegyezésben maga az állam biztosított részükre, ezt is megtették, míg a püspöki kar ekkor se volt hajlandó „felajánlani" azt a néhány iskolát, melyet a „megegyezésben" visszakapott, hiszen arra is csak a kormány kényszerítette rá, hogy e néhány iskola visszaadását elfogadja. Olyan nagy ára volt ugyanis ezeknek (a „megegyezés" aláírása), hogy nem örülhetett nekik.

De a protestantizmus nemcsak idő előtt hódolt be, hanem tökéletesen is. Az ő képviselőire ettől kezdve többet nem volt panasz. Ezért nemcsak az időpontban, hanem a meghódolás fokában is ég és föld volt a különbség a kétféle megalkuvás között. Míg Erdélyben minden katolikus püspök, a magyar is, az oláhok is, egyaránt börtönben volt, addig a híres protestáns püspökök nemcsak a börtönt kerülték el, hanem egyenesen tevékeny szerepet játszottak a kommunista állam propagandájában s Bukarestben és egyebütt, mint békebizottsági tagok és kiküldöttek szerepeltek és szónokoltak, éppúgy pufogtatva a szokott kommunista szólamokat, mint bárki más.

Magyarországon ugyanígy volt. Minden püspök, minden világi felügyelő, minden felekezeti tisztségviselő fenntartás nélkül szolgálta a rendszert, akár kálvini volt a felekezete, akár lutheri. Világos, hogy nyomás alatt, de miért nem szolgálta a rendszert tevékeny (pozitív) hozzájárulással ugyanilyen vagy még nagyobb nyomás alatt egyetlenegy katolikus püspök se? S ha később időnként, túl vészes nyomásra, egyikük-másikuk meg is hajolt, miért kanyarodott vissza azonnal az egyenes helyzetbe, mihelyt csak lehetett, sőt miért próbálkozott vele újra meg újra még akkor is, mikor nem lehetett?

A mi szovjet hadseregünknek még protestáns tábori püspöke is volt, de természetesen katolikus nem. De viszont ez megvolt s kapta a tábornoki fizetést még 1954-ben is, tehát akkor is, mikor már a párttag még a gyerekét se kereszteltethette meg.

Protestáns püspökök nemcsak Erdélyben, hanem nálunk is vállalkoztak még a rádió előtti propagandaszerepre is és még kitartó és szenvedő katolikus „testvéreik" ellen is, például Bereczky Albert Mindszenty ellen. S bár annyi esze és ízlése volt, hogy a szegény megkínzott vértanú gyalázásától okosan tartózkodott, mert tudta, hogy csak magára zúdítana vele egy veszedelmes felháborodás-hullámot a magyar szívekben (még a kálvinistákéban is), de magára a szerepre mégis vállalkozott.

Mikor végre megtörtént a püspöki karral a „megegyezés", megint csak megjelentek a propagandarádió előtt a felekezeti „püspökök" s elmondták véleményüket a nagy eseményről. Természetesen mindegyik azt emelte ki, hogy jobb lett volna sokkal előbb. Lám, ők mennyivel okosabbak voltak, mint katolikus „kartársaik", mert ők ezt már évekkel előbb megtették s természetesen nem is bánták meg. Igazuk volt a maguk kényelme, nyugalma és jövedelme szempontjából, de nem az elvek, a kereszténység, a haza szempontjából.

De annyi sütnivalójuk bizonyára Róma püspökeinek is volt, hogy ha ők se nézték volna se a kereszténységet, se a hazát, se a példaadás kötelességét, hanem csak a maguk kényelmét és nyugalmát, akkor ők is sokkal hamarabb és sokkal gyökeresebben „megegyeztek" volna.

Most azonban az árulók még el is dicsekedtek, hogy hát ők mennyivel okosabbak és jobbak voltak, mint a katolikus püspökök, mert hát ők *csak* a kényelmüket és csak a becses személyüket nézték. A jóknak pedig szótlanul kellett tűrniük a megszégyenítést, nemcsak gyönge szellemi képességeiket, hanem még hazafiságukat és becsületüket illetően is, mert hiszen a sajtó és a propaganda, sőt a szólásszabadság is csak ezeknek az „okosoknak" állt rendelkezésükre, a megszégyenítetteknek nem.

Nemcsak az erdélyi, hanem a magyarországi protestáns püspökök is vállaltak a kommunizmus mellett még reklámszerepet is. Ketten közülük (Péter János és Dezséry) teljesen kommunista szolgálatba álltak, még püspökségüket is elhagyták. De a többiek is országos békebizottsági tagok voltak, s mint ilyenek, reklámszónoklatokat tartottak, e minőségükben még külföldi szereplésekre is vállalkoztak, sőt még külföldi hittestvéreik megdolgozására és kommunista szellemű felvilágosítására is. Egyik püspökük (Péter János) egyenesen miniszter lett, a másik (Dezséry) propagandista. Meggyőződéssel vagy meggyőződésük ellenére bizonygatták, milyen mennyországban élünk mi itt és mennyire dühöng itt még a vallásszabadság is. S még csak az se fordult elő soha, még kivételképpen se, hogy valamelyikük az ilyen külföldi utat felhasználta volna arra, hogy legalább külföldön maradjon s a hazai paradicsomból megszabaduljon. Minden jel arra mutat tehát, hogy nekik a szovjet haza csakugyan paradicsom volt. Jól is érezték benne magukat és ők csakugyan semmiben sem érezték „evangéliumhirdető" szerepük korlátozását.

Ami pedig a hőseiket illeti, még azok is mennyire talmi hősök voltak. Nálunk még az is dicsőség- és hősiességszámba ment, hogy Ravasz László visszavonult. Mindszenty részéről a visszavonulás, ami Ravasz Lászlóban hősiességet jelentett, nem hősiesség, hanem a legnagyobb behódolás lett volna. El is követett a kommunista kormány mindent, hogy ezt elérje. Mivel Mindszenty magától nem volt rá hajlandó, Rómától érkező parancs alapján is el akarta érni a rendszer. Még „bűnlajstromát" is felterjesztették Rómába, s közölték, milyen bizonyítékaik vannak ellene s mindezek ellenére mégis futni engedik, ha elhagyja az országot. De hát se maga a „bűnös", se Róma még így se volt hajlandó a visszavonulásba beleegyezni.

Az öreg Ravasz László (Horthy uszályhordozója) részéről azonban, akinek már csak emiatt se lehetett volna továbbra szerepe a magyar közéletben, még azt is *hősiességnek* veszik, hogy nyugdíjba ment. Pedig hát a jó Ravasz László igazán a rendszer iránti szolgai alázatossággal csinálta még a félrevonulást is, mert előtte olyan hízelgő nyilatkozatot tett a rendszerre – benne volt szóról szóra az összes lapban –, hogy még a legtúlzóbb kommunistának is becsületére vált volna. Ebben állt tehát Ravasz László gerincessége, sőt nagy hősiessége.

Aztán milyen ég és föld különbség van nemcsak Mindszenty és Ravasz, hanem még Mindszenty és Ordas szerepe között is! (Ő maga Wolfból magyarosított nevét Ordassnak (két „s"-sel) írta.) Eleinte ugyanis ő is nemcsak ellenségesen nem viselkedett a kommunista kormánnyal, hanem egyenesen hízelgett neki és ezért a Szabad Nép régebbi számaiban nem egy dicsérést, sőt példaképül állítást olvashattunk róla. Pedig láttuk, hogy éppen a legelején volt legnagyobb hiba a megalkuvás, mert hiszen ezzel döntöttük később már helyre nem hozható bajba a nemzetet s tettük lehetővé az istentelenség és az orosz imperializmus számára a berendezkedést.

Később azonban egyszerre csak kegyvesztett lett Ordas. Hogy azért-e, mert megbánta addigi viselkedését, s mert becsületesebb ember volt annál, hogysem tovább tudott volna menni az alkalmazkodásban, illetve a hazudozásban és a kereszténység érdekeinek elárulásában, vagy pedig csak kapitalista híveinek nyomására tette, amit tett, mert látta, hogy megvetetté lett miatta hívei előtt, nehéz eldönteni. Úgy látszik, e lehetőségek közül inkább a jobbakat kell elfogadnunk, mert azokra a papokra, akik börtöntársai voltak, értékes és jellemes ember benyomását tette.

De hát Ordasnak, mikor börtönbe került, akkor se volt más és nagyobb bűne, mint csak egy kis valutakihágás. Pedig bizonyára felhoztak volna ellene mást is, ha nem lett volna az ő szempontjukból is annyira „bűntelen". Ezért aztán a büntetés is nem a halál árnyéka lett, nem is életfogytiglani vagy 16 évi fegyház, hanem mindössze csak hónapokig tartó, melynek ki-

töltése után aztán végleg szabadon is bocsátották. (A szegény katolikus papokat ez időben büntetésük kitöltése után internáló táborba szokták irányítani a börtönből (mely még rosszabb volt mint a börtön), mert még így is féltek tőlük. Ordastól nem féltek.)

Jellemző azonban, hogy az Ordast börtöne miatt becsülő, sőt felekezeti büszkeségükben Mindszenty mellé állító külföldi hittestvérek nagy megbotránkozására, noha csak valutakihágás volt a bűne, nem pedig hazaárulás, hűtlenség, kémkedés, összeesküvés stb., mint Mindszentyé, a felekezet mégis *ünnepélyesen megfosztotta „püspöki" méltóságától*, mint tisztére méltatlant s e szándéka végrehajtásában a külföldi beavatkozás se tudta megakadályozni. A magyar katolicizmust még Mindszenty megtagadására se tudták rákényszeríteni, a magyar lutheránusok azonban még az ő kis Ordasukat is megtagadták. A magyar kálvinistáknak pedig még ilyen kis Ordasuk se volt.

Nem kell hozzá bizonyíték, csak józan ész, hogy nem önként és saját kezdeményezésükre történt Ordas megtagadása, hanem kommunista parancsra. De hát a parancsnak nem mertek ellenállni, teljesítését még csak húzni-halasztani se merték, hanem készséggel sürgősen végrehajtották. (Mindenki tudja nálunk, hogy effajta kommunista parancsoknak nem is lehetett ellenállni.) Csak ennek láttára tudjuk igazában megérteni a katolikus püspöki kar és papság meg nem alkuvását és bátorságát. Mert ha a kormány a kis tyúktolvajszámba menő Ordas esetében is megkívánta ezt a becstelenné nyilvánítást, mégpedig oly erélyesen, hogy „lehetetlen" volt neki ellenállni, akkor gondolhatjuk, hányszor és mily eréllyel s milyen fenyegetések, illetve hízelgések kíséretében próbálta meg ugyanezt a főbenjáró bűnös Mindszenty ellenében a katolikus püspöki karnál és papságnál!

Hiszen micsoda diadal lett volna az egész világon a magyar kormány részére és igaza mellett, hogy miközben a bíborost hősies bátorságáért az egész világ ünnepli, addig itthon, ahol – azt hihetnék – mégiscsak jobban ismerik a helyzetet, mint Amerikában, még saját püspöktársai is elítélik és megtagadják vele a közösséget. A katolikus püspöki kar azonban – látjuk – egyáltalán nem helyezkedett arra az álláspontra, hogy lehetetlen ellenállni és színleg muszáj engedni. Azzal se mentette gyávaságát, hogy a külföld úgyis tudhatja, hogy nem őszintén teszi azt, amit tesz. Neki még csak eszébe se jutott nemcsak az engedés, hanem még az ingadozás se. (Az ingadozás egyébként is már bukást jelent, ha valakinek kommunistákkal van dolga.)

Pedig olyan emberrel, aki csak „valutaüzérkedésben" volt bűnös, mégiscsak kisebb kockázat lett volna a passzív rezisztencia álláspontjára helyezkedni, mint olyan emberrel, akit a nép bírósága „hazaárulásban", „összeesküvésben" és „a nép elárulásában" mondott ki bűnösnek, s aki ellen a rágalmazásoknak és gyalázkodásoknak olyan őrjöngésszámba menő hadjárata folyt, mely a szolidaritásvállalást eleve szinte lehetetlenné tette. Mégis míg a protestantizmus rögtön megtagadta a kis valutabűnös Ordast, a katolicizmus még hosszú évek múlva és sose tagadta meg a „hazaáruló" Mindszentyt.

Az is rendkívül jellemző, hogy mikor a Sztálint elítélő korszak elkövetkezett, Mindszenty csak fogsága enyhítését, Grősz érsek csak „amnesztiát" kapott, de se ők, se a katolikus vértanú papok közül senki nem kapott elégtételt. Ordas bűnperét azonban, tehát azért, *akit saját felekezete is bűnösnek bélyegzett meg a Sztálin-korban*, felülvizsgálták és elítélését igazságtalannak, őt magát ártatlannak nyilvánították a bolsevista hatóságok. (1956. október 11., Szabad Európa rádió)

A lutheránus „egyház" hivatalos hatósága tehát még olyan püspökét is megtagadta és megbélyegezte, akit később még a bolsevista hatóság is ártatlannak talált, a katolikus püspöki kart, azonban még olyan tagja megbélyegzésére s megtagadására se lehetett rávenni, aki oly nagy „bűnös" volt, hogy a bolsevista hatóságok még akkor is kitartottak megbélyegzett volta mellett, mikor Sztálint már elítélték.

Még növeli a protestánsok megalkuvásának szégyenét az a kétségtelen tény, amelyet a közéletben állandóan tapasztalunk, hogy ti. a protestáns ember átlag bátrabb és elszántabb, mint a katolikus, mert hiszen büszkébb is.

Azok a katolikusok, akik nem voltak püspökök, megtagadták ezt a Mindszentyt még akkor is, ha szívükben vele éreztek! Hiszen minden káderezés kérdései között ott volt, hogy „mi a véleménye Mindszentyről". Tudok olyan *Mindszenty-rajongót*, aki azt felelte rá, hogy „ha találkozom vele, átmegyek a másik oldalra" (!). Sőt olyat is, aki arra a kérdésre: „Fel tudná-e kötni Mindszentyt?", azt felelte: „Fel biz én! Még jól meg is húznám!" Pedig ő is rajongó híve volt a bíborosnak.

Ugyanakkor egy debreceni ismerősöm kérdésemre, hogy titkos szavazás esetén, ha a szavazók bizonyosak lehetnének benne, hogy nem tudódik ki, mire szavaztak, hogyan szavaznának a kálvinista Róma [Debrecen] lakói ebben az ügyben, azt felelte, hogy 85% szavazna Mindszentyre és csak 15% Rákosira. A kőbányai közgazdasági leánygimnáziumban pedig, ahol a fiatal ostoba zsidó igazgató a lányok kérésére el is rendelte a titkos szavazást, még olyan osztályok is voltak, hogy a titkos szavazáson egyenesen 100% szólt Mindszenty mellett. Pedig hát bizonyára egy osztály se volt tiszta katolikus, mert a középiskolákban a fővárosban csak a tanulók 60-70%-a szokott katolikus lenni.

De nem is csak itthon, ahol az ellenállásra, egy kis bátorságra, önzetlenségre és kockázatvállalásra is szükség volt, hanem még azon a művelt nyugaton is, ahol semmi áldozattal nem járt kommunistaellenesnek lenni, éppúgy tapasztalhattuk, hogy vagy csak az igazi katolikusok voltak igazán kommunista-ellenesek, vagy legalábbis sokkal jobban és meg nem alkuvóbban voltak azok, mint a protestánsok.

A nyugati államokban mindenütt csak az úgynevezett klerikális párt volt a zászlóvivője és megbízható támasza a bolsevista-ellenességnek. Ha ezek a pártok nem lettek volna, Amerika sose tudta volna Nyugat-Európát megszervezni. Nyugat-Németországban a protestánsok szociáldemokraták voltak, a katolikusok pedig Adenauer pártját alkották, s bár itt, a kommunizmus közelében, a szociáldemokraták is bolsevista-ellenesek voltak, mégis az Európai Hadseregbe való belépésnek körömszakadtáig ellenségei voltak. Olaszországban és Franciaországban is a klerikális párt volt a bolsevistaellenes küzdelem zászlóvivője. Jellemző, hogy Németországban az a Niemöller lelkész is bolsevista párti lett, aki a hitlerizmus alatt kivételesen olyan gerincesen viselkedett, mint nálunk a katolikus papok a kommunizmus ellenében. Most ostoba rövidlátásával – ha nem árulásával vagy a bolsevik hízelgésnek hiúsága miatt áldozatul esésével – minden régi érdemét eljátszotta. Úgy látszik, mindig egyformán tisztán látó, következetes és önzetlen igazságszolgáló csak a felvilágosult katolikus tud lenni.

Igaz, hogy a protestáns Angliában, az Egyesült Államokban, a skandináv államokban úgyszólván nem is volt kommunista, míg a katolikus Olasz- és Franciaországban a lakosság egyharmada az volt, ámde tulajdonképpen még ez is a katolicizmus, tehát a mi érvelésünk mellett szól. Láz ugyanis csak ott van, ahol fertőzés van és annál nagyobb a láz, minél nagyobb a fertőzés. Hangsúlyozzuk, hogy a protestantizmus, mint forradalom, lényegileg azonos a kommunizmussal (hiszen éppúgy gyűlölettel dolgozott és dolgozik, mint az, és éppúgy hízeleg a tömegeknek), csak annak egy egyelőre még veszélytelenebb és enyhébb vállfaja.

A protestáns államok tehát már ezelőtt 400 évvel átestek a forradalmi fertőzésen s az újabb fertőzés ellenében többé-kevésbé már immunisokká váltak. Ellenben a katolikus államokban még tiszta, egészséges vért találnak a fertőző forradalmi bacilusok s ez virulenssé [fertőzőképessé] teszi őket s eredményül aztán veszélyes, nagy betegséget kapunk.

Egyébként nemcsak ez az oka a különbségnek, hanem a germán intelligencia és nyugodt véralkat is. Ha germánokból álltak, akkor a katolikus államok se reagáltak a kommunista bacilusokra. Ausztriában, Luxemburgban, Belgiumban (pedig ez utóbbiban sok nem germán is lakik) szintén elenyésző volt a kommunista, Nyugat-Németországban pedig egyenesen a katolikus vidékeken volt belőlük a legkevesebb. A germán-fajú katolikusok ellenállása nem cáfolja előbbi megállapításunkat (a láz és a bacilusok közti összefüggést illetően), mert hiszen tudvalevő, hogy a germán államok katolicizmusa a legszervezettebb és itt vannak vallásilag a

leginkább művelt hívők. Nemcsak a már beoltott ember nem kapja meg a himlőt, hanem – ha igazán egészséges vérű – az se, aki nem kapott még oltást.

Hogy mennyire nem igazi keresztények, vagy ha igen, kereszténységükben mennyire nem következetesek és logikusak a művelt nyugat protestánsai, azt rádióadásaikból vagy bármely más szellemi megnyilvánulásukból azonnal látja a vallásilag művelt ember. Például még Truman is azt hitte, hogy a forradalom valami jó dolog s ezért egyik beszédében a forradalmár dicsőséget a kommunistáktól irigyelve azt bizonygatta, hogy nem azok a forradalmárok, hanem ő és egyáltalán a nyugat.

Mint protestánsnak, lényegében véve igaza is volt. Nem abban, hogy a kommunista nem forradalmár s nem igazi forradalmár, hanem abban, hogy a protestáns is éppoly forradalmár. A lázadás szellemét, a tekintély elleni lázadást, a gyűlölet alapján állást a szeretet helyett és az embereknek való hízelgést már az anyatejjel szívja magába a protestáns, sőt ezt egyenesen a vallásával azonosítja. De hát a kommunistának is *vallása* a kommunizmus.

Aztán milyen szégyenletes az a gyűlölet, lenézés és megvetés, mellyel a katolikus alapon álló Francóval szemben viseltettek ezek a nyugati protestánsok! Még ha Franco csakugyan „fasiszta" lett volna, ez a gyűlölet és merev elutasítás akkor is következetlenség lett volna s akkor se volna mással magyarázható, mint tudatalatti katolikusgyűlölettel. Az ugyanis kétségtelen, hogy Franco annyira fasiszta, demokráciaellenes, zsarnok és népelnyomó semmiképpen és sohase volt, mint Sztálin, s lám, Sztálinnal szövetkezni mégse tartották szégyennek a művelt protestánsok, csak Francóval tartották szégyennek, sőt megbecstelenítőnek szóba állni.

Persze mert Sztálin hatalmat jelentett, mellyel számolni kellett, Franco pedig nem. Tehát a rejtett katolikusgyűlöleten kívül még a hitvány üzleti szellem, az önzés is szerepet játszott. Sztálint bevették a Németek Szövetségébe, sőt egy évtizeden át még azt is eltűrték tőle, hogy állandóan alkalmazott vétójával ő uralkodjon ott és minden jót megakadályozzon, Franco bevételét ugyanoda évtizedeken át szégyennek tartották a kultúrára (!). Úgy látszik, csak azért, mert Sztálin a rosszat védte és gyakorolta parancsuralommal, míg Franco a jót, és ebből a célból Sztálin milliókat ölhetett meg, köztük az egész cári családot is, míg Franco csak azokat büntette meg, akik a spanyol papok és szerzetesek ezreit mészárolták le és a templomokat gyújtották fel.

De nemcsak a világhatalmat jelentő Sztálint vették ők be (vagy vették volna be, ha hajlandó lett volna rá) az ő előkelő társaságukba, hanem a vele legalább egyenrangú gonosztevő Titót is. Pedig ő hatalomban se jelentett többet Francónál, a kezéhez sok vér tapadt, köztük nem egy vértanú katolikus papé és az egész jugoszláv katolicizmust és papságot majdnem teljesen kiirtotta. Vele a még Amerikánál is büszkébb angolok is nyakra-főre barátkoztak, ünnepélyes látogatásokat is tettek nála s tisztelettel fogadták Londonban. Hogy újra Sztálin karjaiba ne vesse magát, mentették érte magukat. Pedig hát Sztálin sokkal többet és sokkal jobban gyalázta már Titót, semhogy kibékülés lehetséges lett volna. S egyébként is miért nem féltek attól, hogy Francót is Sztálin karjaiba kergetik, ha így bánnak vele? Mert tudták, hogy Franco sokkal jellemesebb és sokkal katolikusabb annál? De hát akkor miért vetették meg jobban éppen azt, aki jellemesebb volt s akiről tudták, hogy annyira nemes, hogy még bosszúból se fogja magát eladni a sátánnak? Tehát végeredményben nem a jellemet büntették? Vagy talán csak nem azért tartották magukat távol tőle, mert tudták, hogy náluk is különb s az ember a nála különb embert nem szokta szeretni, mert társasága feszélyezi?

Miközben a kommunista rádió dühtől habzó szájjal a pápát Amerika ügynökének rágalmazta, ugyanez az Amerika protestánsgyűlöletében még követet se tartott a Vatikánban, s mikor e lehetetlen helyzet szépítésére még a protestáns Roosevelt is szükségesnek tartotta legalább egy, az ő személyét képviselő követ küldését, a protestáns gyűlölködés még ezt is elmarta onnan. Mikor Truman újra csak akart egy ilyet Rómába küldeni, ez újabbnak még elküldését is lehetetlenné tették.

Az Amerika Hangja azt hangsúlyozta előttünk, mint érdemet és dicsőséget, hogy Kossuth szabadkőműves volt s ez ügyben még az egyik ottani szabadkőműves mestert is a mikrofonhoz vitte, hogy a szabadkőművességet utáló és lenéző magyar közönséghez szólhasson, természetesen a kérdésben mint tekintély. Ugyanezen Amerika Hangja még a pápa szentévi szózatát is megcenzúrázta s azt a részt, melyben a protestánsokat felszólította az Egyházba való visszatérésre, egyszerűen elhagyta belőle.

De az angolok se voltak különbek. Hiszen az ő magyar adásukban még a beszélő is mindig „keresztyénséget" és „keresztyéneket" emlegetett, a katolikust pedig kathólikusnak ejtette. (Mindkettő ma már csak a legelmaradottabb vagy az egészen fanatikus magyar protestánsoknál szokásos.) A Manchester Guardian pedig eleinte mindig azt bizonygatta, hogy a bolsevik Magyarországon vallásszabadság van, hiszen Mindszenty szabadon prédikál, és egyenesen megbotránkozott rajta, hogy egyházi funkcióiban milyen „szemkápráztató fény és pompa" veszi körül. Neki tehát még most is ellenszenvesebb volt a katolikus főpap, mint amilyen rokonszenves volt a történetesen angol érdekeket is védő s az egész emberi szabadságért életét és becsületét áldozó hős.

Még a Times is (melynek abszolút tárgyilagosságát annyira szeretik dicsérni az angolok s annyira szeretik odaállítani, mint a világ legszínvonalasabb újságát s Anglia büszkeségét) úgy találta, hogy Mindszenty még olyan reformok ellen is küzd, melyek a művelt nyugaton már rég elfogadott és természetes dolgok. Tehát ő se csak hőst látott benne, hanem a haladás és világosság ellen küzdő sötétencet is, vagy legalábbis olyan embert, akinek tagadhatatlanul hős voltát kissé elhomályosítják ezek a túlzásai vagy félszegségei.

Csak azt felejtette el a túlművelt és túl okos lap, mely annyira szeret másoknak leckét adni, vagy legalábbis másokat, még főpapokat is felvilágosítani, hogy ha a földreform nyugaton általánosan elfogadott és helyesnek tartott dolog, ebből nem következik az, hogy *minden* földreform az. Például nem következik, hogy az is helyes, amit nálunk csináltak a kommunisták s melyet Szekfű még az ő hízelgésükre írt művében se nevez másnak, mint földreform helyett csak „földosztásnak". Ez ugyanis teljesen kártérítés nélkül, tehát rablással történt, sőt felosztottak olyan földeket is, melyeket a saját törvényük szerint se lett volna szabad felosztani. De azért ezeket se adták vissza, sőt ezekért se fizettek semmit, s egyébként is előbb történt az osztás és csak azután a földreformról szóló törvény benyújtása és elfogadása. Bizonyára nem ezeket tartja a Times nyugaton már rég elfogadott és a haladással együtt járó dolognak. Pedig hát Mindszenty csak ezt helytelenítette.

De hogy a Times ilyen baklövéseket követhetett el a ráadásul éppen egy tőle is magasztalt és éppen az angolok számára is haszonnal járó hős kárára, az csak azért történhetett, mert a felekezeti elfogultság megzavarta józan ítélőképességét s a hős az Egyház bíborosa lévén, iránta tárgyilagosságra már eleve képtelen volt.

A köztársaság is a haladással jár, ha a nép akaratával történik, ámde az olyan népköztársaság, melyet kinevezett „országgyűlés" mond ki, s ráadásul idegen megszállás alatt, mint ekkor nálunk, az bizonyára még a vallás nélküli haladás szerint se tartozik se a demokrácia, se a kultúra kellékei közé. De hát persze a jó Times itt se tudott különbséget tenni igazság és hamisság, becsület és csalás között, és az igazságért és becsületért való hősi és bátor küzdelmet elnevezte meghaladott előítéletekért való makacskodásnak.

Hogy a svájci és egyéb pietista [érzelmi alapon nyugvó] protestáns lapok pedig azért rótták meg Mindszentyt, mert „a felsőbbség ellen lázadt fel", már láttuk (pedig nem lázadt fel ellene, csak ostorozni próbálta a bűneit és leplezni hazugságait). Ők ugyanis most, mikor katolikus főpapot kellett elítélni vagy tőle irigyelni a világ bámulatát, egyszerre olyan jámborak lettek, hogy még az istentagadó, gonosztevő és hazudozásból élő feljebbvaló iránti engedelmesség megtagadását is szentségtörésnek nyilvánították. (Ugyanők jámbor Habsburgok elleni állandó lázadásokat még az ördöggel (törökkel) szövetkezve is hősiességnek találták és találják, s itt eszükbe se jut, hogy hopp, hiszen a Szentírás, az Isten igéje, még a rossz fel-

sőbbség iránt is engedelmességet parancsol. Azt is elfeledték, hogy a Szentírás nem a rosszban parancsol engedelmességet, s hogy az is írva vagyon, hogy inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek.)

A hazai és külföldi protestantizmusnak ezt az ellenállásban való feltűnő renyheségét látva hangsúlyozzuk: a kommunizmus alatt nemcsak a kereszténység, hanem a magyar alkotmány, függetlenség, szabadság és önrendelkezés védelméről is volt szó, mégpedig nagyobb mértékben, mint a magyar nemzet évezredes történelme alatt valaha.

Azelőtt kálvinistáink, ha a katonazenekar a „Gott, erhalte"-t játszotta, düh- és idegrohamokat kaptak, hányás fogta el őket az utálattól és az országgyűlésen az interpellációk áradata zúdult a kormány ellen és tiltakozásukért az ország helyeslő tapsviharát tehették zsebre jutalmul a függetlenség e hős védői. Most oroszok rendelkeztek életünkkel, vagyonunkkal, pénzünkkel, egy idegen s még otthon is törvénytelen államfőt, Sztálint éljenezték s ünnepelték a magyar népgyűlések és országház; *az iránta való hűségre* figyelmeztették a magyar katonákat feljebbvalóik; terményeiket egy idegen birodalomnak szállították ingyen vagy a tőlük megszabott áron aluli áron, sőt egész Magyarország idegeneknek dolgozott; gyáraink is nem a magunk, hanem az ő szükségleteiknek megfelelően épültek és termeltek. Orosz parancsra szó nélkül egyeztünk bele a trianoni határ visszaállításába, sőt még annál is rosszabbat jelentő határkiigazításokat is végrehajtottunk. Orosz parancs folytán sérelmeink orvoslását nem is kértük a béketárgyaláson; szó nélkül tűrtük az újra cseh uralom alá került magyarság ezeréves lakóhelyéről való kegyetlen és szívtépő elűzését, hazátlanná tevését és kirablását is stb.

Hol volt ekkor a kálvinista vastagnyakúság? Hol volt a magyar önérzet, kuruckodás és nagy hang, mely a múltban állítólag oly nagy érdemeket szerzett a magyar önérzet és szabadság terén? Ki kapott miatta ideg- vagy dührohamokat? Ki tüzelt ellenállásra ellene? Hogy lehet, hogy éppen ez a kálvinistaság volt az első, aki azokkal, akik mindezért felelősek voltak, megegyezett? Volt gyűlölet és reakció ekkor is, ez természetes, de inkább az anyagi károk, a rossz megélhetés és a kizsákmányolás miatt. De hogy valaki a nemzetet, vagy legalább azt is emlegette volna, sose tapasztaltam, pedig kálvinistáinkat ebből a szempontból külön figyeltem.

A rendszer első éveiben egy kálvinista kisgazdapárti államtitkár május elsején, mint állami szünnapon, otthon volt s a bejárónőnek szidta ugyan a kommunistákat, mint a bokrot, sőt kijelentette, hogy ki se megy az utcára, hogy ne lássa „ezt a csürhét"; sőt még az ablakhoz se fog menni egész nap, de ugyanakkor ugyanő ugyanennek a kommunista kormánynak államtitkára volt, a hozzá illő jó fizetéssel és a kommunistáknak való hízelgéssel, mert hiszen ha nem szolgálta volna ki őket és szemben nem hízelgett volna nekik, nem lehetett volna, s főképp nem maradhatott volna meg államtitkárnak.

Pedig ő még a kálvinisták java volt, mert legalább belül utálta őket. De voltak köztük jónéhányan, akik következetesebbek akarván lenni önmagukhoz, s ha már kimondták az „á"-t, ki akarván mondani a „b"-t is, lélekben is kommunisták lettek és belül is szolgálták a rendszert, nemcsak külsőleg.

Feltűnő volt az ilyen keresztények között a sok protestáns. A hivatalfőnökök még olyan városokban is, mint Esztergom, igen gyakran közülük kerültek ki (még itt is egy kálvinista – bukott – lány volt a tanácselnöknő), s még tiszta katolikus falvakban is máshonnan hozott, sokszor még húszas éveit is alig meghaladott protestánst állítottak igazgatónak az iskola élére. A helybeli tanerőkben nem bízhattak ugyanis, mert azok nem voltak hajlandók őket mindenben kiszolgálni.

Végül, de nem utolsó sorban a két vallás ellenálló ereje közti nagy különbség bizonyítékaként rá kell mutatnom arra is, hogy az 1956-os világraszóló magyar szabadságharc is elsősorban katolikus érdem. A katolikus Budapest csinálta s a katolikus Budapestet elsősorban a katolikus Dunántúl s aztán (nála már kisebb mértékben) a szintén (de a Dunántúlnál már kisebb mértékben) katolikus Duna-Tisza köze és Borsod megye támogatta. A kálvinista többségű Kunság, Tiszántúl és Debrecen úgyszólván semmit se csinált, csak az eredményt élvezte.

A bolsevizmus természete

Ami a kommunizmus természetét illeti, ez igen nagy tanulságul szolgálhat mindenki számára, akit a közélet jelenségei érdekelnek, még inkább, aki irányításukra vállalkozik s így milliók sorsáért vállal felelősséget. Kétségtelen, hogy a bolsevizmusban a forradalmak elérték betetőzésüket. Ha a bolsevizmus forradalom, akkor a történelem eddigi forradalmai csak forradalmi próbálkozások voltak. Amit a forradalmak csak részenként tartalmaztak, azt itt megtaláljuk teljes egészében; amit azok félig vagy annál is kevésbé valósítottak meg, azt ez megcsinálta teljességében.

A régiek vagy csak a főpapság vagyonos voltát, vagy csak a lelkek felett való uralmát, vagy csak a római pápa hatalmát találták tűrhetetlennek s mindezek helyébe állítottak egy szerintük jobb, de mindenesetre nagyobb szabadságot engedélyező vallást. Volt olyan is, amelynek semmiféle vallás se kellett és még az Istent se tűrte meg, nemcsak a földön, hanem még az égben se. Voltak forradalmak, melyek vagy csak politikai és szociális kérdésekre terjesztették ki felforgatásukat, vagy csak vallásiakra. A bolsevizmus mindegyikre egyaránt. Azok csak a papok, vagy csak a zsidók, vagy csak a nagybirtokosok vagyonát akarták prédául dobni a fellovalt tömegeknek, ezek semmi vagyont se tűrtek s még a kisiparos műhelyét, a kiskereskedő boltját és árukészletét, a kisgazda földjét és gazdasági felszerelését és a kisember családi házát is szükségesnek és jogukban állónak tartották elvenni. (S volt képük még azt is megtenni, hogy az államosított családi házat utána pénzért újra felajánlották a régi tulajdonosnak.)

A régi forradalmak éppen e részleges voltuk miatt csak egy-egy társadalmi réteg: papok, zsidók, nagybirtokosok, valamely meggyűlölt vagy mesterségesen meggyűlöltetett idegen néphez tartozó kisebbség vagyonát, becsületét, végül életét tekintették szabad prédának s ezért igen sokszor olyanok is részt vettek benne, akiknek más téren maguknak is lett volna veszteni valójuk. Például így voltak pápa- és katolikusgyűlölők olyan protestáns lelkészek, akik egyébként a maguk módjára hívő keresztyének voltak; így vettek részt a hitújítás idején fejedelmek s főurak is az egyházi vagyon elrablásában; így voltak a francia forradalom idején és az utána következő időben az egyházi vagyon s általában a papok ellen beszélők, írók és cselekvők dúsgazdag főurak is. Sőt a francia forradalmat egyenesen az az értelmiség és jómódú polgárság csinálta, mely a mai bolsevizmusnak maga is áldozatává lett, mert itt már ő is elvesztette vezető szerepét, magasabb életszínvonalát, nagyobb igényei kielégítésének lehetőségét. Kezdetben még a középbirtokosok, a dzsentrik is részt vettek a nagybirtok elleni lázításban (még ezelőtt néhány évtizeddel is), a vagyonos kisgazdák pedig a dzsentri kifosztását látták volna szívesen, a kisparaszt pedig a jómódú gazdára nézett irigy szemmel. A bolsevizmusban végre elérkeztünk oda, hogy még az örökölt 5 holdat és a kis családi házat is már félteni kell.

Tanulság: meg kellett volna tartani a tízparancsolatot, hogy a másét ne kívánjad (senkitől, tehát a nagybirtokostól, gyárostól, bankártól, királytól se) és a legelején kellett volna ellenállni a mohó vágynak és az emberi bűnös szenvedélyeknek. Már a hitújításban, a Habsburg-gyűlöletben, a köztársasági, sőt az alkotmányos mozgalmakban is észre kellett volna venni a jó mellett a bolsevista csírát is, főként minden rossz forrását, a gyűlöletet, s gondolni arra, hogy ennek folytatása is lesz, mert evés közben jön meg az étvágy.

Maga a köztársaság még nem lenne rossz, annál kevésbé az alkotmányosság, de a hajlam, melyből származott, veszedelmes, és a mód, ahogyan a tömegek elé állították, veszélyes volt és magában hordozta az eljövendő nagy bajok és felfordulások csíráját. Nem úgy hirdették ugyanis, mint egy az eddigieknél jobb társadalmi berendezkedést, nyugodtan, tárgyilagosan előadva a mellette szóló érveket és így győzve meg a tömegeket az újért való lelkesedésre, hanem a nép ellenségeinek, emberi bőrbe bújt szörnyetegeknek, a legborzalmasabb halált

megérdemlő gonosztevőknek hirdették az addigi királyokat, a hatalom addigi birtokosait és a gazdagokat, s ez volt veszélyes, ez volt hamis, ez volt nem igaz. A forradalmakban ugyanis sose az ész a vezető, hanem a mesterségesen felkorbácsolt, vad, emberi szenvedélyek. Ilyen módon még nemes eszmék terjesztése is csak káros hatással lehet. De ezt, sajnos, akkor csak az Egyház látta, s az emberek nemhogy hallgattak volna fékező szavára, hanem még meg is rágalmazták, hogy elárulta az emberiséget, nem teljesíti hivatását és eladta magát a gyűlölt hatalmasoknak.

Most aztán a bolsevizmussal a maga bőrén kellett tapasztalnia mindenkinek, akinek volt valami veszteni valója, hogy nemcsak a papokra, grófokra, gyárosokra és bankárokra vagy a zsidókra jár rá a rúd, hanem becses önmagára is. Egy féktelen hazugság- és gyűlölethullám lett az egész társadalom, melyben megvetett osztályellenség lett mindenki, akinek van valamije, kitől el lehet még venni valamit, akinek van még veszteni valója. Az egyedüli urak azok lettek, akik csak kaphatnak.

Pedig hát kétségtelen, hogy ezek a társadalom utolsói, mert igaz, hogy kivételesen hibáján kívül, a sorscsapások következtében is lehet valaki elesett, s az is igaz, hogy nemcsak munkával, hanem szerencsével, sőt bűnnel: lelkiismeretlenséggel, kapzsisággal is lehet vagyont és vezető állást szerezni, de az azért mégiscsak szabály és igaz marad, hogy a nincstelenek azok (s főként azok maradnak évszázadokon át ilyeneknek), akik kisképességűek vagy kényelmesek. Vagyont és elismerést, társadalmi állást pedig mégiscsak elsősorban tehetséggel, szorgalommal és életrevalósággal lehet szerezni. A bolsevizmussal már eljutottunk ahhoz a végső állomáshoz, melyben a forradalom már nemcsak néhány irigyeltet fenyeget, akiknek kifosztását majdnem mindenki jóleső érzéssel veszi tudomásul, hanem mindenkit, aki csak valamivel is különb mer lenni a legutolsónál.

Ahogyan Hitler „Mein Kampf"-jának elolvasása után egy jezsuita atya azt mondta, hogy nem is gondoltam, hogy ennyire okos, ennyire nagy tehetség ez a Hitler, mert ebben a könyvben valóságos sátáni okosság van lefektetve, épp ezt kell mondanunk Marx-Lenin-Sztálin művének, a bolsevizmusnak a láttára is, sőt talán még jobban. El kell ismernünk, hogy a kommunisták mindent olyan okosan csináltak, amily okosan csak az ő helyzetükben lehetett. (Hogy végeredményben mégis igen buták voltak és mindent rosszul csináltak, az nem mond ellene a fenti megállapításnak, hiszen a sátán végeredményben mégiscsak buta. Ha nem lenne az, nem lenne sátán.)

A bolsevizmust külső erő nélkül nem lehetett volna megbuktatni. Igaz, hogy ennek a technika fejlődése is oka, mert hiszen a telefon, rádióértesítés, a páncélvonatok, tankok repülőgépek és a radar korában minden lázadó megmozdulást csírájában lehet elfojtani, és ha ehhez a technikai lehetőséghez hozzájárul még az elnyomottakban az a tudat is, hogy mivel a hatalom birtokosai erkölcsi gátlások nélküliek, azaz uralmuk megtartása érdekében mindenre képesek, viszont a modern technika pedig megadja nekik erre az azonnali lehetőségeket, értelme sincs semmi lázadásnak. Ezért nem lehetett belülről megdönteni a hitlerizmust se, mert a technika szolgáltatta lehetőségekhez ott is hozzájárult még az erkölcsi gátlástalanság is. Azonban a harmadik kellék a legyőzhetetlenséghez még ott se volt meg oly fokban, mint a bolsevizmusban, s ez az, hogy a kommunizmusnak minden legkisebb faluban vagy tanyán vannak megbízható képviselői, akik az esetleges mozgolódást, szervezkedést azonnal jelentik. De jelentették nemcsak azt, hogy már ide jutott a dolog, hanem már a legkisebb elégedetlenséget vagy bírálatot is.

Azért voltak és lesznek a bolsevizmusnak megbízható képviselői minden faluban vagy tanyán, minden gazdaságban, gyárban, üzemben, mert hiszen azok uralmát jelenti, akik legtöbben vannak: a vagyontalanokét, a vallástalanokét, a gyűlölet alapján állókét, a rosszakét. Világos, hogy ilyen ember van legtöbb és ilyenek épp ezért minden kis tanyán vannak. Mivel a vagyontalanságot, vallástalanságot és gyűlöletet erény, tökéletesség vagy kultúra képében állították a tömegek szeme elé, még olyanok is lehettek és lehetnek köztük, akik tényleg az eszmét szolgálják s így nem is tartoznak a társadalom legutolsói közé!

A bolsevizmus öntudatosan és okosan kihasználta ezt az előnyét, mesterien kiépítette ezt a szinte megdönthetetlenné vált szervezetét; ott voltak a képviselői, ügynökei mindenütt, párttitkár, levelezők, népnevelők, ilyen felelős, olyan felelős. Ezekkel a párt állandó érintkezésében volt, állandóan ellenőrizte őket, ők pedig az embereket ellenőrizték. Így a vezetőség mindenről tudott, a veszélyes jelenségeket, hibákat azonnal észrevette.

Ilyen értesülések alapján mentek az utasítások az egyes pártszervezetekhez, jelentek meg a Szabad Nép vezércikkei hol ezt, hol azt a hiányosságot téve szóvá; hol erre, hol arra a szempontra hívván fel a figyelmet. És a pártmunkát, az utasítások végrehajtásának teljesítését szigorúan ellenőrizték. Szégyentáblára való kitevéssel, rádióban, Szabad Népben való kiszerkesztéssel egyenesen rákényszerítették a mulasztókat a megváltozásra.

Mivel a a hatalom kezükben volt, mégpedig olyan széleskörű hatalom, mely soha még semmiféle császárnak vagy zsarnoknak még nem volt kezében, hatalmukat gátlás nélkül gyakorolták. A rendszer berendezkedésekor az egyénnek semmi joga nem volt; nem kellett fegyelmi, bizonyító eljárás a bűnösség megállapításához; nem kellett felmondási idő az elbocsátáshoz; nem járt nyugdíj, se végkielégítés, se gyermeknevelési segély, de volt kényszermunka, szintén bírói eljárás és bizonyítás nélkül, sőt eltűnés és kínzások is és ezekről terjengő rémes hírek. Talán még nagyobbak is a valóságnál, de amelyeket mindenki elhitt, mert a hatalom birtokosait mindenre képesnek tartotta.

Így aztán érthető, hogy működött a gépezet és legalább külsőleg mindenki engedelmeskedett. Az önkritika gyakorlása, a bűnösség elismerése és a javulás-ígérés, azaz az emberi önérzet legnagyobb fokú „önkéntes" megalázása mindennapos volt. Nem kímélték a saját, azelőtt legmegbízhatóbbnak tartott embereiket sem, ha nagyobb hibát követtek el vagy a párt tekintélye és a közfelháborodás levezetése így kívánta. Ilyenkor nemcsak azonnal elmozdították, hanem kényszermunkára is hurcolták őket. Ez a tömegben bizonyos megnyugtató érzést keltett, mert annak a jelének látszott, hogy itt mégiscsak igazság van s mégiscsak a közérdek az első (a valóságban a párt érdeke volt a „közérdek").

A totális forradalom, a bolsevizmus, a valóságban a legteljesebb csőddel végződött. Ennyire utált és ennyire megunt társadalmi rendszer még nem volt talán soha s nem is lesz a világtörténelemben. De ilyen totális zsarnokság se. Mégis végzetesen tévedne, aki azt hinné, hogy e totális kudarc után az emberiség egyszer s mindenkorra be van ellene biztosítva, s újabb hirdetésével ezek után többet már előállni se lehet.

Az emberiség nagyon könnyen felejt, a meglévőt pedig mindig megunja, akármilyen jó is magában véve. Csak azt látja, hogy ami van, az rossz, s ezért nagyon hiszékeny az ígéretek és igen jó alany az izgatások számára. Mihelyt újra olyan nemzedék jön majd, amely ennek a bolsevizmusnak nem volt személyes átélője, hanem csak könyvekből értesül róla, mindjárt hajlamos lesz újra annak elhívésére, hogy ez a teljes kudarc csak az uralkodó társadalmi osztályok rosszindulatú, rágalmazó beállítása, de az igazság nem ez volt.

Meg hát – fogják majd mondani – azóta az emberiség haladt is már s így ma már érettebb ennek a legtökéletesebb társadalmi berendezkedés élvezésére. Akkor ez meg ez volt a hiba, de ezt most majd kiküszöböljük és így tovább. De lesznek sokan, akik még a mai nemzedék életében is visszakívánják ezt az oly csúfosan megbukott rendszert. Hiszen először is nincs és nem is lesz a földön olyan rosszaság, amibe jó is ne keveredhetnék, amit tehát ne lehetne belőle visszakívánni. Például lesznek, akik a bolsevizmus „nagy alkotásaiért" fognak életük végéig lelkesedni.

Aztán meg az is kétségtelen, hogy a társadalom legalantasabb rétege (pedig mindig ez a legnépesebb, s ma már, az általános választójog korában, már csak számánál fogva is döntő) *nyert* a bolsevizmussal. Igaz, hogy ennek se lett jobb dolga és magasabb életszínvonala, mint azelőtt, dolgoznia se kellett kevesebbet, sőt többet kellett, ámde a bolsevizmus idején tekintélye, hatalma kétségtelenül volt. Az ő kezében volt az uralom, hozzátartozni jelentett dicsőséget és iskolában, állásszerzéskor, érvényesüléskor előnyt. Az is kétségtelen, hogy igen sokan

kerültek közülük kényelmes, hatalmat jelentő és jó fizetésű állásba. Igaz, hogy a legtöbbje, mint ilyen szerepekre alkalmatlan, hamarosan ki is billent a díszes állásból, sőt sokan egyenesen a kényszermunkatáborral cserélték fel előbbi előkelő állásukat, ámde maga az, hogy ebben a rendszerben ilyen mesés érvényesülés is lehetséges volt és lesz a munkás részére, csábító hatással van és marad.

Bizonyosra vehetjük tehát, hogy a bolsevizmus mostantól kezdve beláthatatlan időkig vágyálma lesz a nincstelennek s a jövő forradalmai már mind ilyen totálisak lesznek. Mindenképpen így, bolsevista módra a legérdemesebb forradalmat csinálni: a forradalomcsinálók hatalma és intézkedési joga ilyen nagy és mindenre kiterjedő semmilyen más rendszerben nem lehet, viszont elméletben sehol se látszanak ennyire önzetlennek és érdektelennek, mint éppen itt. Hiszen ebben a rendszerben elméletben minden földi vagyon és minden intézkedési jog az állam, az összesség, a nép kezében van.

De viszont ennyire tökéletes, mindenre kiterjedő, ennyire biztos és megdönthetetlen uralmat a földön semmi más mozgalom vagy földi hatalom nem érhet el, csak a bolsevizmus. A katolikus Egyház legalábbis semmiképpen se. Hiszen ennek az uralomnak alapja és megdönthetetlenségének záloga a terror és a vele szükségképpen együtt járó félelem, de ezt a félelmet csak olyan hatalom tudja elérni és állandóan ébren tartani, amelyről minden lelkiismeretlenséget fel lehet tenni és amely tetteivel be is bizonyítja, hogy a félelem, melyet terjeszt, megokolt.

Akinek erkölcsi gátlásai vannak, aki vigyáz arra, hogy igazságos legyen, vagyis hogy csak a tényleges bűnösöket büntesse, nem pedig bosszúból és rémisztésül általánosan mindenkit, az sose fog tudni rémíteni; az nem tud terrort kifejteni. Ezt számára még az is lehetetlenné teszi, mert a vizsgálat és a bizonyítás mindig hosszabb időt kíván, a rémítésnek pedig mindig a gyorsaság, a büntetésnek a bűn után azonnal való következése elengedhetetlen feltétele. De aki keresztény alapon áll, az még a bűnösökre szabott jogos büntetés kiszabásában is mindig a megbocsátás, a szeretet, az irgalom alapján áll, mindez pedig úgy viszonylik a rémisztéshez, mint a tűz a vízhez: egymást lehetetlenné teszik.

De megbízható emberei, akik a tömeget nevelik, ellenőrzik, féken tartják, s ha mozgolódnak, azonnal jelentik, ilyenek se lesznek a katolikus Egyháznak soha minden faluban, sőt minden tanyán, mert igazi keresztény semmiképpen se alkalmas kémnek. De olyanok is mindig kevesen lesznek, akik az Egyház ügyéért őszintén lelkesednek. Krisztus igáját öntudatosan s emellett alázattal viselni ugyanis nem könnyű. Kettő kell hozzá egyszerre: jóság is, meg intelligencia is, és ráadásul olyan intelligencia, mely nagy lelki kincsei mellett is alázatos. Pedig itt alázatosságon a keresztény alázatosságot kell értenünk, mely az alázatosság legfőbb s ezért legnehezebb foka.

Hány, de hány embert ismertem, aki az emberekhez nagyon is alázatos volt, Istenhez és az Egyházhoz azonban nagyon is gőgös. Hiába hiszi valaki az Egyház minden tanát, sőt hiába oly szilárd a meggyőződése, mint a szikla, ha például emellett bűnös nemi viszonyban van, a gyermekáldás ellen vétkezik, és emiatt feloldozásban nem részesülhet. Az átlagember ilyenkor nem a bűnös nemi viszonyt vagy a gyermekáldás elleni vétkezést hagyja abba, hanem az Egyházhoz való ragaszkodást és a papokkal való jóban levést. De még ha ő olyan alázatos is lenne, hogy az őt fel nem oldozó s így őt elítélő papokkal is hajlandó lenne jóban lenni, a papok akkor se lehetnek jóban ővele, mert nyilvános bűnössel papnak nem lehet például látogató barátságban lennie, mert ezzel megbotránkoztatná vagy a bűnök iránt közönyössé tenné a híveit. (A gyermekáldás elleni védekezésre ez természetesen nem vonatkozik, mert az nem nyilvános bűn s nem mindenki bűnös, aki gyermektelen vagy egy-két gyermeke van.)

Ha pedig valaki annyira alázatos lenne, hogy még bűnös volta és a papság elítélése ellenére is kitartana az Egyház tisztelete és feltétel nélküli támogatása mellett, akkor meg az emberek robbannak fel és állapítják meg kárörömmel és elégtétellel, hogy hiába, mondtam

mindig, hogy azok a legrosszabbak, akik legtöbbet járnak templomba, s akik mindig az oltár előtt csúsznak. Hogy mer ilyen piszok ember ilyen nagy katolikusként mutatkozni stb.

Ilyenkor senki se gondol arra, hogy ez az ember erkölcsileg csak gyenge s ezt ő maga is tudja. Tisztában van azzal is, hogy nem méltó, hogy az Egyházat védje s így nagy katolikusnak mutatkozzék, hanem csak azért védi mégis az Egyházat, hogy ha már a teste bűnös, ne legyen a lelke is az, és hogy ennyivel is kevesebb bűne legyen és hogy ezáltal Isten irgalmára is méltóbb legyen.

Nem jut ez ilyenkor senkinek eszébe, mert az ember abban, akit, vagy amit gyűlöl, csak a rosszat képes észrevenni, az érem másik oldalának meglátására képtelen. Márpedig az Egyházat, még ha nem is akarja, benne lakván az Őskáin, még akkor is gyűlöli minden gonosz, mikor nem akarja. Így aztán semmi se okoz az emberek között olyan felháborodást, mint az ilyen gyarló emberek vallásossága és egyházvédelme. A többiek egyenesen éppen azért hagyják abba a templomba járást és egyháziasságot, mivel ez a bűnös katolikus is templomba jár és egyházias.

Egy vidéki kisvárosban egy derék értelmiségi egyén többeket rábeszélt, hogy katolikus lapot járassanak, többek közt az elég jóakaratú és feltétlenül becsületes uradalmi jószágigazgatót is. Ennek a katolikus sajtó mellett tevékenykedő egyénnek nem voltak bűnei, csak az a gyarlósága, hogy szeretett fecsegni. Emiatt hamarosan utána nagy megsértődés lett s a jószágigazgató nagy felháborodás közt jelentette ki, hogy azonnal lemondja a Nemzeti Újságot és visszatér a Pesti Hírlaphoz. Ennyire tökéletesnek kell lenniük azoknak, akik az Egyház mellett merészelnek tevékenykedni!

Világos, hogy annak, hogy az Egyház a bolsevizmuséhoz hasonló módszerrel próbálja a hit és erkölcs uralmát az emberek között biztosítani, szó se lehetne még a gondolatáról se.

Még ha találna is maga részére megbízható embert és kémfélét minden faluban, ezek is azonnal az ellenfél mellé állnának és az Egyház ellen kémkednének, mihelyt a plébános megbántaná őket. Terrorral se akadályozhatná meg ezt az Egyház, hiszen hatalma atyai hatalom, s még ha az állam kölcsönzi is neki a fegyverét, azt is csak atyailag alkalmazhatná. (Hogy az Egyház az államtól kapott kényszerítő hatalmát még a középkori inkvizícióban is ilyen atyailag alkalmazta, arra a bizonyítékokat az olvasó megtalálhatja „A katolikus hit igazsága” című művem harmadik kötetében.)

Az emberi jogok és a szabadság teljes hiánya

A bolsevizmus első jellegzetessége az emberi jogok és a szabadság teljes hiánya. Nagyon tanulságos eset, mert hiszen az egész mozgalom célja a proletárok *szabadságának* kiküzdése volt. S lám, mi lett belőle! De hát így jár az, aki a jogait és a szabadságát az Evangéliummal ellenkező utakon keresi, s elhiszi, hogy jobb dolga lesz akkor, ha olyan emberekre hallgat, akik Krisztus tanait gyűlölik, vagy legalábbis lekicsinylik.

Világos, hogy a munkásság ezen példátlan becsapását a marxista vezérek nem tudatosan, nem előre megfontolt szándékkal csinálták, hanem csak a kénytelenség vitte őket erre az útra. Eleinte próbáltak szabadságot adni, de olyan fegyelmezetlenség, dologtalanság, összevisszaság és gazdasági csőd lett belőle – a termékeny s ritka népességű Oroszországban a bolsevizmus első éveiben milliók haltak éhen –, hogy kénytelenek voltak homlokegyenest ellenkező útra térni és a „felszabadított" elvtársak rendes munkára szorításában valósággal rabszolgatartó módszerekhez folyamodni.

Akkor, mikor nálunk, 1945-ben kiosztották a földeket a földnélküliek között, már tudatosan és előre megfontolt szándékkal történt az emberek becsapása. Mikor ugyanis a földet osztották, ezek a földosztók akkor is tudták már, hogy mindezt néhány év múlva vissza fogják csinálni szövetkezeti gazdaságok alakítása által. Azonban részint, mert az embereket addig földosztással bolondították, rögtön nem lehetett az ígértnek az ellenkezőjét csinálni; részint, hogy az emberek kedvet kapjanak az új rendszerhez, egész nyugodtan mondták és tették éppen az ellenkezőjét annak, mint amit terveztek.

Még a később olyan gyűlöletté tett és olyan veszedelmes ellenségnek, a „kulákoknak" is annyira kedvükben jártak eleinte, hogy nemcsak a törvényben előírt 100 holdat hagyták meg nekik, hanem kivételes kegyként éppen nekik 300 holdat. Ha valaki ekkor azt merte volna állítani, hogy a földosztás csak ideiglenes és később a kapott földek visszaadására kényszerítik majd a boldog tulajdonosokat (pedig akkor is csak a reklámban voltak boldogok azok az új tulajdonosok), annak, mint hamis hírek terjesztőjének, s mint a nép ellenségének még a belét is kitiporták volna. Sőt, mikor csakugyan lábra kapott az a híresztelés, hogy később kolhozokat alakítanak a meglévő kisgazdaságokból, Rákosi Mátyás nyilvános beszédben a meggyőződés fölényével jelentette ki, hogy ez semmi alappal nem bíró, aljas rágalom.

Nyugodtan elhihetjük, hogy a bolsevista vezetők nem kedvtelésből tették rabszolgákká a szovjet embereket. Hiszen elsősorban nekik volt érdekük, hogy az emberek sorsukkal meg legyenek elégedve, s hogy ne elkeseredve, s sóvárogva, hanem gyűlölettel s a felszabadulás jóleső érzésével gondoljanak a múltra. Ámde kénytelenek voltak mégis így eljárni.

A kapitalista rendszer gazdasági virágzásának alapja az, hogy az egyén szorgalmának, ügyességének, iparkodásának és leleményességének gyümölcseit maga élvezheti: társai fölé emelkedhet miatta, gazdasággá, vagyonossá lehet. Emiatt a bolsevista rendszer se merte még ma se az igazi kommunizmust, tehát a teljes vagyoni közösséget megvalósítani, de annyit legalább életbe léptetni igyekezett belőle, hogy lehetőleg minden termelőeszköz az állam kezébe kerüljön s lehetőleg mindenki az állam alkalmazottja legyen.

Azt a serkentő rugót meghagyta (mi lett volna akkor, ha még ezt se hagyta volna meg?), hogy tehetséggel és szorgalommal most is *lehetett* többet keresni, kényelmesebb és magasabb állásba jutni a többinél, tehát teljes egyenlőségről szó sem volt. Az emberek hiúságát is igyekezett kihasználni s dicsőség- és szégyentáblákkal, a sajtóban és rádióban való nyilvános megdicsérésekkel és megszégyenítésekkel is dolgozott, sőt a megtisztelő címek és érdemrendek egész sorozatát osztogatta. Ámde mindezekkel közel se tudta pótolni azt a példátlan hatású munkára serkentő kapitalista tényezőt, hogy a vállalatok és az üzemek virágzása magánemberek érdeke és haszna, s így ennek megfelelően viselik gondjukat azok, akiknek hasznuk van belőlük. Pedig erre el kellett volna készülve lenniük, hiszen azelőtt is voltak már

állami üzemek s ezek azelőtt is mindig vagy ráfizetéssel dolgoztak, vagy legalábbis igen messze voltak a magánkézben lévő üzemek jövedelmezőségétől.

A munkásoknak ezekben jobb dolguk volt ugyan, mint a magánkézben levő üzemekben, arra azonban előre kellett volna számítani, hogy ha *minden* üzem az állam kezére kerül, akkor maga az állam, tehát az egész közösség lesz az, amely rosszul gazdálkodik, ennek pedig szükségképpen a munkások isszák meg a levét, hiszen belőlük áll ez a közösség.

Amint a magánháztartásban is csak akkor marad felesleg, sőt sokszor még a megélhetésre is csak akkor futja, ha minden fillérre vigyáznak, a nagy állami üzemek is (sőt azok még jobban) csak akkor lesznek jövedelmezők, ha takarékoskodnak bennük, azaz mindennek szigorúan utánanéznek. Az arany középúton majdnem lehetetlen megmaradni: vagy könnyelműség és pazarlás folyik, vagy pedig túl nagy szigorúság és a munkások kizsákmányolása.

A kapitalista rendszerben az elsőt megakadályozza a tulajdonos önzése, a másodikat az állam tiltó törvényei s a sztrájkok. Az állam üzemeiben azonban szinte adva van a szükségszerű pazarlás és könnyelműség, hiszen az üzem közvagyon, s mivel az összes vezető érdekének a könnyelműség és a pazarlás felel meg, mert így kényelmesebb s a munkások is megelégedettebbek, világos, hogy ezt fogja gyakorolni még az igazgató is.

Őt felelősségre lehet vonni, ha nincs kellő jövedelem s így legalább az ő részéről az egyéni érdek a takarékosságot és a munkások hajszolását kívánja, azonban terror nélkül a munkásokat kezében tartani nem tudja. Az ember ugyanis már csak olyan, hogy csak akkor dolgozik keményen, ha kénytelen. Ámde a basáskodásért is felelősségre vonhatják és vonják is az igazgatót, nem pedig csak a ráfizetésért. Így tehát az állami üzem igazgatójának önérdeke nemcsak azt kívánja, hogy felettes hatóságával legyen jóban, hanem azt is, hogy alantasaival is. Mivel pedig a munkások sokan vannak, s egyébként is köztük tölti életét, ez utóbbi fontosabb, mint az első, kivált mikor tulajdonképpen feletteseinek is a munkások parancsolnak, hiszen proletárdiktatúrában vagyunk.

Így aztán a végeredmény az, hogy vasfegyelem van, a munkás valósággal rabszolga, termelés, eredmény azonban még sincs, mert részint bosszúból és elkeseredésből, részint mert ami a közösségé, az gyakorlatilag gazdátlan jószágnak számít, állandóan óriási értékek mennek veszendőbe ott, ahol az ellenőrzés lehetetlen. Tudja ezt a kommunizmus is és ezért majdnem annyi az ellenőrző, mint a dolgozó. De viszont így szükségképpen kicsi az eredmény, mert sokkal kevesebben vannak a tulajdonképpeni termelők, a termelés pedig nagyon költséges.

A marxizmus tehát a gyakorlatban lényegében a gazdasági anarchiát, az állami csődöt s ennek természetes következményében a tömegek nyomorba süllyedését és nélkülözését jelenti. Ez a fő hibája az egésznek. Olyan nagy hiba ez, hogy az ígért földi paradicsomot pokollá változtatja. Maguk Marxék is érezték és sejtették ezt, de azzal tették túl magukat rajta, hogy a jövő embere nem lesz olyan gyarló, mint a mai ember, azt majd nem az állati ösztönök vezetik, mint a mai csordaembert, hanem a köz érdekei, s annak számára becsület lesz a munka. Végzetes tévedés.

Bizonyára a jövő munkása se lesz tökéletesebb, mint ma például az egyetemi tanárok, s bizony ezekben is ugyancsak észrevehetők az állati ösztönök, a kényelem szeretete és az önzés, és (legalább átlagban) még ezek is csak akkor dolgoznak, ha szorítják őket. Figyeljük meg például, hogyan tanítgatnak a gimnáziumban a tanárok, mikor a főigazgató látogatását várják, s hogyan, mikor már átestek rajta.

Világos, hogy annak a Leninnek és Sztálinnak, akik a marxizmust Oroszországban először életbe léptették, azonnal észre kellett venniük, hogy csak e kettő között választhatnak: vagy szabadság, vagy zsarnokság. Eleinte a szabadságot választották, hiszen ezt ígérték. De lett is gazdasági csőd, ínség és milliók éhhalála. Ha csak el nem akarták tehát ismerni, hogy megvalósíthatatlanok azok az eszmék, melyek a proletárok számára megváltást hirdettek, s ha csak ez elismeréssel együtt ők maguk is lemondani nem akartak a hatalomról, át kellett csapniuk a másik végletbe, a zsarnokságba és a terrorba.

Azért egyenesen a másik végletbe, mert szabadosságot másképpen kiirtani nem lehet. Az emberek, kivált azok az emberek, akiket ők sose lemondásra, sose önfegyelemre, hanem mindig csak ösztöneik szabad kiélésére, mindig csak az önérzetre, a mindig többet kívánásra tanítottak, a kellemesebbről, a kényelmesebbről önként nem tértek át a rosszabbra. Aztán a közös gazdálkodásban még a legnagyobb terror mellett is mindig annyi a visszaélés és a lopás, emellett az állandó ellenőrzésre olyan sok pénzt, munkaerőt kell fordítani, hogy csak valamelyes jövedelmezőség is egyedül csak a munkások legnagyobb fokú hajszolása és kizsákmányolása révén lehetséges.

Mikor nálunk kezdték a marxizmust életbe léptetni, már megvoltak az orosz tapasztalatok, ezért nálunk már az elején se engedélyeztek szabadosságot, hanem mindjárt az elején terrorral kezdődött az új világ s az orosz hadsereg árnyékában erre meg is volt a lehetőség. Ezért nem volt nálunk már az elején se éhínség s általában olyan gazdasági csőd, mint Oroszországban.

Nálunk eleinte csak abban jártak kedvében a tömegeknek, hogy a földeket kiosztották közöttük, noha tudták, hogy visszaveszik tőlük (minő képmutatás, komédia és becsapás!) és hogy pillanatnyilag eltörölték az élelmiszerjegyeket és az árak maximalizálását, amit nagy örömmel fogadott is mindenki, mert hiszen életünkben addig éppen ezek voltak a legterhesebbek. Ennek a kis engedménynek lett aztán a borzalmas büntetése az az infláció, mely méreteiben felülmúlt minden eddig tapasztaltat e téren, mely annyira megkeserítette aztán mindenki életét s mely végül annyira lehetetlen állapotokat teremtett, hogy ha igazán az utolsó pillanatban nem tudtak volna rajta segíteni, példátlan gazdasági káoszba rántotta volna az országot. Világos, hogy ennek tanulságaképpen még jobban belátták az illetékesek, hogy csak szigorúság, csak terror segít. No hát aztán meg is lett a szigorúság és a terror!

Először is Oroszország zsákmányolt ki bennünket. A magánosokat egyéni akcióikkal, az államot jóvátétel címén. Pedig az oroszok úgy jöttek, mint felszabadítók, nem mint ellenségek. De természetesen csak szóval. Nem a jóakarat hiányzott, mert hiszen őszintén mondták, amit mondtak, hanem csak az értelem és az önzetlenség. A jó barát és a felszabadító ugyanis csak adni szokott, nem kérni; hozni szokott, nem vinni.

Oroszország azonban nem engedhette meg magának ezt a fényűzést, mert sokkal szegényebb, sőt sokkal nyomorultabb volt annál. A kommunista gazdasági rendszer alapján álló állam nem is lehet más, mint szegény és nyomorult. Így aztán vittek mindent, sőt mindenkit, mert még rabszolgákat is vittek kényszermunkára százezer szám, mégpedig nemcsak hadifoglyokat, hanem akit az utcán elfogni tudtak, még nőket is, hiszen munkaereje nekik is van.

Tanaiknak az alapja, a veleje volt, hogy az egyik embernek nem szabad a másik embert kizsákmányolni, s olyan kizsákmányolást még nem látott a világtörténelem, mint amit ők csináltak! Még hadifoglyainkat is kizsákmányolták, mert hiszen nemcsak fizetést nem adtak nekik munkájukért, hanem még enni se annyit, hogy legalább erőbeli kondíciójukat megtarthatták volna. Mire hazabocsátották őket (már akit, és még ezt a hazabocsátást is milyen jótéteményként reklámozták!), emberi roncs volt már valamennyi, akikből egy rémes vámpír már kiszívott minden vért, velőt, életerőt.

Aztán micsoda jóvátételeket hajtottak be rajtunk ők, a „felszabadítók!" Pedig ha ellenségek lettek volna, nem felszabadítók, akkor se lett volna szabad azt tenni, amit ők tettek, mert hiszen világos, hogy tanaik nemcsak embernek embertől, hanem nemzetnek nemzettől való kizsákmányolását is tiltják. Azt se mondhatták, hogy azért, mert ellenség voltunk, mert a kommunizmusban nincs barát és ellenség, hanem csak társ van, illetve csak a kizsákmányoló az ellenség, de a dolgozó az társ még akkor is, ha más nép tagja, hiszen más nép nincs is, mert a marxizmus nemzetközi alapon áll. De hát a felszabadítás tényét könnyebb volt hangsúlyozni, mint gyakorolni. Ahhoz már önzetlenség is kellett volna, no meg hát tehetség, azaz anyagi lehetőség is. De hát mikor termel a kommunista gazdasági rend annyit, hogy önzetlen lehessen, és ne legyen szüksége a máséra?

De nem láttunk önzetlenséget még elméletben sem. Ellenkezőleg: a legdurvább kapzsiságot. Olyan villamos erőműveket szereltek le s velük olyan távvezetékeket, melyeknek felállítási költségei a tízszerese voltak annak, mint amennyit a leszerelésükkel szerzett anyaggal a szovjet nyert. Mégis leszerelték és szállították. És a jóvátételben elvitt tárgyakat is olyan természetellenesen alacsonyra értékelték, hogy valójában 3-4-szer akkora jóvátételt hajtottak be rajtunk, mint amennyit kiszabtak ránk. És munkára elhurcolt embereinket és hadifoglyainkat még az úgy is évekre kitolt békeszerződés aláírásakor se adták még vissza, csak jóval később és részletekben. Annyira nem tudtak és nem akartak lemondani kizsákmányolásukról. S mégis milyen nagy reklámot csináltak maguknak belőle! Úgy dicsekedtek hazabocsátásukkal, mintha nem kötelesség lett volna, hanem nagylelkűségük folyománya.

Azt a gyapotot is, melyet a magyar iparnak feldolgozásra ide küldtek, mint nagy jótéteményt reklámozták, pedig tekintve azt, hogy a feldolgozás munkadíja fejében csak a felét hagyták itt nekünk, valójában ismét csak egészen példátlan kizsákmányolást követtek el vele.

Aztán az oroszok, tehát az idegenek után következett az országunk élére állított *magyar állampolgár* kommunistáktól (de még magyar állampolgárok se voltak mindig) űzött kizsákmányolás. Megszüntették az urak és munkások közti nagy életszínvonalbeli különbséget, de nem úgy, hogy az értelmiségét lejjebb szállították, a munkásokét pedig feljebb emelték s így a fizetés és a vele járó életszínvonal kisebb lett volna ugyan, mint a régi „uraké" volt, de nagyobb, mint a hajdani munkásoké, hanem az ő „egyenlőségük" eredménye az lett, hogy most már úr és munkás együtt szállt le még a hajdan állítólag kizsákmányolt munkás életszínvonalánál is jóval alacsonyabbra.

Ennek éles szembetűnését azonban egyenlőre megakadályozta az, hogy a rendezés a példátlan infláció nyomora után következett. Ennél természetesen sokkal jobb lett az új élet, s így mindenki örült neki s úgy érezte, mintha felemelkednék. Ez azonban csak pillanatnyi látszat volt s hamarosan annál keservesebben érezte mindenki a sivár valóságot. Kivált mikor néhány évre már a stabilizált jó forint értéke is veszedelmesen alászállt, viszont a fizetés ekkor is majdnem ugyanaz maradt.

De ezért az éhbérért mindenkinek sokkal többet kellett dolgoznia, mint hajdan a többért. Nemcsak az értelmiségnek, melyet megfosztottak mindentől, amiben azelőtt a munkásság fölé emelkedett akár fizetésben, akár munkaidőben, akár szolgálati szabályzatban, nyugdíjában, orvosi ellátásban, félárú vasúti kedvezményben stb. (Tehát nem úgy lett egyenlőség, hogy a munkásság emelkedett fel tisztviselői színvonalra, hanem úgy, hogy a tisztviselő szállt le a munkás színvonalára.) Mindenkinek többet kellett dolgoznia, mint előbb, még a munkásnak is, leplezve a dolgot azzal, mintha ez a munkásság részéről önkéntes munkavállalás lett volna.

Felajánlások, munkaversenyek lettek a gyárakban, melyek teljesen távol álltak a munkások lelkétől s akaratától, de amelyben részt kellett venni, s ráadásul úgy viselkedni, mintha önkéntes lett volna. Sztrájkról szó sem lehetett, hiszen a munkásságé volt az ország, magának dolgozott, a saját házáját építette. Önmagának pedig nem lehet senki az ellensége, ha csak meg nem hibbant. Gondoskodtak is róla, hogy senki meg ne hibbanjon. A sztrájkra való hajlam szabotázsnak számított s azonnali elhurcolás, eltűnés volt a büntetése.

Hiányzás a munkahelyről, vagy akár csak az elkésés bűntényszámba ment, de a munkásnak sokszor még betegen is munkába kellett mennie, mert az orvosok is olyan terror alatt voltak, hogy a beteg munkást se merték betegnek nyilvánítani (egy, a váci fegyházból kiszabadult pap azt mondta, hogy több orvos raboskodik ott, mint pap). Az úgynevezett „meleg csákányváltás mozgalom" révén a munkásnak a gépét és szerszámait még a munkaidő megkezdése előtt kellett rendbe hoznia, a munkást tehát munkaideje „önkéntes" és természetesen ingyenes meghosszabbítására is kényszerítették.

Amelyik munkásnak földje is volt, arra is rákényszerítették, hogy földjétől megváljon. Szabad költözködési jogától is megfosztották, mert a munkahelyváltozások a termelésre

előnytelenek lévén, a munkásoknak engedély nélkül nem volt szabad munkahelyet változtatni. Világos, hogy engedélyt se kaptak.

A szakszervezetek, melyek a kapitalista „elnyomás" alatt a munkások érdekeinek szinte mindenható védői voltak, most az állam szervei lettek és a munkások munkaerejének minél alaposabb és eredményesebb kiszipolyozására szolgáltak eszközül, melynek a munkás kérlelhetetlenül és orvosolhatatlanul ki volt szolgáltatva.

Elmondhatjuk, hogy a munkásság alaposan és igazságosan megbűnhődött azért, mert sorsát istentelen emberek kezébe tette le s tőlük várta megváltását, noha ezt ők neki az Evangéliuméval homlokegyenest ellenkező módszerekkel és eszközökkel ígérték. Azzal lázították állandóan, hogy rabszolga, pedig nem volt az. De akkor azzá lett, mikor „felszabadult".

A mi kapitalista magyar társadalmunkban nem volt ugyan munkanélküli segély, de a nyugati államok mindegyikében volt, s ott még a munkanélkülieknek is biztosított ez a segély olyan életszínvonalat, mint amilyent nálunk csak a dolgozók érhettek el. A kapitalista „kizsákmányolás" idején munkaidejük sokkal kisebb, munkájuk üteme sokkal kényelmesebb, munkaviszonyaik sokkal jobbak, szabadságuk, függetlenségük aránytalanul nagyobb volt, mint lett akkor, mikor a hírverés szerint övék lett a hatalom, övék az ország és a gyár.

Az, hogy elnyomásuk s rabszolga voltuk annak állandó hangoztatása közben történt, hogy övék a hatalom, ők az urak, minden az övék és a rendesnél nagyobb és több munkát proletáröntudatból önként végzik, s önmaguk vállalták, csak a munkások elkeseredését és idegfeszültségét növelte.

Ha tudtak volna önállóan gondolkozni azokban az egymást érő szemináriumi előadásokban, melyek meghallgatására szintén kötelezve voltak s melyekkel még megmaradt kis pihenőjüktől és szabadidejüktől is megfosztották s családjuktól szinte teljesen elvonták őket, mikor a régi kapitalizmus lelketlen bűneit vázolták előttük, tulajdonképpen azt kellett volna megállapítaniuk, hogy az a kapitalizmus, melyet előttük szidnak, azelőtt sose volt, csak most jött létre az ő proletárdiktatúrájukban. Régen ugyanis nem egy kapitalista volt, hanem többen voltak s így egymással is versengtek, hiszen vetélytársak voltak. Önzésük féktelenségének gátat szabott az, hogy mint vetélytársak, egymás bűneit azonnal leleplezték és kikürtöljék. Munkásaikat már csak azért se zsákmányolhatták ki kedvükre, mert hiszen ott voltak a vetélytársak s legértékesebb munkásaik, akiket ők nem becsültek meg, mind átmentek volna azokhoz. De ott volt a sajtó is, mely visszaéléseiket ostorozta, s ott volt az állam, mely szociális törvényeivel, rendelkezéseivel és előírásaival a visszaéléseket lehetetlenné tette.

Az igazi, a sátáni kapitalizmus olyan, amilyennek a régit festették, hogy megutáltatni tudják, csak most jött létre: az államkapitalizmus, a munkások állama, a proletárdiktatúra. Nem a munkások rendelkeztek benne, hanem a munkásvezérek. Igaz, hogy e vezérek közé kerültek szép számmal munkások is, ámde abban a pillanatban, melyben közibük kerültek, megszűntek munkások lenni (a régi kapitalisták között is nem egy volt fiatal korában munkás). Ezzel ők is *munkásvezérré* lettek, akinek érdekei már a homlokegyenest ellenkezőjévé váltak annak, ami a tényleges munkás érdeke.

Bizonyára volt köztük olyan is, aki lélekben továbbra is meg akart maradni munkásnak, mert becsületes, jó emberek mindenütt vannak, még a marxisták között is, ámde az is kétségtelen, hogy az ilyen ember kivétel. Aztán még a kivételeknek is be kellett látniuk, hogy az ő munkáspártolásuk tulajdonképpen a marxizmus bukását jelentené, mert hiszen munkafegyelem nélkül nem maradhat fenn a munkások állama. Viszont a marxista rendszer fennállásának (melynek lényege az egyéni kezdeményezés és az egyéni meggazdagodás lehetőségének kikapcsolása a gazdasági hajtóerők közül) elengedhetetlen feltétele, hogy szigorú legyen a munkásaihoz, mert hiszen a nagy lelkiismeretlenség, elkeseredés és az ebből folyó rosszakarat miatt még így is éppen csak hogy annyit termel, hogy tagjait az éhínségtől meg tudja menteni.

Aztán az ilyen munkásvezérré lett becsületes munkásnak, ha továbbra is munkástársai, nem pedig a munkásvezérek érdekeit akarta képviselni, szembe kellett volna szállnia társaival, a munkásvezérekkel, s velük állandó harcban állnia, ehhez pedig olyan elszántság, lelkierő és kitartás kell, hogy száz ember közül csak egy képes rá (de azt az egyet hamarosan ki is „nyírják"!). Ilyen tehát természetszerűleg nemigen akadhatott, s ha akadt, világos, hogy a bitóra, vagy legalábbis a munkatáborba került örökre. A munkásvezérek tehát szükségképpen ellenségeivé válnak a munkásoknak, hiszen érdekeik mereven ellenkezők. Az elsőnek az az érdeke, hogy a munkás minél többet és minél olcsóbban dolgozzék, a másiknak pedig hogy bérét minél könnyebben kereshesse meg (azaz minél kevesebbet dolgozzék) és minél több legyen a bér, amit munkájáért kap.

Világos tehát, hogy a kommunista állam szükségképpen államkapitalizmus lesz, mely ezerszerte rosszabb a régi, annyit szidott kapitalizmusnál, mert az államkapitalizmus versenytárs nélkül van, nem úgy, mint az egyéni kapitalisták; nincsenek ellenfelei, kik árgus szemekkel figyelik hibáit. Azt tehet, amit akar, mert versenytársai nincsenek a porondon és nem is lehetnek. Sajtó sincs, mely ellenőrizze és bűneit leleplezze, mert hiszen a sajtó is tisztán az állam kezén van.

Az államkapitalizmusban az államot nemcsak bírálni nem lehet, hanem még azt se tűri meg, hogy semlegesek legyünk, azaz hallgathassunk, s külön ne dicsérjük. A bolsevik államban mindenki köteles politizálni, mégpedig az ő politikáját támogatni. Még a papság és a püspöki kar is, mint az e célból alapított és fenntartott Kereszt (később „Katolikus Szó") című lap állandóan hangsúlyozta. Most már nem a politizáló pap volt az ellenség, hanem a nem politizáló. Ha ugyanis politizált, az már csak természetes volt, hogy csak nekik és az ő hasznukra politizálhatott. De most már az állam se tehette lehetetlenné ennek a kapitalizmusnak a túlkapásait, mert hiszen ez a kapitalizmus volt egyúttal az állam is, önmagának pedig senki se lehet ellensége.

Ezért aztán az államkapitalizmus a sajtónak, a nép képviselőinek vagy bárkinek legkisebb háborítása nélkül rendszeresen hamisította a „tiszta" gyapjúszöveteket, a kenyeret, a zsírt, a vajat, a bort és mindent. 30-40 forintot kért az országba beeresztett narancs kilójáért, noha a régi kapitalizmus „kizsákmányolása" idején a narancs sose volt a drágább a hazai almánál, tehát 3-4 forintnál. Így lett aztán lehetséges az a lehetetlenség, hogy a nép maga csapja be és zsákmányolja ki önmagát.

A vérbeli kapitalista semmire sem haragszik annyira, mint a nyugdíjra, kegydíjra. Hiszen ez jövedelmét csökkenti, mert nem munkáért, nem teljesítményért adja. Ez tehát számára tehertétel. Hogy mennyire a legjellegzetesebb kapitalizmus volt a munkásuralomnak nevezett államkapitalizmus, azt éppen a nyugdíjak és kegydíjak terén tanúsított eljárásával bizonyította be legjobban.

Képes volt 80-88 éves, tehetetlen, gyermektelen, támasz nélkül álló aggastyánok régi nyugdíját minden átmenet és minden megokolás nélkül teljesen megvonni nemcsak főispánoktól s katonatisztektől, akiket készakarva büntetni akart, hanem olyanoktól is, akiknek szerinte se volt büntetni való bűnük, mert hiszen ő is folyósította egy ideig a nyugdíjukat, akikkel szemben tehát egyedül csak a takarékosság vezette. S ilyen esetek ezerszámra fordultak elő, s nemcsak nagynyugdíjú, hajdani urakkal, hanem nevetségesen kis nyugdíjú, egészen egyszerű emberekkel és özvegyekkel is.

Nemegyszer előfordult, hogy hónapokig, sőt évekig tartó utánjárás után ezek a szerencsétlenek vissza is kapták nyugdíjukat, vagy legalább annak egy részét, de az utánjárással eltelt hónapok vagy évek nyugdíját utólag akkor se fizették meg. Pedig világos, hogy járt volna, hiszen a jogosságot azáltal, hogy visszaadták újra, maguk is elismerték és a rászorultságot is (hisz jogot ők úgyse ismertek, csak rászorultságot). De hát nekik ez nem számított, hanem csak az, hogy legalább valamit ezzel is megtakarítsanak „a munkások államának", melynek – mint látható – minden másnál jobban istene volt a pénz, az állítólagos *kapitalista* bálvány.

Ez a munkásállam nemcsak államkapitalizmus volt, azaz pénzéhesebb és anyagiasabb, mint bármely régi kapitalista, hanem önkényuralom is (maga is diktatúrának nevezte magát). Önkényesebb, mint bármely eddigi önkényuralom a világtörténelemben. S ez egészen természetes is.

Ez a diktatúra nem „diktálhatott" sokáig az osztályellenségnek, azaz a régi uraknak, hiszen ugyancsak hamar elintézte őket s hamarosan – mint láttuk – nemcsak ellenség nem volt már, hanem még semlegesek se. Világos tehát, hogy most már a munkásoknak diktált, mégpedig olyan önkénnyel és olyan fensőbbséges hatalommal, hogy egyenesen hallatlan. Nemcsak a vasúti vagy bányaszerencsétlenségeket titkolta el előle, meg a letartóztatásokat, hanem a magasabb kinevezéseket és elmozdításokat is.

A reklámban a népé volt az ország és a nép akarata volt az irányadó, azonban mind a Szovjetunióban, mind nálunk olyan nagy személyiségek, mint a Szovjetunióban Trockij vagy Beria, nálunk Rajk, Csehországban Slansky, Romániában Pauker Anna, nemcsak a nép vagy a munkásság *megkérdezése* nélkül mentek át más, kisebb állásba, a börtönbe vagy a halálba, hanem még a nép *tudta* nélkül is. Még a hírt is többnyire csak a dolog megtörténte után napok, néha hetek, néha hónapok múlva közölték az állítólagos úrral, a néppel vagy minden megokolás nélkül, vagy hazug megokolással, vagy rágalmazó és a szerencsétlenről még a keresztvizet is leszedő gyalázkodó hadjárat kíséretében.

Mikor választás volt, akkor se a nép választott, mert mindig a rabszolgatartók, az államkapitalizmus képviselői döntötték el, kit kell megválasztani, s ezt csak tudomásul venni lehetett, illetve példátlan lelkesedéssel a nép részéről is követelni. Minden tervszerűen meg volt ugyanis rendezve. Még a hangulatról is gondoskodtak, s mindenki tudta, hogy amit számára előírtak, azzal nemcsak szembe nem szegülhet, de abban még semleges is csak óvatosan lehet, úgy ti., hogy senki ne vegye észre, hogy csak semleges.

Sajnos, még azt az engedményt se tehetjük meg a vezetők jóhiszeműsége javára, hogy ők mindezt nem tudták, mert ők jóhiszeműen gondolták, hogy a nép egyetért velük. Hiszen ha csakugyan ezt hitték volna, akkor nem kellett volna mesterséges hangulatot teremteniük (pedig e nélkül sose mertek semmibe se fogni). Akkor nem kellett volna nevetséges formasággá, sőt csalássá tenniük a parlamentarizmust s olyan választásokat csinálniuk, melyben úgy „választottunk", hogy csak az ő jelöltjeiket választhattuk.

Ha jóhiszeműek lettek volna, akkor mertek volna legalább ceruzát mellékelni a szavazáshoz, hogy legalább tudtukra adhassa valaki, hogy nem ért velük egyet. Hiszen azt még ezek se tehették meg, hogy közölhessék, hogy a tőlük előírtak helyett kiket akarnak vezetőiknek. Még csak azt se tűrték meg, hogy valaki legalább otthon maradhasson a választásról. Kétségtelen tehát, hogy teljesen tudatában voltak annak, hogy ha szabadon hagyják megnyilvánulni a népakaratot, akkor azonnal kinyilvánítja, hogy nem ők kellenek neki.

Aztán ha nem tudták nagyon is jól, hogy titkolni valójuk van; hogy olyan bűneik vannak, melyeket rejtegetni kell, akkor miért tiltották meg mindenkinek, hogy élhessen legalább azzal a legelemibb jogával, hogy az országot elhagyhassa. Miért vonták körül drótsövényekkel, sőt aknákkal az ország határát s miért gyűlölték és büntették oly ádázul a menekülni akarókat? Hiszen elméletük szerint egyenesen az állam érdeke lett volna, hogy a régi osztályellenség, azok, akik nem tudtak és nem is akartak beleilleszkedni az új államrendbe, elhagyhassák az országot.

Ha mégse engedték ki még ezeket se, még az apácákat és szerzeteseket se, sőt még azokat az aggastyánokat se, akiket munkára már úgyse tudtak fogni, viszont eltartaniuk, ha még oly szegényesen is, de mégiscsak nekik kellett őket, ennek egyedül csak az lehetett az oka, hogy féltek a szájuktól, féltek mindattól, amit ezek külföldön elbeszélnek. Pedig ha itt olyan természetátalakítások, olyan alkotások és építések, olyan igazságosság, szociális gondoskodás, olyan munkásparadicsom lett volna, mint az ő propagandájuk állandóan harsogta, akkor ez az elhíresztelés egyenesen érdekükben állt volna. Mert igaz ugyan, hogy az ellenség min-

dent egyoldalúan állít be és rosszakarattal szemlél, de a napot azért az se tudja letagadni az égről.

Még feltűnőbb azonban, hogy magukat a munkásokat se eresztették ki az országból, nemcsak az osztályellenséget nem. Letagadhatatlan, hogy valóban vasfüggöny vette körül az országot s ennek vastag és nehéz volta nemcsak nem csökkent, hanem mindinkább erősödött. A „népi demokrácia" első éveiben hónapról hónapra, évről évre mindig lehetetlenebb lett a határátlépés és mindig nagyobb büntetéssel járt megkísérlése, úgyhogy a végén a menekülni akarásnál gyűlöltebb és tilosabb bűnt elképzelni se lehetett. Ezzel ugyanis elárulta az illető, hogy nem érzi jól magát s ezt az ország ügyeinek intézői nem tudták sehogy se megbocsátani.

Arra nem gondoltak, hogy ezt a rájuk nézve annyira szégyenletes tényt tulajdonképpen ők is elismerik, sőt éppen ők tették köztudomásúvá és letagadhatatlanná azáltal, hogy a távozást megtiltották és a határt annyira őrizték. A paradicsomkert kapuját ugyanis nem olyan értelemben szokás őrizni, hogy kimenni tilos, mert hiszen a palacsintaevés nem szokott erőszak lenni, hanem úgy, hogy bemenni tilos, mert előbb meg kell érdemelni. Kimenni csak a siralomvölgyéből nem szabad vagy a börtönből, mert onnan mindenki ki szeretne menni. Ezért kell őrizni, hogy el ne néptelenedjék.

Ki hallott azonban arról, hogy nyugatról munkások szállingóztak volna titkon a Szovjetunió vagy a Magyar Népköztársaság boldog határai felé? Pedig hát csak természetes volna, hogy a munkások a maguk államát szeretik, s hogy inkább akarnak élni ott, ahol ők az urak, mint régi hazájukban a kapzsi, sőt emberi mivoltukból is egészen kivetkőzött, sátáni kapitalisták rabigája alatt. Annál érthetetlenebb ez, mert hiszen a kommunista munkás ugyanis nemzetközi s emellett milliárdokat költöttek propagandára a nyugati államokban s Olasz- és Franciaországban milliók voltak pártjukban és szavaztak programjukra, tehát milliók hitték mindazt, amit a kommunisták a fülükbe dúdoltak.

Aztán milyen szükség is lett volna ott a Szovjetunióban vagy nálunk ezekre a szakképzett, értelmes nyugati munkásokra! Sajátságos, hogy az, hogy ide telepedjék, mégse jutott ott senkinek eszébe. Vajon miért nem kívánkoztak ide? Bizonyára, mert mégsem hitték? De hát akkor miért léptek be a pártba és miért szavaztak mégis mindig rá?

A kívülállókat tehát nem vonzották a proletárdiktatúrák, a tőlük boldogítottakat pedig taszították, sőt undorral töltötték el. S hogy ezt jól tudták maguk a vezetők is, nem tagadhatják. Azzal ugyanis, hogy kimenni nem lehetett a népi demokráciákból, a vezetők azt is elismerték már, hogy náluk rossz dolga van a munkásnak, hogy „a nép állama" börtönszámba megy részére, mert hiszen csak a börtönből nem szabad kimenni.

Pedig ha hitték volna a saját propagandájukat, akkor egész nyugodtan megengedhették volna ezt a kimenést, mert azok a buták, akik munkás létükre a rothadt kapitalista államokban kerestek szabadságot és jólétet, ugyancsak hamar kiábrándultak volna az ottani nyomorból és elnyomásból s újra visszajöttek volna. S ez lett volna csak az igazi propaganda, mikor ezek is és még négyszemközt is, no meg pusztán a visszajövésük tényével is megerősítették volna a kommunista hírverés igaz voltát. De hát a mi dicsekvő munkásvezéreink erről a meggyőző propagandáról már eleve lemondtak. Vajon azért, mert ők maguk hitték mindazt, amivel állandóan dicsekedtek?

Minden társadalom legalább 90%-a dolgozókból áll. Kapitalista, nagy vagyon tulajdonosa, olyan, akinek érdeke kívánja, hogy ellensége legyen a munkások diktatúrájának, ezer között egy van, volt főispán vagy miniszter még kevesebb. A kisvagyonok tulajdonosait pedig eleinte még nem fosztották ki s az illetők akkor még nem is sejtették, hogy majd rájuk is sor kerül. De még ha ezeket a kis kapitalistákat és az egész értelmiséget is a rendszer született ellenségei közé számítjuk, még akkor is az ország lakosságának 80%-a még mindig azok közül kerül ki, akik a munkásdiktatúrával, ha az igazi, csak nyerhetnek.

Ha tehát rendben lett volna a szénája és jóhiszemű lett volna ez a proletárdiktatúra, akkor egy ország se alhatott volna olyan nyugodtan a belső ellenségei miatt, mint éppen ő. Még a

vallástalansága se szerzett volna neki sok és komoly ellenséget, hiszen az átlagember igen könnyen elfelejt Istent és vallást, ha tele a gyomra és ha ráadásul még a hatalom is az ő kezébe kerül. Templomba egyébként is 80%-ban nők szoktak járni, a politikai hatalom pedig nem a nők kezében van.

Ezzel szemben mégis azt látjuk, hogy a szovjet (és természetesen a mi szovjetünk is) mindenütt ellenséget szimatolt, mindig félt s mindig éberségre és *az ellenség* gyűlöletére figyelmeztette híveit. Nem annak jele-e mindez, hogy nem volt rendben a szénája s tudatában volt annak, hogy a „dolgozók" sincsenek mellette? Tudta, hogy nem hozott jobblétet, hanem az ellenkezőjét; nem hozott szabadságot, hanem szolgaságot, még a réginél is nagyobbat; tudta, hogy „a nép állama" nem a nép állama s a nép egész mást akar, mint ő. Mikor tehát ennek az ellenkezőjét oly nagy hangon hirdette, rosszhiszeműen cselekedett s éppen ezért hirdette annyira, mert maga is igen jól tudta, hogy nem úgy van s csak az állandó emlegetés szuggesztív hatásától remélhet némi eredményt.

Ezért nem tűrt a bolsevik állam szabad sajtót (de azért a sajtószabadság alkotmányának alaptétele volt) s ezért nem tűrt még semleges sajtót se. Ezért nem hagyott választani a választásokkor s ezért nem tűrt szabad beszédet se. Ezért félt még a szabad gondolattól is. Állandó káderezései alkalmával ezért kérdezte állandóan, mi a véleménye Mindszentyről, mert noha tudta, hogy a válaszok őszinteségére mit se adhat, mégis azzal akarta magát jövőjét illetőleg vigasztalni, amit e kényszer-válaszokban hallott.

Ezért nem tűrt még tervezgetést se arra az esetre, ha mégis történne rendszerváltozás, hiszen mind Mindszentynek, mind Grősznek egész „összeesküvése" tisztán ebből állt. Grősz csak arra az esetre vállalta a „homo regius" [megbízott bizalmas ember] szerepét, ha majd szükség lesz rá, azaz ha megbukik a mai rendszer, de a legkisebbet se tette s nem is tehette abban az irányban, hogy csakugyan meg is bukjék. Pedig szabad államban még ezt is szabad tenni, csak erőszakos (fegyveres) eszközökkel nem. Hol volt ettől Grősz vagy Mindszenty s mégis mit csináltak velük, s milyen hazaárulóknak s mennyire halálra érdemeseknek rágalmazták őket!

A kármelhegyi Boldogasszony ünnepe utáni vasárnap az angyalföldi kármeliták mindig körmenetet szoktak tartani templomuk körül s ezt a bolsevizmus első éveiben is még megtartották. A zsidó-bolsevista vezetők azonban nem tudták, mi az, s ijedtükben s félelmükben titkos, vallási jelleggel leplezett összeesküvésre gyanakodtak, melynek a mozgósítási próbája ez. Környékbeli embereik azonnal értesítették a rendőrséget, az kijött és a felvonuló tömegből itt is ott is kikapott néhányat s elvitte az Andrássy útra. Ott pár napig étel nélkül hagyták őket, hogy megpuhuljanak s aztán egyenként vallatóra fogták őket.

Miféle felvonulás volt az, amiben részt vettek? – Körmenet.

Milyen körmenet? – Kármelhegyi Boldogasszony körmenet.

De hát honnan tudták maguk, hogy körmenet lesz? – Minden évben van az.

De hát honnan tudták, hogy mikor lesz? Hogyan, hogy azt ilyen sok ember tudta? – Mert benne van a naptárban, hogy mikor van a kármelhegyi Boldogasszony ünnepe stb.

Nagy nehezen bár, de végül ők is belátták, hogy úgy látszik, mégse akart ott semmi összeesküvés lenni. Ekkor aztán barátságosak lettek s a rendőrtiszt megkérdezte tőlük, jó volt-e a bánásmód. Mikor mondták, hogy nem kaptak enni, ott előttük szidta le érte az illetékeseket.

Vajon tesz-e így az, aki biztos a dolgában, s aki nem tudja nagyon jól, hogy uralma ingatag s a tömegek ellene vannak?

Esztergomban a Szent Rozália kápolnában évente egyszer, Szent Rozália napján szokott mise lenni. Csak vagy 20-30 öregasszony jött össze, mégis tudtak róla a pártban. Meg is ijedtek tőle, mert nem tudták az okát. Még a plébánost is behívatták miatta, mire felvilágosítására nagy nehezen megnyugodtak s elhitték, hogy nem ellenük irányuló összeesküvés kezdeti próbálkozásaival van dolguk.

A hitoktatást is csak azért engedélyezték az iskolában, sőt még fizették is, hogy ellenőrizhessék s ezen az alapon minden más hitoktatást, a templomit is eltilthassák. Az iskolait

aztán ellenőriznie kellett az igazgatónak. Az első gyónási oktatást is, melyet az iskolán kívül kivételesen engedélyeztek, nyilvános jellegűen kellett tartani, bejelenteni iskolának, tanácsnak a helyét, idejét, a résztvevők számát s itt is meg-megjelentek, hogy tilos dologról ne lehessen szó. De még így is féltek tőle, ezért a legnagyobb terrort fejtették ki azon szülőkkel szemben, akik hittanra járatták gyermekeiket.

Vajon az olyan munkáskormány, mely csakugyan jólétet és kultúrát biztosított a munkásnak, szabadságot adott neki, sőt egyenesen őt tette úrrá hajdani urai és az egész állam felett, kénytelen-e ennyire félteni uralmát, sőt rettegni még a szellőtől is, ha amit ígért, nemcsak ígérte, hanem meg is adta a munkásosztálynak?

Ha így lett volna, elmondhatjuk, hogy egy kormány uralma se lett volna olyan biztos és megdönthetetlen, mint ezé a kormányé. Hogy a mi „munkáskormányunk" ennek ennyire nem volt tudatában, azt bizonyítja, hogy maga is nagyon jól tudta, hogy nem teljesült, amit ígért, hanem éppen az ellenkező következett be.

Hogy mennyire nem a nép, a munkások uralma volt a proletárok diktatúrája, hanem csak a munkásvezetők önkényuralma, amely azonban annyira önkényes volt, hogy felülmúlta a világtörténelem minden eddigi önkényuralmát, mutatja, hogy egész tartalma alatt nemcsak a sajtóban, melyet ellenőrizni lehetett, hanem még országgyűlésen, pártgyűléseken vagy bármilyen más egyéni felszólalásban is nemcsak soha meg nem történt, hanem még csak elképzelni se lehetett, hogy valaki ellenzéki beszédet mondjon, vagy valamiről, ami volt, azt állapítsa meg, hogy nem volt jó.

Meg lehetett állapítani ez utóbbit is, sőt egyenesen kötelesség volt a párt iránt, de mindig csak olyan értelemben, hogy a bűnöst nem azonosította a párttal, se a párt jelenlegi vezetőjével, hanem bűne megállapításával egyidejűleg azt is megállapította, hogy a bűnös nyilas előélettel bír vagy a pártba a kellő éberség elhanyagolása miatt befurakodott az osztályellenség stb. Arról, hogy maga a kormány követett el hibákat, hogy *az* nem képviseli a munkásság érdekeit, szó se lehetett. Hogy pedig ezt valaki éppen Szovjetunió kormányáról állapítsa meg, még egy elmebeteg részéről is képtelennek tartott szentségtörés lett volna.

Az előfordult, mégpedig nem is ritkán, hiszen az önkritikát állandóan hangsúlyozták, hogy elismerték, hogy ezt is, azt is rosszul csinálták, de csak mindig olyan esetekben, amelyeken már régen túl voltak és a rosszul csinálók már rég nem voltak hatalmon, vagy ha igen, már régen helyrehozták hibájukat. Még érvényben levő hibát csak valamely helyi pártvezetőség rovására lehetett megállapítani, s egyúttal ez annak a jele is volt, hogy a bűnös már el is tűnt. Az, hogy valaki olyan országos pártfunkcionárius bűnét vagy baklövését tehesse vagy merje szóvá tenni, aki akkor is még állásban volt és a párt nem is szándékozott elejteni, soha még kivételesen se fordult elő, de nem is fordulhatott. Az a hódolat, az a hízelgés, az az istenítés pedig, ami Sztálinnak, sőt nálunk még Rákosinak is jutott osztályrészéül, talán még soha nem fordult elő a világtörténelemben.

Pedig az egész marxi munkásmozgalom az idegbeteg zsidóknak és a hozzájuk hasonló idegalkatú tehetségesebb munkásoknak abból a tulajdonságából keletkezett, hogy szellemi undort keltett bennük a régi társadalom nagyjai iránt tapasztalt szolgai, hízelgő megalázkodás. Ezért találták ki és hirdették az egyenlőséget. S most? Érdemrendeket osztogattak s a boldog tulajdonosok neve említésekor soha el nem mulasztották újságban, rádióban hozzátenni, hogy „Kossuth-díjas", sőt kétszeres Kossuth-díjas.

Aztán voltak, akik „a Szovjetunió hősei" voltak, voltak Sztálin-díjasok, akik természetesen toronymagasan álltak a csak Kossuth-díjasok felett; a Magyar Népköztársaságnak pedig voltak „érdemes" és voltak „kiváló" művészei, s a kettő közti különbséget se mulasztották el a bemondásokban kiemelni.

Rákosi nevére mindig tapsviharban kellett kitörni és ki is törtek mindig és szorgalmasan, s természetes is, mert csak merte volna valaki ekkor a tapsolásban való részvételt elmulasztani, kivált, ha olyan helyen ült, ahol jól lehetett látni! Ezt legfeljebb olyan munkás engedhette

meg magának, aki egyébként is együgyűnek számított, a legkevesebbet keresett s így veszteni valója nem volt, de nem tisztviselő vagy olyan munkás, aki számított valaminek.

Rákosi nevét nem lehetett kimondani kellő magasztaló jelzők nélkül, mint „a magyar nép nagy vezére" vagy „népünk nagy tanítója", „a mi nagy tanítómesterünk", „Sztálin legnagyobb magyar tanítványa" stb. De nemcsak a bámulatot kellett kifejezni iránta, hanem a szeretetet, a gyermeteg ragaszkodást is: „Drága Rákosi elvtárs", sőt ahogy azelőtt Kossuth volt az „apánk" s ez az elnevezés kétségtelenül szép volt és megtisztelő Kossuthra, most Rákosi lett az „apánk". Nem is csoda, hiszen nála nagyobbat nem szült még magyar (!) anya (ez a hízelgés is nemegyszer elhangzott).

Természetesen az a Sztálin, akinek nevét „nagy" jelző nélkül nem is merték kimondani, szintén „drága" volt és a „lángeszű" is kötelező jelzői közé tartozott. Ő már egyenesen istenné vált, mert „Sztálin nevében" dolgoztak és küzdöttek a szovjet emberek s természetesen nemcsak a Szovjetunióban, hanem nálunk is, és a feléje áradó hízelgések között ilyeneket is hallottunk: „Köszönjük Önnek, hogy mindenütt jelen van" (!), aztán: „Boldogok vagyunk, hogy Önnel egy időben élhetünk a földön" stb.

Így aztán igazán könnyű volt elviselnie, hogy emellett azért csak „Sztálin elvtárs" volt, igaz, hogy azért „generalisszimusz" is, ami – tekintve, hogy katonaiskolába sose járt – ugyancsak megtisztelő (és bizonyára „megérdemelt") címzés volt részére.

Mi csak azon csodálkozunk, hogy a bolsevista idegek mindezt annyi éven át kibírták; azok az idegek, melyek azelőtt dührohamot kaptak minden címtől és rangtól és semmit se utáltak annyira, mint a hódolatot s a hízelgést, s ezért még egyszerű „urat" se akartak ismerni. Programjukat meg is valósították s nem is árulták el annyiban, hogy „úrnak" csakugyan nem neveztek senkit, még Sztálint se.

Ámde nyugaton nem is kell úrnak lenni ahhoz, hogy valakit „úrnak" szólítsanak, hiszen a napszámos is az. De hogy „úrnak" való szólítás nélkül is mennyire lehet valaki úr, és hogy a bolsevizmusban is mennyire nincs egyenlőség és mennyire megmaradtak, sőt a régieknél még nagyobbak lettek s még nagyobb hódolatban és hízelgésben részesülnek az urak, azt Sztálin, sőt még a mi kis Rákosi Mátyásunk is ugyancsak bebizonyította.

A bolsevizmusban uralkodó példátlan szolgaság s szabadsághiány iskolapéldáját láthatjuk abban, hogy Sztálin halála után maguk a munkatársai és kiszolgálói állapították meg róla, hogy zsarnok volt, sőt bandita és tömeggyilkos, és hogy a rendszer még ezt is minden nagyobb baj nélkül kibírta. A párt akkor azt parancsolta meg, hogy így kell beszélni és gondolkodni s az elvtársak ettől kezdve így beszéltek és így gondolkodtak, maga a párt azonban továbbra is szent, sőt egyedüli istenség maradt előttük. Tévedtünk, hibáztunk, mondták. Megsértettük a szocialista törvényességet, elburjánozni hagytuk a bürokráciát és a „személyi kultuszt", s megsértettük a demokrácia szellemét. El is sorolták mindjárt e hibák egészen hajmeresztő eseteit. Senki se merte még csak megkérdezni se, hogy lehet, hogy a munkások szabad államában akkor, mikor e bűnök történtek, s az emberiség nagyjaiként magasztalta őket, s a dolgozók pénzéből fenntartott sajtó, rádió, mozi mind az ő szolgálatukban állt, de azért ennek ellenére is a dolgozók, a nép uralma, sőt diktatúrája volt akkor is.

Rajk Lászlóról a Magyar Nemzet 1956. október 6-i száma, az, mely, mint dicső vértanúnak járó második dísztemetését közli, azt írja, hogy „az Andrássy-laktanya poklában mindvégig ellenállt a fasiszta vallatók minden kínzásának". Úgy látszik, Rákosi Mátyás kommunista vallatói (akik nem az Andrássy-laktanyában, hanem az Andrássy úton működtek) még a fasisztákénál is sokkal vadállatibbak és ördögibbek voltak, mert azt meg mi hallottuk a Kossuth rádió hanglemezéről, hogy ezek kínzásainak bizony még Rajk se tudott ellenállni, hanem úgy vallott, mint a parancsolat, s úgy viselkedett, mint a féreg. Még azt is elismerte, hogy ő a kommunista pártban valójában mindig kém volt. A rendszer tehát a hanglemezeivel tulajdonképpen a saját gazságait bizonyította be.

Hogy pedig nemcsak a nagyoknak való hízelgésben és az egyenlőtlenségben, hanem a rideg önzésben és anyagiasságban is mennyire túltett a kapitalistákon az új szocialista társadalom, azt az mutatja, hogy benne csak az erőseknek, csak a tehetségeseknek, csak a sokat dolgozóknak, sőt még azoknak se, hanem csak az eredménnyel dolgozóknak, a sokat teljesítőknek volt becsületük.

Az öregeknek, a rokkantaknak, a kidőlteknek, a gyöngéknek és ügyetleneknek, a már elhasznált erejűeknek úgyszólván pusztulniuk kellett. Volt ugyan kórház, volt ingyen orvosi kezelés is, csak hogy milyen! Annak a munkásnak pedig, aki gyönge volt vagy ügyetlen; annak a parasztnak, akinek kevés volt a termése, soha azelőtt olyan lenézett helyzete, annak soha még annyi zaklatásban, lekicsinylésben, sőt gyűlöletben nem volt része, mint a munkások diktatúrájában. Nem a jóakarat, hanem a tényleges teljesítmény alapján ítélték és becsülték meg az embereket, s aki nem tudott kellő eredményt elérni, azt a társadalom terhének tekintették, sőt egyenesen szabotálónak, azaz gonosztevőnek. A képességek hiányát is bűnnek tekintették, hiszen a gyakorlati eredménye ugyanaz volt, mint a henyélésnek vagy a rosszakaratnak. A bolsevista vezetők szemében pedig csak az anyagi teljesítmény volt az érték: az, amit meg lehetett fogni.

Azt mondhatná minderre valaki, hogy a bolsevista államnak azért mégis tagadhatatlanul nagy alkotásai voltak. Milyen természetátalakításokat, milyen erőműveket, milyen gyárakat létesített s mily nagy számban! A kultúrát is a nép milyen széles rétegeiben elterjesztette! E legutóbbiban (a kultúra terjesztésében) van talán a legtöbb igazság, mert az analfabetizmust valóban sikerrel irtotta és a munkásság és parasztság gyermekeit is valóban tömegesen küldte iskolába a rendszer. Ezt csak ő tehette meg ilyen eredményesen, mert az ő uralma alatt volt a legkevesebb szabadsága az egyénnek, ő avatkozott és avatkozhatott bele legjobban az egyén jogaiba és szabadságába s hajthatta és hajtotta is bele az embereket olyasmikbe, amik kényszerítésére más társadalmak nem mertek vállalkozni.

Csak a bolsevizmus tehette meg erkölcsi gátlástalanságával, erőszakosságával, politikai rendőrségével és minden falura kiterjedően megszervezett kémhálózatával, hogy az embereket párt- és egyéb iskolákba, szemináriumokba kényszerítse éveken át s így még pihenő óráitól is megrabolja. Másnak ehhez szíve se lett volna, még ha ereje is lett volna hozzá. Így aztán világos, hogy valami jó is származott mindebből a sok rossz mellett s ez a jó elsősorban a tömegek művelése, látókörük kiterjesztése és a műveltség elemeivel való megismertetése volt.

Ámde mennyi rosszal vegyítve adták ezt a kis jót is! Milyen szegényes és milyen szánandó volt ez a kommunista műveltség! Hiszen ők maguk hangsúlyozták, hogy az ő kultúrájuknak „pártosnak" kell lennie, tehát nem a tárgyilagos igazságot kell adnia, hanem a pártot, a kommunizmust kell szolgálnia még az igazság árán is. Ezért nemcsak „pártos" történelmet, hanem még pártos természettudományt is hirdettek, mert annak az urakat és az Egyházat kellett meggyűlöltetnie, ennek az istentelenséget és még ennek is legtúlzóbb faját, a materialista világnézetet kellett szolgálnia, sőt még az orosz tudomány és nép dicsőségét is.

Mikor tehát a bolsevista állam iskolákra és tanfolyamokra áldozott, a munkások és parasztok gyermekeit tanulni küldte, internátusokat állított részükre és ösztöndíjakkal mozdította elő tanulásukat, mindezt valójában nem a kultúráért, még csak nem is a munkásosztályért tette, hanem egyedül a maga uralmának megerősítésére, fiatalok és felnőttek bolsevistává tételére használta. Erre és csakis erre áldozta a millióit. *Csak* a kultúrára ugyancsak sajnálta volna.

Lehetett akár lángelme is az a proletárgyerek, ha az apja ellenzéki vagy akár csak „klerikális" volt, nem tanulhatott. Még akkor se, ha az apja fizetett volna érte. Olvasott is a szovjetember, de csak azt, amit a kezébe adtak, s mást, mint pártsajtót, nem adtak a kezébe. Más nem is volt s ezt is csak azért olvasta, mert muszáj volt. De épp ezért nem is olvasta, csak megvette, tehát ezzel is csak a jövedelmét csökkentették, azaz kizsákmányolták, művelni azonban nem művelték, még bolsevista módra se. Azt ugyanis, hogy ne csak megvegye, ha-

nem el is olvassa ezt a bolsevista irodalmat, már csak részben lehetett ellenőrizni, bár még ezt is igyekeztek ellenőrizni.

Világos, hogy voltak olyanok is, akik el is olvasták, amit megvettek, s világos, hogy ezek nagy részben el is hitték. De ez a réteg a lakosságnak csak egy kis töredéke volt. Világos azonban, hogy ennek a műveltsége is majdnem többet vesztett vele, mint nyert. Hiszen egészen hamis „igazságokat" ismert meg belőle, hamis életnézetet szerzett általa, kioltották belőle a nemesebb emberi érzelmeket, egy könyvet olvasó emberré vált, akitől a közmondás szerint félni kell.

Csak gyűlölni tanult meg belőle s elfelejtette a szeretetet; egyoldalúvá s fanatikussá vált. Mind olyan tulajdonságok, melyek az elmaradottság jellegzetességei, melyek egy embert egyénileg szerencsétlenné, társadalmilag veszélyessé tesznek. Mindezért kárpótlásnak tekinthetjük-e, hogy műveltebb és tájékozottabb lett általa, mint nem olvasó társai? Félig tudni vagy rosszul tudni valamit tudományos és kulturális szempontból is veszélyesebb, mint egyáltalán nem tudni, s nincs veszedelmesebb s egyúttal ellenszenvesebb, mint az az egyén, aki tud ugyan valamit, de azt hiszi, hogy mindent tud, s így többre tartja magát azoknál, akik helyesen és alaposan tudnak, s tanító, vezér és irányadó akar lenni a társadalomban ezen a címen.

Mesebeszéd, hogy a munkás- vagy a parasztgyerek a régi rendszerben nem tanulhatott. Én 1903-ban, tehát jóval több, mint fél századdal ezelőtt iratkoztam be az első gimnáziumba, de 62 osztálytársam között (akik közül 23 volt zsidó, noha az iskola szerzetesiskola volt) nem volt ötnél több, akinek az apja érettségizett ember volt.

Már a Horthy-korban is az volt az egyik legnagyobb társadalmi baj, hogy a fiát mindenki tanította, ennyi művelt ember számára pedig nem volt állás. Gondolhatjuk tehát, milyen bajt és társadalmi elégedetlenséget okoz, hogy a kommunizmus minden munkás- és parasztgyereket középiskolába, sőt egyetemre küld (s most már nemcsak a fiúkat, hanem a leányokat is). Igaz, hogy a volt úri gyerekeket viszont nem vette fel oda, de ezzel még enyhíteni is alig tudta a bajt.

Az örvendetes, hogy egy országban még a munkások és a parasztok is egyetemi végzettségűek, de ez egyúttal azt is jelenti, hogy csalódottak s elégedetlenek (mert mégis testi munkát kell végezniük) ez pedig nagyobb baj, mintha kisebb képességűek volnának ugyan, de megelégedettek s nem éreznék magukat becsapva.

A bolsevik gazdasági rendszer

Ami a bolsevizmus anyagi alkotásait illeti, többször eszembe jutott, hogy ha ezekről lemondtak volna s azt a sok pénzt, amit építkezésekre költöttek, inkább a munkásság életszínvonala emelésére fordították volna, illetve a munkások zsebében hagyták volna jobb munkabérek alakjában, sokkalta többet használt volna a rendszernek, mint ezek az alkotások. Igaz, hogy alkotásaik is használtak nekik, mert hiszen szinte ezek reklámozásából éltek s legalább a fiatalok között voltak is olyanok, akiknek ezzel imponáltak is, azonban a tömegeknek mégis elsősorban nem ezzel, hanem a gyomruk és igényeik kielégítésével lehet imponálni. Ezzel megnyerhették volna maguknak a tömegeket, de alkotásokkal nélkülözés közepette nem. Egyik legnagyobb baklövésüknek tartottam tehát ezt a nagy alkotó politikát, s hiúságukkal és dicsőségvágyukkal okoltam meg. Vezetőik ugyanis mindenáron be akartak vonulni a történelembe, s mint annak nagyjai, maradandó alkotásokkal akarták megörökíteni nevüket. Közben teljesen megfeledkeztek arról, hogy éppen általa vesztették el nemcsak a jövőjüket, hanem még a jelenüket is. De hát ők mégis így csináltak, mert jól ellátott, boldog munkásság alkotások nélkül nem dicsőség, vagy ha igen, nem szembetűnő és nem maradandó dicsőség. Ők pedig maradandó alkotásokkal akarták bebizonyítani, hogy ők nagy emberek. Uralmuk vége felé kezdték is ezt belátni, de lehet, hogy nem is belátás volt ez tőlük, hanem kénytelenség.

Azonban jobban átgondolva a dolgot, azt kellett megállapítanom, hogy a maguk szempontjából mégiscsak okosak voltak ebben a tekintetben is, sőt tulajdonképpen nem is tehettek volna másképpen. A bolsevista rendszerben, melyben az egyéni érdek lényegében ki van kapcsolva, mert hiszen senki se dolgozhat magának, hanem mindenki a köznek dolgozik s munkája haszna elsősorban a közé, tulajdonképpen lehetetlen annyit termelni, hogy a széles tömegek jólétben élhessenek.

Ezt a célt akkor se érhették volna el sem az orosz, sem a magyar kommunista vezetők, ha az állam jövedelmeit nem fordították volna alkotásokra és beruházásokra, hanem csak a dolgozók pillanatnyi jólétének emelésére (mert hiszen alkotásaikkal is a dolgozók jólétét akarták előmozdítani, de ennek haszna csak évek múlva jelentkezett volna). Az a minimális életszínvonal-emelkedés, melyet ők így el tudtak volna érni, annyira csekély lett volna, hogy népszerűségüket és a tömegek elégedettségét alig emelte volna, viszont elestek volna attól a hatalmas propagandaeszköztől, melyet számukra az ő világraszólóknak hirdetett alkotásaik állandó emlegetése és a munkásoknak a munkára ez alapon való buzdítása jelentett. Hiszen állandóan azt hangoztatták, hogy ezek a beruházások mind a munkások javát szolgálják, s mikor ezek lehetővé tételéért dolgoznak, tulajdonképpen az ő életszínvonalukért dolgoznak, mely egyelőre késik még ugyan, de annál nagyobb lesz, mire végre megérkezik.

A selejt, a rossz minőség elengedhetetlen tartozéka a kollektív gazdálkodásnak, bármennyire is igyekeznek kiküszöbölni. Terrorral, hajszolással, kényszerversenyekkel és kényszermunka felajánlásokkal csak mennyiséget lehet kisajtolni, de nem minőséget, sőt a minőséget szükségképpen rontja.

Mivel az emberek a kommunizmusban kényszerűségből dolgoznak s minden megmozdulásuk alapja a kényszer, állandóan, mindenütt és mindenben ellenőrizni kell őket s így aránylag a munkaerők igen nagy részét kell ellenőrzésre fordítani. Ezért olyan drága a kommunista termelés és ezért nem tud annyi munkabért adni a munkásnak, mint a kapitalisták. Viszont ellenőrizni sokkal jobban lehet a mennyiséget, mint a minőséget. Ez utóbbit csak akkor lehetne, ha minden második ember társa ellenőre lenne. Ha tehát a munkás a mennyiségben nem tudja kijátszani meggyűlölt és lelkétől távol álló államát, melynek érdekeiért az emberi természet gyarlóságánál fogva akkor se lelkesedne, ha egyébként nem gyűlölné, mert a hatalmat, a parancsolót – általános emberi gyarlóságánál fogva – az átlagember szükségképpen gyűlöli, vagy legalábbis ellenszenvvel nézi, akkor kijátssza a minőségben. Sőt las-

sacskán egyenesen természetévé válik, hogy csak a formaságoknak, a külsőnek tesz eleget, de nem a lényegnek, a tartalomnak. Ő is géppé válik, olyanná, mint az államgépezet, s egyedüli célja csak az, hogy az elszámoltatót kielégítse, nem pedig az, hogy munkájának tényleges értéke is legyen s azzal a köznek is hasznot hajtson. Éppen ellenkezőleg. Úgyszólván azt tartja kötelességének, hogy minél több kárt csináljon neki, de természetesen úgy, hogy maga meg ne károsuljon miatta, azaz a külső formáknak eleget tegyen.

Ezért gyártott a magyar ipar éveken át csak *nagy* főzőedényeket, melyeket senki se keresett, legfeljebb a népkonyhák, de nem gyártott kis, a magánháztartásokban szükséges edényeket. Azt ugyanis ellenőrizték, hogy hány tonna árut termeltek a gyárak, mert evvel mérték teljesítményüket, de azt már nem, hogy mit és milyen minőségben gyártottak. Világos, hogy később erre is kiterjedt az ellenőrzés figyelme, de csak akkor, mikor már emiatt évek óta szenvedtek a háztartások. De mire rájöttek, hogy ezt is ellenőrizni kell, arra természetesen más kibúvót talált az emberi lelemény és kényelem s az ebből álló circulus vitiosusból [ördögi körből] állt az egész bolsevik gazdasági élet. Ezért építettek olyan házakat, hogy azok akartak legkevésbé beléjük költözni, akik megépítették őket, s ezért volt ezekben a házakban már újonnan is rossz a vízvezeték, a villany, a parkett, a WC, ezért nem működtek a fürdőszobák és így tovább. Ezért nem lehetett sose kapni olyan iparcikkeket, melyek a legszükségesebbek, de olcsók. Mivel drágán nem adhatták őket, azért nem is gyártották, s a gyárakból minden egyes esetben csak külön párthatározatokkal, a rádióban és a sajtóban minden fenyegetésekkel lehetett úgy-ahogy ilyen cikkeket is kipréselni.

Élelmiszer viszont azért nem volt, minden gépesítés, az utolérhetetlenül tökéletes szovjet agronómiai módszerek alkalmazása és minden hajszolás ellenére se, mert ha meg is termelték, azzal már nem törődött senki, hogy el is szállítsák, mert erre már nem terjedt ki az agrárellenőrzés. Csak arra vigyáztak, hogy sok teremjen, ezért láttak hadifoglyaink Oroszországban az utak mentén végeláthatatlan tömegben összehalmozott cukorrépát, mely ott rothadt a vasúti sínek mellett, s ezért láttak éveken át csépeletlenül álló búzaasztagokat és elvermeletlen burgonyahalmokat kitéve a 30 fokos fagynak.

Mivel meg volt szabva és szigorúan ellenőrizték is, hogy naponta mennyi fát kell kitermelniük a hadifoglyoknak és orosz társaiknak télen, az erdőn, s ha nem történt meg, rosszabb élelmezést kaptak, úgy segítettek magukon, hogy az erdő már kitermelt részéből hordták át oda a fát, hogy az előírt mennyiséget kimutathassák, és kimutatták.

Mivel elő volt írva, hogy mekkora területről kellett kiszedniük naponta a burgonyát, kiszedték, de minden harmadik burgonyát ott hagyták a földben, hogy „a teljesítmény" nagyobb legyen. Mivel a vetőgép sokszor eldugult s állandóan megállni vele s rendbe hozni igen vesződséges volt, csak folytatták a munkát akkor is, mikor a mag nem hullott, s hogy az így megmaradt sok vetőmag el ne árulja hanyagságukat, a föld végében gödröt ástak, s ott eltüntették a drága vetőmagot. A traktorral meg sokszor úgy szántottak, hogy három-négy sort is kihagytak, hogy gyorsabban menjen, viszont, hogy mulasztásuk nyoma ne virítson, a felszántott barázdákról vékonyan ráhúzták a földet a szántásból kihagyott részre.

Volt olyan tanítványom, aki Rákosi Mátyás magyar államában a traktorállomásokat ellenőrizte. Azt mondta, annyi üzemanyagot fogyasztottak, hogy még ha az egész falu petróleumszükségletét is ők látták volna el mellette, még akkor is sok lett volna. (Láttuk, hogy 48-ban is mennyit panaszkodott a jó Mészáros Lázár, hogy honvédjei mennyi töltényt és lőport használtak el! Mennyire rokon volt ebben is a két forradalom!)

Mikor legnagyobb munkaidő volt és a rádió és a pártpropaganda valósággal dühöngött a szántások elkésése miatt, a traktorokat látványos traktorkiállításokra vitték.

Előfordult, hogy az éjszaka is szorgalmasan munkálkodó traktor hangja messze búgott a csöndes falusi éjszakába s mikor ellenőr tanítványom odament, látta, hogy a gép pöfög, de áll, embert pedig egyáltalán nem talált körülötte. Tehát hogy becsapják az ellenőröket, ingyen pazarolták a drága üzemanyagot.

Tanítványom ekkor elindult keresni a traktorosokat. Nem messze a géptől a földön feküdtek, s mikor látták, hogy jön, felugrottak és elkezdek szaladni. Elérte őket s mikor megkérdezte, hogy miért és ki elől szaladtak, azt felelték: azt hitték, hogy kulák.

Volt olyan tanítványom, aki mint hadifogoly, Georgiában a Finnországból jóvátétel fejében ezrével szállított kész faházaknak az alapozásával s felállításával foglalkozott. Ezeket is úgy állították fel, hogy már néhány év múlva használhatatlanok lesznek. Az volt ugyanis megszabva, hogy mennyit és mennyi idő alatt kell felállítani, nem pedig az, hogy hogyan. Azt nem is lehet megszabni, illetve nem könnyű ellenőrizni.

Könnyen érthető, hogy ott, ahol már ilyen lett a szellem és ez lett a szokás, ott már a jobb bánásmód és fizetés se sokat használt volna. Mert hiszen a gazdasági kudarc oka nemcsak a rossz keresetben van, sőt elsősorban nem itt, hanem a vezetők iránti ellenszenvben. Ezért van szükségképpen életszínvonal-csökkenés minden kommunista államban, még akkor is, ha még csak a „népi demokrácia" fokozatánál tart. De hosszabb időn át még így nyomorogva is csak olyan termékeny és ritka népességű államban tudja magát fenntartani az ilyen gazdasági rendszer, mint Oroszország, hol a föld még akkor is terem, ha csak megkaparják és ha sose trágyázzák, hol minden természeti kincs az ország határai közt megtalálható és ahol annyira hihetetlenül primitívek az igények.

Németországban, Angliában vagy Belgiumban, hol sűrű a lakosság s élelmiszer tekintetében is behozatalra szorulnak, lehetetlenség lenne kommunista államot hosszabb ideig fenntartani, hiszen a legszükségesebbet, az ennivalót is külföldről kell behozni, azért pedig fizetni kell, vagy arannyal, vagy áruval, kommunista államban pedig felesleges, tehát kivihető árut nem tudnak termelni, s ha igen, annak olyan a minősége, hogy csak olyan ember igényeit tudja kielégíteni, akinek azt kell elfogadnia, amit kap, de nem azét, aki válogathat is a pénzéért.

A nagy termékeny orosz síkságok kapitalista rendszerben a fél világot tudnák ellátni élelmiszerrel. Szovjet-Oroszország még önmagát se tudta belőlük ellátni. A cári Oroszországban faekéket használtak még, s mégis a világpiacon már száz éve erős vetélytársunk volt az orosz búza. A kommunista Oroszország traktorokkal szántott és „kombájnokkal" aratott és „szűzföldeket" is feltört, mégis csak dísznek tudott néha külföldre is szállítani gabonát, de akkor is olyan kis mennyiségben, hogy az ország arányaihoz képest egyenesen „minta érték nélkül" számba ment.

Nem kell tehát kárhoztatnunk a bolsevista vezetőket, hogy akkor, mikor népük és munkásságuk éhezett, fázott és rongyokban járt, beruházásokra költötték az ország jövedelmét. Azt ugyanis ők akkor se tudták volna megtenni, hogy a munkás ne éhezzen és ne fázzon, ha nem építettek volna semmit. Viszont az építkezésekkel legalább dicsekedhetett a rendszer, s volt mivel munkára sarkallni munkásait. Így legalább a naiv fiatalja el is hitte, hogy nem hiába dolgozik, mert megvan munkája maradandó gyümölcse. Végeredményben azonban a kommunizmusnak az ő nagy alkotásaival való dicsekvését is üresnek és alaptalannak kell nyilvánítanunk, mert ez is sokkal inkább reklám volt, mint valóság.

Hogy voltak építkezései és alkotásai, az természetes, hiszen ezek minden államban vannak, még a legkisebben is és olyan korban is, mely álmosságáról nevezetes. A mai állam olyan nagy és sokféle bevételi forrással rendelkezik s olyan sokféle a kötelezettsége, polgárai igényei pedig olyan nagyok, hogy állandóan alkotnia kell. Nézzünk csak utána, mennyi minden épült például Horthy Miklós korában is és akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy Rákosi Mátyás 10 éve alatt is épült egy és más. Ezt annál természetesebbnek kell tartanunk, mert hiszen ekkor más, mint az állam, nem is építkezhetett, mert minden gazdasági erő a kezében volt, s így köteles volt azok helyett is építeni, akiket vagyonuktól és tőkéjüktől megfosztott.

Ha így nézzük a dolgot, mindjárt nagyon is kevésnek találjuk az alkotásokat, nem pedig soknak. Munkáslakás például s általában olyan építkezés, mely közvetlenül a munkások, az emberek javára készült, nagyon is kevés keletkezett, hiszen lakáshoz jutni végig úgyszólván lehetetlen volt.

Képzeljük el már most a Szovjetuniót, egy 200 milliós állammonstrumot, melyben minden kéz, minden agy neki dolgozik (mégpedig éppen csak az élete fenntartásához szükséges ellenszolgáltatás fejében), s akkor igazán nem csodálkozhatunk azon, hogy *50 év* alatt azért itt is csak épített és alkotott az állam valamit és egyáltalán nem találjuk soknak azt, amit épített.

Igaz, hogy közben világháborút is vívott, utána pedig a másodikra készült, ámde ennek is egyedül ő volt az oka, mert hiszen eszméi lényege az osztályharc, az osztálygyűlölet, s aki gyűlöl, még akkor is harcolnia kell, ha ez a harc egyébként is nem lenne nyíltan benne a programjában is. Egyébként pedig a világháború Oroszország részére (de nem az ő, hanem nyugati szövetségesei jóvoltából) győzelemmel és egy sereg ország, köztük a gazdag és fejlett iparú Németország majdnem felének kirablásával végződött, tehát nem történt gazdasági ellenérték, haszon nélkül.

Akármilyen pangó, álmos gazdasági életű is egy nagyobb ország, mégis dicsekedhetne, ha akarna, azzal, hogy ő mit alkot. Hol itt, hol ott állandóan történnek ugyanis építkezések még ilyen államban is, tehát örökké van mit reklámozni. Ugyanakkor természetesen ennek az országnak valamely ellensége, ha meg neki viszont ez a célja, minden héten kárörömmel mutathatna rá arra is, hogy mennyi minden *nem* történik ebben az országban s milyen kiáltó és botrányos ott az elmaradottság és a nemtörődés.

A szovjetnek az volt az elve, hogy dicsérnie kell magát és reklámoznia alkotásait, s mivel 200 milliós állam volt, világos, hogy ezt meg is tudta tenni, mert alkotott és épített is. Ez azonban még egyáltalán nem bizonyítja azt, hogy a lehetőségekhez képest csakugyan sok is volt az alkotás, nagy a lendület és óriási a teljesítmény, sőt még azt se, hogy akár csak közepes. Ha nem így lett volna, nem kellett volna lehetetlenné tenni a bírálatot, és pártsajtóvá tenni a sajtót.

A mi kommunista gazdasági rendszerünk legnagyobb büszkesége az volt, hogy nem ismeri a munkanélküliséget, mely pedig a kapitalista gazdasági rend legátkosabb jellegzetessége. Erre a dicsekvésre először is azt mondjuk, hogy így, ilyen kereken kijelentve nem is igaz, mert munka ekkor is csak a kommunisták részére volt, illetve – mert hiszen ilyenek tulajdonképpen alig voltak – azok részére, akik hajlandók voltak úgy viselkedni, mintha kommunista érzelműek volnának. Akik nem csináltak ellenkező meggyőződésükből titkot, azokat azonnal még a kapitalista rendszerben ismertnél is sokkalta rémesebb munkanélküliség fenyegette. Hiszen kommunistáinknak az ellenkező érzelműek féken tartására s leigázására éppen az volt a fő fegyvere, hogy mindenki az állása elvesztésétől rettegett, de annyira, hogy miatta nemcsak templomba járni nem mertek az emberek, hanem sokszor még gyermekeiket megkereszteltetni se.

Ha a kommunista állam egyszerűen nem ismerte a munkanélküliséget, hogy lehet akkor ezt az állásvesztéstől való állandó rettegést megmagyarázni? Világos tehát, hogy lehetett és volt is munkanélküliség a kommunista rendszerben is, sőt sose rettegtek ettől olyan sokan és annyira, mint éppen e rendszer idején, hogy ne is szóljunk az osztályellenségről, a papokról és a kolostoraikból kiűzött szerzetesekről, volt arisztokratákról, képviselőkről, katonatisztekről, csendőrökről meg kulákokról, akiknek szó szoros értelmében legfeljebb napszámos munka vállalása volt lehetséges, de az is csak azért és akkor, ha más munkaerőt nem kaptak helyettük. Tudok két papnövendéket, aki kilépett, „előélete" miatt mégse tudott elhelyezkedni, pedig egyikük maga volt a megtestesült életrevalóság s egyébként se volt még teológus, csak gimnazista s a papi pálya otthagyásával úgyis bebizonyította nem éppen veszélyes klerikális voltát.

A nagy dicsekvésből tehát mindössze annyi igaz, hogy a kommunisták kaptak állást, ha akartak dolgozni, de hol van az az uralmon levő rendszer, mely még a saját embereit se tudja foglalkozáshoz juttatni s még akkor se, ha olyan kevesen vannak az ő emberei, mint amily kevés kommunista nálunk vagy Oroszországban volt (nálunk úgyszólván minden „felszabadító" szovjet katona hangoztatta, hogy ő nem kommunista).

Annyi igaz, hogy mikor a társadalom a kapitalista rendszerről áttér a szocialista vagy kommunista rendszerre, hamarosan éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk annak, amit előbb. Előbb munkát nem lehetett kapni, most munkást nem lehet kapni; előbb munkahiány volt, most munkáshiány van. Mind a kettő baj ugyanis: az is, ha az emberek törtetnek a munka után, de mindenkinek ebbeli igényét nem lehet kielégíteni, de az is, *és ez a nagyobb baj*, ha az emberek nem tartják érdemesnek dolgozni, s ezért, noha mindenki állásban van, mégis olyan kevés a teljesítményük, hogy míg azelőtt a kevés foglalkoztatott is maradéktalanul elvégezte a társadalom fenntartásához, sőt kényelméhez és fényűzése kielégítéséhez szükséges munkát, sőt még felesleget is termelt (ezért volt munkanélküliség), addig most az összes ember foglalkoztatása se elég ahhoz, hogy akár csak az emberek legegyszerűbb igényeit is ki tudják elégíteni.

A kommunizmus tehát úgy szünteti meg a kapitalizmusnak azt a nagy hátrányát, hogy nem tud mindig mindenkinek elegendő munkát adni, hogy átcsap az ellenkező, az előbbinél hasonlíthatatlanul nagyobb és végzetesebb hibába: annyira elveszi a munkás kedvét a munkától, annyira rossz helyzetbe juttatja azt, aki dolgozik, hogy míg azelőtt a legnagyobb szerencsétlenség volt, ha valaki nem dolgozhatott, most egyáltalán nem vonzza a munka a munkást s az emberek dolgoznak és állásban vannak mind, mégis hiány van a munka eredményében, az élelmiszerekben, ruhában, lakásban.

Azelőtt százezrek munkanélkülisége mellett is annyi volt az áru, hogy eladatlan volt – éppen ez okozta a munkáselbocsátásokat, tehát a munkanélküliséget –, most minden épkézláb ember, sőt még a nők munkába állításával is áruhiány van, még sincs meg a látszata, az eredménye a munkának, mégse lehet a piacon vagy az üzletekben semmit se kapni, legalábbis azt ritkán, amit keresünk.

Melyik állapot a jobb tehát? Egyik se jó, mert mind a kettő beteg állapot, de hogy a kettő közül a kapitalista rendszer a tűrhetőbb, vitán felül áll. Olyan a kettő közötti viszony, mint mikor olyan jó a termés, hogy már a kutyának se kell s el se lehet adni, sőt azt se tudják, hol raktározzák el s egyáltalán érdemes-e elraktározni, vagy mikor semmi se terem, illetve annyira kevés, hogy az emberek még csak jól se lakhatnak. A kapitalista rendszer munkanélkülisége a termelvényekkel és árukkal való túltelítettség állapota, a betegesen, túlzottan jó állapot. Baj, mert hiszen százezrek nyomorát és naplopását jelenti (bár ezt a nyomort is ellensúlyozza a munkanélküli segély s így ez a „nyomor" is körülbelül egyenrangú a kommunista „jóléttel"), de ezt a bajt azzal ellensúlyozni, hogy eltékozolom a készleteket s utána úgy tönkreteszem a munkakedvet, hogy még ha mindenki dolgozik, akkor sincs nemcsak felesleg, hanem még a szükséges is hiányzik, bizonyára nem olyan orvoslás, mellyel dicsekedni lehetne.

A túltermelésen, a túl sok készleten mindig lehet segíteni és nagyon is könnyen, de az áruhiányon, a „nincs"-en már kevésbé. A kapitalista társadalomnak csak ezen, tulajdonképpen a jónak túlzásba viteléből eredő „átkán" segít a kommunizmus és természetesen nagyon könnyen segít, csak persze nincs benne köszönet. Micsoda együgyűség, vagy inkább cinizmus az, ha a kommunizmus azzal dicsekszik, hogy ő segíteni tud a munkanélküliségen s megszünteti „egyszer s mindenkorra".

Ne feledjük, hogy Hitler rendszerében épp úgy nem volt munkanélküliség, mint a kommunizmus alatt és kommunistáink mégis úgy beszélnek róla, mint az elképzelhető legrosszabb rendszerről és a legnagyobb csapásról, mely az emberiséget érheti.

Tudvalevő, hogy igen jómódú, a már meglevő vagyonból, munka és cél nélkül élő egyének körében igen gyakori egy olyan idegbaj, melyet ez a túlságos gondtalanság, tétlenség és céltalanság okoz. Az illető semmiben se leli örömét, unott, kedvtelen, étvágytalan és álmatlan, közérzete egyenesen tűrhetetlen. Komolyan kell félni az öngyilkosságtól. Kétféleképpen lehet a helyzetén segíteni: vagy a züllés útjára lép az illető s az alkohol mámora, a szerelem bűnös élményei változatosabbá és kellemesebbé teszik az életét s kiragadják minden baj okából, az unalomból, vagy pedig egy hirtelen jövő teljes anyagi romlás segít rajta, mely rákény-

szeríti a munkára, elvonja az unalomtól s édessé teszi részére azt a sovány kenyeret, melyet maga keres, mégpedig keserves munkával. Megszűnik életuntsága, egyszerűen, mert *nem ér rá* életunt lenni. Más dolga van.

Körülbelül ugyanilyen eredetű és fajtájú betegsége a kapitalizmusnak a túltermelés és a vele járó munkanélküliség. Ezen is könnyen lehet segíteni zülléssel (ha van hozzá lelkiismerete az illetékeseknek), hogy könnyelműen eltékozolják a már megszerzett, sőt felhalmozott gazdasági értékeket, hiszen tulajdonképpen ezek az okozói a bajnak. Könnyű segíteni az életunt gazdagon, csak meg kell fosztani a vagyonától s kidobni az élet küzdelmeibe. Mindenki tudja azonban, hogy ez kissé furcsa orvosság. Mindenesetre nem olyan, amivel dicsekedni lehet. Lehet ugyanis szabadulni az életuntságtól úgy is, hogy valaki gazdag létére is dolgozik, alkot, jót tesz, mások nyomorát enyhíti, könnyeit törli le, de azért az őseitől örökölt vagyont is megőrzi, sőt talán még gyarapítja is és utódainak is biztosítja azt a jólétet, melyet ő kapott elődeitől.

Tehát nemcsak rombolással, a meglevők eltékozlásával, tehát kommunizmussal lehet segíteni a kapitalizmus betegségein, hanem más, kevésbé radikális és alantas módszerekkel is. A kommunista módszer a legkönnyebb azok között, melyekkel meg lehet szüntetni a munkanélküliséget, de a legkockázatosabb is. Ha nem folyamodunk hozzá, még mindig meg van az a vigasztalásunk, hogy ha más nem segít, ezt akkor is, és akármikor elővehetjük. Dicsekedni tehát minden más orvoslási móddal lehet, csak ezzel nem. Nagyon is drága ára ez a túlságos jólétből származó unottság megszüntetésének. Talán éppen ezért hívtuk Sztálint is, Rákosi Mátyást is „drágának". Drága ára volt ugyanis annak a munkalehetőségnek, melyet ők hoztak. Úgy, ahogyan ők szüntették meg a gazdasági válságot, gyerekjáték, de lelkiismeretlenség is volt megszüntetni.

Ez volt tehát a kommunista rendszer első jellegzetessége: a tömegek, a munkások helyzetének megromlása, kivívott jogaik (sztrájkjog, nyolcórai munkaidő, szabadság) és függetlenség elvesztése, munkabérük lecsökkenése, szavazati joguk és a közügyek intézésébe való beleszólás jogának megszűnése; egy minden eddigi zsarnokságnál nyomasztóbb parancsuralom jármának nyomasztó érzése, melytől megszabadulnia belső erő által teljes képtelenség volt. Nem szólhatott, de még csak nem is gondolkozhatott másként, mint urai előírták, s nemcsak hallgatnia kellett, hanem még jólétnek és szabadságnak mondania és dicsérnie is azt, amit nyomornak és szolgaságnak tudott és érzett.

Azt nem lehet tagadni, hogy uralmuk második évtizedében már nyomor nemigen volt található. Koldusok se voltak (annál több volt belőlük uralmuk első éveiben). Világos azonban, hogy ha igazságos eredményre akarunk jutni, akkor nem a kapitalizmus mélypontját (az 1931-es gazdasági válságot) kell összehasonlítanunk a kommunista rendszer legtűrhetőbb éveivel. Milyen nyomor és éhezés lett volna például, ha kitört volna a harmadik világháború s még batyuzással se lehetett volna élelmiszerhez jutni, mert már a kisgazdák is tsz-tagok voltak!

A magyar kommunizmust zsidók csinálták, róluk pedig köztudomású, hogy életrevalók és jól tudnak „grundolni". A kommunizmus alatt is egymás után keletkeztek a gyárak és különböző vállalatok s ezek majdnem mindenki számára munkaalkalmakat teremtettek. Az ennivalón kívül még ruhára is csak azért telt azonban, mert nemcsak a férfi, hanem a feleség is dolgozott! A kapitalista rendszerben a férj egymaga is eltartotta a családját, sőt a tisztviselő és az önálló iparos még cselédet is tudott tartani a felesége mellé.

Aztán régen a jólét külsőleg azért nem látszott annyira, mert az emberek takarékoskodtak. Házat, földet vettek. Most ezt nem volt érdemes, sőt a pénzt se volt érdemes tartogatni. Amit az emberek kerestek, mindjárt el is költötték. S milyen nagy ára volt ennek a jól öltözésnek és a televízióknak! Az emberek, kivált a kétszeresen befogott asszonyok tönkrementek a munkában, gyerekeikkel se tudtak foglalkozni.

A sátáni gyűlölet

A második jellegzetesség volt a kommunizmusban a gonoszság, a lelkiismeretlenség és a cinizmus olyan töményítettsége, hogy másnak nem nevezhetjük, mint sátániságnak. Ha ugyanis maga a sátán jött volna a földre, az se csinált vagy csinálhatott volna semmit másképp, mint azt és úgy, ahogyan a bolsevizmus uralma alatt szemünk láttára lefolyt.

Először is az egész rendszer alapvonása és fő irányítója volt a gyűlölet. Nem is lehetett ez másképp, mert hiszen már az elméleti marxizmusnak is ez a lényege. Az osztály*harc* alapján áll ugyanis, *harcolni* pedig csak gyűlölet alapján lehet. Aki szeret, az nem harcol. A marxizmus ellenség, az osztály*ellenség* ellen küzd, annak legyűrését tekinti céljának, az pedig világos, hogy aki ellenség, azt *gyűlölni* kell. A marxizmus nem is csak azt állapította meg az ellenségről, hogy káros és ezért kell pusztulnia, mert hiszen valaki úgy is lehet káros, ha maga egyénileg nem bűnös, hanem csak a közérdek kívánja a pusztulását, hanem azt is, hogy bűnös és gonosz is egyúttal, akit nemcsak gyűlölni kell, hanem akit gyűlölni munkaserény, sőt kötelesség.

A kapitalista, a tőkés, a gyáros, a gazdag a marxista ideológia szerint mindig gonosz is egyúttal, mégpedig csak ő bűnös, csak ő gonosz, a munkás soha. A munkás, a vagyontalan e tan szerint nem is lehet rossz vagy bűnös, legalábbis erről a marxizmus irataiban és szónoklataiban szó sincs, ott ennek még a lehetősége se merül fel soha.

A vagyontalan munkás nem azért, sőt még csak nem azért is van az anyagiakért való küzdelemben alul, mert lusta, könnyelmű vagy kényelmes; még csak azért se, mert tehetségtelen, élhetetlen vagy ügyetlen; még csak azért se, mert talán az apja volt ilyen, hanem egyedül azért, mert a tőkés, a munkaadó kegyetlen, kapzsi, lelketlen és önző. Ezért aztán mindenáron el kell vele bánni, de még az írmagjával is. „Ez a harc lesz a végső, csak összefogni hát!"

És Sztálin és Rákosi Mátyás minden porcikájában végre is hajtotta az elméletet. Már a legelején, a földosztáskor, nemcsak a címet s a rangot vették el a főnemességtől, hanem a vagyont is, mégpedig kártérítés nélkül. És nemcsak a szántóföldet, melyet ki lehetett osztani, s így vele a kisembereket a rendszernek megnyerni, hanem az erdőket is, amelyeket nem osztottak ki és a parkot és a kastélyt is. A bútorokat és az ingó értékeket akkor elméletben még nem vették el, de viszont tűrték, sőt izgatásukkal előmozdították, hogy a kastélyt felgyújtsák s így ezek is elpusztuljanak, s ha ez nem történt meg, hogy kirabolják.

Először a földből is meghagyták 100 holdat, de csak azoknak, akiktől 1000 holdnál kevesebbet lehetett elvenni. Az ezerholdasoknak nem hagytak semmit. Az ezerholdasokkal más céljuk tehát nem lehetett, mint csak az, hogy éhen pusztuljanak, mert hiszen – igazi ördögi cinizmussal – kivándorolni se engedték őket, még az ország területének elhagyását is hazaárulásnak, főbenjáró bűnténynek tekintették. Állandóan azzal dicsekedtek, hogy náluk nincs munkanélküliség, de viszont ezek a kifosztottak, ezek a magasból leesett szerencsétlenek munkát se kaphattak, mert hiszen az osztályellenséget nem volt szabad beereszteni az üzemekbe, nehogy szabotáljanak és bomlasszanak.

Csak egy maradt meg e szerencsétlenek részére: a pesti lakásuk (már akinek nemcsak vidéki kastélyában, hanem Pesten is volt lakása) és annak felszerelése (már amennyiben nem pusztult el a főváros hosszú ostromakor és ami abból megmaradt, azt nem vitte el a „felszabadító"). Néhány év múlva azonban az otthonukat is elrabolták tőlük, sőt egyedül megmaradt szabadságukat is, vitték őket kényszerlakásba, eldugott falvak és tanyák vizes, padlótlan kuckóiba vagy fészereibe, sokszor öregen és betegen, ahol napszámból vagy a falusiak irgalmából kellett tengetni nyomorult életüket.

Ha csak a kommunizmus egyedül üdvözítőnek tartott eszméi vezették volna azokat, akik mindezt tették, nem pedig a sátáni gyűlölet és az irgalomnak teljes hiánya; ha azért tettek volna mindent, mert azt hitték, ez az okos és csak ezen a módon lehet segíteni a dolgozók milli-

óin, akkor ezeknek a kifosztottaknak, vagy legalább öregjeinek és betegeinek legalább valami szerény kegydíjat juttattak volna, sőt ha emberség és igazságszeretet lett volna bennük, akkor részvéttel is lettek volna irántuk s udvariassággal próbálták volna legalább némileg ellensúlyozni azt a kárt, melyet a köz érdekében kénytelenek voltak nekik okozni s egyúttal meghálálni nekik, hogy ha kényszerből is, de mégiscsak oly nagy értékkel járultak hozzá a nép vagyona gyarapításához.

Nem. Nekik *még ezért is* külön gyűlölettel fizettek, mintha csak azt akarták volna vele bizonyítani, hogy lelkiismeret-furdalásuk elhallgattatására járnak el így, s hogy ők maguk is teljesen tisztában vannak vele, hogy eljárásukkal nem a társadalmi igazságosságnak akarnak eleget tenni, hanem egyedül csak gyűlöletüknek, rabló ösztöneiknek s gonoszságuknak. Ha mindehhez még hozzávesszük azt is, hogy a művelt külföld felé szemfényvesztésül még a saját földosztó törvényükben is benne volt, hogy az elvett földekért kártérítést fognak fizetni, sőt még az is pontosan meg volt szabva, hogy mennyit, s hogy ennek ellenére egy fillért se adtak senkinek, s mikor a törvényüket hozták, ők már akkor is nagyon jól tudták, hogy nem fizetnek majd semmit, aztán kifosztásuk után még állást se adnak nekik, hogy dolgozhassanak, s végül még lakásukból is lehurcolták és az elmaradott, fátlan s így tüzelőtelen magyar puszta lakóivá tették őket, de még ott is a legnyomorultabbakként s a nyomor, a fázás mellett még a rendőrségen való jelentkezés megalázásával és nyűgével is súlyosbítva, akkor joggal kérdezhetjük: eljárhatott volna-e maga az eleven sátán is ennél gonoszabban?

Mindezt lélektanilag csak azzal lehet magyarázni, hogy maguk is annyira tisztában voltak eljárásuk igazságtalanságával és lelketlenségével, hogy maguk se tudták még csak elhinni vagy elképzelni se, hogy ezek az emberek nekik valaha meg is bocsáthassanak, s ha üzemeikbe befogadják, vagy legalább szabadon élni hagyják őket, ne minden szavukkal és tettükkel ő ellenük dolgozzanak.

A maguk szempontjából azonban igazuk volt: Ha elbánsz ellenségeddel, gyökeresen bánj el vele. Ez a siker titka. Szegény Habsburgok mindig csak félig bántak el vele, sőt még félig se. Ez a megsértett, de meg nem semmisített ellenség aztán ugyancsak megrágalmazta őket. Ez szintén egész munkát végzett s írmagját se hagyta a katolicizmusnak. (Németországban csak azért van katolicizmus is, mert fejedelmei egy része katolikus volt (Habsburgok és a Wittelsbachok egy része), nem pedig azért, mert protestáns fejedelmei a maguk területén nem végeztek 100%-os munkát.)

A nagybirtokosok után jöttek a gyárosok és a bankárok, azaz a pénz emberei, a tulajdonképpeni kapitalisták. (Jellemző, hogy ők csak a mágnások után jöttek. Pedig hát a kommunizmus elsősorban nem a parasztok, hanem a városi munkások diktatúrája volt.) A marxizmus nem a földbirtokosok, hanem elsősorban a tőkések ellen keletkezett, s így a gyárosok és bankárok voltak a fő ellenség. Mivel azonban ez a vagyon elsősorban zsidó vagyon volt, míg a nagybirtokosoké nemcsak keresztény, hanem nálunk egyenesen katolikus vagyon volt, ez gyűlöltebb volt előttük, mint az a vagyon, mely az ő munkásaikat zsákmányolta ki. A pénz emberei egyébként se vesztettek annyit, mint a katolikus földbirtokosok, mert hiszen nekik ingó volt a vagyonuk java, melyet meg lehetett menteni. Mire jött a katasztrófa, nagy része már külföldön volt. Ők ki is tudtak menni majdnem mindnyájan s bizonyára ott nem is nyomorognak.

A gyárosok után jöttek a középbirtokosok, sőt velük együtt még a jobb módú kisgazdák, a „kulákok" is, azzal a száz holddal, amit „a törvény" meghagyott nekik (sőt a kulákoknak még 300 holdat is, ha egyébként volt annyi). Most még azokat is kiforgatták és kifosztották belőle, akiknek csak 30 hold volt. Úgy kezelték őket, mint a lelki bélpoklosokat. Akik veszélyes (például a szerb) határ közelében laktak, azokat ezen a címen fosztották meg nemcsak a földjüktől, hanem még lakásuktól és szabadságuktól is és lettek az ország más részében, melyet azonban nem ők választottak ki, rabszolga-kényszermunkások. A többieket a lehetetlenre fokozott adóval és beszolgáltatásokkal tették tönkre.

A „kulákot” gyűlölnie kellett mindenkinek, mert aki kulák volt, az egyszerűen nem lehetett jó ember, de még közepes, azaz tűrhető se, az csak *gonosz* lehetett. Aki azt gondolta, hogy kulák is lehet jó, ha akár csak kivételesen is, az politikailag műveletlennek számított, sőt megbízhatatlannak. A kis- és középparaszt ellen (egyenlőre) csak akkor léptek fel, ha beadását vagy az előírt őszi munkát nem teljesítette idejében, a kulák ellen azonban mindenképpen, mert neki éppen az volt a bűne, hogy kulák és ez a fogalom nem fért össze a bűntelenséggel.

Aztán ott voltak a papok. Ezek még nagyobb ellenségek voltak, mint a kulák, csak elbánni nem mertek velük úgy, mert mögöttük egyenlőre még tömegek voltak. Hogy ne sokáig legyenek mögöttük, minden nap gondoskodtak egy-egy közleményről, mely őket volt hivatva meggyűlöltetni. Akinek egyébként pap rokona, jó ismerőse vagy barátja volt, ez számára a legrosszabb pontot jelentette. A félénkebbek (és hol voltak a nem félénkek?) még egy papi ruhás ember lakásukon való látogatását is végzetesnek tartották magukra nézve.

Jellemző azonban, hogy a párt egyúttal hízelgett is ezeknek a papoknak. Jól tudták ugyanis, hogy ők maguk mennyire gyöngék s mennyire nincs talajuk a tömegek között és hogy azt a hitet is mennyire elvesztették már, ami legalább az ipari munkásság körében azelőtt megvolt. Ezért a papság felé ideiglenesen azt a taktikát is követték, hogy egyenlőre egyúttal hozzájuk is simultak. Nyilatkozatokat közöltek tőlük s templomokat jöttek tatarozni. Ahol azonban nyeregben levőnek gondolták már magukat (vagy például a párt bizalmas utasításaiban, mely nem került a nyilvánosság elé), ugyancsak kimutatták foguk fehérjét, s ugyancsak elárulták igazi érzelmeiket.

A szerzetesekkel ugyanúgy bántak, mint a grófokkal, de taktikából s álnokságból nem léptek fel mindjárt ellenük, hanem csak akkor, mikor már a grófok, sőt a kulákok is el voltak intézve. Ekkor először feloszlatták és kifosztották őket mindenükből, aztán azoknak, akik felszentelt papok voltak, megtiltották a papi működést és a papi ruha viselését s még misézniük is csak titokban volt szabad. Aztán megtiltották azt is, hogy volt szerzetesek nagyobb számban együtt dolgozhassanak még akkor is, ha már világi foglalkozást űznek. Még az olyan apácákat is egymás után fogdosták össze és vitték kényszermunkára, akik egyedül éltek egy-egy plébánián, mint a plébános segítői. Pap és apáca se lehetett nem gonosz s nem népellenség, még kivételképpen se. Őket minden igazi kommunistának gyűlölnie kellett és ellenőriznie, mint a nép ellenségét, aki káros működést fejt ki és a kommunista boldogulást akadályozza.

Mikor a nagykanizsai piaristákat éjszaka megrohanták s még azon éjjen más városok szerzeteseivel együtt Hatvanba szállították, de viszont épp akkor Hatvanban az ottani ferencesek feloszlatása és elhurcolása miatt helyi lázadás, illetve tüntetés tört ki, a hatvani kommunista politikai rendőrség a tüntetésért a Nagykanizsáról és máshonnan éppen odahurcolt szerzetesek kínzásával (a meztelen talpukra való verésekkel stb.) állt bosszút azon a címen, hogy miért izgatták fel a népet (!).

Olyan fokú volt ez a kínzás, hogy egyikük, akivel beszéltem, még évek múlva se mert kimenni az utcára, s arra a kérdésemre, hogy véleménye szerint meddig tart még ez a helyzet, a legnagyobb rémülettel kijelentette, hogy világos, hogy változásról még csak szó se lehet soha, mert a jövő útja a kommunizmus. Mikor aztán hasonló eszközök használatával a hatvani tüntetés természetesen igen hamar elült és a megkínzott, odahurcolt szerzetesek is végül fel merték hozni mentségükre, hogy ők nem lehetnek részesek az itteni tüntetésben, hiszen csak most hurcolták őket ide az ország másik végéről, egyszerre kínzóik is olyan józanok s tárgyilagosak lettek, hogy még bocsánatot is kértek tőlük (ha ugyan az illető piarista ezt nemcsak azért mondta, hogy jóvá tegye azt a borzalmas bűnét, hogy a kínzásról, ha csak négyszemközt is, beszélni merészelt, melyre természetesen ugyancsak nehezen szánta rá magát, sőt csak véletlenül csúszott ki belőle).

A gyűlölet annyira lényege volt a rendszernek, hogy minden beszédjükben, írásukban, propagandájukban, „népnevelésükben”, szemináriumukban, pártiskolájukban, üzemi vagy

röpgyűlésükön hangsúlyozták, hogy az ellenséget gyűlölni kell, mégpedig „izzóan" (sőt „a fehér izzásig") gyűlölni kell s neki soha nem kell megbocsátani. A plébánosoknak még az is megbocsáthatatlan bűnük volt s reakciósságuk kétségtelen bizonyítéka, ha a plébániájuk területére internált szegény fővárosi kitelepítettekkel törődtek, például egyházközségi pénzbeszedőül alkalmazták némelyiküket, sőt ha barátkoztak velük. Pedig az igazi kereszténynek mindig a szenvedők a legjobb barátai még akkor is, ha az a szenvedő azelőtt ellenség volt, s még akkor is, ha tényleges bűnéért szenved. Ők azonban ezt nem tudták megérteni, annyira különbözött az eszmevilágúk a kereszténytől. Ők az Egyháztól és a papoktól is megkövetelték, hogy gyűlölje azokat, akiket ők gyűlöltek, s neki is megtiltották, hogy irgalmas legyen vagy megbocsásson, vagy könnyeket letöröljön.

Aztán hogy gyűlölték Amerikát s milyen gyűlöletet szítottak ellene! Ez a gyűlölet teljesen megváltoztatta a régen szokásos udvarias diplomáciai stílust (bár Amerika dicséretre méltóan s bámulatos önmérsékletre vallóan ebben nem volt hajlandó utánozni őket). Régen a diplomáciában még azt se mondták az ellenfél állítására, hogy nem igaz, hanem helyette finomabban, hogy „valótlan". A szovjetnek minden második szava az volt, hogy aljasan hazudik és rágalmaz (ti. az ellenfél), azaz mindig és mindenben csak a lehető legrosszabbat voltak képesek az ellenfélről feltenni s ezt nemcsak feltették és gondolták, hanem ki is mondták, sőt dühösen ordították és százszor és ezerszer mindig újra meg újra ismételték, mintha csak azt akarták volna jelezni, hogy maguk is tudják, hogy nincs igazuk s ezért az igazságot az állandó ismétléssel és a nagy hanggal akarják pótolni.

Ha valaki nem mond igazat, annak oka lehet a hazugság, tehát rosszakaratú nem igazmondás, de lehet oka a tévedés is, mikor jóhiszeműséggel van dolgunk. A szovjet csak az elsőt tartotta lehetségesnek. Neki minden valótlan állítás *hazugság* volt, sőt szemenszedett és elvetemült hazudozás, bizonyára azért, mert ő maga csak rosszhiszeműen szokott valótlant mondani, sose tévedésből. Ha valakire rosszat mondunk, az lehet megszólás, mikor tévedésen alapszik, és lehet rágalom, mikor valaki rosszakarattal feketíti be ellenfelét. Ez utóbbi a törvénykönyvben is büntetendő cselekmény.

A szovjet diplomácia csak *rágalmazást* ismert és emlegetett mindig, tehát olyasmit fogott nyíltan és állandóan ellenfelére, ami, ha igaz lenne, becstelenné tenné az ellenfelet. Ő azonban nem is gondolt arra, hogy ezzel olyan nagyot vétkezik. Úgy látszik, természetesnek tartotta, hogy aki diplomata, az már rágalmaz is, sőt az iránt az állam iránt, melynek érdekeit képviseli (s kivált ez az állam a dicső Szovjetunió), egyenesen kötelessége is.

Aztán hogy gyűlölték Titót addig, míg a nagy Sztálin élt és így parancsolta. Hogy szerették volna egy kanál vízben megfojtani! Milyen szitkokkal és gyalázkodással halmozták el éveken át! Aminek őt, „gyilkos bandáját" és „láncos kutyáit" elnevezték, olyan szidalmakat még betörők és gyilkosok se tudnak egymás ellen használni, mikor az apacstanyán összevesznek.

Aki gyűlöl, annak ítélőképességét megzavarja a szenvedély, s ezért következetlenségekbe esik. A kommunisták is elfelejtették, hogy ugyanez a Tito nemrég még éppen a legbálványozottabb kommunista vezér volt és éppen legjobban a magyar kommunista sajtóban és rádióban. Annyira szent és sérthetetlen volt, hogy amikor az Andrássy úti leánygimnázium hittanára egyik prédikációjában csak azt a megjegyzést tette, hogy „Jugoszláviában vallásüldözés folyik", már hétfőn nem mehetett be az iskolába.

Tito Sztálinnak felmondta ugyan az engedelmességet, de egyébként egy cseppet se lévén kisebb kommunista és kevésbé elvetemült és gonosz, mint ő, továbbra is szigorúan ragaszkodott a kommunizmushoz is, az istentelenséghez is. Eleinte, míg csak ezt az oroszok viselkedésükkel egyenesen lehetetlenné nem tették neki, a szovjet politikai támogatását is folytatta a Sztálinnak való összeveszés után is, mert a nemzetek szövetségében eleinte mindig a szovjet mellett szavazott, sőt később is csak annyira ment, hogy tartózkodott a szavazástól.

Ha tehát a gyűlölet nem vette volna el az eszüket, nekik nem is lett volna szabad ellenségesen viselkedniük vele szemben, csak legfeljebb – sértődöttségük bizonyítására – hűvös

hallgatásba burkolózniuk. Ezzel a viselkedéssel még magát Titót s így az uralma alatt álló jelentős országot is könnyen visszaszerezhették volna. De még ha ez nem lett is volna lehetséges, ha csak az eszme szolgálata vezette volna őket, akkor is rokonszenvvel kellett volna nézniük azt az országot és azt az embert, aki velük ugyan szakított, de az eszmével nem, s aki ezen eszme mellett még akkor is és annak ellenére is kitartott, mikor már éppen az ő gyűlöletük „az imperialisták" táborába kényszerítette... Az ő gyűlöletük azonban annyira sátáni, annyira alantas, annyira betörő színvonalon és az ész és az akarat uralmán kívül álló volt, mint egy analfabéta s emellett részeg és duhaj emberré, aki mindent pillanatnyi ösztönei és vad szenvedélyei hatása alatt tesz, kivált ha érzi, hogy hatalmas és erős.

Aztán mikor már Sztálin nem tudott gyűlölni, mert már nem élt, s így módjuk volt igazi érdekeik szolgálatára állni, ők maguk ismerték el, hogy ők Titót előbb megrágalmazták, a sok gonoszságból, mit ráfogtak, semmi se volt igaz s Hruscsov ugyanabba a brioni villába ment látogatóba Titóhoz, ahol az – előbbi állításuk szerint – ledér nők és összerabolt kincsek közepette szokta rendezni botrányos orgiáit.

Aztán milyen sátáni, milyen visszataszító gyűlölet nyilvánult meg gyűléseiken, sajtójukban, rádiójukban például Mindszenty ellen, hogy nevezték el „nyomorult féregnek", „piszoknak", „hazaárulónak", „kémnek" már akkor is, mikor még csak vádlott volt, tehát a vádak nem is voltak még szerintük se bizonyítva. A gyűlölet (és a félelem) annyira elvette az eszüket, hogy se arra nem gondoltak, hogy ezzel csak azt árulják el, hogy az ő bírósági eljárásaik csak külsőségek, hiszen a vádlottat éppúgy elítélik már az elítélés előtt, mintha az utána következő tárgyalás és ítélet már nem is számítana; sem arra, hogy ez a féktelen gyűlölet minden valamire való emberben szükségképpen ellenszenvet kelt irántuk. De még Mindszentynél is jobban gyalázták azt a Rajkot, aki azelőtt az ő emberük volt s magát a kommunizmust nem is árulta el, hiszen a szintén kommunistának megmaradt Titóval akart csak szövetkezni. A kommunizmus tehát Rajk összeesküvésének sikere esetén is megmaradt volna, csak a hatalom ment volna át más kommunista kezekbe.

Ezzel a féktelen s igazán szívükből jövő, őszinte gyűlöletüket ugyancsak világosan megmutatták mindenki részére, aki gondolkodni tudott és akart, hogy nem magát az eszmét, nem a kommunizmust, nem a munkásosztályt szeretik, hanem a hatalmat. Nekik az, hogy a kommunista hatalom az ő kezükben legyen és maradjon, sokkal fontosabb és előbbre valóbb volt, mint az, hogy maga a kommunista rendszer megmarad-e vagy nem.

Azokat, akik az ő kezükből a hatalmat akarják kivenni, sokkal jobban gyűlölik, mint azokat, akik a munkásosztály kezéből akarják kivenni a diktatúrát. Rajk nagyobb ellenség volt nekik, mint Mindszenty, Tito nagyobb, mint Truman. Legalábbis az ellenük kiöntött gyűlölet még spontánabb, még szenvedélyesebb, még mindent elsöprőbb volt, mint a klerikálisok és az „imperialisták" elleni. Hogy ezek szorítsák ki őket a hatalomból, azt, úgy látszik, még jobban el tudták volna viselni, mint azt, hogy a hasonszőrűek, például Tito vagy Rajk. Bár abban igazuk is van, hogy ezeket a hasonszőrűeket sokkal jobban lehet gyűlölni, mint az osztályellenséget. Ezt ők tudhatják a legjobban, mert hiszen nálunk jobban volt alkalmuk ismerni őket.

Ahogyan aztán volt képük Titónak a példátlan gyalázkodások után hízelegni, úgy tudták – mikor a viszonyok ezt kívánták – Rajkot is exhumálni és katonai díszpompával újra eltemetni. Könnyű volt nekik, hiszen „a nép" éppúgy szekundált [segédkezett] nekik ebben is, mint előbb a gyalázkodásban. Előbb együtt gyűlölt, most együtt könnyezett velük.

Más népek életében is előfordul, hogy a szomszéd barátból ellenséggé válik, aztán újra barát lesz, de ne feledjük, hogy Tito akkor, mikor barát volt, hős is volt, s addig míg – ideiglenesen – ellenség volt, aljas rabló és gyilkos is volt, hogy aztán újra még a réginél is dicsőbb hőssé legyen. Ilyesmi csak orránál fogva vezetett rabszolgatársadalomban lehetséges. Pedig nálunk nemcsak Titóval, hanem Rajkkal is ugyanígy kellett felfogást cserélni, s aztán újra visszacserélni kivétel nélkül mindenkinek.

Egyik volt tanítványom az akkor még meglevő Közmunkatanácsban jelen volt az akkori elnöknek, Fischernek, egy telefonbeszélgetésénél, mely a legalpáribb hangon folyt, tele becsületsértő s nyomdafestéket nem tűrő trágár kifejezésekkel s többek közt benne volt az is, hogy „menj oda, ahonnan jöttél és ahova való vagy" (a börtönbe). Mikor az épületes párbeszéd befejeződött, melynek természetesen csak az egyik részről folyó részét hallhatta az, aki nekem elbeszélte, tanítványom megkérdezte, hogy kivel beszélt. „Ezzel a gazember Vas Zoltánnal" – volt a felelet.

Így becsülte hát egymást két kommunista vezér s egymásról való megtisztelő véleményüket így adhatták is minden nagyobb baj vagy megsértődés nélkül egymásnak tudtára. És ez „a gazember Vas Zoltán" ennek ellenére (vagy talán éppen ezért?) utána még hosszú évekig megmaradhatott és megmaradt a népi demokrácia egyik legbefolyásosabb vezérfiújának.

Azt a minden emberiességből kivetkőzött, ördögi gyűlöletet, mely a kommunistákat vezeti, legszemléltetőbben talán az fejezi ki, ahogyan *még első uralmuk alatt*, 1919. június 23-án késő esete és másnap reggel a keceli (Pest megye) papsággal (plébános és két káplán) bántak. Ellenforradalmi felkelés tört ki ugyanis akkor Kecelen, s miután ezt leverték, június 23-án este fél 10 tájban vagy húszfőnyi csapatuk a plébánia ellen vonult, mert világos, hogy a győztes bosszúból a papságot nem lehetett kihagyni még akkor se, ha semmit se tudnak arról, hogy volt-e része a felkelésben.

Olyan vad zajjal és lövöldözéssel közeledtek, hogy a három pap előre jól tudta, hogy hozzájuk igyekeznek s mi vár rájuk. Egymásnak kölcsönösen feloldozást adtak tehát s így várták végzetüket. Megérkezve, bent az épületben összevissza lövöldöztek kiabálva, hogy álljanak elő a papok. Előálltak, s mikor a plébános nőtestvére, aki az ő háztartását vezette, zokogva könyörgött nekik, hogy ne bántsák őket, az egyik azonnal egy kézigránátot vágott feléje, mely a folyosó ajtaját kiszakította ugyan, de emberéletben szerencsés véletlen folytán nem tett kárt. Erre a plébános azt kérte tőlük, hogy legalább addig ne bántsák őket, míg meg nem állapították, hogy részük van-e a felkelésben vagy nem. Erre el is távoztak, mert végül felülkerekedett gyűlöletükön a józan ész.

Alig hogy elmentek azonban, jött újabb 14. Ezek nem mentek be a plébánia épületébe, hanem bekiáltottak, hogy jelenjék meg az ablaknál a plébános. Mivel azonnal megjelent, megalázkodása kielégítette gőgjüket s vezetőjük közölte velük, hogy lőni nem szabad. Ennek ellenére mégis eldördült öt lövés, melynek egyike a plébánost a fején könnyebben meg is sebesítette.

Mikor ezek is elvonultak, nemsokára az első látogatók közül jött vissza megint egy lövöldözve s újra követelve, hogy jöjjenek elő a papok. Vajay László, az egyik káplán, aki legközelebb volt hozzá, előlépett. A kommunista azonnal lelőtte. Ezután abba a szobába ment, ahol a másik két pap tartózkodott s rájuk is egy sor lövést adott le dum-dum golyókkal, de ezek már nem találtak, mert az áldozatok fedezéket kerestek maguknak. A plébános például hirtelenében az ágyba feküdt bele s a két lövés az ágy felett a falba fúródott.

Vagy a golyói fogytak el, vagy megelégelte a vérengzést, de utána ez is eltávozott.

Ekkor a két pap a lelőtt harmadik, a vérében fetrengő Vajay segítségére sietett. Eszméleténél volt még s szépen meggyónt. Hamarosan azonban újra megjelent négy fegyveres kommunista egy román nevű politikai megbízott vezetésével s felszólította a két papot, hogy azonnal kövessék őket. Könyörögtek nekik, hogy legalább addig várjanak, míg lelőtt társukat orvosi segélyben tudják részesíteni. Nem tágítottak. Ott kellett hagyniuk vérben fekvő társukat s azonnal indulni. De mások se gondoskodtak a szerencsétlenről s ott lehelte ki a lelkét a földön fetrengve, orvosi segély, ápolás, vigasz nélkül, pedig talán meg is lehetett volna menteni az életét.

Mikor másnap reggel házkutatás címén újra megjelent egy kommunista bizottság a plébánián, szegény Vajay káplán már holtan feküdt a földön ott, ahol tegnap este hagyták. Szomorú emberi sorsa úgy meghatotta ezt a „törvényes" bizottságot, hogy egyikük, mikor elment mellette, durván belerúgott a holttestbe e „megható" kifejezés kíséretében: „Dominus vobiscum! [az Úr legyen veled!] – Megdöglött!"

Milyen pártiskolán és kommunista nevelésen (pedig akkor még szociáldemokratának nevezték!) kellett átmenniük ezeknek az embereknek, hogy ide jutottak s ekkora pap- és vallásgyűlöletet tudtak beléjük oltani? De már eredetileg is mennyire ördöginek kellett lennie annak a léleknek, melyben ez az oltás ennyire megfogamzott? Hogy azután házkutatás közben a bizottságot minden kommunista fanatizmusa se akadályozta abban, hogy a „megdöglött" Vajaynak megtalált 1600 koronáját is magukkal ne vigyék, és el ne rabolják, az csak természetes. Hiszen az ördög nem csak gyűlölni tud, hanem önző is.

Pedig az, hogy a plébánosnak és a másik, életben maradt káplánnak végeredményben még ezen ördögi testbe öltözött sátánok „igazságszolgáltatása" mellett se lett baja, éppen eléggé sejteti, hogy a meggyilkolt Vajay Lászlónak is mennyire semmi része se lehetett a keceli ellenforradalomban. Az egyedüli bűne tehát csak az volt, hogy „Dominus vobiscum"-ot szokott mondani, azaz hogy pap volt.

Az ördög gyűlöli a szenteltvizet, mégpedig ilyen feneketlenül gyűlöli. De ha az nem más, mint csak hókuszpókusz, akkor hogy lehet annyira gyűlölni? Nagy gyűlöletet csak nagy dolog válthat ki. Jól tudták tehát azt ők, hogy nem csak hókuszpókusz az, amit ők annyira gyűlölnek.

A hazudozás

A másik, talán még a gyűlöletnél is (ha ugyan ez egyáltalán lehetséges) *jellegzetesebb tulajdonsága és ismertetőjele a kommunizmusnak a minden képzeletet felülmúló, minden gondolatukat, szavukat és tettüket átjáró, állandó hazudozás, de olyan fokban, hogy aki nem tapasztalta, el se hinné, hogy még így hazudni is lehetséges.*

Általában fő jellegzetessége volt a rendszernek „a cél szentesíti az eszközt" elvének olyan gátlástalan, sőt üzletszerű alkalmazása, mely szinte már a hihetőség határait is túlhaladta. Nemcsak azt hitték, hogy a párt uralma megszerettetésére, népszerűsége előmozdítására, illetve rossz hírének megakadályoztatására minden eszköz, például a legcinikusabb, sőt már a józan ész határait is meghaladó hazugság is meg van engedve, hanem egyenesen kötelességüknek tartották még a becstelenséget is, ha úgy látták, hogy ezzel a pártnak használnak.

Állításunkat bizonyítani azért nehéz, mert a bizonyítékok és esetek tömkelegéből azt se tudjuk, melyiket válasszuk, és melyikkel kezdjük a felsorolást. Egyet már említettünk, azt, hogy az egyik devecseri kommunista gyűlésen maga Rákosi olvasta fel Hegyi József, ajkai bányalelkésznek egy a párt iránt elismeréssel adózó levelét, melyet az illető pap sose írt meg, tehát nem is egy meglévő levél elferdítéséről vagy meghamisításáról, hanem egy soha nem létező levél merő kitalálásáról volt szó. Hegyi József ugyanis akkor még soha még közönyös levelet se írt a pártnak s e tekintetben a meggyőződése, melyből nem is csinált titkot, éppen az ellenkezője volt annak, mint ami a felolvasott levélben volt.

A legjellemzőbb azonban az, hogy – mint más, kevésbé hivatásos hazugban tapasztalni szoktuk – még annyi szemérem se volt bennük, hogy legalább a felfedezéstől való félelmükben megmaradtak volna a homályban, s csak azt állították volna, hogy „egy katolikus pap" írta ezt a levelet a pártnak. Ők még azt is meg merték tenni, hogy a levél íróját is megnevezték, mégpedig egy, a környéken lakó, s ráadásul egyházias gondolkodású és tiszteletben álló pap személyében. Jól tudták ugyanis, hogy ha csak „egy papról" beszélnek, senki se hisz nekik, viszont így, megnevezve azonban, mindenki elhiszi, amit állítanak, mert ekkora szélhámosságot, ilyen hazudozást és ilyen cinizmust akkor még senki se tartott lehetségesnek még az ő részükről se.

Emiatt még velem is és még e fajta cinizmusnak már évtizedes tapasztalása után is előfordult, hogy elhittem nekik papokról vagy püspökökről olyan állítást, melyből egy szó se volt igaz.

Ők tehát a hatást éppen azzal érték el, mégpedig tudatosan, hogy a gonoszság és a becstelenség olyan fokát választották, melyet a normális ész és erkölcsi érzék egyenesen lehetetlennek tart s így eszébe se jut majd a kételkedés. S kinek is juthatott volna eszébe? Azt tudniuk kellett, hogy az a Hegyi József, akinek nevével visszaéltek, szintén tudomást fog a dologról szerezni, s így ő maga tisztában lesz az ő elvetemültségükkel. De viszont azt is tudták, hogy se rádióban, se sajtóban nem adhat le cáfolatot, mert ezek az eszközök csak az ő kezükben vannak s a pap számára nem hozzáférhetők. Viszont arra is majdnem bizonyosan számíthattak, hogy nem is nagyon mer majd cáfolgatni, még szóval se, mert jól tudja, hogy ez veszélyesebb következményekkel járhat részére, mintsem hogy érdemes lenne nagyon beszélnie.

Pedig akkor még Mindszenty szabadlábon volt, az Új Emberben még lehetett közzétenni ilyen cáfolatokat (Mindszenty parancsára jelentek is meg ilyenek), ők azonban tisztán azon valószínűség alapján is meg mertek ilyesmiket tenni, hogy a kérdéses egyén úgy se mer cáfolni. Valóban nem mert, illetve nem tartotta okosnak.

Viszont Budapesten a Szent Rókus egyházközséggel pórul jártak, mikor szintén teljesen légből kapottan teleragasztották az egész városrészt plakátokkal (magam is olvastam őket), hogy a párt az egyházközséggel együtt rendez egy táncmulatságot. Itt az egyházközség *mert*

cáfolni az Új Emberben, s nyilvánosságra hozni, hogy semmiről se tud, tehát a plakát állítása szemenszedett hazugság. (Természetesen a közölt cáfolatban nem így volt, mert ilyen keményen azért nem lehetett a kommunista párttal beszélni már akkor se.) De bátorság se kellett akkor ehhez a cáfolathoz, mint kellett volna az ajkai bányalelkész cáfolatához, mert ott személy cáfolt volna, itt pedig egy testület; itt csak egy helyi pártszervezet szégyenült meg általa, ott pedig maga a mindenható pártvezér, népünk nagy tanítója, bár akkor még nem hízelegtek neki ilyen jelzőkkel), ami nem lehetett volna következmények nélkül.

Mikor Esztergomból egyik éjszaka váratlanul elhurcolták a barátokat és a helybeli pártszervezet látta, hogy ez a városban milyen rossz vért szült, a pártgyűlésen a szónok gúnyos és fölényes hangon azt a bejelentést tette, hogy a barátok az éjjel „megszöktek (!)". Utána a párttagok azt a hírt terjesztették a városban, hogy senki se akarta bántani őket, hanem ők szöktek meg. És hogy a napnak ez a cinikus letagadása az égről nem véletlen s nem elszigetelt jelenség, mutatja, hogy már az első kommunizmusban is az a kommunista, aki a keceli plébánián sortüzet adott a papokra és Vajay káplánt meg is ölte, mikor utána távozóban volt s a ház előtt összecsődült tömeg azt kérdezte tőle, hogy kik lőttek ott bent, példátlan cinizmussal azt felelte nekik: „A papok lődöznek rátok!"

Mikor (most már természetesen ismét a második kommunizmusról beszélünk) megszüntették a szerzetesrendeket, világos, hogy a párt kényszerítette őket, hogy eloszoljanak; a kommunisták kényszerítették őket arra is, hogy az országban maradjanak; ők tiltották meg nekik azt is, hogy szerzetes-, illetve apácaruhában járjanak; ők kényszerítették őket arra is, hogy megélhetésükre valami kenyérkereset után nézzenek. A rádióban mégis úgy izgattak ellenük, hogy a falvakat „kivetkőzött" (!) apácák járják s izgatnak a nép között, hogy ne vessenek, és ne teljesítsék a beszolgáltatást. Mintha ők „vetkőztek" volna ki, szegények, nem pedig rágalmazóik vetkőztették ki őket, és mintha ők, szegények, nem örültek volna még annak is, hogy békén nyugovóra térhetnek, nemhogy izgatni lett volna kedvük. Mintha lett volna hozzá merészségük, vagy mintha ilyesmire akárki részéről még józanul csak gondolni is lehetett volna!

Mindenki tudja – Tito esete is bizonyítja –, hogy a „nép demokráciákban" az oroszok rendelkeztek, mindent és mindenben Moszkva irányított, mindent onnan jövő parancsra hajtottak végre, a hazai kezdeményezés végrehajtására pedig előbb onnan kellett kérni engedélyt még akkor is, mikor már a békeszerződés aláírása után hivatalosan visszanyertük önrendelkezési jogunkat és az orosz csapatok már nem mint megszállók, hanem csak mint az Ausztriát megszálló csapatok összekötő útvonalának biztosítói tartózkodtak az országban. S mégis nem akkor, hanem mikor még hivatalosan is megszállott ország voltunk s éppen ezért Amerika az emberi jogok megsértése miatt nem a magyar kormányhoz, hanem a szovjethez fordult orvoslásért, Moszkva válaszában azzal hárította el az orvoslást, hogy ez Magyarország belügye, s *neki nincs joga ebbe beleavatkozni* (!). A helyzet ismerői előtt ez a cinizmusnak és a hazugságnak olyan foka volt, hogy nem is bosszankodni, hanem csak nevetni lehetett volna rajta, ha a dolog nem lett volna olyan komoly és annyira keserű.

Addig, míg a magyar püspöki kart nem tudták (s még nem merték) rákényszeríteni arra, hogy az Egyház elnyomásához jó képet vágjon, sőt csendesen hozzájáruljon, állandóan azt hangsúlyozták, hogy eddig minden a magyar nép boldogítására irányuló tervüket meg tudták valósítani s eddig még minden sikerült is nekik, egyedül csak a katolikus püspöki kar nem akar velük megegyezni, sőt még tárgyalni se. Más „egyházaknál" e téren is siker koronázta igyekezetüket és éppen ez a siker bizonyítja, mennyire megvan őbennük a jóakarat és mennyire lehetséges lenne a megegyezés, csak a katolikus püspökök akadályozzák a kérdés megoldását és hátráltatják azt a társadalmi békét, mely az ő világraszóló országépítő tervük megvalósításához szükséges. Ezen alázatos hang hallatára és e szerény viselkedés láttára kénytelen volt mindenki azt gondolni, hogy a kormány mást se tesz, mint könyörög, a gőgös, feudális püspöki kar azonban – ezer holdjai elvétele miatt megsértődve – a nép képviselőire még csak rá se néz s velük még csak szóba állni se hajlandó.

Az igazság pedig az volt, hogy a megegyezés lehetőségéről még csak szó se volt. A kormány egyszerűen diktálni akart, mégpedig olyan feltételeket, melyeket katolikus ember semmiképpen se fogadhatott el (katolikus iskolák tilalma, szerzetesek eltörlése stb.). Az igazság az volt, hogy a püspöki kar a bőréből ugrott volna ki örömében (s természetesen a pápa is), ha megegyezhetett volna.

Senki nem kívánta és óhajtotta azt a „megegyezést" úgy, mint ők, de azokat a lehetetlen feltételeket, melyeket elébe írtak, gyalázat és bűn nélkül nem fogadhatta el. Ezekre csak legfeljebb rákényszeríteni lehetett. Mégis azt hazudták végül, hogy a püspöki kar nem akart megegyezni, később pedig hogy *elfogadta* a „megegyezést". S a püspöki kar ezt a hazug állítást is tűrni volt kénytelen, mert ellensúlyozni nem volt módjában, sőt még csak a valótlanságra se mutathatott rá még a legbocsánatkérőbb formában se, mert nem tűrték el, hogy ez akár írott betű, akár csak élőszó formájában is a nyilvánosság elé jusson.

Mikor a „megegyezés" a püspökök ávós kezelése után végre megtörtént, s természetesen Rákosi Mátyás tudhatta és tudta is legjobban, hogy mennyire nem volt az „megegyezés", mennyire nem volt önkéntes és mennyire egyedül csak a terror hozta létre, ugyanez a Rákosi nagy beszédben közölte a nyilvánossággal az örvendetes eseményt, hogy végül a kormány nagy türelme, megértése és az Egyházhoz való jóakaratú alkalmazkodása meghozta várva várt gyümölcsét (!), a katolikus püspöki kar is belátta eddigi politikája helytelenségét nemcsak az állam, hanem az Egyház szempontjából is és végül aláírta a „megegyezést". Mindig és következetesen a „megegyezés" emlegetése diktálás, terrorizálás és rabigába hajtás helyett.

A békepapság intézményét azzal a hazugsággal hozták létre, hogy itt nem a kommunizmus, hanem *a béke* támogatásáról van szó, ez pedig nemcsak illik egy paphoz, hanem kötelesség is részére. Így revolvereztek meg minden papot, mert tudták, hogy azt nem mondhatja, hogy ő a háború és a tömeggyilkosság híve.

Persze a katolikus papság van annyira okos testület, hogy a helyzettel tisztában volt így is és azért egyéb híján – akkor még – azt hozta fel ellenállása mentségére, hogy a püspöki kar megtiltotta a belépést, neki pedig annak engedelmeskednie kell. Hogy mennyire nem a papság önkéntes elhatározásából jött létre ez a mozgalom, mutatja, hogy még azok közül is többen nem jelentek meg a gyűlésen, akiknek az aláírásával a meghívót szétküldték. Tehát vagy hamisak voltak az aláírásaik, vagy kényszerítve írták alá.

Egyesek rémületükben azért csatlakoztak a mozgalomhoz, mert a hitlerizmus iránt tanúsított rokonszenvük miatt rettegtek a megtorlástól (Miháczi, Kriegs-Au, Doszpoth stb.). Sok résztvevőt a börtönből vagy internálótáborból szállítottak oda, úgy, hogy azt se tudták, hová viszik őket, többet pedig ágyából ráncigált ki a rendőrség. Azt hitte az illető, hogy a börtönbe viszik s az autó a gyűlésterem bejárata előtt állt meg vele.

A vidéki önkéntes résztvevőket luxusszállókban helyezték el – természetesen államköltségen – valósággal lukulluszi lakomákat rendeztek részükre, pezsgővel, konyakokkal, kaviárral. Mindenkinek megtérítették az útiköltségét, mégpedig gyorsvonati elsőosztályú jegy értékében s az állomásra és az állomásról való utazást is beleszámítva. S mikor aztán így 100-200 papot összehoztak, akiknek azonban a fele nem is volt pap, hanem náluk műveletlensége miatt könnyebben befolyásolható laikus szerzetes, rádiójukban és sajtójukban dicsekedtek, hogy a papság milyen nagy számban jött össze, s az egészet azzal magyarázták, hogy *a hívők tömegei kényszerítették* az eddig reakciós és a haladás elől oktalanul elzárkózni akaró papjaikat arra, hogy végre működjenek együtt az állammal s ők is lépjenek arra az útra, melyet ők, a hívek, már régen követnek és jónak tartank.

Az igazság pedig az volt, hogy senki se ítélte el annyira ezeket a papokat, mint a híveik, mégpedig a vallásosak és a hitközönyösek egyaránt (még az ávósok is jobban kínozták a börtönben a békepapot, mint a másikat), mert ők természetesen nem is sejtették, mennyire nem volt igaz a propaganda és hogy e papok nagy többsége éppoly ártatlanul és akarata ellenére került ebbe a szerepbe, mint Pilátus a Credóba.

A kommunista hazudozás szerint a papokat tehát *a hívők tömegei kényszerítették* a kommunizmus megértésére, azért keletkezett a papi békemozgalom, viszont a püspököket meg – szerintük – az alsópapság kényszerítette reakciós álláspontja feladására. Ezért lett szerintük megegyezés és végül eskütétel. Az igazság pedig az, hogy a püspököket, mikor végül ezt a lépést megtették, senki se ítélte el érte annyira, mint éppen az alsópapság, mégpedig még a békepapok is. Előttem legalábbis mindegyik a püspökökkel mentette magát, mikor szemrehányást tettem neki megalkuvásáért.

Emberi tulajdonság, hogy mindenki másban szereti elítélni a bűnt, nem önmagában. Ott a szálkát is észreveszi, itt a gerendát se. Hát még ha az a más még feljebbvalója is! Ezért botránkoztak annyira a békepapokon azok a hívők, akik naponta tapsolták Sztálint meg Rákosit (természetesen nem szívesen, de mégiscsak tapsolták; de hát a püspökök se szívesen esküdtek) és akik a káderezéskor égre-földre kárhoztatták Mindszentyt.

De botránkoztak a püspökök esküjén azok a papok is, akik – természetesen csak azért, hogy állítólag az Egyház helyzetén segítsenek – már az elején békepapok lettek. Eddig legalább volt kire felnéznünk – mondta nekem egy békepap a püspökök eskütétele után –, de most már nincs. Nem is emberekre kell nézni – feleltem neki –, hanem az égre. Nem hiába mondja a Szentírás, hogy átkozott, aki emberben bízik (Jer 17,5)!

Ugyanebbe a cinizmussal vegyített hazugságtömkelegbe tartozik az Egyesült Államok baktériumháborújára vonatkozó makacs rágalomhadjárat is, noha Ridgeway, a „pestistábornok", egyenesen Istent hívta fel tanúnak arra, hogy soha egyetlenegy baktériumbombát nem dobtak le s hogy az egész szemenszedett rágalom. Nem használt semmit. Nekik Ridgeway továbbra is pestistábornok maradt. Hogy is használhatott volna a cáfolat, mikor azok, akik a szovjet propagandát intézték, úgyis nagyon jól tudták, hogy nem igaz, amit hirdetnek. Nem is azért híresztelték, mert azt hitték, hogy igaz, hanem mert a pártnak akartak használni vele.

Tanulságos e tekintetben Marczell Mihálynak, a központi papnevelő rektorának az esete. Tőle már évekkel előbb közölt a Szabad Nép és a rádió egy kommunista ízű nyilatkozatot. Ekkor (mivel még akkor ezt is lehetett) az Új Emberben közölt egy cáfolatot, hogy ő nemcsak nyilatkozatot nem adott semmiféle újságírónak, hanem őt ilyen nyilatkozatra nem is kérte senki s nem is kérhette, hiszen csak most érkezett vissza a fővárosba vidékről. Tehát vele ugyanolyan hajmeresztő szélhámosságot űztek, mint az ajkai bányász plébánossal.

Évekkel később, mikor már a baktériumháború elleni propaganda volt divatban, tényleg felkeresték a párt részéről Marczell rektort. Most felkeresték, nem pedig tudta nélkül gyártottak és adtak ki állítólag tőle származó kedvező nyilatkozatot. Pedig ekkor már nagyobb eredménnyel tehették volna, mert ekkor már nem lehetett volna a költött nyilatkozatot az Új Emberben megcáfolni. Hogy most mégis megkérdezték, annak az volt az oka, mert jól tudták, hogy most már nem olyan világ van, hogy valaki egy ilyen nyilatkozatot, ha kérnek tőle, egyszerűen meg merjen tagadni, mint évekkel előbb még meg merte volna (kivált ha még tekintélyes állása is van, tehát volt még veszteni valója).

A rektor tehát nyilatkozott és természetesen a kellő módon, sőt iszonyúan elítélte a baktérium-hadviselést, mint paphoz illik. Igen ám, de a párt nemcsak általános erkölcsi megnyilvánulást akart. Az neki nem is számított. Ő a maga propagandája megerősítését és támogatását akarta és tekintélyes paptól, melyet különösen a külföld részére lehetett jól és hatásosan felhasználni.

Azt kívánták tehát tőle, hogy ne csak a baktérium-hadviselést általában, hanem az amerikaiak hadviselését is ítélje el, vagyis azt is vegye bele nyilatkozatába, hogy ezeket a tőle elítélt baktériumbombákat az amerikaiak dobják le Koreában: De honnan tudjam én azt, hogy ki dobja le? – felelte a rektor. Hátha éppen a kommunisták dobják le?!

Érzékenyebben nem döfhette volna szíven azokat, akik a nyilatkozatot kérték tőle. Megsértve és dühtől lihegve távoztak s egy olyan cikket írtak ellene és olyan hangon, hogy a megrémült rektor alig várta, hogy újra nyilatkozhassék előttük. Természetesen nyilatkozha-

tott is s ebben aztán a legmélységesebb, egyenesen hányásra ingerlő undorral ítélte el nem is átlag a baktériumbombát, hanem egyedül csak azt a baktériumbombát, melyet az aljas és minden emberi érzésből kivetkőzött amerikai banditák dobálnak le az ártatlan koreai népre.

És a kommunisták még a történtek után is és mikor ők maguk hozták nemrég nyilvánosságra, hogy Marczell prelátus milyen reakciós módon tagadta meg annak elismerését, hogy az amerikaiak folytatnak baktériumháborút Koreában s így ország-világ tudhatta, hogy most csak ijedtében és terror hatása alatt, valósággal úgy revolverezték ki belőle meggyőződése ellenére ezt az újabb, már egészen világos nyilatkozatot, még így is örültek a megszerzett nyilatkozatnak s volt képük ugyanazokban a lapokban leközölni, melyekben előbb megfenyegették vonakodásáért. Még külföldi (például osztrák) adásukban is eldicsekedtek vele, melyben természetesen nem szerepelt az előzmény s így a hallgatók nem tudhatták, milyen áron és milyen körülmények között nyilatkozott így a „Herr Prelat" [prelátus úr].

Nagy diadallal közölték, hogy ez a magyar főpap, aki a magyar központi papnevelő rektora, tehát az egész magyar papság színe-javának nevelését tartja kézben, milyen undorral viseltetik az amerikaiak barbár hadviselése ellen s mily felháborodással tölti el erkölcstelenségük. Egyszerre elfeledték tehát, hogy ugyanez a főpap nemrég még mennyire nem akarta tudni, hogy az amerikaiak ezek az elvetemült bűnösök. Azaz dehogy feledték: *Néhány hét múlva a kicsikart és mégis sokszorosan kiaknázott nyilatkozata után megfosztották a rektorságtól.*

Az eset világosan mutatja, hogy kommunistáink annyira megszokták már az állandó hazudozást, hogy nekik annyira teljesen mellékes, hogy szemenszedett hazugság-e, amit állítanak, vagy kínzással, terrorral, megfélemlítéssel csikarták-e ki céljaikra. Nekik a fő egyedül csak az, hogy céljaiknak hasznára legyen s így még azok előtt se mondanak le felhasználásáról, akik tanúi voltak azoknak a rájuk annyira megszégyenítő és megalázó körülményeknek, melyek között az egész nyilatkozat keletkezett, akik szemében tehát semmit se bizonyíthat, legfeljebb az ő veszett ügyüket és visszataszító lelkiismeretlenségüket.

Ugyanide tartozik az a minden képzeletet felülmúló hazug ördögiség is, amit az „igazságszolgáltatás" terén produkáltak. Az egyházi és inkvizíciós igazságszolgáltatás titkosságával szemben a forradalmak vívmánya a bírósági tárgyalások nyilvánossága, hogy a közvélemény ellenőrizhesse a hatalom urait, hogy csakugyan igazságosak-e és így a szegénynek és a föld népének is lehessen igaza, ne pedig mindig csak a hatalmasoknak.

Most aztán a bolsevikok módszereiből megtanultuk, hogy az igazságszolgáltatáshoz nem nyilvánosság kell, hanem becsület és lelkiismeret. E nélkül a nyilvánosság nemcsak nem biztosítja a védtelen vádlott igazát, hanem még csak szerencsétlenebbé teszi. Az inkvizíció idején titkos volt a tárgyalás, a tanukat nem a vádlott előtt hallgatták ki, sőt még azt se közölték vele, hogy kik vallottak ellene (hogy ő vagy cimborái bosszút ne állhassanak rajta, mert akkor valóban *a gonoszokat* üldözték, akik mindenre képesek voltak). Akkor mégis százszor nagyobb igazság volt, sőt a bűnös iránt irgalom is, mint ma, a nyilvános bírósági tárgyalások korában. Mert akkor kötelességtudó és lelkiismeretes emberek voltak a bírók, ma pedig istentelenek s így lelkiismeretlenek.

Akkor a perrendtartás megengedte a kínzást, de – legalábbis az egyházi inkvizícióban – csak akkor, ha a vádlott bűnössége megbízható tanuk által már bizonyítva volt s a vádlott mégis tagadott. De így is csak a püspök és más illetékesek jelenlétében, azaz nem minden szíre-szóra. De maga a kínzás tartalma alatt nem volt szabad faggatni a vádlottat, hanem csak attól elválasztva.

Akkor a perrendtartásba tartozott a kínpad, a per is titkos volt, mégis pl. a Toulouse-i inkvizíciónál az 1309-1323-ig lefolyt 636 inkvizíciós per jegyzőkönyveiben csak egyetlenegy esetben van szó a kínpad alkalmazásáról. Ellenben a XX. század népi demokráciáiban a törvény szerint nemcsak a kínzást alkalmazni, hanem még a vádlotthoz hozzáérni se szabad. Ha aztán megkérdezzük azokat, akik ennek az igazságszolgáltatásnak szenvedő alanyai voltak, megtudjuk, mi volt a valóság az elmélettel szemben s a bolsevizmus sátáni hazugságrendszerének egy újabb megdöbbentő megnyilvánulására találunk.

Hála a modern tudomány fejlettségének és a modern elvetemültség erkölcsi gátlástalanságának, bolsevistáink olyan teljesítményt végeztek az „igazságszolgáltatás” terén, ami addig az emberiség történelmében nemcsak nem volt, hanem még lehetségesnek se tartotta senki. Az ő igazságszolgáltatásuknak nem az volt a célja, hogy megállapítsák, ki bűnös, ki nem, s a bűnöst büntessék, a bűntelennek pedig elégtételt adjanak, hanem mint minden, náluk az „igazságszolgáltatás” is csak arra szolgált, hogy az eszmét, illetve az eszmét képviselők hatalmát szolgálja. Az ő ellenségeik akkor is gonosztevők, ha bűntelenek, s akkor is meg lehet és meg is kell őket büntetni, ha ártatlanok, mert az ő sátáni gőgjük nem tudta elviselni, hogy ártatlanként lehessen felmenteni azt, aki az ő hatalmuk megdöntését óhajtotta, sem azt, hogy valaki vértanú lehessen, azaz fizikailag elpusztuljon ugyan, de az erkölcsi győzelem az övé legyen, ami eddig lehetséges volt.

Nekik a bírói tárgyalások nyilvánossága nem arra szolgált, hogy a vádlottak ügyét a nyilvánosság ellenőrzése alá bocsássa s így a visszaéléseket lehetetlenné tegye, hanem arra, hogy nekik legyen propagandaeszköz azáltal, hogy a vádlottat megalázza, sőt becstelenné tegye, mert *vele magával a mikrofon előtt és hanglemezek készítése, magnéziumfény kigyulladása, fénykép- és filmfelvevő gépek csattogása közepette tagadtatta meg elveit s dicsőítette ellenfeleit, őket*.

Legelőször Sztálin produkálta ezt a sötét Oroszországban, mikor politikai ellenfeleit eltiporta. Akkor az egész világ megdöbbent tőle, mert ilyet még sose látott s szinte ördögi boszorkányságként tűnt fel előtte. Nem a modern technikán csodálkozott, mely még erre is képes, mert hiszen köztudomású, hogy a technika és a tudomány nem keletről, nem Oroszországból szokott nyugat felé áradni, hanem megfordítva, hanem azon a lelkiismeretlenségen, mely még erre is képes.

Noha tehát a világ már ízelítőt kapott a dologból s így előre számíthatott volna rá, mégis velem együtt mindenki azt várta, hogy Mindszenty majd a tárgyaláson jól odamondogat és nekünk jóleső vesszőfutásban részesíti majd a magyar nép rabszolgatartóit. S e helyett a tárgyaláson Mindszenty személyében is egy olyan erkölcsi roncs jelent meg bírái előtt, aki megtagadta elveit, dicsérte pribékjeit, elismerte a maga bűnös voltát s eltévelyedését s féltve óvott mindenkit attól a bűnös úttól, melyre ő tévedt.

Olyan váratlan volt a dolog és olyan megdöbbenést okozott, hogy azok, akik a vádlottat ismerték és becsülték, zavarukban nem tudták, mit mondjanak, sőt mit gondoljanak. A vádlott hóhérainak pedig még ahhoz is volt szívük és lelkiismeretük, hogy kíméletlenül kihasználva a kedvező alkalmat, Boldizsár Iván, a zsidóból keresztténnyé lett sajtófőnök felhasználásával nem átallották még ráadásul meggyalázni is a tönkretett vádlottat, s kárörömmel mutatni rá, milyen gyáva féreggé lett a hajdan olyan bátornak és olyan nagy hősnek gondolt reakciós. Lássátok! Ilyen a ti hajdani eszményetek!

Ma már, évekkel utána a legkisebb hatást se érné el az ilyen igazságszolgáltatási és elvmegtagadási produkció, sőt a hasonló eszközökkel és eredménnyel megrendezett Grősz-perben már nem is várta senki, hogy az eredmény más lesz, mint ami lett. Egyszerű színpadi vagy cirkuszi mutatványnak tekintette már mindenki a dolgot s még azt se hitte el belőle, ami talán igaz volt. Hogy mennyit lehetett adni az egész dologra s mennyire származhattak a vádlottak vallomásai a saját eszükből és akaratukból, arra vonatkozólag elég csak annyit megemlíteni, hogy a pálos vádlottak a tárgyaláson állandóan a rend „apátjáról” beszéltek, mikor a pálos rendben nincs és soha nem is volt apát. Hogy lehet, hogy erről olyan pálosok nem tudtak, akik évtizedeken át pálosok voltak? Világos tehát, hogy vallomásuk lélektelen vallatóiktól betanított vallomás volt.

A végén azért már maga a rendszer is látta, hogy az effajta nyilvános tárgyalások már nem érik el azt a célt, melyet eleinte elértek, s Meszlényi püspököt nálunk, Beriát és társait Oroszországban már egyenesen titkos tárgyaláson ítélték el, sőt Sztálin halála után a fogságban lévő és állítólag a rendszer vezetőinek láb alól való eltevésére összeesküdött moszkvai

orvosokat ők maguk azzal a megokolással helyezték szabadlábra, hogy beismerő vallomásukat kínzás hatása alatt tették meg. Később már az összes titoizmus miatt elítéltről nyíltan elismerték ugyanezt az összes kommunista csatlós államokban. Lehet-e jó vagy csak tisztességes is a rendszer, melynek hőseiből olyan gyorsan lettek gazemberek, s igazságaiból kárhozatos „elhajlások", hogy az iskolai tankönyveket szinte évenként kellett miatta cserélni?

Milyen kezelésen, milyen szenvedéseken mehettek át ezek a szerencsétlen vádlottak, mire a nyilvános tárgyaláson szereplő bábukká változtak s mindez azért, mert a modern kor vívmánya értelmében a bűnügyi tárgyalásoknak nyilvánosaknak kell lenniük, hogy a hatalom urai hatalmukkal vissza ne élhessenek és semmit el ne kenhessenek. Még ha azok a régi inkvizítorok csakugyan olyan gonoszok és kegyetlenek, az ítélőszékük elé állított eretnekek pedig csakugyan annyira jók és ártatlanok lettek volna, mint amilyeneknek őket az Egyház ellenségei képzelik, akkor is mennyivel jobb dolguk lehetett azoknak a vádlottaknak, akiket nem védett meg a nyilvánosság „hóhéraik" kegyetlensége elől (de védte őket e „hóhéroknak" a másvilágban és Krisztusban való hite és lelkiismeretessége), mint azoknak a szegény reakciósoknak, akiket a mai hatalom urai a haladó kor vívmányainak megfelelően nem titokban, hanem mikrofon előtt; nem félhomályban, hanem reflektorok fénye mellett állítottak ítélőszékeik elé!

Azoknak akkor is csak azért kellett volna szenvedniük, mert zsarnokaik titkosan történvén minden, szabadon tölthették volna ki rajtuk bosszújukat, ezeknek azonban ezen kívül még azért is, hogy ezt a bosszút a nyilvánosság ellenőrzése ellenére is kitölthessék rajtuk. Ez utóbbi bizonyára több szenvedéssel jár, mint az előbbi, nem is szólva arról, hogy azoknak csak a testét törték össze, de lelkük, a becsületük érintetlen maradt, ezeknek pedig a testük összetörésén kívül még a lelküket és a becsületüket is áldozatul kellett hozniuk, s még arról a felemelő példáról is le kellett mondaniuk, melyet az utókornak adhattak volna.

A bolsevizmus tehát annyira sátáni, annyira „hazug és a hazugság apja" volt, hogy nemcsak maga hazudott mindig, hanem hazugságra kényszerítette áldozatait és hazugságai szolgálatába kényszerítette a modern tudományt, a haladást, a medicinát, a kémiát és az apotékát [gyógyszerészetet] is. Nála a tudomány szerepe is az lett, hogy a hazugságot szolgálja. Szolgálta is olyan mértékben, hogy a világ szívverése elállt tőle a megdöbbenéstől.

Ide tartozik az is, hogy a varsói békekongresszuson annak bizonyítására, hogy nálunk nem az Egyházat, hanem csak a reakciót és az államellenes összeesküvőket üldözik, a mi „népi demokráciánk" Beresztóczy Miklós, esztergomi kanonokot és Horváth Richárd, volt ciszterci szerzetest küldte ki szónoknak és a magyar katolicizmus képviselőinek.

Beresztóczy beszédében nagy hangon és gúnyos fölénnyel jelentette ki, hogy nincs szükségünk nekünk, magyar katolikusoknak, külföldi protektorokra, akik a mi vallásszabadságunk érdekében oly hangos és fölényes propagandát fejtenek ki. Vegyék tudomásul, hogy itt a mi népi demokráciánkban se a vallást, se az Egyházat, se a papságot nem bántja senki. Mi teljesen szabadon élhetjük vallási életünket, követhetjük és követjük is meggyőződésünket, mert ezért bennünket senki a világon nem bánt.

S ennek megállapítására és hirdetésére a magyar kormány, hogy bebizonyítsa, hogy „hazug és a hazugság apja", éppen azt a Beresztóczyt küldte ki, aki a népi demokrácia börtönéből lett a népi demokrácia bizalmasává és hirdetőjévé, s akinek a börtönben leszedték a körmeit s meztelenre vetkőztetve és fejjel lefelé felakasztva úgy verték a heréit, hogy úgy ordított kínjában, mint a sakál, s aki ezt nem is egyszer borozgatás közben, mikor az alkohol kissé eltompította józan óvatosságát, maga beszélte el azoknak, akiktől aztán én magam hallottam.

Társa, Horváth Richárd pedig úgy lett a rendszer emberévé, hogy megfenyegették, hogy testvérét, aki börtönükben volt, kivégzik, ha ő nem szolgálja őket.

Hogy aztán éppen ez a Beresztóczy kiabálta az egész világ közvéleménye számára olyan fölényesen és olyan szívből jövőnek látszó meggyőződéssel, hogy a magyar katolicizmus nem szorul rá pártfogókra, mert azt nálunk senki se bántja, annak bizonyára meg volt az ele-

gendő oka. De az, hogy erre a szerepre éppen őt használták fel, az nemcsak azt bizonyítja, mennyire kevés ilyesmire kapható pappal rendelkezhettek, s nemcsak annak jele, hogy a hazugság, álnokság s képmutatás mennyire sátánian jellegzetes ismertetőjelük volt, hanem azt is, mennyire tisztában voltak azzal, hogy az ő ügyük gonosz és veszett ügy, és hogy mennyire hiányzott belőlük a becsületes férfi ismertetőjele: az önérzet.

Még a baktériumháború kitalálásánál is – melynek előjátéka az a vád volt, hogy a burgonyavészt előidéző kolorádóbogarakat Kelet-Németországra amerikai repülőgépek dobálták le, mellyel azonban hamarosan maguk is elhallgattak – megdöbbentőbb az a bolsevik hazugság, hogy Koreában a 38. szélességi foknál nem ők támadtak, hanem az amerikaiak. Ez igazán a fényes nap letagadása volt az égről. De mivel olyan szemtelenül hangoztatták s annyira kitartottak állításuk mellett végig, mégis elértek vele valami eredményt.

Hiszen a normális ember és a normális becsület és lelkiismeret el se hiszi, hogy még ennyire vakmerő, ennyire szemenszedett és már a komikum világába tartozó hazugság is lehetséges lehessen s ezért már csak emiatt is félig-meddig hinni kénytelen az ember, hogy talán mégiscsak volt benne valami igaz. Pedig hát ha igaz lett volna, amit állítottak, akkor a művelt nyugat követte volna el ezt a szemérmetlen és képtelenség határait súroló hazugságot. A felek egyike tehát feltétlenül ennyire szemérmetlenül hazug volt, de ha az bizonyos, hogy az egyik fél még ilyen hazugságra is képes volt, akkor már ugyancsak nem nehéz eldönteni, hogy kettő közül melyik lehetett az az egyik.

Világos, hogy a kommunisták szerint Amerika volt a becstelenebb fél. Azért az ő figyelmüket erre a kérdésre vonatkozóan csak arra hívjuk fel, hogy a koreai háború első heteiben ők szinte elsöpörték az amerikaiakat s már közel voltak a tengerbe szorításukhoz, mire lassan-lassan jelentkezni kezdett az amerikai fölény. Olyan sikerhez, amilyet ők eleinte elértek, olyan tömegű hadianyag kell, melyet csak hónapokon át való készülődéssel lehetett felhalmozni. Egész kétségtelen tehát, hogy ők voltak a támadók, a támadást tervszerűen s már régóta készítették elő s nem is csak a koreai kommunisták, hanem elsősorban Oroszország, mert hiszen honnan vették volna maguk a koreai kommunisták a modern ágyúkat és hadifelszerelést?

De ezen kívül még az is világosan bizonyítja, hogy ők voltak a bűnösök, mert a támadás megindulásakor az összes nyugati rádió azonnal közölte a támadás tényét, mégpedig a legnagyobb felháborodás és megdöbbenés közepette, míg a szovjet rendelkezése alatt álló adóállomások még utána napokig *egy szót se* szóltak róla. Kell-e ennél nagyobb bizonyíték arra, hogy ők voltak a támadók? Vajon, ha Amerika lett volna az „agresszor", ők, akik szinte a reklámból éltek és még légből kapott dolgokat is rendületlenül állítottak, ha azt hitték, hogy ez rájuk előnyös, tudtak volna-e napokig hallgatni olyan eseményről, mely annyira bizonyította ellenfelük lelkiismeretlenségét?

Akkora hidegvérük és akkora szemtelenségük ugyanis még nekik se volt, hogy koreai vakmerő támadásukkal egyidejűleg mindjárt azt is elhíresztelték volna, hogy megtörtént a támadás és az amerikaiak támadtak. Akkor még ők is csak annyit mertek megtenni, hogy támadtak és hallgattak. Lehet, hogy ezen okulva s most már a becstelenségben még edzettebbekké válva a legközelebb adandó alkalommal már így fognak tenni. Mivel azonban most még nem így tettek, a vaknak is látnia kell, hogy ők támadtak.

De nemcsak a hazugságot és a csalást tekintették megengedettnek, sőt kötelességnek akkor, ha a párt érdekeiről volt szó, annyira, hogy természetükké és legbiztosabb ismertetőjelükké vált, hanem bármilyen bűnös más eszközt is. Mint láttuk, a kínzást és kezükbe került ellenfeleik vegyi preparálását is olyan értelemben, hogy azt és úgy mondják, ami és ahogyan az ő érdekeiknek megfelel, de még a gyilkosságot és a nyílt igazságtalanságot is.

Az ő fő elvük valóban az volt, hogy a cél szentesíti az eszközt, de sajnos, nemcsak elvük volt, hanem gyakorlatuk is. Azt, amit állandóan gyakoroltak, nem szégyellték nyíltan mint elvet is hirdetni. Például a közmunkatanácsban (már akkor is, mikor a szociáldemokrata párt még külön párt volt) a nem is kommunista, hanem szociáldemokrata igazságügy-miniszter

(Riesz) egyik pártoktató beszédében nyíltan kijelentette, hogy ha valaki ártatlan ugyan, de a párt érdeke azt kívánja, hogy ártalmatlanná tegyék, akkor ártatlanul is el kell ítélni, és így ártalmatlanná tenni.

Riesz még ezt nem gyűlölettel, hanem mintegy sajnálkozva hirdette azon a címen, hogy a köz érdeke előbbre való az egyénnél, s így ha a kettő összeütközik, természetes, hogy inkább az ártatlan egyént, mint a közt kell feláldoznunk. Eszerint tehát világos, hogy a párt ellenségeit rágalmazni is szabad, sőt kötelesség, mert hiszen ezzel a köznek használunk, annak érdeke pedig előbbre való az egyén érdekénél. Úgy látszik, ez volt a lélektani alapja Mindszenty féktelen gyalázásának, a papok, a pápa, a Habsburgok, a földbirtokosok, a tőkések és a kulákok állandó rágalmazásának és becsmérlésének és papoktól származó hamis nyilatkozatok gyártásának és közlésének is.

Ide tartozik, mint a kérdés egyik mellékága, a propaganda hihetetlenül nagy szerepe és a propaganda bámulatos lelkiismeretlensége is. Olyan totális államban, mint a kommunista állam, ahol könyv, újság, film, rádió, színház, hírügynökségek, pénz, tőke, minden egyedül az államé; ahol nincs szabad gondolat és ahol a legféktelenebb terror uralkodik, mert az ellenfelet akkor is lehet, sőt kell is büntetni, ha még saját beismerésük szerint is ártatlan, csakugyan lehet és érdemes is sikeres propagandát kifejteni oly fokban, hogy még a napot is le lehet vele tagadni az égről s a jámbor elvtárssal a szó szoros értelmében a feketéről is elhitetni, hogy fehér.

A magyar népből százezrek voltak például Oroszországban, mint foglyok, s saját szemükkel győződhettek hát meg róla, milyen a szovjet gazdálkodás, milyen fokú a szovjet kultúra és milyen a „szovjet ember", s személyes tapasztalataik természetesen olyan rosszak voltak, ami minden képzeletet felülmúlt. De itt hazánkban is tartózkodott hónapokon át több millió szovjet katona. Tehát szintén láttuk értelmi és erkölcsi színvonalukat és kultúrájukat, s azt is láttuk, miben áll a mi „felszabadításunk". Az antiszemita nyilasuralom már a legteljesebb fokban ellenséges érzületűvé tette az ország lakosságát a szovjet iránt, személyes tapasztalatunk azonban még a nyilas propaganda után is olyan elrettentő volt, hogy még az is igaznak bizonyult, amit minden tárgyilagos ember rágalomnál egyébnek nem tarthatott. A nők becstelenítésének például olyan foka volt valóság, amit senki komolyan el se hitt volna!

S mindezek ellenére itt rögtön 1945-ben *mertek* propagandát kifejteni, és dicshimnuszokat áradozni „felszabadításról", szovjet katonák hősiességéről, önfeláldozásáról, felsőbbrendűségéről, szovjet kultúráról, a szovjet ember részünkről utánozni való eszményiségéről és életszínvonaláról. De hiszen ez, hogy mertek, csak természetes. Hiszen ki mert volna ellene szólni vagy csak mukkanni is, sőt a tapasztalatával annyira ellenkező állítást taps nélkül hallgatni is. De világos, hogy lélektani hatása semmi se volt, sőt éppen az ellenkezője annak, mint amit vártak tőle.

De hát az illetékesek ezzel egyáltalán nem törődtek. Egyszerűen úgy tettek, mintha ők maguk is hinnék, amit mondtak és mintha azt is elhinnék, hogy a közönség is hiszi és csak fújták rendületlenül a régi nótát a „felszabadításról", melyért mi oly hálával tartozunk, a Szovjetunió nagy és pótolhatatlan segítségéről, melyet nekünk állandóan ad; a szovjet ember felsőbbrendűségéről, melyet nekünk utánoznunk kell, s melyet soha el nem érhetünk ugyan, de legalább a törekedés, hogy megközelítsük őket, örökre legszentebb életcélunk lehet; arról a bámulatos, az egész világon egyedülálló mezőgazdasági fejlettségről, természetátalakítási munkálatokról, mely a Szovjetunióban uralkodik stb.

És az eredmény az lett, hogy a végén legalább többé-kevésbé nemcsak azok hitték ezt, akik a pártból éltek s akiknek élethivatása volt, hogy higgyék, hanem lassacskán egyes tisztességes, de becsületességük miatt naiv munkások is, kivált a romlatlan falun, a fiatalok pedig egészen nagy számban, mert ők természetüknél fogva ideálisak és tapasztalatlanok, s mert ők nem láthatták, nem tudhatták, hogy volt minden a „Horthy-fasizmus" idején, tehát elhitték, hogy csapnivalóan rosszul, s ebből már adva volt az is, hogy most meg ideálisan jól

van minden, s ha nálunk talán nem is annyira, de a Szovjetunióban feltétlenül. De még azok is, akiknek ez a hazug propaganda évekkel előbb még az idegeire ment, később már, mivel mindig ezt hallották, annyira belefásultak, hogy nemcsak nem háborította már fel őket, hanem félig talán már ők is elhitték. Azt gondolták, hogy ha nyolc évvel előbb még nem is volt így az oroszoknál minden, de azóta már bizonyára így lett.

S ha még nálunk (kik szemeinkkel győződhettünk meg az ellenkezőről) se volt hiábavaló az a propaganda, melynek hamis, sőt nevetséges voltát eleinte itt mindenki látta, képzelhetjük, milyen hatással lehetett és lehet ugyanez Kínában, Koreában vagy a Maláj-félszigeten, ahol még naivabb és hiszékenyebb a nép, hol a szolgaság súlyát közel se érzi úgy, mint mi és amelynek talán még a szovjet életszínvonal és a szovjet kultúra is kultúra.

Világos, hogy nálunk a nagyjából elsorolt bűnök és alantasságok láttára senki se akart párttag lenni. Részint mert a bolsevikok mind műveletlenségükkel, mind jellemükkel inkább visszataszító, mint vonzó hatással voltak az emberekre, részint, mert senki se hitte el, hogy ilyen emberek uralma említhető ideig tarthassa magát. A szovjet önző és önérzetlensége ezért terrorral és fenyegetésekkel szerzett párttagokat. Mindenkit állásvesztéssel fenyegettek, ha nem lép be. Egy újonnan végzett közgazdasági gimnáziumi tanárnak például, aki a fővároshoz volt kötve, mert anyja ott élt, azt mondták, hogy a fővárosban csak akkor kaphat állást, ha a pártba belép. Egyik volt tanítványom pedig így adta tudtomra, hogy belépett (pedig csak szociáldemokratának lépett be): „Ne fogjon velem kezet, mert becstelen vagyok." (F.M.)

Gondolhatjuk tehát, mekkora lehetett a terror, hogy mégis belépett! Ugyanő aztán, mikor a szociáldemokrata pártot kényszerítették a beolvadásra, természetesen automatikusan kommunista párttag lett. Egy másik, aki sokkal kisebb kényszer hatása alatt lépett be a MÁV igazgatóságában már egyenesen a kommunista pártba, mikor szemrehányást tettem neki érte, ezt felelte:

Én még egyetlen egyszer nem mentem el a pártba közibük; egy fillér tagdíjat még nem fizettem; a jelvényüket még soha ki nem tűztem (ezzel nyugtatta meg – nagyon hamisan – a lelkiismeretét) s mégis olyan boldogan mondják mindig, hogy „elvtárs", hogy nem győzőm őket nevetni.

A kommunisták maguk is tudatában voltak e helyzet szégyenletes voltának s igazán szellemes, sőt zseniális, de természetesen ismét csak olyan hazug, álnok és csaló módon, amelyre csak maga a sátán képes, úgy segítettek rajta, hogy egyszerre cikkezni kezdtek, hogy sok illetéktelen elem tolakodott (!) a pártba s az elvtársak egyébként is megfeledkeztek az éberségről és a sok pártba törtetőt (!) könnyelműen felvették. Ezért tagrevíziót, tagfelülvizsgálást kell végrehajtani s azokat, akik nem oda valók, kizárni. Ezután pedig a tagfelvétel megnehezítésével is ki kell mutatni, milyen nagy kitüntetés a párt tagja lenni s ezért az év végéig egyáltalán nem is szabad tagokat felvenni és utána is először *tagjelöltként*, akiből csak később s csak úgy lehet tényleges tag, ha méltónak bizonyul rá.

Azonban a pártból való kizárást mindenki úgy fogta fel, mint állásvesztést is egyúttal, sőt talán még internálást is és ezért a fenyegetettek mindent elkövettek, hogy ez meg ne történjék. Ekkor és ezért mondta erre vonatkozó kérdésükre a már említett Mindszenty-rajongó, hogy Mindszentyt nemcsak személyesen lenne hajlandó felakasztani, hanem a kötelet még jól meg is húzná.

Ez a tagfelülvizsgálás mindenesetre sok tekintetben elérte a célját. A párttagság – melyet mindenki lenézett és szégyellt – legalább egyelőre kezdett kinccsé lenni, melynek elvesztéséért aggódni kell. Persze azért azok, akik addig el tudták kerülni, hogy e nagy kincs birtokába jussanak, továbbra is rajta voltak, hogy ez a nagy megtiszteltetés osztályrészükké ne váljon s ezért *újabb* párttagokat továbbra is csak erőszakkal és megfélemlítéssel lehetett szerezni, de aki már párttag volt, az rettegett a kizárástól s igyekezett, hogy elkerülje.

A hazug propaganda azonban továbbra is egymás után közölte a tudósításokat, hogy X. ifjúmunkás milyen boldog és milyen büszke arra, hogy elérte a legnagyobb kitüntetést: tagjelölt

lehetett. De amellett azt is állandóan szóvá tette, hogy a legtöbb pártszervezet túl szigorú (!) a tagfelvétel terén s emiatt a tagok száma egyáltalán nem növekszik, ami éppen nem helyes eljárás. Tehát továbbra is csak kötelességükké tette a belépésre való kényszerítést. De ez – úgy látszik – otthon, Oroszországban is így volt, mert említettük már, hogy majdnem minden orosz katona már a megszálláskor is azt hangsúlyozta dicsekedve, hogy ő nem párttag, ő nem „tovaris", nem elvtárs. Tehát ott is szégyen volt a pártba belépni s dicsekedett vele az, akit ez a szégyen még nem ért.

A propaganda tehát nincs hiába, és valóban van szuggesztív ereje, sőt azt mondhatnánk, hogy ha az a terror társul hozzá, amit a szovjet tudott kifejteni, bizonyos tekintetben még azt is el tudja érni, hogy a feketéről is elhisszük neki, hogy fehér. Persze az igazsággal egyáltalán nem törődő szólamok állandó hangsúlyozásának az a hátránya is megvan, hogy szükséges rosszá, unottá válik, mellyel senki se törődik. Sőt később már annyira nem hisz a hírverésnek senki, hogy azt is hazugságnak gondolja, ami kivételesen igaz benne, tehát az állam és vezetői iránt teljes bizalmatlanságot eredményez, ami pedig tulajdonképpen az állam végső halálát jelenti. De olyan rendszernek, mint a kommunizmus, ez még így is hasznos, mert nélküle még hamarabb megbukott volna, ha ugyan egyáltalán létrejöhetett volna.

Ilyen okos, de természetesen a sátáni hazudozást jellegzetesen magán viselő propagandafogása volt a szovjetnek az is, hogy egyszerre csak felcsapott a béke apostolának. (A béke apostola lett az, aki az osztályharc, azaz az osztályháború alapján állt s melynek lényege volt az a gyűlölet, mely minden harc és háború oka és alapja.) Állandóan azt hirdették, hogy ők békét akarnak, ellenfeleik pedig háborút. Ők a béke apostolai, azok pedig imperialisták és háborús uszítók. Emellett a beállítás mellett aztán következetesen megmaradtak s minden szavuk emellett és ilyen irányban szólt és minden betűjük ilyen értelemben íródott mindvégig. Sátáni, de kétségtelenül ügyes eljárásmód annak részéről, akinek számára minden fogás és minden eszköz megengedett. Mint látjuk, még nyugaton is nem egy művelt embert megtévesztettek vele (bár lehet, hogy az illetők nem is megtévesztettek, hanem megvásároltak voltak, ha talán nem is pénzzel, hanem hízelgéssel és szereplési lehetősséggel). Hogyne téveszthették volna meg nálunk tehát a tömegeket, melyek ellenkező véleményről sose olvashattak?!

Aztán Németországgal kapcsolatban meg állandóan Németország egyesítése mellett csináltak propagandát, mintha azt ők akarnák, az „imperialisták" meg nem. Pedig nyilvánvaló, hogy ők legfeljebb akkor engedték volna meg a kezükben levő Kelet-Németországnak, hogy a nyugatival egyesüljön, ha ezzel az *egész* az ő befolyásuk alá került volna. De világos, hogy ilyen feltétellel Amerika is szívesen beleegyezett volna Németország egyesítésébe, még akkor is, ha egyébként ellensége lett volna ennek az egyesítésnek, ami egyáltalán nem volt. Később, mikor megváltoztak az addigi viszonyok, ki is tűnt, hogy Oroszország az, aki nem engedi az egyesülést s Amerika az, aki akarja.

De gőgös is volt ez a szovjet sátán, mint minden sátán gőgös. Ugyancsak bosszút állt azokon, akik szembeszálltak vele vagy ellene csak beszélni is merészeltek. A megbocsátás fogalmát nem ismerte. Ezért üldözte még a már tönkretett és kifosztott földbirtokost, papot és kulákot is mindaddig, míg csak élet volt benne. Addig azonban, míg nyeregbe nem került, míg az ellenfél is erőt és hatalmat képviselt, képes volt iránta a legképmutatóbb és önérzet nélkülibb hízelgésre is és ez is egyik ismertetőjele volt (mégpedig undorító!).

A szovjet ember nem ismert önérzetet akkor, mikor érdekről és a párt sikeréről volt szó. A papokat és a püspököket is nemcsak terrorral és fenyegetéssel, kínzással és börtönnel és az ezekkel való fenyegetésekkel vették le a lábukról – már akiket le tudtak venni –, hanem hízelgéssel is. Olyan alkalmazkodók, olyan simák, olyan jóindulatot mutatók, olyan jómodorúak, olyan semmi visszautasítástól meg nem sértődők voltak, hogy jószívű ember részére szinte lehetetlen volt ilyen szerénységnek és ilyen jóakaratnak ellenállni. Valósággal kicsalták kikönyörögték a nyilatkozatokat. Ha aztán sokszor irántuk való szánalomból megtörtént,

visszaéltek vele s tízszer akkorát csináltak belőle, mint amekkorát valóban megkaptak, s mivel nyilvánosság csak nekik állt rendelkezésre, visszavonni, helyreigazítani valamit lehetetlenség volt, no meg vakmerőség is.

Sajátságos, hogy ez a sátáni hazudozás, hízelgés, álnokság és önérzetnélküliség annyira a vérükben volt, hogy nemcsak a hivatalos pártvezetőségben, hanem úgyszólván minden egyes meggyőződéses párttagjukban egyformán megtalálható volt. Az utolsó iskolaévben, mikor még kötelező tárgy volt a hittan, az iskolában az egyik osztályban volt például egy ilyen igazi kommunista, egy vállalatvezetőnek a fia. (Az ő apja nyert a kommunizmussal, érthető hát, hogy a fia is meggyőződéses kommunista volt.) Akkor már minden osztály tele volt Lenin-, Sztálin- meg Rákosi-képekkel és kommunista jelszavakkal s ezeket maguk a tanulók írták és szegezték a falra, noha egy-egy osztályban csak legfeljebb egy-egy kommunista volt még vagy még ennyi se, s ha volt is, csak azért, mert az apja a pártból élt. Természetesen a tanár se volt kommunista de mégis az igazgató és az osztályfőnök kívánta a falra ezeket a jelvényeket az iskolalátogatók kedvéért, hogy ha belül úgyse vörös senki, legalább vörösnek lássék. Tehát az iskolák falai is csak úgy ordították a hazugságot.

Ez az egy kommunista tehát nyeregben érezvén magát, próbált a hittan, a templomba járás és a vallásgyakorlás ellen dacoskodni, de én nem tűrtem. Mikor az igazgatóhoz fordult, az is figyelmeztette, hogy most még ez törvény, s így ha hittanból nem kap jegyet, meg kell ismételnie az osztályt. Erre egyszerre nemcsak alkalmazkodott, hanem megrökönyödésemre még azt se szégyellte hangoztatni előttem és az egész osztály előtt, hogy ő havonként szokott gyónni (!). Annyira meglepett a dolog, hogy eleinte még azt is hittem, hogy félreismertem s csak a modora rossz, de nem a lelke, de aztán hamarosan láttam, hogy dehogy. Csak tipikus kommunista, akiben a hazugság természetes, aki önző, és akiben az önérzet akkor, mikor akár a párt, akár a maga érdekéről van szó, teljesen ismeretlen fogalom.

Az pedig még az első proletárdiktatúra idejében történt, hogy az Esztergommal szemben fekvő Párkányban tartózkodván, mint káplán, akkor, mikor oda a csehek előzése után a magyar kommunisták bevonultak, több vöröskatona a plébánián kért szállást. Mivel elutasítani nem lehetett őket s a káplánszoba különbejáratú volt, a plébános kért, hogy adjam át nekik az én szobámat, én pedig menjek addig az ő lakásába, nehogy az egész házba legyen szabad bejárásuk.

Beleegyeztem, kértem azonban az illető vöröskatonákat, hogy a kis álló íróasztalomat, melyben féltettebb dolgaim s néhány száz korona volt ezüstben, hozzák át új lakásomba. Erre ők – egyáltalán nem sértő módon – kijelentették, hogy ha akarom, vitessem el én, de ők maguk nem viszik, mert az sérti az ő kommunista önérzetüket. (Akkor még voltak önérzetes vöröskatonák, nem úgy mint a második kommunizmus idején, mikor már idejétmúlt volt a mozgalom s csak az orosz állam fegyveres hatalma tartotta a rendszerben a lelket, de az természetesen erősen tudta benne tartani.)

Ők – mondták szerényen – nem tolvajok, akik elől el kell rejteni az értékeket, hanem felszabadult és felvilágosult művelt munkások, akik nem elzüllöttek, hanem felemelkedtek azzal, hogy kommunisták lettek. Nekik nem kell a másé, mert ők munkával keresik kenyerüket. De szükségük sincs arra, hogy lopjanak, hiszen az ő államuk ellátja őket mindennel s ad hozzá olyan fizetést is, melynél többre nincs is szükségük. Ha én nem bízom bennük, vigyem el abból a szobából azt, amit féltek tőlük, semmi kifogásuk ellene, de azt ne kívánjam, hogy még ők alázzák meg magukat annyira, hogy elismerjék, hogy az ő becsületükben és proletáröntudatukban megbízni nem lehet.

Rám a lehető legjobb hatást tette ez a nem kihívó s mégis öntudatos beszéd, sőt egyenesen tiszteletre gerjedtem tőle s otthagytam a szobában mindent.

Csak néhány napig tanyáztak ott, aztán a sereggel együtt továbbvonultak s én szobámba visszaköltözhettem. Első dolgom volt megnézni az ezüstöt. Eltűnt. De nemcsak az tűnt el, hanem még a szobában levő összes szekrény is mind fel volt törve, köztük még az ott elhelye-

zett plébániai könyvtár szekrénye is. Tehát nemcsak tolvajok voltak, hanem rablók és betörők is, tehát egyenesen börtöntöltelék gonosztevők.

De emellett ők is milyen hivatásszerűen és rokonszenvesen tudtak hazudni s fejtegetni azt a felszabadult munkásönérzetet és büszke proletáröntudatot, melyet gyakorolniuk kellett volna s melyet *elméletben* – úgy látszik – el is sajátítottak a pártiskolában.

Nemsokára azt is hallottam, hogy ugyanők a faluban dicsekedve mutogatták ismerőseiknek a tőlem rabolt ezüstöt, s azt hirdették, hogy a kommunista kormány pénzügyileg olyan jól áll, hogy ők a zsoldjukat legutóbb már ebben az ezüstben kapták meg – rövidesen pedig már aranyban fogják megkapni. (Tudvalevő, hogy a valóságban még rendes bankójuk (kékpénzük) se volt s a tőlük hamisított, mindenkitől lenézett „fehérpénzzel" fizettek.)

Lám, ezek is milyen igazi kommunisták voltak s milyen hivatásszerűen tudtak színészkedni és hazudni akkor is, mikor a párt, s akkor is, mikor a maguk érdekéről volt szó.

Én magam még csak annyit mondtam az érdekes hírt közlőnek, hogy a dicsekvők azt az ezüstpénzt tőlem lopták „zsoldban", sőt azzal „büntettem meg" őket, hogy akkor se tettem ellenük feljelentést, mikor hamarosan helyreállt a törvényes uralom s ezeknek az ezüstben fizetett zsolddal dicsekvő egyéneknek egyike ott élt a faluban, mint más tisztességes ember.

A nép naiv és hiszékeny, de bölcs is egyúttal és bámulatos ösztöne van az igazság, a becsület és a jellem megállapítására. Ezt a kommunista vezetők tekintetében is jellegzetesen tapasztalhattuk. Hiába volt a sok reklám, öndicsekvés, csalás és hazudozás, nem tudtak se tekintélyt, se hitelt, se becsületet szerezni. Bámulatos, hogy a hátuk mögött milyen megvetéssel és lekicsinyléssel kezelte őket majdnem mindenki, mennyire nem tudtak a nép előtt tekintélyt szerezni annak ellenére se, hogy mindenki kenyere, élete, szabadsága, sorsa tisztán tőlük függött. Tudta mindenki, hogy ez az uralom nem lehet tartós. Egy balatonfüredi kálvinista paraszt már uralmuk első éveiben azt mondta róluk, hogy ezek olyanok, mint a döglött róka. Már döglött, de még senki se mer hozzányúlni, mert attól fél, hogy még megharapja.

De hogy is lehetett volna becsületük és tekintélyük az okos és becsületes magyar nép előtt, mikor napról napra látta szemtelen hazudozásaikat; mikor naponta olvasta az újságban, hallotta a rádióban, milyen lelkesen teljesíti ő azt a beszolgáltatást, melyre a legvadabb terrorral kényszerítik, sőt – urambocsá! – még a terv- vagy békekölcsönt is milyen lelkesedéssel jegyzi mindenki! S lehet-e tekintélye azoknak, akik úgy megszokták a hazudozást, annyira üzletszerűen űzték, viszont – csak azért, mert szólni nem szólhatott – a magyar népet meg annyira ostobának tartották, hogy azt hitték, hiszi is, amivel ők napról napra „népnevelik".

Nemcsak államvédelmi rendőrökkel dolgoztak ugyanis, hanem „népnevelőkkel" is és azt hitték, legalábbis azt mondták és írták, mintha a csapatostól küldött „népnevelők" érvei eredményeznék a lelkes kölcsönjegyzéseket és a beszolgáltatatás „túlteljesítéseit", nem pedig az ávósok terrorja, börtöne és kínzása.

Hogy vehette volna a magyar nép komolyan azokat, akik még a *békéért* is *„harcot"* víztak, „harcos békeüdvözletüket" küldték elvtársaiknak, de még a *hadi*kölcsönüket is „békekölcsönnek" nevezték. Világos, hogy a háborúra kellett nekik a pénz, nem a békére. A béke nem költséges. Mégiscsak az „imperialisták" fegyverkeztek háborúra, ők a békére.

Aztán hogy lehetett volna a magyar nép előtt becsületük azoknak, akik 60 forintért vették el tőle a búza mázsáját és százakért adták tovább, de ugyanígy tettek a tejjel, a tojással, mindennel? Akik rafinált csirkefogók módjára még a kisiparost is a szó szoros értelmében kifosztották akkor, mikor üzletét államosították, mert államosításkor még az üzlettulajdonos pénztárában levő pénzt is megolvasták és elvették.

A pékekkel pedig, akik sose kaptak elegendő lisztet, úgy bántak el, hogy egyszerre csak ők is kaptak lisztet, örömükben vettek is egyszerre egy vagonnal s úgy mentek aztán hozzá másnap az üzlettel együtt a már kifizetett lisztet is „államosítani". (Ezt egyébként nemcsak a pékekkel, hanem a kiskereskedők túlnyomó részével is megcsinálták.)

A munkásokhoz is csak akkor voltak nagylelkűek és csak addig képviselték megalkuvás nélkül érdekeiket, míg az „urak" vagy a „kulákok" számlájára ment. A kulákoknak szerződést kellett munkásaikkal kötniük nagy fizetéssel, szigorúan megszabott napi nyolc óránál nem több munkaidővel, kimenőkkel, fizetéses szabadsággal, előírt szép lakással, jó koszttal s legkisebb panasz esetén a pártszervezethez való szaladgálással. A kuláknak még kevesebb cselédet se volt szabad tartania, mint azelőtt tartott. Ellenben az állami üzemekben még betegen is dolgozni kellett, a melegcsákány-rendszer, a gépek karbantartása, önkéntes felajánlások és versenyek címén órákkal kellett ingyen megtoldani a munkaidőt, mert a kommunista munkás nem bérért, hanem becsületből dolgozik.

Sőt saját bevallásuk szerint is az ő állami gazdaságaik munkafelügyelői cudarabbak voltak, mint bármely régi botosispán, s ezek a gazdaságok summásainak akárhányszor még a kialkudott bért se fizették meg azon a címen, hogy nincs miből. De míg a régi urak idejében ilyenkor a munkás a főbíróhoz mehetett panaszra, s ha uraságának nem volt, az ő járandóságát akkor is ki kellett adnia (tehát megvennie), most csak a kulák vagy az urak cselédje kaphatott panaszára orvoslást, de az államé nem, mégpedig se birtokon, se gyárban. Erre vonatkozólag még a Kossuth és Petőfi rádióban is egyenesen elképesztő esetekről szerezhettünk tudomást még a rendszer tizedik évében is.

Sztrájkról szó se lehetett. Nem sztrájk lett volna az most már, hanem szabotázs, melyért elhurcolás járt, mégpedig éjnek idején, hogy annál rémesebb legyen; a szakszervezet pedig már nem a munkások érdekeit képviselte, hanem a munkások államáét a munkással szemben. Magam is tudok olyan kertészt, aki a Hatvanyak hatvani uradalmában megmaradt – mit tehetett volna mást – az ott alakult állami gazdaság alkalmazottjának s szolgálata első éveiben még a konvencióját [szerződését] se kapta meg. Mikor kérte, azt feleleték: nincs, s mikor kérdezte, miből éljen, azt mondták neki, menjen állásba.

Textilkereskedő (mégpedig zsidó származású) volt tanítványomtól hallottam, hogy a ruhák és szövetek ára ugyan változatlan, de ők mint szakemberek, tudják és látják, hogy az áru minősége évről évre rosszabb, tehát tulajdonképpen itt is a tömegek kifosztása és megkárosítása folyik titokban, tehát ismét csak hazudva. De hamis volt más is, minden pedig úgy, hogy a laikus is észrevehette. Mikor például csodálkoztam azon, hogy lehet olcsóbb a zsír, mint a szalonna, felvilágosítottak, hogy azért, mert a szalonnát nem lehet hamisítani, az tehát tiszta, míg a zsír hamisított, margarinnal kevert. De hisz margarint tisztán is árultak, miért kellett tehát a zsírt is belekeverni, s mégis *mint zsírt* árulni? Mert többet akartak rajta nyerni, de viszont a zsír árát nyíltan nem akarták felemelni. Csak így hazugul, csalással nyertek tehát rajta. De hamisított volt a sajt is, a tejföl is, a szájvíz és a fogkrém is, minden s mindent az állam hamisított, mert hiszen ő gyártotta és árulta.

A régi kapitalisták nem merték mindezt megtenni, mert ezzel hitelüket és vevőkörüket vesztették volna el, meg a hatóságok is elverték volna rajtuk a port. Most nem volt vetélytárs, nem is lehetett, de hatóság se volt, illetve volt, de azonos volt a gyártóval és az eladóval, azaz maga az állam volt a kapitalista. Ezért tehát szabadon garázdálkodhatott, s szabadon folytathatta a közönséget kizsákmányoló üzelmeit.

De nem volt elég, hogy elvettek mindenkitől földet, házat, üzemet, üzletet, műkincset (tilos volt az eladása), aranyat (értékének egy töredékéért be kellett szolgáltatni s elmulasztása a legnagyobb kínzásoknak tette ki az illetőt, sokszor a végén végletes eltűnéssel); nem volt elég, hogy állandóan becsapták és megkárosították a népet akkor, mikor akár élelmiszert, akár ruhát vett, mint termelőt pedig úgy, hogy terményéért csak értékének egy töredékét fizették, hanem a már 35 éves múltra visszatekintő szovjetek átlag minden évtizedben bekövetkező pénzkicserélései, felülbélyegzései s pénzérték leszállításai mutatják, hogy átlag minden évtizedben azokat is kifosztotta az állam mindenükből, akiknek csak pénzük volt, tehát mást nem is lehetett tőlük elvenni. Tehát átlag minden tíz évben egy ilyen fajta érvágást is kapott a munkások államának felszabadított, boldog közössége. Nálunk is ugyanez történt, mert a

rendszer első évében minden pénz teljesen értéktelenné vált s az új forint behozatala után hamarosan tizedére csökkent az értéke.

Nem csoda aztán, ha ennek és a már egyenesen kötelezővé lett képmutatásnak és hazugságáradatnak megfelelően még az a detektív is velem együtt szidta a rendszert, akit egyszer az állam érdekei megvédésére ellenőrzésemre rendeltek ki, és ha mint papnak, még az állami vállalatok pénztáránál fizetve is „Dicsértessék a Jézus Krisztus"-t suttogott fülembe a pénztárosnő. Nem csoda, hogy Jézust dicsérték előttem a vasutasok, postások, tanítók, tanárok; ezt tapasztaltam a pesti városházán, megyeházán, sőt az ügyészségen is; tapasztaltam még rendőröktől és női rendőröktől is; hogy a „Sztálin nevében" harsogó nótát énekelve felvonuló lányokat magukra keresztet vetve láttam a templom előtt elhaladni. Szintén a Jézus Krisztust dicsérték a mellettük elhaladó papnak olyan úttörők, akik alig látszottak a sok vörösségtől. A legnagyobb reakciósok voltak még azok, is akik az állami intézmények, üzemek vagy gyárak kommunista ünnepeken való feldíszítését és vörös színbe borítását elvégezték. Megvetés, lenézés, undor és képmutatás, színlelés, hazugság mindenütt. (Annál vallástalanabb lett később a tőlük nevelt ifjúság. Kommunista ekkor se lett, csak vallástalan.)

Egymás után közvetítette a sajtó és a rádió azoknak a dolgozóknak a panaszait, akik 1956 után törvény adta joguknál fogva kiléptek a termelőszövetkezetből, de viszont büntetésül nem kapták meg azt, ami nekik az elhagyott szövetkezetből addigi munkájukért járt, nem kapták vissza bevitt gazdasági szerszámaikat, sőt földjeiket se, s ha igen, nem ott és nem olyan minőségben, mint amit bevittek. A rádió ekkor mindig udvariasan, sőt hízelegve elismerte, hogy sérelem érte őket, panaszuk jogos, de hogy igazukat meg is kapják, arról már nem beszélt, annál kevésbé arról, hogy az önkényeskedők és törvénysértők el is veszik megérdemelt büntetésüket.

Az is előfordult, hogy agyondicsérte az x tsz-t, melybe egymás után lépnek vissza a kilépett tagok s dicsérően kiemelte, hogy mindez azért van, mert ennek vezetősége „megtartotta" „a törvényt" s a kilépő tagoknak is igazságosan megadta azt, ami nekik járt.

Milyen rendszer az és hová jutott az az állam, melyben különleges dicséretet kapnak azok, akik megtartják a törvényt, s mint követendő, de – úgy látszik – ritkán található erényhősöket állítják a közönséges emberek, illetve a közönséges tsz-ek elé? Minden más jogállamban nem azok a kivételek, akik megtartják, hanem akik nem tartják meg a törvényt. De jogállamban ezek a kivételek se ismeretesek, mert hiszen lappanganak a törvény és az állam sújtó karja elől. Hiszen ha tudnák, kik azok, már régen elintézték volna őket.

De nemcsak azt ismerte el a hivatalos állami propaganda, hogy csak a *parasztok* ellen történtek és történnek sorozatos önkényeskedések és kizsákmányolások, akik a munkások államának mégiscsak másodrendű, csak az ipari munkások után következő irányítói és élvezői, hanem még azt is, hogy maguk az ipari munkások, tehát a diktatúra gyakorlói és államhatalom birtokosai ellen is mindennaposak a törvénysértések. Például azoknak az egészségügyi és életvédelmi előírásoknak meg nem tartásában, melyeket az üzemekben a törvény előír.

Egy falusi dolgozó meg amiatt panaszkodott a rádiónak, hogy már legalább 100 kilométert megtett kerékpárján az utánajárásban, mégse tudott hozzájutni a munkabéréhez még most se. Világos tehát, hogy a munkásvezérek, a pártvezetőség, de nem a munkások s még csak nem is a párttagok voltak a hatalom birtokosai. Ők gyakoroltak diktatúrát, az ő államuk volt az állam, nem pedig a munkásoké. Így érthető minden, így valóban lehetséges a kizsákmányolás és a munkásokkal szemben elkövetett jogtalanság, de másképp nem.

Az is jellemző és érdekes, hogy törvény ide, törvény oda, alkotmány ide, alkotmány oda, 1953 végén egyszerűen nem terjesztettek költségvetést még az elé az országgyűlés elé se, melynek tagjait nem a nép választotta, hanem a pártvezetőség nevezte ki. E költésvetésből ugyanis mindenképpen ki kellett volna tűnni, mit ártott az országnak és mennyi milliárdjába került a dolgozóknak az a baklövés, melyet 1953 folyamán elismertek és az a túlzott ipari politika, melyet ekkor végre abbahagytak.

Rajk nálunk rögtön Rákosi után következett mind befolyásban, mind népszerűségben, sőt ez utóbbiban talán még Rákosit is megelőzte. Emlékszem Rákosi egyik „nagyjelentőségű" beszédére, melyet többször szakított meg az „Éljen Rajk!, Éljen Rajk!" végeszakadatlan ütemes kiáltozása éppúgy, mint az „Éljen Rákosi!"-é. Mikor aztán Rajk elhajolt az előírt szovjet politikától, azaz „összeesküvő" lett, törvény elé állították és kivégezték. Ekkor egyszerre az sült ki, hogy sose volt őszinte kommunista, még akkor se, mikor a párt oszlopos tagja és belügyminiszter volt, sőt egyenesen az „imperialisták" kémje volt kezdettől fogva. (Titóról ugyanezt állapították meg Sztálinnal való összeveszése után.) Bizonyítékokat közöltek még arra is, hogy a spanyol polgárháborúban is, melyben a kommunizmus oldalán küzdött, csak mint a kapitalisták kémje vett részt. Mindezeket egyébként ügye tárgyalásán maga *Rajk is elismerte*.

De ugyanezek sültek ki a párt azon oszlopos oroszországi tagjairól is, akik Sztálin ellen „esküdtek össze" és akiket Sztálin végeztetett ki. Ők is nyilvános tárgyalásokon vallották be kém és áruló voltukat. Sztálin halála után arról a Beriáról állapították meg, hogy a kapitalisták és s nyugati imperialisták ügynöke és szolgálja volt, aki Sztálin után is még Malenkovval egyenrangúan osztozott a hatalomban.

Őt egyébként már csak titkos tárgyaláson ítélték el, vele tehát már nem ismertették el személyesen is a bűnét, mert arra már ők maguk is látták, hogy a hajdan oly megrázó és meggyőző erővel ható nyilvános beismerések teljesen elvesztették már meggyőző erejüket. A közvélemény már semmit se ad rájuk, sőt előre tudja, hogy a vádlottak hogy fognak viselkedni és mit fognak mondani. Csehszlovákiában Slansky volt szinte azonos fogalom a párttal és a kommunizmus eszméjével, s végül róla is kisült, hogy mindig az eszme és a párt ellensége volt.

De ezek után komoly ember hogy vehette komolyan a pártot és vezetőit, és hogy becsülhette őket? Hát hiszen erkölcsi lebukások másutt is előfordulnak (még az Egyházban s a papság soraiban is), de másutt nem azok buknak le, akik az eszme legtiszteltebbjei és fő erősségei voltak. Ilyesmi legfeljebb megrázó kivételként fordulhat elő, nem pedig szinte szabályként. De ilyenkor se az sül ki rólunk, hogy már akkor is árulók, sőt az ellenség kémjei voltak, mikor még hősök voltak, hanem hogy később botlottak meg.

De hogy a kommunizmus nagyjai már eredetileg is kémek, vagy legalábbis aljas banditák voltak, azt csak úgy lehet megmagyarázni, hogy a kommunizmus vagy állandó és rendszeres rágalmazással dolgozik, kígyót-békát kiáltva azokra, akiknek befeketítése a rendszer, illetve jelenlegi vezetőinek érdeke, vagyis hogy nem igaz ez a kémség és banditaság; vagy pedig valóban az emberiség történetének legvisszataszítóbb erkölcsi szörnyei játszhattak és játszanak a bolsevizmusban vezető szerepet. Ezt az ő rendszerük, erkölcsiségük és berendezkedésük lehetségessé teszi is számukra. Ugyanazokról ugyanis, akikről a pártsajtó azt állapítja meg, hogy emberi bőrbe bújt erkölcsi szörnyetegek (Rajk, Slansky, Tito, Beria, sőt még népünk nagy tanítója, Rákosi, sőt maga a „nagy Sztálin" is!), ugyanez a pártsajtó évekkel előbb még mint a munkásság legtiszteltebb vezéreiről és az eszme legodaadóbb harcosairól zengett ugyanazokról dicshimnuszokat. Ezzel egyúttal azt is elárulták, mennyit lehet adni az ő állításaikra, a pártsajtóra és a pártpropagandára. Pedig hát ez a propaganda úgyszólván az egész rendszer alapja.

Azokról az orvosokról, akiket Sztálin kevéssel halála előtt letartóztatott, mert a párt vezetőinek láb alól való eltevésére alkottak bűnszövetkezetet *és akik e bűnüket fogságukban már töredelmesen mindnyájan be is vallották*, kevéssel Sztálin halála után maga Malenkov és a pártpropaganda állapította meg, hogy ártatlanok és a beismerő vallomásokat csak a rendőri brutalitás csikarta ki belőlük. Mit szóljunk az olyan rendszerről, mely ilyesmiket kénytelen önmagáról elismerni?

Nálunk a falurádióban másról se hallottunk, mint a szovjet fejlett agrotechnikai módszereiről és hogy a szovjet mezőgazdaság a legfejlettebb mezőgazdaság a világon. A külföldről oda hívott érdeklődőknek valóban olyan kolhozokat mutogattak, hogy elállt tőlük a szemük-

szájuk. Aztán 1953-ban az illetékes miniszter nyilvánosan ismeri el, hogy az orosz mezőgazdaság még annyit se termel még ma se, mint a cári kor utolsó éveiben, és valóságos vészkiáltást hallat, hogy a mezőgazdálkodás eme csődje a szovjetek fő problémája, s ha változás nem történik, végzetes következményei lesznek. Nem azt jelentette-e ez magyarul, hogy hivatalosan is elismerték, hogy az addigi szovjet propaganda minden szava hazugság volt?!

Mit csináltak volna ők azzal, aki 1949-ben vagy 1950-ben azt merte volna állítani, hogy az ötéves terv csalás, vagy akár csak elhibázott, túlméretezett és megvalósíthatatlan? S 1953-ban maga a kormány ismeri ezt el! De azért nem bukik meg miatta, sőt a hivatalos propaganda egyenesen dicsőségként könyveli el, hogy ezt beismeri és mostantól kezdve nem a minden áron való iparosítás, hanem az életszínvonal emelése a párt programja.

Pedig hát mit vétkeztek a dolgozók ellen azok, akik fizetésjavítás, vagy legalább lakásépítés helyett most már a tőlük is haszontalannak és elhibázottnak kijelentett „alkotásokra" dobták ki a dolgozóktól kisajtolt milliárdokat?

Mivel először a tsz-ekbe még be nem lépett parasztság üldözése, sőt tönkretétele rosszul sült el s a párt vezetői belátták, hogy a magyar mezőgazdaságot is csőd fenyegeti, ha a parasztságot a sok törvénytelen üldözéssel, igazságtalansággal és kiszipolyozással végleg elkeserítik, emiatt a jelszó a parasztságnak való kedvezés lett, a hivatalos pártpropaganda szintén olyan szégyenletes visszaéléseket és „törvénysértéseket" ismert el a múltból nyilvánosan a pártfunkcionáriusok részéről, hogy végleg kompromittálta a pártot azok előtt, akik önállóan gondolkodni tudtak s mertek. Hiszen tulajdonképpen azt ismerték el ők maguk, hogy egész eddigi kormányzásuk és eljárásmódjuk úgyszólván merő törvénytelenségből állt s ők voltak elsősorban azok, akik a saját törvényeiket lábbal tapodták. 1961-ben aztán újra kolhozokká alakították át erőszakkal az országot, mégpedig most már teljesen.

Az alkotmány 71. cikkelye azt mondja, hogy az alkotmány mindenkire kötelező. Láttuk, hogyan tartották meg ugyanezen alkotmányt akkor, mikor a vallásszabadság védelméről volt szó. „Hagyjuk csak azt az alkotmányt!" – mondta az esztergomi gimnáziumi igazgató (és minden gimnáziumi igazgató), mikor irodájába hívatta a diákot azért, hogy miért jár vasárnap templomba, s mikor a diák arra hivatkozott, hogy ezt a jogot neki az alkotmány biztosítja.

A földbirtokosoknak is kárpótlást állapított meg a törvény az elvett földekért, sőt még azt is megállapította, mennyi legyen ez a kárpótlás. S vajon melyik földbirtokos kapott kárpótlást? Sőt volt-e csak eszük ágában is azoknak, akik ezt a „törvényt" hozták, hogy valaha majd fizetnek is? A később elvett gyárakért, sőt kisipari műhelyekért és felszerelésükért is kárpótlást ígért a törvény, de itt már csak általánosságban beszélt, a kárpótlás mennyiségéről már nem szólt. Ekkor már nem is vette „a törvény" e részét komolyan senki; se a kifosztottak, se azok, akik kifosztották őket.

De ezek a földbirtokosok, gyárosok, sőt kisiparosok legalább ellenségek voltak, s az ellenséget, az osztályellenséget, gyűlölni, és készakarva tönkretenni, kommunista erény, sőt kötelesség. De 1953-ban, a népnek való kedvezés korszakában, ugyancsak hivatalosan, a kommunista sajtó- és rádiópropagandából tudhattuk meg, hogy egész eddig (tehát „a nép uralmának" teljes 8 éve alatt) azokkal a dolgozó parasztokkal és munkásokkal is milyen gyalázatos kegyetlenségeket és törvénysértéseket követtek el, akik a kommunista eszme szerint nem ellenséget jelentettek, hanem a rendszer két tartóoszlopának egyike voltak s így – legalább elméletben – *ők voltak az ország urai* s a rendszer minden intézkedése és törvénye tulajdonképpen értük volt.

Napról napra egyenesen elképesztő eseteket olvashattunk a Szabad Népben vagy hallgathattunk a rádióban annak bizonyítására, hogy eddig mennyire nem volt pártdemokrácia; mennyire nem szólhattak bele a párttagok a pártvezetésbe, s mennyire róluk, nélkülük kormányoztak; hogy nemcsak a pártfunkcionáriusok önkényeskedtek és basáskodtak a párttagokkal, hanem a hatóságok is az ügyfelekkel és az állami üzletek alkalmazottai is a vevőkkel.

Tőlük, maguktól tudtuk meg, hogy mindennapos dolog volt, hogy sokkal több beszolgáltatást követeltek és csikartak is ki a parasztoktól, mint amennyi járt „a törvény szerint", s nemcsak a kulákoktól (akikkel szemben a törvénytelenség a kommunista elvek szerint csak természetes), hanem a kisparasztoktól, sőt olyan kisparasztoktól is, akik lélekben a párt emberei voltak.

Megszólaltattak a rádióban egy olyan dunántúli kisparasztot, aki azt mondta, hogy velem csak meg lehetett elégedve a párt és elsorolta érdemeit: párttagságát, a mezőgazdasági munkákban való mindenkori elsőségét, s hogy a beszolgáltatásban is mindig első volt a faluban és – panaszkodik – mégis egy évben kétszer is elvitték tőlem a csak egyszer járó beszolgáltatást, azzal érvelve, hogy ahol nincs, onnan nem vihetünk, onnan kell vinnünk, ahol van.

Aztán ugyancsak a hivatalos propagandából tudtuk meg, hogy az a hallatlan dolog is mindennapos volt – el se hinné az ember, hogy még ez is lehetséges –, hogy a szerződéses termelők sokkal kevesebbet kaptak a termelt növényekért, mint amennyi a szerződésben elő volt írva. Ez aztán már igazán kizsákmányolás! De jellemtelenség és szerződésszegés is, melyet a nép állama követett el a nép ellen, hiszen a nép államával kötötték „a dolgozók" a szerződést.

A kapitalista „kizsákmányolók" világában vagy „az urak" országában ilyesminek még a gondolata is lehetetlen lett volna. Hiszen ott volt a szerződés, mi sem lett volna könnyebb, mint a szerződésszegés bizonyítása s így a bíróság ugyancsak elbánt volna azzal a galád termeltetővel. Most azonban ugyanaz az állam rendelkezett a bírósággal is, akivel a dolgozók a szerződést kötötték s azért a helyzetet ismerve, még csak eszébe se jutott a galádul becsapottak egyikének se, hogy igazát bírósági úton meg is próbálja érvényesíteni.

Megtudtuk azt is, hogy az is *szabály* volt, hogy azok a tsz-tagok, akik földjüket bevitték a szövetkezetbe, földjük után nem kapták meg azt a járadékot, amit ígértek nekik, *s ami a szövetkezet szabályai szerint is járt nekik*. Még 1953-ban is, mikor már ezt el volt szabad panaszolni, sőt az állam is – hogy a parasztságnak kedvezzen – szintén hangot adott a panaszoknak (addig panaszkodni se volt szabad és nem is lehetett) s hangsúlyozta, hogy mennyire igazuk van a megkárosítottaknak, *azt azonban sose ígérte nekik még ekkor se, hogy ami jár nekik, azt – legalább most, utólag – meg is kapják, annál kevésbé, hogy most aztán már meg is büntetik azokat, akik a törvényt megsértették és őket megkárosították*.

1956-ban végül már magáról Sztálinról állapították meg, hogy hiú volt, erőszakos volt, zsarnok volt, sőt vérszopó zsarnok és bandita volt, aki vetélytársat nem tűrt maga mellett, s hogy ezeket láb alól eltegye, minden elképzelhető eszközt felhasznált, sőt meggyilkoltatta még a saját feleségét is. Ellenfelei sokszor a kommunizmus legdicsőbb képviselői voltak s mégis ő nemcsak életüket vette el, hanem a becsületüket is, mert kínzásokkal és a bűnügyi technika minden elképzelhető eszközével arról is gondoskodott, hogy bűnös, becstelen és áruló voltukat ők maguk ismerjék el.

Ezen elképesztő leleplezéseket úgy adták elő, mint a párt érdemét, s a leleplezések után is egész természetesnek tartották, hogy maga az eszme és az ezt képviselő párt (az az eszme, melyet maga Sztálin is vallott és az a párt, melynek vezére Sztálin volt s melyre támaszkodva gaztetteit elkövette) azért így is szent és sérthetetlen s az emberiség üdve továbbra is csak eme eszmétől és ettől a párttól várható.

Pedig hát a bolsevizmus történetét egész Sztálin leleplezéséig nem lehet a sztálinizmustól elválasztani, mert a kettő egy és ugyanaz. Ezen állítás igazságát senki se tagadhatja, aki a bolsevizmus Sztálin uralma alatti irodalmát, napi sajtóját, folyóiratait, rádióadásait, propagandáját, tehát közéleti megnyilvánulásának dokumentumait áttanulmányozza. Ha a sztálinizmust elítéljük, akkor a bolsevizmust is el kell ítélnünk; ha a sztálinizmusról megállapítjuk, hogy zsarnok volt, akkor a bolsevizmusról is meg kell állapítanunk ugyanezt; ha a sztálinizmus használt becstelen, sőt csak banditákhoz méltó eszközöket, akkor a bolsevizmus használta őket.

Hiszen még azok maguk is, akik Sztálint leleplezték, azelőtt tagadhatatlanul ennek a zsarnok, gyilkos, hazug, rágalmazó, hóhérokkal, kínzókamrákkal és rágalmakkal dolgozó s a világot becsapó sztálinizmusnak voltak a kiszolgálói, funkcionáriusai s fő tényezői. Ha ők gáncstalan lovagok, miért szolgálták ezt a banditarendszert egész addig, míg Sztálin élt, s miért dicsőítették maguk is azt, akiről tudták, hogy annyira sátáni, hogy még bandináktól is sok lenne.

Ne feledjük ugyanis, hogy egész addig, míg Sztálin élt – pedig hosszú évtizedeken át élt –, kivétel nélkül minden kommunista, akár Oroszországban, akár a világ bármely más országában nem azt hirdette, hogy Oroszországban egy mindenre képes zsarnok uralkodik rágalmakkal, gyilokkal, kínzókamrákkal és becstelenséggel, hanem hogy Oroszországban földi paradicsom van és ott maga a felszabadult nép intézi a maga boldog sorsát.

Mit szóljunk, ha utána maga a kommunista vezetőség állapítja meg, hogy mindez szemtelen hazugság volt, s a kommunizmus évtizedeken át hazudott, tudva valótlant mondott, írt és hirdetett, azaz a népet és a világot becsapta és rosszhiszeműen félrevezette. Vajon lehet-e az ilyen rendszer jó, kivált mikor magát az elpusztult Sztálint becstelenségében, banditizmusában és világcsalásában is kiszolgálták?

Vigasztalásul azonban azt mondták, hogy mostantól kezdve áttérünk *a tiszta leninizmusra*. Ámde lehetséges-e ez, ha ugyanazok térnek át erre a most már jó rendszerre, akik eddig a rossz tényezői voltak, de viszont míg annak kiszolgálói voltak, akkor is azt hazudták a dolgozóknak, hogy ez a rendszer az ő boldog paradicsomuk?

Sztálin leleplezésére a bolsevisták többek között azért szánták el magukat, hogy azt a Titót kiengeszteljék, aki már jóval előbb szembeszállt ezzel a Sztálinnal (de persze nem azért, mert magasabb erkölcsi érzékkel bírt nála, hanem azért, mert *két* dudás nem fért meg *egy* csárdában), s így a kommunista internacionálénak visszaszerezzék. Nem a kommunizmusnak, hanem egyedül Sztálin zsarnokságának tulajdonították ugyanis Jugoszlávia s általában a csatlós államok függetlenségének megsértését Oroszország részéről.

De hogy „a tiszta leninizmustól" mennyit várhatunk e tekintetben, azt mutatja annak az elvtársnak a magyar kommunista sajtóban már ismételten közölt beszámolója Leninnel való találkozásáról, aki tagja volt annak a magyar kommunista küldöttségnek, mely 1919-ben járt Moszkvában a magyar tanácsköztársaság részéről.

Itt ez a szemtanú többek között megemlíti, hogy Lenin statisztikai adatokat kért tőlük Magyarország gazdasági s szociális viszonyairól s mindjárt villogó szemekkel, fenyegetően tette hozzá, hogy aztán ne ám hamis adatokat küldjenek, mert akkor – mondta fenyegetően – jaj lesz maguknak!

Kérdem, hol itt a pártdemokrácia, hol itt Magyarország függetlenségének tiszteletben tartása? Mi címen meri az orosz tanácsköztársaság vezetője a magyar tanácsköztársaság megbízottjait, mint alantasait kezelni? Hogy mer nekik parancsokat osztogatni s mindjárt meg is fenyegetni őket, ha a parancsot nem hajtják végre lelkiismeretesen?

Lenin csak orosz pántfunkcionáriusokkal beszélhetett volna így, sőt még azokkal is csak akkor, ha „a pártdemokráciát" éppoly gyalázatosan és felháborítóan megszegte, mint Sztálin, a sötét zsarnok. A zsarnokság, az autokrataság, a pártdemokrácia lábbal taposása, tehát nem Sztálin személyéhez, hanem a bolsevik istentelenséghez, ösztönösséghez és féktelenséghez tartozik (melynek magyar képviselőinek bizonyára Lenin is azért beszél ilyen sértő és megalázó hangon, mert ismeretlenül is nagyon jól ismerte őket).

Tessék megnézni Lenin képét. Sokkal visszataszítóbb, sokkal sátánibb, mint Sztáliné. Hogy várhatnánk hát éppen tőle nagyobb önuralmat, nagyobb emberbecsülést, nagyobb szerénységet, tehát nagyobb pártdemokráciát, mint Sztálintól?

Ugyanezt kell mondanunk magyar viszonylatban is. Rákosi elítélésével, Rákosi végzetesen nagy hibáinak elismerésével nemcsak Rákosit ítéljük el, hanem az egész magyar kommu-

nizmust, mert az személyétől elválaszthatatlan, kit megtettünk a magyar nép nagy tanítójának és a magyar anyák legnagyobb szülöttének, „drágának” és „apánknak”.

Ha Rákosi hibázott, akkor az egész magyar kommunizmus hibázott; ha Rákosi megszegte a pártdemokráciát, akkor maga a rendszer szegte meg; ha Rákosi rágalmazott, kínzott, gyilkolt (Rajkot, Mindszentyt), akkor a párt tette mindezt s a párt volt az a becstelen is, aki ezt a nagy Rajkot, a kommunista jellem e megtestesülését még arra is rákényszerítette, hogy elismerje magáról, hogy egész életében mindig aljas volt, s a pártot is csak becstelenségből szolgálta.

Nem feledjük, hogy a Rajk-perben egész Magyarország dühöngött, toporzékolt a vádlottak ellen. Tessék elővenni az akkori újságokat vagy magnetofonszalagokat! Nem is engedik a párt lapjait elővenni. A könyvtárakban külön engedély kell használatukhoz.

De az se segít a párton, hogy Rákosi helyett most egyszerre Rajk lesz az igazság, a becsület és a párt méltó képviselője, mert ne feledjük, hogy Rajk hosszú időn át belügyminiszter volt, tehát ő csinálta, vagy legalábbis elsősorban ő volt a felelős mindazokért a gyilkolásokért és az azokat megelőző kínzásokért és a vádlottaknak a nyilvános tárgyalásokra való preparálásaiért, melyeket a párt történelme e legsötétebb korszakában elkövettek. Mikor tehát később Rákosi részéről neki ugyanez lett az osztályrésze, csak azzal bűnhődött, amivel vétkezett.

Nem a rendszer megváltozása volt tehát ez, hanem egyszerű, önző manőver Tito kiengesztelésére és visszaszerzésére. Ugyanakkor például egy szavuk se volt Mindszenty preparálóinak megbélyegzésére, mert ez Titót nem érdekelte, hiszen ő ugyanezt tette Stepinac bíborossal.

Istentelenség

Ezek után már csak természetes, hogy a kommunista sátánnak a gyűlölet és kóros hazudozás után a harmadik fő jellegzetessége az istentelenség, a vallásgyűlölet volt. Sajátságos és bizonyos szempontból megmagyarázhatatlan ez, mert hiszen a munkásság felszabadításához semmi köze annak, van-e másvilág vagy nincs, és elismer-e valaki égi hatalmat vagy nem. Tekintettel pedig arra, hogy a vallásos meggyőződés és még inkább a vallásos érzés és a vele kapcsolatos családi hagyományok s a hozzájuk való ragaszkodás mégiscsak nagy erőt képvisel s így a velük való fölényes, sőt gúnyos szembeszegülés igen széles néprétegeket idegenít el a kommunizmustól s így nagyban akadályozza szociális eszméinek győzelemre segítését is. Egyenesen megbocsáthatatlan vétek a kommunizmus szociális eszméi ellen még kommunista szempontból is az, hogy ezeket a munkásokat állítólag megváltó eszméket csak vallástalan alapon állva, tehát a hívőket már eleve elidegenítve szabad hirdetni. A marxizmusnak, mint hivatalos programjában is van, valóban csak magánügynek kellene a vallási kérdést tekintenie s a szigorú semlegességet megtartva kinek-kinek tetszésére bízni, hogy csak a földdel törődik-e vagy az éggel is.

A marxizmus és így a kommunizmus e hivatalos álláspontjával szemben a valóság mégis a legféktelenebb vallásgyűlölet, istentagadás és vallásüldözés lett. Ezt csak azzal a sátáni lelkülettel lehet megmagyarázni, mely az egész rendszert eltölti s mely „az ördög fél a szenteltvíztől" elve alapján, minden józan ész, jól felfogott érdek és elmélet ellenére se tudott semleges maradni a vallási kérdésben, hanem gondoskodott róla, hogy e tekintetben vallott programja és ígéretei ellenére is világcsalásnak és szemenszedett hazugságnak bizonyuljon, mint minden szava, úgy az is, hogy az ő rendszerében a vallás magánügy, melynek gyakorlásába az állam s a párt nem avatkozik.

A pártprogramot nem változtatták meg, sőt az új alkotmányba is bekerült sarkalatos pontként a „vallásszabadság", csak hát egy szót se tartottak meg belőle, hanem a kommunista szellemnek megfelelően gondoskodtak róla, hogy az egész merő hazugságnak bizonyuljon. De azért állandóan hangsúlyozták nemcsak a külföld, hanem a hazai közönség előtt is, mely pedig napról napra tapasztalhatta ennek éppen az ellenkezőjét, hogy nálunk tökéletes vallásszabadság van, Rákosi pedig minden beszédében hangsúlyozta, hogy itt még senkinek se lett semmi hátránya abból, ha vallásos volt.

A külföld felé állandóan azzal dicsekedtek, hogy ők nemcsak nem bántják a vallást, hanem még támogatják is és még a reakciós katolikus Egyháznak is évente ennyi meg ennyi milliót adnak. S ez ráadásul még igaz is volt s annál nagyobb hatással lehetett a külföldre, mert ugyanakkor a gazdag Anglia, Amerika, vagy Franciaország egy fillért se adott vagy ad az Egyház munkájára és a papság támogatására.

Mondom, ebben még csak nem is hazudtak (csak azt hallgatták el, hogy aránylag mennyivel többet adnak a protestáns felekezeteknek, mint a katolikus Egyháznak). A hazugság csak abban volt, hogy ők azt állították, hogy nem bántják az Egyházat, csak elválasztották az államtól. Ámde ha csakugyan csak ezt tették volna, akkor a papságot és az Egyházat egy fillérrel se lett volna szabad támogatniuk. Hiszen az említett három nyugati állam is azért nem támogatja, mert ott valóban elválasztották az Egyházat az államtól.

Az egyházak támogatásával tehát a saját programját is meghazudtolta a magyar kommunista párt. Ha ugyanis a vallás csakugyan magánügy, akkor ezt a magánügyet nem lett volna szabad hivatalos állami pénzekkel támogatni. Közpénzen csak közügyet lehet támogatni. A mi kommunizmusunk tehát nemcsak abban volt hazug, hogy ő nem üldözi a vallást, hanem a közre veszélyes közügynek tartotta, hanem abban is, hogy a vallás elleni minden utálata és üldözése ellenére mégis támogatta.

Az érthetetlen dolog egyszerű magyarázata az, hogy félt a vallástól, félt a papságtól, tehát nagyon is fontosnak, nagyon is közügynek tekintette azt, hogy hisznek-e a „felszabadított" ország lakói vagy nem. Azt, hogy hisznek, magára nézve a legnagyobb veszedelemnek tekintette. Nem merte tehát ezt a kérdést negligálni, elhanyagolni, az államot nem érdeklő magánügyek közé sorolni, hanem – programja és alkotmánya lábbal tiprásával és meghazudtolásával – kötelességének tartotta ellenőrizni, kezében tartani. Ezért támogatta az Egyház és az állam állítólagos elválasztása és a vallásnak magánüggyé való alacsonyítása után és ellenére is a papságot éppúgy, mint a régi „feudális" állam.

Kettejük között csak az volt a különbség, hogy a régi állam a támogatást azért adta, mert kívánatosnak tartotta, hogy alattvalói vallásosak legyenek és ezért az Egyház munkáját közügynek tartotta, a kommunista állam pedig azért, mert a papság munkáját a maga létére végzetesnek tartotta, mivel azonban programja vagy talán inkább a külföld miatt (mert maga a program még nem nagyon zavarta volna a vallás üldözésében) nyíltan eltiporni nem merte, legalább a pénz, az állami hozzájárulás révén akarta ellenőrizni és így kezében tartani. Az az állam ugyanis, mely fizeti a papságot, kezében is tarthatja és irányíthatja is a papságot, ha akarja. A kommunista állam természetesen akarta. A pénzt nem adta ingyen!

Nem támogatás volt ez, hanem befolyásolás, sőt tökéletes kézben tartás, mert amelyik pap gerinces volt, elvesztette ezt a támogatást. Míg ugyanis azelőtt mindig az volt a jelszó, hogy a papság ne politizáljon (tudták ugyanis, hogy ha politizál, kénytelen az Egyház mellett politizálni), a kommunista államban később már a nem-politizálás is a legnagyobb bűnszámba ment.

Ekkor már megkövetelték, hogy minden pap politizáljon s természetesen a párt mellett, mert hiszen másfajta politizálásról a „nép demokráciákban" még álmodni se lehetett. A semleges, a visszavonuló, a nem politizáló, a beszolgáltatás, a tsz-ek alakítása iránt közömbös és a kommunista „békéért" nem buzgolkodó, az aljas amerikai baktériumháborút nem kárhoztató papok befolyásosabb, érdemesebb állásba kerülése ellen vétót emelt az állam.

Ez maga még természetesen nem lett volna elég arra, hogy az Egyház munkáját megbénítsa, annál kevésbé, hogy lehetetlenné tegye, s minden tekintélyesebb állást a megalkuvók kezére juttasson. A baj az volt, hogy emellett állandóan ott volt még a börtön, az internálás, a megkínzás réme is. A meg nem alkuvó pap tehát sose tudhatta, hogy csak a kongrua [kiegészítésül folyósított államsegély] megvonása lesz-e a büntetése vagy pedig éjszaka el is hurcolják. A meg nem alkuvó püspököket például azzal szorították az állam iránti engedelmességre (például, hogy elmozdítsa, és megalkuvókkal helyettesítse a gerinces papokat), hogy mikor a püspök nem volt hajlandó elmozdítani a rendszernek nem tetsző papokat, akkor az ÁVÓ hurcolta el őket. A püspököt tehát az irgalom szorította arra, hogy maga csapja el őket, mert ezzel legalább a börtöntől megmentette őket.

Az Egyház tehát nemcsak nem választódott el az államtól, hanem még szorosabb kapcsolatba került vele, mint azelőtt. Soha az állam nem törődött annyira az Egyházzal, mint a „népi demokráciában", de persze csak azért törődött vele, hogy megölje, addig pedig, mire ez bekövetkezik, az Egyház őt kiszolgálja s a még hívők előtt is elfogadhatóvá tegye a párt uralmát.

Soha nem volt még a vallás annyira közügy és az állam figyelmének és törődésének annyira tárgya, mint a kommunista államban, s mindez – nem hiába hazug az ördög és a hazugság apja – azért, mert programja szerint a vallás magánügy. Valójában annyira nem magánügy volt a vallás, hogy külön állami „Egyházügyi Hivatalt" állítottak fel intézésére. Igaz, hogy ennek a feladata inkább csak az volt, hogy a vallást végleg felszámolja, de az emberek magánügyeit nem szokás államilag felszámolni. Egyébként is, ha a vallás szabad – és az alkotmány szerint szabad volt –, akkor milyen címen készültek a *felszámolásra*? És már uralmuk hetedik esztendejében?

Ha a vallás szabad volt – pedig az alkotmány betűje ezt hirdette –, miért nem tűrtek s miért oszlattak fel minden vallási egyesületet, még a tisztán hitbuzgalmiakat is? Ha vallásszabadság volt, miért nem lehetett kiadni vallásos tárgyú könyveket, még hitbuzgalmiakat se?

Az esztergomi vízivárosi plébánia egy időben még kifogyott nyugtablankettái helyett se tudott újakat nyomtatni, mert magánnyomda már nem volt, az állami vállalat vezetője pedig képmutatóan és szokottan hazugul azt felelte, hogy – sajnos – nem fogadhatja el a rendelést, mert a munkások megtagadnák a kiszedését. (A valóságban ezek között a munkások között ekkor már rég az is paptisztelő lett, aki azelőtt még gyűlölte őket. A munkások ekkor már az Egyháznak már egyenesen szívesebben dolgoztak volna, mint az államnak. De azért természetesen ekkor is egyhangúlag mondták volna ki, hogy a „reakciónak" nem dolgoznak, ha ezt kívánták volna tőlük.)

Ugyancsak Esztergomban a Szent Anna plébániatemplom restaurálása alkalmával az állami vállalatok nem adtak cementet azon a címen, hogy arra más építkezéseknél van szükség. Pedig ugyanekkor nemcsak külföldön, hanem néha még itthon is azzal dicsekedtek, hogy ők állampénzen hozattak és hozatnak rendbe templomokat. Egyébként pedig az a templomrenoválás nekik is érdekük lett volna, mert hiszen az ő annyit emlegetett újjáépítő munkájukat bizonyította volna, ha a forgalmas útvonalon álló templom ütött-kopottságával nem rontotta volna a város képét s nem cáfolta volna az annyit reklámozott újjáépítést.

Mikor az energikus plébános magánúton messze vidékről mégis szerzett cementet, az építést vezető pallért [építésvezetőt] behívatták a rendőrségre s fenyegetéssel arra kényszerítették, hogy azonnal mondjon le és vonuljon vissza a munkálatok végzésétől, de a plébánosnak meg ne merje mondani, hogy ők tiltották meg neki. A lemondás megtörténvén, már másnap beidézték a plébánost s megkérdezték, ki az építés felelős vezetője s felszólították, hogy ha 24 óra alatt nem gondoskodik ilyenről, megtiltják a munka folytatását. Ilyen volt a kommunista vallásszabadság és „magánügy".

Az emberek vonattal jártak templomba (ahol lehetett), mert helyben, ahol ismerték őket, nem mertek, mert állásukat féltették. Idegen helyen esküdtek, sőt idegenbe vitték megkereszteltetni gyermekeiket, vagy pedig éjszaka. Még az egyházi adót is úgy fizették, hogy nyugtát nem fogadtak el róla, mert a pártgyűléseken és az üzemekben állandóan rémisztették őket.

Még az is előfordult, hogy két fiatalembert, akik apjuk üzemének államosítása után egyik gyárban vállaltak munkát, az esti miséről kijövet a restaurálásával kapcsolatban imént említett Szent Anna-templom lépcsőzetén – pedig szegények azért mentek este, hogy ne lássák őket – a templomból kijövőket figyelő (tehát ellenőrző) rendőr durván megtámadott, hogy „ti piszkok, hogy mertetek ti idejönni?", s ők félszegen mentegetőztek nagy bűnükért, mert az még eszükbe se jutott, hogy a „piszok" jelzőt visszautasítsák, mert az önérzeten már régen túl voltak.

Akkor volt ilyen „magánügy" és ilyen „szabad" a vallás, mikor a „magyar nép nagy tanítója", Rákosi Mátyás beszédeiben nem győzött azzal büszkélkedni, hogy itt még senkinek se görbült meg a haja szála se amiatt, mert vallásos volt. Ők csak a reakciósokat, csak az összeesküvőket bántják. Ők nem támogatják a vallást (ez is hazugság, mert támogatták), de viszont, mint magánügyet, tiszteletben tartják (még nagyobb hazugság).

Ők az iskolai hittant se törölték el, csak azt állították, hogy nem tűrik, hogy valakit, akinek nem kell, rákényszerítsenek. Nálunk szabad vallásosnak lenni, de megkövetelik, hogy szabad legyen vallástalannak is lenni. Szabad hittanra járni, de megkövetelik, hogy szabad legyen hittanra nem járni is. Ők tehát az iskolába csak a *szabad* hittant hozták be. Ez volt a szép elmélet. Lássuk a gyakorlatot s azt, hogy az elméletet hogyan mételyezte meg az ördögi hazudozás és álnokság.

A dolgozók iskolájában, mely esténként volt felnőttek számára, eleinte kötelező, később már akkor is „szabad", tehát önkéntes volt a hittan, mikor még a rendes iskolában kötelező volt. Ámde – a hallgatóknak ugyancsak örülniük kellett, hogy egyszer egy héten egy órával előbb mehettek haza – az idők jelének bizonyítékaként a hallgatók vagy száz százaléka, vagy egy-kettőnek, akik hivatalból kénytelenek voltak tartózkodni tőle, kivételével mindenki „hittanos" volt. Pedig még arról is gondoskodtak, hogy a hittanóra csak az utolsó lehessen, tehát

hogy a hallgatók csábítva legyenek a hazamenésre. Így aztán úgy segítettek a bajon (mert ez nekik baj volt), hogy megszüntették a hittant. Itt tehát úgy festett a „szabad" hittan, hogy hittanra nem volt szabad (mert nem is lehetett) járni.

Egy év múlva a szakiskolákban is (közgazdasági, mezőgazdasági, ipari középiskolákban) szintén egészen eltiltották a „szabad" hittant, de már az eltiltást megelőző évben is milyen fogásokat használtak annak bizonyítására, hogy csakugyan „szabad" legyen a hittan! Abban az épületben, ahol én működtem (a Vas utcában), a legfelső emeleten egy női ipariskolát nyitottak. Év elején az igazgató az előírás szerint ívet körözött a beiratkozottak között, ki akar hittant tanulni, ki nem. Vagy 97% *akart*. Mikor azonban az igazgató az eredményt felterjesztette a minisztériumba, azonnal visszaküldték neki azzal a megjegyzéssel, hogy ne terjesszen fel hamis, hanem való adatokat. A rendeletben ugyanis az van, hogy a hittant illetően a tanulóknak szeptember 15-ig kell nyilatkozniuk, ezek a lányok pedig csak szeptember 17-én iratkoztak be, hogy nyilatkozhattak tehát szeptember 15. előtt? Az igazgató megértette, mit akarnak tőle és miért tették az iskola megnyitását szeptember 17-re s másodszor azt terjesztette fel, hogy hittant az előírt időben senki se kért. Így aztán nem is volt. A következő évben már nem tartottak szükségesnek ilyen fogásokat, hanem elrendelték, hogy szakiskolákban hittan nincs. S most ebben – kivételesen – nem voltak hazugok.

A szentelt vízzel szemben azonban mindig rendkívüli ingerlékeny sátán a többi iskolákban is csak az első évben tűrte el a 97%-os „szabad hittanokat". A következő évben már az általános iskolákban is ugyanolyan, sőt sokkalta amolyanabb fortélyokhoz folyamodott, melyeket az első évben még csak a szakiskolákban használt. Először is a hittanra vonatkozólag a szülőknek nem lehetett gyermekeik beiratkozásakor nyilatkozni, hanem erre a célra csak később tűztek ki egy napot. Furcsa kis „szabad hittan" volt ez, mikor az, aki gyermeke számára hittant akart, csak egy szigorúan meghatározott napon jelenthette ki ezt a kívánságát, sem előtte, sem utána nem, s ez a nap sose esett össze azzal a nappal, mikor a szülőnek egyébként is dolga volt az iskolában, hanem gondoskodtak róla, hogy ebből a célból egészen külön kelljen ott megjelennie. Arra számítottak ugyanis, hogy bizonyára lesznek majd, akik kényelemszeretetből mulasztják el a jelentkezést, lesznek, akik feledékenységből; lesznek, akik félelemből, és lesznek, akiknek egyáltalán nem is jut tudomására a jelentkezés ideje. Gyermeke hitoktatását kívánni egyébként is a reakciósság legbiztosabb jele volt a szülő részéről. E napon tehát tulajdonképpen a népi demokrácia ellenségei vonultak fel testületileg az iskolába s bizonyára sokan lesznek, akik nem mernek ilyen nyilvánosan színt vallani a reakció mellett. A párt- és üzemi gyűléseken úgyis már kellő felvilágosító és megfenyegető előadásokat tartottak a munkásoknak és az alkalmazottaknak ez ügyben s tudtunkra adták, hogy a párttagsággal ez össze nem egyeztethető, tehát vagy ezt, vagy azt választja valaki, és ha azt választja, tudhatja, milyen következményekkel jár majd részére.

Hogy a hittan „szabadságával" megajándékozottak annál bátrabban élhessenek szabadságukkal, a jelentkezés napján még az egész pártvezetőség is felvonult az iskolába. Ott trónoltak az emelvényen árgus szemekkel figyelve a belépőket, aztán óraszám is eltartó vizsgálat alá véve őket, hogy kicsoda, micsoda, hol, melyik üzemben dolgozik (a kapott adatokat szorgalmasan írták is, hogy a fél annál jobban megijedjen az esetleges következményektől), sőt szemére hányták a szülőnek, hogy a nép ellenségeire és háborús uszítókra bízza gyermekei nevelését.

Az is mindennapi volt, hogy a hivatalosan kitűzött napon és órában a jelentkező szülők elől egyenesen elbújt az igazgató, vagy azt mondta nekik, hogy ne most, hanem majd később jöjjenek, hogy ne maradhasson majd elég idő a beíratásra s eljövén az ebéd ideje, mondhassa, hogy lejárt az idő, már nem lehet folytatni. Másnap folytatni viszont a rendelettel ellenkezett. Azért is egzaminálták [vallattak] egy-egy szülőt olyan hosszasan, hogy mindegyikre ne kerüljön rá a sor, vagy hogy megunva a hosszas és eredménytelen várakozást, sokan önként menjenek haza beíratás nélkül.

1952-ben már azt is megtették, hogy még arra is vigyáztak, hogy a beiratkozás napját, mely csütörtök volt, csak hétfőn közölték a plébániákkal, azaz készakarva vigyáztak arra, hogy ne legyen közben vasárnap, mikor a templomban nagyobb tömegnek ki lehet hirdetni a dolgot. Vagyis beiratkozni csak egy nap lehetett, de viszont mindent elkövettek, hogy a pap ne tudja híveinek tudomására hozni, hogy melyik ez a nap.

De megtették nemegyszer azt is, hogy tudtára adták a szülőnek, hogy *a jelentkezést nem fogadják el*. Mindennapos volt az is, hogy elfogadták, de aztán a hittanosok névsorában mégse volt benne a gyermekük. Az pedig, hogy az anyát nem fogadták el, hanem az apa megjelenését követelték, vagy hogy írásban követelték tőle a jelentkezést, mindennapos volt.

Az iskolák élére igazgatónak természetesen csak hétpróbás kommunistákat tettek (nehéz feladat volt, mert nem sokan voltak ilyenek, kivált értelmiségi emberek között). A hittanbeíratást megelőzőleg természetesen a leglázasabb tevékenység volt a pártban. Haditerveket dolgoztak ki, fogásokat eszeltek ki, szerepeket osztottak, igazgató, tanítók egymás után kapták a bizalmas utasításokat és végrehajtásukra a fenyegetéseket s tanácsnak, párttitkárnak, MNDSZ-nek, igazgatónak, tanítóknak, mindenkinek be is kellett utána számolnia, mit tett és mit nem tett az ügy érdekében; hol volt eredmény, hol nem; mi volt az egyik oka, mi a másiknak; milyen eszközöket használt célja elérésére; milyen érveket a szülők meggyőzésére stb.

Minden tanítónak el kellett például mennie minden hittant kérő szülőhöz és meggyőzni (értsd: megfenyegetni) az illetőket a hittan felesleges, sőt káros hatásáról, s különösen káros hatásáról a szülő állására és előmenetelére és gyermeke jövőjére vonatkozólag. Azt is nyíltan megmondták neki (sőt mindig ez volt a tanító fő érve), hogy így a gyermeket is rosszabb szemmel nézik majd az iskolában, nehezebben kap jó jegyet, viselete se lehet akkor egyes (illetve később: ötös), s különösen nem tanulhat majd tovább, mert a hittanosokat nem küldik kollégiumokba s nem kapnak ösztöndíjat.

Sok helyen a tanító, ha már nem tudott mással érvelni, azt hangsúlyozta, hogy ha igen sokan jelentkeznek, akkor a párt büntetésből úgysem fog adni a plébános úrnak hitoktatási engedélyt s akkor hittan egyáltalán nem lesz, míg ha kevesen jelentkeznek, akkor legalább azok, akik jelentkeztek, részesülhetnek a hitoktatás előnyében. Tehát a szülő tulajdonképpen jót tesz a közönyösséggel, ha gyermekét nem íratja be hittanra, vallásos neveléséről pedig maga is gondoskodhat otthon.

Annak a papnak ugyanis, aki az iskolában hittant akart tanítani, ehhez a kommunistáktól külön engedélyre volt szüksége, ami megint csak bizonyítja, mennyire szabad volt az a „szabad" hittan. Olyan pap, aki nagy hatással volt a gyerekekre, természetesen nem kapott ilyen engedélyt, de egyébként is az idősebb, kényelmesebb plébánosok kapták inkább, hogy minél kevesebb eredménye legyen. Ahol túl nagy százalék kért hittant, ott egy pap se kapott engedélyt s egy évig egyáltalán nem volt hittan, hogy a reakciós szülők bűnhődjenek.

El lehet képzelni, hogy ilyen ellenőrzés mellett hogyan igyekeztek a szegény tanítók és tanítónők, kivált, akinek ambíciói voltak (s kinek nincsenek?), az ambíció nélküliek pedig állásukért való rettegésből, hogy minél kevesebb hittanos legyen s milyen kínos lehetett részükre arról beszámolni, hogy az idén több a jelentkező, mint tavaly. Érthető tehát, hogy rettegve követtek el mindent, hogy e borzasztó szégyentől megmenekedjenek.

Amelyik szülő az államnál volt állásban (pedig lassacskán már mindenki ott volt állásban), azokat (például még a tsz-tagokat is) munkahelyükön is egyenként behívatták s vagy egyenesen azt közölték velük, hogy gyermekeiket hittanra be ne merjék íratni, mert akkor jaj lesz, vagy pedig csak finoman céloztak a következményekre, aszerint, milyen vérmérsékletű és okosságú volt a párttitkár vagy a főnök, vagy mennyire „klerikális" volt az illető helyen a közvélemény. Tudok olyan győri házaspárt, hogy – mivel mindketten kerestek – mindkettőt külön-külön behívatták, hogy a gyereket hittanra ne írassák be.

Beíratni természetesen többnyire az anya ment, mert hiszen férjének munkanapja volt. Mindennapos dolog volt, hogy nem fogadták el a bejelentést, hanem hazaküldték, hogy a fér-

jét küldje el. Részint, hogy megunva a sok vesződséget és hercehurcát, elálljon az újabb jelentkezéstől, vagy pedig abban bízva, hogy férje állását féltve csöndben marad.

Később szabály lett, hogy a feleség magával vitte mindjárt a férje írásbeli nyilatkozatát is, de sokszor még ezzel se elégedtek meg, hanem férje aláírásán kívül még két tanú aláírását is kívánták annak bizonyítására, hogy az apa aláírása valódi. Képzelhetjük, milyen vallásosnak kellett lennie annak az apának, aki még ennyi zaklatás elviselésére is vállalkozott, csak hogy gyermeke hittant tanulhasson! Így aztán érthető, hogy a 60-as években a legtöbb helyen már fehér holló volt a hittanra beiratkozott gyerek.

Mert hát a vallásosság mellé még bátorságra is szükség volt, hiszen a szülő ezzel „reakciós" érzületéről tett tanúságot; tönkretette a gyárban vagy üzemben (vagy pláne hivatalban!) a jövőjét; kitette magát még az állásvesztés veszélyének is, és mivel a beiratkozáskor jelen lévő pártvezetőség minderről az asszony szeme láttára írásbeli feljegyzést is készített, érthető, hogy soknak tették próbára az idegeit és bátorságát.

Sokszor azonban még az ilyen nagy kitartás és erős idegzet se használt, mert tudok olyat, aki minden kicsinyeskedő akadékoskodásnak hősiesen alávetette magát, számon tartotta a beíratás idejét, az apa is nemcsak aláírását adta, hanem maga is személyesen ment el a beíratásra, állta a fenyegetések, kifogások és a „népnevelő" érvek pergőtüzét, úgyhogy végül az illetékesek is tudomásul vették akaratát, mégis, mikor végül kitették azok jegyzékét, akik hittanra járhatnak, az ő gyermeke mégse volt rajta azon a jegyzéken. Panaszt emel. Az igazgató az válaszolja, hogy lehet, hogy tévedés, de most már nem segíthet rajta, mert már késő.

Volt olyan tanítványom is, akinek szülei olyan öntudatos katolikusok voltak, hogy még álmomban se gondoltam volna arra, hogy még az ő gyermekük se járjon hittanra, s mégse járt, sőt a szülők meg se kísérelték a beíratást, hanem azzal nyugtatták meg lelkiismeretüket, hogy majd egy volt apácával a háznál taníttatják. (Helytelenség és gyávaság jele, mert itt elvekről volt szó. De később már ezt hivatalosan tiltották s üldözték, sőt többeket el is vittek miatta.)

De mikor már lecsendesedtek a beíratás pusztító viharai, még egyáltalán nem következett el az evangéliumhirdetés lehetőségének csendes munkája is. A „szabad" hittant ugyanis nem volt szabad akkor kezdeni, mikor akarták, akkor se, ha a többi tárgyak tanítása már régen folyt, hanem külön engedélyre volt szükség, hogy mikor „szabad" kezdeni. Tehát most ezt kellett várni s bizony hosszú hetek elteltek, míg végre az erre vonatkozó rendelet is megjelent, de mindig vagy egyhavi késéssel. (De egy hónappal előbb be is kellett fejezni.) Ez a késedelem megint tudatos volt, hogy a pap „reakciós" tevékenysége ennyivel is rövidebb legyen.

Pedig hát egyébként se lehetett ez a tevékenység reakciós, mert hiszen az igazgató és a tanítók az órára bármikor bemehettek, sőt be is kellett többször menniük, hogy ellenőrizzék, s mivel, mint mindenről, erről is be kellett a felettes hatóságnak számolniuk, világos, hogy gyakran be is mentek. De a hitoktatónak is írásban be kellett adnia, miről beszél minden egyes hittanórán és azt is ellenőrizték, hogy csakugyan így van-e. A hittan tanítása nemcsak körülbelül egy hónappal később kezdődött és egy hónappal vagy még előbb befejeződött, mint a többi tárgyé, hanem ezen kívül nem is eshetett a rendes szorgalmi időre, hanem csak akkor kezdődhetett, mikor a tanulóknak egyébként már haza lehetett volna menniük, hogy a hittanra járás annál terhesebb és ellenszenvesebb legyen. Mivel a tanulók ilyenkor már fáradtak, idegesek, kimerültek, nyugtalanok, annál kisebb legyen az eredménye is.

A papnak egyébként nemcsak a tantestületi értekezleteken nem volt helye, de a tanári szobába se léphetett be, sőt az iskola épületét is el kellett hagynia, mihelyt órája befejeződött. Tanítványaival az órán kívül nem foglalkozhatott, olyan nagy volt a vallásszabadság és annyira magánügy volt a vallás. Akit szülei a hittanra beírattak, az is csak akkor járt, amikor akart és akkor maradhatott ki akár végleg is, amikor akart; azok ellenben, akiket szüleik nem írattak be, illetve beírattak, de a beíratást az illetékesek nem ismerték el törvényesnek vagy nem vették tudomásul; azok, ha akartak, akkor se mehettek be a hittanórára még kíváncsiságból és kivételesen se, s a hitoktatónak órája megkezdése előtt meg kellett győződnie nem ar-

ról, hogy mindenki ott van-e, hanem hogy nincs-e jelen olyan is, akinek nincs joga jelen lenni, s azt ki kellett órájáról küldenie. De falun a tanácsok még azt is kifogásolták, hogy akár csak „törvényes" tanítványaitól is megkérdezze a hitoktató, hogy volt-e vasárnap misén, mert szerintük ez már *kényszerítést* jelentett.

Az pedig felsőbb irányításra mindennapos dolog volt, hogy vasárnap már korán reggelre berendelték a tanulókat az iskolába hol kirándulás, hol megbeszélés, hol valamilyen próba, ünnepély vagy tanulmányi kirándulás, sport stb. címén s ott tartották őket addig, hogy a misére menést lehetetlenné tegyék számukra, s így a templomba járástól elszokjanak. Ugyanígy próbálkoztak különösen az úrnapi és feltámadási körmenetek alatt. Ezért például Esztergomban még azt is elrendelték, hogy minden templomban, ugyanabban az órában kell tartani a feltámadási körmenetet, noha évszázados szokás szerint mindegyikben más órában volt.

Még a bérmálást és az elsőáldozásokat is megpróbálták ily módon akadályozni, s például Esztergomban áldozócsütörtökön minden tanuló be volt rendelve az iskolába, mert azt hitték, hogy ekkor van az elsőáldozás. Az effajta mesterkedéseknek külön nevük volt: elvonó foglalkoztatások. (Mikor egyszer a gyóntatószékből kijövő tanítónőt ott éppen egyik tanítványa váltotta fel a bemenésben, odasúgta neki: „El ne árulj ám"!)

A magasabb iskolákban (gimnázium, tanítóképző) már az elején is olyan nagy volt a kényszer és a megfélemlítés, hogy vagy egyáltalán senki, vagy az egész intézetben mindössze 3-4 bátor hitvalló kért hitoktatást, de világos, hogy hittan ez utóbbi helyeken se volt. Itt azonban már ennyivel se elégedtek meg, hanem még azt is figyelték, ki jár a tanulók közül templomba, sőt – hallatlan merénylet! – ki jár közülük ministrálni. Ezeket aztán hivatta az igazgató (bizonyára, mert be kellett e téren végzett munkájáról és teljesítményéről számolnia). A legtöbbnek, kivált, ha függő állásban voltak, a szüleit is behívatta s felvilágosította, hogy milyen nagy kára származik ebből gyermekének. Viseletből emiatt ellenszenvvel és rosszakarattal ítélik meg, ösztöndíjat nem kaphat; egyetemre nem veszik fel; állásszerzésben ez szintén tehertétel. Sok szülő, hogy lelkiismeretét megnyugtassa, külön bejelentette – kisírt szemekkel – a plébánián, hogy fia vagy lánya ezután már nem járhat templomba, s hogy miért nem. (Bizonyára, mert „alkotmányunk" szerint a vallás gyakorlása szabad, egyébként pedig magánügy, s mert nemzetünk „nagy tanítója" csak az imént dicsekedett beszédében, hogy itt még senkinek se lett hátránya abból, mert vallásos volt.)

Szemtanútól hallottam, hogy mikor nyári szünetben a falusi utcán a kis parasztgyerek régi megszokásból (mert azelőtt katolikus jellegű volt az iskola) „Dicsértessékkel" köszönt tanítójának, az a dühtől kivörösödve, nyakán kidagadt erekkel fenyegette az öklével, hogy „megállj, gazember!"

Nem azért, mintha a tanító kommunista lett volna vagy rosszlelkű, hanem mert félt, hogy az illetékesek azt hiszik, hogy ő szoktatja rá őket.

Az ügyek intézői is érezték, hogy eljárásuk „kissé" furcsa és bajosan egyeztethető össze az alkotmánynak a vallásszabadságot hirdető szakaszával, sem a párt a vallást magánügynek kijelentő programjával, s ezért, mikor már kezdték nyeregben érezni magukat, már elméletben is hirdették, hogy a vallás a párttagok részére nem magánügy. Párttagnak vallásellenesnek kell lennie s különösen a pártfunkcionáriussággal összeegyeztethetetlen, hogy gyerekét hittanra járassa, maga pedig templomba járjon, esküvőjét templomban kösse, sőt akár hogy gyermekét megkereszteltesse.

De ez a kimagyarázás is egészen logikátlan és ostoba – ha csak magát a pártprogramot vagy magát az alkotmányt nem tekintjük aljas hazugságnak –, mert hiszen az csak természetes, hogy a párt programja nem a kívülállóknak, hanem a párttagoknak szól s elsősorban éppen őket kötelezi. Világos tehát, hogy a vallás a párttagok részére még jobban magánügy, mint a pártonkívüliek részére.

Mikor tehát egyszerre azt kezdték kijelenteni, hogy a párt programjának a vallásról szóló része csak a kívülállókra vonatkozik, ez csak az ő „politikai elmaradottságuknak" tett enged-

mény, de a párttag, s még inkább a pártban tisztséget viselő köteles a vallás *ellen lenni* s a vallást még felesége s gyermeki részéről se tűrheti, akkor a legnevetségesebb logikai bakugrást követték el s nyíltan elárulták, hogy programjuk eme pontját sose vették komolyan, hanem csak a balekok megtévesztésére szánták.

Ez magyarul azt jelenti, hogy maga a pártprogram is cinikus hazugság. Ha nem az lenne ugyanis, akkor elsősorban a párttagokra s még náluk is jobban a pártfunkcionáriusokra lenne kötelező, tehát rájuk nézve lenne a vallás legjobban magánügy, tisztán az egyén tetszésétől függő, tehát szabad.

De ha ebben igazuk lenne, még akkor is gyalázatosan hazudnának, mert hiszen azok a szülők, akiket a fent említett módon akartak visszatartani gyermekeik vallásos nevelésétől, s azok a gimnazisták, akiket miután már a hittanról lemondtak, fenyegetésekkel rettentettek vissza még a templomba járástól is, bizonyára nem párttagok, annál kevésbé pártfunkcionáriusok voltak. Miért nem volt hát akkor legalább részükre valóban magánügy, s mint ilyen, szabad a vallás?

Mikor ezek a diákok vagy behívott szüleik figyelmeztették az őket templomba járásuk miatt beidéző igazgatót arra, hogy ehhez nekik az alkotmány alapján joguk van (természetesen kevés szülő és még kevesebb diák merte őt erre tényleg figyelmeztetni), az egyik igazgató azt felelte: „Hagyjuk csak azt az alkotmányt!"

Erre persze a diák elhallgatott. Pedig de kioktathatta volna, hogy minek akkor az alkotmány, ha „hagyni" lehet, sőt kell? De ha más hagyhatná is, legalább egy, az ifjúság nevelésével megbízott egyén semmiképpen se hagyhatja, mert hiszen éppen ő van azért, hogy az alkotmány szellemében neveljen, s azokat a diákokat, akik az alkotmányt „hagyják", egyenesen ki kellene csapnia az iskolából.

Az az ország, mely új alkotmányt hoz (bizonyára azért, mert az újat jobbnak tartja, mint a régit), de alighogy meghozta, mindjárt azt is hirdetteti hivatalos képviselőivel, hogy hagyjuk csak azt az alkotmányt, mert nem azért van az, hogy meg is tartsuk, vagy eljárásunkban zavartassuk magunkat tőle: a sátán országa, vagy operett-ország, melyet senki komolyan nem vesz, de nem is vehet.

A másik igazgató meg így érvelt: Igaz, hogy az alkotmány szerint a vallás szabad, de ez nem a művelt és felvilágosult városiakra, hanem a buta falusiakra vonatkozik, és én elvárom tőled, hogy te ne közibük tartozzál.

Hát bizony ez se sokkal okosabb az előbbi érvnél, sőt talán még annál is ostobább. Ki látott már olyan alkotmányt, amely csak a butáknak szól? Az alkotmányban nyoma sincs annak, mintha csak a falusiaknak hozták volna. Külön alkotmány a buták és külön az okosak részére még a régi, egyenlőtlen, úri világban se volt, hogy lehetne hát éppen az egyenlőség és a munkások felvilágosult államában? De különösen hogy lehetne éppen a népi demokráciában, mely csak a butáknak szól? Hiszen ebben az államban már nincsenek is buták, mert a szocializmus megváltó tanai már felvilágosították őket s az alkotmányt éppen e felvilágosultak részére hozták. Akik még mindig „buták", azokat a szocialista állam a börtönökben, munkatáborokban és ÁVO-kihallgatásokon „oktatja", nem pedig az alkotmányban.

Az alkotmány éppen a szovjet embert tartja szem előtt. Azt az embert, amilyennek a jövő öntudatos munkásának lennie kell, tehát éppen ezek azok, akik részére magánügy a vallás, de olyan magánügy, mely természetesen, mint minden magánügy, szabad s az állam hatáskörébe semmiképpen se tartozó dolog.

Ennyit adtak tehát a népköztársaság alkotmányára éppen azok, akik megszerkesztették!

A vallásnak ezt a szinte megmagyarázhatatlan, mániákus gyűlöletét nem is lehet másból megmagyarázni, mint csak a sátániságból, a jó szükségszerű gyűlöletéből. Hiszen tulajdonképpen a munkásfelszabadítók céljai eléréséhez a vallásnak semmi köze se volt, de viszont e vallásgyűlölettel igen sok erős ellenséget szereztek maguknak éppen ők, akik egyébként annyira igyekeztek okosan csinálni mindent, s akik céljaik elérése érdekében egyébként annyira megalkudtak és annyira alkalmazkodtak. Eleinte így tettek a vallás tekintetében is, de

csak hazugságból, csak csalásképpen, csak álnokságból, mert bensejükben vallásgyűlöletükből soha egy percre se engedtek.

Tipikusan sátáni, az igazságnak a gyűlölete volt bennük az is, hogy kedvüket lelték abban, hogy ellenfeleiket arra kényszerítsék, hogy meggyőződésük ellen beszéljenek, azaz a hazudozást és a képmutatást ők is üzletszerűen gyakorolják. Ezt már az első proletárdiktatúra idejében is űzték, hiszen akkor mindennapos módszerük volt, hogy az olyan papot, akinek bűne volt ellenük, arra kényszerítették, hogy a legközelebbi vasárnap (például egy ellenforradalom elfojtása után) a templomban egy álló órán keresztül kell dicsőítenie a kommunizmust. Hogy megtörtént-e, fegyveres őrök ellenőrizték, utána pedig jólesően állapították meg, hogy a pap egy álló órán át hirdette és magasztalta azt, amit lelkében károsnak tartott.

Nekik ezt tetszett, mert elégtétel volt nekik, hogy a pap se különb, mint ők, vagy legalábbis fenyegetéssel azt is rá lehet kényszeríteni arra, hogy megtagadja hitét és meggyőződését és a templomban is ugyanazt hirdesse, amit ők hirdettek az agitációs gyűléseken. (Világos, hogy a papnak – és senkinek, mert hiszen a papra sincsenek más erkölcsi szabályok, mint másra – ezt akkor se szabad megtenni, ha életébe kerül, de világos, hogy nem elvetemültség, hanem csak emberi gyöngeség) tilos emberi gyöngeség volt, ha ilyen körülmények között megtette.

Most, a második kommunizmus alatt már csak titokban mertek hasonlót megtenni, például a sokszor kínzásokkal kapcsolatos ávós kihallgatásokon.

Mikor a kiskunhalasi tanyákon meggyilkoltak egy pártitkárt, utána büntetésül minden halasi „kulákot" beidéztek a rendőrségre, és ott kegyetlenül összevertek. Ekkor egyik volt tanítványomat arra kényszerítették, hogy ezt mondja: A párttitkár előbbre való, mint az Isten.

Nem akarta mondani, de veréssel gondoskodtak róla, hogy mégis mondja. Mondta is aztán eszeveszettül.

Az is jellemzően bizonyítja ezeknek a szerencsétlen, elvetemült embereknek a lelkiismereti kínjait és belső nyugtalanságát, hogy az majdhogynem a kihallgatások programpontjába tartozott, hogy ha papi egyén vagy intelligensebb vallásos ember volt a kihallgatott, felszólították: bizonyítsa be, hogy van Isten.

Az ostromot közvetlenül követő időkben papi egyénekkel mindennapos volt, hogy meztelen nők közé vitték őket s úgy akarták bennük az érzékiséget felkelteni. (Arra nem gondoltak, hogy abban a keserves helyzetben, melyben ők akkor voltak, még abban is nehéz felkelteni az érzékiséget, aki egyébként máskor a szenvedélyei rabja.)

De a legördögibb gonoszság az volt bennük, hogy még a kórházakra is kiterjesztették vallásgyűlölő tevékenységüket. Azért feltűnő ez, mert ők egyébként a betegekkel, öregekkel, haldoklókkal, akiknek tehát már a földön nemigen lehet hasznát venni, nem nagyon törődtek. Hogy a haldoklót a gyóntató pap talán valami összeesküvésbe akarja belevinni, vagy be akarja szervezni, arra se gondolhattak, tehát hogy ennek ellenére még tőlük is távol tartották a papot, csakis ördögi gonoszságukkal és istengyűlöletükkel lehet megmagyarázni.

Mivel tudták, hogy ők maguk nem üdvözülnek, azt akarták, hogy más se üdvözüljön. Szakasztottan úgy, mint maga az ördög. Ha nekik csakugyan meggyőződésük volt, hogy nincs Isten, akkor egész nyugodtan elnézhették volna, hogy azok, akik tévesen azt hitték, hogy van, megnyugtathassák magukat, kivált mikor úgyis tehetetlen betegek, sőt haldoklók voltak már.

Tudok olyan papot, aki a füle kezelésére megjelent egy budapesti kórházban. A kapus nem eresztette be. Erre a pap felvilágosította, hogy ő, mint beteg jön, nem mint pap. Nem használt. Aztán mutatta SZTK-igazolványát, hogy neki joga is van ilyen kezelésre. Így se mehetett be. Ekkor próbálkozott más kórházban, ott is így járt. Ez azonban kivételes eset volt, mert több ilyen esetet nem hallottam. Később a betegekhez is minden nagyobb baj nélkül beeresztették a papokat, de természetesen nem azért, mert a kommunisták jobbak lettek, hanem azért, mert okosabbak, legfőképpen pedig azért, mert meggyőződéses kommunisták úgyszólván sehol se voltak.

A kórházakra egyébként azt a rendszert hozták be, amit már Hitlerék is bevezettek Bécsben, hogy papnak csak azt a beteget szabad meglátogatnia, aki írásban fejezi ki ez iránti kívánságát. Érthető, mit jelent ez a feltétel a nagybetegre, sőt haldoklóra, akinek ott a kórházi ágyon toll, papír se áll rendelkezésére. A mi kommunistáink azonban még ezzel se látták biztosítva a „vallásszabadságot", hanem még a kezelő főorvos és az üzemi bizottság engedélyét és jóváhagyó láttamozását is szükségesnek tartották a beteg írásbeli kérelmére. Végtelenül megalázó eljárás mind a betegre, mind a papra. Különösen a rendelkezést közvetlenül követő időkben mindennapos volt, hogy a papok álruhában, látogatás ürügye alatt és látogatási időben gyóntatták és áldoztatták a betegeket s az Oltáriszentséget beszélgetés közben valósággal úgy csempészték a beteg szájába.

Tudok esetet, hogy a beteg ez irányú kívánságának láttamozását a gyáva, vagy talán inkább érdemeket szerezni akaró, vagy talán valamely régibb reakciós tehertételt ily módon kiengesztelni kívánó jellemtelen orvos megtagadta azon a címen, hogy az utolsó kenettel járó izgalom ártalmas a beteg állapotára. A valóságban pedig a kérelem megtagadása volt a betegre nagyon is ártalmas. Hívő volt ugyanis és rettegett a gyónás nélküli haláltól. Hozzátartozói kérésére a plébános látogatás ürügye alatt ilyen csempészmódon gyóntatta meg s az Oltáriszentséget (zsebéből kivéve) olyan pillanatban tette a szájába, mikor senki se nézett oda. A szent kenet feladása természetesen, mint feltűnőbb, elmaradt.

Ha a pap az utcán rászólt volna egy iskolás gyerekre, hogy miért nem köszön vagy (még inkább) hogy miért nem köszön „dicsértessék"-kel, egyenesen bűnvádi eljárást vont volna maga után, mint a vallástalanság elleni bűn (mert nemcsak a vallás szabad, hanem a vallástalanság is, elméletben, a valóságban pedig csak az volt szabad). A gyerek szüleit pedig lebeszélni arról, hogy gyermeküket kollégiumba adják vagy lányukat traktoros lánynak, egyenesen internálást vont volna maga után a pap részére. Pedig tekintettel arra, hogy az első a hit, a második pedig az erkölcs majdnem biztos elvesztését jelentette, tulajdonképpen mindkettő papi kötelesség lett volna, ha vallásszabadság lett volna.

Mikor Zala megyében az egyik a kollégiumba már bevonult gyerek részint anyásságból, mert nem tudott ott megszokni, részint, mert a nyakából eltávolították a Mária-érmet, otthagyta a kollégiumot, valóságos bűnügyi nyomozást csináltak belőle, mert mindenképpen azt akarták megállapítani, hogy a pap aknamunkája van a dologban.

Ez az istengyűlölet, ez a szentelt víztől való babonás rettegés nyilatkozott meg abban is, hogy az utcák nevéből eltávolítottak mindent, ami Istenre, vallásra, szentekre, sőt csak papokra is emlékeztetett. Ezért lett a Pázmány Péter alapította budapesti egyetemből Eötvös Loránd Tudományegyetem. Az egyetemet nem szégyellték még annak nevétől is megfosztani, aki alapította, csak azért, mert ez az alapító pap volt. Hogy a magyar irodalomnak is egyik legnagyobb alakja volt, az se volt akadály. Ez ugyanis nem számított annyit pro, mint, amennyit a papi mivolt kontra.

Csepelen a Szent Imre térből csak Imre teret csináltak, de annál kicsinyesebb és komikusabb volt, hogy e kis változtatás megtevését is fontosnak minősítették. De például Esztergomban, az érseki városban, a Szent Anna utcából nem Anna utca lett, hanem Mikszáth Kálmán utca, jutalmul a protestánsságáért s még inkább a Különös házasság megírásáért; a Szent Imre utcából Petőfi utca, mert szintén protestáns volt és „Akasszátok föl a királyokat", sőt „legendát" írt. A Szent János utcából lett majd Kun Béla utca. Többet aztán nem is igen kellett változtatni, mert az érseki város „a papi uralom" alatt se igen erőltette meg magát az utcák szentekről való elnevezésében, legalábbis közel se űzte az utcák róluk való elnevezését olyan hivatásszerűen, mint a kommunisták az elnevezések „megtisztítását".

De az érsekek se kaptak kegyelmet. Az ő nevük emlegetése is veszélyesnek látszott. A Simon utca Zalka Máté utca lett. Hogy ki volt ez a nemzeti hős, senki se tudja. Úgy látszik, valami spanyol „szabadságharcos". (Azóta megtudtam, hogy a mátészalkai zsidó korcsmáros fia volt.) A Csernoch János út Vorosilov marsall útja, aztán pedig Lenin sétány. Még a Bazili-

ka és a „Sötétkapu” építőjének, Rudnaynak se hagyták meg azt a teret, melyen a bazilikát kísérletképpen megelőző „kerektemplom” áll, mert ebből is Hősök tere lett.

Pázmánynak a régi Esztergom is csak egy vagy három házból álló kis zugutcácskát adott. Most még ezt is érdemén felülinek találták, s csináltak belőle Liszt Ferenc utcát. Ellenben a régi Esztergom már a régi papi világban is olyan „hazafias” volt, hogy leghosszabb, leghatalmasabb és legforgalmasabb útvonala, a hajdani Buda utca, itt is Kossuth Lajos utca lett (s természetesen maradt is), ezenkívül mind a tizenhárom aradi vértanú külön-külön utcával bírt. Világos, hogy ezeket az új korszak „hazafisága” is meghagyta nekik. De a Ferenc József útja természetesen Bajcsy-Zsilinszky útra változott.

Látjuk tehát, hogy a sátániság ismertetőjelei ugyancsak feltűnően megtalálhatók ebben a kormányrendszerben és ebben a párturalomban. Látjuk benne a sátán gyűlöletét is és félelmét is, szinte emberfeletti okosságát is, de a bűnösökben mindig megtalálható, sokszor feltűnő butaságot is. Látjuk az önzést, a hatalomvágyat és a gőgöt, de látjuk a csalást és mindent átjáró, legjellegzetesebb erkölcsi fertőként a féktelen, mindent megmérgező, még a hihetőség határait is felülmúló állandó és mindenütt megtalálható hazudozást is. Nem is volt még politikai rendszer a világtörténelemben, mely a bolsevizmusnál többet ígért és kevesebbet adott volna. Nem volt még rendszer, amely annyira becsapta volna követőit, mint ez, sőt mindenben éppen a homlokegyenest ellenkezőjét valósította meg annak, amit ígért s amivel hódított.

A sztrájk volt a fegyvere – ő találta ki –, és a sztrájk volt az, amit semmiképpen se tűrt. A szakszervezetek voltak az eszközei s aztán éppen ezekkel tette tönkre híveit. A zsarnokok ellen izgatott és valóságos földi isteneket hozott a földre, akiknek csak hódolat járt és imádás, nem bírálat. Szabadságot hirdetett és meghonosított egy olyan államrendszert, melyben kevesebb joga volt az egyénnek, mint a rabszolgaság óta bármely feudális rendszerben, hiszen még a gondolatait is mások írták elő az embereknek s még családi otthonában is ellenőrizték, szabadságától pedig még akkor is „törvényesen” foszthatták meg, ha nem vétkezett. (Nemcsak gyakorlat volt, hanem még rendelet is volt rá, tehát még elméletben is megvolt, hogy internálni azokat is lehet, akik törvénybe ütköző dolgot nem követtek el, de a rendőrség az új állam szempontjából veszélyesnek gondolja őket.) A nagybirtok ellen izgatott s aztán még a kisgazdabirtokból is nagybirtokot csinált tűzzel-vassal, sőt a társadalom rákfenéje éppen a jómódú kisgazda, a kulák volt szemében.

Mi, idősebb emberek, még jól emlékszünk, milyen sokat emlegették hajdan, az akkor még a kommunistákkal azonos szociáldemokraták az általános titkos választójogot. Mikor aztán övék lett a hatalom, üres formaságot csináltak az egész választásból, mert hiszen ők írták elő, hogy kire kell és kire lehet szavazni. Ők a régi társadalomban tűrhetetlennek tartották a Népszava „üldözését” s ha túlságosan izgatott, időnkénti elkobzását, s mikor a hatalom a kezükbe került, ők maguk nem is tűrtek más sajtót, mint csak az övékét. Még semlegest se. Hajdan azt hirdették, hogy a papok ne politizáljanak, s mikor ők rendelkeztek, éppen azt a papot tartották ellenségüknek, aki nem politizált. Követelték, hogy politizáljon mellettük. A vallásról azt hirdették, hogy szabad, de magánügy, melyre az állami bevételekből egy fillért se szabad fordítani. Még első uralmuk alatt is azt hangsúlyozták, hogy ha valakinek mulató kedve van a kocsmában, húzathat a cigánnyal, ha megfizeti; ha valakinek az a hajlama van, hogy misét, papot akar, tartson, de fizesse maga, s ne kívánja, hogy állampénzt fordítsanak az ő kedvtelésére.

Most, mikor uralmuk már éveken át tartott, az sült ki, hogy ezzel a papi cigánnyal csak azok húzathatnak, még ha ők fizetik is, akik nem párttagok. Aztán még a nem párttagok is csak akkor, ha buták és elmaradottak, ezt nyilvánosan is el akarják magukról ismerni. Aztán csak azok, akik nyíltan az állam ellenségeivel tartanak. Végül, akik állásukat akarják veszteni, s éhen akarnak pusztulni. Legvégül pedig hagyjuk az egész pártprogramot és alkotmányt, ha erről szól. De azért az állam mégis nem is filléreket, hanem milliókat fordított ezeknek a

tisztességes emberek számára tilos egyházi „cigányoknak” a fenntartására, ugyancsak a pártprogram megcsúfolásával.

Csodálkozhatunk-e ezek után, ha az emberek annak a korlátlan és annyira nyomasztó hatalomnak ellenére, mely kezükben volt, sose vették komolyan őket s lekicsinylő kézlegyintéssel, csak úgy hívták őket: „ezek”?!

Jól emlékszünk, milyen fontos programpontja volt az első kommunizmusnak az antialkoholistaság. Szesztilalom volt, mert szerintük a pálinka révén tették a kapitalisták rabszolgáikká a munkást. Most, a második kommunizmusban? A munkások állama árulja az alkoholt, de olyan drágán, mint a kapitalisták még soha, a munkás is olyan keveset keres, mint még soha, de vasárnap reggel még sose voltak az utcák úgy tele az éjszakai alkoholizmus oly sűrű és olyan undok nyomaival, mint ekkor!

Mi, idősebbek, arra is jól emlékszünk, milyen fontos programpontja volt a régi, még a hatalomért csak küzdő marxizmusnak a pacifizmus [mindenfajta háború ellenzése]. Ellene volt minden háborúnak és minden háborús kiadásnak még akkor is, mikor saját nemzete legelemibb becsületéért folyt. Nem tett különbséget védekező és támadó háború között sem; neki minden háború egyszerűen undok tömeggyilkosság volt. Fő érve volt az Egyház ellen, hogy miért áldják meg a papok a fegyvereket, s mikor azt tanítja, hogy ne ölj, miért engedi meg, sőt parancsolja az Egyház az ölést a háborúban?

Jól emlékszem híres és hatásos plakátjukra, melyet még a zsidó orvosok rendelőinek várószobáiban is ott láthattunk (én ott láttam először), amint sátáni emberek lapáton hányják be az emberférgeket az ágyú torkába. Aláírva pedig ez volt: A papok imádsága addig mind hazugság, amíg ez szabad! S ma, mikor *az ő államukat* kell védeni a háborúval, még a békepropagandájuk is „harcos”. „Harcos” békeüdvözleteket küldenek egymásnak, még a békéért is „harcolnak” s nyíltan hirdetik azt is, hogy az ő békeszeretetük nem pacifizmus, tehát nem azt jelenti, mintha háborút egyáltalán nem akarnának. A munkásállam bevételeinek felét katonára, kaszárnyákra s hadfelszerelésre költötték, s ágyúkat, tankokat és rakétákat vonultattak fel a munkásünnepeken a pártvezetőség emelvénye előtt úgy vagy még jobban, mint az imperialista régi császárok, királyok.

Már az első diktatúrájuk alatt is a „Be a Vörös Hadseregbe!” plakátokkal volt tele mindig a fal. De akkor még legalább csak buzdítottak a belépésre s csak erkölcsi kényszer volt rá, nem fizikai, bár legalábbis gyári munkás, kivált, ha fiatal volt, akkor se állhatott neki ellen. De második, igazi uralmuk alatt már arra voltak büszkék, hogy „a világ legnagyobb és legerősebb katonai hatalma” a Szovjetunió volt. Sehol se költöttek annyi pénzt fegyverre és hadseregre, tehát sehol se készültek annyira a háborúra, mint itt. Ekkor már szinte minden pénz ide ment, szinte minden nagy épületből kaszárnya lett, kötelező volt a katonáskodás mindenkire, mégpedig két évig. Még a nőkre is szüksége volt a hadseregnek, nemcsak a férfiakra, de ha valaki letöltötte az előírt két évét, abból még egyáltalán nem következett, hogy haza is eresztették. Itt nem mondták, de gyakorolták azt az elvet, hogy hagyjuk csak azt a törvényt. A hazudozást és álnokságot azonban már annyira megszokták, hogy ugyanakkor felháborodva tiltakoztak az ellen, hogy az imperialisták Belgiumban a 18 hónapi katonai szolgálati időt két évre akarják felemelni. (Ott nem is lehetett megcsinálni!) Nálunk két éven túl is szabadon lehetett húzni, ha akarták! Hát még a Szovjetunióban!

Egy igazán dicső magyar szabadságharc

Az olvasót talán sokszor lehangolta az a sok emberi gyarlóság, önzés, sőt bűn és gonoszság, mellyel nemzetünk története folyamán találkozott. Bizonyára sokszor jutott eszébe, hogy talán mégse hasznos az ilyenfajta történetírás, mert valóban káros a nemzeti önérzetre. Hogy tudjuk ugyanis szeretni és becsülni nemzetünket, mikor csupa önzés és bűn a története? Mikor egy olyan kiváló uralkodóháznak, melyet Isten csak jókedvében adhatott az emberiségnek, csak rosszul fizetett, sőt egyenesen olthatatlan gyűlöletet táplált ellene szívében? Mikor így köszönte meg neki nemcsak azt, hogy újra katolikussá tette, hanem még azt is, hogy ezeréves határait visszaszerezte; amit visszaszerzett végig megtartotta számára, sőt integritásunk védelmében vesztette el trónját is, sőt két tagja: I. Albert és Ferenc Ferdinánd miatta pusztult el vagy halt vértanúhalált?

Nemzetünk igazi története olvasatára azonban csak azért jutnak eszünkbe ilyen lehangoló gondolatok, mert – annak ellenére, hogy a romanticizmus már rég idejét múlta s az irodalomban is és az élet minden terén rég a realitások korát éljük – nemzetünk történelme tekintetében még mindig álmodozók vagyunk, az ostoba kendőzések világát éljük s azt gondoljuk, hogy – legalább akkor, ha nemzetünk történelméről van szó – mint minden tudományban, a történelemírásban is nem egyedül az igazság kiderítése és közlése a cél, hanem a „hazafias" szellem ápolása. Pedig ez az új történelem is a hazafias (most már nem idézőjelben) szellemet ápolja, csak nem az igazság és a tárgyilagosság rovására.

Többször rámutattam már, hogy a hazafiasság ápolásának nem lehet az igazságtól eltérő útja. Ha a kettő egymástól elválik, csak a hazafiasság ihatja meg a levét. Sőt a kettéválás megengedésének még a gondolata is vérig sértő a magyar hazára és a hazafiasságra. Lehet-e ugyanis nagyobb nemzetgyalázás, mint azt gondolni, hogy a magyar nemzetet az igazság útján nem lehet szolgálni? Hogy hazudni, vagy legalábbis elhallgatni, mellébeszélni kell, mert másképp nem lehet a magyar hazafias érzést ápolni?

Nem, nem így van a dolog. Csak logikus gondolkodás és helyes erkölcsi érzék kell, azaz az igazság helyes ismerete, s mindjárt világossá válik, hogy a tőlünk ismertetett történelmi igazság s a helyes nemzeti önérzet nagyon szépen összeegyeztethető, sőt másképpen a dolog el se képzelhető. Nincs bűnös és nincs ártatlan nemzet, csak bűnös és ártatlan egyének vannak. Nemzetek és népek között legfeljebb csak az a különbség lehet, hogy vannak kevésbé és vannak jobban bűnös, kevésbé vagy jobban ártatlan népek és nemzetek. Az emberfajták ugyanis akár testileg, akár lelkileg, csak árnyalatokban különböznek egymástól, nem lényegileg.

Az ember-*egyének* azonban, ha testileg nem is, de lelkileg, erkölcsileg, jellemileg lényegesen különböznek egymástól. Hiszen hitünk azt tanítja, hogy egyesek közülük üdvözülnek, mások örökre elkárhoznak. Ez pedig nem lenne lehetséges, ha egyformák lennének vagy erkölcsileg is csak árnyalatokban különböznének egymástól. Az azonban, hogy egy embercsoport, egy fajta, egy nemzet, csupa vagy legalább többségében jó és nemes lelkű, egy másik emberfajta vagy nemzet pedig merőben, vagy legalább többségében gonoszokból álljon, nem lehetséges, mert mindez az emberek szabad akaratától, nem pedig az ősöktől öröklött csírasejtektől vagy génektől függ. Az éghajlat vagy a gazdasági tényezők befolyásáról ugyanezt kell mondanunk. Ezek is befolyással vannak erkölcsi cselekedeteinkre, de nem *eldöntő* befolyással. Mikor tehát történelmünk folyamán nemzetünk bűneit látjuk, józan ésszel nem juthat eszünkbe, hogy ez nemzeti szégyen s a mi helyünkben egy más nép, egy más nemzet másképpen, nemesebben, önzetlenebbül viselkedett volna. Legfeljebb arról lehet szó, hogy egy árnyalattal talán nemesebben. De természetesen arról is éppúgy lehet szó, hogy egy árnyalattal még nálunk is hitványabbul.

Nem a magyar, az osztrák vagy a román nép rossz, hanem az emberiség az. A magyar nemzet történelmünk folyamán vázolt nagy önzésén, rosszaságán csak az lepődhet meg, aki

sose hallott a kereszténység egyik alaptanáról, az eredeti bűnről, vagy ha igen, egészen megfeledkezik róla. Ádám és Éva ivadékai természetüknél fogva rosszra hajlanak. Ez a tulajdonságuk már velük születik. A kereszténységnek ez az elméleti tana annyira igaz a gyakorlatban is, annyira realitás, hogy minél idősebb valaki, tehát minél hosszabb idő óta érintkezik emberekkel, annál jobban meggyőződésévé válik, annál jobban tudja ezt valaki, minél több dolga volt már emberekkel. Csak a tapasztalatlan fiatal csodálkozik azon, hogy az emberek önzők, irigyek, kényelmesek, bosszúállók, erkölcstelenek, ösztöneik rabjai. A tapasztalt ember – éppen ellenkezőleg – azon csodálkozik, hogy vannak (mégpedig elég szép számmal vannak) ártatlan, önzetlen, nemes lelkű emberek is. Ő inkább arra hajlamos, hogy ilyen emberek talán nincsenek is.

A papok bűnein való oly gyakori botránkozásoknak is ez a tévedés, ez a tapasztalatlanság az oka. Mivel ugyanis az emberek gyarlók, sőt bűnösök, világos, hogy a papok, sőt a püspökök s még a pápák is azok. (Gyarlóságaik még a szenteknek is voltak. Ember nem lehet egész tökéletes.) Aki tehát azt kívánja, hogy aki pap, annak még gyarlósága se legyen, de legalábbis bűne semmiképpen se, s mikor látja, hogy mégis van, megbotránkozik, sőt hitében inog meg, az csak gyerekes tapasztalatlanságról vagy (még gyakoribb ok) rosszakaratáról, a papság elleni elvi gyűlöletéről tesz tanúságot. (A becsület és erkölcs hivatalos képviselőit szinte elvből gyűlölni azonban nem éppen hízelgő következtetésekre okot adó tulajdonság valakiben.)

A papoktól tehát józan ésszel nem abszolút és kivétel nélküli feddhetetlenséget, hanem csak a nem papoknál magasabb erkölcsi színvonalat lehet és kell követelni. Természetes, hogy ez is csak az átlagra vonatkozik, mert lehetnek, vannak is és mindig is lesznek olyan papok is, akik kivételesen még az átlagos színvonalat se ütik meg, sőt a „corruptio optimi, pessima" (legjobb, ha elromlik, legrosszabbá válik) közmondás alapján még az emberi elvetemültség díszpéldányai is lehetnek közöttük.

Mivel eddig történetírásunkban hazafias hőseink: a Hunyadiak, Bocskaiak, Bethlenek, Rákócziak, Zrínyiek, Széchenyiek, Kossuthok, Petőfiek nemcsak egészen gáncsnélküli lovagok, hanem egyenesen az éteri tisztaságok magasságában lebegő, szinte földöntúli lények voltak, kiknek szerintünk minden gondolata a nemes, a jó, a hazafias eszmény szolgálatában állt, viszont főpapjainkban: Az Estei Hippolitokban, a Bakócz Tamásokban, Szalkay Lászlókban, Cesarini Juliánokban, a reneszánsz pápákban, sőt még a Szelepchényi Györgyökben, Scitovszky Jánosokban és Hám Jánosokban is (aki egyenesen szent volt) mindig kedvtelléssel, s titkos kárörömmel mutatott rá a gyarlóságokra, a közvélemény s kivált a tapasztalatlan ifjúság, önkéntelenül is arra a meggyőződésre volt kénytelen jutni, hogy a főpapok sokkal rosszabbak voltak, mint a magyar hazafiak.

Tudvalevő, hogy nálunk az Egyház még annyira se volt független az államtól, mint más országokban. Nálunk nemcsak nem egyedül az Egyháztól függött, hogy melyik papból legyen püspök, hanem még az Egyház és az állam közös elhatározásától se függött ennek eldöntése. Nálunk a mohácsi vész előtt körülbelül száz év óta már a király egymaga nevezte ki a magyar püspököket, sőt a mohácsi vész előtt már mi olyan törvényt is hoztunk, hogy amely pap Rómától fogad el egyházi javadalmat, az vízbe fojtassék. Nálunk a püspökök kinevezésében a pápa számára csak az az inkább csak külsőségekben álló jog maradt meg, hogy a királytól kinevezendő püspök személye ellen erkölcsi kifogást tehetett, de természetesen csak akkor, ha kifogásait bizonyítani is tudta.

Mi ezzel a helyzettel annyira meg voltunk elégedve, hogy ha talán vízbe már nem is fojtottuk volna azt a papot, aki a pápától, azaz az Egyház fejétől fogad el egyházi méltóságot (egyébként könnyű volt ilyen „mérsékelteknek" lennünk, mert hiszen magától a pápától kapni egyházi kinevezést gyakorlatilag lehetetlen volt egy pap részére), de ahhoz a felfogáshoz végig ragaszkodtunk, hogy itt a magyar közjoghoz tartozó fontos magyar kiváltságról van szó, melyhez körömszakadtáig ragaszkodni hazaias magyar kötelesség. *De azért mégis az*

Egyház, nem pedig a magyar közjog vagy Mátyás király szégyenének tartottuk, hogy nálunk Bakócz Tamások és Szalkay Lászlók, sőt kilencéves Estei Hippolitok is lehettek prímások, s nem jutott eszünkbe, milyen cinikus képmutatás éppen nekünk, mint az Egyház szégyenén röhögni az ilyen kis Hippolitokon és botránkozni a Bakócz Tamásokon.

„Még ha csak 50%-át hittem is el, amit írtak – írta 1949-ben egy olyan érettségiző tanítványom, aki mindig szeretett a történelemmel foglalkozni, és történelmi munkákat olvasni –, akkor is szomorú következtetést voltam kénytelen levonni a középkori főpapságról. Nagy részükre (tisztelet a kivételnek) nyugodtan rá lehet mondani, hogy vizet prédikáltak és bort ittak."

Nem írt és nem is írhatott volna ilyeneket ez az akkor ugyan már kommunista hatás alatt álló, de egyébként igazságszerető és nemes lelkű fiatalember, ha olyan történelmi műveket olvashatott volna, melyekben Mátyás királyról, Bocskairól, Bethlenről, Rákóczi Györgyről, sőt Rákóczi Ferencről, Zrínyi Miklósról (mind a szigetvári hősről, mind a költőről), Balassi Bálintról, Wesselényiről, Kossuthról és Petőfiről is benne lett volna mindaz, amit mi itt róluk közöltünk. Azért írtuk meg tehát mi a rosszat is még róluk is, hogy az olvasó ne torzképet kapjon, hanem az igazságot ismerje meg. Hogy láthassa, milyen gyarló teremtménye Istennek az ember s milyen gyarló akkor is, ha lángelme, sőt ha egyébként lelki kiválóságokkal is rendelkezik. De akkor, ha a főpapokról csak a rosszat jegyzik fel, a főpapok ellenfeleiről pedig csak a jót, akkor nem csoda, hogy az ifjú, sőt a közvélemény megrendül hitében s kénytelen egyházellenessé válni.

A főpapok azért voltak sokszor olyan nagyon gyarlók, mert minden *ember* ilyen nagyon gyarló. De ezt a fiatalember legtöbbször nem tudja. Pedig nagyon üdvös lenne, ha már fiatalon is tudná, mert a tudásával igen sok keserű csalódástól kímélhetné meg magát az életben. Ha egyszer az ember természeténél fogva nagyon gyarló, világos, hogy a főpapok közt is szép számmal voltak olyanok, akik életük végéig olyanok maradtak, mint amilyennek születtek, azaz gyarlónak. Kivált mikor többnyire nem is az Egyháztól függött, hogy melyik papból legyen főpap, hanem az államtól. Ezért kell a történelemnek az igazságnak megfelelően *embereket* állítania olvasói elé, nem pedig *félisteneket*, akik nincsenek és sose voltak. És ha a haza és a történelem hőseiről is közöljük nemcsak a jót és a rendkívülit, hanem a rosszat és a mindennapit is, akkor egyszerre nem találjuk az Egyház „feudális" főpapjait olyan ördögieknek, sőt még csak olyan szégyenleteseknek se, mint az ilyen „pártos" történetírás miatt eddig találtuk.

A főpapok tekintetében ugyanis, sajnos, nemcsak kommunista parancsra lett „pártos", hanem mindig is az volt a történetírás. Ha nem vagyunk pártosak, akkor a feudális főpapok is mindjárt fel tudják venni a versenyt még történelmünk nagyjaival is. Olyan kegyetlenséget, mint Balassi Bálintról vagy a szigetvári hősről; olyan bujaságot és jobbágyelnyomást, mint a híres és jobbágyvédő „árvízi hajósról" (Wesselényi); olyan pénzvágyat és anyagiasságot, mint Rákóczi Györgyről, vagy a szigetvári hősről; olyan tág lelkiismeretet és olyan tömeges esküszegéseket, mint Bocskairól, Bethlenről, Rákóczi Györgyről; olyan jellemtelenséget, mint Thökölyről vagy Kossuthról; olyan mérhetetlen dicsőségvágyat, mint Zrínyiről, a költőről; a feudális főpapoknak még salakjáról se tudunk felhozni.

Ha hőseinknek nemcsak ragyogó tulajdonságait, hanem hibáit is, tehát *valóságos* énjüket nézzük, akkor mindjárt megtanuljuk tisztelni annyira gyűlölt Habsburgjainkat is. Róluk se mondhatjuk, hogy semmi se igaz abból a rosszból, amit rájuk fognak, mert hiszen ők is emberek, tehát bűnösök voltak, a feudális főpapok becsületét se menthetjük meg úgy, hogy egyszerűen megállapítjuk, hogy minden rossz, amit rájuk fognak, egyszerű rágalom, de igenis, meg tudjuk védeni a becsületüket úgy, hogy megmutatjuk, milyenek voltak ugyanakkor mások, a nem-főpapok, és a nem-Habsburgok. Akkor tudomásul vesszük ugyan, hogy a feudális főpapok is Ádám bűnös ivadékai voltak, de azt is megtudjuk, hogy ők Ádám *sokkal kevésbé* bűnös ivadékai, mint akár a mi nemzeti hőseink.

Ha a Hunyadiaknak, Bethleneknek, Rákócziaknak és Kossuthoknak csak erényeiről és eszményi fennköltségéről volt szabad tudnia a magyar közönségnek, a főpapok közül pedig,

ha elméletben volt is szabad tudni erényeikről, gyakorlatilag azonban mégis úgyszólván csak a Hippolitokról és Bakóczokról tudtunk, sőt még a Pázmányokról is elsősorban azt a mondásukat, hogy Magyarország inkább legyen pusztaság, mintsem eretnekek lakják, szükségképpen torz fogalmakat nyertünk a kérdésben, az Egyház és vezetői iránt pedig kénytelenek voltunk igazságtalanok lenni.

Már csak a főpapság tárgyilagos megítélésének lehetővé tétele miatt is kötelességem volt nemzeti nagyjainknak a hibáira is rámutatnom. A magyar közönség ugyanis csak így láthatta meg az igazat s tudhatta meg, hogy főpapjaink még annak ellenére is, hogy nem az Egyház, hanem erre illetéktelenek és sokszor politikai érdemekért emelték ki őket az alsópapság soraiból, *különbek voltak nemzeti nagyjainknál*. Nekik sokkal kisebb bűneik voltak, mint a Bocskaiaknak, Bethleneknek, Rákóczi Györgyöknek, Thökölyeknek, Wesselényieknek, Kossuthoknak, Petőfieknek, Adyknak, József Attiláknak, sőt Balassi Bálintoknak; de még a Zrínyiekhez, Rákóczi Ferencekhez, Széchenyiekhez és Deákokhoz viszonyítva sincs szégyenkezni valójuk még legrosszabb hírű főpapjainknak se.

Ez egyébként természetes és magától értetődő dolog is (hiszen ha nem így lenne, akkor maga az Evangélium lenne rossz) s ezért nem is jelent semmi különös szégyent se Zrínyire, se Széchenyire, se Deákra, de hát mégis kénytelenek voltunk mindezt külön bebizonyítani, mert mi – sajnos – egész másképpen tudtunk mindent, mint ami egészen magától értetődő.

Olyan bűnöket, melyeket a tőlünk eszményinek tartott Wesselényiről, Zrínyiről (a szigetvári hősről), Balassi Bálintról vagy Kossuthról megállapítottunk, még a Bakócz Tamásokról vagy Estei Hippolitokról se tud senki bebizonyítani.

Ha most a pápák és főpapok bűneiről visszatérünk a nemzet bűneire, ismételjük, hogy ezek nem a magyar nemzet, hanem az emberiség bűnei. Nincs tehát rajtuk semmi különös szégyellnivaló. A nemzeti önérzet is csak akkor csökkenhet meg bennünk miattuk, ha nincs kellő ítélőképességünk és emberismeretünk s nem látjuk a dolog okait és kapcsolatait.

Szégyen, hogy mi a világ legjobb uralkodóházának, mely ráadásul a mi évszázados, legyőzhetetlennek hitt ellenségünket megtörte s ehhez – minek alig van párja a világtörténelemben – alig számba vehető ellenszolgáltatás nélkül idegenből hozott ide erőt, ádáz gyűlölettel fizettünk. De mindjárt megszűnik a szégyenünk, ha azoknak, akik minket emiatt korholnak, eszükbe juttatjuk, hogy a franciák is épp ily ádázul gyűlölték királyukat, a becsületes, a jóságos, a nemes lelkű XVI. Lajost, sőt ők – amit mi egy Habsburggal se tettünk meg – őt még meg is gyilkolták. Ezt mi csak egyes erdélyi fejedelmekkel tettük meg (Báthory Gábor, Báthory Endre), de ekkor se a legnemesebb lelkűekkel. S nálunk ekkor se maga a nemzet gyilkolt, mint a francia forradalomban, hanem csak egyesek, s nem „törvényesen" és előre megfontoltan, mint a franciák, hanem hirtelen indulatból.

Igaz, hogy mi nem is kerültünk soha olyan helyzetbe, hogy Habsburgot meggyilkolni módunkban lett volna, de én azt hiszem – s akik ismerik a magyart, bizonyára nagyrészt egyetértenek velem ebben –, mi a királyunkat minden ádáz gyűlöletünk ellenére akkor se gyilkoltuk volna meg, ha módunkban lett volna. Azt azonban semmiképpen se tettük volna meg, amit a franciák megtettek, hogy nemcsak a királyt, hanem még a feleségét és a nővérét is „törvényesen" és előre megfontolva gyilkoljuk meg, sőt még a kisfiát is, ha ezt nem is közvetlenül. Mindezt csak a bolsevikok tették meg a cári családdal. Náluk különbnek lenni talán nem olyan nagy dicsőség, de a franciáknál, angoloknál igen. Az angolok is meggyilkolták ugyanis egyik királyukat, ha ők ezt nem is az annyira nemes lelkű királyukkal tették, mint a franciák.

Külön nagy szégyen a magyar *katolikusokra*, hogy ebben a félévezredes ádáz Habsburggyűlöletben még ők is részt vettek és részt vesznek. Noha Isten után egyedül a Habsburgoknak köszönik, hogy vannak, de azt feltétlenül, hogy az ország lakosságának ma majdnem háromnegyed része hozzájuk tartozik. Szégyen a magyar katolikusokra, hogy hazafias eszményeik nekik is a Bocskaiak, Bethlenek, Rákócziak, de legfőképpen hogy Kossuth és Petőfi (de hogy a legnépszerűbb költőnk Petőfi, az nem szégyen, hanem természetes); szégyen a

magyar katolikusokra, hogy egy magyar embernek sincs annyi szobra, mint Kossuthnak, hogy minden magyar falu vagy város főtere vagy főutcája Kossuth nevét viseli, vagy hogy nemzeti ünnepükké éppen március 15-ét tettük, mert mindez azt bizonyítja, milyen keveset számít e nép életében a katolicizmus.

Ha azonban e tekintetben összehasonlítjuk magunkat a nálunk sokkalta katolikusabb Franciaországgal s látjuk, hogy az ő nemzeti ünnepük is éppen a Bastille lerombolása, tehát az istentelen forradalom kitörésének napja lett, sőt hogy ez a „grande nation" [nagy nemzet] már rég hivatalosan is szakított a katolicizmussal, akkor mindjárt nem lesz olyan nagy a magyar katolicizmus szégyene.

Hát még ha a Franciaországnál is katolikusabb Olaszországra vetjük tekintetünket, mely központja a katolicizmusnak, haszna van belőle anyagilag is, sőt majdhogynem belőle él, s mégis azt kell látnunk, hogy minden városának s falvának főutcája vagy tere itt is annak a Viktor Emánuelnek s Garibaldinak a nevét viseli, akik az Egyház sokkal ádázabb ellenségei voltak, mint a mi protestáns Kossuthunk vagy Petőfink!

Ekkor látjuk csak igazán, hogy az ember az, aki rossz, nem pedig a magyar, sőt azt kell mondanunk, hogy más ember talán még rosszabb, mint az a katolikus magyar, akinek katolikus létére is az önző Bocskai, Bethlen, Rákóczi Kossuth lett a nemzet hőse. Ne féltse tehát a mi megállapításainktól senki se a magyar nép becsületét, se a nemzeti önérzetet.

Igaz, hogy azt a közismert dicsőségünket, melyet a külföld is elismer, ti., hogy keleti hatalmas ellenségeitől mi védtük meg a kereszténységet és a nyugati kultúrát, történelmünk ismertetése folyamán ugyancsak meg kellett tépáznunk, mert láttuk, hogy a magyarság többsége egyáltalán nem vett részt a török világhatalom megtörésében, sőt ez a szégyen csak szorosan a törökre vonatkozik, a kereszténységnek és a nyugati kultúrának azonban más keleti ellenségei is voltak, mert tatárok, mongolok is voltak a világon. De még a törökre is csak részben igaz. A mohácsi vész előtt ugyanis még egységes volt a nemzetünk a török elleni küzdelemben s a katolikus magyarokban, legalábbis a dinasztiához hű *igazi* katolikus magyarokban később se és sose volt hiba e tekintetben (Zrínyi, Dobó, Losonczi, Szondi, Jurisics, Thury stb.). Ne feledjük azt se, hogy ha a királyhű katolikus magyarok kevesebben is voltak, a *hivatalos*, a törvényes, az alkotmányos Magyarországot mindig ők képviselték.

Rá kell mutatnom itt arra is, hogy a kuruc fegyverletétel, tehát 1711 óta, már meg is szűnt a magyar nemzet e lelki kettőssége. Ez időtől kezdve körülbelül 100 évig egységes a nemzet lelke, nincsenek Habsburg-párti és Habsburg-ellenes magyarok, hanem mindenki, katolikus és protestáns magyar egyformán, a törvényes hatalom elleni lázadásokról, nem pedig szabadságharcokról beszél, és egyformán elítéli ezeket. Annyira így van ez, hogy láttuk, hogy Thaly Kálmánt egyenesen undor fogta el az 1711 utáni kútfők és történelmi emlékek tanulmányozása közben, annyira minden a lojalitástól csöpög s még a XVIII. század második felében író és szintén protestáns Bél Mátyás is mint bűnös lázadóról beszél Rákóczi Ferencről.

A mi történetírásunknak és irodalmunknak s ennek hatására aztán közvéleményünknek erős és mind általánosabbá váló Habsburg-ellensége csak a XVIII. század legvégén hozzánk jutó istentelen „felvilágosultság", s még erőteljesebben a XIX. század nemzeti mozgalmainak hatására kezdődött, melynek viszont a francia forradalomból folytak, tehát csak 150 éves múlttal bír.

Az a múlt tehát, melyet én ebben az új történelemben a nemzettől „elperelek", mindössze csak 150 évet jelent. S ha igaz az, hogy ezt a 150 évet én perelem, éppoly joggal mondhatom azt is, hogy valójában nem a 150 éves múltat perelem el, hanem a 150 év előtti múltat perelem *vissza*.

1800-tól kezdve a magyar nemzet vallástalan irányzatok hatására múltja megítélésében új útra tért. Én itt azt mutattam ki, hogy ez az irányváltozás téves volt, s azért szólaltam fel, hogy térjünk vissza újra az eredeti, katolikus, józan, forradalomellenes és építő régi felfogáshoz, mert az a helyes és az felel meg a történelmi igazságnak és a keresztény életfelfogásnak egyaránt.

Nem kiábrándító tehát ez az újítás és közel se oly sértő a magyar önérzetre, mint gondoljuk. Hiszen nem arról van szó, hogy hamis ideáljai helyett olyanokat állítsunk szeme elé példaképül, akiket nem lehet leleplezni, mert *valódi* ideálok. Bocskai, Bethlen, Thököly, a Rákócziak, Martinovics, Kossuth, Petőfi és Ady csak egy katolikus-ellenes, istentelen és forradalmi alapon álló nemzetnek lehetnek ideáljai, annak is csak akkor, ha meghamisítja a történelmet. Ők csak a francia forradalom eszméinek elterjedése és elfogadása után és miatt lettek a mi nemzeti ideáljaink, egy vallástalan s különösen katolikus-ellenes kor hatására.

Azóta azonban sokat haladt és változott a világ. Ezek a nemzeti ideálok – mint jól láttuk – sokkal jobban illenek a bolsevista „népi demokráciába". Az rá is tette őket bankóira, kitüntetéseire (Kossuth-díj), intézményeire (Kossuth és Petőfi rádió, Zrínyi és Rákóczi katonai iskola stb.), de semmiképpen se valók a bolsevizmust *legyőzött* magyar nemzetnek. Mikor ezek a tőlünk kifogásolt nemzeti ideálok ideálok lettek, minden művelt ember vallástalan volt vagy legalábbis Róma- és katolikus-ellenes. Ma már nem így van. Ma már még a protestánsok se nagyon azok. Világos azonban, hogy egy teljesen megváltozott kornak nem lehetnek ugyanazok az ideáljai, akik a nagy változás előtt voltak, még ha nem is volnának bizonyíthatók róluk olyan szégyenletes dolgok, mint amilyeneket mi ezen ideáljainkról bebizonyítottunk.

Nagyon téved, aki azt hiszi, hogy a bolsevizmus csak taktikából, csak szemfényvesztésből űzte a Kossuth- és Petőfi-kultuszt, mint ahogyan a nemzeti zászlót és a nemzeti himnuszt is használta azért, mert okult az 1919-es első kommunizmus elleni nagy ellenszenven, mely még teljesen vörös és nyíltan nemzetközi volt. Ezért és csak ezért használta második uralma alatt a vörös mellett a nemzeti zászlót is és az internacionálé mellett a magyar himnuszt is. Ha csak taktika lett volna Kossuth és Petőfi kultusza s tisztán csak azért történt, hogy a magyar hazafias érzést is szolgálatába állítsa, miért nem csináltak akkor a kommunisták legalább taktikából Szent László- és Szent István-kultuszt is? Miért viselkedtek akkor iránt ku olyan undorral, hogy még érdekből se tudtak hozzájuk jó képet vágni? Miért nem tudtak akkor például Pázmány Péternek legalább irodalmi érdemeiért és törzsökös magyar stílusáért megbocsátani legalább annyira, hogy ha Pázmány-kultuszt nem is űztek volna, annyira mégis le tudták volna győzni ellenszenvüket, hogy legalább azt az egyetemet, melyet tagadhatatlanul ő alapított, meghagyják a nevén?

Azt is mindenkinek el kell ismernie, hogy a kommunisták Habsburg-gyűlölete se csak azért oly nagy, hogy a hazafiaknak kedvükben járjanak s megnyerjék vele őket maguknak. Kétségtelen ugyanis, hogy ez a gyűlölet a kommunistákban olyan nagy és olyan ádáz volt, hogy valóban szívük legmélyéről jött, s felülmúlt minden régi „hazafias" Habsburg gyűlöletet. Ha például a sztálinizmus fénykorában, mikor én ezt az új magyar történetet írtam, felfedezték volna a kéziratomat, olyan sajtóhadjáratot indítottak volna ellene és olyan gyűlölettől tajtékoztak volna ellenem, amilyent még ők is keveset produkáltak addig.

S azt se feledjük, hogy a szociáldemokraták már Ferenc József idejében is mindig megkoszorúzták Petőfi szobrát március 15-én, pedig az akkori szociáldemokraták még a mai bolsevikoknál is istentelenebbek és nemzetközibbek voltak. Vajon ez is és már ekkor is álnokul csinálták, nem pedig azért, mert jól tudták, hogy Petőfi forradalma és az ő forradalmuk lényegében azonos, egy és ugyanazon eszmének, ugyanazon rossznak két különböző fejlődési foka?

Ma azonban már egy új, egész nagyjelentőségű ok miatt is lemondhatunk könnyű szívvel 48 és március 15-e dicsőségéről, s nemzeti dicsőség helyett minden nagyobb baj nélkül tarthatjuk akár nemzeti szégyenünknek is. *Azóta ugyanis szereztünk már helyette nemzetünknek 1956. október 23-mal olyan dicsőséget, mely valóban dicsőség*: mely az marad akkor is, ha a történelmi igazság és tárgyilagosság még oly fényes reflektorával vesszük is vizsgálat alá. Az 1956. október 23-án kezdődött szabadságharc valóban világraszóló és világviszonylatban is egyedülálló dicsősége nemzetünknek s a keresztény erkölcsi törvények szigorával mérve is hőstett. Az 1956-os világraszóló magyar szabadságharc nem a törvényes hatalom elleni s rá-

adásul nem bűnös szenvedélyek, főként nem a gyűlölet fegyvereivel megvívott harc, tehát nem forradalom volt, hanem valóban nemes szabadságharc a törvénytelen, bitorló, idegen hatalom ellen nemes eszmények védelmében, a bűn, a hazugság, az elnyomás, az igazságtalanság megvetésének és utálatának hatása alatt s véres csak azért volt, mert a bitorló fegyvert használt, sőt vérfürdőt csinált.

Érdekes, hogy 48-cal kapcsolatban, noha forradalmat csináltunk, sértőnek tartjuk a „forradalom" szót, tiltakozunk ellene és a „szabadságharc" elnevezést követeljük. 1956-ban pedig, mikor csakugyan a legeszményibb szabadságharcot vívtuk, mikor tehát valóban sértő a „forradalom" szó használata, mindenki „forradalmat" emlegetett, mindenütt „forradalmi" bizottságokat alapítottunk, mert ma már forradalmat csinálni tartjuk dicsőségnek.

Sajnos ez már az évtizedes kommunista propaganda hatása rajtunk. Szégyenletes eszmezavar jele ugyan, de ezt se kell szégyellenünk, hiszen még Truman, az Egyesült Államok elnöke, is e fogalomzavarban szenvedett. Egyik beszédében ugyanis ő is azt fejtegette, hogy Amerika képviseli az igazi forradalmat, nem a szovjet. Tehát a „forradalom" szón ő is valami jót, valami nemeset, valami dicsőt értett. Pedig hát ezt a dicsőséget nyugodtan átengedhette volna a szovjetnek. Az ugyanis, ami forradalom, nem lehet jó, nem lehet nemes, nem lehet dicső, mert ez mindig szégyenletes, mindig a „cél szentesíti az eszközt" elve alapján jár el és legfeljebb a fiatal kor, s a vele járó mámor és ítélőképesség menti úgy-ahogy a benne való részvételt.

Ezt bizonyítja még Balzac ismert, a forradalom mellett szóló szellemes mondása is: „Aki 20 éves korában nem forradalmár, az gazember, de aki még 40 éves korában is az, az őrült."

E mondásban megtaláljuk az igazságot is, meg a forradalom javára szóló, de a józan ésszel ellenkező, tehát ostoba elfogultságot is. Mit ért Balzac 40 éves férfi alatt? Bizonyára az olyan józan embert, akit tetteiben a tiszta ész és érett megfontolás vezet. Balzac tehát azt mondja, hogy forradalmár csak éretlen, tapasztalatlan, mámoros ember lehet. De ha ezt tartja, miért mondja akkor azt is egyúttal, hogy aki már 20 éves korában is józan, okos és megfontolt, az gazember? Hol itt a logika?

Talán fiatal korban nem is szabad vagy szégyen józannak s okosnak lenni? Az okos fiatalt Balzac egyenesen gazembernek bizonyára azért tartja, mert ez az okosság ellenkezik a fiatalság természetével, okául pedig mást nem tud elképzelni, mint csak az önző számítást. De hát mióta lett az, aki az eszére hallgat, önző s így ellenszenves. A józanság csak beteglelkű embernek lehet ellenszenves.

Azonkívül Balzac teljesen elfelejti, hogy katolicizmus és katolikusok is vannak a világon. A katolicizmus azonban azt jelenti, hogy az emberiség Krisztus megváltásának eredményeként (mint számára mérhetetlenül nagy kincset) bír egy intézményt, mely neki az élet minden viszonylatában megmondja, mi az igazság, tehát mi a helyes. Aki tehát rá hallgat, nem téved. Ha a katolikusok hallgatnak az Egyházra, akkor ők már 20 éves korukban is tudják azt, amit mások csak 40 éves korukban látnak tisztán, tehát ők már 20 éves korukban se forradalmárok, sőt a forradalmat már ekkor éppúgy lenézik és megvetik, mint mások 40 éves korukban. De mi címen nevezzük az ilyen 20 éveseket gazembernek?

Lám, csak ennyire okos egy szellemes francia, aki lángelme ugyan, de katolikus létére se hallgat az Egyházra!

Forradalom (idegen nyelven: revolutio) annyit tesz, mint felfordulás, az pedig semmiképpen se lehet jó. Forradalmon az olyan társadalmi mozgalmat értjük, mely a *törvényes* rend ellen lép fel s ráadásul törvénytelen eszközökkel: túlzással, szenvedéllyel, gyűlölettel, rágalommal, rablással, gyilkossággal, terrorral, felforgatással. Forradalmár az, aki fellázad a jogrend ellen s azonnal és erőszakos, bűnös eszközökkel akarja elérni azt, amit lassúbb ütemben törvényes eszközökkel is elérhetne. Világos, hogy forradalmár voltával senki se dicsekedhet még akkor se, ha mindezt jó szándékkal teszi s ha tette a sok rossz, bűn és igazságtalanság mellett jót is eredményez.

1956. október 23-án nálunk nem forradalom tört ki, hanem szabadságharc. Hiszen nem a törvényesség ellen robbant ki, hanem a törvényesség érdekében.

Az is érdekes, hogy – ismét csak a 12 éves bolsevik népnevelés mérgező hatásaként – 1956-os szabadsághőseink vezetői, akik magukat forradalmároknak nevezték, az „ellenforradalmár" szó ellen is tiltakoztak. Az ellenforradalmárságot szégyennek tartották magukra. Pedig hát, ha a forradalom rossz – pedig láttuk, hogy rossz –, akkor az ellenforradalom viszont jó.

Az ellenforradalom ellen legfeljebb azon a címen lehet kifogást tenni, ha a jót ő is a forradalmak bűnös eszközeivel akarja elérni. Ha így lenne, az ellenforradalom is rossz lenne, de mindenesetre akkor is kisebb rossz, mint a forradalom, melynek nemcsak az eszközei rosszak, hanem maga is rossz. Kétségtelen azonban, hogy az ellenforradalom fogalmához nem tartoznak hozzá szükségképpen a bűnös eszközök, s amennyiben ezek benne is előfordulnak, mert többnyire ebben is szerepel a gyűlölet, azt is érthetővé, vagy legalább menthetővé teszi az, hogy a gyűlölet váltotta ki a gyűlöletet s a forradalom féktelensége és bűnei az elkeseredést s a vele járó megtorlást. Ez esetben az ellenforradalmat se helyeselhetjük teljes egészében, de viszont bűneit megérthetjük, ha nem is helyeselhetjük.

De hát nem az elnevezés a fontos. Ez 1956-ban csak egy kis szépséghiba volt. Fogalomzavar, de „a tettek hő nyarában" nem a fogalmak, annál kevésbé az elnevezések számítanak. A valóság az, hogy Magyarországban 1956-ban ellenforradalom volt, a bolsevik *forradalom elleni* hős küzdelem. Igazi, dicső szabadságharc volt egy hatalmas elnyomó idegen hatalom ellen, mely ezt a bűnös forradalmat hazánkban megcsinálta és „vívmányait" itt védte. Dicső volt ez a szabadságharc, hasonlíthatatlanul dicsőbb, mint a 48-as, még akkor is, ha az is valódi szabadságharc, nem pedig forradalom lett volna.

A március 15-i ifjakban olyan mérsékelt és óvatos volt a lelkesedés, hogy úgyszólván minden szemtanú s maguk a szereplők is azt hangsúlyozták, hogy néhány szakasz katonaság egész könnyűszerrel beléjük fojthatta volna a szót. Az 1956-os szabadságharc heve azonban olyan nagy volt, hogy még a vad, mindenre elszánt, a hősök százait barbár és kíméletlen vadsággal legépfegyverező ávósok ezrei és az országban jelen levő orosz hadsereg vérben gázoló páncélkocsijai se tudták vérbe fojtani.

Azok a – láttuk – teljesen alap nélküli legendák, melyeket a „hazafias" propaganda népünk körében a 48-as gyerek-, sőt leányhonvédekről elterjesztett, 1956-ban a legridegebb, illetve a legfelemelőbb valóság voltak. 1956-ban valóban annyira seregestől haltak hősi halált gyerekek és leányok, hogy nem volt még szabadságharc a világtörténelemben s azt hiszem nem is lesz soha, melyek hősi halottai közt olyan arányban voltak gyerekek és leányok, mint ebben az 1956-os dicső keresztény és magyar szabadságharcban.

Március 15-én egy maroknyi csapat indított akciót, amely mögött még az a mérsékelt tömeg is csak azért állt, ami állt, mert véletlenül éppen vásár volt Pesten. 1956-ban Budapesten október 23-án este 200.000 főnyi tömeg kezdte a tüntetést s olyan lelkesedés és hév tüzelte, olyan bizonyos volt igazában s akkora volt benne a jónak, az igazságnak, a hitnek és a hazának a szeretete, hogy órák alatt legyőzte a már tizenkét éve működő s már minden kezdeményezést és önálló gondolatot legyőző terrort, hogy órák alatt – katonaságot és rendőrséget is beleértve – minden magyart a szabadságharc minden kockázatot vállaló hívévé, katonájává és hősévé tett. Mindez annak ellenére történt, hogy az orosz tankok, harckocsik ott állomásoztak házuk előtt s a kövezetet vér festette pirosra.

48-ban *csak a hazáért* folyt a küzdelem, de ezért is csak annyiban, mert azt, amit egy kis türelemmel rövid évek alatt törvényes úton és vérontás nélkül is elérhettünk volna, népszerűség-hajhászó akarnokok *azonnal* és mindenáron törvénytelen úton akarták elérni. (Mivel ráadásul még bután is csinálták a dolgukat, a nemzetnek nemcsak haszna nem lett a törvénytelenségből és a vérontásból, hanem csak kára. A szabadság visszanyerése még messzebbre tolódott miatta.)

1956-ban azonban jogunk volt az erőszakra, mert nem volt más mód és remény a szabadság kivívására, mint csak a véres út és mert az a hatalom, mely ellen fellázadtunk, törvénytelen volt. A vérontás tehát nem volt könnyelmű, s a küzdelem, a hősies elszántság sikerrel is járt. (A siker hiánya nem csökkentené ugyan a hősiességet, de az emberi természet olyan, hogy csak az a küzdelem imponál neki s azt tudja igazán ünnepelni, ami sikerrel is járt. Valóban, 1956-ban a sikeres küzdelem azt is bizonyítja, hogy ezt nemcsak hősiesen, hanem okosan is hajtották végre s így a vért nem hiába ontották. Kétségtelen, hogy ez is „valami", sőt éppen ez a dolog lényege.)

48-ban – fényes bizonyítékául annak, hogy a forradalom igazi oka nem a haza, nem a szabadság szeretete, hanem a szereplési viszketegség és az érvényesülés vágya volt – a sérelmek, melyek miatt a lázadás történt, többnyire csak a propagandában voltak meg, de nem a valóságban. 48-ban vallásszabadságért, a felekezeti kisebbségek jogaiért küzdöttek a Habsburgok támogatta magyarországi „klerikalizmus", „ultramontanizmus" és „jezsuitizmus" ellen, noha láttuk, hogy Eötvös Károly adatai alapján is azt kell megállapítanunk, hogy a XIX. század első felében még a svájci kálvinizmus is sokkal nagyobb zsarnoka volt a szabad protestáns felekezeteknek, mint nálunk a Habsburg „klerikalizmus", és Svájcban mégse ragadott senki se fegyvert az elnyomott vallásszabadságért a kálvini fanatizmus ellen.

1956-ban nemcsak a hazáért folyt a küzdelem s a hazáért se csak olyan értelemben, hogy mi *rögtön* akartuk azt, amit néhány év múlva szabadságharc nélkül is kivívhattunk volna. 1956-ban ugyanis semmi remény se volt számunkra semmiféle szabadságra, ha csak mi magunk ki nem vívjuk. De 1956-ban a hitünkért is küzdöttünk, nemcsak a hazánkért (48-ban inkább a hitünk ellen folyt a küzdelem, legalábbis a katolicizmust illetően). 1956-ban az igazságért is küzdöttünk a hazugsággal szemben, a jobb jövő reményében egy mindent megfojtó lehetetlen gazdasági rendszer, kizsákmányolás és idegen uralom ellen; az éhbérek és az emberek agyondolgoztatása, az emberi szellem gúzsba kötése ellen, szóval mindenért, ami jó, és minden ellen, ami rossz.

1956-ban valóban a vallásszabadságért is küzdöttünk, hiszen – 10 millió magyar a tanú rá – a magyar anyák még hittanra se járathatták gyerekeiket, sokszor még akkor se, ha ez mérhetetlen lelkiismereti kínokat okozott nekik. Százezrek nem mertek templomba menni, akik szerettek volna, nem mertek templomban megesküdni, s Isten áldását kérni frigyükre, akiknek lelkiismerete kívánta volna, mert a hit élt a szívükben, sőt – ki hitte volna el 20 évvel előbb, hogy még ez is lehetséges? – ezrek voltak, akik még gyermekeiket se merték megkereszteltetni. S hányan távolították el szobáik faláról a szentképeket és a feszületeket, noha hittek bennük és szívükben tisztelték őket! Még ezt is kifogásolták, még ebbe is beleavatkoztak ugyanis.

48-ban a márciusi ifjak tűrhetetlennek tartották a politikai önkényt s ezért akarták kiszabadítani az ártatlanul üldözött politikai foglyok ezreit. Mikor aztán sikerült elérni céljukat, kisült, hogy nincsenek is politikai foglyok a börtönökben. Csak kettőt találtak ott, akik egyikéről, Táncsicsról, később maguk a kiszabadítók állapították meg, hogy a legjobb esetben bolond, a másik pedig román volt s éppen azért vetette állítólag a magyarokat elnyomó német „önkény" börtönbe, mert *a magyarok* ellen izgatott.

Ellenben noha arra, mire az 1956-os szabadságharc kirobbant, a szovjet már eltávolította Rákosit, már rég a megbékélés politikáját folytatta s arra a politikai foglyok ezreit bocsátotta már szabadon, mégis még mindig a hitükért, hazájukért, a becsületes szabad lelkükért vagy igazmondó szájukért évek, sőt évtizedek óta sínylődő papok és mások ezreit lehetett és kellett kiszabadítani még ekkor is. Ekkor tehát valóban szükség volt szabadságharcra.

A márciusi ifjak a szólásszabadságért, a gyülekezési és a politikai szabadságért és a sajtószabadságért harcoltak s állítólag mindezeket ki is vívták. Pedig hát hogy 48 előtt már mennyire megvolt a szólásszabadság, bizonyítja, hogy nem is volt politikai fogoly. Ennek ugyanis semmiképpen se lehetett az az oka, hogy 48 előtt az emberek, a magyarok nem beszéltek, nem mondták meg az igazat, hogy mindenki annyira tudott a szájára vigyázni, hogy

meggondolatlan vagy elbizakodott beszéde miatt senki ellen se lehetett eljárást indítani, hanem csakis az, hogy emiatt a hatóság senkit se büntetett.

S hogyne lett volna 48 előtt politikai és gyülekezési szabadság, mikor rendszeresen voltak országgyűlések s ott az ellenzékiek, sőt felforgatók nemcsak nyíltan megmondhatták, amit gondoltak, bírálhatták, sőt gyalázhatták a kormányt, hanem – mint láttuk – egyenesen terrorizálni, elnémítani és rettegésben tartani is tudták a többséget s ők nyomták el annak politikai és szólásszabadságát! S hogyne lett volna 48 előtt sajtószabadság is – annak ellenére, hogy a cenzúra, mint formaság, megvolt –, mikor a még baloldalinak is baloldali Illyés Gyula is azt írja Petőfi-életrajzában, hogy a „Talpra magyar" kinyomtatásához igazán nem volt szükség forradalomra, mert azt *a cenzúra is engedélyezte volna*.

De 48-nak és március 15-ének *joga* se volt a sajtó- és szólásszabadság mellett izgatni, mert hiszen mikor már úrrá lett az országon s kezében volt a hatalom, a katolikus Egyház vezetőit – láttuk – még azért is felelősségre vonta, mert a katolikus autonómia érdekében aláírásokat merészeltek gyűjteni; ezeket az íveket például Győrben még el is kobozták. Ellenben a hatalomra került 48 olyan sajtótörvényt hozott, hogy maguk a forradalmárok állapították meg, hogy a szabad sajtó eszményével sokkal jobban ellenkezett, mint Metternich előzetes cenzúrája.

Ellenben 1956 előtt és után lehetett-e Magyarországon gyűlést tartani másnak, mint a kommunista pártnak, vagy olyan „hazafias népfrontnak", békebizottságoknak és békepapoknak, akik a párt zsoldjában álltak, tehát szintén tisztán a párt érdekeit szolgálták? Volt és lehetett-e ekkor más párt, mint a kommunista, más mint olyan „pártonkívüli", aki szintén a pártot szolgálta? Lehetett-e akkor szólni mást, mint Marx, Lenin, Sztálin és Rákosi Mátyás dicsőítését, s mikor e két utóbbit már bírálni és gyalázni is lehetett, sőt kellett, akkor is nem csak azért lehetett-e, mert ezt is a párt írta elő, de magát a pártot, magát a rendszert lehetett-e bírálni ekkor is?

Mikor már szabad volt a bírálat, akkor se demokrácia volt, hanem „pártdemokrácia", akkor se törvényesség, hanem „szocialista törvényesség". Akkor is csak személyeket lehetett bírálni, mégpedig csak olyan személyeket, akik már megbuktak, de nem a pártot, nem magát a rendszert, nem magát a kommunizmust. A párt akkor is bírálhatatlan, tabu maradt. Még azt is a párt szabta meg, hogy mely személyeket szabad és kell bírálni.

Ekkor is csak az „igazságtalanul" kivégzett vagy bebörtönzött párttagok kaptak szabadságot, elégtételt, de nem a „reakciósok", nem az osztályellenség. Az (például Mindszenty) legfeljebb amnesztiát kapott, nem pedig elégtételt, s azt is csak azért, mert a párt érdeke kívánta. A kuláklistáról is csak azért vettek le egyeseket, mert tévesen, illetve gyűlöletből nyilvánították őket annak, de nem azért, mintha a kulák továbbra is nem maradt volna maga a megtestesült rossz s így mindenképpen üldözendő.

Igaz, előzetes cenzúra nem volt a bolsevizmusban, de mégis nyomták-e el valaha a sajtószabadságot annyira, mint ekkor, sőt lehet-e még csak képzelni is tökéletesebb elnyomást, mint amilyen ekkor volt a valóság? 48 előtt annak, aki ki akarta nyomtatni elmetermékét, igaz, előbb a cenzúra engedélyét kellett kérnie, de az engedélyt majdnem mindig megkapta, s ha valami változtatást kívántak tőle, szinte bocsánatot kértek érte. A bolsevizmusban nem volt szükség cenzúrára, mert az ÁVO, az ÁVO börtöneiből kiszivárgó borzalmak híre és az éjszakai titkos elhurcolások túlontúl gondoskodtak róla, hogy cenzúra nélkül is a pártot, a rendszert, a diktátort szolgálja minden sajtótermék és annak minden sora.

Nem volt előzetes cenzúra, de a „népi demokrácia" 12 éves fennállása alatt Magyarországon nem tudok, sőt még csak elképzelni se tudok egy esetet se, hogy valaki a párt ideológiájával ellenkező, vagy akár csak azt nem szolgáló gondolatot mert volna is valaha kinyomtatni. Ilyet nyilvánosan még mondani se lehetett, nemhogy sajtó útján tömegesen terjeszteni.

De azért nyíltan is elnyomták a sajtót, mert hiszen nemcsak kinyomtatni, hanem még sokszorosítani is csak állami engedéllyel lehetett.

A zsarnokság annyira ment, hogy – ami addig még soha nem történt meg – nemcsak a zsarnok ellen írni nem lehetett, hanem a zsarnok *mellett* írni is kötelező volt. Abban az egyetlen katolikus hetilapban is, melyet a külföld megtévesztésére szemfényvesztésül engedélyeztek, meg volt szabva, hogy mit, hogyan és milyen szellemben írjanak, úgyhogy a katolikus lap is a kommunizmust is szolgálta egyúttal és sok tekintetben többet ártott, mintha nem is lett volna „katolikus" sajtó, mert az olvasó vagy azt hitte, hogy a szerkesztők elárulták a kereszténységet, vagy pedig helyes keresztény felfogásukban zavarta meg őket, mert azt hitték, hogy a katolicizmust jelenti az, amit olvasnak.

1956-ban lenni szabadsághősnek százszor többet jelentett tehát, mint 48-ban lenni márciusi ifjúnak; az 1956-os ifjú hasonlíthatatlanul dicsőbb, mint a márciusi ifjú.

Aztán láttuk, milyen talmi, milyen reklám volt a 48-as bátorság és hősiesség. Láttuk, mennyire nem az orosz túlerő, hanem Haynau egymaga verte le. A 48-as szabadságharc másfél évig tartott s mégis összes magyar áldozatainak száma mindössze 24.0000 (Szilágyi: A magyar nemzet története, X., 394. o.), tehát ugyanannyi, amennyi a mohácsi csatában egy óra alatt esett el. Láttuk, hogy 1526-ban is mennyire gyarlók voltak a magyarok, de láthatjuk, hogy a 48-asoknál mégis mennyivel önzetlenebbek és lelkesebbek voltak. Ámde még a 24.000 negyvennyolcas áldozatból is 7623-at a románok és szerbek gyilkoltak meg, nem pedig a harctéren estek el, tehát a szorosan vett hősi halottak száma csak 16.000. (Az osztrákok 10.173-nak mondják hősi halottaik számát, az oroszok pedig csak 543-ra teszik. Ez is bizonyítja, hogy ütközetet úgyszólván nem is vívtak velük. Kolerában vagy más betegségben 13.000 orosz halt meg akkor nálunk.)

1956-ban azonban a 200.000.000 lakosú és a világ legnagyobb és a nyugatiakéval egyenlő technikai felszerelésű sereggel bíró Oroszországgal szálltak szembe a magyar szabadsághősök, s noha a véres harc inkább csak a fővárosra szorítkozott, mégis napok alatt áldoztak hazájukért és meggyőződésükért annyi vért, mint az annyira dicsőnek tartott 48 egy év alatt.

Aztán a mi 48-as szabadságharcunk csak egy volt Európának a XIX. század elején különösen divatos számtalan forradalmi szabadságharca között. Csak azért vált egész Európában olyan híressé, mert az akkori Európa legnagyobb számú és legtovább tartó szabadságharca volt. 48-ban nem volt újság felkelni, mert hiszen akkor mást se tettek a népek, mint felkeltek. Nem nagy kockázattal, s mint az imént láttuk, nem is nagy áldozattal járt. Egész Európa közszelleme és sajtója a szabadságharcosok mellett volt. S ellenfeleik, az akkori „zsarnokok", amellett, hogy a közszellem ellenük volt s ezért katonáik se voltak megbízhatók, milyen gyönge és ártatlan kis fegyverekkel rendelkeztek a maiakhoz képest! S ne feledjük azt se, hogy azok a „zsarnokok" akkor a vallástalan felkelőkkel szemben az Egyházat is képviselték s így fellépésükben és bosszújukban is kötve voltak az erkölcsi törvényekhez.

1956-ban azonban a nemzetközi kommunizmus volt az ellenfél és a zsarnok. A világ legnagyobb és természeti erőforrásokban leggazdagabb olyan államának egész gazdasági ereje és 200.000 embere állt rendelkezésére, melyben minden az övé volt, minden föld, gyár, bank, üzlet, kocsma neki jövedelmezett s nemcsak alattvalói vagyona, hanem munkaereje is korlátlan rendelkezésére állt olyan kis fizetés ellenében, mely csak az élet tengetésére s fizikai testi erő fenntartására volt elegendő. S ez a megmérhetetlen anyagi erőkkel rendelkező zsarnok istentelen alapon állt. Számára a cél szentesítette az eszközöket, s mivel Isten helyett önmaga, a párt volt az istene, egyenesen elve volt, hogy ennek érdekében minden szabad, sőt kötelesség, még borzalmas kínzások megrendezése, vádlottak preparálása vagy – ha minden kötél szakad – hekatombák [emberek tömeges lemészárlásának] rendezése is.

Nem is volt ekkor divat a szabadságharc, mint 48-ban. A bolsevizmus addigi története nem is ismert lázadást. Még lázadási kísérletet se. A nagy csend és nyugalom a külföld előtt egyenesen azt a látszatot keltette, mintha a bolsevizmus valóban a szabadságot jelentené a nép számára, mintha valóban a dolgozók boldog s megelégedett állama lenne, melynek alattvalói, illetve melyben a hatalom dolgozó birtokosai boldog öntudattal építik a szocializmust.

Ma már a páncélos harckocsik, a rádiósok és a radar korszakában egyáltalán nem is lehetségesek belső forradalmak.

Ma már, ha néhány ezer elszánt ember egy ország nyakára telepszik, belső megmozdulással nem is lehet őket onnan eltávolítani. Se Mussolinit, se Hitlert nem lehetett belülről megbuktatni. Nem lehetett még Francót se. De különösen nem lehet a bolsevizmust. Hiszen minden tanyán van neki egy-két fanatikusa, s mivel egyébként is istentelen s így mindenre képes, olyan terrort tud kifejteni, hogy senkinek sincs kedve az úgyis eleve kudarcra ítélt szabadság kivívását megkockáztatni. Már az 1919-es magyar kommunizmust se lehetett ellenforradalmakkal megdönteni, pedig ugyancsak sűrűn megpróbálkoztunk vele. Mind leverték.

A második, a tartós bolsevizmus alatt, mikor tulajdonképpen nem is a magyar kommunisták, hanem maga a 200 milliós, tisztán a militarizmusra alapított Oroszország uralkodott, sőt serege állandóan bent is volt az elnyomott országokban, a lázadásnak, az ellenforradalomnak még csak a leghalványabb kísérlete se mutatkozott se nálunk, se más csatlós államban, tíz hosszú éven át. Igaz, a végén már ilyesmiket is megértünk. Tízéves néma csend után volt lázadás Kelet-Németországban is és Lengyelországban is, de mindkettő csak órákig tartott s újra halálos csönd és az iga további alázatos és önkéntesnek látszó hordozása következett utána.

S mi 1956-ban ezek után és ilyen körülmények között kezdtünk szabadságharcot, mégpedig diadalmasat. S kezdtük olyankor, mikor az orosz sereg bent volt az országban. (Csehszlovákiában nem voltak orosz csapatok, ott mégse mertek szabadságharcot kezdeni bolsevizmusuk ellen.)

Ezzel a magyarság és a magyar ifjúság olyat teljesített, amilyent még nem látott a világtörténelem. Mekkora hazaszeretet, mekkora lelkesedés, mekkora önbizalom, mekkora idealizmus, mekkora akarat, mekkora elkeseredés kellett ehhez!

De mekkora dicsőség ez a magyar nép értelmi színvonalára is! Ebben a szabadságharcban ugyanis a katonaság is azonnal a diákság mellé állt. (Másképp szó se lehetett volna sikerről, hiszen olyan terrorral ellenőrizték itt a fegyvertartást, hogy a katonaság csatlakozása nélkül csak néhány elásott rozsdás puska egy-két tölténnyel állt volna a szabadságharcosok rendelkezésére.) Olyan katonaság tette ezt, melyet orosz egyenruhába bujtattak, orosz tisztek képeztek ki; ahol „elvtárs" volt a megszólítás, ahol fanatikus kommunista politikai tisztek parancsoltak, ahol rendszeresek voltak a marxista nevelést szolgáló oktatások már 10 éve s pályáján csak az emelkedhetett, aki ezt az oktatást be is vette.

Igaz, nem kell különleges intelligencia, csak egyszerű józan ész, ahhoz, hogy valaki az ostoba marxista tanokat lenézze, ámde más részről az is kétségtelen, hogy a marxizmus tudományosnak látszó rendszer, mely sok embert megigéz. Hiszen már akkor is ezrével voltak fanatikus megszállottjai, mikor még a kommunizmus nem jelentett előnyt és hatalmat, hanem inkább üldözést. Ne feledjük továbbá, hogy a kommunizmus a gyűlölet, a kevélység, az önzés, az ösztönök szabad kiélésének elmélete és az Egyház és a papok elleni rendszeres uszítás is lényegéhez tartozik. Mivel az ember természeténél fogva rosszra hajlandó, ennek az intézményes rossznak mételyező hatása meg is látszott katonaságunkon és diákságunkon egyaránt. Ezek a katonák, akiket 10 éve ők neveltek, szidták a kommunizmust, de szidták a papokat is, a diákok pedig kicsúfolták ugyan a marxista iskolai oktatást és az olyan tanárt (kevés volt egyébként ilyen), aki komolyan meg is próbálta, hogy e lenézett tanokat beléjük verje, de viszont templomba se jártak, a papoknak se köszöntek s a templom előtt se emelték meg kalapjukat, mert azért a rossz szellem is megmételyezte őket.

S ezek a magyar diákok keltek fel a bolsevizmus harckocsijai ellen és ezek a katonák csatlakoztak hozzájuk! A szuggesztiónak nagy a hatása. Amit az emberek előtt állandóan hangsúlyozunk, azt előbb-utóbb el is hiszik. A kommunisták, mint jó pszichológusok, tudták ezt, gyakorolták is alaposan s elsősorban a diákság (hiszen egész nevelésük és kollégiumi rendszerük tisztán ezt célozta) és a katonaság körében (mert tudták, hogy végeredményben annak magatartásától függ végső sorsuk). Nem magától értetődő tehát és igenis, dicsőség a

magyar ember értelmi fejlettségére, hogy a kommunista propaganda és „népnevelés" egy országban se vallott annyira kudarcot, mint éppen a magyar ifjúság, a magyar katonaság és a magyar munkásság körében. Igaz, hogy a kommunizmus tanai és elmélete ostobaságának felismeréséhez s annál inkább gyakorlatának és erkölcseinek megutálásához igazán nincs szükség különösebb intelligenciára vagy finomabb erkölcsi érzékre, ámde mégis tagadhatatlan, hogy ez az elmélet olyan lenézést s ez a gyakorlat olyan megvetést egy nép körében se váltott ki, mint éppen a magyarok körében (még a művelt csehek körében se).

S milyen bátorság, milyen lelkesedés, milyen elszántság, a hazának milyen szeretete volt abban a népben, s főként abban az ifjúságban, mely meg merte próbálni azt, amit addig egy nép és egy ifjúság se mert, s mely csak az imént látta Kelet-Németországban is, Poznanban is, hogy aki mert, az pórul járt. S a magyar ifjúság és nép nemcsak kezdeni mert, hanem végre is hajtotta, amit elkezdett: győzött. Akkora volt benne a megvetés az idejétmúlt, sötét tanok ellen és az utálat a hazudozás, a félrevezetés, a csalás, az erkölcstelenség és a bandita-módszerek ellen!

S volt-e párja az egész világon annak a magyar munkásságnak, mely felkelt *a saját uralma* ellen, s mely azt, amit a túlerő és a mindenre képes gonoszság fegyverrel kivívni nem engedett, kivívta imponálóan egyöntetű általános sztrájkjával? 12 éven át állandóan azt hallotta, hogy a kommunizmus az ő uralma, s valami igazság volt is benne, hiszen valóban a városi proletárságé volt benne a vezető szerep, s a nála sokkal számosabb mezőgazdasági proletárság csak utána következett. Ha a pártot szolgálni hajlandó volt, a „népi demokráciában" valóban vezető állásba került az ipari munkás és mindenben előnyben részesült a proletár fiatal. Nem dicsőség-e hát a magyar proletárságra, hogy mégse hagyta magát megtéveszteni a jelszavaktól, sőt még az uralomvágytól se, s mivel a kommunista rendszer ostoba és erkölcstelen volt, nem kellett neki a saját uralma se, sőt elsősorban ő volt az, aki megdöntötte.

1956-ban Magyarország és a magyar nép valóban példát adott az egész világnak. De jót is tett az egész világgal, mert ő indította meg a bukását annak a bolsevizmusnak, mely ekkor már majdnem félszáz éve lidércnyomásként nehezedett a világra, amely már-már belenyugodott abba, hogy korunkban ez már szükséges rossz s nagyobb célra már nem is mert törni, mint csak arra, hogy legalább *terjedését* megakadályozza. Hogy még *megdönteni* is lehetséges, mégpedig belülről, és hogy éppen a munkásság lesz az, mely megdönti, arról addig még álmodni se mert senki.

48-cal kapcsolatban milyen büszkék vagyunk arra, hogy akkor az egész világ minket bámult és hogy Kossuthnak milyen nagy tiszteletet adott a külföld, a művelt nyugat. Láttuk, hogy igen, de akkor a művelt nyugaton elsősorban Marx Károly és társai, a felforgatók és forradalmárok voltak lelkes bámulóink, de nem a súlyos és nem a komoly elemek. Akkor még új dolog volt a forradalom és a szocializmus a kor eszméje volt mint újdonság, s ezért divat volt érte lelkesülni és népszerűséggel járt képviselete. A tömegek akkor még nem voltak birtokában azoknak a nagy tanulságoknak, melyeknek mi már birtokában vagyunk. Ezért lelkesedett érte a művelt nyugat. Az éles elmék azonban már akkor is tudtak mindent és a finomabb erkölcsi érzékű emberek, elsősorban az Egyház, már akkor is tudta a rosszról, hogy rossz. Ezért a mi 48-unk már akkor is csak a csőcseléket vagy – legyünk finomabbak – a tapasztalatlan, éretlen fiatalságot és tudását az újságból merítő tucat értelmiséget töltötte el lelkesedéssel.

De 1956-os szabadságharcunk a művelt nyugaton is sokkal híresebbé tett bennünket, mint annak idején 48. Annyira híresebbé, hogy a kettő ünneplését még összehasonlítani se lehet egymással. Most *az egész művelt világ* úgyszólván rajongott értünk s bámult bennünket. A tömegek és a tucat értelmiségűek is, de – sőt még nálunk is inkább – elsősorban a vezető elemek, a nagy koponyák és a legnagyobb jellemek. Akkor a pápa elítélt bennünket (Rákóczi miatt is elítélt), most egymás után adta ki az enciklikákat kedvünkért. S a lenézett Ausztria, az „ősellenség" is milyen lelkes barátunk volt (48-ban csak a Tausenauk és a Chaissesek lel-

kesedtek Ausztriában értünk). Nagy nemzetek (többek közt a franciák) parlamentje fejezte ki „csodálatát" nagyságunk előtt.

Most nem a destrukciónk, hanem az intelligenciánk; nem az észt lehengerlő mámoros érzelmeink, hanem az intelligenciánk; nem a sokszor fontos erkölcsi törvényekkel is szembehelyezkedő hazafias mámorunk, hanem a legtisztább, áldozatos, az erkölcsi törvények szolgálatában álló hazaszeretetünk volt az, ami bámulatba ejtette a világot. Amit most tettünk, nem egy elszigetelt, helyi jellegű dolog volt (bár Kossuthék és Petőfiék azt hitték, hogy ők is *a világ* szabadságáért küzdöttek, sőt azt mentették meg), hanem történelmet formáló tényezővé lettünk, úttörők voltunk a világ fejlődésében, irányt mutattunk a történelemben. Kezdeményezők voltunk. Megmutattuk, hogy lehetséges az, amit mindenki lehetetlennek tartott s kedvet, bátorságot adtunk a követésre másoknak is.

Most már igazán nem kell sajnálnunk, hogy 48 dicsősége csak reklámdicsőség volt, a 48-as nagy lelkesedés, elszántság, bátorság és erő csak propaganda, a március 15. csak felfújt csekélység, de még az is *romboló* erők szolgálatában, mert a hamis ékszer helyett valódi, szikrázó gyémánt van a nyakunkban.

Nincs már szükségünk annak a március 15-nek az ünneplésére, melyet csupán néhány ifjú csinált. Ott van most már helyette október 23-a, mely az egész magyar ifjúság műve volt, világraszóló művelet. Nem romboló erők kitörése volt, hanem valóban a haza szolgálatában állt. Olyan hazaszeretet volt ez, mely egyúttal a kereszténység, az igazság, a kultúra, a jog, a becsület, a műveltség és a haladás szolgálata is volt.

Nekem pedig, akinek az igazság érdekében eddig sok hamis nemzeti dicsőségünket és hősünket kellett lelepleznem s vele történelmünket látszólag szegényítenem, túlfejlett önérzetünket pedig megnyirbálnom, milyen jó érzés, hogy mire művemet befejeztem, Isten különös kegyelméből ezeréves történelmünk legnagyobb dicsőségére mutathatok rá. Olyanra, amelyet éppen ma szereztünk magunknak, tehát nem is a múlt, hanem a jelen és a jövő körébe tartozik. Olyan, mely soha el nem vétetik tőlünk, mert az igazság és a becsület legszigorúbb mértékét is kibírja.

Becsületünknek a művelt külföld előtt való nagy megnövekedése még arra is komoly reményt ad, hogy talán még trianoni határaink kiterjesztése s a második világháború előtt visszakapott magyarlakta országrészek háború nélküli visszaszerzése is újra sikerül.

Befejezés

Végére értünk Magyarország történelmének. Kezdtük a mohácsi vésszel és végeztük a bolsevizmussal. Láttuk, hogy a megtett 400 év alatt lényegében ugyanazon romboló erők működtek hazánk fennállása és virágzása ellen, melyek napjainkban a bolsevizmus alakjában tették tönkre és süllyesztették a legmélyebbre. Az első 200 évben egy velünk keletről szomszédos világhatalom ostromolta, sőt tette tönkre függetlenségünket, de egyúttal hitünket és belső erőnket, a kereszténységet is: a török, s ezzel cimboráltak a nemzet belső ellenségei, a mai kor bolsevistáinak szellemi elődei, akik itthon rombolták a hitet, a fegyelmet és a nemzet törvényes vezetőinek tekintélyét. A második 200 évben a modern istentelenség züllesztett bennünket. Részint a szabadság álarcában, részint pedig szociális követelésekkel (jobbágyfelszabadítás, törvény előtti egyenlőség, általános szavazati jog, munkásvédelem) tudta még sok nemes lelkű ember támogatását is megnyerni törekvéseinek.

Azzal, hogy a szabadságot írta zászlajára ez a 400 éven át mindig egyházellenes és mindig romboló irányzat, azért tudott nálunk olyan általánosan népszerűvé lenni, mert az uralkodóház idegen volt és idegenből s részben idegenek által is kormányzott bennünket s így a szabadságtörekvés valóban jogosnak és megokoltnak látszott. Az ez ellen elégedetlenkedők azonban nem akarták észrevenni, hogy függetlenségünk megcsonkulásának nem az uralkodóház, mint ilyen, volt az oka, hanem a viszonyok vas következetessége. Az igazság az volt, hogy ez a függetlenség a két hatalmas szomszéd: a török és a német között *nemzeti dinasztia esetén még jobban elveszett volna*.

De még jobban elveszett volna nem Habsburg-, hanem más nem nemzeti dinasztia esetében és még nagyobb igazság, hogy annak, hogy uralkodóházunk idegen volt, nemcsak kára, hanem haszna is volt és a haszna aránytalanul több volt, mint a kára. Ezt következtetéssel és a tényekre való rámutatással bőségesen bebizonyítottuk, de tanulságosan láthattuk annak a mindössze pár évtizednek oly gyorsan katasztrófában végződő történetéből is, melyet nemzetünk a Habsburgok 1918-as elűzése óta „függetlenül", Habsburgok nélkül és nemzeti kormányzó alatt átélt. A Habsburgok 400 éve alatt sose voltunk ugyanis annyira németcselédek és sose kellett annyira német érdekért harcolnunk, mint a Habsburgoktól és Ausztriától már megszabadulva, „függetlenségünk" korában, Hitler idejében.

De a legkeresztényebb és legvégzetesebb eljárás az volt, hogy az a Habsburg, akit ezek a „szabadságharcosok" annyira gyűlöltek és aki ellen, mint ellenség ellen, küzdeni annyira hazafias kötelességüknek tekintették, tagadhatatlanul mégiscsak a mi törvényes királyunk volt. Mi választottuk királyunkká, koronáztuk meg és esküdtünk neki hűséget.

Nem lett volna szabad a haza ezen állítólagos szerelmeseinek elfelejteniük, hogy e királygyűlölettel sokkal többet ártottak hazájuknak, mint használtak, sőt valóságos istencsodája, ha olyan nemzet, mely 400 éven át nemzeti erénynek tartja, hogy a saját királya, a törvényes vezetősége ellen legyen, el nem pusztul.

Ha a magyarok 400 éven át mindig ellene voltak, gyűlölték, sőt utálták ezt a Habsburg királyt, minden vállalkozásában kudarcot kívántak neki, sőt nemegyszer eme óhajtott kudarc érdekében ellenségeinek oldalán még fegyverrel is közreműködtek, de azért ha az egyik meghalt, a másikat mégis mindig megválasztották, megkoronázták, hűséget esküdtek neki, az bizony minden, csak nem dicsőség a nemzetre s minden, csak nem a nemzeti sikerek és dicsőség munkálása.

Mit lehetett várni az olyan hadseregtől, melynek katonái gyűlölték és utálták azt, akire felesküdtek; titokban állandóan ellene beszéltek és izgattak; időnként fel is lázadtak ellene, de azért ő volt a legfőbb haduruk, s a hűségesküt neki tették le? Lehet-e jövedelmező az olyan birtok, melynek gazdája nem szereti a gazdatisztjét, tehetségtelennek tartja, becsületességé-

ben se bízik meg, sőt maga bujtogatja a béreseket, hogy ne úgy tegyenek, ahogy ő parancsolja, és csapják be, ahol lehet, de egy olyan befolyás miatt, melyen segíteni nem áll hatalmában, mégis állásában hagyja, fizeti ezt a gazdatisztet, s úgy tesz, mintha bízna benne és megbecsülné?

Ha már szabadulni nem lehet tőle, s tudjuk, hogy akármit teszünk, akkor is csak ő marad a vezér a seregben vagy jószágigazgató a gazdaságban, nem sokkal okosabb-e és a seregben a győzelem, a gazdaságban a jövedelmezőség tekintetében nem sokkal előnyösebb-e, ha önuralmat gyakorolunk, ha elfojtjuk belső érzelmeinket, s mivel a céltalanság, a következetlenség mindig a legkárosabb, egészen és fenntartás nélkül a tényleges vezér vagy jószágkormányzó mellé állunk s őszintén támogatjuk munkájában?

Még ha tehát Habsburg-gyűlölő hazafiainknak az uralkodóház iránti bizalmatlanságukban igazuk is lett volna, még akkor is előnyösebb lett volna a hazára, ha hű alattvalók lettek volna, ha a királyi tekintélyt ápolták és védték, nem pedig rombolták és kisebbítették volna. Kétségtelen ugyanis, hogy olyan nemzetnek, melyben honfiúi erény a saját királya elleni gyűlölet és hazafias kötelesség a neki ártani akarás és ez nem múló jelenség, hanem 400 éven át állandóan fennáll, szükségképpen tönkre kell mennie, s ha ez mégse történik meg, a nemzet élete csak halódva tengés. Nagy bűnösök, s ha nem azok, akkor nagyon ostobák voltak tehát azok a magyarok, akik a dinasztia-ellenességben látták a hazafiasságot.

Igen nagyot vétkeztek ezek a magyarok a nemzet ellen, akár bűnösök voltak, akár csak ostobák. Kétségtelen azonban, hogy tettük nemcsak ostobaság, hanem bűn is volt. Mivel ugyanis az okosabb eljárásmódhoz önuralom, fegyelem és önmegtagadás kellett volna, világos, hogy nemcsak ostobaságból választották a rosszat, hanem kényelemszeretetből és ösztönösségből is. És ez a szabadon burjánzó ösztönösség, a szenvedélyek uralma az ész és a becsület felett a Habsburgok első 200 évében annál nagyobb bűn és szégyen volt, mert hiszen nemcsak a király, hanem a kereszténység cserbenhagyását s annak a szerepnek az elárulását is jelentette, mely ma is és még e különös hazafiak szerint is, a magyar nemzet történelmének főbüszkesége, ti., hogy mi voltunk a kereszténység és az európai civilizáció védőbástyája Európa keletén, tatárral, mongollal, iszlámmal szemben. Ezek a „hazafiak" azonban egyenesen az iszlám és Ázsia szövetségesei lettek Európával s a kereszténységgel szemben, ha ezt nem őszintén tették is (ami szintén bűn).

Az utolsó két évszázad szabadságharcai, illetve Habsburg-gyűlölete ezzel szemben a modern egyházellenesség és a modern forradalmi szellem terméke volt s ezzel szövetségben, ennek elvei alapján állt szemben a dinasztiával. E küzdelmek sikereiket és népszerűségüket annak köszönik, hogy az elvek, melyek alapján megvívták őket, a régiekkel szemben haladásnak látszottak. Az emberek az elmaradottságot, a reakciót képviselő dinasztiával és Egyházzal szemben a civilizációval azonosították őket, s különösen az elején, mikor divatba jöttek s mikor a társadalom még nem volt olyan tanulságok birtokában, mint mi ma már vagyunk, mámorosan lelkesedtek értük.

Egész történelmünk, különösen pedig az utolsó 400 évé, a szabadság jegyében folyt le.

A „szabadság" tiszteletreméltó eszménye, az emberiségnek ez a talán legnagyobb szellemi értéke volt az, melyért a küzdelem folyt, s mivel akkor még csak az érem egyik oldalát nézték és látták, nem is csodálkozhatunk nagy vonzerején. A szabad, a bátor, az öntudatos ember csodálatot kelt és vonz; a szolga, a megalázkodó, az árnyékától is rettegő ellenszenvet ébreszt. Nem az erény az azonban, mely az egyikben vonz és nem bűn az, mely a másikban taszít, hanem az erő, illetve a gyöngeség. Senki se kíván gyönge lenni, de mindenki erős szeretne lenni. Az erőt a tehetség adja, gyengévé, másoknak kiszolgáltatottá a tehetségtelenség tesz. A szabadság ünneplése tehát tulajdonképpen az erő, a tehetség ünneplése. Szabadnak lenni tehát nem dicsőség, hanem szerencse, szolgának lenni nem szégyen, hanem szerencsétlenség, mert hiszen a tehetség elsősorban nem tőlünk függ.

Igaz, az is előfordul, hogy valakiben lenne tehetség, csak nem érvényesíti, mert nem hisz benne, mert nem bízik magában. Ilyen szempontból tehát helyes és megokolt az embereket

szabadságra biztatni, azaz öntudatosítani; figyelmeztetni őket arra, hogy bízzanak magukban. Ámde igaz az is, hogy az ember – még gyakrabban – éppen ellenkezőleg, tehetségesebbnek gondolja magát, mint amilyen; hogy túlbecsüli erejét s olyan küzdelembe fog, ami képességeit felülmúlja. Eredmény: a küzdelem, a háború és a vérontás minden átka s ráadásul hiába. S ez az eset annál gyakoribb, mert a szabadság kívánatos dolog s az utána való vágy sokszor megzavarja a józan ítélőképességet.

Azért becsüljük túl erőnket, mert nem az ész, hanem a vágy vezet bennünket. De még az ilyen egyenlőtlen s ezért sikertelen szabadságharcot is dicsérni, sőt magasztalni szokás, mert az is felemelő, ha egy népnek az önérzete előbbre való, mint a jóléte vagy anyagi előnye, sőt az élete. (Az senkinek se jut eszébe, hogy még a sikeres szabadságharcot is el kell ítélni, hiszen vérontással, háborúval jár s így csak akkor lehetne helyes, ha a cél szentesítené az eszközt.) Sőt még az is rokonszenves mindenki előtt, ha például egy kis nemzet inkább lemond a gazdasági előnyökről s inkább szegényen, de szabadon él tovább, mintsem jólétét szolgasággal vásárolja meg.

Ámde ez csak az érem egyik oldala, mert a szabadság nem abszolút jó. Csak akkor előny, ha mértéket tartunk benne. Ha túlságossá, ha szabadossággá válik, már nem felemeli, hanem tönkreteszi az egyént és a nemzetet egyaránt. Márpedig ha egyedüli és legfőbb értéknek a szabadságot tartjuk s mindig azt emlegetjük, szükségképpen szabadosság lesz belőle. Sőt ez lesz még e nélkül is, mert hiszen a hét főbűn elseje, a kevélység a gyökere s az egész tulajdonképpen az önfenntartó ösztön megnyilvánulása, mely minden ember, sőt minden élő szervezet fő irányítója s hevességével és erőszakosságával még a fajfenntartási ösztönt is felülmúlja. A túl nagy szabadság pedig mindig egy más valakinek (akár egyénnek, akár nemzetnek) a szolgaságát, önérzete, sőt egyénisége letiprását jelenti, tehát igazságtalansággal kapcsolatos. Ami nekem a szabadság vagy a szabadság nagyobb foka, az másra nézve a szolgaságot vagy a szabadság kisebb fokát jelenti legtöbbször.

Szabadságra, önérzetre nem kell senkit se figyelmeztetni, se nevelni, hiszen az utána való törekvés bennünk van ösztön alakjában. Az ösztönök kiélésére való buzdítás felesleges munka, mert buzdítás nélkül is megtörténik, de romboló munka, mert az embereket és az emberiséget nem ösztöneik kiélésére, hanem ösztönei féken tartására, az ész alá vetésére, az észtől való kormányzásra és irányításra kell buzdítani és nevelni.

Arra, hogy szolgaságra törekedjék, ti. a saját maga szolgaságára, képtelen a természetes ember. Az azonban, hogy másokat tegyen a maga szolgáivá, a vérében van, vele születik, együtt jár önfenntartó ösztönével. Se az egyéneket, se a nemzeteket nem arra kell tehát buzdítanunk, hogy törekedjenek a szabadságra, ne tűrjék a szolgaságot. Ha ezt tesszük, vizet hordunk a Dunába, ami pedig igazán felesleges, sőt árvízzel, katasztrófával jár. Az embereket arra kell figyelmeztetni, hogy fékezzék ezt az ösztönüket, hogy önkritikára, önmaguk ellenőrzésére törekedjenek e tekintetben s a maguk szabadságának hajszolása közben el ne feledjék, hogy más embernek és más nemzetnek vagy más társadalmi osztálynak is megvan a joga az élethez és a szabadsághoz.

A túl nagy szabadság éppúgy káros, mint a szolgaság. A rosszra való szabadság például káros dolog. Csak olyan szabadságra van jogunk, mely lehetővé teszi számunkra, hogy *a jót* tehessük, az igazat követhessük, az üdvöset gyakorolhassuk, de ezt se akkor, mikor a mi szabadságunk a más szabadságának elnyomásával egyelő, vagy mikor az egyéni szabadság ellenkezik a közösség, a nemzet érdekeivel.

Egy állam csak akkor lehet erős, ha erős benne a központi hatalom, ez pedig szükségképpen az egyének szabadságának megcsorbítását jelenti, mert hiszen a feljebbvaló akarata iránti engedelmességgel egyenlő.

Csak szervezetlen társadalomban, tehát az emberi kultúra legkezdetén tehette mindenki azt, amit akart, vagy pedig anarchiában, azaz a már meglevő kultúra felbomlási állapotában. A szolgaság aránylag még jobban összeegyeztethető a közösség, az állam, a nemzet virágzá-

sával. Hiszen kétségtelen, hogy Dzsingisz kán állama, vagy a piramisokat építtető egyiptomi királyoké vagy az orosz cár vagy Hitleré vagy Sztáliné erős volt és hatalmat jelentett.

Csak azért volt helytelen és egészségtelen ez a túlzottan erős központi hatalom, mert nem az egyén van az államért és a közösségért, hanem azért tömörültek közösségbe, államokba az egyének, hogy ezáltal jobban és könnyebben boldoguljanak. Mit ér tehát az a közösség, mely az egyének szolgasága és boldogtalansága által éri el hatalmát és virágzását? De viszont mit ér egyes egyének túlságos szabadsága, mikor végeredményben ez is tömegek teljes szolgaságát jelenti? Mert hiszen ha korlátlan a szabadság, akkor a gyakorlatban ez néhány oligarchának vagy nagytőkésnek a szabadságát jelenti a tömeg kiszipolyozására, sőt még ezek az oligarchák vagy modern trószt-vezérek előbb-utóbb még egymást is kiirtják.

A szabadság tehát szükséges az emberi boldogsághoz, sőt még az emberi léthez is. Kincs részünkre. Hirdetni, s eszménnyé tenni azonban teljesen elhibázott és felesleges. Felesleges, mert hiszen az utána való vágy és törekvés úgyis bennünk van, mert hiszen legfőbb ösztönünkkel azonos. Hirdetni tehát éppolyan, mintha azt hirdetnénk: egyél, igyál, pihenj, szeretkezzél, vedd el, amit meglátsz vagy megkívánsz. Mindennek éppen az ellenkezőjét kell és szokás hirdetni: Tarts mértéket ételbe-italban, ne lustálkodj, ne paráználkodjál, ne lopj és a másét ne kívánjad, tehát engedelmeskedjél is és vedd öntudatos magadra szabadságodnak és önérzetednek azokat a megszorításait, melyet a közösségi élet, a társadalmi rend, a józan ész és a tekintélytisztelet megkíván, mert magad látod hasznát.

Mindezek hirdetésére szükség van, mert mindez már nem ösztönösen és magától történik, ha történik, hanem az emberi észnek és akaratnak az ösztönökkel való tudatos szembeszállásában áll, melyhez értelmi színvonal, akarat és önmegtagadás szükséges. Fölösleges, sőt káros azonban hirdetni az ösztönök szabad kiélését, tehát a szabadságot.

De nemcsak felesleges, hanem káros is *a szabadságra való buzdítás,* mert *tulajdonképpen a háborúra való buzdítással azonos*. Emiatt volt az Egyház mindig ellenséges viszonyban ezekkel a forradalmi vagy soviniszta irányzatokkal. A szabadságot ugyanis olyan nemzetek és olyan társadalmi osztályok előtt csillogtatják a forradalmárok, akik még nincsenek birtokában, tehát szabadságukat úgy kell kivívniuk. Ez a kivívás pedig a harccal egyenlő. A jelszó („Légy szabad!") tehát azt jelenti: kezdj harcot. Világos ugyanis, hogy „az elnyomók" ugyanazon önfenntartó ösztön alapján (bár természetesen jogtalanul), mellyel az elnyomottak szabadságukat követelik, már megszerzett jogaikat, még akkor is, ha jogtalanok ezek a „jogok", önként nem adják ki kezükből.

Világos hogy így harc, háború keletkezik, de világos az is, hogy ez a harc, ez a háború örök lesz, azaz mindaddig tart, amíg „szabadság" a jelszó, mert addig, míg egy nép a szabadságát ki nem vívta, mindig tart a harc. Mikor pedig sikerrel járt és a régi elnyomott kerekedik felül, akkor ő lesz elnyomóvá. Az ember ugyanis már csak ilyen, s mert az ösztönök telhetetlenek, kivált ha kiélésüket hirdetjük és tartjuk dicsőségnek, nem pedig megfékezésüket.

Kifogásoljuk az Egyházban, miért nincs jobban ellene a háborúnak, sőt azt kifogásoljuk, hogy miért engedi meg. Pedig látjuk, hogy éppen azért van a szabadságharcok ellen, mert a háború ellen van. Az Egyház minden elve a békét szolgálja, s csak az Egyházra kellene hallgatnunk, s mindjárt nem lenne háború. Mivel azonban a békét nem adják ingyen – kincsek nem szoktak sült galambként a szánkba repülni –, hanem önmegtagadás, lemondás, önuralom révén kellene megvásárolni, önmagunk helyett akkor is az Egyházat szidjuk, mikor iránta való engedetlenségünk miatt szenvedjük a béke hiányát, a háborút.

Igaz, vannak olyan egyének, sőt közösségek is, akik és amelyek alázatosak, sőt úgy látszik, mintha már természetükké vált volna az engedelmesség s annak tudomásul vétele, hogy más parancsol, ők pedig engedelmeskednek. Úgy látszik tehát, hogy legalább ezeket szabad és kell is szabadságra biztatnunk és a szolgaság lerázásának jogára figyelmeztetnünk.

Nem. Még ezeket se. Még ezzel is romboló, sátáni munkát végeznénk. Olyan ugyanis ez a már szokássá vált engedelmesség és szinte ösztönös tekintélytisztelet az erkölcsi és szelle-

mi világban, mint amik a gátak és a víztárolók a fizikai világban. Ezek is vannak, de nem maguktól lettek. Évek munkája és ezrek erőfeszítése hozta őket létre s nem céltalanul vagy haszontalanul. Az alázatos, engedelmes és tekintélytisztelő egyének, falvak, sőt egyes időszakokban egész országok, sőt társadalmak szintén nem maguktól teremtek, mert a természetes ember szükségképpen féket, korlátot lerázni törekvő. Hiszen aki él, abban életösztön is van, ez pedig egyenlő a szabadságvággyal. Az engedelmes és tekintélytisztelő embereket és közösségeket csak évszázadok ernyedetlen s még a fizikainál is keservesebb munka hozta létre; az Egyház nevelő munkája. Az ösztönökön aratott sorozatos győzelmek eredménye ez, sőt még az állam és a hatalmasságok állandó dresszúrája, sőt megfélemlítése is szükséges volt hozzá. Igaz, van hátránya ennek is – minek nincs az emberek világában?! –, de ez nem jelenti azt, hogy létrehozatala nem építő és tiszteletreméltó munka volt és hogy nem sokkal több az előnye, mint a hátránya.

Ha elsősorban dresszúrán, sőt megfélemlítésen alapul, bizonyára nem csábító ideál a fegyelem. Hiszen félni sose felemelő, sőt nem is emberi dolog. De az igát, mint hozzá illőt és természeteset hordozni se. Az ember azért született, hogy uralkodjék az állatok, a természet felett. A kereszténység nem is azt kívánta tőlünk, hogy félelemből és ész nélkül kell engedelmeskednünk, hanem keresztény és emberi öntudatból. Nem félelemből és ideggyengeségi alapon, hanem eszünktől vezetve s mert akaratunk legyőzte az észtől ez esetben károsnak nyilvánított ösztönt s így tenni is volt erőnk azt, aminek helyességét az eszünk belátta.

Világos, hogy ezt az öntudatos engedelmességet tömegekben sose találjuk meg, hanem csak egyénekben. Tömegekben engedelmesség csak félelem, vagy legalábbis dresszura alapján lehetséges. Mégis még az ilyen fegyelem, az ilyen tekintélytisztelet és az ilyen engedelmesség ellen is a szabadság eszméje alapján izgatni szintén helytelen s romboló munka: egyszerű lelkiismeretlen gátszakítás.

Aki az engedelmeseket, a tekintélytisztelőket lenézni, lekicsinyli, ezért engedetlenségre, lázadásra biztatja, s a szabadságot csillogtatja előttük, nagyon könnyű feladatra vállalkozik: éppoly könnyűre, mint a gátszakító, mert hosszú, keserves munka meglevő eredményét teszi tönkre. Az ilyen ember egyszerűen hízeleg azoknak, akikhez beszél, hogy népszerű legyen közöttük (s hogy a köztük szerzett népszerűség alapján közéleti szerephez jusson), a hízelgő ember azonban sose volt építő és sose volt jellem. Mikor a szabadság kivívására buzdítja az embereket, tulajdonképpen arra hívja fel őket, hogy hagyják abba az eddigi keserves munkát, az önmegtagadást s hagyják szabadjukra eddig megfékezett ösztöneiket.

Lehet, hogy nem azt kívánja tőlük, hogy féktelenek legyenek, hanem csak azt, hogy túlságosan alázatosak ne, azaz kiuzsorázni ne hagyják magukat. Ámde ilyesmire nem kell figyelmeztetni senki, mert ennyi esze figyelmeztetés nélkül is mindenkinek van. Ha a tömegek eddig mégis tűrtek, csak azért történt, mert féltek a legyőzéstől, sőt talán a harctól is, azaz békeszeretők voltak. Nem akartak tömeggyilkosságot. Az izgatók tehát tulajdonképpen a háború mellett és a béke ellen izgattak, ami mindenképpen káros s gyakorlatilag még akkor is elítélendő, ha a harc sikerrel járt, mert e sikernek az ára harc, háború (sokszor évszázadokon át) és a társadalmi béke megbontása. Ez mindig nagyobb baj, mint a kisebb szabadság. Ez a harc, mikor sikeres, akkor is sikertelen, mert ma már a történelemből egész világosan láthatjuk, hogy a felszabadított tömegek a felszabadítás által sose kerültek jobb sorsba, sőt a forradalmak közvetlenül mindig tömegnyomorral járnak.

Bőven láttuk, hogy a mai kor független kisgazdájának közel sincs olyan jó dolga és társadalmilag is nagyobb űr választja el a felső társadalmi osztályoktól, mint a feudális korban a jobbágyságot a földesurától. A Habsburg- és Horthy-kornak a bolsevizmustól „felszabadított" és földdel megajándékozott parasztja se lett jobb módú, se szabadabb, mint volt „elnyomása" korában, ellenkezőleg: felszabadítása után még terményéből is kirabolták s legelemibb polgári és emberi jogaitól is megfosztották. A „felszabadított" ipari munkás is elvesztette

még sztrájk-, sőt szabad költözködési jogát is és még azok a szakszervezetek is, melyek azelőtt jogait védték, most kiuzsorázása eszközeivé váltak.

És vajon a Habsburgok alól felszabadított és az egységes Olaszországhoz csatolt Lombardia népe, mint olasz állampolgár, boldogabb és szabadabb-e most, mint volt az „elnyomás" idején? Vagy a csehek szabadabbak-e, mióta felszabadultak a német Habsburg-uralom alól és önálló állammá lettek? Nem ekkor történt meg velük Hitler alatt, hogy még saját országuk németlakta területeit is elvették tőlük, ami a Habsburgoknak sose jutott eszükbe? És a kelet-galíciai és ukrajnai lengyeleknek nem akkor kellett-e még ősi szülőföldjükről is kiköltözniük, mikor Lengyelország újra önálló, tehát „szabad" lett?

Érdemes és hasznos volt-e tehát az embereket szabadságra izgatni, s arra lázítani, hogy ne tűrjék az igát? Pedig ezek a szabadságmozgalmak végül sikerrel jártak.

Aztán azt se feledjük, hogy sokkal könnyebb az emberi szenvedélyeket felszabadítani, mint felszabadítás után mértéktartásra bírni és korlátok közé szorítani. A siker elbizakodottá tesz s az elnyomott nép, mely megízleli a siker, a diadal és a dicsőség mámorát, igen könnyen lesz mások elnyomójává.

Ha valaki nem akar szolga lenni, abból nem következik, hogy nem akar szolgákat tartani, sőt éppen az következik, hogy most már akar, hiszen a nem-engedelmességhez és a másokon való uralkodás vágyához ugyanaz kell, ami a mindenáron való szabadsághoz: az önfenntartó ösztön szabadjára eresztése, az önuralom hiánya. A harc tehát így is tovább tart, s ha mindig a szabadság marad az eszmény, mindig fog is tartani. A franciák rögtön a forradalmuk után akartak Napóleon alatt egész Európa, sőt a világ urai lenni. S hogy lelkesedtek ezért az új célért is!

Mivel mi, magyarok, a Habsburgok és a magyar szabadsághősök vitájában érdekelt felek vagyunk, bizonyára minden tárgyilagos ember belátja, hogy bajosan lehetünk tárgyilagos bírók. Az igazságos döntésre valamely nem érdekelt, semleges félre lenne szükség. Rámutattunk már, hogy Schillert se tekinthetjük ilyen tárgyilagos, semleges félnek, mert ő a 30 éves, tehát egy vallásháborúról írt, mégpedig nem úgy, mint a mai történetírók szoktak, semleges álláspontón állva és tárgyilagosságra törekedve, hanem kifejezetten protestáns szempontból, tehát Habsburg-ellenes álláspontón állva.

Ennek ellenére a mi protestáns Rákóczi Györgyünket mégis megvetően „Barbarenkönig"-nek nevezi, s mint akinek szerepe egyébként is egészen mellékes volt e megvető néven kívül, amit ad neki, mást nem is mond róla. Pedig nem lehet vitás, hogy ha a császárnak egy „Barbarenkönig"-gel van dolga, ha az lázad fel ellene, minden művelt embernek rokonszenve s vele az igazság csak a császárral lehet.

De hozhatunk fel egy másik, még meggyőzőbb bizonyítékot is: Voltaire felfogását. Schiller ugyanis, ha protestáns és Habsburg-ellenes is volt, mégiscsak német volt. A franciák azonban – a németekkel szemben – nekünk mindig barátaink voltak, a szabadsághoz és a szabadságharchoz pedig különös érzékük volt.

Ha egy szabadságszerető nemzet évszázadokon át küzdött zsarnokai ellen, a franciák (de különösen Voltaire) rokonszenve csakis azok oldalán lehetett, akik a szabadságért küzdöttek. Magukat a Habsburgokat pedig a franciák is éppúgy ősellenségnek tekintették, mint mi. Hiszen katolikus létükre őket még a hugenottáknál is veszélyesebb ellenségüknek tekintették s a Habsburgokkal szemben mindig a német protestánsok szövetségesei voltak. Hát mikor még nem is átlag a franciákról, hanem a forradalom előkészítőjéről, az Egyház legádázabb ellenségéről, a franciák hitének lerombolójáról, Voltaire-ről van szó! Voltaire semmiképpen se lehet a szabadság ellensége, ha ez a szabadság üdvös, hasznos és jó.

Pedig a mi szabadságvágyunkat még ő se helyesli. Van többkötetes történelmi műve is. Címe: „Essay sur L' istoire générale et sur les moeurs et l' esprit de nations depuis Charlemagne jusqu a nos jours" [Esszé az egyetemes történelemről és a nemzeti erkölcsökről és szellemről Nagy Károlytól napjainkig]. Ennek harmadik kötetében (1756-os kiadás) egyenesen megvetéssel, és mint képtelenségről beszél a lengyel nemesség túl nagy szabadságáról.

Mikor aztán a 21. oldalon Magyarországra kerül a sor, azt írja, hogy „les nobles avaient les mémes priviléges, qu' en Pologne, je veux dire d' etre impunis et de disposer de leurs serfs" [az előkelőknek ugyanolyan kiváltságaik voltak mint Lengyelországban, azaz büntethetetlenek voltak, és ők rendelkeztek az ő alattvalóikkal]. Voltaire tehát a magyar nemesi szabadságot túlzottnak, sőt egyenesen botrányosnak tartja.

A Nagy Lajos halála utáni zavarokkal kapcsolatban ezt írja: „minden azt mutatja (25. o.), hogy ha az öröklődő királyságokban a despotizmus [zsarnokság] visszaélései miatt panaszkodhatunk, a választó királyságok a legnagyobb viharoknak vannak kitéve, és hogy maga a szabadság, ez az oly természetes és oly drága előny, néha nagy bajokat okozott" (a quelquefois produit de grands maueurs).

Hunyadi Jánosról, mint kormányzóról azt írja, hogy egy királyunk se volt olyan korlátlan úr mint ő (27. o.).

A Mátyás király halála után következő trónviszályokról így ír: „A magyarok így maguk választván királyaikat, mindig szűkebbre szorították azok tekintélyét, úgy mint a lengyel nemesek és a német birodalmi választófejedelmek. Be kell azonban vallani, hogy a magyar nemesek megannyi kis tirannusok voltak, akik semmiképpen se tűrték, hogy felettük zsarnokoskodjanak. Az ő szabadságuk gyászos függetlenség volt." (28. o.)

A mohácsi vésszel kapcsolatban azt írja, hogy a helytelenül nagy szabadság volt az oka, hogy Szolimán ellenében az egész Magyarország még 30.000 főnyi sereget se tudott kiállítani. A Mohács után következő évszázad állapotairól ez a véleménye: „Hiába adott a természet ezen ország bányáinak aranyereket, valóságos gabona- és borraktárakat; hiába vannak erős, jól megtermett, élénk szellemű férfiai, mégis majdnem alig lehetett már mást látni, mint végeláthatatlan pusztákat, elpusztult városokat és olyan mezőket, melyek egy részét fegyverrel kézben kellett megmunkálni, a föld alá vájt falvakat, ahova a lakosok gabonájukkal és háziállataikkal együtt eltemetkeztek, no meg vagy száz megerősített várat, melyek tulajdonosai a felségjogokért vetekedtek a törökkel meg a némettel."

Kérdem: Ki olvashatja ki mindebből azt, hogy akár csak a francia forradalmat és vele a szabadságot előkészítő és olyan sokra értékelő Voltaire is valami túl sokra értékeli a mi szabadságküzdelmünket a Habsburgokkal szemben, s különösen pedig, hogy e küzdelemben mindenképpen nekünk ad igazat?

Hát még ha mindehhez hozzávesszük még azt is, hogy a 400 éves Habsburg-uralom legnagyobb része éppen az abszolutizmus korára esett; olyan korra, melyben egy országban se volt szabadság, főképpen pedig a nyugat vezető államaiban nem és ezek a vezetőállamok éppen annak köszönik vezető szerepüket, jogrendszerüket és nagy gazdasági virágzásukat, hogy uralkodóik abszolutizmusa megtörte a nemességet, korlátok közé szorította féktelenségüket, biztosította a törvény uralmát s az államban megvalósította a modern jogrendet.

Micsoda sérelemnek, sőt többnek: vérlázító törvénytiprásnak és galád esküszegésnek tartjuk mi, ha I. Lipót vagy I. Ferenc néhány évig nem tart országgyűlést! Ferdinánd és Izabella Spanyolország legnagyobb uralkodói voltak, nekik köszöni az ország hamarosan utánuk következő világuralmát, pedig az elődjük, IV. Henrik, után következő első tíz évben nem hívták össze a cortest [nemzetgyűlést] négynél többször, utána pedig 15 év telt el anélkül, hogy a cortest valaki akár csak emlegette volna. Pedig hát ők is esküt tettek a spanyol alkotmányra, s ha Ferdinánd nem is, de a még nála is nagyobb Izabella a világtörténelem egyik leglelkiismeretesebb és legbecsületesebb uralkodója is volt. De hogy Spanyolország uralkodói e „törvényszegésének" köszöni felvirágzását, azt senki se vonja kétségbe.

Igaz, hogy a mi nemességünk nemcsak a maga túlzott jogait, hanem az ország függetlenségét is védte, de éppoly igaz az is, hogy mikor minket „elnyomtak" a Habsburgok, nem tettek mást, mint amit a többi uralkodó tett, sőt ők náluk sokkal kevesebbet tettek. Uralkodói esküjét egyik kortársuk se tartotta meg annyira, mint ők. De nekik kötelességeik is voltak alattvalóik iránt, védeniük kellett őket a nemesség akkor már mindig jobban elavult túlkapá-

sai ellen s különösen nem tűrhették azt, hogy a magyar nemesek még mindig korlátlan középkori urak lehessenek akkor, mikor az osztrák és a cseh nemesség már rég kénytelen volt engedni az idők haladásának.

A mi első szabadságharcunkat Bocskai kezdte és sikerrel be is fejezte. De olyan nagy ára volt a sikernek, hogy az egykorúak azt gondolták, az a sok átok vitte korai és hirtelen sírba a szabadsághőst, melyet a szegény, kiuzsorázott, tönkretett, kifosztott, agyonsanyargatott föld népe szórt rá hajdani féktelenségei miatt.

Pedig a kivívott siker csak annyit ért, hogy egy rövid évtized múlva már Bethlen Gábornak „kellett" ugyanezt a szabadságot újra kivívnia s ráadásul háromszor egymás után. Pedig ő is mind a háromszor sikerrel harcolt. De ennek megint oly nagy ára volt, hogy Bethlen hajdúin kívül még törökök, tatárok, lengyelek, kozákok (mind híresek a „kesztyűs" kezükről) is rabolták, fosztogatták a szerencsétlen magyar népet s még a lakosság kiéléséről különösen hírhedt Mansfeld és Wallenstein serege is szerencséltetett bennünket miatta.

Az egymás után következő hármas szabadságharc után nem múlik el két évtized, már jön Rákóczi György, hogy szintén kivívja a Bocskaitól már egyszer, Bethlentől már háromszor kivívott, tehát összesen már négyszer kivívott szabadságot, mely azért – úgy látszik – még mindig nem volt kivívva. Persze megint csak a magyar népnek, megint csak a szegény magyar jobbágynak kellett megszenvednie ezt a drága szabadságot. „Nesze semmi, fogd meg jól" volt ez a szabadság.

Újra csak egy évtized kellett s már Wesselényinek és társainak kellett volna kivívnia azt a szabadságot, melyet egyébként már előttük oly sokan szerencsésen kivívtak. Ez még elméletben se sikerült. A nemesek százai lettek miatta földönfutók és vesztette el családjuk az ősi vagyont. A lakosság féken tartására pedig jött az idegen sereg, mely természetesen az országból élt s megint csak a szegény magyar jobbágy itta meg a levét, melynek pedig akkor se lett volna belőle haszna, ha sikerült volna ez az összeesküvés. De láttuk, hogy a nemességre nézve se volt nagyobb a haszon.

Ismét egy évtized s jött Thököly s vele a török 300.000 főnyi serege, mely persze megint csak a *szabadságért* vele szövetkezett magyarság falvain vonult keresztül Bécs ellen, s mely nem is jött volna, ha a magyaroknak szabadság nem kellett volna.

Még egy évtized se telt el s a magyar szabadságért jött Rákóczi Ferenc s most 8 éven át tartott a magyar szenvedése, közte – mint láttuk – még azt is, hogy neki kellett elhagyni és elpusztítani a falvait a bevonuló ellenség előtt. Aztán a teljes gazdasági leromlás az értéktelen kuruc pénzzel, a „kongó"-val és végül a borzalmas pestis. Aztán a hazátlanság, Rodostó.

Nem csoda, ha utána másfélszáz évig most már még a magyarnak se kellett többet a „szabadság". De 48-ban gondoskodtak róla, hogy újra kelljen. Jött aztán újra a vérontás, újra hiába, aztán a délvidéki magyarság ezrével való lemészárlása a szerbektől, az erdélyieké az oláhoktól, a vele járó mérhetetlen szenvedésekkel és lelki izgalmakkal, aztán az oroszoktól behozott kolera, s végül ismét a katasztrófa és az akasztófa, börtön és bujdosás. Aztán 100 év múlva jött – szintén nagy magyar helyesléssel – Hitler szabadságharcra a zsidó gazdasági elnyomás ellen, többek közt Budapest elpusztításával, a Sztáliné a munkásság „felszabadítására", többek közt egy billió pengőt érő bankjegyekkel.

De mi mégis azt hányjuk az Egyház szemére, hogy miért nem támogatta eléggé szabadságharcainkat és ami még ennél is bájosabb, még azt is számon kérjük tőle – éppen mi és éppen őtőle –, hogy *miért engedi meg a háborút*! Tehát kisül, hogy ezt a sok szabadságharcot mind az Egyház engedi meg s úgy látszik, hogy se Bocskai, se Bethlen, se Rákóczi György, se Thököly, se Rákóczi Ferenc, se Kossuth, se Hitler, se Sztálin nem engedte meg s nem is kezdett volna háborút, ha az Egyházat előbb meg nem kérdezte volna s az nem azt válaszolta volna: *lehet*.

Az első világháborút is az okozta, hogy a monarchia délszlávjainak szabadság kellett. A másodikat az, hogy a proletároknak kellett a szabadság.

A kereszténység akkor, mikor engedelmességet, tekintélytiszteletet hirdet és az alázatosságot dicséri, nem azt akarja, hogy elesett, tehetetlen, magán segíteni nem tudó, sőt nem is akaró tömeg legyünk, hanem azt, hogy öntudatos keresztények legyünk. Nem azt mondja: Hallgass, tanulj meg nyelni s fojtsd magadba a szenvedélyt, ha igazságtalanság ért, hanem azt, hogy tanulj meg igazságos lenni, a más jogát is elismerni, a más érdekét is tiszteletben tartani és egyéni érdekedet a közének alárendelni. Általában ösztöneid és tetteid eszed és a kereszténység tanainak (a kettő egyébként azonos) ellenőrzése alatt álljanak.

Ha igazad van, ne engedj belőle, de vigyázz, mert a legtöbbször nincs igazad, mikor azt gondolod, hogy igazad van. Legtöbbször nem az ész, hanem szenvedélyeid, az önzés mondja csak neked azt, hogy igazad van. Ha egyéni jogaid a közérdeket akadályozzák, vagy pedig felebarátod jogaiba ütköznek, akkor nemcsak külsőleg kell engedned, tehát nemcsak tűrnöd és hallgatnod kell, hanem lelked belsejében se szabad tűrnöd a feltámadt vihart, hanem meggyőződéssel és szívesen kell átengedned a jogot másnak, szolgálnod a közérdeket s engedelmeskedned. Nehéz dolog ez, de kereszténynek lenni is nagy dolog s azt, ami nagy, sose adták ingyen, sőt könnyen se. Világos, hogy nem is tömegek, s különösen nem elesett és a széltől is félő tömegek sajátja ez, hanem a nagy lelkeké.

A kereszténység e magasztos és egyedül okos álláspontjával szemben azt látjuk, hogy mind hazánk, mind Európa történelme a francia forradalom helyeslője, az utolsó 200 év óta éppen az ellenkező ideáloknak hódol. Azóta a szabadság, a szolgaság nem tűrése, az önérzet, a nemzeti büszkeség az a legfőbb lelki jó, melyet az emberek és a népek elé eszményképül állítanak.

„Tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok és alázatos szívű" (Mt 11,29) – mondta az Üdvözítő.

Csak a rabszolgalelkek alázatosak, mondja a mai nemzetnevelő történelem.

Először azért ez az utóbbi jelszó, mert egészen felesleges. Hiszen hogy urak lenni törekedjünk és a szolgaságot ne tűrjük, létünk legfőbb mozgatója, testünk és lelkünk mindent átjáró törvénye, melyet még ha nem is akarunk, akkor is követnünk kell. Minő ostobaság tehát erre még buzdítani is? S minő ostobaság egy szót sem szólni arról, hogy a szabadságot túlzásba is lehet vinni, hogy annak van elfajulása is, a szabadosság, mely minden nép és állam sírásója és minden egyén tönkretevője.

Pedig az erre való figyelmeztetés ugyancsak nem lenne felesleges, mert hiszen a minél nagyobb szabadságra való törekvés ösztönszerűleg van meg bennünk, akaratunk ellenére is hajt bennünket, tehát ugyancsak gyakori, hogy szabadosságba, féktelenségbe csapunk át. És ha minden idegennek, aki történelmünkkel foglalkozik, az tűnik fel, hogy a magyar mennyire „turbulens" [forrongó], azaz mennyire túlságosan is nem engedelmes nép. Mi pedig 400 éven át mégis mást se tettünk, minthogy még nagyobb szabadságra buzdítottuk népünket.

Másodszor nemtelen ez a jelszó, mert a tömegeknek való hízelgést jelenti, a hízelgő ember pedig mindig értéktelen, mindig jellemtelen. Aki épít, az a *kötelességeikre* figyelmezteti az egyéneket és a tömegeket, aki rombol, az a *jogaikra*. Mintha a jogaira figyelmeztetni kellene valakit, s mintha azokat nem tudná és nem tartaná számon anélkül is mindenki.

Harmadszor tökéletesen kereszténytelen, sőt a kereszténység tanaival homlokegyenest ellenkező, mert az Evangélium az alázatosságra, a szerénységre és az engedelmességre buzdít, nem pedig követelésekre. Tulajdonképpen azt jelenti ez a hamis jelszó, hogy egyén és nemzet egyaránt szabadon élje ki ösztöneit és óvakodjék az önmegtartóztatástól. Ostoba és durva lerombolását jelenti ez az elv mindazoknak az erkölcsi értékeknek, melyeket az Egyház évszázados keserves munkában a lelkekben épített.

Meg is jelent már az eredmény: itt a bolsevizmus. Egész kétségtelen, hogy tulajdonképpen a szabadság jelszava hangoztatásának végeredménye. Itt a bűnhődés is. Kivívta végül teljes szabadságát a munkás, de az Egyház ellenségeinek vezetése alatt, s elérte, hogy van szavazati joga, de arra kell szavaznia, amire előírják neki, s még azt sincs joga megtenni, hogy ne menjen el szavazni. *Nem* sztrájkolhat, munkahelyét *nem* változtathatja s szabad költözködési joga sincs. A képzelhető legnagyobb szolgaság lett tehát annak a szabadságnak kö-

vetkezménye, melyet az Egyház szellemével szemben hangoztattak. De nem is várhatott a munkás más eredményt, hiszen *hízelgőire* hallgatott.

Lerombolt a bolsevizmus végleg minden gátat, amit az Egyház évszázados keserves munkával emelt. Lerombolt minden tekintélyt, tiszteletet és engedelmességet annyira, hogy ma már a legműveletlenebbek és a legvagyontalanabbak, a munkások és földnélküliek a parancsolók, ők a hatalom birtokosai. Az eredmény az, hogy valóban eltűnt minden úr és megszűnt minden tekintély, de viszont a munkás és földnélküli is nagyobb szolga lett, mint valaha. Többet kell engedelmeskednie, és sokkal kevésbé teheti azt, amit akar, tehát sokkal kevésbé szabad, mint hajdan, mikor olyan elnyomottnak híresztelték, hogy maga is elhitte.

De lerombolta a bolsevizmus azokat a gátakat is, melyek a vagyont, az egyesek gazdaságát védték, melyet ugyancsak ostromolt mindig a minden emberben meglevő irigység és a másénak az áhítása. Addig lázították a tömegeket a más vagyonára, míg végre minden effajta gátat is leromboltak s entropiáltak, azaz egyenletesen osztottak fel minden vagyont. Abban igazuk is volt, hogy nem kívánatos és nem egészséges állapot az egyesek kezén felhalmozott túl nagy vagyon, de azt elfelejtették, hogy ha nem védjük meg ezt a felhalmozott vagyont a nincstelenek irigysége elől, sőt felhalmozódni se engedjük, akkor egyúttal azt a fő indító okot is megszüntetjük, mely az embereket a munkára és az alkotásokra hajtja.

Az eredmény aztán az lett, hogy megszűnt a tőke, megszűnt a magánvállalat és a magánvagyon s szerepét átvette az állam, de olyan tökéletlenül tudja betölteni szerepét, hogy vele együtt megszűnt az egyenletes és bőséges termelés is. Nincs munkanélküliség, mindenki dolgozik, még sincs áru. Az üzletek üresek, vagy ha kivételesen tele is vannak, soha sincs bennük az, amire éppen szükségünk lenne, s míg régen az üzletekben szinte kezet csókoltak a pénzéért még a nincstelennek is, ma kegy, ha pénzünkért valamit kapunk, s az is selejtes, rossz minőségű.

Negyedszer káros ez a szabadság-jelszó, mert békeellenes és szükségképpen háborúkkal jár. Amennyire ragaszkodik ugyanis az egyik ember a szabadsághoz és amennyire kívánja a maga minél nagyobb szabadságát, éppúgy ragaszkodik a másik is ahhoz a joghoz, amit felebarátja vagy a másik nemzet rovására már megszerzett s ingyen s önként semmiről se mond le. Világos tehát, hogy minden szabadságkövetelés háborúra vezet a felszabadulni akaró és az eddig uralkodó nemzet között vagy a nemzetek belső életében az uralkodó osztályok és a hajdani elnyomottak és szolgák között. Az első okozza a háborúkat, a második a forradalmakat, a belső háborúkat. Mindkettő harcot, vérontást jelent, sokszor végeláthatatlanul, de mindig eredménytelenül vagy legfeljebb ideiglenes eredménnyel. Ezt ma már a tapasztalat kétségtelenül bizonyítja.

E szabadságharcosok, különösen a munkások szabadságáért harcolók, hogy szidják az Egyházat és a papokat, hogy a háborúkat megengedik, hogy egyik szavukkal azt hirdetik, „ne ölj!", a másikkal háború alakjában megengedik, hogy öljünk, sőt megkövetelik. Pedig hát nem az elmélet, hanem a gyakorlat a fontos és a gyakorlatban azok okozták és okozzák a háborúkat, akiknek a szabadság az ideáljuk; akik izgatnak, akik mindenáron „felszabadítani" akarnak; akik mindig újat akarnak s ezt az újat mindig erőszakosan és azonnal akarják. Az Egyház pedig akkor, mikor tekintélytiszteletet, engedelmességet és türelmet hirdet, tulajdonképpen a háborúk ellen beszél és azokat akadályozza.

A munkásfelszabadítók munkájában annyira nyilvánvaló ez a háborúpártiság, hogy még a kifejezéseik is bizonyítják, hiszen osztályharcot, tehát osztályháborút hirdetnek, s mivel tisztán gyűlöleti alapon állnak, világos, hogy harc, tehát háborúpártiak. A békét ugyanis nem hirdetni kell, hanem azokat az előfeltételeket kell megteremteni, melyek lehetővé teszik, hogy béke lehessen s azokat az erényeket kell gyakorolni, melyek a háborút megakadályozzák: ezek pedig a türelem, az alázatosság, az engedelmesség, a tekintélytisztelet, az önmérséklés, az önmegtagadás, és a szeretet.

De hát sajnos, mindezeket nem adják ingyen, hanem csak keserves önlegyőzések árán. Azért az emberek nem szívesen hallgatják, ha ezeket hirdetik nekik. Kellemesebb szabadságot és gyűlöletet hirdetni, mert azt szívesen hallgatják. Az ilyen irányú működés tehát hamarabb jár eredménnyel is. Hogy háború lesz belőle, azzal nem törődünk, hiszen a felületes átlagember úgy se veszi észre, hogy tulajdonképpen miből lett a háború és hogy valójában az csinálja, aki a békét hirdeti és békefelvonulásokat rendez. Elhiszi még azt is, hogy a háborút a papok csinálják, vagy legalábbis azok „engedték meg". A valóság az, hogy a háborúkat a „szabadság" jelszava csinálja és az engedelmesség, alázatosság és tekintélytisztelet jelszava akadályozza.

„Tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok és alázatos szívű és nyugalmat (azaz békét) találtok lelketeknek" (Mt 11,29) – mondta *az igazi* Megváltó.

A bolsevizmus az egyházéival ellentétes eszmények követésének természetes következménye. Mivel azonban ez csak a legvégső következmény, sok száz évig még csak háborúk, szabadságharcok, egyes múló belső válságok és csak részleges és nem mindenkire kiterjedő gátszakadások következtek belőle. Ma azonban, mikor már a végkifejlet is megtörtént s ki-ki a maga bőrén érezheti, itt az idő, hogy végre kinyíljon a szeme s belássa, hogy úgy nem tud eredményesen védekezni a baj ellen, ha egyedül *csak* a kommunizmus ellen van és *csak* a teljes és nyílt istentelenséget ítéli el. Észre kell azt is vennie, hogy valláson *csak* a katolikus Egyházat értheti. Hiába védi *„a vallást"*, ha az Egyház tekintélyét rombolja, szellemét káros klerikalizmusnak, bigottságnak vagy túlzásnak tartja. Hiába áll a magántulajdon alapján, ha az olyan magántulajdont, mely nem az övé, ő is irigyli és ő is izgat ellene.

Azt a szellemet, amely a kommunizmusra vezetett, csak akkor lehet kiküszöbölni és lehetetlenné tenni, ha a bajok gyökeréhez nyúlunk s magát az irigységet, a kapzsiságot, a nagyravágyást, a kevélységet, a dacot, a lázadás szellemét szüntetjük meg, vagy legalább észrevesszük mint bűnt és rosszat és küzdünk ellene. De semmiképpen se úgy, hogy dicsőítjük.

Mikor a szabadságot magasztaljuk, akkor a kevélységet, a dacot dicsőítjük ugyanis. Le kell szoknunk a tömegeknek való hízelgésről, és ehelyett *nevelésükre* kell törekednünk. Ez természetesen nem nagyon tetszik nekik, de nem is lehet egy hazafinak az a célja, hogy tessen és gyors, olcsó sikereket érjen el, hanem hogy használjon.

Meg kell tanulnunk azt is, hogy a jót se szabad bűnös és nemtelen eszközökkel elérnünk, a szociális igazságtalanságokat pedig nem úgy kell megszüntetni, hogy az alul levőkbe gyűlöletet oltunk a szerencsésebbek ellen, mert ezzel csak elmérgesítjük a helyzetet. A szerencséseken bosszút állunk ugyan vele, de a régi jogtalanokat még nagyobb szegénységbe taszítjuk. Ezt ma már ugyancsak sokszorosan bebizonyította a történelem.

Ma már még a rosszakaratúaknak is igen könnyű belátniuk az Egyház igazát, mert ma már a játék nemcsak a közösség, a nemzet, hanem kinek-kinek egyéni számlájára is megy. Ma már a forradalom, a lázadás, a gyűlölet szelleme nem takarózik nemzeti és hazafias jelszavakba (bár a hitlerizmus és fasizmus alakjában még az imént is a fajszeretet alapján gyűlölködött) s nemcsak a főpapok vagy papok, nem is csak a mágnások ezer holdjai s nem is csak a gyárosok és bankárok millióira és vele együtt járó hatalmára vágyik, hanem elveszi a kisgazdáét, a kisiparosét is; munkássá teszi a tisztviselőt és rabszolgává mindkettőt. Ma már mindebből csak azoknak van hasznuk, akik magát a forradalmat csinálják, a tömegekből pedig csak azoknak, akik semmiféle változással nem veszthetnek, mert hiszen eddig a legutolsók voltak (s bizonyára nem ok nélkül), de viszont ha elég gonoszok és elég nagy szájuk van, most nyerhetnek, sőt a társadalom vezetői, urai lehetnek.

Ma már nemcsak a kereszténység tanai, hanem a történelem tanulságai alapján is nem a szabadsághősöket kell ünnepelnünk (sose őket kellett volna), hanem a tekintélytisztelőket; nem a szabadságot, hanem a fegyelmet, az önmérsékletet és az engedelmeskedni tudást, nem a nemzeti, minél nagyobb függetlenséget és minél kisebb földrajzi, gazdasági vagy nemzeti egységek önállóságra törekvését, hanem a nemzeti különbségek háttérbe szorítását egy euró-

pai egység érdekében, mely annyira megkönnyítené a szellemi és anyagi javak közkinccsé tételét, az utazást, a kultúra terjedését, a nemzetek kölcsönös értékeinek és termékeinek kicserélését, tehát az ember földi boldogulását. Mennyi háborút, vérontást, gyűlöletet tett volna már régebben is feleslegessé, ha a szabadság helyett már korábban is ez vált volna az emberiség eszményévé! Nem a magyar, a német vagy az oláh közti különbséget kell mesterségesen kiélezni, hanem ember-mivoltunk és eszményeink azonosságát. Nem az a fontos, hogy én magyar vagyok, a másik meg német, hanem az, hogy mindnyájan emberek vagyunk és hogy mindnyájan keresztény, jó és művelt kultúremberek legyünk. Ne irigyeljük, ne gyűlöljük egymást, hanem szeressük.

A másik nagy hibája történetírásunknak (nemcsak a mienknek), hogy nem az erényt ünnepli, hanem a tehetséget, illetve a sikert, tehát a szerencsét. A Napóleonokért, Nagy Frigyesekért, a Mátyás királyokért lelkesedik. Hogy egész életükben harcoltak, hogy a háború emberei voltak, hogy gyilkoltak, mégpedig egyedül azért, mert „tehetségesek" voltak s ezért hírt, dicsőséget szomjaztak, nem akadálya a lelkesedésnek. Ez a hír és dicsőség osztályrésze lett ugyanis nemzetünknek is és ez feledtet mindent. Élvezik még a kívülállók is, csak azok nem élvezték, akik a szenvedő alanyok voltak, de azok ma már némák, mert sírjukban porladnak.

Hogy rajonganak például Napóleonért! (A franciák, de még a nem franciák is!) Milyen panteonban helyezték el holttestét honfitársai! És nemcsak ők, hanem még a mi könyveink is hogy haragszanak Mária Lujzára, aki ezt a szellemi óriást nem becsülte meg! Pedig ez a lángelme mennyire szerelmes volt bele! Nem érdemelte meg, mondják.

Pedig hát ez a szellemóriás vérbe borította egész Európát, vágóhídra vitte a francia ifjúságot s ráadásul céltalanul. Miatta kellett megvívni a „népek csatáját" s mennyi nem-franciának is el kellett pusztulnia miatta!

Még ellenünk, magyarok ellen is vétkezett. Nemcsak azért, mert sok magyar vér is hullott miatta, hanem mert országunkat is megcsonkította, Illíriát elszakította tőle. Mégis eszünkbe se jut, hogy haragudjunk rá. Mindent megbocsátunk neki a tehetsége, a sikerei miatt.

Ugyanezért a franciák, sőt általában a forradalmárok még azt is megbocsátják neki, hogy annyira semmivé tette a csak nemrég kivívott nagy francia „szabadságot" és királyságból – rövid köztársasági komédiázás után – császárságot csinált. Elhihetjük-e ezek után, hogy csakugyan a szabadság volt az istenük, illetve, hogy azt akár csak komolyan is vették? Ha így lett volna, akkor Napóleonnak nem lehetne kultusza.

A háborúkért – érdekes – nem a Mátyás királyokat, Nagy Frigyeseket és Napóleonokat szidják, hanem az Egyházat. Miért engedte meg nekik – mondják – és miért áldotta meg a fegyvereiket. Hogy annak a Mátyásnak fegyvereit nem áldhatta meg, aki a török helyett Bécs ellen hadakozott s aki azzal fenyegette meg a pápát, hogy ha sokat okoskodik, a kettős keresztet hármassá változtatja, azaz új egyházat alapít; hogy a protestáns, de egyébként istentelen Nagy Frigyes fegyvereit is bajosan áldhatta meg az Egyház, de azét a Napóleonét se, aki börtönben tartotta s ott megalázta és gyötörte a pápát, nem zavarja őket.

Ennek a történetírásnak a mi Habsburgjaink ellen is az a fő kifogása, de emiatt a szó szoros értelmében egyenesen undort érez irántuk, hogy nem voltak „tehetségesek", azaz olyan Mátyás király, Nagy Frigyes vagy Napóleon-félék miért hallgattak – mondják – mindig csak tanácsosaikra, no meg még inkább: a papokra. Miért voltak passzív, nyálkás emberek s a világ csúfjára miért szerezték minden országukat házassággal: Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube! [Háborúzzanak mások, te, boldog Ausztria, házasodj!] Más, dicsők, háborúkat viselnek, s vitézséggel szereznek hírnevet és országot, ti. szerencsés (értsd: nyomorult) Habsburgok csak házasodtok, s országaitokat hozományban kapjátok.

Elfelejtjük, hogy ez nem szégyen, hanem – éppen ellenkezőleg – (legalábbis ha a tömeggyilkosságokat elítéljük) azt jelenti, hogy a Habsburgoknál dicsőbb uralkodóház még nem volt a föld kerekén.

Mivel pedig azt, hogy Habsburgok ilyenek voltak, magunk is annak tulajdonítjuk, hogy a papokra hallgattak, egyúttal azt is megállapítjuk vele, mennyire nem lenne és nem lett volna soha háború, ha az emberek az Egyházra hallgattak volna és hogy az Egyház valóban mennyire a béke országa. Az ugyanis, hogy a Habsburgok országaikat házassággal szerezték, azt jelenti, hogy háború, azaz alattvalóik vére ontása *nélkül* szerezték. S olyan nagy szégyen ez?

Nem tehetségtelenek voltak a Habsburgok, csak nagyravágyók és dicsőségszomjazók nem voltak. Legalábbis annyira nem, hogy miatta alattvalóik vérét ontották volna. Illetve bizonyára volt bennük dicsőségvágy is (kiben nincs?), de mivel a papok szavára hallgattak, mindez megmaradt jámbor vágyként, de tettek nem lettek belőle. Nem akartak alattvalóik vére árán dicsőséget és hatalmat, országokat szerezni.

Mátyás, Nagy Frigyes és Napóleon nemcsak tehetségesek voltak, hanem *nagyravágyók* is és olyan emberek, akik nagyravágyásuknak szabad folyást engedtek. A cél szentesítette az eszközt a szemükben. Mellékes volt nekik, hogy a célt: a hírt és dicsőséget, állandó vérontás és alattvalóik pénzének kiszipolyozása árán érik el. A háborúhoz ugyanis nemcsak vér, hanem pénz is kell.

A Habsburgok *csak* tehetségesek voltak, de nem nagyravágyók is melléje, vagy ha azok is voltak, önuralommal gátat vetettek e hajlamuknak, mert a keresztény erkölcs csak a védekező háborút engedi meg. Ők tehát csak védekeztek, azt is csak a végső esetben. Előre nem készültek a háborújukra. Ezért többnyire a rövidebbet is húzták s ez az, ami bennük lenézést és ellenszenvet kelt. Nekünk ugyanis az erény nem imponál, csak a tehetség; az áldozat se, csak a siker, a megelégedettség se, csak a nagyravágyás. A becstelenséget is megbocsátjuk, ha szellemesen történik, s még inkább, ha siker koronázza.

Nekünk szégyen országokat házassággal szerezni, de fegyverrel, vérrel, háborúval dicsőség. Közben rendületlenül szidjuk az Egyházat, miért engedi meg a háborút, és miért áldja meg azokat a fegyvereket, melyeket sose áldott meg. Legfeljebb azokét a Habsburgokét, akik csak meglevő birtokállományukat védték vele a becstelen, de tehetséges és nagyravágyó támadók ellen. Ha azonban még a magukét se védték volna, akkor igazán megérdemelnék minden férfi, minden önérzetes ember lenézését.

A Habsburgok keresztények, békések, becsületesek, lelkiismeretesek voltak, de nem tehetségtelenek. Hogy lehettek volna tehetségtelenek, mikor a bámulatos emlékezőtehetség, a nagy nyelvtudás, zenei tehetség és jó rajzolni tudás egyenesen családi tulajdonság náluk? Láttuk, hogy Lipót korának legműveltebb uralkodója volt, II. Lipót pedig a legnagyobb „felvilágosult" uralkodó, aki a császári trónon még két évet se töltött ugyan, de addigi országát, Toscanát, ahol hosszabb ideig uralkodott, földi paradicsomnak tartották az akkori felvilágosultak.

Mária Terézia uralkodói tehetségét egész Európa bámulja ma is, fiáét, II. Józsefét, szintén, Rudolf császár kora egyik legképzettebb természettudósa és műgyűjtője volt. Láttuk, hogy III. Károlyért is szinte rajongott a nevelője s az udvarban nevelkedő ifjak között mindig az első volt tehetségben is, az ambícióban is. II. Ferdinánd ma is bámulatba ejti a szemlélőt jellemnagyságával és lelki erejével, úgyszintén következetességével, I. Ferdinánd, Miksa, II. Mátyás, III. Ferdinánd, I. József, I. Ferenc, V. Ferdinánd, Ferenc József, Rudolf trónörökös, Ferenc Ferdinánd, József nádor s József főherceg is mind tehetségesebbek voltak az átlagnál (V. Ferdinánd beteg, epileptikus ember volt, de nem tehetségtelen; nagy botanikus, nem pedig hülye). Még hadvezéri tehetségben is kitűntek a békés Habsburgok, mert a Napóleont megverő Károly főherceg és a mai Habsburgok ősapja, Lotaringiai Károly, Európa legnagyobb hadvezérei közé tartoztak. De láttuk, hogy nem jó közepes, hanem egyenesen nagy hadvezér volt Károly főherceg fia, Albrecht is, a 30 éves háborúban, főherceg korában III. Ferdinánd és még inkább öccse, Lipót főherceg is, Habsburg Rudolfról, a család ősatyjáról nem is szólva.

Hogy a békeszeretet, az, hogy sose indítottak megelőző háborút, hanem mindig megvárták, míg az ellenség támad, sőt még felkészülve is csak ritkán várták az ellenséget, nem

tehetetlenségük, férfiatlanságuk, természetes puhaságuk, félénkségük, azaz gyagyaságuk következménye volt, hanem erkölcsi nagyságuké, lelkiismeretességüké. Erkölcsileg ugyanis a megelőző háború is tilos.

Hogy nem azért nem mentek a legtöbbször a maguk feje után, hanem inkább tanácsosaikra hallgattak, mert maguknak nem volt elég sütnivalójuk, se elég önállóáguk, hanem lelkiismeretességből és kereszténységből, annak kétségtelen bizonyítéka az a jelenség, melyre már rámutattunk, hogy ti. az annyira jó és annyira önállótlannak látszó Habsburgok családjában egészen ismeretlen a papucskormány. A mi Mátyás királyunkban nem volt egészen ismeretlen. A nagy porosz választóban se. Napóleonon is uralkodhatott volna Mária Lujza, ha hajlama lett volna hozzá. A mi gyagya Apaffy Mihályunk pedig teljesen papucskormány alatt nyögött. De a Habsburg császári családban ismeretlen volt mindig az asszonyuralom. Jók voltak, alázatosak voltak, de a kormány az ő kezükben volt mindig, nem az asszonyéban.

A jó és alázatos Lipótnak milyen tekintélye volt mind a három felesége és gyerekei előtt! I. Ferencnek is mind az öt felesége előtt! Ma már általánosan hirdeti a történelem, hogy még az okos és annyira uralomvágyónak kikiáltott Zsófia főhercegnő, Ferenc József anyja is alig avatkozott a politikába, Schratt Katalinnak se volt befolyása Ferenc Józsefre, sőt még Chotek Zsófia is csak feleség és anya volt Ferenc Ferdinánd mellett, de a politikába ő se avatkozott. Láttuk, Zita királyné se.

Mindez világosan bizonyítja, hogy a Habsburgok nem puhák, nem férfiatlanok, még csak nem is befolyásolhatók voltak. Ha azok lettek volna, akkor elsősorban a feleségük tudta volna őket vezetni és befolyásolni. Ők egyedül azért nem döntöttek az államügyekben maguk, azért fogadták el többnyire tanácsosaik és különösen a papok véleményét, mert az eszük, önellenőrzésük, állandó önkritikájuk, keresztény alázatosságuk és lelkiismeretességük kívánta így. A feleség viszont azért maradt mindig csak feleség, nem pedig politikus, annál kevésbé intrikus, mert ezt is az ész kívánta s a Habsburgok körében a kinyilatkoztatástól megvilágított ész volt mindenben az irányadó, nem pedig a szenvedély vagy az emberi gyarlóságok.

Az ész és a kereszténység kívánta, hogy milliók ügyében ne könnyelműen és ne szeszélyek szerint döntsenek és hogy alattvalóikat ne vigyék könnyelműen, sőt önként soha vágóhídra. De az ész és a kereszténység kívánta azt is, hogy a házban s annál inkább az országban a király legyen az úr, ne pedig a királyné. (Más országokban az is gyakran előfordult, hogy a szerető.)

Bizonyára ugyanez az ész és kereszténység mondta I. Ferencnek azt is, hogy mikor Bécsben kitört a kolera, ne elmeneküljön onnan, hanem éppen ellenkezőleg, akkor és azért menjen Badenből, ahol éppen tartózkodott, Bécsbe, hogy naponként látogassa feleségével együtt (mert ez asszonyi szerep is volt) a kolera-kórházakat, sőt éppen akkor keresse fel szegény külvárosi alattvalóit otthonukban is.

Az ész kívánta ezt, mert ilyenkor az ilyen uralkodó bizonyára felemelő hatással van alattvalóira, és ugyancsak emeli bennük a tekintélytiszteletet, az állam alapját. De viszont akarat is kellett hozzá, mely végre is hajtsa, amit az ész szava mond, s a Habsburgokban nemcsak az ész volt meg, hanem a hozzá szükséges akarat és a vele járó önzetlenség és áldozatvállalás is.

Aztán azokat a házassággal szerzett országokat is kár annyira lenézni, mert az ilyen országokat hozományul hozó ritka lányok bizonyára válogathattak a kérők között s bizonyára nem szégyen az, és nem is gyávaság, vagy tehetetlenség jele, ha éppen a Habsburgok tudták őket más vetélytársak elől elkaparintani. Burgundi Mária, a világ akkor legjobb „partija" bizonyára nem ok nélkül adta kezét sok kérője között éppen a Habsburgi Miksának, s Őrült Johanna, aki még Burgundi Máriánál is több országot és hatalmat hozott, bizonyára nem ok nélkül volt annyira szerelmes ugyanezen Miksának a fiába, hogy még bele is őrült a szerelmébe. S I. Ferdinánd se hozományvadászatból vette el azt a Jagelló Annát, aki Magyarországot és Csehországot hozta neki hozományul. Hisz láttuk, hogy nemcsak a hozományát,

hanem magát a feleségét is annyira szerette, hogy sem előtte, sem utána más nőt nem érintett, felesége halála óta nem nyírta szakállát s holta napjáig gyászolta. Ilyen vőlegény és férj aztán meg is érdemli a nagy hozományt.

Egyébként pedig minden országot, melyet a Habsburgoknak az asszony, nem pedig a tömeggyilkosság (háború) hozott, mint Mátyásnak Bécset, Nagy Frigyesnek Sziléziát és Napóleonnak – bár csak egész rövid időre – egész Európát, sajnos nekik is fegyverrel kellett megtartaniuk, mert az irigyek, a vérontástól nem irtózók, így is fegyverrel akarták elhódítani ezeket tőlük. Miksa fegyverrel mentette meg felesége burgundi örökségét a franciáktól (nem is tudta az egészet megmenteni), Ferdinándnak is fegyverrel kellett kivernie Magyarországról Zápolya Jánost (ki szintén nagyon szívesen szerezte volna meg házassággal Magyarországot, csak neki, mint kérőnek, nem voltak olyan sikerei, mint a Habsburgnak). S vajon Magyarországot – hiába volt Jagelló Anna hozománya – nemcsak Zápolyától, hanem még a töröktől is nem fegyverrel kellett-e I. Ferdinánd utódainak, a Habsburgoknak visszahódítaniuk?

Egyébként pedig hatalmuk alapját, az osztrák örökös tartományokat, nem házassággal szerezték a Habsburgok se, hanem fegyverrel hódították el Ottokártól. De persze most se úgy, hogy ők indítottak érte támadóháborút, hanem úgy, hogy az őket háborúval megtámadó Ottokárt verték le, aki a német-római császárságot is el akarta venni tőlük. Legnagyobb rangjukat, a római császárságot se házassággal szerezte Habsburgi Rudolf, hanem választással, mely erényei miatt esett rá, de mint láttuk, mégis megint csak fegyverrel kellett megvédenie ezt is.

De amit házasság hozott a Habsburgoknak, azt se annyira a házasság, hanem Isten áldása, vagy ha így jobb tetszik, a véletlen, a szerencse hozta. Mikor ugyanis Szép Fülöp Őrült Johannát elvette, ennek még nem volt két ország és velük egész Amerika a hozománya, mert hiszen akkor még többen voltak élő testvérek, sőt fiúörökös is volt. Hogy mind meghaltak hamarosan s így Johanna öröksége lett minden, az csak szerencse volt. Jagelló Annának se volt hozománya se Magyar-, se Csehország akkor, mikor Ferdinánd elvette, hiszen élt még a testvére, II. Lajos és neki bőven lehettek volna akkor még utódai is. Ki gondolta volna azonban akkor, hogy már 20 éves korában és így gyermektelenül el fog pusztulni a mohácsi csatában?

Ez is csak szerencse volt, de olyan nagy, hogy nem csoda, hogy a Habsburg-gyűlölők el se akarják hinni, hanem szegény II. Lajost Ferdinánddal tétetik el láb alól. Bizonyára azért, mert ők Ferdinánd helyében nem várták volna olyan türelmesen a szerencsét, hanem maguk gondoskodtak volna róla, hogy a nyakukba szakadjon. Nekik ugyanis a „tehetség" imponál, nem pedig az erények.

Az oroszországi (de német protestáns) Katalin például nem várta meg, míg férje, a cár meghal, hanem úgy küldte a másvilágra. Mégis „nagy" jelzőt kapott!

Már most a Habsburgok ezt a nagy szerencséjét tulajdoníthatjuk Istennek is, az erény jutalmazójának, és tulajdoníthatjuk a véletlennek is. Annyi azonban tény, hogy a Habsburgok Őrült Johannával is ilyen szerencsések voltak és Jagelló Annával is. De akkor is, mikor a cseh Ottokárt kellett legyőzniük, s akkor is, mikor II. Ferdinánd a feszület előtt imádkozott a körülzárt és belül is forrongó Bécsben. És akkor is, mikor a győzelmes Bethlen Gábort előnyomulásában váratlanul megállította a Lengyelországból „véletlenül" betört Homonnai. Akkor is, mikor a 30 éves háborúban Tillyt és Wallensteint adott nekik az Isten. Akkor is, mikor a török ellenében Savoyai Jenőt és Lotaringiai Károlyt.

Az azonban tény, hogy olyant még nem mutatott föl család a világtörténelemben, mint amit a Habsburgok „tehetségtelenjei", akik félezer évig tartották kezükben azt a német-római császárságot, mely nem öröklődött, hanem mindig külön kellett szavazással megszerezni s ők el tudták érni, hogy *mindig őket választották*. Azt se tudta még megtenni egy uralkodóház se az egész világtörténelemben, hogy annyi, fajilag különböző, földrajzilag össze nem függő, szétszórt, egymástól annyira távol eső, s gazdaságilag annyira különböző országot annyi ideig össze tudjon tartani uralma alatt, mint a Habsburgok.

Azok részére, akik becsülik az erényt, akiknek elsősorban nem a tehetség imponál az országok vezetőiben, hanem a becsület és az erény, rendkívüli vigasztaló és örvendetes jelenség, hogy még itt a földön is azok az uralkodóházak szerencsések és azok uralma tartós, akik békeszeretők, a becsület és erény útjáról le nem térnek, támadó háborút soha nem folytatnak, még védekezőt is csak kelletlenül és csak a végső pillanatban.

Aligha lehet ennek oka a véletlen, hanem bizonyára inkább az, hogy a jóság még a politikában, ebben a „piszkos mesterségben" is többet ér, mint a tehetség. *Érdemes jónak lenni.* A tisztelet, mely az erénynek jár, még a politikában is többet ér, mint a kíméletlenség, a lelkiismeretlenség és az erkölcsi gátlástalanság.

Szomorú, hogy nekünk mindez nem imponált eddig s nem örömmel töltött el bennünket, hanem bosszúsággal és lenézéssel. Szomorú, hogy nekünk hiba az, hogy nem a Habsburgok kezdtek el tartani legelőször állandó hadsereget. Szomorú, hogy a történelemben a tehetségnek még a bűnt is megbocsátottuk, sőt ünnepeltük érte, az erényre pedig egyszerűen ráfogtuk, hogy tehetségtelenség, s mint ilyen, nem vonzott bennünket, hanem taszított.

Vajon lehet-e hazafiatlannak nevezni azt a történetírást, mely e tévedésünkre végre rámutat s kijózanít belőle bennünket? Sőt, mondhatjuk-e akár csak azt is, hogy az ilyen történetírás nincs annyira hazafias, mint az a másik?

Nem. Ez az új történetírás csak keresztényebb a réginél, tehát okosabb és erkölcsösebb s így hazafiasabb is nála.

Tartalomjegyzék

A szabadságharc utáni elnyomás, a kiegyezés és az utána következő liberális kor 5
A Bach-kor 7
A jobbágyság felszabadítása 23
Külpolitika és háborúk az önkényuralom alatt 41
A provizórium 51
A kiegyezés 1867-ben. Az Osztrák-Magyar Monarchia létrejötte 61

A szabadelvűség (liberalizmus) kora 79
„Utazás a Balaton körül” 81
A különös házasság 89
Ady Endre (1877-1919) kora 101
Ady terheltsége 106
Ady prostituált volta 117
Az őskaján Adyban 125

Az utolsó Habsburgok 145
Ferenc József az ember és az uralkodó 147
Ferenc József és a nők 167
Pápay István kabinetirodai titkár adatai és véleménye Ferenc Józsefről 179
Erzsébet királyné (1837-1898) egyháziatlansága 187
Idegbetegsége 190
Erzsébet és Zsófia 195
Erzsébet egyénisége 201
Erzsébet, mint nő 205
Erzsébet halála 212
Rudolf trónörökös (1858-1889) 217
Ferenc Ferdinánd (1863-1914) 233
Ferenc Ferdinánd egyénisége 238
Ferenc Ferdinánd házassága 243
Ferenc Ferdinánd vallásossága 246
Ferenc Ferdinánd „magyarellenessége” 253
Ferenc Ferdinánd halála 259
IV. Károly (1916-1918) 267
A Habsburgok és a magyar függetlenség 283
A német elnyomás Szabó Dezső tolmácsolásában 305

A két világháború és következményei 317
Az első világháború, az őszirózsás forradalom és Trianon 319
Ferenc Ferdinánd meggyilkolásának politikai háttere 329
Az összeomlás 343
Horthy Miklós 353
Hitlerizmus 365
Nyilasság 377

A második bolsevizmus Magyarországon 385
Meg lehetett volna-e akadályozni nálunk a bolsevizmust? 387
Egyformán volt-e ellene a bolsevizmusnak „a két egyház”? 393
A bolsevizmus természete 411
Az emberi jogok és a szabadság teljes hiánya 417
A bolsevik gazdasági rendszer 431
A sátáni gyűlölet 437
A hazudozás 445
Istentelenség 465
Egy igazán dicső szabadságharc 477

Befejezés 491

Palásthy Bt.

8175 Balatonfűzfő, Kilátó köz 3.
Tel.: 20/98-92-759
info@palasthybt.hu • www.palasthybt.hu

Cégünk 1992-ben alakult nyomdai előkészítési munkákra,
s az alábbi szolgáltatásokkal áll az Önök rendelkezésére:

— Digitális fényképezés
— Hagyományos fényképezés
— Kottagrafika (kották szedése számítógéppel)
— Kézirat szedése (idegen nyelveken és cirill is)
— Szedett anyagok tördelése
— Táblázatok, egyenletek, rejtvények, sakkfeladványok szedése
— Nyomtatott anyagok korrektúrázása
— Képek digitalizálása (szkennelés) 1200 dpi-vel
— Diafilmek, negatív filmek, papírképek archiválása, CD-re írása
— Ábrák rajzolása (CorelDraw, AutoCAD stb.)
— Vonalkódok készítése, egyedi kódok nyomtatása
— Fordítás (angol, német)
— Kiadványok komplett nyomdai kivitelezése
— Etikettek nyomtatása
— Újságok, reklámanyagok csomagolása, borítékolása, postázása
— Adatbázisok létrehozása, feltöltése, karbantartása
— Bérnyomtatás fekete-fehér és színes lézernyomtatón
— Számítógépes oktatás, programtelepítés, szaktanácsadás
— CD-írás bármilyen adathordozóról
— Honlapok készítése, frissítése, karbantartása
— Közúti személy- és teherszállítás, futárszolgálat

Névjegykártyák, meghívók, szórólapok, reklámanyagok, brosúrák,
füzetek, könyvek, tankönyvek, kották, szótárak, lexikonok,
szakkönyvek, nyomtatványok készítése.

Szolid árak, gyors, pontos munka!

Referenciáink, kivonatos áraink megtalálhatóak honlapunkon:

www.palasthybt.hu

Várjuk tisztelt leendő megrendelőinket!

Út Igazság Élet könyvek

Pezenhoffer Antal történelmi műve: **A magyar nemzet történelme**. (1526-tól napjainkig, az 1956-os szabadságharcig bezárólag.) Eddig megjelent 11 kötet. Az 1848/49. forradalom és szabadságharc három kötetben (9,10, 11.) önmagában is megálló kötetek.

Nagy Miklós életművéből:

Versek: **Válogatott versek. Börtönversek. Mária-versek**.

Elbeszélések: **Novellák I-II.**

Tanulmányok, cikkek: **A szabadság védelmében.** (1945-48-ig az Új Emberben megjelent cikkek) Történelem első kézből, szemtanútól:

Seres Ferenc: Mihalovics Zsigmond élete és művei. (Egyházközség, Karitász, Akció katolika.) Röviden benne van a magyar katolikus egyház története 1919-től 1949-ig.

Szeifert Ferenc: Mint a gyémánt. Mindszenty bíboros rövid életrajza.

Monnerjahn: Egy élet állomásai. Az első XX. századi katolikus lelkiségi mozgalom alapítása és alapítójának, P. Kentenich Józsefnek a története. (A könyv annak is tanúja, hogy a Schönstatt-mozgalom és általában a katolikus lelkiségi mozgalmak mennyire szemben álltak a nácizmussal, a hitlerizmussal.)

Hubertus Brantzen: Jézus szenvedése emberi sors. Keresztút, mely a ma emberének szól arról, hogy Jézus magára vette és legyőzte összes félelmeinket.

Pezenhoffer Antal (1893-1973) pap, a statisztika kiemelkedő művelője, elsőként alkalmazta azt átfogóan a magyar katolikus egyházat érintő kérdésekben. Már a múlt század húszas éveitől számtalanszor írt a magyarországi népességszaporulattal, illetve az egykével kapcsolatban; az ország vezetőinek már akkor figyelmébe ajánlotta a népességcsökkenés megakadályozását, mint a magyarság létkérdését.

A kitűnő hitoktató és nevelő sokoldalú tudományos munkát folytatott, a történelemmel is szoros kapcsolatba került. B-listázása után az Esztergomi Főegyházmegyei Könyvtárban, a „Bibliotheca"-ban talált menedéket és hatalmas történelmi művének megírásához és a szükséges kutatáshoz a legjobb hátteret.

Itt alkotta meg élete főművét, a legnagyobb magyar „szamizdat"-ot: „A magyar nemzet történelmét", melynek megírásánál fő szempontja a történelmi igazság volt, melyet Magyarországon különösen veszélyes képviselni a kripto-nacionalista közvéleménnyel szemben. Tudatosan választotta ugyanazt a címet, amelyet Szekfű Gyula adott korszakos történelmi művének, de azzal a megjegyzéssel, hogy Szekfű csak az igazság felét merte megírni, így is majdnem agyonverték érte, „én azonban a teljes igazságot megírom."

Ha valaki nem fogadja el minden állítását, maga biztatja az olvasót, hogy cáfolja meg, így vihető előbbre a tudomány. Beállítottságától függetlenül azonban mindenkinek el kell ismernie, hogy a történelmi adatoknak ilyen hatalmas tárházát, könyvtárnyi adatot kevés szerzőnél találhatunk az egyetemes magyar történelmet tekintve.

Hogy korának egyik leglogikusabb magyar koponyája volt, azt minden olvasója megtapasztalhatja és élvezheti. Filozófiatörténeti és teológiatörténeti nézőpontjaiból is sokat tanulhatunk. Az egyéni és tömegpszichológiai meglátásaiban felismerhetjük a gyakorlott nevelőt és lelki vezetőt, aki szigorú elvei mellett ismeri az emberi lét korlátait, az egyén és a tömeg eltérő körülményeit és kiszolgáltatottságát.

Művének fő célja mégis az, hogy a történelem mindannyiunk számára az élet tanítómestere legyen, melyből tanulhatunk és igazságát elfogadva kiemelkedhetünk jelen nyomorúságunkból, ahová jutottunk és aminek magunk is okai vagyunk. Ha kortes történelem helyett az igaz magyar történelemre építünk, ha hamis eszmények, bálványok helyett igazi nagyjaink útmutatását követjük, akkor és csak akkor lesz fényes jövőnk.

„Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány
Út, Igazság, Élet Kiadó

ÚT, IGAZSÁG, ÉLET KÖNYVEINK:

Pezenhoffer Antal: A magyar nemzet történelme I-XIII. kötet
Eddig megjelent: I-XII. kötet (kb. 6400 oldal) . . . kötetenként 1950 Ft

Nagy Miklós: Válogatott versek . . . . . 250 Ft
Nagy Miklós: Novellák I. . . . . 400 Ft
Nagy Miklós: Novellák II. . . . . 350 Ft
A három kötet együtt . . . . . 950 Ft

Nagy Miklós: Karácsonyi üzenet (Börtönversek) . . . . . 300 Ft

Nagy Miklós: Harangozok Úrangyalára (Mária-versek) . . . . . 300 Ft

Nagy Miklós: A szabadság védelmében . . . . . 1000 Ft
Az Új Ember katolikus hetilapban 1945. október és 1948. november között megjelent írásai

Seres Ferenc: Mihalovics Zsigmond élete és művei . . . . . 250 Ft
A magyar egyház küzdelme, felemelkedése és hanyatlása 1919-1949-ig

H. Brantzen: Jézus szenvedése emberi sors . . . . . 300 Ft
Egy rendkívüli keresztút. A Jézus-év egyik legszebb és legnagyobb hatású könyve.

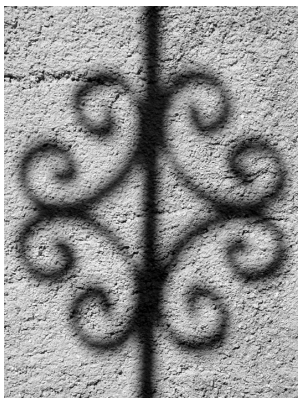
Szeifert Ferenc: Mint a gyémánt . . . . . 50 Ft
Amit Mindszenty bíborosról mindenkinek tudni kellene

Imádkozzatok... . . . . 50 Ft
Alapimádságok, szentségek, parancsolatok a keresők és hittanulók számára

Egy élet állomásai . . . . . 100 Ft
A Schönstatt Apostoli Mozgalom és alapítójának története

Előkészületben: Nagy Miklós összes verse (kb. 1600 vers)

Kérjék a könyveket könyvkereskedőjüktől!
A könyvek megrendelhetők a Kiadónál postai utánvéttel is:
2521 Csolnok, Templom tér 3., Rk. Plébánia
Tel./fax: 33/478-373 (Dr. Szeifert Ferenc)
szeifert@printer-net.hu

Palásthy Miklós

LAKATOS

Tel.: **20/9710-518**

www.palasthybt.hu/lakatos
lakatos@palasthybt.hu

Biztonsági rácsok, díszkorlátok, úszókapuk, kerítések készítése és egyéb lakatosmunkák vállalása

Balatonfüreden
EGY JOBB POLGÁRI MŰHELY...

A VOLKSWAGEN márkakereskedés megújult külsővel, de 1991 óta változatlan belső elkötelezettséggel várja vásárlóit. Érdeklődés esetén bővebb felvilágosításért keressen bennünket!

Értékesítő munkatársaink minden praktikától mentesen őszintén segítenek az Ön érdekeit szem előtt tartva, de a cégről sem megfeledkezve a kölcsönösen jó megoldás kidolgozásában. Szívesen vesszük érdeklődését abban az esetben is, ha csak a megismerés tiszta jó szándéka hozza.

Ha elfoglalt, időzavarán átsegítjük, hívásra lakásán, ill. munkahelyén felkeressük. Típusválasztékunk és értékesítési ügyintézésünk teljeskörű.

Mindenre kiterjedő javítási tapasztalatunk több mint 30 éves. Garanciális VW, SKODA és garancián túli VW, SKODA, AUDI és SEAT személygépkocsik javítása, karosszériamunkák, fényezés, teljeskörű ügyintézés káresemény esetén, alkatrészértékesítés, gyári kiegészítők értékesítése, mobilitásgarancia kötése, autómosás, zöldkártya, műszaki vizsgáztatás stb.

Nem élhet olyan messze, hogy távol legyen tőlünk!

Csermely és Társa Kft.
8230 Balatonfüred, Fürdő u. 6.
Tel.: 87/580-650, fax: 87/580-664
szalon@csermelyestarsa.hu • www.csermelyestarsa.hu

ISBN 963 8283 15 7

